

تصویر ابو عبد الرحمن کردی

نەوشیروان مستەفا ئەمین

کورد و عجم

مەندێ ئفرێ ئێقافێ www.iqra-ahmamtada.com

مێژووی سیاسیی کوردەکانی هێران

چاپی سێهەم

نەوشیروان مستەفا ئەمین

کوردو عەجم

میژوی سیاسی کوردەکانی ئێران

سەنتەری لیکۆلینەوی ستراتیجیی کوردستان

سەلیمانی ۲۰۰۵

سەنتەرى لىنكۆلېنەۋەى ستراتىجىي كوردستان

دەزگايەكى كەلتورىيە لەسالى ۱۹۹۲دا دامەزراۋە، نامانجەكمى لىنكۆلېنەۋەى زانستىيە لەبوارەكانى ئاسايشى نەتمەۋەيىو سىياسەتى نىۋ دەرلەمتان و ئابورىو مەسەلە ستراتىجىيەكان و ھەوللى بەدەست ھىننالى قازانجى ماددى نادا.

ھەمو نەو لىنكۆلېنەۋەى كەسەنتەر دەرماندەكا، گوزارشت لەراو بۆچونى خاۋەنەكانيان دەكەن و بەپىي پىتويست گوزارشت لەراو بۆچونى سەنتەر ناكەن.

- ◀ نەوشىروان مەستەفا ئەمىن
- ◀ كوردو عەجەم مېژوى سىياسى كوردەكانى ئىيران
- ◀ چاپى سىيىم
- ◀ تېراژ: ۲۰۰۰ دانە
- ◀ سلىمانى ۲۰۰۷
- ◀ مۆنتاجى كۆمپىوتەر: ئاسۆ سەعید
- ◀ تايپ: گۆنا عەبدوللا
- ◀ بلازكراۋەكانى سەنتەرى لىنكۆلېنەۋەى ستراتىجىي كوردستان
- ◀ ژمارەى سپاردن: (۴۱۳)ى سالى ۲۰۰۵
- ◀ ژمارەى سپاردن بەكتىبخانەى سەنتەر: ۵/۳۰/۴
- ◀ چاپ: چاپخانەى پوون

پیشگی

سالی ۱۹۷۹ خیزبی دیموکراتی کوردستانی ئیتران کۆبونەوێه کی جەماوەری گەورە لە نەغدە ساز کرد.

کۆبونەوێه که بو بە شەری کوردو نازەری.
رێکخواه کوردییه کان و لقه کانی رێکخواه ئیترانییه کان له کوردستان دا هەر یه که یان به جۆری له سەر ئەو شەڕه دوان. حکومەتی ئەوسای ئیترانیش به جۆریکی جیاواز لەوان لە دەزگا کانی راگه یاندنی خۆیەوێه لێکی دایەوێه.
پیشتر بیست بومو خۆیندبو مەوێه. برادۆست و موکری و بلباس و مەنگوپو مامەش و زەرزاو شوکا و جەلالی... چۆن سەرکوت کرابونو، راپەرینی ۱۸۸۰ چۆن پیش ئەوێه هێزەکانی دەوڵەت بێنە سەری توشی بەرەنگاری سەختی دانیشتوانی عەجەم بوبو. سەمکۆش دو چاری هەمان گێوگرفت بو. ئەسەردەمی جەمهوریەتی مەهابادیش دا، کێشە دیاری کردنی سنورو جۆری رەفتار لە گەڵ کەمایەتی کوردو نازەری ناو هەردو حکومەت بویو بە هۆی گرژی پێوەندیە کانیان و گلهیی روس لە سەر کردەکانی کورد.

روداوێه کهی نەغدە سەر لە نوێ ئەوانە ی لا زیندو کرد مەوێه.

بۆ من هۆی ئەخۆ پرسی بۆ، بۆچی هەر چەند تە کانیکی کوردی لە سەروی رۆژتای ئێران دا دەس پێ دەکا، بەر ئەوێه دەوڵەت هێزی سەرکوت کردن و دامرکاند نەوێه بنیۆیتە سەر لە گەڵ نازەرییه کان توشی شەری خۆیناوی ئەبێ؟
لەوساوه کەوتە پیاوچونەوێه میژوی سەر لە بەری ئیتران. سەرچاوهی زۆرم پەیدا کردو کەرەستە ی زۆرم خر کردەوێه. لە بەر ئەوێه ئەجارەیان بۆ دۆزینەوێه وەلامی پرسیاریکی دیاری کراو ئەگەر پام، گەلی بابەتی نویم بۆ هاتە پیشەوێه، نەمتوانی هۆی ناکۆکی عەجەم لە گەڵ کورد بدۆزمەوێه، بەلام بە پیتی تینگە یشتنی خۆم گێرانەوێه میژوی چەند قەرپی رابوردوی پێوەندی ئەم دو نەتەوێه ئەتوانی یارمەتیدەر بێ بۆ جۆری لە لێکدانەوێه هۆکانی ئەو ناکۆکیه.

ناوی خوام لێ هینا، کەوتە کۆکردنەوێه و خۆیندەوێه سەرچاوه، چۆن ئەلێن قسە قسە رانە کێشێ، سەرچاوهش سەرچاوهی رانە کێشا. کەرەستە ی زۆرم لا کۆبووێه. کەوتە سەر ییری نویسنی بابەتیکی لێکۆلینەوێه یی. بابەتە کەم لە لا گەڵاڵە بو. چوارچێوێه لێکۆلینەوێه کەم دیاری کرد. دەستم کرد بە نویسن. رەشنوسی هەموو باسە کام تەواو کرد. هەندیکیانم پاکنوس کرد. فەریا نە کەوتە پاکنوسی

هه مویان ته وای بکهه، له یه کڅی له کاره ساتاندهی رږژانه له کورد نه قه ومین، زږی
که دهسته کانه تیاجون. نه وهی ده ریاز بو سه رله نوی سالی نیوی مه شغولی بوم تا
ته مدهی لی په یدابو.

نهم باسه وه کو به تهما بوم نه بو ۹ بهش بی. ۶ بهشی نه وانه کد تیستا هه.
۳ یان فو تان. له نیوانی بهشی دوه م و سیته م دا نه بو دو بهشی تر هه بن، بهشی
سیته م، ده ربهی لوړ. له وی دا جگه له وهی میژوی لوړ تاووتوی کرا بو، باسه که
به هوی جیابونه وهی لوړی له نه ته وهی کورد نه کولی وه. بهشی چوارم، گپړانه وهی
میژوی دامه زرانو چیگیرونو له ناوچونی نه ماره تی نه ده لان بو. دوا یین بهشی
واته نهو بهشی نه بو بکه ویتته دوا ی باسه که ی سمکوه، باسی حکومه تی مه هاباد
بو، جگه له سه رچاوه کانی بیگانه، پشت نه ستور بو به به لنگه و باری سه رنجی
کوردی نه وانه به رږژانه ی کوردستان و بلا وکراوه کانی نهو سه رده مدهی مه هاباد.

جگه له م ناته واییه خو شم نه زانم هه ندی که موکوری دیاری تری تی دایه،
ویستم ساله جیوازه کانی میلادی، هیجری قه مدهی، هیجری شه مسی و
شاهنشاهی، که له تیران به کار نه هیترین هه مویان وه یه ک لی بکهه، له بهر
نه وهی سه رچاوه یه کی باوه پیترام دهس نه کهوت که لکی لی وه ریگرم بو
گوړنیسان، به ناچاری وه خو ی وازم لی هینان. له پاشکوی کتیه که دا نه بو
بیلوگرافی هه موو سه رچاوه کانی تی دا بی به لام نهم په رږا ته وای بکهه. هه
که سی بتوانی یارمه تیه کم بدا بو راست کورده وهی هه له یه کی تیی که وتوم یا بو
پر کورده وهی که موکوری به کانی، زورم پی خو ش نه بی و له پیته وه سوپاسی نه کهه.
خوا یار بی و عومر باقی بی و هه لیک کی له بارم بو هه ل بکه وی هه ولکی تر
ته ده م باسه کهه وه کو به تهما بوم ته وای بکهه و، نه و نه دی له توانای مندا بی
که موکوری به کانی نه هیلم.

بو نوینی نهم باسه که لکم له زور سه رچاوه ی فارسی، عه ربه یی، کوردی،
نینگلیزی و، له یارمه تی و کارناسان کردن و ناموژگاری و بیروبوچونی زور
له هاوړیکانم وه رگرتوه. جاری ناکری ناویان بینم. به لام هه میشه چاکه و پیاهه تیپانم
له بیر.

هیوادارم ره غه کهه به فیرو نه چو بی.
توانی بیتم گو شه یه کی میژوی گه له که م رون کردیته وه و، خزمه تیکی
میلله ته که م کرد بی.

نهو شیوان مسته فا نه مین

۱ جیۋپۆلەتیک و چارەنوسی کورد

۱-عەجەم لە کوردستاندا

۱/۱ ھەلکەوتی جوگرافی کوردستان

ئەگەر فاکتەری جیۋپۆلەتیک دەوریکی کاریگەر یا کەمی لەبەریاردانی چارەنوسی گەلاندا نەبێ، ئەوا لیکۆلینەوی میژوی کۆن و نوێی نەتەوێ کورد، بەناشکرا دەری ئەخا کە ھەلکەوتی جوگرافی شوێنی ژيانی کورد لەسەر ئەرز، دەوری بپاریدەری ھەبۆ لەدیاری کردنی چارەنوسی رابردو و، ئیستایدا.

رۆژھەڵاتی ناوەرەست" کە لەلای خوارویەو خەلیج و ئوقیانوسی ھیندو، لەلای رۆژئاوایەو دەریای سپی ناوەرەست و، لەلای سەرویەو دەریای رەشە، ۳ قارە گەورە دێرینە ناوێدانەکی دنیا: ئەوروپا، ئاسیا و ئەفریقا بەیەکەو ئەبەستێ. شارپێگە جەنگی و بازرگانییەکانی ئەم ۳ ناوێندی پێدا تێ ئەپەری.

شوێنی ژيانی کورد، واتە کوردستان کەوتبۆو ناوچەرگەکی ئەم ناوچەییەو کە بەدریژی میژوی مرۆفایەتی، لەھەر قۇناغیکدا بەجۆرێ گرنگییەکی دنیایی ھەبۆ.

لەو سەردەمدا کە ئیمپراتۆری ئێران لەرۆژھەڵات و ئیمپراتۆرییەکانی یۆنان و رۆمان لەرۆژئاوا، دو ناوێندی زلھیزەکانی دنیا، لەمەملانی فرەواغوازی و پەلھارێشتندا بون، ھەندێ ئە لەشکرکێشییە گەورەکانیان بەناو شوێنی ژيانی ئێلەکانی کوردا رانەبوردو، ھەندێ ئەشەرە قورسە خۆیناوییەکانیشیان لەسەر ئەرزێ کوردستان ئەقەوما.

تێکھەلچونی گوگامل (۳۳۱ پ.ز) کە بەسەرکەوتنی ئەسکەندەری یۆنانی و تێشکانی یەکجاری داریوشی ئێرانی تەواو بو، کۆتایی بەدەسەلاتی ئیمپراتۆری ھەخامەنش- ئێرانی ھینا، بو بەسەرەتای دامەزرانی دەسەلاتی چەن قەرنی یۆنانییەکان لەناوچەکەدا، لەدەشتی ھەولێر قەوما.

دوایی تر، که سەرلەنوێ ئیمپراتۆریەتی ساسانی دامەزرا، پایتەختە کە ی خۆی لە تەیسفونی نزیک شاری بەغداد بینا کرد. ئەوێتی کردە بنکە ی ھەمو لەشکرکێشییەکانی بە ھەرچوار لای خۆی دا، بۆ سەر ئەرەبەستان، یۆنان، رۆمان، سەروێ ئەفریقا. لەشکرکێشییەکانی بەناو ئەرزی کورد راتە بوورد. ساسانییەکان بە پێڕەوی ئەنەریتی دێرینە ی ھۆکمرانی ھەخامەنشییەکان، لە ھەر لایەکی سنورەکانی دا، جۆرنیک ئە سەر بە خۆیی بۆ گەلە خۆجییەکانی ئەو ناوچانە سەلماند بو. گەورەکانیان نازناوی شایان ئە درایە، ھەریەکی ئەو شاھانەیش لە مەلەبەندە کە ی خۆی دا بە ھێزەکانی گەلە کە ی خۆی، ئەبو سنورەکانی ئیمپراتۆری ئە ھێرش ییگانە بپاریزی. ئیمپراتۆر خۆشی: شاھانشا، شاھی شاھەکان بو. ئەم جۆرە ریکخستنە، ئە گەرچی چاکە ی زۆری ھەبو، بەلام تۆری لاواز کردنی دەوڵەتە کەشی تی دا بو، بگرە یەکی بو لە ھۆکانی روخانی و بەرگە نە گرتنی لە بەرامبەر ھێرش ی بە پرتاوی عەرەبدا.

سەرھەڵدانی دەعوەتی دینی ئیسلامی لە نیوہ جەزیرە ی عەرەبییەو، ھەلەدانی بۆ پەرەپێدان و بلاوکردنەو ی لە دەروە ی سەرزەمین ی خۆیان، ئەبو بە ھۆی پێکادان لە گەل دو ھێزە گەورە کە ی ئەو سەر دەمە "یەکیکیان، ئیمپراتۆری ساسانی، ئەوێ تریان ئیمپراتۆری بیژەتتی. لە پاش تیکەلچونی سەختی ھەردو سوپای گەورە ی عەرەبی - ئێرانی لە قادیسیە (٦٣٥ز/١٥ک) لە سەر روبراری فورات، ھەمو شەہرە سەختەکانی تری ئەم دو ھێزە لە جەلەولا (٦٣٦ز/١٦ک)، جەلەوان (٦٤٠ز/٢٠ک)، و دوایین تیکەلچونی بپارەدریش لە نەھاوہند (٦٤٢ز/٢٢ک) کەناوی فتح الفتوحی لی نراو، ئیت بە یە کجاری کۆتایی بە دەسەلاتی دەوڵەتی ساسانی ئێران ھێناو، بو بە سەرەتای دامەزرانی ئیمپراتۆری فراوانی عەرەبی - ئیسلامی لە سەرانی سەری ناوچەکانی خواروی رۆژئاوای ئاسیادا، ھەمووی لە سەر ئەرزی کوردستان قەومان. ئێران ئیت ناوہندیکی سیاسی و جەنگیی خورت و یە کگرتوی تی دا ئەما لە ھێرش ی ھێزەکانی بیگانە بپاریزی، لە ئەنجامی ئەو شەہر روداوانەش دا چەندین ئیلی گەورە ی کورد لە ژێر گوشاری ھێرش ی عەرەبدا پەرەوازی شوینە دورەکانی ناوہو ی ئێران بون.

پایتەختی دەوڵەتی تازە - دامەزراوی عەرەبی ئیسلام لە مەککە بو، مەککەش بە ھۆی ھەلکەوتی جوگرافییەو لە ناوہ راستی بیابانی جزییرە ی عەرەبی دا نەینەتوانی بیژە ناوہندی بە پێوە بردن و سەرپەرشتیی ھەمو ئەو سەرزەمینە فراوانە ی، ھێزەکانی عەرەب لە ماوہیەکی کورت دا بە شەہر ھیتا بویانە ژێر باری فەرمانبەرییەو. ھەر لە سەرەتایەو بۆ سەر کردایەتی درێژە پێدانی

لهشكر كيشيه كانی سوپای عه‌رب بۆ سه‌ر كوردستان و ئيران و ئه‌رمه‌نستان، چه‌سپاندنی ده‌سه‌لاتی ئیسلام له‌خواروی میزوپوتامیا ((ئه‌رزى دوچۆمان: ارض الرافدين)) دا، چه‌ن شارێکیان دامه‌زران وه‌كو "به‌سه‌ر (٦٣٨ز)، كوفه‌ (٦٣٩ز)، واسیت (٧٠٢ز). ئهم شاره‌ نوێیانه‌ بونه‌ شوینی جیگیربونی هه‌ندئێ له‌قه‌بیله‌ عه‌ربه‌ هاته‌وه‌كان، باره‌گای سازدان و رێكخستن و سه‌ركرده‌یتى هه‌تیه‌كانی عه‌ربه‌ی ئیسلام بۆ فراوان كردنی قه‌له‌مه‌وه‌ی ده‌وله‌تى نوێ، چه‌سپاندنی ته‌واوی ده‌سه‌لاتی دینی، سیاسى، جه‌نگی خۆیان له‌وله‌ته‌ فه‌تح كراوه‌كان دا. كوردستان له‌لای خوارویه‌وه‌ له‌وساوه‌ ئیتر كه‌وته‌ ژێر گوشاری به‌رده‌وامی عه‌ربه‌وه‌، قه‌بیله‌كانی عه‌رب پالیا‌ن به‌ئیله‌كانی كورده‌وه‌ نه‌نا به‌ره‌و ژور بۆ ناو شوینه‌ سه‌خته‌ شاخاویه‌كان هه‌ل بكشێن. خۆیان له‌شوینه‌كانی ئه‌وان دا جیگیر نه‌بون.

پایته‌ختی ئیسلام ماوه‌یه‌كی درێژ له‌مه‌كه‌كه‌ نه‌مایه‌وه‌. له‌پاش شه‌ڕیكى ناره‌خۆ، ئه‌مه‌ویه‌كان كۆتاییان به‌ده‌سه‌لاتی خه‌لیفه‌كانی سه‌دری ئیسلام هه‌ینا (٦١٢-٦٦١ز / ٤٠-٤٠ك). زنجیره‌ی ئیمپراتۆری - خه‌لافه‌تى عه‌ربه‌ی ئه‌مه‌ویان له‌شام دامه‌زراند (٦٦١-٧٥٠ز / ٤٠-١٣٢ك). ده‌سه‌لاتی ئه‌وانیش زۆری نه‌خایاند له‌لایه‌ن به‌مه‌اله‌ی عه‌بباسیه‌وه‌ به‌هاوكاری گه‌لانی نه‌عه‌ربه‌ی ئیرانی، له‌شه‌ڕیكى سه‌خته‌دا له‌سه‌ر ئاوی زێی بادینان (٧٥٠ز / ١٣٢ك) له‌خواروی موسل‌دا له‌ناوبران، ئیمپراتۆری - خه‌لافه‌تى عه‌بباسی دامه‌زرا (٧٥٠-١٢٥٨ز). پایته‌ختی ده‌وله‌ته‌كه‌ی له‌شامه‌وه‌ گوێزایه‌وه‌ به‌ع‌داد، بۆ نزیک كه‌لاوه‌كانی ته‌یسفونی پایته‌ختی ساسانی (٧٦٢ز)، كه‌باووبایرانی خۆیان سه‌ده‌یه‌ك له‌وه‌وبه‌ر روخاند بویان. هه‌ینانی پایته‌ختی خه‌لافه‌تى عه‌ربه‌ی - ئیسلامی بۆ به‌ع‌داد، وا‌ته‌ راسته‌وخۆ بۆ لای خواروی شوینی دیرینه‌ی ژیا‌نی كورد، به‌كرده‌وه‌ كوردی خسته‌ ژێر تینی گوشاری روبه‌رو و به‌رده‌وامی عه‌ربه‌و ته‌ع‌ریبه‌وه‌، چونكه‌ هه‌چ نه‌ته‌وه‌و ده‌وله‌تیکی تریان له‌به‌ینا نه‌بو. هه‌م خۆی و هه‌م نیشتمان‌ه‌كه‌ی بونه‌ له‌مه‌یه‌ریکی م‌رو‌یی و ئه‌رزى له‌نیوان قه‌بیله‌كانی عه‌رب له‌لایه‌ك، وه‌ گه‌لانی فارس و ئه‌رمه‌نی و بێزه‌نتی له‌لایه‌كی ت‌ره‌وه‌. لافاوی به‌خو‌ری ته‌ع‌ریب، كه‌ له‌ماوه‌یه‌كی كورت‌دا خواروی ئه‌رزى میزوپوتامیا، رۆژئاوای روبا‌ره‌كانی فورات و دیجله‌، هه‌مو سه‌ره‌زمینی شام، سه‌روى ئه‌فریقا، ته‌نانه‌ت گه‌یشه‌ نه‌نده‌لوس له‌ئیسپانیا، كه‌چی له‌بناری چیاكانی زاگ‌رۆس‌دا، وا‌ته‌ له‌سه‌ر سنو‌ری شوینی ژیا‌نی كورد، نه‌ی توانی زیاتر ته‌شه‌نه‌ بكات و به‌ته‌نیه‌وه‌، بگ‌ره ئیتر له‌وێ دا راوه‌ستا.

٢/١ ھوروژی تورک بۆ رۆژھەلاتی ناوەراست

زاناکان مەژواھەتی دابەش دەکەن بەسەر چەند رەسەنی سەرەکی، ھەر رەسەنش بەسەر چەن رەگەزو لقوێپی گەرەو پچوک دا. یەکنێ لەم رەسەنانە بە ((تۆرالو ئالتایی)) ناوئەبرێ، چونکە لەناوچەکانی ئورالو تا مەلەبەندەکانی ئالتایان گرتۆتەو، تورک و مەغۆل ئەبێ دو رەگەزی گەرەو ئەم رەسەنە بن، کە لەناوچەکانی ئاسیای ژورودا ئەژیان.

سەبارەت بە ھاتنی تورک بۆ مەلەبەندەکانی رۆژھەلاتی ناوەراست چەندین تیۆری جیاواز ھەیە، بەلام ھەمویان لەو دا یەک ئەگرەو، کە ھاتنەتە ناوچەکەو. زانای ئێرانی، سعیدی نفیسی، لەیەکنێ لەتوێژینەوکانی خویدا نووسیوەتی:

((... لەدەورو بەری سەرەتای قەرنی ٥ ھەمی زاینی دا ئێران لەدولاو لەگەڵ دو رەگەزی بێگانە روبەر و بوو. ئەوانەیان کە لەسنورەکانی سەروی رۆژھەلاتی ئێرانەو دەرکەوتن، ئێرانییەکان پێیان وتون: ھفتالو، عەرەبیش پێیان وتون: ھیتلو ھیاتلو و لەباری سەرگی میژونوسانی ئەمێر و بێگومان لەرەگەزی تورک بون. ئەوانەشیان کە لەسنورەکانی سەروی رۆژئاواو لەپشتی کێوکانی قافقاسەو دەرکەوتن، ئێرانییەکان ھەمیشە بەوانەیان وتو: خەزەر، ئەوانەش بەپیتی لێکۆڵینەوکانی ئەم سەردەمە بێگومان لەتورکەکانی ئەمێر بون.

((لەو زەمانەدا تورک لە ٣ لای دەریای خەزەردا" لەلاکانی رۆژھەلات و ژورو و رۆژئاوا دا ژیاون، بەسەر چەندین ئێل و ھۆزا دابەش ئەبون. ئەوی لەمیژو و ئەدەبیاتی ئێمەدا (مەبەستی ھی ئێرانە) لەھەمویان زیاتر ناوی براو بریتی بون لە:

تورکی یەغما، خەخ یا خرخ، غوز، خەرخیز ((قەرقیز)) باشقورد، قەزاق، قەراقالباق، سەلجوق، تورکمان، کلموک، فارغلی، تەغزغوز، برتاس، قرغ لەژورو رۆژھەلاتی ئێران و" قەراپاخ، کیماک، یچناک، سالور، بایەندور، ئەفشار، بیکدلی، برسخان، بەیات، خەزەر لەژورو رۆژئاوا ئێران. ھەروەھا ٣ ئێلی گەرەو تریش ھەبون بەناوی بولغار، قەپچاق و تاتار کە لەسەردەمی کا لەگشت کەنارەکانی دەریای خەزەردا نیشتەجێ بون، بەلام ھەندێ ئێلی تر لەرۆژھەلاتەو بەشینەبی تەنگیان پێ ھەلچنین و، تەنیا لای رۆژئاوا دەریاکەیان بۆ ھێشتەو.

((مەغۆل لەکۆتایی قەرنی ٦ ھەمی کۆچی و قەرنی ١٣ ھەمی زاینی دا، واتە نزیکە نۆ سەد سال لەدوا تورک، لەمیژودا دەرکەوتن، بەلام لەبەرئەوی

خزمایه‌تی نزیکیان له‌گه‌ل تورک هه‌بو، له‌و زه‌مانه‌وه به‌زۆری وایان زانیوه تورک و مه‌غۆل له‌یه‌ک ره‌گه‌زن.^۲

نفسی له‌دیژه‌پێدانی لی‌کۆلێنه‌وه‌کانی خۆی دا سه‌باره‌ت به‌هاتنی ئیله‌کانی تورک بۆ ئێران، نوسیویه‌تی:

((له‌قه‌رنی ۴ هه‌می کۆچی دا یه‌کێ ئیله‌که‌وره‌کانی تورک که له‌ئێواره‌کانی جه‌مخون دا نه‌ژیا، به‌شینیه‌یی به‌ره‌و خوار بووه‌، سه‌ره‌تا خواره‌زم و دوا‌یی تر مه‌ل‌به‌ندی گورگانی‌شی گرت، که‌م که‌م دانیشتوانی خۆجێیی کونی نه‌وی ده‌رکرد. ئه‌م ئیله‌که‌وره‌یه‌ نه‌بو به‌دو ه‌ۆزی پچوک تروه‌((غوز))و((ته‌غ‌غوز)). نه‌وانه‌یان که‌هاتنه ئێران‌وه ناویان تورکمان بو، له‌ناو نه‌وانیش دا تیره‌یه‌کیان له‌نه‌وه‌کانی سه‌لجوق، به‌ناوی سه‌لجوقیانه‌وه له‌ئێران و سه‌رزه‌مینکی فراوانی و لاتانی ئیسلامی دا پادشایان دامه‌زراند.

((تورکمانه‌کان هه‌ر له‌و ده‌مه‌وه که‌هاتنه ئه‌و ناوچانه له‌وێ مانه‌وه، نه‌وه‌تا به‌ش‌یکیان له‌جه‌هوریه‌تی تورکمانستانی سو‌فیتی دان و به‌شه‌که‌ی تریشیان تورکمانه‌کانی مه‌ل‌به‌ندی گورگان.

((له‌و زه‌مانه‌وه که‌تورک له‌روژه‌لات و روژه‌ئاوی ده‌ریای خه‌زه‌روه سه‌ریان هه‌ل‌دا، ئیله‌کانی تورک بون به‌دو لق‌ی سه‌ره‌کی)) ((تورکی روژه‌لاتی)) و ((تورکی روژه‌ئاوی)) زمانه‌کانی تورکی ئه‌م سه‌رده‌مه‌ش به‌تورکی روژه‌لاتی و تورکی روژه‌ئاوی دابه‌ش نه‌بن.

((تورکانی روژه‌لاتی، وه‌کو پێشتر وترا، چه‌ندین سه‌ده به‌و له‌سه‌روی کێوه‌کانی قافقاس دا نه‌ژیان و، زنجیره‌ چیا به‌رزو سه‌خته‌کانی ئه‌و سه‌رزه‌مین، رێی لی‌گرتبون په‌لاماری ئێران به‌دن، ته‌نانه‌ت پادشایانی ساسانی به‌م کۆسپه‌که‌وره‌و سروشتیه‌یش دانه‌که‌وت بون، دیواریکی زۆر نه‌ستوری وه‌کو دیواری چینیان له‌به‌رامبه‌ر نه‌وانه‌دا دروست کرد بو، هه‌روه‌کو دیواریکیشیان له‌به‌رامبه‌ر تورکانی روژه‌لاتی دا بینا کردبو.

((ناسراو ترین ئیله‌کانی تورکی روژه‌ئاوی، ئیله‌کانی خه‌زه‌ر، بولغار، قه‌بچاق بون، هه‌ندێ له‌ه‌ۆزه‌کانی ئه‌مانه که‌دوا‌یی تر هاتنه ئێران، به‌یات و ته‌فشار و بایه‌ندور و سالور بون به‌گوێره‌ی هه‌ندێ به‌ل‌گه‌ نه‌بی ئیلی قاجاریش هه‌ر له‌پیزی ئه‌مانه‌دا بژمێردی))^۳.

تاسه‌رده‌می عه‌بباسیه‌کان، هه‌واڵ و ده‌نگوباسی تورک یا‌هه‌ج گه‌لیکی تر که‌به‌ره‌چه‌ل‌که‌ بجه‌تته‌وه سه‌ر ره‌گه‌زی ئۆرال- ئالتایی، وه‌کو گه‌لیکی دانیشتوی

ناوچه که، یا هیتریکی کاریگر له روداوه کانی ناوچه که دا، به تاییه تی ناوچه کانی ژبانی کوردا، نیه.

نوسه ریکی تیرانی تر له زمانی زولالیان، میژونوسی سوئیتیه وه نه نوی: ((ئیله ره ونده کانی تورک که ناویان غوز یا توغوز بو، له رزژگاری کۆنه وه له لیوا ره کانی سه یون و به یینی ته وی و گۆمی ئارال و ده ریای خه زه ردا ته ژبان. له نیوه ی دوه می سده ی ۱۰ هه می زاینی دا، غوزه کان له گه ل ئیله کۆچه ره کانی تری ئاسیای ناوه راست دا یه کیان گرت و، ده وله تیکیان دامه زراند. له م یه کگرتنه دا غوزانی سه لجوقی له هه مویان گرنگ تر بون، ناری سه لجوق یان له هۆزی ((کینین (توغوز)) وه له خۆیان نا. له نیوه ی دوه می سده ی ۱۰ هه می زاینی دا، غوز ئیسلام بون. له بهر ته وه ی غوزه کان له وه پگای ته وایان نه بو، بۆیه که وتنه ده سدریژی بو سه رزمینی دراوسێکانیان، به تاییه تی ته و شوینانه ی له وه پگایان هه بو))

پاش له ناوچونی سامانییه کان، تورکانی غوز بون به هیتری ده سه لاتداری ناوچه که و، شه پۆل له دوای شه پۆل رویان کرده مه لبه نده کانی رۆژه لاتنی ناوه راست به تاییه تی خۆراسان، نازه ربایجان، ئه رمه نستان، کوردستان، خاکی عه ره ب و ئاسیای پچوک.

عه بباسیه کان، خۆیان به یارمه تی گه لانی نه عه ره ب، نه مه وییه کانیان شکان و، خه لافه تی عه بباسیان دامه زراند. بۆ پارێزگاری پایته خت و ده سه لاتنی خۆیان و سه رزه مینی فراوانی قه له مه ره وی ده وله ته که شیان نه بو پشت به هیتری به کریگیروی گه لانی نه عه ره ب به ستن. خه لیفه کانی عه بباسی هه ر له سه ره تای دامه زرانی ده وله ته که یانه وه، له شکره کانی خۆیان به زۆری له خه لکی گه یلان و ده یله م پێک نه هیتنا، له قوناغیکی ژبانی خه لافه تی عه بباسی دا ده سه لاتنی ده یله مییه کان گه یشتبوه راده یه ک، خه لیفه ده سه لاتنی دنیایی - سیاسی و جه نگیی له ده س دابوو، به ته نیا پایه ی دینی مابو. سه رکرده کانی سوپا، که نه له بنه ماله ی عه بباسی و نه له ره سه نی عه ره ب بون، نازناری شاهنشاه و ته میر الامراء یان به خۆیان نه دا. ده یله مییه کان بو بونه مه ترسییه کی راسته قینه بۆ سه ر ده زگای خه لافه ت. له وانه بو ته وان له جیته کی خه لیفه کانی عه بباسی ده وله تی تاییه تی خۆیان دابه زریتن، نه خوازه گه له کانی ده یله م و گه یلان و مازنده رانیان له پشت بو، که سه رچاوه یه کی ده وله مه نی هیتری مرۆیی سوپا کانیان بون. خه لیفه کانی عه بباسی نه یان ته توانی ته و بۆشاییه سوپایی یه هه ره وه کو سه رده می سه دری ئیسلام و به نی ئومه ییه، به جه نگاوه رانی خاوه ن باوه ر و نازی قه بیله کانی عه ره ب پڕ بکه نه وه، ته بو په نا هه ر بۆ جه نگاوه رانی به کریگیروی نه عه ره ب به ن.

۸ هه‌مین خه‌لیفه‌ی عه‌بباسی موخته‌سه‌م بیللا (۲۱۸-۲۲۷ك)ی کوری هارون نه‌لر‌ه‌شید که‌دایکی که‌نیزه‌کیکی تورک بو، ۸ هه‌زارو، به‌گوته‌یه‌کی تر، ۱۸ هه‌زار تورکی کړی. سوپایه‌کی پوخته‌و پرچه‌کی، بو به‌هیز کردنی پایه‌کانی ده‌سه‌لاتی خو‌ی له‌به‌رامبه‌ر هیزه‌کانی ده‌یله‌م و نه‌یاره‌کانی تری‌دا لی پیک هینان. هه‌ر له‌به‌ر ته‌وان پایته‌ختی خو‌ی له‌به‌غداد‌ه‌و گوی‌زایه‌و شاریکی نو‌ی به‌ناوی سامه‌را^۱. به‌مه‌ش ری به‌فراوانی له‌به‌رده‌می هوروژمی ئیله‌کانی تورک‌دا کرایه‌و به‌ ناوچه‌ی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست. تورک له‌وساوه‌ ئیت بون به‌یه‌کی له‌هیزه‌ گرنگه‌ بریارده‌ره‌کانی ناوچه‌که‌.

نڤیسی له‌لیکۆلینه‌وه‌که‌ی‌دا نه‌نوسی:

((... له‌و دیو کیه‌وه‌کانی قافقاس‌ه‌و، له‌سنوره‌کانی سه‌روی خو‌راوای ئیران‌دا، ئیلسی جیاجیا له‌ره‌گه‌زی تورک، دانیش‌ت بون. له‌سالی ۶۱۹ی کۆچی‌دا مه‌غۆله‌کان له‌هم‌مان ریگه‌ی قافقاس‌ه‌و هیزشیان کرده سه‌ر روسیای نه‌مپۆو خاکی سلاقه‌کان و تا سالی ۷۰۲ز هه‌مو روسیایان له‌ژیر ده‌س‌دا بو. دوابی تریش تا ۸۶۶ز هیش‌تا به‌شیکی نه‌م و لاتنه‌یان هه‌ر له‌ژیر ده‌س‌دا بو. له‌سه‌ره‌تای قه‌رنی ۸ هه‌می کۆچییه‌وه‌ که‌سلاقه‌کان که‌م که‌م که‌وتنه‌ ده‌رکردنی مه‌غۆله‌کان به‌هه‌ر چوارلای خو‌یان‌دا، واته‌ به‌لای سه‌رو و رۆژه‌لات و خو‌ارو و رۆژئاوا، به‌لام زۆتر لای خو‌اروی قه‌له‌مپه‌وه‌که‌ی خو‌یان فراوان ته‌کردو ته‌و شوینه‌نه‌ی دراوسیایان بون و به‌ده‌س گه‌لانی تره‌و بو له‌ده‌ستیان ده‌رنه‌هینان و ته‌وانیان بو ته‌ولاتر ده‌رنه‌کرد. له‌و گه‌لانه‌ی که‌سلاقه‌کان له‌شوینه‌کانی خو‌یان ده‌ریان کردن و نه‌رزه‌که‌یان داگیر کردن هه‌مان تورکی رۆژئاوایی بون. که‌دو ری زیاتریان له‌به‌رده‌ما نه‌بو، یا ته‌بو له‌چیاکانی قافقاس بپه‌رنه‌وه‌ به‌ره‌و خو‌ار بپۆن، واته‌ په‌نا بیه‌ن بو سه‌روی رۆژئاوای ئیرانی ته‌و سه‌رده‌مه‌، یان ته‌بو له‌ئیه‌واره‌کانی ده‌ریای ره‌ش‌دا بلاو ببنه‌وه‌. وه‌ه‌اشیان کرد. به‌و هۆیه‌وه‌یه‌ له‌و زه‌مانه‌وه‌ تورک له‌تورکیای نه‌مپۆو له‌نیوه‌ جزیره‌ی بالکان و له‌نیوه‌ جزیره‌ی کریمه‌ و له‌سه‌رو و خو‌اروی روباری ئاراس‌دا ده‌رکه‌وتن.

((ته‌و بنه‌مالانه‌ی تورک له‌م مه‌ل‌به‌ندانه‌دا پادشایان دامه‌زراند، هه‌مویان له‌دوای ته‌و رۆژه‌وه‌ پیدای بون:

((بنه‌ماله‌ی کریمان له‌کوتاهیه‌ له‌ ۶۹۹دا، بنه‌ماله‌ی هه‌مید ئوغلو له‌ته‌ناتۆلی له‌ ۷۰۰دا، بنه‌ماله‌ی تکه‌ئوغلو ته‌تالییه‌ دوی ۷۰۰، بنه‌ماله‌ی منتشا ئوغلوری له‌ناوچه‌یه‌کی تری ته‌ناتۆلی‌دا دوی ۷۰۰، بنه‌ماله‌ی ذوالقدر ئوغلوری له‌ئه‌لبوستان و مه‌رعه‌ش له‌ ۷۴۰دا، بنه‌ماله‌ی ئالی عوسمان له‌ ۶۹۹دا،

بنه ماله‌ی گرای له کریمه له ۸۲۳دا، خانه‌کانی غازان له ۸۴۹دا، خانه‌کانی قاسموف له ۸۵۶دا، جەلایه‌رییان له ئیتران و عیراق له ۷۳۶دا، چوپانیان له نازەریایان له ۷۱۸دا، تغا تیموریان له مازندەران له ۷۳۷دا، قەراقوینلو له نازەریایان له ۷۸۰دا، ناق قوینلو له نازەریایان له ۷۸۰دا).^۶

میژونوسی کورد ئەمین زەکی، لەژێر سەرنای ((کورد لە دەوری فتوحاتی تورکدا)) نوسیویەتی: ((ئو غوزەکان کە پیشەرەوی سەلجوقیەکان بون کە لە رەه‌ئسان و رویان کردە ولاتی غەرب (۴۲۰ی ه‌یجری و ۱۰۲۹ی میلادی)، یەکن له قوماندانەکانی غەزنەوی کەناوی ((تاش فراش)) بو له گەڵ ۳ ه‌زار سوارێک کە بە شێکی کورد بوون رینگە ی پێ گرتن و شەریان بو. تەصادوف گەورە کورده‌کان کەوتە دەس ئوغوز بە زۆر کاغەزێکیان بۆ کورده‌کان پێ نوسی تا دەست لە شەڕ ه‌ل‌گرن. بەم تەرحە غەلەبەیان سەند و پێش کەوتن.

((له‌سالی ۴۲۹دا ئوغوزەکان گە‌یشتنە دەوری مەراغا، شاری مەراغایان وێران و تالان کردو زۆریان لە خە‌لکە کە ی کوشت و لە‌دوایی دا ه‌ل‌یان کوتایە سەر عەشیرەتی ((ه‌ازینە)) و کوشتاریکی زۆریان ئی کردن، لە‌دوایی دا عێلەکانی کوردی ئەو ناوە له‌گە‌ڵ حاکمی نازەریایان دا ئیتیفاقیان کردو موقابە‌لە یەکی بە‌شیدە‌تیان نواندو بە‌هەر حا‌لێک بو ئوغوزەکانیان گە‌راندە‌وه.

((تاقمێکی تریان تا ئەرمینیە چو بون لە‌و‌ی دا قەتل و تالانیکی زۆریان کردو گە‌راندە‌وه دوا‌وه ه‌اتنە دەوری ورمێ و سەرخیتلاتی عێلی ئەبو ئەل‌ه‌یجای ه‌ازینە، ئەم کورده‌کان بە‌تەبە‌یەت شە‌رێکی قورسیان له‌گە‌ڵ کردن بە‌لام زۆری ئوغوزەکان لە‌نتە‌تیجە دا شە‌رزی کردن و ب‌لابو‌نە‌وه.

((له‌سالی ۴۲۰ی ه‌یجری دا حکومەتی روادیی کوردی لە‌تە‌وریزدا تە‌شە‌کولی کرد مۆنە‌سیسی ئەم حکومە‌تە ((وا‌ه سودانی کۆری مامە‌لان))، تا سالی ۴۲۶ دەوامی کرد. حکومەتی ((دیسەم)) پیشەرەوی ئەم حکومە‌تە یە.

((له‌سالی ۴۲۱ی ه‌یجری دا، حکومەتی شوانکارە ی کورد لە‌ولاتی فارس دامە‌زراو بە‌هەر نە‌وعی بو تا ۷۵۶ دەوامی کرد.

((له‌ ۴۳۲ی ه‌یجری دا، موزە‌فە‌ری وا‌ه سوزانی کۆری مامە‌لان، لە‌دوای ئە‌مه کە هە‌مو رۆ‌نە‌سای ئوغوزی بە‌فیل گ‌رد کردە‌وه هە‌مویانی قۆ‌ل بە‌ست کردو ه‌جومی کردە سەر لە‌شکرە‌کیان و زۆری ئی کوشتن. بە‌لام قۆ‌لی ورمێ یان لە‌مه‌ رزگاری بو، روی کردە ولاتی حە‌کاری کە لە‌تە‌وا‌ییعی موس‌ل بو، تالانیکی زۆریان کردو لە‌وه‌قتی‌کا کە لە‌بە‌ینی چیاکان دا گ‌یرۆ‌ده مابون، کوردی ئەو ناوە لە‌هە‌مو لایە‌کە‌وه دەوریان دان و ۱۵۰۰ کە‌سێکیان ئی کوشتن و دی‌لیکی زۆ‌ریشیان ئی

گرتن و تالانیکى باشيان دەس کەوت. لەناو دیلەکانا حەوت ئەمیری ئۆغوزیش
هەبو.

((لەنزیک بونەوێ ئوردوی ئۆغوزل بەگدا ئوغوزەکان لەترسا بەتالوکە پیش
کەوتن. قۆلنیکى کە لەژێر قوماندەى مەنسور ناو ئەمیریکی دا بو بەسەر زۆزان دا
روی کردە جزیری ئیبن عومەر، هیشتا لەشەرقى ئەم ولاتە بون کە قۆلنیکى تریان
لە قوماندەى بوقا ((بوغا)) دا روی کرد بوە دیاربە کرو، دەستی کردبوو بەتالانى
ناوچەى کاردو ((کاردی)) ی بازابداو حسینیه و پیشخابور ((فیشخابور)).

((حاکمی جزیره سلیمانی کورێ ناسی ئەلدەولەى مەروانی، کەلنیکى دایەو
زانى کە ئەم ئوغوزانە لەپیش بەهارا لەولاتی جزیره ناتوانن تێ پەڕن لەبەرئەو
فکری ئی کردەو، بەفیلنیک مەنسوری قوماندانى ئوغوزەکانی گرت و بەیارمەتى
کوردەکانی باشناوی ((فینک)) هەلێ کوتایە سەریان، تادەوێ نسیبێن بردنى و
زۆرى ئی کوشتن، بەلام ئەم حەرە کەتەش ديسان نەبو بەمانیعی زەرەریان و نیهایەت
خۆیان گەیانە دیاربە کرو هەمو لایەکیان وێران و تالان کرد. حاکمی مەروانی
دیاربە کرو مالنیکى زۆرى بەئوغوزەکان دا، لەدیاربە کرو دورى خستەنەو. لەدوایی دا
رویان کردە تەرەفى موصل و نەفسى شارەکیان دوجار زەوت کرد و قەتل و
تالانیکى بێ غایەتیان کرد. قەرەواشی ئەمیری موسل بۆ مودافەعەى موسل
تەلەبى مواعەنەتى ئەئومەرای عەرەب و کورد کرد.

((لەسـالـى ٤٦٣ى هـیجـری دا (١٠٧١م) کـە ئیمپراتۆرى رۆم،
رومانوس ((ئارمانوس)) ی چوارەم لەدەشتى مەلازگرد مەغلوب و ئەسیر بو،
هەمو ئەرمینیە و کوردستان بەرە بەرە کەوتە دەس حکومەتى سەلجوقی ئەلپ
نەرسەلان، ئەو حکومەتان و ئامارەتانی کوردە کە هەبو یەک لەدوای یەک لەناو
چو، ولاتەکانیان کەوتە دەس سەلجوقیەکان.

((لە ٤٩٣ى هـیجـری دا، ئاخـر حوکـمـداری مەروانی کە لەئەخلات دا مابو،
بەسەبەبى سوئی ئیدارەى خۆی و بوغزی ئەهالى ئەویش مەحو بو، ولاتەکە
کەوتە دەس سوکمان قوتبى غولامى ئەتاییکی تەوریز.

((خولاسە لەئىستىلاى تورک دا ولاتانی کورد کە لەسەرەتگەدا بون زۆر زۆر
زەرەریان دی. ئەو نیفاق و تەفرەقەى کە لەبەینیان بو نەى هیشک
بەکۆمەلێ و براوەتى بەرامبەر ئەو لافاو بەقووتە بوستن، کە لەبەر ئەمە
مواقبەلەى موفەرىدیان بێ فائیدە بو، بەسەر و مال زۆر زەرەریان دی و هیچ
قەومیکى تر بەقەد کورد لەژێر دەست و پێ دا نەچو، زاتەن لەئىبتىداى تاريخەو
تا ئیمپرو ئەگەر بەدقیقەت تێ بفکرین ئەبینن کەپەشۆکی و مال وێرانی ئەم

قهومه، هه مو نه تیجی نیفاق و تهره قه یان بهوو تا ئهم حاله یان دهوام بکا
دائیمه ن له ژیر دهستوبی دا نه چن))^۷

به مجوره تورک، یاخود وردتر، ئیل و گهل و نه ته وهی جیا جیا که به ناوی تورک،
غوز، تورکمان، مه غول، نازه ری.. هتد گه یشتنه کوردستان، له هه ندی شوینی دا
به ژماره ی زور نیشته جی بون. چه ندین ده وله تیان دامه زران. شه پوله گه وره کانی
تورک به کوردستان دا تی پهری. هه ندی له بنه ماله گه وره کانی سه لجوقی،
ته تابیکی، جه لایه ری، قه ره قوینلو، ئاق قوینلو.. ناوه ندی ده سه لاتی خوینان
له ناوچه رگه ی کوردستان دا، دامه زران. هه روه ها هیترشی مه غوله کانیش،
به تاییه تی له شکر کیشیی گه وره ی هولا کو بۆ سه ر به غدادو، دواپی تر
دامه زران دنی پایته ختی خوی له مه راغه ی نزیک کوردستان و، هیتر شه کانی ته یوری
له نگ، هه ر به ناو کوردستان دا تی پهرین.

هه لکه وه تی ناله باری جوگرافی کوردستان له جیگیر بون و ته نینه وه ی تورک دا
ده وریکی کاریگه ری هه بو. ته نانه ت تیکه له چونی گه وره ی تورکانی سه لجوقی
له گه ل بیزه نیتییه کان که کوتایی هینا به ده سه لاتی یۆنانیییه کان له ناسیای
پچوک داو، بو به سه ره تایی جیگیر بونی یه کجاری و په لهاویشتنی تورک
له سه رانه ری ناوچه که داو، دواپی تر دامه زرانی ده وله تی عوسمانی، شه ویش
له مه ل ازگرد (۱۰۷۱ ز)، هه ر له سه ر ئه رزی کوردستان روی دا.

کورد ئه گه ر له دوا ی فه قی ئیسلامیییه ته تا ئه و کاته له لای خوارووبه وه له ژیر
گوشاری په ره سه ندنی عه ره بدا بو، ئیتر له لای ژورو ی و له لای رۆژه لاتیشیه وه
که وته ژیر گوشاریکی به هیتر تروه، که شه ویش گوشاری جیگیر بونی لافاوی یه ک
له سه ر یه کی گهلانی تازه هاتوی تورک- ره گه زو، دواپی تر لیشاوی کاولکه ری
مه غول بو.

۳/۱ دامه زرانی ده وله تی ئیران

شیخ سفی ته لدین ئیسه قاق (۶۵۰-۷۳۵ هـ) له نه رده بیله وه که وته بلاو کردنه وه ی
ته ریه قه تیکی سۆفی، که مریده کانی به ناوی سه فه ویه وه ناسرا بون. ته ریه قه تی
سه فه وی له ناو ئیله تورکمان و نازه ریه کانی نازه ربایمان و نه نه دۆل دا په ره ی سه ند.
کور و نه وه کانی له دوا ی خوی تا نه هات ده سه لاتی دینی و دنیا یان به هیتر ته بو.
مریده کانی سه فه وی بۆ جیا کردنه وه ی خوینان له خه لک له زه مانی سوئتان
حه یده ره وه هه ر یه که بیان کلاویکی سوری له سه ر ته نا. خوینان پییان ته گوت تاجی
حه یده ری، به لām خه لک پییان ته وتن قزلباش. ئوزون هه سه ن (۸۷۳-۸۸۲ هـ)،
پادشای ئاق قوینلو له گه ل ئهم بنه ماله یه خزمایه تی دامه زران د، خه دیجی

خوشکی خۆی دابو به سولتان جنیدی نهوێ شیخ سفی الدین. دواپی تریش مارتای کچی خۆی دا به سولتان حیدری کوری شیخ جنید.

له دواى مردنی ئۆزون حه‌سه‌ن نێوانی ئەم دو بنه‌ماله‌یه تێک چو. شیخ جنید له‌م‌ملانیی به‌ده‌سته‌یه‌نانی ده‌سه‌لاتدا کوژرا. حه‌یده‌ری کوپی له‌شیخایه‌تی‌دا جێگه‌ی گرتوه. سولتان حه‌یده‌ریش هه‌ر له‌م‌ملانیی به‌ده‌سته‌یه‌نانی ده‌سه‌لاتدا له‌شه‌ردا له‌گه‌ڵ فه‌رمانه‌روایانی شیوان و ئاق قوینلودا کوژرا (٨٩٣ک) حه‌یده‌ر له‌دواى کوژرانی چهند کوپیکی له‌پاش به‌جێ ماو، له‌وانه‌ عه‌لی، ئیسماعیل، ئیبراهیم.. سولتان یعقوبی ئاق قوینلو له‌ده‌سه‌لاتیان نه‌ترسا. هه‌موایانی له‌قه‌لاى ئیسته‌خر له‌شیراز زیندانی کرد، به‌لام مریده‌کانی سه‌فه‌وی عه‌لی یان له‌جێگه‌ی باوکی به‌ ((مرشد)) و ((سولتان)) ی خۆیان دانا بو.

ئه‌مه‌یه‌کانی ئاق قوینلو له‌ناو خۆیاندا له‌م‌ملانی‌دا بون، ئەم م‌ملانییه له‌دواى مردنی سولتان یعقوب (٨٩٦ک) زیاتر توندو تیژ بو. رۆسته‌م به‌گ بو به‌هێزکردنی ده‌سه‌لاتی خۆی، هه‌ولێی‌دا که‌ئک له‌مریده‌کانی سه‌فه‌وی وه‌رگیرێ. به‌و مه‌یه‌سته‌ پورو پورزاکانی به‌رێزه‌وه له‌قه‌لاى ئیسته‌خره‌وه هێنایه‌ ته‌وریز. سولتان عه‌لی و مریده‌کانی کرد به‌گژ بای سونقوری ئامۆزای‌دا. ئەم شه‌ره‌دا بای سونقور کوژرا (٨٩٨ک). به‌مه‌ش سولتان عه‌لی له‌جاران به‌هێزتر بو. رۆسته‌م لێی که‌وته‌ ترسه‌وه. ویستی به‌فیلێک له‌ناوی ببات. سولتان عه‌لی به‌وه‌ی زانی، خۆی و مریده‌کانی به‌کۆمه‌ڵ رێگه‌ی هه‌لاتنیا‌ن گرت. هێزه‌کانی رۆسته‌م به‌گ دوايان که‌وتن. له‌م راوانه‌دا سولتان عه‌لی کوژرا (٩٠٠ک). سولتان عه‌لی دیاره‌ پێشینی کوژرانی خۆی کردوه. چونکه‌ وه‌کو ئەلێن له‌پێش کوژرانی‌دا به‌ده‌ستی خۆی کلاوی سولتانی قزلباشی له‌سه‌ری خۆی هه‌لگرتوه، کردویه‌تییه‌ سه‌ری ئیسماعیلی ب‌رای، که‌ئه‌وسا ته‌مه‌نی هێشتا ٨ ساڵ بو.

ته‌ریقه‌تی سه‌فه‌وی بویه‌ بزوتنه‌وه‌یه‌کی دینی-سیاسی ئه‌وه‌نده‌ به‌هێز، کوژرانی یه‌ک له‌دواى یه‌کی سه‌رۆکه‌کانی ئەک هه‌لێ نه‌وه‌شاند، به‌لکو زه‌مینه‌ی خۆش کرد ده‌سه‌لاتی سیاسی ب‌گریته‌ ده‌ست. مریده‌کانی سه‌فه‌وی له‌دواى کوژرانی عه‌لی، ئیسماعیلی ب‌رایان به‌مرشدی کامل و سولتانی خۆیان دانا بو. ماوه‌یه‌ک له‌ته‌رده‌بیل شارديانه‌وه. به‌لام بۆ پاراستنی گیانی له‌مه‌ترسی ئه‌مه‌یه‌کانی ئاق قوینلو به‌نه‌یتی ب‌ردیانه‌ گه‌یلان. ماوه‌یه‌ک له‌ره‌شت و، چهن ساڵێک به‌نه‌یتی له‌له‌هیجان ژیا. ساڵی ٩٠٥ک له‌کاتێک ئه‌مه‌یه‌کانی ئاق قوینلو به‌ربو بونه‌ گیانی یه‌کتری، ئیسماعیل که‌تازه‌ ئه‌بو به‌ ١٣ساڵ، به‌پێی رێوشوێنێک که‌خه‌لیفه‌کانی ته‌ریقه‌ت بۆیان دانا بو، له‌له‌هیجانده‌وه که‌وته‌ خۆ ئاشکرا کردن و به‌ره‌و ته‌رده‌بیل

کهوتە ری. بە درێژایی ریگا مریده کانی بساوک و باپیرانی ئەهاتنه ریزی
لەشکرە کەپەوه، تا ئەهات ژمارەیان زیادی ئەکرد.

لە زنجیرە یەك تیکههه لچونی خویناوی دا، فەرمانپەر وایانی شیروان و ئەمیرە کانی
ناق قوینلو تیک شکاندو شاری تەروریزی گرت. لەجینگە پادشاکانی ئاق
قوینلو لە تەروریز لەسەر تەختی شاهییتی دانیشت (٩٠٧ ک ١٠٥١). ئیسماعیل
پایەکانی شاهییتی خۆی لەسەر ٤ بناغە دامەزران:

١- سیادەت، ئیسماعیل بە گوێرە شەجەرە یەك کەپە کێك لە باپەرە کانی سازی
کردبو خۆی بە ئەوێ تیمامی عەلی داننا.

٢- تەریقەت، ئیسماعیل خۆی بە ((مرشدی کامل)) ی تەریقەتی سەفەوی
داننا، لە راستیشدا ئەوێ شیخ سەفی ئەل دینی ئەردەبیلی دامەزرێنەری ئەم
تریعەتە بو.

٣- تەشەبیوع، ئیسماعیل لەبە کەم رۆژی راگەیانندی شاهییتی خۆپەوه،
شیعە ی کرد بە مەزەبێ رەسمی دەوڵەت، فەرمانی دا لە مەزگەوتەکاندا بانگ
بەشیوەی شیعە بدرێ، لەخوتبە ی نوێژی هەینی دا ناوی دوانزە تیمامەکان بێرێ،
لەعەتێ ٣ خەلیفە کانی راشدین بکری

٤- ئێرانی بون، ئیسماعیل هەولێ دا سەرزمینی دێرینی ئێران لە دەوڵەتێکی
یە کگرتو دا یەك بختا، فەرھەنگی ئێرانی زیندو بکاتەوه.

ئێران بە دەوڵەتی فارس ناسراوه، بەلام شا ئیسماعیل خۆی فارس نەبوه، ئازەری
بوه. تەنانەت شیعری بەزمانی تورکی - ئازەری ھۆنیوەتەوه (ختابی) کردۆتە
نازناوی شیعری خۆی. زمانی گفتوگۆی دەربارو، زمانی گفتوگۆو لەبەك
گەیشتنی ناو خێزانە کە ی خۆیشی ئازەری بوه. ئەوانەش کەبۆنە ھینزی
دامەزرێنەری دەوڵەتە کە ی، ھینزی پاراستن و لەشکرکێشیە کانی، کاربەدەستی
دەربارو، ھوكمرانی ناوچەکان سەرانی ٧ ئێلی تورکی ئازەری: شاملو، روملو،
تکەلو، ئیستاجلو، قاجار، ئەفشار، زولقەدر بون، کەخاوەنی ریکخراوی
خێلەکی، و، خاوەنی تەجروبی زۆری شەروشۆر بون.

نوسەری ئێرانی، نەسروللا فەلسەفی، لەبەك ئەلیكۆلینەوه کانی دا
نوسیویەتی:

((لەهوا ی گرتنی ئازەربایجان، شا ئیسماعیل سەرانسەری ئێرانی،
لەولایەتە کانی عێراقی عەجەم و ئەسفەهان و فارس و کرمان، تا خوزستان و
بەشێکی عێراقی عەرەبی، لەسوڵتانە کانی ئاق قوینلو گرت، بەشکاندن و
کوشتنی شیبک خانی ئوزبەك خوراسانیی گرت، و، سەرانی قزلباش کەئەو ھەمو
ولایت گرت و سەرکەوتنە ئەنجامی گیانبازی و دلیری و فیداکاری ئەوان بو لەرێی

((مورشیدی کامیل)) دا، له ههر ولایه ټیټکا به نه لقاب وعه ناوینی نه میرو لنوم هراو بیگلهریښکی و خانو سولتانو بیگ، بونه خاوه نی حکومتی سهر به خو زهویوزارو نه رزی فراوان.

((شا ئیسماعیل له دواي فدهی ههر ولایه تی دهسکه وتو دیلو نه رزه کانی تهوی له ناو سهر داره کانی قزلباش دا دابهش ته کرد. بهم شیوه به له سهرانسهری ټیران دا ټیله کانی تورک نه ژادو تورک زمان، بونه فرمانپه وای ټیرانیانی ره سنی پارسی زمانو، چینیکی مومتازی خاوه نه ده لاته له ټیران دا پهیدا بو که هه مو کارو پایه سوپایی و ده وله ټیبه کانیان به دهس بو، بهو په ری ئیستییداو قودرته وه حوکمرانیان نه کرد. ههر له سونگه ی نه وه وه له سهرده می سه فده وای دا، ته گهرچی به شایان نه گوت شاهنشاهی ټیران، به لام به ده وله تی ټیرانیان نه گوت مهمله که تی قزلباش. له ده رباری ټیران دا به تورکی قسه ته کراو، شا ئیسماعیل خوی به تورکی شیعی دانه نا. قزلباشه کانی تورک خویان له خه لکی ره سنی ټیرانی به نه حیب ترو گه وره تر نه ژماردو، نه وانیان بو سوکایه تی به تاتو تاجیک ناو نه برد)).

شا ئیسماعیل له له شکرکی شیهه کانی دا ته وپه ری دلپه قی و درندایه تی به رامبه ر دوژمنو نه یاره کانی به کار نه هیئا.

له شه ری شیوان دا دواي کوشتنی فرخ یسار، ئیسک و پروسکی خلیل نه لالی باوکی فرخی له گورپه ده رهیناو سوتان دی، دواي گرتنی ته وریش به هه مان شیوه ئیسقانی نه یاره کانی باوک و باپیری له گورپه ده رهینا، ناگری تی به ردا. له به غداش ئیسقانی نه بو حه نیفه ی له گورپه ده رهیناو سه گیتی له جیگه که ی ناشت. محمه د کرهی له پاش به دیل گیرانی له گه ل ۷ که سی ترا خست بسو نه ناو قه فزه وه، له مهیدانیکی گشتی ته سفه هاندا، به زیندویتی سوتان دنی. له دواي گرتنی به تلیس لاشی شیخ نه میری بلباسی و کوژراوه کانی تریان له گوک مهیدان ناگر تی به ردا.

به فرمانی شا ئیسماعیل خوی، مریده کانی گوشتی مراد به گی شاهلویان کرده که بابو، گوشتی شیبک خانی نوزبه کیان به کالی خواردو، پیستی سهریان له کا پر کردو به دیاری بو سولتان بایه زیدی عوسمانی و، ههر په ټیټکیان بو یه کن له حوکمرانی ناوچه کان ناردو، کاسه ی سهریشیان له زیر گرت، شا ئیسماعیل له به زمی باده نوښی دا خوی شهربانی تیا ته خواره وه.

له سونگه ی نه وه ی سولتان حسین بایقرا له نامه یه که بو شا ئیسماعیلی نوسی بو، وه کو پیویست به ریزه وه ناوی نه برد بو، شا ئیسماعیل هه لی کوتایه

سەريان و ۷ ھەزار كەسى لى كوشتن. لەسەر ئەوئى دايكى، يان وەكو ھەندى سەرچاوى تىرى ئىترانى ئەلئىن باوئەژنى، شوى بە يەكئى لەناھەزەكانى باوكى كرد بو، لەناوەرەستى بازارى تەوئىزدا بەشمشیر دونیمەى كرد^{۱۱}.

ئەمىرەكانى ئاق قوینلو رەفتاریان لەگەل كورد رەق بو. لەزۆر جیگە ئەمىرە خۆجیئەكانى كوردیان لى خست بو، خۆیان و ھۆزەكانیان لەجیگەئى ئەوان ھوكمرانییان ئەكرد. كاتئى كە ئەمىرەكانى ئاق قوینلو لەناو خۆیاندا تىك چوون بەربونە گیانى یەكترى و، دەنگوباسى راپەرینی شا ئىسماعیل گەیشتە كوردستان. ئەمىرەكانى كوردیش لەمەلەندەكانى خۆیان ھەر یەكەیان لەلای خۆیەو كەوتە ھەول دانی دەرکردنى ئاق قوینلو. میر شەرەف كورئى میر بەدر خانى جزیرو بۆتان و، مەلىك خلیلى ئەیوبى سیرت و ھەسەنكیف و، شیخ ھەسەنى چەمشگەزەك و، میر سەیفەدین موكریانی لەدەسلەلتى ئاق قوینلو پاك كردهو^{۱۲}.

مىرەكانى كورد بەھىوا بون مەلەندو میرایەتئى خۆیان بەخۆیان بسپێردیئەو، بەلام شا ئىسماعیل ئەیوبىست دەسلەلتىكى ناوئەندى داچەزرىئى. ئەویش پێرەوى ھەمان سیاسەتئى توركمانەكانى ئاق قوینلوى ئەكرد، ئەمىرەكانى كوردى لا ئەبرد، ئەمىرەكانى قزلباشى لەكوردستان لەجیگەدا ئەنان.

شا ئىسماعیل لەھەمو لەشكرىتشییەكانى دا لەھەرچوار لای قەلەمپەرەكەى دا، لەماوئى چەند سالتىكى كەم دا ئىمپراتۆرىيەكى فراوانى دامەزران، سنوورەكەى ئەگەیشتە سنورى كۆنى ئىمپراتۆرىيە ساسانى، بو بوو ھەرەشەكەى راستەقینە لەسەر ئىمپراتۆرىيە عوسمانى. یاوز سەلىم لەو ھێرشە گەورەيەدا كەبەناو كوردستان دا بۆ سەر قەلەمپەرەى دەولەتئى سەفەوى كرد، بۆ یەكەمین جار لەدەشتئى چالدىران شكستىكى سەختى بەشا ئىسماعیل دا (۹۲۰ك/ ۱۵۱۴ز). بەلام ئەم شەرە دەولەتئى تازە دامەزراوى ئىترانى لەنا ئەبرد. بەلكو ئەم دەولەتە ھەرما. چەن قەرن لەمەملەلەتئى دا بو لەلایەكەو لەگەل شۆرئى و ھەلگەرانەوئى گەلە ناتازەرىيەكانى ژێر دەسلەلتى خۆى و، لەلایەكەى ترەو لەگەل دەولەت و گەلە دراوسێكانى.

شا ئىسماعیل لەداخى تىكشكانى چالدىران خوى دايسە بادەنوئى و گۆشەگیرى، نەى توانى تۆلەى تىكشكانى چالدىران بكاتەو، ھەروەھا نەشیى توانى لەگەل سولتانى عوسمانى بگاتە ھیچ جۆرە پەیماننامەكەى ناشتى، بەداخى ئەم شەرەو ئەتەمەنى گەنجى دا سەرى نایەو (۹۳۰ك/ ۱۵۲۴ز). بەلام دوژمنایەتییەكى قوئى بەمیرات بۆ جیئشینەكانى لەدواى خۆى بەجئ ھىشت.

۲- سەفەۋىي و گۆرپىنى ھەلۈمەرچى دىمۆگرافى رۇژھەلاتى كوردستان

تاسەردەمى سەفەۋىيەكان لەداۋىنى چىپاكانى قافقاس بەرەو خوار بۆ سەر روبرى ئاراسو لەوئىشەو بەناو مەلەندەكانى ماكۆ، خوى بەرەو خوار تاسەر دەرياپەدى ورمى بەرەو خوارتر شوئىنى ژيانى ئىلاتى كورد بو. روداۋەكانى سەردەمى فەتى ئىسلامى، خەلافەتى عەبباسى، كۆچۈرەوى توركانى غوزو، ھېرشەكانى مەغۇل كېشەو بەرەى نىوان ئىلە توركمانەكانى قەرەقۇنلوو ئاق قۇنلو نەيتوانى بو بەجۆرىكى بىنەرتى ھەلۈمەرچى دىمۆگرافى ئەو شوئىنانە بگۆرئ. ئەگەرچى ھەندى لەپاشماۋى ئىل و ھۆزەكانى تورك. توركمان، مەغۇل و ئازەرى لەو ناۋچەيەدا جىگىر بون، بەلام ھەمىشە زۆرايەتى دانىشتوانى و دەسلەتدارەكانى كورد بون، تەنانەت لەسەردەمى پەيداۋونى سەفەۋىيەكاندا ئەمارەتە بەھىزەكانى چەمشگەزەك، دۇنىولى، مەجمودى، برادۆست، ھەكارى، موكرى.. لەناۋچەكانى سەروو، رۇژئاۋا، خواروى دەرياپەدى ورمىدا ھەبون^{۱۲}.

شا ئىسماعىلى سەفەۋى (۹۰۷-۹۳۰) دامەزرىنەرى دەۋلەتى ئىران، لەسپاسەتى دىنىدا تعصبىكى بى ئەندازەى بۆ مەزەبى شىعە ھەبو دژى سوننەو^{۱۳}، لەسپاسەتى نەتەۋەبىدا تعصبىكى زۆرى بۆ ئەو ۷ ئىلە ئازەرىيەى قۇلباش: شاملو، روملو، ئىستاجلو، تەكەلو، قاجار، ئەفشار، زولقەدر ھەبو، كەبون بەھىزى سەرەكى دامەزراندى دەۋلەتەكەى و لەشكركىشىيەكانى لەناۋچەكەدا^{۱۴}.

سپاسەتى كوردىي شا ئىسماعىل لەسەر ۳ كوچكە دامەزرا بو:

۱- نەھىشتىنى دەسلەتتى سەردارە خوجىيەكانى كوردو، دانانى سەرانى قۇلباش بەخۇيان و ھۆزەكانىانەۋە لەجىگەى ئەوان

۲- ناچار كوردنى خەلكى ناۋچە داگىركراۋەكانى كوردستان بۆ دەس ھەلگرتن

لەمەزەبى سوننى و چوئە سەر مەزەبى جەعفەرى

۳- بەكارھىتەنى ئەۋپەرى توندوتىژى بۆ چاۋترساندى خەلكو، سەر كوتكردى بى بەزەبىيەنى ھەمو جۆرە بەرھەلستى و ملنەدانى.

شا ئىسماعىل لەو لەشكركىشىيەدا كە بەناو كوردستان دا لەئەرزخانەۋە بۆ دياربەكرو لەۋيۋە بۆ موسلو بەغداد و لورستانى كرد، دەستى لەھىچ جۆرە زەبروزەنگى نەپاراست. نورعەلى خلیفەى روملوى بۆ سەر كوتكردى ئىلە كوردەكانى ئەرزخان، بەتاييەتى ئىلى چەمشگەزەك، خان عەمەد خانى ئىستاجلو بۆ سەر كوتكردى ئىلە كوردەكانى دياربەكر دانا. ئەۋانىش بەو پەرى

توندوتیژییه وه کهوتنه ههولدانی سه‌ڕێن دانه‌واندنی میرو مه‌زنه‌کانی کوردو، جیگیر کردنی سه‌رانی قزلباش و هۆزه‌کانیان له‌قه‌لاو شاره‌کانی کوردستاندا. له‌زستانی ۹۱۲دا شا ئیسماعیل به‌له‌شکرێکی زۆروه‌ خۆی چو بۆ ناوچه‌ی خوی. له‌وێ بارگهی خست. له‌کاتی‌کدا نه‌میه‌کانی کوردستان به‌کۆمه‌ڵ بۆ ده‌ربڕینی گوێرایه‌لی و دلسۆزی چوونه‌ لای، بێ هیچ به‌هانه‌یه‌ک هه‌موایانی گرتو، هه‌ر یه‌که‌یانی دایه‌ ده‌ست یه‌کی‌ک له‌مه‌زنه‌کانی قزلباشو، هه‌یزه‌کانی قزلباشی ناره‌ده سه‌ر کوردستان بۆ داگیرکردنی^{۱۶} چاپان سولتانی ئیستاجلو بۆ سه‌ر بتلیسو، دیو سولتانی روملو بۆ سه‌ر هه‌کاری و، یکان به‌گی تکه‌لو بۆ سه‌ر جزیره‌ی بۆتانو^{۱۷}، عه‌بدی خانو سارو عه‌لی مه‌رداری شاملو بۆ سه‌ر ئیله‌کانی موکری و مه‌حمودی له‌خۆڕئاوی ده‌ریاچه‌ی ورمی^{۱۸}. هه‌یزه‌کانی قزلباش شه‌ری سه‌ختیان له‌گه‌ڵ ئیله‌کانی کورد کردو به‌کۆمه‌ڵ لێیان کوشتن.

سیاسه‌تی دینی و نه‌ته‌وه‌یی شا ئیسماعیل له‌ناوچه‌ داگیرکراوه‌کانی کوردستانو عه‌ره‌بستاندا مه‌لاو گه‌وره‌کانی کوردو عه‌ره‌بی ره‌نجاند، تۆی ناکوکییه‌کی قوڵی مه‌زه‌بی شیعی- سوننیو، ناکوکییه‌کی قوڵی نه‌ته‌وه‌یی کورد-عه‌جه‌می چاند. هه‌مو ئه‌وانه‌ چه‌ند جار نامه‌و نێردرایان ناره‌ده لای سولتان بایه‌زیدی عوسمانی (۸۸۶-۹۱۸ک) و سولتان سلیم (۹۱۸-۹۲۶ک) بۆ هاندان و بانگکردنی ده‌وله‌تی رۆم بۆ په‌لاماردانی ده‌وله‌تی تازه‌ دامه‌زراوی شیعه‌ی ئێرانی و له‌ناو بردنی^{۱۹} ئیمپراتۆری عوسمانی تا ئه‌و سه‌رده‌مه‌ روی په‌لهاو‌ب‌ش‌تنی فتوحاتی له‌ئه‌وروپا بو. دروست بونی ده‌وله‌تی شیعه‌ی ئێرانی له‌سنوری رۆژه‌لاتی داو، هه‌ولدانی بۆ فراوان بونی قه‌له‌مه‌روی ده‌سه‌لاتی له‌کوردستانو قافقازو ئه‌رمه‌نستانو عه‌ره‌بستاندا، مه‌ترسییه‌کی راسته‌قینه‌ی بۆ سه‌ر ده‌وله‌تی عوسمانی دروست کرد. بایه‌عالی بۆ له‌ناو بردنی ئه‌و مه‌ترسییه‌ی هه‌ره‌شه‌ی له‌سنوری رۆژه‌لاتی ئه‌که‌رد. روی سه‌ره‌نجی بۆ رۆژه‌لاتی ناوه‌راست وهرگێرا. که‌وته له‌شکرکێشی و داگیرکردنی نیشتمانی کوردو ئه‌رمه‌نو عه‌ره‌ب.

سولتان سلیم به‌هه‌یزێکی گه‌وره‌وه، که‌به‌شێکی کورد بو، به‌ناو کوردستاندا هه‌یرشی کرده سه‌ر نازه‌ربایجان که‌ناوه‌ندی ده‌سه‌لاتی سه‌فه‌وی بو. خان محمده‌د خانی ئیستاجلو له‌دیاریه‌که‌وه‌و نوره‌لی خلیفه‌ی روملو له‌ئه‌رزنجانه‌وه، بۆ به‌شدار بون له‌به‌رگیری هه‌یرشی عوسمانی، کشانه‌وه نازه‌ربایجان. به‌ده‌م رینگاوه هه‌مو ئه‌و ناوچانه‌یان وێران کردو ئاگر تێ به‌ردا. بۆ ئه‌وه‌ی ئوردوی عوسمانی نه‌توانی خۆراکی خۆی و ئالیه‌کی باربه‌ره‌کانی لێ دابین بکا^{۲۰}. له‌شکری رۆم به‌سه‌رکردایه‌تی سولتان سه‌لیمو له‌شکری عه‌جه‌م به‌سه‌رکردایه‌تی شا ئیسماعیل له‌ده‌شتی

چالديران له سه روی روژئاوای ده ریاچه ی ورمی لیکیاندا (۹۲۰ک). له شکری
عهده م تیکشکا، ته ناندت شاری ته وریزی پایته ختی سه فوی که وته دهس
هیژه کانی عوسمانی^{۱۹}.

به لام به هو ی در یژه نه کیشانی هیرش ی رو مه وه نه م سه رکه و تنه نه ی توانی
کو تایی به ده وه لته تی سه فوی به یتنی، ههروه ها نه بو به هو ی هیچ جو ره ری که که و تنی،
ته ناندت ری که و تنی را گرتنی جه نگ، به لکو بو به سه ره تایی ده سپیکردنی
ململانییه کی خوتناری در یژخایان له نیتوانی نه م دو هیژه زله ی ناوچه که دا.

له نه نجامی جهنگی چالديران دا به شیکی فراوانی کوردستان که وته ژێردهستی
سولتانی رۆم و نویش به پیچه واندی شای عهده مه وه به رپوه به رایه تی میرنشینه
میراتییه کانی کوردی به میره کانی کورد سپارده وه.

هه لکه و تی جیو یژه لته تیکی کوردستان له نیتوان هه ردو ده وه لته داو، به لا دا
نه که و تنی ململانیی سیاسی - چه کداری نه م دو هیژه و، در یژه کیشانی شه رو
تیکه له چون، کوردی له چه ند سهروه تپوه گلاند:

۱- هه ر دو ده وه لته به هه مو شیوه یه که هه ول یان نه دا دهس به سه ر کوردستان دا
بگرن و بیخه نه سه ر قه له مپه روی خو یان، بو نه مهش له شکریان نه کرده سه رو،
به زو رو به خو شی مه زنه کانی کوردیان نه هیتایه بهر فه رمانی خو یان و، نه یان
کردن به گژ یه کتری داو، نه دنامانی یه که خیتزانیان له یه کتری هان نه دا.

۲- له هه مو پیکادانه کاند به شیکی گرنگی هیژه کانی هه ردولا له ئیله کانی
کورد پیک نه هیترا، هیژی مرویی کورد توشی له ناو چون و راگو یزان و هیتان و
بردن نه بو.

۳- کوردستان خوی بو به یه کیک له مه دیدانه کانی پیکادانی هیژه چه کداریه کانی
هه ردولا، هه ندی له شه ره گه وه کانی له سه ر نه رزی کوردستان قه و ما. ههروه ها
کوردستان چونکه که وت بو ه نیتوان هه ردو ده وه لته وه، بو به یه کتی له ریگه
سه ره کییه کانی له شکر کیشییه گه وه کانی هه ردولا بو په لاماردانی شار و
مه لبه نه ستراتیجی و گرنگه کانی یه کتری، له نه نجامی نه مهش دا ناواییه کانی
کوردستان و یران نه یون، سامانی به تالانی له شکری دا گیر که نه برا، به رو بومی
کشتو کال و ناژه لئی ته فو تا، زه ره ری گیانیی زو ری لی نه که و ت.

ده وه لته تی ئیران له سه ره تایی دامه زانییه وه له دولا وه روبه پوی مه ترسی هیرش ی
ده وه لته تانی سوننی بو، له لای روژئاواییه وه هه می شه له بهر مه ترسی هیرش ی
عوسمانی دا بو، له لای روژه لاتیشیه وه له بهر مه ترسی هیرش ی ئۆزه که دا بو.
شاکانی ئیران بو به رهستی نه و مه ترسییه نه "له ناوه وه ئالو گو پری دیو گرافییان

ئەكرد، جىڭگۇركىيان بەئىلەكانى كوردو، لورو توركانو، نازەرى.. ەتد، ئەكرد، بۇ پارىزگارى ەردولاي سنور لەگەفى رۆم ئۆزەك لەدەرەوەش ەولئى پەيدا كردنى ھاوپەيئى ئەوروپايى و مەسىحيان ئەدا، بۇ ھاوكارى دژى ئىمپراتۇرىي عوسمانى، كەماوەى چەند قەرن بو، بوبو مەترىسيەكى گەورە بۇ سەر دىئاي مەسىحى.

شا ئىسماعىل بۇ بەھىز كردنى سنورى خۇراسان لەبەرەمبەر ەپرىشى ئۆزەكدا ئىلى كوردى قەرەمانلوى لەكوردستانەو بۇ خوراسان گوتىزايەو^{۲۰}. دواى ئەوئش شا تەماسبى كوپى بەشىكى گەورەى ئىلە كوردەكانى زەنگنە، چىكى، زىك، كەلهورى لەكوردستانەو گوتىزايەو بۇ خۇراسان^{۲۱}.

جەنگى ۲۰ سالى ئىوان شا تەماسب (۹۳۰-۹۸۴) و سولتان سلىمانى قانونى (۹۲۶-۹۷۴)، زىغىرەيەكى گرنگى شەرەكانى لەسەر ئەرزى كوردستان قەوماو، بەشىكى گەورەى قوربانىيەكانىشى مەزنو كوپى ئىلە كوردەكانى ژىردەستى ەردو دەولەت بو، ئەو شەرەكانە كارەسات و مالىوتىرانىيەكى گەورەيان بەسەر كورد ەيئنا، كۆتايىيەكەشى بەيىكەتتى ئاشتى ئاماسىيە (۹۶۳ك: ۱۵۵۵ز) ەات.

جەنگى ۲۰ سالى ئىرانى- عوسمانى (۹۴۰-۹۶۰ك) كارەساتىكى گەورەى بەسەر كوردستان ەيئنا. ئولامە سولتانى تىكەلو ەاكى نازەربايىجان، كەيەكى لەگەورەى گەورەكانى قۇلباش بو، لە شا تەماسب ياخى بو، پەناى بۇ سولتان سلىمانى قانونى برد، ئولامە بوو بەمايەى تىكەدانى ئىوانى ەندى لەئەمىرانى كوردو عوسمانى. ەروەها توانى ەانى ئىبراھىم پاشاى صدرى ئەعزم و سولتانى عوسمانى بدا بۇ پەلاماردانى ئىران. لەشكرى عوسمانى، كەبەشىكى پىك ەات بو لەھىزى ئىلەكانى كورد، بەسەر كوردايەتى ئىبراھىم پاشاو بەچاوساغى ئولامە بەناو كوردستاندا ەپرىشى كردە سەر نازەربايىجان و پايتەختى دەولەتى صەفەوى داگىر كرد (۹۴۰ك). بۇ جىگىر كردنى ئەم سەر كەوتنە سولتان سلىمان خويشى بەھىزىكى گەورەو بەناو كوردستان دا روى كردە تورىزو بۇ بەسەربردنى زستانى سەختى ئەو سالى لەھەمەدانەو ديسانەو بەناو كوردستاندا روى كردە گەرميانى بەغداد و بەغدادى لەدەس قۇلباش دەرەيئنا (۹۴۱). سولتان ەر بەناو كوردستاندا گەراپەو بۇ ئەستەمبول. شا تەماسب، تەورىزى گرتەو و تا شارى وان پىشەرەوى كرد^{۲۲}.

دواى ئەم شەرەكانە، ەردو دەولەت لەبەر گىرگرفتى ناوەوى خويان و بەھوى خەرىكى ەيزەكانى عوسمانى بەلەشكر كىشىيەو لەئەروپاو، خەرىكى ەيزەكانى

ئىترانى بە بەربەستى ھېرشى تۈزبەكە، ھېچيان نەينەپەرۋايە سەر سازدانی پەلامارى گەورە بۆ سەر ئەوى تریان، تا ئەلقاس میرزای برای شا تھماسب ھەلات و پەنای بۆ سولتان سلیمان بردو ھانى دایەو بۆ ھېرش بردنە سەر ئىران (۹۵۳ ک). عوسمانیەکان ھېژىكى گەورەیان بۆ پەلامار دانى ئىران سازدا. شا ھەر کەھەوالى بزوتنى لەشكرى دۆژمنى بیست، خۆى تەووریزی بەجى ھېشت و شنب غازانى کردە بارەگای خۆى و فەرمانى دا بەنیردراوہ کانى کەھەمو شۆینە کانى سەر رنى لەشكرکیشى تورك ناگر بدەن و دانەوئلە و گیای تى دا نەھیلن و جۆگە کانى پىر بکەنەو. فەرمانە کانى شا لەو بارەيەو، ئەوئەندە بەخىرايى و وردى جىبەجى کران، بەقسەى مېژونوسانى ئىران“ سوپای ھېرشەينى تورك نە دۆپى ناو و نەگەلایەكى سەوزى لەسەر رىگەى خۆى دا نەدى ۲۳. سولتان سلیمان ئەجارەش چوہو ناو تەووریز (۹۵۵)، بەلام ئەجارەش لەبەرکەمى خۆراک و ئالیک، بە ناچارى چۆلى کردو بەناو کوردستان دا لەرىگەى وانەو گەرایەو پايتهختەکى خۆى. دوا بەدواى ئەو تھماسب ھاتەو ناوچەکە و ھېژىكى نارد بۆ سوتاندن و ویران کردنى ئاوايە کانى ئەخلات، گزل درە، عادل جواز ۲۴.

لەدواين قۇناعى جەنگى ۲۰ سالەدا، تھماسب لە ۴ قۆلەو ھېژە کانى خۆى ناردە سەر ئاوايى و قەلاکانى ئەرجیش، بارگىرى، پاسین، وان، موش، بەندماھى، عادلخاۋ.. (۹۶۰) و سەرئاسەرى ئەو ناوچانەیان لە ((ناگرو خوین دا نقوم کرد)) ۲۵ شا خۆى چوہ سەر قەلای ئەخلات و گرتى و تەختى کرد. پاش ۳ مانگ گەمارۆدان قەلای ئەرجیشى گرت و لەتۆلەى ئەو لاساریەى قەلادارەکان نواند بویان، شا فەرمانى دا ((کەولى سەرى ئەو کوردانەى قەلاکەیان پاراست بو بەزیندوئەتى بگرون)) ۲۶ بۆ دوەمین سال لەسەر يەك ھەمو ناوچە کانى وان، وستان، ئاموک، کواش، ئەلباق، خوشاب.. یان تالان کردو، ناگريان لەدانەوئلە و پوش و پاوانیان بەردا ۲۷.

لەدواى ئەم ھېرشانە، سولتان سلیمان ھېژە کانى دەولەتى عوسمانى سازدا، کەبۆ جارى چوارەم لەشكر بۆ سەر ئىران ببات. پاش چەند تىککەلچونىكى بچوک، بەرلەوہى ھېژە کانى ھەردو دەولەت روبەرۆى يەكترى ببنەو، ھەردولا لەئەنجامى گىروگرفتى ناوہوى خۆیانو، مەترسى ھېرشى دەرەكى دا، کەوتنە گۆزینەوہى نامە و نیردراو. سەرەنجام گەيشتنە پەيمانى ناشتى ئاماسیە، کەبە حسابى ئەبجەد بە ((الصلح خير)) ئەکاتە ۹۶۹ى کۆچى ۲۸.

لەسەردەمى شا ئىسماعیل و سولتان سەلىمەو ھېچ جۆرە رىککەوتن و ناشتیەك لەنیوان ئەم دو ئىمپراتۆریەدا نەبو بو، بەلام پىکھاتنى ئاماسیە بو

به هۆی ناسینی ره سمی دهولهتی شیعهی ئیرانی له لایه ن عوسمانیهوه، ههروهها بهلاداخستنی وهختیی هه ندئ له کیشه نه رزی، مه زه ده بی، سیاسیه کانی هه ردولا. له م ریککه وتنه دا، به پیی ته رازوی هیزه کانی هه ردولا، نه ر مه نستان، گورجستان، کوردستان، به شیکی عه ره بستان به سه ر هه ردو دهوله تدا دابه ش کران، نه بو ناوچه ی قارس به بیلایه ن و قه لاکه ی به کاوی به یلریته وه، هه ردولاش به ئینیان به یه کتری دا کار به ده ستانی سنوره کان کیشه و به ره دروست نه که ن و، دالده ی را کردوانی یه کتری نه ده ن^{۲۹}.

به نه ده سه ره کییه کانی پینکه اتنی ناماسیه، له قه زاغه کانی داهاتودا، دوا ی هه لگیرسانه وه ی هه مو جهنگیکی خویناوی و ده سپیکرده وی هه مو گفتوگۆیه کی ناشتی، نه بونه بنچینه ی گفتوگۆ بۆ ریکه خستنی په یماننامه ی نوئ.

له ماوه ی جهنگی ۲۰ ساله دا هه ندئ ئالوگۆری دیوگرافی له کوردستان دا روی دا، شاته ماسب چه ند ئیلکی کوردی گۆزایه وه بۆ خوراسان. سلیمانی قانونیش هه ر بۆ هه مان مه به ست هه ندئ له ئیله کورده کانی گۆزایه وه بۆ سه ر سنوره کان، مه لا عمودی بایه زیدی له م باره یه وه نویویه تی:

((که سولتان سلیمانی داد په روه ر گه رایه وه نه سه ته مول دایکی روی تی کردو پیی گوت: کوپم وا تو گه رایته وه، به لام ناخو له مه ودوا گورج و قزلباشه کان هیترش ناهیتنه سه ر مه لبه نه ده کانت؟

سولتان له وه لام دا گوتی: دایکه دیواریکی پته وم له نیوان ئیمپراتۆریه تی عوسمانی و دهوله تانی گورج و عه جه م دا دروست کرد، دوژمن ئیت پیی نا کرئ هیچ زیانیکمان پیی بگه یه نی.

دایکی پرسی: چۆن توانیت له و مه ودا دریژه دا دیوار دروست بکه یت؟ سولتان له وه لام دا پیی گوت: دایکه من نه و دیواره م له گوشت و خوین دروست کردوه. به ریوه بردنی نه و ناوچانه م به ره و روی هۆزه کورده کان کردۆته وه... دوژمن ناتوانی زه فه ریان پیی به ری و بگاته ناو دهوله تی ئیسلام))^{۳۰}.

له دوا ی مردنی ته ماسب، ئیسماعیلی کوپی که نزیکه ی ۲۰ سال بو له قه لای قه هقه هه دا زیندانی بو له سه ر ته ختی شاهیتی دانیشته. نه و هه ر له کۆنه وه ناسرا بو به وه ی دژی پینکه اتنی ناماسیه بو. که هاته سه رکار ریزی په یمانی ناماسیه ی نه گرت و کار به ده ستانی سنور هه ندئ کار شکینییان کرد. ههروهها به ر بوه گیانی براو برازاو هه ندئ له گه وره کانی قزلباش، زۆری کوشتن، په ریخانی خوشکی شا ئیسماعیلی دوهم که خۆی به هاوکاری هه ندئ له سه رانی قزلباش نه ویان کردبو به شا، هه ر خۆیان پیلانیکیان له ئیسماعیل گیراو کوشتیان. محمه دی خودابه نه ده،

ته‌نیا برای زیندویان کرده شای ئیران شا محمد کابرایه‌کی بوده‌له‌ی کویره‌موشه
 بوو خۆی نه‌ینه‌توانی به‌کاروباری ده‌ولت رابگا هاوسه‌ره‌که‌ی که‌ژنیکی
 ده‌لکه‌وتوی لیوه‌شاره بو ده‌ستی به‌سه‌ر کاروباری ده‌رباری ئیران و همه‌و
 کاروباره‌کانی تری ده‌ولتی ئیران‌دا گرت بو. لاوازی پشیوی و بی‌سه‌روبه‌ری
 ئیرانی داگرت بو. بایعالی پشیوی ناوخۆی ئیرانی به‌هه‌ل زانی که‌وته
 په‌لاماردانی سنوره‌کانی. له‌پیشه‌وه کورده‌کان که له‌عه‌جه‌م داخ له‌دل بون نه‌وان
 هیرشیان هینایه‌ سه‌ر هه‌ندی له‌ناوچه کوردنشینه‌کانی نازه‌ربایجان، خوی و
 سه‌لماس و ورمی و شنۆیان گرت^{۳۱}. کورده‌کانی نار سنوری ده‌ولتی عوسمانی زۆر
 به‌چالاکی له‌همه‌و له‌شکرکێشیه‌کانی تری عوسمانی‌دا بو سه‌ر نازه‌ربایجان و
 گورجستان و نه‌رمه‌نستان له‌دژی هیزه‌کانی ئیران، به‌شداد بون.
 د. نوانی له‌یه‌کی له‌لیکۆلینه‌وه‌کانی‌دا نویسیوه‌تی:

((ریکه‌که‌وتنیکی که له‌نیوان شا ته‌ماسبو سوڵتان سلیمان قانونی‌دا کرا بو،
 سوڵتانی عوسمانی به‌خه‌تی خۆی نویسی بوی و پشتیوانی لی کرد بو، نارامیه‌کی
 ته‌واوی به‌سنوره‌کانی رۆژئاوای ئیران به‌خشی، به‌لام دواي نه‌وه‌ی شا عه‌د هاته
 سه‌رکار، کورده‌کانی دانیشتیوی ناوچه‌کانی نیوان وان و نازه‌ربایجان ده‌ستی
 فه‌سادیان کرده‌وه، خه‌سه‌ره و پاشای حاکی وانیان هان‌دا بو په‌لاماردانی
 سنوره‌کانی ئیران. پاشای گۆرین له‌خۆیه‌وه- یا به‌ناگاداری ده‌رباری عوسمانی-
 له‌شکری ناره‌ سه‌ر خوی و سه‌لماس، قزلباشه‌کان که‌پشت نه‌ستور به‌ ریکه‌که‌وتنی
 ناشتی بی ناگا پالیان لی دابوه‌وه، تی شکان، کورده‌کانی ورمی (ره‌زائیه‌ی
 نه‌مزی)یان داگیر کرد، هه‌رچه‌ند ته‌میرخانی تورکمانی به‌گله‌ربه‌گی نازه‌ربایجان
 توانی جارێک کورده‌کان بشکینی، به‌لام له‌به‌رته‌وه‌ی نه‌یتوانی ده‌سه‌لاتی ده‌ولت و
 ئاسایش له‌ناوچه‌که‌دا بچه‌سپینی جارێکی تر کورده‌کان نه‌و شوینانه‌یان گرتوه‌وه،
 خه‌لکی نه‌و شوینانه‌ش به‌ناچاری یا ولاتی خۆیان به‌جی هیش و رۆیشتن یا چونه
 ژیر ئالای دوژمنه‌وه)^{۳۲}.

هه‌مو شاهه‌کانی عه‌جه‌م، به‌گویره‌ی توانای خۆیان، درێژه‌یان به‌هه‌مان
 سیاسه‌تی شا نیسه‌ماعیلی یه‌که‌م نه‌دا به‌رامبه‌ر به‌کورد، نه‌م سیاسه‌ته
 له‌سه‌رده‌می شا عه‌باسی یه‌که‌م‌دا (۹۹۶-۱۰۳۸) چه‌ قوناغیکی نویی جیبه‌جی
 کردنه‌وه که له‌سه‌ر ۳ پایه‌ی سه‌ره‌کی دامه‌زرا بو:

۱- گۆرینی بنه‌ره‌تیی هه‌لومه‌رجی دیوگرافی سه‌روی رۆژه‌لاتی کوردستان و،
 راگوێزانی ئیله‌ گه‌وره‌کانی کورد بو ناوچه‌ دوره‌کانی سه‌روی رۆژه‌لاتی ئیران
 به‌تاییه‌تی بو خۆراسان و، هه‌تان و جیگیرکردنی ئیله‌ نازه‌رییه‌کان بو کوردستان

۲- هه‌ڵدانی گۆڕینی زۆره‌ملیی مه‌زه‌بی خه‌لکی کوردستان له‌سونیه‌وه بۆ شیعه

۳- سه‌رکو‌تکردنی بێ به‌زه‌بی و توندوتیژی هه‌مو سه‌رکێشیه‌کی کورد.
شا عه‌باس، که‌میژونوسانی ئێران به‌ ((کیڕ)) ناوی نه‌به‌ن، له‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ۱۱ هه‌می کۆچییه‌وه که‌وته دانانی رێوشوێنی گۆڕینی هه‌لومه‌جی دیوگرافی کوردستان به‌تایبه‌تی ته‌و ناوچه‌یه‌کی که‌وت بونه نێوان رویاری ئاراس و ده‌ریاچه‌ی ورمی، که‌هه‌میشه یه‌کێ له‌شارێکانه‌ی هێرشێ رۆم بو بۆ سه‌ر ئێران، به‌تایبه‌تی بۆ سه‌ر ئازهربايجان و پایته‌خته‌که‌ی، ته‌وریز، که‌ته‌وسا یه‌کێ له‌گه‌وره‌ترین شاره‌کانی بو. ئێرانییه‌کان له‌ترسی هێرشێ یه‌ک له‌سه‌ر یه‌کی رۆم، پایته‌خته‌که‌ی خۆیان له‌ته‌وریزه‌وه گۆزابه‌وه بۆ قه‌زوین، دوا‌ی تریش بۆ مه‌له‌بندیکێ دورتر له‌مه‌ترسی رۆم له‌ناوچه‌رگه‌ی ئێراند، واته بۆ ته‌سه‌فه‌هان.
لێکۆله‌وه‌ی ئێرانی، نصرالله فلسفی، ده‌باره‌ی سیاسه‌تی خێله‌کیی شا عه‌باس، نویستی:

((شاه عه‌باش هه‌ر وه‌کو له‌ماوه‌یه‌کی کورتدا سه‌هرانی خودسه‌ر و خاوه‌ن نفوزی قزلباشی به‌ هیزی ته‌گه‌یر یا به‌شمشیر له‌ناوا نه‌هیشته‌ ئاره‌هاش سه‌رانسه‌ری ئێرانی هه‌ینایه‌ ژێر باری فه‌رمانی حکومه‌تی مه‌رکه‌زیی، واته ئێرا ده‌ی شه‌خسی خۆیه‌وه، که‌وته ململانی له‌گه‌ڵ سه‌هرانی ته‌و ئیله‌ و هۆزانه‌دا که‌ته‌یانیوست له‌قه‌له‌مه‌روی ئیله‌ و عه‌شیره‌ته‌کانی خۆیاند و سه‌ربه‌خۆ فه‌رمانه‌وه‌ بن، هه‌ر که‌سیکیان که‌سه‌رپیچی له‌فه‌رمانه‌کانی کرد بێ سلّ کردنه‌وه به‌زویی سه‌رکو‌تی کردن، به‌تایبه‌تی له‌گه‌ڵ ته‌و ئیله‌ کوردانه‌ی، که‌ له‌سنوره‌کانی رۆژئاوای ئازهربايجان و کوردستان بون، له‌جه‌نگه‌کانی ئێران و عوسمانی‌دا له‌سه‌رده‌می شاهیتی باوکی‌دا سولتان محمد خودابه‌نده، به‌هۆی هاومه‌زه‌بییه‌وه رویان له‌ئێران وه‌رگێزابوو داوبویانه پال سولتانی عوسمانی، به‌وپه‌ری دله‌ره‌قییه‌وه بێ به‌زه‌بیانه ره‌فتاری له‌گه‌ڵ کردن.

((دوا‌ی ته‌وه‌ی شا ئیله‌ یاخیه‌که‌ی ته‌هه‌ینایه‌وه ژێربار، بۆ ته‌وه‌ی تواناو ده‌سه‌لاتی ته‌و ئیله‌ له‌قه‌له‌مه‌روی دیرینه‌ی خۆی‌دا که‌م بکاته‌وه زۆرجار چه‌ندین بنه‌ماله‌ی ته‌و ئیله‌ی نه‌نارد و لایه‌تیکی دۆره‌ده‌ستو، جیگه‌که‌ی نه‌وانی ته‌دا به‌ده‌سته‌یه‌ک له‌خه‌لکی و لایه‌ته‌کانی تر. له‌هه‌مان کاتدا که‌سانی ئیله‌که‌ی به‌تاوانی یاخی بون جه‌رمه‌ ته‌کردو، پا‌ریه‌کی زۆری ئی ته‌سه‌ندن))^{۲۳}.

شا عه‌باس له‌دوا‌ی سا‌لی ۱۰۱۱ هه‌ و ۵۰ هه‌زار خیزانی له‌ئیله‌ی گه‌وره‌ی چه‌مشکه‌زه‌کو هه‌ندێ له‌ئیله‌ کورده‌کانی تری کوردستانی بۆ ده‌شته‌کانی خواروی

کۆنی له باوک و باپیری قوباد خان بو، لهو سه فهره دا که بۆ موکریانى کرد، داخى دلى خۆى پى رشتن و تۆلهى رابردوشى ئى کرد نه وه.

شا عه باس خوشکه کهى قوباد خانى، که به قسهى مه لا جه لال له ناو کوردا به قه شهنگى به ناربانگ بو، زهوت کرد. که چى دواى نه وه به ٤ رۆژ قوباد خان و هاوړیکانى کوشت و فهرمانى کوشتنى به کۆمه لى ئىلى موکرى ده رکرد، مه لا جه لالى منجم نوسه رى هاوزه مان و هاوده مى شا عه باس، کوشتارى به کۆمه لى موکرى به مجۆره نه گيرپه ته وه.

((... به پى الامور مرهونه باوقاتها سزای کرده و کانی نه و کوردانه له په رده ی شار دنه وه دا مابوه وه، به لام له رۆژى ١٨ ی ربيع الثانى دا کاتى که هه تاو به ١٤ درجه له سه رته تاو دا بو قوباد خانى له گه ل ٩٤ کهس له گه وه کانی کورد له کۆرى به هه شتاين دا کوشت و هه ر نه و کاته ش حوکمى قه تلوعامى جه ماعه تى موکرى عى زى صدور کرد، غازيان وه کو نه و مه له ی که دان له زهوى دا بچى نه ته وه، کورده کانیان له کى نو ده شته کانی نه و مه لبه نده دا چى نه وه و کوشت. نو ابى سه گى به رده رگای عه لى (نه مه ناوى شا عه باس بوه - و) خۆى چو بۆ سه ر قه لای عه لى که ندى له ناوچه ی گاودولى مه راغه و، به ئورده که یه وه له و مه نزه دا به زى. عه لى خانى شاملوى به خۆى و له شکره که یه وه نارده سه ر قه لاکه ی حى ن سوئتانى برائى قوباد خان له ناوچه ی له یلانى مه راغه. له به رته وه نه و قه لایه زۆر قسایم بوو، که سانیکی سوپایى کارزان پارێزگاریان نه کرد، شه رى به چاک نه زانى. بۆیه که وته به کاره ی تانانى لطائف الحیل، دو کهس له خه لکى نه و قه لایه له وى بون که وت بونه دهس غازيانى شیرگر، به ده سستى به ستراوه وه هى تاناننه به رده مى خانى ناو براو، خان فهرمانى به ردانى هه ردوکیانى فهرمو، وتى: ((بپرو و به ته هلى قه لاکه بلین له به رته وه ی خیا نه تیک له قوباد خان روى دا بو، نه وى له گه ل تا قمى خاتین کوشت. ئیتمه شى بۆ ئیتره نارده وه، به و مه رجه ی هه ر کهس شاهى سون بى و به شه ره فى سوچه ی ئه شه رف موشه رف بى، مال و نه سباب و ژن و زارۆکى نازاد نه بى، هه ر که سى کیش نه یه ت نه و له سه رکوتکردن و کوشتن و تالانکردن پارێزراو نابى.

((هه ر که ته م دو که سه گه ی شته نه وه ناو قه لا، ریش سپیه کى ان به ناوى سلیمان وه له قه لا ها ته ده رى، چه لای خان، به دلنه وایى کراوى گه راپیه وه. پاش ماو یه ک کور دیکى زۆر له قه لاکه ها تنه ده رى، له به رته وه ی خه ریک بو نه و به شه و پى گوتن: ((قه لا هى شایه. ئوسول وایه که ٣٠ کهس له ئیتمه له گه ل خوتان ببه نه ناو قه لا وه، چه ند که سیکیان له بورج و بارو چه ند که سیکیشیان له سه ر

دەرگا که دابنیتو، خوتان روبکه نه خزمه تی نه شرف. نهو هه رچی فه رمانی کی دا به جیی بهیتن.

((دانیشتوانی قه لاکه له که میسی هاتوه کان و زۆری خویان بایی بون. نه وانه یان برده ناو قه لاکه وه، یه که یه که دو دو زیادیان کردو بهو جۆره پتر له ۱۰۰ کهس چونه ناو قه لاکه. نهو تا قمه کورده ییش نهو شهوه له ده ره وهی قه لاکه مانه وه، بو نوستن هه ر دوان و سیانیان ناره خیه تی یه کئ له قزلباش. بو به یانی تا قمی کی تریشیان له قه لاکه هاتن. فه رمان درا نهو تا قمه ی شهو له وهی مابونه وه بیتن. که هاتن نه زریان پۆشی بو، نه چه کیان هه لگرت بو. هه زره تی خان بو نه وهی دلنیا یان بکا زری و چه کی نهو تا قمه ی ناماده کردو پیتی له بهر کردن. نه وهش بو به وهی دلنیا بونیان. پاش ماوه ده که پیتیان وتن: ته بی بچن بو خزمه تی نه شرف نهو هه رچی فه رمانی کی پێدان جی به جی بکه ن، به لام له بهر نه وهی ریگاتان ناده ن به چه که وه بچنه خزمه ت شا، چه که کانتان له ماله کانی خوتان دا دابنیتو ئینجا پرۆن بو جی به جی کردنی فه رمانی نهو.

(سه باره ت بهو دلنه واییه ته را وهی له وانیان دی بو، چه که نه سبابه کانی خویان ناره وه ماله کانی خویان، ۱۷۲ که سی له گه ل نۆ که ری کی خویا ناره خزمه تی نه شرف. پاش ماوه ده که تر یه کی کی ناره ناره ناو قه لاکه، له بهر نه وهی نه وه کو که سیکیان له وهی به جی مابی و نه چوبی بو سوجه ی شاهو، توشی نازاردان ببی و، ئیمه له پوری دروستییه وه به ئیوه مان وت، دوا ی ته مه ش ۶۴ که سی تر هاتنه ده ری، ئیتر هیچ کهس له قه لاکه دا نه مابو. ده سه به جی فه رمانی رژیشتنی نهو تا قمه شیان دا. هه مویان کوشتو، ده ستیان گرت به سه ر مال و نه سبابو نه سیره کانی قه لاکه دا. نهو تا قمه ش که چوبونه خزمه تی نه شرف، نه وانیش هه مو کوژان، بی نه وهی خوی نه لوتی یه کئ له غازیان بیت.

((یه کئ له غولامه کان، له ناو دیله کانه دا منایکی ۸ ساله ی بو خوی هه لبژارد بو، (مناله که) کابرای به شمشیره که ی خوی له چه ند لاره بریندار کردو به زمانی کوردی وتی: ((نه وه له باتی خوی نی باوام)) ده سه به جی مناله که یان کوشت.

((ههروه ها ژنیکی ناوس له گه ل کچۆ له یه کی ۶ ساله دا، پیای و به تونده ی قسه ی ناشیرینی له گه ل کردبو. پیاهه که بو خوشتن چوبوه هه مام، به لام که هاته ده ری بینی "ژنه که سه ری کچۆ له که ی خوی بریوه کیردی کی کردوه به زگی خوی داو نهو مناله شی کوشت بو که له زگی دابو، نه یویست خۆشی بکوژی،

ئەوانىش دەستيان نەگرت و وتى: ((دواى مېردە كەم منىش ژيانم ناوى))، سەرى خۆى پرى.

((قرچقاي بەگ تا سەرچەمى جەغەتو چو، ۳۰۰ كەسى لەجەماعەت و ئولوسە كانى دەورو بەرى خۆى گل دايەو. ويستيان ھەلېن. بەلام ئەو ھەمويانى گرت و كوشت. ژمارەيەكى زۆر دىلو ئەسپ و گار مېگەلېنكى بى شومارى پېش خۆى داو ھېنايەو. دايان بەوانەى ھېتابويان.

((لەشكرى قورچى باشى، بەسەر كەردايەتى كورەزاكەى لەگەل قورچى ۱۰۰ كەللەو دىلو ئەسپىكى زۆر گار مەرى بى ژمارەيان ھېنا.

((بەپىى حوكمى جىھانموطاع، ئەسفنەديار بەگى عەرەب گوزلو چو بو گەرمەرود بەحمىيەتى مامى قوباد خان لەموكرىيەكان ۲۷ سەلك و دىلېنكى زۆرى لەگەرەكانى ئەو ھۆزە ھېنا، لەگەل مال و ئەسباب و گار مېگەلېنكى زۆر، ھەموى دراىەو ھۆى و تايىنەكانى..

((خەلكى شارى مەراغەش دەستيان گەيشتەى ئەوانەى رقيان لېيان بو، نزيكەى ۳۰۰ كەللەيان لى ھېنان.

((بەگشتى زياتر لەدوو ھەزار سەرى پراويان ھېنا.

((ھەرەھا فەرمان درا بەو ئەمىرو لەشكرەى لەدەورى قەللى دىمدم بون، موكرىيەكانى ورمى بكوژن. ئەوانىش بەگوپرەى حوكمى ئەشرف لەرۆژى دوشەمە ۲۷ ربيع الثانى دا دەستيان كەرد بەكوشتيان ۱۰۷ كەللەيان لەگەل دىلېنكى زۆر ئەسپ گاران و مېگەلدا لەدارايى ئەو جەماعەتە لەكەنارى سياه رودو ھاورد، مەولانا خصالى مېژوى ئەو روداوى بەشيعر ھۆنيو ھتەو، ئەلئ: ((كاتى قزلباش قەللى كورەكانيان فەتەح كەرد، خويىيان لەبادە جيا نە ئەكەردەو،

((ھەوال ھات: رۆمى ھاتون، وەكو دەستار بەدەورى خوياندا ئەخولېنەو،

((بۆ دوعاى شاھى عالم لەدەل بانگى: قوموا ايها الناس بەرزبەرەو

((بۆ ئەو ھى گومان و دودللى لەبېردا نەمىنئ، بۆ فال بەدوى دو تاريخدا ئەگەرەم.

((نوسرا: ماتەمى كوردان لەرۆمى و

((نوسيم: جەژنى فەتەح لە شا عەباس))

((ھەرەھا بە پەخشانىش وتويانە: ((قەتلوعامى موكرى ھەقە))

هەر ٣ رستهی ((ماتم کردان ز رومی)) و ((عیید فتح از شاه
عەباس)) و ((قتل و عام مەری حق)) بەژمارە ی ئەبجد ئەکاتە ١٠١٩ ی کۆچی
کەسالی کوشتنی بە کۆمەڵی ئیلی موکریه) ٤٠.

زەبروژەنگی خویناوی شا عەباس ئەگەرچی زەرەری گیانی و مائی زۆری
لەئێلە کانی موکریان و برادۆست دا، بەلام نەیتوانی گیانی بەرەنگاریان تێدا
بکوژێ. پاش ٦ سال لەداگیرکردنی قەلای دمدەم، کورده کانی برادۆست سەرلەنوێ
قەلاکەیان ئازاد کردو ناوچە کەیان گرتەو دەست، بەلام هێزی قزلباش چو
سەریان و بۆ جاری دوهم قەلای دمدەمیان لەدەست کورد دەرھێنا ٤١.

١/٢ هینانی ئیلی ئەفشاربو ورمی

راگوێزانی بە کۆمەڵی دەیان هەزار خێزانی ئێلە کورده کانی دەوری ورمی بۆ
خۆراسان و، دوایی تر تیشکانی تراجیدی ئیلی برادۆست و موکری و، گیرانی قەلای
دمدەم، کوشتنی مەزنە کانی کوردو، کوشتنی زۆرایەتی لایەنگرە کانی
ئەمیرخان و، کوشتاری بە کۆمەڵی خەلکی موکریان "بون بەسەرەتای گۆرانیکی
بەرەتی لەپێکھاتنی دیوگرافی دانیشتوانی ناوچە کەدا. لەئەنجامی ئەوێش دا
گۆرانی ئابوری، کۆمەڵایەتی، سیاسی، جەنگی. کورد سەرەپای ئەوێ بەشیکی
گرنگی هێزی مەزنی و مادی خۆی لەدەس داو، ئەتەرەزوی هێزە کانی ئەم
ناوچەیدا سەنگی قورسی جارانی ئەما، دەسلاتی حوکمرانیشی لەدەس دەرچو،
کەجاران بەدەس گەورە خۆجییە کانی کوردهو بو.

ئیلی ئەفشار یەکی بو لەو ٧ ئێلە قزلباشە، کە بەشداری سەرەکی
لەشەرە کانی شا ئیسماعیل و دامەزراندنی دەولەتی سەفەوی شیعه دا کرد بو ٤٢.
ژمارە یەکی زۆر لە کاربەدەستانی دەولەت لەسەرەنەری قەلەمپەوی سەفەوی دا
لەناو ئەوان دا هەڵ ئەبژێردان و، دەسلەتییکی زۆریان لەدەرباری شاهە کانی
عەجەم دا هەبو. بەلام هەندێ لەسەرانی ئەم ئێلە تاوانبار کرا بون بە ھاوبەشی
لە کوشتنی مەهد علیای ھاوسەری شاه محمد خودابەندە، کە بە بەرچاوی شاو
سەرەس تیکەڵو کردنی لەگەڵ ئەمیریکی تاتاری دیلکراودا کوشت
بو (٩٨٧ک). هەروەها تاوانبار کرابون بە کوشتنی حەمزە میزای کوری شاه
حەمەد (٩٩٤) ٤٣.

کە شا عەباس ھاو سەر تەخت، سەرانی ئەفشار ئەترسان ئەوێ شا تۆلە
کوشتنی دایکی و براکەیان ئی بکاتەو. لەبەرئەوێ لەگۆشە و کەناری ئێران دا
پەرەوازە بو بون، ئەیان ئەوێرا وەکو جارانی خۆیان لەدەربار نزیک بچە ئەوێ.

له سۆنگه‌ی ته‌وه‌ی هه‌ندێ له‌سه‌رانی ئەم ئێله له‌شه‌ره‌کانی به‌غداد (١٠٣٥ک):
 ١٦٢٥ز) نازایه‌تییان نواند، شا عه‌باس یه‌کیك له‌گه‌ره‌کانی ته‌فشاری به‌ناوی
 ((کلب علیه)) وه‌ بانگ کرد. پایه‌ی ((خان))ی پێ به‌خشی و رای سپارد که ئێلی
 په‌ره‌وازی ته‌فشار کۆ بکاته‌وه‌ و له‌ورمێ^{٤٥} له‌ شوێنی ئێله کورده‌کان جێگیریان
 بکا (١٠٣٥ک) شا عه‌باس له‌مه‌ش دو مه‌به‌ستی هه‌بو:

یه‌کیکیان- سپاردنی پارێزگاری ناوچه‌ سنوریه‌کانی ته‌وه‌ی به‌یه‌کیك له‌ ئێله
 دلسۆزه‌کانی ده‌رباری عه‌جهم، له‌جێگه‌ی ئێله کورده‌کان که به‌گوێره‌ی گۆرانی
 ته‌رازوی هیژه‌کانی رۆم و عه‌جهم ئەم لاو ته‌ولایان ته‌کرد^{٤٦}

ته‌وه‌ی تریان- سپاردنی سه‌رکوتکردن و ته‌می‌کردنی ئێله یاخیه‌کانی کورد،
 که‌چه‌ندین ساڵ بو له‌شوێشو هه‌لگه‌رانه‌وه‌دا بون دژی ده‌سه‌لاتی عه‌جهم، به‌یه‌کی
 له‌ ئێله شه‌رکه‌ره‌ دهره‌کانی قزلباش.

کلب علی خان له‌ماوه‌یه‌کی کورتدا ٨ هه‌زار خێزانی ته‌فشاری په‌ره‌وازی
 عیراقی عه‌جهم، فارس، کرمان، خۆراسان، ی له‌سه‌لماس کۆکرده‌وه^{٤٧}. به‌لام
 چونکه‌ ناوچه‌ی سه‌لماس چۆله‌وانی نه‌بو، ئەم تازه‌هاتوانه له‌سه‌ره‌تاه‌ توشی
 به‌ره‌نگاریی دانیشتوانی ناوچه‌که، واته‌ توشی ئێلاتی کورد بون. نوسه‌ریکی
 ته‌فشار خۆی ته‌گیڕیته‌وه‌ ته‌لێ:

((کاتیک کلب علی خان و کۆکراوه‌کانی کۆچ له‌دوای کۆچ گه‌یشتنه‌ ده‌وری
 سه‌لماس، هه‌ندێ له‌ ئێلاتی ئێرانی و عوسمانی دانیشتوی سه‌ر سنوره‌کان که‌ته‌وه
 هه‌واڵه‌یان بیست، له‌سه‌ر داوای ته‌مه‌رخانی کورپی ته‌مه‌رخانی خاوه‌نی دمدم
 به‌ژماره‌یه‌کی زۆر کۆبوونه‌وه، بۆ به‌ره‌هه‌لستی و رێ پێ نه‌دانی ئێلی ته‌فشار هاتنه
 پێشه‌وه، له‌که‌ناری چه‌می قه‌ره‌سوی سه‌لماس دا تینکه‌هه‌لچون. شه‌ریکی قورس
 قه‌وما. دلێرانی ته‌فشار، شیرانی بێشه‌ی شه‌رو هه‌را، ده‌ستیانی ئی دانه‌ که‌ره‌سته‌ی
 جه‌نگ و لی‌دان، نازایه‌تی و مه‌ردایه‌تی یان نواند. له‌ته‌نجامدا،
 په‌لامارده‌ره‌کان (مه‌به‌ستی کورده‌کانه‌-و) له‌ژێر زه‌بری هێرشێ غازیانی ته‌فشاردا
 پیتی راوه‌ستان و خۆراگرتیان تی‌دا نه‌ما. زۆریان کوژران، ته‌وانه‌ی له‌شمشیریش
 زرگاریان بو هه‌لاتن بۆ کێوه‌ سه‌خته‌ هه‌له‌موده‌کان خۆیان شارده‌وه. دوای ته‌وه،
 کلب علی خان له‌گه‌ل ئێلی ته‌فشار به‌سه‌رکه‌وتویی چه‌ ناو شاری ورمێ. بۆ
 شوێنی دانیشتنی خۆی توپراق قلعه‌ی هه‌لبژارد، بۆ هه‌ر یه‌کی له‌هۆزه‌کانی ئێلی
 ته‌فشار بلوک یا ناحیه‌یه‌کی دیاری کرد تیا جێگیر بن^{٤٨}).

کلب علی هاتوه‌کانی به‌م جوړه دامه‌زران:

ئێلی کوندوزلو له‌مه‌له‌بندی دول^{٤٩}

ئىلى قرقلو لەمەلبەندى رەوزە“
 ئىلى كۆھكۈلۈپ لەمەلبەندى نازلو“
 تېرەي ايمانلو لەگەل بەشىكى ئىلى ارشلو لەدەورى شارى ورمى“
 ئىلى ارشلو لەشنۆ وسلدوز“
 تېرەي قاسمىلو لەسايىن قەلا“^۷

ئىلى ئەفشار لەدامەزىنەرانى دەولەتى شىعەي صەفەوى بو، تەجروپەيەكى زۆرى شەپوشورى ھەبو لەناوچە جىاوازەكانى رۆژھەلاتى ناوہراست داو، لەنزيكەو ھەمو نەتەوہەكانى فارس، كورد، تورك، عەرەب، ئۆزبەك، گورجى، ئەرمەنى... يان ئەناسىو، لەگەل ھەمويان تەجروپەي شەپوشورى ئاشتى يان ھەبو، ھەروہا تەجروپەي بەرپوہوردنى ولاتو شارو گوندو ئىل و ھۆزى جىاجىيان ھەبو. ناخوندەكانى شىعە لەرپوشوینەكانى ئاينى شەپ: غەزا، جىھاد، فەتھ... و جۆرى بەرپوہەرايەتى خەلك بەگۆرەي جىھانىينى تايىبەتى خويان دەرسى زۆريان دادابون. ئەوان خويان بەموسلمانو زيندوكرەوہى نەرتەكانى مەمەدو عەلى و ھەسەن و ھىسەن و ئىمامەكانى تر دائەنا. مەزەبەكانى تىرى ئىسلام لەوانە سونىيان بەگومراو (تائفەي ضالە)) ئەزانى، لەشەردا دارايى و سەرو ناموسيان بۆ خويان بەحەلال ئەژمارد. لەبەرئەو ئەمانە، بۆردنەوہى جەنگ و بەدەستەيتنانى سەركەوتن و جىگىر كردنى دەسەلاتى خويان، كە گوايە دەسەلاتى ئىسلامە، سەليان لەھىچ نەئەكرەوہ، گويان نەئەدايە ترسى دىنى و دىنيابى، ھەم فرتوفىليان لەدوژمن بەحەلال ئەزانىو، ھەم بەكارھىتتەنى زەبروزەنگ.

تېرەكانى ئىلى ئەفشار، كەيەكى لەئىلە سەركەوتەكانى قزلباش بو، چەند پشت بو و پەرورەدە كرا بون كەپابەندى ھىچ جۆرە ئىعتىبارىكى بنەمالەيى، عەشیرەتى، دىنى، نەتەوہيى، زمان و شوین نەبن، لەناو خوياندا پىلانىان لەيەك ئەگىراو، لەبەرامبەر دوژمنانى دەرەوہدا يەكيان ئەگرت. بەفەرمانى (مەرشىدى كامىل) بابوك كورپى خۆي سەرتەپرىو، گۆشتى لەشى دوژمنى خۆي بەزيندوويەتى ئەخوارد.

شا عەباس ئەيوست نفوزو دەسەلاتى ئىلەكانى قزلباش كەم بىكاتەوہ، بەتايىبەتى دەسەلاتى جەنگىيان. بۆ ئەو مەدەستە لەلايەكەوہ ھەولتىدا لەشكرىكى نوئى رىكويىك دايمەزىننى و چەكدار بىكا، لەلايەكى تەرشەوہ ھەولتىدا ئىلەكانى قزلباش كەھىشتا لەھىچ كويىك بەتەرەوى جىگىر نەبو بون، نىشتەجى بىكا^۸.

سەرئەجدانی لەسنوری رۆژەلاتی کوردستان دەری ئەخا کە بەدریژیایی ئەو سنوره عەجەم بەجۆری نیشتهجێ کران، لەمپەرێکی باریکی نەتەوایی-نازەریی ئەوتۆیان لەنیوان کورد و فارسدا دروست کردو، ئەهیچ ناوچەیە کدا سنوری هاوبەشیان لەنیوان ئەم دو نەتەویەدا نەهێشتو. بەلکو لەهەمویدا عەجەمی لێ جیگیر کراو. ئەو دو نەتەو ئێرانییە: کورد و فارس کەچەند هەزار ساڵ بو هاوسنور بون و پێکەووە بەتەنیشتی یەکەو ئەژیان و میژویان تێکەلاوی یەکتری بو، تا هەتایە لەیەکتری دابران و نەتەویەکی تریان کەوتە بەینەو. جیگیر کردنی ئێلی ئەفشاریش ئەکړئ هەر لەچارچێوێ ئەو ستراتیجە گشتییەدا سەیری بکړئ.

ئێلە نازەریەکانی قزلباش، لەوانە ئێلی ئەفشار، کە بەدریژیایی سنوری خۆرەلاتی کوردستان نیشتهجێ کرابون، ئەرکی سەرکوت و دەستەمۆکردن و سەرپێ دانەواندنی گەلیکیان پێ سپێردرا بو، کە نەریتی ژسان و جۆری جیهانیینی و خوڕەوشتی کۆمەلایەتی و پەرەردە دینیان بەتەواوی لەگەڵ ئەوان جیاواز بو، ئەمەش بو بەیەکەمین هۆی دروست کردنی ناکۆکییەکی قوڵی گشت لایەنە لەنیوان دو میلەتدا کە رۆداوەکانی ناوچە کە بەزۆر کەربونی بەدراوسیتی یەکتری.

٢/٢ بەرهه‌ڵستی ئێلاتی کورد

ئێلی ئەفشار هێشتا بەتەواوی ئەورمی جیگیر نەبو بو جاریکی تێرش کوردەکان هەڵیان کوتایەو، سەریان لێرەشدا نوسەریکی ئەفشار خۆی رۆداوەکە ئەگێریتەو:

((لەسەرەتای حوکمرانی کلب عەلی خاندا ئەورمی، دەماو دەم هەواڵ هات و دوایی بو بەراست کەوا ئەشار (مەبەستی لەو کوردانەیە کە ئەمان ئەرزە کەیان داگیر کرد بون-و) بەژمارەییەکی زۆر لەمەڵبەندی دەشت و تەرگەو وەرەو، بۆ تێهێنانەوێ تێکشکانەکی شەری قەرەسو، وە تۆلەسەندنەو لەکلب عەلی خان، وەکو لافاو رویان کردۆتە شاری ورمی و گەیشتونەتە نزیک گوندی ئەنەر لەمەڵبەندی بنابی روضە. کلب عەلی خان بەو دەستپێوەندانی لەلای بون روی هیمەتی کردە بەرهه‌ڵستی هێرشهێنەکان. لەدەوری قەرەحەسەنلو گەیشتنە یەک، هەردولا تاویان دایە چەک و بەگژیە کا چون، شەر دەستی پێ کرد. خانی حوکمران لەکاتی شەرەکەدا بیینی کە ئەشاری شەقاوەت نیهاد بەشەر و هەلاتن وەکو منالانی ناو جۆلانە بۆ دواوە ئەچن، لەو سەری سورما. وای زانی کە ئەو رێوی خاوانە لەروی غەدرو حیلەو بۆ هەستاندنی رق و روژاندنی ئێلی ئەفشار و

ته‌که‌ن، به‌لام که‌به‌لای ورمی‌دا روانی، بینی ۳۰۰ تا ۴۰۰ سواری نیزه‌دار له‌دواوه دیارن به‌خیترایی روو ته‌وان دین، ته‌شرار له‌بینینی ته‌مه‌و گه‌یشتنی یارمه‌تی به‌ته‌فشار که‌وت بونه سهر خدیالئی هه‌لاتن...)).

تیکه‌له‌چونی ته‌م جاره‌ش به‌قازانجی عه‌جهم به‌لادا که‌وت و ئیله‌کانی کورد تی‌شکان، دیاره‌ دواى ته‌و زنجیره‌ شه‌پانه‌ی له‌نیوان له‌شکری سه‌فه‌وی و کوردا روی‌دا بوو، هیتری کورد ته‌وه‌نده‌ لاواز بوو، چاری ئی‌لیکی واپچوکی پی ته‌ته‌کرا. له‌گه‌ل ته‌وه‌ش‌دا هیشتا هیوایان نه‌بری بو، ته‌مر خانی برادۆست سهر له‌نوئی هیزه‌کانی خۆی سازداو، بۆ نازاد کردنی ناوچه‌که‌ قه‌لائی دمدمی کرده‌وه‌ بنگه‌ی په‌لاماردانی عه‌جهم. بۆ جاری سینه‌م شه‌ریکی قورس له‌ده‌وری ته‌م قه‌لایه‌دا روی‌دا، به‌لام کورد ئیتیر به‌یه‌کجاری ته‌م قه‌لایه‌ی له‌ده‌س‌دا، به‌له‌ده‌سدانی قه‌لاکه‌ش عه‌جهم ئیتیر بۆ هه‌میشه‌ له‌ناوچه‌که‌دا جیگیر بونو، ده‌سه‌لات له‌ناوچه‌که‌ش‌دا که‌وته‌ ده‌س ته‌وان. هه‌مان نوسه‌ری پیتشو، ته‌م شه‌ره‌ به‌م جوړه‌ ته‌گیترته‌وه‌:

((ماوه‌ی سالتیک به‌سهر حوکمرانی کلب‌ علی‌ خان‌دا رابوردبو، له‌م ماوه‌یه‌دا دیسانه‌وه‌ ته‌مر خان‌ هه‌ندئ له‌نا‌رازییان و ته‌شراری له‌خۆی کو‌کرده‌وه‌. ده‌ستی کرده‌وه‌ به‌هیرشو ده‌سد‌ریژی بۆ سهر ورمی. کلب‌ عه‌لی‌ خان‌ بۆ ته‌وه‌ی به‌هانه‌ی بپ‌ئ له‌پیتشه‌وه‌ که‌وته‌ نوسینی نامدی نامۆژگاری و‌دادانی په‌ند. به‌لام که‌لکی نه‌بو، ئینجا گه‌نج عه‌لی‌ خانی برای، قه‌لاکه‌ی گه‌مارۆ دان، هه‌مو روژ ته‌قه‌یان له‌یه‌کت‌ری ته‌کرد. له‌به‌رته‌وه‌ی قه‌لائی ناوبراو به‌سترا بو به‌ناوچه‌ عه‌شیره‌ت نشینه‌کانه‌وه‌، ته‌شراری سه‌رسنور له‌روی تعصب‌و لاسارییه‌وه‌ بۆ فریاکه‌وته‌نی ته‌مر خان‌ که‌وت بونه‌ جموجۆل. شو‌پشیک‌ی گه‌وره‌یان هه‌لگیرسان. گه‌نج عه‌لی‌ خان‌ له‌گرتنی قه‌لاکه‌ ناوهمید بو، داوای یارمه‌تی له‌براکه‌ی کرد.

((کلب‌ عه‌لی‌ خان‌ که‌روداوه‌که‌ی بیست هه‌ندیکی له‌لاوانی جه‌رارو کینه‌گوزاری ته‌فشاری کو‌کرده‌وه‌. روی کرده‌ قه‌لائی دمدم. پاش نیوه‌رۆی هه‌مان روژ گه‌یشته‌ داوینی قه‌لا. پاش هه‌لسه‌نگاندنی هه‌لومه‌رجی کارو به‌رزیی و قایمی حه‌ساره‌که‌ی، هه‌وای هیمه‌تی به‌تاره‌زوی گرتنی بورجه‌کانی ته‌و قه‌لا قایمه‌ که‌وته‌ فرین. له‌لای چه‌پ و راسته‌وه‌ هیرشیان کرده‌ سهر ته‌و دو بورجه‌ ناوداره‌ی به‌سولق و بوزلق ناسرا بون، هه‌ردولای روژه‌ه‌لات و روژتاوایان له‌خواره‌وه‌ گرت. تفه‌نگچییه‌کانی ته‌شرار هه‌رکه‌ ته‌وه‌یان دی له‌قه‌لا ده‌ربه‌رین و تا ده‌می ئاوا بونی خۆر به‌گولله‌ی تفه‌نگ هه‌نگامه‌ی جه‌نگ گه‌رم بو، به‌لام زۆر له‌کوره‌کان که‌وتنه‌ به‌ر تیغی پی دریغی دلاوه‌رانی ته‌فشار، ته‌وانی تر گه‌پانه‌وه‌ ناو قه‌لاکه‌. روژی دواپی سه‌رله‌نوئی هیتری ته‌فشار به‌فه‌رمانی کلب‌ عه‌لی‌ خان‌ ناودار به‌ریزی

رازاووه هيرشيان برده سهر حهسار. بهلام قهلايه كان لهترسى ليدانى دهستى بههيزى غازيان زاتى شهريان نه بو. پييان لهقهلا نههينايه دهري. لهبورجو باروهكانهوه كهوتنه هاويشتنى تۆپو تفهنگ.

((كلب عدلى خان زانى كهئيتر تهشرار زاتى بو پيئشهوه هاويشتنى ههنگاريان نهماوه. شهو سهروكهكانى تهفشارى كوكردهوه. سيبدو سهنگهريان دروست كرد. روژى دوايى ههمو قشون بهكوكردهوهى كهدهستهى سيبدو سهنگهروهه خهريك بون. چهند روژيكي وهها بهسهر برده. لهدوايى دا وهكو تهئين" ارباب الدول ملههون، تهگيريكي بهپيرا هات بو، بريارى دا ئيستريك بهيئن، ۳ شهو ۳ روژ بيلهوهپيئن بى تهوهى ناوى بدهن، روژى چوارهم بهرى بدهن بهلكو لهتينوان دا بۆنى ئاوهروى تهو ئاره بكا كهبو سولق تهچىو، لهدهروهه نهپيناوو داپوشرا بو، تهگهر شوپنى ئاوهكهيان دوزيهوه ههلى بكههنو لهباتى ئاو شهريهتى ناسازگارى مهرگ بهگهروى قهلايهكان دا بكهن. بهگشتى وايان كرد وهكو فهرمو بوى، پاش ۳ شهو ۳ روژ تهو ولاخه بى زمانهيان بهرهلا كرده، بهدهورى قهلاكهدا گيپريان. بهقودرهتى حهزرهتى پهروهردگار كه لهگومهرى سولق نزيك بونهوه كه لهلاى خوارهوه وه به تهروهه بهسترا بو، ههستى بههاژى ناوى ژير تهروهه كه كرد. لهتاو تينويهتى كهوته سمكول. تهوسا بهفهرماني كلب عدلى خان كاريز كهنى شارهزايان هينسا بهقولنگو مهتين تهو شوپنهيان ههلكههندو ئاوهروكهيان دوزيهوه. چهند خهروار نهوتيان هيناو تيبان رشت. تهگهرچى ناوى عهماره كه پر بو لهنهوت. لهگهل تهوهش دا گهمارو دراوهكان چهن روژى نهوتوايان خواردوهو خويان راگرت. سهرهنجام لهبهر بى ناوى لهترسى گيانيان هاواريان لى ههستاو داواى بهخشينو تهمانيان كرد. مهشايهخى تهشرار بهناچارى كهلاموللاهى مهجيديان كرده شەفيع و هاتنه لاي كلب عدلى خان. خانى ناويراو لهسهر تكاي مهشايهخ لهتاوانهكانيان خوش بو بهو مهرجهى تهمرخان و لايهنگهركانى، تفهنگو تۆپو كهلوپهل و تهموال و شتهكانى كهلهقهلاكهدا پييان بو، بهجى بهيئل و گيانى خويان دهرياز بكهن. بهوه رازى بون و كهوتنه سوپاس و ستايش.

((شهو قهروهلهكان دهورى قهلاياندا بوو پاسهوانيان لى تهكرد. كهروژ بووه دهروازى قهلايان كردهوه" تهشرار ناوميدو زهرهمههدهستى بهتال لهقهلا دهوچو بون، ههر كهس بهلايهكدا پهروهزه بو. شتى سهير تهوه بو ۸۶ كچوللو تازهبوكى تهشرار لهترسى تهتك كردنى پهردهى ناموسى خويان، نهوهكو دهسدريشيان بكرتته سهر، شهو لهبهرزايى بورجهكان و لهسهر ديوارى بلندي قهلاوه خويان هاويشت بوه ناو دولتيكى قولوه، گيانيان سپارد بو))^{۵۰}.

٣/٢ قوښونه وې ناکوکی عه جه م و کورد

په یوه نډی کوردو عه جه م لم ناوچه یه دا ټیټ هرگیز نه چوه سهر باری ئاسایی پیکه وه ژبانی به ناشتی، به لکو رهنگیکی دوژمنانه ی به خوځیه وه گرت. عه جه م، له پړوی مه زه به وه شیعه بون، سوننه یان به گومرا دانه نا. له پړوی زمانه وه به تورکی ته دوان کورد لی یان تی نه نه گه یشتن. له پړوی سیاسیه وه کاروباری حوکمرانی و دارایی و جه نگیی ده وله تیان له ده سدا بو، پشت ته ستور بون به پشتیوانی مادی و مدعنه وی ده وله تی مەرکه زی ئیران، وه کو ژیر ده سته ره فتاریان له گه ل کورد نه کړدو به ((نه شرار)) یان دانه نان، بو ته وه ی ټیله کانی ده وروپشتیان به یتنه ژیر فدرمانی خوځانه وه، سلیمان له گرتنی هیچ ریگایه کی ناپه و او له به کاره یټانی هیچ چه شنه توندو تیژییه که نه ته کړده وه. به لام ټیله کورده کان، له پړوی مه زه به وه سوننه بون، شیعه یان به رافضی دانه نا.

له پړوی زمانو نه ته وه ده له ټیلي تازه هاتوی ته فشار جیواز بون. له پړوی سیاسیه وه نه وانیان به داگیرکهری نیشتمانه که یان ته زانی و، تی نه کوښان بو هه لکه ندن و ده رکردنیان، له به رته وه هیرشیان ته برده سهریان، لییان ته کوشتنو ریگه یان لی ته برین.

درېژه کیښانی ته م حاله ته، ناکوکی کورد - عه جه می برده قوناغیکی ئالوژی واوه که رهنگی سیاسی، نه ته وه بی، دینی به خوځیه وه گرتو، له پیوه نډیسه کانی دوا رژی ههر د و گه ل و، له ژبانی ئابوری، کومه لایه تی، سیاسی، فدره نگیی ناوچه که دا تاوی دایه وه، ناکوکیه کان به خوځی به لادا نه که وتو ئاسایش به ته نیا به زوری چه که راته گیرا. عه جه م هر چه ن هه لیکی بو هه ل بکه وتایه ته وپه ری زه بروزه نگی به کار ته هیټا بو سهر کوټکردنی کوردو، به تالان بردنی سامان و دارایی و، به دیل گرتنی ژن و مندالی و، له شکرکیښی ته کړده سهر گوندو ئاواپی و هه واری ره ونډه کانی. توندو تیژی خوځانه یان ټیکه لاو کړد بو له گه ل به کاره یټانی فروفیل و ته فهدان و له خسته بردن. ټیله کانی کوردیش هر چه ن به خوځانا راپه رومونایه هه لیان ته کوتایه سهر عه جه م، لییان ته کوشتنو تالان یان ته کړدن، به ههر رییه کی بویان بگوځایه نازاریان پی ته گه یاندن، ته نانه ت هه نډی جار نوردوی رومیان ته هیټایه سهریان.

عه جه م له دوا ی چنده پشتیک توانییان له ناوچه که دا جینگیر بن. ده س به سهر شارو قه لاکاندا بگرن و کوردی لی دهر بکه ن بو گوندو ناوچه شاخوویه کان. هه نډی له کونفدراسیونی ټیله کورده کانی وه کو برادوستیان هه لوه شانند، ټیله کانی

ههیدهرانلو و جهلالی یان پهروه‌وازه کرد، ئیله‌کانی شوقاقی، دونبولی، پازوکی، مافی.. یان له‌روی زمان و مه‌زه‌به‌وه به‌ته‌واوی گۆری.

مه‌لّبه‌ندی ورمی ته‌گه‌رجی به‌کرده‌وه که‌وته ده‌س عه‌جهم به‌لام ئیتر ئارام ناسایشی تی‌دا نه‌ما، له‌لایه‌ک هێرش یه‌ک له‌سه‌ریه‌کی سوپای عه‌جهم بۆ ته‌می کردن و سه‌ر پێ دانه‌واندنی ئیله‌ کورده‌کان و هێتانه ژێر باری فه‌رمانبه‌ری، له‌لایه‌کی ته‌روه به‌ره‌هه‌ئستی توندوتیژی به‌رده‌وامی ئیله‌کانی کورد بۆ پاراستنی ((که‌سایه‌تی سه‌ریه‌خۆ))ی خۆیان، سه‌رباری ته‌مانه‌ش ناوچه‌که‌ خۆی یه‌کێک بو له‌شارپێگه‌کانی له‌شکرکی‌شیه‌کانی رۆم و عه‌جهم بۆ سه‌ر یه‌کتری.

کلب عه‌لی خان ته‌فشار، یه‌که‌مین ده‌سه‌لاتداری عه‌جهم، له‌ورمی که‌ مرد (١٠٤٣ک) ئیله‌ کورده‌ لێدراوه‌کان ته‌مه‌یان به‌هه‌ل زانی، به‌قه‌سه‌ی می‌زا رشید وه‌کو ((حشرات الارض)) هاتنه‌ جۆش و خروّش و ((ته‌لّقیان بۆ یه‌کتری خوارد که‌یه‌ کدل و یه‌ک زمان بۆ له‌ناو بردنی ته‌فشار)) تی بکۆشن. هه‌مو ئیله‌کانی سۆما، برادۆست، ده‌شت، ته‌رگه‌ر، مه‌رگه‌هر، به‌رده‌سور راپه‌ری‌ن و هێرشیان برده‌ سه‌ر ورمی. شه‌ریکی قورس له‌وێ روی دا، ته‌م جاره‌ش وه‌کو جاره‌کانی تر ((اشرار مغلوب و منکوب)) تیشکان و، ته‌وانه‌ی ده‌رباز بون ((وه‌کو ته‌پوی به‌ر ره‌شه‌بای توند)) هه‌لاتن.^{٥١}

قه‌لّای قوتوز که‌یه‌کێ له‌قه‌لّا گرنگه‌کانی سه‌رسنوری رۆم و عه‌جهم بو، تا ته‌و سه‌رده‌مه‌ له‌ده‌س ئیلی مه‌حمودی کوردا بو، سوپای ئیتران له‌و له‌شکرکی‌شیه‌دا که‌کردی بۆ سه‌ر وان، به‌یه‌که‌جاری له‌ده‌س ئیلی مه‌حمودی ده‌رهێتار نه‌وانی لێ ده‌رکرد (١٠٤٣ک).^{٥٢}

جهدنگی درێژخایانی رۆم و عه‌جهم به‌په‌یماننامه‌ی ناشتی زه‌هاو (١٠٤٩) کۆتایی هات، ته‌و سنوره‌ی هه‌ردو ده‌وله‌ت له‌سه‌ری پێکهاتبون، له‌ناخسقه‌وه له‌قه‌فاس به‌ناو مه‌لّبه‌نده‌کانی قارس، وان، شاره‌زور، به‌غداد، به‌سرا تا سه‌ری ناوی خه‌لیج به‌ناوچه‌رگه‌ی کوردستاندا رانه‌بور. هه‌ر به‌گوێره‌ی ته‌م ریکه‌که‌وته‌ نه‌بو قه‌لّاکانی قوتور، ماکو، مه‌غازبرد کاول بکری‌ن و به‌چۆلی به‌یلتی‌نه‌وه.^{٥٣} ته‌مه‌ خۆی به‌لگه‌ی ته‌وه‌یه‌ که‌ته‌م مه‌لّبه‌ندانه‌ چ کاره‌ساتیکیان به‌سه‌ر هاتوه. پێکهاتنی زه‌هاویش نه‌یتوانی ناکوکییه‌کانی رۆم و عه‌جهم به‌ته‌واوی چاره‌سه‌ر بکا، به‌لکو دابه‌ش کردنی ناره‌وا‌ی نه‌ته‌وه‌کانی کورد، ته‌رمه‌نی، گورجی، عه‌ره‌ب و دابه‌ش کردنی دین و مه‌زه‌به‌ جیاوازان، بگه‌ ئیله‌ و هۆزه‌کانی ناوچه‌ سنورییه‌کان، به‌سه‌ر ته‌م دو ده‌وله‌ته‌دا، ناکوکییه‌کانی ئالۆزتر و مللانیکیانی سه‌خت تر کردو، هه‌لکه‌وته‌ی جوگرافی شوینی ژیا‌نی کوردیش، که‌ له‌به‌ینی

هەردو دەولەتدا بو، کوردی خستە بەینی بەرداشی هێزەکانی رۆم و عەجەمەو،
ئەحمەدی خانی (١٠٦١-١١١٩ک) خۆی شایەتی روداوەکانی ئەو سەردەمە، لەم
روەو ئەلێ:

((تێ بفرکە لەلای عەرەبەو تا ئەگاتە گورجستان،

((کورد بۆتە بوج

((لەچوارلایە بۆتە حەساری رۆم و عەجەم، کەچی هەردوکیان، کوردیان

کردۆتە نامانجی تیری قەزا

((گوایە ئەوانە کیلی سەر سنوورەکان و هەر تیرەییەکیان دیواریکی پتەون،

((ئەم قولزومی رۆم و بەحرێ تاجیکە، کە ئەکەوێ جۆلان و لەشکرکیشی،

((کورد لەخوێنی خۆی دا ئەگەوزی، چونکە لەبەینی ئەواندا بۆتە

بەرزهخ...))^{٥٤}

٤/٢ سەرگوتکردنی ئێلی بلباس

لەو ماوە ئارامییەدا کە بەدوی پەیماننامە ی ناشتی زەھاودا هات، عەجەم
توانی شانوشکۆی ئێلی برادۆست کە هاوسنوری عوسمانی بو بشکێنی، و، نەهێلێ
جاریکی تر راست بێتەوێ و مەترسی بۆ دروست بکەن، بەلام هاوژەمان لەگەڵ کز
بونی ئێلی برادۆست، ئێلی بلباس لەلای خواروی ناوچە عەجەم نشینەکانی
مەلەبەندی ورمی گەشە ی کردو بەهێز بو.

ئێلی بلباس لەو سەردەمەدا پێک هات بو لەیە کگرتنی ٤ هۆزی سەرەکی:
مەنگور، مامەش، پیران، بالەک، هۆزەکانی ئەم ئێلە رووەندی تەواو نەبون،
ئەگەرچی هاوینان بۆ لەوەراندنی ئاژەڵ ئەچونە چیا ی قەندیل، بەلام بنەیان
لەبناری قەندیل و دەشتی لاجان و موکریان و سەلوز بو، کشتوکالیان تێدا ئەکرد.
مەزنایەتی ئێلی بلباس لە دەس ئاغاکانی مەنگوردا بو، تا باپیر ئاغا و هەزار
کەس لە پیاوێ هەلبژاردەکانی ئێلە کە ی لەمیواندارییە کدا لەمەراغا لەخەودا
کوژران (١١٩٨ک)^{٥٥}.

خداد بەگی ئە فشار لەپاداشتی ئەوێ لەتەنگی ئاب گەرمدا شوێشگێزانی
کوردی شکاندبو (١١٠٥ک) دەریاری تێرانی نازناوی (خان) ی پێ بەخشی بو،
کردبویە بیگلەریک (بەگی بەگەکان) ی ئە فشار لە ١١٣٤دا جاریکی تر
بە لەشکری عەجەمەو هێرشی کردە سەر لاجان لەبناری قەندیل، کە مەلەبەندی
ئێلی بلباس بو، ئەگەر ئەوێ دا بەدیل و تالانییەو، شەرکەرەکانی بلباس لەناکاو
هەلیان کوتایە سەری، پاسەوانەکانیان کوشت و دیلەکانیان لێ سەندنەوێ
تالانە کەیان پێ بەجێ هێشتن، لەسەر ئەم ریسواییە خۆی کوشت^{٥٦}.

ئىلى بلباس و ئىلى زهرا بوبون بەدرك لىكە ئەكەي عەجەمدا، لەبەرئەو
يەككە لىكە پەژارەكانى حاكەمەكانى ورمى و مەراغە ھەمىشە لەناوبردى ئەم دو
ئىلە بو. ئىلەكانى كوردىش بەھۆى ناكۆكى ناوخويان و، نزمى ئاستى ئابورى و
كۆمەلايەتى و سىياسى و فەرھەنگى خويانەو، نەيان توانى بۆ پىنكەيتىنى
قەوارەى سەربەخۆى خويان كەلك لىكە پشيوپىيە فراوانە وەرېگرن، كەبەھۆى
ھېرشى ئەفغانەو بۆ سەر ئىران و، لەناوچونى بنەمالەى سەفەوى و، گۆپانى يەك
لەدواى يەككى بنەمالە حوكمرانەكانەو، دروست بو.

لەسەردەمى دەسلەتتى نادر شادا (۱۱۴۸-۱۱۶۰)، عەمەد عيسى خانى
بەگلەرىگى ئەفشار داواى لەنادر كورد بۆ سەركوت كردنى بلباس يارمەتى بەدا.
ئەوئىش ھېزىكى گەورەى بەسەركردايەتى نصر اللە مىزاي كورپى و، ئىبراھىم خانى
ظھير الدولەى براىدا بۆ نارد، لەگەل ھېزەكانى عەمەد عيسا خان لەنزيك
سابلاخ يەكيان گرتەو، ھەليان كوتايە سەر تركەش لە قەندىل (۱۱۴۹). ئىلى
بلباس ھەر ۲ ھەزار كەس ئەبون، ھەندىكيان كوزران و، ھەندىكيان گيران و،
ئەوانى تىرشيان ھەلاتن^{۵۷}. نادىشا خويشى بۆ چاو ترساندى خەلكى نارچەكە
دواى ئەوئى دەستى لەئابلوقەدانى موسلل ھەل گرت لەساين قەلاو چو بۆ
سەردانى سۆماى برادۆست قەلاكانى بانيە و بەردەرەش (۱۱۵۸)^{۵۸}.

بلباس ئىلتىكى دەولەمەن بون، خاوەنى ئاژەل و گاران و رەوئى زۆر گەورە بون،
ھەرەھا ئەرزيكى بەپىتى فراوانيان لەبەردەستدا بو، كاربەدەستانى عەجەم
چاوى تەماعيان برى بوە سامان و داراييان و، ئەيان ويست بەزەوت كردن و تالانى
مال و دارايى ئەوان خويان دەولەمەند بکەن. مەزەكانى بلباسيش ئەيان ويست
كەم ترين باج و سەرئەو پيشكەش بەدن، ھۆى سەرەكى مىللانى و تىككەلچونى
خويتاوى ئەفشارى عەجەم و بلباسى كورد، ئەگەرچى تىكەلاو بو لەگەل ناكۆكى
مەزەبىي و نەتەوئىي، بەلام لەراستىدا زۆرتر لايەنى ئابورى ھەبو، نەك لايەنى
سىياسى.

حاكەمەكانى ورمى و مەراغە ھەركەس بوايە ئەبو يەككى لەبەندەكانى
كارنامەكەى تەمى كردنى بلباس و ئىلە كوردەكانى تر بى. چەند جار
تىككەلچونى خويتاوى لەنيوان سوپاي عەجەم و ئىلە كوردەكاندا روىدا. دەزگاي
بەرپەو بەرايەتى ئىران تا ئەھات بۆگەن تر ئەبو، ئالوگۆپى يەك لەدواى يەككى
بنەمالە دەسلەتدارەكانى سەفەوى و، ئەفغانى و، ئەفشار و، زەند و، قاجار،
ھەمىشە گۆپانى حاكەمەكانى ورمى و مەراغەشى بەدودا ئەھات. بەرتىل وەرگرتن
بەناوى پيشكەشەو بو بەيەككى لەئەريتەكانى خۆ نزيكخستەو لەدەريارى شاھى

و له حاکمه کانی ته وریز. حاکمه کان پله و پایه کانی خوځيان به پاره نه کړي، له بهرته و نه وانیښ پله حکومتییه کانی خوار خوځيان به پاره نه فروشته و و، هدریه کesh هولوئی ته دا زورترین سامان و دارایی پیکه و بنی و ماووی ده سلاتداریتی خوئی به کاربیهیئی بو خۆده و له مهند کردن به ههر ریگه یه کی نامه شروع. زیاد کردنی باجو و سدرانه، داگیر کردنی زهویوزار، زهوت کردنی مال و دارایی خه لک، تالان، جهرمه کردنی به ناهق.

تیله کانی بلباس و زهرزا نه و نه دیان زولم له ده زگای کار به دهستی عه جه م دی بو، شورشیان هه لگیر ساند. بناری قه ندیل و شنو هه تا ناوچه ی دولیان له عه جه م نازاد کرد. هیزه کانی خوځيان بو به رهنکاری لی دامه زراندن، هیزه کانی عه جه میش که و تنه خو سازدان بو سهر کوت کردنیان. روسته م خانی حاکمی ورمی له ریگه ی جاریان و قاشقه گدو که و بو سهر لاجان و، محمه د به گی گه و ره ی قه ره حه سه نلو و، موئین خانی حاکمی ساین قه لا له گه لی قاسملو و بو سهر شنو چون. کابایزی مه زنی بلباس له شنو و سهر په رشتی شه ره که ی نه کرد. تیلی زهرزا له ده شته بیل شکان و له گه رده ی شنو خوځيان گرته و. له م شه ره دا له کورد، کابایزی مه زنی بلباس و له عه جه م، محمه د به گی قه ره حه سه نلو کوژران (۱۱۷۸ک)^۹.

کار به ده ستانی عه جه م له پال به کار هی تانی زه بر و نه نگ دا دژی تیله کانی کورد، بو ده سته مو کردن و سهر پی دانه و اندنیان، که و تنه به کار هی تانی هه ندی ریگه ی تری و ه کو دامه زرانندی خزمایه تی به هوئی ژنو ژغوازییوه له گه ل هه ندی کیان و، دروست کردنی ناکوکی و دوژمنایه تی له نیوان هه ندی کی تریان داو، به گژا کردنی یه کزی. هه روه ها هه ولیان ته دا له مملانیی ناو خو یاندا که لکیان لی و ه ر بگرن. له و کی شه یه دا که نه یاره کانی نه جه فقو لی دونبولی حاکمی ته وریز، نه یان ویست ته وریزی لی داگیر بکه ن، نه جه فقو لی له ده س ته وان بو خوی هه لات و، داوای یارمه تی له نیمام قو لی خانی حاکمی ورمی کرد. نه ویش جگه له هیزه کانی نه فشار، شیخ عه لی خانی موکری حاکمی سابلانو، جه عفر سولتانی زهرزا حاکمی شنو، قه رهنی ناغای مه زنی بلباس و، میرزا ناغای سهرخیلی شوکاکی به شه ر که رانی تیله کانیان هه ره وانه ی خوئی کرد (۱۱۹۵ک) بو یارمه تی دونبولییه کان و به لا داخستنی ته و ناکوکییه به قازاغی ته وان.^{۱۰}

نه جه د نا قای مقدم تاوانی کی گه و ره ی به رامبه ر بلباس کرد. نه جه فقو لی حاکمی ته وریز، حاجی عه لی محمه د نا قای حاکمی مه راغه ی له سهر راو ورت کوشت بو (۱۱۹۰ک).^{۱۱}

ئەحمەد ئاقای کورپی لە جینگەیی ئەو کرابووە حاکیمی مەراغا. ئەحمەد ئاقا بە پێی
 راسپاردەی دەرباری ئێرانی، بە پیلان کەوتە دامەزراندنی دۆستایەتی لە گەڵ بایر
 ئاغای مەنگوڕ مەزنی ئیلی بلباس، هێمنی کردەووە. دۆستایەتیەکەیان ئەوەندە
 بەهێز بوو داوای لە بایر ئاغا کرد بۆ سەندنەوی تۆلەی باوکی لە حاکیمی تەوریز
 هاوکاری بکات، بە خۆی و هەزار کەس لە سوارە هەلبژاردەکانی بلباسەو بەچی بۆ
 یارمەتی دانی. بایر ئاغا هەزار سوارە هەلبژاردەیی لە گەڵ خۆی بۆ مەراغا
 برد. ئەحمەد ئاقا بە ناوی میواندارییەو هەرچەند کە سێکیانی لە مائێکدا
 دامەزران، لە نیووی شەودا بە نوستویی هەمویان کوشتن (۱۹۸ک).^{۱۲} شایەرەکانی
 موکریان ئەم کارەساتەیان کردۆتە بەیتیکی تراجیدی بە گۆرائیسیەو ئەیلین^{۱۳}.
 کاربەدەستانی ئێرانی لە سەر ئەم تاوانە نازناوی (خان)یان بە ئەحمەد ئاقا
 بەخشی و بو بە (ئەحمەد خانی مقدم).

محمەد قوڵی خانی بە گەڕەبەگی ئە فشار بۆ ئەو دۆستایەتی لە گەڵ ئیلی
 زەرزا دامەزرێنی خوشکیکی خۆی دا بو بە ئەفراسیاب سولتان زەرزا. لەو
 سەرەدەدا مەملانی ئیوان ئاقا محمەد خانی قاجار (۱۱۹۳-۱۲۱۱ک) و لوتف
 عەلی خانی زەند (۱۲۰۳-۱۲۰۹) لە سەر تەختی ئێران هێشتا بە لایە کدا نە کەوت
 بو. ئێران هێشتا ناوەندیکی دەسەڵاتداریی تی دا جیگیر نەبوو، حاکیمەکانی
 ناوچەکان هەولێ خۆ بەهێزکردن و خۆدەولەمەند کردنیان ئەدا. کەسیان
 چارەنوس و پاشەپۆژی خۆی نە ئەزانی.

محمەد قوڵی خانی حاکیمی ورمی ئیلەکانی زەرزاو شوکاکی بە لای خۆی دا
 راکێشا بو بۆ تالان کردنی ئیلی بلباس، کە هێشتا ۳ ساڵ بە سەر کارەساتی
 کوشتنی بە کۆمەڵی مەنگوڕدا لە مەراغا تی نەپەری بو، هێزێکی ناردنە سەر،
 لەو کاتەدا قەرەنی ئاغا مەزنی بلباس بو، لە سەرچەمی لاوین
 تێکەهێچون (۱۲۰۱ک) بلباس شکان و هەلاتن بۆ چیا. مالاو داراییان تالان کرا.^{۱۴}
 بوداق خانی موکری ئە گەرچی لە هاوکاری عەجەم درێغی نەکرد بو، بگرە تاوانبار
 کرا بو بە دەس تێکەڵکردن لە گەڵ عەجەم بۆ قێرانی بلباس، کەچی ئەویش
 لە سزادانی عەجەم رزگاری نەبو، چاویان هەلکۆلی (۱۲۰۳ک).^{۱۵}

ئاقا محمەد خانی قاجار بۆ چەسپاندنی دەسەڵاتی شاهیتی خۆی روی کردە
 نازەربایجان. ویستی محمەد قوڵی خانی حاکیمی ورمی بگۆڕی. محمەد قوڵی
 لە ترسی گیانی خۆی پەنای برد بۆ ئیلی زەرزا لە شنۆ، ئاقا محمەد فەرمانی دا
 بە قاسم خانی حاکیمی نوپی ورمی، کە برای محمەد قوڵی بو، لە گەڵ عەسکەر
 خانی ئە فشار بچن بۆ تەمی کردنی ئیلی زەرزا. محمەد قوڵی گەرایەو لای

عه‌جهم و به‌خشییان^{۶۶}. به‌لام دالده‌دانی نه‌و، بوه به‌هانه‌ی په‌لاماردانی زهرزا. ئیلی زهرزا داوای له‌ئیله‌کانی بلباس و هه‌رکی کرد به‌ده‌نگیه‌وه بێ‌و بۆ به‌ربه‌ستی هێرشی عه‌جهم. قاسم خان جگه‌له‌هێزی ته‌ فشار، هێزه‌کانی دونبولی و موکریشی له‌گه‌ڵ خۆی برد بوه‌ سه‌ر زهرزا. هێزه‌کانی موکری له‌ژێره‌وه له‌گه‌ڵ زهرزا رێک که‌وت بون شه‌ری یه‌کتری نه‌که‌ن. هێرشی عه‌جهم تێکشکا. هه‌زار که‌سی له‌شه‌رکه‌رانی ته‌ فشار و دونبولی کوژران (۱۲۰۶ک)^{۶۷}.

محمد قولی خان سه‌ر له‌نوێ بوه‌وه به‌حاکمی ورمی (۱۲۰۷ک). ته‌ فراسیاب سولتانی زهرزا، هه‌م زاوای بو، هه‌م له‌ته‌نگانه‌دا دالده‌ی دابو، به‌خۆشی دامه‌زرانه‌وه‌یه‌وه چو بۆ پی‌وزبایی لی کردنی بۆ ورمی، به‌لام له‌وێ ده‌رمانداویان کردو مرد^{۶۸}.

فتح‌عه‌لی شاه‌ی قاجار (۱۱۸۵-۱۲۵۰ک) بۆ جینگیر کردنی ده‌سه‌لاتی خۆی له‌نازه‌ربایجان و، سه‌رکوت کردنی سه‌رپیچی محمد قولی خان، خۆی له‌ریگه‌ی ته‌وریز-مه‌راغه-سابلاخه‌وه روی کرده ورمی^{۶۹}. محمد قولی به‌برینداری له‌شه‌ردا گیا. فتح‌عه‌لی شا، حسین قولی خانی له‌جینگه‌ی نه‌و کرده حاکمی ورمی و، عه‌باس میرزای کوپری خۆی که (نائب السلطنة)ی بوو کرده والی نازه‌ربایجان.

عه‌باس میرزا (۱۲۰۳-۱۲۴۹ک) ماوه‌یه‌کی درێژ له‌نازه‌ربایجان حوکمرانی کرد، له‌سه‌رده‌می نه‌وا رودای گرنه‌گ روی دا، جه‌نگی روسی-ئێرانی که‌چه‌ندین سالی خایاند و قۆناغی یه‌که‌می به‌سه‌پاندنی پێکهاتنی گولستان (۱۲۲۸/۱۸۱۳) و قۆناغی دوهمی به‌سه‌پاندنی پێکهاتنی تورکمان چای (۱۲۴۳/۱۸۲۸) کۆتایی هات و، جه‌نگی عوسمانی-ئێرانی که‌ته‌ویش چه‌ندین سالی خایاند به‌په‌یماننامه‌ی نه‌رزۆم (۱۲۳۸ک) ته‌واو بو.

داین کردنی خه‌رجی جه‌نگه‌کان و، بژاردنی زه‌ره‌ری روسیه‌و، خه‌رجی نوێ کردنه‌وه‌ی قشونی ئێران و، خه‌رجی پێویستیه‌ زۆره‌کانی ده‌رباری بۆگه‌نی قاجار و، خه‌زانه‌ ده‌سه‌لاتداره‌کانی، باری سه‌رشانی هه‌مو خه‌لکی ئێرانی قورس کرد بو، به‌تایبه‌تی خه‌لکی کوردستان، نه‌وی که‌وت بوه‌ ناوچه‌ی ده‌سه‌لاتی عه‌باس میرزاه.

ئیلی بلباس که‌لکیان له‌ئالۆزانی هه‌لومه‌رجی نازه‌ربایجان وه‌رگرت. ناوچه‌کانی خۆیان له‌ژێرده‌ستی کاربه‌ده‌ستانی عه‌جهم ده‌رهێناو، تا نزیک قه‌لای ورمی پێشه‌وه‌ییان کرد (۱۲۱۴ک) هێزه‌کانی عه‌جهم چه‌ند جارێ چونه سه‌ریان بۆ نه‌وه‌ی بتوانن چاریان بکه‌ن^{۷۰}. عه‌باس میرزا فه‌رمانی دا به‌حسین قولی خانی

بەگلەربەگى ئەفشار كەبەسوپاي ئەفشارو بەئەجەد خانى مەقدم مەرغەبىي كەبەسوپاي مەقدمەو ئەكەنارى چەمى گادەر يەك بىگرنەو، بۆ ئەوئى پىكەو پەلامارى ئىلى بلباس بەدەن و شۆرشەكەيان داىمى كىيىنەو، ئەم سەردەمەدا عەجەم توانى بوى ھەندى ئەئىلە كوردەكان دەستەمۆ بكار، بەئىتتە ژىر فەرمانەو. بۆ ئەم ھىرشە ھەندى ئەشەركەرانى ئىلەكانى شوكان و زەرزاو شەمىزىنان ساز درابون. ھەمويان لەسلدوز كۆبونەو. تۆپخانەيان لەگەل خويان برد.

ھىزەكانى بلباس لەدەشتى لاجان دامەزرا بون، ھۆزى پىران بەسەرۆكايەتى مامەند ئاغا، ھۆزى مەنگور بەسەرۆكايەتى ھەمزە ئاغا، ھۆزى مامەش بەسەرۆكايەتى سوار ئاغا، ھۆزى بائەك بەسەرۆكايەتى ئىبراھىم سولتان.

حسین قولى خان سەركردەى گشتىي ھىزەكانى عەجەم، ھىزەكانى خۆى بۆ شەپ دابەش كرد "شەركەرانى ئىلى شوكانى بەسەرۆكايەتى ئىسماعىل ئاغاى شكەفتى بەچەرخەچى لەشكرو، شەركەرانى ئەفشارى ئەقولى راستو، شەركەرانى مەقدم مەرغەبىي ئەقولى چەپ داناو، خۆشى لەناوەندى ھىزەكەدا جىگەى گرتو، تۆپخانەيان لى دابەست.

لەرۆژى ھەينى ۱۱ سەرەطانى ۱۲۱۶ ھىرشىيان دەست پى كرد.

نابەرامبەرىيەكى ئاشكرا لەژمارەو چەك و رىكخستى ئەم دو ھىزەدا ھەبو، ئەنەنجامى شەپكەدا ئىلى بلباس تىكشكاو شىپزە بو. ژمارەيەكى ئەوئەندە زۆريان لى كوژرا، بەقسەى مىرزا رەشىد، بەفەرمانى بەگلەبەرگ لەبنارى چىاي قەندىل دا ئە ((لەسەرى پراوى پىاوەكانى ئەم ئىلە لەدو جىگە مەنارەيان دروست كردو، موئەزىن بۆ بانگدان لەسەريان راوستان)). پىنج شەش ئەسپى رەسەنى ئەو تالانىيەشيان ھەئىژارد لەسەلكى شەركەرانى كورد بارىيان كردنو، بەرەشىد سولتان قاسملوى ئەفشاردا، بەدىارى بۆ فەتح عەلى شايان نارد^{۷۱}. مال و دارايى و ران و رەوئى ئەم ئىلە تىكشكاو ھەرچى بەردەستى دوژمن كەوت بەتالان برا.

دواى ئەم سەركەوتنە بەگلەربەگ لەلاجانەو چو بۆ سەردانى شنۆ، قاسم سولتانى زەرزا كەئەوئىش لەم كوشتارەدا ھارپى ئەگەل عەجەم بەشدار بو، ئەگەرەنەوئى بەگلەربەگدا بۆ خواحافىزى تاگەردنەى شنۆ ئەگەلى چو بو، بەگلەربەگ بەدەم رىگاھە رىشويىنى جۆرى بەرپۆھەردنى لىرە بەدواوئى شنۆى بۆ قاسم سولتان رون ئەكردەو، ئەو كاتەدا لەسەر بەرزايى گەردنەكە گۆرستانىكى گەورە سەرخى حسين قولى خانى راکىشا كە لەگۆرستانى خىلە كوردەكانى نەئەكرد. بەگلەربەگ لەقاسم سولتانى پرسى: ((ئەو گۆرستانە چىيە؟)) ئەوئىش زمانى سوتا وتى: ((ئەو گۆرستانى كوژراوەكانى ئەفشارە كە لەسەردەمى

لیخرازی محمد قوئی خاندا له تیکه له چونیکه نه فشاردا به سهر کردایه تی قاسم خانی برای محمد قوئی خان له گهله ئیلی زهرزادا کوژراون)). له وهش مه بهستی تیکه له چونه که ی سالی ۱۲۰۶ بو. له سهر نه م قسه یه به گله ریه گ فه رمانی دا به ندی گرانیان خسته گهردی قاسم سولتان و به گراوی له گهله خویشان بردیانه ورمی. له کاتیکیا له ورمی به بۆنه ی نه م سهر که وتنه وه ماوه ی ۳ رۆژ بو جه ژن و شایان نه کرد. له گهرمهی نه م ناههنگانه دا، قاسم سولتانی زهرزا نه گهرچی نه ویش له گهله هیزی عه جه م دا چو بوه سهر هاونه تده کانی خوئی، له باتی نه وه ی خه لات بکری، به فه رمانی حسین قوئی خانی به گله ریه گ، له سهر نه و قسه یه به دارو فه لاقه وه به ستر پاش سزادانیکی سهخت، ۳ ههزار تومان جه زایان لی سه ند، ئینجا به ریان دا^{۷۲}.

عهباس میرزا له کاتیکیا خهریکی گفتوگۆی ریککه وتینیکی زه لیلانه بو له گهله روسیا (۱۲۲۷)، تالان کردنی ئیلی بلباسی سپارد به نه محمد خانی مقدم و عهسکه ر خانی نه فشار به و مهرجه ی ۱۵ ههزار تومان، له باتی نه و تالانییه، به دیوانی به رزی عهباس میرزا به دن^{۷۳}. نه محمد خان بۆ نه وه ی عهسکه رخان له و دهسکه وته بۆ بهش بکا، پێشدهستی کرد. خوئی به ته نیا چوه سهریان کوشتاری لی کردن و سهر له نوئی تالانی کردنه وه. بۆ بهش کردنی عهسکه رخان له م تالانییه دوژمنایه تی له نیوان نه و دو پیاوه دا دروست کرد^{۷۴}.

عهباس میرزا بۆ نه وه ی تهنگ به ئیلی بلباس هه لپچنی، یاخود به قسه ی میرزا رهشید بۆ ((دهفعی شهر))ی نه م (طائفة ضالّة) یه ناوچه ی سلدوزی به خشی به ئیلی قه ره پاپاخ^{۷۵} که له ته نجامی دهس ههله گرتنی ئیران له نه رزه کانی نه و به ری روبری ئاراس بۆ ده ولته تی روسیا، ناچار بون کوچ بکه ن بۆ ئیران.

عه جه م بۆ نه وه ی پرزه ی نه م ئیله سهر کیشه بپن، نه میر خانی قاجار (خالوی نائب السلطنة)، له ناو بردنی پاشماوه ی نه م ئیله ی به هاوکاری سوپا کانی نه فشار مقدم پێ سپێردرا. نه ویش دو سال له سهر یه که ههله کوتایه سهریان. دوا ی کوشتارو تالان په ره وازه ی کردن و هه تا شاره زوورو گهر میان راوی نان (۱۲۳۱- ۱۲۳۲ک)^{۷۶}.

بلباس له دوا ی نه و کاره ساته خویناوییه نه ته گهرچی له هه ندی شوینی دیرینه ی خویناندا مان، به لام وه کو کۆنفیدراسیۆنیکی به هیزی ئیله گهله به به ریه که هه لوه شان. هه ندیکیان په ره وازه بون بۆ شاره زور، بیتوین، پشده ر، بناری کۆسره ت، دۆلی شه هیدان، ته نانه ت هه ندیکیان په رینه لای هه ولیرو موسل.

٥/٢ شازادەکانی قاجار، زوڵمی زۆرتر ئەهیننه کوردستانهوه

سدردهمی قاجار هاوزه مان بو له گهڙ هه وڼدانی ده وڼه ته گه وړه کانی شه وروپا
 بۆ په لاهویشتن له ناسیاو نه فریقا. روسیا چاوی بری بوه ناوچه کانی سه روی ئیران.
 جهنگی ئیرانی- روسی لاوازی قشونی ئیرانی ناسیایی له بهرامبهر هیتری
 ده وڼه تی روسیه یی شه وروپایی دا درخست. فه تح عه لی شا هه وائی جهنگی
 فهره نسی- روسی بیست بو. له ۱۲۱۹ دا نامه یه کی بۆ ناپلیونی ئیمپراتوری
 فهره نسی نوی، داوای هاوکاری ئی کردبو دژی روسیا^{۷۷}. ناپلیونیش ته وسه
 که لکه له ی گرتنی هندستانی له سه را بو. ته مدی به هه دل زانی“ په یمانی جهنگی،
 سیاسی، بازرگانی (فینکن شتاین ۱۲۲۲) ی له گهڙ به ست. نامه و نیردراوی
 تاییه تیشی بۆ لیکوځینه وهی هه لومهرجی جوگرافی، سیاسی، نابوری،
 کۆمه لایه تی ئیران و، جبهه جی کردنی نه و ریکه که و تنه ناره ئیران.

ناپلېۆن به هیوا بو، له سوځنګه د ډستایه تی ئیرانه وه، گوشاری روسی و ټینګلیزی له نه وروپا له سدر خوۍ که م بکاته وه، ری له شکرکیشی و داگیرکردنی هیندستانی بۆ تهخت بیی. هیواۍ له سدر نه وه هه لچنی بو“ که هم هیزه کانی ئیران له سدر رېوشوینی سوپایی نه وروپا ریک بخته وه بۆ نه وهی بیتنه پشتیوانی له شکرکیشی داهاتوی فدره نسه بۆ سدر هیندو، هم بتوانی ته بایی و یه کیتی ئیرانی - عوسمانی بکاته گوشارنکی قورس بۆ سدر روسیا.

يەككە ئەنئەنىۋىيە راسىتىۋىخۇكانى رىككەۋىتىنى فەدەنسى - ئىرانى فېنىكىن شتائىن، ئارنى ھەيئەتتىكى نىزامى فەدەنسى بو بۇ ئىران. ئاپلىۋىن گىرگىيەكى ئەۋتۈى بەم ھەيئەتەدا بو. خۇى رىۋىۋىنەكانى كاركردىنى ئەم ھەيئەتەدا نا بو. ئامۇڭگارى فەدەمانەكانى بۇ نوسى بون ۷۸

هدينه تي نيزامى فەرهنسى به سەرۆكايه تي گساردان له كاتيكا هاته
 ئيران (١٢٢٢) كه هيشتا جهنگي ئيراني-روسي به لادا نه كوت بو. ئهم هدينه ته
 خزمه تي گه رهي له شكري ئيراني كرد، ٣ ناوه ندي مه شقيان له تاران، ته ورير،
 ئه سفه هان دامه زران. زياتر له ١٤ مانگ خهريكي مه شق پي كردني چهند ههزار
 سه ربازيكي ئيراني بو. ته نانه ت هوان وشه ي سه ربازيان دا هيناو، ئوئيفورميان
 كرده باو. ئهم هدينه ته ههولتي دا له شكري ئيران له سه ر شيوه ي سه پاكاني نه وروپا
 ريك بخات و تاكتيكه جهنگيه كو نه كاني ئيرانييه كان بگوڤي، فيري تاكتيكي
 نوڤي به كار هيناني تفهنگو و نيزه توڤيان بكه ن. دو كارگه ي داره شتني توڤيان

له تاران و تهوړيژ دامه‌زران و له ۱۲۲۳ هره کهوته دارشتمنی ټوپی سه‌نگین، که پښتر
ټیران نهی بو.^{۷۸}

چند نه‌ندامی‌کی هه‌یته‌ته‌که له‌تهوړيژ جی‌گیر بون. ته‌وان خه‌ریکی
ری‌ک‌خسته‌وهی هی‌زه‌کانی عه‌باس می‌زا بون، ((فوج)) ای نیزامی‌یان لی پیک
ته‌هیتان. هم فوجانه هه‌رچنده له‌سهر شتویه‌کی نوی تر له‌جاران ری‌ک ته‌خران،
به‌لام له‌سهره‌تادا هه‌ر له‌هه‌مان تی‌ره و ه‌زه‌کانی عه‌جهم و به‌فرمانده‌یی
مه‌زنه‌کانی خو‌یان کو ته‌کرانه‌وه و ری‌ک ته‌خران. ټیله کورده‌کان به‌چاوی گومانده‌وه
سه‌یری هم فوجانه‌یان نه‌کرد. نا‌غاو گه‌وره‌کانی کورد له‌ترسی نه‌وهی نه‌وه‌کو
ده‌سه‌لاتی خو‌یان به‌سهر ه‌زه‌کانی خو‌یاند له‌ده‌س به‌دن. نه‌چونه ریزی هم
فوجانه‌وه. له‌ته‌غامدا هم فوجانه بونه هی‌زی‌کی چه‌کداری ری‌کوپیک بو ده‌س
گرتنی ته‌واو به‌سهر هه‌مو مه‌ل‌بده‌ کورد نشینه‌کاندا.

ده‌باری قاجار له‌سهرده‌می فته‌ح علی شادا له‌وپه‌ری فه‌سادا بو، نوسه‌ری‌کی
نه‌و سهرده‌مه ته‌گی‌رتته‌وه:

((له‌روژنیکه‌وه که‌پادشاه گه‌یشته ته‌مه‌نی روشدو بلوغ و توانی له‌گه‌ل ژنان
بنوی و منالی لی بکه‌ویتته‌وه تانه و کاته‌ی بو نه‌و. دنیا چو له‌ ۴۷ سال زیاتر نه‌بو،
که‌چی له‌م ماوه کورته‌دا له‌پشتی پاکی نه‌و ۲ هه‌زار فرزندو نه‌وهی لی
که‌وتتته‌وه. و تانه‌مړ ۲۱ سال به‌سهر مردنی ته‌وا تی‌ په‌پویه، ته‌گه‌ر فرزندو
نه‌وه‌کانی نه‌و پادشایه بژمی‌ترین سه‌یر نیه که‌بگه‌نه ۱۰ هه‌زار که‌س...))^{۷۹}

هه‌ندئ سهرچاوه ته‌لین ژماره‌ی ژنه‌کانی فته‌ح علی شاه گه‌یشته‌ته هه‌زار
ژن.^{۸۰}

ټیرانناسی به‌ناوبانگ، لورد کی‌زن، له‌م روه‌وه نوی‌وی‌تی:

((به‌م زوری‌هه و فره‌یی نه‌ویه بارو روژی ره‌عیه‌ته به‌دبه‌خته‌کانی ټیران دیاره.
هه‌مو هم شازادانه به‌نیرو می‌یانه‌وه، موچه‌یان له‌ده‌ولت و هه‌رته‌گرت. سهره‌پای
نه‌وه‌ش حکومه‌تی شاره‌کانی ټیران به‌ده‌س شازاده‌کانه‌وه بو، زوری ته‌وانه
له‌شاریکا به‌میرات فه‌رمانفه‌رما بون، وه‌کو کولله‌ی برسی به‌ری ره‌نجی جوتیارانی
ټیرانیان هه‌لته‌لوشی.^{۸۱}

عه‌باس می‌زا چواره‌مین کورپ فته‌ح علی شا، وه‌لیعه‌هدو نائب السلطنه‌و،
والی ته‌وړيژ بو، له‌ته‌مه‌نی ۴۶ سالی‌دا مرد (۱۲۴۹ک) که‌چی ته‌ویش ۲۶ کورو
۲۲ کچی له‌پاش به‌جی‌ مابو^{۸۲} که‌یه‌کی‌کیان محمه‌د می‌زا (۱۲۵۰-۱۲۶۴)، نه‌و
که‌سه‌ی دوا‌یی له‌جینگه‌ی فته‌ح علی شای بای‌ری بو به‌شای ټیران.

خەرجى گرانسى ھەردو خولى جەنگى ئىرانى-روسى: (۱۲۱۸-۱۲۲۸) و (۱۲۴۲-۱۲۴۳) و خەرجى پىنكھېننى لەشكرى نوپى ئىران و، خەرجى ھەردو خولى جەنگى ئىرانى-عوسمانى: (۱۲۲۱) و (۱۲۳۶) و، خەرجى ئەو ھەمو شازادىيە و ھى كۆشك و سەرا و ژيانى تاييەتتيان لەئەستۆي خەلكى ئىراندا بو، بەتاييەتتى لەئەستۆي خەلكى نازەربايچاندا، كەعەباس مېرزا والى بو.

شهره کانی عباس میرزا له گهڵ روس و تورک زبانی زۆریان له کورد دا. هه زاران کهس له نهنجامی نهم شهرانه دا کوژران و، بهسه دان ناوایی توشی تالان و کاولی و زهره بون، کهچی له ریککه وتنه کانیشی نهک ههر هیچ قازاچیکیان نه کرد، بهلکو توشی زهره ری گه وه تر بون. له نهنجامی پهیمانه کانی گولستان و تورکمانچای دا، ههروه کو ئیران نه زریکی فراوانی له دهس دا، ناچار بو دراویکی زۆر له باتی زهره ری جهنگ به روسیا بدات، بهلکو هه ندی له ناوچه کانی نازه ریاچان، له وانه هه ندیکی کورد نشین، وه کو بارمه له ژێردهستی هیزه کانی روس دا مایه وه تا ئیران نه و چه رده دراوی دا که گفتی دابو. له نهنجامی نهم دو پهیمانه دا چه ند ئیلیلکی کورد که وتنه ژێر دهستی روسیا وه، چه ند ئیلیلکی تریشیان زۆزان و له وه رگا و پاوه و ناواییه کانی خۆیان به یه کجاری له دهس دا و ده ربه ده ر بون.

هەر لە ئەنجامی زوڵمی کاربەدەستانی قاجاردا ئینلە گەورەکانی حەیدەرانلۆ و سێپکی و هەندێ هۆزو تیرە تری کورد بە کۆمەڵ لە ناوچەکانی ماکۆ و خۆبە و بۆ ناو خاکی عوسمانی کۆچیان کرد. کۆچی بە کۆمەڵی ئەم ئینلانە ئەوەندە گەرم بوو، تەنگوچە ئەمەییەکی لە پەییوەندی دەرباری قاجار و بابی عالی تورکدا خۆلقاند، کە بەیەکی ئەو سەرەکییەکانی هەلگیسانی خۆی دوو می جەنگی ئێرانی-عوسمانی دانەنری کە بە پەیمانی یە کەمی ئەزەروم دواوی هات و مادە سێیەمی بە تاسیەتی بۆ ئەوان تەرخان کرا بوو.

په یمانی یه که می نه رزپږم (۱۲۳۸) سهر له نوې کوردستانی له سهرې هه تا خوارې له نیوان هه ردو ده ولگتی رږم عه جهم دا، به پیتی په یمانه که ی سالی ۱۱۵۹، دابه ش کرده وه. سنوری نه و په یمانه ش له سهر بنچینه ی په یمانی زه هاو دانرا بو. په یمانی نه رزپږم، به ییانوی ((دهس وه رنه دان له کاروباری ناوځو ی یه کتری)) و ((خز هه ل نه قورتان دن له کاروباری کوردستان)) و ((لابه لاکردنی به څو شی کی شه کانی هاتوچو ی ره ونه کان بو گه رمیان و زږان)) به پیتی ماده ی یه که می و ((جوړی به لاداخستنی کی شه ی ټیله، په نا دراوه کان)) و ((دالده نه دانی را کړدوانی یه کتری)) به پیتی ماده ی سیته م و چواره می، بناغی ریو شوینه کانی هاو کاری سیاسی و سوپایی هه ردو ده ولگتی دژی بزوتنه وه ی کورد دارشت.

فەتەح عەلى شا كۆپەكانى خۆى و زاواكانى لەشۆينە گەنگەكانى ئىراندا ئەنا،
 عەباس مىرزا لەنازەربايجان و، محمدە عەلى مىرزا حوكمرانى رۆژئاواى ئىران و،
 محمدە وەلى مىرزا حوكمرانى كرمان بون. ھەريەكەيان ھىزىكى چەكدارى پىكەو
 نابو، بەنازەزوى خۆيان باج و سەراندەيان لەخەلگ ئەسەند. ئەمانە ھەسودىيان
 بەيەكتى ئەبرد، بەتايبەتى بەعەباس مىرزا، ئەك بەتەنيا لەبەرئەوې باوكى
 بەوھەليەھدو جىنشىنى خۆى دای نابو، بگرە لەبەرئەوھش چونكە نازەربايجانى بەو
 سپارد بو، كەگەنگەرين و دەولەمەندترین ئىالەتى ئىرانى بو، يەكئ لەھۆكانى
 تىكشكانى عەباس مىرزا لەھەردو جەنگى روسىدا ئەو بو، براكانى لەكاتى
 پىوستدا نە ھىزىيان بۆ يارمەتى دانى ناردو، نە بەشداری خەرجى جەنگەكانى
 بون.^{۸۴}

شازادەكانى قاجار بەھەمو ئىراندا بلاوبونەو، ھەريەكەيان ھەلپەى ئەوې
 بو "گوندو ئەرزو مال و دارايى خەلگ زەوت بكا، خۆى دەولەمەند بكا، ژيانىكى
 خۆش بۆ خۆى داين بكا، ھەريەكئ لەمانە وەكو نىشانى خانەدانىتى مىرزاىەكى
 بەدواو ئەنوسراو، نازناوېكى زلى بۆشى پى ئەدرا. ھەندىك لەمانە گەيشت بونە
 نازەربايجان و، ھەندىكەيشيان بونە حاكمى ورمى لەوانە: محمدە رحىم مىرزا
 ضياء الدولة، ئەكبەر مىرزا، مەلىك مەنسور مىرزا، ئەحمەد مىرزا معین الدولة..
 ئەمانە لە دەربارىكا گەورە بو بون كە لەھەمو رويەكەو نمونەى فەسادى
 سياسى، ئەخلاقى، مالى، ئىدارى بو. ئەوانەى ئەبون بەحاكمى ورمى گويان
 نەئەدايە باش كردنى گوزەرانى خەلگ و پىشكەوتنى و لات. خەرىكى راوړوت و
 سەندنى باج و سەراندو، وەرگرتنى بەرتىل و پىشكەش و، زەوت كردنى مال و
 دارايى خەلگ و، دەس گرتن بەسەر ئەرزو دەرامەتى ئاوايەكان دا بون. فەتەح
 عەلى شا خۆى كابرايەكى پولهكى پارەپەرست بو، خۆشپىيەكى سەيرى
 لەكۆكدنەوې زىرو خشل و گەوھەر وەرئەگرت، بەدىارى و پىشكەش كارى
 كاربەدەستانى رانەپەراند. دەربارى قاجار پلەو پایە و نازناوى بەپارە
 بەكاربەدەستانى دەزگای بەرپۆبەرايەتى دەولەت ئەفرۆشت. ئەوانىش پلەو پایەى
 حكومەتىي خوار خۆيان بەخەلگى تر ئەفرۆشتەو، بەھەمويان خەرىكى
 روتاندنەوې خەلگ بون. كونت گوبىنو، وەزىرى موختارى فەرنەسى لەدەربارى
 قاجاردا لەسالانى (۱۸۵۵-۱۸۵۸/۱۲۷۲-۱۲۷۵) لەكتىبى (۳ سال
 لەئاسيا) دا دەربارى بەرتىلخۆرى لەئىراندا نوسويىتى:

((يەكئ لەو عەيب، بگرە لەو بەلايانەى لەئىراندا رەگى داکوتارەو، برىنىشى
 زۆر دژوارە، بەلكو مەحالە، بەرتىلخۆرىيە. ئەم كارە بەجۆرئى بلاو، لەشاو

بیگری تا پچوک ترین مه‌ثموری ده‌ولت به‌رتیل وهرنه‌گرن. که‌چی هیچ‌کس ده‌نگی لیوه‌نایدت. ته‌لیی هدمو مه‌ثمورو کاربه‌دهستانی ئیران له‌سه‌ری تاخواری له‌ناو خو‌یاندان له‌سه‌ر ته‌وه‌ریک که‌وتون، که‌له‌مه‌سه‌له‌که‌بی‌ده‌نگ بن. له‌پیش ته‌وه‌دا بچمه‌له‌نده‌ن کتیبی حاجی بابای ته‌سف‌ه‌هانیم ده‌سکه‌وت، له‌کاتی خو‌یندنه‌وه‌ی‌دا به‌رچاروم که‌وت، که‌له‌زه‌مانی سه‌لته‌نه‌تی فه‌تح عدلی شادا، وه‌زیری موختاری ئینگیزی، فه‌رده‌یه‌ک په‌تاته‌ی به‌دیاری بۆ ده‌ولته‌تی ئیران بر‌دبو، گوتبوی که‌ته‌گه‌ر ته‌وه‌گیایه‌له‌ئیران‌دا بروینن هه‌رگیز توشی قاتوقری نابن چونکه‌رواندنی ئاسانه، به‌روبوومی زۆره، به‌باشی جینگه‌ی نان نه‌گریته‌وه، به‌لام سه‌دری ته‌عه‌زمی فه‌تح عدلی شا، پیش ته‌وه‌ی په‌تاته‌که‌وه‌رگری گوتبوی: ته‌گه‌ر رواندنی ته‌م گیایه‌له‌ئیران‌دا بلاو بکه‌مه‌وه‌چه‌نده به‌رتیل به‌من ته‌ده‌ن؟

((ته‌وه‌کاته‌من هیشتا نه‌هات بوم بۆ ئیران، سه‌رم سوپما بو چۆن ته‌هیتت سه‌دری ته‌عه‌زمی ده‌وله‌تیکێ گه‌وره‌ی وه‌کو ئیران، بۆ چاندنی وه‌کێک که‌قازاغی هدمو خه‌لکی ته‌ی‌دا بۆ، داوای به‌رتیل بکا. به‌لام ته‌وه‌ماوه‌یه‌که‌که‌وا خۆم له‌ئیران ته‌ژیم، هه‌ست ته‌که‌م که‌ته‌وه‌قسه‌یه‌راست بوه‌.

((مه‌حاله‌له‌ئیران ته‌و‌نیشته‌به‌یه‌کێ له‌مه‌ثموره‌کانی ده‌ولت هه‌بۆ و ته‌وانی به‌بۆ دانی به‌رتیل کاره‌که‌ی خۆت بروینی...))^{۸۵} مه‌به‌ستی له‌وه‌سه‌دری ته‌عه‌زمی که‌به‌رامبه‌ر به‌په‌ره‌پن‌دانی رواندنی په‌تاته‌داوای به‌رتیلی کرد بو، هه‌مان می‌زا شه‌فیعی به‌ناوبانگه‌، که‌له‌۱۲۱۵ تا ۱۲۳۴ واته‌له‌یه‌کێ له‌ئالۆزاترین ده‌ورانی می‌ژوی ئیراندا سه‌روه‌زیر بو^{۸۶}.

یه‌کێکی‌تر له‌پیاوه‌هه‌ره‌به‌ناوبانگه‌کانی ئیران، می‌زا حسین‌خانی مشیر الدوله‌و سوپا سالاری ته‌عه‌زم، ته‌ویش له‌وه‌ماوه‌یه‌دا که‌بو به‌سه‌دری ته‌عه‌زمی ئیران، به‌رامبه‌ر به‌په‌نجا هه‌زار لیوه‌به‌رتیل ((ئیمتیاز))یکێ به‌رویت‌ه‌ر دا(۱۸۷۲/۱۲۸۹)، که‌مافی دروستکردنی رینگه‌ی ئاسنینی ره‌شت-تاران-خه‌لیج، تراموای ناو تاران، وه‌ره‌یتسانی هدمو کانه‌کانی ئیران، به‌کاره‌یتانی لیوه‌وارو ئاوا کردنه‌وه‌ی زه‌ویوزاری به‌یار، هه‌لکه‌ندنێ جو‌گه‌وه‌له‌به‌ستنی به‌نداو، دامه‌زراندنی ناشو کارگه‌، بانک، خه‌تی ته‌لگوراف.ی ته‌دایه‌. روسیا نه‌ی هیشته‌ته‌م ئیمتیازه‌سه‌ریگری^{۸۷}.

عه‌باس می‌زا نائب السلطنة، جاریکیان تالان کردنی ئیلی پلباس به‌قۆنته‌راتی ۱۵ هه‌زار تومانی‌دا به‌دو که‌س له‌سه‌رکرده‌کانی هیزه‌که‌ی^{۸۸}. جاریکی ته‌ریش به‌رامبه‌ر به‌۳۰ هه‌زار تومانی هیزیکێ به‌سه‌رکرده‌یه‌تی حه‌یب الله‌خانی

شاهسون و سلیمان خانی گورجی بۆ هاوکاری مه‌حمود پاشای بابان ناردە سەر سلیمانی.^{۸۹}

دەزگای دەولەتیی عەجەم لەتەر وێژ خەریکی سازدانی هێزی نیزامی بو، بەو هێزانە هەولێ ئەدا بەتەواوی دەس بەسەر ناوچە کەو بەسەر ئێلە کوردەکانی روه‌ندو نیشته‌جێدا بگرێو، شوێنە سەختەکان کە پێش تر نەیان ئەتوانی بیگەنێو، ئەوانە ی لەدەولەت یاخی ئەبون پەنایان بۆ ئەبرد، ئەوانەش قسایم بکەن. باجی قورسو، جەریمە کردنی ناپه‌واو، گێچەڵ کردن بەوانە ی گومانی سامان و دارایی یان ئی ئەکراو، تالان کردنی هۆزو ئاوابیەکانی کورد بو بوە سەرچارە یەکی گرنگی دەرمانەتی دەزگاکانی دەولەت و ژیاانی کاربەدەستانی ورمێ. روه‌ندەکانی رۆژئاوای ورمێ و هەریکی و شوکاکی و بلباس لەدانی ئەو باجە زۆری خرا بوە سەریان سەرپێچیان کرد. عەسکەر خانی ئەفشار چوە سەر ئێلی شوکاکی، دوا ی ئەو ی ئیسماعیل ئاغای شکەفتی بەفیل کوشت (۱۲۳۵) ناوچە کەشی زەوت کرد.^{۹۰} هەر ئەوچوە سەر مستەفا بەگی هەکاری لەئالباغ، کە لەسەر سنور بو، پاش ۳ مانگ ئابلوقەدان بەدیل گرتی.^{۹۱} ومال و دارایی تالانی کرد. فەتح عەلی ئەفشاریش چوە سەر ئێلی هەریکی پاش کوشتار و راوانان تالان کردن.^{۹۲} ئەمیر خانی قاجاریش چوە سەر بلباس دوا ی کوشتن و راوانان تالانی کردن.^{۹۳}

فەوجە نیزامییەکانی عەجەم کەوت بونە هەول دانی ئەو ی دەس بگرن بەسەر شوێنە سەختەکانی کوردستاندا، قەلاکانی کونەمیش و بەردەرەش کەدو شوینی سەخت بونو، ئەوانە ی لەدەولەت یاخی ئەبون رویان تی ئەکرد، هەردوکیان گیران و هێزی دەولەتییان ئی جیگیر بو (۱۲۶۰).^{۹۴} کاربەدەستانی عەجەم پەناهیانی نورلای بەگی هەکاریان بۆ ناوچە کە کردە بەهانیە ی لەشکرکیشییەکی تر. نورلای بەگ یەکی بو لەهاوکارەکانی بەدرخان و بەشداری بەرەنگاری هێرشەکانی عوسمانی بوو. دوا ی تیکشکانی راپەرینه‌ کەیان، لەدەس رۆم هەلات بو لەناوچەکانی دەشت و تەرگه‌وهر دانیششت بو. کاربەدەستانی عوسمانی داویان لەفەرمانفەرما ی ئازەربایجان کرد کە بەگیروی بیدەنە دەستیان. ئەویش فەرمانی دا بەگلەربەگی ورمێ کە نورلای بگرێ. بیداتەوە دەست کاربەدەستانی سنوری عوسمانی. مەزنەکانی کورد ئامادە ئەبون نورلای بەگ بەدەستەوە بدن. هێزە نیزامییەکانی عەجەم چون بۆ تەمێ کردنی یاخییەکان و گرتنی نورلای بەگ، بەلام خەلکی مەرگه‌وهر و تەرگه‌وهر و دەشت بەکۆمەڵ روبروی هێزەکانی عەجەم بون و شکاندیان.^{۹۵}

محمد سده ره حیم میرزای کوری عه باس میرزا که بو به حاکمی ورمی بۆ چاوترساندنی گه وره کانی کورد له پیش هه مو شتیکه وه که وته گرتیان "سه مه د خان و غه فور خان و عه بدوللا له تیف له سهرانی زه رزا، که بۆ به خیرهاتنی چوبون، هه مو یانی گرتو، به گیرای ره وانه ی ته ورزی کردن". عه لی ناغای شکه فتی سه رخیلی شوکاکیان به قسه ی خوش لاس داو هینایانه ورمی، له ویشه وه به گیرای ره وانه ی تارانیا ن کرد.^{۹۷}

میر سولتان، نه وه ی ته میر خانی یه که ده ست له گوندیکی چه په کی سه رسنوری ئیرانی - عوسمانی دا به ناوی ((بنار)) له ناوچه ی مه رگه وه ر ئه ژیا. تا نه و سه رده مه ده سه لاتی عه جه م نه گه شت بو ه نه وئ. نعمه توللا میرزا ته یویست نه رزی ناواییه کانی ناوچه که داگیر بکاو، ده رامه تی زه ویوزاری گونده کان بۆ خۆی بیات. ((مباشر)) ی دانا بو بۆ قه بلاندنی به شی خۆی له به روبومی کشتوکال و ئاژه ل و به ره مه می ناوچه که. میر سولتان ملی بۆ ته م مله ورپییه نه دا. ئاماده نه بو ته و ریشوینانه ی ته م کابرایه و ((مباشر)) له کانی بۆ سه ندنی ملکانه و باجه کانی تر دایان نا بو قبول بکا. نعمه توللا میرزا بۆ جیبه جی کردنی خواسته تاییه تییه کانی خۆی داوای هیزی له حکومه ت کرد. له ته ورزیه وه فه رمان درا به عه سه که ر خانی سه رتیپ، له هه مو قه لاکانی مه لبه ندی ورمی پاسه وان دابنئ بۆ ته وه ی ده سه لاتی ده ولت له هه مو ناوچه که دا جیگیر بیی و حوکه کانی پرا. عه سه که ر خان قه لای به رده سوری گرتو عه جه می لی دانا^{۹۸}. به رفرتوفیل یاخود میرزا ره شید گوته نی به ((تدبیراتی صائبه و وعده و وعید)) امیر سولتانی له به ناره وه هینایه به رده ستی خۆی. مباشره کانی له گه ل ناره وه بۆ بنار بۆ حساب کردنی ته و باجانه ی ته بو بیده ن. له وئ پینک نه هاتن و میر سولتان گوئی نه دانئ. خه لکی به رده سوریش چاویان له و کردو، ئاماده نه بون داوای موباشیره کان جیبه جی بکه ن^{۹۹}.

عه سه که ر خان فه وجه نیزامییه کانی قشونی ورمی سازدا. به تۆپخانه و سواره وه له چه مه نی دز گیر له ده شتی مه رگه وه ر له شکرگای دامه زران،. هیزه کانی کۆکرده وه، حه سه ن خانی سه ر تیپی سواره ی قه ره پایاخو، میرزا ناغای سه رخیلی شوکا و سواره کانی ته ویش گه یشتن، ۳ تا ۴ هه زار سه ربازو سواره کۆبونه وه. ته م جاره ش عه سه که رخان ((تدبیراتی صائبه)) ی به کارهینا، ده سه ته یه ک سه ربازی نارد که له قه لای به نارد و ه کو بارمه میننه وه بۆ ته وه ی میر سولتان زات بکا بیته ناو له شکرگاکیان. میر سولتان هات. به لām له وئ به یانوی ته وه ی نامه نه ئیرن بۆ ته ورزیه و چاره وانی هاتنه وه ی وه لāmه که ی نه کهن، گلیان دایه وه، پاش

چەند رۆژى مېر سولتان ناومىد بو. گەيشتە تىنى و دەستى لەژيان شۆرد. بەيانىيەكى زوو ھەلى کوتايە سەر چادەرەكەى عەسكەر خانى فەرماندەى گشتى لەشكرو، دايە بەر خەنجەر و كوشتى. لەھەمان چادرا مەليك مەنسور مېزاو نەمتوللا مېزاشى لى بو. لەم روداوە حەپەسان. بە پەلەپروژى لەچادەرەكە دەپەرین. كەوتنە ھاوار، نۆكەرەكانى سەرتىپ رژانە ناو چادەرەكە. ھەر لەوئىدا مېر سولتانىان ئەنجن ئەنجن كرد^{١٠٠} ھىزەكانى عەجەم ئەمەيان كەردە بەھانەى تۆلەسەندن. بەمەرگەوەر وەر بون بۆ كوشتن و تالان كردن.

نوسەرىكى ئەرمەنى لەكاتى روداوەكانى سالى ١٢٩٧دا خۆى لەسابلاخ بوە، كەھۆى بەشداربونی ئىلى زەرزاو سەرۆكەكانى لەخۆيان ئەپرسى، ئىبراھىم خانى سەرۆكى زەرزا لەوئەلام دا ئەلئ:

((.. ھەر كەسئ دەس لەگيانى خۆى بشوا، چى لەدەس بئ ئەيكا. ئەو زولمەى من لەحاكى ورمى معین الدولە و كورەكەى ئەو حاكى شۆم دیو، چۆن لەبىرم بچیتەو؟ لەپاش لیخراى معین الدولە تۆ منت ئەتەوریز بىنى چەند جار سكالو گازاندەم لای كاربەدەستانى نازەربایجان كرد، لەو دەسدریژیانەى كەشازادە لە منى كرد بو. ھەمو سكالاكانى خۆم بەبەلگە سەلماند كەشازادە ١٢ ھەزار تومانى بئ هیچ بیانویەك لەمن سەندو. ھەمويان راستىی خواوێ ھەق بونی من تئ گەيشتن، كەچى كەسیان ھىچیان نەكرد بو بۆ لاپردنى ئەو زولمەى لىم كرا بو، تەنانەت نەم توانى ئەو كچانەش وەرېگرمەو، كەبەزۆر لەئیلەكەى منیان زەوت كرد بو. سەرەنجام ھەمو داواكانى منیان بە ٨ سەد تومان قەبلەند، ئەویشیان ھەر نەدامەو. لەبەر ئەو شتانە بو، تۆلە ئاگرى لەجگەرى ئىمە بەرداو، ئىمەى بۆ لاسارى و یاخى بون راكیشا..))^{١٠١}.

كەلەكە بونی ئەم روداوانە لەبەرەوێ ھەردو گەلى نازەوێ و كوردا، بەجۆرىكى سەلبى لەپاشەپۆژى پەيوەندیەكانیاندا رەنگى دایەو. لەھەندى سەردەمى دوایی ترا شیوێ جەنگى ناوخۆى نەتەوہی و مەزەبى بەخۆیەو گرت.

پهراویزه‌کانی به‌شی به‌که‌م

- ۱ سعید نفیسی، تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر، ج ۱. تهران: بنیاد ۱۳۶۶ش، ص ۱۲.
- ۲ ه س، ل، ۶.
- ۳ ه س، ل ۷-۸.
- ۴ عنایت الله رضا، اذریایمان و اران (البانیای قفقاز)، تهران: ایران زمین، ۱۳۶۰ش، ص ۱۹۸.
- ۵ مجموعة من الاساتذة، العراق في التاريخ، بغداد، دار الحرية، ۹۸۳، ص ۴۲۰-۴۲۴.
- ۶ نفیسی، س ن، ل ۱۴-۱۵.
- ۷ محمد امین زکی، کورد و کوردستان، به‌غداد، ۹۳۱، چاپ‌کرده‌وی سیدیان، ل ۱۳۴-۱۳۸.
- ۸ له‌باری ره‌چه‌له‌کی سه‌فه‌وییه‌کانه‌وه پروانه: احمد کسروی، شیخ صفی و تبارش، تهران، ۱۳۲۳ش.
- ۹ نصرالله فلسفی، زندگانی شاه عباس اول، ج ۱ و ۲، ج ۴، تهران: علمی، پائیز ۱۳۶۹ش، ص ۲۲۰-۲۲۱. ده‌باری ه‌مان بابت پروانه: د. عبدالحسین نوائی، شاه عباس ج ۱ و ۲، تهران: زرین، ۱۳۶۷ش، ص ۱۵.
- ۱۰ یژ تاگاداری زیاتر له‌سه‌ر ژیانی شا نیسماعیلی سه‌فه‌وی، پروانه: د. عبدالحسین نوائی، شاه اسمعیل صفوی، تهران ارغوان، ۱۳۶۸ش، رحیم زاده صفوی، زندگانی شاه اسمعیل صفوی، باهتمام پیرصفوی، تهران کتابفروشی خیام، ۱۳۴۱ش، تاریخ عالم ارای صفوی، بکوشش یدالله شکری، ج ۲، تهران: اطلاعات، ۱۳۶۳ش، المحامی عباس العزازی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۳، بغداد، ۱۹۳۹م، ط ۲، قم، منشورات الشریف الرضی، ۱۴۱۰ق/ ۱۳۶۹ش.
- ۱۱ امیر شرفخان بدلیسی، شرفنامه، بکوشش محمد عباس، ج ۲، تهران: علمی، ۱۳۶۴ش، ص ۲۸۴ و ۳۳۴ و ۳۴۵ و ۵۳۰.
- ۱۲ ه س، ل ۲۱۳-۲۱۴، ۳۷۲، ۲۳۰-۴۰۸.
- ۱۳ عالم ارای صفوی، ل ۶۴، د. مجیر شیبانی، تشکیل شاهنشاهی صفویه، تهران دانشگاه تهران، ۱۳۴۶ش، ص ۹۱.
- ۱۴ شیبانی، ل ۷۹-۸۳.
- ۱۵ بدلیسی، ل ۵۳۲.
- ۱۶ بدلیسی، ل ۳۷۴ "عالم ارای صفوی، ل ۱۰۴-۱۰۸.
- ۱۷ بدلیسی، ل ۵۳۷ "نوائی، شاه اسمعیل...، ل ۳۲-۳۳.
- ۱۸ هامر پورگشتال، تاریخ امپراطوری عثمانی، ترجمة میرزا زکی علی ابادی، باهتمام جمشید کیان فرج، ۲، تهران: زرین، پائیز ۱۳۶۷ش، ص ۸۳۶ "شیبانی، ل ۱۸۰.
- ۱۹ "ده‌باری جه‌نگی چال‌دیران پروانه: شیبانی، ل ۱۶۷-۲۰۸ "هامر پورگشتال، ۸۳۲-۸۴۸ "عالم ارای صفوی، ل ۴۸۳-۵۰۱.
- ۲۰ کلیم الله توحیدی (اوغازی)، حرکت تاریخی کرد به‌خراسان، ج ۲، مشهد: چاپخانه دانشگاه فردوسی، ۱۳۶۴ش، ص ۱۳۷. نهم نوسره خۆی کوردی خوراسانه، تا نیستا ۳ به‌رگی له‌سه‌ر

- راگوژیانی کورد بز خوراسان نویسه "حرکت تاریخی کرد به خراسان، ج ۱، مشهد، بهمن ۱۳۵۹ ش. ج ۲ اردیبهشت ۱۳۶۴ ش. ج ۳، مشهد، ۱۳۶۶ ش.
- ۲۱ همدان سدرچاره، جلد ۲، ۱۵۲ ل.
- ۲۲ د. عبدالحسین نوائی، شا طهماسب صفوی، تهران: ارغوان ۱۳۶۸ ش. ص ۱۶۶.
- ۲۳ ه س، ل ۱۶۷.
- ۲۴ ه س، ل ۱۹۷.
- ۲۵ نوائی، ه ج "بدلیسی، ل ۱۹۵.
- ۲۶ نوائی، ه ج.
- ۲۷ ه س، ل ۱۹۷-۱۹۸.
- ۲۸ د. منوچهر پارسا دوست، ریشه های تاریخی اختلافات جنگ عراق و ایران، ج ۳، تهران: شرکت سهامی انتشار، زمستان ۱۳۶۷ ش، ص ۲۶-۲۷ "اصغر جعفری ولدانی، بررسی تاریخی اختلافات ایران و عراق، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، ۱۳۶۷ ش، ص ۱۰-۱۲.
- ۲۹ د. کهمال مه زهر نه محمد، میژو، به غداد، ۱۹۸۳، ل ۱۳۰.
- ۳۰ نوائی، شاه عباس، ج ۱ و ۲، س ن، ل ۱۲.
- ۳۱ ه س، ل ۸.
- ۳۲ نصرالله فلسفی، زندگانی شاه عباس اول، ج ۳، ۴، تهران: علمی، ۱۳۶۹ ش، ص ۱۰۹۳.
- ۳۳ توحیدی، س ن، ه ماغی.
- ۳۴ اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم ارای عباسی، ج ۲، تهران: امیر کبیر، ۱۳۵۰ ش، ص ۸۰۷-۸۱۰. لیره به دواوه: اسکندر بیگ.
- ۳۵ توسکارمان، تحفه مظفریه، ساخر دنده و هیتانه و هی بز سدر رینوسی کوردی هیمن، به غداد، کوری زانیاری کورد، ۱۹۷۵، ل ۲۰۹-۲۱۷.
- ۳۶ اسکندر بیگ، س ن، ل ۸۱۱-۸۱۴.
- ۳۷ فلسفی، ج ۳، ل ۱۱۰۳.
- ۳۸ ملا جلال الدین منجم، تاریخ عباس یا روزنامه ملا جلال، به کوشش سیف الله وحیدنیا، تهران: وحید، ۱۳۶۶ ش، ص ۲۹۴.
- ۳۹ ه س، ص ۲۸۴-۲۸۷.
- ۴۰ اسکندر بیگ، س ن، ل ۶۵۸-۶۵۹.
- ۴۱ شیبانی، س ن، ل ۷۹.
- ۴۲ نوائی، شاه عباس، ه س، ص ۱۲.
- ۴۳ میرزا رشید ادیب الشعرا، تاریخ افشار بانضمام قیام شیخ عبیدالله، به تصحیح و اهتمام پرویز شهریار افشار-حمود رامیان، تبریز، چاپخانه شفق، ۱۳۴۷ ش، ص ۴۶. لیره به دواوه: میرزا رشید.
- ۴۴ ه س، ل ۴۸.
- ۴۵ ه س، ل ۴۸-۴۹.
- ۴۶ علی دهقان، رضائیة یا سرزمین زردشت، تهران: ابن سینا ۱۳۴۸ ش، ص ۳۶۹.
- ۴۷ نفیسی، س ن، ج ۱، ل ۲۳.
- ۴۸ میرزا رشید، س ن، ل ۵۰-۵۱.

- ۴۹ هـ س، ل ۵۲-۵۵.
 ۵۰ هـ س، ل ۵۸-۵۹.
 ۵۱ هـ س، ل ۵۷.
 ۵۲ بۆ تېكىستى تەۋاۋى توركى و فارسى پەيماننامەى زەھار پروانە: مىرزا سەيد جەفىر خان مەھندس باشى (مشير الدولە)، رسالە تحقيقات سرحدیه، بە اهتمام محمد مشيرى، تهران، بنياد فرهنگ ايران، ۱۳۴۸، ص ۷۴-۸۱.
 ۵۳ احمد خانى، مەم وزين.
 ۵۴ مىرزا رشيد، س ن، ل ۱۹۰.
 ۵۵ هـ س، ل ۶۷.
 ۵۶ هـ س، ل ۸۴.
 ۵۷ هـ س، ل ۹۱.
 ۵۸ هـ س، ل ۱۶۵-۱۶۶.
 ۵۹ هـ س، ل ۲۰۱.
 ۶۰ هـ س، ل ۱۸۷.
 ۶۱ هـ س، ل ۱۸۹-۱۹۱.
 ۶۲ نوسكارمان، س ن، ل ۷۴۲-۷۵۹.
 ۶۳ مىرزا رشيد، س ن، ل ۲۴۱.
 ۶۴ هـ س، ل ۲۳۹.
 ۶۵ هـ س، ل ۲۶۵.
 ۶۶ هـ س، ل ۲۶۶-۲۶۵.
 ۶۷ هـ س، ل ۲۸۱.
 ۶۸ هـ س، ل ۳۸۹.
 ۶۹ هـ س، ل ۳۰۸.
 ۷۰ هـ س، ل ۳۱۱-۳۱۲.
 ۷۱ هـ س، ل ۳۱۴.
 ۷۲ هـ س، ل ۳۵۳ "ھەروھەا پروانە: عبدالرزاق دىنبلى، مآثر سلطانيە، بە اهتمام غلام حسين صدرى افشار، ج ۲، تهران، ابن سينا، ۱۳۲۹ق، ص ۲۷۵.
 ۷۳ هـ ج.
 ۷۴ هـ س، ل ۵۰۴.
 ۷۵ هـ س، ل ۳۷۱ "دىنبلى، س ن، ل ۳۲۲.
 ۷۶ نفيسى س ن، ج ۱، ل ۹۱.
 ۷۷ هـ س، ل ۹۵-۹۸.
 ۷۸ هـ س، ل ۱۰۲.
 ۷۹ هـ س، ل ۱۰۰-۱۱۴.
 ۸۰ هـ س، ج ۲، ل ۲.

- ۸۱ اسماعیل نواب صفا، شرح حال: فرهاد میرزا معتمد الدوله، جلد ۱، تهران: ۱۳۶۶ش، ص ۵ "دهرباری ژنده کانی فتح علی شاه، بیروانه شاهزاده عضد الدوله (سلطان احمد میرزا)، تاریخ عضدی به کوشش د. عبدالحسین نوائی، تهران، بابک، اسفند ماه ۲۵۳۵.
- ۸۲ مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران، ج ۳، تهران: زوار، ۱۳۴۷ش، ص ۶۴.
- ۸۳ نواب صفا، ه.ج.
- ۸۴ نفیسی، س ن، ج ۲، ل ۲.
- ۸۵ بامداد، س ن، ج ۱، ص ۴۱۴.
- ۸۶ بامداد، ه.ج.
- ۸۷ بامداد، ه.ج.
- ۸۸ میرزا رشید، ل ۳۵۳.
- ۸۹ عبدالقادر ابن رستم بابانی، تاریخ جغرافیای کردستان موسوم به سیبیر الاکراد، به اهتمام محمد رؤف توکلی، تهران، ۱۳۶۶ش، ص ۱۴۷.
- ۹۰ میرزا رشید، س ن، ل ۳۷۰.
- ۹۱ ه س، ل ۳۷۲ دنبلی، س ن، ل ۳۷۰.
- ۹۲ ه س، ل ۳۶۵.
- ۹۳ ه س، ل ۳۷۱.
- ۹۴ ه س، ل ۴۳۵.
- ۹۵ ه س، ل ۴۴۰-۴۴۱.
- ۹۶ ه س، ل ۴۴۳.
- ۹۷ ه س، ل ۴۴۴.
- ۹۸ ه س، ل ۴۶۸.
- ۹۹ ه س، ل ۴۶۹.
- ۱۰۰ ه س، ل ۴۷۰-۴۷۲.
- ۱۰۱ اسکندر غوریانس، قیام شیخ عبیدالله شمزینی در کردستان، به اهتمام عبداللّه مردوخ، تهران: دنیای دانش، ۲۵۳۶، ص ۵۶.

۲ نۆپىنى كوردو عەجەم لەيەكتى

۱-دەل ئەدەل ئەروانى

تور كە تازەرىيەكان كە لەناو كوردە بە عەجەم ناسراون، دەولەتى سەفەويان دامەزران، بە دريژايى سەردەمى دەسلەتتى سەفەويەكان كاروبارى حوكمرانى لە دەس ئەواندا بو، دواى ئەوانىش ئەو ماوه كورتەى لى دەرىچى كە بنەمالەى زەند حوكمى گرتە دەست، حوكمى ئىران ئىتر ھەر لە دەس سەرانى ئىنلەكانى ئەفشارو قاجاردا بۆ، كە ئەوانىش ھەردوکیان لە ئىنلە سەرهكییەكانى دامەزىنەرى دەولەتى سەفەوى، ھەردوکیان توركى تازەرى، ھەردوکیان شیعەى توندېرو بون.

دراوسییەتى دورودریژى كوردو عەجەم لەناوچەى ورمى و موكریان لە گەل یەكتى، شەپوشپو پىكادانى بەردەوام، تىكەلاوى ناچارى، جیاوازی رەگەزو زمان و مەزەب، جیاوازی دەسكەوتى ئابورى و سیاسى لە گەل یەكتى، لەویشدانى ھەریەكتى لەم دو گەلەدا ویتەدیەكى دزیوى ئەوى تری دروست كردو.

شاهەكانى عەجەم و میژوونوس و نوسەرەكانى، بەچارى سوک سەیری كوردیان كردو. كوردیان بە دزو جەردەو رینگرو پیاو کوژو یاخى لە قەلەم داو. نوسەرەكانى عەجەم لە سەردەمى سەفەویەكانەو ەكو "حەسەن بەگى رۆملىو، ئەسكەندەر بەگى توركمان، مەلا جەلال موغم، نوسەرى عالم ئارای سەفەوى، تا نوسەرەكانى ھاوچەرخى ەكو ئەحمەدى كسرى تەبرىزى، رەحیم زادەى سەفەوى، عەبدولحسین نوائى، حسین مەكى، عەلى دھقان.. ھتد، روداوەكانى سەدەكانى رابردو، تىكەلچونەكانى نىوان كوردو دەسلەتدارە زالمەكانى ئىران، لەبارى سەرخى دەولەتەو ئەگىرنەو:

۱- هه مو شوږش و راپهړینه کانی کورد له پیتناوی نازادی دا، بۆ ده رکودنی ده سه لاتنی زالمانه ی بېنگانه له کوردستان دا به یاخی بونی ناپه و دانه نین و، ناوی طغیان، فیتنه، شوږش، ناشوب، غائيله ی لی ته نین و“

۲- هه مو کورد ته شرار، نه وباش، طائفه ضاله، طاغي، یاغی، شه قاهوت نیهاد، گه بری هتیزیدی، مده نشه ئی فیتنه و فساد.. ناو ته به ن و“

۳- شه رکوره دا گیر کوره بئ به زه یسه کانی خویان به موسلمان، غازی، شیر، دلیر، دلاور، قه هره مان، موجهید.. باس ته که ن و“

۴- په یمان شکیتنی و بئ به ئیننی و پیلانی ناجوامیرانه بۆ له ناو بردنی مه زنه کانی کورد به شانازییه وه به لطائف الحیل، تدبیراتی صائیه، که مه ندی تدبیر، وسائل و رسائل، زیره کی و زۆرزانی کار به ده ستانی خویان ته ژمیرن.

له بهرام بهر نه وه دا دیمه ئی عه جه میش له ویژدانی کوردا ناشیرینه. عه جه م به واته دی که سیتکی که له ژیر که و تن دا که ساس و له سه رکه و تن دا درنده یه، بۆ گه یشتن به مه به سستی خوی له هیچ کاریکی ناجوامیرانه ناپونگیته وه، به ئین ته داو نای هیئتیه چی، له گه ل دۆست و دوژمن درۆ ته کا. له ململاتی و زۆرانبازی دا په نا ته بانه بهر هه مو ریگه یه کی نامهردانه بۆ شه وهی دوژمنه که ی له شه رز بدا. فۆکلکۆری کوردی گه لیک بۆچونی له و بابه تانه ی تیدایه، ته نانه ت قسه یه کی کورده کانی لای ورمی ته لئ: ((ته گه ر توشی عه جه م بوی بیکوژه، ته گه ر نه توانی بیکوژی له بهری هه لئ، نه گینا که ده می پیت گه یشته ته فره ت ته دا)).

به یتیبیژه کانی کورد، به پیتچه وانه ی نوسه رانی عه جه مه وه، له به یتیه هه مساییه کانی خویاندا به سوکی ناوی گه و ره و سه رکرده کانی عه جه م ته به ن و، به شانازییه وه باسی به رهنگاری کورد و سه رکرده کانیان ته که ن.

دانه ری نه ناسراوی به یتی دمدم، خانی له پزیرین و هاوړیکانی به ((موسلمان)) و ((تایه فه ی غه زایی)) و ((هه رچی بمړئ فیداییه، هه رچی بکوژئ غه زاییه))، کوژراوه کانی کورد به ((شه هید)) دانه ئی، که چی له شکری قزلباش و سه رکرده کانی عه جه م به ((تایه فه ی کافری)) و ((کافری بئ نیمان)) و ((به فیل)) و ((مه لعون)) له قه لهم ته دا. کابرای به یتیبیژ به داخیکی زۆروه که له ناخی ده روینییه وه هه لته قوئئ، ته لئ: ((ته ی دمدمی به ردی ده لان، چیگه ی خان و خان ئاوده لان، ئیستا بوی به مه سه کهنی خه رته لان)).

به یتیبیژکی نه ناسراوی تر له گیرانه وهی رودای کوشتاری به کۆمه لئ باپیر ئاغسا و هاوړیکانی دا، په سه نه ی باپیر ئاغسا ته دا، به ((نازدار)) و ((جندی)) و ((قوچاخ)) و ((رهنگ و هزیری رۆمیان)) ای ناو ته با.

خۆی و ھاورپیکانی بە ((ئیسلام)) و ((شیر)) و عەجەمە کانی
 بە ((جەللەب)) و ((بێ ئیمان)) و ((کافری مەلعون)) و ((سەگی غەلیز)) دا
 ئەنێ.

ئەم بۆچونە ھەر لەخۆیەوە لەناو کوردا دروست نەبوە، بەلکۆ لەئەنجامی
 کەلەکەبونی تەجربەیی پشتاوپشتی چەند نەوێ کورد، کە لەژێر دەستی
 عەجەمدا ژیاون، پەیدا بوە. فۆلکلۆری کوردی گەلیک چیرۆکی تێدا یە شایەرە کان
 بە بەیت ھۆنیویانە تەوہ. لەسەر ئەوێ، چۆن کار بە دەستیکی عەجەم بەقسە
 خۆش و بەلێنی دۆستایەتی و سویندو بەقورئانی پیرۆز، گەورە یەکی کوردیان
 لەشوێنیکەوہ کە دەستی ئەوانی پێ نە گەشتوہ، راکێشاوہ بۆ ناو داویک کە بۆیان
 ناو تەوہ، لەوێ بەبێ گوێدانە ھیچ ئیعتبارێک کوشتویانە.

لێرەدا چەند نمونە یە کە ئەھیننەوہ کە لەناو دەیان نمونە ی ترا ھەلێژێر دراون،
 لەسەر دەمی جیاوازو، لەشوێنی جیاوازو، لەسەر دەستی بنەمالە ی حاکم
 جیاوازدا رویان داوہ، ئەتوانرێ تەنیا یە ک ئەنجامیان ئێ ھەلێ بەئینجری، ئەویش
 ئەو یە: ئەم روداوانە ناکرێ وەکو رەوشتی تەنیا یە ک حوکمران یا رەفتاری تایبەتی
 یە ک دەسەلاتدار بۆ لەناوبردنی دۆژمنە کە ی سەیر بکری، بەلکۆ ئەمە نە ریتیکی
 حوکمرانی بوہ، لەسەر دەمی جیاوازدا پیرەو ی کراوہ، بەشینک بوہ لەجۆری بۆچونی
 چینی دەسەلاتدار بۆ شێو ی حوکمرانی و بەرپۆرە بردنی گەلانی ژێر دەستی،
 بەدریژی زەمان دوبارە بۆتەوہ، جێگیر بوہ، ئەویش سەرچاوە کە ی ئەگەر پێتەوہ بۆ
 جۆری پەرورە دە کردن و پێتگە یانە دینی دینی کە رێگە ی بە کارھێنانی
 سەرەتای ((تەقیە)) ی پێ داو، وە بۆ تێکشکانی سوپایی ئێران لەھەمو نەبەرە
 گەورە کانی میژوی درێژی دا.

٢- چاخی سەفەوی

١/٢ شا ئیسماعیلی سەفەوی

نمونه ١:

قزلباش لەروانگە ی میری چەمشگەزە کەوہ (٩٠٨ک)

سیاسەتی کوردیی شا ئیسماعیل، وەکو پیش تر باسی کرا، لەسەر ٣ کۆچکە

دامەزرا بو:

۱- لادانی سەردارەکانی کورد لە میرایەتی و مەڵبەندەکانی خۆیانو، دانانی سەراتی قزلباش و ھۆزەکانیان لە جیگە ی ئەوان.

۲- زۆرکردن لە سوننە ی کورد بۆ گۆڕینی مەزەبی خۆیان.

۳- بە کارھێنانی توندوتیژی لە گەڵ خەڵک و مەزنەکانیان لە سەردەمی دەسەڵاتی ئاق قزینلوی تورکماندا، گەلی ئە ئەمیر و مەزنەکانی کورد دەسەڵاتی میرایەتییان لە دەس دابو، کاربەدەستی تورکمان جیگەکانی ئەوانیان زەوت کرد بو، لە گەڵ ئەوەش دا ھیشتا لە ھەندێ شوێنی کوردستاندا گەر و مەزنی کورد دەسەڵاتدار بونو، لە کاروباری ئەو سەردەمی رۆژھەڵاتی ناوەراستدا، سولتانو شاهەکان حسیان لە سەر ئەکردن، لە ناو ئەواندا حاجی رۆستەم بە گە گەورە ی چەمشگەزەک، شا رۆستەمی لور، زاھید بە گە ھەکاری ھەند.

لە کاتیک ھیشتا تازە ئەستێرە ی شا ئیسماعیل خەریک بو ئە کەوتە درەوشانەو، چارەنوسی خۆی و دەوڵەتە تازەکە ی دیار نەبو بە چ ی ئەگا، سولتان بایزیدی عوسمانی (۸۸۶-۹۱۸ک) ھەوالەکانی بزوتنەو ی قزلباش لە حاجی رۆستەم بە گ ئەپرسی. ئەمەش خۆی لە خۆی دا بە لگە ی مەزنایەتی ئەو سەردارە کوردە ی، کە ئەو کاتە میری چەمشگەزەک بو. بە گۆڕە ی نامە کەش ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی رۆستەم بە گ ئەبێ ھاوسنوری ناوچە ی ھەموو قزلباش بو. ئە بەر ئەو داوای ل ئەکا دەنگوباسی راست و ھەوالی رووداوەکانی ئەو و، ئەنجامی دوژمنایەتی قزلباش و کاربەدەستانی دەوڵەتی بایندوری بۆ بنوسی.

نامە ی سولتان بایەزید

{امیر معظم، کبیر مفخم، ذوی القدر الاتم والمجد الاشم، ملکی الصفات، فلکی الذات، حارس محاسن الشیم، صاحب الطبل والعلم، المختص بعناية باری النسم،

حاجی رۆستەم بە گە مکر، دامت معالیہ
سەلامی عاتیفەت پە یام کە لە چاودێریی شاھانەو بەرژێ، متالەعە بفەر مونو

بزان،

ئەو ماوہ درێژە دوژمنایەتی جەماعەتی قزلباش لە گەڵ ئەربابی دەوڵەتی بایندوری بە چ ئەنجامی گەشتو، علی ماھو الواقع، مەعلومی نوابی کامیابی خاوەن یقتیدارو، مەعروزی عەتەبە ی عەلیە ی فەئەدک میقدارو، حەزەرەتی بزورگەواری ئیمە نەبو.

وا بۆ زانینی ههوال، هه‌لگری نوسراوی ناوازه، پێشه‌نگی هاو‌پیکانی، کێوان
چاوش، نێردرایه ئه‌وێ. شوێنی ژيانی ئێه‌وش که‌به‌و مه‌ل‌به‌ندان‌ه‌وه‌ نوساوه، ئه‌بێ
ئێه‌و به‌ته‌واوی ئاگاداری راستیی هه‌لومه‌رجی ئه‌وێ بن.

هه‌ر که‌ هه‌لگری نوسراوی شه‌ریف به‌شه‌ره‌فی دێده‌نی مش‌رف بو،
له‌ده‌نگوباسی راست و روداوه‌کانی ئه‌وێ هه‌ر چیتان بۆ ساغ بۆته‌وه، به‌ه‌وی
ناوبراوه‌وه، به‌نوابی کامیابی ئێمه‌ی رابگه‌یه‌نه.

ئهم کاره‌ش به‌مایه‌ی چاودێری شاهانه‌ی ئێمه‌ بزانه، هه‌رچیتان بۆ ده‌رکه‌وتوه
وه‌کو خۆی بێ زیاده‌و که‌م، رێوشوێنی راستگویی به‌جێ به‌ینه، له‌ای رییعی
١٩٠٨ د‌ا‌ن‌و‌س‌را.

وه‌لامی حاجی رۆسته‌م

وه‌لامه‌که‌ی حاجی رۆسته‌م تا راده‌یه‌کی زۆر هه‌ست وه‌ه‌ل‌وێستی یه‌کێ
له‌گه‌وره‌ترین مه‌زنه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ی کورد ده‌رته‌بێ:

((ئەخ‌ری‌ته‌ به‌ر بیری جیهان‌نارای نێ‌رد‌راوی ده‌رگای په‌نای گیتی، اع‌لی‌ الله
شان صاحبه‌ که‌

فه‌رمانی قه‌زا جده‌ریان، نفذه‌ الله‌ الملك‌ المنان، به‌سه‌رکرده‌ی هاو‌ینه‌و
هاوده‌مانی کێوان چاوش‌دا، زید قه‌دره، وه‌کو مه‌لی هه‌ره‌ به‌رزی ده‌وله‌ت و کۆتری
بورجی به‌ختیاریی شه‌ره‌فی نیشته‌وه‌ی هه‌بو، به‌هاتنی خۆشه‌ختانه‌ی پله‌وپایه‌ی
هه‌رازتر برد، بۆ به‌جێهێنانی سوپاس وتی: (به‌یت)

ئه‌گه‌ر خۆر به‌ه‌وی چاکی خۆیه‌وه، گه‌ردێ له‌خاک هه‌ل‌ بگرێته‌وه،

به‌وه‌ نه‌ک هه‌یچی ئێ‌ که‌م نابێته‌وه، به‌ل‌کو ته‌واو تر ئه‌بێ.

والحمدلله‌ الذی هدانا لهذا.

ئه‌وه‌ی له‌هه‌والی قزلباشی، مه‌زه‌ب خراش، خوا به‌له‌عه‌نتیان بکات و له‌ناویان
به‌رێ. پرسیارتان فه‌رمو بو، چیرۆکی ئه‌و طایفه‌ باغیه‌ ئێستا به‌مجۆره‌یه‌:

گه‌زه‌ندی به‌ ته‌له‌وند خان گه‌یانده‌وه،

له‌و‌په‌وه‌ چوه‌ بۆ عیرا‌قی عه‌جه‌م، مراد خانی شکانده‌وه‌ و راوناوه،

له‌عیرا‌قی عه‌ره‌ب به‌ر‌بۆته‌ کاری پرناکییه‌کان

له‌گه‌ل‌ چه‌رکه‌سه‌کانی میسر‌دا ناشتی و یه‌ک‌یتی کردوه، -

ئێستاش به‌نیازی په‌لاماردانی دیاربه‌کرو مه‌رعه‌شه.

هه‌لومه‌رجی ئێ‌ران به‌ه‌وی بێ دادی ئه‌وانه‌وه‌ په‌رێشانو، زۆری و‌لات و
مه‌ل‌به‌نده‌کان له‌به‌ر زو‌لم و زۆری ئه‌وان وێران بوه. له‌فه‌زلی یه‌زدان ئومید نه‌ک‌رێ
که‌سه‌رکوت کردن و له‌ناوبردنی گروهی باغیان، به‌گورزو سه‌نانی غازیشانو،

تیغی خۆنپژێنی موحاهیدانی خوداوه‌ندگاری ئیسلامییان و، شاهنشاهی زه‌مان، مه‌یسه‌رو مقده‌ر بی. ئینشائه‌للا ته‌عالا. باقی فه‌رمان به‌ئه‌م‌ری عالی سپێرداوه‌) ٢.

سه‌ره‌پای ئهم ناگادارییه گرنه‌گه سولتان بایه‌زید هیچ هه‌نگاوێکی جدی و کاریگه‌ری نه‌نا بۆ رێ برین له‌پیشه‌وه‌ی شا ئیسماعیل. ئهو ئومیده‌ی به‌گورزو سه‌نانی غازییانی خوندکاری ئیسلام هه‌بو نه‌هاته‌ دی. به‌لکو حاجی رۆسته‌م خۆیشی به‌ر ئهو (بێ دادی) یه‌که‌وت. نور عه‌لی خه‌لیفه‌ی رۆملو، سه‌رداری ناو‌داری قزلباش، ئه‌رزنجان و ناوچه‌کانی ده‌ورو به‌ری گرت. حاجی رۆسته‌م، ئیله‌که‌ی و مه‌ل‌به‌نده‌که‌ی که‌وته ژێر ده‌ستی قزلباش خۆی و سه‌رانی ئیله‌که‌ی دوورخانه‌وه بۆ عیراقی عه‌جهم. کاروباری ناوچه‌که‌ی و پارێزگاری قه‌لاکانی به‌سه‌رانی قزلباش سپێردرا. دوا‌ی تێکشکانی شا ئیسماعیل له‌جه‌نگی چال‌دیران‌دا، حاجی رۆسته‌م هه‌لی بۆ هه‌لکه‌وت بگه‌ڕێته‌وه به‌ره‌و ولاته‌که‌ی خۆی. به‌لام به‌خت یاریده‌ی نه‌دا. له‌و‌ی‌دا به‌ر ((بێ‌دادی)) یه‌کی گه‌وره‌ تر که‌وت. له‌کاتی‌کا سولتان سه‌لیم به‌خۆی و له‌شکه‌ره‌که‌یه‌وه به‌ره‌و ته‌هوریز نه‌چو، حاجی رۆسته‌م له‌شوێنێ‌کا به‌ناوی یام سه‌ر به‌مه‌ل‌به‌ندی مه‌رند خۆی گه‌یان‌دی، یا‌وز سه‌لیم له‌باتی به‌خێره‌یتانی فه‌رمانی‌دا هه‌ر له‌و‌ی‌دا ئهو و کو‌ره‌زا که‌ی و چل که‌س له‌مه‌زنه‌کانی ئیله‌که‌یان کوشت ٤.

نمونه ٢:

کورد له‌روانگه‌ی قزلباشه‌وه (٩١٢ ک)

نوسه‌ری ((شرفنامه)) نوسیویتی:

((جاری دوهم که شا ئیسماعیل بۆ به‌سه‌ربردنی زستان له‌خوی هه‌واری خست، ئه‌میر شه‌ریف له‌گه‌ڵ ئه‌میر هاکمه‌کانی کوردستان به‌تایبه‌تی مه‌لیک خه‌لیل حاکمی حه‌سه‌نکیف و شا عه‌لی به‌گی بوختی والی جزیره‌و، میر داودی خیزانی و، عه‌لی به‌گی ساسونی و، ئه‌میر هاکمی تر یانزه که‌س بۆ ماچکردنی به‌رده‌رگای شاهی چون بۆ خوی. که به‌شه‌ره‌فی سه‌ده‌ره‌ بوسی گه‌یشتن له‌سه‌ره‌تادا ریزو حورمه‌تی ته‌واو گیران...))

له‌م کاته‌دا که‌ ئه‌میر هاکمی کورد به‌کۆمه‌ڵ رویان کردبو هه‌رگای شاهی، خان عه‌مه‌د له‌دیار به‌گه‌وه عه‌رزێ کرد که‌ ئه‌گه‌ر فه‌رمانی گرتن و به‌ستنه‌وه‌ی ئه‌میر هاکمی کوردستان جێبه‌جێ بکری، به‌نده به‌لێن ئه‌دا زۆری ولاتی کوردستان، که له‌روژانی کۆنه‌وه که‌مه‌ندی ته‌سخیری سولتانه‌کان له‌داگیرکردنی ناته‌وان بوه، ته‌وانم به‌که‌می چاودیری شاهانه‌وه هه‌م‌وی بگرم. کاتێ ئه‌م پێشنیازه که‌وته

به رچاوی شا، له سهر قسه ی نهو ((نامو قه ی دی کافره)) جگه له نه میر شا محمه دی شیری و عدلی به گی ساوونی، همو نه میره کانی گرت و زنجیری کردن، هر یه کئی له نه میره کانی کوردی به یه کئی له نه میره کانی قزلباش سپارد. نه میر شهره فی به نه میر خانی موسلو داو چاپان سولتانی بو گرتنی ولایه تی بدلیس و دیو سولتانی رۆملوی بو فته تی ولایه تی هه کاری ویکان به گی قورچی باشی تکه لوی بو گرتنی دیاری جزیره به له شکری وه دلوپه بارانی بی ژماره وه نارد...)).

مه زنه کانی کورد به گی راوی گل درانه وه، ریگه نه دران بگه رینه وه شوینه کانی خویان، تا هیرشی ئۆزیه ک بو سهر خوراسان دهستی پئ کردو شا ناچار بو خوی سهر کردایه تی له شکره که ی بکا. له و ماوه یه دا شا هه ندیکانی به رد او هه ندیکیشیانی گل دایه وه تا هه لیان بو هه لکه وت و هه لاتن.

نمونه ۳:

صارمی موکری "کوئه گاوری یه زییدی (۹۱۲ک)

له سهرده می ئاق قۆینلودا، نارچه ی موکریان وه کو مه لبه نه ده کانی تری کوردستان که وت بو ژیر دهستی تیلات و سهرانی تورکمانه وه، کاتئ نه میره کانی بایه ندوری به ربونه گیانی یه کتری، میره لیخواه کانی کورد که وتنه خو بو ده رکردنی تورکمان و دامه زرانده وهی ده سه لاتی خویان. نه میر سه یفه دینی موکری هه ندئ له ئیله کورده کانی کوکرده وه، هه ئی کوتایه سهر تیلی چاپقلوی تورکمان که ناوچه ی دریاسیان له به رده س دا بو. له وئ ده ری کردن. به شینه یی ده سی گرت به سهر ناوچه کانی دۆل باریک و نه ختاجی و نه یلتمورو سلدوز دا. میرایه تییه کی له موکریان دامه زراند. که مرد دو کوپی له پاش به جئ ما" صارم و باب به عومهر. صارم له کاروباری حوکمرانی دا جیگه ی باوکی گرت وه. مردنی میر سه یفه دین و ده رکه وتنی صارم، هاوزه مان بو له گه ل سهرکه وتنی شا ئیسماعیل دا.

صارم خان نه ی ویست پارێزگاری سهر به خویی ناوچه کانی ژیر ده سه لاتی خوی بکات، شا ئیسماعیلیش نه ی ویست ناوچه که به یئیتته ژیر فه رمانی خۆیه وه. بو نه و مه به سته شا ئیسماعیل چه ند جارئ له شکری گه وه ی ناره ده سهری بی نه وه ی هیچ سهرکه وتنیکی نه وتۆ به ده س به یئنی.

شهره ف خان له و باره یه وه نویستی، کورتیه که ی لیڤه دا نه نویسه وه:

((که صارمی کوپی سه یفه دینی موکری له جیگه ی باوکی دانیشته، شا ئیسماعیلی سه فه وی به نیازی داگیرکردنی ولایه تی موکری سهرکوت کردنی نه وانه چه ند جارئ له شکری ناره ده سهریان. له به ینی نه و و قزلباش دا چه ند جارئ

شەڕو شۆڤر قەوما. ھەموو جارێ صارم سەرئەكەوت و قزلباش تێ ئەشكان. تا لەمانگەكانی ساڵی ١٩١٢دا كەشا ئیسماعیل بۆ بەسەربردنی زستان چو بۆ خوی، نیلی شاملوێ بەسەرداری عەبدی بەگی باوكی دورمیش خان و صارو عەلی مەردار بۆ جەنگی صارم نارد. ھەردو سەردار بەلەشكری بێ ژمارەو چۆنە سەر صارم. شەڕێكی زۆر گەورە قەوما و ھەردو سەردار لەگەڵ خەلكێكی زۆر لەپیاوێ زەلكانی شاملو لەو شەڕدا كوژران. صارم بە سەریاندا زال و سەرگەوت. سەرەنجام لەگەڵ ئەمێرو حاكەمەكانی تری كوردستاندا سەری بۆ سولتان سەلیم دانەواندو لەدەس قزلباش رزگاری بو.

كەسولتان سلیمانی قانونی چو سەر تەخت، صارم بۆ دەربیرینی دڵسۆزی و گوێرایەتی خۆی سەردانی سولتانی كرد. ئەویش دڵنەوایی كرد. ھەمو ئەو شۆینانەیی لەباوکیبەدو بۆ ئەو بەجێ ماو دایەو بەخۆی، فەرمانی سولتانی بۆ دەرچو.

صارم دواي گەڕانەوێ ئەسەردانی سولتان سلیمان بەماوێەکی كورت مرد، ٣ كۆری لەپاش بەجی مان" قاسم و ئیبراھیم و حاجی عومەر، لەبابە عومەری براشی رۆستەم، لەرۆستەمی برازاشی ٣ كۆر كەوتنەو،" شیخ حەیدەر و میر نەزەر و میر خەسر)" ئەمانە ھەریەكەیان بەجۆرێ لەروداوەكانی ناوچەكەدا دەرکەوتن.

شەرف خان روداوەكانی بەم جۆرە ئەگێڕیتەو، بەلام نوسەریكی عەجەم، لەكتیپی (تاریخ عالم ارای صفوی) دا كەبۆ ژیان و شەڕەكانی شا ئیسماعیلی تەرخان كردو، ھەمان روداو بەجۆریكی تر ئەگێڕیتەو، كەھەم باری سەرنجی رەسمی دەربارەیی ئێرانسی دەرئەبڕی، ھەم جۆری نوێرینی عەجەم لەكوردو تەقلەكانی بۆ رزگاری رون ئەكاتەو. نوسەری (عالم ارای صفوی) ھێرشێ لەشكری قزلباش بۆ سەر ئێلەكانی موكریان بەم جۆرە ئەگێڕیتەو:

((لەلای تەوڕیزو نێردراوی ھات وتی: ئەم شەھریار صارم خانی پادشای كوردستانی چكاری (رەنگە مەبەستی موكری بێ، و) لەگەڵ ئێلەكانی كوردستان بیستویانە كەمەمەد كرھێ یاخی بوو شا ئیسماعیل چو بۆ یەزد. ئەویش تەپلی ھەلگەرانەوێ لێداو، ٤٠ ھەزار كەسی پێش خۆی داو چۆتە سەر سولتان ئیبراھیمی برای شا بۆ گرتنی تەوڕیز. كەگەیشتە ھۆزی ئورملو قەراگونە سولتان بە ٣٠٠ كەسەو حاكمی قەلاي ئورملو بو. صارم خان ھاتە سەر قەلاي ئورملو. كەنێردراوێ كە ئەم ھەواڵەیی ھێنا شا ٣ ھەزار كەسی بەسارو حسین شاملو دا لەئەسفەھانەو بۆ تەوڕیز نارد. ئەو (سارو حسین) لەلای شازادە بو، بۆ

ئەو چو بۆ تەوریز چونکە شازادە نەزان و شارەزای شیوی جەنگ نەبو. بە پەلە خۆی گەپانده تەوریز ھەوالتی صارم خانی لەشازادە پرسى. ئەو(شازادە)وتى: ماوەی مانگینکە لەبەردەمی قەلای ئورملۆدا لەگەڵ قەراگونە لەشەردايدو، لەم لایەو تەنگی بە قەراگونە ھەڵ چنیو. خەلکی ناردو بۆ لای صارم خان، کە رینگەمان بەدە بچین بۆ تەوریز. صارم خان بەلێنى دایە ئەگەر ئەو قەلاکە بەدەستەو بەدا با بەمالەوہ پروا بۆ تەوریز. لەبەردەوی سوتیندی بۆ خوارد، ئەو لەقەلا دەرچو. فەرەوی کوردان لەدواوہ ھاتن ھەمویان کوشتن و ژنو مندالتی ئەو جەماعەتەیان بەدیل گرتو گەرانەوہ. ھەوالت بەسولتان ئیبراھیم گەیشت کە صارم خان قەلای ئورملوی گرتوہ روی کردۆتە تەوریز.

شازادە لەگەڵ سارو سولتانی مەھرداری لەلەى بەچاکیان زانی بەرەو روی صارم خان بڕۆن. ئەگەر بیت تەوریز تالان ئەکا. سارو خانی لەلەى وتى: من ۳ ھەزار کەسم لەگەڵ خۆم ھیناوە، تۆش ۴ ھەزار کەست لەگەڵە، ۳ ھەزار کەشیش لەخەلکی تەوریز کۆئەکەینەوہ، بە ۱۰ ھەزار کەسەوہ ئەوڕۆین سەر رێ ئە صارم خان ئەگرین. وا پینکھاتن، لەتەوریز دەرچوون و گەیشتنە خوی(لە نوسخەيەکی ترا سەلماس نوسراوہ). سارو سولتانی صارم خان ھاتە مەیدان و پیاوی خواست. شازادە ئەیویست خۆی بۆی بچیتە مەیدانەوہ. بەلام لەلەکەى ریی نەداو نەى ھیشت، خۆی بۆی دابەزییە مەیدان. سارو سولتانی کوشت و سەری بری. ویستی بیباتە خزمەتی باوکی. لەو کاتەدا شازادە ئەسپەکەى لنگ دا، خۆی گەپانده ئەو رکوشتی و سەری بری. ویستی لەگەڵ سەری لەلەکەى بیھینیتەوہ. لەو کاتەدا صارم خان لەتاو خوینی کۆرەکەى نارامی لێ ھەلگیرا، نەى ھیشت نیت کەسى بچیتە مەیدانەوہ.

ئەو بەد گەوہەرە لەتاو خەمی کۆرەکەى، خۆی ھاتە مەیدانەوہ. دواى ئەوہى زانی ئەوہ شازادەيە وتى: ئەبێ دلی براکەت بەمەرگی تۆ بسوتینم، ھەرەکو تۆ دلی منت بەمەرگی کۆرەکەم سوتاند. شازادە نەپاندى، ھەردو تاویان دایە نێزە، ئەوہندە یان شەرە نێزە لەگەڵ یەکتەری کرد، تا نێزەکانی ھەردوکیان شکا. ئەوسا دەستیان دایە تیرو کەوان ۳ تیریان گرتە یەک. صارم خان لەتیری سینەم دا و لاخەکەى شازادەى پینکا. بێ و لاخ مایەوہ. دەسبەجێ ھەستا دەستی برد بۆ تیغی ھەیدەری رەگەزی زولفەقارو لەکیلانی دەرھینا. تا صارم خان چو تیریکی تری تێ بگری، شەھریار جینگەى خۆی گۆری بو. تیرەکەى لەئەرزى دا. شازادە خۆی گەپاندى، تیغیکی لەملی و لاخەکەى دا سەری پەراند. لەھەر دو لارە و لاخیان تاو دایەوہو، سەر لەنوێ سواربونەوہ. بەشیری روتەوہ پەلاماری یەکتریاندا. ئەو کۆنە

گاواره یه‌زیدییه (مه‌به‌ستی صارم خانه) شمشیریکی له‌قوبه‌ی سپهری شازاده سره‌واند، سپهره‌که‌ی قلیشان و سهر سنگی سمی له‌ویژه له‌زینه زیرینه‌که دا نه‌سپه‌که‌ی بریندار کرد.

صارم خان له‌ولاخه‌که‌ی دابه‌زی، قزلباش رژانه مه‌یدانه‌وه، جه‌نگینکی گه‌وره روی‌دا، تا عه‌سر شهر درپژوی کی‌شا. قزلباش نه‌و رژه‌ پی‌ساوه‌تی و جوامیرییان نواندو، شازاده‌یان هه‌لگرت و گه‌رانه‌وه بۆ ته‌وریز.

صارم که‌وته داوا له‌کوردی خۆی وتی: نه‌ی گه‌لی نامه‌رد، چهن قزلباشی هه‌ر چواره‌کی ئینه‌و نه‌بون ۳ هه‌زار که‌سیان لی کوشتن، نه‌تان توانی پیشیان بگرن و خۆینی کوره‌که‌میان لی بسیننه‌وه.

نه‌وانیش وتیان: قزلباش ناده‌م نین، گوايه نه‌وانه له‌شیان له‌پۆلا دارپ‌ئراوه، مه‌گه‌ر چاوت لی نه‌بو به‌ چ جوړی خۆیان نه‌دایه به‌رده‌می شمشیر؟

له‌و لاشه‌وه شا ساروخانی مه‌رداری نارو هات بۆ قه‌زوین و عه‌بدی خانی شاملۆی به‌ ۴ هه‌زار که‌سی تره‌وه له‌قه‌زوینه‌وه ره‌وانه کرد. هۆیه‌که‌شی نه‌وه‌بو که‌نه‌میره موزه‌فه‌ر پادشاهی ره‌شت به‌هان دانی تا‌ق‌می تورکمان، که ۴ هه‌زار که‌سیان له‌جه‌نگی نه‌لوه‌ند شا هه‌لات بون و چوبونه گه‌یلان و دابویانه پال نه‌میره موزه‌فه‌ر. نه‌وانیش بیست بویان صارم خانی یه‌زیدی له‌کوردانی چکاری یاخی بو‌وه، له‌لای یه‌زدو نه‌برقوشه‌وه مه‌مه‌د کره‌می یاخی بو‌وه، وتیان بۆچی ئیمه‌ش قه‌زوین نه‌گرین. نه‌و گه‌وجه وتی باوکم ماوه‌ی سالتیک شای له‌گه‌ل سو‌فیه‌کانی له‌مولکی ره‌شتدا هه‌وانه‌وه، من بۆچی نه‌و ناشنايه‌تییه تیک به‌دم.

له‌م لایه‌وه شا سو‌پای کۆکرده‌وه چوه سهر ره‌شت و، عه‌بدی خانی بۆ لای ته‌وریز نارد. که‌عه‌بدی خانی شاملۆ گه‌یشته ته‌وریز، بیستی شازاده چوه بۆ به‌ره‌نگاری صارم خان، نه‌ویش چوه ناو ته‌وریزو به‌دویاندا که‌وته‌پێ. که گه‌یشته سو‌فیان، بی‌نی شازاده به‌برینداری دیت و ۱۵۰۰ که‌سی لی کۆژراوه. شازاده‌ی گێ‌رايه‌وه. هه‌ر له‌و شو‌ینه‌دا بارگه‌یان خست.

رۆژی دوهم صارم خان ده‌رکه‌وت و ریزیان به‌ست. نه‌ردوان به‌گ، کوره‌که‌ی تری، ئیزی له‌باوکی خواست هاته مه‌یدانه‌وه، داوا مه‌ردی مه‌یدانی کرد. عه‌بدی خان به‌گ شازاده‌ی برینداری له‌پای ئالا‌که‌دا دانا. خۆی له‌لایه‌که‌وه راوه‌ستابو که‌ولاخه‌که‌ی له‌جیی خۆی لنگ دا، هه‌ر که‌گه‌یشته مه‌یدان، پاش گه‌توگۆ، تیریکی گرته عه‌بدی خان. له‌ناوکی داو له‌نه‌سپه‌که‌ی گلا. دورمیش خانی کورپی ناخیکي هه‌ل‌کی‌شا، ئینه‌ی خۆی دادری بۆی چوه مه‌یدانه‌وه، نه‌و نه‌یو‌یست

دابه‌زئو سهری بپړئ نامانی نه‌داو نه‌پانی: نه‌ی ده‌سړه‌ش! نه‌گهر پی‌او‌ی له‌گه‌ل
لاوان بچه‌نگه، لی‌دانی پیره‌میردی هه‌فتا ساله پی‌او‌ه‌تی نیه.

نه‌و وتی: نه‌وه باوکت بو؟

وتی: به‌لئ نه‌و چو قسه بکا، که‌وته جنی‌ودان، وتی: نه‌ی ناپیاو راوه‌سته
واب‌وت هاتم! تیری‌کی تری نایه ناو که‌وان و هاویش‌ستی. دورمیش خانیان بین‌ی
به‌پشتا له‌سهر نه‌رز راکشا بو. نه‌و تیره به‌سهر سنگیا تی‌په‌ری. ټینجا راست بو‌وه.
نافه‌رین و ته‌حسینی نه‌و له‌هه‌ردو سوپاوه هه‌ستاو خو‌ی گه‌یاندئ. تیغی‌کی وه‌های
سره‌وانده قوبه‌ی سپه‌ره‌که‌ی تا ناوکی هه‌ل‌دري.

نه‌وسا صارم خان وتی: مه‌هیلن. کوردان له‌جیتی خو‌یان بزوتن و نه‌و ۲ هه‌زار
که‌سه‌ی سوپای شامل‌وش بۆ یارمه‌تی دانی دورمیش خان نه‌سپیان تاو دابوو، ناو
مه‌یدان. به‌ریونه یه‌گتری.

با نه‌مان له‌م جه‌نگی مه‌غلوبه‌یه‌دا به‌جئ به‌یلن. گوئ بۆ هه‌والی شا
نیسماعیل رادیره. هه‌ر که‌ گه‌یشت بوه گه‌یلان، جاسوسه‌کان هه‌والی گه‌یشتنی
شایان بۆ نه‌میره موزه‌فه‌ر برد بو. ناهیتی هه‌ل‌کیشا. له‌سهر‌داره‌کانی خو‌ی
پرسی: ټیمه نه‌بئ چی بکه‌ین؟ نه‌وانیش وتیان: نه‌بئ جه‌ماعه‌تی تورک‌مان
بنی‌رینه سهر ری‌ی شاو، خو‌ت له‌بۆسه دابی. نه‌گهر شتی‌کیان پی‌ کرا باشه،
نه‌گینا هه‌لئ بۆ فومن، به‌ل‌کو شا به‌دوت نه‌که‌وئ.

نه‌و گه‌وجه، تورک‌مانه‌کانی بانگ کرد پی‌ی وتن: ټیوه برۆن له‌که‌ناری به‌غداد
ری له‌شا بگرن، تا منیش به‌له‌شکروه به‌دواتانا بی‌م. نه‌وانه رویشتن به‌لام له‌پړئ
که‌بیستیان چ باسه. خو‌یان‌دا به‌جه‌نگه‌ل‌دا. هه‌لاتن شا هاته ره‌شت. له‌به‌ر‌نه‌وه‌ی
ماله‌که‌یان ده‌وره‌دا بو، هه‌والیان هینا که‌بۆ فومن هه‌لاتوه. شا چو بۆ فومن.
له‌ویش که‌نه‌وه‌ی بیست بوو هه‌لات بو بۆ ناو جه‌نگه‌ل. شا که‌گه‌یشته فومن،
وتیان: دوینئ رویشتن بۆ ناو جه‌نگه‌ل. شا فهرموی چۆن به‌یلم، له‌ولاشوه نه‌میره
موزه‌فه‌ر چو بوه لای نه‌میر زه‌ینه‌دین، نه‌وی ده‌رسی فی‌ربونی قورنانی به‌ شا گوت
بو. وتی: جگه‌له‌ تۆ که‌سی که‌ ناتوانئ له‌لای شا تکام بۆ بکا، چونکه‌ تۆ مافی
فی‌رکردنت له‌سهری هه‌یه، به‌چۆره خزمه‌تی شا، به‌ل‌کو لی‌مان بی‌ورئ. نه‌وسا نه‌و
هه‌ستا کاتئ گه‌یشت شا له‌باسی نه‌ودا بو که‌میر گه‌یشت که‌لامی خوای
به‌ده‌سته بو. شا که‌نه‌وه‌ی دی ته‌عزیمی بۆ که‌لامی خوا کرد. وتی: باوکه له‌کوئ
بوی؟ وتی: نه‌ی شه‌ه‌ریار! نه‌م پیره نو‌که‌ره بۆ تکای نه‌میره موزه‌فه‌ر هاتوه، تو
هه‌قی نه‌م که‌لامه له‌قسوری بی‌وره. شا نه‌وسا وتی: له‌به‌ر‌نه‌وه‌ی تۆ مافی
فی‌رکردنت له‌گه‌ردنی من دایه، نه‌وم به‌خشی، به‌لام به‌و مه‌رجه‌ی نه‌و تاقمه‌ی

ئەويان فريو داوه، بەدەستی بەستراو خۆشی شمشیر بختە گەردنی و بیّت. میر وتی: ئەو شەهریان بۆم و بیهێنم؟ بۆی نوسی کە بیّت و سێ چوار کەس کە تۆیان فريو داوه لە گەڵ خۆت بهێنە چونکە شا داوای کردون. داوی ئەو فەرمویان ئەو جەماعەتەیان گرت. خۆشی تیغ و کفنی هەلگرت. هاتە خۆمەتی شا، پیتی شای ماچ کرد. شا ئەوی بەخشی و لەمەلی ئەو جەماعەتەشی دا. هەوائی تورکمانەکانی پرسی: وتی: رایان کرد. شا فەرموی: کاتی راوەستانم نیە. ئەگەر ئەوانت گرت بیان کوژەو سەرەکانیان بۆ من بنێرە. خۆشی بەسواری لەوێی ئەردەبیلەو یەغار بەرەو تەوریز کەوتە. رێی ئەقەزۆینەو بە ۱۱ رۆژ چو بۆ گەیلان و لەوێو خۆی گەیانە تەوریز.

لە کاتی کە ئەو گەیشت، قزلباش تەنگیان پێ هەلچنرا بو، دورمیش خان و بیام خان بریندار بون. لە بەغیرەتی دا تاویان ئەدایە بەرخیان و لە عاری هەلاتن ئەترسان. لەو کاتەدا لەلای بیابانەو، ئالای سپی هەژدەیا پەیکەری شەهریان دەرکەوت و دەنگی نەری ئەو شەهریانە هات. گیان هاتەو بەر لاوانی قزلباش. هەرکە شا گەیشت، خۆی دا بەو کوردە یەزیدییانەدا. لەو شەرە دا صارم خان توشی شەهریانە بو. بە تورەییەو شمشیری هەلکێشا. لەناو قەدە داو دوو نیمە دی کردو، ناردی بۆ دۆزەخ. سوپای کوردەکان شکاو مستەفا خانی مەحمودی لەمەیدان هەلات و ۶ سەرداریشیان بۆ شوینەکانی خۆیان هەلاتنەو. شا براکە دی دەس کەوتەو دورمیش خانی لەباوێش گرتو، وتی: پیاوێتی بۆ تۆ هەلاتە. بەفەرژەند ناوی برد. بەفەتەح و نەسرەتەو چوونە دار السلطنتی (تەوریز).^۷

پاش تیپەرینی چەند قەرن بەسەر ئەم روداوەدا، نوسەریکی هاوچەرخی عەجەم کە خۆی بە ئەوی شاهانی سەفەوی دانەن. هەمان روداو بەهەمان گیانی نازانستییهو ئەگێرتتەو، ئەنوسی:

((پاش ئەنجامدانی ئەو کارانە توردو لەهەمەدانەو بەرەو قزل ئوزون کەوتە رێ، لەو شوێنانە بو بەعەرزێ پادشای سەفەویان راگەیاندا، کابرایەک بەناوی صارمی کوردەو تاقمێکی لە ئەوباش و رێگرەکانی ناوچەکانی کوردستان کۆکردۆتەو، لەنزیک مەلەبەندی گەروس سوپاگایەکی بو خۆی دامەزراندەو، باج و خەراج لەهەمو جوتیارو زەویدارەکانی ئەو ناو وەرته گرتو، کاروان و قافلەکانی روت ئەکاتەو.

شاه نيسماعيل خۆی بۆ غافلگیر کردنی صارمی کورد هێرشێکی شەوانە دی ناکاوی کرد، بەلام کوردی ناوبراو لەپێش گەیشتنی مەوکیبی شاهانەدا باروبنە دی خۆی بەجێ هێشت بو رێی هەلاتنی گرت بو بەر، هەمو شتەکانی کەوتە دەس

لهشكريانی قزلباشو، تاقمیکیش لهده سوپتوهنده کانی نهو، کهریگی هه لاتیانیان
نه پتوا به دهستی راونه رانی قزلباش له نار بران، ئینجا مه وکیبی شاهانه سه باره
بهوی هه وائ هات بو که نه میر حسامه دین حاکمی گهیلان...^۸.

همان نوسر له گپرا نهوی تیکه له چونی قزلباشو صارمی کوردا، نه نویسن:
(له ورزی به هاری سالی ۹۱۲ دا ئوردو له گه رمیانی تارمه وه روی کرده
رژزانی سولتانیه، ماوه یه که لهو ناوچه خوشه دا به ته سپ سواری و تیر هاویشتنو
ئادابو رسومی رژزانی جه ژنده خه ریک بو، ئینجا روی کرده لای خوی،
له بهر نهوی هه وائ هات بو که صارمی کورد دیسانه وه تاقمیکیی له نه وباشو
نه شراری کورد له دهوری خوی کو کرد ژته وه، له ناوچهی ورمی که وتۆته فیتنه و
فه ساد. شا ئیسماعیل بیرام خانی قرامانلوو خادم به گی خه لیفه ی بۆ سه رکوت
کردنی صارمی کورد نارد.

سه ردارانی ناوبراو په لاماری کوردانی یاخیاندا، صارم و لایه نگره کانی
له ناوچهی ورمیوه رایان کرد بۆ مه لبه ندی کوردستان، سوپاکه ی برده شوینیکی
قایمه کهوت بو سه رلوتکه ی شاخی، به لام نهو له شکره ی مه تموری دواکه وتنی
بو، ئیخه یان به رنه دا، گه یشتنه سه ری، صارم له وی دا به له شکره که ی خۆیه وه
که وته به رنه گاری، تیکه له چونیکی سه خت له به نییان دا قه وما، له هه ر دولا
تاقمی کوژران له وانه دو کهس له سه ردارانی به ناوبانگی قزلباش یه کیکیان
عه بدی به گی شاملوو نهوی که یان سارو عه لی مه ردار تکه لو، به لام سه ره نجام
فه تح و زه فه ر بۆ هیزی قزلباش بو. هه رچه ند صارم خۆی له مه یدانی شه ردا
به ساغی ده رباز بو، به لام کوره که ی له گه ل براکانی و هه ندی له سه رداره کانی
له شکره که ی گیان، خه لکیکی زۆری ئی کوژرا، هه مو ئیل و عه شیره تی صارم
تالان کران، بیرام به گو خادم به گی خه لیفه به سه رکه وتویی و زالی گه رانه وه بۆ ناو
ئوردو، له کاتی گپرا نهوی هه وائ له کانی نهو شه ردا هه ندی شتیان له سه ر
گوستاخو ره فتاری پیسی کورده کان عه رزی پادشا کرد، که تاگری تو په بونی
خۆش کردو، فه رمانی کوشتنی هه مو دیله کانی ده رکرد^۹).

نمونه ۴:

کورديکي يه زیدی کلکدار (۹۱۴ک)

شا ئیسماعیلی سه فه وی نه میره کانی ئاق قۆینلوی یه که له دوا ی یه که شکان،
هه ندیکی کوشتن و هه ندیکی راوانان، مراد میرزای کورپی سولتان یه عقیوب
له به رده می هیزه کانی قزلباش دا به تیکشکاری له شیرازه وه هه لات بۆ به غداد
که هیشتا له ژیر ده سه لاتی بنه مائه ی بایندوری دا مابو، مراد هانای بۆ سولتانی

عوسمانی و، علاء الدوله زولقعه درو، قانصوه الغوری سولتانی میسر برد، هیچکام لهوانه به ده نگییه وه نه چون. مراد له یارمه تی و پشتیوانی نهوانه نائومید بو، خویشی به ته نیا بهری پیشرویی قزلباشی پی نه نه گیرا. به غدادی به باریک به گی پرناک سپاردو خوئی روی کرده دیار به کر. شا نیسماعیل وای به چاک زانی به درله وهی بهیته سهر خوراسان، دوا این بنکه دی دهسه لاتی تورکمانانی ئاق قوینلو هه لکه نی و، له خدمی نهوان دلتیا بی. نیسماعیل خوئی له هه مه دان بوو پیشه کی خلیل به گی یساوئی، که یه کی له سهرانی دلسوژی قزلباش بو، نارد له لای باریک به گ، بو نه وهی به خویشی بهیته ژیر دهسه لاتی شای سهفه ویده وه. باریک به گ که به وهی زانی ئاقس له ده سوپتو نه دکانی خوئی به دیار به کی زوره نارد بو پیشوازی خلیل به گ و نیر دراوه کانی شا. نهوانه تا نزیک خانه قین به پیریانه وه چون. باریک به گ ریزی زوری له نیر دراوه کانی شا گرت، به لام وه کو نهوان داوایان لی کرد. ئه م خوئی ئاماده نه بو بهی بو لای شا^{۱۰}.

گرتنی به غداد بو شا نیسماعیل له چهن لاره گرنگ بو“ له روی ستراتیجیه وه، قه له مروهی ده له ته که دی فراوان ده کرد. شاری میژویی به غدادو نهو ناوچه ده له مه ن و فراوانه نه که وته ژیر دهستی و، له گه ل و لاتانی عه ره ب نه بو به دراوسی و، دوا بنکه دی نه یاره کانی خوئی هه ل ته کاند. له روی دینییه وه، زوری شوینه پیروزه کانی شیعه و گوری هه ندی له نیما مه کانی له وی بون، گیرانی به غدادو نه جه فو که ره لاو سامه را هیزکی مه عنه وی گه وره یان به قزلباش نه دا.

هیزه کانی قزلباش که وته پیشرویی به ره وه به غداد. هیزکی گه وره یان له پیشه وه به سهر کردایه تی ((حسین به گی له له)) له کرماشانه وه به ناو خانه قین دا که وته ری به بی به ره لهستی چه ناو شاری به غداد وه. باریک به گ پیشتر هه لات بو. شا، خادم به گی ((خلیفه الخلفاء)) ی به حاکمی نه وی دانا. خویشی له جیمادی دوه می ۹۱۴ (۱۵۰۸) دا چه ناو به غداد وه. پاش زیاره تی گوری پیروزی نیما مه کان، له کازمین و نه جه فو که ره لا، به خوئی و هیزه گه وره که یه وه که وته ری به ره و خوزستان^{۱۱}.

((عالم نارای سهفه وی)) که دیته سهر باسی هیزه که دی شا نیسماعیل و له شگری قزلباش بو گرتنی به غداد، له شیوهی سهر گروشته دا، چیرۆکی کوردیکی تیکه لاو نه کا، به پیتی گیرانه وهی نوسهر نه بی کلکی هه بو بی، چونکه ((یه زیدی)) بو. مه به ست له یه زیدی لی ره دا، پیروانی ئولی یه زیدی نیسه. به لکو مه به ست له پیروانی یه زیدی کوری معاویه ی نه مه ویسه، که له لایه ن

شیعهوه به دوزمنی خوینه خوئی ئالی عهلی دانه نرئ. وشه ی یهزیدی لیره داو له گێرانه وهی چیرۆکی صارم خاندا وه کو جینبو به کارهینراوه. ئەم چیرۆکه نیگایه کی جوړی نوږینی قزلباش له گهلی کورد پیشان نه دا.
(عالم نارای سه فهوی) (نوسیویتی:

(لەم لایه وه شاه فه رموی چاوم نه فرئ، سوپا بکه ویتته رئ. له پیتشه وه حه سه ن به گی حه لواجی ئو غلی و دورمیش خانی نارد. کاتئ ته وان گه یشتن شه ر گهرم بو. هه لیان کوتایه سه ر پشته وهی له شکری بایرک سولتان (مه به سستی بایرک به گی پرناک حاکمی به غدا ده). بایرک ناخی هه لکیتشا به ناچار ی که وته شه په وه. که ره ژ بو وه ئالای (نصر من الله) له ده شتی به غدا وه ده رکه وت. ناخ له بایرک به ره ز به وه، هه رچه ند هه لئ دا خو ی بجزیتته ناوی قه لای به غدا وه، رینگه یان نه دا.

که شیعه کانی به غدا ده له به رزایی بورجه که وه روانییان، ئالای هه تار روی هه ژدیها په یکه ری شایان بینئ. زانیان که نه گه ر بایرک سولتان بیتته ناو قه لآ وه، ره ژوانی مه ترسی ره ژره ته کیشتی چونه سه ر به ندیخانه، سه ید محمه دی کمانه (کمو نه، یه کئ له شیعه ناو دا ره کانی عیرا قی عه ره ب بوه) یان له به ند ره گار کرد، هاتنه سه ر به رزایی بورجی ده روازه، ته پلئ به شاره تیان ئی دا. که ده ولت، ده ولته تی شاه ئیسماعیل بهادر خان و تیغ، تیغی غازییانی قزلباشه.

هه رکه بایرکی ناجسن گوئی له و ده نگه بو، له هه ر چوار لایه وه خو ی له ناو به لادا بینئ. در ی به و سوپایه داو خو ی گه یانده ده روازه که. سه ید محمه دی دی له سه ر به رزایی ده روازه که یه و ده روازه که ش دا خرا وه. وتئ: گه وه ره مان سلا و... ده روازه که بکه ره وه. هیه چمان پئ نه کرا، ته گه ر شا بگری ته مانم نا دا، به لآم ته گه ر بیتته ناو قه لآو یه کئ بنیترم داوای ته مانی ئی بکه م، له وانده یه ته مانم بدا. سه ید وتئ: کاتئ من پیتم وتئ داوای ته مان بکه تو قبو لت نه کرد، ئیستاش کار له ته مان ترا زوه. برۆ شمشیر له مل بکه به شکو شای دلوریا بته به خشی. هه رچه ند پارایه وه، سه ید فه رموی بیده نه به ر تیر. بایرک به ناچار ی جله وی به لای ره ژم دا وه رگێرا. دلئ له حه ره و ناموس و خه زینه به ردا. له گه ل دو سئ هه زار که س، که ماله کانیان له به غدا نه بو، به رپئ که وتن.

به لآم ته و حه زره ته (شا ئیسماعیل) به هه مو سوپا وه له پرده که په ریه وه. هه ر که پئی پیرۆزی شا گه یشته مه یدان، بایرکی ناجسن شکاو، له مه یدان هه لات. ته و حه زره ته گو مانی وا بو چۆته ناو قه لآ که وه. له و کاته دا که سیکی سه ید محمه دی کمانه هات، عه رزی کرد: تۆ خو ش بی، نه مان هیشت بایرکی ناجسن بیتته ژورئ. ته و حه زره ته فه رمویان: نه ی که واته ته و بۆ کوئ چو؟ وتیان: چو بۆ لای ره ژم.

حەزرەت فەرمویان: ئەگەر ئەو دەرباز بێ، فیتنە ئەنێتەو، چۆن ئەهیلەم دەربەچێ. دوی بایرکی ناجسن کەوت. بایرک ماوێه کی رێ پری بو، ئالاکانی شای لەدوورەو بەدی کرد. وتی کەپرەو کە بپن.

شەهیریار (شا ئیسماعیل) کە گەشتە کەناری روبرار (روباری دیجلە) پرده کەو بەپراوی دی ماینە مەنسورە کەو تاو دایە ناو ئاوێ کە. ماین خۆی هاوێشتە دەریاوێ. قزلباش کەئەویان دی، غولامانی حەزرەتی امیر المؤمنین علیە السلام، رزانه شەتی بەغداوێ. کەشا لەشەت هاتە دەری، جلەوی راکیشا، لەگەڵ هەموو سوپاکانی لەئاو دەرھاتن.

ئەو حەزرەتە فەرمویان: سەیر بکەن، ئاخۆ هیچ کەس ئاو بردوێهتی؟
وتیان: شا سەلامەت بێ، تەنیا یەکن ئاو بردوێهتی وا ئەروا.
شا فەرموی: مەعلوم نیە ئەو کابرایە ئەنێمە بێ، بپۆن بیگرنو بیهێنن!
مەلەوانەکان چون گرتیان و هێنایان.

حەزرەت فەرموی: دەریچکەو دا بکەن!
کەدەریچکەیان دا کەند بەریکەوت کلکی هەبو، نیشانە یەکی پێو بو کە لە کوردانی یەزیدی و نوکەری بایرک بو. لەبەرئەوێ بە تەنیا لەئاو قزلباش دا بەچێ مابو، ئەویش تاجینکی پەیدا کرد بو لەسەری نابو. تێکەلاوی سوارەکان بو بو. کاتێ قزلباش خۆیان هاوێشت بو ئاو ئاوێ کەو ئەویش بەناچاری خۆی تێ فری دا بو. ئەو بو ئەو ئاو بردبوی.
نەوێه:

میرەکانی کوردو جەنگی چالەدێران (٩٢٠ک)

رەفتاری قزلباش لەگەڵ کوردو مەزنەکانی، کوردی تا ئەندازە یەکی زۆر ئی رەنجاند بون. سولتان بایەزید لەبەر پیری و نەخۆشی نەو پەرژایە سەر ئەوێ چارە یەکی بنەرەتی و خێرای پەرەسەندنی بزوتنەوێ قزلباش بکات و رێوشوێنی لەناوبردنی دا بنێ. دەوڵەتی سەفەوی لەسەر دەمی ئەو دامەزراو فراوان بو، بگرە چەسپی. بەلام سلیمی کورێ کە لەکۆنەوێ رقی لەقزلباش بو، کاتێ هاتە سەر تەخت، یەکن لەبەرنامەکانی هەولێ روخاندنی دەوڵەتی تازه دامەزراوی ئێران بو. بۆ ئەوەش هەولێ ئەدا کەلکی زۆر لەهەستی مەزەبێ گەلانی ناوچە کە، لەوانە کورد وەر بگرێ. مەزنەکانی کورد خۆشیان کەتوشی گرتن و دورخستنەوێ ئازاردان بوبون، کەوتنە هان دانی سولتانی عوسمانی بۆ پەلاماردانی قزلباش. تەنانهت حەکیم ئیدریسی بتلیسی ناوی لەمەزەبێ قزلباش

نا بو (مذهب ناحق) واته مەزەبی ناهەق. ئەمەش لەروانگەیی دینییهوه دیاره واتایەکی زۆر قورسی هەیە.

شەرف خان لەم بارەیهوه بەراشکاری نویسیوتی:

((لەبەرئەوهی ئەمیر شەرف بەچەند رۆژی نەیتوانی ولایەتی بتلیس بگرتتەوه و تايەفە قزلباشی ئی دەربکار، بەپازی دلی سولتانی دنیاگر، سولتان سلیم خان زانی کە گەرەکیی و لاڤتی ئێران بگرت. ئەوسا بەهاویری و بەتەگبیری شاسواری مەیدانی تحقیق، سالاری کاروانی رینگەیی توفیق، دانەری قانونەکانی اصول و فروع، نوسەری دیوانەکانی مەعقول و مسموع، مامۆستای مەدرەسەیی تەقدیس، سلالەیی عارفی بەدلیس، مەبەستم حەکیم ئیدریسە، لەگەڵ هەلبژاردەیی بیرباشەکانی بنەمالەیی نایین بەرزو خێرئەندیشانی خانەدانی رەفەت نایین، ستودەیی دەولەت خواھانی دودمانی ضیاءالدین محەمەد ناغای کەلھوکی، اظهاري ئیخلاص و ئعتقادیان بۆ دەروازەیی دەولەتی عوسمانی نواند. بۆ ئەم مەسەلەنەش ۲۰ کەسی لەئەمیران و حاکمانی کوردستان کردە هاوداستانی خۆی. عبودیتنامەییەکیان بەمەولانا حەکیم ئیدریس و محەمەد ناغادا رەوانەیی ئاستانەیی ئیقبال ناشیانەیی سولتانی کرد. سولتانی دۆست لاوینی دوژمن سووتین. لەسەر داوای ئەمیرەکانی کوردستان بەنیازی گرتنی ولایەتی عەجەمستان، روی کردە ئەرمەن و ئازەربایجان، لەدەشتی چالديران لەگەڵ شا ئیسماعیل کەوتە شەپو سەرکەوت. ئەمیر شەرف لەگەڵ هەندێ لەحاکمانی کوردستان لەم سەفەرەدا لەرکابی نەسەرت قرینی سولتانی ظفر رھین بو.

لەبەرئەوهی خان محەمەدی والی دیاربەکر لەو شەپەدا شەریەتی نەمانی چیش، لەدیوانی شاھییهوه ئیالەتەکەیی ئەو بەقراخانی برای و حکومەتی بتلیس بەعەوێ بەگی برای و جزیرەش بە ئەولاش بەگی براکەیی تری سپێردرا. کاتێ مەوکیبی رایەتی سولتانی لەلای تەووزەوه بۆ لای رۆم وەرچەرخا، حەکیم ئیدریس بەعیززی عەرزێ جەلالی سولتانی گەیانە، کە ئەمیرەکانی کوردستان لەالطاف و ئیحسانی شاھی جیھان داوا ئەکەن کە ولایەتی میراتی خۆیان بەخۆیان بدرێتەوه، لەناو ئەوانەدا یەکن بەگەرە بەگلەربەگ دابنری بۆ ئەوهی بەکۆمەڵ بچنە سەر قراخان و، لەدیاربەکری دەریکەن. سولتانی گیتی ستین لەوێ لای ئەواندا فەرمویان، کە هەركامێ لەئەمیران و حاکمەکانی کوردستان، ئێوەشاوێی امیر الامراتی هەیە لەناو ئەواندا دابنری بۆ ئەوهی هەمو ئەمیرانی کورد ملکەچ و گوێزایەلێ بن و بچن بۆ دەفع و رەفعی قزلباش...))^{۱۲}.

سهرداره کانی کورد لهو سهرده مه دا پایه یه کی ته و نه ده بلن دیان هه به
 که سوتان سه لیم لهو ((استماله نامه)) یه دا که راسته و خور وای سه و که وتنی
 له جه نگی چال دیران دا له ۲ی ره جه بی ۹۲۰ دا بو دانیشته و نه وریزی نویسیوه،
 زاهید به گی هه کاری به ((فه خری نه میوانی کورد)) ناو نه با^{۱۴}. نامه یه کی
 بو ((حاکمی خیران)) نویسیوه که هاوکاری ((فخر الامراء الکرام، ذخر الکبراء
 الفخام، صاحب المجد والاحتشام، شرف بیگ، دام معالیه...)) بکا بو رزگار کردنی
 قه لای به تلیس له قزلباش^{۱۵}. هه ربه و بو نه یه وه ((فتحنامه)) یه کی تاییه تی
 بو ((امراء مشرق و قبائل کرد)) نویسیوه مژده ی سهرکه وتنی خو و تیکشکانی شا
 نیسماعیلی پچ داو^{۱۶}. هه روه ها ((فتحنامه)) یه کی دۆستانه ی به تاییه تی بو شاه
 رۆسته م به گی حاکمی لوپستان لهو باره یه وه ناردوه^{۱۷}. له په راویزی ته و رودا و نه دا
 نه گونجی دو تیبینی بکری^{۱۸} یه کیکیان، راده ی جیاوازی جوړی نوپینی رۆم
 عه جه م له کوردو پیاهه گه وره کانی، که ره نگه هه ندیکی بگه ریته وه بو جیاوازی
 مه زه ب. دوه میان، پایه ی گه وره پیاهه کانی کورد لهو سهرده مه داو، ته و دوه ری
 نه یان توانی له دۆراندن یا بردنه وه ی هه ر مملاتییه کی نیوان رۆم عه جه مه دا
 بیگین.

۲/۲ شاه محمدهد خودابه نه ده

نمونه ۶:

کورد "مه عه ده نی شه رو مه نه به عی زهر (۹۸۶)

شاه ته ماسب له پاش ته مه نیکی درێژو، زیاتر له ۴۰ سال حوکمرانی
 مرد (۹۸۴ ک). هه دیده میرزا خو ی له جیگه ی باوکی له سه ر ته دخت دانیشته.
 به پیلانی په ریخان خانم، شازاده ی به ده سه لاتی دهرباری سه فه وی، هه دیده به کوشت
 چو، له ناو کوره کانی ته ماسب دا، نیسماعیل که ماوه ی ۲۰ سال بو له زیندان دا گیرا
 بو، له جیگه ی باوکی به ناوی نیسماعیلی دوه مه وه دانرا (۹۸۴). نیسماعیل
 کابرایه کی رق ته ستوری دله رق بو. زۆرایه تی شازاده کانی سه فه وی کوشت.
 له وانه، جگه له محمه د میرزای دایک برای، هه مو براکانی خو ی "مسته فا.
 امامقلی، سولتانعه لی، مه جمود، نه جمده ی له ناو برد (۹۸۴). هه روه ها ژماره یه کی
 زۆر له سه رانی ده سه لاتداری قزلباش. نیسماعیل کابرایه کی به دخو بو، هه م
 تلیاکی بو، هه م نیرباز بو، په ریخانی خوشکی، که خو ی ده ستی له دانانی دا هه بو،
 ژوان بو له کاره که ی و، سلیمان میرزای دایک برای کوژرا، نه ترسا ته ویش رۆی
 بیته کوشتن. هه ر ته و له گه ل سهرانی قزلباش ریک که وت، پیلانیکیان
 بو له ناو بردنی دانا. شه ویکیان ژاریان تیکه لای تلیاکه که ی کسردو
 کوشتیان (۹۸۵).

تهنیا کوری تهماسب که به زیندویتی مابو، محمدی خودا بنده بو، نهویش له شیراز نه ژیا (۹۳۸-۱۰۰۴) محمد سهرتا بویه له کوشتن دهر باز بو، چونکه کوپرو بوده له بو. نیسماعیل لیتی نه ترسا پیتی وا بو هیچی له دژی نهو پی ناکړی. به لام نهو هاش دادی نه دا. سهره بجام فهرمانی کوشتنی نهویشی دهر کرد. نهو هی کوشتنی محمدی پی سپتر درا بو، به هی ره مه زانده کاره کدی دوا خست. نه مهش بو به خیر بو محمد میرزا. چونکه هدر لهو روزه نه دا که نهو نهو تی دا بکوژی، نیسماعیل خوی کوژا، له لایه پهریخانه به هاوکاری سهرانی قزلباش محمد به شای تیران دانرا (۹۸۵) نار دیان به دوا ی دا بو شیراز که یته قه زوین له سر ته ختی شاهیتی دابنیشی. شاه محمد خودا بنده (۹۳۸-۱۰۰۴) یه که مین کوری شاه تهماسب بو له کاتی مردنی باوکی دا ته مینی ۴۶ سال بو.^{۱۸}

پهریخان بو پیشوازی له شا محمدی برای له که ژاوه کی زهر نیگارا که ۴۰۰ تا ۵۰۰ پیاده هه لیان گرت بو، تا پیر سو فیانی لای قه زوین به پیر برا که یه وه چو. محمد خوی که سایه تیبه کی لاوازی هه بو، مه هد علیای هاوسه ری، که به ((فخر النساء بیگم)) و ((خیر النساء بیگم)) نار ته برا، زال بو به سهری دا، مه هد علیا رقی زوری له پهریخان بو. محمدی هان دا بیکوژی. شاه محمد هدر نهو روزه فهرمانی دا به خلیل خانی نه فشار، که له هی پیگه یان دنی پهریخان بو، پهریخان بکوژی. پاش چهنه رژی پهریخانی خنکاند. به رامهر بهم خزه ته، شا که له پوری کوژاوی به بکوژ به خشی.

شا کابرایه کی بی دهسه لاتی نابینا بو، خوی له کاروباری دهو لهت نه ته گه یانده. مه هد علیای هاوسه ری، که نهو هی یه کی له میره ناسراوه کانی مازنده ران و ژنیکی لیته اتوی خوه زلزان بو، دهستی گرت بو به سهر کاروباری دهر باردا. دانان و لابر دنی کار به دهستانی دهو لهت و سوپا له دهس نهو دا بو. کوره کانی مه هد علیا هیشتا مندال بون. حه مزه یان که دانا به ((وه کاله تی دیوانی نه علا)) و اته جینشینی باوکی ته مینی ۱۱ سال بو، له باتی نهو دایکی کاره کانی به رتیه نه برد. سهرانی قزلباش له ناو خویاندا ناکوک و ناته با بون. پیلانیان له یه کتی نه گیترا. هه لومهر جی ناوهو ی تیران شیوا بو. ناژاوه شهرو شوهر مه شهده، هیرات، مازنده ران، قرم، شیوان و ناوچه کوردنشینه کانی خوی، سه لاس، ورمیتی گرت بو وه. سهر کرده کانی تیران گوینان نه نه دایه فهرمانه کانی شاه محمد. به ناکوکییه کانی ناو خویانده خه ریک بون. سنورداره کانیشی ناوه رژی پیکهاته کدی سلیمان - تهماسبیان پشت گوی خست بو.

بایبعلی ناکوکی ناو سهرانی قزلباش و لاوازی دهربارهی ئیرانی به ههل زانی، کهوته شهر فروشتن به ئیران. له پێشهوه کورده داخ له دله کانی سهر سنوره کانی گالدا هیرش بهر نه سهر ناوچه سنوریه کان. په لاماری خوی و ورمییان داو گرتییان. دهرباری ئیرانی تینی بهرنگاری تی دا نه ما بو. هیژه کانی ئیران خویان له بهر هیرشی عوسمانی دا پێ نه ته گیرا. شاه محمده داوای له ته میرخانی موسل و به گله ربه گی نازه ربایجانو، محمدهی خانی تخماق ئیستاجلو به گله ربه گی نهرمه نستان ((چخور سعد)) و، ئیمامقلی خانی قاجارو به گله ربه گی قهره باغ کرد، بهر له هیرشی عوسمانی بگرن. نه وانه له بهر ناکوکی ناوخویان شتیکی نه و توپان پێ نه کرا. ئوردوی عوسمانی قارسی نه وهدان کردهوه، به ناو قافقازدا پێشپهوی کرد، گورجستان و شیروانی گرت (۹۸۶). له م شه پانه دا به تایبه تی له تیکه له چونیکا له ((چلدر)) ژماره یه کی زۆر له مه زنه کانی کورد کهوته نه بۆسه ی قزلباشه وه کوژران.

مه هه د علیا، حه مزه میزای کورێ له گه ل خۆی بردو، خۆی چو بۆ قهره باغ بۆ سه ره رشتی ره وتی جه نگ. عادل گرای خان، یه کی له نه میرانی تاتار، له یه کێ له و شه پانه دا به دیل گیرا بو. به دیلی ناردیانه لای مه هه د علیا. نه ویش به ریزه وه ناردی بۆ قه زوین. خۆیشی ریز نه گرتو سوکایه تی پێ کردنی سهرانی قزلباشی کرده بیانو، به په له گه رایه وه قه زوین.

شا نا ئومید بو له هیژه کانی خۆی و توانای سه ره کرده کانی. دلتیا بو به شه ر به ری هیژه کانی عوسمانی پێ ناگیرئ. کهوته هه وڵدانی نه وه ی به ریگه ی دیپلوماسی ناکوکییه کان له گه ل بابی عالی له سه ر بنچینه ی په یمانی ئاماسیه چاره سه ر بکا. بۆ نه و مه به سه نامه یه کی بۆ سوڵتانی عوسمانی، مرادی سییه م، نوی.

مه هه د علیا، عادل گرای بۆ دلنه وایی و میوانداری برد بوه ناو یه کێ له کۆشکه کانی خویان. سهرانی قزلباش خویان له به هانه بون له م ژنه ئیرانییه به ده سه لاته، نه یان ویست ملی بشکێتن. تاوانی حه زلیت کردنی نه میری دیلیان به پال دا. داوایان له شا کرد نه م ژنه له کاروباری دهر بار دور بخاته وه. شا ده ستی به سه ر هاو سه ره که ی دا نه نه و پێشت. سهرانی قزلباش هه لیان کوتایه سه ر مالی شا. بو به ده مه قاتی له نیوان مه هه د علیا و سهرانی قزلباش دا. سهرانی قزلباش مه هه د علیا و دایکیان، له باوه شی شا محمده دا، کوشت.

عوسمانیه کان هه لیان بۆ هه لکه وت بو، هه مو ناکوکییه کۆنه کانی نیوان هه ردو ده و له ت بژینه وه. مه رجه کانی کۆنیان دوباره نه کرده وه، بۆ راگرتنی

جەنگ پېيان لەسەر ئەو دا ئەگرت. سەمى ئەسپى ھېزى عوسمانى بەسەر ھەر
 ئەرزىكى ئىرانى دا رۆيشت بى، غۆرىتە سەر قەلەمپەوى عوسمانى. سەلماندى
 ئەو ش بۆ دەربارى سەفەوى ئاسان نەبو. لەماوەى حوکمرانى شاھ محەمەدا
 پەيوەندى ئىرانى - عوسمانى بەتەواوى تىکچو. پەيمانى ئاماسیە خرایە پشت
 گوئ، ھېچ پەيمانىكى ئاشتبونەوى تازەش نەبەسترا. ناکۆکیە کۆنەکانى
 سەردەمى شا ئىسماعیلی یەكەم و سولتان سەلیم زیندوبونەو. رەوتى جەنگ
 بەقازانجى عوسمانى بو. عوسمانییه کان درێژیان بەھێرشەکانى خۆیان دا. بەشیکی
 فراوانى قافقازو لای رۆژئاواى ئىران، لەوانە شارى تەوریزیان گرت، ئالوگۆرى
 نامە لەنێوانى شاو سولتانو، لەنێوانى کاربەدەستانى گەورەى ھەردو دەوڵەت
 نەگەشتە ئەنجامىكى تەواو. ھەر لەو ماوەیدەدا حەمزە میرزا، کەئەویش خۆى دا
 بوە بادەنوشى و نیربازى، یەكێ لەھاودەمەکانى خۆى بەمەستى کوشتى (٩٩٤).

شاھ محەمەد لەنامەىەكى درێژدا کەبۆ مرادى سییەمى نوسیو، بەبۆنەى
 ھێرشى ئۆردوى عوسمانییه بۆ ناو ئەرزى ئىران، لەدواى درێژە پێدانىكى پەر
 لەئایەت، شیعەر قسەى نەستەقو، ستایشى دورى پەر لەچاپلوسى و درێژدادپەر،
 لەباسى کوردا ئەلێ:

((... ئەعلا حەزەرەت خاقانى دوھیلانە بەرز لەگەڵ ئەعلا حەزەرەت شای
 بەھەشتى، انار الله برھانەما، رینگەى پێکھاتن و دۆستایەتییان گرتو، بەیداخى
 فیتنەو فەسادو جیدال، کەمایەى لەناو چوونى عاجزان و مەساکین بوو، ھەڵ
 نەکردو، بەپێى فەرمانى واجب الازعانى: ((انما المؤمنون اخوه فاصلحوا بین
 اخویکم)) و بانگى فیض ئینتیمای ((وان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا فاصلحوا
 بینھما)) بەجێ ھێناو، بۆ خۆشیى حال و بەجێھێنانى ئاواتەکانى فیرقەکانى
 ئیسلام و ئوممەتى خیر الانام، علیہ الصلاۃ والسلام، بنچینەى درێژماوى صلح و
 صلاح و (افضل الصدقة اصلاح ذات البین) یان دانا.

شیعر: فاصلح اذا كان الصلاح موافقا واصلاح ذات البین خیر فوائد
 ئەگەر بەصلح بتوانى لەگەڵ دوژمن رینگەى ویفاق بگرى، ناشتى لەجەنگ
 باشترە بۆ صلح و صلاح و اصلاح تى بکۆشە، چونکە فەلاح لە صلاح دایە
 ((والحمد لله تعالى، لەلای ئێمەو صلح و صلاح بەباشە وەلام دراو تەو، تا
 ئێستە بۆ پێوستییەکانى ئاواکردنەو و دامەزراندنى ئەوپەرى تەقەلامان داو،
 لەتوررەھاتى ئیعوجاجى لوجاج پێى ئیقدايمان کیشاو تەو، رینگەى راستمان
 بەپێى صدق و صفا پێواو.

((دوای توهی که دزهره تی شای به ههشتی، اعلى الله مكانه وانار الله برهانه، به پیتی (كل شی هالك الا وجهه)) باروبندی فه نای له مه عبهری فانی دنیاه بۆ سه رای موسته قهری باقی راکیشا، ئیسماعیل میرزا بو به مه زهری ناساری ته شرارو، ههنگاوی لاسایی له دولتی ته خلاق و نه تزاری باووباپیرانی مه زنی خۆی دا نه ناو، کهوته رشتنی خۆینی براو خزمه کانی و برینی سیلهی رحم که جوته له گهڤ ((انه من عمل الشيطان)) هه مویانی به کفنی خۆیناوییه ده رهواندی شکاتگای عه ره سات کرد. له به ره نه ده له نه مامی هیوا، جگه له حه سهرت و مه لامهت، هیچ به ریکی نه چنی و له به خت و ته ختی سه لته نه ته کدی هیچ خۆشیه کی نه دی.

((هه ر که له باره گای ((تؤتي الملك من تشاء)) و دیوانی شه هه نشاهی ((وما النصر الا من عند الله)) مه نشوری ئیحسانیی ((عسی ربکم ان یهک عدوکم ویستخلفکم)) نیشانی پایه به رزی ((انا جعلناک خلیفه فی الارض)) به ناوی نه م دلسۆزه نوسرا، وازی له هه مو وادییه که هینار، به پیتی ((الولد الحر یقتدی بابائه الغر)) کهوته پیرهوی سونه تی به رزی حه زهرتی شاهی به ههشتی.

((له گهڤ توهی به هیچ جوژی نه مه راسیمی پیرۆزیایی و نه پینویستییه کانی پرسه له هیچ جیهی کی ته ولاییه ده نه کهوت، ئیمه دۆستینامه یه کمان له سه ر بنچینه ی ته وای دۆستایه تی و یه کیتی، بۆ نوێ کردنه وهی ریشویننه کانی دۆستی و خۆشه ویستی به سه عاده ته تاب وهی به گی، وه کیلی حکومه تی ده رگای محه مه دی سولتان دا بۆ ده رگای فه لکه وینه نارد.

((هیشتا ناوبراو نه گه یشت بوه ته ورێز هه وāl هات" کوردانی باوه پیتی نه کراو، که وه کو بومی شوم به شه و بزۆزو به رۆژ کوێرنو، له طهریقی سودادو سه بیلی ره شاد مه حروم و مه هجورن، ته خلافی کیرامی ئبلیس و ته هه دافی سیهامی ته لبیسو، مه عه نهی شه رو، مه نه به عی ضه رن، ناوه رۆکی ((وجه یومئذ علیها غبرة تره قها قرة)) له ناوچه وانیان نوسراو، له سه حیفه ی نه عمالیان گوتراوی ((کانهم حمر مستنفره فرت من قسورة)) تی ته گدی، په لاماری ورمییان داوه، حسین خان سولتانی خنوسلوی حاکی ته وییان به گفتی درۆی بی بناغه و به لینی پوچ له شار ده رهیناوه ئالای ئایاتی زولمه تی فسق و فجوریان هه ل کرده. مالو عه یالی ده ردمه ندان و ژیر ده ستانیان به تالان بردوه. ره عایاو عه جه زه و مه ساکین، که نه سه لهن ته سه ری فه ساد له وجودی بی وجودی نه وان ناوه شیته وه، کوشته، مه لانی موسلمانان دیل کرده. دهستی کرین و فرۆشتیان تی ناو.

((هەر لڼم کاته دا، دیسان ههوال هات)) که فیرقه یه کی تری لڼم طائفه پر تهره قه بڼ بونیاده، شه به یخونی مه همدو به گڼی رۆملوی حاکمی خوی، له کاتیکا مهستی خوی غه فلهت بو، کردو و کوشتیانه.

((لڼم موحیبه خیرخوازه لڼم مه سه لانه دا نه سه لڼو موته قه ن گوتی نه دایه نه وانه. هه مان چاره یی بون که فسادو نیفسادی لڼم جه ماعده ته بگاته سامیعی جه لالو، به پیتی ((کلکم راع و کلکم مسؤل عن رعیته)) هه ره که یان به گویره ی کارو کرداره کانی خوی سزا بدرین. که چی هاوزه مانی لڼم حاله ههوال گه یشته که له پاشا چۆته سهر مه لڼه ندی شیروان و ده رو به ری. کۆشکی صولحو سودادی به ره شه بای په یمان شکینتی و بڼ به لڼتی ویران کردو. هه ره بهر ئاره زوی فسادو بیري لاساری ئالای عه هه و میساقی نه واندوه...))^{۱۸}.

وه کو ته لڼن شا خۆی کویر بو. سهره پای نه وه بڼ ده سه لات بو، به شداریه کی که می کردو له دارشتمنی سیاسه تی ناوه وه و ده ره وه ی ده ولته تی سه فه وی دا. له سه رده میکا مه هه علیای هاوسه ری و هه ندی له سه رانی قزلباشو، دوی کوژرانی نه ویش ئیتر لڼم هه ره به ناو شا بو، نه گینا ده سه لاتی راسته قینه له ده س کار به ده ستانی ده ربارو سه رانی قزلباش دا بو. نه شئ ناوه پۆکی نه و نامه یه به هه لویستی ره سمیی ده زگای هو کمپانی قزلباش له گه لی کوردو، راپه رینه کانی دابنری. نه وه ش دوا یی له سیاسه تی کوردیی شا عه باس دا به رونی ده رکه وت.

۲/۲ شا عه باسی کبیر

نمونه ۷:

شاه عه باس و قه لای دهمدم (۱۰۱۸)

باسی سه ریپچی و لاساریی لڼم میرخانی برادۆستی و چونی جه نابی اعتماد الدوله بۆ مه لڼه ندی ورمی و گه مارۆدانی قه لای دهمدم و چلۆنایه تی کاره ساتو رووداو هه کانی.

به سه رهاتی لڼم میرخانی چولاق بۆ هه مو که س ده بڼ ببڼ به پهنه ن. نه ی نه و که سه ی به دوا ی قسه دا ده گه پتی تاویک گوی رادیره تا به سه رهاتی لڼم میرخانت، که له عه شیره تی برادۆستی کورد بو، بۆ بگپه مه وه. له سه رده می شای به هه شتی دا قه راتاج ناویکی کورد له ریزی شا په رستان و خزمه تکاران دا بو به سهر ته رگه وه رو مه رگه وه ره که به مه لڼه ندی ورمی و شنۆه نوساوه راده گه یشته. پاش نه مانی شای به هه شتی که رۆمییه کان مرخیان له نازربایمان خۆش کرد. عیلا و عه شیره ته کورده کانی سهر به م ده ولته ته بایان داوه و له گه ل رۆمییه کان که وتن. شا عه مه د

ناویك له میرزاده کانی برادۆست به فەرمانی خوندکاری رۆم کرا به مهزنو خاوهن دهسه لاتی برادۆست.

ئه میرخان سه ری بۆ دانه نه واندو ملی بۆ رانه کیشا هه رده مه له گه ل یه کیک له ئه میره گه وه کانی کورد ده که وت. ماوه یه ک له کن عومه ر به گی حاکمی سۆران رایبوار د، له شه ریک که عومه ر به گ له گه ل دوژمنه کانی کردی، ئه میرخان دهستیکی له تانی شکه وه په ری، ناویانگی به ئه میرخان ی چولا ق رویش ت.

له و سا له دا که تالای به رزی پادشایی له تازی با یجان ده شه کا وه شا به و پیۆقه ده مه پیۆزه وه بۆ داگیر کردنی نه خچه وانو ئیره وان ده یا ژوا، ناوبراو ها ته به ر ده رک ی باره گای پادشایه تی و خۆی به شاه په رست و خزمه تکار نی شان دا. خاوهن شکۆ ناو ری ره جمه تی ئی دا وه، مه زنا یه تی و ده سه لات داری ته رگه وه رو مه رگه وه ری پی به خشی و ناز ناوی خانی دایه و سه ری به رز کرده وه. مه لبه ندی ورمی و شنۆی که سه ر به تازی با یجان وه له سه رده می شای به هه شتی دا له ژیر فەرمانی یه کیک له گه وه گه وه کانی قزلباش دا پی ئه سپارد. له سه ر فەرمانی شا، وه ستا زه ره نگه رکان دهستیکیان له زی پی سور دروست کردو به گه واهیرات و سه روار ی به نرخ رازان ده وه له با سکیان به ست. چونکه تازاو مه رد بو خاوهن شکۆ زۆری رو ده دایه و گه لیکی چاکه له گه ل ده فه رمو. ته ویش ده ستی خزمه تکاری له سه ر سینگ ی دانا. له سایه ی دلسۆزی و چا وه دی ری خاوهن شکۆ دا رۆژ به رۆژ به په یژهی مه زنا یه تی دا چو ه سه رو له هه مو هاوشانه کانی خۆی تی په راند. چه ند ناوچه و مه لبه ندی له ئه میره کانی کوردی سه ر به رۆم ته ستان ده وه سه ر ولاتی خۆی گیران و به ر جو ره له نیو ئه میره کانی کورد به پایه به رزی و له شکر زۆری ناویانگی ده رکرد.

زۆر له خه یله کان و له ئه میرزاده کان له ده وری ها لان و خزمه تی ته و یان ره چاو کرد. هینده ی پی نه چو هه وا و فیز له سه ری دا و له خۆبایی بو. له و کاته دا که جفال ئو غلی له شکری بۆ تازی با یجان کیشاو شه ر له ده وری به ری ته وریز قه وما، له گه ل ته وه شا دا که زۆر له شه رگه نزیک بوو خۆی به وارد و نه ها ته مه یدان و به خوزو ری خاوهن شکۆ نه گه یشت. پاشا شکاندن و تاران دنی جفال ئو غلی له شکری زāl بو، له ناوچه ی سه لماس خستی. ته ویش به دیاری و ژوانه وه ها ته باره گا، لاراندرا وه که م خزمه تی و خۆ به واردن و نه ها تنه مه یدانی به رودا نه درا وه. بۆ ته وه ی در دۆنگ نه بی ئه و و ئه میره کانی کورد که وه حشی ترین ته یه ی ئینسانن دله خو شی درانه وه و چاکه یان له گه ل کرا. مه ره خه س کرا که بگه ری ته وه بۆ ولاتی خۆی، به رواله ت خۆی له ریزی خزمه تکاران دا ده نا. به لām له بنه وه له به ر ته عه سو بی مه زه بی و پی سی ده رون له گه ل قزلباشی ده وری به ری خۆی دوژمنانه ده جولا وه. هه وای سه ره خۆیی و

سهره پړۍ له سهری دا بو. نه ونډه یې بروز نه ستاند که خبریکې شاوهدان کړنده وې
 قه لایه کی گه وړه قایم بښ. به باره گای ده ولته تی راگه یاند که قه لای ورمی بنکول
 بو، هره سی هیناوه وځړانا گړی و بو نه و تابی پشی پی بیه سترې. نه گهر نیزن
 بفرمون بناغی چوار دیوارنک له شونینکی له بار دادو پړم. خاوهن شکو که هر
 رواله تی نه وې دده و ناگای له دهر وني نه بو، نیزنی دا. نه ویش له ۳ فرسخی شاری
 ورمی له سهر کینوکی هره بهرز که که وتوته بهشی تهر گه وهر بناغی قه لایه کی
 قایمی دارشت.

له نیو کوردان دا باوه ده لیتن! له پېش نیسلام دا له زه منی
 ساسانیه کان (نه کاسره) دا هر له شوینه قه لایه که هېو که پیتی گوتراوه دمدم و
 دهر یزی رڅرگار خاپورو ویرانی کړده. پیر بډاق خان نه میری نه میرانی ته ورزی
 که پیاوکی به نه زمون و وشیارو کارامه بو، له جولانه وې دژمنانه ی نه میرخان دا
 نیشانه ی که له وه کیشی و مل هوړی به دی کړد. بویه به باره گای پیرزی راگه یاند
 که: ((نه میرخان له ریگای راستی لاداو و هروای سهر پچی و لاساری که وتوته
 سهر و بناغی نه و قه لا بهرزو قایمی بویه دارشته که له رڅی پیویست دا به کاری
 بښ. نه و غولامه دروست کړدنی نه و قه لایه هیچ به قازانجی ده ولت نازانم)).

فرمانی پړو بدم جوړه به پړی کراوه: ((بو خوت نه میری نه میرانی نه و
 سنوره ی، نه گهر نه و قه لا دروست کړدنه به قازانجی ده ولت نازانی پینشگری لی
 بکه)). پیر بډاق خان له سهر فرموده ی شا پیاوکی باوه پینکراوی ناره کن
 نه میرخان و پیتی راگه یاند: ((که نه و له ریزی نه میره مه زنه کانی شادا حساب
 ده کړی و په روه ردی دهستی خاوهن شکو یه و لافی پاکي و بنده یی لی ددها.
 هرچند شای عالم په نا نه و پهری متمانه ی پی هیده. به لام به و قه لا دروست
 کړدنه ی نه و زماني زمان پیسان ده کړتیه وه. نه گهر نه و قه لایه له ترسی
 په لاماری رومیان دروست ده کا. نه گهر رومیان بیننه نه و ولاته هدا قه لای قایم و
 گهره ی هک قه لای ته ورزیو نیره وان له نیوی دا بښ، رو له قه لای وا ناکه ن و نه گهر
 ترسی له نه میره کانی کورد بښ، نه گهر روداو ی که بقه ومی نیمه غولامانی باره گای
 شا که پاراستنی نه م سنوره مان له نه ستویه چون ده توانین خو بنگخینین؟ رنګ بښ
 هر نه و عاشوره کوڼه ی ورمی بو نه و بهس بښ و اباشه که ده دست له و قه لایه
 هه لېگری و زماني پیاوخرپان له خوی نه کاته وه و نه و ناموژگاریه دستانه ی
 نیمه که قازانجی نه و تیدایه له گوی بگری و خوی نه کاته نیشانه ی بوختان و
 ده مگزی نه و تو که بونی لاساری و دوه ره کی لی بښ)). به راستی ناموژگاریه کی

دۆستانه و دلسۆزانه بو. چونكه به پشت نهستورېي تهو قهلايه بو كه توشى تهو چاره نوسه ره شه هاتو تهو دې پې گه يې كه ده بو پېي بگا.

به كورتى ته ميرخان هدر گوځى نه دا تهو قسانه و پياوه كه دې پېر بوداق خانېش به ده ستى كورده برادۆستيه كان كوژرا. قهلايه كى يه كجار قايم و گه وړه دى دروست كړو ئازوقه و چك و چۆلى كېشاوه نېو قهلاكه وه. تهو جار له ورمى دا رايگوزيت بۆ تهو قهلايه. رۆژ به رۆژ قهلاكه دى قايمتو ئامرازى قهلادارى په رداختر ده كړو له راستى دا هۆى چاره ره شى و لى قهومانى خۆى زياتر پېك دېناو، كارى تهو تۆى ده كړد كه به هيچ باريك له گه لپاكيى و يه كړه نكيى يه كيان نه ده گرته وه. بۆ فونه خان ته بدالى موكرى براى شېخ حديدەر كه له خاوهن شكۆ ياخي ببو وله ترسى هېزى له شكر له هيچ شوښينكي ولاته كه دى خۆى دا حه جين و حه وانه دى نه ما بو، به خۆى و بيست كه س له ده ستويته و نه د كانيه وه په ناى بۆ هېناو ته ميرخانېش په ناى داو كړدى به هارده و هاونشېنى خۆى. به لام به فيل و رېوى بازى پياوه كانى خۆى ده نارده درگاي عالمپه ناو خۆى به فيدايى و يه كړه نك نېشان ده دا. له كاتيكدا كه جهلايه كان ناردرانه كوردستان فو جيكيان له گه ل نېردرا پېر بوداق خانېش سر كړده دى تهو له شكره بو. ته ميرخان كه تهو خه به وړه دى بيست به ده ولته تى راگه ياند: ((نېوانى من و پېر بوداق خان خوش نېدو قسدى خراب له باره دى منه وه به عه رز ده گه يدنې. حه وانه دى من له نېو له شكرېك دا كه تهو سر كړده دى بې، كاريكى زۆر گران و ته سته مه)).

بۆ دل راگرتنى تهو تهو فەرمانه به قه لثم داهات: ((له بهر خاترى تهو پېر بوداق خان تهو كار دى لى وه رگېراوه له جېي تهو حه سەن خانمان تاعين فەرمو كه له ته ميركه كانى عېراقه و پياويكى پاك و سه روږو خوشه به و حاله شه وه ته گهر بۆ خۆى ناتوانى له گه لى كه وې، يه كېك له كوره كانى و ردين سپيه كى كارامه و دوسه سى سده كه سيكى له گه ل بجا. با يه كړه نكيى و دلپاكيى تهو بۆ ته مير و حاكمه كانى كورد سور بېته وه و خانه نشينيى تهو به خوږواردن دانه نېن)).

ته ميرخان سه رپراى تهو هه مو دلسۆزى و مودارايه وه كه له لايه ن خاوهن شكۆ وه له گه لى كرا، هدر له سه ر لاسارى و سه ر وړه دى خۆى رۆښت. كه حه سەن خانى نېستاجلو و گه وړه گه وړه كانى قزلباش له مه راعه گه يشته محمد پاشا و جهلايه كان و به وړه خزمه تى خويان كه و تنه رى، به ته ميرخانيان راگه ياند: ((له سه ر فەرمانى پېرۆزى خاوهن شكۆ ته گهر بۆ خۆى له تواناى دا نيه بى، چەن پياوى باوه رپيكر اوى خاوهن ته زمون كه له چاك و خراپى كوردستان و ريگاگانى

ناگادار بنو رهوی بکهون پرسیان پی بکریو بو راویژ له گهل کردن بشین سازیکو بنتری)) نه میر چند پهلپو بیانوی گرتن.

کورتەى بىيانوھەکانى ئەوھە بو: ((تېرەى جەلالى لاپرەسەن و نەگوخاۋو باۋەر پىن نەکراۋن. با گەۋرە گەۋرەکانى قزلباشىش دەگەل بن من ناتوانم لەگەل لەشکرىک بکەوم کەحەوت ھەشت ھەزار کەسى جەلالى دەگەل بىن. ئەوان لەھەر رىگايە کەۋە دەيانەۋى بۆن. منىش لەپاشان ھىندىک کەس بەدۋاى ئەواندا دەنيرم)) ئەمىرە گەۋرەکانى دەۋلەت سەرکىشىنى ئەويان لەسەرەتاي سەفەردا بەدەل نەبو. ئەوھە يان بەلاۋە باش بو، ئىستە کەرىگىيان بەلاى ئەو دايە بەھەر بارىک بىن رامى بکەن“ چونکە ئەگەر ھاتو ئەمىرخان کە لەنيزىکانى دەرگاى شاھە والاسارى بکاۋ بەلاپىدا بېوا، دەبى ئەنەمىرەکانى دىکەى چاۋە نۆرى چ بىن؟ بۆيە ۋە سەر خۆيان نەھىتاۋ بەزمانىكى نەرم و خۆش لىيان راسپارد، خانەخوينى باش بىن و چەن شەۋىک رامان بگري، جا کەچاۋمان پىن کەۋت لەسەرخۆ راۋىزى ئى دەکەين و ئەۋەى قازانچى ئەۋى تىدا بىن ۋا دەکەين. ئەمىرخان ھەر جوابى نامەۋ پەيامى ھەسەن خان و ئەمىرەکانى دىکەى نەداۋە لەسەر کەللە رەقى و کەلەۋەكىشى خۆى توندتر راۋەستا.

کە پێشەکی لەشکر گەیشته ناوچەی بەر حوكمی ئەو دەستەیک لە کوردەکانی برادۆست بەرهنگاری بون و لەگەڵ ئەو جەلالیانەی کە لە پێش دابون بە گژێه کەدا هاتن، دوو پیاوی جەلالی کوژران و چەند کەسیش لەم نێویدا برینیان هێنا. حەسەن خان و ئەمیرەکان کە لەو روداوێ ناگادار کران پیاوێه کانیان گێتاپاوێه پاشەوێه شەپرو کێشەیان راوێستاندو ئەنیو فرسەقی قەلا لە جێگایەکی پەسیو هەلیان داو لەشکریان خست. کوردەکان چوێه قەلاوێه وۆردو گایان و بەر توپان دا، حەسەن خان دیسان پیاوی ناردهوێه کن ئەمیرخان و هۆی ئەو رەفتارە نالەبارە یی پرسی. هەرچی لەو لایهوه قسە ی خوۆش و دۆستانە کران، ئەو پەلپ و بیانوی سەیرتری هێنا گۆرپی و دەرگای دۆستایەتی و تاشنایەتی داخست. توشی هەرکەس لە قزلباش و جەلالی بویان کە بۆ جێبەجێ کردنی کاروباری پێویست لە هۆردو وە دەرده کەوتن دەیان کوشت و روتیان دە کردوێه. دوپات بونەوێه ئەو کارانە دۆژنایەتی ئەنیو هەردو لادا بە هێزتر دە کرد. محەمەد پاشاش بۆ تۆلە ئەستاندەوێه ئەو جەلالیەکان وە کارکەوت و پیاوێه کانی پۆل پۆل تا بەر قەلا دە چوون و لەو لاشەوێه کوردەکان لییان وە خوۆ دە کەوتن و بە پیریانەوێه دە هاتن و لە هەردو لاه چەند کەس دە کوژران و بریندار دە بون. کار لە کار ترازو شەپرو کێشە گەرمتەر بو. هێندێک کەس لە جەلالیەکان کە لە محەمەد پاشا دردۆنگ بون بە تانیەتی محەمەد

به گي برای تويل و دهستويتهنده کانی بايان داوه و چونه کن نه ميرخان. بهو جوړه نزيکه ي سئ سده چوار سده کهس له گهل نهو کهوتن. نهوش پتر نهوي له خويایي کردو محمد پاشا به جاريکی هه راسان و جازر بو. ناگري دوژمنایه تي له نيوان نهواندا ههل گيسا، فدرماني قهزا له باره ي کورده ياخييه کاندا دراو ملک و ولاته کهيان داگير کرا. حهسن خان به ناچاري له وينده ري دامه زراو چلونه تي به پيچکی تهختي پادشا راگه ياند. نهو خه بهره له نه رده ويل به عهرز گديشت.

وهک له سهره تاوه نوسيمان عالي جه ناب اعتماد الدوله، حاتم به گي بو نهو لاي رهوانه فدرمو که به چاريکی ژيرانه ته ماشاي نهم سنورانه بکاو نه گهر نه ميرخان هيچ جي متمانه بي دلتي بداته وهو به کدره مي شاهانه هيواداري بکا. جه لاليه کان له دهوري قهلاي نهو راگويزي وهک سالان جي هه واريان بداتي. پينج هزار تومن زيري نه قد له خه زينه ي دارمالي شاهانه وه ريگري و بيدا به جه لاليه کان. جا نه گهر نه ميرخان هه دانه مزراو که له ره قتي و که له وه کيتشي کرد، ناويکی بهو ناگره هه لپريزي و ملکه کانی نهو به سهر جه لاليه کاندا دابهش بکا تا له وي نيشته جي بن و ناسه و اريش له کورده لاساره کانی ديکه بپري.

باسي چونه ورميی اعتماد الدوله و گه مارؤدانی قهلاي دم دم و کاره ساته کانی دهوري قهلا

که عالي جه ناب اعتماد الدوله له نه رده ويله وه هاته ته وريزو له گهل پيربوداق خان حاکمي ته وريز بهر خوردار به گي نه نيسي توپچي باشي و تفهنگچيه کانی نيسفه هانی و خوراسانی و ته وريزي باقيقي وهري کهوت. دو هزار که سيش جه لالي که له تالانی قراچه نه رده هانه وه ده گه رانه وه له گهل کهوتن.

له سه لاس، خان وه له د غازي به گي حاکمي نه ویش وپرای نه وليا به گي کوري سه يفه دينه کويړه ي حاکمي نه نزي و سوما له گهل له شکر کهوتن. رؤزي ۳ شه مهي ۲۶ شه عبان گه يشته هؤردوي ورمي. حهسن خان و محمد پاشا و گه وره کانی به پيريده هاتن و به خزمهت گه يشتن هؤردو له جيگايه کی باش دامه زرا.

رؤزي دوايي جه نابي اعتماد الدوله پياويکی باوه پيترکراي ده گهل مه ليک ناغا محمد دی طسوجي که ناشنايه تي کؤني له گهل نه ميرخان هه بو. ناره کن نهو. پاش نامؤزگاري دؤستانه و خيرخوايانه داوايان لي کرد که مل بداو له ده وروبه ري قهلا بو دیدار ناماده بي تا ريگايه ک بو نه هيشتني ناکؤکی و ناته بايي بدؤزنه وهو دلتي نهو بيننه وه جي. نه ميرخان ملي داو له قهلا هاته وه خوارو جه نابي وه زيريش به چهند که سه وه چو. چاويان به يه کتر کهوت و له هه مو بابيه تيک دوان.

ئەمىرخان بەئاسوپەئاس دا دەچو بەفروئىل و درۆ دەلەسە خۆى بەغولام و نۆكەر نىشان دەداو دەيگوت: ((لەترسى بەرەللایى و ئاكارى نالەبارى جەلالىيەكان و دېدۆنگى لەبەرگى كردنى حەسەن خان پەنام بۆ ئەو چوار دىوارە هېناو. خەمدە پادشا بەهيوای مولك و ماشى منەو منى لەخزەمت خاوەن شكۆ بۆسۆ بەد ناو كرد. ئىستاش تەكام ئەو يە جەنابى وەزىر لەخزەمت خاوەن شكۆ عوزرم بۆ بخوازىتەو. لەو زستانەدا لىم گەرپىن بۆخۆم نەبۆم. يەكەن لەكۆرەكانم لەخزەمت ئىو دەدا دەنیرمە بارەگای بەرزى، جا كەبەهارى خاوەن شكۆ بەرەو كوستان هات، بۆ خۆشم دىم بن رىسمەى ماچ دەكەم)).

جەنابى اعتمادالدوله دلىيائى كرد، هەمو شتى لى قبول دەكرى بەو مەرجەى بەلىنى خۆى يىتتە جى. بریار وا درا چونكە قەلادارى ئەو دەنگى داوئەو. بۆ ئەو يە خەلك بزانن ئەو ياخى و سەركىش نى، بەخۆى و كەس و كارو دەستوپۆندىو يىتە نىو قزلباش و لەگەل گەرە گەرەكان يەكتر بىيىن و هېچ ترسى نەبى. رۆژىك ئەو مىوانى اعتمادالدوله بى و رۆژىك اعتمادالدوله مىوانى ئەو بى. تا دەنگوباسى نىوان خۆشى و يەكەتتى ئەوان ئەو سنورە بلاويىتەو، ئەمىرخان بەو رازى بو قەلارى دا سبەينى يىتە خواری.

جەنابى وەزىر كۆرپكى جوان و باشى رازاندەو، چونكە ئەمىرخان نەيدەويست چاوى بەجەللىان بكەو، بریار درا تا قە كەسيك لەو تىرە لەم كۆرەدا بەشدار نەبى، ئەو رۆژى هەرچى چاوەنوار بون سۆراخى ئەمىرخان نەبو. ديسان ئاغا خەمدەى طسوجى يان ئارە كنى، بزانی بۆچى ديارنە؟ پاش و تووژىكى زۆر بە ئاغا خەمدەى وت: ((قەدى راست ئەو يە ريش سپەكانى برادۆست لەفيل و دەهوى قزلباش و جەلالى ئەمىن نى و پىيان وايە اعتمادالدوله كەپياوئىكى تاجىك و خاوەن قەلەمە، پىشى ئەوانى پى ناگىر و ئىمەى پى ناپاريزرى. بەكورتى يەخەى خۆم لەدەس ئىو نانىم، ئەگەر بەقازاغى خۆمى بزانم كۆرپكم بەديارى و پىشكەشەو دەنیرمە خزەمت خاوەن شكۆ ئەگەر خەيالىكى دىكەيان لەسەردايە، ئەو ئەو حەوشە خزاوم جگە لەقەلادارى چارپكم نى)).

كورتى بىپىنەو ئەبنەو بى و ناپاكى ئەو ئاشكرا بو. ديارى دا كەوتووژەكانى بۆ فروئىل و خۆبوردن بو. ئەو قەلایە لەخۆى بايى كەردو و رىگای سەرەوژى و لاسارى گرتۆتە بەر.

عالى جەناب اعتمادالدوله لەگەل ئەمىرەكان راوژيان كردو هاتنە سەر ئەو هيندە نەرم كىشى لەراست ئەمىرخان بەهېچ بارىك لەگەل قازاغى دەولەت ناگونجى. هاتنى وەزىرى گەرەو باوەرپىكرای دەولەت بۆ بن قەلای ئەو بەدەست

به تاللی گه پانه وی زور شورده بیه و قبول ناکری. هه مو خویان له قه لا گرتن هه ل کرد، خه به ریشیان به پیتچی ته ختی شا را گه یاند.

له پینش دا به لنینم دابو نهم چیرۆکه تان وه چۆن روی داوه به ته وای بو بگێرمه وه. جا بۆیه به پیتوستم زانی که میتکتان باسی قه لای دهمم بو بکه م: نه و قه لایه له سهر دۆندی کیتیکی یه کجار بهرز دروست کراوه که یه کپارچه به ردیکی درۆژۆکه و ته سکه و وه ک پشتی گا هه لکه وتوه. لای شیمال و جنوبی دۆلی زور قولن که له ژیر لایو سهری ده بێ به په یژه ی خه یال بۆی بجی. له بهر به رزی پیتوستی به شوره نیه و شوره یان بو نه کیشاوه. دولا یه که ی دیکه یان که پانایی قه لایه که لای رۆژه لاتی پالێ وه به رزایی چیا داوه و شوره یه کی زور ته وای بو کیشراوه و بورجی بلند ی هه نو ده رگایه کی هه یه. لای رۆژناوای که له گۆرایی نیزی کته شوره یه کی یه کجار قایمی هه یه و ده رگایه کی به ره و جنوب نه کریتته وه، له ده روازه را بو عه رزی رینگایه ک به نیو به ردی دا هه یه که نه و نه ده تنگه به زه همت سواریتی تیه و ده چی. سه نگه ر برده پینش له لای رۆژه لات و رۆژناووه نه بێ ناکری. له لای رۆژه لات تیر هاوژێکی بو ده رک ی قه لا بمین، یه کپارچه به ردی سه خت و ته خت و ره قه. له بنده و به ردی بو لی نادری، که به رده که براوه بورجیکی زور به رزو قایمیان لی دروست کردوه که بو خوی قه لای یچه یه که، تا نه و بورجه به رده ست نه کری سه نگه ر برده بهر قه لا مه حاله. ناوی قه لا له حه وزیکی گه و ره را دابین ده کری که به یاران پر ده بێ. به لām له لای شیمال له نیو گه لی دا نیزیکی قه لا کانیه ک هه یه، ناوی زور که مه، ته میرخان جو گه ی بو کیشاوه و ریی بو کردۆتته وه و ده حه وزه که ی کردوه. ناوی نه و کانیه له تیاروه تا به ره به یانی حه وزه که ی پر ده کا. ناوه که ی به شی رۆژیکی قه لانی شه کان ده کا. گو مبه زیکیان له ریکی عه رزی له سهر حه وزه که هه لختوه که له پینش چاوان ون بی. پیتی ده لنین ((سولق)) بو پاراستنی حه وزخانه که بورجیکیان به پال قه لاوه هه لچنیوه. له لای جنوبیه وه سه هۆل دانیکیان ساز کردوه که له زستان دا به به فرو سه هۆل داخندری. له ته نیشته وی حه وزیک هه یه، تا نه و به فرو سه هۆله ی له گه رمای هاویندا ده وتیتته وه و ده بیتته ناو به فیرو نه رواو له وێ دا کویتته وه له کاتی که م ناوی دا به کاری، نه و سه هۆل دانه ش قه لای یچه یه کی له سهر دروست کراوه و پاسه وان و تفه نگچی له سهر داندره وه. به ویش ده لنین ((بوزلق)) یا ((قارلق)) رینگای ویش وه رینگای ((سولق)) له ده ره وه را ونه.

به کورتی نهم قه لایه له پینج قه لا پیک هاتوه. یه کیان نه سل ی قه لا که، یه کیان قه لای خوار ی، یه ک ((سولق)) و یه ک ((بوزلق)) و نه وێ دیکه یان بورجی گه و ره ی

دوره‌وی دەرگای رۆژه‌لآت که له‌پیش‌دا باسماں کرد، هەر پینج نه‌وه‌نده به‌رزو قایم که په‌یکه تیژرۆی بیرو می‌روله‌ی خه‌یال ریمان تی ناباو و بیان هه‌ل ناگه‌ری. جەنابی وه‌زیر به‌لیزان و بیرتیژی و شیار ی خۆیه‌وه که مه‌ندی زیسک و زاکوێی هاوێشته کۆنگره‌ی داگیرکردنی نه‌و پینج لا نه‌سته‌مه. خه‌ریکی سازکردنی نامرازی پتویستی قه‌لاگیری بو. له‌و کاته‌دا پینج سه‌د تفه‌نگچی له‌ له‌شکری تاییه‌تی خاوه‌ن شکۆ به‌سه‌رکرده‌یی صفرقلی به‌گی یوزیاشی و قۆرچیه‌کانی چگنی بۆ کۆمه‌ک گه‌یشتنه‌ جێ. گه‌نجعلی خانیش که له‌ته‌وریز بو، به‌له‌شکرێکی په‌رداخه‌وه هات. هه‌سه‌ن خان و نه‌میرانی هاویتی نه‌وو تفه‌نگچیه‌کانی نیسفه‌هانی و میر فه‌تاحی سه‌رکرده‌یان بۆ به‌ری رۆژه‌لآت داندران و به‌ری رۆژئاواش به‌یروداق خان نه‌سپێردرا.

مراد خانی سولتانی چینی و خه‌لیل سولتان و محمەد ته‌قی به‌گ بۆ به‌رامبه‌ر قه‌لاپه‌جی بوزلق نێردران و پاراستنی ده‌روازه‌ی نه‌ولا به‌گه‌نجعلی خان سپێردرا. تفه‌نگچی مازنده‌رانی له‌گه‌ل صفرقلی به‌گ و قورچی چگنی بۆ به‌ری شیمال تاعین کران. به‌رخوردار به‌گی نه‌نیس و تۆپچیه‌کان به‌دو تۆپی گه‌وره‌و یه‌کتا (بالیه) وه‌ دامه‌زران و قبان سولتان بیه‌گدلی به‌سه‌رکرده‌ی تریخانه‌ داندران. جارێ تۆپێکی بچوکیان له‌ده‌ریای ره‌شه‌وه به‌که‌شتی هێناو له‌سه‌نگه‌ری هه‌سه‌ن خان دابه‌سترا. محمەد پاشا توشی نه‌خۆشی دڵ هات، خزه‌تیکی پێ نه‌سپێردرا. به‌لام جه‌لالیه‌کان به‌سه‌ر به‌شه‌کانی له‌شکرده‌ دابه‌شکران. پینج هه‌زار تومه‌ن زێری شای عه‌بباسی که‌بۆ باربوی جه‌لالیه‌کان هێنرا بو به‌سه‌ریان دابه‌ش کرا. بۆ هه‌ر هۆزێکیان جێ هه‌وارێک له‌پیش چاگیرا. له‌شکر خێوه‌تی هه‌ل‌داو هه‌ر ده‌سته‌یه‌ک چوه سه‌ر کاری خۆی. نه‌میرخان خه‌به‌ردار بو ترسا. زۆر جار پیاوی ناردو خه‌ریک بو به‌دروو ده‌له‌سه‌ نه‌و کێشه‌یه‌ له‌کۆل خۆی بکاته‌وه، به‌لام چونکه‌ فروفیله‌کانی ئاشکرا بیون گوێ نه‌درا به‌قسه‌کانی. به‌ناچاری نه‌ویش خه‌ریکی به‌رگری و قه‌لاداری بو چهند که‌س له‌نه‌میرزاده‌کانی برادۆست له‌قه‌لا ده‌ره‌په‌رین و هاتنه‌ ریزی شاه‌پرستانه‌وه. هه‌ر که‌س له‌قه‌لاوه‌ ده‌هات ده‌یگوت: قه‌لا نشینه‌کان له‌به‌ر که‌م ناوی سه‌خه‌تن، چونکه‌ له‌به‌ر وشکه‌ سالی و که‌م بارانی ناوی ده‌وزه‌که‌ زۆری له‌که‌می داوه‌ نه‌وی ماوه‌ش بۆگه‌ن بووه‌ ده‌یدهن به‌چوار پێ‌یان. ناوی خواردنه‌وی بریتیه‌ له‌ناوی سولق، نه‌ویش تاس تاس ده‌درێ به‌پیاو ماقولان. نه‌گه‌ر سولق داگیر بکری جگه‌ له‌خۆ به‌ده‌سته‌وه‌دان چارێکیان نیه‌، نه‌ویش بیست و له‌بنه‌وه‌ را بودری بۆ ئی بدری گیرانی زۆر گران نیه‌. نه‌و ته‌گه‌یه‌ر نه‌قل ده‌یگرت و نه‌گه‌ر به‌و جۆره‌ ناچاران کردبان خۆ به‌ده‌سته‌وه‌ به‌دن زۆر له‌شه‌رو خۆنپێژی

باشتر بو. هه مو کۆششی خۆيان بۆ ئه و کاره تهرخان کرد. وه ستا کارێژ که نه کان خهريکی بودر لێدان بون. تا عه رزه که خا ک و نه رم بو به هاسانی چونه پێش. که گه یشتنه به ردی، سه وه یان چنینه و شه وانه له ریگای دوروه گلیان ده هیناو سه وه کانیا ن پێ ده کردو به ریز دایان ده نان و کۆلانیکی سه ر داپۆشراویان دروست ده کرد. هه سه ن خان له لای رۆژه لاته وه ئاوا ده چوه پێش. پیربوداق خانیش له لای رۆژئاوا وه سه ر به ره و ژور ده چوه پێش و هه ر ته و کاره ی ده کرد. کورده کان له به ره به یانه وه ده رژانه سه نگه ره وه شه ری باشیا ن ده کردو ده م به ده م هاره ی تیره ی تیژ په ری ته و ان په یامی ته جه لی به گو ئی غازیه کان راهه گه یاندو گولله ی تفهنگ وه ک ته رزه به سه ر ئازا کا نا ده با ری، دوستی جار به رۆژی رونا ک خۆیا ن ده سه نگه ران هاو یشت و شه ری به سام و گرانیان کرد، غازیه کان ژور سه ی ر خۆیا ن راهه گرت و توندیا ن به رگری ده کرد، هه مو جا ری له هه ردولایان ژور ده کوژران و بریندار ده کران، جا ری کی په لاماری مه ته ریژی نه مه تو لالا سولتانی سو فیا ن دا، سو فیه کان ئازی به تی و مه ردایه ته کی سه یریا ن نیشا ن دا، پینچ که س له زا رکی مه ته ریزه که یه ک له دوا ی یه ک کوژران و نه یان هیشت کورده کان خۆی تی باوین، هه ر که سی ده کوژرا گیان بازی کی دی که جیی ده گرت وه، له و رۆژه دا هه مو یان پیا وه تی و ئازی به تیا ن نیشا ن دا، له و شه ره دا هه وت هه شت که س غازی کوژران و پا نزه یه ک بریندار بو ن، کورده کانی ش تا بیست که سیا ن لێ کوژرا و سی چل که سیا ن برینیا ن هیناو چیا ن بۆ نه کرا و چونه ده قه لاه. له سه نگه ری هه سه ن خانی را ته و تۆپه ی به ره و بورجه که دابه سترا بو، پا ش بیست رۆژ به لکو مانگی ک تۆپ بارا ن چرۆکی له بورجه که کرد بو، به لām هیشتا وانه بو پێدا وه سه ر بکه وئ، هه سه ن خان هه له شه یی کردو سه ره خۆ بئ ته وه ی پرس به اعتمادالدوله بکا، رۆژیک هی رشی برده سه ر بورجه که، دوا زده لای هه لکه وتو ئازیانه خۆیا ن گه یانده سه ر بورج، چه ند که سیا ن ته نگوا ن و هه لدیرا ن، ته وانی که چا و ترسا و بو ن و که س نه وێرا هه لکش و خۆیا ن هه لدا شت. دوسه د که س که گه یی بونه بن بورجه که له وێ دامه زرا ن تا نیوه شه و شه ر بو خه ری کی کۆلینی دیوا ری بورج بون.

له و کاته وه کورده کان له پێ له پشته وه په لاماری غازیه کانیا ن دا و بو به شه ره شیر، له سه ر بورجه وه ش گولله ی تفهنگ دا با ری، له قه لاشه وه ده س رێژ ده کرا و کۆمه ک بۆ غازیه کان نه ده نیردا، ناچار غازیه کان ده ستیا ن له شه ر هه لگرت و گه رانه وه، لای ئازا و هه لکه وتو له و شه ره دا کوژران و بریندار بو ن، هه سه ن خان له ئازی به تی شیتانه ی خۆی په شیوا ن و شه رمه زا ر بو، کارێک بو کرا بو، له به رنه وه

جەنابی وەزیر لەدوای چوان نەچوو دڵخۆشی داو، لەشەریدا زۆر کارەساتی وا دەقەومێن، گرتنی قەلایان بێ کارەساتی وانابێ.

پاش ماوەیەک کە کاریزکەنەکان کاریان کرد. لەبەن عەرژەو نەیان توانی سەرچاوە کە بدۆزنەو سەریان لێ شێوا بو نەیان دەزانی بودرە کە بەرەو کوێ لێ دەن؟ بەناچاری هەرچەند هەنگاوێکی دەچونە پێش نیشانە یەکیان دەچەقاند. کە دیاری بێ بۆ کوێ دەچێ. بەو نیشانانە کوردەکان لەکەین و بەینە کە گەیشتن. لەبەری ئاوی وەک ماسی کەوت بونە تور و هەلبەزەلبەزیا ن دەکرد. هەموو شەویش هێرشیان دەهێنا بە سەر بودرە کەو لەگەڵ تەنگچییەکانی مازندەرانی و صفەرقلی بەگ و قورچی چگنی کە پاسەوانی بودر بون بەشەر دەهاتن، شەری زۆر گەورە دەکران و شو بویریان نەبو. کاریزکەنەکان دەر فەتی کارکردنیا ن نەبو، سی مانگە ی رەمەزان و شەشەکان و نیو جیژنان بەو جۆرە شەرو کێشە درێژە ی هەبو، دوسێ جار خەلکیکی زۆری شەر نەکر و ژن و مندالیان لەقەلاوێ دەرنا کە ژمارەیان نێزیک بە هەزار کەس دەبو.

ئەو خەلکە بە شەلەژاوی خۆیان دەگەیان دە ئار. گەمارۆ دراوێ کان ئەو کانێلکەیان بە ئاوی حیات دەزانی و فیداکارانە بۆ پاراستنی سولق تێدەکوژان، لەو لایشەو ئەو پەری هەول بۆ دۆزینەوێ سەرچاوە دراو بێ سود نەبو. چونکە ئاوی حیات ون بو، جەنابی وەزیر تەگبیریکی دیکە ی کرد، بپاریان دا کە بەسەر عەرزی دا بۆی بچن و سەریانی گومبەزی سولق کون بکەن و تۆپی گەورە لەدیواری پەیشە بەرەو دالانی ئاو دا بەستن و ناگری بەن، کە کوردەکان نەوێرن هات و چۆی کانێه کە بکەن، بودرە کەش بەبەن عەرزی دا هەر لێ بەن، قەرار درا کە میرسوفی و میرپازوکی و میرمقدم لەسەنگەرەکانیا ن بێنە دەرو سەنگەر بگۆزنەو بە سەر سولق، حەسەن خان پیروی کارامە ی لەجیی خۆی دانان و بۆ خۆی سەرپەرشتی ئەو میرانە ی وەستۆ گرت. پیربوداق خانیش سەنگەرێکی بەرەو سولق دامەزراند، جەنابی اعتمادالدولە ئەو نەدە ی ئەو قەلا گرتنە بەلاوێ گەرنگ بو، کە بۆ خۆی هاتە سەر تۆبخانە، بیست و یەک رۆژ لەسەر تۆبخانە ی بو، لەبەیانەو هەتا ئێوارە تۆپ هاریشتن و پاراستنی سەنگەرەکان لەژێر چاودێری خۆی دا بو، هەموو شەوێ هەر ئەرکیک بەهەر ئەمیریک ئەسپێردا بایە بەیانی لێی دەپرسا و ئەگەر تەنەخی تێدا کردبای سەرکۆنە دەکرا، کوردەکان زۆر هەراسان بون، کەشەو رادەشکا لاوی تەیار و پەرداخ و چە کدار دەهاتنە دەری و لەدەورە ی سولق شەر دەست پێ دەکرار ئازایەتیا ن نیشان دەدا، لەو لایەشەو مەشخەل هەلەدەگیرسان و لەبەر روناکیەتی مەشخەلەن تەنگچییەکان بەرەبەرەکانیا ن دەکرد. هەموو شەوێ

ژماره يده كه ههردو لايان ده كوژرانو بريندار دهكران، له لاپاڼي چيا نه شكهوتيك هه بو كه به سهر سولقدا ده پرواني، كورده كان له بن نه شكهوته كه وه بو دريكيان لي دهدا كه له نه شكهوت بيتنه دهرو لاي سهر له غازيه كان بېرته وه دهريان په پرينو بو هه ميشه بهرگري لهو كاره بكهن، پاش نه وه لي تهو خه بهره به ته ميره كان گه يشت وايان به باش زاني كه پيش دهستي بكهن و نه شكهوته كه بگرن، تا له داگيركردني سولقدا دهستييان بكرتته وه. نيزيكسي سي لاي له خو بو ردو هه لگه وتو تهو نهركه يان له ته ستوي خو يان گرت. له گه ل گزينگي هه تاو تهو لاه نازايانه له زاركسي سه نگره وه به بهر قه لادا به غار رو يشتو خو يان له نه شكهوت هار يشت. له قه لاه زوريان تفهنگ پتوه نان، به لام له يده كه س زياتريان لي نه كوژرا.

((كه شهو بهرگري عه بياسياني ده بهر كرد، نه ميره گه وه كان تا نيوه شهو له سهر سه نگره كانسي خو يان راوه ستان و پاسه وانيشيان كرد، پاش نيوه شهو دو دهسته له كورده كان هاتنه دهري. قوليك رويان له سه نگره كان كردو شهريان هه لاساندو خه لكيان به خو يانه وه خهريك كردو قوليكيش له بن نه شكهوته كه وه سهر يان دهريانو له گه ل تهوانه لي ته شكهوت دابون شهريان دهست پي كرد، تهو لاه نازايانه چاك وه دهست هاتنو تا گولله يه كيان پي مار تيريكيان له تيرداندا بو شهريان كردو ته شكهوتيان به دهسته وه نه دا. پاش تهوي هيچييان پي نه مار ده كه سيشيان لي كوژراو چي واي نه مار بوو كورده كان خو يان له بال باوين و ناسه واريان لي بېن، تهو بيست كه سه ي مابون دهستيياندا شيان و له ته شكهوت دهريپرين و به نيو كورده كان وهريون، تا به قونه شهري برون و تهوي ته جه لي وه درهنگي كه وتي به زيندويي بگاته وه سه نگر، ههستي برينداريان هه رچونيك بو گه شته وه تهواني ديكه ريگاي نه مانيان گرته پيش، كورده كان دو برينداريان كه يه كيان تفهنگ چيكي ئيسفه هاني و تهوي ديكه يان پاژوكي بو به زيندويه تي گرتو بردياننه قه لايه. نه ميرخان له نازايه تي تهوان سهرى سورما بو نه يه يشت بو بيانكوژنو دهرماني كرد بون و پاش تهوي برينه كانيان ساريژ بسوه وه ئيزني دابون بيتنه وه دهري.

به كورتي له بهر بهري به ياندا تهو شهريه دوايي هاتو كه لاكي كوژراوه كان كه له بهر زاركسي نه شكهوت كهوت بون ديار بو. غازيه كان كه ميكيان سام لي نيشت. جه نابي اعتماد الدوله دلتهنگ بو هه ره شه ي له ته ميره كانسي مقدم و سوفي و پاژوكي فهرمو.

به لام له شهردا تهوانه هه ده بن و تهويش بو تهوي دوژمن دلخوش نه بن زياتر له رۆژان خهريكي كاروباري شهري بو. ههري تهوي رۆژي چل غازي ئيستاجلو كه

له گهڻ حهسهن خان بون رقيان ههستاو غيرهتيان بسزوت و خويان بؤ گرتههوي
 نهشكهوت ناماده كرد. اعتمادالدوله لهئيزن دانيان دودلو له روداوي دويشهوي
 نيگهران بو. حهسهن خان زوري ههولدا و گوتي: نه مشهو بؤ خوم ناگام له وانه
 دههه و به سئ سهد كه سه وه بهرگري له هيرشي كورده كان ده كه م. جه نابي وه زير
 لايهك خوش و لايهك ناخوش ره زاي داو به قبان سولتاني بيگدلي و امامقولي
 سولتاني تاجراوي نه سپارد كه پشتي حهسهن خان له و شه ودا به هه مو هيري
 خويانه وه بگرن.

له سهر داواي ته ميره كان ده كه سي ديكه يان له گهڻ خستن و به تيكرابي بونه
 په غا كه س. به ته ياري و چه كداري تيشوو پيويستي چهنه روژهيان هه لگرت و
 لينگيان دا به ره و نهشكهوت. كورده كان له نازايه تي و خوبه خت كردني نه وان
 سهر يان سورما. كه شه و داهات زورتر له شه وي دي هاتنه ده وي و شهر قه و ماو،
 شه ريكي يه كجار توندو گه و ره. حهسهن خان و ته ميران له ده ره وه و كوره كورهي نيو
 نهشكهوت له زوره وه به گژ كورده كان دا هاتنه وه تا به ره به ري به يان شهر بو
 كورده كان هه رچه ندي تيكوشان چيان بؤ به چي نه كراو به شله ژاوي گه رانه وه و
 غازيه كان پياوانه نهشكهوتيان داگير كرد. هه مو شه وي چهنه كورديان كه
 تابه ياني ناويان ده كيشاوه به توپ و تفهنگ ده كوشت و بريندار ده كرد. تا ورده ورده
 سدهنگر هه لكشان و گه يينه سهر ياني هوزي سولق گومبه زي هوزخانه يان كون
 كردو له وي را ريگاي ناويان ديتته وه و زانيان سه رچاوه كه ي له كوييه. كورده كان
 خه ريكي دوزينه وي چاره بون.

هه مو روژي له نيو بودره كه وه سهر يان ده كردو بهرگريان له كاري نه و كه سانه
 ده كرد كه بودريان لي ده دا. ته ميره گه و ره كان روژي هه ژده ي مانگي قوربان
 جهنگه ي نيوه ويه، كايه كي زوريان له كوني سولق كردو ناگريان تي به ردا.
 پاسه واني هوزخانه خويان له بهر نه و قانگ دانه رانه گرت و هه لاتنه وه بؤ قه لا.
 غازيه كان خويان فير دا خوار و سولقيان داگير كردو ريگاي ناويان باش به خشت و
 قور گرت. نه وي روژي هه رايه كي گه و ره له بن قه لا ده س پي كرا. كورده كان زور تي
 كوشان بهرگري له و كاره بكهن. به لام ده روست نه هاتن و هيچيان بؤ نه كرا.
 پاسه واني سولق به تفهنگچه كاني مازنده راني ته سپتر دراو ته ميره گه و ره كان هه
 يه كه گه رانه وه بؤ سهنگه ره كاني پيشوي خويان جه نابي اعتمادالدوله ش
 له توپخانه را گه واره بؤ مه زلي خوي.

ته ميرخان و گه و ره گه و ره كان تا ده پازده روژ به ناوي كه مي بوزلق و خه لكه ش
 به ناوي بؤگه ني هوزي گه و ره قه ناعه تيان كردو خه ريكي قه لاداري خويان بون

چونکه داگیرکردنی سولق له زستانه وه تا به هاری کیشا. وهختی بارانی هات و هه وره کان ته مسال به پیچه وانده سالی رابرد و هک فیلانی مهست که وتنه شریخ و هوپو به روحی خوی که کهس نازانی چند زوره، نیزیکی مانگیکی بی نیوپر باران باری لیتی نه کرده وه و قه لاتشینه کانی له تاو بی نیاز کرد، چونکه ته گیر ته قدیری پی هه لئاوه شیتته وه، نه وه هه مو هه ول و تیکوشانه ی له وسه مانگه دا بو داگیرکردنی سولق ته نجام درا به فیرو چو قه لاتشینه کان پتر له جارن خه ریکی قه لاداری بون^{۲۰}.

باسی داگیرکردنی قه لای دهم و کوژانی له میرخان و ده ستوپیه ونده کانی و کاره ساته کانی دیکه، که هیندیکیان له سه رده می ژبانی اعتمادالدوله دا و هیندیک پاش نه و رویان داوه.

چونکه له بهر بارانی زور وه گوتان سولق سودیکی ته وتزی نه بو، بریار درا که هه مو ته میره کان سده گه ری خزیان به رتگیای کوچی به سه وه تان دا به رنه پیش و قه لاکه به یارمه تی خوداو هیزی باسک بگرن. جه نابی وه زیر له مه زلی خزی باری کرد و بو لای سده گه ری حه سن خان هات. سده گه ریکی به سه رکرده بی صفرقلی به گو پیاهه کانی تاییه تی شا کرده سده گه ری خزی و له وی دا دامه زرا. له هه مو لاهه شه و ر وژ تیه ده کوشان و شتومده ک و که ره سته یان ده کیشاوه. سه وه چنه کان سه وه یان ده چین و هیندیک گل و قوریان له رتگیای دوره وه دینا تا سه وه کانی پر بکه ن. ناسنیا به سه ر ته خته یه کی ته ستوردا کیشا بو گه ردونه یه کیان سازکرد بو که کارگه ره کان له پشت نه وی کاربکه ن و له گولله ی زه بر زه ن و تفه نگ بیاریزین. به و جوره شه وانه کاریان ده کرد و گه ز به گه ز ده چونه پیش. له گه ل نه وه شدا هیچ شه ویك نه بو که دوست کهس نه نگیدورین و له نیتو نه چن. له پیش دا حه سن خان و ته لیاس خه لیفه ی قه ره داغلو و میر فه تاحی مین باشی تفه نگچیه کانی تیسفه هانیا به و جوره ی گوتان برده نه پیش و سده گه ریان گه یانده بن بورجی گه وری ده ره وه ی قه لاو ته نیشته دیواری. قه رابه گ ناویك که وه کیلی ته میرخانی بو، پاسه وانی له و بورجه ی ده کرد. کاریزکه نه کان چند ر وژ کاریان کرد و نه دارانده یان ناگر تیه به ردا که بو قایمی ده نیتو چینه ی دیواریان کیشابون. نه و دارانه سوتان. دیواره که هه ره سی هینا و زگی داو نیوه رزیه ک که کارگه ره کان خه ریکی نان خواردن بون، لایه کی بورجه که بزوت تیک روخاو ده سته یه ک له پاسه وانه کان له گه ل خاک و خول بو نیتو دۆله که جاله بونه وه. که نه وه روی دا جه نابی وه زیر بو حه سن خانی ده ستور فهرمو که نیتیر چ وهختی راوه ستانه، هیرش بو بورجه که به رن.

حەسەن خان فەرمانی هیڤشی دا. هەوێل کەسیکی پیتی لەسەر بورجە کە داناو
 تەفەنگی لەقەرەبەگ داو سەری ببری هێنایەوه، پالەوان محەمەد ناویک بو
 لەتەفەنگچەکانی خوزانی نیسەفەهانی. لەپاش ئەو دوازدە کەسی دیکەوه سەر
 بورجە کە کەوتن و حەوت هەشت پاسەوانیان لەسەری سەر ببری. خوشکەزای
 ئەمیرخان کە لاویکی زۆر جوان چاک و شەنگ و شوخ بو، هەڵدایا و لەخواری
 لەگەڵ گێلە پیاویکی تیرە چینی کە لەپاسەوانان بوو تێک ئالغان و دەست
 بەدیه خە بون. هەر دەس بەجێ کوشتی و سەری ببری هێنایەوه، جەنابی
 اعتمادالدوله زۆری پێ ناخۆش بو و گەلێک بەسەر کابرای دا هات و ئەو خەلاتە
 بەهێوای بو نەیدرایە.

بێڕینەوه، بورجە کە داگیرکراو پاسەوانەکانی زیاتریان کوژران و چەند
 کەسیشیان لەبەن داروبەردو گل دا خنکان. نوسەری ئەم پیتانە کە ئەو هاتوچۆیە دا
 رەفیی جەنابی وهزیر بو، ئەم چوار نیو شیعەری بەدڵ داها و نوسی:

((ئەو بورجە کە بۆ گرتنی دەست گیرا

لەئاسۆی ئەوێ وەک هەتاو هاتیە دەر

ئەوەندە بەرز بو کە دەستی هیوای کە یوان

کورت بو بۆ ئەوێ بگاتە توربە ریژی))

کاتێک بورجی گۆڕین کەوێ بەردی سەر ریڤای غازیان بو گیرا، کار هاسان
 بو، لەماوەی دە رۆژدا سەنگەرەکانیان گەیانە دەورووبەری قەلاو تۆپچەکانیان
 دامەزراند. تۆپێکی گەورە بەلیمزیان بەرانبەر بەقەلائی سەری و تۆپێکی
 دیکەیان بەرانبەر بەقەلائی خواری لەسەنگەری پێبودا قخاندا دامەزراند و
 دەستیان بەگولە باران کردو تەنگیان بەقەلا نشینەکان هەڵچنی. ئەمیرخان
 سەری ئی شیواو کوردەکان هیوا بپراو بون، چونکە گەلێک لەخزم
 کە سوکارەکانیان ئەو شەپانە دا کوژران. قەلاتشینەکان دەستیان بەهاتنە دەر کرد.
 هەموو رۆژی دە کەس و بیست کەس لە کوردەکان و لەجەلالیەکان خۆیان دەریاز
 دە کردو پەنایان بۆ سەنگەرەکانیان دەهێنا. لەسەر فەرمانی پیروژ پەنا دەدران و
 خەلات دەکران و دلخۆشی دەدرانەوه.

بە کورتی کاری قەلا گەیشته جیڤایە کە ئەو و پۆو سەبی بگیری. کە رودای
 مەرگی اعتمادالدوله روی دا. چلۆنایەتی روداو کە ئەو یە: رۆژیکی لەگەڵ
 ئەمیرەکان لەمەزلی گەنجەلی خان بون. ئیوارێ کە هاتنەوه سەریکی
 تۆپخانەیان دا، سەری شەوێ هاتنە دیوێخان، پاش بەجێ گەیانندی نوێژان تا دو

به تلّ شو و رابرد و هك جارى جاران زور به پوگهشى و روخوشى له گه لّ خه لگى
مه جلیس قسه ی کرد، کاتى خه و چوه جیى نوستن. نوسه رى ئه م پیتانه هیتشتا
نه گه بی بومه وه مه زلّی خۆم که به دوام داهاتن. منى هه ژار سه رم سوپما که ده بی
هۆی بانگ کردنم چی بئ؟ یه کى دیکه گه یشته و گوتى: جه نابى میرزا به مه رگى
موفاجات ته و او بوو، هه مو توشى سه رسوپمان و خه م و په ژاره بون. خه به ره که مان
به خاوه ن شکۆ را گه یاند. هه ر نه وى شه وى ته ره که یان له بن قه لاهیتنا خوارى و
شوشتمان و کفنمان کرد. ئیواره ی نه وى رۆژى ناردمانه وه ته ورژى. نه میره کان
ناردیان له دوى امامقولى خان که به له شکرى کى ته یاره وه له سه لماس بو.

نه و رودا وه هه مو که سى په ریشان کردو کارى قه لای که نیزی که به ته و او بون بو
که میتک وه دواخست قه لانشینه کان خورا گرتیرون. تا هه مه د به گى شاملۆ که
کرا بو وه سه ردار گه یشته جى، نه میره کانى پیشوو تازه هاتوو به و په رى
له خۆبوردنه وه خه رى کى گرتنى قه لای بون. به ما وه یه کى کورت سه نگره کان
له خواره وه گه یشته بن دیوارو بورجه کان به زه برى تۆپه به رد وه شینه کان وه له رزین
که و تن و درزو که لیتیان لى په یدا بو. له لای سه ره وه نازیانى قه لاشکین هیرشيان
هیتاو دوستی بورجیان دا گیر کرد. له لای سه نگرى په ربودا قخانیشسه وه غازیه کانى
تورکمان په لاماریان بۆ بورجه کانى خواره وه که کوره گه و ره ی نه میرخان فه رمانده ی
بو، به ردو پیتى هه لچون و وه سه رى که و تن. پاسه وانه کان خۆیان بۆ رانه گیرا. ده ستیان
لى هه لگرت و رایان کرد بو قه لای سه ره وه. هه وشه که کرا وه له وى را خه رى کى
هه لکه ندنى دیوارى نیتان دو قه لاکان بون، پاسه وانه کانى بوزلق پیایان ناره
خزمدت نه میره کان و تامانیان خواست ته سلیم بون و بوزلقیان به ده سه ته وه دا. سى
قه لای قایم گیران، کورده کان له فره که و تن، هه مو رویان له مالى نه میرخان کرد
که نه ویشیان کرد بو ه نارین قه لای.

غازیه کان بى ترس خۆیان له قه لای هاویشته. جگه له مالى نه میرخان هه مو
که لیتن و قوژینى قه لاکه یان دا گیر کرد، نه میرخان که ته ماشای کرد له هه مو لا وه
به لای ده و ره ی گرتوه، کورده کانى له شه ر کردن مه نعه کردو ناردیه کن هه مه د خان و
تکای کرد که بۆ خۆى له گه لّ غازیه کانى شاملۆ بیتنه ناو قه لای، چونکه له هه سه ن
خان ده ترسم و زۆرمان خوین له یه کتر رشتوه، نه و ناگاداریمان لى بکا خۆم و
کوره کانم و خیزان و ده ستوبیتوه نده کانم به سه لامه تى بنیتریته به ر باره گای به رزى شا.
له و کاته دا خان نه بدالى موکرى به چهند که س له نزی که کانى خۆیه وه هاته
ده ر، نه ویان ناره قوئاغى ته لیاس خه لیفه ی قه ره داغلق که میوانى نه و بى.

له پاش ئهو محمد به گي برای تويل به و جهلايانهوه که له قهلاډا بون دهرکهوت، پاشان محمد به گ له سهر ويستی ته مير خان چوه نيو قهلا، ته مير خان و کوره گوره که و نيزيکه ي سهد که س له عه شيره تي برادوست، هه مو زري پووش و تفهنگ به ده ست و چه کدار به هه مو ته سبابي شه پوره له ماله وه هاتنه دهر، له گدل محمد به گ يه کتريان دي و دوسه که سيکيش له قهلاډا مانه وه.

محمد به گ پاسه واني به دياريه وه دانان که که س وييان نه رزي و رو له ماليان نه کا، ته مير خان و ده ستوپيه ونده کاني هينا مالي خوي و خيوته و باره گايه که گوره ي تاييه تي بو هه لډان. ناردی له دوی حه سن خان و ته مير کاني تر که بيت ته مير خان بينن. جا ئهو ده مي هه رچي قازانجي ده ولته تي تيدا بو ته وه ي بکه ن. بو خوشي ويرا ي براکاني له نيويان دانيشته و به گهرمي ميوانداری لي کردن، که حه سن خان له خيوته که نيزيک بو وه ناردی به دواي محمد به گي داو بانگي کرده ده ري. نه هاتني حه سن خان بو خيوته و چونه ده ري محمد به گ ته واني نيگه ران و دردو نگ کرد، حه سن خان به محمد به گي وت: ((سهرم له کاری تو سورما وه قهت وام له تيگه يشتن و ليزانيني تو رانه ده دي که به خوت و برايانه وه له نيو ته و ياغي و سه رکيش و لاسارانه دا دابنيشي که ده ستيان له خويني خويان شوشته و جي متمانه نين و نابي به هيچ باريک برويان پي بکري. ته گبير ته وه يه که نه وان له به ريه ک بلاو بکه ي ته مير خان و کوره که و چهن که سيان له کن خوت گل به وه و ته واني ديکه هه رچهنه که سيان به ته مير يکي بسپيره که پاش ته وه ي فدرمانان بو هات جي به جيتي ده که ين)).

محمد به گ ئهو قسه ي پي به جي بو، پياوي ناره که کن ته مير خاني: ((مانه وه ي ئهو هه مو که سه پيکه وه له جيگايه ک تيمکاني نيه، بو خوت و کورو خزمه کانت ليره به سينه وه ته واني ديکه داده بشين)). ته مير خان ملي را کيشا به لام ناوه له کاني مليان نه داو گوتيان: ((بو خوت دلتي اي که ته مير کان سه ربه خو ناوړن ته تو بکوړن. به لام يه کي له تيمه ناهيلن. بريارمان وابو که له خوشي و ناخوشي دا پيکه وه بژين. توستا وادياره تو ژياني دو رژوت پي باشته. تيمه لينک هه لئا پرين و نه گهر بکوړين با پيکه وه بمرين)). جوايان ناره وه ده ري له کاتي ئهو هاتو چويه دا له مالي الياس خه ليفه هه را پهيدا بو، کاتيک خان ته بدالي موکريان ناره قزناغي ته لياس خه ليفه، بو خوي له سه نگر بو. پياوه کاني خه ريکي ميوانداری و به جي گدياندي ته رکي پتويست بون و شه ربه تيان بو هينان و، له و حاله دا خه ليفه که پياويکي سو في و خاوه ناکاريکي ساکار بو به سه ردا هاته وه و ميوانه کاني زور به خيره اتن کرد و له پياوه کاني توره بو که به و گهرمايه بو چه ک و

بهرگی شه‌رتان له‌برادران نه‌کردۆتسه‌وه. خزمه‌تكارێك كه‌به‌رگی شه‌ریان ئی
 وەرگرت و سوکیان بکا. خان ته‌بدال و ئاواله‌کانی خه‌یالێکی دیکه‌یان به‌دڵدا
 هات. ده‌سه‌جێ له‌جێی خۆیان راپه‌رین و شیریان هه‌لکێشاو چهن شیریان
 له‌ته‌لیاس خه‌لیفه‌ داو چهن که‌سیان له‌خزم و پیاوه‌کانی که‌بێ چه‌ک بون له‌نیو
 خێوته‌ بریندار کرد. غازیه‌کانی قه‌رده‌اغلو پێیان زانی و به‌شیری روتسه‌وه
 له‌خێوته‌ی وه‌ ژور که‌وتن. ته‌لیاس خه‌لیفه‌ و دوکه‌س له‌خزمانی کوژرابون و چهن
 که‌سیش بریندار بون. رویان له‌خان ته‌بدال کردو ته‌ویان به‌ئاوه‌لانه‌وه‌ له‌توپه‌ت
 کرد، ته‌و روداوه‌ قسه‌ی حه‌سه‌ن خانی وه‌راست گێتړا و که‌س متمانه‌ی به‌وان نه‌ما.
 قزلباشی غه‌زا که‌ر روبونه‌ شیران و له‌سه‌ر که‌سه‌وه‌ نه‌چون و شیریان تی نان،
 هه‌رس له‌و روش پێشتر هات بوه‌ ده‌ر، چ کورد چ جه‌لالی کوژا. چونکه‌ به‌رده‌ست
 بونی ته‌و چینه‌ غه‌ده‌داره‌ وه‌ک ئیمانی ناھومییدی بو. ته‌مه‌رخان و ئاواله‌کانی
 هێرشی قزلباشیان بۆ ده‌وه‌ی خێوته‌ که‌یان دی و راپه‌رین و لبادیان کون کردو
 غازیه‌کانیان وه‌ به‌ر تفه‌نگدا. له‌ولاشه‌وه‌ خێوته‌ گولله‌ باران کرا. بیست سی
 که‌سیان وه‌به‌ر هاتن کوژران. ته‌وانی دیکه‌ به‌شیری روتسه‌وه‌ ده‌رپه‌رین و به‌شه‌رکردن
 به‌رێگای نه‌ماندا رابردن. له‌شکری رق هه‌ستار وای ده‌ست به‌کوشتار کرد که‌ته‌و
 که‌سانه‌ی شه‌ش مانگ له‌وه‌ی پێش هات بونه‌ ده‌ریش ده‌رباز نه‌بون، ته‌رو وشک
 پێکه‌وه‌ سوتا، ته‌وانی له‌قه‌لاش مابونه‌وه‌ ئاسه‌واریان ئی برا، به‌کورتی قه‌زاو قه‌ده‌ر
 وای هێنابو ته‌و روداوه‌ له‌خۆیه‌وه‌ قه‌وما، پاداشی نه‌مکه‌ به‌حه‌رامی خۆیان وەرگرت.
 پاش لیکۆلینه‌وه‌ زاندره‌ که‌ته‌مه‌رخان و ئاواله‌کانی ته‌ه‌گیریان کردبو هات بونه‌
 سه‌ر ته‌وه‌ که‌ر زگاریمان له‌ده‌س قزلباش ئیمکانی نیه‌. گوته‌ بویان (به‌رگی شه‌ری
 له‌به‌رده‌که‌ین و چه‌ک هه‌لده‌گرین و ده‌چینه‌ ده‌ری، هه‌مو ته‌مه‌ره‌کان له‌و کۆرده‌ا
 کۆده‌بنه‌وه‌، ده‌ستیان ئی ده‌ده‌بنه‌ شیران، تا له‌ده‌ره‌وه‌ ئاگادار ده‌بن جو‌قه‌واریان ئی
 ده‌هرین، ته‌گه‌ر توانیمان وه‌ ده‌رکه‌وین و خۆ زگاربه‌که‌ین ته‌وه‌ باشه‌، ته‌گه‌ر
 نه‌مانتوانی به‌س نیه‌ ته‌گه‌ی خۆمان له‌پێشدا کردۆتسه‌وه‌ و خویته‌ی خۆمان
 نه‌ستانده‌وه‌ و پیاوانه‌ کوژراوین، بۆیه‌ ته‌و تازیانه‌ ته‌یه‌ له‌خان ته‌بدال رویا له‌پێشدا
 ته‌لیاس خه‌لیفه‌ی کوشت، خودا بۆ خۆی ده‌زانی.

پاش ته‌م روداوه‌ کوپه‌ به‌چوکه‌کانی و خاوه‌ خێزانی ته‌مه‌رخان ته‌وی مابون،
 هێتیاين بۆ هۆردوگا و مال و سامانی قه‌لاتشینه‌کان به‌سه‌ر غازیه‌کاندا دابه‌ش
 کرا له‌حالی که‌ هۆردوی خاوه‌ن شکۆ له‌ گاو دۆلی مه‌راغه‌ بو، ته‌وی قه‌وما بو
 به‌ عه‌رزێ پێوژی گه‌یشته‌. له‌سه‌ر قه‌رموده‌ چهنده‌ رۆژێک گه‌نجعلی خان به‌خۆی و
 تفه‌نگچه‌کانیه‌وه‌ له‌بن قه‌لا مانده‌وه‌ و ته‌مه‌ره‌کانی دیکه‌ به‌له‌شکروه‌ رویان

له ده رگای خاوهن شکوی عالمپه نا کرد، له چیمه نې قهراچوق گه یینه باره گای
 پېړوز، ولات و سامان و دهسه لاتنداری ورمی به قبان خانی برای عهده به گای
 بیگدلی ته سپېردار. سڅ هه زار تومنه زتړی نه قدیش بۆ پېداویستیه کانی قه لای
 دمدوم و یارمه تی غازیه کان و پیاوه کانی نه و دیاری کرا، فرمان درا له سنوری
 ساروقورغان و گاورود تا سه لاس هدمو ته میرو حاکمه کان له بهر حوکی نه و
 دابو له قسه ی دهر نه چن، نه ویش به له شکرکی ته یاره و چو بۆ وینده ری و
 خه ریکی ناوه دان کردنه وه ی قه لا بو، گه نجعلی خانیس به خو ی و تفه نگیچیه کانی وه
 تیکه لای هۆردوی گه وړه بوه) ۱۱.

روداوه کانی گیرانی قه لای دمدوم له نار کوردا بۆته داستانیکی قاره مانیتی
 که به یتیتو حیقایه خوانه کانی کورد به زیندویتی پاراستویانه، نه م چیرکه
 به چنده جۆر به چنده زاروی جیواز هونراو ته وه و گیر دراو ته وه، به لام ناوه و لکی
 هدمویان له نازایه تی و خوراکرتی جه نگاهورانی کورد و درندایه تی هیزه کانی
 عه ده م دا یدک نه گر نه وه.

به ر له کورد خو ی، کور دناسانی بیگانه به یتی دمدمیان تو مار کردوه،
 له وهش چنده دین تیکستی جیواز نیسته به جی ماون، که هه ریه کیکیان نرخه
 تاییه تی خو ی هه یه، له وانه نه م تیکسته یان که تو سکارمان له سه ره تای چه رخی
 بیسته م دا له موکریان له زمانه ی (ره جان به کر) سه وه وه ری گرتوه و تو ماری کردوه.
 نوسه رانی هاو چه رخی کورد بایه خیکی تاییه تیان داوه به ژیان دنه وه ی داستانی
 قاره مانانه ی به رگری دمدوم عه ره بی شه مو، له داستانیکی هونه ری دار، مسته فا
 صالح که ریم له چیرکیکی دريژدا، دایان رشتوته وه.

به یتی دم دم

دلّم راناوه ستی له بهر نه وی غه من، له بهر نه وی ژان

بانگیکم وه بهر خولای، نه وی دیکه م وه بهر پیغه مبه ری ناخر زه مان

بانگی دیم وه بهر چاکی گه رمینت و له کویتستان

بانگی دیکه م وه بهر پیرسوله یانی له بانی

بانگی دیکه م وه بهر سولتان سه مه دی ماله خو ی ده کرد له ده شتی ورمی

له گه ل کونه لاجانی

بانگی دیم وه بهر سولتان بایاقوبی ماله خو ی ده کرد له کیوی فده رنکی

به رامبه ر گردی گوزه گیرانی

بانگی دیم وه بهر شیخ ماری ماله خو ی ده کرد له ده شتی مه حه شه ی

به رامبه ر به گردی گورخانی

بانگی دیم وه بهر بهرمان سپی له چومهلانی
بانگی دیم وه بهر خدری زینده و خدره لیاسان، نه مرن، سه ییاحن " کهس
به مه نژیان نازانی

بانگی دیم وه بهر تیمام حه سه ن و حوسینی غه ریب، مه رقه دیان له مه شه دو
که ره لایه عه جهم و کلاره شیان ده چنه زیاره تی " ده لئین: روژی قیامه تی خولا
ده مانه داتی تیمانی

بانگی دیکم وه بهر حه زره تی عدلی روژی جومعه و جه ماعه تان، سوار ده بی
له دولدولی، ده ست ده داته زولفه قاری، ده چیتته خه زای گا ورقرانی
بانگی دیم وه بهر سه وزه پۆشی له حاجی خوشی له ترشه کانی
بانگی دیم وه بهر ته و شوژه سوار سولتان سه عد وه قاسی، ماله خۆی ده کرد
له ترۆیکی کویتسانی

که دم لی به جوت نه نگوتن له قسقه پانی

که دم لی یاغی بو له چیمه نی هۆزانی

له بن گوئیانم خوش دی هاره ی قالنیه له گه ل چریکه ی کوتانی
خانم چونه سه ر بورجی دهمدی، خۆیان هه لده دیرن به رامبه ری به ردی
شمشیرخانی دلّی خانی به برینه چهند به برین برینه، زه ینی خۆم دا چیمه نی
هۆزانی، چهند شین و نازه نینه، چۆمی باراندیزی دیتسه خوارئ، چهند زولال و
شیرینه، دیواندزی، بازار به تال کهری بو کهس نه ماوه، بۆ مه ش نامینئ
خانی براده ستان گوتیان به خان ئابده لی موکریه: بلا بوت دم برایه کی دایکو
بابیه، ده ست بۆ باویمه سه ر بالچوغه ی شیران، کیتلانت بۆ به جئ بیلم،
له بنه بانیی دم دمییه

خه جهرانت بۆ ده شکینم جوئ له نیرویه

شیرانت بۆ ده شکینم جوئ له دانزغیه

ده مانچدت بۆ ده شکینم جوئ له میسریه

تفه نگانت بۆ ده شکینم، خانی خۆم، جوئ له وه ستا شاقولیه

رمبانت بۆ ده شکینم، خانی خۆم، جوئ له نه زه رییه

مه تالانت بۆ ده شکینم، خانی خۆم، جوئ له که رگه ده نییه

زریانت بۆ ده پسینم، خانی خۆم، جوئ له داودییه

همسانت بۆ ده پسینم، خانی خۆم، جوئ له سه گلاویه

پیوانکت بۆ ده پسینم خانی خۆم، جوئ له سی سالییه

مه گهر ټه و شه په کی کردبې ، روسته می مازنده رانی، له بن کیتوی ده ماوه نندی
سپی دیوی ده هیټا زه وتی شیریه

مه گهر ټه و شه په کی کردبې، کوره ئیرانیان به خوین سیاوه شییه
دلې خانی به برین، چهند به برین برینه! بوټ ده چمه گوټی دمدمی، چ
دمدمی کی رهنگینه، چومی باراندیزی دیته خواری، چندی زولالو شیرینه! لیم
بو به قدسریکی جندییه خه خواری ده بریه وه. بلا هر له شای هه تتا خونکاری، هر
له خونکاری هه تا شاهیه. شا به ته بدالی گه پرایه، هو له دمدمی دی ده زگایه،
له ئیسپه هانی ئی کرد رایه. شا عه بیاس ده لټی: حه سدن خانه! بلا بکه ین ته گپیرو
رایانه، به سه رمان دا هات زستانه، زستان چو و رابرد هاوینه زوکه، شو غلم بو
پیټک پیټه، دمدم له بوستینه، ټه و سال حه وت ساله له من یاغینه.
ده لټی: شا! جیتی تاسییه، ته ز نایچومی، هیمدادی بو دی له رومی،
ده نشکینی، ټیک ده دا کومی، ده نکه ن به به ردی بن گومی، خه لقی به عام ده نکه ن
لومی.

شا عه بیاس ده لټی: حه سدن خانی به غه رزه، به س، بکه قسه دی ده نا ته رزه!
هه سته له پیشم رابه رزه، له هیمدادت ده یم ته رزه، دمدم له زگی به غه رزه
حه سدن خان ده لټی: شا! به سم له سه ر بکه نازو ته رجوان، ته گهر ندم ته ستان
به وان زوان، ره شم بکه ن هه ردوک رووان، دامنټی له جی مائی جوان.
مه دیته ره ته سپیان ده ره هیټانه، زینیان له پشته ده کوتانه، ته داره و نالیه ندانه،
چه په ر چو بو سه ر نیلانه، به سه ر شارو ولاتانه، ټه و ئیرات و ئیره وانه، ره شت و
کشمیرو گیلانه، بیت له ورمی له لاجانه، سندوس بیت و موکریانه، سنه بی،
سنور بی، کرماشانه، ده رگه زینه، رژه ستانه، هه ویزو، شو شترو، مه ریوانه،
سه ده هزار خان و سوټانه، پایته ختیان ئیسپه هانه
وه ده رکه وت له ئیسفه هانی، له قوشه نی، له توغیانی، دارو به رد هاته هه ژیانی،
توژ گرتی به ری تاسمانی، بو ره روژی ناخر زه مانی
ده قرشه نان که وت غلوه، له شکر تیپ تیپ ناوا بووه، مه نزلکیان، هات
قافلاتتوه

له و کافری ده به فیټله، سه ری رمبیان ده لټی بیله، له شکر له دوی بوو
به خیله، مه نزلکیان، هات ته ره دیله
کافر داژوین له مه جیزه، مه لگونه دین ریز به ریزه، مه نزلکیان، ده شتی
ته ورزه

دئ لرفه لرفى بهيداغان، دئ دهنگى زرى و قولچاغان، مه نزل له بناو
مه راغان

قوشه ن دئ رئ به ريبه، ده لئ: خانى موكرى له كوئيه؟ مه نزل ئيكيان، له ده شتى
خوييه، له شكر ئاژواي به مه خسوسى، له خانى موكرى ده پرسى، له شكر له ده شتى
سندوسى، چند له شكرىكى ئهنگامه يه. به قوشه ن و زه مزه مه يه، هات گرتى
گه لى دار نه يه (ره حمان به كر) يان له گه ل هه يه

جواب چو له بؤ خانيبه، چا كه خؤ بكا قه وييه، عاله م بؤ ئه و بزوتيبه، چاك
شه رتاك له سه ر دينيبه.

خان ده لئ: ئه و شا بئ، ئه منيش خانم، خاله ق بئ به پشتيوانم، غولامى ره وىك
شيرام، قاتلى كوللى شيعانم

روژىكى به يانى به ردا، له شكرى شاي هات له سه ردا، راي پؤشى بو، دارو
به ردا، هات له بن دمدمى وردا

دمدم به ردى مه يدانى، لئى ده ن تۆپى ئيسفه هانى، تۆز گرتى به رى
ئاسمانى، مه رد چاتى دا ده گرن مانى، بؤ روژى ئاخى زه مانى

دمدم به ردى له نزارى، لئيان دا تۆپى هه وشارى، حدوت شه و روژان ئاور
بارى، دونيائى دا گرت، به يه كجارى، خه به ر چو له بؤ هه وشارى

دمدم به ردى له به ردى، لئى ده ن تۆپى نه به ردى، تا روژى مه ردى و نامه ردى

دمدم به ردىكى زويه، لئى يان دا تۆپخانه و تۆپه

دمدم به ردىكى پانه، لئى يان دا تۆپ و تۆپخانه، قه لاتى پئ بكه ن وئرا نه

دمدم به ردىكى مه يدانى، لئى ده ن تۆپى له كارخانى، كاريتى گه يه

هؤزانى

دمدم به ردى ده به يه، لئى ده ن به تۆپى كه له يه، كاريتى گه يه كو كه يه

خان به خه زايه مه شغو له!

ده م به ردىكى خره، چوار ته ره فى ليتوه بره، به ده شتى به شير بكره

خان به خه زايه مه شغو له!

دمدم به ردىكى شينه، چوار زستانه، پينج هاوينه، تئيدا خانى له پ

زيرينه، زه فەريان پئ نه بردينه

وه كيل و وه زير ده لئ: خان، ئه وه كينه؟

خان فەرموى: ئه وه كاروانينه

خان به خه زايه مه شغو له!

خانيك رابو له كوردانه، كټ بو، له حه مده به گي لیتانه، روی رهش بټ له گه ل
جوانه! له سهر يهك نيمچون نالانه، زيز بو، چو بټ نيتو نه وانه، پټی نيشان دان
سوله خانه. كټ بو؟ له كافري بټ نيمانه، تټيان كرد هاشو دره مانه، پټی قري
دهبون موسلمان، له وان بوه روژی ته نگانه، له كنيان ناخړه زه مانه، چنده گريان
نهو خاتونانه، لټيان تټك چو جي و مه كانه، خولايان بټت پشتيوانه!
خاتونيك دټته مه يدانې، له دلي خاني ده دا تاني: ليت حرام بټ جټي كاباني،
ناو نيبه پټي بكهين شيلاني

خاتونيك دټي و ده بزي: رهي، خانه مارت گزي، لټم رهش بون سهر و كهزي
خاتونيك دټي به فقهري، چوكي داده له پټش ميري: خان، سه لا له مني
فقهري! خان ناو نيه پټي بكهين هديرې، خان حديفه، تو بټ موده بيري
خان به خزايه مه شغوله!

كټ بو؟ له خاني له پ زټرينه، له شه رافه تي خاتوني شيرينه، به فريك باري
به هارينه، له شه رافه تي خاني له پ زټرينه، حدوت شهو روژان به وي ژينه
رايان وا بو به هه زاري: سواركهين خدري برينداري، به چه در بچي بټ خدمت
خونكاري

وهزي راي گوت به بويي: چا كه قاقهزي بنټري، قهلاتي بټ شاي به جټي بټلي
كټ بو؟ له خاني جندييه “گوته تايغه خزاويه، هدرچي هه لي قه يدي نيبه،
هه رچي مري فيدايه، هه رچي بكوژري خزاويه
تايفيك بو، تايغه كافري، گوتيان به خان: پوچو ناما قولت كرد تا سهرت
هه لده گري” دهس به شير ده چين بټ له شكري

كټ بو، له خاني جندييه “ده لي: بانگي حدق وه ر نه ويه، بټ شهريكه، هيچ
شهريكي نيبه، غه يره ز خولا هيچ كه سي نيبه، يا بټ شيخي گه يلاني، شيخ
جونيدې به غداديه، سولتان مه عرفي كه رخييه، بابي فرهخي داوديه، بابي
راييعه ي عده وييه، بابي شه مسي ته وريزييه، شيخ مه حمودي باله كييه،
عه بدو له دززي شنوييه، شيخ ره شي گه ركه روييه
له مه يداني شه ره قه رقه شه، له جټي راوگان كهوت بو له شه، خان ده پرسن:
نه وهه كييه؟

خان! گوري نه سحابه ره شه
سواريك هاتوه نه سپي شيبه، خان ده پرسن: نه وهه كييه؟
خان! نه وهه گوري پټوتي مه رگييه

سوارىك هاتوه به نادرى، بهس نى به چه كان وه گرى، خان ده پرسى: نه وهه
كئيه؟

خان! نه وهه عذره تى خدرى
سوارىك هاتوه له بۆ گه شتى، به ويه سوره تى به هه شتن، خان ده پرسى: نه وهه
كئيه؟

نه وهه وهيسى ماهى ده شتى
سوارىك هاتوه له كارخانى، به ويه سوره تى تيمانى، خان ده پرسى: نه وهه
كئيه؟

خان! شىخ عه بدولقادرى گه يلانى
سوارىك هاتوه هونه رمه نده، نه سپاى ده عوايدى رهنده، خان ده پرسى: نه وهه
كئيه؟

خان! نه وهه شاهى نه خشبه نده
سوارىك هاتوه نه سپى تازه، مل به قه تلا پر نه نگازه
خان ده پرسى: نه وهه كئيه؟
خان! وهه شى سولتان سوعدى وه قازه
سه لاح شوران ده ست دا چهان، له گه ل سدفى ده مه له كان، دى ست گوره
شىخى باله كان

خان به خه زايه مه شغو له!
هات عه شه روى ده موبه شه ره، هه مزه وه به باسو هه يده ره، له گه ل مه قلوبى
په به سه ره.

ئالاچى سولتان سه مه ره. بابى ئالاي نه بى به، هه وت تى پى تىك په رانديسه،
خان ده پرسى: نه وهه كئيه؟

كورژنى عذره تى عه لييه
بابى به يداغى پيغه مبه رى، هه مزه بى له گه ل عومبه رى، بى خاليدى تيينى
وه لى

خان به خه زايه مه شغو له!
خان ده لى: نه به دال به گه، وه لى بابى، به من ده كه دى چاك چاك ده بى
ده لى: بابو، چه كه م، لي ره واره، دواى نا بى
با به كه ين مه دحى هورمز به گى، وه بى نه زه رى به چه نكى، له هه زارى ده برى
مه رگى

خان ته بدالو کاکه خانه، هدوت شهوانو هدوت رږژانه، شهريان ده کرد
به شيرانه. شيران نه يان دی کيلانه، لهش کدوت بون وه کسی گردانه، خوين روی
هدروهک جو گانه، بالچوغه ی شيران نه مانه، شهيديان کرد کاکه خانه
خان ده لتي: خانی خدزایی مه، هدتتا له دنی نه ز بڅی مه، بو خوم په رږښی
شهري مه

خان ناودالو کاکه خانه، گرتبويان وه عده و پديمانه: دست هسل ناگرن له و
کارانه

بانگم وه بدر میری میران! خان بو خوی ده کا ته گبیران، هدوت پولی دایه بهر
شیران

بانگم وه بدر پادشای قودره تی!

خانیان شهید کرد به کوتکی خيوه تی

هاوارو رږ رږ دمدمه!

رږږيکی تاو هه لاتی، عده دم ده کاتن غه باتی، سهر هه لده کشا بو بن قه لاتی

کوانی سواری ده نازنه نین؟

کی بو له نالی ناده مان؟ قه لاتی هه لگرت به زه مان

کی بو له نالی ناده مانه؟ قه لاتی هه لگرت به زه مانسه، هدوت شه و هدوت

رږژانه، شهري ده کرد

به توپانه، قه لاتی له دو نه دانه

کوانی سواری ده نازنه نین؟

کی بو له نالی به جهرگه، له وانی کرده دهرگه، له خه جهری ده منی زهرگه،

له هه زاری ده بری مهرگه

هاوارو رږ رږ دمدمه!

کی بو له خاتون پهره وری، گوتی: کاک نالی ته تو ماوی ته توش هه لتي

کی له بهر کاک نالییه، گوتی: خاتونی، پوچ و ناماقولت کردییه، بهشی خوم

خه زه کردییه، شهیديان کرد کاک نالییه

هاوارو رږ رږ دمدمه!

کی بو له خاتونی خانی: قبول ناکه ن کافرستان، خومان هه لده دیرین له چل

که وانی

ته ی دمدمی به ردی ده لان! جیگه ی خانو خان ناوده لان، ئیستا بوی

به مده سکه نی خه رته لان.

کوانی سواری ده نازنه نین؟^{۲۲}

لطائف الحیل "قه تلو عامی موکری (۱۰۱۹)

تا صارم خان مابو، میرایه تی موکری له ژیر ده ستدا بو. قزلباش نه یان توانی ناوچه که ی لئ زوت بکن. صارم خان که مرد، ۳ کورې لئ به جئ مان: قاسم، تیبراهیم، حاجی عومەر، به لآم هدرسیکیان له تافی لای دا مردن، هیچ کامیان چیگه ی باوکیان پئ پر نه کرایه وه.

له برازاکانی صارم خان، رۆسته می کورې بابو عومهری کورې میر سه یفه دین ۴ کورې هه بو: شیخ حیدر، میر نه زهر، میر خضر. له پاش کورې کانی صارم کاروباری نه ماره تی موکری بو نووان مایه وه. نه وانیش ناوچه که یان له ناو خویناندا دابه ش کردو خوینا هاریشته ژیر ده سه لاتی شا ته ماسبی سه فو ویه وه. له و هیر شه دا که ژوردی عوسمانی، بو پشتیوانی له نه لقاس میرزای برای شا ته ماسب، بو سهر ئیرانی کرد، سولتان سلیمان، هیزیکي پیکهاتوی له سولتان حسینی حاکمی نامیدی و، زهینه ل به گی حاکمی هه کاری و، نه میره کانی برادوست ناره سهر مه زنه کانی موکری (۹۴۸) هه ر ۳ برا له و شه رانه دا کوژران.

له شیخ حیدر ۲ کورې: میره، حسین و، له میر نه زهر ۱ کورې: به یرام و، له میر خضر ۲ کورې: نه لڅ به گ، میر حسین، به جئ مابون، نه مانه هه مویان مندا ل بون. پاش گرتنه وه ی ناوچه که سولتانی عوسمانی میرایه تی موکری به میره به گی کورې حاجی عومهری کورې صارم خان سپارد. نه ویش به لئوه شاهویه می ماوه ی ۳۰ سال له کاروباری موکریانی به رتیه برد. که مرد مسته فا به گی له پاش به جئ ما.

له و سهرده مه دا میره به گی کورې شیخ حیدریش گه وره بویو. به لآم نه و دابویه پال ته ماسب. دلسوژو گوپرایه لئ نه و بو تا مردو ئیسماعیلی دوه چیگه ی گرتنه وه. میره به گ بو نوئ کردنه وه ی دلسوژی چوه قه زوین بو لای شا ئیسماعیل شا ریزیکي زوژی لئ نا. زوژی پئ نه چو شا ئیسماعیل کوژرا. شا محمه د خودابه نده له سهر ته ختی شایه تی دانیشته. له م سهرده مه دا سهرانی قزلباش له ناو خوینا تیک چوبون، کاروباری ده بار شیوا بو. میره به گ له گه ل زوژی له نه میرو حاکمه کانی کوردستان و نورستان و نه رده لان چوه ژیر سایه ی سولتان مرادی عوسمانیه وه (۹۹۱). میره به گ ۴ کورې هه بو: شیخ حیدر، بوادق، حسین، قاسم، سولتان مراد هه ر چواری به سنجه ق به گ دانا بون.

هه ر له و سهرده مه دا میره به گ له گه ل محمه د پاشای میری میرانی وان له لای ورمی وه هیرشیان کرده سهر مه راغه و، قزلباشیان لئ ده کرد.؟ ره وه ی به ناوبانگی شا ته ماسبیان تالان کرد. له سهر نه وه میره به گ کرایه به گله ربه گی مه راغه به و

مهرجی له قزلباش پاکی بکاتهوه. له م روژگاړه دا سنوړی دهسه لاتی میره کانی موکری زور فراوان بوبو. جگه له م هراغه، سولتان چنده شوینی تری له سنجاقه کانی ههولیرو موسل پښ سپارد بون.

ناوچه ی موکریان، به هوی نزیکییه وه له ته وریرو قه زوین، له مملانی روم عه جهم دا جینگه یه کی تاییه تی هه بو. کاربه دهستانی تورک، نه گهرچی له شه په کانی خویاندا کوردیان دوی قزلباش به کار نه هیتا، به لام نه دیان نه هیشت بنه ماله یه کی دهسه لاتاری کورد له و ناوچه یه دا به هیز بی.

هیزه کانی عوسمانی ته وریریان گرت. جده عفره پاشا وه زیری پاریزگاری نه وی بو. که وته گنچه ل به میره به گ. سنجاقه کانی بابان و موسل و ههولیری لی سنده وه. سه ره نجام م هراغه شی لی وهر گرت وه. میره به گ به ناوچه میراتییه کانی باووبایرانی داکوت.

شه ری روم و عه جهم له پیوه ندی ناو بنه ماله ی میره کانی نه ویش دا رهنگی دایه وه. نه وانیش له ناو خویان دا له سه ره دهسه لات که وتنه مملانی له گه ل یه کتری. دلسوزی خویان نه گوړی. به گز یه کتری دا نه چون و، پیلانیان له یه کتری نه گتیا. که خضر پاشا له جینگه ی جده عفره پاشا بو به والی ته وریر (۱۰۰۲) نیله کورده کانی نه ویی کرد به گز یه کتری دا. م همودیه کانی کرد به گز موکریسه کان داو به شه ری دان. م هزده کانی موکریش له ناو خویان دا کوک نه بون. بوداق خوی مرد. حسین، قاسمی برای گوشت. شیخ حیدره ریش له توله ی خوینی قاسم دا حسین ی گوشته وه. له ته نجامی نه و رودا وانه دا میرایه تی موکری لاوازو سنوره که شی ته سک به وه. شیخ حیدره قه لای ساروقورغانی له م هراغا ناوه دان کرد بووه.^{۲۳}

شا عه باس که ته وریرو نازره بایحانی له عوسمانیه کان گرت وه. شیخ حیدره چوه ژیر لای سه فیه ویه وه. له شه په کانی قافقازدا به شدار بو. له بن قه لای تیره وان دا کوژرا.

شا عه باس له چوارچیوه ی نه و سیاسه ته دا که یو شکاندنی شان و شکوی نیله کورده کان گرت بوی. دوی راگویزانی دهیان هه زار خیزانی نیله کورده کانی سه روی ده ری اچه ی ورمی یو خوراسان و، داگیرکردنی قه لای دمدم و، سه رکوت کردنی نیله کانی برادوست. چوه سه ر نیله کانی موکری به په ری دپه قیه وه، قه تلوعامی کردن. دو کهس له نوسه رانی ناسراوی نه و زه مانه نه م روداوه یان به دریزی گتیا و ته وه. یه کیکیان مه لا جه لال منجم که له به شی یه که می نه م باسه دا هه ندی له نوسینه کانی راگویزراو. نه و مه سه له که به ((لطائف الحیل)) ناو نه با. نه وی تریان نه سک ه ندر به گی تورکمان له کتیبی عالم نارای عه باسی دا.

هیمن، نویسنده‌ی نهمین سده که ندر به گی و هر گپراوه ته سهر زاراهوی موکریانی،
والیره‌دا وه کو خوی دوباره نهی نویسنده‌وه. نهمین سده که ندر به گ نویسنده‌ی:

باسی به‌رو مه‌راغه چونی شاو

رق هه‌ستانی له‌تیره‌ی موکری و قه‌تلوعامی نه‌و تیره

عده‌ی تیره‌ی موکری له‌پیره‌وانی نهم ده‌وله‌ته و له‌سنوری گاو‌دۆلی مه‌راغه و
سندوس و میان‌داودا نیشته‌جی بون. له‌سهرده‌می شای به‌هه‌شتی‌دا سهرکرده‌ی
ته‌و تیره به‌ده‌ست نه‌میره ناویکه‌وه بو. پاش مردنی شاو له‌سهر ته‌خت دانیشته‌ی
سوئتان محمد پادشا که سوئتانی رۆم بو په‌یمانی باوک و باپیرانی خوی
هه‌له‌وه‌شانه‌وه و دنیای هیدی و هیمنی ئالۆزو په‌ریشان کرد، شهر هه‌لایسنه
به‌دفعه‌ی کانی سنور بازپیان گهرم بو. نه‌میره‌ی ناوبراو که زۆر سالان نهمک
په‌روه‌رده‌ی نهم ده‌وله‌ته بو. ریگی نهمک به‌حه‌رامی و یاغی بون و هه‌لگه‌رانه‌وه‌ی
گرت‌پیش. له‌گه‌ل رۆمیان ری که وت و ده‌ستی کرد به‌تالان و کوشتار. له‌سندوس و
میان‌داو و مه‌راغه دا هاته سهر ره‌وه‌ی (قه‌راجیوق) که ره‌وه‌ی تایسه‌تی حه‌زرتی
شای به‌هه‌شتی بو و به‌باشی ناوبانگی به‌دنیادا روی بو. ژماره‌یه‌کی زۆری
له‌روه‌ه‌کان و پاسه‌وانی ره‌وه کوشت بون و ره‌وه‌کی داگیرکرد بو. هه‌میشه له‌گه‌ل نه‌و
نه‌میره قزلباشانه‌ی ده‌بونه حاکمی مه‌راغه شهر و کیش هه‌بو. ده‌میکیش
له‌خرابه و کوشتارو به‌دیل گرتنی ژنو منداڵ رانه‌ده‌وستا. پاش مردنی نه‌میره
به‌گ شیخ حه‌یدره به‌ده‌ستوری بیگلر به‌گی رۆمیان بو به‌ نه‌میره له‌باوکی زیاتر
سهر به‌خوی پیدا کرد.

به‌لام له‌زه‌مانی فرمانه‌وایی سوئتان محمد خان‌دا له‌راس جه‌عفر پاشای
بیگلر به‌گی ته‌وریز سهرکیشتی ده‌کرد. چهند جار نیزیکانی خوی ناره‌ باره‌گای
عالم په‌نای پادشای مه‌زن و پچوکی خوی نیشان ده‌دا. تا شاهه‌نشا بو
داگیرکردنی نازربایجان چو. شیخ حه‌یدره هات بو ریسمه ماچ کردن و لاواندراوه،
حه‌زرتی شای پایه به‌رزو سینه‌ری خودا هه‌له‌کانی پیشوی تیره‌ی موکری به‌خشی.
ده‌سه‌لاتی مه‌راغه و ده‌ورپشتی که هه‌میشه به‌ده‌ست یه‌کیک له‌نه‌میره مه‌زنه‌کانی
قزلباشه‌وه بو دا به‌شیخ حه‌یدره. نه‌و له‌بن قه‌لای ئیره‌وان وه که له‌جیتی خوی باس
کراوه کوژرا. خاوه‌ن شکۆ له‌به‌ر هه‌قناسی جیتی بارکی‌دا به‌قوبادخانی کوری
که هیشتا منداڵ بو. به‌که‌ی خودا و دین سپیه‌کانی عیلی فهرمو تا کور گه‌وره
ده‌بی له‌قه‌سه‌ی دایکی که کچی پیوا ماقولیک قزلباش و ژنیکی وشیارو ناقل بو
ده‌رنه‌چن. بو نه‌وه‌ی قوبادخان خۆ بگری برایه‌کی شیخ حه‌یدره که ناوی نه‌میرخان

به گ بو له نیتو عیل هیتا دهرو جی و پایه ی دایه و کردی به حاکمی گهر مرود.
 براکهی تری خان ته بدال داوای مه زنا یه تی ده کردو سه ری بو برازا کهی
 دانه ده نواندو هیتندیک پیاو خراپ و به د فهری مورکی له خو هالاند بو. چند جار
 له شکری ناردرا سهرو دهریان په پاندا. تا ناخری وهک باسکرا په نای بو شه میرخانی
 برادوست بردو له کن نهو مایه وه لوتفو و دلسوزی شاهانه قوبادخانی گرت هوه
 سه ره خو بی ته وای په یدا کردو هه مو هوه کانی موگری به رده ست بو. له نیتو
 سه ره خو زانی نه م تیره دا پیاوی به راز سروشت و ریوی سیفدت هه بون که له ریگی
 راست دور که وت بونه وه له چوئی سه ره وژی دا گه وره ببون و له گهل قزلباشان که
 له مه راغه خاوهن مولک بون خراپ ده جولانه وه به زور زهویه کانیا ن داگیر ده کردن.
 قوبادخانی ش که گه یشتی له به رنه زانی ویسی دهرونی له گهل قزلباشان
 ره فتاریکی ناله باری گرت ه پیتش. هه رچند له و چند ساله ی دوا یی دا زور
 نافه رمانی و ناکاری دژیو له خو ی و له ژیره ده ست ه کانی ده بیندرا و گهر د له سه ر دلی
 مباره کی شاهانه ده نیشت. به لام له بهر به زه یی و دلسوزی تایه تی خو ی و له پیتش
 چاو گرتنی خزمه تی شیخ حه یده ر چاو پو ششی لی ده کرا. تا وای لی هات ناوی
 له تا وه رژیان ده ر کردو سه ره وژی و لاساری له راده برده ده ر، هه ر وه کو سالی رابردو
 حوکم کرا بو که قوبادخان بچی ته کن اعتماد الدوله و له دا گیر کردنی قه لای
 دمدمدا له گهل له شکر به شداری بکا، خو ی له و خزمه ته ش بوارد و نه چو.
 له به هاری دا که خاوهن شکو خه ریک بو بو ریگخستنی کاروباری نه و ناوچه یه
 به ره و سنور بچی. قوباد خانی ش ناچارو به خو ی و چند که س. له ده ورو پشته کانی هه
 له یورت قشلاق به خزمه ت گه یشت، چونکه دلی پاک و روناکی شاهانه
 له سه ره وژی لاساری نه وان گهردی لی نیشت بو، هاته سه ر نه وه که نه وان شیاری
 لوتفو و دلسوزی نین و را وه ستان له ته می کردنی توندی نه وان به قازانجی ده وگه ت
 نیه و خراپه و کیشه ی پتری لی په یدا ده بی. خو ی له ته می کردنیان خوش کرد. به لام
 به لی زانی و هوشیاری خو یه وه جاری خو ی را گرت و لوتفی له گهل کردن تا گه یشته
 مه راغه. قوبادخان و ردین سپیه کانی موگری له وه ده ترسان شا داوای ره وه ی
 قه راجیوق بکاته وه. بویه به فیل ته سپه باش و هه لباژده کانیا ن ناره ده جیگایه کی
 دوره ده ست و چند بار گینی نار ه سنی کوردیا ن له وی هیشته وه، تا نه گهر باسی
 ره وه هاته گوری نه وان نشان بدن. هه ره وه ها نا شکرا بو که هه می شه له گهل
 سه ردارانی رومی که ین و به ینیا ن به وه خراپه یان له گهل لی قه و ما و هه ژاران
 کردوه له بهر ته عسسوبی مه زه بی زوریان شیعه کانی مه راغه نازار دا وه. که و ابو
 دهستی زورداران ده بو له یه خدی هه ژاران بگریته وه.

به کورتی له نیو بردنی نه و تیره به د فیه و سهره پویه که له موسلمانان هره ناویکیان هره نه رکی سهر ته ستوی شای داد په روه بو، ناگری رق و تور په بی و له دلی خاوتنی شاهانه دا بلنسه ی گرت بو که ته نیا به خوینی نه و بی فدرانه وه کار که وتنی شیری ناگریار نه بایه نه ده کوژاوه و دانه ده مرکاوه. له کاتیکدا که باره گای بهرز له گاودول هلی دابو، رژژیک قوبادخان به خوی و سهر و په نجا که سهره رویان له باره گای بهرز کرد. ثنواره وهخت بو که یشتی. له گهل چوار کهس له خزمه کانی بو حوزور بانگ کران. که وه ژور سهره پهره کهوت له سهر فدرمانی شا له وهختی چه که داکه ندن دا غولامان بی نه وهی بیتلن بیزون کوت کوتیان کردن. که لاکي پیسی نه وانیان بو کوچی پشت سهره پهره راکیتشا. بو نه وهی زیانیک له لایه نه و پیاوخراپانه وه به غولامان نه گا، فدرمان به عه لی قوی خانی نیشک ناغاسی باشی شاملو درا له بهر دهرکی سهره پهره راوستی، یه که یه ک بانگیان بکا بو مه جلیس. که وه ژور سهره پهره ی پیوز کهوتن ده سبه جن غولامان بیانکوژن و که لاکیان باوژنه کوچی پشت سهره پهره، تا له پیش چاوان ون بن. تا بیست سی کهس به و جوړه کوژان و یه که به دوی یه که دا فزی دران، نه وانی دهری که میتک در دنگ بون. یه کیان که هاته ژورئ ته ماشای کرد خوین ژور ژاوه و قوبادخان و نه وانیش دیار نین، قیژاندی و دهستی دا خه نجره محبعلی خانی شاهی سیونی بریندار کرد. دوسی کهس که به دوی دا ده هاتن کشانه وه و خریکی راکردن بون. غولامان و قورچیان تییان و روکان. هره له وی پارچه پارچه یان کردن. نه وانی دهره تی گیشتن، رایان کرده نه سپان، هیندیک هره له و دهر و بهر هیندیک له وهختی راکردندا کوژان و تاقیان لی برا. له و هخته به سامه دا خاوه شکو هاته دهر و سوار ی نه سپی ره سهر و خوشبهز بو روی له قه لای گاودول کردو سهر یازانی قزلباش کوشتن و تالانی عه شایری موکریان پی نه سپیدرا. خاوه شکو به تلک له شه و چوبو که گیشته قه لای گاودول.

هیشتا تم خه بهر نه گه بی بوه قه لاکه له شکر به ژور قه لا وهر بو هره که سیان وهر گیر کهوت خستیان. علیقلی خان ناردرا بو حه وشه یه دیکه که له و نزیکانه بو. په نجا شهست که سیکی دهست به ستراوی هیئا دهر گای بهرز. غازیه توگه نه ستینه کان به چاو قوچاندنیک همویانی ناردنه ولاتی نه بون. ژور له و که سانه ی دهیان هیئان خزمه تکارو پیتمه ره داره کان هره به زه بری گویال و پاچ و پیتمه ره سهر و میشکیان ده کوتان و ده هارین. نه سفه ندیار به گی ناوچی باشی عهره که رلو له سهر فدرمانی خاوه شکو به سهره و ناردرا بو که رمرودو به فیلینکی شهر که رانه و نه میرخانی برای شیخ حه یدهرو نه و په نجا که سهری له تیره ی موکری که

له گډل تهو بون به جارېك كوشت. حسين سولتان برازاي شيخ حديدرو تهوانه
له گډل تهو له ورمي بون به دهستي حدهن خان كوژران.

به كورتي قهتلي عامي تهو تيره به قهلهمي تهقدير لهسهر لاپهړه رڼوگزار
نوسرا. تهو چهند رڼوڅي كهشا له قهلاي گاودول ماوه، ههمو رڼوڅي دهسته دهسته و
پول پول دهيان هيتانو لهسهر يان دهدان. بههرامي خوينخور تاويك له تيغ
وه شانندن و خوين رشتن رانه دهو ستا. هيتديك له نويماق و ئيبي و ثورياد كه له نيو
تهوان مابونه وه. بهو تاوانه له نيو تيره دڅي دهولته دا خويان مات كړدوه
له كاتي دهسه لاتي روميان دا نه گهراونه نيو قزلباش ههمويان كوژران.

بيپرينه و ناورگي تيره موكرې كوژاوه و نيره ونه كان ههمو كهوتنه بهر
مهوداي شيري به پرشت و زن و مندا له كانيشيان به دليل گيران. پاش چهند رڼو
بليسي رقي شاهانه تا رادهيهك دامركانه وه و شيربگ ناويك له و بنه ماله
كه ههميشه خڅي به خزمه تكار ده زاني و مه خسود به گ ناويك كه براي تهو له ريزي
نيشك تاغاسياني باره گاي بهر زدا بو، كرانه گه ورو مه زني موكرې و فهران درا
تهوانه له مهوداي شير رزگار بونو له كه لين و په سيوان دا ماونه وه، په نا بو تهوان
بهرو له كوشتن و تالان نه مين بن.

((پاش تهو روداوه شا چهند رڼوڅي له نيو تهسپه كاني ره ودا له چيمه ندي
قهراجيق راي بواردو ولاتي مهراغه ي به سولتان مير مقدم تهسپارد^{۲۴} .

۴/۲ شاه سولتان حسين

نمونه ۹:

كه الله منار له سهرې كورد (۱۱۱۳)

شاه سولتان حسين (۱۱۰۵-۱۱۳۵) كوره گه ورو شاه سليماني سه فوي
له پاش مردني باوكي بو به شا، به كابرايه كي بودله ي دهسپهنگ، به لام به يه كي
له هره فاسيدترين شاهه كاني ئيران ناسراوه^{۲۵} نوسهرې ((رستم
التواريخ)) له گيترانه وې باسي رابواردني شادا نوسويي: "

((... نزيكه ي هزار كچوله ي صبيحه ي جميله، له هره طائفه و قوم و قهيله،
له عده رب و عده م و تورك و تاجيك و دهيلم، له سهر ريتوشويني بوكي و زاويي
به عه قدو نيكاح و حه باله ي خوي دهره تباو، منالو نه و كاني له نيو مي، گه ورو
پچوك، به مهنه نه ته گه يشتنه هزار كه س...))^{۲۶}
هر له ستايشي ژوري رابواردنه كي دا دهلن:

((له و سهره به ههشت ناسايه دا، ژورتيكي دلگوشايان دروست كړدو
چيگايه كي قوليان تيا بينا كړد له هره دو لاه بهرو خوار، دهمي سهروي حهوت

گهزو دهمی خواروی یدک گهزو، له سهری تا خوارې بهردی مېرمنه پريان دانابو، نو ژوره پيان بهرینه تی زوردروستو رازاند بوهو، جاريه جاري نو تاقانه ی رڼوگاره خوې روت نه کړدهو، ژنيکی مانگ روی نه ندانم زیوینیش خوې روت نه کړدهو، له سهره وې نو شوینه قولوه روبه روی یه ک دانه نیشتن، لنگی خوېان دریش نه کړدو، به تاره زوهو بهردی نه پيان روانیبه یه کتری و نه خان، له سهره و تاخواری که به یه ک نه گه نیشتن نه لفی راست نه چوه ناو خانه ی کافه وه. ینجا نو دو تالبو مدتوبه دهستان نه کړده ملی یه کتری و پاش ده سبازی و ماچوموچیکي زور... بهو شوینه پيان نهوت حدخانه.

سهره پای حدخانه، شاه جیگایه کی تریشی هه بو، پتپان نهوت له زه تخانه ژورنیکي خړی فراوان بو، جارویار شا له گه ل چل په نجا نافرته شوخو شهنگدا نه چوه ناوی، شا خوې بهروتي له ناوه راستی ژوره که دا دانه نیشتن و نه کانیش هه مویان له چواره وری بهروتي، هه ریه که پيان سهرینیکي نه خسته ژیر که مهریه وه، نه ژنویان نه نوشته وه، پتپان نه نایه ژیر که مهریان، به پشته پال نه که وتن. بې نه وې تاره زوی شا بیزوتن، هه ریه که پيان هه ولې نه دا سهرنجی شا بې خوې رابکیشی. شا که تاره زوی نه چوه سهر هه ر کامپیکيان نه وېانی هه ل نه بژارد. نو ژوره ی نه م بهر مې تیا نه کړا له زه تخانه بو...^{۷۷}

له سهره دهمی نه م شاهه دا نیمپراتوری سهره وې گه نیشتن بهو دواپن قوناغی داوه شانو، له نه نجامی هیرشی نه فغانیبه کاند، بنه ماله ی سهره وې هه م شاهیتپیان له دهس داو، هه م پرانه وه.

قوناغی نوی دامه زراوه ی نه ماره تی بابان هاوزه مان بو له گه ل لاوازیونی دهسه لاتی بنه ماله ی سهره وې، سهره تای قوناغیکي پر له نا تارامی و پشینوی و نا کوکی ناو خوې خویناوی و هیرشی بینگانه بې سهر نیران.

سلیمان به به له دوا چاره کی سهره ی ۱۱ هه م دا که وته چه سپاندنی دهسه لاتی خوې و ده سگرتنه وه به سهر ملکی بابان دا. نیر له و کاته وه سهرگه وری نه م بنه ماله یه له لایه ن عوسمانیه کانه وه نازناوی (پاشای) پې نه درا. بنکه ی قه لهره وې بابان له سهره تا دا له داره شمانه بو که نه که ویتنه مه لبه ندی پشدر.

نه ماره تی بابان له لای رڼه لات و سهرویه و دراوسپی نه ماره تی نه رده لان بو. والیه کانی نه رده لان به نازناوی (خان) له لایه ن شای تیرانه وه دانه نران. بنکه ی نه ماره تیان له سنه بو. هه ورامان، مریوان، بانه، سه قزیان له ژیر ده ستدا بوه.

روباری سیوانو چپاکانی هه ورامان، سورین، سورکیو سنوری جیا کردنه و بیان بوه له یه کتری.

له لای رۆژنا وایه وه دراوسیی ته ماره تی سۆران بو. گه وه کانی سۆران نازناوی ((میر)) یان به خۆیان ته دا. له لایه ن والیه کانی عوسمانی یه وه به نازناوی ((بهگ)) ته ناسران. بنکه ی ته ماره تیان ماوه یه ک له هه ریرو ماوه یه ک له ره واندوز بو. زیتی بچوک سنوری سروشتی بو له نیتوان ده سه لاتی هه ردو ته ماره ت دا. به لام زۆر جار پاشاکانی بابان، رانیه ، کۆیه ، هه ریر، ئالتون کۆپریان له وه ریری زئی له بهر ده ست دا بو.

له لای خوارو شیه وه دراوسیی ولایه تی به غداد بو. هه ندئ جار ده سه لاتی میره کانی بابان ته گه یشته کفری، زهنگاباد، خانه قین، مه نده لی، زه هار، جه سان، به دره .. واته ته گه یشته جه به ل هه مرین.

ملکی بابان هیچ شاریکی تی دا نه بو. هه ندئ گوندی گه وه ی تی دا بو. خه لکه که شی به شیکی نیشته جئ و به شیکی کۆچه ر بون. کۆچه ره کان به گشتی ریکخراوی خێله کییان هه بو، له هه ندئ شوین خێله کی نه بون.

گه وه ترین ئیلی نیشته جئ، که ریکخراوی خێله کی هه بو، ئیلی نوره دینی بو. له ناوچه ی پشه رو مه رگه دا نزیکه ی سه د گوندیان هه بو. له کاتی پتویسته دا هه زار تفه نگچیان پئ کۆته کرایه وه. له گه ل هۆزه کانی سه کر، شینکی، گه لالی دا هه ربه یان بون. جگه له مانه ش، له شارباژێر، ئالان، سیوه یل، بازیان، قه ره داخ، شاره زور، گوندو ناوایی هه بو، ریکخراوی خێله کییان تی دا نه بو، نه گه ر هه شبوبن لاوازو بچوک بوه.

گه وه ترین ئیلی ره وه ندیش ئیلی جاف بو. جاف چه ند هه زار مالی بو. چه ند تیره ی غه واره ش خۆیان دابه پالێان. جگه له ئیلی جاف، هه ندئ هۆزو تیره ی بچوکی تر که ٥٠ تا ٥٠٠ مال نه بون له بهر فه رمانی گه وه ی بابان دا بون له وانه: شیخ ئیسماعیلی، که لور، مه ندمی، مه رزینک (بلباس)، تیه له کۆ، کۆسته، هه مه وه ند، سۆفیوه ند، که چه لی، چگنی، زه ند، که ره ویی، لور، سه دانی، گورزه یی^{٢٨}.

سنوری رۆم و عه جه م هه ندی له م ئیل و هۆزو تیرانه ی به سه ر هه ردو دیوی سنورا دابه ش کرد بو. هه ندئ له مانه به شی گه وه ریان که وت بونه لوزستان، کرماشان، نه ره لان، موکریان.

هیزی پاریزگاری نه ماره تی بابان له چه کداری سواره و پیاده ی ئه م هؤزانه پینک نه هات، ههروه ها هیزی شه رکهری نه ماره ت بۆ به شداری کردنی له شه رکیشیه کانی ئۆردوی عوسمانی دا هه ر له مان کۆنه کرایه وه.

نه ماره تی بابان له م سه رده مه دا له گه شانده وه په ره سه ندن دا بو. کهوت بو ه هه ولتی چه سپاندنی سه ربه خۆیی و، فراوان کردنی سنوری قه له مه وه که ی له ۱۱۰۲ دا میه کانی به به، سلیمان و جه سه ن، هه لیان کوتایه سه ر که رکوک، که نه وسا ناوه ندی ولایه تی شاره زور بو. له و شه په دا متصرفی ئیاله تی که رکوک، دلاوه ر پاشا، کوژرا. که رکوک کهوته ناو سنوری ده سه لاتی بابانه وه. وه زیری به غداد، حسین پاشای به متصرفی که رکوک داناو، هیزیکی له شه رکهرانی به غدا، جزیره، نامیدی بۆ کۆکرده وه، فه رمانی له ناو بردنی میری بابان و، سه نده وه ی شاره زوریان پێ درا بو. ئه م هیزه پاش چه ند مانگێ به سه رنه کهوتویی گه رایه وه^{۲۹}.

له دوا ی به ستنی په یمانی زه هاو پیوه ندی ئیرانی - عوسمانی ناسایی بو. شتیکی نه وتۆ روی نه دا بو، ئه م پیوه ندیه به ئالۆزینی، یا بیته هۆی تیکدانی، له زه مانێ شا سولتان حسین دا دو روداو قه ومان، که نه یان توانی ببنه هۆی هه لگی سه انه وه ی جه نگ له به یینی ئه م دو ده وه ته دا. به لām لاواز بونی هه ردولایان ریگه ی ئه مه ی نه دان و کیشه کانیان به ریگه ی هاوکاری به لا دا خست.

یه که میان، شۆرشێ ئیله عه ره به کانی به سه ره دۆی ده سه لاتی عوسمانی. نه وانه ده ستیان به سه ر به سه رده ا گرت و، پاش چه ند تیکه هه لچونی خۆیان هاویشه ژیر سایه ی ده سه لاتی شای ئیرانه وه. به لām شا کیلی شاره که ی به رۆسته م خانی نوینه ری دا له گه ل نامه یه کی دۆستانه ی پێ له چاپلۆسی دا بو سولتانی عوسمانی نارد (۱۱۰۹)^{۳۰}.

هه ر به و بۆنه یه وه داوا ی هاوکاری هه ردو ده وه ته تی کرد بو بۆ به رهنگاری و سه رکوت کردنی میری بابان. ده و میان هیرشی میر سلیمانی بابان بو سه ر مه لبه ندی ئه رده لآن و گرتنی هه ندێ له شارو ناوچه کانی. شا له و نامه یه دا که بو:

((... شه هریاری کیشه وه ی حزم و قار، شاسواری عه سه ی گیۆدار، سولتانی سولتانه کانی جیهان، خاقانی خاقانه کانی زه مان، ناصر الاسلام والمسلمین، قانع الکفارو المشرکین، قاره مانێ تاوو خاک، سمی ره سولتی رب العالمین، قاتانی هه ردو نه رزو هه ردو ده ریا، خادم الحرمین الشریفین، ده و مین نه سه که نه ده ری ذوالقرنین،

سیپهری سایه‌داری ره‌جیمی رحمان، خاقانی کوری خاقان و، سولتانی کوری سولتان، مانگی چوارده‌ی ناسمانی سه‌لته‌نه‌ت و، به‌سالت و، عزمه‌ت و، جه‌لالت و، نه‌جده‌ت و، عدالت و، عز و شان و نصفه و امتنان: سولتان مسته‌فا خانی کوری سولتان محمد خان، نصر الله انصار و ضاعف اقتداره..))

شا له‌م نامه‌یه‌دا داستانی هه‌لگه‌رانه‌وی ئیله عه‌ره‌به‌کانی به‌سره‌و، ته‌نینه‌وی بۆ مه‌ل‌به‌ندی خو‌یزه‌ی ئیران نه‌گێڕه‌ته‌وه، نه‌لێ گرتنی به‌سره‌ بۆ نه‌وه نه‌بو بیخاته‌ سهر قه‌له‌مه‌ره‌که‌ی خۆی، به‌لگو نه‌وان له‌باتی سوپاییانی عوسمانی نه‌و نه‌رکه‌یان نه‌جام داوه، به‌ئه‌مانه‌ت له‌ده‌ستی والی عه‌ره‌به‌ستان دایه. وه‌کو جاران به‌ملکی سولتانی دانه‌نیت و، به‌وی نه‌سپێرنه‌وه.. ئینجا دیته‌ سهر باسی میری بابان، سلیمان و نوسیویتی:

((له‌به‌ر نه‌وه‌ی سلیمان به‌به‌ی مخدول العاقبه، ماوه‌یه‌کی درێژه، هه‌مو رۆژی شه‌ری نابه‌جێ به‌حاکمه‌کانی سه‌رسنوو قه‌بیله‌کانی کورد و ئیل و نه‌حشامی نه‌م لایه‌ نه‌فرۆشی و، هانه‌ده‌ری سیلسیله‌ی فه‌ساد و عناد بوه، هه‌ندێ له‌مه‌ل‌به‌نده‌کانی نه‌و حاکمانه‌ی سه‌رسنوری داگیرکردوه، به‌رامبه‌ر به‌و پارێزه‌رانه‌ی له‌و سه‌رسنوره‌ دانراون و جێبه‌جێ کردنی مه‌رجه‌کانی صلح و میساقیان پێ سپێرداوه‌ کرداری خراپ نه‌کا.

چه‌ندین جار کرده‌وه ناشایسته‌کانی نه‌و پێره‌وی زوڵم و یه‌داده‌ به‌پاشاییانی به‌غداد راگه‌یه‌نراوه، هه‌مو جارێ ته‌وانیش گه‌فتی ته‌مێ کردن و چاره‌کردنی نه‌م کاره‌یان داوه، به‌لام به‌هۆی تظمیع و حيله‌کانی نه‌و رۆژگاره‌ ره‌شه‌ ده‌غه‌له‌وه‌ گه‌سته‌کانیان به‌جێ نه‌هێناوه.

که‌رکوک و نه‌و شوینه‌نه‌ی له‌پاشایان و سنجاق به‌گه‌کانی گرت بو له‌ده‌ستی نه‌ودا هه‌شتویانه‌ته‌وه، نه‌وه‌ش بۆته‌ هۆی زیاده‌بونی توغییانی بیابانگه‌ردی وادی خودسه‌ری و خودرای.

له‌وه‌دا که‌نه‌م خه‌یر نه‌ندیش و دۆستی صداقت کیشه‌ له‌قه‌سه‌کانی خۆی‌دا، تیشکی راستی، کالشمس فی وسط السما، نه‌دره‌وشیته‌وه، نه‌وه‌ی که‌نه‌و سه‌رۆکی شه‌یتانگه‌له‌ بۆ وروژاندنی که‌ره‌سته‌ی فه‌ساد ده‌ری به‌ری بو، نمو‌داری مه‌وجی سه‌راب و، نه‌و مه‌لعونه‌ شایسته‌ی بازخواست و سه‌رکۆنه‌یه. وه‌ له‌و روه‌وه‌ که‌بۆته‌ مایه‌ی فتنه‌ و فه‌ساد و به‌هۆی چار لێ پۆشینی به‌نده‌گانی نه‌و شاهنشاه‌ی ریامکانه‌وه، فێری درێ بوه.

((لێ بوردون و چارپۆشینی لێره‌ به‌دواوه‌ به‌رامبه‌ر به‌و بگه‌ڕێ ته‌بیته‌ هۆی نانه‌مینی و په‌شتوانی ئومووری جمهوری نه‌نام و هه‌مو ته‌هلی ئیسلام.

نه گەر له لايه نى خو شى هي تى خاقانه وه فه رماني لازم الامتثال ده ريجى بو داني اه تمامى ته واره ده ده فعى نه و ماده ي و بال و نكاله ، كه پيسايى بونى نه و فيتنه نه نگيزه له دا ويني ده و له تى نه به دمدت بشو ري و ، گهردى ژيانى له سه ر نا وينه ي پاكي خو شه ويستى بسر پته وه ، نه بيتنه هو ي دامه زرانى بنچينه ي اختصاص و با عيسى پته و توني بنا غه ي خو شه ويستى تاييه تى . هه لگري نامه ي محبت عنوان ، ثياله ت و شوكت په ناه : رو ستم خان ، مه نمورى گه ياندى هه ندې قسه ي دو ستانه يه ...)^{٣١} .

مه ستوره ي كوردستاني بزوتنى سليمان پاشا ي بابان بو سه ر خاكي نه رده لان و دوايى تر پي نكادانى هيزه كانى عه ده و بابان به مجوزه نه گيريه ته :

((له سه رده مى جلوسى شاه سولتان حسين دا كاروبارى نه مه ره تى كوردستان (نه رده لان) به محمه د خانى كور ي خه سه ره و خانى نه رده لان سپي دردا " له كاتى ثياله تى نه ودا ، سليمان پاشا ي بابان به هو ي زو ري سو پا و له شكرو فره يى زي و زير بابى بو ، له شكري كى ساز كرد له نه ستيره زو تر بو . له و له ته كانى رو و ئيران دا كه و ته تالان و را و ورت ، بانگى سه ره رو يى و يا خيتى به گو يى دانيشتوانى هه ردو و لا ت دا دا .

سه ره تا به سو پايه كى له ژماره به ده ر به ره نگارى وه زي ري به غداد بو وه ، پاشا تي كه هه لچون وه زير به تي كه شكرا ي هه لا ت . دوا ي نه وه به نيازى گر تنى كوردستاني نه رده لان نه و سو پا گه وه ره يه ي جولا ند . ده ستى دا گير كردنى بو نه و سنورانه دري ژ كردو ده رگا ي فيتنه و فه سادى كرده وه . هه ر له سه ره تا وه هه ورامان و مه ري و ان و سه قزيان گر ت . ته مرخان به گى كور ي زو راب سولتاني كور ي كه لب عه لي خانى والى ، كه له سه قزو سيا كو بو ، هه روه ها ئي سرا هيم به گى مير نه سه كه نه ده ري ده سه لا تدارى مه ري وانيان كوشت . سه ره غلام كه هه والى رابون و راپه رپنى سليمان پاشا به گو يى شا سولتان حسين گه يشت ، له و رودا وه شه لا ژا . عه با سقلى خانى قاچارى به سه ردار دانا به سو پايه كى زو رو له شكري زيا د له را ده و ژماره بو له نا و بردنى فيتنه ي سليمان پاشا بو ياره تى داني سو پا ي نه رده لان نارد .

كه مه وكي بي سو پا ي قزلباش و قشونى نه رده لان گه يشتنه مه ري و ان ، سليمان پاشا هه نگا وى نازايه تى و جوامي ري بو پي شه وه نا و تي كه هه لچون له ٩هه مى مانگى مو حه رم سالى ١٣١٠ (بي نگو مان نه م ساله هه له ي چاپه) هه نكامه ي جه نكي دلي ران له برو سه كه ي تي غ و شري غه ي سه نان گه رم بو . له به يانييه وه تا ئي واري خه غه ري دلي ران كا ري له يه كترى نه كردو شم شيري دلا وه ران گياني نه كوشت و سه ري نه په راند ، هي چ كاميان سه رنه كه و تن . رو ژي دوا يى ١٠هه مى مانگى نا ويرا و بو ، دوا ره هه ردولا ته پلى شه ريان لي دا و ، ريزيان به ست . وه كو ني ره شي ر په لامارى له شكري يه كتر ييان دا . سليمان پاشا خو ي له پشتى هير شه كه وه ها ته

پیش‌هوه، پیاوانه و دلیرانه که‌وته شه‌په‌وه، نازایه‌تی نواند، چه‌نده‌ها سهری سوارانی ناودار به‌زۆری بازوی که‌وته سهر ئه‌رز.

دواییه‌که‌ی، چونکه‌ فته‌ج و زه‌فه‌ر به‌نده به‌ته‌قدیره‌وه نه‌ک به‌زۆری بازوی دلیرانی رۆسته‌م ئاساو، هی‌زی شمشیری شیرانی پر هونه‌ر، شه‌مالی سهرکه‌وتن له‌ئالای ده‌وله‌تی عه‌باسقلی خان هه‌لی کرد. سلیمان پاشاو له‌شکره‌که‌ی تیکشکانو به‌زین. زۆری سهرکرده‌کانیان کوژرانو به‌دیل گیرانو بریندار بونو گیران، نه‌وانه‌ی له‌شیر رزگاربان بو به‌هه‌زار فرتوفیل گیانی خۆیان ده‌رباز کرد. خیه‌وت و باره‌گار نه‌موالو ته‌سبابی خۆیان به‌جی هیشتو، به‌ره‌و لای رۆمو قوسته‌نتین رایان کردو هه‌لاتن.

قاسم سولتانی هه‌روامی پاشا حه‌سانه‌وه له‌ماندویه‌تی شه‌رو، گۆرانی هه‌نگامه‌ی شه‌ر به‌خویشی به‌زم، به‌هۆی کۆنه‌ قینه‌وه له‌بنه‌ماله‌ی نه‌رده‌لان، سه‌باره‌ت به‌ناپاک‌و نادروستی باوه‌ر، به‌سه‌رداری قزلباش ئه‌لی که: به‌هۆی تعصبی دراوسیه‌تی و هاومه‌زه‌بی و، به‌هۆی گوێ دانه‌ هاوسیه‌تی و دور بیرکرده‌وه، سوپای نه‌رده‌لان وازی له‌ریوشوینی دۆستایه‌تی و ناشنایه‌تی له‌گه‌ڵ دلیرانی به‌به‌ نه‌هیناوه‌و، به‌هیچ جوړی به‌نیازی جه‌نگ ده‌ستی شه‌ریان لی نه‌کردنه‌ته‌وه، له‌پیکادانی ناوونه‌نگدا به‌هیچ شیوه‌یه‌ک به‌شداری جه‌نگ نه‌بون. عه‌باسقلی خانی قاجار که‌سه‌ردارو به‌ (زیاد ئوغلی) به‌ناوبانگ بو، به‌دوزمانی قاسم سولتان وروژا، له‌سهری موسلمانانی بێ گوناھی سنه‌ که‌له‌ه مناریکی دروست کرد، سهری قاسم سولتانیشی وه‌کو به‌یداخ به‌سه‌ر به‌رزایی سهره‌کانی تهره‌وه هه‌ل واسی.

((فه‌رد: هه‌ر که‌س چی به‌چینه‌ی نه‌وه نه‌درویته‌وه.))^{۲۲}

میژونوسانی نه‌رده‌لان، ئه‌لین له‌و به‌زمه‌دا ۱۵۰۰ که‌س له‌کوورده‌کانی نه‌رده‌لان کوژرانو، زیاد ئوغلی گردیکی له‌که‌له‌کانیان دروست کردوه، که‌له‌ناو خه‌لکه‌دا به‌کوئین کۆ به‌ناوبانگ بوه.^{۲۳}

وه‌کو شای ئیزان خواست بوی، ده‌وله‌تی عوسمانی حه‌سه‌ن پاشا، یه‌کێ له‌پاشا به‌توانا‌کانی کرده‌ وه‌زیری به‌غدادو، ئه‌رکی سهرکوت کردنی ئیله‌کانی کووردو عه‌ره‌ب و جینگیر کردنی ده‌سه‌لاتی عوسمانی پێ سپێردا.

هه‌ردو ده‌وله‌ت که‌وته‌ هه‌واکاری بۆ له‌ناوبردنی سلیمان پاشا. حه‌سه‌ن پاشا خۆی به‌قین بو له‌سلیمان پاشا، شکاتی شای ئیزانیشی هاتبه‌ سهر.

له‌لایه‌ن عوسمانیه‌وه حه‌سه‌ن پاشای وه‌زیری به‌غداد که‌وته سهرکوت کردنی کوورده‌کانی سنجارو، سو‌رانو، عه‌ره‌به‌کانی لای به‌سه‌ره.^{۲۴}

له لایه‌ن عده مه‌وه حسین خانی لور نیردرایه سهر شاره‌زور که‌وته تالان و کرشتنی خه‌لک. نیلی بلباسی هه‌تا نا‌کوو قه‌ندیل راو نا^{۳۵}.

حه‌سن پاشای والی به‌غداد، سهره‌نجام توانی سلیمان پاشا له‌گه‌ل ۱۷ به‌گی کورد له‌دۆستو هاوکاره‌کانی به‌یارمه‌تی پاشایانی هه‌له‌بو دیاربه‌کر بکوژی^{۳۶}. به‌جۆره هه‌ولدانی به‌به سلیمان بۆ فراوان کردنی قه‌له‌مه‌روی ده‌سه‌لاتی خۆی و، بۆ دامه‌زاندنی ده‌سه‌لاتیکی سهربه‌خۆ له‌نیوان به‌رداشی هییزی رۆم و هییزی عه‌جهم‌دا شکاو سهری نه‌گرت.

شا سالی ۱۱۰۶ گورگین خانی گورجی، که‌مه‌سیحی بو، به‌حاکمی موسلمانانی قه‌نده‌هار دانا. گورگین خان سهره‌پای جیاوازی دینی له‌گه‌ل خه‌لکی قه‌نده‌هار، زولمی زۆری لی ته‌کردن. ماوی ۵ سال له‌وی مایه‌وه بۆ ته‌وی ره‌فتاری خۆی له‌گه‌ل خه‌لک بگوژی، میر وه‌یسی هوتکی که‌یه‌کی له‌سهرانی نیلی غلیجانی بو، له‌ویته‌ روی کرده‌ ده‌رباری سه‌فه‌وی له‌ته‌سه‌فه‌هان، بۆ شکات له‌ده‌س سته‌می گورگین خان. شاو کاربه‌ده‌ستانی ده‌ربار گویشان نه‌دایه‌ گازنده‌کانی میرویس. میر وه‌یس هه‌م نا‌تومید بو له‌وی بتوانی هه‌لومه‌رجی که‌له‌کی خۆی به‌هۆی شاه‌باش بکا، هه‌م تنی گه‌یشت له‌وی کاروباری ده‌رباری سه‌فه‌وی که‌یشتۆته‌ ته‌به‌پری بۆگه‌نی و لاوازی له‌ویته‌ نه‌گه‌رایه‌وه قه‌نده‌هار به‌لکو چو بۆ هه‌ج. پاش هه‌ج کردن دوباره‌ گه‌رایه‌وه ته‌سه‌فه‌هان. سهرله‌نوی دادی خۆی و خه‌لکه‌که‌ی برده‌وه لای شاو ده‌ربار (۱۱۱۲). ته‌م جاره‌ش که‌له‌کی نه‌بو. که‌س گوپی لی نه‌گرت. به‌نا‌تومیدی گه‌رایه‌وه قه‌نده‌هار.

میر وه‌یس سهرانی نیله‌که‌ی کۆکرده‌وه، لاوازی ده‌وله‌تی سه‌فه‌وی بۆ رون کردنه‌وه، هانی دان بۆ یه‌که‌گرتن و شوێش. رۆژیکیان له‌کاتی راودا گورگین خانی کوشت (۱۱۱۳) له‌ماوه‌یه‌کی که‌م‌دا کاربه‌ده‌ستانی سه‌فه‌وی له‌قه‌نده‌هار ده‌رکردو خۆی ده‌ستی به‌سهر کاروباری ولات‌دا گرت. شا چه‌ند جاری له‌شکری ناره‌ده سهریان. به‌لام هه‌مو جار به‌تیکشکاوێ ته‌گه‌رانه‌وه.

میر وه‌یس پاش ۸ سال حوکمرانی مرد (۱۱۲۱). میر عبدالله‌لای برای جیگه‌ی گرت‌وه. عبدالله‌لای و یستی به‌جیته‌ ژیر سایه‌ی ده‌سه‌لاتی سه‌فه‌ویه‌وه، به‌لام مه‌زنه‌کانی نیلی غلیجانی ملیان بۆ ته‌وه نه‌داو میر مه‌حمودی کۆپی میر وه‌یسیان لی هان‌دا بیکوژی و جیگه‌ی بارکی بگرت‌وه. محمود مامی کوشت و له‌جیگه‌ی ته‌و بو به‌حاکمی قه‌نده‌هار (۱۱۲۲). مه‌حمود که‌به‌وردی ناگاداری هه‌لومه‌رجی ناوه‌وی ده‌ربار بو، که‌وته پینشپه‌وی. سیستانی گرت. له‌پینگه‌ی کرمان و یه‌زده‌وه چوه سهر ته‌سه‌فه‌هان و، که‌مارۆی‌دا. دواي نابلقه‌دانیکی درێژو دا‌کوته‌نی قاتوقری

له ناو پایته خت دا، شاو ده ستوپتوه نده کانی خوځيان به ده سته وده دا. شا به ده ستي خوځي تاجي شاهيتي له سهری خوځي داگرتو کړدیه سهری مه حمود (۱۱۳۵). مه حمود چوه ناو نه سغه هانه وه شای لیخراوی له یه کڼی له کوشکه کانی دا به ده س به سهری داناو خوځي له سهر ته ختي شاهي دانیشته. شا نزيکه ی ۶ سالی به ده س به سهری به سهر برد. سهره نجام ته وو هه مو شازاده کانی تری کوشته. به ده گمډن تاكو ته رایان لی ده رباز بو. له وانه کورپکی شا که ناوی ته ماسب بو ته ویش له لایه ن نادره وه لیخرا. تیر کزتابی به ده سه لاتی هم بنه ماله یه هات که بنچینه ی تیرانی نویان دانا بو.

کوژرانی سلیمان پاشای بابانو ۱۷ سهرداری تری کورد ودوایی تر کوژرانی به کړ به گی بابان له لایه ن والی به غدا ده وه، له روداوه کانی داهاتودا به جوړی رهنګی دایه وه کاریکی بریاره وری کړده سهر پیکادانی عوسمانی-نه فغانی (۱۱۴۰). له و نه به رده گه وره یه دا که ۷۰ تا ۸۰ هزار سوپایی عوسمانی به سهر کردایه تی ته حمده پاشای کوری حه سه ن پاشای وه زیری به غدا ده له به رامبه ر ۱۷ هزار نه فغانی به سهر کردایه تی نه شرف له نزيکی هه مه دان روی دا، سوپای عوسمانی دواي ته وه ی ۱۲ هزار کوشته ی دا به تیکشکاوی له به رده می سوپای نه فغانی دا پاشه کشه ی کړد، چونکه ۲۰ هزار سواړی کورد به سهر کردایه تی خانه پاشای بابان، که بالی چه پی سوپای عوسمانی پیک ته هیئا، به شداری شه نه بون. هه مو میژونوسه کان هو ی هم هه لو یسته ی سواړی کورد له و شه ر ګرنګه دا ته گتړنه وه بژ وهر گرتنی به رتیلو گفتی به خشینی پله و پایه به سهر داره کانی کورد، پروپاګنده ی دینی مه لاکانی نه فغانی ده رباره ی نامه شروعی شه ری هاودین و هاومه زه ب^{۳۷} که چی که سیان باسی کاری کوژرانی به کومه لی سهر داره کانی کوردیان نه کړده له لایه ن حه سه ن پاشای باوکی ته حمده پاشاره، له سهر دلسوزی و نادلسوزیان بژ تورک.

۲- چاخی قاچار

۱/۴ نه حمده خانی مقدم مه راغه یی

نمونه ۱۰:

داوی ته زویرو، باپیر ناغای مه نگور (۱۱۹۸)

تیلی بلباس که تیتستا له موکریان و خانه و هم دیو و نه ودیوی قه ندیل و بشدرو بیتوین و شاره زورو گهر میان و ده شتی هه ولیرا دانیشتون.. لیکو لینه وه یه کی نه وتویان له سهر نیه، نه میر شه رفخان له باره ی بلباسه وه ته لی:

((... ئىلى روزكى، رۆژتيكىان ۲۴ تيرهى كورد له شويئتيك به ناري تاب سهر به مه لبه ندى خويت كۆبونه وه وه بون به دويه ش" دوانزه تيره يان بلباسى و دوانزه كهى تيريشيان به قه واليسى ناسراون. بلبيس و قه واليس دو گوندن له گونده كانى هه كارى و، به پيى گيترانه وه يهك دو هوزن له ئيله كانى بابان))^{۳۸}.

له سهرده ميكا ئهم ئيله ئه بى بوبن به هيئتيكى گه وه له چوار گۆشى ورمى- سەقز، شارەزور- رهواندزدا، چونكه له روداو هه كانى ناوچه كانى موكرىان، ئه رده لان، بابان، سۆران دا به زۆرى ناويان ديتته پيشه وه. چەند جارێ كاربه دهستانى ئيرانى و عوسمانى پيكره وه په لاماريان ئه ده ن و، هه رلايه كيان له قه له مپه وى خويه وه هيرشيان ئه به نه سهر. له ۱۲۵۱ دا له سهر داواى عه جەم له ديوى عوسمانيه وه وه زيى به غدادو، له ديوى ئيرانه وه والى ئه رده لان له شكريشيه كى گه وره يان كرده سهر يان^{۳۹}.

له ۱۵۰۱ وه زيى به غداد جاريكى تر چوه سهر يان بۆ راوان و كوشتن و تالان كردنيان، به بيانوى جهرده يى و ريگريه وه. شايه تيكي ئه وه زه مانه، نوسيويتى: ((ئه وانه جهرده نه بون، به لكو ئه وه قسه يه بۆ مه به ستى بو كه وه زيى ئه وى ويست. ئه گينا ئه وانه شافيعين و خاوه نى غيرت و حه مييه تى دينسين، زۆريان ته له به ي عيلم و خاوه نى مزگه وت و گوندن، ريزى ميوان ئه گرن. وه زيى ئه وى ويست په لاماريان بدا و تالانيان بكا. ئه وه ده سكه وتانه ي ويستى ده ستى كه وتن))^{۴۰}.

له داواى هاتنى ئىلى ئه فشار بۆ ورمى و ده وره يى، وه پاش لاوازيونى ئيله كانى برادۆست، ئىلى بلباس سهرى ده ره يئاوه، بۆ ته هيئتيكى ئه وتۆ له ناوچه كه دا، مه ترسييه كى راسته قينه ي بو سهر ده سه لاتی عه جەم له ورمى و مه راغادا دروست كرده وه، ئه وانه ش هه ميشه له ته قه لای سهر يى دانه واندن و لاواز كردن و له ناو بردنى ئىلى بلباس دا بون.

له كۆتايى سه ده ي ۱۳ هه مى كۆچى دا، كۆنفدراسيۆنى بلباس له ۴ هۆزى سهره كى پيكرهات بو" مه نگور، مامه ش، پيران، بالهك، له وكاته دا، بوداق خانى كورپى شيخ عه لى خانى موكرى حاكمى سابلآخ و، ئه حمەد ئاقاى مقدم حاكمى مه راغاو، ئيمام قلى خانى ئه فشار حاكمى ورمى و، نه جەف قلى خانى دونبولى حاكمى ته ورزى بو. هه ر له و سالانه دا پشيوى سهرانسه رى ئيرانى گرت به وه، ململانى له نيوان بنه ماله ي زه ندو قاجارو، چەند كه سى تر له ناو دارانى ئيران له سهر ته ختى شاهيتى ئيران له وه پهرى توندوتيزى دا بو. هيشتا به لايه كدا نه كه وت بو.

نه جه فقلی خانی دونبولی به گلهریه گی ته وریز، به تاوانی راوورپوت حاجی عدلی محمد ناکای مہراغہ کی کوشت (۱۱۹۰). له جیته گی ته و ماوہیکه ئیسماعیل به گو ماوہیکه کی تر زین العابدین به گی دانا، که هردو کیان له خزموه نژیکه کانی حاجی عدلی بون. ته محمد ناکای کورپی حاجی عدلی محمد به هاوکاری سهرانی نیلی مقدم مہراغہ یی و به پشتیوانی ته محمد خانی دونبولی حاکمی خوی برازی نه جه فقلی خان، به و به حاکمی مہراغہ. له سهرده میکا سهرانی زهند له ناو خویندا له سهر دهسلات له ململانی دا بون. عدلی مراد خانی زهند ویستی ته م له حاکمی بخا، به لام ته محمد ناغا گوئی نه دایه فهرمانه که ی ته و به یارمه تی نیما فقلی خانی نه فشار، به گلهریه گی ورمی، له شوینه که ی خو یا جیگیر بو.

ته محمد ناکا، دلسوژی و گوپراه لی ته واری بو کاربه دهستانی ته وریز دهرته بری. به لیوه شاهویی و دلسوژی به بنه ماله ی قاجار، توانی بیته یه کی له پیاهه گهره ناسراوه کانی سهرده می قاجار. زهینه ب خانی کچی، هارپتخه فی ۱۷ همدی فتهعلی شای قاجارو کچی کی تریشی هاوسهری محمد عدلی میرزا دولتشاهی کورپی فتهعلی شا حاکمی کرماشان بو.

ته محمد ناکا له سونگی کوشتی به فقلی بایرناغای مهنگورو ههزار کهس له پیاهه هه لبرارده کانی نیلی بلباس دا، نازناوی ((خان)) و به گلهریه گی وهرگرت. نژیکه ی ۴۰ سال دهری کی کاریگری هه بو له سهر کوکتکردنی شوژی هه مو ئیله کانی کوردا، به تاییه تی چندین جار چوه سهر هوزه کانی نیلی بلباس و، کوشتاری به کومه لی لی کردن، سامان و دارایی تالان کردن. هه ته و له شکری بابانی، که چوبون بو یارمه تی دانی نیلی بلباس، له یه ل تیمورتی شکان و مهنود پاشای کوشت (۱۱۹۸). ههروه ها به شدار بو له سهر کوکتکردنی یاخی بونی ئیله کورده کانی ماکو، خوی، سملاس به سهر کردایه تی جه عه فرقلی خان (۱۲۱۴).

ته محمد خان یه کیل بو له سهر کرده ناسراوه کانی هیزه که ی محمد عدلی میرزای حاکمی کرماشان که چون بو سهر کوکتکردنی عه بدولره همان پاشای بابان (۱۲۲۶). هه مو ته و شوینانه ی دهستی ته و هیزه که ی پی گه یشته به قسه ی عه بدولره زاق دونبولی ((به جوژی که وتنه بهر کوشتن و تالان کردن که شیرازه ی کومه له که ی عه بدولره همان پاشای له بهریه ک هه لوه شان))^۱.

له زوری تی که هه لچونه کانی جه ننگه کانی ئیرانی-روسی، ئیرانی-عوسمانی دا، له ژیر سهر کردایه تی عه باس میرزادا به خو ی و هیزه کانی مقدم مہراغی به و به شدار بو. یه کی بو له وانه ی پاش هاتنی هه یشته تی جه نگی فهره نسی بو ئیران له دروست کردنی فوجه نوینه کانی نیازم پیاده ی ئیران دا به شدار بو.

شاکاری نه همد خان كوشتنی باپیر ناغای مهنگورو، سهركوتكردنی نیلی بلباس بو.^{۴۲}

نوسه ری (تاریخ افشار) روداوه که بهم جوړه نه گپړته وه:

((... له بهرته وهی نیلی بلباسی دانیشتیوی ناوچه دی لاجانی ورمی و سولدوز، بهر دهام ده سدریژیان نه کرده سهر مدلبه نده کانی ورمی و مه راغاو، نه وه ندهی نه دیان توانی له كوشتنی خدلك و تالان كردنی مال و كه لوبه لیان دریخیان نه نه كرد، نه همد ناقا بو ته می كردن و گوئی راکیشان، بگره بو له ریشه دهره یانی نه و طایفه طاغیه خسران ماله، هیمه تینکی بهرزی نواند. له و کاته دا سهړوکی نیلی ناوبراو ناوی باپیر ناغای مهنگور بو، که به زار او هی خوین پیتی نه لنین مه زو، به نازایه تی و سهركیشی ناوی دهر کردبو. نه همد ناقا به نار دنی رسلو رساتل له گه ل ناوبراو بناغهی دۆستی و ناشنایه تی دامه زران، وه بهر شتی دانی زخارف رای کیشایه ناو داوی تزویره وه. نامه ی بو باپیر ناغا نوسی: هه مو دنیا نه زانی دوزمناهی ته بهینی من و نه جف قلی خانی به گله ربه گی ته ورزی تا کوپیه، چونکه نه و کابرایه، حاجی عدلی محمد دی باوکی خوالی خوش بومی به غه درو حيله كوشت، سه ندهی خوینی باوکیش له سهر كوره کی پیویسته، تكام وایه له گه ل هندی له نیله کانی خوت ههنگای یارمه تی دان بهاویژی و، حه قی دۆستایه تی و دراوسییه تی به جی بهینی، هه لبت له وه ش دا دهسكهوت و تالانی زو له شتومه کی ته ورزی و دهرو پشتیتان پی نه بری.

باپیری مهنگور به ته ماعی شتومه ك فریو درا. له گه ل هزار كهس له لاوانی نازاو سوارانی جهنگ نازموده ی مامهش و مهنگور به پوشته و چه كداری، بو مه راغا چون، نه همد ناقا بو پیشوازی كردنیان له شار دهر كهوت و، بردنیه ناو شار، له ناو ماله کانی شاردا هه پینج كهس و ده كهسیانی له مائیک دا دامه زران و، كه لوبه لی پیویستی بو مائی هه ریه کی له ناغایانی نه و تایه فیه نارد. به لام له پیش هاتنیان دا، ته گیری كوشتنی نه وانی له گه ل نه عیان و کوخیان و سه رانی سوپای مقدم کردبو. به جوړی كه هه ر چند كه سیك له وانه له مائی هه ر كهس كه میوان بن، خاوه نی نه و ماله له کاتی دانراودا كه دهنگی تفهنگی کی بیست میوانه کانی خوی له کاتی خه ودا بكوژی و ره وانه ی دیاری عه دم یان بكات. له کاتی دیاری كراودا له نیوه ش ودا خاوه ن ماله كان كه بو كاره كه پیذاربون، به بیستنی دهنگی تفهنگ به جاریك دایان به سهریان داو، ره وانه ی دیاری عه ده میان كردن، به جوړی كه له وه هزار كهسه یه کی به زیندویه تی دهریاز نه بو.

بۆ به یانی سەلکی مەخوسی ئەوانەیان برده بەر چاوی ئەحمەد ئاقا، لاشە ی
مەزنە کەیان - باپیر ئاغا بەدەر وازی شارە ئاسی و کردیان بە پەنگ بو سەیر
کەران.

هێشتا ئەم دەنگوباسە بلانەبو بوو دەمەوبە یانی، بە نامادەیی تەواو دە،
بە غار هەلی کوتایە سەر لاجان، ئە شرار غافلگیر کران، مەل و کەلوپەلی تالان
کردن و بە دەسکەوتییکی زۆر وە گەرایدەو. وەختی ئەم مەسەلە ترسناکە لە ئیلی
بەلباس قەوما، ئە شرار لە ترسی ئەو ی ئەو کە ئەم بە لا ناگە هانە بگاتە سەر
ئەوانیش، تێکرا سوێندیان بۆ یە کتری خواردو یە کەوتن. کە بۆ تۆڵە ی خۆینی
باپیر ئاغا هێرش بکەنە سەر مەلەبەندی مەراغا، تۆڵە ی ئەو بکەنەو کەروی
داو. ئەحمەد ئاقا لە بیستنی ئەم پیلانە ی ئە شرار پەشوکا. ناچار پێش دەستی کرد
لە پەلامار دانیان، لە کاتی کە ئەوان لە شار ی سابلای مۆکریان بون، لە ناکاو
لە ئاوی جەغەتو تەتەو بۆیان پەرییەو، هەلی کوتایە سەریان، لە حالیکە
ئەوانە بێ ئاگا بون ئەم کارە، کۆمەلە کەیان پەروازە بو، ئازایەتی مەردانی مقدم
زیادی کردو، ریزەکانی ئە شرار شەژا، سەرەنجام نەیان ئەزانی بۆ چارە ی ئەم
کارە ساتە چی بکەن، مەگەر ئەو ی پەنایان بۆ پاشای قەراچۆران (مەبەستی
پاشای بابانە لە قەلاچولان)، هەروەها عەریزە یە کیشیان بۆ علیمراد خانی زەند،
کە لەو رۆژانە دا سوێتانی فارس و عێراق بو، نوی. لە وێرە لە سەر داوای ئەوانە
حوکیمێک دەرچو "کە مەحمود پاشای قەراچۆران یارمەتی کۆردەکان بدا، کەلوپەلی
تالان کراوی ئەمیرەکانی بەلباس لە ئەحمەد ئاقای حاکمی مەراغا بستییتەو،
ئەحمەد ئاقا لە حکومەتی مەراغا لابەداتو، بوداق خانی سابلای مۆکری
لەجینگە ی ئەو بکاتە حۆمپان.

کاتی ئەم هەواڵانە بە گوێی ئەحمەد ئاقا گەیشت، لە رینگە ی رسل و رسائل وە
داوای یارمەتی لە ئەمامقلی خانی بە گلەریگی ورمی و ئەحمەد خانی دۆنبولی
حاکمی خوی کرد. بە یارمەتی نامادەیی ئە فشارو دۆنبولی بە سەر مەحمود پاشادا
زالی بو. لە بەر ئەو ی مەحمود پاشا لەو شەڕە دا گۆللە ی تەفەنگی پێکا بوی،
برینە کە ی کاری بو، مرد. بە پێی قەسیدە ک ئەم روداو لە سالی ۱۱۹۸ بو. پاش
ئەم روداو ئەحمەد ئاقا بە پێی گێڕانەو ی گلشن التواریخ چۆتە ورمی،
لە ئەمامقلی خانی بە گلەریگی ئە فشار... نازناو و حۆمکی خانی وەرگرتو، نیت
بە ئەحمەد خانی مقدم ئەناسرا))^{۴۲}.

بە دیتییێکی مۆکریان ئەم روداو ی هۆنیو تەو، ئۆسکارمان لە سەرەتای ئەم
سەدە یە دا تۆماری کردو.

به یتى باپیراغای مهنگور

گویرادیرنی دیوانه! گوینو له من بئ دیوانه!

۳ شهرو ۳ رۆژانه، بۆ و بکهم مه دحی شیرانه. دۆلابی موکریانه. قاقهز چو بۆ عیلانه. بئ ره شهی ره سول ناغانه، له گهڤ هه مه دی شینانه، رابه ریان نه وره همانه، چۆکیان کرد، باگردانه. به عیزه تی سو بمانی، سبه دی له گهڤ به یانی، له شکری باپیرخانی، رهنگ وه زیری رومیانی، سواربو له باگردانی. مهنگوری ده می وه جافی، پیابون له سابلای، ته داره ک بۆ مه راغی. بۆ مه راغی ره وانه. ۳ شه م سهری هه موانه به ۳ شه موی پ هونه ر، باپیراغای پ هجگر، بدا خانی بۆ ده سته به ر، له سابلای چوبوه ده ر، ده لئ: ((هیچ په رچت نایه ته به ر))

خاله ق! ساحیب سه فایه، په رچی ده وی دنیا یه، به نومیدی نه و خولایه، لییان دا ده هۆل و زورنایه، نه سپیان هاته سه مایه، زۆرخۆشن بۆ ده عوایه، هومید ره سوللایه، ((ته و کاره واپنک نایه!)).

هات، گه ییه فه خره قایه. لییان دا ده هۆل و زورنایه. هه وسه د که سی راگیرایه. زه وقی باپرا غایه. لیته ن له ته پللی شایه. شوکر بۆ خولایه. مه کوژن سه یدو مه لایه! قورعانیان ده سینگی دایه!

هات، گه ییه خاتون باغی. باپیراغای قوچاغی، له گهڤ خانی سابلای. سه یری که یف و ده ماغی، چو له عه جه می یاغی.

باپیراغای خال له رو، به رۆژی سئ شه مو چو، عامی خه لقی چو له دو، چاویان لی کرد به فنه ندی، هات، گه ییه وه کیل که ندی، هه وسه د سواری له په ندی.

سبه دینئ چیشه نگاهه، قاسیدیان ده گپراوه، چی ماوه ده نگیان داوه، قوشه ن نه به و ته واره، ته گپریان لی روناوه، سبه دینئ به یانی داوه، هه ر بزوت و نوسراوه، دو عه شیره تی ماوه.

ته غله ب رمب نه زه رییه، یه ک له سه تی که م نیه. بزانه مه سه له حه ت چیه. ((بئ تیپی مه رنه که نان؟)) بۆیه ی عالم راچه نان

به عه قلم راچه نانه، مه قسودیان گوڤانه، سوله یان به خۆ به به رانه، رایان کرده جلیتانه، مه سه له حه تی هه موانه: ((به چین بۆ سه ر عه جه مانه، رابه رن بداخانه، مه راغی به کین ویرانه، بئین رونشین لی رانه، موده یر کاک سوله یانه، چونکه گه وره ی عیلانه، چ ده فه رموی گیانه؟ ئیره ده بی ویرانه؟ ماره یان به کین ژنانه؟ نیدی، چلونه سه وریخانه؟)).

هۆی سوله یمانی خه زالتی! نه وهی رۆسته می زالتی، ههوت قوبیهی له مه تالتی،
پیتم نه لێن ئه تۆ مندالتی! له جلیبی نه کرد خالتی، وهك هه وران به گه والی، ده كوژم
مال و تفالی، درهنگه ریتی مه کهن خالتی.

گه ییبه، نه لالهو نه کبهری
لینگی دا پیش خانی به موشتهری، ده لێم: ((خانه ئه تۆ کویندهری، نۆ سه د
سواری به ده فتهری)).

ده لێم ((خانه، له روحیم بویه موشتهری، له بۆ مه راغین بهری))

بۆ مه راغدی برده خوار

یابینای پهروه ردگار! به زار خۆشه نۆ سه د سوار، هه م رۆحه بهرو جه بهار،
تیزراییل بو جلودار، بۆ مه راغدی برده خوار

بۆ مه راغدی راکشان، ورشه ورشی که مبه ران، بینى میشك و عه نه ران،
فه ندی په یاغ به سه ران، قه ت نابۆ گوزه ران

قه ت ناتبی گوزه رانه، عه جه م زۆر بۆ ئیمانه، لێن تێك ده ده ن مه کانه، سه رن
ده برن لێرانه، خه راغای نه و جووانه، چوه سه ر خانی به رمبانه: ((بابه لێده م
ئامانه!))

با پیر ده لێت: ((کاکه! کهس نه وى مه سه له ده ی ناکا. به داغم له گه ل پاکه، هه یچ
ده هویه ن لێ ناکا، ته گه یان به که ین چاکه، جیگا که ن زۆر غه منا که، عه جه م
یه که جار هه لاکه))

((عه جه م هه لاک و زۆر زانه)) چوه سه ر جانی به رمبانه، ده لێ: ((بابه لێده م
ئامانه!))

بانگم وه به ر پادشای له ژور، خان نارده نی دور له دور، بلباس هاتن به جه مبه ور،
رانك ره شی چه که سه ور، خان نارده نی به حوجه ته، بلباسان تاله و به خته.

به سیی ره ختی ده زه ردا، کاکه ره شی نامه ردا، هاته خواری له سه ردا، ئیمانی
پێ بو هه ردا

مه نگوپری ده رمب جولانه، چاویان کهوت به زیرانه، وه ژور کهوتن یه کانه،
چه ند شیوی پر ده رمانه! چه ند شیشه و شه رابه! عه جه م بون به جه للابه، موکری
بون به قه سابه، هه یچ کهس والی ده ر نابا، چلۆن ده بی نه و حه سابه، هه موی
مه سته شه رابه، وای لێ ده ر نابا که سه

خاله ق! تۆی فه ریاده سه، مه گه ر به هه ره وه زه، به داخان لێی بو قه زه، ریکی
ده دان به خه زه. تایفه ی خان با پیری، ریکی ده دان به شیرى، بو به خانه بگیری، ئه سلام
قێ بو به شیرى

بەشېرى قىربو ئىسلام، تېيىن دا بۇ قەتلوعام، قەتلوعاميان تىدا بو
 سولەيمان بەخۆر بەرئە، دەردەچو لەدەريانە، ئەگەر لەدەريان دەرچو، چوارو
 پېنجى كەتقە دو، خەلاس بونى، بۇ نەبو
 بۆى نەبو خەلاس بونە، لەو كافرې دە مەلەونە، بەو رەببى دەسى سونە،
 بەداسى كەرنەنتونە، ھەروەك گەغىيان دەدرۈنە
 ھەروەك گەغەم و سوالە، دە خوئىنى دا شەلالە، بلباس حالت بىي حالە! لەولای بىي
 شېرە خېرە تۆپىيان لىدا بەگۈرە، ھەوتى لىي بون بەورە، دەنگى لەعەرزى برا.
 ئافەرىم ھەستاي خەرات! دەست بەخەنجەرى دەدات، ھەوت مالىي كەرن بەرباد
 ھەستا عوزىرى ھەندو، خەنجەرى شامو تەشو، لەبەرگەرەكىدا چو، يەكئى لىي
 خەلاس نەبو

ھۆيە ھەستا عوزىرىا ھەوت مال بە ھەجاغ كۆيىرى، ھەر يەكەنكىيان دەبويىرى،
 ئاوتىي جەزايىرى، دابوي لەتەپلى سەرى، ئەويشى كەرن بىي بەرى
 كوا مەرزىنگ؟ كوا ئومەربىل؟ شۆرە لاوى شلو مل، لەكۆلان بونە جل
 بونە جل لەكۆلان، لەشى دەوان نەوجەوانان، كەوتبون لەكۆلان. لەكۆلان و
 كەناران، لەشى دەشۆرە سواران، ھەك بژانگى دە داران، سەريان گەيىيە ھەساران،
 لەھەسارى دەوامگەرد، لەبەلباسى دەوا خورت، لەشو كەلەش بونە پەرد، عەجەم
 بەسەردا رابەرد.

ھەر كەس مېوانى خۆى كوشت
 بەدەھۆل و زورنا ھاتنە سەر باپىراغاي، جا باپىراغا لەبەداخانى پەرسى:
 لەباپىراغاي جەندىيە لەبەداخانى پەرسىيە: خان، ئەو قولى قولى چىيە؟
 دەلى: ((يا پەرسى شوگايىيە، ئەو دەھۆل و زورناو شايىيە، ئەو پەشەي تەركىيىيە،
 زەوقە لەبۇ خەلقىيە.

رۆژىكى لەرژئاوايە، خان باپىر لەسەرايە، ئاوپى تۆپخانە يان دايە، زەلىل
 باپىراغايە، لېرەي ھېچ بۇ پەنگ نايە“ خەدرى شۆريان ھەلئەناو، لەپەش بابى
 راگىراو. ھەمە سور بەچەلەنگى، ھەليان ئەشكاوتە سىنگى، كوپ لەسەر
 سىنگى بابى، لىيىن دا بە جەللەبى ((توقەت مۇسلمان نابى!!))

سەبەھىنى ئەلەسەھەر، كۆيت و بوزو سەقەر، لەخاويان ھىنا دەر. ((لىيى كەن
 زىنى موحەبەر، توندى بكىشن تەنگ و بەر!!)) پىتى نا لەركىفى كەوتە
 سەر. ((سوار بىي پەپاغ بەسەر! پەپاغ بەسەر سوار بىي، خىلى فەقەر ھەزار بىي،
 موكرى ھەروا داغدار بىي، ھەر ھاوارو لىدان بىي))

هەر هاوارو لێدانه، بێ سەردارو خێزانه، دەلێتی: مەری بێ شوانه، پەخش بون
 لەزهویانه، دۆلابی بەگزاردانه، سەرکردهی موکریانه، خراب بون ئەو کارانه، بەقەری
 دان موسلمانە، یەکیان نەمان ئەوانه، هومێد بوداغ سولتانه، قبول نەکا لەوانه،
 بوچ بێ دینی غەیانە، وای کرد بو عەجەمانە؟ پێیان نەکا مۆتمانە، غەلێزن ئەو
 سەگانه. نەمره ئەو بداخانه؟ ناترسی لەگۆرخانه؟ چێیان کردبو بەستەزمانە؟
 مائی خۆی کرد وێرانە، کەسی نەهێشت لەعیلانە. رەببی سەد جار شوکرانه،
 چونکە پێشکار شەیتانە، دەست هەلگری لەو کارانه

هاتو، گەییە کارێزی، مندالی پر بەنامیزی ئیخسیر چونه تەوریزی

هاتو، گەییە دەریازی، مەحبوبیان بژارد لەرێزی

هاته خوار لەلاچینی، لەت بێ لەنیوی زینی، لەلباس، بەقینی

برایم ئاغا بێ لەسەردا، تاقە سوارە ی بێ گەردە، خێزانی دیکدی وەردا

دیکدی وەردا خێزانه، حەسەنی بەکر ئاغانە، میردە رۆژی تەنگانە، بەری

هەلنەدا گورانە

مەلا رەسول بێ فەرە، دە پێش بداغی گەرا: ((خانە بەسی بێ ئەو شەپە!

ئیسلا مەموی وەرگەرا))

-ئیسلا م پاک وەرگەراوه، هەتتا سیلمیی هەلناوه، تا سلیم بەیتاسی،

ئیخسیر، بەسی عەبباسی

بەسی عەبباسی ئیخسیر، زینی رۆمیان و بارگیر، ئەسەری بو رمبو شیر،

بداخانی جیهانگیر

بداخان بۆ لەدوایی، هەزار مەری شوگایی، هەر هەرزانه، خۆرای، دەیاندا

مەرۆ شایی بۆنیک بینی دو کارە لەموی بکری دەواره، بەهای بزیم دو پارە

هەزار گای بێ جوت بەندە، قیمەتی گای، خولابەندە، بلباسان کاریان گەندە

لەلباسی گردو مرد. خزمەتی خانیان نەکرد. بۆیە بەدیان بۆ رابرد. خان

عەرزێ شای لەوان کرد. بۆیە یان تەگبیر ئی کرد خان گوتی: ((خزمەت

بەگەرمینیان کرد)) بۆیە پاکی برد قری کرد.

قەری کرد لەزەمانی، بنۆرە تەگبیری خانی. وا گوزەرەن دەزان، ئەمینی

دەوڵەتانی. بلباس زۆر بەهەستە زمانی خزمەتو نەکرد بەخانی، بۆ خو پەیدا کرد

غەیان

تایفە ی بوداغ سولتانی، لەکن پادشای رەوانی

مەنگور زۆر بەستەزمانی. بەستەزمانی بێ شومار، نەیان دا خەرج و بێگار،

خانیان ئی بو دەعوا کار، هاتنە پێش پیادە و سوار: ((مالیاتی نادەین چ

(جار) اوای گوت باپیری نازدار: ((بۆ خۆم دەبمە حاکمی شار، خانی دەرده کەم ئەوجار، خانی دەرده کەم یەقین، بۆ خۆم دەبمە جێ نشین، دەلێم بە گزاده چ نین)). ئەگەر ئەو قسە هات، رابرد، خان روئیش تەگبیری کرد، قسە ی خۆیان پاک یەک کرد، عەرزى پادشایان دەکرد. پادشا لەوانى قبول کرد. بەداخانى گەردو خورد، مانگیکی دی سەبری کرد، پاک مەنگوری وەخێ کرد، سەرتاپای خەلات دەکرد. بەداخان گوتی: ((بێتم باپیر ئەمنت دەزینم، سابلاییت بۆ دەستینم، باپیر مەبە ئینتیزار، دەبێ ببیە حاکمی شار، لەبەرم هەیه یەک کار. کارم هەیه لەوێندەری، جارى دەنێرم چەپەرى چەپەریکی بەرەوان، بۆ کێ پاشای بەدل و جان، مەراغە یەکم وێران، پادشای دەکەم بە خودان، بۆ خۆت ببە ئاغای هەمووان)). لەمەنگوری گەردو مرد، قسە ی خانیان قبول کرد، بەحەوتوێکی پاکى وەخێ کرد، بە سابلایى تەگبیر کرد.

((گوێو لەمن بێ گەلى جەماعەتى کەس بە بەگزانان هەلنەخەلەتى!!))^{٤٤}.

٢/٣ عەسکەر خانى ئەفشار

نەونه ١١:

کەمەندى تەدبیر "ئیسماعیل ئاغای شوکاک (١٢٣٥)

عەسکەر خان بە گەلەربەگى ئیلى ئەفشارو سەردەمێك حاکمی ورمى بو، یەکی بو لەنۆکەرە دڵسۆزە نزیکەکانى عەباس میرزاو، لەجەنگى ئێرانى- روسىدا (١٢٢٠) یەكێ لەسەرکردەکانى هێزەکانى بو. لەدواى هاتنى دەستە ی نوێنەرایەتى فەرەنسى بەسەرۆکایەتى گاردان بۆ ئێران، بۆ جێبەجێ کردنى پێکهاتنى فەرەنسى- ئێرانى فیتکێن شتاين (١٢٢٥: ١٨٠٧) و نوێ کردنەوى هێزە چەكدارەکانى ئێران، عەسکەر خان کەئەوسا یەكێ لەپیاوێ ناسراوێکانى ئێران بو، جگە لەوێ بەشداری دروستکردنى فەوجەکانى پیادە ی نیزامى نازەربایجان بو، لەلایەن فتحعلی شاهی قاجارەوێ کرایە دوهمین سەفیری دەرەبارە ی قاجار لەلای ناپلیۆنى ئیمپراتۆرى فەرەنسە (١٢٢٢-١٢٢٦).

عەسکەر خان لەگەڵ خۆى باپی پەنجە هەزار تومان دیارى بۆ پاريس بردبو، پاش ئەوێ ٤ ساڵ لەپاريس مایەوێ بۆ ئەوێ بەهیچ ئەنجامێكى باش بکا، بە ١٠ هەزار تەن قەرەزوێ گەراپەوێ، ئەو قەرەزى لەسەرى کەلەكە بوو، ئەویست لەتالان کردنى خەلکى کوردستان ببیژێرى. لەپاش گەرانەوى عەباس میرزا کردى بەحاکمی ورمى، هەندى سەرچاوە ئەلێن عەسکەر خان یەكێ بوێ لەدامەزرێنەرانى کۆرى فەرمانسۆنەرى لەئێران^{٤٥}.

ئىلى شوكان، كەپتەك ئەھات لەچەند تىرەيەك، لەناوچە كانى سنورى ئىران-
 عوسمانى دا ئەژيان، كارىدەستانى عەجەم توانى بويان ئەم ئىلە بېيىنە ژىر بارى
 فەرمانبەرىيە، شەركەرانى شوكان لەرەزى شەركەرانى عەجەم دا بەشدارى
 لەشكر كىشىيە كانى عەباس مىرزا، سەر كرده سوپايە كانى تىرى عەجەم ئەبون
 ھەم بۆ سەر كوت كەردنى ئىلە كور دە كانى وەكو بلباس و زەرزو، ھىزە كانى مىرى
 سۆران لەسیدە كان.^۶ ھەم بۆ بەشدارى لەجەنگە كانى روسىاو عوسمانى دا جگە
 لەو ھەش ژۆن ژۆغوازيان كەوت بوە بەينەو لەگەڵ ئەو ھەش دا، ئەوانە ھىچى دادى
 نەدان، مىرزا رەشىد باسى سەرىپچى كەردنى ئىسماعىل ئاغای شەكەفتى
 سەرخىلى شوكان، كوشتنى بەدەستى عبدالصمد خان، بەم جۆرە ئەگىر پىتەو:

((رون كەردنەو ھى ئەم باسە وايە، ئىسماعىل ئاغای كوپى مىرزا ئاغای
 سەرخىلى ئىلى شەكەفتى لەسەر لوتكەى شاخى بنابى نازلو قەلایەكى قايى
 دروست كەرد، ئەندەرون و بىرون دو دژى پتەوى تىابو. ئەم كابرايە وەختى خۆى
 لەشەرە كانى نىوان دەوڵەتە كانى ئىران و عوسمانى دا لەپای ئاوازەنگى نائب
 السلطنەدا خزمەتى ديارى كەردبو. بوبو جىگەى دڵنەوايى كەردنى شاھانە.
 بەشىنەيى كارى ئەو بەرز بوو، دەسلەتتى گەيشتە ھەمو ئىل و ھۆزە كانى ورمى،
 لەگەڵ ئەو ھەش دا، بەپەنى فەرمانى ديوان، ئەبو يەكئ بى ئەژىردەستە كانى
 حسینقىلى خانى بەگلەربەگ. سەبارەت بەو ھى شەراەت و جەسارەتى سروشتىيى
 ھەندى ئەم جۆرە كەسانە، جاروبار ئەبو ھۆى ياخى بون لەگوپرايەلى
 فەرمانە كانى بەگلەربەگى پايدەرز، توشى تەمى كەردن و گوئى راکىشانى توند
 ئەبو. لەو ھەختى خۆى دا بۆ دامەزراندنى بناغەى پەيوەندى نوئى كەردنەو ھى
 رىوشىنە كانى گوپرايەلى كەچۆلەيەكى خۆى لەفرج اللە خانى كوپە گەورەى
 عەسكەر خان مارە كەردبو.

لەو ھەلە بەدواو، لەسايەى دەرپرین و دلىيائى خزمایەتییەو لەگەڵ
 عەسكەر خان و سەختىيى ئەو قەلایەى پىشتەر باسى كرا، سەر لەنوئى كەوتەو ھە
 ھەلگەرانەو ھى ياخى بون، رىگەى ھاتوچۆى خەلكى بىرى، كەلپەل و بەربومى
 چەن ئارايىيەكى دەورى قەلەكەى تالان كەرد.

كەھەوائى ياخى بون و ھەلگەرانەو ھى ئىسماعىل ئاغا گەيشتە بەگلەربەگ،
 سەرەتا ھەر بۆ بيانوپرین و تىگەياندن و لەبەرچاوگرتنى خزمایەتى ئەو لەگەڵ
 عەسكەر خان، عبدالصمد خانى لەگەڵ عەلى سولتانى رىش سىي ھۆزى كەلوپو
 چەند كەسىكى لەكار كەرانى باوەرپىنكراو، مەئور رەواندى قەلا فەرمو. كەبەلكو
 بەپەندو نامۆزگارى بىيەنەو سەر رى. خانى ناوبراو لەگەڵ مەئورە كان، وەكو

فهرمانیان پی در ابو، چون بۆ قه‌لای ئیسماعیل ناغا. له‌قه‌لای خوارده ده‌سته‌یه‌ک له‌پیاوه‌کانی که‌چه‌کدارو ئاماده پاسه‌وان بون، ئیسماعیل ناغایان له‌قه‌لای سهرده له‌هاتنی عبدالصمد خان ئاگادار کرد. پاش ریگه درانیان مه‌لا صالح ناویک که‌هاوده‌می نه‌بو. پیشوازی له‌عبدالصمد خان کردو بردی بۆ چه‌ساری سهرده. ئیسماعیل ناغا خۆشی‌چه‌ند هه‌نگاوێک له‌چه‌ساری سهرده هاته پیشو، هه‌مویان پێکه‌وه‌ چونه نه‌نده‌رونی چه‌سار.

عبدالصمد خان که‌وته ئامۆژگاری به‌به‌زه‌بیانه‌و، گفت و گه‌ف، به‌لام له‌و هه‌یج وه‌لام و قسه‌یه‌کی نه‌یست، نیشانه‌ی رازی بون یا راست بۆ. عبدالصمد خان سه‌رله‌نوێ به‌نه‌رمی و میهره‌بانی ئامۆژگاریه‌کانی خۆی دو‌باره نه‌کرده‌وه‌و نه‌یوت؛ خه‌لاف و خه‌یانه‌ت به‌رامه‌به‌ر ده‌ولت هه‌میشه‌ نه‌یسته‌ هۆی داماوێ و زه‌ه‌رو، ته‌نجامی خراپی لی نه‌وه‌شیتته‌وه‌. نه‌و کابرا بێباکه‌ له‌بیه‌ستنی ته‌م قسانه‌ توپه‌ بو، به‌دزیه‌وه‌ جنیوی به‌عبدالصمد خان‌دا. بۆیه‌ عبدالصمد خان وه‌کو شیری توپه‌ی دلی پر له‌قین له‌لای نه‌و هه‌ستاو، له‌دلی خۆی‌دا سویندی گه‌وره‌ی خوارد“ نه‌گه‌ر به‌یتم ته‌م کابرایه‌ به‌زیندویه‌تی به‌ینی، دیاره‌ من له‌نامه‌ردانی رۆژگارم. نه‌وسا له‌قه‌لای ئیسماعیل ناغاوه‌ به‌سواری هاته‌ خواری، له‌ماوه‌ی دو سه‌عات‌دا خۆی له‌شار گه‌یانه‌ جزوری حه‌یثه‌قلی خان و باسه‌که‌ی بۆ گێڕایه‌وه‌. ته‌م جاره‌یان به‌گه‌له‌به‌گ، عه‌سکه‌ر خانی بۆ قه‌لای ناوبراو مه‌تمور فه‌رمو.

عه‌سکه‌رخان رۆژی یه‌کشه‌مه‌ ۱۴ی عه‌رم الحرام له‌گه‌ڵ چه‌ند که‌س له‌گه‌وره‌کان و نه‌عیان و برا‌زو نه‌زه‌ر عه‌لی خانی کوپی خۆی، چو بۆ سه‌ر قه‌لای ناوبراو. له‌ده‌وری قه‌لای دابه‌زی، له‌دوای نه‌ویش عبدالصمد خان له‌گه‌ڵ سووارانی ناوداری نیه‌امی کوکراوه‌ی خۆی که‌وته‌ری. عه‌سکه‌رخانی کارزان نیازی وابو که‌نه‌و به‌که‌مه‌ندی ته‌گه‌یه‌ر نه‌ک به‌جده‌نگ و په‌یکار گرفتار بکا. بۆیه‌ به‌هۆی ته‌رجومه‌انیکی زمانزانه‌وه‌ په‌یامی بۆناردو نامه‌ی پی گه‌یانه‌د. ئاگاداری کرد له‌داوینی قه‌لای که‌دا نه‌یه‌وێ بیبینی تا گه‌توگۆی له‌گه‌ڵ بکات. ئیسماعیل ناغا قبو‌لی کرد. داوای بارمه‌تی کرد له‌ناو قه‌لا دایان بنی. تا خۆی به‌ته‌نیا بیه‌ته‌ داوینی قه‌لا. عه‌سکه‌رخان بۆ دنیایی نه‌و، نه‌زه‌ر عه‌لی خان و فه‌ره‌ج ته‌للا خانی وه‌کو بارمه‌ته‌ نارد قه‌لا، ئیسماعیل ناغاش نه‌وسا زاتی کرد له‌گه‌ڵ پیشه‌مه‌ته‌که‌ی خۆی‌دا، هاته‌ خواری بۆ چادری عه‌سکه‌رخان له‌ده‌وری چه‌مه‌ن چه‌نزه‌.

لهم کاته‌دا عبدالصمد خان له‌گه‌ل سواره‌کانی و یه‌کدو ده‌سته‌گه‌یشته‌ده‌رگا.
 بی‌نی نیسماعیل ناغا له‌گه‌ل براکه‌ی‌دا خه‌ریکی پرسیارو وه‌لامن. هه‌ر به‌سواری
 هاواری له‌عه‌سکه‌رخان کرد، وتی: هه‌رکه‌ دوزمنت به‌رده‌س که‌وت بیکوژه!
 نیسماعیل ناغا له‌بینینی عبدالصمد خان و بیستنی مصرعیتی
 که‌خویندیه‌وه، خۆی گه‌یانده‌ نه‌سپه‌که‌ی. هیشتا پییه‌که‌ی تری نه‌خست به‌وه‌ ناو
 ناوزه‌نگی، عبدالصمد خان کتوپر تفه‌نگه‌که‌ی خۆی به‌روه‌ نه‌و ناگر داو
 به‌گولله‌یه‌ک ته‌واوی کرد. سواران و سه‌ربازان له‌بینینی نه‌م روداوه‌ که‌وتنه
 ده‌سپژێرو، چهند که‌سیکی که‌هاواری نیسماعیل ناغا بون کرانه‌ نیشانه‌ی گولله.
 عه‌سکه‌ر خان لهم هه‌لومه‌رجه‌دا له‌په‌ژاره‌ی نه‌زه‌ر عه‌لی خان و فرج الله خان
 دابو که‌ له‌قه‌لاکه‌دا بون. عبدالصمد خان لهم که‌ینوبه‌ینه‌ ناگادار نه‌بو. نه‌وه‌کو
 دانیش‌توانی قه‌لاکه‌ بیان کوژن. به‌لام که‌قه‌لا‌داره‌کان گو‌ییان له‌ده‌نگی ده‌سپژێری
 تفه‌نگه‌کان بو، نه‌زه‌ر عه‌لی خان به‌زیره‌کیی خۆی، زانی بوی که‌نیسماعیل ناغا
 چوه‌ بو دیاری عه‌ده‌م، روی خۆشی پیشان دان و مژده‌ی به‌کوره‌کان‌دا“ الله‌ الحمد
 پیکهاتن و ناشتی له‌نیوان هه‌ردو لادا کراوه، نه‌و ده‌سپژێره‌ش نیشانه‌ی نه‌وه‌یه.
 نه‌وانیش به‌روایان به‌م قسه‌یه‌ کرد. چاودیری نه‌و دو لاوه‌ یان پشت گو‌ی خست.
 نه‌وسا نه‌زه‌ر عه‌لی خان و فرج الله خان هه‌ردو سواربون، به‌خیرایی به‌روسکه‌و با
 به‌روه‌ ئوردو که‌وتنه‌ غاردان، باوکی مه‌زن و سامی ناودار به‌هاتنه‌وه‌و رزگار
 بونیان گیانیکی تازه‌ یان تی گه‌راپه‌وه‌و، خو‌شیه‌کی بی نه‌ندازه‌ یان پی گه‌یشت.
 ئینجا سواران و سه‌ربازان هه‌لیان کوتایه‌ سه‌ر قه‌لاکه‌و، هه‌مو دارایی نیسماعیل
 ناغایان تالان کرد. کوره‌کانی نیسماعیل ناغا: مه‌رزا ناغاو، عه‌لی ناغاو، یه‌حیا
 به‌گ له‌مه‌یدان هه‌لاتن، به‌لام ژنه‌که‌ی نیسماعیل ناغا که‌ناوی ((جازی)) بو
 ئافره‌تییکی ژیره‌ ناذا بو، پاش نه‌م روداوانه‌ چو بو دار السلطنه‌ی ته‌وریز بو‌لای
 ولیعه‌هد نائب السلطنه‌ به‌پی عه‌رزی نه‌و عه‌لی خانی نه‌ فشار که‌نسقچی باشی
 ده‌ربار بو به‌مه‌ئموری بو ورمی نیردراو، به‌له‌به‌رچاوگرتنی گو‌ی‌پایه‌لی جو‌ره
 پیکهاتنی کراو، گه‌راپه‌وه‌...))^{١٧}

٢/٢ عه‌باس مه‌رزا نائب له‌سه‌لته‌نه

نمونه‌١٢:

جه‌ماعه‌تی نه‌کراو“ باعیسی رودانی فتنه‌و فه‌ساد (١٢٣٨)

ئاقا عه‌مه‌د خان، یه‌که‌مین شاهی قاجار به‌وه‌جاخ کویری کوژرا، چونکه
 به‌مندالی خه‌ساند بویان. به‌لام خۆی هیشتا زیندو بو، فه‌تح عه‌لی به‌رازای به
 ولیعه‌هد دانا بو. وه‌سی‌تیشی بو کرد بو که‌ “شای ئیران نه‌بی هه‌میشه‌ که‌سی بی

که له سدری دایک و باوکوه له نیلی قاجار بڼ. فتهح علی شاهي قاجار ژماره یه کی زور ژنی هدهو. هر بهو جوړهش ژماره یه کی زور کوړو کچی لی کهوت بهوده. که مرد هر کوړه کانی ژماره یان بهرهو ژوری ۱۰۰ کهس بو. له نار کوړه کانی دا له ژیانی خوۍ دا، عباس میرزای هه لېژارد بو به نائب السلطنه، واته به ده لیه هدی خوۍ.

عباس له ۱۲۰۳ دا له ناوایی نوا له مازندهران له دایک به. له ۱۲۱۳ دا هیشتا تهمه نی ۱۱ سال بو. باوکی هه لی بژارد به ولیعهدی خوۍ و کردی به والی نازربایجان. بو راهپانندی نهرکه کانی، سلیمان خانی قاجار (اعتضاد السلطنه) به له دی و، میرزای عیسی فراهانی (میرزا بزرگ) به وه زیرو، نیراهیم خانی قاجار به سدر داری بو دانا.

له ده که مین هیترشی روسی دا بو سدر قافقاز (۱۲۱۸) عباس که هیشتا ۱۶ سال بو، له لایدن شاهه کرا به سدر کرده ی هیتره کانی تیران. له هه موو شه ره کانی هدر دو خولی جهنگی روس-تیرانی دا عباس میرزا سهر کرده تی هیتره کانی له نه ستودا بو.^{۴۸}

ریکه که وتنی تیران له گه ل فدره نسو هه ولدانی فدره نسی بو ریکه خسته وه ی سوپای تیرانی له سدر شتو ی نوی ته وروپایی، بو ته وه ی خوۍ له بهر گوشاری روسی دا بگری، که لکی تیرانی نه گرت.

تیران خولی یه که می جهنگی د وړاندو به سه پانندی په یمانی گولستان (۱۲۲۸) کوتایی هات. نابه رامبه ری ته رازوی هیتره کانی هه ردولا، ده رباری قاجاری ناچار کرد که زور مهرجی گرانی روسی قبول بکا. له م پیکهاته ده، روسیا ده سکه وتی نه رزی، سیاسی، نابوری زوری له تیران دا به دهس هینا.

تیران خولی دوه می جهنگی روسی-تیرانی (۱۲۴۱-۱۲۴۳) له جاری پېشو خراب تر د وړاند. هیتری روسی گه شته ته ورزو، له کاتیکا خه ریکی پېشپه ی بو بو دا گیر کردنی تاران، ینگلز که و ته ته قه لای ناوېژی بو راگرتنی جهنگ و رزگار کردنی تیران له روخان و هه لوه شان. گفتوگو ی ناشتی له نیوان عباس میرزا به نوینه رایه تی شاو، جه نه رال پاسکوکوچ سهر کرده ی هیتره کانی روسیا به نوینه رایه تی قه یسهر دهستی پی کرد. له ناوایی تورکمان چای، له باتی په یمانی گولستان، په یمانیکی نویان نیمزا کرد (۱۲۴۳).

مه رجه کانی روس له په یمانی تورکمان چای دا زورگران تر بو له وانه ی ناو په یمانی گولستان و، ده سکه وتی نه رزی، سیاسی، نابوری زور زیاتر بون له هی

پیشو. عەباس بە گۆڤرە ی ئەم پەیمانە دەستی لەسەر زەمینەکی فراوانی ئێران هەلگرت بوو. روسیا، سەر بە خۆی سیاسی و ئابوری و سوبایی ئێرانی کۆتوپێتوەند کرد. پەیمانێ تورکمان چای ئێرانی کردە دەوڵەتێکی لاواز شوێنی لەمپەری لەنیوان روسیا و هیندستان دا گرتەو. بەلام عەباس میرزا ئەم پەیمانە زەلیلانەییە بۆ خۆی بەسەرکەوتنێکی گەورە دانەنا چونکە "لەمادەی ۷ هەمی دا روسیا بە ئێنی دابو کە پشتیوانی عەباس میرزا بکا بۆ ئەوێ ((شاهییتی ئێران)) لەو دوا ی ئەویش لە کور و نەو هەکانی ئەودا بمیشتەو".

دەرباری قاجار لە ئەنجامی هەردو خولی جەنگی روسی-ئێرانی دا بەشیکی فراوانی لای ژووری قەڵەمپەرە کە ی لە دەس دا بو. ئە ی ویست ئەو ی لەو ی دۆراندبوی لە شوێنێکی تر بیژێرێ. یاخود وردتر بلێن "ئە ی ویست لە سنووری رۆژئاوای دا، لە ئەرزێ کوردستان دا، کە بەشیکی قەڵەمپەرە ی عوسمانی بۆ بیتەو مایە. بۆ ئەو هەش دەرباری قاجار ئە ی ویست کە ئەک لە کورد، بەتایبەتی لەمیرەکانی بابان وەر بگرێ.

هەرزەمان لە گەڵ ئەو روداوانە دا بزوتنەو ی نەتەو یی کورد خەریک بو پێی ئەنایە قۆناغی سەر هەڵدان و هەولێ رزگاری لە دەسەلاتی بینگاندەو یە ک گرتەو ی ناوچەییەو. لە ژۆر ناوچە ی کوردستان دا بزوتن و راپەرین لە پەرە سەندن دا بو، هەندێکی کە مو ژۆر رەنگی جولانی نەتەو یی و، هەندێکی رەنگی یاخی بونی خێلەکی و، هەندێکیان رەنگی نارەزایی کۆمەلایەتی و ئابوریان پێو بو. لەوانە "تەقەلای میرەکانی بابان، بەتایبەتی عەبدولرەحمان پاشا و مەحمود پاشای کورێ. تەقەلای میری سۆران یاخی بونی ئێلەکانی دونبولی، حەیدەر انلو، سیپکی، زیلان، جەلالی، بلباس، شوکاک. دەباری قاجار لە هەریەکی ئەم روداوانە دا بە جۆرێ تێکەڵا و بو، بە شداری سەرکوت و تێکشکاندن و لەناو بردنی کردن.

عەباس میرزا چوارچێوە ی سیاسەتیکی کوردی داڕشت بو، کە جۆر ی بۆ چونی دەرباری قاجاری بەرامبەر مەسەلە ی کورد بە گشتی دیاری ئە کردو، چۆنایەتی رەفتار کردن لە گەڵی دەرئەخت. ناو کە ی بریتی بو لەو ی چۆن بتوانن کورد لە مەملەتی ئێرانی- عوسمانی دا بە چاکترین شێو بە قازانجی خۆیان بە کاربێتن. عەباس میرزا نامە یەکی درێژی بۆ فەتەعلی شا نویسوێ سیاسەتی کوردی خۆی رون ئە کاتەو، لە بەرگرنگی نامە کە وە کوی خۆی لێرە دا رای ئە گۆیزین:

((عەرزێ نوابی نائب السلطنه، دام ایام اجلاله، ئەمە یە کە:

لە بەرئەو ی هەمو دەوڵەتانی کافر ئەم سەر دەمە دا خەریکی ناشتی و سازانن، منیش هەمیشە هەول و تەقەللەم، تەلاش و رەنجم ئەو بوارە دا بۆ ئەو بو،

که ناکۆکی له نیتوان دهولته تیسلادمانه مینتی. تا سالی پار، کار له ناشتی و پیکهاتن ترازو، ماوهی سازان نهما. دواي پيشرهوی موشو بایه زیبدو نه رجیش که گه راینده تهریز له لای خومهوه قایقامم به نیازی سازان نارد. نهوان وهلامی راستیان نه دایه وه. چه دجار له گۆشه وه که ناره وه له ده رگای ناشتیماندا. بهلام به هیچ جیگه یه که نه گیشتن. تا نه مسال به خواستی خواو به ختی شاهنشا، گیانی هه مومان به قوربانی بئ، توشی نهو تیکشکانه بون. دواي نه وه ده سبه جئ خه لگمان نارد. له لای خومهانه وه به ناشکرا داواي ریککه وتتمان کرد. دواي تر میرزا تقی مان ناردو نهو خزمه ته پیۆزه مان پئ سپارد. نهویان نارد وهو به لئینشان دابویه له ماوهی چل رۆژدا وهلام به نه وه. بهلام به جیان نه هیتا. سه ره پای ته مهش دیسان چه ند جارئ له ریگهی ئینگلیزه کانه وه، به هوئ ئیلجیپانه وه له نه سه مبول نه وه مان ده برپویه. بهلام تا ئیستهش به هیچ جوړئ وهلامی نهوان نه گیشته به لکو له هه مو لایه که وه به گهرمی خه ریکی خو سازدان بۆ جهنگو هیچ نیشانه یه کی ناشتی و سازین دیار نیه. له گه ل زاینسی نه مه دا، هه رکات ئیتهش که نه که رانی نه م دهولته وه سنوداری نه م مهمله که تهین، نه گهر به هیواي ناشتی پائی ئی بهینه وه، خو سازدان پشت گوئ بجهین، نه وه پتچه وانهی به رژه ونه دی دهولته قاهریه، بۆیه له روی شاره زایی و دئسوژییه وه به ناشکرا نه م مهسه له یه عه رز ته که م:

نه گهر له لایه ن ئیته وه پيش دهستی نه کرئ، مانگی دوه می به هار نه چینه ناو خاکی دوژمنه وه، نه وه نه دوا بکهوین تا جهوزا وه سه ره تان بگا، قشون و توپخانه وه هیزو خواره مه نی رۆمی له هه مو لایه که وه کۆبیسته وه، کورده کان خیزان و ران و ره وه که له یه له کانی خویان له کویتستانه کان و ههواره کان دابه زیتن و، سواره و سوپایان له هه مو لاه وه کو میرو له و کولله هیرش بهیتن. نه وسا نه گهر بمانه وئ جهنگ بکهین یاخود بمانه وئ ناشتی بکهین کاره که گران و، چاره دژوار نه بئ. لوتبه رزی و له خۆبایی بونی رۆمی له ناشتی داو، هیزو توانایان له جهنگدا زۆر زۆر زیاد نه بئ. بهلام هه رکات ئیته لیروه زو بچوئین، تا کویتستانه کان به فری ئی نه چۆته وه و نهوان ناتوانن له که لینه کانی دا بجه وینه وه، بچینه ناو خاکی دوژمنه وه و له پيش نه وه دا قشونی عوسمانی کۆبیسته وه شه راره تی نه شراری کورد، که مایه ی هه مو شه رو فه سادیک هه ر نه وانن. به فه زل و که ره می ئیلاهی و تالیعی سه رکه وتوی شاهنشاهی له به ریه که هه ل بوه شینن و، به ویستی خوا له موش به ره و خوار راویان بنیئن. نه وسا نه گهر بمانه وئ جهنگ یا ناشتی بکهین، به یارمه تی

خوای گه‌وره ئاسان نه‌بێ و به‌سوکی مه‌یسەر نه‌بێ. لوتبه‌رزێ و باییبونی رۆمی
نه‌گۆڕێ به‌خۆش‌پێی و زه‌پرو زۆریشیان نه‌بێ به‌کۆری ناته‌وانی.

له‌به‌رته‌و هۆیانه‌ نه‌گه‌ر بیری پیرۆزی شاهنشاهی هاته‌ سه‌ر ته‌وه‌ی که‌پێش
ده‌ستی بکړی، قشونی سواره، که‌مه‌نمورو ته‌رخان نه‌کړین، نه‌بێ کاتێ له‌وێه
بچوێن که‌له‌کوژایی هه‌ملدا یا نه‌گه‌ر زۆر دوا بکه‌ون له‌سه‌ره‌تای شه‌وردا بکه‌نه
ته‌هوریز، تاقشونی ئیسه‌رش دوا نه‌که‌وێ، به‌بێ چاوه‌پوانی به‌و په‌ری پشت
نه‌ستوریه‌وه، ئینشانه‌للا، هه‌ر له‌و کاتانه‌دا بکه‌ونه‌ خزمه‌ت، له‌م حاڵه‌ته‌دا
که‌ئه‌گه‌ر له‌سه‌ره‌تای شه‌وره‌وه‌ ده‌س به‌کاری نه‌م لایه‌ بکړی ئومیده‌وارین تا
سه‌ره‌تای میزان، به‌ناشتی بێ یا به‌جنگ، بتوانی له‌م لایه‌وه‌ دنیایی به‌ده‌س
بێ.

کاتی له‌شکرکێشی بۆ سه‌ر به‌غدادیش هه‌ر له‌و ده‌مانه‌ دایه، کام نیعمه‌ت
باشتر و به‌رزتره‌ له‌وه‌ی که‌ له‌م عه‌زمه‌تی شاهانه‌یه‌دا په‌روانه‌ی احضاری ئیمه
بگات، له‌م سه‌فه‌رده‌دا ملایمی رکابی فه‌لکه‌ فرسایم، گیانه‌خته‌کرانه‌ له‌جزوری
میرا ده‌ربکه‌وین، له‌باره‌ی جولانی مه‌وکیبی جیهان گه‌روه‌ فه‌رمان فه‌رمانی
ته‌شه‌رفی هومایۆنه، به‌لام له‌به‌رته‌وه‌ی له‌پوری که‌مالی عاطفیه‌ وه‌ له‌ئیمه
پرسیارتان فه‌رمو بو، به‌پیتی فه‌رمانی بالایان عه‌رز نه‌کړی که‌مه‌وکیبی پیرۆز
هه‌رچی زوتر له‌سوڵتانیه‌وه‌ بکه‌وێته‌ رێ بۆ سازدانی سوپا و کۆکردنه‌وه‌ی
سه‌ربازانی سه‌رکه‌وتو، په‌نا بۆ ئحتسابی روس و رۆم و دنیایی ولایه‌ته‌کانی سنور
باشتر و خۆشته، به‌لام به‌دیاره‌ له‌پاش مانگی شه‌والدا زۆر زوه‌و، نه‌و کاتانه‌ زۆر
زۆر پیرۆزه‌ و له‌هیچ جێگه‌یه‌ که‌وه‌ کۆسپ و گرفتاری نابێ، بگه‌ر پێشکه‌وتنی هه‌مو
کاره‌کان به‌جۆرێ که‌چه‌ندین جار ته‌جروبه‌ کراوه‌ طالعی هومایۆنی له‌زیاده‌ونی
شاهنشاهی که‌به‌فه‌زل و تایید توفیقی ئیلاهی تیشکی چاودێری سوڵتانی له‌هه‌ر
که‌س بدات، روی جولانی پیرۆزی بگاته‌ هه‌ر لایه‌ک، هه‌ر کاتێک بێته‌ پێشه‌وه‌ بێ
زه‌حمه‌ت و په‌شوکانو بۆ پێشه‌وه‌ نه‌پوا. له‌به‌رته‌وه‌ی قه‌ول وایه‌ هه‌ر بریارێک
ده‌رباره‌ی ته‌و لایه‌ به‌درێ به‌دریژی عه‌رزێ خاکی پیتی پیرۆز بکړی، نه‌وه‌نده
ته‌خریته‌ به‌رچاو، که‌حکومه‌تی شاره‌زورو بابانو ده‌ورو پشته‌کانی به‌گۆیره‌ی
رێگه‌پێدانی پیرۆز دراوه‌ته‌ مه‌مه‌د پاشا (مه‌به‌ستی مه‌حمود پاشای کوری
عه‌بدولره‌حمان پاشایه‌) دنیایی له‌راستی باوه‌رو خزمه‌تگوزاری نه‌و که‌ئه‌بێ
ئێسته‌ و پاشه‌پۆز به‌دی بیت، به‌چه‌ند شتێک نه‌هینرێته‌ دی که‌وا یه‌که‌یه‌ که‌ عه‌رز
نه‌کړی.

یه کهم: گلدانه‌وی بارمته له‌بهرته‌وی کوره باشه‌کانی شه‌وو، شه‌وو عوسمان به‌گ، که‌هرردوکیان له‌کرماشان بون، له‌گه‌ل شه‌وش‌دا شه‌م سهرپیتچی‌ه‌یان له‌یه‌ک‌دو سال‌دا کرد، گلدانه‌وی شه‌م جوړه بارمته‌ی‌دم به‌مایه‌ی دنیایی نه‌زانی و برپاری شه‌وم‌دا له‌کاتی س‌ه‌ف‌ری خ‌ه‌یر شه‌س‌ردا، عوسمان به‌گ خ‌وی له‌گه‌ل ه‌زار سوار یا زیاتر له‌ته‌عیان و گ‌وره‌و گ‌وره‌و زاده‌کانی بابان، ین‌شانه‌للا ته‌عالی، له‌گه‌ل بخاو له‌پیش‌ره‌وی سوپای س‌ه‌رکه‌وتودا، به‌پاش‌کاوی و ناشکرا دژی سوپاو س‌ه‌ر ع‌س‌که‌ری عوسمانی به‌نگن.

دووم: به‌ناموش‌وی محمد‌د پاشاو عوسمان به‌گی برای که‌ماوه‌یه‌ک به‌ر له‌نیست‌ا عوسمان هات، مانگی‌ک له‌ته‌وریز مایه‌وه. شه‌وی جه‌ژن پاشا خ‌وی ت‌ک‌ای کرده‌و، ین‌شانه‌للا ته‌عالی، دیت. شه‌و که‌ر‌زیش دیسان عوسمان به‌ف‌زلی خوا دیت‌ه‌وه. به‌و شه‌رت‌ی بی‌نم له‌گه‌رانه‌ودا به‌ه‌مان ری‌وش‌وین ناهیل‌م دیسان له‌هات‌وچ‌و س‌ارد بینه‌وه.

سی‌ه‌م: س‌ه‌ره‌رای ه‌ه‌بونی قشون و سوپای استعدادی ده‌ل‌ته‌تی قاهیره له‌ویلايه‌تی بابان که‌ تا نیسته‌ ئی‌براهیم خانی س‌ه‌رتیپ، که‌چه‌ند جار له‌تاق‌م و سوپای بابان زو‌رت‌رو زال‌ ت‌ره‌و، له‌و شوینانه‌ بو‌ه. له‌روژانی س‌ه‌ف‌ریش‌دا، باوه‌رپیت‌ک‌راوی له‌وی دانیم و شه‌هنده‌ی قشون که‌ له‌غازیانی س‌ه‌ربازو سواره‌ی رکابی به‌ساخ‌لو له‌وی دابنیم، له‌باتی شه‌وان له‌سواره‌ی بابان و بلباس و هی تر شه‌م ب‌و س‌ه‌ف‌ه‌ر. له‌راستی‌دا خ‌ه‌ل‌کی کوردستان و نه‌رده‌لان و سابلاخی موک‌ری ه‌ه‌مویان پشت‌گرو یارمه‌تیده‌ر شه‌بن‌و، شه‌گ‌ه‌ر به‌قازانجی ده‌ل‌ته‌تی بزاند نیشاره‌تی خ‌دیویانه س‌ه‌باره‌ت به‌یارمه‌تیدان له‌کاتی پت‌ویست‌دا شه‌ف‌ه‌رمون.

چواره‌م: ه‌وی س‌ه‌ره‌کی په‌ژاره‌یه‌ک که‌ که‌سانی وه‌کو محمد‌د پاشا ه‌دیانه له‌وه‌یه‌ که‌باری س‌ه‌گینی دراو و که‌لوپ‌ه‌ل و طمع و توقع به‌ریت‌ه‌ س‌ه‌ر شانیان و، له‌عو‌ده‌ی نه‌یه‌ن و، به‌لین و گفتی‌ک به‌دن و دواپی ب‌ویان جیب‌ه‌ج‌ نه‌ک‌ری و له‌ه‌ردو لاهه‌ بیته‌ ه‌وی ترس. نیم‌ه‌ش الحمدلله‌ نه‌باریک‌مان خ‌ست‌وته س‌ه‌ر شانی شه‌وو، نه‌ طمع و توق‌عی‌ک‌مان ه‌یه. ناسان ناسان پی‌ش‌که‌شی س‌ه‌رکاری پی‌وزیش که‌ له‌حه‌زرت‌ی ه‌وما‌ی‌و‌ن‌دا نه‌ختینه‌ مان گ‌رت‌وته خ‌و ین‌شانه‌للا ته‌عالی نه‌یده‌ین. ب‌و ئی‌براهیم خانمان نویسه‌ له‌و مه‌رو گاو قاترو یاب‌و شه‌و جوړه شتانه‌مان لی و‌ه‌ری‌گری و، به‌قشونی ف‌ه‌رمان پی‌ دراوی بدات و به‌ف‌ه‌زلی خوا حسابی شه‌وش، بریتیه‌ک‌ی ه‌ه‌رچون‌ی بی له‌که‌لوپ‌ه‌لی بی که‌لک و دراوی بی به‌رو تا خ‌ومان ب‌و س‌ه‌ف‌ه‌ر نه‌رویش‌ت‌وین نه‌یده‌ین. بی‌گومان شه‌وانه که‌بریتیه‌ک‌ی داو خ‌زمه‌تی باشی

کرد، بئ هوده ئەم خزمەتە ئەدەس نادا. پاش دانی پاره که پێچهوانە ی رێوشوێنیک ناچوێتەوه که بێتە هۆی نارهەتی پیری هوما یۆن.

پێنجەم: ولایەتی شاره زورو کۆیه و حەریر لەسێ لاوه بەسابلاخ و ئەردەلان و سنوره کانی کوردستان و کرماشانەوه بەستراون، که مەملەکەتی پارێزراوی سەرکاری شاهنشاهی و، لایەکیشی بەشوینی دەسلاتی وهزیری بەغدادەوه بەستراوه. لەهەر رێه که وه ئاژاوه و فەسادێک لەو ولایەتە و ئەم تایه فەدیوه بگات. تەنیا لەو لایەیه وه بەس. ئەو لایەش لەم کاتەدا که ئیبراهیم خانی سەر تیپ و محمد پاشا تا موسڵ رویشتون و کەرکوک و هەولێر و پردی سور غاشیە ی دلسۆزی و گوێزایە ئێیان دەرپێوه، وهزیری بەغدادیش بەجۆری خزمەت و سازدانی پێشان داوه که تانیستە دو سێ جار پیاوی ئەو هاتونەتە لای سەر تیپ و محمد پاشا، بەپیتی نامەیه که نوسی بویان بە گشتی کارەکانی ئەوی ئەروا. ئەگەر لەپیش چۆنی ئێمەدا بۆ سەفەر، ئینشائەللا تەعالی بەشیوهیه که بەمەبەستی ئەولیای دەولەتی قاهیرەیه، کاری بەغداد و وهزیر بۆ پێشەوه چو، لەو لایەشەوه دلتیا ئەبین و، ئەویش لەحوکمی ولایاتی مەحروسە ی شاهنشاهی دا ئەبێ و، هەر کاتی پێشکەوتنی پێک هات، عەزیمیک که لەکاری بەغدادا مەبەستی هیمەتی بەرز ی سولتانیە لەو بەهار و هاوینەدا کاروباری ئەوی بەلادا ئەخات. ئەگەر ناتەواویە که بێتێ لەفەسلی پاییزا، ئەگەر بژین، لەکاتی گەرانهوی ئێمەدا، ئینشائەللا، ئەتوانین زستان لەگەرمیانی عیراقی عەرەبدا بەسەر بەرین و، بەغداد ئێستە لەسایە ی سەری هوما یۆنەوه ئەو توانایە ی نەماوه بەرگە ی هەژمەتی لەشکری جیهانشا بوی شاهنشاهی بگێی.

شەشەم: عەبدوللا پاشا که گەورەترین و بەسالچوترین پاشایانی بابانە، لەگەڵ هەزار مائی ئیلی بابان، که زۆریان لەپیاوی ناسراو و ئاغا و گەورەکانیان ئێرن، بەوپەری رێز و بەرزیه وه گلەمان داوێوه و بەتەما هەین لەم رۆژانەدا لەدەورو بەری سابلاخ بەشو و تیولی بەدینێ. لەبەر ئەوهی ئەبێ هەر کەسێ لەتەهلی رۆژگار بەتەرس و هیوا گل بەدیتەوه. ئەم رێگەیش ترسی محمود پاشا ئەبێ.

بەپیتی ئەم رێوشوێن و شیوهیه که بەدریژایی خرایه بەرچار، ئومێدم وایه لەکاتی ئێره نەبونی ئێمەدا لەکاروباری ئەم لایەدا هیچ چەوتی و کەموکوریە که رو ئەدا، بەفەزلی خودا و باتنی ائەمە ی اطهاری متوکلین و، بەئیمدادی طالعی اقدسی همایون متوسلین، ئەو تەگبیره ی بەپیری ئێمەدا هاتوه بەم درێژیه روغان کردۆتەوه و رونی ئەکەینەوه، ئینشائەللا لەگەڵ تەقدیر موافق ئەبێ و، تکام وایه هەر یەکنێ لەو بڕگانه بگاتە بەر خاتری عرش مظاهری وهحی و تنزیل بەئیرشاد و

هیدایه‌تی بفرمونو، نامه‌ی پیوژ زۆتر بگات که هیچ کاری بێ ئیجازه‌و عه‌رزى شه‌هريارى نه‌کړئ.

له‌م نامه‌یه‌ چنده‌ مه‌سه‌له‌یه‌کى سه‌ره‌کى هه‌لته‌هینجرئ:

۱-چۆن ره‌فتار له‌گه‌ڵ کورد خۆی بکړئ و ئارام بکړیته‌وه

۲-چۆن وه‌کو هینکی جەنگی و سیاسى له‌مهلانی ئیرانى-عوسمانى دا، له‌کاتى پینکادانى چه‌کدارو له‌کاتى گفتوگۆی سیاسى دا به‌کاربه‌ینرئ

۳-چۆن که‌لك له‌دادوشینی توانای نابوری کورد وه‌ریگیرئ بۆ ئاسان کردنى کاروبارى لۆجستیکى

۴-چۆن سیاسه‌تیکى دوروانه له‌مه‌سه‌له‌که‌دا بگيرئ، له‌لای مه‌زنه‌کانى کورد به‌جۆرئک، له‌لای ده‌وله‌تانى تورک و ئینگلیز به‌جۆرئکى تر.

کیشه‌ی بابان ته‌نگوچه‌له‌مه‌یه‌کى قولی له‌په‌وه‌ئدى عوسمانى- ئیرانى دا دروست کرد. مه‌لبه‌ندى بابانیش بو به‌یه‌کى له‌مه‌یدانه‌کانى پینکادانى خویناوى هه‌ردو هیژى ناوچه‌که‌و کۆتاییه‌که‌شى به‌په‌یمانى یه‌که‌مى ئه‌رزروم (۱۲۳۸) و په‌یمانى دوه‌مى ئه‌رزروم (۱۲۶۳) هات. ئه‌م دو په‌یمانه‌ پیه‌وه‌ندیه‌کانى ئیران و تورکیایان رینکخسته‌وه، کیشه‌ ئه‌رزیه‌کانى سنوریان به‌لاداخست، و، بنچینه‌ی سیاسه‌تى هاوبه‌شى هه‌ردو ده‌وله‌تى به‌رامبه‌ر مه‌سه‌له‌ی کورد دانا. یه‌کى له‌نه‌جمه‌ راسته‌وخۆکانیشى له‌ناوبردنى ئه‌ماره‌ته‌ ئوتۆنۆمه‌کانى کورد بو.

دوروى سیاسه‌تى عه‌باس میرزاو کاربه‌ده‌ستانى تری ده‌ربار له‌نامه‌کانیاندا، به‌رامبه‌ر کورد، زۆر ناشکرایه. له‌کاتی‌که‌ به‌ریتانیا خه‌ریکی ناوېژى ناشتى بو له‌نیوانى ده‌ربارى قاجارو بابى عالى دا. نوینه‌رانى هه‌ردو ده‌وله‌ت له‌ئه‌رزروم خه‌ریکی گفتوگۆی پینکها‌تن بون. چه‌ندین نامه له‌نیوان عه‌باس و فه‌تحعلی شاو کاربه‌ده‌ستانى تورک و ئینگلیزو نوینه‌ره‌کانى خۆی دا هاتوه‌و چوه. له‌م نامه‌به‌دا به‌رونى سیاسه‌تى کوردی ده‌ربارى قاجار ئه‌خوینریته‌وه. عه‌باس میرزا که‌خۆی به‌رپه‌به‌رى ناکوکی ئیرانى-عوسمانى بو له‌سه‌رده‌مى جەنگ و له‌کاتى گفتوگۆی ناشتى دا، له‌نامه‌کانى دا رونى ئه‌کاته‌وه.

فه‌تحعلی شا له‌نامه‌یه‌که‌دا که له‌ ۱۲۲۱ دا بۆ وه‌زیرى به‌غداى نویسه‌وه، عه‌بدوله‌حمان پاشای بابان به‌ ((...عالیجه، رفیع جایگاه، عزت و نبالت همراه، فخامت و بسالت انتباه، اخلاص و ارادت ناگاه، امیرالامراء العظام، عبدالرحمان پاشای، حاکم قلعه چالان...)) ناوته‌با.^{۵۱}

عەباس میرزا لە نامە یەکێدا بۆ مەحمود پاشای بابان بە ((...عالیجە، رەفیع جاییگە، مەجەد و مەناعت پەنا، فەخامەت و نبالت اکتنا، ارادت ناگە، میری میرانی عظام، مەحمود پاشا حاکمی سلیمانی و بابان و شارەزور...)) ناوی ئەبای^{۹۲} مەحمەد عەلی میرزا لە نامە یەکێدا کە لە ۱۲۳۵دا بۆ قاسم ناغای گەورە ییلی حەیدەرانی لوی نویسۆ بە ((...عالیشان، رەفیع مەکان، عزت و مەناعت بنیان، سنی القدر و المەکان، اخلاص و ارادت نشان، عەمدە الاعیان، وزیدە العشایر و الارکن، قاسم ناقا سرخیل تایفە حیدرانلو...))^{۹۳}

کەچی عەباس میرزا لە مەرمی ۱۲۳۸دا لە نامە یەکێدا کە بۆ لۆرد ستراتفورد کانینگ، سەفیری بەریتانی لای بابی عالی (۱۸۲۵-۱۸۳۰) نویسۆ، ئەلێ: ((...هەندێ مەسەلە مان بە پایە بەرز جۆرج ویلک (نۆینەری بەریتانیا لای دەرباری قاجار). فەرمویو تا بەو پایە بەرزە... (مەبەستی کانینگە).. رابگەینێ، بۆ ئەوەی ناگاداری بێ ئەو روداوانە ی لە ماوەی ئەم دوو ساڵەدا لە نێوان ئەم دوو دەوڵەتەدا قەوماو و، فیتنە و نیفاقیان لێ پەیدا بوو.

((بۆ ئەوەی ئەو پایە بەرزە ناگادار بێ "هەمو ئەو جەنگ و دەعوای ناخۆب و غەوغایە ی لە نێوان ئەم دوو مەملەکەتەدا روی داو، یا هەرچەند ویست و ئارەزی ئەم دەوڵەتە نەمرە کە ئێستە دیسانە خەریکی سازین و وازەینان لە شەڕ هاتبێتە سەر صوڵح، رەفتار و کرداری لە کوردانی بەد نیهاد و دانێشتوانی ئەو لای سنورە، بۆ گەرم کردنی هەنگامە ی فساد، روی داو...))^{۹۴}

رون تر ئەو، ئەو قاسم قائیمقامی دوو، وەزیری عەباس میرزا لە سەفەری ۱۲۳۸دا بۆ جۆرج ویلکی نویسۆ، ئەلێ:

((ئە ی پایە بەرز، دۆستی میهرەبانی عەزیزی، ئەرجومەندی کامگار!

نامە یەکی کە بە بێرەوری دۆستدار نویسی بوتان، سەرنج درا. لە بابەت چەسپاندنی پێکھاتنی هەردو دەوڵەتی بەرزی ئێرانی و عوسمانییە، کە ئەبێ بە سەفیری گەورە ی دەوڵەتی بە هیبە ی ئینگلیز بگوترێ، داواتان کردبو، ئەو مەرج و بە ئێنانە ی کە دەوڵەتی دائم ئەلقەراری ئێران گەرەکیی ئەم پێکھاتنەدا بێ، بە دروێژی و رونی بۆ ئەو دۆستە خۆشەویستە دیار بکری، بۆ ئەوە ی سەفیری باسکراو لە نیازو مەبەستەکانی ئەو لای دەوڵەتی قاهیرە ی ئێران ناگادار بێ، ئەو ی ناگاداری و زانیە خەریکی ئەنجامدانی کارە کە بێ.

دۆستدار ناوەرۆکی نامە ی ئەو دۆستە خۆشەویستە ی بە عەرزێ خاکی پیتی رۆشنی نوایی ناوازه وەلیعەد گەیان، ئەوانیش فەرمویان کە: ئەو شەرت و عەدە گشتیانە ی ئێمە هەمانە بریتین لەوە ی، هەرچی بۆتە هۆی تێکدانی

بهینى دو دولهت و دو مهمله كهت، ئينشائه لالا ته عالى رابگيرى. بۆ نه وهى مهسه لهى دۆستى و ناشتى به فهزلى خوا بگه پرتته وه دۆخى جارانى و، له سه ره تاي دهس پيكر دنى ريككه وتنه وه ههردولا سه فېرى دهسه لاتدارى خويان ديارى بكه ن بۆ نه وهى شه رت و عه هدى جوژنى له ناو ههردو سنورى دراوسى دا، به ئيزن و دهسه لائى ته واو له لايه ن ههردو دوله ته وه ته غام به دن.

((له بهر نه وهى شه رت و عه هدى گشتى ئيمه رفع و دفعى نه و شتانه يه كه له سه ره تاوه بونه ته هوى تيكدانى بهينى ههردو دولهت، بۆيه پتويسته نه م شتانه به دريژى له و دۆسته بگه يه نين))

يه كه م، شتى كه بو به باعيسى رودانى فتنه و فساد له بهينى ههردو مهمله كه تدا نه وه بو كه، جه ماعه تى نه كراد له ههردو ديوى سنوره وه كه وتنه نانه وهى ئاژاوه، پاشايانى سنوره كانيش دالدهيان دان و شوين و جيان دانى، هه مو روژى عه زى و ئازار له ده غه لى و ريگرى به رعايى مه ماليكى مه حروسى ئيران نه گه يشت. له لايه ن سه رعه سه كه ره كانه وه رفعى ته م فيته نه و ناشوبه نه ته كرا، تا له ته غام دا به ناچارى كار گه يشته شه رو پيكدان، ئيستاش كه بناغه ي ناشتى دائه نرى. ته بى نه و ئيلات و كوردانه ي كه له روژانى شه ردا، يان له پيش نه وه دا، له مه ماليكى مه حروسى ئيرانه وه رو يشتون بۆ ولايى عوسمانى، هه مويان بگير نه وه، ليتره به دوا وهش دالدهيان نه ده ن و رتيان پى نه ده ن و ريان نه گرن، بۆ نه وهى به يه كجارى ناشوب و فساد له نيوانى دو دوله تى جاويد بنيادا رفع بكري.

دوهم، شتى كه بو به مايه ي ناخوشى نيوان ههردو دولهت، نه و ره فتاره يه كه له گه ل حاجى و زايرو بازرگانانى ئيرانى نه كرى...

سييه م، هه ندى جار جه ماعه تى عوسمانى و نه كراد له لاي نه رمينيا و به غدا وه تى نه په رن و، ده سدريژى نه كه ن. له پاش نه وهى پيكهاتين، ته بى به جارى نه وه رابوه ستى و وازى لى بهيئن...))

قامقام له نامه يه كى ترى دا بۆ سه ر عه سه كه رى نه رزپوم، نوينه رى ده وله تى عوسمانى بۆ گفتوگوى به ستنى په يمانى نه رزپوم، ناوى كورد به ((فتنه جويان نه كراد و ساير اهل فساد)) ته با.

٤/٣ مه مه د خان امير نظام

نمونه ١٣:

هاوكارى عه جه م و روم: ميرى رهواندز (١٢٤٥)

سه ره تاي دامه زرانى ميرايه تى سۆران رون نيه، له بهر نه وهى كه وتۆته شوينيكي شاخاوى سه ختى دا براوه وه، ده وريكي زۆريشى له روداوه كانى ناچه كه دا نه بوه.

سولتان سلیمانی قانونی له کاتی گرتنی به غداد و ریکخستنه وهی کاروباری ناوچه تازه گیراوه کاند، عزالدین شیرمی سۆزانی کوشت (۹۴۱). کاروباری ته ماره تی سۆزانی خسته سهر سنجاقی ههولیترو سپاردی به حسین به گی داسنی. که نه میریکی یه زییدی بو. سه یفه دین یه کئی له میره کانی سۆزان، هۆزه کانی ناوچه که ی له خۆی کۆکرده وه. سه ره تا قه لای ههولیتری له داسنییه کان گرتو دوایی تر دهستی به سهر هه مو مه لبه نه ده که دا گرته وه. حسین به گ چهن دی ههولتی دا چاری میر سه یفه دینی پی نه کرا. له سهر نه وه بانگ کرایه تهسته مو ل، له وی کوشتیان میر سه یفه دین به سه ره خۆی مه لبه نه دی سۆزانی به رپوه ته برد. چهن د جارئ له شکر عوسمانی چونه سهری، نهوانیش نه یان توانی له ناوی به نه. به لام خۆی بۆ ده رپرینی دلسۆزی و به هیوا ی پی سپاردنه وهی خاکی باووبایرانی به خۆی، په نای بۆ ده رگای سولتان سلیمان برد. نهویش به ئارات نه گه یشت و له وی کوژرایه وه. سولتان، له سهر تکای حاکی نامیدی، میرایه تی سۆزانی به قولی به گ، یه کئی له مه زنه کانی هه مان به مه لته سپارد. نه وسا باره گای ته ماره ت له هه ریر بو.

سنوری ده سه لاتتی میرایه تی سۆزان له نیوان هه ردو زیی چوک و گه وه دا بو. هاوسنور بو له گه ل ته ماره تی بابان له لایه ک و له گه ل ته ماره تی بادینان له لایه کی تره وه. قه له مپه وه که ی به پیی به هیتی و لاوایی ته میرانی سۆزان فراوان یا ته سک نه به وه. سه ختی و دا برانی باره گای ته ماره ت تاراده یه ک له کار تی کردنی روداره کانی ناوچه که پاراستویه تی و، میره کانی نهویش به زۆری به وه نه دی له ژیر ده ستیاندا بو ده اکه وتون.

هه لومهرجی سۆزان چهن دین ده سال به و جۆره رابورد تا سالی ۱۲۱۸ که ئوغز به گ مرد. ئوغز به گ ۶ کورپی له پاش به جی مابو. له ژبانی خۆی دا ناوچه که ی به سه رد دا به ش کرد بون. مسته فا به گ کورپی گه وه ی بو، به سه ره ره وان دزو ئاکۆیان و باله کاند راته گه یشت. نه و له جیگه ی باوکی به مه زنی سۆزان. براکانی و خزمه کانی تری مملانی یان له گه ل نه کردو گوئیان نه نه دایه خواست و فه رمانه کانی. دژی ته م ته جولا نه وه. له گه ل مه زنه کانی بابان و بادینان پیلانیان لی ته گی را. مسته فا به گ له تاو دوژمنایه تی براکانی گه یشته تینی هه راسان بو، وازی له ده سه لاتداریتی هینا (۱۲۲۹). محمه د به گی کورپه گه وه ی له جیگه ی خۆی داناو، خۆی چوه گوندی ئاکۆیان به گو شه گیری دانیشت تا مرد (۱۲۳۸). محمه د به گ (۱۱۹۸-۱۲۵۳) له لای یه کئی له مه لا هه ره زاناکانی نه و ده می کورد، مه لا

ئه‌حمه‌دی ئاده‌م، خوتیند بوی. ماوه‌یه‌ک سه‌ره‌رشتی دژگی سه‌روتیپانی کردبو. له‌نزیکه‌وه‌ چاوی له‌مملاتی و ناکۆکی ناجوامی‌رانده‌ی مام و خزمه‌کانی بو. هاتنی محمه‌د به‌گ هاوزه‌مان بو له‌گه‌ل چه‌ند روداوێکی گ‌رنگ‌دا له‌ناوچه‌که‌دا:

۱- هاتنی هه‌ینه‌تی جه‌نگیی فه‌ره‌نسی به‌سه‌رۆکایه‌تی جه‌نه‌رال گاردان بۆ ئێران و، ریک‌خستنه‌وه‌ی هی‌زه‌ چه‌ک‌داره‌کانی ئێران له‌سه‌ر شی‌وه‌ی نوێ و، دامه‌زراندنی کارگه‌ی دروستکردنی چه‌ک و تفاق‌ی جه‌نگی.

۲- شۆرش‌ی محمه‌د عه‌لی پاشا له‌میسرو، له‌شکرکی‌شی ئیبراهیم پاشای کورێ بۆ سه‌ر سو‌ریا و ئه‌نه‌دۆل.

۳- به‌ستنی په‌یمانی یه‌که‌می ئه‌رزروم له‌نیوان رۆم و عه‌جه‌م‌دا.

۴- هه‌ول‌دانی با‌یعه‌الی بۆ چاک‌کردنی هه‌لومه‌رجی ناو‌خۆی ئیمپراتۆری عوسمانی (ئه‌ت‌زیمات) و، دامه‌زراندنی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی.

محمه‌د به‌گ له‌سه‌ره‌تاهه‌ بایه‌خێکی تایبه‌تی‌دا به‌ئاواکردنه‌وه‌ و قایم‌کردنی ره‌واندز، که‌باره‌گای ئه‌ماره‌ت بو. چه‌ند قه‌لا و بورجی له‌ناو شار و ده‌وره‌یه‌ری‌دا دامه‌زراندو، شو‌رایه‌کی پته‌وی بۆ پاراستنی له‌ده‌وری دروست کرد. گ‌رنگییه‌کی زۆری‌دا به‌پیکه‌ینانی تو‌ریکی فراوانی کۆکردنه‌وه‌ی ئاگاداری و ده‌نگوباس. ریزی زۆری له‌مه‌لا و خوتنه‌وار نه‌نا. موچه‌ی بۆ ئه‌به‌ینه‌وه‌ و مزگه‌وت و مه‌دره‌سه‌ی بۆ ئه‌کردنه‌وه‌.

محمه‌د به‌گ چه‌ند کارێکی گ‌رنگی بۆ گه‌شه‌پێدانی ئه‌ماره‌تی سو‌ران کرد:

۱- ریزه‌کانی ناو‌خۆی یه‌ک خست. هه‌مو ئه‌وانه‌ی سه‌ره‌په‌چییان نه‌کرد یا کوشتنی یا به‌زۆر سه‌ری پێ دانه‌واندن. له‌پیشه‌وه‌ مام و خزمه‌ سه‌ره‌رۆکانی خۆی سه‌رکوت کرد. دوه‌ره‌کی و ناکۆکی و مملاتی‌ی له‌ناو مه‌زنه‌کانی قه‌له‌مه‌ره‌که‌ی خۆی‌دا نه‌ه‌یشت.

۲- کاروباری ئابوری ریک‌خستنه‌وه‌، باج و زه‌ویانه‌ی دیاری کرد. ئاسایشی ته‌واوی کار و بازرگانی و کاروانی له‌سه‌رانسه‌ری ناوچه‌که‌دا چه‌سپاند. به‌ربرسی بۆ کاروباری دارایی له‌هه‌مو ناوچه‌کان‌دا دانا. چه‌ند خه‌زینه‌داری دانا بۆ ریک‌خستنی خه‌رجی داووده‌زگای به‌ری‌وه‌به‌رایه‌تی و له‌شکر.

۳- سوپایه‌کی گه‌وره‌ی سو‌اره‌ و پیاده‌ی له‌هۆزه‌کانی سو‌ران سازدا. به‌شی‌وه‌یه‌کی نوێ ریکی خست و پله‌وپایه‌ی تی‌دا دیاری کرد، چه‌ک‌داری کرد و سه‌روم‌پ خه‌ریکی زیاد‌کردنی ژماره‌ی و باش‌کردنی چه‌که‌کانی بو.

۴- کارگهی دروست کردنی چەك و تفاقى جەنگى دامەزراند. جگە لە دروست کردنی خەنجەر، دەمانچە، تەفەنگ، باروت، لەسائی ۱۲۳۳ بە دواوە کەوتە دارپشتنى لوله تۆپ. چەند سەد لولهی جوړاو جوړی دارپشت.

۵- بایەخی زۆری بە ئاوەدانیدا. دەیان پردی لە سەر روبارەکانی مەلەبەندی سۆران دروست کرد. دەیان مزگەوتی لە گوندەکانو، دەیان قەلاو بنکەى جەنگى لە شوینە ستراتیجییەکانی ژێر دەسەلاتیدا دامەزراند.

محمد بەگ باوەڕپێکی قوڵی بە دینی ئیسلام هەبو. ریزی بێ ئەندازی لە مەلاکان ئەگرت. لە سەر داوای مەلا یەحیا مەزوری چوێ سەر یەزدییەکانو قەتلوعامی لی کردن. شەریعت بنچینەى بەرپۆوەردنی کاروبارو بەلاداخستنى ناکۆکیەکانی ناو خەلکی بو. بەرامبەر نەیارو میملەکانی دەرپەق و بێ بەزەیی بو. لە رەفتاریدا لە گەڵ دانێشتوان ژێردەستەکانی دادپەرور بو.

محمد بەگ دواى خۆقائم کردن و خۆ بەهێزکردن، لە ۱۲۳۴دا، کەوتە سەر بیری سەرەخۆیی و تەقەلای فراوانخوای. تا ئەو سەردەمە قەلەمپەوی میرەکانی سۆران لە سنوورێکی شاخاوی تەسکدا قەتیس بو. بەلام محمد بەگ بە هەر چوار لای ئەمارەتە کەیدا کەوتە پەلھاویشتن. تەقەلاکانی محمد بەگ، بیگومان، لە ژێر کارتێکردنی روداوەکانی سەردەمی خۆیدا بون.

لەروێ جەنگییەوه، کەوتە لەشکرکێشی بۆ فراوان کردنی سنووری حکومەتە کەیدا بێ ئەوەی گوێ بداتە دەسەلاتی عوسمانی یا هی ئێرانی. هەندێ لە ناوچەکانی ئەمارەتی بابان و بادینان و، هەندێ شوینی لە ولایەتەکانی موسڵ، بەغداد، دیارەکر، وان، حەلەبی لە قەلەمپەوی عوسمانی و، هەندێ لە ناوچە کوردنشینەکانی ولایەتەکانی ئازەربایجان و ئەردەلانی لە قەلەمپەوی قاجاردا گرت. لەروێ سیاسییەوه، بەتەواوی سەرەخۆ بو، گوێی نە ئەدایە کاربەدەستانی عوسمانی و ئێرانی. بەلکو لە کاتی محمد عەلی پاشا کەوتە هەلگەرانەوه لەسوڵتانی عوسمانی و، ئیبراهیم پاشای کۆری لەشکرکێشی بۆ سەرشامو ئەندۆل دەس پێ کرد، محمد بەگ کە ئێتر ناوی لەخۆی نابو (ئەمیری مەنسور) و، لەناو خەلکدا بەمیر محمد ناوی دەرکرد بو، پتوێندی لە گەڵ محمد عەلی پاشاو ئیبراهیمی کۆریدا دامەزراند. کەوتە ئالوگۆری نامە بۆ دانانی رێوشوینی هاوکاری سوپایی و سیاسی.

جولانی سوپایی و سیاسی میر محمدو، پێشکەوتنی خێرای، ترسی لەلای کاربەدەستانی بابی عالی و دەرباری قاجار دروست کرد. هەردو دەولەت ئەم بزوتنەوهیەیان بە گەفیکی راستەقینە دا ئەنا بۆ سەر خۆیان. لەراستی دا میرایەتی

سۆران له سایه‌ی ئەو رتیازه سیاسی و جه‌نگییه‌وه، که‌میر محمدەد، بۆ‌ی دیاری کردبو ئە‌ی توانی بی‌تته ناوکی پینکھاتنی ده‌وله‌تینکی سه‌ربه‌خۆ له‌ کوردستاندا. ده‌وله‌تانی عوسمانی و ئیرانی بخته‌ مه‌ترسی دابه‌ش بونه‌وه.

کاربه‌ده‌ستانی عه‌جهم بۆ چاره‌کردنی ئە‌م هه‌ره‌شه‌یه به‌خۆ که‌وتن. هه‌م خۆیان نامه‌یان راسته‌وخۆ بۆ کاربه‌ده‌ستانی عوسمانی نوی، بۆ ئە‌وه‌ی کاری هاوبه‌ش بکه‌ن بۆ له‌ناوبردنی میر محمدەد و جوله‌نه‌وه‌که‌ی، هه‌م هانی کاربه‌ده‌ستانی ئینگلیزیان‌دا، داوا له‌بابی عالی بکا هه‌رچی زوتر ئە‌م مه‌ترسییه دابه‌رکینیتته‌وه، بۆ کاری هاوبه‌شی رۆم و عه‌جهم دژی میر محمدەد، له‌لایه‌ن ده‌رباری قاجاره‌وه محمدەد خانی امیر نظام و له‌لایه‌ن بابی عالییه‌وه سه‌رداری ته‌که‌رم ره‌شید محمدەد پاشا ته‌رخان کران.

میرزا محمدەد خانی امیر نظام (؟-۱۲۵۷) یه‌کێ له‌پیاوه ناسراوه ده‌سه‌لاتداره‌کانی ده‌رباری قاجار بو، عه‌لی خانی باوکیشی، له‌چاخی فه‌تعه‌لی شادا، یه‌کی له‌پیاوه ناسراوه‌کانی ده‌ربار بو. وه‌ختی که‌گریایدوف، سه‌فیری روسی له‌تاران، کوژرا (۱۲۴۴)، عه‌باس میرزا له‌به‌ر لیته‌اتویی محمدەد خانی به‌پیشکاری خه‌سره‌و میزای کوپێ، بۆ عوزرخاوه‌ی نارده په‌تروس بورگ. له‌وێ دیدنه‌ی ئیمپراتۆری روسی. نیکۆلای یه‌که‌می کرد. له‌و ته‌رکه‌دا که‌پیتی سپی‌درا بو به‌ سه‌رکه‌وتویی گه‌رايه‌وه. له‌پاش کوژرانی میرزا قاسم قائم‌قاسم (۱۲۵۱) زۆر که‌س وایان چاره‌پێ نه‌کرد سه‌داره‌ت، واته سه‌ر وه‌زیری ئیران به‌محمدەد خان به‌سپێردرێ. به‌لام شا به‌پیشکاری قهرمان میرزا بۆ نازه‌رباجانی نارد.^۹

ره‌شید محمدەد پاشا له‌سالانی ۱۲۴۴ تا ۱۲۴۸ سه‌دری اعظم، واته سه‌ره‌ک وه‌زیرانی ده‌وله‌تی عوسمانی بو. له‌ ۱۲۴۹ دا کرایه‌ والی سیواس و، له‌هه‌مان کاتدا ولایه‌تی دیاربه‌کریش خرایه ژێر ده‌سه‌لاتی ئە‌وه‌وه بۆ ئە‌وه‌ی هی‌زو ده‌سه‌لاتی ته‌واوی له‌ژێر ده‌س‌دا بێ بۆ لابه‌لاکردنی کیشه‌ی شو‌پشی میر محمدەد، چونکه‌ بوبو به‌یه‌کێ له‌گه‌وره‌ترین په‌ژاره‌کانی ده‌وله‌تی عوسمانی

محمدەد خانی زه‌نگه‌نه، امیر نظامی ئیرانی، له‌نامه‌یه‌ک دا بۆ محمدەد ره‌شید پاشا، سه‌ر وه‌زیرانی پێشوی عوسمانی، نویوتی:

((...له‌پاش ده‌رپرینی مه‌راسیمی ئیشتیاق، له‌سه‌ر به‌رگی یه‌کیتی و ته‌بابی ته‌نوسی که، بمحمدالله والمه، پێهه‌ندی دۆستایه‌تی و یه‌که‌گرتن له‌نیوان دو ده‌وله‌تی بناغه پته‌ودا ته‌واوه، رێشوونی یه‌که‌ویی و ناشتی له‌هه‌مو باریکه‌وه دانراوه. سوپاسی ئە‌م نيعمه‌ته گه‌وره‌یه‌و به‌هه‌ری زۆری کاربه‌ده‌ستانی هه‌ردو ده‌وله‌ت و پیاوه‌کانی هه‌ردوکیان پێویسته.

به پیتی ئەو یه کیتییهی له نیتوان ههردو ههزرت دایه، به پیتی ئەو میهرو
خۆشهویستییهی له بهینایه، دۆستدار به پیتیستی ئەزانی ئەو جهنا به که
به حوکمی دهولهتی بهیهی عوسمانی ریکهختهوهی کاروباری ولایهتهکانی
کوردستانی پی سپێرداوه، له مهئورییهتی خۆی ناگادارو له روداوهکان شارهزا
بکا.

ئەو جهنا به خۆیان ئەزانن "عهمهده بهگ له تاییعانی پاشایانی بابان کابرایهکی
کوێخا رهوشت بو، هیچ جوهره ئیسم و رهسمیکی نه بو. بههۆی ئەو دژمنایهتییهی
له ناو پاشایاندا بو، خهریکی یه کتری بون، ئەو ههلی بۆ هه لکهوت و پرکیشی
کرد. کۆمهڵێکی له خۆ خپر کردهوه. کۆیه و پردی سوور و ههولێرو هه ندێ شوینی
له مه له بندهکانی هه ریرو شاره زوړو ژماره یه کی زۆری له ئاوا یهکانی لاجانی
موکری گرت. که سێ ریی پی نه گرت. تا ناوبانگی پهیدا کردو ناوی ده رکرد.
حیل و ته زویری به کارهینا. چه سه ر ئامیدی و دهستی به سه را گرت.

دۆستدار ۳ سال زیاتر بو له ئاز به با یان نه بو، به حوکمی خاقانی به دهشتی بۆ
سه فهری عیراق (عیراقی عه جه م) چو بو. له کاته دا ئەو هیزی ناره سه ر
مه له بندهی سابلأخی موکری و زه ره ریکی بی ئەندازی پی گه یاند. ناوچهی
سه ر دهشتی گرت. پاش هاتنه وه له سه فهری عیراق، هیژیکی بۆ ته می کردنی
دیاری کرد، تا قه که ی ئەوی به شه ر له و مه له بنده ده ره پاندو چونه ناو شوینه
داگیرکراوهکانی ته وه. قه لای به ناوبانگی ده ره بندو چه ند قه لایه کی تریان کاول و
وێران کرد. بریار وابو به یه که جاری کاره که ی یه کالاً بکری ته وه. سه ر ماو سو له ی
هه واو هه ندی شتی تر. که له و ساله دا رویاندا بون به کۆسپی ته واو کردنی.
به حوکم و ئیشاره تی دۆستدار، قشونی راسپێردراو گه رانه وه.

دۆستدار، له کاتی که دا سالی رابوردوش ماوه یه که هاوئاوزهکی شاهنشاهی جه م
جا بو، گیانمان به فیدای بی، له عیراق ئەو ۷-۸ هه زار قشونی ناره سه ر
مه رگه وه پ، نزیکه ی ۴۰ هه زار تومان مالی تالان کرده و ۴۰۰ که سی له ژنو
پیای به پیزی مو سلمان کو شتوه. چه ند که سیکی ئایرملو، که له ئاوا رهکانی
ئیره واننو له مه رگه وه پ نیشته جین، بۆ ره واندز بر دوه. له وی گه یاونو له ئازاردان.
عه دیالو ژنی ژماره یه کی زۆری، له وانه ی ئیسته هاوئاوزهنگی پیروژن، کو شتوه.
که ئەم هه واله به شاهنشاهی ئیسلام په نا گه یشت، زۆر دلگیر بونو په شیوان،
ناگری قه هرو غه زه ب له کوانی ویژدانی پیروزی دا کلپه ی سه ند "ته می کردنو،
جاری کرده وانه ی، سه ندنی تۆله ی خوینی مو سلمانان به دۆستدار سپێردرا.

پاش هاتن بۆ نازەربايغان، ئەنجام دانی خېراي ئەم كارە بەھۆى ھەندى خزمەتى ترەو نەكرا، ئېستە كە ئەوانە بەلادا خران، كات بەدەستەوہیە، دەرفەتى چون بۆ ھەرجىيەك و كەردنى ھەركارىك ھەيە. نامادەبى و سازدانی ئەوہش بەھۆى مشورو ئاوردانەوہى خاوەن شكۆى سىبەرى خواوہ، اید الله شوكتە، كراوہ.

دۆستدار، بۆ رىكخستەوہى كاروبارەكان ئەچى بۆ ناوچەكانى سەرسنورى نازەربايغان، ئەو ئەركەى پىم سپىردراوہ، ئىنشائەللا بەويست و خواستى جەنابى بارى عز اسمە، برىتييە لەتيكەدانی بناغەى شەرارەت و فەسادى ئەو چارى كەردەوہكانى.

دفع و لەرىشە دەرھىتانی خائىنى دىن و دەولەت، لەسەر نۆكەرانى ھەردو ھەزەت واجىبە،

ئەو جەنابە كە لەولاه ئەم فەرمانەى پى سپىردراوہ، تەشرىفيان ھىتاوہ، دۆستدارىش لەم لايدوہ ھەنگار بى، تا بەھاوکارى يەكترى بەجائى مادەى فەسادى ئەو قلع و قمع بكړى. لىرە بەدواوہ ئىتر ناوى ئەو كابرايە لەم دو دەولەتە نەبرى، رعایا و برايانى ھەردو مەملەكەت لەزەرەرو زيانى ئاسودەو دلتيا بن.

ھەركاتى ئەو جەنابە ناردنى ھىزى لەم لايدوہ بەقازانجى دەولەتى بھىە نەزانیو، خۆى بە تەنيا كەوتە لەناوبردنى بەھوكمى يەكېستى ھەردو دەولەت پىويستە لەچەند روپەكەوہ دلتياىى بە دۆستدار بەدەن:

يەكەم، لەفەوتاندن و لەرىشە دەرھىتانی تەواوى ئەو
دوہم، لەئاسايشى ئەو سنورانە كەلىرە بەدواوہ شتى وەھا رونەدات و دەسدرىزى نەكړىتە سەر رەعيبەتەكانى دەولەتى بەرز

سپيەم: لەگەيشتنى ٤٠ ھەزار توماناو (دپە)ى خوئنى موسلمانان

چوارەم، لەنازادى گىراوہكان كەئىستە لەرەواندەزن

پىنجەم: بړىنى دەستى داگىر كەردنى ئەو لەئاوايەكانى لاجانى موكرى و ھى تر.
بەلگەى مۆركراو و رىكوپىكى دەولەتيمان بەدەنى. كە ھەر پىنج مەسەلەى باسكراويان تى دابى، بۆ ئەوہى لای ھەردو دەولەتى بەرز بەلگەى دۆستدارى، نەبىتە جىگەى باسو رەخنە (...)

ھەندى سەرچاوہ پىتيان وايە، نوسىنى ئەم نامەيە لە ١٢٤٥ دا بوە، بەلام بەگوڤرەى رەوتى روداوہكان ئەبى چەند سالىك دواى تر نوسرا بى. ھەرچۆنى بى لەم نامەيدو نامەكانى ترى پىئوہنديان بەم كىشەيەوہ ھەيە، چەند راستيەك ھەل ئەھىنجىنرى:

۱- په پمانی په کهمی نه روزپوم (۱۲۳۸) که بناغهی کاری هاربه شی حکومتدکانی روم عده می دانا بو، له سیاسه تی کوردی نیم دو دولته دا، که هدیه کدیان به شیکی کوردستانیان له ژیر دهستا بو، به کرده وه رنګی نه دایه وه به تاییه تی له زه مانیکا که تیر (هستی نه ته وه یی) کورد خدیرکی گه شه کردن بوو بۆ (هوشی نه ته وه یی) و دامه زرانندی ده ولته تی سهر به خو له سهر بنچینه تی نه ته وه.

۲- نه و مه ترسییه تی دروست بونی ناوهندیکی به هیزی سهر به خو، له و شوتنه دا که چند قدرن بو (ناوچه تی له مپه را) ی نیوان دو ده ولته زله کی ناوچه که بو، نه تی توانی بۆ سهر هدیه کی له م دو ده ولته بخولقتی.

۳- نه و مه ترسییه تی دروست بونی ده ولته تیکی تازه، له سهر حسابی جیا کردنه وه ی هندی له ندرزی عوسمانی و هندی له ندرزی تیرانی، نه تی توانی بۆ سهر به رژه وندی ده ولته تانی نه وروپی، به تاییه تی به ریتانیا، بخولقتی.

۴- پشت گوئ خستنی هه مو جوړه (ره وایی) یه کی بزوتنه وه و رایه پین و شوړشه کانی کوردو، شارنده وه ی هه مو لایه نیکی سیاسی، نابوری، کومه لایه تی... هتد روناک و پرشنګداری.

کامبل، سه فیری ټینگلیزی لای دهرباری قاجار، له نامه یه کدا له ره ییعی دوه می ۱۲۴۸ دا که بۆ امیر نظامی نویسه نه تی:

((... له م ماوه ده دا نه میر فوره یدون میرزا به نیازی ته من کردنی میری ره واندوز به ره و مه راغوه و سولدوز جولوه. سه باره ت به یه کی تی هه ردو ده ولته تی به رز، به رژه وندی دلسوزی له وه دایه، هه رکاتن نه میری باسکراو له گه ل خودی نه و جدنا به نیازی ته من کردنی میری ناوبراو بزوتن، دواي نه وه ی که ته نبیه و ته ندیبی نه و کراو، نه و سوپاکه ی له خاکی تازه رایجان و نه و شوپانه دهر کردو راونا، تیر سوپای نه سهرت له ندرزی ده ولته تی به یه تی تیران زیاتر تن نه په ری و، ته جاوز به جایز دانه تی. چونکه دلسوز بۆ سه فیری ده ولته تی خو ی له ته سته مول نویسه، که دریاپی نه م جولانه وه چه و ته می عه رزی سولتان بکا، بۆ نه وه ی فرمانی رنګرتن له جولانه وه ی چه و ته می دهریکا. هه رکاتن مه سه له کان به گوئی شهریقی سولتان گه یشت و دواي نه وه ریتان لی نه گرت و ته می تان نه فرمو، نه وسا بیانوی قسه و گله یی و گازنده له م ده ولته ته نامیتن. نه گه ر میری به رز ته شریفیان پرده، پاش خویندنه وه ی نوسراوه که به لیدوانیکی خوتانه وه، بۆ نه و ی بنیتن...))^{۹۲}

امیر نظام له وه لامی کامبل دا نویوتی:

...))

((لهبابهت کاروباری ره‌واندزهوه بهو جوړه‌ی نوسی بوتانو، ده‌رتان خستبو که قشون(مده‌بستی هیژی تی‌رانه) نه‌چیتته ناو خاکی ره‌واندزهوه، نه‌وه‌کو بیټه هوی باس کردنی کاربه‌دهستانی ده‌ولته‌تی عوسمانی .

راستییه که‌ی محمده، به‌گی ره‌واندز به‌جوړیکه که‌چهند ساله ناوبراو له‌ده‌ولته‌تی عوسمانی روی وه‌گی‌راوه. له‌سهرده‌می وه‌زاره‌تی داود پاشا له‌دار السلامی به‌غداد، به‌زور و به‌پینچه‌وانه‌ی رای نه‌وه‌وه، پردی سور، که‌مه‌ل‌به‌ندیکی گه‌وره‌یه، له‌گه‌ل چهند شوینی سلیمانی گرتوه. هه‌میشه دژی بوه. تا نه‌وه بو که‌وه‌زاره‌تی به‌غداد به‌عه‌لی رها پاشا سپ‌تر‌دا. له‌و کاته‌دا پش‌تیویه‌ک روی‌دا، نه‌ویش کۆمه‌له‌ که‌ی خوی نارد هه‌ول‌یریشی گرت، هه‌روه‌ها زوری شوینه‌کانی نامیدی و نه‌و ناوچانه‌ی زه‌وت کردوه، به‌و پ‌د‌ری خلا‌فی قاعده‌وه له‌گه‌ل جه‌نابی ناوبراو ره‌فتاری کردوه، ب‌ی حورمه‌تی به‌رام‌به‌ر ده‌ولته‌ته‌ که‌ی خوی نواندوه. له‌م روژانه‌یش‌دا وای زانیوه مه‌ل‌به‌ندی نازه‌ریایان له‌قشونی جدراری نظام و تۆپ‌خانه چۆله، کۆمه‌ل‌یک‌ی ۳ هه‌زار که‌سی ناردۆته سهرده‌شت، موسا خانی حاکمی نه‌وی له‌به‌ر ب‌ی هیژی نه‌ی توانیوه به‌ره‌ه‌ل‌ستی بکا، قه‌ل‌اک‌ی نه‌وی گرتوه. هه‌ر که‌نه‌م هه‌واله گه‌یش‌ت نواب نه‌میرزاده‌ی مه‌زن ۲ فه‌وجی نه‌فشارو تاقمیکی موکری، که‌ ۳ هه‌زار که‌س نه‌بون، بۆ ته‌می کردنیان نارد.

هه‌روه‌کو پ‌ش‌تر بۆ خزمه‌ت جه‌نابی اصف الدوله‌ی نوسی بو. پاش گه‌یش‌ت‌نی قشونی سهرکه‌وتو تۆپ‌خانه‌ی پ‌رۆز به‌وی، له‌پ‌ش‌شه‌وه هه‌لیان کوتایه سهر هۆزه کورده‌کانی بلباس و پ‌یان، که له‌هۆزه گه‌وره‌کانی نه‌وبون، تالانیان کردن. دوی نه‌وه چونه سهر قه‌ل‌ای سهرده‌شت، ۱۰ روژ قه‌ل‌ایان گه‌مارۆ‌داو تۆپ بارانیان کرد. شه‌وی ۱۱ هه‌م ه‌یرشیان بۆ کردو داگیران کرد. هه‌ندئ له‌وانه‌ی ره‌واندز کوژرانو، هه‌ندیکیان گیرانو، هه‌ندیکیان هه‌لاتن. دوی نه‌وه‌ش پایه به‌رزی نزیک‌ی حه‌زه‌تی بالا، محمده خانی سهر‌تیپ به‌و کۆمه‌له‌و سهر‌بازانی خونی و دو ده‌سته له‌فه‌وجی به‌هادورانو سهر‌بازانی قه‌راداغی و سواره‌ی کوردو هی تر به‌ ۸ عه‌را‌ده تۆپ و خومپاره‌وه نی‌ردرایه سهر ره‌واندز. له‌ولاشه‌وه وه‌زیری به‌غدادیش سی چوار عه‌را‌ده تۆپ و ۲ هه‌زار که‌س له‌زابه‌ته و هی تری به‌سه‌کردایه‌تی سلیمان پاشا ناردۆته سهری، بۆ نه‌وه‌ی ناوبراو ته‌می بکه‌ن.

ته‌گه‌ر نواب نه‌میرزاده‌ی مه‌زن نه‌یان زانی بایه، که‌نه‌و(میر محمده) نه‌یارو یاخییه له‌ده‌ولته‌تی عوسمانی، قشونیان مه‌ثموری ناو‌خاکی رۆم نه‌ئه‌فه‌رمو، به‌لام نه‌م کابرا نادرسته له‌هه‌ردو ده‌ولت هه‌ل‌گه‌راوه‌ته‌وه.

ئەو ھەش كە ئىتوھ بۆ سە فېرى خۆتان لە ئەستەموڵ نوسىيوھ كە قسە لە گەڤ
 كار بە دەستانى دەوڵەتى عوسمانى بىكەن، كارىكى زۆر باشتان كەردوھ. بەلام ئە گەر
 لەم ماویدەدا كارگوزارانى ھەزرىتى وەلى نىعمەت مان كەردوھە كانى ئەويان پشت گوى
 بىخستايە، سۆزى كە ئەو لەولاوھ بى پەرژايە پركىشيشيە كى ترى ئە كەرد. ھەوا ئە بو
 بەزستان، خۆ ئامادە كەردنىكى ترو زىادترى بۆ لەناو بىردنى گەرەك بو. بۆيە لەم
 رووھ باشت و ابو لەم كاتەدا چارى كرا...^{۱۳}

عەباس مىرزا لە كاتىكا چوبو بۆ خۆراسان بۆ سەركوتى ھەلگەرانەوھى
 نارازىيانى ئەوئ، لەوھلامى نامەيە كى امير نظامى دا، لەمانگى شەوالى
 ۱۲۴۸، دەرياهى مير عەمەد، نوسيويتى:

((... نوسراوھە كانى عەمەد صالح بەگى چاپار ھىتابونى گەيشتن.
 لە ھەوالە كانى كوردستان تەگادار بوين. باسى تەگبىرى ئەو پاىە بەرزو، زەبرى
 شمشىرى سەرتىپ بۆ ھەمو دىنا ئاشكراو چىگەى ئىنكارى نى، بەلام بىرنى
 دەست بەلگو مىلى مير وەختى ئەبى، كە ئىنشائەللا تەعالى، كۆيە بە دەس بىست
 يارەواندز فەتھ بگرئ...^{۱۴}))

ئىترانىە كان ئەيان ويست لەو لەشكر كىشەدا كە بابىعالى بە دەستىوھ بو بۆ
 سەر مىرى سۆران بەشدەربىن، كار بە دەستانى تورك ئەيان ئەويست لەشكرى ئىران
 بىتە ناو خاكى عوسمانىوھ. ئەيان ويست خۆيان بە تەنيا كارە كە ئەنجام بەدن.
 ئەمەش جۆرئ لەساردى لەناو دروست ئە كەردن. دىپلوماتە كانى ئىنگىلىز
 ئەتاران ئەستەموڵ ھەوليان ئەدا ناكۆكى سارى سەرنجى ھەردو لايان كەم
 بىكە ئەوھ. وەزىرى موختارى ئىنگىلىز لە نامەيە كەدا بۆ مىرزا مەسعود خانى وەزىرى
 كاروبارى دەرەوھى ئىترانى نوسيوھ ئەلئ:

((مەعلومى ئەم جەنابەيە "كار بە دەستانى دەوڵەتى بەرزى ئىنگىلىز زۆر
 بە پەرۆشەون ئەو كاروبارانەى پىتوھەندىيان بە سنورە كانى ئىران و رۆمەوھ ھەبئ
 بەيە كىگرتوبى و خوشى چارە بگرئ، ھەر وەختى بۆ تەمى كەردنى مفسدە يا
 رىگىرئ لەشكر كىشى پىتويست بئ، كار بە دەستانى ھەردو دەوڵەت لەو كارەدا
 پىكەوھ رئ بىكەون بۆ دفعى ئەو مفسدە. قىبەلى عالەم (مەبەستى شای ئىترانە)
 لەروى زانابى و ئاگابىوھ بە مجۆرە فەرمانى بە امير نظام و كار بە دەستانى دەوڵەتى
 قاھىرە داوھ. جەنابى امير نظامىش بە گوێرەى فەرمانى قىبەلى عالەم نوسراوى
 لەم بارەيەوھ بۆ جەنابى رەشىد پاشا و سەرەسكەرى ئەوزرۇوم پاشاى بەغداد
 ناردوھ، تاپىكەوھ تىپە قاھىرە كانى دو دەوڵەت مىرى رەواندز، كە سەركەردەى

مفسدان و ریگره‌کانده و مه‌مله‌که‌تی دو پاشای عظیم القدری کاول و شینانده، به‌ته‌وای قلع و قمع بکه‌ن و له‌سه‌ر نه‌رزی نه‌هیتلن.

به‌پیتی هه‌وائی که‌جیگری بالیوزی ده‌وله‌تی بهیه‌ی تینگلیز له‌نه‌رزپوم نارده‌یه‌تی“ جه‌نابی ره‌شید پاشا نامیدی گرتوه و نه‌و به‌ده‌به‌خته به‌ ۳۰۰ که‌سه‌وه به‌ره‌و ره‌واندز رای کرده، به‌م زوانه به‌ناسانی له‌ناو نه‌برئ. پاش گه‌یشتنی نه‌م هه‌وائه دۆستدار به‌پیتیستی زانی پایه‌به‌رز کاپیتان شیل ساحیب ره‌وانه‌ی ئۆردوی ره‌شید پاشا بکا بۆ ۳ مه‌به‌ست:

یه‌که‌م، پیوزبایی گرتنی نامیدی له‌ره‌شید پاشا بکا.

دوهم، ئاگاداری کاروباری نه‌و لایه‌ بیت،

سییهم، له‌به‌رته‌وه‌ی پایه‌به‌رزی ناوبراو له‌گه‌ل فه‌وجی ورمی خه‌ریکی دورخسته‌وه‌ی نه‌و طاغیه‌ بو، ئاگاداره له‌و تالان و کوشتاره‌ی له‌مه‌مله‌که‌تی قیبه‌لی عاله‌م‌دا کردبوی، بۆ نه‌وه‌ی ره‌شید پاشا له‌و شتانه ئاگادار بکا...^{۶۶}

سه‌رباری گوشاری سیاسی و جه‌نگیی عه‌جه‌م بۆ ((برینی مل))ی میر عه‌مه‌د، بابیعالی که‌وته دانانی پیلانی له‌ناوبردنی. بابیعالی نه‌و فه‌رمانه‌ی به‌ره‌شید عه‌مه‌د پاشا سپارد بو. ره‌شید پاشا یه‌کێ له‌پیاوه هه‌لکه‌وتوه‌کانی ده‌وله‌تی عوسمانی بو. شاه‌زای کاروباری سیاسی، جه‌نگیی، به‌رپه‌به‌رایه‌تی بو. زیاتر له‌ ۴ سال صدري اعظمی هه‌مو ئیمپراتۆری عوسمانی بو. کرابوه والی سیواس. بۆ نه‌وه‌ی له‌کاره‌که‌ی‌دا سه‌رکه‌وتو بی، ولایه‌تی دیاریه‌ کریش به‌و سپێدرا. فه‌رمان درا به‌والی موسل، عه‌مه‌د پاشا تاینجه‌ بیرقدارو، وه‌زیری به‌غداد عه‌لی ره‌زا پاشای لاز، بۆ نه‌وه‌ی هه‌مو هاوکاریه‌کی بکه‌ن. ره‌شید پاشا هاوکات له‌گه‌ل سازدانی هێژیکیی سوپای گه‌وره‌ بۆ سه‌ر میر عه‌مه‌د، که‌وته سازدانی سیاسی مه‌لاکانی کورد له‌دژی.. میر عه‌مه‌د به‌گیرای ره‌وانه‌ی نه‌سته‌مول کرا (۱۲۵۲).^{۶۶} له‌وساوه‌ بزر بو، که‌س هه‌وائی راسته‌قینه‌ی ئاگادار نییه.

۵/۳ فه‌ره‌اد میرزا معتمد الدوله

نمونه‌ ۱۴:

خه‌له‌ت“ حه‌سه‌ن سولتانی هه‌ورامی (۱۲۸۴)

فه‌ره‌اد میرزا (۱۲۳۳-۱۳۰۵) کۆری عه‌باس میرزا، یه‌کێ له‌سیاسیه‌ گه‌وره‌کانی سه‌رده‌می خۆی، یه‌کێ له‌نوسه‌ره‌ روژنبه‌ره‌کانی ئێران بو. له‌ ۱۲۵۰ تا ۱۲۵۲ حکومه‌تی لوړستان و خوزستانی له‌به‌رده‌س دا بو له‌ ۱۲۵۲ تا ۱۲۵۵ نائب السلطنه‌ی عه‌مه‌د شا له‌ ۱۲۵۷ حوکمرانی فارسو، له‌ ۱۲۸۴ تا ۱۲۹۱

حوکمرانی کوردستان بو، له ۱۲۹۰ دا که ناصرالدین شاه بۆ گه‌ران چو بۆ نه‌ورویا
فهرهاد میرزا نائب السلطنه ی بو.

له‌ژبانی سیاسی دا به‌لایه‌نگری سیاسه‌تی به‌ریتانی له‌ئێران دا ناسراوه. هه‌ر
له‌سه‌ر ته‌وه‌ش چه‌ند جارێ توشی کێشه‌و ته‌نگ پێ هه‌لچنین بو. به‌ناچاری خۆی
ته‌هاویشه‌ سه‌فاره‌تی به‌ریتانییه‌وه له‌تاران ((به‌ست نشین)) ته‌بو تالیی خۆش
ته‌بون.

له‌ژبانی ته‌ده‌بی دا، شیعرێ زۆری داناوه، چه‌ند کتییی نویسه‌وه، له‌وانه: نصاب،
کنز الحساب، جام جم ده‌رباره‌ی جوگرافی و میژو، زنبیل له‌سه‌ر شیوه‌ی که‌شکۆلی
شیخی بهائی، فلك السعادة له‌ته‌ستیره‌ناسی دا، ه‌دایت السبیل گێپانه‌وه‌ی
بیره‌وه‌ریه‌کانی خۆیه‌تی بۆ حه‌ج.

له‌ ۱۲۸۴ دا که‌دانرا به‌حاکمی کوردستان ئیتر به‌یه‌که‌جاری کۆتایی به‌ده‌سه‌لاتی
بهنه‌ماله‌ی ته‌رده‌لان ه‌یتا. بۆ چاوشکاندنێ خه‌لک که‌وته به‌کاره‌یتانی توندوتیژی و
زه‌بروزه‌نگ. له‌گه‌ل خۆی کۆمه‌لێک فه‌رمانبه‌ری شاره‌زای بۆ ریکخسته‌نه‌وه‌ی
کاروباری ناوچه‌کان و، ه‌یژێ چه‌کدارو، باجو، به‌رپوه‌به‌رایه‌تی کاروباری حکومه‌ت
برده‌بو، بۆ ته‌وه‌ی له‌وێ جینگیریان بکات.

له‌روژێکا که‌بۆ گرتنه‌ده‌ستی کاروباری حوکمرانی کوردستان گه‌یشه‌ نزیک
شاری سنه، له‌لایه‌ن پیاوه ناسراوه‌کانی ته‌ویوه پێشوازی کرا، ته‌ویش وتاریکی
بۆدان، له‌وتاره‌که‌ی دا وتی: ((تا من له‌م ولایه‌ته‌دا حاکم بم له‌گه‌ل ه‌یچ یه‌کێ
له‌ئێوه، به‌ه‌یچ بۆنه‌یه‌که‌و له‌ه‌یچ شوێنێکا درۆ ناکه‌م، ئێوه‌ش نه‌بێ ه‌یچ کات و
له‌ه‌یچ کاریکا له‌گه‌ل من درۆ نه‌که‌ن، هه‌رکاتێ درۆ فیل له‌یه‌کیکتان
ده‌ریکه‌وێ، بێ چارپۆشی و دواکه‌وتن سزای ته‌ده‌م))^{۷۷}

فخر الکتاب کوشتنی حه‌سه‌ن سولتان به‌م جوژه ته‌گێرپته‌وه:

((پاشا ۳ مانگ بۆ سه‌رلێدانی قه‌لای شاه تابادی مه‌ریوان له‌گه‌ل
ژماره‌یه‌کی که‌م له‌شاره‌وه (مه‌به‌ستی سنه‌یه) به‌رێ که‌وت. عه‌لی ته‌که‌به‌ر خانی
شرف الملهک، میرزا عه‌بدولغفار معته‌مه‌د، میرزا ره‌زا عه‌لی دیوان به‌گی و هه‌ندێ
له‌ئه‌عیانی ولایه‌تی له‌گه‌ل خۆی برده‌بو. که‌گه‌یشه‌ سنووری مه‌ریوان حه‌سه‌ن
سولتانی هه‌ورامی، که‌چه‌ند سال بو له‌حکومه‌تی کوردستان یاخی و سه‌رچاوه‌ی
شه‌راره‌ت و جه‌ساره‌ت بو، له‌گه‌ل مسته‌فا به‌گو بارام به‌گی برای و هه‌زار
تفه‌نگچی، بیباک و مه‌غرور هاته‌ حه‌زوری شازاده. (ته‌ویش) له‌هه‌لگه‌رانه‌وه‌و
شه‌راره‌تی حه‌سه‌ن سولتان ئاگادارو، له‌دلی خۆی دا بریاری ته‌مه‌ن کردنی دا بو.
له‌م هاتن و بیباکییه‌ له‌ناخه‌وه دلگیر بو. له‌ریگاش چه‌ندین جه‌وجۆلی

وه حشيبانهى له تفهنگچييه هه وراميبه كان دى بو. شازادهى ليزان چارى له هه موى
 پوشي و گوئي خوي لي خه واند تا گه بيشته گوندى بيلك، كه يه كي له ناوايهه
 دياره كانى مهريوانه. شازاده له مزگه و ته كه ي نه وي دا مه نزي فهرمو. پاش
 گه رانه ويان بو سنه شازاده خوي هه والي كوشتنى حه سن سولتاني بهم جوړه
 گي رايه وه: نهو شه وه له مزگه وتي بيلك له بهر زوړي خه يالات و بير كړنه وهى قول
 له جيبه جي كړدى مه به ستي نه يني خوم له ناو بردنى حه سن سولتاني شه روړ
 خه نه بوه ناشاي چارى پر له توره بو. پاش بير كړنه وه و تيراماني قول به نيازى
 پاكه وه نيستى خارم به قورثاني مه جيد كړو نايه تي پيرزي (يا يحيى خذ الكتاب
 بقوه) هاته وه. لاي من هيج دود ليه ك نه ما. به ته واوي هيزى دلته وه بريارى
 جيبه جي كړدى مه به سته كه ي خوم دا. كه گويم له بانگى به ياني بو، بو ته داى
 فريزه ي حق و استمدادى نصرت و استغاثت و په نام به ده رگاي رب العزه قيام
 كړد. دواى ته واو كړدى نويزو پارانه وه، به توفيقى خواهندي غالب و كارساز، زين
 العابدين خانى فراشباشيم بانگ كړد. بى نه وهى كهس له هاوړيكانى خوم ناگدار
 بكه م، ده ستور نه له مه لمى ته واوم دايه كه له گه ل ۱۰ كهس له فراشاني
 هه لېژارده و كارامه له قاوه خانه كه ي مزگه وت، ناماده و بى ترس مه رانه بو
 نه غامداني هم كار ه دژاره ناماده بن“ هه كه حه سن سولتان و دو براكه ي
 هاتنه قاوه خانه ده سبه جي حه سن سولتان بكورن و هه رو براكه شى زغير بكه ن.
 له بهر نه وهى به نايه تي پيرز استخاره و، به ليته شاهه يي و كارزاني فراشباشى و،
 له نازايه تي و زرنكي فراشه كان دلنيا بوم، عه لي ته كبه ر خان و معتمد و
 ديوانه گيم بو لاي خوم داوا كړد. ماوه يه ك له گه ليان دوام. سه رته اى هه تاو كه وتن
 به دليكي بى تاوه حه سن سولتان و براكانيم بانگ كړد كه يين خه لات بكرين و
 بگه رپنه وه بو شوينه كانى خويان. سولتان و براكاني به و پهرى غروړه هاتنه لام.
 ماوه يه ك لوتفو ميه ره بانيم به رامبه ر ده برين. به لييني امتياز و موچه م پى دان.
 پاشان پيم وتن: مهريوان ته وه نده ي ناوايي تيانيه، مانه وهى تپوه بهم هه مو
 خه لكه وه نه ي به هوى خه ساره و زه هه تي نه هالى و ره عيه هت. خه لات كه تان
 له قاوه خانه ناماده يه، برن خه له عتي خوتان پيوشن و مه ر خه س بن. خه ريكي
 نه غام داني خه مدت و هه رگرتنى مالياتي ديوان بن. هه ۳ برا بو قاوه خانه چون.
 پاش روشتنيان من به ته سپايى به عه لي ته كبه ر خان و نه واني ترم وت: ته گه ر
 تپسته فهرمانى گرتن و به ستنه وهى هم ته شراره بهم چى نه بى؟ نه وان
 به په شو كاوى له روى خيتر خوايه وه به منيان وت: تپسته وه ختى نهو كار ه نيه،
 چونكه هه زار تفهنگچى له ده ره وهى مزگه وت تفهنگ به ده سته وه راوه ستاون،

ئېتمەش ئامادەيى تەواۋمان نىيە. مەن بىزىيە كەم كىردۇ، ۋەتم: ئەگەر خۇا بىيەۋى تەۋەندە گىرەنگ نىيە.

ھېشتا تەۋان ۋەلامىكىيان نەدەبۇۋە لەقارەخانەۋە ھەرا بەرز بۇۋەۋە. دەسبەجى فراشباشى ھاتە مزگەۋت ۋە مژدەي بەجى گەياندىنى خىزمەتى پىئى سىپىردراۋىدا“ ھەسەن سولتان كوزرا، دو براكەشى كۆت ۋە پىتەۋن كرەن.

مەن بەخۇشپىيەۋە زىمانم بە بەجى ھىئانى سۇپاسى ھەزەرتى اھدەت تەپىۋ، عەلى ئەكەر خان بەشمىشەرتى روتەۋە چۈۋە دەرۋە. لەبەردەمى مەنلەكەي مەنا راۋەستا مەنىش ۋەتم: گورىسەك بىخەنە پىئى ھەسەن سولتان ۋە مزگەۋت تۈپى بەدەنە دەرۋە.

لاشەي مەخۇسى تەۋيان فەپى دايە دەمى تەفەنگىچىيانى ھەۋرامى (...))^{۶۸}.
نەۋنەۋە: ۱۵:

ئىلى جاف“ زىندە بەچال

ئىلى جاف يەككە بو لەئىلە ۋەۋەندە گەۋرەكانى كورد. لەجەبەل ھەمىرەۋە تا جىياكانى نەزىك سەنە بۇ لەۋەرەندىنى ئاۋەل گەرمىيان ۋە كۆيستانيان ئەكرد. ھۆزە گەۋرەكانى ئەم ئىلە سەر بەئەمارەتى بابان بونو، ھەندى ئەتەرەكانى تەرىشى كەۋت بونە سەۋرى ئەمارەتى ئەردەلان ۋە كرەماشەۋە. ئەم ئىلە لەپەيماننامەي زەھار (۱۰۴۹/۱۶۳۹) دا دابەش كرەن، ھەندىكىيان كەۋتەنە دىۋى ئىران ۋە زۆرىشيان كەۋتەنە دىۋى عوسمانى كەبەجافى مەرادى ناسراۋن. ئەۋ سەۋرى پەيماننامەي زەھار دىۋارى كەرد بونە ئەتەۋانى رى ئەھاتۇچۇي گەرمىيان ۋە كۆيستانى جاف بگىرى. ئەم ھاتۇچۇيە زۆرجار كىشەي بۇ كاربەدەستانى سەۋرەكان ئەخولقان. لەھەمە گەۋگەۋكانى نىۋان دەۋلەتەنى رۆم ۋە جەمەدا، يەكەن لەباسەكانيان ھەمىشە بەلاداخستىنى كىشەي ھاتۇچۇي ۋەۋەندەكان بون. كەسەرەنجام لەپىكەھاتەنى يەكەمى ئەرزۇم (۱۲۳۸) دا لەسەرى رىك كەۋتەن.

كاربەدەستانى ئىرانى ئەدىان وىست رى لەھاتەنى ئىلى جاف بگەن بونە ناۋ خاكى خۇيان. بۇ ئەۋ مەبەستەش چەندىن جار رىگەيان بەئىلى جاف گەرتو، تالانىيان ئەكەرن، كوشتارىيان لى ئەكەرن، خەلكيان لى ئەكەرن. بەلام جافەكان لەبەرەسكىي لەۋەرەگەكانى خۇيان ۋە ناسازى ناۋۋەھەۋى ھەۋىنەنى شارەۋورۇ گەرمىيان، بەناچارى رانەكانى خۇيان ئەبەردە كوردستانى ئىران. ھەندى جار بەبەرتىل ۋە پىشكەش ۋە باج، ھەندى جارى تەرىش بەمەلھۇرى ۋە قەچاخ، ھەۋىنەكەيان لى بەسەر ئەبەرد.

نوسەرىكى ئىرانى لەم ۋەۋە نوسىۋىتى:

((دوانزه تیره‌ی دوارنشینی نیلی جاف که ژماره‌یان نزیکه‌ی ۴۵ هه‌زار ماله، زیاتر له‌په‌نجا هه‌زار سواری نازاو نه‌ترسیان به‌ئه‌سپی جوان و چالا‌کوه هه‌بو، له‌قه‌له‌م‌په‌وی والی به‌غدادا بون. نه‌و زه‌مانه‌ محمد پاشا سه‌رک‌وماریان بو، نه‌گه‌ر گوپ‌رایه‌لی حوکمی هه‌ردو ده‌وله‌تی به‌کردایه‌و، هاوینان تیله‌که‌ی خوی له‌شاره‌زور گل بدایه‌تده‌و، ناژه‌له‌که‌یان به‌هوی گه‌رماو ره‌شه‌بای سه‌بونه‌و له‌ناو نه‌چو، نه‌گه‌ر گویشی نه‌دایه‌ته نه‌و حوکمه‌و، به‌اتایه بو کویستانه‌کانی کوردستان نه‌وا گیریان نه‌خواردو، گیان و مالیان نه‌که‌وته مه‌ترسییه‌وه. له‌کاتی‌کا جافه‌کان له‌خاکی نی‌ران‌دا به‌په‌رتوبلاوی له‌گونه‌کانی مه‌ریوان و خورخوره‌و تیله‌کۆ نه‌ک هه‌ر به‌ته‌نیا به‌خو‌زایی رانه‌کانیان له‌زو‌زانه‌کان‌دا نه‌له‌وه‌رینن... ده‌ستیان له‌هیچ جو‌ره شه‌راره‌ت و رینگری و هه‌رزه‌گییه‌ک نه‌ته‌پاراست.

فه‌ره‌اد میرزا بو جیبه‌جی کردنی حوکمی هه‌ردو ده‌وله‌ت و، به‌ره‌ه‌لستی له‌ده‌سدریژی جاف قوتویه‌ک شه‌مچه (مه‌به‌ستی شقارته‌یه)ی بو دیوانه‌گی ناردو، له‌سه‌ری نوی بو: ((نه‌شراری جاف به‌کو‌ژه، ناگر له‌مالیان به‌ریده، شه‌مچه نی‌ردرا بو نه‌وه‌ی نه‌و کاره به‌ناسانی جیبه‌جی به‌که‌یت)).

هه‌ر له‌و کاته‌دا چهن بار گه‌م له‌تۆردوی دیوانه‌گییه‌وه نی‌ردرا بو له‌ناشی گونه‌کان بیهارن. جافه‌کان له‌ری‌گه‌ باره‌ گه‌مه‌کان و ولا‌خه‌کانیان دزی بو، ولا‌خداره‌کانیشیان کوشت بو. دیوانه‌گی ناردی نه‌وه‌ی نه‌و کاره‌ی کرد بو به‌ناوی عدلی شاپه‌رییه‌وه له‌گه‌ل ۴ که‌س له‌هاوده‌سته‌کانی به‌گیروای هی‌نایه کوردستان.

عدلی شا که له‌پیاوه نازاو ناسراوه‌کانی نیلی جاف بو، ساوه‌پی نه‌ته‌کرد رۆژی بئ‌بگ‌ری. کاتی نه‌وو گیراوه‌کانی تریان به‌داره‌وه به‌ست، له‌باتی پارانه‌وه‌و تکا‌و ده‌برینی په‌شیمانی، به‌له‌خۆ بایی بونه‌وه، که‌وته‌نه‌ قسه به‌دیوانه‌گی‌و، پرکیشی‌و پرروییان گه‌یشته راده‌یه‌ک، جنتی‌یان به‌فه‌ره‌اد میرزا ناصرالدین شادا. له‌به‌رته‌وه هه‌ر ۵ که‌سه‌که‌یان به‌زیندویتی نایه ژیر خا‌ک، بو نه‌وه‌ی تیت‌ر ده‌نگیان ده‌ر نه‌یده‌ت)).^{۶۹}

۶/۳ عه‌باس میرزا ملک‌نارا

نمونه ۱۶:

به‌ده‌سته‌وه‌دانی قاسید (۱۲۹۷)

عه‌باس میرزا ملک‌نارا (۱۲۵۵-۱۳۱۶) کوری دوه‌می محمد شا بو. له‌گه‌ل ناصرالدین شا باوک برا بون. نه‌م ۸ سا‌ل له‌و به‌چوک تر بو.

دایکی ناصرالدین ملک جیهان خانم، ناسراو بهمه هد علیاو، دایکی عهباس خدیجه خانمی کچی یه حیا خانمی چه هریق بو. بنه مائه ی یه جیی خان له میره کانی هه کاری و خویشان به نه وهی خه لیفسه کانی عه بیاسی دانه نا. له ته ریه ته دا نه قشبه تدی و موریدی سه ید ته ها شه مزینی بون.

محمد شاه له پیش مردنی له مه هد علیا دلگیر بو. زۆرتر روی نه دا به خه دیجه خانم. له بهر خوشه ویستی نه و، نه و کوره ی له وی بو به ناوی باوکی خو یه وه ناوی نا عه باس میرزاو، نازناوی نائب السلطنه ی دایه. مه هد علیا به و بۆنه یه وه، خه دیجه ی هه وی و عه باسی هه نه زای ده دزا. به هه مو ریه ک هه ولی نه دا بۆ نه وان تی بجینی، ناصرالدینی کوری پیش بخار بیکاته جیشینی شا.

کاتی محمد شاه مرد (۱۲۶۴) عه باس میرزا ته مه نی ۹ سال بو، مه هد علیا بۆ نه وه ی به یه کجاری له مه ترسی عه باس میملی ناصرالدینی کوری رزگاری بی، براکانی خو ی راسپارد چاوی عه باس کویر بکه ن. عه باس به هوی تیکه وتنی فهرهاد میرزا ی مامی و هه ولدانی سه فاره تی به ریتانییه وه له م پیلانه رزگاری بو. ناصرالدین گه یشته تاران و بو به شای ئیران. له رۆژانی یه گه می شاهیتیه وه که وته گنچه ل به عه باس و دایکی، هه مو زیرو دارایی زه وت کردن. که وته پیلان گیران بۆ له ناو بردنی. هه میشه گومانی له عه باس هه بو. که ته ختی لی داگیر بکا. که وته. نه م گومانه ی هه تا کوژرانی هه ر له دل دا ما. بایه کان هه ولی کوشتنی شایان داو بریندار بو (۱۲۶۸). شا ویستی به سه ر عه باسی دا به ینی و نه و بکاته به هانه ی کوشتن یا گرتنی. عه باس په نای بۆ سه فیروانی بیتگانه برده. سه فیه کانی به ریتانیا و روسیا به گه رمی سو ی تیکه وتن، له مردن و گرتن رزگاریان کرد. ناصرالدین شایان رازی کرد، بۆ نه وه ی دنیابن له مه ترسی عه باس دوری بخاته وه بۆ شوینه پیروژه کانی ژیر ده سه لاتی عوسمانی له عیراق.

عه باس میرزا له کوتایی ۱۲۶۸ دا گه یشته به غداد. ماوه ی ۲۷ سال به دور خراوه یی له به غداد و ماوه یه کی کورتیش له نه سه ته مو ل مایه وه. ناصرالدین شا له ۱۲۹۴ دا ریی گه رانه وه ی بۆ ئیران پی دا. له ۱۲۹۵ دا گه یشته وه تاران. شا بۆ نه وه ی روتی بکاته وه له ناوی ((نائب السلطنه)) نازناوی ملک تارای پی به خشی. شا ماوه یه ک حکومه تی زنجانی به عه باس میرزا سپارد. به لام زۆری لی نه مایه وه له ترسی گیانی هه لات بۆ قافقاز. پاش چهنه مانگی شا به خشی و گه رایه وه ئیران (۱۲۹۶).

شیخ عوبیدوللا نه بن ناگاداری مملانی ده سه لات بو بن له ده رباری قاجاردا. له به ر نه وه که شو ر شه که ی ده س پی کرد. نامه یه کی تایبه تی بۆ عه باس میرزا

نوسی“ داوای هاودهستی و هاوکاری لی کردبو، له بهرامبهر نه وهدا گفتی پی دا بو نهو به شای ئیران بناسی. شیخ عوبهیدوللا نامه کدی به دو نیردرای تایبه تی دا بو تاران بو نارد. به لام عباس له باتی نهوی هاوکاری له گهل شیخ بکا، ناگاداری ناصرالدین شای کرد. نامه و نیردراوه کانی به دهسته وهدا. له پاداشتی نه وهدا شا کردی به حاکمی قهزین. به نوینه رایه تی ئیران بو پیوژیایی له جلوسی نیکو لای دوهم نهو چو بو روسیا.

له ۱۳۱۶ دا پاش کوژرانی ناصرالدین شا بویه وهزیری عه دلیه له ۱۳۱۶ دا مرد.

عباس میرزا خوی ژیان نامه ((شرح حال))ی خوی نویسه و ته وه. له وی دا سه باره ت به ((فیتنه ی نه کرا دی نازه ربایمان)) نه دوی. هندی له هویه کانی رون ده کاته وه، به تایبه تی زولموزو ده سدریژی کار به ده ستانی ده و له ت و، هه لپه ی مظفرالدین میرزای وه لیه هه د که له ته ویز دانه نیشته بو کۆکرده وه ی پاره و به رتیل و رابواردنی ناره و او، نازاردانی کورده کانی نازه ربایمان، عباس میرزا خوی چه رکی نامه کدی شیخ و به دهسته وهدانی نیردراوه کانی له کتیبه ی دا ((شهرحی حال)) دا نه گیریتته وه. عباس میرزا نویسی تی:

((... ته لغورافچی له ته وریزه هه وائی هندی له م رودا وانه ی ناگاداری تاران کرد. له تاران ئوردویه کیان به سهررداری شازاده حمزه میرزا ناوبراو به حشمت الدوله ی کوری مرحوم عباس میرزا نائب السلطنه سازداو ناردیان. میرزا حسین خانی مشیر الدوله ش که بو قهزونیان نارد بو، بریاردا به په له به پیشکاری نازه ربایمان بچی بو ته وریزو میرزا نه حمده به شهرمهزاری بیتته و تاران و، تیمور پاشا خانی ماکویی به فوجی ماکو کۆکراوه کانی خویه وه به ره و ورمی بروات. حمزه میرزا له ریگه نه خوش که وت و به ره همه تی خواجو. نه م له شکره که له تاران وه رۆشته و نه و له شکرانه ی که له ته وریزو ماکوزه چوبون هه مو گونده کانی سه ری و ده ورو به ری ورمی و مه راغه یان تالان کردو، گوییانه دایه عه رزو ناموسی که سو زور خراب تر له له شکر ی کورد ویرانیان به سه ر ناوچه که داهیتا.

له م گه وداره دا، رۆژکیان به ته نیا له کونجی ماله کدی خۆم دا دانیشته بوم، بینیم دو کهس هاتنه ناو ماله کهو سو راخی منیان له نه زکه ره کان کرد، هاتنه لام. زه رفیکیان له گهرفان ده رهیتا و دایان به من. بینیم شیخ عوبهیدوللا بو منی نویسه و، داوای له من کردوه بچم بو جهنگ. نه وانه ی نامه کدیان هیتابو یه کتیکان ناوی عه بدولر هیم پیر بو. نهوی تریان حسین قولی و هه ردوکیان

برابون. عه بدولر هیم پیتی وتم پیویست ناکا دامپیتی، نه گهر پیتی بیگومان نه بی بهشا.

نهمدهش رۆنوسی نامه کهی شیخ عوبه یدوللا.. (شوینی نامه کهی به بۆشی به جی هیستوه)

که نهم نامه یدم خوینده وه شله ژام. له لایه که وه ترسام له وهی نه وه کو نۆکه ره کانم پی بزانی و برۆن به ههر جوړی بی هه واله که به کار به دهستانی ده ولت و شا بگه یدنن. چونکه له پیران نه وه بوه به بار جاسوسی له هه مو شوینی داناه و ههر که سی ناسراو بی ید کی یا دو کهس له نۆکه ره کانن ته و کهسه. بی نه وهی خوی پی بزانی، به دزیه وه پاره ی نه ده نی بۆ نه وهی هه والی هه لسو که وتی نه و کهسه بکه ن به راپۆرت. له نۆکه ره کانن خۆم ۳ کهس زیاتری لی نه بو. نه وانی تر هه مو خه لگی تاران بون.

له لایه کی تروه راپایی که وته دلته وه که نه بی چی بکه م. تایا بۆ چاره کردنی نه وه هه مو خراپه یدی که ناصرالدین شا به رامبه ر منی کرد وه نه بی برۆم و بیمه هوی به هیزبونی شیخ عوبه یدوللا و به کاغز نو سین بی خوین رشتن ته ورێز بگرم، په لاماری تاران بدری و له بهر نه وهی هه مو خه لک له جوړی هه لسو رانی ناصرالدین شا ره نجوان، ته توانی تارانش بگیری. یاخود به هوی خۆشه ویستی نیشتمان و هه م دینان و خواردنی نان و نه ک نابن خیانه ت بکری و نابن بیته هوی رشتنی خوینی شیعه یان. له حالته ی رۆشتن دا، نه بی چۆن برۆم، که له و ۲۰ مه نزه ریه دا نه گیریم، له حالته ی مانده دا نه بی چ ته گیری بکه م که نهم دو کهسه به دوا ی مندا هاتون کهس نه یان ناسی و بی هوه و به هیچ و پوچ له تاران توشی به لا نه بم.

به کورتی وه سوه سه به جوړی دای گرتم که مردم به ئاوات نه خواست. مه سه له کهش نه وه نه بو بشی راویژی کهس بکه م. به و دو کهسه م وت: ئیوه به په له به نۆکه ره کانن من بلین ئیمهش هاتوین بیسه نۆکه ر، بازه وان و راوکه رین، نه ختیکیش له نۆکه ره کان بپارینه وه بۆ نه وهی نه وان واسته تان بۆ بکه ن و نه و سا له مال ده رچن.

نه وانه رۆشتن و منیش که وته بیر کرد نه وه تا شه و داها ت. نه و شه وه خه وم لی نه که وت. شه وه کی هه ستام، ده س نوێژم گرت، رو به قیبله دانیشتم. زۆر گریام، زۆر پارامده و زاریم کرد، له قازی الحاجاتم خواست چی خیره نه وه بکه م. وا به دلته دا هات که خیانه ت به ولی نعمتی ظاهری خۆم نه که م و نه بم به باعسی فتنه و فه ساد. نه گهر خراپه یان به رامبه ر کردوم نه و من به خویان بسپیرم. خۆم بچم بۆ

حوزوری شا کاغزه کهی شیخ عوبه یدوللای بدهمی و نهو دو کهسهش بدهستهوه بدهم (النجاه فی الصدق). پاش نهروی نهم برپساره‌دا استخاره‌ی ذات الرقاعیشم کرد" باش بکهو خراپ مه که، دهرچو.

دوای هتاتو کهوتن، له‌نه‌نده‌رون دهرچوم به‌شیوه‌ی ههمو رژی دانیشتم. پرسپاری نهو دو کهسه‌م کرد له‌کوین. نۆکه‌ره‌کان وتیان که‌نه‌وانه وتویانه له‌پتوه گیشتوین و ماندوین، نه‌سپه‌کانیشمان له‌کاروانسه‌رایه، نه‌چین بۆ کاروانسه‌را شهو له‌وی نه‌نوین و سبه‌ی به‌یانی دینه‌وه. که‌نه‌مه‌م بیست شله‌ژام، نه‌وه‌کو نه‌و دو کهسه نه‌یه‌نه‌وه یاخود بگیزین و منیش توشی به‌لا بیم. دو سعاعات به‌م جوره مامده، له‌گیانه‌لا ناخوش تر بو. تا بینیم هاتنه‌وه ناو خانه‌که. سوپاسی خودام کرد. فراش باشیم راسپارد که‌نهم دو کهسه له‌قاوه‌خانه‌که خه‌ریک بکه‌ن و نه‌هیلن بۆ هیچ جیه‌ک برۆن، خۆم سواربوم چوم بۆ حوزوری شا. له‌باغی عه‌ماره‌ت له‌ته‌نیش‌ت نارنجستانه‌وه دانیشتم بو. عه‌رم کرد که‌عه‌رزیکم هه‌یه. فهرمویان چیه. عه‌رم کرد با نه‌و مه‌سه‌له‌یه مه‌علمی شا بی که‌من کابرایه‌کی خیانه‌تکار نیم. نه‌گه‌ر بۆ نه‌سته‌مو ریشتم خوا نه‌یزانی له‌برسا بو. نه‌گه‌ر چوم بۆ روسیا له‌ترسا بو. له‌شا ترسان نه‌عه‌ییوه نه‌گونا‌هه. به‌لام خیانه‌ت له‌من ناوه‌شیتته‌وه. ئیواره‌ی رژی رابردو. دو سواری کورد له‌لایه‌ن شیخ عوبه‌یدوللا وه هاتن نامه‌یه‌کیان بۆ هیتانوم، داوای له‌من کردوه بۆ شه‌ر. فهرموی نامه‌که له‌کوینه. ده‌سبه‌جی دامه‌ ده‌ستی. خویتندیه‌وه، پرسی نه‌و دو کهسه له‌کوین. وتم هه‌ردوکیان له‌ماله‌که‌ی منن. فهرموی بنیره بیان هی‌نن. وتم چه‌ند که‌س له‌نۆکه‌رانی دیوان مه‌ئموور بفرموو برۆن بیان گرن. چونکه‌ خه‌نجه‌ریان پییه. نه‌وه‌کو یه‌کی بریندار بکه‌ن و هه‌لین. چه‌ند که‌سیک مه‌ئموور کران. پاش هی‌نانیان عه‌رم کرد: من نه‌وانهم بده‌سته‌وه‌دا. ئیسته نه‌وه‌کو له‌ترسی گیانی خویان و بۆ خۆ دهر‌باز‌کردن تو‌همه‌تیک به‌پال من بده‌ن. فهرمویان دئنیابه.

نه‌و دو کهسه‌یان هیتانوم به‌عه‌مه‌ده ره‌حیم خان عه‌لاء الدوله یان سپاردن لیکۆلینه‌ویان له‌گه‌ل بکاو، له‌هه‌لومه‌رجی نۆردوی شیخ ناگادار بی. پاش لیکۆلینه‌وه حوکی حه‌پسی ته‌به‌دیان فهرمون.

به‌رامبه‌ر به‌م خزمه‌ته‌" ته‌موس‌تیله‌یه‌کی ته‌لماسی به‌من التفات فهرمو که ۲۰۰ تومانی ته‌هینار، حکومه‌تی قه‌زوینشی مه‌رحمه‌ت کرد بی نه‌وه‌ی هیچ پیشکه‌شی له‌من وه‌برگرتو، یه‌ک توپی سه‌رداری تورمه‌ی خراپی به‌خه‌لات دامی (...). ۷۰

۷/۳ حه‌سه‌ن عه‌لی خانی وه‌زیری فواند

نمونه ۱۷:

دهستی ته گير "همزه ناغای مهنگور" (۱۲۹۸)

له پاش کوژرانی بایر ناغای مهنگور ژماره یه کی زوری پیاوه هه بشارده کانی
تیتله که ی (۱۱۹۸) بنه ماله کانی مهنگور به ناوی تافره ته وه ناوترا بون. نزیکه ی
قه رنیکه ی خایاند تا کو مهنگور توانییان سهر له نو ی بیوژینه وه.

همزه ناغا نه وه ی بایر ناغا، له تافی لاوی دا بو، شه ویکیان له میرگینکی
نزیك سابلآخ هه لی کوتایه سهر دهسته یه که له پاسه وانه کانی عه جهم، که له نیلی
قه ره پاپاخ بو، به گویره ی سهر چاوه یه که ۳۱ که س^{۷۱} و، به گویره ی سهر چاوه یه کی تر
۷۰ که سی^{۷۲} لی کوشتن. دوا ی ته وه هیزیکه ی کوژده وه، چوه سهر قه لای لاجان،
که دیمه یی ده سه لاتی داگیره ی له نارچه که دا نه وانده، کاتی خوی بو چاودیری و
سهر کوتکردنی تیلی بلباس، عه جهم دروستیان کرد بو. همزه ناغا قه لاکه ی
گرت و روخاندی.

هیزه کانی نازه ربایمان خرانه بهر فرمانی کابرایه که به ناوی شجاع الدوله.
سواره ی هه ندی له تیتله کورده کانی شیان خرایه گهل. هیزه کانی عه جهم چونه سهر
همزه ناغا له لاجان. همزه ناغا خوی له بهر هیزه که یان دا پین نه گیرا. کشایه وه
بو گوندی ژاراه له دیوی قه ندیل که له ژیر ده سه لاتی عوسمانی دا بو.
ئیرانییه کان داوا ی به ده سه ته وه دانی همزه ناغایان نه کرد. پاش چه ند ورده
تیکه هه لچونی. همزه ناغا له لایه ن عوسمانیه کانه وه گیرا و، نزیکه ی ۱۰ سالی
له زیندانی رۆم دا به سهر برد.^{۷۳}

سالی ۱۲۹۵ له لایه ن ئیرانه وه لیبوردنی بو نیردراو، گه رایه وه موکریان. کاتی
له نیوان شاری سابلآخ و ناوایه کانی مهنگورایه تی دا به سهر نه برد. داووده زگای
به ریوه به رایه تی ئیران، به تاییه تی له نارچه کورده نشینه کان دا، له ویره ی بژگه نی و
فه سادا بو. له و سهرده مه دا حکومه تی سابلآخ به یه کی له شازاده کانی قاجار
به ناوی لوتفعلی میرزا کشیکچی باشی سپردرا بو. نه میش وه کو حاکمه کانی
پیش خوی به په له که وته هه لپه ی خۆ ده وه له مه ن کردن له ریگه ی سهندنی به زوری
به رتیل و، جهریمه کردنی خه لک و، به ده سه ته یانی قازانچی تاییه تی خۆیه وه.^{۷۴}
فه یزوللا به گی زغیر کرد، هه زار و پینج سهر تومانی جهریمه کرد. حاکمه که ی پیش
ته ویش ههر له م فه یزوللا به گه دوا ی نازاردان و نه شکه نچه یه کی درندانه چوار
هه زار تومانی لی سهند بو. پینج سهر تومانی له مهینه ناغای قادر ناغا سهند.
ههر له سهر پاره شازاده چه ندین که سی ناسراوی گرت، له وانه یه کی له خزمه کانی
قادر ناغا و، عه زیز ناغای فه تاح و، سهره ش گه یشته سهر همزه ناغا.

نوسه‌ریکی ئه‌رمه‌نی، ئه‌سکه‌ندر غوریانس، خۆی له‌و رۆژانه‌دا له‌ته‌وریز بوه،
روداوی یاخی بونی هه‌مزه ئاغا به‌م جوژه ئه‌گێڕێته‌وه:

((ئیتواریه‌کیان هه‌مزه ئاغا بۆ پێکهاتن له‌سه‌ر مالیات و، چاکردنی کاری
عه‌زیز ئاغای فه‌تاح ئه‌چی بۆ دار الحکومه، له‌به‌رته‌وه‌ی میرزا ئه‌بو قاسم
ته‌زکهره‌نوسی ده‌ولته‌تی ئێران خۆی له‌وێ بوه، وائێمه‌ش بێ که‌م و زیاده‌کو
ئه‌و گێڕایه‌وه، ئه‌ی نوسین: به‌نده له‌گه‌ڵ میرزا ته‌قی عه‌رر، که‌خۆی له‌هه‌مو شتی
هه‌لته‌قورتان و هۆی زۆریه‌تی مفسده‌و خراپیه‌کان بو، له‌ژێر خانه‌که‌ی شازاده
دانیشته‌ بوین. له‌ناکا و دیمان هه‌مزه ئاغا له‌گه‌ڵ یه‌کێ له‌بازا‌کانی و نوکهریکی و
قلیاندارێک هاته‌ ژورێ. دو نوکهری تریشی له‌ده‌ره‌وه مابونه‌وه. له‌به‌ینی ئه‌و
میرزا ته‌قی‌دا له‌سه‌ر مالیات گه‌فتوگۆ کرا. میرزا ته‌قی مالیاتی هه‌مزه ئاغای
به‌هه‌زار تومان دانا.

هه‌مزه ئاغا له‌وه‌لام دا، وتی: مالیاتی ئه‌سلیی ئێمه هه‌میشه ٤٠٠ تومان
بوه.

میرزا ته‌قی وه‌لامی دایه‌وه، وتی: ئه‌گه‌ر وا بوه ئه‌ی بۆچی پار له‌حکومه‌تی
عه‌مه‌د خان‌دا هه‌زار تومانته‌ داوه؟

هه‌مزه ئاغا دوباره له‌وه‌لام دا وتی: ٤٠٠ تومان مالیات و ٢٠٠ تومانیشم
له‌باتی ته‌عاروف داوه. ئه‌گه‌ر ئێوه‌ش بتانه‌وی، ئه‌وه‌نده‌تان ته‌عاروف ئه‌درێتی،
ئه‌گه‌رچی له‌و ماوه‌یه‌ش‌دا که‌من له‌م شاره‌دا دانیشتم هه‌مو‌ی هه‌ر خه‌ریکی
کاری دیوانی بوم، نزیکه‌ی ٨٠٠ تومان پارهم خه‌رج کردوه.

میرزا ته‌قی له‌رقی هه‌مزه ئاغا به‌گالته‌ پێ کردنه‌وه، وتی: تۆ چ خه‌مه‌تیکی
دیوانته‌ کردوه؟ تۆ که‌خاوه‌ن و سه‌رۆکی هه‌زار خێزانی و له‌هه‌ر خێزانی ٢ تومان
وه‌رته‌گری، چی ئه‌بو ئه‌گه‌ر نیوه‌ی ئه‌و ٢ هه‌زار تومانته‌ به‌شازاده ته‌عاروف
بکرایه‌؟

میرزا ته‌قی ئه‌م قسانه‌ی به‌جۆری کرد که‌بو هۆی دلتنه‌نگی و زویری ئه‌و.
ئێنجا هه‌ستار وتی ئه‌چم مه‌سه‌له‌که‌ عه‌رزێ شازاده ئه‌که‌م. گه‌رایه‌وه و
له‌ژوره‌که‌دا دانیشته‌وه. زۆری نه‌خایاند، بێنیمان فه‌راشباشی شازاده له‌گه‌ڵ
فه‌راشیکی تر که‌زنجیریکی به‌ده‌سته‌وه بو، خۆیان کرد به‌ژوردا. فه‌راشباشی روی
له‌هه‌مزه ئاغا کردو، وتی: شازاده ئه‌م زنجیره‌ی بۆ تۆ ناردوه، ئه‌بێ ماچی بکه‌یت!
هه‌مزه ئاغا له‌بێستنی ئه‌م قسه‌یه له‌باری ئاسایی خۆی ده‌رچو، ده‌ستی برد بۆ
خه‌نجهره‌که‌ی و، به‌زمانی تورکی عوسمانی وتی: ((من بونی قبول ئیتیم)) واته‌
من ئه‌مه قبول ناکه‌م.

نهوسا هه‌ئێ کێشایه خه‌نجهره‌که‌ی و رو به‌لای فەر‌اش‌باشی راپه‌ری. مه‌ی‌زا
 ته‌قی و فەر‌اش‌باشی له‌ترسی گیان هه‌ردو بۆ ژوری سه‌رخان، که‌شازاده له‌وێ
 چاوه‌روانی ته‌ن‌گامی بریاره‌که‌ی بو، هه‌لاتن. نه‌مین ته‌ز‌که‌ره ته‌ئێ: منیش خۆم
 خزانه کو‌نجیکێ تاریکی ژوره‌که‌و خۆم به‌دیواره‌که‌وه نوساند بو. به‌حه‌په‌ساوی و
 ترسه‌وه ته‌ماشام نه‌کرد. هه‌مزه نا‌غا له‌پێکی له‌چراکه‌دا کو‌ژان‌دیه‌وه. له‌گه‌ڵ
 برا‌زاکه‌ی له‌په‌نجهره‌که‌وه چونه ده‌ری. له‌م تاریکییه‌دا ده‌نگی چن ته‌فه‌نگی
 له‌حه‌وشه‌که‌وه هات. برا‌زاکه‌ی و‌قلیان‌دار هه‌ردوک به‌ته‌نگی‌روای هه‌مزه نا‌غاش
 به‌خه‌نجهر یه‌کیکی له‌نۆکه‌رانی شازاده گ‌لانه سه‌ر نه‌رزو نه‌وانی ته‌ه‌لاتن. هه‌مزه
 نا‌غا پێی وابو نه‌م ته‌گه‌یه له‌پیشه‌وه کراوه و ده‌رگای هه‌وشه‌که‌شیان ئێ گرتوه.
 له‌به‌رته‌وه روی کرده ده‌رگاکه‌و به‌پرتاو ده‌رپه‌ری. پاسه‌وانه‌که‌ نیه‌زی ته‌فه‌نگی
 ئاراسته‌ی هه‌مزه نا‌غا کردو ته‌یو‌یست نه‌هێلێ پ‌رواته ده‌ری. هه‌مزه نا‌غا
 به‌ده‌ستیکی نیه‌زی ته‌فه‌نگه‌که‌ی گرتو به‌ده‌سته‌که‌ی تری سه‌ربازه‌که‌ی دایه به‌ر
 خه‌نجهر و کوشتی. له‌پیش نه‌وه‌دا له‌ده‌رگا ده‌رب‌چێ، چو بۆ هه‌پ‌سخانه عه‌زیز نا‌غای
 بانگ کرد، به‌لام وه‌کو ده‌رکه‌وت، له‌وکاته‌دا نۆکه‌رانی شازاده عه‌زیز نا‌غایان
 به‌برین‌داری برد بو بۆ جینگه‌یه‌کی تر. هه‌مزه نا‌غا هیچ وه‌لام‌یکێ نه‌ی‌یست. روی
 کرده لای ده‌رگاکه‌و قۆناغه ته‌فه‌نگیکێ سه‌ره‌وانده سه‌ربازی ده‌رگا‌وانو خستی.
 له‌گه‌ڵ دو نۆکه‌ری تری خۆی‌دا ده‌رگایان کرده‌وه و ده‌رچون.

نه‌مین ته‌ز‌که‌ره ته‌ئێ: کاتێ هه‌م‌زا‌غا ده‌رچو ته‌قه راوه‌ستا. من چوم بۆ لای
 شازاده. بیه‌یم یه‌کێ له‌نۆکه‌ره‌کانی شازاده ته‌فه‌نگی مارتینی له‌ده‌ست دایه له‌سه‌ر
 پ‌لیکانه‌کان بۆ پار‌یز‌گاری شازاده راوه‌ستا بو. که‌چومه ناو ژوره‌که‌وه شازاده‌م بیه‌نی
 ته‌فه‌نگی پێ بو. له‌و په‌ری شه‌ژان و په‌شو‌کاوی دا‌بو. عه‌رم کرد که‌جۆری گرتنی
 هه‌م‌زا‌غا نه‌ته‌بو وای. له‌وه‌لام‌دا وتی: روی فەر‌اش‌باشی ره‌ش بێ، له‌و ده‌مه‌دا
 نه‌ویش له‌به‌رده‌می‌دا وه‌ستا بو، منی د‌ل‌نیا کرد‌بو له‌وه‌ی که‌ری‌وش‌ویتی گرتنی
 نه‌وی له‌هه‌مو رویه‌که‌وه ئاماده‌ کرده‌وه. به‌م جۆره‌ گونا‌هه‌که‌ی خسته‌ ملی
 فەر‌اش‌باشی. له‌کاتی نه‌م گ‌فتو‌گۆیه‌دا ته‌حه‌مه‌د به‌گ ته‌فه‌نگیکێ مارتینی به‌شانه‌وه
 بو، خۆی کرد به‌ژور‌داو ده‌ستی کر به‌قسه: به‌قوربانت بم شازاده، من که‌ی به‌ئیه‌وم
 گوت که‌هه‌مزه نا‌غا به‌و جۆره‌ بگرن. له‌م کاته‌ی شه‌وداو به‌ی ته‌گه‌یه‌و ناب‌ه‌جێ،
 ته‌به‌وایه له‌پیشه‌وه چن که‌س له‌نا‌غایان ئا‌گادار بک‌ر‌انایه‌و، به‌رو‌ژی رۆشن بگه‌یێ.
 به‌م قسانه‌دا ده‌رکه‌وت، که‌پیشه‌کی له‌نی‌وان شازاده‌و ته‌حه‌مه‌د به‌گ‌دا ته‌گه‌یه
 ٧٥ (کرا‌بو...)

هممه ناغا له دواى تهم روداوه گه پرايه وه مه نگوپرايه تى و كه وته خو سازدان. تهمهش هاوره مان بو له گه ل خو ناماده كردنى شيخ عوبه يدوللاى شه مزىنى بو راپه رينه گه وره كه دى. هممه ناغا بو به سهر كرده دى هيژه كانى شيخ عوبه يدوللا له قولى شنۆ. لاجان، سابلآخ، بنسو، ميانداو.. و له گه ل عه بدولقادى كورپى شيخ دا فرمانده دى هيژه كانى تهو قو له بو، تا له به رده مى هيژشى هيژه كانى ئيران دا به تيكشكاوى كشانه وه. هممه ناغا له ناوچه كانى سنورا به خو و هه ندئ له خزمه كانى و چه كداره كانى ئيله كه يه وه مايه وه و هدر به هيواى تهمه بو، شيخ عوبه يدوللا سهر له نوئ تئ هه ليجي ته وه. به لام شيخ عوبه يدوللا دواى تهمه دى به خو گزين له ته ستمه مو له وه بو كوردستان گه پرايه وه، زورى نه خاياند له لايه ن ئوردوى تور كه وه پاش چهن تيكه ه لچونئ له شه مزىنان به دليل گيراو ره وانى حيجاز كرا. هممه ناغاش ئيت نائوميد بو. كه وت به ته قه للاى به ده سه ينانى تهمان و ليئوردنى ئيرانى. حسنعللى خانى امير نظام به هوئ ميژا تهبو القاسمه وه، قورنائيكى بو نارد كه به خه ت و موزى خوئ تهمان نامه دى بو له سهر نوسى بو. هممه ناغا پشت ته ستور به و تهمان نامه دى هاته سابلآخ و له وئ كوژرا.

چهند كهس له نوسه رانى تهو سهر ده مه دى ئيران له سهر تهم روداوه يان نوسيه وه "عه لى ته فشار له كتيبى (رساله دى شوړش شيخ عوبه يدوللا) دا نوسيويتى:

له ١٢ شهعبان دا عه لاته دين الدوله امير نظام به نيازى سهر دانى سنوره كانى له ته ور يژه وه جولا، له ريگه دى ده خورقان و مه راغه و سابلآخ وه چو بو تازه رباعيانى غه ربى، له ريگا هه ر كه سئ كه له روداوه كانى جه نكه كانى شيخ عباد الله (نوسه ر وه هاى ناو تهبو) خزمه تيكيان كرد بو يا زه ره ريكيان لئ كه وت بو، دلنه وايى كردن و يارمه تى دان و به شي وه جؤراو جؤر دلخوشى دانه وه.

كاتئ گه يشته ناوچه دى لاجان، محمه د ناغاي مامهش پيشوازي لئ كرد. كه ليوه شاهه دى و شايسته دى تهمى بو به ريوه بردنى كاروبارى تهو سنورانه هه لسه نگان، حسام الملك و عه لى رها خانى سهر تيب كه مه ثمورى مانه وه بون له سلدوز، هه ردو كياني مه ره خه س كردو كاروبارى تهو سنوره دى به محمه د ناغا سپاردو، داواى لئ كرد له و سنورانه دا ريگه به هاتو چؤى مه نگوپر نه داو، ته گه ر توانيشى هممه ناغاي، كه سوپاسالارى شيخ عوبه يدوللا به و، به مردوبى يا به زيندوبى بو بيا.

امير نظام دواى تهم كارانه چو بو شنۆ. له پاش ريكخسته وه دى كاروبارى تهم و سهر دان و دلخوشى دانه وه دى سهرانى ئيللى زه رزا له ١٨ شهعبان دا

بهشکۆو ده‌ده‌به‌وه چو بۆ ورمی، له‌لایه‌ن هی‌زه‌کانی نه‌ویوه پێشوازی کراو له‌باخی د‌ل‌گوشا دا‌به‌زی.

وه‌زیری ف‌وائ‌دیش له‌م کاته‌دا له‌ساب‌ل‌ا‌خ بو. ه‌مو‌ج‌و‌ئ‌ی‌کی زۆرت‌ری ته‌کرد بۆ نه‌وی به‌توانی هه‌م‌زه نا‌غا به‌گرێ. هه‌م‌زه نا‌غاش که‌کو‌تایی کاری شی‌خ ع‌با‌د‌الل‌ه‌ی به‌و چه‌شنه‌ بی‌نی، له‌کرده‌وه‌ی خۆی په‌شیمان و، له‌وپه‌ری په‌شو‌کا‌وی و شه‌ژا‌وی دا‌بو. هه‌م‌یشه له‌ترسو هه‌راس دا بو. له‌به‌رته‌وه‌ی ئی‌لی مه‌نگ‌وریش ته‌یان زانی ته‌ولی‌ای ده‌وله‌تی شاه‌ن‌شا‌هی ما‌نی نه‌و به‌مایه‌ی فه‌ساد ته‌زان‌و، وان له‌بیری فه‌وت‌اند‌نی‌دا، ته‌وان‌یش خ‌وی‌ان ئی دور رانه‌گرت و، یاری‌ده‌یان نه‌ده‌دا. ته‌نانه‌ت کار‌گه‌یشه‌ ته‌وه‌ی کا‌که‌ل‌لا ناو، که‌برای هه‌م‌زه نا‌غا بو، خ‌وی خسته‌ خ‌زمه‌تی وه‌زیری ف‌وائ‌دو، ئاره‌زوی له‌ناو‌برد‌نی برا‌که‌ی و جی‌گرت‌نه‌وه‌ی نه‌وی ته‌کرد.

هه‌م‌زه نا‌غا که‌هه‌ل‌ومه‌رجی خ‌وی وه‌ها نا‌خ‌وش و ترس‌ناک نه‌دی، بۆ پاراست‌نی گیانی خ‌وی په‌نای بۆ هه‌مو ری‌گه‌یه‌ک ته‌برد. له‌و دا‌ویه‌دا هه‌ندێ له‌عوله‌ماو رو‌حانی‌انی ساب‌ل‌ا‌خی کرده شه‌فیع و دا‌وی ته‌ئ‌مین‌ی له‌فه‌رمان‌ده‌ی هی‌زه‌کان کرد.

وه‌زیری ف‌وائ‌دیش ته‌ویست نه‌م گیشه‌یه به‌ده‌ستی ته‌گ‌یر چاره‌سه‌ر به‌کات. موافقه‌تی کرد که هه‌م‌زه نا‌غاو چه‌ند که‌سی له‌سو‌اره‌کانی بی‌نی. پێشه‌کی پ‌لانی‌کی بۆ کوشت‌نی دا‌ناو چه‌ند که‌سی‌کی له‌نیشانه‌چیانی دی‌ارو ئازای سو‌پا‌که‌ی خ‌وی له‌چال‌ی‌کا له‌بۆسه نا، که‌ئه‌یروانی به‌سه‌ر نه‌و خ‌یوه‌ته‌دا، که‌ئه‌بو هه‌م‌زه نا‌غای ئی دا‌بنیشتی، چا‌وه‌روانی هات‌نی نه‌و بو.

هه‌م‌زه نا‌غا له‌گه‌ژ سه‌د که‌س له‌سو‌ارانی چه‌ک‌داری خ‌وی له‌کاتی دی‌اری‌که‌را‌دا گه‌یشه‌ ته‌ژد‌وی وه‌زیری ف‌وائ‌دو، بۆ خ‌یوه‌تی ئاماده‌کراو رین‌وینی کرا. هه‌رکه گه‌یشه‌ ناو خ‌یوه‌ته‌که ده‌سه‌ر‌ژی گ‌ول‌له ده‌ستی پ‌ن کرد. هه‌م‌زه نا‌غاو ده‌سه‌پ‌وه‌نده‌کانی له‌خا‌ک‌دا گه‌وزان.

وه‌زیری ف‌وائ‌د فه‌رمانی‌دا سه‌ریان پ‌ری و بۆ پ‌یشان دا‌نی امیر نظام بۆ ورمی نارد. علاء الدوله امیر نظامیش هه‌ر به‌گه‌یشه‌تی که‌لل‌ه‌ی هه‌م‌زه نا‌غا فه‌رمانی‌دا بی‌که‌ن به‌سه‌ری ن‌ی‌زه‌وه، له‌شاردا بی‌گیرن. به‌م جۆره سو‌پاسا‌لارو یاری غاری شی‌خ ع‌با‌د‌الل‌ه به‌سه‌زی کرده‌وه‌کانی خ‌وی گه‌یشه‌ت...^{٧٦})

نوسه‌ری‌کی تر، امین الدوله له ((خاطرات سیاسی)) دا نوسی‌وتی:

((حسن‌علی خان وه‌زیری ف‌وائ‌دی عامه به‌وه‌سائل وه‌ه‌سائل ری‌گه‌ی دۆسته‌ایه‌تی له‌گه‌ژ هه‌م‌زه نا‌غا کرده‌وه.. دا‌وی ئی کرد بی‌ته لای. هه‌م‌زه نا‌غا به‌د‌ن‌یا‌یه‌وه چو بۆ ناو ژۆرد‌وی حسن‌علی خان، واری‌دی خ‌یوه‌ته‌که‌ی نه‌و بو، له‌کاتی نه‌م می‌هه‌ربانی‌یه‌دا به‌پ‌ی ته‌گ‌یری پێشه‌کی، حسن‌علی خان هه‌ستا چو خ‌یوه‌تی‌کی تر،

له پشت خټو ته كډه به جاري چن گولله تښه ننگ هاريژرا. همزه ناغاو
كه سه كاني كوژرا، فدراشباشيه كه ي حسنعلی خانیش كه له ناو خټو ته كډا بو،
نه ویش كوژرا، به كوژرانی همزه ناغا هټزه كاني كورد هه لاتن و، په ره وازه بون،
غاښله ته و او بو)) ^{۷۷}.

وه زيری فهاښد لهو كاته دا حسنعلی خان (۱۲۳۶-۱۳۱۸) ی كوری محمد
سادق خانی گه روس بو. پله ی سهرتیبی به میرات له باوکییه وه بو به جی ما بو.
له جندگی هیرات دا به شدار بو. یه كی بو له كاریه دهسته نزیكه كاني ده رباری قاجار.
وه ختی مظفرالدین میرزا ولیعه هد بو له ته وریژر. هم له وئ پیشکاری بو.
له سه فوری یه كه می ناصرالدین شادا بو نه وروپا (۱۲۹۰) نه میس یه كی بو
له ته ندامانی حاشیه كه ی. ماوه یه كیش وه زیری موختاری ټیران بو له فدره نسه و
به ریتانیا. ماوه یه كیش حوكرانی كرماشان بو. چن د كټیټیكي نویسیوه له وانه
منشات پندنامه ییویه كه به تاییه تی بو كوره كه ی خوی نویسیوه. ^{۷۸}

به یتیبزه كاني موكریان هم روداو هیان كړد و ته به یتیبكي دريژر به دده نكه وه
نه یلټن، لیړه دا بو ته و او كړدنې هه ندی له دیمه نه كاني باسه كه نه ی نویسنه وه:
(خالق هه نه تو ی له سر، ره بی هه نه تو ی له سر، چی تو پیټ بی ټیړاده،
رانابرن هیچ موقده دره).

سټ موقده درن به سر دین، مردن و كوشتن و گرانی. له موكوریان دو خیل بون،
به گزاده و قاره مانې، یه كینك بو له به گزادان، حه یفی بو عه لی خانی، پادشا
ته گیبی ده كړد، شازادیكي بانگ ده كړد، زور چاكي نسحت ده كړد، بهو ده یارو
زه مزه مه، بو سابلایغی به ری كړد: ده بری و راصه میته، خه لکی ته فدره قه مه كه،
مه خلوقی مه تو قینه، ده سر ناغاوه تان كه، حه مباراتان بشكینه، بهو قه تارو
نه هاران له بو سابلایغی بیته،

حاکم هات و، وای نه كړد، ده ستی به بی ناموسی كړد، پیاوړیكي وسین ناغای
گرت، نه و، بی سوچ، لوتی كون كړد، وسین ناغا موده بیر بو، زور چاكي خزمه ت
ده كړد، كه چروه بو ماله خوی، له حه یفی نه و قسه ی ده مرد، له ناغاوه تان بو غولو،
راووبی رایان ده كړد، گهر نه مه هه مزاغای نه گرین، نه و ولاتی خه را كړد.

همزه مه ردی كارخانی، هیچ بهو كاره ی نازانی، به خو به قلیان داری ده هات
له بو دیوانی، له خواجا بیډاریان دا، حاکم چو باله خانی، خره ی زنجیران ده هات،
فدراش گه ینه پیشخانی ((كاك همزه تو ماچی كه، موقه سیری دیوانی، ده لاقت
ده كم كوتی، ده ملت ده كم زه ولانی، لیړه شت لی ناگه پریم، ده تنیږم بو تارانی))

لهو همزاعای جوت غیرت، دهستی برد بو خه نجهری، هه لده کیشی ده بان، به زه برینگان لیتی ده دان، زیری برد بو عاسمانی، ته قه ته قی مارتینان، له بله سدی ده شه خانان، چریان چریان پهیدا بو، له کوچه و له دالانان، همزاعا دهنه رینی: تفهنگم له بو بینن، دهری و ده مه رقیانی، ده نه سپم له بو بینن، مه تال و هیزه رانی. به گه له وه دهر ده که وتن، کاده رویشی کویتانی، ده چون بو باغی قیبله، له وئی دهران له سانی، همزاعا ناوری داوه، هممه د وسله مان کوانی؟ حه یفی له بو حه مه دی، کوژراوه مه ردی مه یدانی. سی ته لاقه دی فری دان، به سی جزمه ی قورعانی، لیره شی لی ناگه ریم، ده یالم تا تارانی، کونه خویم وه بیر دین، وی سالی سهر برانی، ده بی بچه نه هریبه به سه نه د شیخی بینم له بو عه جه م قرانی.

تهو ده مه دی ده چه نه هری، له گه له وه ردوی شیخی هات، تهو ده مه دی شنوی ده گرت، له مامه شان بوغولو، را و بی رایان ده کرد، هممه داغا سوار ده بو، ده هات له بو سابلای، پرسی به حاکمی ده کرد "ماشه لالا چه ن نادر، به تیپ و به له شکر، پیایکی ساحیب نیوم، به بی نه جه ل نامرم، ده ستم له گه له بده نی، نه ز ریبه ی لی ده گرم.

مه جلیسی واهه لدایه، به گزاده و قاره مانی، گهر نه مه له شکر بکهین، وه ده وری نه و شیروانی، ده لیتن شیخی له گه له، پاک ته لاقن ده که وی، ده مرین به بی نیمانی.

هممه داغا سوار ده بو، قه ره په پاغی گاز کرد، له گه له وه ردوی شیخی هات، تاجران خویان خه لاس کرد، له هه موی هه لات هه لات، وه خه بو هه زار مله ت، خرناله به یتی ده کات، نه گهر حاکم وای زانی، هیچ کهس له سه ری ناکات، دهس به جی حاکم هه لات.

بابه دین دهنگی له شکر، دهبا بین ره مک و پیران، زه رزا بین به نادری، مه نگور و مامه شو پیران، گه ورک بینه له شکر، خیلنی فه یزوللا به گی، به گزاده و دیوگری، نه وها ده لی کا هه مزه: پاک کاغه زم بده نی، سه به ب به سه به ی رژی، کهس خه تای کهس نه گری. شیخ داوای مولکی ده کا، تا ته وریزی ده گری.

تا ته ورزیم ئی ویبه، یه کیتک و له شارینه، نهو برای تاجر باشیه، حو جره ی نه کرد خورایه، ده لی نهو نالایه ی به شیخیه، سابلای بیان دروست کردیه. ((له لرفه لرفی نالایه، ته ماحی مالی دنیا یه، زور بترسین له دوا یه، بیتن وه گیتن تهو قه زایه.

هه مزاجا سوار دهو، ده نۆكهران ده فكري، ده گوره بدهن له ته پلى له گهڤى
 سبه ينى تاو دهنگوت، ده وره مى اندواوى ده گرى، هه مزاجاى ده نه پىنى، سه لىم
 خانى چارداورو، وهك پورى ده چريكىنى، له گهڤى تفهنگى دهى هاو پىت، له خاڻى
 شىخى ده دا، له زىنى ده ترازىنى، وهك جه للاب ده برى سه رى، وهك هه لوى ده پىنى.
 فه سلىكى وا قه لماوه، هه تىڤىك له پىاوى شىخى، ((كاله موى)) يان ناوه،
 جوايان دىنا بۆ شىخى "يا شىخ خالت كوژراوه، شىخ نه وه گوىى خوى لىيه.
 پىاوىكى خو ئىنده واوه، هه م مه لايه وه قىيه: ده برۆن له و قسهى گه رىن، چبكه م
 كارى خودى به، ده برۆن ره دواى كهون، بزانه مه نزلئى له كوئيه؟ ناو پى به رده نه
 شارى، بىت به رۆژى ده شرى بهت.

ته قه ته قى مارتىنان، له به له سهى ده شه سخنان، چرىان چرىان پهيدا بو.
 له كوچه و له دالانان، مندال و خىزان قورىن، ده به رىنه سه رىانان، چه ندىان عه جه م
 ده كوشتن، له سه رباغ و بىستانان، ده ده رىتن كلىلان، ده بشكىتن دوكانان، نه ته له سو
 كىمخوا و خارا، بۆ گاوان و شوانان.

له و هه مه داغى مامهش، چه ن پىاوىكى زۆرزانى، له گهڤى عه جه مان به كه،
 به مه نگوپان غه يانى، لاي بناو بيهى لى گرتن، به رى به رپه لالا كردن، خلىسى كردن
 كرمانى (۱).

مى اندواو پىش تالان ده كرا، له گهڤى به رى به يانى، نه و تالان و مالى هات، پاكى
 تاقت كراوه، به كىك له دىيو كرىان، مینهى قاداراغى ناوه، له به نه به نهى سه هه ندى
 تالان و مال گىراوه، به وهش رازى نه ده بو، به و هه رابهى كىشاوه.

ناىبو موده پىران له تىلگرافىان داوه "سه لام له شای تىرانى، خه راپىان لى
 قه وماوه، نه و ره ژىفرۆشى گه وركى، پاكى هاتو له و لاوه، نه و سه رده شتى وا
 دىوته، مال به مالى سوتاوه، نه و عه جه مى مى اندواوى، به سىك به رىش نه ماوه،
 شا ده لى نه هوا ناكه م، به قسهى نهنگۆ پروا ناكه م. ولاتى خو خه را ناكه م.

له و شىخه كهى چاو مه سته، سبه ينى له خه و هه سته، له و شىخه كهى ده چاو
 مه سته، كه تفهنگى گرت بو به ده سته، بانگى هه مزه ي كرد له قه سته، هه مزه
 بلىند بۆ له ناوى، له به رىقهى زرىبه و قه تلاوى، نه و چه ل ده چه سه سه ر بناوى
 هه مزاجا سوار ده بو، سوارهى برازى كه و ته دو.

هه مزه له لى برازا، ده مانچهى پشتىم سازه، لى دهن راوه به رازه.
 هه مزاجا خو ده خىوى، سه رتاپاى خوى ده بزىوى، رمبى لى كردون، به گهز،
 خاراو كىمخواى ده پىنوئ...

(نه مجاره به دىت بىژ به قسه ده يگى رپته وه):

دهلئى هم مزاعا گه پاره له بناوى را، هاته وه له و لاتى خوئى نه گرت، رږبى بؤ سهره دى توركيده، لهوئى چوبو ده خاكى توركيه يه وه، پادشاهى توركيده به غه يانى زانى گرتى.

دهلئى جهوت سالان له نه سته مولى گيا، له پاشان جهوت ساله پادشاهى توركيده به رى دا. هاته وه بؤ سهره دى ئيرانى، نه گهر هاته وه بؤ سهره دى ئيرانى، شا وه زيريكى له و سابلاغى داده نئ پيئى ده لئىن ((وه زيره چرچه)) دنيرى له دواى ده لئى: بؤ خوئى بئ، شا خه لاتى ده كا. و نه من سويندى بؤ ده خؤم نه گهر شا هيچى پئى ناليت و له گه ل شاي ريك كه ويته وه و نه من بيتته وه له ولاتى.

جا ده لئى هم مزاعا به خوئى به حه وسه د كه سيده هات له حه ليا باتى نه و له شكرى لهوئى به جئ هيشت و هاته خوار، وه زيره چرچه ش له كن باغى شيخي له سهر نه و كه ريزى كه ليئى بو لهوئى خيوتى هه ل ده دا، خيوتى كه زور گه وه ده و ردى خيوتى هم و ده كاته مرده زينده. چهنده سهره نگو و يا وه رو گه وه گه و ره ش لهوئى ده خيوتى دا داده نيشن ده لئى هم مزاعاش به خوئى به چوار كاهه رويشيان وه و چوار نو كه رانه وه له سهر راديتته خوارى. ده كاته پشت باغى شيخي توشى گارانى ده بئ. گاوانه كه ده لئى: نه رى نه تو هم مزاعا؟ ده لئى: به لئى، نه من هم مزاعام. پيئى ده لئى: وه للاهى هم مزاعا وه به خاترى خولاي مه چو، كوپه وه للاهى ده تكوژن. جوابى ناداته وه ده روا، له پاشان پيرژنيك به دواى گارانى دا دئ، نه و يش ده لئى: نه گهر نه تو هم مزاعاى وه ره پيساوى چابه بگه رپوه. به خوداى ده تكوژن، هم مزاعا به كا كه للاى براى ده لئى: وه للاهى كا كه للا نه من قسه ي نه و پيرژنه ي و نه و گاوانه م له دئى چه سپيوه بو: وه للاهى ده گه رپمه وه، ده چمه وه سهره دى. ههر هه زلو و گيساى ولاتى ده خؤم، چ كارم به ده ولته تى نيه. ده لئى كا كه للاى گوتى: كوره نه تو به قسه ي چ با وه رى ده كه ي؟ وه للاهى ههر ده چم. سواربون له سهر را هاتنه خوارى، گه يشتنه ده ركى خيوتى. دابه زين. ههر چوار كاهه رويشيكيان چون ده خيوتى دا دانيشتن له گه ل وه زيرى و له گه ل نه و گه وه گه و رانه. نو كه ره كانيش له ده ركى ولاغيان به چنگه وه را وه ستان. ده لئى هم مزاعا فكري لئى پهيدا بو. له گه ل وه زيره چرچه ي ههر قسه ي ده كردن، وه زير قورئانيكى چكوله ي به ده سته وه بو، چوله كيكيشى ده باغه لئى نابو، ده يگوت: هم مزاعا! هه تاكونى نه و سهره به و به ده نه يده بئ نه تو هيچت پئى ناگوتري، به و قورحانه ي. ده لئى ده و قسانه دا بؤ كه وه زيرى ده ستي دا نافتاوه ي وهاته ده رى، هم مزاعا شكى لئى پهيدا بون به نو كه ره كه ي خوئى گوت: نه و كاله شه مامه به نديانه سوكن وه منيان بده. نه تو نه و كه وش و گوريانه ي من له پئى كه كه ده لئى لينگيكى بؤ

داکەند دەپیتی کرد، لینگە کەمی دیکەمی بۆ دە پێ نه کرا، ته قەوی تهنه گیتی هات، هه مزاعا گوتی: کاکه ئالا نه من نه نگوام، تهنه گیتیکیان له پشتهی دام، کاکه ئالا دهستی دا خه بجهری و هه لیکیشا، له هه ر چوار لایان خیهه تیان هه لبری، دایان گرتن. هه ر یه کەمی جولهی ده هات تهنه گیتیکیان لی ده دان، دو کاده رویتیشیکانی دیکه ش ده ره پرتن، داپه رین بۆ نیو شاری، ده ستیک سهر یاز له ژیللا هاتن نه وانیان کوشتن. چوار نۆکه ره کان هه لاتنه وه بۆ کن هه وت سه د که سی که له پشت شاری بون له سه لیاباتی، خه به ریان دانی وه لالا حالیکی ئاوابو. هه مزاعا کوژراو کاده رویتیشیکان هه مریان کوژران، نه و هه وسه د نه فهره له وێ هه لات.

سه ری هه مزاعایان بری بر دیان بۆ تاران بۆ خزمه ت شای، شا به رانی دا دا گوتی: حه یف بۆ نه و پیاوهی کوژرا، نه ده با به تکه و ژبایه نه وه ده مناره سه ر ولاتی لوهرستانی ته ویم پێ موسته خه ر ده کرد، ده مکرده حاکمی وێ، حه یف بوو پیاوهی کوژرا^{۷۸}.

۸/۳ نظام السلطنه

نمونه ۱۸:

حورمه تی که لاموللا: جه عفه ر ئاغای شوکاکه (۱۳۲۳)

ئێلی شوکاک له میژ بو ناکۆک بون له گه ل کاربه ده ستانی عه جهم له ورمێ و ته ورێز، سه رانی ته م ئێله سه ربزیویان نه کردو، چونکه گه لێک له سه ره که کانیان به قسه ی خۆشی کاربه ده ستان ته فره درا بونو، ناجوامیترانه کوژرا بون، هه مو دوردونه گ بون له هه مو گه فت و به لیتیشیکی ده ولت. عه لی ئاغای شوکاک له زیندان دا مه رده بو، عه مه د ئاغای کورپیشی له ناوچه کانی سه رسنور، به ئی ته وه ی گوێ بداته کاربه ده ستانی ئێرانی له ناو ئێله کەمی خۆی دا ته ژیا، عه مه د عه لی میرزا ولیعه هد، که دواپی تر بو به شای ئێران له ته ورێز والی بو، له په یجوری کوشتنی ته م پیاوه سه رکیشه نه دا بو. سه ره نجام توانییان جه عفه ر ئاغای بجه نه ناو داوو بیکوژن، نه حه مدی کسروی ته ربیزی، خۆی شایه تی ته م روداوه بو ته گێریتته وه:

((سالی ۱۲۸۴ (۱۳۲۳) عه مه د عه لی میرزا له تاران له جیه گه ی مظفرالدین شا نایب ته لسه لته نه بو، چونکه شا خۆی چو بو بۆ گه رانی ته وروپا. عه مه د عه لی میرزا دوا ته وه ی خۆی چو بۆ به جیه تێنانی کاروباری نایب السلطنه له تاران، نظام السلطنه ی به پیشکاری نازه ربایجان دانا.

له و سه رده مه دا له قافقاس گه رمه ی جه نگی ته رمه نی و موسلمان بو، نه و ده نگوباسانه ی له وێه ته هاتن ته ورێزیان ته هه ژان، مه ترسی هه لگێرسانی ئاژاوه هه بو. نظام السلطنه، جه عفه ر ئاغای بۆ ته ورێز بانگ کرد، بۆ ته وه ی دنیاشی

بکات قورئانیکی به ئیمزاو مۆری خۆیه وه بۆ نارد، چونکه ههم جه عفر تاغاو ههم محمده تاغای باوکی له گهڵ کاربه دهستان ناکۆک بون.

((نظام السلطنه، پارێزگاری ئاسایشی گههه کی ئهرمه نیسه کانی به جه عفر تاغا سپارد. ئهوانیش به جلویه رگی خۆیه وه له ناو شاردا ئه سورانه وه. محمده عه لی میرزا له تارانده به ته لگراف فهرمانی به نظام السلطنه دا، که جه عفر تاغا بکوژێ. ئه ویش پلانی کوشتنی بهم جوهره دانا " محمده حسینیخانی ضرغام، که یه کێ له سه رکرده کانی سوارانی قهره داغ بو، بانگی بکا بۆ سه راکی خۆی، ده سوپیوه نده کانی خۆی هه مو چه کدار بکاو له ناو سه را دا دایان به زینتی، جه عفر تاغاش بۆ ئه وێ بانگ بکا.

جه عفر تاغا به بی دوردۆنگی چو بۆ ئه وێ، چه کداره کانی خۆی له خواری له حه وشه که دا به جێ هیشت و خۆی بۆ بینینی نظام السلطنه به پلیکانه کان دا سه رکه وت بۆ سه ری. فه راشه کان، جه عفر تاغایان بۆ ژوریک پچوک رینوینی کرد، له کاتی دانیشتن دا زرغام له کلاو روژنه ی ژوره که وه که دهس له سه ر په له پیتکه ی تفهنگ بو ی دانیشتن بو، نیشانه ی ئی گرتنه وه و کوشتی. ده سوپیوه نده کانی به ده نگ ته قه کانه وه، ئه مانیش به ته قه کردن سه رکه وتن. فه راشه کان رایان کرد. کاتی جه عفر تاغایان به کوژرای دی له په نجه ره ی ژوره که وه یه که یه که خویان هاویشته خواری، له کوژانه که وه به ده م ته قه وه که وتنه ری. به هه ر کهس نه گه یشتن ئه یان دایه به رگولله و، بهم جوهره له شار ده رباز بون. به لام چه کداره کانی نظام، یه کیکیان له ناو حه وشه که داو، یه کیکی تریشیان له کاتی باز دان دا له په نجه ره که وه، ئی کوشتن. ئه وانه ی هه لاتن ده رباز بون. لاشه ی کوژراوه کان " جه عفر تاغاو هه ردو هاوړیکه ی، به ده رگی عالی قاپودا سه ره وخوا ر چه ند روژێ بۆ ته ماشا کردن هه لواسران))^{۸۰}.

ارفع الدوله، سه فیری ده رباری قاجار له لای بابیعالی له نه سه موڵ ته م داستانه به بجوهره ته واو ته کا:

((روژیکیان توتنفروشیکی سه لماسی هات بۆ سه فاره ت و تکی کرد بو من بینن. داوام کردو، هاته مه کته به که م وتی: ئه م روژانه بۆ به ده بختی رودای قه و ماوه که ته گه ر خواسته بکه ویتته ناو روژنامه کانی ئیهره به ته واوی ریسوا ته بین. وتی: ئه م روژانه دا محمده تاغای سه روکی ئیلی شوکاک له گهڵ ژن و منال و کوپ چه ند که سی له خزمه کانی هاتون بۆ ته سه موڵ، روژی ههینی پاش ره سی سه لام، ئه وانه یان بر دۆته کوشکی یه لدز بۆ حوزوری سولتان. ژنی محمده تاغا خۆی هاویشته به ره پی سولتان، به ده ستیک قورئان و به ده سه که ی تری کراسی

خویناوی جه عفر ناغای کوری به گریانده خستوته بهرچاوی سولتانو، وتویه تی: ((ثم همو رتیه مان له کوردستانده بۆ ئیره بریوه بۆ دو مه بهست هاتوین" یه که میان نهویه که نظام السلطنه حاکمی ته وریتز حورمه تی کلام الهی به ته واری نه گرتوه، قورئانی مؤر کرده و سوتندی خوارده که کوره کهم به سه لامه تی به خله دت و پایه وه نه ئیریتته وه، داوی کرد بجیتته ته وریتز، له گه ل نه وانه له گه لی بون، به جوړیکی زالمانه کوشتنی. مه بهستی دوه می نیمه نهویه، که ئیوه به چاوی خوئان خوئانی کوره کهم بیین و خوینی نه، که له نه غامی باوه رکردن به کلام الله بۆ ته وریتز رویش، رژاوه له نظام السلطنه بسیتن. ئیوه پادشای ئیسلام و خلیفه ی پیغمه رن، نه گه ر ئیوه شکینه رانی حورمه تی قورئان به سزا نه گه یه رن، نه بۆ کۆ بیک؟ سولتان خه ت و مؤری نظام السلطنه به قورئانه که وه نه بیین سهری سوپ نه مینن به سه روکی ته شریفات نه لئ: به وه زیری کاروباری ناوخو رابگه یه رن، خانوو مه سهرفو که ره سته ی هه سانه وه به وانه بدا، تا له م کاره نه کوژیتته وه. ئیسته ش به و په ری ئاسوده ییه وه له خانویه کی حکومه تی دا دانیشتون و چاره روانی فره مان سولتانن. وتم: ثم هه والانه ت له کام سه رچاوه وه رگرتوه به منی نه لئ؟ وتی: به ره وه ی بیمه نه سته مو ل له سه لاس دوکانی به زایم هه بو، که سه کانی محمه د ناغا له گه ل من سه ودا یان نه کرد، زورجار نه هاتن بۆ دوکانه کهم، ئیسته ش که هاتون بۆ ئیره نه یان ویست منیش به رن بۆ لای خو یانو به هو ی منه وه هه ندئ شت له بازار بۆ خو یان بکرن. ثم با سه م له محمه د ناغا خو ی بیسته وه. وتم: باره که للا، هه زار ئافه رین، ئیسته ش که و به راستگو یی خزه تی مه مله که ته که ی خو ت نه که ی محمه د ناغا پشت گو ی مه خه، بچۆ بۆ لای هه رچی لی نه بیستی وه ره به منی بلئ.

دو روژی تر هاته وه وتی: محمه د ناغایان له گه ل کوره که ی بردۆته بابیعالی بۆ لای صدری اعظم. سه دری اعظم پینی گوتون له م وه خه دا ده ولته تی عوسمانی به چاکی نازانی له گه ل ده ولته تی ئیران بجیتته جه نگه وه، به لام بریاری داوه که به محمه د ناغا خو ی هه مو جوړه کوژه کی بکهن، چه ک و پاره ی به نه تی سپوات خو ی له ته وریتز تو لده ی خوینی کوره که ی له نظام السلطنه وه ریگری. نه زانن محمه د ناغا به ته نیا ثم کاره ی پئ نا کری. فره مان به هه مو ناغایانی مو سل و وانو کوردستان نه دن، هه ر که محمه د ناغا به کوژه له که ی خو یه وه به ره و نازه ربا یحان جولا به بیانوی هاومه زه بییه وه له هه مو لایه که وه بچن بۆ یارمه تی دانسی. پله ی پاشایه تی به محمه د ناغا و پله ی می نالا ییان به کوره که ی داوه. محمه د ناغا ئیسته خو ی به پادشاهی ئیلی شوکاک نه زانی.

دو رۆژی تر هاتهوه وتی: عه‌مه‌د ئا‌غا به‌پاستی خۆی به‌پادشا نه‌زانئ. پایه‌و
جلوبه‌رگ به‌چهند که‌سی پیشه‌وه‌رو کوله‌لگری کورد نه‌داو. له‌هه‌ر یه‌که‌یان ده
لیزه‌ بیست لیزه‌ وه‌رنه‌گرئ و پله‌ی ئو‌نباشی و سه‌رجوقه‌بیان نه‌داتئ. وتی من خۆم
به‌چاوی خۆم نه‌و که‌سانه‌م دی جلوبه‌رگی سوپایی گونجاو له‌گه‌ڵ پله‌که‌یان کړیوه‌و
شاردویانه‌ته‌وه‌و بۆ کاتئ که‌ له‌نه‌سته‌موله‌وه‌و نه‌جولئین. له‌به‌رنه‌وه‌ی دلتیا بوم نه‌م
کابرایه‌ درۆ نا‌کا، ده‌سه‌به‌جئ چوم بۆ لای فه‌رید پاشای صدري اعظم، به‌دریژی
باسه‌که‌م بۆ گێپرایه‌وه‌، سه‌ری زۆر سوپما، وتی تا ئیمه‌ دریژه‌ی نه‌م باسه‌ به‌جزوری
سو‌لتان نه‌گه‌یه‌نین، زۆر نه‌خایه‌نی، خۆتان لیسه‌وه‌و راسته‌وخۆ بپۆن بۆ سه‌رای
سه‌لته‌نه‌تی و، به‌هۆی ته‌حسین پاشاوه‌ باسه‌که‌ به‌عه‌رزی سو‌لتان بگه‌یه‌نه‌منیش
وه‌هام کرد. سو‌لتان فه‌رمانی ده‌سه‌به‌جئ بۆ وه‌زیری کاروباری ده‌ره‌وه‌ سه‌روکی
نه‌زمیه‌ ده‌رکرد، مه‌ئموه‌ره‌کانی ده‌سه‌به‌جئ بپۆن بۆ پشکینینی مائی عه‌مه‌د
ئا‌غاو، هه‌رچیه‌کیان دۆزییه‌وه‌ به‌عه‌رزی بگه‌یه‌نن. له‌ماله‌که‌ی عه‌مه‌د ئا‌غادا
چه‌ندین حوکمیان دۆزییه‌وه‌ ئاماده‌یان کردبو به‌کوره‌کانی بفروشن، له‌مائی
کوره‌کانی تریشدا نه‌و جلوبه‌رگه‌ سوپاییانه‌ی کړی بۆیان له‌گه‌ڵ حوکمه‌کانیان
دۆزییه‌وه‌و، هه‌واله‌که‌یان گه‌یاند. فه‌رمان ده‌رچو هه‌مویان گرتن و، نازناوی
پاشایی و میرو‌نالا‌ییان لێ سه‌ندنه‌وه‌. ژنه‌که‌ی عه‌مه‌د ئا‌غایان نه‌گرت بو، خۆی
هاو‌یشته‌ مائی شیخ نه‌بو الهه‌دیوه‌ به‌ست نشین بو. پاش مانگئ فه‌رمانی
به‌ردرانی عه‌مه‌د ئا‌غاو هه‌مو کوره‌کانی تر ده‌رچو، هه‌ندئ خه‌رجییان دانئ تا
بپۆن و خۆیان بگه‌یه‌ننه‌وه‌ چه‌ه‌ریق^{۸۱})

به‌یتبێژیکی نه‌ناسراو رودای کوژرانی جه‌عه‌فه‌ر ئا‌غای کردۆته‌ گۆرانی،
له‌به‌رنه‌وه‌ی تیکسته‌ ته‌سلیه‌که‌ی ده‌س نه‌که‌وت، لیسه‌دا له‌فارسی‌یه‌وه‌ نه‌ی
هێنینه‌وه‌ سه‌ر کوردی:

((ئای، نه‌ی ئا‌غای لاو، که‌ له‌چه‌ه‌ریقی ره‌نگینا دانیشستوی، نه‌و شو‌ینه‌ی
له‌ناو دۆلێکی قول دایه‌، روباریکی به‌ناوا نه‌روا

نه‌خۆشی تاعون بلاوبۆته‌وه‌، ئومێده‌وارم به‌جێته‌ مائی شازاده‌ وه‌لیعه‌ه‌دی
تێرانده‌! که‌نامه‌یه‌کی بۆ باوکی گونزار نوسی بو: وه‌ره‌ بۆ لام. له‌به‌رنه‌وه‌ی که‌نه‌و
سائی رابردو سائی پێشو تریش بۆخۆی نیمچه‌ سو‌لتانی بو، نه‌و سائه‌ له‌خاکی
عه‌جه‌مستاندا مایه‌وه‌

ئاي، ئەي ئاغاي لاو!
تۆ ئەلئىي لەنگەرى لەزەمىندا چەقيوى، دېركى لەچاوى دۆژمندا، تۆ پاشاي
راستەقىنەي بىبابان

ئاي، ئەي ئاغاي لاو ئاسمان و عەرشى بەرىنى لەگەڵ ئىمە دۆژمە
باوكى بوزكو، سواری ریشان، كولكو قاپوتەكەي داناو بەرگى قاجارى
لەبەرکرد، فانوسقەي ماوزەرەكەي كرده ملی
ئومىدەوارم نەخۆشى تاعون كە لەسەيرانە بکەوئیتە مالى وەلىعەدى ئىرانەو
ئەوانە دو گوللەيان نا بەلەشى باوكى بوزكو وە كەسواری ریشان بو،
لەكاتىكا ئەویش سى جار دەستى بۆ بشكوژى دەمانچە شەشتىرەكەي برد، بەلام
بى ھودە

ئەي ئاغاي، مەگەر بەلا ھەر سى رۆژ جارئ ئەبى بەسەر جىھاندا ببارئ؟
ھىزى يارمەتى لەباوكى بوزكو دورەو ئىتر بەو ناگا
لەتەررئىزى كاۋل بودا جەژنەو شايبە، مژدەيان بۆ ساداتى كەربەلاش بردو.
ئەي ئاغاي لاو، تۆ كە لەناو سواران لەھەمويان ئازا تىرى. ھەدە ئەگى.
مەتەرە، ئەي ژنى بىتچارە ھەستە سەرىۆشى بەسەرە جلەكانى باوكى بوزكودا بەدە،
تا تۆزو خۆلى ئى نەنىشى نەخۆشى تاعون كە لەسەيرانە، ئومىدەوارم بچىتە
مالى وەلىعەدى ئىران.

بلىن لوقمانى ھەكیم بى برىنەكانى قولت، زوخاويان ئى ئەتكى
ئۆي، ئەي ئاغاي لاو، ئەي لەنگەرى زەمىن، ئەي چقلى چساوى دۆژمىن، ئەي
پاشاي بىبابان!
ھەللا لەو ئاغاي لاو، دلم بۆ ھالى ئەسوتى. ھەدە ئەقريشكىنئى. بەسەزمان
مەتەرە!

خوایە تاعونئ كەئىستە لەسەيرانە بکەوئیتە ناو مالى وەلىعەدى ئىرانەو!
ئەوانە دو گوللەيان نا بە باوكى بوزكوى سواری ریشانەو. ئەو دەمە بۆ باوكى
بوزكو كاتىكى تالو ناخۆش بو، بۆچى لەو كاتەدا تەمر تاغار سمايل ئاغاي
دەرنەكەوتن؟

مەگەر بەلا ئەبى ھەرسى رۆژ جارئ بەسەر ئەم دىيایدە ببارئ، ھىزى
يارمەتى لەباوكى بوزكو وە دورەو نايگاتئ.
لەتەررئىزى لەعنەتىدا چراخانە، مژدەيان بەساداتى كەربەلايش داو))^{۸۲}.

٤- چاخی په هله وی

١/٤ نه میر نه حمده

نمونه ١٩:

ته نمینی ره زاشایی و، سهرانی نیلاتی کورد

له دواي نه مانی دهسلاتی شاهه کانی قاجارو هاتنه سهر کاری ره زان خانی
په هله وی، هه مان ندریتی حوکمرانی بهرام بهر مه زنه کانی کورد، پیږه وی ته کرا.
سوپه هبود حسین فردوست، یه کن له که سه هره نژیکه کانی شاه حمده ره زان
په هله وی، له یادداشته کانی دا نه نوی:

له مه سه له ی سهر کو تکر دنی کوردستان دا، ته میر ته حمده ی به ناوی ته میر
له شکری نیروهای غرب ناوبانگی دهر کرد بو، له پاش چند سال جهنگ، توانی
هندی له سه ره زکه کانی کورد به ((ته مین)) فریو بدا. سهرانی شوږشی کورد
له ته میر ته حمده ی یان داوا کرد که ره زان هه قی به سهر ته وانه وه نه بی و، ته م
مه سه له یه له پستی قورن بنوسی و نیمزا بکا. هه چۆن بی شوږشی کورده کان
پاش چوار سال جهنگ کو تایی هات. ته میر ته حمده ی وه کو (فاتیحی غه رب)
هاتده تاران. ره زان کردی به ((سوپه هبود)) که ته نیا سوپه هبوی سهرده می
ره زان خان بو، وه پاش ساوه یه کی کورت تقاعدی کردو دوايی تر کاریکی بی
ته همیه تی پی سپارد. به لام ته میر ته حمده ی که له کوردستان خشی زیږی زوری
کو کردبوه وه به چه رده یه ک له و پاره یه توانی سامانی خوی بگه یه نیته ٥٠٠ خانوو،
که هه موی له شه قامه کانو کو لانه کانی دهوری چوار ری حه سن آباد بو. مالی
خویشی هه رله وی بو. به نژیکبونه وی که ورتنی ره زان خان. ته میر ته حمده ی وه زعی
باشتر بو، له شه ریوه ری ١٣٢٠ دا بو به فدرمانداری نیزامی تاران. له سهرده می
حمده ره زان شادا سیناتور بو تا مرد.

تقاعد کردنی ته میر ته حمده ی له دواي فته ی غه رب هه ره به ره وه بو که نه و
له تیران دا جگه له ره زان خان، هیچ ته ستیره یه کی تر نه دره وشیتته وه، به لام ره زان خان
گوی نه دایه نه و پاره یه ی ته میر ته حمده ی له کوردستان کو ی کرد بوه وه.

- ^۱ نوسکارمان، تحفه‌ی مظفریه، ساخکرده‌وهو هینانه‌وهی بۆ سه‌ر رینوسی کوردی: هیمن، (به‌غداد: کۆپی زانیاری کورد، ۱۹۷۵)، ل ۲۰۹-۲۱۷.
- ^۲ د. عبدالحسین نوائی، شاه اسمعیل صفوی، (تهران: ارغوان، ۱۳۶۸ش)، ل ۳۱ "رحیم زاده‌ی صفوی، زندگانی شاه اسمعیل صفوی، باهت‌مام یوسف پور صفوی، (تهران: کتابفروشی خیام، ۱۳۴۱ش)، ل ۲۷۱.
- ^۳ د. نوائی، شاه اسمعیل.. س ن، ل ۳۲-۳۳ "رحیم زاده صفوی، س ن، ل ۲۷۲.
- ^۴ امیر شرف خانی بدلیسی، شرفنامه، بکوشش محمد عباسی، ج ۲، (تهران: علمی، ۱۳۶۴ش)، ل ۲۱۷، ۲۱۸.
- ^۵ ه س، ل ۵۳۱-۵۳۲.
- ^۶ ه س، ل ۳۷۳-۳۷۴.
- ^۷ تاریخ عالم‌ارای صفوی، بکوشش یدالله شکری، ج ۲، (تهران: مؤسسه اطلاعات، ۱۳۶۳ش)، ل ۱۰۳-۱۰۸.
- ^۸ رحیم زاده صفوی، س ن، ل ۱۷۶.
- ^۹ ه س، ل ۱۷۷-۱۷۸.
- ^{۱۰} ه س، ل ۱۹۴.
- ^{۱۱} ه س، ل ۱۹۳-۱۹۹ "مجموعه من الاساتذة، العراق في التاريخ، (بغداد: دار الحرية، ۱۹۸۳)، ل ۵۶۶-۵۶۷ "المعامی عباس العزاوی، تاریخ العراق بین احتلالین، ج ۳، ط ۲، (قم: منشورات الشریف الرضی، ۱۴۱۰ق/ ۱۳۶۹ش)، ل ۳۲۶-۳۳۰.
- ^{۱۲} عالم‌ارای صفوی، ص ۱۲۴-۱۲۶.
- ^{۱۳} بدلیسی، س ن، ص ۵۳۷-۵۳۹.
- ^{۱۴} نوائی، س ن، ل ۱۷۹.
- ^{۱۵} ه س، ل ۲۲۵.
- ^{۱۶} ه س، ل ۲۲۱.
- ^{۱۷} ه س، ل ۱۷۷.
- ^{۱۸} ده‌رباره‌ی ژبانی شاه محمد خودا بنده، پروانه: د. عبدالحسین نوائی، شاه عباس، ج ۲و ۳، (تهران: زوین، ۱۳۶۷ش)، ل ۳-۲۸ "نصرت‌الله فلسفی، زندگانی شاه عباس، ج ۲و ۳، (تهران: انتشارات علمی، پائیز ۱۳۶۹ش)، ل ۶۳-۱۷۳.
- ^{۱۹} بۆ تیکستی ته‌واوی نامه‌که پروانه: نوائی، شاه عباس، ج ۲و ۳، ل ۴۳-۶۳.
- ^{۲۰} اسکندر بیگ ترکمان، عالم‌ارای عباسی، ج ۲، (تهران: امیر کبیر، ۱۳۵۰ش)، ل ۷۹۱-۸۰۱، وهرگێڕانی کوردی: هیمن، تحفه‌ی مظفریه.
- ^{۲۱} اسکندر بیگ ترکمان، س ن، ل ۸۱۱-۸۱۴، وهرگێڕانی کوردی: هیمن، تحفه‌ی مظفریه.

- ۲۲ توسکارمان، س ن، ب ۱، ل ۲۰۱-۲۲۱.
- ۲۳ بدلیسی، س ن، ل ۳۷۲-۳۸۲.
- ۲۴ اسکندر بیگ ترکمان، ل ۸۱۱-۸۱۴، وەرگیزی کوردی، هینن راگوتزراوه له: توسکارمان، تحفدی مظفریه، ب ۱، ل ۵۹-۶۵.
- ۲۵ بۆژیانی شاه سولتان حسین پروانه: مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران، ج ۲، (تهران: زوار، ۱۳۴۷ش)، ل ۸۰-۸۶ "محمد هاشم اصف (رستم الحکما)، رستم التواریخ، به اهتمام محمد مشیری، ج ۳، (تهران: امیر کبیر، ۲۵۳۷)" لارنس لکهارت، انقراض سلسله صفویه، ترجمه مصطفی قلی عماد، ج ۲ (تهران: مروارید، ۱۳۶۴ش)، ص ۴۰-۵۰.
- ۲۶ رستم الحکما، س ن، ل ۷۱-۷۰.
- ۲۷ ه ج، ص ۷۵.
- ۲۸ کلودیوس جیمس ریچ، رحله ریچ الی العراق فی عام ۱۸۲۰، ترجمه بهاء الدین نوری، (بغداد: ۱۹۵۱)، ص ۱۹۹-۲۰۰.
- ۲۹ العزاوی، س ن، ج ۵، ل ۱۳۰-۱۳۱.
- ۳۰ ه س، ل ۱۴۲.
- ۳۱ د. عبدالحسین نوائی، اسناد ومکاتبات سیاسی ایران از ۱۱۰۵ تا ۱۱۳۵ ه ق. (تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۳)، ص ۱۲۷-۱۳۰.
- ۳۲ مستوره، تاریخ اردلان، به اهتمام ناصر آزاد پور، چاپخانه بهرامی، ص ۵۹-۶۲ "شیخ محمد مردوخ کردستانی، تاریخ کردو کردستان، کتابفروشی غریقی، ج ۳، ج ۲، ص ۱۱۲-۱۱۳. سالی شده و قه تلوعامه که له هدر یه کیکیاندا به جۆزیکي جیاواز له وی تر نوسراوه، به گوژی ره شیعرئ که به و بۆنده یه دناواوه، له په راویزی میثوه چاپکراوه که ی مه ستورده دا نوسراوه ته وه، نه بئ سالی ۱۱۱۳ بئ.
- ۳۳ مستوره، ه ج.
- ۳۴ هامر پورگشتال، تاریخ امپراطوری عثمانی، ترجمه میرزا زکی علی ابادی، به اهتمام جشید کیانفر، ج ۴، (تهران: زرین بهار ۱۳۶۸)، ص ۳۰۱.
- ۳۵ مستوره، س ن، ل ۶۲.
- ۳۶ هامر، س ن، ل ۲۸۸۳.
- ۳۷ لکهارت، س ن، ل ۳۳۲.
- ۳۸ بدلیسی، س ن، ل ۴۶۷-۴۶۸.
- ۳۹ العزاوی، س ن، ج ۵، ل ۱۸۸ "مستوره، س ن، ل ۳۶-۳۹.
- ۴۰ العزاوی، س ن، ل ۲۵۴. نه میش رای گوژیواوه له: حدیقه الزوراء، ص ۱۴۴.
- ۴۱ عبدالرزاق دنبلی، مائر سلطانیه، به اهتمام صدر افشار، ج ۲ (تهران: ابن سینا، ۱۳۵۱ش) ص ۲۶۲.
- ۴۲ بامداد، س ن، ج ۶، ل ۱۹-۲۰ "عبدالرزاق دنبلی، س ن، لاپه ره کانی: ۵۶ و ۱۱۲ و ۱۶۱ و ۱۷۲ و ۲۰۷ و ۲۶۳ و ۲۷۵.

- ^{۴۳} میرزا رشید ادیب الشعرا، تاریخ افشار، بکوشش محمود رامیان- پرویز شهریار افشار، (تبریز، چاپخانه شفق، ۱۳۴۶ش)، ل ۱۸۹-۱۹۱.
- ^{۴۴} توسکارمان، س ن، ب ۲، ل ۷۴۲-۷۵۹.
- ^{۴۵} سعید نفیسی، تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر، ج ۱، ص ۱۹۵، بامداد، س ن، ج ۲، ل ۳۳۶-۳۳۷.
- ^{۴۶} میرزا رشید، س ن، ل ۳۵۹-۳۶۱.
- ^{۴۷} ه س، ل ۳۶۶-۳۷۰.
- ^{۴۸} ده‌رباره‌ی ژبانی عه‌باس میرزا پروانه: بامداد، س ن، ج ۲، ل ۲۱۵-۲۲۲.
- ^{۴۹} بو تیکستی ته‌واری په‌یمنی گولستان پروانه: نفیسی، س ن، ج ۱، ل ۲۵۴-۲۶۱، بو په‌یمنی تورکمان چای پروانه: ه س، ج ۲، ل ۱۷۹-۱۸۴.
- ^{۵۰} نفیسی س ن، ج ۲، ل ۲۰۷-۲۱۰.
- ^{۵۱} د. محمد رضا نصیری، اسناد و مکاتبات تاریخی ایران: قاجاریه، جلد ۲، (تهران: کیهان، بهار ۱۳۶۸ش)، ج ۱، ص ۵۵.
- ^{۵۲} ه س، ج ۲، ل ۹۶.
- ^{۵۳} ه س، ل ۲۳۴.
- ^{۵۴} غلامحسین میرزا صالح، اسناد رسمی در روابط سیاسی ایران با انگلیس و روسو عثمانی، ج ۱، (تهران: نشر تاریخ ایران، ۱۳۶۵ش) ص ۲۴۷.
- ^{۵۵} ه س، ل ۲۴۸-۲۵۰.
- ^{۵۶} ه س، ل ۲۵۳.
- ^{۵۷} بدلیسی، س ن، ل ۳۵۲-۳۶۲.
- ^{۵۸} ده‌رباره‌ی میری سوزان محمد بدگ پروانه: حسین حنّی، میژوی میانی سوزان، ج ۲، هه‌ولیر، ۱۹۶۲، محمد امین زکی، کوردو کوردستان، ج ۳، ل ۴۰۱-۴۰۴، د. جه‌لیلی جه‌لیل، کورده‌کانی نیمپراتوریه‌تی عوسمانی، وهرگیرانی د. کاوس قه‌فتان، به‌غداد، ۱۹۸۷، ل ۱۳۳-۱۶۳.
- ^{۵۹} بامداد، س ن، ج ۳، ل ۲۴۵-۲۴۶.
- ^{۶۰} العزای، س ن، ج ۷، ل ۳۲.
- ^{۶۱} نصیری، س ن، ج ۲، ل ۱۲۷-۱۲۹.
- ^{۶۲} میرزا صالح، س ن، ج ۲، ل ۱۴۴.
- ^{۶۳} ه س، ل ۱۴۵-۱۴۶.
- ^{۶۴} سید بدرالدین یغمائی، منشآت قائم مقام فراهانی، (تهران: شرق، پائیز ۱۳۶۶ش)، ص ۸۹.
- ^{۶۵} واحد نشر اسناد، گزیده اسناد سیاسی ایران و عثمانی، ج ۱، (تهران: دفتر مطالعات سیاسی، بین المللی، ۱۳۶۹ش) ص ۵۲۹-۵۳۰.
- ^{۶۶} العزای، س ن، ل ۳۴.

- ^{۶۷} میرزا شکرالله سمندجی (فخر الکتاب)، تحفه ناصری، به اهتمام د. حشمت الله طیبی، (تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۶)، ص ۲۷۶. مردوخ س ن. ل ۱۷۸
- ^{۶۸} ه س، ل ۲۸۱-۲۸۴
- ^{۶۹} اسماعیل نواب صفا، شرح حال، فرهاد میرزا معتمد الدوله، (تهران، ۱۳۶۶)، ص ۲۰.
- ^{۷۰} شرح حال عباس میرزا ملک ارا، به کوشش د. عبدالحسین نوائی، چ ۲، (تهران: بابک، ۲۵۳۵)، ص ۱۵۸-۱۵۶.
- ^{۷۱} میرزا رشید، س ن، ل ۵۰۴.
- ^{۷۲} ه س، ل ۵۳۲.
- ^{۷۳} پروانه: لیکۆلینه‌وی کۆمیتهدی هاو به‌شی عوسمانی- ئیترانی له‌هه‌مزاغا له‌ ۲۲ی محرمی ۱۲۸۷ له‌زیندانی به‌غداد، گزیده‌ی اسناد سیاسی ایران و عثمانی، چ ۲، ل ۶۲۱-۶۲۳ "ه‌روه‌ها ده‌سخه‌تی ناصرالدین شا درباری را کردنی هه‌مزاغاو کوشتنی کوره‌که‌ی، ه س، ل ۶۸۳.
- ^{۷۴} اسکندر غوریانس، قیام شیخ عبیدالله شمزینی در کردستان، به‌اهتمام عبدالله مردوخ، (تهران: دنیای دانش، ۲۵۳۶)، ل ۱۵.
- ^{۷۵} ه س، ل ۱۷-۱۹.
- ^{۷۶} میرزا رشید، س ن، ل ۵۷۱-۵۷۲.
- ^{۷۷} علی دهقان، رضائیه یا سرزمین زردشت، (تهران: ابن سینا، ۱۳۴۸)، ل ۴۱۰.
- ^{۷۸} فرهنگ معین، ص ۱۶۹۸.
- ^{۷۹} سدید عه‌بدوڵلا سه‌مه‌دی، به‌یتی هه‌مزاغای مه‌نگور، سروه (گۆشار) ژماره ۲۸ تا ۳۲، خه‌زه‌لوه‌ری ۱۳۶۷ تا ره‌شه‌می ۱۳۶۷: ابراهیم افخمی، قیام ملا خلیل و رد فرمان رضا خان، (سقز: انتشارات محمدی، تابستان ۶۸)، ص ۱۰۵-۱۱۰.
- ^{۸۰} احمد کسروی، تاریخ مشروطه ایران، چ ۱۴، (تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳)، ص ۱۴۳-۱۴۵ "مامۆستا سجادی نهم زوداوه‌ی کردۆته کورته چه‌رۆکیکی نه‌ده‌بی پروانه: علاءالدین سجادی، هه‌میشه به‌هار، به‌غداد، چاپخانه‌ی مه‌عاریف، ۱۹۶۰.
- ^{۸۱} پرنس ارفع الدوله، ایران دیروز، (تهران: ۱۳۴۵ش)، ص ۴۳۳-۴۳۵.
- ^{۸۲} واسیلی نیکیتین، کردو کردستان، ترجمه محمد قاضی، (تهران: نیلوفر، تابستان ۱۳۶۶)، ص ۵۴۶-۵۴۸.
- ^{۸۳} حسین فر دوست ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، خاطرات ارتشبد سابق حسین فر دوست، بخش اول، چ ۲.

۲- سه‌ره‌تای خه‌ملینی هۆشی نه‌ته‌وه‌یی کورد

۱- را‌په‌رینی ۱۸۸۰

۱/۱ رۆنکردنه‌وه‌ی هه‌ندێ وشه

زاراوه‌کانی نه‌ته‌وه، هۆشی نه‌ته‌وه‌یی، بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی، ده‌ولەتی نه‌ته‌وه‌یی، ده‌سکه‌وتی نه‌ته‌وه‌یی، ئامانجی نه‌ته‌وه‌یی، توانای نه‌ته‌وه‌یی، ده‌ولەت- نه‌ته‌وه، نه‌ته‌وه- ده‌ولەت، نه‌گه‌رچی تائیسته‌ش نوسه‌رانی رۆژئاوا له‌سه‌ر ته‌عریفی دیاریکراوی به‌ته‌واوی رێک نه‌که‌وتن، به‌لام له‌بیری نوسه‌رانی ته‌واندا چوارچێوه‌یه‌کی گشتی هه‌یه که له‌ته‌جروبه‌ی تایبه‌تی بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی گهلانی ته‌ورپاوه‌ ده‌ره‌یتراوه.

له‌دنیای سییه‌مدا ئهم زاراوانه ئالۆزیان تی دایه، چونکه ره‌وتی گه‌شه‌کردن له‌ئاسیای نه‌فریقاو ته‌مريکای لاتینی‌دا رینگه‌یه‌کی جیاوازی له‌ه‌ی ته‌وان پێواوه، نه‌گه‌ر له‌زۆربه‌ی ولاتانی ته‌ورپه‌ی‌دا “ده‌ولەت یه‌که‌ی سیاسی نه‌ته‌وه‌ بێ، یه‌که‌گرتنی نه‌ته‌وه‌ ده‌ولەتی پێک هێنابی، نه‌ته‌وه‌ به‌واتای دانیشته‌وانی ده‌ولەتی‌ک به‌کاربه‌یتري، ته‌وا له‌م ولاتانه‌دا به‌هۆی جیاوازی جوړی گۆران و گه‌شه‌کردنی هه‌لومه‌رجی ئابوری، کۆمه‌لایه‌تی، سیاسی، فه‌ره‌ه‌نگیه‌وه‌ له‌هه‌مو شوێن و هه‌مو جار هه‌مان ته‌عریف ناگونجی له‌گه‌ڵ راستیه‌یه‌کانی ژبانی ئهم ولاتانه‌دا، چونکه ده‌ولەت هه‌یه چه‌ند نه‌ته‌وه‌ی تێدا یه، ده‌ولەتی دو نه‌ته‌وه‌ ده‌ولەتی یه‌که نه‌ته‌وه، نه‌ته‌وه‌ی بێ ده‌ولەت. نه‌ته‌وه‌ی دابه‌شکراو به‌سه‌ر چه‌ند ده‌ولەتدا هه‌یه. نه‌ته‌وه‌یه‌ک خاوه‌نی چه‌ند ده‌ولەت و، نه‌ته‌وه‌یه‌ک بێ هیچ ده‌ولەت.

نه‌گه‌ر پێوانه‌ی ناوه‌یتانی تاقمێکی مرۆڤایه‌تی گه‌وره‌ به‌ نه‌ته‌وه‌ به‌ند بێ به‌هه‌بونی ده‌ولەته‌وه، ته‌وا هه‌ندێ له‌و گهلانه‌ ئه‌بێ به‌نه‌ته‌وه‌ داننه‌نرێن

که یه کیکیان کورده. رهوتی گه شه کردنی گه لان به رهو توانه وه له بوتهی نه ته وه دا له هه ندی روه وه نه گه ر هه ندی له یه کچونی تیدابی، وه لام بن گومان چونکه هه ر نه ته وه یه ک ریگه ی گوران و گه شه کردن و پینگه یشتنی تاییه تی خو ی پیوا وه نه وا هه ندی له یه ک نه چو نی شی تیدایه. بویه نه و زاراوانه ش هه ریه که یان خو ی له زه مان و زه مینی دیار یکراوی خو ی دا نا وه رۆک و تیگه یشتن و مانای تاییه تی خو یان هه یه.

٢/١ ئیسلام و ده ولته ت

ئیسلام وه کو ئایدیۆلۆجیه کی ژور- نه ته وه یی ها ته دنیا وه، هه ولای دا گه لانی دنیا به زۆری چه ک به بئ جیاوازی زمان، ره گه ز، ره نگ.. له سه ر بنچینه ی بر وا هیتان به یه کیته ی خوا و په یامی عه مه دو ریوشوینه کانی ئیسلام، له چوار چیته ی یه ک ده ولته ت دا له ژیر سیبه ری یه ک ده سه لات ی سیاسی دا، یه ک بخت، پیکه یتنانی ده سه لات ی سیاسی جیا جیا ی سه ربه خو ی له سه ر بنچینه ی جیاوازی ره گه ز، زمان ره نگ.. له گه ل بۆ چونی فه قیه ه کانی ئیسلام نه نه گو نجا. فه قیه ه کانی ئیسلام نه نه گو نجا، فه قیه ه کانی ئیسلام قه له مه روی ((دار الاسلام)) که ((دار السلام)) بو، وه نه بو ده ولته تی هه مو موسلمانان بئ به بئ جیاوازی نه ته وه یی و، نه وی تریان، قه له مه روی ((دار الحرب)) که ((دار الکفر)) بو که وت بو ه ده وه ی سنوری ده سه لات ی خه لیفه ی کار به ده ستی دار الاسلام وه.

(امیر المؤمنین) و کار به ده ستانی دار الاسلام نه بو له ته قه لایه کی به رده وام دا بن بۆ سازدانی موسولمانان له پیتاوی جیهادا بۆ فراوان کردن ی سنوری قه له مه روی دار الاسلام و ته سک کردن وه و دا گیر کردن ی قه له مه روی دار الحرب، دا برینی به شی له قه له مه روی دار الاسلام بۆ دامه زانندن ده ولته تیکی جیاوازی سه ربه خو له ده سه لات ی خه لیفه- سولتان له سه ر بنچینه یه کی نه دینی به (له دین ده رچون) نه ژمیر درا، که نه بو به زۆر به یتر یته وه ژیر باری فه رما نه ربی، ئیمپراتۆری عه ره بی- ئیسلامی له سه رده می سه در ی ئیسلام، نه مه وی، عه باسی دا له سه ر ته م بنچینه یه دامه زرا بو، دوا یی تریش ئیمپراتۆری تورکی- عوسمانی پپه روی هه مان رییازی کرده، هه لۆیستی عوسمانی له حکومه تی نه فغانی نمونه کی ته مه یه.

کات ی نه فغانیه کان ده ستیان به سه ر ئیران دا گرت و نه شه رف هه ولای دا دانپیانانی شه رع ی سولتانی عوسمانی به ده س به یئ و، بۆ نه و مه به سه ته چه ند

نامه‌یه‌کی بۆ نویسن، له‌ئه‌نجومه‌نێکی فراوانی موفتی و مه‌لاه‌گه‌وره‌کان و کاربه‌ده‌ستانی عوسمانی‌دا، موفتی به‌مجۆره‌ فتاوی‌ دا:

پرسیار: نایا قوبولکردنی حکومه‌تی دو ئیمام له‌یه‌ک کاتدا جائیزه‌ یا نه‌؟ وه‌لام: هه‌مو فقهیه‌کان له‌سه‌ر ئه‌وه‌ رێکن "دو ئیمام له‌پال یه‌کتی‌دا ناتوانن حکومه‌ت بکه‌ن، نه‌بێ کۆسپی یا له‌مپه‌ریکی گه‌وره‌ی وه‌کو موحیتی هیندستان له‌به‌نیاندا هه‌بن.

پرسیار: که‌واته‌ ئه‌گه‌ر هه‌مو موسولمانان خزمه‌ت و گوێرایه‌لی ئه‌علا حه‌ززه‌ت، سولتانی هه‌ردو ده‌ریاو زه‌مین، نه‌وه‌ی گه‌وره‌ترین سولتانه‌کان و ئیمامانی یه‌که‌م، ته‌فروتوناکه‌ری هه‌مو ئه‌هلی بیدعه‌ت کرد، ئه‌گه‌ر نه‌کیره‌یه‌کیش به‌زولم و فیل ده‌ستی گرت به‌سه‌ر ناوچه‌کانی ئه‌سفهاندا به‌بیانوی ئه‌وه‌ی که‌ موته‌علیقاتی محه‌للی مه‌غزوبه‌ و فه‌تح کراوی ئه‌وه‌و، ئه‌گه‌ر ئه‌و که‌سه‌ ئیدیعیای ئیمامه‌تی بکاوه‌ند ئ له‌موسولمانان بۆی به‌ملێتن، نێردراو به‌نامه‌یه‌که‌وه‌ بۆلای ئه‌علا حه‌ززه‌ت سولتان بنێڕی، غه‌روری به‌ئهندازه‌یه‌ک بێ له‌ئه‌علا حه‌ززه‌ت خه‌لیفه‌، خوداوه‌ند پایه‌کانی ده‌وله‌ته‌که‌ی پایه‌دارو راگرتو بکا، ئیدیعیای گێژانه‌وه‌ی ویلايه‌ت و مه‌مالیکی بکا که‌سه‌ربازانی سه‌رکه‌وتو له‌رافزی ئێرانیه‌ان گرتوه‌، حوکمی عاقلانه‌ ده‌ره‌قی ئه‌و کاربایه‌ چیه‌؟

وه‌لام: ئه‌و کابرا نه‌کیره‌یه‌ یه‌کیکه‌ له‌یاخییان نه‌بێ لێبخری، ئه‌گه‌ر ده‌ستی هه‌لگرت له‌ئیدیعا سه‌فیه‌یه‌کانی خۆی و ملی‌دا بۆ گوێرایه‌لی و به‌ندایه‌تی سیپه‌ری خوا له‌سه‌ر ئه‌رز زۆر باشه‌، ئه‌گه‌ر سوڕ بو له‌سه‌ربێ ئیتاعه‌تی و سه‌رکێشی، حوکمی ئه‌وه‌ خوداوه‌ندی مه‌جید له‌قورئاندا فه‌رمویه‌تی ((ئه‌گه‌ر ده‌سته‌یه‌ک به‌موخاله‌فه‌تی ده‌سته‌یه‌کی تر راپه‌ڕین، یاخیه‌کان بکوژن تا ئه‌بنه‌ گوێرایه‌لی خودا)) به‌پێی هه‌دیس که‌ئه‌فه‌رموی ((ئه‌گه‌ر دو ئیمام به‌یه‌ک جار ئیدیعیای ئیمامه‌تیان کرد، یه‌کێ له‌و دوانه‌ بکوژن)).

ده‌وله‌تی عوسمانی بو سه‌لماندن ((شرعیه‌)) تی بون و ده‌سه‌لاتی ئایدیۆلۆجیی ئیسلامی کرده‌ ئالای له‌شکرکێشی و ده‌س گرتن به‌سه‌ر هه‌مو ناوچه‌ موسولمان-نشینه‌کانی ئاسیا و ته‌فه‌ریقا، جیهاد بۆ داگیرکردنی هه‌مو ناوچه‌ مه‌سیحی-نشینه‌کانی ئه‌روپا.

خێله‌ کورده‌کان، پاش ئه‌وه‌ی نیشتیما نه‌که‌یان له‌لایه‌ن هی‌زی عه‌ره‌بی-ئیسلامییه‌وه‌ له‌قه‌رنی هه‌وته‌مدا فه‌تح کرا به‌ کۆمه‌ل موسولمان بون و

نیشتمانه که یان بو به به شیکی قهله مړه وی دارالاسلامی عه ره بی - نه مه وی و
 عه عباسی و دواپی تر تورکی - عوسمانی. کورد به در یژایی زه مان، نه یتوانی وه کو
 گه له کانی تری ناوچه که: عه ره ب، تورک، فارس، تورکمان، نه رهن... ده وله تی
 تاییه تی خوئی پیک به یئنی، به لکو له چوارچیوی نهو نیمپراتوریانه دا به گویره ی
 به هیتری و لاوازی ده سه لاتی ناوه ندیی دینی - سیاسی شام، به غداد، نه سه مه ول،
 نه میرنشینه خوجیییه کانی کورد به پچرپچری کهم یا زور له کوردستان دا له ناو
 قهله مړه وی دارالاسلام دا له ژیر ده سه لاتی روکه شی خلیفه - سولتاندا ماوه ته وه.

نیمپراتوری سده وی - ئیرانی که هه ولی زیندو کرده وی سهر له نویی (شاهان
 شاهیتی) د پزینده ی ئیرانی نه دا، نه ویش بو سه لماندنی شهر عییه تی بونی
 ده سه لاتی خوئی نایدیولجییی ئیسلامی کرده ئالای هه ول دان بو دا گیر کردنی
 ناوچه موسولمان - نشینه کانی ئاسیا. وه بو سه ره بخوبونی خوئی له ده سه لاتی
 دینی - سیاسی ده وله تی عوسمانی، شیعه "واته مه زه بیکی جیاراز له مه زه بی
 سونده ی عوسمانیه کانی کرده دینی ره سمی خوئی. دو ده وله تی ئیسلامی ناکوک
 دروست بون. ماوه ی چوار قهرن له ململاتی دا بون.

کوردستان که چه ندین میرنشینی خوجییی نیمچه سه ره بخوئی تیدا دامه زرا بو،
 به لام له دوا یه که مین شهر ی عوسمانی - سده وی له چال دیران (۱۵۱۴) به گویره ی
 سه نگه ته رازوی هیزه کانی نه م دو ده وله ته دابش بو. میرنشینه کانی لای
 رۆژئاوا و سه رو و خاوری کوردستان چونه ژیر ده سه لاتی روکه شی عوسمانی و
 میرنشینه کانی رۆژه لاتیشی که وتنه ژیره ده سه لاتی سده وییه وه، بی نه وه ی هیچ
 کامیان به ته واوی ئوتونومی خویان له دهس بدهن.

۳/۱ کوردستان له ژیر ده سه لاتی راسته وخوئی رۆم و عه جه م دا^۲

له چاره کی دوه می قهرنی نۆزده هه م دا، له لایه که وه بایعالی هه مو میراتییه
 ئوتونومه کانی کوردستانی عوسمانی "بتلیس، هه کاری، بۆتان، سۆران، بادینان،
 بابان و، له لایه کی تریشه وه ده رباری قاجار میراتییه ئوتونومه کانی کوردستانی
 ئیرانی" نه رده لان، لورستان، موکریانیان تیک داو، ده سه لاتی ناوه ندیی رۆم و
 عه جه میان تی دا دامه زان.

له م سه رده مه دا گه لانی نه وروپی له مه یدانی نابوری، کۆمه لایه تی، سیاسی،
 فدره نه نگه، سوپایی.. دا به خیرایی له پیشکه وتن دا بون، ((نه ته وه)) نه به وه

بنچینه‌ی دروست کردنی ده‌لته‌تی نوی. نویته‌رایه‌تی خه‌لک له‌ژیانی سیاسی ده‌لته‌دا سیاسی ده‌لته‌دا زیادتی نه‌کرد. به‌لام له‌و کاته‌دا داووده‌زگاکانی عوسمانی و ئیرانی تا ته‌هات له‌خه‌لک زیاتر دور ته‌که‌وتنه‌وه، زیاتر به‌ره‌و زۆرداری و داهیزران و داوه‌شین ته‌چون. ده‌لته‌تانی ته‌روپا ته‌رزنی فراوانیان لی داگیرته‌کردن و په‌یمانی ناب‌ه‌رام‌به‌رو سه‌ختیان به‌سه‌ردا ته‌سه‌پاندن. هه‌ردو ده‌لته‌ت که‌وت بونه‌ ژیریاری قه‌رزنی گران و نفوزی روخینه‌ری ده‌لته‌تانی زه‌نگین و به‌هیزی ته‌روپیه‌وه، نابوتی و زۆرداری و فساد و به‌رتیل‌خۆری له‌سه‌ره‌وه تاخواره‌وه‌ی داووده‌زگاکانیان ته‌شه‌نه‌یان کردبو، ته‌وانه‌ی پله‌وپایه‌ی کاروباری ده‌لته‌ت و خه‌لکیان پی ته‌سه‌پێردرا، شوینه‌کانی خۆیان به‌نرخ‌ی گران له‌کاربه‌ده‌سته‌ نزیکه‌کانی بایه‌عالی و ده‌ربار ته‌کړی. تیترا (دار الاسلام) و (دار الکفر) نه‌به‌کرده‌وه، نه‌له‌روی تیۆرییه‌وه بایه‌خه‌تکی نه‌ما بو.

له‌ناوبردنی ده‌سه‌لاتی میره‌ کورده‌کان و دامه‌زراندنی داووده‌زگای ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی رۆم و عه‌جهم له‌جی ته‌وان، سه‌ره‌پای ته‌وه‌ی ده‌سه‌لات و ئیمتیازاتی له‌چینی سه‌ره‌وه‌ی کۆمه‌لی کورد زه‌وت کرد، باری ژبانی خه‌لکیشی له‌جاران خراب و ناخۆش تر کرد. کاربه‌ده‌ستانی رۆم و عه‌جهم له‌باتی ده‌زگای به‌رتیه‌به‌رایه‌تی نوی کارامه‌، داگا، به‌شداری خه‌لک له‌ژیانی گشتی‌دا، ریگاوبانی نوی، نه‌خۆشخانه، قوتابخانه، کارگا، زانستگا، چاپخانه و رۆژنامه‌... زولمی زۆرتریان له‌گه‌ل خۆیان هه‌تایه‌ ناو کوردستانه‌وه.^۳

۱- کاربه‌ده‌ستانی نه‌ناسراوی زۆردار له‌جیاتی کاربه‌ده‌ستانی ناسیاری خۆجی. ۲- دامه‌زراندنی قه‌لاو پاسگا بۆ روتاندنه‌وه‌ی خه‌لک و تۆردوگا بۆ هه‌تیه‌ داگیرکهره‌ سه‌رکوتکه‌ره‌کان.

۳- زیاد کردنی راده‌ی باج و سه‌رانه‌و به‌رتیل.

۴- گرتن و دورخستنه‌وه‌و کوشتن و تالان کردنی بێ لێپرسینه‌وه.

۵- ره‌ش‌بگیری لاوان بۆ سه‌ربازی بێ گه‌رانه‌وه.

به‌م پی‌یه‌ گۆڕینی ده‌سه‌لاتی ده‌ره‌به‌گه‌ کورده‌کان به‌ده‌سه‌لاتی داگیرکهری رۆم و عه‌جهم که‌به‌ له‌شکرکیشی گه‌وره‌ی درێژخایان و شه‌رو تیکه‌ه‌لچونی خۆیناوی کرا بو، وه‌ به‌هیزی چه‌کداری سه‌رکوتکه‌ریش ته‌پاریزرا، نه‌ک بۆ پێشه‌وه‌چونی له‌ژیانی ئابوری، کۆمه‌لایه‌تی، سیاسی، فهره‌ه‌نگی... خه‌لکی کوردستان‌دا به‌دی نه‌هه‌تیا، به‌لکو باری زۆرلی کردنی ئابوری و کۆمه‌لایه‌تی قورس تر کرد،

چەوسانە دەي نەتەوايە تيشى ھاتە سەر، بىگرە لەژىر سايەي دەربارى قاجاردا
چەوسانە دەي مەزەبىيش بوە سەربارى.

ئەگەر لەسەردەمى شەرف خان (۱۵۴۳-۱۶۰۴) و دوايى تر لەسەردەمى
ئەجمەدى خانىدا (۱۶۵۰-۱۷۰۷) ھەستى خۇ بەيىگانە زانين لەرۆم و عەجەم،
ھەستى خۇ بە کورد زانين، ھەستى پىويستى يە کبون و پىکھيتانى دەولەتى
کوردىي سەربەخۇي بەھيژ، کە کوردو کوردستان لەدەسدرىژى و مەملەتتى ناپەواي
ئەو دو ھيژە يىگانە يە بپارىژى، وەکو بپرو ئاراتى کەسانىكى بلىمەت لەدو
تويى ((شەرەفنامە)) و ((مەم و زىن)) دا مايەو، لەبەر نەگەيشتنى ھەلومەرجى
ئابورى، کۆمەلەيتى، سياسى، فەرھەنگىي... کۆمەلەي ئەوساي کورد نەبو
بەئايديۆلۇجىاي چىنى ھەلباردەي کۆمەلە، وەنەيش بو بەخواستى خەلک و
بزوتنەوئەي جەماوەر. وە ئەنيوى يە کەمى قەرنى ۱۹ ھەم دا بە کردەوئەي پىچرپىچرو
ناتەواوو لەيەک داپراو لەتەقەللا ناوچەيەکانى مېرەکانى بتليس، بابان، سۆران،
بۆتان دا دەنگى دايەو. بەلام لەدواچارەكى قەرنى ۱۹ ھەم دا، ھاوژەمان لەگەل
سەرکەوتنى ئالمان و ئىتاليا لەپىکھيتانى دەولەتى نەتەوئەي يە کگرتودا، وە
ھاوژەمان لەگەل پەرەسەندنى خەباتى نەتەوئەکانى بالقان: بولغار، سەرب،
رۆمانى، يونان.. دا بۆ رزگارى لەژىر دەستىي تورک و دامەزراندنى دەولەتى
نەتەوئەي سەربەخۇ، لەئەنجامى ئەو گۆرانە ناوھەيە قولانەي لەپوى ئابورى،
کۆمەلەيتى، سياسى... يەو بەسەر خەلکى کوردستان دا ھات، کە بو بوە ژىر
دەستەي راستەوخۇي ئىمپراتۆرىيە داوھىيوە زۆردارەکانى عوسمانى و قاجارى و،
ئەوانىش بوبونە پاوانى لەوھەرگاي دەولەتە ئىمپىريالىستىيە گەورەکانى ئەوروپا،
خەباتى کورد بەوابەرى گەورە پياويكى رۆشنبيرو شۆرشگىر، شىخ عوبەيدوللاي
شەمزينى (؟-۱۸۸۳) چوہ قۇناغيكى نوپوہ، کەئەگونجى دابىرى بەسەرەتاي
گۆرانى ((ھەستى نەتەوئەي)) کورد بۆ ((ھۆشى نەتەوئەي)) و دانانى بناغەي
سەرەتا گشتىەکانى چوارچىوئەي ستراتييجىي کارى نەتەوئەي کورد لەپيتناوى
رزگارى و يە کگرتنەوئەي پىکھيتانى دەولەتى سەربەخۇدا.

۴/۱ کورد لەيەکەمىن پارلەمانى عوسمانىدا

دەولەتى ئەروپايى لە ۳۱ مارتى ۱۸۷۷ دا بەپروتۆکۆلىيى نوسراو داوايان
لەبايىعالى کرد بو "لەگەل" (کيتوہرەش) کەئەو دەمە لەشۆرەشدا بو، بەناشتى
پىک بىو، دەس لەو مەلەبەندەي ئەوئە ھەل بگريئ بەييانوى ئەوئە زمانيان

سلافي و دينيان مهسيحييه. له ههمان پرۆتۆكۆل دا روسيه ههپه شهی راگه ياندنی
جەنگی له تورك كردبو، ئەگەر خواسته كەي قبول نه كړی.

له كۆبونەوه يه كی ((مەجلیسی مەبعوثان)) دا كە به تايیبه تی بۆ لێدوان لهو
ههپه شهیه ئەكرا، له كاتیكا هەندێ له كاره دهستانى باييعالى چۆلى خەزینەى
دهولەت و نه بونی پارهو دراویان ئەكرده بیانو، بۆ قبول كردنی مه رجه قورسه كانی
دهولەتانی نه وروپی، مەبعوسی كی (نوینەری هه لېژێردراو بۆ پار له مان) كورد
هەلێ دایه وتی:

((ئێوه ئەلێن كاروباری دارایی له تەنگانه یه كی سه خت دایه، ئێمه چۆن
نه توانین پړوا بهو قسه یه بكهین له كاتیكا ئێوه ئەم كه شوفشه دان، جلوبه رگی
رهنگار وهنگو، مالى رازاوى پر له كه لوبه لى جوانو، گالیسكه ی نه سپی
قه شه ننگان هه یه؟

وه رن بۆ لای ئێمه بۆ كوردستان به چاوى خۆتان كوێره وه رى و ناخۆشى ژيانى
ئێمه بیهنن. تا له ولاتی خۆم بوم هەر جلی دراوی پینه كراوم له به ردا بو وه كو
خه لكه كەي تر. به لām كه ئێوه بهو جلوبه رگه ره سیمه نایابو خشلدارانه وه بینى
له حالى خۆم ته ریق بومه وه، زۆرم له خۆم كردو منیش چوم له بازاری ده لاله كان
ئهك له كوگا گه و ره كان ئەم جله م بۆ خۆم كړی كه وا له به رم دایه. جا بۆ سه لامه تی
نیشتمانو، بۆ ئەوه ی رێ بېرین له ده ستیوه ردانی بیگانه له كاروباری ولاته كه مان،
من ئامادم له كاتی پێویستدا ئەم جلوبه رگه بفروشمو جله پینه كراوه كۆنه كەي
خۆم له به ر بكه م وه)).

له قسه ی ئەم مەبعوسه دا ئەكړی چەند مه سه له یهك ده ربه یترى

۱- ئەو جیاوازییه گه و ره یه ی له ئاستی چینی كاره ده ستی تورك و كۆمه لانی
خه لكی كوردستان دا هه بوه.

۲- به ته نگه وه هاتنی دلسۆزانه ی سه ره خۆیی ده ولەتی عوسمانی و دانانی
ریوشوینی ملنه دان بۆ خواستی ده ولەتانی بیگانه.

۳- داوا كردنی هۆشیارانە، به ده نگی به رز، بۆ باش كردنی ژيانى خه لك.
ئه مانه ش هه مو به لگه ی هۆشیاریی مەبعوسه كورده كەیه، كه ییگومان
نونه یه كی رۆشنیرانی كورده لهو سه رده مه دا. ئەم مەبعوسه ئیستا نازانێ كی
بو به لām به مه زه ننه ئەگونجی هەر شیخ عوبه یدوللا بو بی.

۵/۱ دهریاره‌ی شیخ عوبه‌یدوللا

له‌روکاته‌وه مه‌ولانا خالیدی شاره‌زوری (۱۷۷۷-۱۸۲۶) که‌وته ژیانده‌وه‌ی تهریقه‌تی نه‌قشبه‌ندی، نه‌م تهریقه‌ته له‌ناو خاکی کوردستان‌دا له‌ماوه‌یه‌کی کورت‌دا په‌ره‌ی سهندو بلاو بو‌وه، ده‌یان مه‌لای پایه‌به‌رزنی ناودار له‌شوینی جیاجیا بون به‌خه‌لیفه‌ی مه‌ولانا بۆ بلاو‌کردنه‌وه‌ی بیروباوه‌ری تهریقه‌تی نوئو، به‌هه‌زاران موریدو مه‌نسوب و سۆفییان تی ئالا. له‌پاش کۆچی کتوپری مه‌ولانا بۆ به‌غداد (۱۸۲۰)، دوایی تر له‌ویوه به‌یه‌کجاری بۆ شام، دو که‌س له‌خه‌لیفه‌کانی له‌همو نه‌وانی که‌زیاتر نفوزیان په‌یدا کردو خانه‌قاکیان بو‌وه ناوه‌ندی گرنگی (ارشاد) و رابه‌رایه‌تی بلاو‌کردنه‌وه‌ی تهریقه‌ت که‌یه‌کینکیان شیخی بیاره‌و نه‌وی تریان شیخی نه‌هری بو.

بنه‌ماله‌ی شیخه‌کانی نه‌هری خاوه‌نی نفوزی دینی و دنیایی بون له‌روی سه‌یدایه‌تیه‌وه، وه‌کو خۆیان نه‌یان گوت، نه‌وه‌ی شیخ عه‌بدولقادی گه‌یلانی بون^۶. له‌روی دینییه‌وه مه‌لای چاک و ناوداریان تی‌دا هه‌لکه‌وت بو، له‌روی مادیه‌وه خاوه‌نی ناوایی زۆرو نه‌رزنی فراوانی کشتوکاڵ بون، ده‌سه‌لانی ئیرشادی تهریقه‌تیش پایه‌ی دینی، کۆمه‌لایه‌تی، سیاسی له‌جاران به‌هه‌تر کردن.

شیخ عوبه‌یدوللا کورپی نه‌م بنه‌ماله‌ ده‌سه‌لاتداره به‌ریزه بو، جگه‌له‌وه‌ی سه‌ید بو، شاره‌زای زانسته دینییه‌کان بو، خاوه‌نی نزیکه‌ی ۲۰۰ گوند بو^۷.

له‌جینگه‌ی سه‌ید ته‌ی باوکی مورشیدی تهریقه‌تی نه‌قشبه‌ندیش بو. ((...باسی پیروزیستی و کارزانی شیخ له‌همو جینگه‌یه‌ک ده‌نگی دا‌به‌وه، به‌را‌ده‌یه‌ک که‌به‌را‌به‌ری گه‌لی کورد دانه‌نرا... هه‌مو رۆژی له‌دیوه‌خانه‌که‌ی‌دا میوانداری ۵۰۰ تا ۱۰۰۰ که‌سی نه‌کرد، به‌تاوناو هه‌یه‌ته‌وه کاره‌کانی به‌رپوه نه‌برد... له‌ناو کوردا به‌نه‌میریکی پچوک له‌قه‌له‌م نه‌درا))^۸

خانه‌قا شوینی ئیرشادی شیخ و کۆبونه‌وه‌ی خه‌لیفه و موریده‌کانی و سازکردنی ((رابطه)) بو، شیخ له‌ویوه رابه‌ری ریک‌خواه‌یه‌کی فراوان و به‌ریلاوی نه‌کرد که‌پێک هات بو له‌سه‌دان خه‌لیفه و موریدو سۆفی له‌ناوچه‌ی جیاجیای کوردستان و ولاتانی ئیسلامی‌دا. خانه‌قا، یا راست تر باره‌گای دینی و دنیایی بنه‌ماله‌ی شیخ عوبه‌یدوللا نه‌هری بو. نه‌هه‌ریش ناواییه‌کی ناوچه‌ی شه‌مزیان بو له‌ویلایه‌تی هه‌کاری، که له‌روی جوگرافیه‌وه که‌وتۆته ناوه‌راستی کوردستانه‌وه.

له کاتی جەنگی روسی - عوسمانی (١٨٧٧) سولتان عەبدولخەمید بانیگی جیهادی دا بو بەشداری موسولمانان لە غەزای روسدا، شیخ عوبەیدوللا لە گەڵ چەند سەد کەس لە موریدەکانی خۆی، بە دەنگ ئەم بانگەوه، چو بۆ قۆلی بایەزید کە لە لایەن سوپای روسەوه داگیرکرا بو. لە رۆژانی شەڕدا نزیکەی ٥٠ هەزار کورد کە لە سەرانی کوردستانەوه هات بون لە ژێر سەرکردایەتی ئەودا کۆبونەوه. ئەگەرچی هیژەکانی میلیشای کورد لە لایە لا کردنی چارەنوسی ئەم جەنگەدا دەوریکی کاریگەر یا باشی نەگیرا، جەنگ بە سەرکەوتنی روسیاو تیشکانی عوسمانی دواپی هات، بە لای پایە شیخ عوبەیدوللا لە ناو کوردا لە جاران زیاتر بە هیژو جینگەر بو، هۆشیاری سیاسی زیاتر قوڵ بو، چاک تر شارەزای دیوی ناوێوهی ئیمپراتۆری عوسمانی و، لاوازیەکانی و گێرگرفتهکانی بون، سروشتی دینی دەولەت و جیهاد و غەزای عوسمانی ناسی، نفوزی کاریگەری بیگانە و پێوەندیەکانی نێوان دەولەتان تێ گەشت، ناسیاوی زۆرتی لە گەڵ گەوره پیاوەکانی کورد و ناوچەکانی پەیدا کرد، چاک تر ناشنای هەلومەرجی نالەباری ژیاپی خەلکی کوردستان بو، هەندی چەک و تفاقێ جەنگی دەسکەوت، تەجروبی جەنگی بە دەس هێنا.

شوینی شیخ عوبەیدوللا لە ناو کوردا، ناوبانگی لە ناوچەکەدا، نەک هەر وەکو شیخیکی تەریقەت، بە لکو وەکو رابەریکی ناسراوی دینی، سیاسی، سوپایی دەرەشایەوه.

٢- پایەکانی ستراتیجی کاری نەتەوهیی شیخ عوبەیدوللا

شیخ عوبەیدوللا لە دوا کۆتایی هاتنی جەنگی روسی - عوسمانی (١٨٧٧) گەراییەوه بارەگاکە ی خۆی لە نەهری. لە نەجمی هەتسەنگاندنی هەلومەرجی ناوخی کوردستان لە ژێر دەستی بایعیالی تورک و دەرباری قاجاردا، هەلومەرجی ناوێوهی هەردو ئیمپراتۆری، دۆخی سیاسی جیهان، کەوتە دارشتن و دانانی پایە سەرەکیەکانی ستراتیجەکە ی "ناماچەکانی، هیژێ سەرەکی جیبه جی کردنی، دۆست و هاوپیەمانەکانی، دۆژمنەکانی و شوینە لاوازه کانیان، مەیدانەکانی جولانی، ئوسلوبەکانی بە دیهینانی.

هەرچەندە نوسراویکی دیاریکراو لە شیخ خۆی یا لە راپەرینی ١٢٩٧/١٨٨٠ بە جی نەماوه، بەرونی هەمو لایەنە جیاوازهکانی ستراتیجەکە دەرناخات. بە لای لە پیکەرە نوساندەوهی سەرلەنوپی تیکرای بە لگە ماوه کان وەکو

وتاره‌که‌ی ته‌موزی ۱۸۸۰ی شیخ له‌نه‌هری،

نامه‌کانی بۆ اقبال الدوله‌ی موته‌سه‌رفی ورمی، د. کوهران، کورده‌کانی سنور، گفتوگوکانی له‌گه‌ل کلایتون، تابوت، بیگانه‌کانی تر،

گفتوگۆی نوینه‌ره‌کانی له‌گه‌ل دیپلۆماته‌کانی روسیاو به‌ریتانیا له‌ئه‌رزروم، وان، ته‌وریز، راپۆرتی سه‌فیو دیپلۆماته‌کانی تسری روسیاو به‌ریتانیا له‌تاران و ته‌وریزو نه‌سته‌موڵ و ئه‌رزروم و وان،

هه‌روه‌ها هه‌لۆسته‌ دیاره‌کانی له‌روداو هه‌کان...

به‌مانه هه‌موی ته‌گۆنجی دیمه‌نی گشتی ستراتیجه‌که‌ی سه‌رله‌نۆی به‌یه‌کهرای بخریته به‌رچاوان.

ئاماڤی ستراتیجیی شیخ (پێکهێنانی ده‌وله‌تی سه‌ربه‌خۆی کوردستان)) بو که

۱- هه‌مو کورد بۆ گوێدانه جیاوازی خێزان، بنه‌ماله، خێل، ناوچه، له‌هه‌جده‌ی زمان.. له‌سه‌ر بنچینه‌ی پێوه‌ندی نه‌ته‌وه‌یی کۆیکاته‌وه‌و، له‌دو ده‌وله‌تی به‌ناو ئیسلامیان دا بپێ،

۲- دۆژمنه‌کانی کورد: ئیمپراتۆرییه‌کانی قاجاری و عوسمانی، له‌کوردستان ده‌ربکا،

۳- هه‌ردو به‌شی ئێرانی و عوسمانی کوردستان له‌ژێر ده‌ستی بابیعالی و ده‌رباری قاجار ده‌ربه‌یشتی و یه‌ک بڤات.

۴- ئاسایشی سه‌رو مالتی خه‌لک، بازرگانی، خۆینه‌ده‌واری، پیشه‌سازی، شارستانیتی له‌کوردستان دا .. دا بین بکات،

۵- هاوکاری دۆستانه له‌گه‌ل گه‌لانی مه‌سیحی: ئه‌رمه‌نی و ئاسوری، هاو نیشتمانی کورد له‌سه‌ر بنچینه‌ی ئێبوردنی دینی و ریزگرتنی یه‌کتری دا به‌زریشتی.

۶- هاو به‌یمانیتی له‌گه‌ل گه‌لانی موسوڵمانی ئێرانی و عه‌ره‌ب (ولایه‌ته‌کانی موسڵ، به‌غداد، حیجاز، میسر) دروست بکات.

۷- دانپێنانانی سیاسی و قانونی ده‌وله‌تانی گه‌وره‌ی ئه‌وروپا به‌ده‌س به‌یشتی. بۆ جێبه‌جێ کردنی ئه‌م ئاماڤه‌ گه‌ورانه، ئوسلو به‌کانی کاری سیاسی، دیپلۆماسی، سوپایی به‌کار به‌یشتی.

١/٢ تهقه لای جینه جی کردن؛ کاری سیاسی

١/١/٢ سازدانی خه لگی کوردستان

کوردستان، به درێژایی میژوی تازهی، ناوه‌ندیکی به‌هیزی ده‌سه‌لاتداریتی
تێدا دانه‌مزراوه‌ بیته‌ پایته‌ختی، له‌ویوه‌ ده‌س به‌سه‌ر هه‌مو کوردستان‌دا
بگرێ. تا به‌تێ پهرینی زه‌مان بتوانی زه‌مان و فه‌ره‌ه‌نگی یه‌ک‌گرتو، جوړی
هوکم‌رانی سیاسی له‌یه‌ک‌چو، جوړی ریک‌خستنی نابوری-کوومه‌لایه‌تی له‌یه‌ک‌چو...
به‌سه‌ر هه‌مو نه‌وانه‌دا به‌سه‌پیتن، که‌به‌کوردی نه‌دوین، یا له‌کوردستان نه‌ژین.
به‌پیتچه‌وانه‌وه‌ کوردستان هه‌میشه‌ له‌ژێرده‌سه‌لاتی داگیرکه‌ری ییگانه‌دا به‌وه‌،
شاخاوی بونی کوردستان له‌لایه‌که‌و، جوړی پیکهاتنی کوومه‌لایه‌تی کوورد
له‌لایه‌کی تره‌وه‌، زه‌مینه‌کی له‌باریان ناماده‌ کردوه‌، بۆ نه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ داهێزرانی
ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی ییگانه‌دا، هه‌مو جار، نه‌مانیش ده‌سه‌لاتداریتی ئۆتۆنۆمی
خۆجیتی جیا‌جیا له‌ناوچه‌کانی خۆیان‌دا دامه‌زرین. له‌وساوه‌ که‌خه‌لافه‌تی
عه‌بباسی که‌وته‌ لاوازیون و ده‌سه‌لاتی به‌سه‌ر ناوچه‌ دوره‌کانی قه‌له‌مه‌روه‌که‌ی‌دا
که‌م به‌وه‌، له‌گۆشه‌ و که‌ناره‌کانی ئیمپراتۆری عه‌بباسی‌دا چه‌ندین میرنشینی
سه‌ربه‌خۆ یا ئۆتۆنۆم دامه‌زران، که‌هه‌ر به‌ناو له‌ژێر ده‌سه‌لاتی خه‌لیفه‌، واته‌
نه‌میری (دارالاسلام)‌دا بون.

له‌و زه‌مانه‌وه‌ له‌کوردستان‌دا چه‌ندین میرنشین دامه‌زرا. نه‌گه‌رچی ناوچه‌ی
روژه‌لاتی ناوه‌راست به‌و مه‌یدانی له‌شکرکێشی و ته‌راتیینی مه‌غۆل و تورکمان،
هه‌ندێ له‌وانه‌ به‌درێژایی چه‌ند قه‌رن، هه‌رمان و قه‌واره‌ی خۆیان راگرت.
له‌سه‌ره‌تای قه‌رنی ١٦هه‌مه‌وه‌، کوردستان به‌کرده‌وه‌ بو به‌دو به‌ش، ئێرانی و
عوسمانی. له‌و زنجیره‌ په‌یمان و ریک‌که‌وتنه‌مانه‌دا که‌ له‌ئه‌نجامی شه‌ره‌کانی
عوسمانی- ئێرانی‌دا نه‌به‌سترا "په‌یمانی زه‌هاو ١٦٣٩، نادرشا ١٧٤٦، په‌یمانی
ئه‌رزرومی یه‌که‌م ١٨٢٣، په‌یمانی ئه‌رزرومی دوهم ١٨٤٧، به‌شیک‌ی درێژو گرنگی
سنوری ئه‌و دو ئیمپراتۆرییه‌ له‌سه‌ره‌وه‌ تا خواره‌وه‌ی به‌ناو جه‌رگه‌ی کوردستان‌دا
تێ نه‌په‌رێ.

دابه‌ش بونی سیاسی کوردستان به‌سه‌ر ده‌وله‌تیک‌ی سوننی و ده‌وله‌تیک‌ی
شیعی‌دا که‌دو زمانی ره‌سمی جیا‌وازو دو فه‌ره‌ه‌نگی جیا‌وازو پێه‌وه‌ی
دو جوړی ریک‌خستنی سیاسی، کوومه‌لایه‌تی، نابوری جیا‌وازیان نه‌کرد.
هه‌روه‌ها دابه‌ش بونی هه‌ر به‌شیک‌ی کوردستان به‌سه‌ر چه‌ندین میرنشینی

جیاوازا، سەرەرای دۆخی تۆپوگرافی نالەباری ئەرزه‌کەدی کەشاخ و دۆل و روبار لەیەگتری دابری بو. ئەمانە هەمووی ئەک هەر یارمەتی کوردیان ئەدا بەرەو لەیەگچونی فەرەنگی، کۆمەڵایەتی، سیاسی بۆ پیشەوە بچتی. بەلکە دەلاقەکانی جیاوازی و لەیەک نەچونیان لەناو دانیشتوانی کوردستاندا قوڵ تر کردەو.

گەلی کورد، لەروی کۆمەڵایەتیەو "دابەش بو بو بەسەرچەندین تیەو هۆزو خێلی گەورە و بچوکدا.

لەروی ئابوریەو "بەشیکی گەورە بەرەو ئەدایەتی مابووە، هەندیکی خەریکی کشتوکاڵ بو لەگوندی دواکەوتودا ئەژیاو هەندیکی کەمی لەشار نیشته‌جی بو.

لەروی سیاسییەو "دەولەتی خۆی نەبو، ئەوانی ژێر دەستی عەجەم ئەبو دڵسۆزی سیاسییان بۆ شار، ئەوانی ژێردەستی رۆم ئەبو دڵسۆزی سیاسییان بۆ سولتان هەبێو، ئەوانە ناوچەکانی سنوری هەردو دەولەت، بەگۆڕەوی گۆرانی روداوکان و دەسکەوتی خۆیان بە ئاسانی باری دڵسۆزی خۆیان ئەگۆڕی.

لەروی فەرەنگیەو "ئەگەرچی زۆرایەتی کورد موسولمان بون، مەلاکانی کورد ئەبو فێری زمانی عەرەبی بن، بەلام دەسلاتی ئێرانی-عەجەم فەرەنگی فارسیو، دەسلاتی عوسمانی-تورکی فەرەنگی تورکییان بەسەرا ئەسەپاندن.. فەرەنگی رۆشنیەکانی کورد بەگۆڕەوی دابەش بونیان ئەکەوتە ژێر کارتی کردنی فەرەنگی ٣ ئەتەوی جیاوازهو، هیچ کام لە ئەه‌جەکانی زمانی کوردی "گۆرانی، کرمانجی، بابانی نەیتوانی بێتە زمانی فەرەنگ و نویسنی تێکپرای کورد. جیاوازی نیوان ئەه‌جەکانی زیاترو قوڵ تر بو.

لەروی دینیەو "ئەگەرچی زۆرایەتی کورد موسولمان بون، بەلام ئەمیش دابەش بو بو بەسەر مەزەه‌بی جیاوازا. سەرەرای زۆرایەتیەکی سوننی، شیعوو عەلەوی یشی تێدا بو. لەپاڵ موسولماندا بەشیکی کورد هەر لەسەر ئولی یەزیدی مابون.

لەم کۆمەڵە پەرپەرەدا، دڵسۆزی بۆ بنەمالە، دڵسۆزی بۆ خێل، دڵسۆزی بۆ ناوچە، دڵسۆزی بۆ دین، دڵسۆزی بۆ مەزەب، ئەکەوتە سەر هەموو دڵسۆزیەکی تری وەکو دڵسۆزی بۆ ئەتەو، یا دڵسۆزی بۆ دەولەتەو. ئەوەش بو بو بەمایەیی دۆبەرەکی و ناکۆکی و خۆخۆری کە بەگەورەترین دەردی کورد ئەژمێردی. شەرەف

خان و نه حمدهی خان و حاجی قادرو هه مو رۆشنیه کانی تری کورد له دهس نه و
دهرده سکاالیان کردوه، به داخ و په ژاره لێی دوان، هه مو نوسه رانی بیگانهش
وه کو به شیک له شه خسیه تی کورد باسیان کردوه.

ته نیا دلسۆزی ئاره زومه ندانه که هه ندی جار نهی توانی له سنوری بنه ماله،
خیل، له هجه، ناچه... تی به پهی، دلسۆزی بو بۆ شیخی ته ریه قهت. له کوردستان
دو ته ریه قهت باو بو، یه کینکیان قادری و نه وی تریان نه قشبه ندی. له دوا ی مردنی
مه ولانا خالید، ته ریه قهتی نه قشبه ندیش یه کیتی سه ر کردایه تی تی دا نه ماو،
دابهش بو به شه ر چه ندین شیخی بنه ماله ی جیاوازا له ناوچه و شوینی جیاوازا.
شیخ عوبهیدوللا یه کێ بو له گه وه ترین شیخه کانی ته ریه قهتی نه قشبه ندی
له سه رده می خۆی دا. نه مهش یار مه تیده ریکی کاریگه ر بو بۆ نه وه ی پتوه ندی
به ربیلاوی له گه ل سه دان مه لا و میزا و ناغا و سه رۆکی عه شیرهت و، له گه ل هه زاران
کهس هه بی و، که لک له و نفوزه زۆره ی خۆی وه ربگری بۆ ئامانجه سیاسیه کانی،
خانه قاکه ی شیخ له نه هری، جگه له وه ی ناوه ندی ئیرشادی ته ریه قهت و پتکه وه
گرێدانی نه و ریکخواه گه وره یه بو، شیخ کرد بوی به باره گای سیاسی و سوپایی
جولانه وه که ی. له وی ناو داره کانی کوردی نه دی. گفتوگۆی له گه ل نه کردن، کۆی
نه کردنه وه و ئامۆژگاری نه کردن. به پیتی قسه ی کیزن رۆژانه ۵۰۰ تا ۱۰۰۰ که سی
نه دی^۱.

به گۆڕه ی راپۆرتی دیپلۆماته کانی روس، شیخ له مانگه کانی ته مموزو ئابی
۱۸۸۰ دا چه ندین کۆبونه وه ی له گه ل زۆر له ناو داره کانی نه و زه مانه ی کوردستان
کردوه، له کۆبونه وه یه کی مانگی ته مموزدا ۲۰۰ که سی له گه وه پیاوانی کورد،
له وانه سه رخیل و ناغا و مه لا و میزا له باره گاکه ی خۆی له نه هری کۆکردۆته وه،
له و کۆبونه وه یه دا شیخ و تاریکی گرنگی داوه که ئامانجه کانی و، به شیک
پڕۆژه کانی کارکردنی رۆن نه کاته وه. شیخ له ناو قسه کانی دا وتی:

((۵۵۰ سال له مه و بهر ئیمپراتۆری عوسمانی دامه زرا.

عوسمانیه کان به ریگه ی نامه شروع ده سه لاتیان گرت هه ست. پاش ۴۰۰ -
۵۰۰ سال حوکمرانی وازیان له دینی ئیسلام هینا و ریگه ی کفریان گرت. له و ساوه
ئیت ته که وته داهێزران. تا دی له روه خان و هه لوه شان نزیک ته که ویتته وه.
هه لوه شان که شی نه وه نده به خیرایی نه روا گومانی تی دا نه بهم نزیکانه
نه روه خ و دوا ی دیت.

كوره خوښه ويسته گانم!

ته بڼې گوټراپه لى راسپريه كانى باوباپيرانى خومان بين، به سه ئيتړ نابڼى بارى زولم و ديلايه تى توركى كافر هډل بگرين. پټويسته خومان رزگار كه ين، نه ته نيا ئيمه كورد له توركيای عوماني، به لكو ته بڼى برا كورده كانى ئيرانيشمان، له م دو حكومه ته ي رڼى پيشكه و تنيان لى بړيوين، رزگار بكه ين.

باوباپيرانان داوامان لى ته كډن، له پيناوى دين و نازادى نيشتمان ه كمان دا، له خوښى خومان ببورين.

زانايان گوتويانه: قوښتنه وهى هلى له بار زانايى و ژيرييه. فارس ئيسته له گه ل توركمان به شه پوه خه ريكن. هه مو هيزه كانى خويان ناروډ ته سهر ته وان. ته مه ش به مه عناي ته وهى ئيسته هه لومهرج بو جولانه وه كدى ئيمه دږى حكومه تى ئيران له باره. ته گه رجى ئيمه له فارس ناترسين، چونكه ته گهر به شه پريشه وه خه ريك نه ين، چه ندى هيزى گه وړه ج ه نكيى كوكبه نه وه له ۱۰۰ هه زار سهر باز زياتريان پى كونا كړي ته وه، كه ته ویش نيوى زياترى له و برا كورده نهى خومانن كه حكومه تى ئيران ته يان چه وسيتي ته وه، هه مان هه ستي ئيمه يان هه يه.

له بهر ته وهى به شيكى دهوله مهن و به پيى كوردستان له ژير ده ستي ئيران دايه، ته بڼى ته و بزوتنه وه يه خه ريكن، له پيش دا به رام بهر دوزمنه لاوازه كه ده س پى بكا. به مه ش برا گانمان و نيشتمان ه دهوله مهنده كديان رزگار ته كه ين. ته مه ش سهر چاوه يه كى دهوله مهنده مان بو ته ئمين ته كا. يارمه تيمان ته دا بو به گزا چونى دوزمنى دوه مان، كه به هيز تره، ته ویش توركى عومانيه ..))^{۱۰}.

له كاتى ثابلقه دانى ورمى دا، خدليفه كلودي ك، پيشه وای دينيى كاتولي كه كان خواجه داودى نوينه رى كونسولنى عوماني له ورمى له گه ل قه شه سولومون نارده لای شيخ عوبه يدوللا، داواى له شيخ كرد فرمان به له شكره كدى بدا تازارى مده سيحيه كان نه دن. شيخ پيشوازي لى كردن و دواى ته وهى گوى له قه شه سولومون گرت، له خواجه داودى پرسى: تو كيتى؟ له وه لام دا وتى كه نوينه رى شاه نده رى عومانيه. شيخ وتى: ((من بپارم داوه ئيران و توران فته ح بكه م و تم دو ولا ته له ده ست زيمامدارانى زالم دهر بهيتم و زولم له سهر خه لك لاهرم. ته وانه ليره دا نه يان بينى سهر وكى ئيلاتى خاكى عوماني ين له ده س

زولمی کاربه دهستانی عوسمانی هاتونه لای من، دواي ته وایبونی کاری ئییران
نۆیهی ده ولتهی عوسمانی دئی^{۱۱}.

شیخ بۆ سازدانی خه لک هه ولتی نه دا:

له پری کۆمه لایته وه^{۱۲} یه کگرتوبن، ناکۆکیه کانی ناو خۆیان بجه نه لاهه، واز
له درۆمنایه تی یه کتری به یینن. نه هیشتنی دزی، جه رده یی، تالان، ده سدریژی،
په ره پیتدانی داد په روه ری له راپه راندنی کاروباری خه لک دا، جیگیرکردنی ئاسایش،
ناشت کردنه وه ی خه لک ناکۆکه کان له گه ل یه کتری، چاک کردنی پپوهندی و ره فتار
له گه ل مه سیحیه کانی درواوسییان. ی کردبوه به رنامه ی کاری رۆژانه ی خۆی.

له پری سیاسیه وه. هۆشی نه ته وه بیان هه بن، زولم و زۆری کاربه دهستانی رۆم و
عه جهم، ناره وایی ده سه لاتتی هه ردو ده ولت، ره وایی ئامانجه کانی خۆی له بهاری
رزگاری یه کگرتنه وه ی کوردستان و پیکه یینانی ده ولته تی تاییه تی خۆیه وه، تی
بگه ن.

له پری سوپاییه وه، ئاماده بن بۆ خۆچه کدارکردن و خۆریکخستن و پیکه یینانی
له شکرکیکی چه کدار، که به توانی ده سه لاتتی عه جهم و رۆم له کوردستان راجعائی،
نیشتمانه که ی ئازاد بکاو له ده سدریژی داگیرکه ری بیپاریژی.

شیخ له نامه کانی دا بۆ موته سه ریفی ورمی هه روه ها بۆ د. کوچران پی
له سه رته وه دائه گری، که له هه ردو به شی کوردستان دا نیو ملیۆن بئه ماله ی کورد
هه ده، به دوه به ره کی و ناکۆکی و کورده وه ی خراب تاوانبار نه کرین، گه وه ره پیاوه کانی
کورد به ئیینان داوه به یه کتری، بۆ ته وه ی کوتایی به زۆرداری رۆم و عه جهم به یینن،
واز له ناکۆکی ناو خۆیان به یینن و یه کگرتوبن^{۱۳}.

به مجۆره شیخ عوبه ییدوللا هه ولتی نه دا که خه لک سازیدا له سه ر بنچینه ی ته وه ی
دلسۆزی بۆ نه ته وه نیشتمانه که یان بجه نه سه رو هه مو جۆره دلسۆزییه کی تره وه.

۲/۱/۲ فاناتیزم یان لیپوردنی دین

۱- هه لویستی له شیعه

هندی له واندی سه بهاره ت به م بزوتنه وه یه دواون تاوانی فاناتیزم (تعصبی
دینی) ی به پال ته ده ن. به واته یه کی تر به جولانه وه یه کی فه ناتیککی دائه نیین،
ده مارگیری موسولمانیه تی دژی مه سیحیه تی و ده مارگیری سوننه یه تی دژی
شیعه یه تی، ته نانه ت کابرایه کی ته فشاری خه لکی ورمی نویسیوتی:

((... له پاش مردنی باوکی سهر به خوی گه یانده نه و په پری، له خواو پیغه مېسه
یاخی بو، که وته سهر خدیالۍ جه ورو ستم، بو به سیته می فیر عه ونو شه ددادو
نه ی گوت:

باو کم ره وزی ریزوانی به دو گه نم فروشت

ناخه له ف بم، ته گدر من به جویه کی نه فروشم

بۆ نه وه ی نفوزی خوی به سهر خه لک و عه شیر ته که ی خوی دا بسه پینۍ و خوی
به مرؤقیکی خاریقولعاده بناسیتۍ که شفو که رамه تی پیشان نه داو خه وی درؤی
ریک نه خست.

هه ندی جار به کیکی نه خسته مه د فنه ی شیخ ته هاوه و خوی به جلویه رگی
سپییه وه نه هاته به رامبه ر گوزی باوکی و نه که وته پرسیارو وه لام بۆ هان دانی
خه لکی عه دام نه یوت: شیخ ته ها نه ئی، نه بۍ راپه پری و عه شایه ر کویه که یته وه
له ئیران دا بیته خاوه نی تاج و ته خت، رافزییه کان له ره گ و ریشه ده ربه پینۍ و ره و اج
به ته ر یقه تی هه ق به دیت و حوکی خواو پیغه عه ر دابه زریتۍ.

نه دوسا بۆ هاندانی تیگرای عه شیر ته کان راگه یانده ی جیهادی به م جهزه
نوسی و له سهر انسه ری ولات دا بلاوی کرده وه: ((شیخی مازی به زار به کوشق و
تالانی رافزی رازی و خوین و مائی نه وانی بۆ تیوه موباح کرده وه مژده ی
حکومه ت و به هه شتی دوه))^{۱۲}.

له راستی دا هیچ به لگه یه کی میژوی پشتیوانی له م چیه زکه و له راگه یانده ی
جیهاد دژی شیعه ناکات، به لکو روداوه کان و نه و به لگه نوسراوانه ی هی نه و
سه ره ده من، ده ری نه خه ن که شیخ خوی به ته مای تاج و ته ختی ئیران نه بوه، چونکه
داوای له عه باس میرزای برای ناصرالدین شا کرده بیته شای ئیران، هه روه ها
لیبورده ی دینی، نه ک فده ناتیزمی کرده بوه به رنامه ی کاری خوی له پیوه نده ی
بزوتنه وه که ی دا له گه ل گه لانی ناوچه که به موسولمان و ناموسولمانه وه، هه ولۍ
له گه ل نه دان که رایان بکیشی بۆ دۆستایه تی و کاری هاوبه ش دژی ده رباری
قاجارو بایعهالی. شیخ له ناوچه کانی ژیره ده سه لاتۍ خوی دا فه رمانۍ دا بو
به هیزه کانی که ره فتاری باش له گه ل هه مو که س بکه ن و به هیچ جه ریک ریگه ی
ده سه ر ژری نه داوه به که س. جگه له مه ش بۆ سازدانی گه لانی ناوچه که به بۍ
جیاوازی دین: مه سیحۍ - موسولمان، مه زه ب: شیعی - سونۍ، داوای له عه باس
میرزا ملک نارای (شیعی) و اقبال الدوله ی (شیعی) و ناخونده شیعه کانی ورمۍ و

مار شه معونی ئاسوری (مسیحی) و سەرۆکی کەنێسە ی ئەرەنێسە کانی باشقەر کرد بۆ هاوکاری. هەرە کو پێوەندی لە گەڵ دیپلۆماتە کانی روس و ئینگلیز کرد کە ئەوانیش مەسیحی بون.

پێ ئەچێ کە ئەو قسانە پڕوپاگەندە ی کاربە دەستانی ئەو سەرەمە ی ئێران بێ بۆ مەبەستی سیاسی خۆیان، وە کو هۆیە کی گەرنگی تەقاندنە وە ی ناکوکیە کۆنە کانی نیوان کورد و عەجەم، خۆشانندن و سازدانی خەلکی تازەریایان کە لە پری مەزەبی و نەتەرەییە وە لە کورد جیاواز بون. بۆ ئەو ی گەلی تازەری شیعه دژی بزوتنە وە یە کی سەرە خۆی خوازی کورد سوننی هان بدن. یاخود رەنگە بێ ناگاداری شیخ و کورە کانی و لێپرسراوە کانی کە سانیك هەبوین هەرە شە ی لە و بابە تە یان کرد بێ. ئە گینا هەمان نوسەر خۆ ی ناوەڕۆکی چە ند نامە یە کی نویسوە تە وە کە شیخ عوبە ی دۆللا بۆ هە ندێ لە گەرە پیاووە کانی ورمیی نویسوە کە هەمویان شیعه بون، ئە ک هەر دوروزیک بونی ئە م جۆرە قسانە ی لێ نایە ت، بە لکو دڵنە وایی و رێژ لێ نانی زۆریشیان تێ دایە.

شیخ عوبە ی دۆللا لە کاتی ئابلقە دانی شاری ورمێ دا لە نامە یە کە دا بۆ ((میرزا حسین اقا مجتهد)) گەرە ی ئاخوندە شیعه کانی ورمێ نویسیوتی:

((... من بۆ دادخوازی عە شایەر و نە هیشتنی زۆلم لە سەر رە عیبە ت هاتوم. دو رۆژ لە ورمێ میوانی ئێتو ئەم، ئە ئێتو ش جگە لە سیورساتی لە شکر شتیکی ترم ناوی، لە مەزگە وتی جامیعی ورمێ لە گەڵ ئە هلی ئیسلام نویژ ئە کەم، هەمو خاوە ن کاری لە سەر کاری خۆ ی ئە مینتی و، خۆم ئە چم بۆ تە وریژ. ئە گەر سەرکار ئقبال ئە لده وە له گوێرایە ل بێ پایە یە کی گەرە ی ئە دە مێ، ئە گەر بە قسە ی منی ئە کرد رێگە ی مە دە ن بێتە وە ناو شار...

من خۆم بە لە بشکرە کە مە وە هاتوم، ئە وە کو یە کیتی لە شکر زەرە ری بە خە لکی شار بگە یە نێ، چونکە ورمێ وە کو مالی خۆم دا ئە نێم... ئینشانە للا مە حە بە تی زۆر دەرە قی خە لک ئە کەم...))^{۱۶}.

لە نامە یە کی تر دا کە لە رۆژانی شەر و ئابلقە دانی ورمێ دا بۆ اقبال الدۆلە ی نویسوە، ئە لێ:

((میری میرانی گەرە، دۆستا، میهرە بانا!

مە علومە خانە وادی ئێتو لە گەڵ دودمانی سید تە های مەرحوم لە کۆنە وە دۆست بون و داعی ئە وەرێ مە حە بە تم بۆ ئێتو هە یە، ورمێ بە مالی خۆم ئە زانم،

به‌رشتنی خوینی موسولمانان هیچ وهخت رازی نه‌بوم، چەند جار سەرانی سوپاو
 عەشایەر ویستیان دەست بەشمشیرۆ خەنجەر برژێنە ناو شار، دۆستدار مانێع بوو
 نەهێشتوو و نەم ویستوو کە کوشتن و تالان لەناو ئەهلی ئیسلامدا روبێدا. ئەگەر
 خۆراگرتنی ئێو بەنیازی گەشتنی یارمەتیه، ریی یارمەتی بەستراوه، ئەهیچ
 شوێنیکوو ئیمداد ناگا، ئەگەر دوستی رۆژ لەقەلادا خۆتان بگرن ناوو نازوقه‌و
 قورقوشم و باروتی ئێو ته‌واو بۆ ئەوسا ناچاری گوێرایه‌لی و ته‌مکین نه‌بن.

ئەگەر ئەمڕۆ خۆتێرشتن لەناو بێ دو رۆژی تر په‌شیمان نه‌بیته‌وه. باشت رایه
 کاری ئەمڕۆ نه‌خه‌یته سبه‌ینی و نه‌بیته هۆی دوژمنایه‌تی. به‌سدیقی دڵه‌وه
 ته‌مکین بکە و ئومیده‌وارم به‌پایه‌ی بلند بگه‌یت (والسلام))^{۱۰}.

ئەم نامەیدو چەندین نامە‌ی تری شیخ بۆ سەرانی شیعە باسی هیچ جوژه
 سوکایه‌تیه‌کی به‌رامبەر شیعە تی‌دا نیه. باسی ((رافضی)) و ((حەلّال کردنی
 خۆین و مال)) و ((هوکمی جه‌هاد)) ی نه‌کردوه، وه‌کو دوژمنه‌کانی باسی نه‌کەن،
 به‌لکو له‌هه‌مویاندا به‌پێژه‌وه به‌ئیسلام ناوی بردون. ئەگەر شیخ عوبه‌یدوللا
 نیازی ((مباح)) کردنی سەر و مالی شیعەکانی ورمیی هه‌بوايه له‌باتی نه‌وه‌ی
 نامە‌ی وه‌هایان بۆ بنوسی و گفتوگۆیان له‌گەڵ بکا، یه‌کسەر په‌لاماری نه‌دان و،
 هه‌لیشی له‌ده‌س نه‌ته‌چو.

۲- پێوه‌ندی له‌گەڵ عەباس میرزا مه‌لك نارا

شاهه‌کانی ئێران، به‌دریژایی میژو له‌پیلان و رقه‌ به‌ری یه‌کتری ترساون "باوک
 له‌کو، کوپ له‌باوک، برا له‌برا، پیلانی گێراوه. میژوی بنه‌ماله‌کانی سه‌فه‌وی،
 ئەفشار، قاجار، پێتی له‌کوشتن و خه‌ساندن و چاو هه‌لکۆلین و دورخستنه‌وه‌و گرتن
 بۆ ئەوه‌ی له‌ده‌ست میمل و ملۆزمه‌کانی خۆیان رزگار بن.

محمد شاه‌ی قاجار له‌پاش مردنی چەند کوڕو چەند کچی ئی به‌جی ما.
 لەناو کوڕه‌کانی‌دا دوایان له‌وانی تر له‌پیشتر بون یه‌کیکیان ناصرالدین، ئەوی
 تریان عەباس بو. عەباس میرزا له‌دایکه‌وه کوڕی خدیجه‌ خانی کچی یه‌حیی خانی
 چه‌هریق بو کە یه‌کێ بو له‌و جاخزاده‌ کوڕه‌کانی چه‌هریق. بنه‌ماله‌ی خدیجه‌ خام
 موریدی شیخ ته‌ی باوکی شیخ عوبه‌یدوللا بو. کوڕو دایک له‌لای محمد شاه
 نزیک بون. وه‌ک ئەلین، محمد شاه به‌رله‌وه‌ی بمړی به‌ته‌ما بو ناصرالدین
 له‌ولیه‌ده‌ی بخات و عەباس میرزا که‌ناتب السلطنه‌و هێشتا منال بو له‌جی
 ناصرالدین بکاته ولیعه‌دی خۆی و، له‌پاش مردنی بیته‌ شای ئێران.

له پاش مردنی محمد شا، ناصرالدین بهشای ئیران. بهلام ترسی نهوهی هه بو که عهباسی باوک برای پیلانی لی بگيرئ، بینه جیگای. جگه لهوهی هه مو سامان و داراییان له خۆی دایکی زهوت کرد، مه هه علیای دایکی ناصرالدین ویستی عهباس کویر بکاو ناصرالدینیش ههولی له ناوبردی دا. له ژیر گوشاری وه زیری موختاری روس و ئینگلیزدا گیانی به ساغی ده برد. بهلام دور خرایه وه بو (عتباتی عالیات) له عیراقی عه ره بی ژێرده سه لاتنی عوسمانی و زیاتر له ۲۵ سال به دور خراوهی مایه وه. نهو ماوه یه ش عهباس میرزا هیشتا هه مایه ی په ژاره بو بو ناصرالدین شا.

شیخ عوبهیدوللا که ناگادر نه م که یه بینه بو، هاوکات له گه له ده سپێکردنی له شکرکیشی دا بو سه ر کوردستانی ئیران، بو نهوهی ریزی دوژمه کانی تیک بداو که لک له نا کوکیه کانی ناو خیزانه که یان له سه ر حوکمرانی وه ریگری، به دو نوینه ری خۆی دا نامه یه کی بو عهباس میرزا نارد. له نامه که ی دا عهباس میرزای بانگ هیشت بو که به شداری له شه را دژی هیزه کانی ناصرالدین شا بو نهوهی له پاش سه ر که وتنی راهه رینه که ته ختی ئیرانی پی برئ، کورد بونی دایکیشی به پیر هینا بوه وه.

عهباس میرزا بو نهوهی دلی ناصرالدین شای برای له خۆی پاک بکاته وه و دلیای بکا، له باتی نهوهی به ده نگ شیخ عوبهیدوللا وه بجئ، هه ردو نێردا وه که ی شیخی به گیاری له گه له نامه که دا ته سلیمی ناصرالدین شا کرد، شا له پاداشتنی نه م دلسۆزیه دا حوکمرانی قه زوینی به عهباس به خشی. عهباس میرزا خۆی رودا وه که ی به درێژی له بیه وه ره کانی دا گیرا وه ته وه^{۱۶}.

۳- هه ئۆیست له مه سیحیه کان

ناوچه ی رۆژه لاتنی ناوه راست که به درێژایی میژوی مرۆفایه تی گرنگیه کی تاییه تی هه بو له پیکه وه به سته وه ی ۳ قاره گه وه که ی دنیا "ناسیار ته فریقاو ته ورپا. له به رته وه ریگه میژویه کانی پیکه وه به ستنی رۆژه لات و رۆژنارا له م ناوچه یه وه تی په رپوه، له شکره گه وه کانی رۆمانی، یۆنانی، فارسی، عه ره بی، مه غولی، تورکی. بيش هه ر به وئ دا رۆیشتون و، شه پۆلی گه وه ی کوچه روه ی میژوی هه ندئ گه ل روی تی کردوه، له به رته وه سه ره رای نه ته وه خۆجیه دیرینه کانی ناوچه که، هه ندئ میله ته تی تریشی تی دا جیگیر بون و ناوچه که بو ته مۆزاتیکی ره نگا وه نگه ره گه زو زمان و دینی جیاواز.

کوردستان له ناوچه رگه ی ناوچه که دا بوه، هیژیکي ناوه ندیی تاییه تی خورتی
خوی نه بوه له لیشاوی هاتوان بیپاریزی، رهنکه له هه موان زیاتر که وتبیتنه ژیر
گوشاره وه.

له کوردستان دا، له کۆنه وه چهند نه ته وه یه که پیکه وه نه ژین، جگه له کورد گه لی
ناسوری و گه لی نه رمه نیش له هه ندی شوینی دا هاوژین و هاوچینگه بون له گه لی.
ناسوریه کان، که له سه ده کانی پيشودا به نه ستوری ناوبراون، خویان به پاشماوه ی
نیمپراتوری ناسراوی ناشوری داننه نین. له دواي تیکچونی نیمپراتوری ناشوری و
ویران بونی پایته خته که یان ده ربه دهر بون و خویان خزانده ته ناوچه شاخاوییه کانی
کوردستان وه. کۆمه لی گه ورو به وروکی له یه کچویان له ناوچه کانی هه کاری، وان،
بتلیس، ئورفا، دیاربه کر، ماردین، نسیبین، قارس، موسل، سه لاس، تهرگه وهر،
مه رگه وهر، ورمی... پیکه وه ناو گوند و ئاواي تاییه تی خویان دامه زانده و
پاریزگاری قه واره ی تاییه تی خویان کرد.

نه رمه نیه کان، له نه ته وه هه ره کۆنه کانی ناوچه که ن، خاوه نی شارستانیتی
کۆن و میژویه کی دورودریژن. خاوه نی ده وڵه تی به هیژبون و له سه رده می که دا
به شیکي کوردستان له ژیرده ستی نه وان دا بوه. تا ته م چه رخانه ی دواي هه ندی
به شی کوردستان له سه ر نه رمه نستان دانراوه. له قه رنی رابردودا له گه لی ناوچه ی
کوردستان دا به تاییه تی وان، بتلیس، دیاربه کر، قارس، نه رزپوم، نه رزجان،
هه کاری به ژماره ی زۆر نیشته جی بون و، ئاواي گه ورو ناوه دانیان هه بو.

له ژیرسایه ی ده وڵه تی ئیسلامی دا، دینی مه سیحی به ره سمی ناسراوه، به لām
هه رگیز مه سیحه یه که هه مو نه و مافانه ی نه بوه که موسولمانیک هه یبوه، زۆر جار
جیاوازی دینیان لی کراوه به به هانه ی چه وسانده وه نازاردان و کوشتن و تالان
کردن. له قه رنی ۱۷هه م دا، ده وڵه تانی ته وروپی چه وسانه وه ی مه سیحیه کانیان کرد
به بیانونی خوژاندنه کاروباری ناوچه که. میسیونیری دینی به ناوی یارمه تی دان و
پاریزگاریه وه بنکه ی به هیژیان تی دا دامه زران. پاشتریش ده وڵه ته ته وروپاییه کان
مه سیحیه کانی ناو تیران و عوسمانیان کرده بنکه ی ده سه ورا نه کاروباری ناوچه که
بۆ دا یین کردنی ده سه که وته کانی خویان. که لکی زۆریان له وان وه رگرت. له و
شارانه دا که له نیوان روسیه - تیران و، له نیوان روسیه - عوسمانی دا نه بو، روسه کان
که لکی زۆریان له هاوکاری و شاره زایی و ناگاداری نه وان وه رگرت دژی تیران و

تورکیا. دهسه لاتدارانی رۆم و عهده میش نه وهیان نه کرده به هانه ی توند کردنی چه وسانه وهی مه سیحیه کان.

کورده گه لیکی موسولمانه ، هه مه به دین له ئاسوری و ئهرمه نیسه کانی هاو نیشتمانیان جیا بون ، هه مه به زمان و ره گه ز جیاواز بون. ناکۆکی به رژه وهندی ئابوری هه ندی جار ناکۆکی له نیوان کورد و مه سیحیه کان دا دروست کردوه. جیاوازی دین و زمان ناکۆکیه که ی قول تر کردوه. هه ندی له مه لاو شیخه کانیش هه ندی جار ناگری ناکۆکیه کانیان خو ش کردوه و هانی کوردیان داوه له دژی نه وان. میسیونیره ئه وروپی و ئه مریکاییه کانیش هه ندی جار ده وری خراپیان گه راه له تیژ کردنی ناکۆکیه کان و هاندانی مه سیحیه کان دا دژی کورد. دوایی تریش کۆنسولگه کانی به ریتانیا و روسیا نفوزی به هیزیان تی دا دروست کرد بون و بۆ خزمه تی ده ولته ته کانی خۆیان به کاریان نه هیتان. له سه رده می راپه رینه که ی به درخان به گدا (۱۸۴۳-۱۸۴۷) به هاندانی میسیونیره ئینگلیزه کان ئاسوریه کان له به درخان هه لگه رانه وه. تیکه هه لچونی خو ئناوی له به ینیان دا روی دا. کونسولی به ریتانیا به قازانجی ئاسوریه کان دژی به درخان له لای کاربه ده ستانی عوسمانی که وته کار.

روسیا و به ریتانیا که چاریان بپی بوه ناچه که ، یه کێ له ده سه که لا کانیان ، مه سیحیه کانی کوردستان بو ، یه کێکش له به هانه کانیان پارێزگاری نه وان بو له ده سه درژی موسولمانه کان تاییه تی کورد. په یمانی به رلین (۱۸۷۸) که له دوای جهنگی روسی - عوسمانی ، له لایه ن روسیا ، به ریتانیا ، ئیتالیا ، نه مسا ، ئه لمانیا وه به سه ر بایبیه عالی دا سه پیترا بو ، بۆ رازی کردنی ئهرمه ن سه بارة به و هاوکارییه ی له گه ل روس دژی عوسمانی کرد بویان ، وه بۆ تۆله کردنه وه له کورد سه بارة به و هاوکارییه ی له گه ل تورک دژی روس کرد بویان ، له ماده ی (۶۱) دا نو سیویتی:

((بایبیه عالی به ئین نه دا ، له ناچه ئهرمه نی نشینه کان دا ، ریکخست و چاک کردنی که پیویسته کانی ناچه که نه یوازن جیه جی بکا ، وه سه لاهه تی ئهرمه ن له کورد و چه رکه س بیاریژی. بایبیه عالی نه بی به رده وام ده ولته تان له و ریشوینانه ئاگادار بکا که بۆ ئه م مه به سه دایان نه نی و ده ولته ته کانیش چاودیری جیه جی کردنی نه و ریشوینانه نه که ن)).

ئه م په یمانه له لایه که وه بو به هانه یه کی تر به ده س روسیا و به ریتانیا وه ، به ناوی پاراستنی ئهرمه ن و چاودیری داووده زگا کانی عوسمانی له جووری جیه جی کردنی

په پمانه که، زۆرتو دوس وهرېدنه کاروباری ناوځی عوسمانیه وه، له لایه کی تره وه
چه کیکی برنده دایه دوس تورک بۆ نه وهی کورد له نهمه نه هان بدا. نه و دو
میلله ته بکه نه به گزیه کتری داو به یه کتری بترسیتن.

شیخ عوبه یدوللا به دوربینیه کی زیره کانه وه ههولتی دا بۆ نه وهی گه لی کوردو
دوس رویشته وکانی نه که ونه ژیرکاتی کوردنی پروپاگنده ی تورک و هندی فنانتیکی
کورد وه دژي گهلانی مه سیحی، به تاییه تی نهمه نی. ناموژگاری خه لکی نه کرد
که رهفتاری باش له گهل مه سیحیه کان بکه نه. خویشی مافه کانی نه پاراستو ریزی
لی نه گرتن. به رده وام ههولتی نه دا بۆ تی گه یانندی کورد له پیویستی راگرتنی
پیوه ندی دژستانه له گهلان. له هه مان کات دا له ههول دانی به رده وام دا بو بۆ
نه وهی گه له مه سیحیه کان: نهمه نی و ناسوری رابکیشی بۆ دژستانه تی و
پشتیوانی و به شداری له بزوتنه وه که دا دژي ده رباری قاجارو بابیه عالی. شیخ لای
وابو راکیشانی نه وانه بۆ هاوکاری و به شداربون له بزوتنه وه که دا جگه له وهی
بزوتنه وه که ی پی به هیزو ریزی ناوځی پی پته و نه بو، نارام و ناسایشی
له کوردستان دا باشتر نه پاراستو، په کی پیلانه کانی تورکیای نه خست بو نانه وهی
دوبه ره کی له به ینی نهم میلله ته زۆر لیکرا وانه دا. سه ره پای نه وانه ش گرنگیه کی
گه وهی هه بو بۆ به ده سه ته یانی پشتیوانی روسیار به ریتانیا له جولانه وه که،
چونکه نفوزی روس له ناو نهمه نی و نفوزی ینگلیزی له ناو ناسوری دا به هیز بو.
هه لویت له وانه یا هه لویتستی نه وان له بزوتنه وه که کاری سه لبی یا نیجایی
نه کرده سه ره لویتستی هه رو هیزی نه وروپی له بزوتنه وه که.

له کوپونه فراوانه که ی ته مموزی ۱۸۸۰ دا له نه هری، کاتیک چنده که سی
له وانه ی به شدار بون بو نه وهی له پیش دا (جه به یی داخلی) پاک بکرته وه، پیشیاری
نه ویهان کرد له سه ره تاوه ده ست بکری به کوشتاری نهمه نی له کوردستان دا، شیخ
نک ته مه ی په سه ند نه کرد به لکو له وه لام دا وتی:

((نه گه ره سه ته مو له هتا نه و ساته به سه رزاری پشتی کوردی گرتیت، نه وه
به و مه به سه ته بو له گا وره کانی نه نه دۆل راستیان بکاته وه، خو نه گه ره ها تو
نهمه نه کان له نه غامی نه وه هه لویتسه دا تیا چون نه و س کورد لای کار به ده ستانی
عوسمانی نرخیان نامیتو به فلسیک نایان کری... نه گه ره راپه رینی کورد
ناراسته ی نهمه نی بکری، نه و س ده و له ته نه وروپایه کان له کورد راست
نه به نه وه...))^{۱۷}

شیخ چەند جارێ نامەو نوێنەری خۆی ناردە لای سەرۆکی کەنیسەى
 ئەرەمەنەکان لەباشقەلا بۆ ئەوەی ((چاویان بەیەك بکەوێ، لەسەر دۆخی ولات
 بدوێن و رێشویی بەکەلک بدۆزنەوه))^{۱۸}.

هەرۆهە چەند جارێ نامەو نوێنەری خۆی ناردە لای مار شەمعونی گەرەى
 ئاسوریەکان^{۱۹}.

لەم هەمو تەقەللايە مەبەستى ئەوە بو ئاسوریەکان و ئەرەمەنەکان وەکو
 کورد بەشداری جولانەو کەى بن دژى دەولەتەکانى ئێران و عوسمانى، بۆ ئەوەى
 لە کوردستانی سەرەخۆدا لەچەوسانەوه رزگار بن و بەمافەکانى خۆیان بگەن.

شیخ عوبەیدوللا لەکاتى هەڵاتنى دا لەئەستەمولەوه بۆ شەمزینان بەهەندى
 لەناوچە ئەرەمنى نشینەکان دا تى پەرى، پیاوێ گەرەکانى یێنین، سەردانى
 کەنیسەکانى کرد، گفتوگۆی لەگەڵ کردن. ئەگەرچى شیخ نەیتوانى گەرە
 پیاوێکانى ئەو دو گەلە رازى بکا "ئەوانیش شان بەشانى کورد بەشداری
 تەقەللای دیپلۆماسى- چەکدار بن بۆ بەدیھێنانى ستراتیجەکەى چونکە
 کاربەدەستانی روس و ئینگلیز لەئەرزپوم، وان، تەرەیز، ورمى.. هەر یەکە لەلای
 خۆیەوه ئامۆژگارى ئەرەمنى و ئاسوریەکانیان ئەکرد و زۆریان بۆ ئەهیتان"
 بەشداری بزوتنەو کە نەبن، یارمەتى نەدەن و هاوکاری نەکەن، بەلکو لێى دور
 بکەونەوه^{۲۰}.

بەلام شیخ ئەگەر نەیتوانى بى دۆستایەتى ئەو گەلەنە بەدەس بەیتى، ئەوا
 هیچ نەبى توانى وایان لى بکا لەمەملەتێى کورد و دۆژمنەکانى دا بى لایەن
 رابووستن.

۲/۱/۲ پێوەندى لەگەڵ گەرە پیاوانى عەرەب

لەو کاتەوه لەشکرى عەرەبى ئیسلامى فەتخى کوردستانی کرد، گەلى کورد
 بەدڵسۆزى موسولمان بو. زمانى عەرەبى کەزمانى قورئان بو وە گەلى عەرەب کە
 لەهەندى قۇناغى مێژودا نەتەرەوى دەسلەتدارو کاربەدەست بو لەناو کوردا لەچاو
 میلەلتانى تردا ریزی تاییەتى و پایەى بەرزى هەبوە. ژمارەیهکى زۆر لەخیزانى
 سەیدو شیخ و مەلا و پێو گەرە پیاوێکانى کورد، بەراست یا بەهەلبەست،
 رەچەلەکى خۆیان ئەبردەوه سەر عەشیرەت و بنەمالەو گەرە پیاوێ مێژوییەکانى
 عەرەب. شەرەفنامە دىیان نمونەى باس کردووە. گەلى کورد لەلای رۆژئاوا و خواروى
 نیشتمانە کەیدەوه هاوسێى عەرەب بو. جگەلە پێوەندى هاودینى و هاومەزەبى،

پتوهندی فهره‌نگی و بازرگانی به‌هیزیش له‌نیوان هه‌ردو میله‌تدا هه‌بوه. بگه‌هه له‌هه‌ندی شوین تیکه‌لاوی پتوهندی خزمایه‌تیش له‌نیوان عه‌شیره‌ته‌کانیان‌دا هه‌بوه.

شیخ عوبه‌یدوللاش گرنگی میله‌تی عه‌ره‌بو گرنگی کاری شوین و ناوه‌نده پیروژه‌کانی ئیسلامی له‌ولائاتی عه‌ره‌بی‌دا زانیوه به‌تایبه‌تی چونکه‌ خۆی کابرایه‌کی دینی بوه، بزوتنه‌وه‌که‌شی دژی ده‌سه‌لاتدارانی بوه، که‌خۆیان به‌پاریزه‌ری موسولمانانی دنیا داناوه و هه‌مو راپه‌رین و یاخی بونیک له‌هوکمرانی خۆیان به‌ (له‌دین ده‌رچون) ژماردوه، له‌به‌رته‌وه شیخ عوبه‌یدوللا پیوستی به‌وه بوه ره‌وایی بزوتنه‌وه‌که‌ی خۆی و ده‌رچونی کاربه‌ده‌ستان له‌ریوشینه‌کانی ئیسلامه‌تی بۆ ته‌وان به‌سه‌لمێنێتی، هه‌ول بدا پشتیوانی مه‌عنه‌وی- سیاسی گه‌لانی عه‌ره‌بو پشتیوانی گه‌وره‌ پیاوه‌کانیان به‌ده‌س به‌ینی. بۆ ئهم مه‌به‌سته‌ پتوهندی له‌گه‌ڵ چه‌ندین شوین کردوه، نامه‌ و نێردراوی ناردۆته‌ لایان، له‌وانه: ^{٢١}.

-شه‌ریفی مه‌که‌ ^{٢٢}. که‌ژێوانی گۆپی پیغه‌مه‌رو شوینه پیروژه‌کانی ئیسلام بوه، وه‌هه‌مو ساڵ ده‌یان هه‌زار که‌س له‌سه‌رانه‌ری ولاتانی ئیسلامیه‌وه بۆ به‌جێ هینانی ئه‌هرکی حه‌ج رویان تی کردوه، کاریگه‌رتترین و گرنگترین، ناوه‌ندی کۆبونه‌وی سالانه‌ی موسولمانانی دنیا بوه. له‌مه‌ش دیاره مه‌به‌ستی به‌ده‌سه‌یتانی پشتیوانی مه‌عنه‌وی-سیاسی کاربه‌ده‌ستی پیروژترین ناوه‌ندی ئیسلامی جیگه‌ی ریز ئی نانی هه‌مو موسلمانانی دینا بوه.

-خدیوی میسر ^{٢٣} ته‌گه‌رچی له‌و سه‌رده‌مه‌دا لاواز بو بو، که‌وت بوه ژێر نفوزی ده‌وله‌تانی ئه‌وروپیه‌وه، به‌لام میسر گرنگیه‌کی گه‌وره‌ی فهره‌نگی هه‌بو، جگه‌ له‌وانه گرنگترین زانستگه‌ی دینی- ئیسلامی (جامعه‌ الازهر) له‌قا‌هیره‌دا بو. هه‌ندی له‌گه‌وره‌ پیاوانی عه‌ره‌بو له‌ولایه‌ته‌کانی موسول و به‌غداد که‌هاوسۆزی نفوزی سیاسی و دینی خۆی بون. هه‌ندی سه‌رچاوه‌ وانه‌گه‌یه‌ن له‌دا راپه‌رینه‌که‌ی شیخ‌دا نزیکه‌ی ٥ هه‌زار عه‌ره‌بی ولایه‌ته‌کانی به‌غداد و موسول له‌ناوچه‌کانی هه‌کاری بۆ هاوکاری و یارمه‌تی دانی شیخ عوبه‌یدوللا کۆبونه‌ته‌وه ^{٢٤}.

ته‌گه‌رچی ئهم ژماره‌ گه‌وره‌یه‌ ره‌نگه‌ جوژی له‌پتوه‌نانی تێدابه‌ی، به‌لام له‌سه‌رئیکه‌وه به‌لگه‌ی نفوزی به‌هیزی شیخه‌ له‌ناو موسولمانی عه‌ره‌ب‌دا، وه‌ به‌لگه‌ی راده‌ی پشتیوانی کردنی ئه‌وانه له‌جولانه‌وه‌که‌ی شیخ دژی ده‌سه‌لاتی عوسمانی و ئێرانی.

۲/۲ تهقه لای جیبه جی کردن؛ کاری چه کدار

۱/۲/۲ هیزه کانی کورد

هیژی چه کدار له سدرده می جەنگ و له سدرده می ناشتی دا گرنگی گه وری هدیە بۆ گەلان و دەولەتان، بەلگۆ فاکتەریکی هیژی نەتەو و هیژی دەولەتە. هەبۆن و نەبۆن، خورتی و لاوازی و چۆنایەتی و چەندایەتی هیژی چه کدار دەوری بریار دەری هدیە له سەرکەوتن یا لە تیشکانی کاری سیاسی و کاری دیپلۆماسی دا، وە لە بەدییهێنانی ئامانجەکانی نەتەو و یا دەولەتێک دا. دەولەتان بۆ سەرکوتکردنی یاخی بونی ناوێکی، بۆ پاراستنی خۆیان لە دەسدریژی دەرەکی، بۆ دەسدریژی کردنە سەر دەولەتانی تر هەمیشە پەنایان بردۆتە بە کارهێنانی زۆر و توندوتیژی و هیژی چه کدار. دەولەتان بۆ دامرکاندەوێ راپهرینی رزگاری خوازانە ی نەتەو کانی ژێردەستەیان و گەلانی ژێردەستەش بۆ بە دەسەهێنانی مافی ئازادی بریار دانی چارەنوسی خۆیان، شان بە شانی کار لە مەیدانەکانی ترا، پەنایان بردۆتە بەر چەک و هیژی چه کدار.

بزوتنەوێ رزگاری نەتەوێ کوردیش لە سەرەتاوە هەر ئەو رینگە یە گرت و کردی بە شێوێ سەرەکی کاری خۆی بۆ بە دەسەهێنانی ئامانجەکانی، بەلام چونکە کورد دەولەتی نەبوو، نە ریتی پێکەینانی سوپا و لەشکر و جەنگی نیزامییشی نەبوو، هەر وەها بزوتنەوێ رزگاری نەتەوێ گەلی کورد لەو قۆناغە دا هیژیکی چه کداری رێکخراوی نەبوو. لە ناو کوردا نە ریتی شەڕی ناو خۆی خێلەکان لە گەڵ یەکتی، نە ریتی بەرەنگاری هیژی دەولەتە دەسەلاتدارەکان، نە ریتی جەردەیی و رێگری و یاخی بون لە کار بە دەستانی یێگانە هەمیشە هەبوو، چەک خشی خورازاندنەوێ پیاوان بوو و نرخیکی کۆمەلایەتی - سیاسی تایبەتی هەبوو لەلای هەموو کەس. ئازایەتی و نە ترسان و لە خوێران، جوامیری و دلیری و بویری رەوشتی پەسەند بون. لە کۆنەو خەلک هەولێ خۆ چه کدار کردنیان داو، بە تایبەتی خۆپاراستن ئەرکی بوو هەر کەسە لە ملی خۆی بوو، چونکە دەسەلاتدارانی رۆم و عەجەم سەر و سامانی خەلک و ئاسایشی ولاتیان نە پاراستو. دەرەبەگەکانی کورد، ئاغاکانی چ ئەوانی رەوێندو چ ئەوانی نیشتەجێ بون، سەرەرای ئەوێ خۆیان چه کدار و دەستەبەک نۆکەری کەم یا زۆری چه کداری تایبەتی خۆیان هەبوو. زۆریان لە پیاوێکانی خێلەکیان کردو بۆ کپین و پەیدا کردنی چەک. هەبونی

ژماره‌ی زۆرت‌تری چه‌کدار. نیشانه‌ی پایه‌ی به‌رزو زۆریی ده‌سه‌لاتی نا‌گاه‌ه به‌وه له‌ناوچه‌که‌و له‌ناو دراوسێکانی دا.

کوردستان ولایتیکی پیشه‌سازی نه‌بوه. کارگه‌ی دروستکردنی چه‌کی تیا نه‌بوه. له‌نیوه‌ی یه‌که‌می قهرنی ۱۹هه‌مدا به‌درخان پاشا له‌جزیره‌ی بۆتان و میر عه‌مه‌دی سوۆران له‌ره‌واندوژ بناغه‌ی کارگه‌ی دروستکردنی چه‌ک: خه‌نجەر، ده‌مانچه، تفه‌نگ، توپ.. یان دانا. به‌لام له‌پاش داگیرکردنه‌وه‌ی کوردستان نه‌و کارگانه‌ش نه‌مان. کارگه‌ی دروستکردنی چه‌ک له‌ئێران و تورکیاش نه‌بوه. نه‌وانیش توپ و تفه‌نگیان له‌ده‌وله‌تانی ئه‌وروپی کړیوه. چه‌کی شانی کورد به‌گشتی خراپ و دواکه‌وتو وکۆن بوه، مه‌گه‌ر تا‌کوتوک چه‌کی باش و نوییان هه‌بو بۆ. چه‌که‌کانیان تفه‌نگی کۆنی پلیته‌دار، هه‌ندێ تفه‌نگی له‌بابه‌تی نه‌وانه‌ی ده‌ستی رۆم و عه‌جهم، خه‌نجەر، زه‌رگ، کوته‌ک... بوه.

له‌ته‌موزی ۱۸۸۰هه‌ شیخ عوبه‌یدوڵلا ده‌ستی کرد به‌سازدانی هیزی چه‌کداری خێله‌کانی شه‌مزیان، گه‌وه‌ر، مه‌رگه‌وه‌ر، ته‌رگه‌وه‌ر، شنۆ، سه‌رده‌شت، سابلخ.. به‌تایبه‌تی خێله‌کانی مه‌نگور، مامه‌ش، پیران، زه‌راز، شکاک، گه‌ورک، موکری“ دیبوکری.

ته‌م هیژانه که‌سه‌رچاوه‌یه‌کی ناگاداری وه‌کو ظل السلطان^۲ به‌ ۳۰هه‌زار سواره‌و پیاده‌ی خێله‌که‌رده‌کانی ته‌قدیر نه‌کا، که‌موکوری کوشنده‌یان هه‌بو: ۱-هه‌یه‌ته‌ی ئه‌رکان یا سه‌رکردایه‌تیه‌کی شاره‌زای زانسته‌کانی جه‌نگ و ته‌جروبه‌ی جه‌نگینی نیزامی نه‌بو.

۲-له‌ده‌سته‌و تیپی له‌یه‌که‌چودا بۆ گوێدانه‌ خێل و ناوچه‌ کۆنه‌کرا‌بونه‌وه‌و رێک نه‌خرا بون، به‌لکو هیزی هه‌ر خێله‌ پێکه‌وه به‌فه‌رمانده‌یی سه‌روکی عه‌شیره‌ته‌که‌یان کۆبوونه‌وه.

۳-نه‌فه‌رمانده‌کانی هیژه‌که‌و نه‌جه‌نگاوه‌رانی له‌شکره‌که‌ مه‌شقی جه‌نگی دانه‌درا بون.

۴-چه‌کی قورسیان نه‌بو، چه‌که‌کانی تریان به‌زۆری خراپ و کۆن و به‌شیکیشیان چه‌کی ناگه‌رداریان هه‌ر نه‌بو.

۵-خۆراک و جلوه‌رگه‌و پتووستیه‌کانی تریان نه‌بو له‌لایه‌ن خۆیا‌نه‌وه‌ دابین بکری.

۶-له‌شکرێکی نا‌رێکوپێک، مه‌شق نه‌دیو، بۆ دیسپلین، بۆ ته‌جروبه... به‌ئاره‌زوی خۆیان کۆبوونه‌وه‌و به‌ئاره‌زوی خۆشیا‌ن بلاوه‌یان لی کرد.

ئیران له چەند قەرنی پێشەوه خاوەنی قشون بو. له سەرەتای قەرنی ۱۹ هەمدا له جەنگی روسی-ئێرانی دا عەباس میرزا سەرکردایەتی هێزەکانی ئێرانی ئەکرد، بۆی دەرکەوت جەنگ له گەڵ دەوڵەتییکی ئەوروپیی بەی قیرونی زانستی جەنگ و چەك و مەشقی نوێی ئەوروپییەکان کاریکی دژوارە. ناپلیۆن دەستەیک ئەفسەری فەرەنسی بۆ رێکخستنه‌وه‌ی قشونی ئێران و مەشق پێ کردنی بۆ ناردن، بەریتانیا بۆ ئەوێ نفووزی فەرەنسی نه‌ نه‌یتتەوه بۆ ناوچه‌كه کاریکی وای کرد كه له‌باتی فەرەنسییه‌کان ئەفسەرانی ئینگلیزی بینە ناو قشونی ئێرانە‌وه. بەپیتی باش و خرابی پێونده‌یه‌کانی دەرباری قاجار له‌گەڵ دەوڵەتانی ئەوروپیی "ئەفسەرانی ئینگلیزی، ئیتالی، فەرەنسی، مەجارستانی، روسی، ئەمسەیی هاتون بۆ ئێران بۆ رێکخستنه‌وه‌ی قشونی ئێرانی له‌سەر شێوه‌ی سوپا‌کانی ئەوروپا".^{۲۶}

له‌دا چاره‌کی قەرنی ۱۹ هەمدا هێزە چه‌كداره‌کانی ئێران ۳ جۆر بون " ۱-سواره‌ی میلیشیا، كه‌پێك هات بو له‌هێزی تیره‌و خێلی شوینە جیاوازه‌کانی ئێران به‌سەر‌کردایه‌تی سەرۆكه‌کانی خۆیان كۆته‌کرانه‌وه.

۲-قشونی ئێران له‌سواره، پیاده، تزیخانه كه‌به‌لا‌سایی كردنه‌وه‌ی سوپا‌کانی ئەوروپا رێك خرابون، مەشق درابون چه‌كدار کرابون.

۳-هێزێکی تری شێوه‌ نیزامی تهنه‌نگدار كه‌بۆ پاراستنی سه‌رو سامانی کاربه‌ده‌ستان له‌خه‌لگی ناوشاره‌کان پێك هات بو.

قشونی ئێرانی ئەبو له‌نزیكه‌ی ۱۰۰ هەنگ پێك بێ. هەر هەنگێكیش ئەبو ۸۰۰ تا ۱۰۰۰ كەس بێ. بە‌لام له‌راستی دا وه‌كو كی‌زن ئە‌ئێ له‌ ۶۰۰ تا ۷۰۰ كەس پێك ئەهاتن. ئەو شوینانه‌ی ئەم هەنگانه‌یان ئی دانه‌مه‌زینرا بریتی بون له‌: ۲۶ هەنگ له‌تازریایان، ۱۲ هەنگ له‌خۆراسان، ۷ هەنگ له‌مازندهران، ۱۰ هەنگ له‌گیلان، ۵ هەنگ له‌ئەسفهان، ۵ هەنگ له‌خەمسە، ۴ هەنگ له‌ده‌ماه‌وند، ۳ هەنگ له‌قەزوین، ۴ هەنگ له‌كرماشان، ۶ هەنگ له‌كزازو زاهان، ۴ هەنگ له‌هه‌مه‌دان، ۲ هەنگ له‌لو‌رستان، ۱ هەنگ له‌هه‌ریه‌کی له‌گەروس، گولپایه‌گان، مه‌لایه‌ر، نه‌هاوه‌ند، كوردستان.

ناوه‌ندی پادگانه‌کانی قشون ئەم شوینانه دامه‌زرا‌بون: ته‌وریز، تاران، میانه‌داو، ته‌رده‌بیل، سابلاخ، مه‌شه‌د، سه‌رخه‌س، ئوستراباد، نه‌سه‌رت ئاباد،

قاین، نه‌نزه‌لی، نه‌سفه‌هان، موحه‌مه‌ره، که‌لات، بوشه‌مر، به‌نده‌ر عه‌بباس، شیراز، سنوری بلوچستان، سنوری کوردستان، سنوری روسیا^{۲۷}.

ده‌زگا ئیترانیه‌کان له ((سالنامه)) ی ره‌سی خویان‌دا، تیکرای هیتی چه‌کداری ئیترانیان دانه‌نا به ۲۰۰هه‌زار که‌س له‌وانه ۱۵۰هه‌زار نیزامی و ۵۰هه‌زار میلیشیا، کی‌زن نه‌م ژماره‌گه‌وره‌یه به‌خوه‌ل کیشانیکی ناراستی داموده‌زگا‌کانی ئیران دا نه‌ئ، چونکه‌ خۆی هیتزه‌کانی ئیران، نه‌وی که‌به‌کرده‌وه له‌پیزی قشون‌دا بون، به ۳۰هه‌زار که‌س ته‌قدیر نه‌کا.

له‌چه‌کی قورس‌دا توپخانه‌ی ئیران خاوه‌نی ۱۶۴ توپی باش و بئ که‌لکی جو‌راو‌جو‌ر بوه بۆ پینگه‌یان‌دنی ته‌فسه‌ریش له‌سه‌ر ریوشوینی فده‌نسی ((کۆلیجی سه‌لته‌نه‌تی)) هه‌مو سال چه‌ندین ته‌فسه‌ری په‌روه‌رده نه‌کرد^{۲۸}.

۳/۲/۲ دانانی ریوشوینه‌کانی راه‌په‌رین

۱-هه‌لبژاردنی مه‌یدانی راه‌په‌رین

شیخ عوبه‌یدو‌للا پلانی راه‌په‌رینه‌که‌ی وه‌ها دارشت که‌هیتزه چه‌کداره‌کانی له‌پیش‌دا هه‌ولئ نازاد‌کردنی کوردستانی ئیران به‌ن، ئینجا هه‌ولئ رزگار‌کردنی کوردستانی عوسمانی به‌ن، له‌به‌ر نه‌م هویانه:

۱-ئیران له‌تورکیا لاوازتره.

۲-هیتزه‌کانی ئیران له‌و کاته‌دا (به‌پیی ناگاداری شیخ) به‌شه‌ری خێله‌تورکمانه‌کانه‌وه خه‌ریکه.

۳-به‌شیکێ هیتزه‌کانی ئیران کوردن، به‌هیوای نه‌وه بوه ریزی دوژمن به‌جن یێلن بینه پال له‌شکره‌که‌ی نه‌و.

۴-کوردستانی ئیران نه‌رزیکێ ده‌وله‌مه‌ن و به‌پیته، نه‌توانئ بیته‌ بنکه‌یه‌کی باش بۆ خۆسازدان بۆ نازاد‌کردنی کوردستانی عوسمانی.

۵-هه‌روه‌ها زولم و زۆری عه‌جهم، باج و سه‌رانه‌ی زۆر، جه‌رمه‌کردن و سزادانی ناره‌وا، نابو‌بردن و سوکایه‌تی پێ کردن، کوشتن و لێدان و راوان... له‌کوردستانی ئیران‌دا گه‌یشته‌ته‌ راده‌ی ته‌قینه‌وه.

شیخ ناوچه‌کانی خوار و روژئاوای ده‌ریاچه‌ی ورمیی هه‌لبژارد و بۆ مه‌یدانی له‌شکرکێشی و راه‌په‌رین دژی ده‌سه‌لاتی ئیترانی، نه‌و ناوچانه‌ی تیکه‌لاوبون له‌کورد و نازه‌ری که‌مایه‌تی دینی و، له‌کۆنه‌وه مه‌یدانی نا‌کۆکی سه‌ختی مه‌زه‌بی: سوننی-شیعی و، مملانی خویناوی نه‌ته‌وه‌یی: کورد-نازه‌ری بو.

بۆچی ئەم مەتبەندە، کەوگە موسوزائیکی دین و مەزەب و زمانی جیسااز بۆ
هەلبژارد و ناوچەیدەکی تری کوردستانی ئێرانی هەلنەبژارد کەتەبایی نەتەویدی و
دینی و مەزەبی تی دا بێ؟ وەلامدانەوی ئەم پرسیارە ئاسان نیە.

٢- جۆلانندی هیژو قۆلەکانی

هیژەکانی شیخ عوبەیدوللا بریتی بو لەپیاوگەلی هۆزە کوردەکانی شەمزیان،
تەرگەر، مەرگەر، زەرزا، پیران، مامەش، مەنگور، گەورک، موکری،
دیوگری...

شیخ لەماوەیەکی کورتدا هەموایانی سازداو لەدو قۆلەو جۆلانندی،
قۆلێکیان بەناو موکریاندا بەسەر بنار و میانداو نەغەدەو بەرەوژورو، ئەوی
تریان بەناو برادۆستدا بۆ سەر ورمی و بەرەوژورو.^{٢٩}

قۆلی یەكەمیان: بەسەرکردایەتی شیخ عەبدولقادر (١٨٥٧-١٩٢٥) کۆری
یەكەمی شیخ و هەمزاغای مەنگور بە ١٥٠ سوارەو لەشەمزیانەو بەرێ کەوتن
بۆ مەرگەر و لەوێهە بۆ شەنۆ. لەسەر داوای هەمزاغا ٨٠٠ سواری مەنگور
بەسەرۆکایەتی کاکەللای برای و ٣٠٠ سواری پیران بەسەرۆکایەتی مامەنداغا
٣٠٠ تەفەنگچی بەسەرۆکایەتی رەسول ئاغا کۆبونەو لەشەنۆ. هەمزاغا هەولێدا
هەمو سەرۆکی هۆزەکان و هۆزەکانیان لەژێر ئالای شیخدا کۆبکاتەو. هەولێ
زۆری لەگەڵ محەمەد ئاغا ی مەزنی مامەش و بیوک خانی گەورە قەرەپااخدا
کەتەوانیش بەشداری راپەرینە کە بێن. محەمەد ئاغا لەسابلاخ هەولێکی زۆری دا
کار بەدەستانی عەجەم لەمەترسی و گەورەیی بزوتنەو کە هۆشیار بکاتەو، بۆ
ئەوی هەر لەسەرەتاو رێی تەشەنەکردنی بگرن. دوا ئەوی لەوان ئاومێد بو،
راپەرینە کە پەرە سەند ئەوسا ئەویش بەناچاری تێکەلاو بو.

ئەم هیژە لەشەنۆ بەرەو لاجان، پیران، سابلاخ بەرێ کەوتن. بەدریژایی رێگا
خەلک ئەهاتن بەپیریانەو، پیاوکانیان تێکەلاوی لەشکرە کە ئەبون، خەلکی
سابلاخ بەدەهۆل و زورناو بەئالۆ چون بۆ پیشوازی شیخ هیژە کە ی. هەمو
مەتبەندی موکریان بەبێ بەرەنگاری هیژی ئێرانی ئازاد بو. شیخ عەبدولقادر
بارەگای سەرکردایەتی لەکەناری چەمی سابلاخدا دامەزران. چەندین هەزار
کەسی پێو لاوی چەکارو بێچەکی تێکەلاو لەدانیشتوانی سەرانسەری ناوچە کە
لەشیخ عەبدولقادر کۆبونەو. بەپیتی هەندێ سەرژمێر لەماوەی ئەو چەند رۆژەدا

۹هزار سوارو ۸ هزار پیادهو چەند هەزار ئیکیش بۆ تالان کۆبونەو. ئەم ژمارەو
 ئەگەر پێوەنانشی تێدا بێ ئەندازەو چەماوەری بونی راپەرینە کە دەرئەخەن.
 شیخ عەبدولقادر، میرە بەگی خالۆی بە ۲۰۰ سوارەو وەکو بەرایی لەشکر
 رەوانەو میانداو کرد. میرە بەگو سوارەکانی لەریگا کەوتنە بۆسەو عەلی خانی
 حاکمی مەراغاو. میرە بەگ کوژاو سەریان بری. هیژەکانی کورد لەمە ژۆر توپە
 بون. هیترشیکی توندیان کردە سەر میانداو.

۲۶ی شوالی ۱۲۹۷میانداو دواو شەڕیکی خویناوی گیرا. لەم شەڕەدا چەند
 سەد شیخە کوژران. هەندێ لەخانوو بازاری میانداو دواو تالان کردن سوتیتران.
 ۴ زی ئەلقەدە هیژی کورد لەمە ئەک کەندیدەو بەرەو بنباب بەرێ کەوت.
 خەلکی بنباب چونکە هەوائی کوشتارو سوتاندنی میانداوایان بیست بو هەمو
 خۆیان بۆ بەرگری ئامادە کرد بو. مەلا عەلی قازی، کەناخوندیکی شیخە بو،
 کەوت بو هاندان و سازدانی خەلکی بنباب و بۆ بەرەڵستی کورد. خەلکی بنباب
 بەرگریبەکی ئازایانەیان لەخۆیان و شارەکیان کرد. چەند هیترشی کوردەکانیان
 شکاند. هارۆمان لەگەڵ سەرنەکەوتنی ئەم هیترشانەدا، هیتریکی ئیرانی
 بەسەرکردایەتی ئەحمەد ئەلسەلتەنە کەپێک هات بو لە ۶هزار پیادهو
 ۲۵۰۰ سوار گەشت بونە نزیک بنباب و بۆ دامرکاندەو راپەرینە کە. هیژەکانی
 شیخ لەگرتنی بنباب ناویند بون و کەوتنە بۆلەو ئی کردنی ناریکوپێک. شیخ
 عەبدولقادر کشایەو مە ئەک کەندی و لەوێو بۆ سابلأخ.

۲۷ زی ئەلقەدە کونسولی ئینگلیز، ئابوت لەورمێو گەشتە سابلأخ. نامەو
 شیخ عوبەیدوللای هینا بو لەوێو رەوانەو تەوریزی بکەن. شیخ عەبدولقادر بۆ
 پاراستنی هەمزاغای فەتاحی بە ۱۵۰ سوارەو لەگەڵ ئاژە تا نزیک بنباب بەرێیان
 کرد. ئابوت لەوێ فەرماندەو هیژەکانی ئیرانی دی و هەرچی ئاگاداریەکی لەسەر
 هیژەکانی راپەرینە کە هەبو بەئیرانیەکانی وت.

لەسەرەتای زی ئەلقەدە قشونی بەسەرۆکایەتی ئەحمەد ئەلسەلتەنە لەبناوەو
 بەرەو سابلأخ جولا بۆ دوکەوتنی هیژی شۆرش. لەهەمان کاتدا ۵۰۰ کەسی
 شاھیۆن بەسەرۆکایەتی فرجی خان و نەجەفقلی خانی یورتچی کەلەتەوریزو
 بۆ یارمەتی دانی هیژی دەوڵەت هات بون تاگەشتنە سابلأخ بەهەر کوئەدا
 راتەبوردن تالانیان ئە کرد.

هیزه‌کانی عبدالقادر نه‌یان توانی له‌به‌رده‌م هیزه‌کانی ده‌لته‌دا رابوه‌ستن. که‌وتنه‌ کشانه‌وه به‌ره و شنۆ.

قۆلی دوه‌میان: به‌سه‌ر کردایه‌تی شیخ عوبه‌یدوللا خۆی.

شیخ پێشتر هیزکی به‌سه‌ر کردایه‌تی شیخ محمد سدیق کوری دوه‌می و خه‌لیفه محمد سه‌عید نارد بوه‌ ناوچه‌که به‌هاوکاری شیخ محمد نه‌مین که‌یه‌کی له‌گه‌ره‌کانی کوردی نه‌وی بون، که‌وت بونه سازدانی هیز.

۱۴ ی زی ته‌لقعه‌ی ۱۲۹۷ شیخ عوبه‌یدوللا به‌هیزکی گه‌ره‌ی ئیلاته‌وه له‌مه‌رگه‌وه‌ره‌وه به‌ره و رمی به‌ری که‌وت. بۆ حه‌سانه‌وه چه‌ند سه‌عاتی له‌باراندوز لای‌دا. له‌ویوه راسته‌وخۆ چو بۆ گوندی سیری نزیکسی شاری ورمی. هیزه‌کانی نزیکه‌ی ۱۲ هه‌زار که‌س نه‌بو. له‌وکاته‌دا هیزکی ته‌وتۆ له‌ورمی نه‌بو بیپاریزی. فوجه‌کانی ته‌ فشار به‌فه‌رمانده‌یی ثقبال ته‌لدوله له‌قه‌لای بدلیو هه‌لیان‌دا بو. شیخ نه‌و هه‌له‌ی له‌ده‌س‌دا. له‌باتی نه‌وه‌ی یه‌کسه‌ر هه‌لبکوتیه‌ سه‌ر ورمی و بیگری. له‌وی راوه‌ستاو رۆژی دوایی دو نامه‌ی نوسی “یه‌کیکیان بۆ میر جه‌مال ته‌لدین ناغای شیخ ته‌سلامی ورمی و نه‌وی تریان بۆ میرزا حسین ناغای مجتهد. شیخ له‌نامه‌کانی‌دا داوای ئی کرد بون هاوکاری له‌گه‌ل بکه‌ن. شار به‌بێ شه‌ر به‌ده‌سته‌وه به‌دن، سیورساتی له‌شکره‌که‌ی دابین بکه‌ن، ئاگاداری کرد بون، ته‌نیا دو رۆژ له‌وی ته‌مینیه‌وه له‌مزگه‌وتی جامعی نویژیان له‌گه‌ل ته‌کاو له‌ویوه ته‌چینه‌ سه‌ر ته‌وریز.

ته‌وانه‌ش که‌لکیان له‌نامه‌که‌ی شیخ وه‌رگرت بۆ دواخستنی هیزشه‌که‌ی تا ریوشوینی پاراستنی شاره‌که‌یان دابین و ئاگاداری ثقبال ته‌لدوله و کاربه‌ده‌ستانی تری ئێران بکه‌ن، له‌وه‌لام‌دا داویان له‌شیخ کرد ۳ رۆژ مۆله‌تیان بداتی بۆ نه‌وه‌ی خه‌لک ئاگادارو خۆیان بۆ پیشوازی نامه‌ده‌ بکه‌ن. شیخ دو رۆژ مۆله‌تی دان، به‌لام ناخونده‌کانی ورمی له‌باتی نه‌وه‌ی شار بۆ پیشوازی شیخ نامه‌ده‌ بکه‌ن، که‌وتنه‌ خۆسازدان و قایم کردنی دیوارو بورج و باروی شار بۆ به‌ره‌لستی و نامه‌شیان بۆ ثقبال ته‌لدوله نارد به‌زویی بگه‌رپیه‌وه، مشوری پاریزگاری ورمی له‌هیزشی چاوه‌روانکراوی شیخ بخوا.

هیشتا مۆله‌تی شیخ ته‌واو نه‌بو بوو ثقبال الدوله و فوجه‌کانی به‌ر فه‌رمانی گه‌یشته‌وه ورمی. شیخ محمد نه‌مین و خه‌لیفه محمد سه‌عیدیش به‌هیزه‌کانیا نه‌وه گه‌یشته‌ لای شیخ. نه‌و هیزانه‌ی له‌شیخ کۆبوونه‌وه، وه‌کو

هندی سەرچاره ئەلێن، خۆی لە ۳۰ هەزار کەس ئەدا^{۲۰}. ئەم ژمارەیه ئەگەر
پێوه نانیشتی تێدا بێ دیسان رادهی قوڵی رهگی راپه‌رینه‌که‌ی له‌ناو گه‌لی کوردا
ده‌رته‌خا.

تقبال ئەلده‌وله ده‌سه‌بجی که‌وته دانانی رێوشوینی پارێزگاری شار. مزگه‌وتی
یورد شای کرده باره‌گای فەرمانده‌یی. جگه له‌هێزه نيزامیه‌یه‌کانی، هه‌مو ناخونده
بازرگان و گه‌وره‌کانی ورمی له‌گه‌ڵ دانیش‌توانی شاره‌که ده‌ستیان دایه چه‌ك و
به‌سه‌ر ده‌روازه و بۆرج و بارو و گه‌ره‌که‌کانی شارد دا به‌ش بون بۆ به‌ره‌هه‌تستی
هێرشی کورد. ناکۆکیه‌که به‌ته‌واوی ره‌نگی مه‌زه‌ه‌یی و نه‌ته‌وه‌یی به‌خۆیه‌وه گرت
بو. هه‌مو کوردي سوننه له‌لایه‌ك و هه‌مو عه‌جهمی شیعه‌ش له‌لایه‌ك. بۆچی
راپه‌رینی ره‌وای کورد به‌و جۆره له‌لایه‌ن گه‌لی نازه‌رییه‌وه دوژمنایه‌تی کراو
به‌ره‌وه‌ی هێزه‌کانی ده‌ولت سهرکوتی بکه‌ن ته‌وان به‌ره‌نگاری راوه‌ستان؟ ره‌نگه
وه‌لامی ئەمه له‌به‌شه‌کانی یه‌که‌م و دوهمی ئەم باسه‌دا ده‌ره‌یتێ.

شیخ عوبیدوللا تێ گه‌یی مۆلته‌که‌یان بۆ به‌ده‌سته‌وه‌دانی شار نه‌بو، به‌لکو
بۆ ته‌ف‌رده‌انی ته‌وو بۆ به‌سه‌ربردنی کات به‌و تا خۆیان بۆ به‌رگری ناماده بکه‌ن.

شه‌وی ۱۸ ی زی القعه ده‌که‌مین هێرشی کورد بۆ سه‌ر ورمی ده‌ستی پێ
کرد. تقبال ئەلده‌وله و هێزه‌کانی و خه‌لکی ورمی زۆر به‌توندی به‌ره‌ره‌چی
هێرشه‌که‌یان دایه‌وه. هێرشه‌که هیچ سهرکه‌وتنێکی به‌ده‌س نه‌هێنا.

هه‌رچه‌نده له‌نیوان شیخ عوبیدوللا و تقبال ئەلده‌وله‌دا چه‌ند جارێ نامه
تالوگۆر کراو، چه‌ند جارێ نوینه‌رانی خه‌لکی ورمی چونه لای شیخ بۆ مۆلته
وه‌رگرتن و کونسوڵی ئینگلیزیش ویستی ناوێژی بکا، به‌و هۆیان‌وه جاروبار شه‌ر
رائه‌وه‌ستا، به‌لام پێکادان وه‌کو له‌شه‌وی ۱۸ مانگه‌وه ده‌ستی پێ کرد بو تا
روژی ۲۸ ی زی ئەلقعه له‌به‌رده‌می دیوارو قه‌لا و بۆرج و باخه‌کانی ورمی‌دا
دریژه‌ی کێشا، بێ ته‌وه‌ی هێزه‌کانی کورد بتوانن شاره‌که یا هه‌ندێ گه‌ره‌کی بگرن.
تقبال ئەلده‌وله به‌هيوای گه‌یشته‌نی هێزی یارمه‌تی ئێران ئەي ویست کاته‌که
به‌سه‌ر به‌رێ. هێزه‌کانی کورد زیانی گیانی زۆریان لێ که‌وت بو. هه‌ر له‌هێرشی
شه‌ویکیان‌دا وه‌کو عه‌لی ئەفشار نویسیوتی ته‌بێ نزیکه‌ی ۲۵۰۰ کورد کوژرا بێ.

۲۹ ی زی ئەلقعه ئەمیر تیمور پاشا خانی سهرداري ماکۆ به‌ ۶ هه‌زار
سوپایانی خوی و سه‌لماس و ماکۆ له‌چیمه‌نی درشکی سه‌لماسه‌وه به‌ره‌و ورمی
جولاو هه‌مان روژ گه‌یشته قوشچی. شیخ عوبیدوللا هه‌مو هێزه‌کانی برده قه‌لای

ئىسماعىل ئاغا بۇ ئەۋەي رى ئەتىمور پاشا خان بگرى. يەكەمىن پىكسادانى
 ھىزەكانى ئەمىر تىمور شىخ عوبەيدوللا لەقىزلار قلعه بەقازانجى ئىران تەۋا
 بو. ئەمىر تىمور بەرە ورمى كەۋتە رى و لەدەرەۋى شار بارگەى خست. ھىزەكەى
 تىمور پاشا ھەر ئاۋايىەكى لەسەر رى دا بو تالانى كرو ھەمو ئەۋانەشى سەر
 برى كە لەھىزەكەى شىخ بە دىل گرت بونى و، كەللەكانى ۋەكو نىشانەى
 سەر كەۋتنى خۇى نارد بۇ تەۋرىز.

شىخ ھىزەكانى رىك خستەۋە. لەئىۋارەى ۴ زى ئەلجەدا لەكىۋى جھودلرەۋە
 كەنەپروانى بەسەر ئۆردوگاگەى تىمور پاشا خان دا ھىرشىكى سەرنەكەۋتويان
 كرد. ھىزى عەجەم ھىزەكانى راپەرپىنەكەى شكاندو بەرەۋ دۋاۋە راۋى نا.
 ھىزەكانى شىخ جارىكى ترىش لەھەمان شوئىنەۋە پەلامارى ئۆردوگاگەيان دا،
 بەلام ئەجارەش بى ھودە بو.

ھارەمان لەگەل بەخۇكەۋتنى جەنگىى دەرپارى قاجارو سازدانو بەرپى كرونى
 قشونو مىلىشىيائى ئىلات بو دامركاندنەۋەى راپەرپىنەكەى، تەقەللا
 دىپلۇماسىيەكانى شا سەر كەۋتنى بەدەس ھىنا. لەلایەكەۋە ئەلىكسەندەرى دۋەم
 فەرمانى دا بەھىزەكانى روسىە لەقافقاس بچىتە سەرسنورى ئازەربايجانى خوارو،
 بو ئەۋەى لەكاتى پىۋىست دا بەقازانجى ئىران خۇيان لەجەنگ ھەلقورتىنن.
 لەلایەكى ترەۋە گەلە كۆمەكىى دىپلۇماسى، روسى، بەرىتانى، ئىرانى
 لەئەستەمول تۋانى بابىعالى ناچار بكات، ھىزەكانى خۇى لەموش، بتلىس
 ئەرزوم، ئەرزىجان، وان كۆبكاتەۋە بەرەۋ ھەكارى و مەلئەندەكانى راپەرپىنى
 بىئىرى، شوئىنى ستراتىجىيەكان بگرنو سنورى ئىرانى - عوسمانى قايم بكن.

۴/۲/۲ كسانەۋە تىشكان

ھىزەكانى ھەردو قۆلەكە پشۋى تەۋاويان تى كەۋت. ھەندىكى دۋاى بەدەس
 ھىنانى تالان بى پرس گەرەنەۋە مالى خۇيان. ھەندى ۋەى بەرداۋ لەترسى
 گەيشتى ھىزەكانى ئىران بلارەيان لى كرد. ھەندىكىشىيان بەنھىتى يا بەناشكرا
 رىزى راپەرپىيان بەجى ھىشتو. دايانە پال دۋرمن.

ھىزەكانى ئىران كەۋت بونە راۋاننى ھىزەكانى راپەرپىن. لەھەمان كات دا
 بەتۈندى كەۋتنە سزادانى بەكۆمەلى خەلك. دانىشتۋانى گۈندەكانيان بەزۆرى
 ئەكۈشت. مالو داراييان تالان ئەكردن ئاۋايىەكانيان ئاگر ئەدان، ئەۋ خەلكەى
 تۋانى لەپەلامار رزگار بىى پەنایان برە بەر ناۋچە شاخاۋىەكانى سەرسنورى

عوسمانی - ئیرانی. هیئزه کانی ههردو قۆله کەمی له شکری شیخ به ناریکوییکی
بلاوه یان لێ کرد. شیخ عوبهیدوللار عهبدولقادر و عهدهد سدیقی کورپی له گهڵ
ههندی له هیئزه کانی له مانگی زی الحجه ۱۲۹۷ (تشرینی دوهمی ۱۸۸۰) له سنور
پهڕینهوه بۆ ناو خاکی عوسمانی و گهڕانهوه بۆ ناوچهی شه مزینان. هه مزه ئاغاش
به چپای قه ندیل دا ئاوی دیوی مه نگوپایه تی بو.

پلانی جهنگی نازاد کردنی کوردستانی ئێران به تیشکان دوا یی هات. له شکری
را پهڕین نهیتوانی سه رکهوتنی گهوره به دهست بهیئنی له نازاد کردنی شاری گرنه
یا شوینی ستراتیجی دا، ته نانهت را پهڕینه که نه ته نیه وه بۆ ناوچه کانی سنه و
کرماشان که به شیکری گرنه و فراوانی کوردستان بو.

ههروه ها له بهر ناریکوییکی و بێ دیسپلینی و بێ سه روبه ری نهیتوانی له چه ن
ههفته یه ک زیاتر خۆی را به گرتی چ بۆ هه شتته وه ی ئه و شوینانه ی نازاد کرا بون و
له ژیر ده سه لاتتی خۆی دا بون. چ بۆ به ره نگاری شکاندن هه رشی قشونی ئێران.
له بهر نه شاره زایی له زانسته کانی جهنگ و تاکتیکه کانی دا نهیتوانی جهنگی
نیزامی له گهڵ قشونی ئێران بکا. ههروه ها نهیتوانی درێژه به کاری چه کدار به دات
به شیوه ی جهنگی پارتیزانی.

قشونی ئێران وه کو کیزن نویسیویتی که پیکهات بو له ۲۰ ههزار که سو چه ند
عه راده یه ک تۆپ به سه رکردایه تی حشمت الدوله ^{۳۱} که وت بوه ری بۆ دامرکاندنه وه
را پهڕینه که. حشمت الدوله له ریگا مر د. له بهر نه وه ناصرالدین شا فه رمانی دا
به میرزا حسین خان سه رکردایه تی عملیاته که به گرتیه ته ستۆ. چه ند ته فسه ریکی
نه مه ییش له ناو قشونی ئێران دا بون. سوپا سالار گه یشته سلدو ز. کو تایی هه نا
به سزادانی به کۆمه لێ خه لک “ کو شتارو تالان و نا گردانی مال و ئا وایی. روژی
۱۲ ی عه ده م ته عه رام گه یشته ورمی. له و ئی که وته ری که خسته وه ی کاروباری
ناوچه که. میرزا رهزا خانی سه رتیپ و معین الصداره و میرزا هاشم خانی
سه ره رشتی ته رمه نیه کانی نارد بۆ گفتو گو له گه ل کار به ده ستانی عوسمانی
ده رباره ی شیخ عوبهیدوللار ها وکاره کانی ^{۳۲}.

۵/۲/۲ گفتوگو له گه ل تورک

کار به ده ستانی تورک ته یان ویست شیخ به خۆشی بجه نه داوه وه. که وته هاتو چۆ
بۆ لای و گفتو گو له گه لێ بۆ ته وه ی بیبه ن بۆ ته سه مو ل “ شیخ ته بی خۆی هه یوای

بەدەلئىنە كانى تورك ھەبو بى. چونكە بەدەلئىنە ھەم نامەيەى بۆ كوردە كانى سنورو بۆ ئاوارە كان نوسىوھ:

((لەپاش پى راگە ياندنى سەلامى موشتاقانە

ھەر كات لەپرى خۆشەويستىوھ ئەحوالى ئەم لاپىرسن بىمەداللە كارە كان لەلەين لای بلىندى دەولەتى بالاوھ بەئارەزوى دلى خۆشەويستانە. لەمپوژانەدا جەنابى سەعادەت مەتاب ئەحمەد بەگ ياورى حەزرى ھومايۆنى حەزرى شەھانە، خەلە اللە ملەكە، بۆ ھەندى كاروبارى نەيتى نىردرا بوە ئىرە، ھات و واخەمدللە لەھەمو رويە كەوھ كارە كان رو بەرئىگە و بەپىي مەبەستە. ئەگەر نىفاقى ئەھالى كوردستان و بى سەبرى ئاوارە كان نەبى كار بەئەنجام گەيشتوھ و دروست بوە. چونكە ھەمو دەولەتان حەكومەتى عەجەميان بەناھەق داناوھ ھەقيان بەئىتە داوھ. بىر يار وايە كوردستان تەسلىمى خۆمان بکەن. لەبەرنەوھىيە عەجەم شەلەژاوان و ھەولئى ئىستىمالەتى ئاوارە كان ئەدەن، ھەلبەت ئەوئەندى لەتوانى ئىوھدا بى ئەبى ھەولئى ئىتتىحاد و ئىتتىفاقى كوردستانى ئەولا بەدەن و ئاوارە كان تەقويە و تەوسىيە بکەن كەئارام بگرن و بى سەبرى نەكەن و بەدروو دەلەسەى ئىترانىە كان ھەل نەخەلەتئىن و ھەركەس بى ئىزن و ئىجازەى ئىتە ھاتوچۆ بكاو بگەپتەوھ بەدروۆمنى گەورەى ئىتە دانەئرى.

چاوھروانى وەلامى سەلامەتى و مەرجوعاتم^{۳۳}

كاربەدەستانى تورك ھىزىكى زۆريان ھىنابوھ ناو كوردستانەوھ. لەباتى ئەوھى كوردستان تەسلىمى شىخ بکەن وەكو گەفتيان پىدا بو، بەگىراوى رەوانەى ئەستەموگيان كرو و لەوى دەسبەسەر دايان نا.

۲/۲ تەقەللای جىيە جى كردن: كارى دىپلوماسى

۱/۲/۲ رۆژھەلاتى ناوھەست: مەيدانى تەراتىنى روس و ئىنگلىز

لەدوا چارەكى قەرنى ۱۹ ھەمدا دەولەتە ئەوروپىيە كان لەبوارى پىشەسازىدا لەپىشكەوتنى خىرادا بون. بۆ بەدەسەھىتانى بازارى ساخكردەوھى كەلوپەلەكانيانو، بۆ بەدەسەھىتانى كەرەستەى خاوى پىويست. لەمەملانىيەكى سەختى سياسى، ئابورى، فەرھەنگى...دا بون لەپىناوى دابەش كوردنى ولاتانى ئاسيار ئەفرىقادا بەناوچەى نفوزى خۆيان.

بەرىتانيا ھىندستانى كەدبوھ كۆلۆنى خۆى. پارو پارو چەندىن شوئىنى ستراتيگى لەسەر رىگای نىوان بەرىتانيا و ھىندستاندا ئەدەولەتى عوسمانى

داگیرکرد بو. مالتسا (۱۸۰۰)، عهدهن (۱۸۳۹)، قویروس (۱۸۷۸)، قه‌ناتی سویس (۱۸۸۳). دواپی تریش نه‌ماره‌ته‌کانی تری خه‌لیجی فارس.

روسیاش له‌فراواغوازی به‌رو خواری خوئی دا له‌چهند شه‌ریک‌دا ئیترانی شکاند بو. په‌یمانی گولستان (۱۸۱۳) ی به‌سهره‌سپاند. له‌۱۸۲۹ دا دیسانه‌وه روسیه بیانوی به‌ئیران گرت‌وه‌و که‌وته‌وه‌ جه‌نگ له‌گه‌لی و په‌یمانی تورکمان چای به‌سهره‌سپاند. روسیه له‌سالانی ۱۸۶۸، ۱۸۷۳، ۱۸۷۶ خانه‌کانی بوخارا و خیوه‌و جوقندی خسته‌ژیر ده‌ستی خوئی. روسیه له‌روژناوای ده‌ریای قه‌زوینه‌وه‌ گه‌یشت بوه‌ سهر ناوی ناراس و له‌لای روژه‌لاتیه‌وه‌ سهر روباری نه‌ترک. له‌روژه‌لاتی سنوری عوسمانیش‌دا له‌دوای په‌یمانی به‌رلین (۱۸۷۸) قارس، نه‌رده‌هان، باتومی پی بر‌او، به‌رده‌وام بو له‌هاندانی گه‌له‌ مه‌سیحیه‌کانی بالقان و نه‌رمه‌نی دژی بایعالی.

روسیاو به‌بریتانیا دو هیزی سهره‌کی بون له‌سهر به‌هیزکردنی نفوزی خویان له‌ناوچه‌که‌دا له‌گه‌ل یه‌کتری له‌مملاتی‌دا بون. به‌لام که‌مه‌ترسی هاتنی هیزیکی سییه‌م، وه‌کو ملؤومی نه‌م دوانه، په‌یدابو پی. نه‌وسا مملاتی‌بی به‌ینی هه‌ردوکیانی خاوکرد‌وته‌وه‌ تا نه‌ویان ده‌رته‌کرد. له‌سهره‌تای قه‌رنی ۱۹ هه‌م‌دا به‌رامبه‌ر مه‌ترسی ناپلیۆن نه‌مه‌یان کرد، هه‌روه‌ک له‌کو‌تایی قه‌رنی ۱۹ هه‌م‌دا له‌گه‌ل په‌یدابونی مه‌ترسی نه‌لمان‌دا هه‌مان گه‌مه‌یان دوباره‌کرده‌وه.

روسیاو به‌بریتانیا بو پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندیسه‌کانی خویان جگه‌ له‌سه‌فاره‌ته‌کانیان له‌نه‌سته‌مول و تاران، چه‌ندین کونسولگه‌یان له‌شاره‌ گرنگه‌کانی ئیران و تورکیا دامه‌زراندبو.

ه‌اونیشتمانانی نه‌وروپی به‌تایبه‌تی روس و ئینگلیز له‌سهرانه‌ری روژه‌لاتی ناوه‌راست‌دا به‌ناوی گه‌شت، گه‌رانی تارکیۆلۆجی، لیکۆلینه‌وه‌ی جوگرافی، کپین و فرۆشتنی که‌لوپه‌لی بازرگانی... زانیاریسان له‌سهر هه‌لومه‌رجی سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی، ئابوری، فهره‌ه‌نگی گه‌لانی ناوچه‌که‌و شوینه‌ ستراتیجیه‌کانی کۆته‌کرده‌وه‌ بو دانانی نه‌خشه‌ی جیگیرکردنی نفوزی سیاسی و ئابوری خویان.

به‌ناوی پارێزگاری و یارمه‌تی دانی مه‌سیحیه‌کانه‌وه‌ میسیۆتیه‌کان چه‌ندین بنکه‌یان له‌ژیر ناوی که‌نیسه، قوتاخانه، نه‌خۆشخانه‌دا دامه‌زراند بو. نه‌وانیش له‌پال ده‌زگا سیاسی و ئابوریه‌کانی تری ولاته‌که‌یان خزمه‌تی ستراتیجی ده‌وله‌ته‌کانی خویان نه‌کرد.

به ناوی چاککردنی ده زگای به پړو به رایه تیره سه دان بیگانه سه ده زگا
 نیداریه کانی عوسمانی و ئیرانی دا کاریان نه کردو به ناوی ریکه خستنه و هیږه
 چه کداره کانی هردو ده ولته و سه دان نه فسه ری نه وروپایی له پیزی سوپا کانی
 ئیران و تورکیا دا کار به ده ست بون.

هاونیشتمانانی نه وروپایی له قه له مړه ی نه م دو ده ولته و سه دا مافی
 کاپتیولاسیون واته مافی دادگای کونسولیان هه بو که هیچ هاونیشتمانیه کی
 غویان نی بو.

روسیا خاوه نی گه وړه ترین هیږی زه مینی نه وسای دنیا، گه وړه ترین هیږی
 ناوچه کهش بو، هاوسنور بو له گه ل ده ولته تی عوسمانی و هاوسنور بو له گه ل
 ده ولته تی ئیران، نفوزی سیاسی، نابوری، جهنگلی به هیږی تی دا کردبون.

به ریتانیاش خاوه نی گه وړه ترین هیږی ده ریایی نه وسای دنیا، به هوی بونی
 له هیندو بنه ککانی له مالتا، قوبروس، عه دن، شیخ نشینه کانی خلیج،
 نه گهرچی هاسنوری هیچکام له تورکیا و ئیران نه بو به لام نفوزی سیاسی، نابوری،
 جهنگلی به هیږی له ناویان دا هه بو.

ئالمانیاش که تازه ده ولته تی یه کگرتوی نه ته و یی خوی دروست کرد بو، وه کو
 هیږی کی پشه سازی گرنگی دنیا، هات بو مهیدانی ململانیوه له ناوچه که دا بو
 نه و ی ته ویش چیگه پیی خوی بکاته وه. هه ر به و پیته ش فدره نسا، ئیتالیا،
 نه مه سه ...

سه رزه مینی ئیران و عوسمانی بو بون به مهیدانی ململانییه کی سه خت له نیوان
 ده ولته تانی نه وروپایی دا، به لام روسیا له لایه ک و به ریتانیا له لایه کی تره وه که هیږه
 نفوز داره کانی ناوچه که بون هه ولیان نه دا ری بگرن له هاتنی نفوزی هیږه کانی
 تر. به هوی پیشکه وتنی خیرای نه وروپا و مانه و ی روژه لات به دواکه وتویی،
 به هوی به سترانه و ی نابوری دواکه وتوی ناوچه که به نابوری پیشکه وتوی ده ولته تانی
 نه وروپیه وه، ده لاقه یه کی گه وړه له نیوان نه م قاره یه دا دروست بو. ته نگوچه له مه ی
 نابوری، کومه لایه تی، سیاسی.. ئیران و تورکیا قول تر بو. دا ووده زگا ده ولته تیه کان
 زیاتر به ره و فساد نه وړیشتن. زولمی زوړتریان له خه لک نه کرد. زوړتر نه بون
 به وړیاری قهرزی ده ولته تانی ده ولته مینی نه وروپا وه. زیاتر ته که و تنه ژیره ره رسی
 نفوزی نه وانه وه، چاره نوی مه سه له گرنگه کانی ناوه و یان له لایه ن نه وانه وه بریار
 نه درا.

٢/٣/٢ بۇچونەكانى شىخ عوبەيدوللا

شىخ عوبەيدوللا لەناو ئەو ھەلومەرچە ناوەكى و دەركییدا كەوتە كار كەردن بۆ جیبەجى كەردنى ستراتىجە كەى. گەنگى دەورى دەولەتە تانى ئەزانى لەبەرياردانى چارەنوسى گەلاندا، بەتايىبەتى خۆى بەشدارى جەنگى روسى-عوسمانى (١٨٧٧) بو، ئەو شەرهى روسىا بەبيانوى لەسەركەرنەوى نەتەوە مەسحىيە زۆرلىكراوەكانى بالقانەو دەوى عوسمانى ھەلى گەيسانەو، لەئەغامى سەركەوتنى روسىا و ژىركەوتنى عوسمانىدا، پەيمانى سان سەتيفانوى بەسەرا سەپاند، كەتەبو دەست لەچەندىن ناوچەى فراوانى بالقان و قافقاس و ئاسىيائى بچوك ھەلبەگەرىو، دواى تەرىش لەباتى ئەو لەپەيمانى بەرلەندا لەژىر گوشارى دەولەتە تانى ئەورەپىدا دەستى لەچەند شوپنى قەلەمەرەوى خۆى ھەلگەرت و دانى نا بەئازادى دىنى و ئازادى نەتەوەى چەندىن گەلى ژىردەستەى خۆىدا.

شىخ عوبەيدوللا ئەيزانى دەولەتە تانى گەورەى ئەورەپى ئەتوانن دەولەتە تان بېوخىتەن و دەولەتە تان دروست بکەن، بەلام شارەزائى مەملەتەى ستراتىجىيەى دەولەتە گەورەكانى ئەورەپا، مەملەتەى ستراتىجىيەى روسى-ئىنگىلىزى لەناوچەى رۆژھەلاتى ناوەرەست و، ستراتىجىيەى ھەرىكەيان لەناوچەكەدا نەبو، كەيىنگومان ئەم شارەزايە ئەى تەوانى دەورەىكى كاريگەرى ھەبەن لەدارەشتەى ستراتىجىيەى بزوتنى دىپلوماسىيەى جولانەو كەدا، بەجۆرەىكى ئەوتۆ كە بەتەواوى ناكۆك و راستەوخۆ پىچەوانەى يەكترى نەبن.

يەكترى لەئەسولە سەركەكەكانى شىخ عوبەيدوللا بۆ جیبەجى كەردنى ستراتىجەكەى كارى دىپلوماسىيەى بو، لەبەرئەو لەپەيش كۆكەرنەوى ھەيزى چەكدار و دەسكەردن بەلەشكرەيشى بۆ رەزگار كەردنى كوردستان لەدەسەلەتەى عەجەم و رۆم كەوتە بزوتنى دىپلوماسىيەى. كەوتە ھەولەى دروست كەردنى پىتەونەدى لەگەل نۆتەرايەتەى دەولەتە ئەورەپايەكان بەناردەنى نامە و يادداشت، ناردەنى نۆتەرى تايىبەتى بۆ گەفتوگۆ و رەنكەرنەوى بارى سەرئەجى خۆى لەسەر ھەلومەرچى كوردستان و ناوچەكە و جىھان.

شىخ عوبەيدوللا دەولەتەى نەبو تاداودەزگائى كاروبارى دەورەوى ھەبەن، دىپلوماتەى پەسپۆر و شارەزائى كاروبارى سەسەتەى جىھانەى ھەبەن، زانستگە و شوپنى پىنگەيانەندى دىپلوماتە و زانائى قانون و سەسەتە و جۇگرافىيەى پىتەونەدى ناو دەولەتە تانى ھەبەن، ھەروەھا ھەيزەيشى نەبو كەچەند كەسەىكى تەرخان كراوى

هه‌بێ بۆ لیکۆڵینه‌وه‌و هه‌ڵسه‌نگاندنی کاروباری سیاسیی ناوچه‌که‌و جیهان و دانانی رێشویینی کاری سیاسیی- دیپلۆماسیی، سه‌رباری ئه‌مانه‌ش دوا که‌وتویی کوردستان له‌باری پێوه‌ندیه‌وه‌، نه‌بونی رێگاوبان، ته‌له‌گراف، رۆنامه‌و گۆڤار...

شیخ عوبیدوللا خۆی سه‌رکرده‌ی جولانه‌وه‌که‌ بو. بیه‌وۆچونه‌کانی ته‌ویش بریارده‌ر بون له‌دیاریکردنی رێبازو چوارچێوه‌ی پێوه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ڵ دنیای ده‌ره‌وه‌. به‌لام شاخۆ هه‌ر ئاوات و ئاره‌زه‌کانی شیخ و ئایدیۆلۆجی و جووری فه‌رهن‌گ و په‌روه‌رده‌ بونی خۆی ته‌نیا سه‌رچاوه‌ی داپه‌شتنی چوارچێوه‌ی کاری دیپلۆماسیی جولانه‌وه‌که‌ بون، یاخود ((بینه‌))ی ئاوه‌کی کوردستان و ((بینه‌))ی ده‌ره‌کی-ناوچه‌یی و جیهانی کاریان تی کردوه‌؟

بێگومان فاکته‌ری جێپۆله‌تیک ده‌وریکی کاریگه‌ری هه‌بوه‌ له‌دیاریکردنی بۆچونه‌کانی شیخ عوبیدوللا. هه‌لکه‌وته‌ی جوگرافی کوردستان له‌به‌ینی ئێران و عوسمانی‌دا، هاوسنوری له‌گه‌ڵ روسیه‌ی به‌هێزدا، که‌چه‌ندین شه‌ری سه‌رکه‌وتواندی له‌گه‌ڵ هێزی عوسمانی کردبو و شکاندبوی، تیکه‌لاوی کۆمه‌لایه‌تی، بازرگانی، فه‌رهن‌گی کورده‌کانی هه‌ردو دیوی سنوری عوسمانی- روسی، ئێرانی- روسی، نه‌بونی سنوری سیاسیی کوردستان له‌گه‌ڵ هه‌یج ده‌وله‌تێکی تری دنیا جگه‌ له‌روسیا، نه‌بونی سنوری ده‌ریایی، که‌می توانای ماددی جولانه‌وه‌که‌، نزمی ئاستی به‌ره‌م هێنانی خه‌لک، نه‌بونی کارگه‌ی دروست کردنی چه‌ک و تفاقیی جه‌نگی، نفوزی به‌هێزی روس و ئینگلیز له‌ناو هه‌ردو ده‌وله‌ت و له‌ناو دانیه‌شتوانی ناوچه‌که‌دا.. ئه‌مانه‌ بێگومان ده‌وری کاریگه‌ریان هه‌بوه‌ له‌دیاری کردنی بۆچونه‌کانی‌دا.

١- ئامانه‌جی له‌بزووتنی دیپلۆماسیی

بۆ ئه‌وه‌ی یه‌کێ مافی خۆی به‌ده‌ست به‌یستی، هه‌بێ لێوه‌شاهیه‌یی خۆی به‌سه‌لمیستی، ته‌بێ له‌خه‌لکی تر بگه‌یه‌نێ که‌به‌ده‌سته‌یه‌نانی ئه‌م مافه‌ بۆ ئه‌و، ئه‌گه‌ر قازانج به‌وان نه‌گه‌یه‌نێ نایه‌ته‌ هۆی زه‌ره‌ر ئی دانیان. کوردیش که‌خاوه‌نی ده‌وله‌ت نه‌بوه‌، له‌ریزی ده‌وله‌تانی جیهان‌دا جێیه‌کی نه‌بوه‌، بۆ ئه‌وه‌ی مافی هه‌بونی ده‌وله‌ت به‌ده‌س به‌یستی ئه‌و لێوه‌شاهیه‌یی خۆی به‌سه‌لمیستی، ئه‌و له‌ده‌وله‌تانی تر بگه‌یه‌نێ که‌ته‌ک زیانی بۆ ئه‌وان نابێ، بگه‌ر قازانجی ئی ته‌که‌ن. ئه‌و به‌هانه‌ی به‌جیی به‌ده‌سته‌وه‌ بێ بۆ خۆجیاکردنه‌وه‌ی له‌ده‌سه‌لاتی عوسمانی و ئێرانی.

کوردستان ولایتیکی شاخاویه، هەرگیز دهسه لاتی ناوهندی به هیزی دهوله تیکی خوجیتی تیا دانه مه زراوه. هه می شه له ژێرده سه لاتی بیتگانه ی داگیر که را به. دهسه لاتی دادگه ری تیدانه به. بنه ماله، هۆز، خیل، گوند، پیره وانی مه زه بو دین بو پاراستنی خویان و بهرژه و نه دیه کانیان ناچار بون پشت به هیزی تاییه تی خویان بهستن. نه رزی کوردستان هه می شه جیگه ی چاوتی برینی نه ته وه به هیزه کانی ناوچه که و مهیدانی زۆرن بازی خوتناوی دهوله ته کانی نه وان به. مملانیسی دهسه لاتی ناوهندی رۆم و عه جهم له گه ل دهسه لاته خوجی یه کانی بو جیگیر کردنی دهسه لاتی ناوهندی له کوردستان دا، مملانیسی رۆم و عه جهم له کوردستان دا بو دهسکه وتی نه رزی، مملانیسی هۆزو خیله کان له سه ر دهسکه وتی ناوچه یی له ناو خویان دا... ئاسایشی له کوردستان بری بو. نه وره یه کان له ریگه ی نه و گه شت که رو گه ری دانه وه که هات بونه کوردستان یا به کوردستان دا تی پهری بون، وینه ی گه لیکی دوا که وتو، نه خوینده وار، درنده، شه رانی، فه ناتیک، جه رده، ریگر، تالان که رو.. که لیوه شانه وه ی به ریوه بردنی کاروباری ولاته که ی خوی نیه، چو به و می شکیانه وه، شیخ عوبه یدوللا نه یویست نه و وینه یه چاک بکاتو، پییان به لمینی کوردیش ته گه ر کاروباری خوی به ده ست خویه وه بی، له کوردستان دا ئاسایش جیگیر نه بی، جه رده یی و دزی تالان و شه رشۆر نامینی، کاروانی بازرگانی به نه مینی هاتوچۆ نه کا. خوینده واری بلاو نه بیته وه، لیوه شاره یی دروست کردن و به ریوه بردنی دهوله تی خوی هه یه.

ته گه ر ناوه رۆکی نامه کانی شیخ عوبه یدوللا و تو یژه کانی خوی و نوینه ره کانی له گه ل نه وره یه کان لیک بدریته وه، ده رته که وی که مه به سه کانی شیخ له بزوتنی دیپلۆماسی به ره و دهوله تانی نه وره یی بریتی به له :

۱- خو شنا و کردنی کورد و سه لماندنی ره وایی جیا بونه وه ی له ئێران و تورکیا و به ده سه ته ی تانی مافی ئازادی بریار دانی چاره نوی خوی.

۲- ریسوا کردنی زولم و زۆری رۆم و عه جهم له کوردستان داو، به پال دانی هۆی نه و کرده وه خراپانه ی رو نه دن به ده سه لاته داریتی نه وان.

۳- ده رخنه ی گرنگی کوردستانی سه ره به خۆ بو دهوله تانی نه وره یی له پوری جیگیر کردنی ئاسایشی ناوخۆ، ته ئمینی ئازادی و سه لامه تی بازرگانی و، ره فتاری باش له گه ل گهلانی مه سیحی و، گرنگی ستراتیجی شاخه کانی کوردستان له کاتی جه نگ دا.

ئامانجى سەرەكى لەمانەش ھەموى، بەدەسھەتتەنى پشتىوانى مەعنەوى دەولەتەنى ئەوروپى بۆ بۆ خەباتى نەتەوى كوردو، دانپیانانى قانونىيان بەدەولەتى كوردستانى يەكگرتو و سەرەخۆ لەدەسلەتتى دەربارى قاجارو بابىعەالى توردكى.

۲- دىپلۇماسى شىروپوى

لەدوا چارەكى قەرنى ۱۹ھەمدا دەولەتتى سەرەخۆ لەدنیا دا زۆر نەبون. دەولەتە گەورەو گرنگەكانى ئەوروپا برىتى بون لەبەریتانیا، روسیا، فەرەنسا، ئىتالىا، نەمسە... كەلەكاروبارى دنیا دا، بەتایبەتتى لەكاروبارى رۆژھەلاتى ناوەراست دا گرنگیان ھەبو. لەناو ئەوانەش دا بۆ شىخ عوبەیدوللا روسیاو بەریتانیا كەدو ھىزە سەرەكەكەى نارچەكە بون گرنگەكى تايبەتییان ھەبو چونكە نفوزى سیاسى، ئابورى، فەرھەنگى، جەنگى... یان لەناو ئىران و توركیدا بەھىز بو. ئەوانەى تر لەپلەى كاریگەرى نفوزدا لەناوچەكەدا نەئەگەشتە ئەو دوانە. شىخ عوبەیدوللاش لەكارى دىپلۇماسى دا سەرى كرده سەر ئەم دو دەولەتە ئەوروپىيە. لەناو دوانەش دا پىتى وابو (لایەنگىرى شىر بى باشترە نەك ھى رىوى) ^۳ ديارە ئەمەشى لەو پەندە كوردیە مەشھورەو دەرھىناو كەئەلتى: ((شىر بىشكىتتى نەك رىوى بمخوا)). لەلای كورد شىر رەمزی جوامىرى و رىوى رەمزی فیلبازىیە. لەشىرىش مەبەستى روس و لەرىوى مەبەستى ئینگلیز بوە.

ئەبى ئەم بۆ چۆنەى شىخ لەچەو ھاتبى؟ كورد خاوەنى دەولەت نەبو رەفتارى لەگەڵ ئەم دو دەولەتە كردبى و لەئەرشىفى وەزارەتى كاروبارى دەرەوى دا تۆمارى پێوەندىەكانى نىوان كورد- ئینگلیزو، كورد- روسى ھەبى، تا لەئەنجامى لىكۆلینەوى بەراوردى رەفتارى ھەردولا ئەم پێچواندە دابریژى. ھەروەھا تەجروبەى پىشوتى جۆلانەوى كوردیش لەگەڵ روس و ئینگلیز باى ئەو نەبى ھەلسەنگاندنىكى وەھای لەسەر داھەزرى.

۲/۲/۲ ستراتیجى ناوچەى روسیا

ئامانجە سەرەكەكانى ئىمپراتورى روسى لەقەرنى ۱۹ھەمدا لەرۆژھەلاتى ناوەراست، درێژەكێشانى ھەمان راسپاردەكانى پەتروسى گەورەو كاترىنا بو: ۱- ھەول دان بۆ تەئەمین كردنى دەرەتانیكى دەریایی لەسەر ناوى گەرم.

۲- هډول دان بډ دهسگرتن بهسهر بوغازه کانی نیوان دهريای رهش و دهريای

سپی دا.

۳- گهشه پی دانی بازرگانی.

۴- ری گرتن له تهنینه وهی نفوزی فدره نسی، ټینگلیزی و دواپی تر له لمانی^{۲۵}.

بډ به دپه پنیانی تهم نامانجاندهش چاری بری بوه نه رزه کانی جنوبی روسیه که هندنکی له ژیر دهستی عوسمانی و هندنکی به شیکي سهرزه مینی ټیران بو. هډولنی تدا له پنگه ی نزیك بونه وه له ټیران و نه فغانستانه وه مه ترسی بډ سهر هیندستان دروست بکات و به ریتانیا بخته په ژاره وه. به تپه پونی زه مان و به شینه پی سنوری خوی گدیانده لیواری سهروی دهريای رهش، تهمرمدنستان، گورجستان، نازربایجان، تورکمانستان، تارتارستانی گرت و، روباره کانی ناراس و نه تړک بونه سنوری خواری. جی پتی نابوری و سیاسی تهنانه ت سوپایی خوی له ټیران دا قایم کرد.

تو ململاتیپه ی له نیوان روسیه و دهوله ته نه ورپییه گه وره کان دا بو، له دوا چاره کی قدرنی ۱۹ همد دا، دهسته بهری سهره کی مان و پاراستنی ټیمپراتوری ټیرانی و ټیمپراتوری عوسمانی بو. هیچ کام له دهوله تانی نه ورپی بډ نه وهی توری تریان به هیتر نه بډ. رازی نه بو یه کی له م دو دهوله ته داگیربکاو بیخته ژیرده سه لاتی راسته و خوی خویه وه، ټیران له نیوان دهسه لاتی روس و نفوزی ټینگلیزا دهوری ناوچه ی له مپهری نه بیښی. بډ نه وهی ری له تهماعی روسی بگرن، به ست بویانه وه به هندی به لینی دهولیپه وه، له وانه په یمانی پاریس (۱۸۵۶)^{۲۶}.

۱- کورد و روس

تو سهرده مهی کوردستان دابدهش بو بو بهسهر دهوله تانی ټیران و عوسمانی دا گه لی کورد له لای سهروی ټیران و له لای روزه لاتی عوسمانیه وه هاسنور بو له گه ل قه له مپهری دهسه لاتی روس.

روسیه له ته قه لای فراواغوزانده ی به ره و خواری خوی دا له پاش سه پاندنی په یمانی گولستان (۱۸۱۳) دواپی تر په یمانی تورکمانچای (۱۸۲۸) بهسهر ټیران دا، وه له پاش سه پاندنی په یمانی سان ستیفانو (۱۸۷۷) و دواپی تر په یمانی بهرلین (۱۸۷۸) بهسهر دهوله تی عوسمانی دا، هندی شوینی کوردستان و هندی خیلی گه وره ی کورد کهوت بونه ژیر دهسته یه وه. میدانی سهره کی هندی

له جەنگە کانی روسی-ئێرانی و روسی-عوسمانی له کوردستاندا بوە. بەشی
له هیڤه کانی ئێرانی و عوسمانی لهو شەڕانەدا کورد بون.

له کاتی جەنگدا، روس بۆ ئەوێ کە ئێک له کورد وەر بگرت، دژی ئێران و
عوسمانی بە کاریان بهێتێ هەندێ تییسی له سواره و پیادهی کورد پێک هێناو،
پێوهندی دۆستانەیی له گەڵ هەندێ ئاغا و دەسلەتداری کورد دروست کرد.
له جەنگی ۱۸۲۹دا روسیه ۴ تییسی موسلمانن پێک هێنابو له وانه یه کیکیان
کورد بو. له شەڕی کریمه (۱۸۵۴-۱۸۵۶) دو تییان پێک هێنا بو یه کیکیان
له کورده کانی قارس و ئەوێ تریان له کورده کانی یه ریقان. له شەڕی ۱۸۷۷دا
تییکیان له کورد پێک هێنابو کە ۱۳۰۰ کەس بو.

بەجۆره نزیکیی کوردستان له دەرۆتهی به توانای روسیا، تیکه لای سیاسی،
بازرگانی، کۆمه لایهتی، جەنگی.. کورد له گەلی، نفوزی به هیڤی روسی له ئێران و
عوسمانی دا، ده سهر دانی به رده وامی له کاروباری گرنگی ناوچه که داو، چاوتن
پیرینی بۆ دەس به سه راگرتنی... بۆته هۆیه کی کاریگه ری دارشتنی جوړی
هه لۆیستی بزوتنه وێ رزگاری- نه ته وێی گه لی کورد له هه لێساردنی دۆستایه تی
روس دا.

هه لکه وێ جوگرافی کوردستان جوړی بو، ئازادی له سه رکرده کانی کورد
سه ندۆته و، که به پیتی ده سه که وێ نه ته وێی دۆست و دوژمن هه لێسارت. له سه ره تای
ده سپیکردنی بزوتنه وێ رزگاری- نه ته وێی گه لی کورده و، هۆی جیو پۆله تیکه
فاکته ری سه ره کی پر یارده ری دیاری کردنی دۆست و دوژمن بو.

۲- بزوتنی دیپلوماسی به ره و روسیا

شیخ له دوا ی گه رانه وێ بۆ نه هری (۱۸۷۸) که و ته ته قه للا بۆ پێوهندی کردن
له گەڵ کار به ده ستانی روس. نوینه ری نه ناره لایان و نامه ی بۆ نه وسین، بۆ ئەوێ
باری سه رنجی خو یان پێ را بگه یه نێ^{۲۸}

چه ن دین جار نوینه ری خو ی ناره لای ئوبه ر میلله ری کونسو لی روس
له ته رزو م کاتی کونسو لگه ی روسی له وان کرایه و، شیخ نه و نرێک که و ته وه یه ی
به هه ل زانی دوجار یوسف ئاغای با وه پێکراوی خو ی به پێش نیاره وه ناره لای
کامسار کان. هه روه ا له تشرینی یه که می ۱۸۷۹دا به نوینه رایه تی خو ی سه ید
حه مه د سه عیدی بۆ گفتو گو ناره لای کامسار کان له وان. سه ید حه مه د سه عید
له قسه کانی دا به کامسار کانی را گه یاند:

((شیخ گه‌یشتۆته ئه‌و برۆایه‌ی، ئیمپراتۆری عوسمانی له‌توانای دا نه‌ماوه
 ئه‌من و ئاسایشی میلله‌ته‌کانی ژێر ده‌ستی بیاریزیت و ئه‌مه‌ش هه‌ره‌شه‌یه‌ بۆ
 ماڵ و ملکی خه‌لکی ولاته‌که. له‌به‌رئه‌وه‌ شیخ راپه‌رین له‌پیتناوی چاکه‌ و سودی
 میلله‌تدا به‌کارێکی راست و به‌ئه‌هرکی سه‌رشانی خۆی داوه‌تی، میلله‌تیش ئه‌و
 به‌پاریزه‌ری راسته‌قینه‌ی خۆی نه‌زانی.

شاده‌ماری هه‌موو خراپه‌یه‌که‌ له‌ته‌معه‌کاری ده‌زگا ئیداریه‌که‌نه‌وه‌ ده‌ست پێ
 ئه‌کا. له‌نۆینه‌رانی په‌له‌ی هه‌ره‌ خواره‌وه. واته‌ ئه‌زه‌بیه‌که‌نه‌وه‌ ده‌ست پێ ئه‌کات و
 له‌په‌له‌کانی سه‌ره‌وه‌ی ده‌زگاكان کۆتایی دێ، ئه‌وانه‌ی دوا دلوپی خۆینی میلله‌ت
 ته‌مژن، ئه‌و میلله‌ته‌ی داخ و زۆرداری چه‌شتنی گه‌یشتۆته‌ سه‌ری ئوتی وه‌ی
 به‌رداوه، نه‌که‌ هه‌ر مه‌سیحیه‌کان به‌لکو کورده‌کانیش خۆینیان ده‌مژریت. هه‌ر
 له‌به‌ر کرده‌وه‌ی خراپ و نا‌ه‌وای ده‌ستگاكانی به‌ریوه‌به‌رایه‌تیه‌ کورده‌کان ناچار
 ئه‌بن و روبه‌که‌نه‌ جهرده‌یی و روتکردنه‌وه‌.

شیخ له‌و خه‌باته‌ی دا دژی ده‌وله‌تی عوسمانی به‌ربای کردوه، پشته‌ی به‌پاراستن و
 ئیپرسینه‌وه‌ی روسیا ته‌ستوره‌ و هه‌میشه‌ حسابی بۆ ئه‌کات، وه‌ بیانیوی شیخ
 ئه‌وه‌یه‌... روسیا دراوسێی کورده‌ له‌به‌رئه‌وه‌ هه‌میشه‌ زیاتر له‌به‌ریتانیا ریزی ئی
 گه‌راوه.

ئه‌گه‌ر روسیا له‌گه‌ڵ تورکیا یان له‌گه‌ڵ به‌ریتانیا دا که‌وته‌ شه‌ره‌وه، کورد
 ته‌وانی کاربکاته‌ سه‌ر چاره‌نوسی شه‌ره‌که، چونکه‌ هه‌موو رینگاوبانه‌ شاخواویه
 گرنه‌گه‌کانی وان و دیاربه‌که‌ به‌ده‌ست کورده‌وه‌یه^{٣٩}.

ته‌قه‌للای شیخ بۆ به‌ده‌س هینانی پشتیوانی مه‌عنه‌وی روسیا داوی ئه‌وه‌ش
 که‌ قزناغی یه‌که‌می جولانه‌وه‌که‌ی له‌ کوردستانی ئێران دا سه‌ری نه‌گرت و
 به‌ده‌سه‌سه‌ری براهه‌ ته‌سته‌موڵ هه‌ر به‌رده‌وام بو. له‌پاش هه‌لاتنی له‌ته‌سته‌موڵ و
 گه‌یشتنه‌وه‌ی بۆ کوردستان. جاریکی تریش عه‌لی قاسمی به‌نۆینه‌رایه‌تی خۆی
 نارده‌وه‌ لای نۆینه‌ری روس و له‌زمانی شیخه‌وه‌ پیتی راگه‌یانده‌: ((له‌مه‌ زیاتر
 ناتوانین فه‌رمانه‌واویی ره‌قی تورک قبوڵ بکه‌ین، له‌خه‌باتدا دژی ته‌سته‌موڵ داوی
 پشتگیری له‌روسیه‌ ئه‌که‌ن. ئه‌گه‌ر روسیه‌ قایل بێ ئه‌وا شوێنێکی سه‌راپای
 کوردی به‌رپا ئه‌کا))^{٤٠}

ته‌قه‌للای شیخ له‌گه‌ڵ دیپلومه‌ته‌کانی روس له‌ناوچه‌که‌ دا که‌لکی نه‌بو
 نه‌گه‌رچی دیپلومه‌ته‌کانی روس و جاسوسه‌کانیان له‌هه‌ردو دیوی کوردستان

بهوردی چاودیری هه‌ئسوکه‌وتی شیخو جھوجۆلۆ، ئامانج پیوه‌ندیه‌کانی و، روداوێه‌کانیان نه‌کردو، ئاگاداری هه‌لومه‌رجی کۆمه‌لایه‌تی، ئابوری، سیاسی ناوچه‌که‌ بون. به‌لام هه‌ئسه‌نگاندنی ئه‌وان بۆ جولانه‌وه‌که‌ که‌له‌زۆر لاره‌ رهنگدانده‌وی ستراتیجی روسیه‌ بو له‌ناوچه‌که‌دا، وه‌رهنگدانده‌وی سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌یان بوو به‌رامبه‌ر ده‌وله‌تانی عوسمانی و ئێرانی، ئیجابی نه‌بو. له‌راپۆرته‌کانی خۆیاندا بۆ سه‌روتر ده‌ری نه‌خه‌ن:

۱- پشته‌ی داواکانی کورد نه‌گیرئ، خواسته‌کانیان ره‌ت بکریته‌وه.

۲- پشته‌ی حکومه‌ته‌ مه‌رکه‌زیه‌کان بگیری.

۳- له‌باتی کورد پشت به‌مه‌سیحه‌کان به‌سه‌رتئ، که‌پیشه‌که‌وتوترو زیره‌ک ترنو زوتر شت فیڕ نه‌بنو ده‌وله‌مه‌ن ترن^۱.

۴- پێشان دانی جولانه‌وه‌که‌ که‌ده‌ستی ئینگلیزی تی‌دایه‌و له‌وانه‌یه‌ ئینگلیز بۆ ده‌سه‌که‌وتی خۆی بيقۆزیته‌وه. ئه‌مه‌ش بۆ شیواندنی له‌لای ده‌زگا‌کانی سه‌رو خۆیان.

هه‌ئسه‌نگاندنی دیپلومه‌ته‌ پچوکه‌کانی ناوچه‌که‌، ئه‌گه‌رچی له‌دیاری کردنی هه‌لوێستی ده‌وله‌ته‌کانیاندا ره‌نگه‌ هۆیه‌کی بریارده‌ر نه‌بئ، به‌لام ییگومان نه‌توانئ کاری ئیجابی یا سه‌لبی بکاته‌ سه‌ر. به‌م پێیه‌ هه‌لوێستی نادۆستانه‌ی دیپلومه‌ته‌کانی روس له‌ناوچه‌که‌دا، ده‌وری هه‌بوه‌ له‌هان دانی ده‌زگا‌کانی سه‌روتر بۆ بریاردانی خیرا له‌دژی.

۴/۳/۲ ستراتیجی ناوچه‌یی به‌ریتانیا

ئامانجه‌ سه‌ره‌کیه‌کانی ئیمپراتۆری به‌ریتانی له‌قه‌رنی ۱۹هه‌مدا له‌رۆژه‌لاتی ناوه‌راسته‌دا به‌کورتی وه‌کو لینچوفسکی نویتیوتی بریتی بو له‌:

۱- پاراستنی هیند.

۲- پاراستنی سه‌لامه‌تی ریگه‌کانی پیوه‌ندی میتروپۆل و ئیمپراتۆری.

۳- گه‌شه‌پێدانی بازرگانی به‌ریتانی.

۴- ته‌ئمین کردنی لایه‌نی که‌می هه‌لومه‌رجی ژبانی مرۆفایه‌تی.

بۆ دیه‌یتانی ئهم ئامانجانه‌ش، به‌ریتانیا سیاسه‌تیکی دیاریکراوی دارشت بو که‌له‌سه‌ر چه‌ند بنچینه‌یه‌ک دامه‌زرا بو “یه‌که‌مه‌ینیان پاراستنی سه‌ره‌خۆیی و یه‌کیته‌ی ئه‌رزێ هه‌ردو ئیمپراتۆری ئێرانی و عوسمانی بو دژی هه‌ره‌شه‌و چاوتئ برینی روسی و، دوا‌ی‌تر ئالمانی^۲.”

داگیرکردنی قوبرسو مالتاو قهناتی سویسو عهدهن، که به شینکی سهرزه مینی
عوسمانی بون، نه گهرچی به روکش پیچه وانه ی نه م ستراتیجه بون، به لام به ریتانیا
به گوئجاری دانه نان به بیانوی نه وهی ریگهی هیند ته نمین نه کهن.

به ریتانیا نه یینه ویست تورکیا یا ئیران داگیر بکاو بیخاته ژیرده سه لاتی
راسته وخوی خویه وه، ههروه ها نه یشی نه هیشت ده ولته تانی تر داگیر یان بکه ن،
به لکو نه یویست وه کو قه واره ی سیاسی له ژیر نفوزی کاریگهری خوی دا
به سه ره خویی له به رامهر ده ولته تانی تر دا بمینن. وه ئیران ناوچه ی له مپهری
نیوان هیندو روسیایی. له بهر نه وه هیانه لایه نگری ریفورم و چاککردنی
هه لومهرجی ناوه و یان و دژی روخاندن و دابهش کردنیان بو، به رهنگاری هه
مه ترسیه کی راسته قینه ی نه کرد که له ناوه و یان دهروه هه ره شه ی له قه واره ی نه
ده ولته بکر دایه.

۱- کوردو ئینگلیز

له هیچ پارچه یه کی نیشتمانه که ی دا کورد هاوسنوری ده سه لاتی به ریتانی
نه بو. هه رچه نده له کو نه وه گهریده زانای ئینگلیزی ها توچویان به کوردستان دا
کوردو به ناویا گه راو نو، له چه ندین جینگهش کونسولگه و ناوه ندی بازرگانییان
دامه زرانده، به لام هیچ کات تیکه لاویسه کی فراوانی بازرگانی، سیاسی،
فه رهنگی، یا سوپایی، له نیوان کوردو ئینگلیز دا دروست نه بو.

پیوه ندی به ریتانی- تورکی و پیوه ندی به ریتانی- فارسی له چه ند لایه که وه
راسته وخو کاری له کورد کرده

یه کیکیان، کار به ده ستانی به ریتانی هه میشه گوشاریان بو سهر بابیعهالی و
ده ربار ته برد بو هه ندی ریفورم و چاکردن له کاروباری به ریوه به رایه تی و دارایی و
سوپایی ناو ولاته کانیان دا بو نه وهی نه وه نده کلور نه بن روس بتوانی به تاسانی
هه لیان بلوشی. نه غجایی نه م گوشاره له تورکیا به ((ته نزییات)) شکایه وه. یه کئ
له به نده سه ره کییه کانی ((ته نزییات)) ده سکاری کردنی ریکه ستنی
به ریوه به رایه تی ((ولایهت)) هکان بو، که نه بو به هوی له ناوچونی یه کجاری
ته ماره ته ئوتونومه کانی کوردستان. دیپلوماته کانی ئینگلیز زوریان بو بابیعهالی
هینا له شکر بکیشی بو سهر محمه د به گی میری سوران و بو سهر به درخان به گی
میری بوتان و، ده سه لاتی راسته وخوی تورک له شوینی نه وان دابه زرینن.

دوهمیان، ناوېږی کردنی بهردهوام لهنیوان بایبعلی و دهبردارا بۆ شهوهی ناکوکیهکانیان بهپینگه‌ی گفتوگو‌ی هیمانه چاره‌سهر بکهن. نه‌غامی نه‌م ناوېږیه ریکه‌وتنی یه‌که‌م و دوه‌می نه‌رزومی ئی شین بو، که‌دوایی هینا به‌ململاتی چه‌کداری دورودریژی نیوان نه‌م دو ده‌وله‌تو، بناغه‌ی سیاسه‌تی هاویه‌شی به‌رامبه‌ر مه‌سه‌له‌ی کرد دانا.

۲- بزوتنی دیپلوماسی به‌رهو به‌ریتانیا

شیخ عوبه‌یدوللا له‌په‌وه‌ندی دیپلوماسی خۆی دا لای وابو ته‌بئ قورسای خۆی بخاته سهر روسیه، به‌لام گرنگی به‌ریتانیا له‌سیاسه‌تی ده‌ولی داو، نفوزی زۆری به‌ریتانیای له‌ناو ده‌وله‌تی عوسمانی و ئیرانی دا نه‌زانی، له‌به‌رته‌وه هه‌روه‌کو بایه‌خی دا بو به‌روسیا به‌و راده‌یه‌ش بایه‌خی داو به‌دروستکردنی پته‌وه‌ندی باش له‌گه‌ل کاربه‌ده‌ستانی ئینگلیزو هه‌ولئ نه‌دا پشتیوانییان به‌ده‌ست به‌یتنئ.

ئینگلیزه‌کان خۆیان داووده‌زگای دیپلوماسی، بازرگانی، جاسوسی به‌ریلاویان هه‌بو له‌ناو هه‌ردو ده‌وله‌ت داو له‌هه‌ردو دیوی کوردستان دا، هه‌ر که‌بۆنی هه‌مجۆلئ سیاسی شێخیان کرد که‌وته‌نه گه‌ران و لیکۆلینه‌وه کۆکردنه‌وهی ده‌نگوباس و ناگاداری.

له‌ ۱۸۷۷ دا رامسان بۆ کۆکردنه‌وهی زانیاری چوبۆ باشقه‌لان له‌هه‌کاری.

له‌ ۱۸۷۹ دا کروفدیرو فوزیر بۆ لیکۆلینه‌وه له‌و ده‌نگوباسانه‌ی ده‌ریاره‌ی راپه‌ربینی خه‌لک هه‌بو چونه ولایه‌ته‌کانی رۆژه‌لات له‌وانه ساسون، ته‌ماسیه، سیواس، ته‌رزخان، موش، بتلیس، وان، مه‌لازگر، ته‌رزگرد، نه‌رزپوم.

هه‌ر له‌ ۱۸۷۹ دا کلایتۆن سهردانی ناوچه‌ی هه‌کاری کرد، چه‌ باره‌گاکه‌ی شێخ عوبه‌یدوللا له‌وئ دیده‌نی شێخی کردو گفتوگو‌ی له‌گه‌ل کرد. کلایتۆن نامه‌یه‌کی له‌شێخه‌وه بۆ کاربه‌ده‌ستانی به‌ریتانیا برد بو. له‌و نامه‌یه‌دا شێخ رای گه‌یاند بو: ((... دانیشتوانی هه‌مو کوردستان ته‌یانه‌وئ یه‌ک بن و نابئ به‌دابه‌شکراوی بیه‌تینه‌وه))^{۴۳}.

له‌گه‌رمه‌ی له‌شکرکیشی شێخ عوبه‌یدوللا دا بۆ سهر کوردستانی ئیران له‌کاتیکه‌ هه‌زه‌کانی کورد له‌به‌ر دیواره‌کانی ورمئ دا خه‌ریکی جه‌نگین بون، نابوت کونسولئ به‌ریتانی له‌ته‌هوریز له‌ته‌یلولی ۱۸۸۰ گه‌یشته ورمئ. له‌ویوه چه‌و سهردانی شێخو که‌وته ناوېږی له‌نیوان ته‌قبال ته‌له‌وله‌و شێخ عوبه‌یدوللا دا. له‌به‌ر ناته‌مینی ناوچه‌که به‌یارمه‌تی شێخ له‌ناوچه‌کانی ژێرده‌سه‌لاتئ شوپشه‌وه

چوه سابلاخو لهوئ شېخ عبدولقادري كورې شېخ و هه مزاغای مهنگورې دى
ئينجا گه پرايه وه بۆ ته وريز.

شېخ عوبه يدوللا له م ديدنه يانه دا هه ولى داوه زولم و زورى توركيان و ئيران،
چه وساويى گه لى كورد، يه كبونى گه لى كورد و نامانجى له جولانه وه كه
دروستكردنى ده ولته تى سهره خوئى كوردستانيان بۆ رون بكاته وه. ههروه كو نابوت
نوسيويتى: ((ته وهى شېخ ته يه وئ يه شته، ته وئيش پشتگيرى مه عنه وئ ده ولته
ته وروپيه كانه)) و ته يه وئ ده ولته ته ته وروپيه كان ((پروا به نياز چاكى و پتونه دى
چاكه خوازى شېخ بكه ن.))

ههروه ها شېخ عوبه يدوللا چه ندين نامدى بۆ بينگانه كان نوسيوه له وانه دو
نامه بو د. كوچران كه پزىشكى ده سته مىسيونيرى ته مريكى بو له ورمى، شېخ
له نامه دى ٥١ تشرينى ١٨٨٠ دا بۆ د. كوچرانى نوسيوه ته لى:

((مه لا سمايلم ناردوه بۆ ته وهى به نه ينى وهك پيم و توه، دۆخى ئيره تان بۆ رون
بكاته وه، تكاتان لى ته كه م دۆخى كوردستان و سه فدرى كورده كه م بۆ
سنه (راستيه كهى سابلاخه، وه رگيرى كوردى به هه لته وهى گرتوه) به راستى
به حكومه تى به ريتانيا بگه يه نن و روى بكه نه وه.

((گه لى كورد كه له ٥٠٠ هه زار بنه ماله پيك هاتوه، ميلله تيكى تاييه تيه،
تاييه كه يان (ته بى مه به ستى مه زوب بى نهك تايين) له تايينى ته وانى تر جياوازه.
خاوه نى نه ريت و ره وشت و خوى تاييه تى خو يانن. له ناو ميلله تان دا به نه ته وه يه كى
توره و كه لله ره ق و درو بى ره وشت ناو ته برين. به و جوړه له كوردستان ته دوين.
ته گهر يه كيكيان كرده وه يه كى نارې و او ناشيرينى لى بوه شيته وه، ناوى هه زاره ها
پياو چاكى له گه لدا له كه دار ته كرئ. با لاتان ناشكرا بيت، ته م هه مو سيفه ته
خراپانه له لايه ن كار به ده ستانى عوسمانى و ئيرانه وه به خوږايى بۆ كورد دروست
كراون و به زور پتوهى ته لكينن.

كوردستان له نيوان ته و دو ده ولته دا دابهش كراوه. ته و دو ده ولته ته ته و نه ديهان
له بار نيه چاك و خراب له يه ك جيا بكه نه وه. ته گهر يه ك كه س خراپه يه ك بكا ته وه
هه زاران كه سانى بيتاوان به هوى ته وه و توشى نازاو ده رديسهرى ته بن. به م جوړه
كه سه خراپه كان ته ميننه وه و خه لكه چاكه كانيش تيا ده چن.

بينگومان ناوى.. بيسته و، ته وى ناوى به كرده وى خراب و نارې و ده ركرده و، ته وهى
وهك چۆن ته زيه تى خاوه نى.. بينگانه كانى ته دا وه هاش ده سدرتيزى ته كرده سهر

موسلمانەکانیش. هەردو دەولەتەکە ئاگایان لە کردەوه خراپەکانی بو. جا ئەگەر دەسلاتی ئێران قایمتر بێست و زەبروزەنگیش پەیدا بکات، ئەوە خەلک و خوا کە هەرگیز وەک جاران دور لەشارستانیەت و بەدوا کەوتویی و دەرەندەیی ئەمێنەوه. تاوانەکە ی خێلێ... کە لە دەولەتی عوسمانی دا ئەژێ دیارو ئاشکرایە، حکومەتی عوسمانی وەک ئێران یان خوێ لەپیشخستنی ئەم میللەتە گێل ئەکات، یاخود بەچاویکی نزمەوه سەیری ئەکا.

هەمیشە بەسوکیدە سەیری کوردستان ئەکری. یەکییتی نیە. سەرۆک و بەرپۆبەرەکانی کوردستانی عوسمانی و ئێرانی و هەمو دانیشتوانی کوردستان گەشتونەتە بریارێک و لەو دا یەک ئەگرنەوه کە لە توانا دا نەماوه لەژێر سایەیی ئەو دو دەولەت دا بژین و ئەبێ شتی بکەن دەولەتە ئەوروپاییەکان ناچار بکات لەدۆخە کە ورد ببنەوه و تێی بگەیهنن.

تیمەش میللەتییکی دابەش کراوین، ئەمانەوێ بەرپۆبەردنی کاروباری ناوێ و لاتە کە بەدەست خۆمانەوه بێ. ئەمانەوێ خۆمان سزای ئەوانە بەدین کە لەپێ راست لاندەن. ئەو مافانەمان هەبێ کە میللەتەکانی تر هەیە. خۆ ئەگەر هاتو کردەوه یەکی ناپەوا روی دا. ئەو بەلێن بێ ئەو کردەوانە زیانی بۆ هیچ میللەتییکی تر نابێ.

((... میللەت لە توانای دا نەماوه لەو زیاتر زۆرداری و خراپەیی بێ وچانی ئەو دو دەولەتە هەل بگری))^{٤٥}.

خواستەکانی شیخ عوبەیدوللا کە ئەم یادداشتە دا بەپۆنی باس کراو، نەیتوانی سەرغی کار بە دەستانی بەریتانیا رابکێشێ. تەنانەت دیپلۆماتەکانی ئینگلیز لەناوچە کە دا، لە هەردو دەولەتی عوسمانی و ئێرانی لەبۆچونەکانی خۆیان دا، ئەگەرچی هەلومەرجی نالەباری ناو هەردو دەولەت و هەلومەرجی خراپی گەلی کوردیان لە هەردو دیوی نیشتمانە کە دا ئەزانێ، چونکە بۆچونی دیپلۆماتەکانی ئینگلیز لەناوچە کە دا رەنگدانەوهی سیاسەتی دەرەوهی بەریتانیا بۆ بەرامبەر دەولەتانی ئێرانی و عوسمانی، وە رەنگدانەوهی ستراتیجی ناوچەیی بەریتانیا بو، لەبەر ئەوە دیپلۆماتەکانی بەریتانیا، لە نامە و راپۆرتەکانی خۆیان دا بۆسەر و تری خۆیان، بۆچونی خۆیان بەجۆریکی نادۆستانە دەرئەبری:

١-خواستە نەتەوهییەکانی کورد پشتگیری نەکری.

٢-داوا لە کورد بکری گۆی رایەلی حکومەتە مەڕکەزیەکان بێ.

۳- گهله مهسیحیه کان له به شداری کردنی جولانه وه که دور بخرنه وه.

۴- ناریانگی جولانه وه که بشیونیری، تاوانی هان دانسی روسیه و ناگاداری و پشتیوانی سولتانی تورکی به پال بدری، بۆته وی گوايه ئیران لاواز بکری و روس نه وه له بقوزیتته وه.

۵- دهنگوباسه نهینییه کانی جولانه وه که بدریتته کاربه دهستانی عوسمانی و ئیرانی بۆ ته وهی له پلانی دامرکانده وهی دا که لکی لی وه رېگرن. ههلبهت ههندی له م ههلسه نگاندا نه گه ریتته وه بۆ جوړی بیرکردنه وهی دیپلوماته کان خوین، به لام ریچکه ی سهره کی بۆچونه کان نوندنه وهی ستراتیجی ناوچه یی به ریتانیایه له و سهرده مه دا.

۵/۲/۲ نه گونجاندنی کوردستانی سه ربه خو

له گه ل ستراتیجی- رۆژه لاتى ناوه راستی به ریتانی و روسی

له رۆژه لاتى ناوه راستدا، که دو ده ولته ی دیرینه ی عوسمانی و ئیرانی تی دا بو، ستراتیجی به ریتانی ههروه ها ستراتیجی روسی له ناوچه که دا له سهر بنچینه ی پاراستنی قه واره ی سیاسی روکه شی نه و دو ده ولته دامه زرا بو.

ئیران و تورکیا ههردوکیان له لایه ن ده ولته تانی نه وروپیه وه به رسمى ناسرا بون، نه گه رچی مه سه له ی رۆژه لات، واته مه سه له ی چاوپرینه سه رزه مینه ی نه م دو ده ولته له کۆنه وه بویو به مایه ی ململانی له ناویاندا، به لام ئیران و تورکیا بوبونه به شیکی سیسته می ده ولی نه و سهرده مه، که له سه ربنچینه ی راگرتنی هاوسه نگی ته رازوی هیزه کانی نیوان ده ولته نه وروپیه کان دامه زرا بو. مانی ئیران و تورکیا بوبوه کۆله که یه کی گرنگی راگرتنی نه و هاوسه نگیه، که باری هیمنایه تی و شه رنه بونی له نه وروپا پاراست بو. هه ول دانی هیژیکی نه وروپایی بۆ داگیر یا دابه ش کردنی یه کی له م دوو ده ولته ته، یاخود هه ول دانی هیژیکی ناوخوی بۆ جیا کردنه وه ی به شیکی و پیکهیتسانی ده ولته تیکی نوئ له ناوچه که دا یاروخاندنی، ته بو به هزی له رزاندنی نزامی ده ولی و تیکچونی هاوسه نگی ته رازوی هیزه کان و، له نه غاماد شیواندنی ئاسایشی نه وروپا و سهر ده رهیسانی مه ترسی هه لگیرسانی جه نگی.

ئامانجی شیخ عوبه یدوللا که بریتی بو له جیا کردنه وه ی به شیکی گرنگی و گه وه ی سه رزه مین و دانیشتوانی هه ردو ده ولته، بۆ پیکهیتسانی ده ولته تیکی نوئ له ناوچه که دا، که دانپیانانی کۆمه له ی ده ولته تانی نه وروپیی به ده س به یستی، واته

لاوازبونی دو هیژی ناوچهیی و پدیدابونی هیژیکی ناوچهیی نوی که چاره‌نوسی نه‌نه‌انرا، له‌ناوچه‌یه‌کی گرنگی دنیا‌دا که مه‌یدانی مملانیسی سه‌ختی هه‌مو ده‌ولته‌هه‌ ئیمپریالیستیه‌کانی نه‌وروپا بو، له‌گه‌ل ستراتیجی ناوچه‌یی ده‌ولته‌هه‌ نه‌وروپیه‌ گه‌وره‌کان‌دا نه‌نه‌گونجا.

ده‌ولته‌هه‌ گه‌وره‌کان به‌تایبه‌تی روسیا و به‌ریتانیا که‌دو هیژی گه‌وره‌ی نه‌و سه‌رده‌مه‌ی دنیا بون، نه‌ک هه‌ر پشتیوانی مادی و مه‌عنه‌وییان له‌م ته‌قه‌لایه‌ نه‌کرد، نه‌ک هه‌ر ئاماده‌ نه‌بون بیناسن و دانپیانانی قانونی، سیاسی، دیپلوماسی پیشکesh بکه‌ن، به‌لکو که‌وتنه‌هه‌ول دانی دامرکانده‌وه‌ی، سه‌ره‌پای هه‌مو ناکۆکیه‌کانی به‌ینی خۆیشان ناپاسته‌وخۆ له‌سه‌ره‌وه‌ ریک که‌وتن “نه‌هیتلن ته‌قه‌للای یه‌که‌گرتنه‌وه‌ی کوردستان و ده‌ولته‌تی سه‌ربه‌خۆ له‌سه‌ر حسابی ئیران و تورکیا سه‌ر بگرئ.

۲- گه‌له‌ کۆمه‌کیی ۴ قوئی بو دامرکانده‌وه‌ی راپه‌رین

۱/۲ رێوشوینه‌کانی شا بو به‌ره‌نگاری

هه‌واله‌کانی کوردستان، شۆرش خه‌لک و رامالینی خیرای ده‌سه‌لاتی عه‌جهم له‌به‌شیکی کوردستان و پێشپه‌وه‌ی بو پاک‌کردنه‌وه‌ی ناوچه‌کانی ترو دروستکردنی ده‌ولته‌تی کوردستان له‌لایه‌ن شیخیکێ ته‌ریقه‌ته‌وه‌، هه‌ره‌شه‌کردن له‌ته‌وره‌یز که‌دوای تاران دوهم شاری گرنگی ئیران بو، هاندانی عه‌باس میرزای برای شا بو هه‌لگه‌رانه‌وه‌و به‌شداری له‌شۆرش‌دا، ئه‌مانه‌ مه‌ترسیه‌کی گه‌وره‌یان دروست کرد بو سه‌ره‌ته‌ختی سه‌له‌ته‌تی ناصرالدین شا که‌خۆی له‌خۆی‌دا له‌ته‌نگه‌چه‌له‌مه‌یه‌کی گشتی قوئا بو.

بزوتنه‌وه‌که‌ی شیخ عوبه‌یدووللا له‌کۆرو نوسینه‌ ره‌سمیه‌کانی ده‌رباری قاجاردا به‌فیتنه‌، غانیله‌، شۆرش، طغیان.. ناوئه‌براو شا به‌هه‌ره‌شه‌یه‌کی راسته‌قینه‌ی دانا که‌ئه‌بێ چاره‌یه‌کی خیراو بنه‌په‌تی بگرئ. کیرزن نه‌لئ^{۴۶}.. شا داوای یارمه‌تی له‌روسیا کرد، پرس و راویژی به‌ئینگلستان کرد، داوای ته‌عه‌ویزی له‌تورکیا کرد. (شورای ده‌ولت) ای کۆکرده‌وه‌و بو دانانی رێوشوینی دامرکانده‌وه‌ی، ته‌لگرافی ئی‌دا بو شاره‌کان بو سازدان و ئاماده‌کردنی سوپا. میرزا حسین خانی سوپا سالاری نه‌عزم که‌ده‌ستی له‌کارکێشراوه‌وه‌و دورخراوه‌وه‌ بو قه‌زوین له‌لایه‌ن شاهه‌ بانگ کرایه‌وه‌ بو پرس و راویژ ده‌رباره‌ی چۆنیه‌تی کوژاندنه‌وه‌ی جولانه‌وه‌که‌.

شاهیژیکی گه وری ریک خست، که به گویره ی هندی سەرچاوه پێک هات بو
 له ۲۰ ههزار سهربازی نیزامی و چه ندين ههرا ده توپ^۷ به سهرکردایه تی حشمت
 الدوله به ره و کوردستان خستیه پێ. حشمت الدوله که پیشتر ئهرکی کورژاندنه و ی
 یاخی بونی خێله تورکمانه کانی پێ سپێردرا بو به ره له و ی له گه ل هێزه که دا بگاته
 کوردستان له ریگا مرد. میرزا حسین خان که دوا ی راویژ گه رابوه و قه زوین،
 له لایه ن شاهه له جینگه ی حشمت الدوله کرایه سهرکرده ی سوپای ئیتران بو
 دامرکاندنه و ی رابه رینه که ی شیخ عه به یدو لالا.

شا له فرمانه که ی دا بو میرزا حسین خانی نویسه:

((تاوت به دهسته وه بێ نه یخو یته وه برۆ بو نازه ربایجان، ئه م کیشه ی به خیرایی
 له ناویه ره. سهرپای ماندو یتێ و کاری زۆر ناچار به خه تی خۆم ده ستور نه له عملیکی
 کورتم بو نویسن... ئه م ده ستور نه له مه له ده سه بجێ به ده به ولیعه هه
 بیخو یتیه وه. به راستی من له سهر نه و با وه رهم نه گه ر له ریک خستنه و ی هیمنایه تی
 نازه ربایجاندا هاو پێ سه تی ئیوه نه کا و له سه ربیروا کۆ نه کانی خۆ ی بێ، نه و
 نه یکی شه وه بو تاران... مه مه که ت هیمنی نه خوا زی. کرده و ی ئه م کوردا نه به ده
 بو. هه ر به گه یشتنیان ته گبیری بکه ن و بیی بکه نه وه" به په له له ناویان به ن))^۸.
 هه لێ ئاردنی میرزا حسین خان که نه و روپای دیوه و سهرده می سهر فیری ده رباری
 قاجار بو بو لای بابیعه عالی و ماوه یه که وه زیری کاروباری ده ره وه و سهرده می کش
 سه در ی نه عزه می ئیتران بو، بو نه بجامدانی نه و کاره، ههروه ها ناوه رۆکی
 فرمانه که ی شا، ده ری نه خه ن که ناصرالدین شا تا چ راده یه که له په ژاره ی ئه م
 شو ر شه دا بو. ترسیکی چه ند گه وری هه به له په ره سه ندن و درێژه کیشانی.

شا به ته نیا به له شکر کیشی بو سهر کو تکردنی چه کداری دانه که وت. به لکو
 له هه مان کاتدا بزوتنیکی دیپلۆماسی چالاکی ده ست پێ کرد بو گه مارۆدانی
 سیاسی و دیپلۆماسی و جهنگی جولانه وه که له گه ل سه فیره کانی روسیا و به ریتانیا.
 ههروه ها فرمانی دا به محسن خانی سه فیری خۆ ی له لای بابیعه عالی که نه ویش
 بکه و یتیه گه ر.

ناصرالدین له وتنه کانی دا له گه ل زینوفیفی سه فیری روسیا تیی گه یاند، ئیتران
 وازی له هه مو جهو جۆ لێک هینا وه له ناسیای ناوه راستدا، نه ویش تکا ی وایه روسیا
 له م گه یو گه رفته دا دژی تورکیا پشتی بگرێ. ههروه ها داوای ئی کرد، روسیه هین
 بنیڕ یتیه سهر سنوری نازه ربایجان بو ریگرتن له شو ر شگی پانی کورد و یارمه تی دانی

له نامه یه کی خۆی دا بۆ تاران نویسیویه تی: پاش ئه وهی دهسه لاتی ئیمپراتۆریی
عوسمانی له ئه وروپا کهم بۆته وه، ئه یه وئ له سه ر حسابی ئیран چی له ده ست چه
بیهی نه یته وه، بۆ ئه مه ش یه که خستنی موسولمانانی کورده به بیانو. ئه یه وئ گه له
سونیه کان بخته ژێردهستی خۆیه وه. ئهسته موڵ کورده کان هان ئه دا بۆ
راپه رینه وه.

٢/٢ هه لۆیستی روسی

دیپلۆماته کانی روس له داوی گه رانه وهی شیخه وه بۆ نه هری چاودیری
جوموڵه کانی ئه ویان نه کرد. هه ر زو کاربه ده ستانی وه زاره تی ده ره وهی خۆیان
ئاگادار کرد، که شیخ که وتۆته پیوه ندی له گه ل ده سپۆیشتوه کانی کوردو
سه رۆکه کانی نه رمنو ئاسوری و شه ریفی مه که و خدیوی میسر.

دیپلۆماته به چه که کان لایان وابو پشتیوانی له داواکانی کورد نه کرئ و پشتی
حکومه ته مه رکه زیه کان بگیری. ته نانته نو فیکوف سه فیری روس له بایعالی
داواي له موچه خۆرانی کونسولگه کانی کرد که هیچ جوړه پیوه ندیه که نه که ن
له گه ل نوینه رانی شیخ بۆ ئه وهی کاربه ده ستانی عوسمانی و تێ نه گه ن پشتیوانی
له راپه رینه که ته که ن.

زینوفیف له نامه کانی دا و ئه گه یه نی" ئیран ته و توانا و چه که ی نیه به توانی
به خیرایی ئاژاوه که بکوژنیته وه. ئینگلیز پشتی کورده کان بۆ شوێش.
ئهسته موڵ و تاران ئاگیان له وه یه که ئینگلیز دهستی له ئاژاوهی کورده کان دا
هه یه. ئینگلیز که ئه که ئه ی یه که خستنی ناچه کوردیه کانی خستۆته میشکی
شیخ عوبه یدو للاوه.

له ١٨ی تشرینی ١٨٨٠ دا ئه له کسنده ری دوهم موافقه تی کرد که وه زاره تی
کاروباری ده ره وه بریاری روسیا به زینوفیف رابگه یه نی بۆ ئه وهی شای ئی ئاگادار
بکا که: روسیه ئاماده یه یارمه تی بدات، داواشی له له شکرێ قافقاس کرد
له سه رسنوری ئازهربايجانی خوارو بار بخت و له کاتی پیویستدا دهستی یارمه تی
بۆ له شکرێ ئیран دريژ بکات. هه ره ها داواي له سه فیری خۆی کرد له نهسته موڵ
که: هه مو هه ولێک بدات بۆ ئه وهی تورکیا هان بدات له شه را دژی کورد
به شداری بکات. له نه غامی گوشاری به تینی روسیادا، تورکیا ئۆردوی ناره
کوردستان. کاربه ده ستانی روس هه ولێ زۆریان دا بۆ دورخستنه وهی مه سیحیه کان
له به شداری شوێش.

۳/۳ ھە ئۆیستی بەریتانی

ئینگلیزەکانى ئاگادارى زۆريان لەسەر جولانەووە کە کۆکردەو، دژی جولانەووە کە بون: ئاموژگارى شىخيان کرد دەست ھەلگرى لەراپەرین. ئاموژگارى مەسیحیەکانیان کرد بەشداری نەکەن. دەنگوباسى راپەرینەکیان نەگەيانە کاربەدەستانی عوسمانى و ئیرانى و ھانیان ئەدان بۆ دانانى نەخشەى لەناوبردى.

ميجەر تروتر کۆنسولئى بەریتانیا لەئەرزپوم لەنامەيەکی دا بۆ سەفیری خۆیان لەئەستەمول، گلەیی لەپاشاکانى تورک ئەکا کە نازانن بزوتنەووە کە ھەل بەسەنگیتن و رێوشووتى لەناوبردى دابنیت. دان بەویدا ئەنئ ئەو ھەوال و دەنگوباسە گرنگەى دەربارى نەيتیەکانى بزوتنەووە کە پى گەشتۆن، داويتیە کاربەدەستانی تورک. ھەروەھا خۆیشى ماوہیەکی دريژ لەئەرزپوم ماوہو بۆ ئەوێ بەشداری لەئامادەکردنى رێوشووتى لەناوبردى جولانەووە کە دا.

ناصرالدین شا لە ۱۱ تشریندا لەدیتنى تۆمسۆن سەفیری بەریتانیا لەدەربارى قاجار، داواى لەسەفیر کرد حکومەتى بەریتانیا زۆر لەتورکیا کەدژی کورد بکەویتە شەرەو.

تومسۆن ئاگادارى سەروترى خۆى کرد "سەرکەوتنى کورد لەئێران ئەبیتەھۆى دەستپەرەدانى راستەوخۆى روسیە لەئێران. شا ئەو ئەترسى روسیا بەبیانوى ئەوێ ئێران ناتوانى بەرژووەندى ھاونیشتمانانى روس لەئێران بپارێژى، راستەوخۆ تەدەخول بکا. لە ۳۰ تشرینی ۱۸۸۰ ئاگادارى وەزیری دەرەوێ بەریتانیای کرد کە شیخ عوبەیدوللا نامەى بۆ ئقبال ئەلدەولە و ریکخراوە ئەمریکەکان ناردو، لەنامەکانى دا ئاگادارى کردو، سەرۆک ھۆزەکانى کورد یەکیان گرتو بەنیازی یەكخستو کەوتنە گفتوگۆ بەونیازی توانای ھەردولایان بۆ لیدانى بزوتنەوێ کورد یەك بخەن. تومسۆنى سەفیری بەریتانیا لەتاران بەردەوام لەوتو ئەندەنى لەھەمو ئەو ھەول و تەقەللایانە ئاگادار ئەکرد. سەفیری بەریتانیا لەئەستەمول داواى لەکاربەدەستانی عوسمانى کرد "یان خۆى سزای عوبەیدوللا بدات یان تەسلىمى ئیرانى بکا".^۲

۴/۳ ھە ئۆیستی بابیعیالى

بابیعیالى ئەگەرچى لەزەو ئاگادارى ھەوجۆلى خۆرێكخستنى سیاسى شیخ عوبەیدوللا بو، بەلام چونکە بەھۆى تیشکانى لەجەنگى روسدا (۱۸۷۷) ھیشتا

له‌پړوی عه‌سکه‌ریه‌وه لاوازو بڼ هیزبو بو، سه‌رگه‌رمی ته‌و په‌مانه گرانه بو که‌ولتانی ته‌روپی له‌به‌رلین ده‌رباره‌ی دا‌برینی ناوچه‌کانی بالقان له‌قه‌له‌مپړوی عوسمانی به‌سه‌ریان‌دا سه‌پاند‌بو. ه‌دروها نا‌کوکی دیرینه‌ی عوسمانی- تیرانی‌و زیندوبونه‌وی ته‌و نا‌کوکیه له‌سه‌ر ه‌دلویتستی تیرانی له‌شه‌ری روسی- عوسمانی‌دا دا‌وکرده‌وی ه‌ندئ ناوچه‌و نه‌رزی سه‌رسنور له‌قوتورو زه‌هاو له‌لایه‌ن تیرانه‌وه.. بابیعالی له‌سه‌ره‌تاوه به‌لاقرتیوه سه‌ریان ته‌کرد، ه‌ه‌ولیان‌دا به‌رینگه‌ی گفتوگوی سیاسی و به‌لیندانی چه‌ر شیخ له‌شورپش په‌شیمان بکه‌نه‌وه. له‌دوایی‌دا له‌ژیرکارتی‌ کردنی گه‌وره بونی مه‌ترسی روداوه‌که‌و له‌ژیر گوشاری سه‌ختی ده‌وله‌تانی ته‌وروی‌دا که‌وتنه به‌کاره‌یتانی هیزی چه‌کدار بو تیشکاندنی جولانه‌وه‌که‌و گرتن و دورخستنه‌وه‌ی سه‌رکرده‌کانی. کیزن ته‌لئ: ((ته‌و کاره‌ی له‌مانگی سه‌پته‌مبه‌ردا به‌مژده‌یه‌کی زوره‌وه ده‌ستی پی‌ کرد له‌مانگی نو‌فه‌مبه‌ردا به‌پیسوایی دوایی هات، به‌هوی پی‌ دا‌گرتنی ده‌وله‌تانی ته‌وروپاوه بابیعالی سه‌ره‌نجام عوبه‌یدوللای گرت))^{۳۲}.

روداوه‌کانی ۱۸۸۰ بو به‌ته‌نگوچه‌له‌مه‌یه‌کی دیپلوماسی له‌نیوان ده‌رباری قاجارو بابیعالی‌دا. ده‌رباری قاجار عوسمانیه‌کانی تاوانبار ته‌کرد به‌هان دانی کورده‌کان بو ده‌سدریژی کرده‌ن سه‌ر تیران و راه‌په‌رین. بابیعالی تیرانی تاوانبار ته‌کرد به‌وه‌ی زه‌ره‌رو زیانی له‌شیخ داوه.

پاش ته‌وه‌ی کاربه‌ده‌ستانی عوسمانی شیخیان به‌گیرای برده ته‌سته‌مول، ویستیان که‌لک له‌م روداوه و‌ه‌ریگرن و‌ه‌کو عامیلی زه‌غت بو سه‌ر تیران. له‌کوتایی تشرینی ۱۸۸۱‌دا سه‌فیری تورکیا له‌تاران، فه‌خری به‌گ داوای له‌تیران کرد“ ه‌ه‌ر زیانی له‌سالانی ۱۸۷۰، ۱۸۷۶، ۱۸۸۱ تیران له‌شیخی داوه بو‌ی به‌ژیرن. ه‌ه‌ره‌شه‌ی ته‌وه‌ی ته‌کرد، که ته‌گه‌ر خواسته‌کانی شیخ جیبه‌جئ نه‌کری له‌وانه‌یه سه‌رله‌نوئ راه‌په‌رینیکی تر بقه‌ومئ^{۳۳}. به‌لام میرزا سه‌عید خان، وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی تیران، به‌تاموژگاری زینوفیف سه‌فیری روسیا، نوته‌که‌ی تورکیای رت کرده‌وه، به‌بیانوی ته‌وه‌ی، ناوچه‌کانی شیخ داوای ته‌کا هیچی مولکی ته‌و نه‌بون به‌لکو به‌کرتی گرتون و ه‌ندیکي به‌تا‌پوی ساخته دا‌گیر کرده‌وه. له‌نه‌نجامی یاخی بونه‌که‌ی‌دا ده‌ست به‌سه‌ر ه‌مویا گیراوه. سه‌رسوپمانی خوی ده‌ربری له‌وه‌ی تورکیا پشتی عوبه‌یدوللای ته‌گری له‌دوژمنایه‌تی‌دا به‌رامبه‌ر تیران. تیرانیش داوای بژاردنی ته‌و زه‌ره‌رانه‌ی کرد که‌به‌هوی شورشه‌که‌ی شیخ عوبه‌یدوللایه لینی که‌وت بو.

خواسته‌گانی شیخ که سیاسی بون و هردو ده‌لته‌تی نه‌گرتسه‌وه. له‌ته‌نجامی
تیشکانی جولانه‌وه‌که‌و ده‌ستیه‌ردانی راسته‌وخوی ئینگلیزو روسیه‌دا سه‌ری
نه‌گرت. عوسمانی کردی به‌به‌هانه‌ بۆ داواکاری مادی و دواختنی جیبه‌جی کردنی
به‌ندی ۶۰ پیمانی به‌رلین ده‌رباره‌ی گپ‌رانه‌وی قوتورو ناوچه‌گانی ده‌وروبه‌ری بۆ
ئیران.

له‌تشرینی دوه‌می ۱۸۸۰دا هاوکات له‌گه‌ڵ له‌شکرکێشی ئیران بۆ
سه‌رناوچه‌گانی ورمی، موکریان، تورک ده‌ستی کرد به‌له‌شکرکێشی بۆ سه‌ر
کوردستانی عوسمانی و داوای له‌شیخ کرد بلاوه‌ به‌هتیه‌گانی بکاو بچیتته
ته‌سته‌مول.

شیخ به‌پزێنکی زۆروه، به‌گیرای براهه‌ ته‌سته‌مول. نه‌گهرچی له‌وی پێشوازی
شاهانه‌ی ئی‌کرا، به‌لام خواسته‌ سیاسیه‌گانی پشت گوێ خراو خۆیشی به‌ده‌ست
به‌سه‌ری له‌وی له‌جێگه‌یه‌ک دانرا.

شیخ عوبه‌یدوللا که‌ناومید بو له‌بایعالی سه‌رله‌نوی به‌نه‌ینی که‌وته‌وه
هه‌ولدانی رێکخستنه‌وی هتیه‌گانی، پێوه‌ندی له‌گه‌ڵ لایه‌نگه‌گانی پێوه‌ندی
له‌گه‌ڵ نوێنه‌رانی ده‌وله‌تانی بیگانه‌ نوێ کرده‌وه. له‌تابی ۱۸۸۲دا به‌پاسپورتێکی
دروست کراو به‌ناوی بازرگانه‌وه‌ فیزای روسیای وه‌رگرت. له‌پێگه‌ی ده‌ریای ره‌ش،
تفلیس، یدریقان، بایه‌زید، ئالاشگر، هه‌کاری گه‌راپه‌وه‌ باره‌گاکه‌ی خۆی بۆ
دریژه‌پێدانی خه‌بات.

هه‌لاتنی شیخ په‌ژاره‌ی زۆری له‌لای ده‌رباری قاجار دروست کرد. ئیران داوای
له‌بایعالی کرد که‌ببگرێ و دوری بخته‌وه‌ هه‌روه‌ها داوای له‌روسیه‌و به‌ریتانیاش
کرد که‌پشتی بگرن. ئیران و روسیه‌و به‌ریتانیا بایعالیان ناچار کرد که‌چاره‌ی
سوپایی مه‌سه‌له‌که‌ بکات. هتیه‌ چه‌کداره‌گانی تورک له‌هه‌کاری چونه‌ سه‌ر شیخ
عوبه‌یدوللا له‌کوژتایی تشرینی یه‌که‌می ۱۸۸۲دا به‌دیل گیراو به‌هتیه‌کی
گه‌وره‌ له‌گه‌ڵ ۱۰۰ خێزانی لایه‌نگه‌ی ره‌وانه‌ی موسڵ کرا. له‌موسله‌وه‌ ره‌وانه‌ی
ته‌سکه‌نده‌رونه، ئینجا بیروت و پاشان دورخایه‌وه‌ بۆ حیجاز، له‌وی گلستان دایه‌وه
تا له‌سائی ۱۸۸۳دا کوژی دوا‌یی کرد."

۵/۳ دامه‌رکانه‌وه

رێشوه‌ینه‌کان جیبه‌جی کردنی به‌رنامه‌ی کاری ده‌رباری ئیرانی بۆ
کوژاندنه‌وی راپه‌ینه‌که‌ له‌مه‌یدانی جه‌نگی، دیپلوماسی، سیاسی دا سه‌ری
گرت.

له‌ب‌واری جه‌نگی‌دا، شا جگه‌له‌وه‌ی توانی هیتزیک‌ی ریکوپیک‌ی مه‌شق دیوی به‌دیسپلین به‌فهرمانده‌یه‌تی سه‌رکرده‌یه‌کی سیاسی - سوپایی لی‌وه‌شاوه به‌هاوکاری نه‌فسه‌ری شاره‌زای نه‌مسه‌یی ره‌وانه‌ی کوردستان بکا. هه‌روه‌ها هیتزیک‌ی گه‌وره‌ی میلشایی خیله‌ نازه‌ری و کورده‌کانی نازه‌ربایانی له‌سه‌رکو‌کردنه‌وه. له‌همان کات‌دا توانی روسیه‌ش والی بکا هیتزه‌چه‌کداره‌کانی خوی له‌سه‌رسنوری نازه‌ربایان مولّ بدا بۆ ئه‌وه‌ی له‌کاتی پیوست‌دا به‌قازاخی هیتزه‌کانی شا خوی له‌شه‌ره‌که هه‌لب‌قورتیتی. هه‌روه‌ها توانی سولتانی عوسمانیش ناچار بکا هیتزه‌چه‌کداره‌کانی خوی بنی‌رتیه‌ کوردستانی عوسمانی و بارگه‌و مه‌خفه‌ر له‌ناوچه‌ گرنگه‌کان و له‌سه‌رسنور دابنئ. به‌م جو‌ره‌ جولانه‌وه‌که‌ی گه‌مارۆی سوپایی‌دا.

به‌مه‌ش له‌ماوه‌یه‌کی کورت‌دا و‌ره‌ی هیتزه‌کانی شیخ روخان و توشی تیشکانی کردن.

له‌ب‌واری دیپلوماسی‌دا، شا توانی وا له‌حکومه‌ته‌کانی روسیا و به‌رتانیا بکا که‌نه‌ک هه‌ر پشتیوانی مه‌عنه‌وی یاسیاسی له‌جولانه‌وه‌که‌ی شیخ عوبه‌یدوللا نه‌که‌ن و دانی پیا‌نه‌نین، به‌لکو توانی وایان لی بکا گوشاری به‌تین بۆ سه‌ر بابی‌عالی به‌رن که‌ناچاری بکا هه‌ولئ سیاسی بدا بۆ بلا‌وه‌ پئ‌کردن و ده‌سه‌هل‌گرتنی شیخ عوبه‌یدوللا له‌شه‌رو هه‌ولئ سوپایی بدا بۆ ئه‌وه‌ی ده‌س بگری‌ته‌وه به‌سه‌ر ناوچه‌ شی‌واوه‌کانی کوردستان و سنوری هه‌ردو ده‌وله‌ت‌دا له‌ئه‌جمام‌دا شیخ به‌گیراوی له‌کوردستان دور‌بخه‌نه‌وه.

له‌ب‌واری سیاسی‌دا، شا توانی جولانه‌وه‌که له‌زۆرایه‌تی کوردی ئیرانی داب‌پئ. شۆرشه‌که نه‌په‌ره‌زایه‌ سه‌رئه‌وه‌ی بته‌نیت‌ه‌وه بۆ ناوچه‌کانی سنه‌و کرماشان، به‌لکو هیتزی کورده‌کانیشی له‌سه‌ر کو‌کرده‌وه بۆ به‌گ‌ژا‌چونی.

هه‌روه‌ها توانی هه‌ستی شیعیه‌تی نازه‌ریه‌کان له‌دژی شیخ و جولانه‌وه‌که‌ی که‌سونی بون بو‌روژینی و له‌شه‌رپیک‌ی مه‌زه‌بی خویناویانه‌وه بگلی‌تی نه‌ک هه‌ر دژی شیخ و لایه‌نگه‌کانی به‌لکو دژی هه‌مو کورده‌و سونیه‌کانی موکریان. له‌به‌رامبه‌ر ئه‌وه‌دا ته‌قه‌للاکانی شیخ عوبه‌یدوللا بۆ جیبه‌جئ‌کردنی لایه‌نه‌ سیاسی، دیپلوماسی، جه‌نگیه‌کانی ستراتیجه‌که‌ی سه‌ریان نه‌گرت.

له‌ب‌واری جه‌نگی‌دا، به‌هۆی نابه‌رامبه‌ریه‌وه له‌ژماره‌ی هیتزه‌کان و چه‌کی هیتزه‌کان و جو‌ری ریک‌خستن و مه‌شق و دیسپلین و سه‌رکر‌دایه‌تیه‌وه، جولانه‌وه‌که‌

نەیتوانی هیچ سەرکەوتنێکی کاریگەر چ بەوی دەست بگرێ بەسەر شارو شۆینی گرنگ و ستراتیجی دا، چ بەوی شکستیکی سەخت بەهێزێکی گەورە ئێرانی بەدا، بەدەس بهێنێ، بەلکو بەشیکی هێزەکی لەپاش چەند سەرکەوتنێکی بچوک، بەهۆی ناپۆکی و بێ دیسپلینیە بەهەندێ کالای بێ بایەخەو بەلۆهیان ئی کردو پاشاوی هێزەکش لەگەڵ دەرکەوتنی بەرای هێزە نیزامیەکی ئێراندا بەتیشکاری و ناپۆکی کەوتە کشانەو و بەلۆه ئی کردن.

لەبۆری دیپلۆماسی دا، نەک هەر نەیتوانی پشتیوانی مەعنەوی-سیاسی یاپشتیوانی ماددی و دانپانانی قانونی و سیاسی دۆلەتیکی گەورە وەکو بەریتانیا یاروسیه بەدەس بهێنێ، کە لەسەری هەلبەداتی و پارێزگاری ئی بکا، بگرە لەدوا قۆناغی بزوتنەو کەدا گەلە کۆمەکی دیپلۆماسی روسی-ئینگلیزی-ئێرانی دژی کورد کەوتنە زۆرھێنان بۆ تورکیا کە بەرپێگی تەدەخۆی عەسکەری کۆتایی بەراپەرینە کە بهێنێ و سەرکەردەکانی بگرێ و لە کوردستان دوریان بجاتەو.

لەبۆری سیاسی دا، بزوتنەو کە نەیتوانی گەلی کورد بەک بجات، دواکەوتویی گشت لایەنە کۆمەڵی کوردستان، لەئەنجامی ئەوەش دا دواکەوتویی ھۆشی نەتەوایی کورد لە زۆری ناوچەکان و لەناو زۆری عەشیرەتەکان دا، کە هیشتا دڵسۆزی بۆ بنەمالە، عەشیرەت "دڵسۆزی بۆ مەزەب و دین لەسەر دڵسۆزییەو بو بۆ نەتەو... زۆری ناوچەکان دورە پەرێز راوەستان و هەندێ لەوانەش کە سەرەتا بەشداری بون زو پەشیمان بونەو و هەلگەرانەو.

ھەرھەوا نەیتوانی پشتیوانی نەتەو مەسیحیە چەوساوەکانی ئەرمەنی و ئاسوری، پشتیوانی نەتەو چەوساوەکانی ئازەری و عەرەب، پشتیوانی دەسەڵتدارەکانی فارس و تورک بەدەست بهێنێ.

ئەمانە، لەلایە زەمینە سەرکەوتنی دەرباری قاجار و بائیعیالییان بۆ دامرکانەو و جولانەو کە خۆش کردو لەلایەکی ترەو زەمینە تیشکان و دواپی هاتنی راپەرینی ١٨٨٠ی گەلی کوردیان نامادە کرد.

٦/٣ ئە نجامەکانی تیشکانی بزوتنەو ١٨٨٠

١- لە کوردستانی ئێران، هێزە چە کدارەکانی ئێران: نیزامی و میلیشیا بەتوندوتیژیەکی ئەوتۆ کەوتنە سەرکوێکردنی خەلک و سزادانی بەکۆمەڵیان بۆ ئەوێ چاوترسین ببن و جاریکی تر زانی هەلگەرانەو راپەرین نەکن، کە توانای

مرۆیی و ئابوری له خه‌ڵکی ناوچه که بری. به‌قسه‌ی سه‌رچاوه‌یه‌کی ئاگاداری وه‌کو مه‌سه‌ود میرزا زل ته‌لسلتانی کوری ناصرال‌دین شا له‌و چه‌ند هه‌فته‌یه‌دا سه‌د هه‌زار که‌س کوژران و سه‌د هه‌زار که‌س ده‌ربه‌در بون و دو هه‌زار گوندی گه‌وره‌و بچوک و یران کران^٩ ته‌مه‌ش زه‌ره‌ریکی ته‌وه‌نده‌ قورس بو له‌ کورد که‌وت تانزیکه‌ی ٣٠ سال^{١٠} وه‌ی جولانی له‌ بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کوردی ئیران‌دا نه‌ه‌یشت.

٢- له‌ کوردستانی عوسمانی‌دا، سولتان عه‌بدولعه‌مید به‌یتچه‌وانه‌ی ئیرانه‌وه‌ هه‌ولتی‌دا گه‌لی کورد به‌لای خۆی‌دا رابکێشی و بیکاته‌ هه‌یزیکه‌ی گه‌وره‌ی ریکخراو بو پاراستنی سه‌لته‌نه‌تی خۆی و به‌کاره‌ینانی له‌سه‌ر کوته‌کردنی ته‌رمه‌نیه‌کان و به‌کاره‌ینانی له‌شه‌ردا دژی ئیران و روس. سولتان عه‌بدولعه‌مید له‌گه‌ل شیخ و مه‌لاکانی کورد پێوه‌ندی نزیکه‌ی دروست کرد، موچه‌ی بو زۆربه‌یان بریه‌وه. کورده‌ نه‌وه‌ی ته‌میره‌ کورده‌ لیخراوه‌کانی له‌ته‌سته‌موڵ له‌خۆی نزیک خسته‌وه. هه‌ندێ قوتابخانه‌ی له‌هه‌ندێ جینگای کوردستان دامه‌زران له‌ ١٨٨٥ یشه‌وه‌ ده‌ستی کرد به‌نزیک خسته‌وه‌ی ئاغاو شیخ و مه‌لاکانی کورد له‌خۆی بو پیکه‌یتسانی تیه‌به‌حه‌میدیه‌کان ((حه‌میدیه‌ سواری الایلی)) له‌خه‌یل و هه‌زه‌کانی کورد.

بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کورد به‌تیه‌پرینی زه‌مان ناوه‌رۆکه‌ سیاسیه‌که‌ی چاکتر خه‌ملی که‌دوایی تر له‌شیه‌وه‌ی هۆشی نیشتمانی، په‌یدا بونی گوشار و بلاو کراوه‌، دامه‌زراندنی یانه‌ی رۆشنه‌بیری و ریکخراوی سیاسی، زیاده‌بونی ده‌وری کورد له‌بابیه‌عالی‌دا... خۆی نواند.

٣- بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی ١٨٨٠ له‌جاران زیاتر سه‌رغی ده‌وله‌ته‌ ئه‌وروپیه‌ گه‌وره‌کانی بۆلای کورد راکێشا. گرنگی ته‌م گه‌له‌ له‌ناوچه‌که‌دا، به‌تایبه‌تی گرنگی جیه‌یۆله‌تیه‌کی نیشتمانه‌که‌ی بو ته‌وان ده‌رکه‌وت. هه‌ولیان‌دا زیاتر له‌جاران نفوزی خۆیان له‌ کوردستان‌دا به‌هه‌یزیکه‌ن. گه‌ڕیده‌و ته‌فسه‌رو ئارکیۆلوگ و جاسوس.. سه‌ردانی کوردستانیان نه‌کرد. لیکنۆلینه‌وه‌ له‌زمان و فه‌ره‌نگ و میژو، له‌لایه‌نی سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی ژبانی خه‌ڵکی کوردستان و جوگرافیای وڵاته‌کیان له‌لایه‌ن ده‌زگا زانسته‌یه‌کانی روسیا و به‌رتانیا و ته‌لمانیاه‌ په‌ره‌ی سه‌ند و زۆتر بو، که‌ته‌مه‌ش به‌لگه‌ی بایه‌خ دانی ته‌و ده‌وله‌تانه‌یه‌ به‌کورد و شویتنی ژبانی.

- ^۱ هامر پورگشتال، تاریخ امپراطوری عثمانی، ترجمه میرزا زکی علی آبادی، باهتام جشید کیان فر، ج ۴، (تهران: زرین، بهار ۱۳۶۸ ش)، ل ۳۱۲.
- ^۲ رۆم بۆ ده‌وله‌تی عوسمانی و عه‌ده‌م بۆ ده‌وله‌تی ئیتران لیسه‌دا به‌پیره‌وی له‌شاعیرانی کورد: نه‌حمه‌د خانی ۱۶۵۱-۱۷۰۷، سالم ۱۸۰۰-۱۸۶۶، حاجی قادری کۆبی ۱۸۱۷-۱۸۹۷، به‌کاره‌یتراوه، هه‌روه‌کو له‌سه‌ر زمانی نه‌و سه‌رده‌مه‌ی خه‌لکی کوردستانیش باوبوه.
- ^۳ بۆ نمونه‌ بپروانه‌ قه‌سیده‌که‌ی سالم له‌وله‌امی قه‌سیده‌که‌ی نالی‌دا ۱۸۰۰-۱۸۵۶ سه‌باره‌ت به‌نه‌مانی ده‌سه‌لاتی میرنشینی بابان و دامه‌زرانی ده‌سه‌لاتی راسته‌وخۆی عوسمانی.
- ^۴ جرج ن. کرزن، ایران و قضیه ایران، ترجمه و غ. وحید مازندرانی، ج ۱، پ ۲، (تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲) ص ۷۰۱ "میرزا شکرالله سندنجی (فخر الکتاب) تحفه ناصری، مقابله و تصحیح از: د. حشمت الله طبیبی، (تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۶)، ص ۵۳۱ "واسیلی نیکتین، کوردو کردستان، ترجمه محمد قاضی، (تهران: نیلوفر، ۱۳۶۶) ص ۴۱۳، مینورسکی، الاکرد، ترجمه د. معروف خزنده‌دار، (بغداد: ۱۹۶۹).
- ^۵ روحی بك الخالدي المقدسی (الانقلاب العثماني وتركيا الفتاة) (مجلة الهلال)، الجزء ۱ و الاولى، السنه ۱۷، ۱ كانون اول ۱۹۰۸، ص ۸۱.
- ^۶ بۆ شه‌جهره‌ی بنه‌مه‌اله‌که‌یان بپروان: نیکتین، س ن، ل ۴۹۹.
- ^۷ د. جه‌لیلی جه‌لیل، راپه‌رینه‌ی کورده‌کان سالی ۱۸۸۰، وه‌رگیزانی د. کاوس قه‌فتان، (به‌غداد: ۱۹۸۷)، ل ۸۰.
- ^۸ کرزن، س ن، ل ۷۰۱.
- ^۹ هه‌مانجی
- ^{۱۰} د. عزیز شه‌مزینی، الحركة القومية التحريرية للشعب الكردي، من منشورات الاتحاد الوطني الكردستاني، مطبعة الشهيد ابراهيم غزو، نيسان ۱۹۸۶، ص ۶۲ "هه‌روه‌ها هه‌ندئ بپری نه‌م وتاره‌ له‌ خالفین، خه‌بات له‌ رپی کوردستان دا وه‌رگیزانی جه‌لال ته‌قی، (سلیمانی: چاپخانه‌ی راپه‌رین، ۱۹۷۱)، ل ۱۷۹: جه‌لیل، س ن، ل ۱۱۴. نه‌مانیش هه‌مویان له‌نارشیفی وه‌زاره‌تی کاروباری ده‌ره‌وه‌ی روسی ده‌ریان هه‌تاه‌وه‌.
- ^{۱۱} علی ده‌قان، رضائیه یا سرزمین زردشت، (تهران: ابن سینا، ۱۳۴۸)، ل ۴۱۰.
- ^{۱۲} جه‌لیل: س ن، ل ۱۷۱ و ۱۷۴.
- ^{۱۳} علی افشار، رساله‌ی شو‌رش شیخ عبیدالله، ضمیمه و: میرزا رشید ادیب الشعرا، تاریخ افشار، به‌تصحیح و اهتمام پروژی شه‌ریار افشار- محمود رامیان، (تیریز: چاپخانه شفق، ۱۳۴۶)، ص ۵۲۹-۵۲۰.
- ^{۱۴} هه‌س، ل ۴۰۶-۴۰۷.
- ^{۱۵} هه‌س، ل ۵۵۴.
- ^{۱۶} عباس میرزا ملک ارا، شرح حال، به‌کوشش دکت‌ر عبدالحسین نوانی، ج ۲، (تهران: بابک ۲۵۳۵)، ص ۱۵۳-۱۵۸ هه‌رچه‌نده‌ عباس میرزا له‌ژیا‌نامه‌که‌ی‌دا باسی نوسراوه‌که‌ی شیخ عوبه‌یدوللا ته‌کا به‌لام تی‌کستی نامه‌که‌ی نه‌نوسیه‌ته‌وه‌، چونکه وه‌کو خۆی ته‌لێ داویتی به‌ناسرته‌ل‌دین شا.

- ۱۷ جدلیل، س ن، ل ۱۱۵ "نیکتین، س ن، ل؟
 ۱۸ جدلیل، س ن، ل ۱۰۸
 ۱۹ ه س، ل ۱۰۹
 ۲۰ ه س، ل ۹۱ و ۹۲ و ۱۰۹
 ۲۱ ه س، ل ۸۶
 ۲۲ ه س، ل ۱۶۷ "خالفین، س ن، ل ۱۶۶ و ۱۶۷
 ۲۳ ه ج
 ۲۴ ه س، ل ۱۴۷ و ۱۹۳
 ۲۵ ظل السلطان راگوئیزراوه له تحفه ۵۳۰
 ۲۶ کرزن، س ن، ل ۷۴۶
 ۲۷ ه س، ل ۷۶۲
 ۲۸ ه س، ل ۸۴۸-۷۴۹ و ۸۳۶
 ۲۹ روداوہ کانی له شکرکیشی شیخ عوبه یدوللا له لایه ن دو که سه وه که خویان شایه تی روداوہ کانی بون هدر لهو سدرده مددا نوسراوه:
 یه که م، اسکندر غوریانس، قیام شیخ عبیدالله شمزینی در کردستان، به اهتمام عبدالله مردوخ، (تهران: دنیای دانش، ۱۳۳۶)
 دوهم، علی افشار، شورش شیخ عبادالله، ضمیمه: میرزا رشید ادیب الشعرا، تاریخ افشار، به تصحیح و اهتمام پرویز شهریاری افشار-حمود رامیان، (تبریز، چاپخانه شفق، ۱۳۴۷ ش)
 یه که میان زۆرتتر له سهر روداوہ کانی قۆلی سابلآخه چونکه خۆی لهو رۆژانه دا له سابلآخ بوه. دوه میشیان زۆرتتر له سهر قۆلی ورمیسه چونکه نه ویش خۆی له ورمی بوه. هه رچه نده هه ردوکیان به گیانیکی زۆر دوژمنانه روداوہ کان نه گێڕنه وه، به لام زانیاری میثوویی به نرخ و ناوازه یان تن دایه. زۆری زانیارییه کانی ئیتره لهوی ده رهیتراون.
 ۳۰ افشار، س ن، ص ۵۳۶.
 ۳۱ کرزن، س ن، ل ۷۰۱.
 ۳۲ افشار، س ن، ل ۵۷۰.
 ۳۳ ابراهیم صفائی، مدارک تاریخی، (تهران: چاپ شرق، ۱۳۵۵)، ص ۱۱۳.
 ۳۴ جدلیل، س ن، ل ۸۳.
 ۳۵ لینچوفسکی
 ۳۶ ده رباری ستراتیجی ناوچه یی روسی و به ریتانی بروانه: پیو- کارلو تیرینزیو، رقابتهای روس و انگلیس در ایران و افغانستان ترجمه عباس اذین (تهران-چ ۲، ۱۳۶۳ ش)
 ۳۷ مینورسکی، س ن، ل ۸۲-۸۳.
 ۳۸ جدلیل س ن، ل ۸۵ "خالفین، س ن، ل ۱۶۹.
 ۳۹ جدلیل، س ن، ل ۸۴-۸۵ "خالفین، س ن، ل ۱۶۹-۱۷۰.
 ۴۰ خالفین، س ن، ل ۲۰۶.
 ۴۱ ه س، ل ۱۷۰.
 ۴۲ لینچوفسکی، رۆژه لاتنی ناوه راست له کاروباری دنیادا، (چاپی ۱۹۷۱ ی ئینگلیزی، ۱۹۵۳ ل).

- ^{۴۳} خالفین، س ن، ل ۱۷۶.
^{۴۴} هـ س، ل ۱۳۰.
^{۴۵} جدلیل، س ن، ل ۱۷۶.
^{۴۶} کرزن، س ن، ل ۷۰۲.
^{۴۷} هـ س، ل ۷۰۱.
^{۴۸} مرتضی راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، ج ۲، (تهران: امیر کبیر)، ص ۵۸۳.
^{۴۹} هـ س، ل ۲۰۲ و ۱۸۵.
^{۵۰} هـ س، ل ۲۰۱.
^{۵۱} هـ س، لا ۱۷۰ و ۱۹۷ و ۱۸۵ و ۱۸۶ و ۱۸۷.
^{۵۲} هـ س، لا ۹۲ و ۹۳ و ۱۳۶ و ۱۷۶ و ۱۱۱ و ۱۴۱.
^{۵۳} کرزن، س ن، ل ۷۰۲.
^{۵۴} خالفین، س ن، ل ۱۹۹.
^{۵۵} پروانه نه و شیوه‌های وه‌فایی بز شیخی کردوه (ادیوانی وه‌فایی) (لینکۆلینه‌وه وه‌سه‌ر نویسنی محمد علی قه‌ره‌داخی).
^{۵۶} ظل السلطان راگۆتیراوه له‌تحفه ۵۳۱.

۴- شەپرو ئاشتى: ھەردو كيان كۆيرەمەرى

۱- ھەلگىر سانى يەكەمىن جەنگى جىيەنلى

تەرازى ئەو (ھاۋسەنگى ھىز) ھى ماۋەيەكى درىژ ئاسايشى نىۋان دەۋلەتە گەۋرەكانى ئەوروپاي راگرت بو، دۋاي تەۋاۋبۈنى يەكگرتتى نەتەۋەيى ئالمانى و ئىتالى و پىتشكەۋتنى خىزاي پىشەسازى ئالمانىاۋ ئەمىرىكا، بەجۋرىكى بىنەپەتى تىكچۈ. دەۋلەتە ئىمپىريالىستىيە بەھىزەكان ئەيان ويست پارىژگارى دەسكەۋتە كۆنەكانى خۇيان بىكەن و دەۋلەتە تازە پىتشكەۋتەۋەكانىش ئەيان ويست سەرلەنۈي، بەپىي گۆرۈنى تەرازى ھىزەكان، دىنيا دابەش بىكرىتەۋە. دەۋلەتانى ئەۋرۈپى كەۋت بۈنە خۇبەھىزكردن و بۆرۈپۈرتى خۇچە كداركردن، چۈنكە ھەمويان چاۋەپۈي ھەلگىر سانى جەنگىيان ئەكرد.

رۆژى ۲۸ى ژوئىنى ۱۹۱۴ ۋەلىيەھدى نەمسە ھاۋسەرەكەى لەسىراجىفو كۆژران.

نەمسە ئەمەى كرده بەھانە، پاش دۈپۈژ جەنگى لەدژى دەۋلەتى سىرب راگەيانند.

روسىيەش، كەخۇي بەپارىزەرى گەلانى سلاڧى دائەنا، بۆ پىشتىۋانى لەسىرب ھىزەكانى خۇى سازدا، جەنگى دژى نەمسە راگەيانند.

پاش چەند رۆژى ئالمانىاش بۆ پىشتىۋانى لەنەمسە جەنگى دژى روسيا راگەيانند.

ئەلمانىاش دژى فەرەنسەو بەلچىك جەنگى راگەيانند.

بەرىتانىاش جەنگى دژى ئالمانيا راگەيانند.

ھەر لەو رۆژانەش دا ژاپۇن جەنگى لەدژى ئالمان راگەيانند.

ئاگرى شەپ سەرەنسەرى ئەۋرۈپاي گرتەۋەو دەۋلەتانى ھاۋبەشى جەنگ دابەش بۈن بەسەر دۈ بەرەدا:

بهره‌ی دوه‌لته‌تانی ناوه‌ند، که پیتک هات بو له‌ئالمانیاو نه‌مسه‌و دوا‌یی تر تورکیاش.

بهره‌ی دوه‌لته‌تانی پینکها‌تو، که بریتی بو له‌بهریتانی‌او روسیاو فدره‌نسه‌و له‌کۆتایی جه‌نگ‌دا ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌م‌ریکاشیان چوه‌پال.

نه‌که‌رچی مه‌یدانی سه‌ره‌کی به‌لادا خستنی جه‌نگ نه‌وروپا بو، به‌لام ناوچه‌کانی رۆژه‌لاتی نزیک و ناوه‌راست بۆ هه‌ردولای جه‌نگ، له‌پروانگه‌ی ستراتیجیه‌یه‌و گرنگیه‌ی ژیا‌نیان هه‌بو، هه‌ردولا پێیان وابو، له‌ده‌س دان یا ده‌س گرتن به‌سه‌ر ئه‌م ناوچه‌یه‌دا نه‌توانی کارێکی کاریگه‌ر بکاته سه‌ر چاره‌نوسی گشتی جه‌نگ^۱. له‌بهرئه‌وه هه‌م نه‌ئالمانیاو هاو‌به‌یمان‌ه‌کانی و، هه‌م ئینگلیزه‌و هاو‌به‌یمان‌ه‌کانی به‌هه‌مو رینگه‌یه‌که‌ هه‌ولتی تێوه‌گلاندن یا ته‌گه‌ر نه‌توانی بیلایه‌ن کردنی تورکیا و ئێرانیان نه‌دا.

۱/ تورکیا: سه‌ره‌تا بیلایه‌نی و، سه‌ره‌نجام به‌شداری ته‌واو

له‌کاتی هه‌لگیرسانی یه‌که‌مین جه‌نگی جیهانی‌دا، عه‌مه‌دی هه‌م سوڵتانی عوسمانی و، سعید حلیم پاشا سه‌روه‌زیرانی با‌یعه‌الی بو، به‌لام ده‌سه‌لاتی راسته‌قینه‌ له‌ده‌س سه‌رکرده‌کانی حیزبی (اتحاد و ترقی) دا به‌تایبه‌تی له‌ناو له‌پی ۳ سه‌ره‌ ناوداره‌که‌ی نه‌و حیزبه‌دا بو^۲ ته‌لعه‌ت پاشا، وه‌زیری کاروباری ناوه‌وه، ته‌نوه‌ر پاشا، وه‌زیری جه‌نگ، جه‌مال پاشا، وه‌زیری ده‌ریا. ئۆردوی تورکیش به‌کرده‌وه له‌ژێر ده‌ستی نه‌و ۴۲ ته‌فسه‌ره‌ ئالمانیه‌یه‌دا بو که به‌سه‌رکرده‌یه‌تی جه‌نه‌رال لیمان فون ساندهرس خه‌ریکی مه‌شق دادان و ریکخستنه‌وه‌ی بون.

په‌روپای سه‌هرانی حکومه‌تی تورک به‌رامبه‌ر جه‌نگ وه‌کو یه‌که‌ نه‌بو، له‌ناو ته‌وانه‌دا هه‌ندیکیان داواکاری بیلایه‌نی و، هه‌ندیکیان لایه‌نگری هاو‌به‌شی ده‌وله‌تانی ناوه‌ندو، هه‌ندیکیان لایه‌نگری هاو‌به‌شی ده‌وله‌تانی پینکها‌تو بون.

با‌یعه‌الی له‌سه‌ره‌تای هه‌لگیرسانی جه‌نگ‌دا، بیلایه‌نی خۆی له‌جه‌نگ راگه‌یاند. به‌لام نه‌نوه‌رو ته‌لعه‌ت، دو له‌سه‌رکرده‌ ئیتحیادیه‌ ده‌سه‌لاتداره‌کانی حکومه‌تی تورک، به‌که‌رمی هه‌ولیان نه‌دا ئیمپراتۆری عوسمانی له‌پال هێزه‌کانی ئالمانی‌دا دژی ده‌وله‌تانی پینکها‌تو به‌شداری جه‌نگ بێ. پێیان وا بو، ئالمان به‌زویی شه‌ره‌که به‌قازانجی خۆی به‌لادا نه‌خا‌و، جه‌نگ نه‌باته‌وه.

له‌ ۲۴ ئابی ۱۹۱۴ دا، که جه‌نگ سه‌ره‌تای بوو هه‌ندی له‌سه‌رکرده‌کانی (اتحاد و ترقی) به‌نه‌تی، په‌یمانێکی سیاسی - جه‌نگیان له‌گه‌ڵ ئالمانیا به‌ست. هه‌ندی له‌سه‌هرانی حکومه‌تی تورک ناگایان لی نه‌بو.

له ۲۹ ی تشرینی یه که می ۱۹۱۴ دا ژیرئاوییه کی ئالمانی که مولکی تورکیا بو، له ده ریای ره شدا په لاماری ئوستولی روسیای دا. روسیاش به دواى نه مه دا له روژی ۲ ی تشرینی دوه می ۱۹۱۴ دا جهنگی دژی تورکیا راگه یاند.

به دوی روسیه دا فدره نسه و به ریتانیاش له روژی پینجه می هه مان مانگ دا جهنگیان دژی تورکیا راگه یاند.

تورکیاش ئیتر به ته وای تیکه لاوی جهنگی جیهانی بو. له وه شدا مه بهستی ئالمان ها ته دی، چونکه به لای نه ئلمانه وه گرنگ نه بو ئامانجی تورک له جهنگ چیه یا چی به سهر دئ، گرنگ نه وه بو تورک گوشار له سهر نه وه که م بکاته وه، به شیکى هیزه کانی روس و ئینگلیز له مهیدانی سهره کی - ئوروپا دهر بهیتن، به مهیدانیکی لاهه کیه وه له ئاسیا خهریکیان بکاو ئاسایشی رینگای ها توچوی ئیمپراتوری به ریتانی له گه ل هندستان بخاته مه ترسیه وه.

ئالمان بۆ نه وهی که لکی ته و او له هاوکاری تورک وه ریکرئ، دا وای ئی کرد "بوغازه کان له روی که شتیرانی هه مو ده و له تانی ترا دا بجات و، ئاو پیکانی قه ناتى سويس و عه دن بپئ و، په لاماری قافقاس بدا و به شیکى هیزی روسی خهریک بکا، ((خه لیفه)) ش جیهاد له دژی ده و له تانی پیکهاتو رابگه یه نئ^۱.

سهر کردایه تی ئالمانی له لایه که وه هه ندئ دیپلوماتی کارامه ی دانا بۆ کاری سیاسى و دیپلوماسی له تورکیا، له لایه کی تره وه هه ندئ ته فسهری به توانای ناسراوی هه لئشارد بۆ نه وهی ده س بگرن به سهر ماشینی جهنگی تورک دا. ته فسهرانی ئالمانی له پله به رزه کانی ئوردوی تورک دا که و تنه کار کردن "جه نه رال لیمان فون سانده رس سهر په رشتی ریکه خسته نه وهی ئوردوی نه کرد، جه نه رال فون فالکنه یان سهر کردایه تی هیزه کانی فه له ستین و فیلد مارشال گولتس سهر کردایه تی هیزه کانی میزوپۆتامیایان نه کرد، جه نه رال فون لوسو، نه دمیرال هومان نوینه ری هه ینه تی نه رکانی ئالمانی بون لای سهر کردایه تی جهنگی تورک^۲.

سهر کرده کانی ((اتحاد و ترقی)) هیوای زل و زوریان له سهر به شداری تورک له جهنگ دا هه لچنی بو، به ته مای سهر که و تنی گه وره و ده سکه و تنی زۆر بون. ئامانجه سیاسى و جهنگییه کانی تورک له به شداریونی جهنگ دا بریتی بو له:

۱- رزگار کردنی ئیمپراتوری عوسمانی له نفوزی بیگانه و په ره پی دانی فدره هنگی تورک.

۲- سەندەنەۋى مىيسرو قوبروسو، ئەگەر تۈنرا لىبىياو تۈنسۈ جەزائىر.
۳- ئازاد كەردنى ئاۋچە تۈرك زىمانە كانى روسىيا ۋە كۈ قافقازو تۈركىستانو
گىردانى بەتۈركىاۋە.

۴- پەرەپىتدەنى نفوزى خەلىفە لەسەرەنسەرى ۋىلاتانى ئىسلامدا.

۲/۱ ئىران: بىللايەننىيەكى رىزى ئى نەگىراۋ

لەكاتى ھەلگىرسانى جەنگدا، دىپلۇماتە كانى ئالمان، ئىنگلىز، روس، چ
خۇيان راستەۋخۇ، چ لەرىگەدى دۆستو لايەنگەر ئىرانىيە كانىانەۋە ھەۋلىكى
زۆرىاندا بۇ ئەۋەى ئىران لەشەرەۋە بگلىتنن. بەلام حۇمەتى ئىران بەسەرۋكايەتى
عەلا، الدولە بەرەسىيى بىللايەنى ئىرانى بەرامبەر جەنگ راگەيانند.
ھىچ دەۋلەتتىكى بەشدارى جەنگ رىزى ئەم بىللايەننىيەى ئىرانى نەگرتو،
حۇمەتى ئىران خۇشى ئەۋ ھىزو توانايەى نەبو پارىزگارى خۇى بكاۋ، بىللايەنى
خۇى بەسەپىتنى يا بىپارىزى.

ئىران، لەۋ كاتەدا ھىزىكى چەكدارى نارىكۈپىتكۈ لاۋازى ھەبو، خەزىنەكەى
خالى بو. دەربارى قاجار لەۋپەرى فەسادو بۆگەنىدا بو. ھىزەكانى روسىيا لاي
سەرويان داگىر كەردبو. ھىزەكانى بەرىتانىياش پاش چەند حەفتەيەك لەشەر لاي
خوارويان گەرت، جگە لەۋەى پىشتىرش ھىزى لەئەفغانىستان ھەبو. شۈينى
جىۋپۇلەتتىكى ئىران ۋا ھەلگەۋت بو، لەلای سەرەۋەى ھاۋسنورى روسى ۋ لەلای
رۆژئاۋاي ھاۋسنورى عوسمانى ۋ لەلای رۆژھەلاتى ھاۋسنورى دەسەلاتى بەرىتانى
بو. ئىران بەللايەنەكانى جەنگ دەۋرە درا بو.

كەدەۋلەتى عوسمانى تىكەلۋى شەر بو، رۆژئاۋاي ئىران بو بەيەكى ئەمەيدانە
گەرەمەكانى جەنگ. كوردستانىش لەبارى جۇگرافىيەۋە ۋەھا ھەل كەۋت بو، بى
ئەۋەى دەس يادەسكەۋتى لەھەلگىرسانى ئەم شەرەدا ھەبى. بو بەمەيداننىكى
سەختى پىكادانى ھىزەكانى ھەردولاي جەنگ، بەتايىسەتى روسو تۈرك، كاتى
سولتان جىھادى راگەيانند. داۋاي لەھەمو مۇسلمانانى دىيا كەرد دژى ھىزەكانى
دەۋلەتانى پىكەتاتو بىجەنگن، ئەم بانگە لەناۋ كوردو گەلە مۇسلمانەكانى تىرى
ئىرانىشدا دەنگى دايەۋە. بگرە تۈرك تۈانى كورد لەشەرپىكى خۇيتاۋىيەۋە بگلىتنى
دژى گەلە مەسىحىيە ھاۋنىشتمانەكانى.

ئۆردۈى تۈركى، بى ئەۋەى گۈى بداتە بىللايەنى ئىران، لەللايەكەۋە
لەشكر كىشى بۇ سەر قافقاز دەس پى كەردو، رژايە ناۋ ئەرزى ئازەربايجانەۋە،
لەللايەكى ترەۋە كەۋتە ھان دانو يارمەتى ئىلەكانى كوردو، ئەۋ ئىرانىيانەى
لەدەس زولم وژرى دەسەلاتدارانى روسى ھەلاتبۇن بۇ ناۋ خاكى عوسمانى،

به ناوی جیهاد و غه زاوه به رهنگاری هیزه کانی روس له ناو ئیران دا بکه ن. به م
 بۆنده یه وه حکومه تی ئیرانی که وته گفتوگو له گه ل کار به ده ستانی روسی و،
 عوسمانی، داوای له روسیا کرد سوپاکه ی له شاره کانی ئیران بکیشیتته وه بۆ نه وه ی
 لایه نه کانی تری جهنگ بیانیان به ده ستته وه نه مینتی له شکر به یتنه ناو ئیرانه وه،
 داوای له عوسمانیه کانیش کرد ریگه له نا زاوه نانه وه ی کورد بگری و، له سنوره کانی
 نه ودا ئوردو کو نه کاته وه. تورک نه یوت نه گهر روس سوپاکه ی خوی له نازه ربایان
 بکیشیتته وه، نه ویش خواسته که ی ئیران به جی نه هیتنی. به لام روسه کان نه یان وت،
 نه وان سوپاکه ی خویان له نازه ربایان کیشا وه ته وه، جگه له چه ند ده ستیه که ی که م
 که بو پاراستنی هاوولاتییه کانی خویان، که سیکی تریان له وی نه هیشتوته وه .
 هیچ لایه کیان قازانجی له وده دا نه بو گوئ له خواسته کانی ئیران بگری، به لکو
 هه ردولا، هه ریه کیان به شتیه ی خوی، هه ولئ جیگر کردنی خوی نه دا.

۲- پلانی جهنگی تورک و مهیدانه کانی

بۆ به جیهانی نه و ناماچه زلانه ی به ته مای بون، سولتان له ۲۳ی تشرینی
 دوهم دا بانگی جیهادی دا، داوای له هه مو موسلمانانی دنیا کرد به شداری شه ر بن.
 سه رکردایه تی جهنگی تورکیش هیزی مرۆی هه مو گه لانی تورکیای سازدا و،
 سه ربازگری له ناو مه سیحیه کانیش دا کرد. به هاوکاری و راویژی نه فسه رانی
 نه لمانی پلانیکی جهنگی فراوانی دانا. هیزه کانی خوی له دو مهیدانی سه ره کی دا
 بۆ هیش سازدا:

مهیدانی یه که م: جه به ی سینا، به سه رکردایه تی جه مال پاشا و یارمه تی
 جه نه رالینکی ئالمانی، نه بو قه ناتنی سویس و میسر له ئینگلیز بگری. میسر
 له هیزی به ریتانی پاک بکاته وه، له ویه هه ل بکو تیتته سه ر سودان و لیبیا و
 سه ره نوئ بیاغاته وه سه ر تورکیا.

مهیدانی دوهم: جه به ی قافقاز، به سه رکردایه تی نه نوهر پاشا و یارمه تی
 جه نه رال شیلیندورف، نه بو به ره و نازه ربایان و گورجستان و هه رچوارلای ده ریای
 خه زه ر بکشی. به هیوای نه وه ی گه لانی نازه ری، تورک، تورکمان، تاتار له ژێرده ستی
 روس ده ریتن. نه ته وه ی تۆران یه ک بخړیتته وه ساز بدرئ بۆ پینکه یانی سوپایه کی
 چه کداری مه زن و هه مو گه له موسلمانه کانی روسیا و ئیران و نه فغانستان و
 هیندستان... به ره و پیری بی و، به ده نگ بانگی جیهادی سولتانه وه دژی روس و
 ئینگلیز راپه رن.

ئوردوی تورک له سه ره تادا هه تا باتۆم و ته ورێز پێشپه ی کرد. بی نه وه ی ریزی
 بیتلایه نی ئیران بگری، ناوچه کوردنشینه کانی خۆراوای ئیرانی داگیر کرد.

له ((ساری قامیش)) سوپای روسی شکاند. به لām له ناوه پاستی زستانی ۱۹۱۴-
 ۱۹۱۵ سوپای روسی که وته هیترشی پیچه وانه بۆ سهر ئۆردوی تورک.
 به تیشکاوێ تا سهر سنور راوی نا. ئینجا چوه ناو قولایی ئه رزی عوسمانیه وه.
 پلانی جهنگی تورک سهری نه گرت. له باتی ئه و دو مهیدانه ی سهرکردایه تی
 تورک ئه ی ویست بیانکاته مهیدانی سهره کی. ده و له تانی پیکهاتو توانییان
 چه ندین مهیدانی جهنگی چاره روان نه کراوی لی بکه نه وه، له وانه: ده رده نیل،
 سینا، میزپۆتامیا، عه ره بستان، قافقاس بۆ ئه وه ی به دیواریکی ئه ستوری هیزی
 هاو په یانه کان له لای ئه رمه نستان، کوردستان، عه ره بستانه وه گه مارۆی به دن.
 له ناو جه به ه کانی رۆژه لاتتی ناوه پاست دا ۳ یان راسته وخۆ یا ناپاسته وخۆ
 له گه ل کورد پیوه ندییان هه بو.

۱/۲ جه به ه ی قافقاز

تورکیا بۆ جیه جی کردنی پلانی جهنگی خۆی، بۆ ئه وه ی گوێ بداته
 بیلایه نی ئیران له سهره تای جهنگه وه به ناو نازه ربایحانی ئیرانی دا به ره و قافقازو
 ده ربای قه زوین که وته جولان. له سهره تادا هه ندی سهرکه وتنی به ده س هینا توانی
 هه ندی له نازه ربایحانی ئیرانی و قافقاسی روس داگیر بکا. له ناوه پاستی زستانی
 ۱۹۱۴-۱۹۱۵ سوپای روسی که وته هیترشی پیچه وانه. هیتره کانی تورک
 به تیشکاوێ به ره و سنوری روسی - عوسمانی پال پیوه ناو که وته پیشه وه ی له ناو
 خاکی عوسمانی دا. ته رازون. ئه رزروم، ئه رزنجان، وان، بتلیس، موش. ی داگیر کرد.
 مهیدانی ئه م جولانه سهره بجام درێژ بووه بۆ به شی خواروی کوردستان، سوپای
 روس له کانونی یه که می ۱۹۱۵ دا ته وریزو له مایس دا ورمی دوا یی تر شنۆ،
 سابلاخ، بانه ی گرتو له شوباتی ۱۹۱۶ دا گه یشته کرماشان، له به هاری ۱۹۱۶ دا
 له سنوری ئیران - عوسمانی له ۳ لاوه: ره واندز، پینجوین، خانه قین به ره و
 کوردستانی جنوبی کشا.

ره فتاری هیتره چه کداره کانی روس به گشتی و تیه چه کداره کانی ئه رمه نی و
 قازاخ به تاییه تی، له کوردستان دا زۆر خراب بو. له کوشتنی خه لک و تالان کردنی
 مال و داراییان، له ویران کردنی شارو ناوه دانی ده ستیان نه ئه پاراست.
 خه یله کانی کورد بۆ پاراستنی سهر و سامانی خۆیان له زۆر شوین ناچار بون
 به ره ه لستی ناو مهیدانه ی پیشه وه ی هیتره کانی روسیا بکه ن.

له م جه به ه یه دا ئامانجی پلانی جهنگی تورکیا نه هاته دی، به لکو توشی
 تیشکانیکی کاریگه ر بو، به شیکی قه له مه وه ی خۆی له ده س دا، به لām ئامانجی

ئالمان، كەئەي ويست جەبەھە يەككى نوپى جەنگ لەرژ ھەلاتى ناوھەراستدا بۆ خەريك كوردنى بەشى لە ھەيزەكانى روس بىكاتەو، ھاتەدى.

ئەم مەيدانە تەگەرچى لە مەژودا بە جەبەھە قاققاز ناوئەبرى. لە راستىدا ئەبو ناوى جەبەھە كوردستان بى "چونكە شەرگەي سەرەكى ئەم مەيدانە و زۆرى شەرپو تىكەھە ئچونە سەختەكانى نىوان ھەيزەكانى روسى - عوسمانى لە سەر نەرزى كوردستان روى داو، ژمارە يەككى زۆرى قوربانىيەكانى، چ وەكو سەرباز لەرەيزى ئۆردوى عوسمانى داو، چ وەكو دانىشتوانى ناوچەكە كورد بون.

٢/٢ جەبەھە يەيزۆ پۇتاميا

لە ٦ تشرىنى دوەمى ١٩١٤ دا ھەيزەكانى بەریتانيا لە فاو دابەزىن و لە ٢٢ مانگ دا چونە ناو بەسراو، ئامانجى ئەم كارە جەنگىيە پارىزگارى بىرە نەوتەكانى لای خواروى رۆژئاواى ئىران بو لە مەترسى پەلامارى دۆژمن. ئەنجام دانى ئەم ھەيشە ئەوئەندە ئاسان بو سەرکردايەتى ھەيزەكەي ھاندا پيشنيار بکەن بۆ سەرورتى خۆيان رینگەي پيشپەوى بدرين بەرەو بەغداد.

ھەيزەكانى بەریتانيا لە ٣ حوزەيرانى ١٩١٥ دا عەمارەو لە ٢٥ تەمموزا ناسرەو لە ٣٠ تەيلولدا كوت الامارەيان گرت. لە كۆتايى تشرىنى دوەمدا شەر گەيشت بوە نزىك سەلمان پاك لە ٣٠ كىلۆمەترى شارى بەغداد. ھەيزەكانى عوسمانى بە سەرکردايەتى جەنەرالى ئالمانى گولتس لەوئ ھەيزى بەریتانيان بە تيشكاوى ناچارى كشانەو كەرد بۆ كوت و لەوئش گەمارۆيان دان.

لە ٢٥ تىسانى ١٩١٦ دا ھەيزى بەریتانى لە كوت شكستى خواردو ١٣ ھەزار كەسى لى بەدیل گيرا. بەلام ھەيزەكانى بەریتانى بە ھەينانى ھەيزى نوئ سەرلەنوئ بە ھەيز كەئەو و ئامادەكران بۆ پيشپەوى بەرەو بەغداد. ئامانجى جولانى ئەم جارەيان ئەو بو كە لە گەل ھەيزى روسى، كە لە ناو خاكى ئىرانەو بەرەو مەيزۆ پۇتاميا كەوت بوە پيشپەوى، يەك بگرنەو. لە ١١ مارتى ١٩١٧ دا ھەيزەكانى بەریتانى بە سەرکردايەتى جەنەرالى مود گەيشتنە شارى بەغداد. رەفتارى ھەيزى بەریتانى لە گەل خەلكى ناوچە داگيركراوكان لە گەل رەفتارى ھەيزى روسى جياواز بو. ھەيزەكانى بەریتانيا لە گەل ئەوئ ھەوليان ئەدا بەرپەنگەي كارى جەنگى دەس بەسەر ناوچەكاندا بگرن، لە ھەمان كاتدا ھەولئ بەدەسھەتەنى دۆستايەتى و پشتيوانى دانىشتوانى ناوچە داگيركراوكانيشيان ئەدا. بەلئىنى رزگارىي لە دەسەلاتى رەشى تورك و چاكردى بارى ژيان و دابىن كوردنى ھەينى و ئاسايشيان پى ئەدان. جەنەرالى مود لە بەيانىكى درىژدا كە لە ١٩ مارتى ١٩١٧ دا بۆ خەلكى بەغدادى بلار كەردەو، نوسى بوى: ((...ھەيزەكانى

ئىيمە ۋە ڪو داڱير ڪەر پا دوژمن نە ھاتونە تە ناو شارو خاڪى ئىتو، بە لڳو ۋە ڪو رزگار ڪەر ھاتون...) ۱ ۋە داواي لہ پياوہ ناسراوہ ڪانى ئەوئى ڪرد بوو ھاو ڪارى لہ گەل ئەفسەرە سياسىيە ڪانى ھىزە ڪەي بکەن بۆ رىڳخستنە ۋەي ڪاروبارى خويان. ڪاربە دەستانى بەریتانی لہ بە غداد لہ ٤ى تە مموزى ۱۹۱۷ دا دەستیان ڪرد بە بلاو ڪردنە ۋەي رۆژنامەي عەرەبى زمانى ((العرب)) ئەم رۆژنامەيە جگە لہ ۋەي ھەوالى سەر ڪەوتنى ھاوپەيمانە ڪان و تیش ڪانى تور ڪ و ئالمانى بلاوئە ڪردە ۋە، ھەولتى ئەدا ھەستى نە تە ۋەيى عەرەب دژى تور ڪ بوروژىنى، دۆستايەتى عەرەب بە دەس بەيتنى، بە ئىنى ھاوپەيمانە ڪانى دەر بارەي مژدەي ئازادى گەلان بە عەرەب ئە گەيانەد.

ناماڭى ئەم ھىزە بۆ يە ڪگرتنە ۋەي ئە گەل سوپای روس ھاتە دى. لہ ٤اي خانەقینە ۋە ھەردو ھىز لىڳيان دا يە ۋە، بە تەماي ئە ۋەي ھەردو ڪيان پىڳە ۋە بەرەو موسل پىشەرە ۋەي بکەن.

ھەلڳىر سانى شورشى شوباتى ۱۹۱۷ دژى قەيسەر پىشوى خستە ناو ریزە ڪانى سوپای روسى. لہ ئۆ ڪتۆبەرى ھەمان سال دا ڪاتى بولشەويك دەسلەلتى گرتە دەست، ئە گەل تور ڪ جەنگى راگرت و ڪەوتە دانانى رىوشوینى کىشانە ۋەي يە ڪجارى ھەمو ھىزە ڪانى لہ ناوچە داڱير ڪراوہ ڪان.

دەرچونى روسيا لہ جەنگ بەریتانیاي لہ پىرى داڱير ڪردنى موسل پەشيمان نە ڪردە ۋە. خۆي بە تەنيا ڪەوتە ئامادە ڪردنى زەمینەي سياسى و جەنگىي جىبە جى ڪردنى پلانە ڪەي لہ ۱ى ڪانونى دوەمى ۱۹۱۸ دا ڪاربە دەستانى بەریتانى لہ بە غداد بۆ پروپاگەندە لہ ناو ڪورد او، بۆ بزواندى ھەستى نە تە ۋەيى ڪورد دژى تور ڪ دەستیان ڪرد بە بلاو ڪردنە ۋەي رۆژنامەي ڪوردى زمانى ((تێگەيشتنى راستى)) ۷.

نیشانە ڪانى ھەرس رۆژ بە رۆژ زیاتر لہ ھىزە ڪانى عوسمانى دا دەرئە ڪەوت. بەریتانیا درىژەي بە ھەلڳشانى خۆي دا بەرەو ژور. لہ ۲۸ ى نىسانى ۱۹۱۸ دا گەيشتە توزخورماتو، رۆژى دوايى تر ڪفرى و ڪەر ڪوكى داڱير ڪرد. ئەمەش سەرەتاي دەر ڪردنى يە ڪجارى دەسلەلتى تور ڪ بو لہ ڪوردستانى جنوبى.

۲/۲ جەبھەي عەرەبستان

لە گەرمەي جەنگ دا حسين شەریفى مەككە، ئەمىر عەبدوللەي ڪورى ناردە لای ئۆرد کيچەندى بەریتانى لہ قاهىرە بۆ ئە ۋەي پىتى رابگەيەننى ڪەتەو ئامادەيە ھاو ڪارى بەریتانیا بکا دژى دەولەتى عوسمانى لہ بەرامبەر رزگارى عەرەب و بەدى ھينانى ئاواتە ڪانى دا. لہ سەرەتادا بەریتانیا گوئى نە دا يە ئەم پىشنىارە.

له ۱۹۱۵دا بهریتانیا به چاکی زانی سود له عه‌ره‌ب وهر بگری دژی تورک. سیر هینری ماکماهون نوینه‌ری بهریتانیا له قاهره پیوهندی له گه‌ل حسین کرد. چه‌ند نامه‌یه که له نیوان هردوکیاندا ئالوگۆرکرا حسین له نامه‌ی رۆژی ۱۴ی ته‌موزی ۱۹۱۵دا که خواسته‌کانی خۆی بۆ ماکماهون رۆن نه‌کاته‌وه، له‌نوخته‌ی یه‌که‌می‌دا نویستی:

((به‌ریتانیا دان بنی به‌سه‌ربه‌خۆیی ولاتانی عه‌ره‌بی‌دا که‌سنوره‌که‌ی“ له‌لای سه‌رویه‌وه له‌میرسین و ته‌ده‌نه‌وه ده‌س پێ نه‌کا تا نه‌گاته‌ خه‌تی ۳۷ له‌بیرجیک، ئورفا، ماردین، میدیات، جزیره‌ی ئین عومەر، ئامیدی تا سنوری ئیران. له‌لای رۆژه‌لاتیه‌وه له‌سنوری ئیرانه‌وه تا خلیجی به‌سره. له‌لای خوارویه‌وه موحیتی هیندی، جگه‌ له‌عه‌ده‌ن که‌وه‌کو خۆی ته‌مینیه‌وه له‌لای رۆژئاوایه‌وه ده‌ریای سور، ده‌ریای سپی ناوه‌راست تا میرسین.

ئینگلیز خه‌لافه‌تی عه‌ره‌بی بۆ ئیسلام به‌سه‌لمیستی)).^۸

حسین له‌م دیاری کردنه‌دا به‌شیککی گه‌وره‌ی نیشتمانی نه‌ته‌وه‌یی کوردی خستۆته‌ ناو ته‌وه سه‌ره‌مه‌ینه‌وه که‌دا‌وا‌ی نه‌کرد، که‌چی هه‌مو ولاتانی عه‌ره‌بی ته‌فریقای ئی‌ده‌ر هاریشته‌وه. چاوتی برینی نه‌ته‌وه په‌رسته‌کانی عه‌ره‌ب له‌ئه‌رزێ کورد له‌وه سه‌رده‌مه‌وه ده‌س پێ نه‌کا.

به‌ریتانیا پێ ته‌وه‌ی به‌لینیککی ته‌واو و رۆن بدا به‌حسین توانی له‌گه‌لئێ ریک بکه‌وئ به‌شداری جەنگ بێ دژی ده‌وله‌تی عوسمانی. له‌ ۵ی حوزه‌یرانی ۱۹۱۶دا حسین شۆرشی عه‌ره‌بی دژی ده‌سه‌لاتی تورک راگه‌یاندا، دا‌وا‌ی له‌هه‌مو عه‌ره‌ب کرد که‌ریزی سوپای تورک به‌جێ به‌یئێن و بیته‌ ریزی هیزه‌کانی ته‌وه‌وه. به‌ریتانیا کولونیل لوره‌نس و چه‌ند ته‌فسه‌ریکی تری بۆ سه‌رکردایه‌تی و ریکخستنی کاره‌ جه‌نگیه‌کانی شۆرشه‌که‌ نارده‌ حیجاز. هه‌روه‌ها هه‌ندێ له‌وه ته‌فسه‌ره‌ عه‌ره‌بانه‌ی دیلی ئینگلیز بون ئازاد کران به‌وه مه‌رجه‌ی له‌وه شۆرشه‌دا به‌شدار بن. هیزه‌کانی عه‌ره‌ب که‌وته‌ په‌لاماردانی سه‌ربازگه‌کانی ئۆردوی تورک له‌حیجاز به‌نیازی پاک کردنه‌وه‌ی. حسین ناوی له‌خۆی نا مه‌لیکی عه‌ره‌ب. به‌لام له‌به‌رته‌وه‌ی به‌ریتانیا ته‌م نا‌وه‌ی پێ په‌سه‌ند نه‌بو، گۆری بۆ مه‌لیکی حیجاز.

له‌م جه‌به‌یه‌دا ۶۵ هه‌زار سه‌ربازی تورک به‌شۆرشی عه‌ره‌به‌وه خه‌ریک بون. سه‌ره‌نجام شۆرشه‌که‌ رێی ته‌خت کرد بۆ ده‌رکردنی هیزه‌کانی تورک له‌حیجازو سووریا و فه‌له‌ستین.

۲- هه‌لۆیستی گهلانی نه‌تورك

به‌دی هه‌ینانی ناماچه‌کانی نه‌نهر پاشاو هاوریکانی پۆیستی به‌ستراتیجیکی سوپایی- سیاسی هه‌بو. له‌پیش هه‌مو شتی‌کا به‌ندبو به‌پراوه‌ی یه‌کگرتنی گهلانی عوسمانی و دلسۆزیانه‌وه‌ بۆ ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی. تورکیا ولاتیکی فره- نه‌ته‌وه‌یی فره- دین بو. به‌گۆیره‌ی هه‌ندێ سهرژمێری دانیه‌شتوانی نه‌ته‌وه‌ی سهرزه‌مینێ عوسمانی ۲۵ ملیۆن بو. له‌وه‌ ته‌نیا ۱۰ ملیۆنی تورك بو که له‌نیوه‌ی که‌متری تیکرای دانیه‌شتوانی نه‌کرد. نه‌وی تر ۱۰ ملیۆن عه‌ره‌ب و ۲ ملیۆن نه‌رمه‌نی و ۱,۵ ملیۆن کورد و نه‌وی تریشی نه‌ته‌وه‌ی جیا‌جیا بو. تورکیا ته‌بابی دینی و ته‌بابی نه‌ته‌وه‌یی تی دا نه‌بو.

حکومه‌تی عوسمانی به‌دریژایی زه‌مان سیاسه‌تی چه‌وساندنه‌وه‌ی دینی به‌رامبه‌ر گهلانی ناموسلمان گرت بو. له‌دوای هاتنی (تورکانی لاو) (یشه‌وه‌ سیاسه‌تی چه‌وساندنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی به‌رامبه‌ر گهلانی نه‌تورك گرت بو. هه‌ول دانی تورکانی لاو بۆ تواندنه‌وه‌ی گهلانی نه‌تورك و نه‌موسولمان له‌بۆته‌ی نه‌ته‌وه‌یی تورك‌دا، له‌چه‌رخێکا که‌نازادی دین و مه‌زه‌ب و نه‌ته‌وه‌ له‌دیادا بو بو به‌باو، دلی هه‌مو گهلانی نه‌تورکی ناو خاکی عوسمانی له‌حکومه‌تی تورك ره‌نجاند بو.

کورد و عه‌ره‌ب نه‌گه‌ر پیوه‌ندی هاودینی له‌گه‌ڵ تورك کۆی نه‌کردنه‌وه، نه‌وا گهلانی مه‌سیحی نه‌پیوه‌ندی هاودینی و نه‌پیوه‌ندی هاونه‌ته‌وه‌ییان له‌به‌ین‌دا نه‌بو، به‌لکو هه‌میشه‌ له‌ژێر باری زولم‌و‌زۆری دینی و نه‌ته‌وه‌یی‌دا بون، نه‌مه‌ش پالی پیوه‌ نه‌نان که‌په‌نا بۆ ده‌وله‌تی ده‌روه‌ به‌ه‌ن بۆ نه‌وه‌ی بیان پارێزن و له‌هه‌مو هه‌لێک که‌لک وه‌ربگرێ له‌جه‌ه‌ننه‌می چه‌وسانه‌وه‌ی عوسمانی رزگاریان بێ.

له‌ناو گه‌له‌ مه‌سیحیه‌کانی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی‌دا له‌کاتی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م‌دا ۳ یان گرنگی تایبه‌تییان هه‌بو: نه‌رمه‌نی و ئاسوری و یۆنانی.

یۆنانیه‌کانی ژێرده‌ستی تورکیا نه‌گه‌رچی هه‌میشه‌ له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تانی نه‌ه‌ورپی هاوکار بون دژی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی به‌لام له‌سالانی ۱۹۱۴- ۱۹۱۸‌دا هه‌یچ گه‌یروگرفتێکی دژواریان بۆ تورك دروست نه‌کرد. ناکۆکی یۆنانی- تورکی له‌دوای راگرتنی جه‌نگ ته‌قییه‌وه.

۱/۲ نه‌رمه‌ن

نه‌ته‌وه‌ی نه‌رمه‌ن له‌میژ بوو سه‌ربه‌خۆییان له‌ده‌سد‌ا بو. له‌به‌ینی روسیاو تورکیادا دابه‌ش کرابون، هه‌روه‌ها که‌مایه‌تیه‌کی په‌رتوبلا‌و‌یشیان له‌ئێران بو. بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی نه‌رمه‌ن له‌پیش بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی گه‌له‌ موسلمانه‌کانی عه‌ره‌ب کوردا گه‌شه‌ی کرد بو. نه‌رمه‌ن به‌هه‌یوا بون به‌یارمه‌تی روسیا به‌ناما‌جی

نەتەوہیی خۆیان بگەن. لەو شەپانەدا کە لەبەینی روس و تورکدا ئەقەوما
ئەرمەنیەکان بەنەینیی و بەئاشکرا ھاوکارییان لەگەڵ روس دژی تورک ئەکرد.
ئەمەش بو بو بە بەھانەیەکی میژویی بەدەس تورک و فەناتیکی کەنەرە بۆ زیاتر
ئازاردان و ناویەناو سزادانی بەکۆمەڵی ئەرمەن.

کەجەنگی جیھانی یەکەم ھەلگیرسا، ئەرمەنیەکان بەشداریی تورکیان
لەجەنگدا بە ((ھەستیکی تێکەڵاو لەترس و ھیوا)) وەرگرت ((ترس
لەتۆڵەسەندنی چاوەروان کراوی تورک کەھیچ گۆشاریکی دەرەکی نەیتوانی
بەری بگرێ)) و ((ھیوای تیشکانی تورکیا و سەرکەوتنی ھاوبەیمانەکان بەتایبەتی
روسی))^۱.

کەنێسەکانی ئەرمەن رایان گەیاند کەقەیسەری روسیا پارێزەری ھەمو
ئەرمەنیەکانی جیھانەو داویان لەھەمو ئەرمەنیەک کرد ھەر یارمەتیەکی
شەخسی یا مادی لەدەس دێ پێشکەشی سوپای روسی بکا. روسیاش بەیانیکی
رەسمی دەرکرد. ھانی ئەرمەنیەکانی ئەدا بۆ راپەرین لەدژی تورک و بەلێنی
رزگاری پێ ئەدان. ئەرمەنیەکان بەدەنگ ئەو بانگەوازانەو چون. ریزی ئۆردوی
تورکیان بەجێ ئەھێشت و بەکۆمەڵ ئەیان دایە پال سوپای روس، یارمەتی
روسیان ئەدا بۆ پێشڕەوی، ھیزی داگیرکەریان وەکو رزگارکەری خۆیان پێشوازی
ئەکرد.

تورکیا بەرەقی بەرپەرچی ھەلۆیستی ئەرمەنی دایەو بەتوندی تۆڵەیی لێ
سەندن. لەحوزەیرانی ۱۹۱۵-دا بریاری راگۆیزانی ئەرمەنی دا لەناوچەیی
رۆژھەلاتەو بۆ ناوہەو ئەندەوڵ. تەلەت پاشا وەزیری کاروباری ناوخوازی تورکیا
خۆی راستەوخۆ سەرپەرشتی جوۆی راگۆیزانی ئەرمەنی ئەکرد لەسالانی ۱۹۱۵-
۱۹۱۶دا. جێبەجێ کردنی ئەم بریارە بو بەھۆی ئەوێ ولایەتەکانی رۆژھەلات
لەئەرمەنی چۆڵ ببن. بەگۆیرەیی ھەندێ سەرچاوەیی جینی باوەر ئەبێ ۲ ملیۆن
ئەرمەنی توشی ئەم کوێرەوہریە بوین لەوانە ۶۰۰ ھەزاریان مردون^۱. ئەم
کارەساتە لەمیتۆدا بە ((کوشتاری ئەرمەن)) ناسراو.

روسیا ھەندێ تیپی چەکداری لەئەرمەن دروست کردبو. تۆڵەیی لێقەومانی
خۆیان لەخەلکی ئەو ناوچە کوردنشینانە ئەکردووە کەسوپای روسی داگیری
ئەکردن. کاربەدەستانی روسی لەباتی ئەوێ ھەولێ ئاشت کردنەوێ گەلی
ئەرمەنی و گەلی کورد بەدەن. تیپە چەکدارەکانی ئەرمەنیان ئازاد کرد بو بۆ
تۆڵەسەندن لەکورد و قول کردنی ناکۆکی نێوان ئەم دو گەلە دراوسێیە.

سەرکەوتنی شۆڤشی ئۆکتۆبەر و کشانەوێ روس لە کوردستان و وازەیتانی
لە پشتیوانی کردنی ئەرمانە و هەلەوێشانەوێ تیپە چە کدارە کانیان، کوێرەوێ
گەلی ئەرمانە سەخت تر کرد.

٢/٣ ئاسوری

ئاسوریەکان بە ئەندازە ئەرمانە توشی مەینەتی نەبوون، بەلام ئەوانیش
لە ژێر باری زوڵمی دینی و کۆمەڵایەتی و نابوری دا بون. پاش ئەوێ سوپای روسی
بەناو کوردستان دا پێشڕەوی کرد، ئاسوریەکانی هەکاری لەتورک راپەرین.
لەهاوینی ١٩١٥ دا بە تیشکاری بە کۆمەڵ کۆچیان کرد بۆ ناوچەکانی
ژێر دەسلاتی سوپای روسی لەخوی، سەلماس، ورمێ. چەندین هەزار کەسیان چوونە
ریزی سوپای روسەو. کاربەدەستانی روسی هەندێ تیپی تایبەتیان لێ پێک هێنا.
لەسەرەتای ١٩١٨ دا ژمارەیان ئەگەیشته نزیکەی ١٢ هەزار چە کدار لەژێر
سەرکردایەتی ئاغا پەتروس دا^{١١}. ئەم هێزانه شان بەشانی سوپای روسی بەشداری
جەنگ بون دژی عوسمانی بەو هیوایە بە ئامانجەکانی خۆیان بگەن لە ئازادی و
سەر بەستی.

سەمکۆی سەرخیلی شوکاک مارشیمۆنی پێشەوای دینی ئاسوریەکانی کوشت.
ئەوێش بو بەهۆی دروست بونی ناوکیەکی خۆیناوی لەبەینی ئاسوری و کوردا.
هەردولا بە کۆمەڵ کوشتاریان لە یەکتێ ئە کردو دەستیان لە یەکتێ نە ئە پاراست.
لەوای کشانەوێ روس لە ئێران ئاسوریەکان بێ پشت و پەنا ما بونەو. تورک
بەبیانوی تەمێ کردنی نەستوریەکانی هەکاریەو کە هاوولاتی عوسمانی بون
هێرشێ کردە سەر ناوچە ورمێ. روس لە ناوچە کەدا نەما بو، بەریتانیاش
ئاگاداری نەستوریەکانی کرد بە تەمای هێزی یارمەتی بەریتانی نە بێن و پشت
بەخۆیان بیهست^{١٢}. لەژێر گوشاری تورکا بەشەر لەخواروی گۆمی ورمێ و
کشانەو بەرەو ناوچەکانی ژێر دەستی بەریتانیا لە هەمەدان و لەوێشەو گۆیترانەو
بۆ بەعقوبە.

ئاسوریەکان توشی کوێرەوێرەکی نەتەوێی بون. لە نیشتمانی خۆیان
هەلکەنران و بەولاتی رۆژەلاتی ناوەراست و ئەوروپا ئەمریکا دا بەدەر بەدەر
بلا بوونەو.

٣/٣ عەرەب

بەژمارە ئەوێ ئەوێ تورک یاخود زیاتر ئەبون. هاوینی تورک و کورد بون. لەناو
ئۆردوی تورک و داوودەزگاکانی دا چەندین ئەفسەری پلە بەرزو کاربەدەستانی
گەورە عەرەب هەبو.

سیاسه‌تی ((مهرکه‌زیه‌ت)) و تورک‌اندن که حکومتی ئیتیحادیه‌کان له‌ناوچه عه‌ره‌یه‌کان‌دا پێڕه‌ویان نه‌کرد، نابهرامبه‌ری له‌نوێنه‌رایه‌تی ((مه‌جلیسه‌کان)) دا، ته‌نگ هه‌ل چێن به‌ریک‌خراوه‌ فهره‌هنگی و سیاسیه‌کانی عه‌ره‌ب، له‌ناو رۆشنی‌پیرانی عه‌ره‌ب‌دا هۆشی جیابونه‌وه‌خوازی دروست کردبو. له‌سالانی دوا‌ی ئینقیلابی عوسمانی تا هه‌ل‌گیرسانی جه‌نگ له‌ئه‌سته‌مبول، قاهره، دیمه‌شق، بیروت، به‌غداد، پارێس.. چهند ریک‌خراویکی عه‌ره‌بی نه‌ته‌وه‌یی ناشکراو نه‌یێنی دروست بویون بۆ به‌دی هێنانی خواسته‌ نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کانی عه‌ره‌ب، که به‌پیتی جیاوازیی بۆچونی ریک‌خراوه‌کان جیاواز بو. هه‌ر له‌وه‌ی هه‌ندیکیان داوا‌ی ((لامهرکه‌زیه‌ت)) یان نه‌کرد له‌چاراچێوه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانی‌دا تا نه‌وه‌ی داوا‌ی جیابونه‌وه‌ی هه‌مو نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب و دروست کردنی ده‌وله‌تیکی یه‌ک‌گرتوی عه‌ره‌بیان نه‌کرد.

کاتی‌ک جه‌نگ هه‌ل‌گیرسا سه‌رکردایه‌تی تورک گومانی له‌دلسۆزی عه‌ره‌ب نه‌بو. هه‌ل‌گیرسانی شۆرشی عه‌ره‌ب به‌هاوکاری ئینگلیز له‌حیجاز دژی ده‌سه‌لاتی عوسمانی (١٩١٦) بۆ کاربه‌ده‌ستانی تورک شتیکی چاوه‌ڕێ نه‌کراو بو.

شۆرشی عه‌ره‌ب به‌سه‌ر‌ۆکایه‌تی حسین جه‌ززه‌به‌یه‌کی کوشنده‌ بسو له‌ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی. له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ش‌دا نه‌و سیاسه‌ته‌ی تورکیا گرتی بۆ سزادانی به‌کۆمه‌ڵی ئه‌رمه‌نی به‌هۆی ده‌س تیکه‌لاو‌کردنیه‌وه‌ له‌گه‌ڵ روسیا دژی تورک، ته‌که‌رچی عه‌ره‌بیش هه‌مان رینگه‌ی گرت بو، که‌چی تورک سیاسه‌تی سزادانی به‌کۆمه‌ڵی به‌رامبه‌ر عه‌ره‌ب نه‌گرت به‌هۆی ده‌س تیکه‌لاو‌کردنیه‌وه‌ له‌گه‌ڵ ئینگلیز.

جه‌مال پاشا سه‌ر‌کرده‌ی هێزه‌کانی تورک له‌سوریا و فه‌له‌ستین له‌ناو عه‌ره‌ب‌دا به‌جه‌مال الس‌فاح ناسراوه‌ چونکه‌ سه‌ر‌کرده‌یه‌کی بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی عه‌ره‌بی له‌شام له‌سێداره‌دا، له‌سه‌ر نه‌وه‌ی ناوه‌کانیان له‌ئارشینی کونسولگه‌ی فه‌ره‌نسی‌دا له‌بیروت دۆزرا بو‌وه. تورک رینگه‌ی سه‌ر‌کوت کردنی درێندانه‌ی نه‌گرت وه‌کو به‌رامبه‌ر ئه‌رمه‌ن گرت بوی. به‌ل‌کو سیاسه‌تی گفتو‌گۆی له‌گه‌ڵ شه‌ریف حسین گرت بو. جه‌مال پاشا هه‌ولی زۆری له‌گه‌ڵ حسین‌دا بۆ نه‌وه‌ی له‌هاوکاری ئینگلیز په‌شیمانی بکاته‌وه، له‌به‌رامبه‌ر سه‌لمانندی خواسته‌کانی نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب‌دا. هه‌ر‌ئه‌ویش حسین له‌که‌ینوبه‌ینی ریکه‌وتنی نه‌یێنی هاو‌په‌یمان‌ه‌کان بۆ دابه‌ش کردنی ولاتی عه‌ره‌ب ئاگادار کرد. به‌لام ئیتر تێ پهری بو. قسه‌ خۆشه‌کانی جه‌مال پاشا کاری له‌شه‌ریف حسین نه‌کرد. حسین نه‌ک هه‌ر گویی نه‌دایه‌ به‌ئێنه‌کانی جه‌مال پاشا ده‌رباره‌ی پاشه‌پۆژی ولاتی عه‌ره‌ب به‌ل‌کو بۆ نه‌وه‌ی

بروای ئینگلیز به خۆی به هیترتر بکا، نامه کانی جه مال پاشای بۆ نه وان نارد وه کو به لگهی دلسۆزی و نیاز پاکێ خۆی به رامبهر به ریتانیای گه وه^{۱۳}.

۴/۳ کورد

کوردیش هاو دینی تورک و عه ره ب بو. نه گهرچی هه می شه به ره نگاری ده سه لاتی تورکی کردوه به لام له سالانی جه نگدا به دلسۆزی مایه وه، له کاتی کا جگه له کورد هه مو نه ته وه کانی تر“ عه ره بو و نه ره مانی و ناسوری له تورک هه لگه رانه وه له روی دا راپه رپن. ته نانه ت نه و چالاکیه سیاسی، فهره هنگی، ریک خراوه یی هه له سالانی پێش جه نگدا بۆ به ده سه یێنانی مافی نه ته وه یی نه کرا له سالانی جه نگدا کپ بو. کورد هه یچ گهرو گه رتیکی سوپایی یا سیاسی کاری گه ری بۆ کار به ده ستانی تورک دروست نه کرد. نه فسه رو سه ربازه کانی کورد له ریزی ئۆردوی تورکدا له هه مو مه ی دانه کانی جه نگدا به شدار بون. نه بێ هۆی نه مه چی بێ؟ بۆ چی سه ره کرده کانی کوردیش وه کو شه ریف حسین که لکیان له هه لو مه رجی زه مانی جه نگ وه رنه گرت، که هه لیکی له باری بۆ هه ل خست بون، بۆ نه وه ی ته قه للا کانی خۆیان نوێ بکه نه وه له پێناوی هێنا نه دی ئامانجی نه ته وه یی خۆیان دا، به لکو به پێچه وانه ی هه مو را بر دو به دلسۆزی مانه وه بۆ عوسمانی؟

ره نگه هه ندێ که س پێیان وابێ“ ((فتوای خه لیفه)) بۆ ((غه زاو جه هاد)) واته هه ستی دینی پالی به کورده وه نا وه له ما وه ی جه نگدا به دلسۆزی و هیمنی له خمه تی تورکدا به ییته وه، به شداری قه تلوعامی مه سیحیه کان بێ. بێ نه وه ی هه یچ شۆرشێ یا هه لگه رانه وه یه ک له و هه له زی رینه دا له کوردستان رو بیدا. له کاتی کا کورد، بهر له جه نگ، هه می شه له حالی یاخی بون و شۆرش دا بو. نه مه لی کدانه وه یه کی یه کلا یه نه یه. زۆر له پیا وه ناسرا وه کانی کورد، له وانه چه ندین شیخ و مه لای ئاین په ره ره، له پێش هه لگه رسانی جه نگ و له سالانی جه نگدا، ئاماده یی خۆیان و گه لی کوردیان ده ربهری، بۆ هاو کاری هه م له گه ل روس و هه م له گه ل ئینگلیز، به رامبهر پشتیوانی نه وان له خواسته نه ته وه یی هه کانی کورد. هه رچه نه ده ژماره یه کی زۆر له شیخ و مه لاکانی کوردستان له سه ره تای جه نگ دا به ده نگ بانگی جه هاده وه چون و خه لکیان هان دا بۆ غه زای کافران، به لام زۆری نه خایان نه و که فو کو له نی شه ته وه. له هه مان کات دا چه ندین شیخ و مه لای کورد هه یچ با وه رێکیان به جه هاد و غه زای عوسمانی نه بو، دژی را وه ستان و له سه ره نه وه توشی ئازار و سزا، به لکو توشی گوشتن و هه لواسین بون وه کو شیخ بابا سه عیدی

غەوس ابادى، شىخى تەرىقەتى قادىرى لەموكرىيان^{۱۶}. چەندىن شاعىرى كوردىش دژى ئەو شەپە شىعەريان ھۆنىۋەتەۋە^{۱۷}.

ھەندىكى تر ھۆى ئەم رەفتارە ((راستە!)) (ى) كورد ئەگىرنەۋە بۆ ئەۋى كەتورك زىرەكانە توانىۋىتى ئارەزۋى پىشۋى خوازاندەى كورد ئاراستەى مەسىحىيەكانى دراوسىيان^{۱۸} ئەرمەن و ئاسورى بكاو بەشەرى ئەۋانەۋە خەرىكىيان بكا.

ئەش ئەمە ھۆيەكى گىرنگى ئەو رەفتارە بى بەلام ناشى ھەمۋى ھەر ئەمەبى. بزوتنەۋى ئەتەۋەبى كورد لەو سەردەمەدا سەركىرايەتتەكى يەكگرتۋى شارەزاي كاروبارى دىناۋ خاۋەنى رىكخراۋىكى فراۋانى نەبۋە كەبتۋان پايەكانى ستراتىجى گىشتى بزوتنەۋەكە داپىژىۋ، خەلكى كوردستان بۆ جىبەجى كىردنى سازى بىداۋ كەلك لەھەلمەرجى نىشتەمانىيە - كوردستان، ھەلمەرجى ناۋچەبى - رۆژھەلاتى ناۋەرەست، ھەلمەرجى جىھانى - دەرۋەتەنى ئەۋرۋىيە و ئەمەرىكا، ۋەربىگىرئ ھاۋىيەيمانەكانىش ئەو كاتەدا بەھىزۋى تواناى خۆيانەۋە ئەنازىن، پىيان ۋابو پىۋىستىيان بەھىزى گەلانى ناۋچەكە نىيە، خۆيان ئەتۋانن داگىرو دابەش بىكەن بەپىتى ئەو رىكەۋتەن نەپتىيانەى خەرىكى ئامادەكىردنى بون.

بەر لەھەلگىرسانى جەنگ^{۱۹} ھەمۋە ھەۋلەكانى سەركىردەۋ پىساۋە ناسراۋەكانى كورد لەگەل كاربەدەستەنى روسى بۆ دامەزراندنى پىۋەندى دۆستايەتى ۋ ھاۋكارى كوردى - روسى، بەدەسەپىنانى پىشتىۋانى روسى بۆ ئامانجى ئەتەۋەبى بزوتنەۋەى رىزگارى كورد، سەرى نەگرت. لەۋانە:

-چونى عبدالرزاق بەدرخان بۆ قاققازو مۆسكۆ^{۲۰}.

-چونى شىخ عبدالسلام بارزانى و سىمكۆ بۆ تىفلىس (۱۹۱۴)^{۲۱}.

-پىۋەندى سەرانى راپەرپىنەكەى بىتلىس: مەلا سەلىم ئەفەندى ۋ ھاۋرىكانى لەگەل دىپلۇمات، كاربەدەستەنى روسى (۱۹۱۴)^{۲۲}.

كاربەدەستەنى روسى لەباتى گىرنگى دان بەلەيەنى سىياسى لەپىۋەندىيەكانى خۆياندا لەگەل مەزەنەكانى كورد، ھەۋلى پەيداكىردنى نۆكەرو جاسوس و كرىنى پىساۋە ناسراۋەكانى كوردىيان ئەدا، بۆ ئەۋى لەكاتى پىۋىستەدا بەكارىيان بەپىتن. ھاۋىيەيمانەكان لەسەرەتەى جەنگدا ھىچ گىرنگىيەكىيان بەھاۋكارى و پىشتىۋانى جەنگىيە گەلى كورد ئەدا.

لەگەرمەى جەنگدا دىسانەۋە ھىچ تەقەلايەكى گەۋرەكانى كورد لەگەل روس و ئىنگلىز سەرى نەگرت. نە ئىنگلىز بەدەنگ ئەم داۋايەۋە ھات، بەبىيانۋى ئەۋى چۈنكە ئەۋسا كوردستان لەسنورى ناۋچەى گىرنگى پىدانى ئەۋا نەبۇ، ۋە نە

روس بایه خێکی پێدا، چونکه ئه‌ویش گه‌روی له‌سه‌ر هاوکاری مه‌سیحیه‌کانی کوردستان، ئه‌رمه‌نی و ئاسوری، کردبو. له‌وانه:

- دو ته‌قلای شه‌ریف پاشا له‌ گه‌ل ئینگلیز، جاری یه‌که‌میان سالی ۱۹۱۴ له‌سه‌ره‌تای ده‌سپێکردنی شه‌رداو، جاری دوهم سالی ۱۹۱۸ ده‌روبه‌ری کۆتایی جه‌نگ^{۱۹}.

- ته‌قلای کامیل به‌گ و حه‌سه‌ن به‌گی به‌درخان له‌گه‌ل روس^{۲۰}.

ده‌وله‌تانی هاوچه‌یمان له‌و کاته‌دا به‌ده‌نگ ئه‌م بانگانه‌وه نه‌چون، چونکه روسیا نه‌ی ئه‌ویست دان به‌مافی نه‌ته‌وه‌یی کوردا بنێ به‌لکو ئه‌ی ویست به‌هاوکاری گه‌لانی مه‌سیحی ناوچه‌که داگیر بکا. به‌ریتانیاش نه‌ی ئه‌ویست ئه‌رکی سه‌رشانی خۆی قورس بکا به‌وه‌ی ((لێپرساوه‌تیه‌که‌ی درێژ بێته‌وه به‌و شه‌و شوینانه)) ی که‌ته‌بو بینه ناوچه‌ی نفوزی روسی و فه‌ره‌نسی.

نیکیتین له‌و باره‌یه‌وه شتی نه‌گێڕیته‌وه که‌خۆی له‌به‌ینا به‌:

((ئەزانی که که‌مال به‌گی بۆتان، یه‌کێ له‌بنه‌ماله‌ی به‌درخان، له‌ ۱۹۱۶دا له‌تفلیس ته‌قلایه‌کی زۆری دا به‌و ئه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌ی ئامانجی نه‌ته‌وه‌یی کورد به‌گراند دوک نیکولا، نائب السلطنه‌ی قافقازو سه‌ره‌فرمانده‌ی هیزه‌کانی روسیا له‌جه‌به‌هی تورک، به‌سه‌لمێنێ. به‌هه‌ر حال پێ ناچێ له‌و سه‌رده‌مه‌دا حکومه‌تی روسی پێه‌وی سیاسه‌تیکی دیاری کراوی به‌رامبه‌ر کورد کرد بێ. مه‌سه‌له‌ی کورد له‌گه‌ل دورنمای ئه‌رمه‌نستانیکێ سه‌ربه‌خۆ به‌هه‌له‌ تێکه‌لاو بوو. له‌کۆتایی سالی ۱۹۱۷دا له‌لایه‌ن ((جه‌معیه‌تی ئیستیخلاصی کوردستان)) وه‌ پهیکی هاته‌لام، له‌باره‌گای کونسولگه‌ری خۆم له‌ورمێ بینیم. ئه‌م پهیکه‌ نامه‌یه‌کی له‌سه‌ید ته‌هاوه‌ دایه‌ ده‌ستم، که‌تیی داوا‌ی له‌من کرد بو ریوشوینی بۆ یه‌که‌ترینی ئه‌و و فه‌رمانه‌کانی سوپای روس رێک به‌خه‌م، به‌و ئه‌وه‌ی پێکه‌وه له‌سه‌ر کاری هاوچه‌ش دژی تورک به‌مه‌به‌ستی ئازادکردنی کوردستان رێک بکه‌ون. سه‌ید ته‌ها که‌ له‌به‌ندی دیلایه‌تی روس هه‌لات بو، برازای شیخ عه‌بدولقادر بو. شیخ خۆشی که‌تا ۱۹۱۷ له‌ ئه‌سته‌موڵ مابو، دوا‌ی له‌ویوه هه‌لات و چو به‌و لای مه‌لیک حسین...))^{۲۱}.

سیاسه‌تی کوردی روسیا له‌و سه‌رده‌مه‌دا، له‌ژێر کارتیکردنی چه‌ند لێکدانه‌وه‌یه‌که‌دا، هێشتا له‌سه‌ر به‌چوینیکی رۆن و دیاریکراو ساخ نه‌بو به‌وه‌

“یه‌که‌یکیان، چونکه روسیا خۆی ولاتیکی فراوانی فره‌نه‌ته‌وه بو، چاری بپری به‌و داگیرکردنی قه‌له‌مه‌وه‌ی ئێرانی و تورکی و، نه‌ی ئه‌ویست هیچ نه‌ته‌وه‌یه‌کی تری ناوچه‌که هاوچه‌شی بن، به‌لکو ئه‌ی ویست خۆی به‌ته‌نیا ئه‌و شوینانه بکاته

به‌شیکى نه‌رزه‌کانى “ته‌وى تریان، روسیا پارێزگارى گهلانى سلاڤى و مه‌سیحییانى ئۆرتودوکسى ژێر ده‌ستى عوسمانى کرد بوه یه‌کى له‌بیانه‌کانى ستراتیجى فراوانخوازى خۆى، بۆ نه‌وه‌ش خۆى وه‌کو پارێزهرى مه‌سیحیه‌کان پیشان نه‌دا، نه‌ى ته‌ویست به‌نزیک خستنه‌وه‌ى کوردو سه‌لماندى خواسته نه‌ته‌وه‌یه‌کانى، مه‌سیحیه‌کان که له‌و سه‌رده‌مه‌دا له‌گه‌ڵ کورد ناکۆک بون، بره‌نجینى.

به‌ده‌سه‌ینانى پشتیوانى کورد هه‌تا دره‌نگ له‌به‌رنامه‌ى هاو‌به‌یانه‌کاندا نه‌بو. به‌لکو هه‌یه‌کانى روسیا به‌وپه‌رى درنده‌یه‌یه‌وه له‌گه‌ڵ کورد نه‌جولانه‌وه. هه‌ندى له‌سه‌رکرده‌و دیپلوماته‌کانى روس به‌تایبه‌تى شاخوفسکى، گردینسکى، مینورسکى له‌راپۆرته‌کانى خۆیاندا بۆ ده‌زگا ده‌سه‌لاتداره‌کانى سه‌رو هه‌ولێنکى زۆریاندا بۆ ته‌وى قانعیان بکه‌ن له‌باتى به‌کاره‌ینانى شیوى زه‌بره‌زنگ بۆ سه‌ربى دانه‌واندى کورد، شیوى به‌ده‌سه‌ینانى دۆستایه‌تى و پشتیوانى گه‌لى کورد بگرن له‌رێگه‌ى باش کردنى ره‌فتارى هه‌یه‌ داگیر که‌ره‌کانى روسیا له‌کوردستان و دروست کردنى پێوه‌ندى له‌گه‌ڵ سه‌رکرده‌کانى کوردو دانى به‌لێنى دابین کردنى مافى نه‌ته‌وه‌ییان. به‌لام تازه‌ دره‌نگ بو، چونکه ئهم بیروبۆچونه نوێیه‌ ده‌رباره‌ى مه‌سه‌له‌ى کورد له‌ناو کۆره‌ ده‌سه‌لاتداره‌کانى روسدا کاتى گه‌ڵاوه‌ بو، که‌ئێتر رژیمنى قه‌یسه‌رى خۆى له‌روخان نزیک نه‌بوه‌وه. ته‌وه‌ بو له‌ئۆکتۆبه‌رى ۱۹۱۷دا روسیای سۆڤییتی به‌یه‌ که‌جارى ده‌ستى له‌جه‌نگ هه‌لگرت و ته‌و بیروبۆچوانه هه‌رگیز جێبه‌جێ نه‌کران.

جهنه‌رال نیسل فه‌رمانده‌ى میسیۆنى فه‌ره‌نسى له‌روسیا، له‌راپۆرتێکدا که‌چه‌ند رۆژێکى که‌م به‌ر له‌شۆرشى ئۆکتۆبه‌رى ۱۹۱۷ بۆ حکومه‌تى فه‌ره‌نسى نویسیوه، هه‌ندى لایه‌نى ئهم مه‌سه‌له‌یه‌ رون نه‌کاته‌وه. له‌راپۆرته‌که‌دا نویسیوتى:

((هه‌رکارێکى جه‌نگی دژی تورکیا نه‌توانى و نه‌بێ پشت به‌سته‌ى به‌نازاوه‌ى سیاسى ئهم ئیمپراتۆرییه‌ فره‌ته‌وه‌یه‌دا. هاو‌به‌یانه‌کان کاتى خۆى رایان گه‌يانده‌ ((عه‌ره‌ستان ه‌ی عه‌ره‌به‌)) ته‌وان نه‌بێ به‌راگه‌ياندى ((کوردستان ه‌ی کورده‌)) درێژه به‌م سیاسه‌ته‌ به‌دن. ته‌مه‌ له‌و کاره‌ کاریه‌گه‌رانه‌یه‌ که‌ته‌وانى له‌جه‌به‌ى قافقاز بکړی، له‌کاتیکیا وا دێته به‌رچاوان کارى جه‌نگی روس خه‌ریکه‌ نرخى پێشوى له‌ده‌س نه‌دا. هه‌مو ته‌قه‌للاکانى روس بۆ به‌ده‌سته‌ینانى پشتیوانى کورد له‌خۆیان سه‌رى نه‌گرت.. ته‌و تالانى و کوشتاره‌ى قازاخه‌کان کردویه‌ ه‌وى گه‌وره‌ى ته‌وه‌ بوه‌)).

بۆ نه‌جمه‌دانى ئهم سیاسه‌ته‌ کوردیه‌ نویسه نیسل پێشنیار نه‌کا هاو‌به‌یانه‌کان کۆبونه‌وه‌یه‌ک بکه‌ن و نویسیوتى:

((ئەرمەنەکان لەم کارەدا یارمەتی مان ئەدەن ھەرچەندە دوژمنایەتی زۆر کۆنی بەینی ئەم دو گەلە شتیکی میژووییە، بەلام ئەرمەنیەکان پەڕی بەو ئەبەن کەدروست کردنی کوردستانی ئوتۆنۆم دەستەبەریکی نوێ ئەبێ بۆ جێبەجێ کردنی راستەقینە سەرەتای ئەتەوکان و دروست کردنی ئەرمەنستانی ئوتۆنۆم لە پاشەڕۆژێکی نزیکدا))^{۲۲}.

حکومەتی فەرەنسی لە ۱۳ی کانونی یەکەمی ۱۹۱۷دا لەو ئەلامی جەنەرال نیسل دا بەتەلەگرام نیسل و ھەمو کاربەدەستانی تری ناوچەکە ئاگادار کرد کە: ((حکومەت وەھای بەراورد ئەکا کەھاوکاری ئەرمەنی و مەسیحیەکانی قافقاز بەخەرجێکی کەم ئەتوانی دابین بکری... لەبەرامبەر ئەمەدا، نیشان دانی نزیک بەرامبەر ئیلاتی کورد ھەستی دوژمنانە مەسیحیەکان بەرامبەر ئیمە ئەوروژینی، ئەنجام دا حکومەت لای وانیە کە ئەگەر بەپیتی بەرنامە یاس کراو لەراپۆرتی جەنەرال نیسل دا بەناشکرا موافەقەت بکری لەسەر دروست کردنی کوردستان شتیکی لەبار بێ... ئەگەل ئەوێش دا، حکومەت لای وایە بەپیتی ئەو ئیمکاناتە لەبەر دەس دایە یارمەتی جەنگی خێلەکانی کورد بەدەس بەینن. ئەکری کۆلۆتیل شارینی بکری ئە لیپرسرای دۆزینەوێ رینگە ی گفتوگو ئەگەل سەرۆکەکانی کورد))^{۲۳}.

ئەگەرچی کورد تەنیا ئەتەوێ گەورە بو کە لەسالانی جەنگدا بەدەستۆزی بۆ ئیمپراتۆریەتی عوسمانی مایەو، بەلام لەچاو ھەمو ئەتەوکانی تەرا، جگە لەئەرمەن، ئازار و کوێرەوێ لەھەمویان زیاتر بەدەس تورکەوێ بینی. سەرباری ئەوێ کوردستان بو بەکەلاوێکی گەورە، جگە لەوانە لەمەیدانی شەردا یا بەھۆی شەوێ کۆژان، کاربەدەستانی تورک ۷۰۰ ھەزار کوردیان بەبیانوی ئەوێ ناوچەکانیان بۆتە مەیدانی شەڕ بەزۆر لەکوردستانەوێ بۆ ناوێ ئەنەدۆل راگوێزا، مالاو داراییان زەوت کردن، بەشتیکی لەرێگا مردن و ئەوێ تریشی ھەژارو دەرەدەر بون. کەشتیکی ئەوتۆی لەکوێرەوێ گەلی ئەرمەنی کەم تر نیە، لەکاتی کە کوێرەوێ ئەرمەن لەسەرانی سەری دنیادا دەنگی دایەو، کەچی کەسی ئەسەر کوێرەوێ کورد ھەلی ئەدایە.

۴- پلانی ژێر بەژێر بۆ دابەش کردنی رۆژھەلاتی ناوەراست

روسیە و بەریتانیا لەسیاسەتی ناوچەییاندا لەرۆژھەلاتی نزیک و ناوەراستدا ناکۆک بون. قازانجەکانیان لەگەل ئەک ئەگوجا. ستراتیجیان بەرامبەر ھەمو ناوچەکە بەگشتی و، بەرامبەر بەپارێزگاری قەوارە ئیمپراتۆریەکانی ئێران و عوسمانی یا دابەشکردنی جیاواز بو. ئەم دو ھێزە ناکۆکە کە ھەردوکیان چاویان

برې بوه ناوچه کړو، هدریه که یان به گوړه یی ستراتیجی ناوچه یی خوۍ و، به شیوې تاییده تی خوۍ، له په یوځو جیبه چی کردنی نامانچ و دهسکه وتی تاییده تی خوۍ دا بو، ته نیا دوجار له سیاستی ناوچه بیان دا توانییا یه ک بکه ون. جاری یه که میان، له تاو هدره شه ی ته نینه وې شوړشی فهره نسی و گوره بونی مه ترسی ناپلیون پوناپارت. جاری دوه میش، له تاو هدره شه ی نالمانی و پهره سهندنی نفوزی نالمانی له ته وروپاو ناسیادا.

به یریتانیا وروسیا، بو به ربه سستی مه ترسی نالمانی، له سهر لابه لا کردنی کیشه کونه کانیان له ناوچه کانی روژه لاتنی ناوهر است و نزیکه دا، پاش ۱۵ مانگ گفتوگوۍ به رده وام ریک که وتن. له ۳۱ مای ۱۹۰۷ دا وه زیری کاروباری دهره وې روسی، ته لیکسانده ر نیزولسکی و، سه فیری به یریتانی له پیتهر بۆرک، سیر ئارتور نیکلسون، په میانیکی دو قولیان به ست. له م په میانه دا پیکه اتن له سهر ته وې:

۱- تیه بت به بیلا یه نی مینیته وه، هیچ لایه کیان دهستی تن وهر نه دن.

۲- هه لومهر چی هه بو (ستاتوس کفو) له ته فغانستان وه کو خوۍ مینی، واته به ناوچه ی نفوزی ئینگلیزی مینیته وه.

۳- ئیران دابهش بکری به ناوچه ی نفوزی ئینگلیزی و، روسی و، مه لبه ندیکی بیلا یه ن له به یی هدر و ناوچه دا.

به گوړه یی تم په میانه نه رزی ئیران ته بو به ۳ به ش:

ناوچه ی نفوزی روسی:

هه مو تازه ربا یحان، خوراسان، گورگان، مازنده ران، گه یلان، نه راک، قوم، ساوه، یزد، ناین، نه سفهان، بروجه رد، تاران، قه زوین، زه نجان، هه مه دان، کرماشان، کوردستان، قه سری شیرین.

ناوچه ی نفوزی ئینگلیزی

کرمان بیرجوند، سیستان، بلوچستان، که ناره کانی ته نگه ی هورمز، چاه به هار، به ندر عه یاس.

مه لبه ندی بیلا یه ن:

قاینات، خوزستان، فارس، لوپستان، چه هار مه حالی به ختیار، بوشه هر^{۲۴}.

له ۱۹۱۱ وه به گوړه یی تم ریکه وتن هیزه کانی روسی و به یریتانی چو بونه ناو ئیرانه وه. که جه نگیش هه ل گیرسا سوپا کانی روس و ئینگلیز بی ته وې ریزی سهره خوۍ و بیلا یه نی ئیران بگرن، یا ئیران خوۍ به رهنگاری بکا، به کرده وه دا گیریان کرد.

شەر ھېشتا لہ ھەمو مەیدانەکانی ئەوروپا و رۆژھەڵاتی ناوہراستدا بەگەرمی بەردەوام بو، چارەنوسی جەنگ دیار نەبو بە چ لایەکدا ئەکەوئ، کەدەوئەتانی ئیمپریالیستی ئەوروپا لەناو خۆیاندا کەوت بونە گفتوگۆ و سەودا بۆ رێک کەوتن لەسەر جۆری دابەش کردنی سەرزمینی عوسمانی و ئێرانی. ھەر لەسەر دەمی جەنگدا بەنھیتی لەسەر جۆری دابەش کردنی رۆژھەڵاتی ناوہراست رێک کەوتن. رێوشوێنەکانی ئەم پێکھاتنە گشتیە بە ٤ قۆناغی سەرەکی دا تێ پەری: رێکەوتنی ئەستەمول، رێکەوتنی لەندەن، رێکەوتنی سایکس- پیکۆ، رێکەوتنی سان جین دەمورین.

٤/١ رێکەوتنی ئەستەمول

لەمانگەکانی مارت و نیسانی ١٩١٥دا چەند نامەیک لەنێوان پیتەربورگو پاریس و لەندەندا ئالوگۆڕ کرا. لەئەنجامدا روسیا لەلایەک و بەریتانیا و فەرەنسە لەلاکە تر گەشتنە رێکەوتنی نھیتی ئەستەمول، بەپێی ئەم رێکەوتنە ئەبو^{٢٥}. ئەستەمول، لیواری رۆژئاوای بوسفۆر، دەریای مەرمەرە، دەردەنیل بخرینە سەر روسیا، ھەروەھا تراسی جنوبی تا خەتی ئینوس- میدیا، کەناری ئاسیای بچوک لەبەینی بۆسفۆر و روباری ساخاریا و شوینی لەسەر خەلیجی ئیسفید دوایی تر دیاری بکری، جزیرەکانی ناو دەریای مەرمەرە و جزیرەکانی ئیمبروس و تیندۆس. لەبەرەمبەر ئەوانەدا روسیاش دانسی بەھەندێ لەخواستەکانی بەریتانیا و فەرەنسادا نا

١- دەربارەى تورکیا

١- ئەستەمول بپتە مینایەکی ئازاد بۆ ھاوێیمانەکان و ئازادی کەشتیرانی لەبوغازەکانی دا بین بکری.

ب- روسیا دان ئەنی بەمافە ئایبەتیەکانی بەریتانیا و فەرەنسە لەتورکیای ئاسیایی دا لەرێکەوتنیکى جیاوازا.

ج- شوینە پیرۆزەکانی ئیسلام لەتورکیا جیا بکریتەو لەگەڵ عەرەبستان بخریتە ژێر ھوکیکی ئیسلامی سەر بەخۆ.

٢- دەربارەى ئێران

١- روسیا مل ئەدا بۆ ئەوێ ناوچەى بیلایەن، وەکو لەرێکەوتنی ئەنگلو- روسی دا دیاری کراو، بخریتە سەر ناوچەى نفوزی بەریتانی.

ب- ئەبى ٣ گۆرین لەو رێکەوتنەدا رەچاو بکری: یەکەم، ئەو شوینانەى ھاوسیتی شارەکانی ئەسفەهان و یەزدن بخرینە سەر ناوچەى روسی. دوەم، بەشیکی رۆژھەڵاتی دورى ناوچەى بیلایەن کە ھاوسیتی قەلەمەرەوێ ئەفغانیە بخریتە سەر

ناوچه‌ی روسی. سیپهم، روسیا ئازادی ته‌واوی کاری هه‌بی له‌ناوچه‌ی نفوزی
خۆ‌ی‌دا (واته ئازادی داگیرکردنی یه‌کجاری ته‌و شوینانه‌ی هه‌بی).

٢/٤ ریکه‌وتنی له‌ندهن

له‌سائی یه‌که‌می جه‌نگ‌دا ئیتالیا دو‌ دل بو له‌به‌شداری جه‌نگ و له‌وه‌ی
که‌خۆ‌ی به‌لای کام لایه‌نی جه‌نگ‌دا ساخ بکاته‌وه. هه‌ولتی ته‌دا بزانی له‌کام لا
ده‌سکه‌وتی زۆرت‌ری پێ ته‌به‌ری. سه‌ره‌نجام هاوپه‌یمانه‌کان توانیسان بیخه‌ن به‌لای
خۆیان‌دا به‌وه‌ی له‌ده‌سکه‌وته‌کانی جه‌نگ به‌شی به‌دن.

له‌نیسانی ١٩١٥‌دا له‌ له‌ندهن، به‌ریتانیا و فه‌رنساو روسیا په‌یمانیکیان له‌گه‌ل
ئیتالیا به‌ست، هاوپه‌یمانه‌کان خواسته ته‌رزیه‌کانی ئیتالیا یان له‌سه‌روی ته‌فریقاو
روژئاوای ته‌ه‌دۆلی سه‌ر ده‌ریای سپی ناوه‌راست سه‌لمان، به‌رامبه‌ر به‌وه‌ی ئیتالیا
شان به‌شانی ته‌وان هاوبه‌شی جه‌نگ بی. ئیتالیا له‌ ٢٠‌ی ئابی ١٩١٥‌دا جه‌نگی
دژی تورکیا راگه‌یانده‌.

٣/٤ ریکه‌وتنی سایکس- پیکو

له‌ ١٩١٥‌دا به‌ریتانیا و فه‌رنسه‌ که‌وته‌ ته‌گه‌یر بۆ دابه‌ش کردنی سه‌ره‌زمینی
ئاسیایی تورکیا. له‌لایه‌ن به‌ریتانیاوه‌ سیر مارک سایکس و له‌لایه‌ن فه‌رنسه‌وه
جۆرج پیکو بۆ سه‌ودا و گه‌فتوگۆ دانرا بون. پاش ته‌وه‌ی چه‌ندین نامه‌یان له‌گه‌ل
یه‌دک‌تری گۆریه‌وه له‌به‌ینی خۆیان‌دا ریک که‌وتن. بۆ ته‌وه‌ی ره‌زامه‌ندی روسیاش
به‌ده‌س به‌یتن له‌به‌هاری ١٩١٦‌دا چون بۆ گه‌فتوگۆ له‌گه‌ل سازانۆف وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی
روسیا. سازانۆف و پالیو لوگ، سه‌فیری فه‌رنسی، له‌نیسانی ١٩١٦‌دا له‌سه‌ر
خواسته‌کانی روسیا پیک هاتن.

به‌جۆره‌ پیکهاتنی گه‌شتی به‌ریتانی و فه‌رنسی و روسی، له‌سه‌ر جۆری دابه‌ش
کردنی روژه‌لاتی ناوه‌راست و به‌شی هه‌ریه‌که‌یان، ته‌واو بو که‌تیکرا بریتی بون
له‌ ١١‌نامه‌و، له‌میژدا به‌ریکه‌وتنی سایکس- پیکو ناسراوه.
به‌پیتی ته‌م ریکه‌وته‌ ته‌بو: ٢٦

١- ته‌م ناوچانه‌ بخریته‌ سه‌ر روسیا "ته‌رزپوم، ته‌رابزون، وان، بتلیس، تا
جینگایه‌ که‌ له‌روژئاوای ته‌رابزون له‌سه‌ر ده‌ریای ره‌ش.

ب- ته‌م ناوچانه‌ش بینه‌ به‌شی روسیا "ناوچه‌ی کوردستان له‌جنوبی وان و
بتلیس له‌نیوان موش، سیرت" ناوه‌پۆی دیجله، جزیره‌ی ئه‌یبن عومه‌ر، ته‌و زنجیره
چیایه‌ی به‌سه‌ر ئامیدی‌دا ته‌روانی، تا ناوچه‌ی مه‌رگه‌وه‌ر.

٢- ته‌م ناوچانه‌ش بینه‌ به‌شی فه‌رنسا "ناوچه‌ی که‌نار ده‌ریاکانی سوریا،
ولایه‌تی ته‌ه‌نه، ته‌و سه‌ره‌زمینه‌ی له‌جنوبه‌وه به‌خه‌تیک له‌عه‌ینتاب و ماردینه‌وه تا

سنوری روسیاو له شیمال هره به خه تیک له ئالادا خه وه به ناو قه یسه ری، ئاک داخ، جیلو داخ، زازا بۆ ئیجن- خه ربوت دا تی نه پهری.

۳- ئهم ناوچانهش بینه بهشی بهریتانیا "ناوچه کانی خواروی میز پوتامیاو به غداد، ههروه ها مینا کانی حه یفاو عه ککا له فله ستین.

۴- له و شوینانه دا که نه کونه بهینی ناوچه کانی ژیر ده سه لاتی فهره نسی و بهریتانی کونفیدراسیونی چهند ده و له تیکی عه ره بی یا ده و له تیکی عه ره بی تی دا دروست بکری. تهویش دابهش بکری به ناوچه ی نفوزی فهره نسی و ناوچه ی نفوزی بهریتانی.

به م پینه سوریاو ولایه تی موسل ته بونه ناوچه ی نفوزی فهره نسی و تهو سه رزه مینهش که له فله ستینه وه دریز ته بیته وه بۆ سنوری ئیران ته بو به ناوچه ی نفوزی بهریتانی.

۵- ته سه کهنه رونه بیته مینایه کی نازاد.

۶- فله ستین (تدویل) بکری.

دوایی تر له نیسان- ئابی ۱۹۱۷ دا ئهم ریکه وتنانه به هه ندی ده سکاری که مه وه له لایه ن بهریتانیاو فهره نسو ئیتالیا وه سه رله نوئ له سان جین ده مورین دوباره کرانه وه.

۴/۴ ریکه وتنه کان و ئاواته کانی گه لان

له م ریکه وتنانه دا. به ئینه ئاشکرا کانی کار به ده ستانی ئهم ده و له تانه به گه لانی ناوچه که به ته وای خرابونه پشت گوئ و ئاواته نه ته وه یه کانی گه لانی رۆژه لاتی ناوه راست پئ شیل کراون.

۱/۴/۴ ئاواته کانی عه ره ب

هاوزه مان له گه ل گفتوگوئ ژیر به ژیری ده و له ته ته ورو بییه کان بۆ پیکه اتن له سه ر جوړی دابهش کردنی ناوچه که، مه کته بی بهریتانی له قاهره خه ریکی ئالوگوړی نامه بو له گه ل شه ریف حسین بۆ ته وه ی شوړش دژی ئیمپراتوړی عوسمانی به هاوکاری بهریتانیا رابگه یه نی له به رامبه ر به ئیتی سه لماندنی سه ربه خو بی ولاتانی عه ره بی دا.

حسین له شکر تیکی چه کداری پیکه وه نا، شان به شانی هیزه کانی حکومه تی بهریتانی مه سیحی دژی هیزه کانی ده و له تی عوسمانی ئیسلامی ته جه نگان به و هیوا یه ی له دوای جه نگ به ناما غچه کانی خو یان بگه ن.

له م ریکه وتنانه دا ته گه رچی باسی ((کونفدراسیونی چهند ده و له تی عه ره بی یا ده و له تیکی عه ره بی)) و باسی ((جیا کردنه وه ی شوینه پیوژه کانی ئیسلام و

عه‌ره‌بستان له‌تورک‌یا و دانانی له‌ژۆر حوکمیکی ئیسلامی سه‌ره‌به‌خۆدا)) کراوه، به‌لام ئه‌وانه هه‌رگیز له‌گه‌ڵ ئه‌و به‌لێنانه نه‌ نه‌گو‌نجان که ما‌کماهون له‌باتی حکومه‌تی به‌ریتانی دابوی به‌شه‌ریف حسین و له‌گه‌ڵ ئامانجی نه‌ته‌وه‌یی عه‌ره‌ب جوت نه‌ نه‌بون. سه‌ره‌رای ئه‌مانه‌ش بیل‌فور، وه‌زیری کاروباری ده‌ره‌وی به‌ریتانیا، به‌لێنی‌دا به‌ ((ری‌کخ‌راوی جیهانی سه‌هی‌ۆنی)) بۆ پشتیوانی کردنیان له‌دروست کردنی نیشتمانی نه‌ته‌وه‌یی جوله‌که له‌فه‌له‌ستین، که‌دوایی تر بو به‌گه‌وره‌ترین کێشه‌ی گه‌لانی عه‌ره‌ب.

٢/٤/٤ ئا‌واته‌کانی ئه‌رمه‌ن

ها‌وک‌اری ئه‌رمه‌ن له‌گه‌ڵ روسیا دژی ئیمپراتۆری عوسمانی له‌پێناوی سه‌ره‌به‌خۆیی نه‌ته‌وه‌یی دا، هه‌میشه‌ یه‌کێ بوه له‌به‌هانه‌کانی تورک بۆ چه‌وساندنه‌وه‌ی ئه‌رمه‌ن و کوشتنی به‌کو‌مه‌لیان. له‌سه‌ره‌تای جده‌نگ‌دا قه‌یسه‌ری روس به‌لێنی ئازادی و سه‌ره‌به‌خۆیی به‌گه‌لی ئه‌رمه‌نی‌دا، به‌رامبه‌ر به‌وه‌ی ئه‌وان دژی تورک راب‌ه‌په‌رن و ها‌وک‌اری روسیا بکه‌ن. ئه‌رمه‌نی‌ه‌کان تێپ و ده‌سته‌ی چه‌ک‌داریان دروست کرد له‌ری‌زی سوپای روسی‌دا دژی تورک ئه‌جده‌نگان به‌و هی‌وایه‌ی له‌دوای جده‌نگ به‌ئامانجی نه‌ته‌وه‌یی خۆیان بگه‌ن. که‌چی له‌و رێکه‌وتنه‌دا ئامانجه‌کانی نه‌ته‌وه‌یی ئه‌رمه‌ن به‌ته‌وا‌وی پشت گوێ خرا بو نیشتمانه‌که‌ی و ئه‌و شوێنه‌ی کوردستان که‌ته‌وانی ئی ئه‌ژیان خرا بونه سه‌ر ئه‌رزی روسیا.

٣/٤/٤ ئا‌واته‌کانی کورد

رێکه‌وتنی سایکس- پیکۆ له‌لایه‌ن چه‌ند که‌سیکه‌وه داریژرا بو که‌شاره‌زای کاروباری کوردستان و ژبانی کو‌مه‌لایه‌تی، ئابوری سیاسی گه‌لی کورد بون. سی‌ر مارک سایکس خۆی گه‌شتیکی درێژی به‌کوردستان‌دا کرد بو. له‌نزیکه‌وه دیدنه‌ی خێله‌کانی کوردی کرد بو. چه‌ند لیکۆلینه‌وه‌ی له‌سه‌ر نویسی بون. سازانۆف له‌نزیکه‌وه شاره‌زای مه‌سه‌له‌ی کورد بو. گو‌یی له‌کوردی وه‌کو عه‌بدول‌ره‌زاق به‌گی به‌درخان گرت بو.

هه‌رچه‌نده هه‌یچ کام له‌ده‌وله‌تانی ئه‌وروپیی نه‌چوبونه ژێر باری سه‌لماندنی ئامانجی نه‌ته‌وه‌یی کورده‌وه هه‌یچ به‌لێنیکی تاییه‌تیان نه‌دا، بۆیه لهم رێکه‌وتنه‌دا ئا‌واته‌کانی کورد به‌ته‌وا‌وی پشت گوێ خرا بون.

ده‌وله‌تانی ئه‌وروپیی به‌بایبونی ئیمپریالیسته‌وه نه‌خشه‌ی دابه‌ش کردنی نا‌وچه‌کیان کێشا بو. جگه له‌ده‌سه‌که‌وتی تاییه‌تی خۆیان، گو‌یان نه‌دابه‌ هه‌یچ نرخیکی سیاسی، ئابوری، فه‌ره‌نگی، نه‌ته‌وه‌یی، دینی و زمانی گه‌لانی نا‌وچه‌که

نیشتمانی نه ته وهی عه ره بو کوردو نازه ری و نه رمه نیان له ناو خۆیان دا دابه ش کردبو.

کوردستان به پیتی نهم ری که وتنه نه بو به شیکی گه وهی له رۆژه لاتى دى چه بکه ویتته ژیر دهستی روسیاه، وه به شیکی له رۆژناوای دى چه بکه ویتته ژیر دهستی فه رهنسه وه، به شیکی بچوکی لای خواریشی بکه ویتته ژیر دهستی به ریتانیاه.

ه- دوا سالی جهنگ

ه/اگاری ده رچونی روسیا له جهنگ بو سه ر چاره نوی کورد

له شوباتی ۱۹۱۷ دا شورش دژی قه یسه ر له روسیا هه لگیرسا. له و کاته دا سوپای روس له رۆژه لاتى کوردستان: ورمی، سابلآخ، کرماشان و له کوردستانی سه رو: نه رزروم، نه رزجان، وان، بتلیس و له کوردستانی خواری: خانه قین، پیتجوبین، ره واندزی له ژیر دهستی دا بو. له گه ل هیتی به ریتانی له لای خانه قینه وه خه ریکی یه کگرتنه وه دانانی پلانی هاویه ش بون بو داگیرکردنی موسل. به شیکی زۆری نه و ناوچانه ی، به گۆریه ی ری که وتنه نه یتیه کان، نه بو بکه ویتته ژیر دهسه لاتى خۆی یا ناوچه ی نفوزی بئ، به کرده وه داگیری کردبون.

روداوه کانی شوبات و مانگه کانی دوا یی تر ریزه کانی سوپای شه لژان. له نوکتۆبه ری ۱۹۱۷ دا که بولشه ویک دهسه لاتى گرتنه دهستی سیاسه تی روسی به رامبه ر جهنگ له بنه رته وه گۆرا.

((کۆنگره ی نویتنه رانی کریکاران و سه ربازان و جوتیارانی سه رانه ری روسیا)) له ۸ ی تشرینی دوهمی ۱۹۱۷ دا پریاری دا "هه مو نه و ری که وتنه نه یتیه نه ی روسیای قه یسه ری له گه ل ده وته تانی ئیمپریالیستی بو دابه ش کردنی دنیا کردویه تی ده سه بجو به بئ هیچ مه رجیکی پیشه کی هه ل به وشیتیه وه. له رۆژنامه کانی روسیادا دهستی کرد به بلاو کردنه وه ی تیکسته کانی و ئاشکرا کردنی به نده نه یتیه کانی.

له کو تایی تشرینی دوهم دا ((نه جومه نی کۆمیساره کانی گه ل)) داوای له لایه نه کانی جهنگ کرد "بو راگرتنی جهنگ و جیگیر کردنی ناشتی له ناو گه لندا له گه ل روسیای سو فیتی گفتوگو بکه ن.

حکومه تی سو فیتی بانگه وازی بو گه له موسلمانه کانی رۆژه لات ده رکرد. داوای له گه لانی فارس و تورک و عه ره ب و هیند نه کرد دژی ئیمپریالیزم راپه رن. له م بانگه وازه دا ناوی ژماره یه کی زۆر له میلیله تانی ناوچه که هاتوه، به لام ناوی کوردی تی دا نیه.

له ۵۱ کانونی یه که می ۱۹۱۷، واته چل رۆژی دواي سهرکهوتنی شوږشی
تۆکتۆبه، رژیمی نوی به یانیکی به نیمزای لنین، سهرۆکی نهجومه
کۆمیسهرانی گهل، بۆ گهلانی ئیسلامی رۆژهلات بلأو کردهوه، له به یانه که دا
نوسرا بو:

((هاریان! برایان!))

له روسیا گۆرانی گرنگ له رودان و نه بجام دان دایه، جهنگی خویناوی نیستا که
به نیازی ده سدریژی بۆ سهر نه رزی بیگانه و دابهش کردنی خاکی میللهتانی تر
دهستی پێ کرد، له ته و او بون نزیك نه بیته وه. دنیا یه کی تر پیتی ناوه ته مهیدانی
بونه وه. نه و دنیا یهش، دنیا ی ره بجه ران و گهلانی تازاده. له دواي نه و شوږشه وه که
له روسیه دا قهوماوه، حکومهتی دامه زراوه، که به ویستی کریکاران و جوتیاران
له دایک بوه.

نه ی موسلمانانی رۆژهلات! نه ی ئیرانیان! نه ی تورکان! نه ی عه ره ب نه ی
هیندو! روی قسه ی ئیمه له ئیوه یه: له گهل ئیوه که ژیا نتان، گیانتان، مالو
ناموستان، چه ند قهر نه له ژیر پیتی تالانکه رانی نه وروپایی دایه و، پیتیل کرا بو.
ئیمه به ره سمی رای نه گه یه نین، که هه مو نه و په یمان و ریکه و تنه نه ئینیانه ی
قهیسه ری لیخواوی روسیه له گهل ئینگلیزو فهره نسه ئیمزای کرد بو، به پیتی
ناوه رۆکی نه وانه نه بو تهسته مول له دواي برانه وه ی جهنگ به روسیا بدری و،
حکومه تی لیخواوی ((کیرنیسکی)) یش نه و په یمانانه ی سه لماند بو، هه مو یان
هه لوه شینرانه وه، به نه بو دانه نرین و نرخیکیان نه ماوه.

کۆماره سوسیالیسته کانی روسیه و، حکومه ته که ی که فهرمانه کانی جیبه جی
ته کا، واته نهجومه نی کۆمیساره کانی گهل، هه ردوکیان دژی داگیر کردنی نه رزی
ولاتی ترن. ئیمه به ره سمی رای نه گه یه نین تهسته مول هی تورک خۆیه تی و، نه بی
وه کو رابوردو له دهس موسلمانان دا بمیته وه.

ئیمه به ره سمی رای نه گه یه نین که په یمانانه و ریکه و تنه کۆنه کانی روسیا و
به ریتانیا که ئیرانی له نیوان دو ولاتی ئیمپریالیستی دا دابهش کرده و،
به هه لوه شاهه، وه کو نه بو دانه نریت و نرخیان نه ماوه.

نه ی ئیرانیان! به ئیتان ته ده ینی هه ر به کۆتایی کاره جهنگیه کان،
سه ر یازه کانی ئیمه، خاکی ولاته که تان به جی نه هیلنو، ئیوه خۆتان خه لگی ئیران
مافی ته و تان هه بێ به تازادی چاره نوی داها توی خۆتان بریار بده ن)).

حکومه تی سۆڤیتی دهستی کرد به پتوه ندی له گهل حکومه تی تورک بۆ دانانی
رێوشینه کانی راگرتنی جهنگ و کیشانه وه ی هیزه کانی. نوینه رانی روس و تورک

له‌دوایی مانگی ۱۹۱۷ له‌موسل ناگرپریان کرد. له‌۳ی مارتی ۱۹۱۸ دا نوینه‌رانی روسی و تورکی له‌((بریست- لیتوفسک)) ریکه‌وتنیکیان دهرباره‌ی راگرتنی جه‌نگ نیمزا کرد. بابه‌ته‌ گرنگه‌کانی ئەم ریکه‌وتنه‌" کشانه‌وی هیزه‌کانی روسیا له‌ناوچه‌ داگیرکراوه‌کانی عوسمانی بۆ سنوره‌کانی پیش جه‌نگ نیمزا کرد. هه‌لوه‌شاندنه‌وی تیپه‌ چه‌کداره‌کانی ئهرمه‌ن، دیاری کردنه‌وی سنوری روسی- عوسمانی وه‌کو سنوری پیش جه‌نگی ۱۸۷۸، ده‌س هه‌لگرتن له‌قه‌رزی روسی له‌سهر تورکیا، نازاد کردنی دیله‌کانی جه‌نگ^{۲۷}.

حکومه‌تی سۆڤیتی ریکه‌وتنی روسی- به‌ریتانی ۱۹۰۷ی دهرباره‌ی دابه‌ش کردنی ئێران هه‌لوه‌شاندوه. له‌گه‌ڵ حکومه‌تی ئێرانی ده‌ستی کرد به‌گفتوگو بۆ ریکه‌وتنه‌وی پێوه‌ندیه‌کانی هه‌ردولا. له‌۲۶ی حوزه‌یران تا ۲۷ی ته‌موزی ۱۹۱۸ ده‌ستی هه‌ل گرت له‌هه‌مو ئەو ئیمتیازو قه‌رزو سه‌رمایانه‌ی روسیای قه‌یسهری له‌ئێران هه‌ی بو، وه‌ دایه‌وه‌ به‌گه‌ڵی ئێران^{۲۸} ئەمه‌ش یارمه‌تییه‌کی گه‌وره‌ی ئابوری بو بۆ دهرباری قاجاری نابوت و قه‌رزار.

ئاشکراکردنی ریکه‌وتنه‌ نه‌ینه‌کانی هاوپه‌یمانه‌کان له‌دنیا دا ده‌نگی دایه‌وه، ته‌نانه‌ت له‌ناو ده‌وله‌ته‌ ئه‌وروپیه‌کانیش دا. جه‌مال پاشا، شه‌ریف حسینی له‌ریکه‌وتنه‌کان ئاگادار کرد، وه‌ ئەوه‌ی به‌هه‌ل زانی بۆ ئەوه‌ی حسین له‌نیازی به‌ریتانیا و به‌لێنه‌ ناراسته‌کانی هۆشیار بکاته‌وه، به‌شکو واز له‌هاوکاری ئینگلیز به‌یت. کاربه‌ده‌ستانی به‌ریتانی ویستیان وا له‌حسین بگه‌یه‌نن که‌ئه‌وه‌ پیلانی کومونیه‌سته‌کانه‌ بۆ تیکدانی ئێوانی عه‌ره‌ب له‌گه‌ڵ ئینگلیز. له‌هه‌مان کات دا کاربه‌ده‌ستانی هاوپه‌یمانه‌کان که‌وتنه‌ دوباره‌کردنه‌وی به‌لێنه‌کانی پیشوایان که‌هاوپه‌یمانه‌کان له‌و شه‌رده‌دا مه‌به‌ستیان رزگاری گه‌لانی ژێر ده‌سته‌ی تورکه‌.

روسیای سۆڤیتی له‌سه‌ره‌تادا توشی کیشه‌ی شه‌ری ناوخری بو، له‌سهر ئاستی جیهانییش له‌لایه‌ن ده‌وله‌ته‌ ئیمپریالیسته‌کانی دنیاوه‌ گه‌مارۆ درا بۆ روخاندنی. مه‌سه‌له‌ی پارێزگاری رژیمی سۆڤیتی پله‌ی یه‌که‌می گرنگی هه‌بو له‌سیاسه‌تی ناوه‌کی و ناوچه‌یی و جیهانی ده‌وله‌تی سۆڤیتی و کاربه‌ده‌سته‌کانی دا. ده‌وله‌تی سۆڤیتی ئەگه‌رچی هانی گه‌لانی رۆژه‌لاتی ئەدا بۆ خه‌بات دژی ئیمپریالیزم، له‌پێناوی سه‌ربه‌خوایی و مافی ئازادی بریاردانی چاره‌نوسی خۆیان دا، به‌لام هه‌لسه‌نگاندنی هه‌لوێستی سۆڤیتی له‌بزووتنه‌وی شوێنگیرانه‌ی گه‌لانی ناوچه‌که‌ که‌ ئەوان به‌ئاشکرا هانیان ئەدان و له‌ده‌وله‌تانی ناوچه‌که‌ که‌ئه‌وان به‌ره‌می پێوه‌ندی باشیان له‌گه‌ڵ دانه‌مه‌زاندن، ده‌ری ئەخه‌ن ئەوه‌ زۆتر لایه‌نی پرۆپاگه‌نده‌ی هه‌بو، چونکه‌ سۆڤیت له‌سیاسه‌تی ده‌ره‌وی دا دروست کردنی

پتوهندی باشی بازرگانی، ئابوری، فەرهنګی، جەنګی، له گه‌ل ده‌وله تانی ناوچه که بێ گوی دانه سروشتی سیاسی رژیمه کانی و هه‌لوێستی نه‌و رژمانه له گه‌ل کانیان، به تاییه تی له گه‌ل ده‌وله تانی دراوسیتی لای خواووی دا، له پله یی که می گرنګی دا دانا بو، نه ک له گه‌ل گه‌لانی ناوچه که. وه له نازادی مافی بریاردانی چاره‌نوس مه‌به‌ستی مافی ده‌وله تان بو نه ک هی گه‌لان، به تاییه تی گه‌لانی بێ ده‌وله ت. نه گه‌ر جارێ پشتیوانی له‌خه‌باتی شوێشگی پری نه‌ته‌ویه ک کردبێ. نه‌وه بو گوشار بردن بو نه‌وه ده‌وله ته که که ناچار بێ پتوهندی باشتی له گه‌ل دا به‌زینتی. نه‌وه به‌وه نه‌ریتیکی نه‌گه‌زای سیاسی ده‌ره‌وی سوؤیتی له‌قوناغه کانی دوا یی تریش دا.

له‌ئێران له کاتینکا له‌به‌شی سه‌ره‌وه‌ی دا جولانه‌ویه کی شوێشگی پری به‌هیزی تی دا بو، وه له‌تاران حکومه‌تیکی کۆنه‌په‌رستی ئی بو، حکومه‌تی سوؤیتی جولانه‌وه شوێشگی پریه‌کی پشت گوی خست و کردی به‌فاکته‌ری گوشار بو سه‌ر حکومه‌ته کۆنه‌په‌رسته که تا ناچار بێ پتوهندی باش له گه‌ل یه‌کیتی سوؤیت دا به‌زینتی. له‌تورکیاش جگه له‌وه‌ی ده‌ستی له‌نه‌رمه‌ن و ئاسوری هه‌ل گرت بو نه‌وه‌ی به‌ته‌نیا روبه‌روی چاره‌نوسی ناو می‌دانه‌ی خویان بێ. هه‌ر بو رازی کردنی حکومه‌تی تورکی هیچ پشتیوانییه‌کی له‌خه‌باتی گه‌لی کورد نه‌کرد و هه‌لامی هیچ هاواریکی یارمه‌تی دانی کوردی نه‌دا یه‌وه، به‌لکو له‌ته‌قه‌لایه‌کی گه‌رم دا بو بو دروست کردنی باشتی پتوهندی له گه‌ل حکومه‌تی تورکیا و باشتی حکومه‌تی تازه دروستکراوی عیراق.

حکومه‌تی سوؤیت زنجیره‌یه‌ک په‌یمانی ده‌سدریژی نه‌کردن و ئاسایش و بازرگانی له گه‌ل ئێران و تورکیا و نه‌فغانستان ئیمزا کرد. لی‌ره‌دا جیی خۆیه‌تی یه‌کیکیان وه‌کو نمونه بو نه‌وانی تر باس بکری.

له ٢٦ ی شوباتی ١٩٢١ د (په‌یمانی دۆستایه‌تی ئێران و روس) ئیمزا کرا. به‌گوێره‌ی ته‌م په‌یمانه جگه له‌وه‌ی حکومه‌تی سوؤیتی (هه‌موو نه‌و په‌یمان و ریکه‌که‌وتن و به‌لێننامه‌یه‌ی که حکومه‌تی روسیای قه‌یسه‌ری له گه‌ل ئێران به‌ستویه‌تی و، مافی میلیه‌تی تی دا فه‌وتاره، هه‌ل نه‌وه‌شینیته‌وه‌و به‌نه‌بو دانه‌نی) و (هه‌موو نه‌و ریکه‌که‌وتن و په‌یمانانه‌ی حکومه‌تی پیشوی روسی له گه‌ل ده‌وله‌تانی سییه‌م به‌زه‌ره‌ری ئێران به‌ستویه‌تی هه‌ل نه‌وه‌شینیته‌وه‌و به‌نه‌بو دانه‌نی) ئێرانی له‌هه‌موو قه‌ره‌زه‌کانی زه‌مانی قه‌یسه‌ر به‌خشی و، هه‌مو سه‌رمایه‌ی له‌گوێزانه‌وه هاتوو و له‌گوێزانه‌وه نه‌هاتوی (بانکی ئستقراضی ئێران) و دراوی نه‌ختینه، شتومه‌کی هه‌یژا، جاده، رینگای ئاسنین، سه‌کۆو عه‌مارو

کەشتی و هۆکانی گوێزانەوه له گۆمی ورمی و بێندهری ئەنزی، هێلی تەلهفون و تەلهگراف، خانو و تەلارەکان، کارگای کارەبا، کە مۆلکی حکومەتی روسی و کۆمپانی و هاوڵاتیەکانی بون بەخۆراییدا بەحکومەتی ئێران.

مادە ٢- چوارەمی ئەم پەیمانە ئەلی: ((هەردو پەیمانکاری بەرز گەشت ئەدەن کە: ١- لەخاکی خۆیاندا رێ ئەدەن بەپێکھێنان یا جێ کردنەوی هیچ رێکخستو تاقمی بەهەر ناویکەو بێ یا کەسانی تەنیا کەئامانجیان خەبات بێ دژی ئێران و روسیا یا دژی ولاتانی هاوپەیمانی روسیا، هەروەها بەوەرگرتنی کەسانی لەشکر یاگوێزانەوهی کەلەوێلی نەفەرەت بۆ ریزەکانی لەشکر یا هێزە چەکدارەکانی رێکخستنی گۆڕین.

٢- نابێ رێ بەرێ بەهیچ رێکخستنی، بەهەرچی ناویکەو بێ ئەگەر بیهوی دژی پەیمانکاری بەرز خەبات بکا، ئەو شتانە ی ئەگوێجێ دژی پەیمانکارەکە ی تر بەکار بهێنێرێ بڕیتە خاکی هیچ کام لەم دولا پەیمانکارە بەرزەوه یا ئەویەو بگوێزرێتەوه.

٣- بەهەموو هۆیکە کە ئەبەرەدەسدا بێ رێ لەمانەوهی سوپا یا هێزی چەکداری دەولەتی سییەم لەخاکی خۆی و هاوپەیمانەکانیدا بگرێ ئەگەر لەوانە بێ مانەوهی هێزی ناوبراو بپێتەمایە هەرەشە لەسنور یا بەرزەوهندی یا ئاسایشی پەیمانکارە بەرزەکە ی تر)).

مادە ٤- شەشەم ئەلی: ((هەردو پەیمانکاری بەرز پێکھاتن هەر کاتێ دەولەتانی سییەم بیانەوی لەرێبی خۆتی هەلقوراندنی چەکدارەوه سیاسەتیکی داگیرکەرانیە لەئێران بگرن یا خاکی ئێران بکەن بەمەلەندی پەلاماردانی چەکداری روسیاو ئەگەر مەترسی هەرەشە لەسنوری دەولەتی سۆڤییتی یا هاوپەیمانەکانی بکاو حکومەتی ئێران دوازی راگەیانندنی لەلایەن روسیاوه نە ی توانی خۆی لەم مەترسییە دور بخاتەوه، حکومەتی سۆڤییتی مافی هەیه سوپای خۆی بباتە ناو خاکی ئێرانەوه تا بۆ پاراستنی خۆی رێوشوینی سوپایی پێویست دابنێ. حکومەتی روسیای سۆڤییتی بەلێن ئەدا پاش نەمانی مەترسیە کە سوپاکە ی بەبێ دواکەوتن لەسنوری ئێران بباتە دەرەوه)).

یارمەتی نەدانی دوژمنانی ناووهو دەرەوهی یەکتی، واتە بۆچونی ستراتیجی سیاسی و جەنگی بەسەر گیانی پەیمانەکاندا زāl بون.

-حکومەتی سۆڤییتی لەناکۆکی بزوتنەوهی کەمالی ئەگەل دەولەتانی ئەوروپی و لەمەلانی دا ئەگەل بابیعالی پشتگیرییەکی کاریگەری مستەفا کەمالی بەچەک و پارە کرد. پێوەندی بازرگانی، سیاسی، دیپلۆماسی، جەنگی ئەگەل

دامه زران و چه ند ریکه وتنی گرنگی له گدل نیمزا کرد، له وانه ((په یانی دۆستایه تی و هاوکاری روسی- تورکی)) مارتی ۱۹۲۱.

ته گهر ته م ریکه وتنه له باری سهرنجی سوځیتیه وه قازاخی بۆ گهلانی ته م دو دهوله ته هه بو بئ، نهوا قازاخی زۆرتی به م دو حکومت ته گه یاند که خویان جیگیرو به هیتر بکه ن له کاتی که شه پۆلی ناره زایی گهلانی ناوچه که له هه لچون دا بو. سیاسه تی سوځیتیش هه ر ته وه بو که در اوسینکانی لای خواروی ئیران و تورکیا و ته فغانستان به یه کگرتوی بئین و حکومت ته کانیا ن به هیتر بن بۆ ته وه ی خویان له بهر گوشاری دهوله تانی دوژمنی روس دا رابگرن و، نه که ونه ژێرده ست یا ژێر نفوزی ته وان هه وه له و ته مه ترسی بۆ سهر یه کیتی سوځیت دروست بکه ن.

نوسره پێشکه وتنخوازه کانی کورد به ستایشکی زۆره وه هه میشه له کاری ئیجابی شوړشی ئوکتۆبه ر بۆ سهر بزوتنه وه ی رزگاری نه ته وه یی کورد دواو ن ته م بۆ چوانه زۆتر له ژێر کار تی کردنی ئایدیۆلۆجی سیاسی دا دروست بون نه که له نه غامی هه لسه نگان دنی باب ته یی رودا وه کانی میژوی ته و سهر ده مه دا. ته گینا دیاره که سهر که وتنی شوړشی ئوکتۆبه ر کاری سه لبی کردۆ ته سهر پاشه پوژۆ سیاسی نه ته وه ی کورد. له نه غامی روخانی رژی می قه یسه ری و هاتنی بولشه ویک دا هه ردو دوژمنی دیرینه ی گه لی کورد" دهوله تی ئیران و دهوله تی تورکیا له روخان و هه لوه شان و پارچه پارچه بون رزگار بون. کوردستان به شیکی له ژێر دهستی ئیران و به شه که ی تریشی له ژێر دهستی تورکیا و عیراق و سووریا دا له حاله تیکی سیاسی و قانونی (نامه علوم) دا مایه وه. که نه ئازاد و، نه فیدرالی و، نه ئۆتۆنۆم بو، وه نه به شدار بو له حکومتانی ته و ده له تانه دا، وه نه مانده اتی ته وان و نه موسته عمه ره شیان بو. له کاتی که ته گهر نه خشه کانی رژی می قه یسه ری جیبه جئ ببوایه: یه که م، دهوله ته کانی ئیران و تورکیا یا ته ته کان یا ته بون به دو دهوله تی بچوک له ناوچه که داو، دوهم: کوردستان له خراپترین حاله تدا، حاله تی مه علومی موسته عمه ره ی روسی و فه ره نسسی و ئینگلیزی وهر نه گرت، که هه یج نه بئ ئیمپریالیزمیکی پێشکه وتوتر بون له چاو دهوله تانی داگیر که ری دوا که توی ئیران و تورکیا و عیراق دا، ته وسا هه لی سهر که وتنی جولانه وه که ی له پیناوی سهر به خویی دا، وه کو هه مو شوینه کانی تری دنیای ژێر دهستی ئیمپریالیزم زۆتر ته بو.

۲/۵ هیژی به ریتانی له کوردستان

له سه ره تای جه نکه وه سوپای به ریتانی مینای فاوی گرت بو، پاش ته ویش به چه ند روژی به سه ره. ماوه یه کی درێژ چه ند تیکه له چونی خویناوی له نیوان

به‌ریتانیا و تورک دا روی دا تا ئینگلیز توانی له‌ماری ۱۹۱۷ دا شاری به‌غداد داگیر بکا.

دوای کشانه‌وی روس له‌مه‌یدانه‌کانی جه‌نگ هیژه‌کانی به‌ریتانیا به‌ته‌نیا له‌مه‌یدانه‌کانی رۆژه‌لاتی ناوه‌راستدا مابونه‌وه دژی تورک نه‌جه‌نگان. به‌ریتانیا به‌پیتی هه‌لومه‌رجی نویی ناوچه‌که، که له‌ئه‌نجامی ده‌رچونی روسیا له‌جه‌نگ و گۆزانی بنه‌ره‌تیی رژیته‌که‌ی دا هات بوه کایه‌وه، نه‌بو چاو به‌پلانه‌کانی خۆی دا بخشیتته‌وه. نه‌گه‌ر پیشت له‌په‌یمانی سایکس- پیکۆدا چاری له‌هه‌ندی شوین پۆشی بو بکه‌ویته ژیر ده‌سه‌لاتی فهره‌نسیه‌وه بۆ ئه‌وی بیته ناوچه‌ی له‌مپه‌ری به‌ینی ده‌سه‌لاتی روسی و ده‌سه‌لاتی به‌ریتانی، ئیتز ئه‌و خۆلادانه هیچ به‌هانه‌یه‌کی نه‌ما بو، به‌تایبه‌تی پسپۆره‌کانی ئینگلیز دلتیا بو بون له‌ده‌وله‌مهن‌دی په‌ترۆلجاره‌کانی که‌رکوک و ئه‌یان ویست به‌هه‌ر نرخ بۆ بکه‌ویته ژیر ده‌سه‌لاتی خۆیانه‌وه.

به‌ریتانیه‌کان هه‌ولیان نه‌دا بۆ راکێشانی عه‌ره‌بو کورد. له‌ئێ ته‌مۆزه‌وه ده‌ستیان کرد به‌بلا‌و‌کردنه‌وی رۆژنامه‌ی عه‌ره‌بی زمانی ((العرب)) له‌به‌غدا و له‌ای کانونی دوه‌می ۱۹۱۸ هه‌ که‌وتنه‌ بلا‌و‌کردنه‌وی رۆژنامه‌ی کوردی زمانی ((تینگه‌یشستنی راستی)) له‌به‌غدا. ((تینگه‌یشستنی راستی)) و ((العرب)) هه‌ردوکیان ته‌رخان کرا بون بۆ پرۆپاگه‌نده‌ دژی تورک و ئالمانیا و دوایی تر بولشه‌ویکیش، وه بۆ هه‌مان دانی پیاوه ناسراوه‌کانی کورد و عه‌ره‌بو خێله‌کانی دانیشتوی ناوچه‌که بۆ رابه‌رین دژی ده‌سه‌لاتی تورک. قاتوق‌پی و برسیته‌ی مردنی به‌که‌مه‌لی خه‌لک، زۆلم و زۆری هیژه‌کانی تورک، زه‌مینه‌یه‌کی له‌باری ئاماده‌ کردبو بۆ پرۆپاگه‌نده‌ی ئه‌م رۆژنامه‌نه که له‌سایه‌ی هاتنی هیژی به‌ریتانیه‌وه خێرو خۆشی بکه‌ویته ناوچه‌که‌وه. به‌مه‌ش ئه‌یان ویست زه‌مینه‌ی سیاسی پێش‌ه‌ویی جه‌نگی بۆ داگیرکردنی کوردستانی جنوبي و موسل خۆش بکه‌ن. له‌هه‌مان کات دا که‌وتنه‌ پێوه‌ندی له‌گه‌ڵ پیاوه ناسراوه‌کانی کورد و چه‌ندین ئه‌فسه‌ری ئینگلیزی شاره‌زای کاروباری کوردستانیان بۆ ئه‌و مه‌به‌سته ته‌رخان کرد.

له‌ ۲۸ ی نیسانی ۱۹۱۸ دا سوپای به‌ریتانی کفری و رۆژی دوایی تر تو‌زخو‌رماتوی داگیرکرد. به‌مجۆره به‌رابی هیژه‌کانی به‌ریتانیا گه‌یشته سه‌ره‌مینه‌ی کورد و درێژه‌یان دا به‌هه‌لکشان به‌ره‌و ژور. له‌ ۷ مایسی ۱۹۱۸ دا که‌رکوکیان گرت. به‌لام زۆری ئی به‌ند نه‌بون و کشانه‌وه. عه‌لی ئیحسان پاشای سه‌ره‌کرده‌ی ئۆردوی شه‌شه‌می عوسمانی، کاروباری سلیمانی سپارد بو به‌شیخ

مه‌جمودی حەفید کە ئەوسا ناسراوترین سەرکردەی کورد بو لە کوردستانی
جنوبی دا. ئینگلیزه‌کان هێشتا لە کفری بون شیخ مه‌حمود بو جاری دوهم نامەو
نوێنەری ناردە لایان. داوای لێ کردن "بەریتانیا کوردستانی جنوبی لەریزی گەلانی
نازاد دەرەهێنن. شیخ مه‌حمود راگەیانندی ١٤ نوقتەیی سەرۆکی ئەمەریکایی
ویلسۆن و بەلێنەکانی سەرۆه‌زیرانی بەریتانی لوید جو‌رجی بیست بو. دەس
پیشکەری شیخ مه‌حمود لە چاو قۆناغەکانی جەنگدا درەنگ بو، چونکە
نیشانەکانی تیشکان و هەره‌سی تورک دەرکەوت بو.^{٢٠}

لەپیش راگرتنی جەنگدا هێزی بەریتانی لەموسل نزیک کەوت بوو. پاش
ناگری سوپای بەریتانی هێزه‌کانی تورکی لەموسل ناچار کرد بەجینی بهێلن بو
هێزی بەریتانی. کوردستانی جنوبی کە بەشینکی لەسەر ولایەتی موسل و بەشینکی
لەسەر ولایەتی بەغداد بو، بەتەواوی کەوتە ژێر دەسلاتی ئینگلیزه‌وه.

٣/٥ زەرەه‌ه‌کانی کورد بەه‌وی شەه‌ره‌وه

بونی کوردستان بەمەیدانی جەنگ، لەشکرکێشی تورک، ئینجا لەشکرکێشی
روسی و تەراتینیی تیپە چەکدارەکانی ئەرمەن و، پاشان لەشکرکێشی بەریتانی،
شەڕ و پێکادانی سەختی ئەم هێزانە لە گەڵ یەکتری، بەرەنگاری پێچە پێچری کورد...
زەرەری گیانی گەوره‌یان بەدانیشتوانی کوردستان گەیاند.^{٢١} هێزه‌کانی داگیرکەر
دەستیان لە کەس نە ئەپاراست. ئۆردوی تورک لە کاتی پەلاماردانی کوردستانی
ئێراندا سەرباری ئەوه‌ی ولاته‌کە تالان و وێران کرد هەزاران کەسی بێ تەوانیشی
کوشت. لەشکری روس و تیپەکانی قازاخ و ئەرمەن و ئاسوری کوشتاری زۆریان
لەخەلکی ناوچه‌کانی ئەرزروم، ئەرزجان، بتلیس، وان ئالاشکر. بایەزید، ورمی،
سابلاخ، خانەقین، رەواندز کرد و ئاواپەکانیان وێران کردن.

کاربەدەستانی تورک تەعلیماتیکی نەتیجیان دەربارەری راگوزێزانی کورد
لە کوردستان دابو بەلێپرسراوه‌کانی خۆیان، لەو تەعلیماتەدا هات بو: ((ئەبێ
دانیشتوانی ئەو ناوچانەری کوردیان بەچری لێپە راگوزێزین و لەشوێنەکانی
خۆیان دورخێنەوه‌و ناچار بکړین لەو ناوچانەدا دابنیشن کە بەچری تورکی لێپە
بەو مەرجەری نېسبەتیان لە ٥٪ی تێکرای دانیشتوانی تورکی ئەسلی ناوچه‌کە تی
نەپەرێ. سەرۆک و پێشەوا و شیخەکانی کورد ئەبێ لەکۆمەڵ و لایەنگرو
هۆزه‌کانیان دورخێنەوه‌و ناچار بکړین بەجیاو دور لەیەکتری لەناوچه‌ تورک نشینە
دوره‌کاندا دابنیشن، نابێ بهێلێرێ منال و لاوه‌کانیان لە گەڵ بێ و تێکەلاوی یەکتری
بن و ئەبێ هەموو جو‌ره‌ پێوه‌ندی و تێکەلاویەکیان لەناو نەهێلێ، ئەبێ زۆریان

لی بکری هەر به تورکی بدوین و واز له نه ریت و خوهره وشته کانی خویان بهینن،
ئه بهی به زۆر به کۆمهڵ بکرین به تورک))^{۲۲}

له نه نجامی جیه جی کردنی ئهم سیاسه ته دا، له سه ره تای جهنگه وه تا کۆتایی،
ئۆدروی تورک به بیانی ئه وهی ئه و ناوچانه بونه ته مهیدانی شه ر ۷۰۰ هه زار
کوردیان به زۆر بۆ ناوه وهی ئه نه دۆل راگویتزا. ئه مانه به پی و له زستان دا به ری
کران، له به رته وه له ریگا له به ر به فرو سه رما، برسیتی، نه خۆشی و ماندوبون
به شیککی گه وهره یان مردن و نه گه یشتنه جی.^{۲۳}

که م بونه وهی دهستی کار به هۆی بردنانه وه بۆ مهیدانی جهنگ، زهوت کردنی
هۆکانی به ره ده م هینان، به تایبه تی و لاخ، بۆ گوێزانه وهی پیو یستیه کانی ئۆدروی
تورک، دهس به سه را گرتنی خواره مه نی و زه خیره و بنه تۆوی خه لک و جوتیاران،
برینی لی سه واره و سوتاندنی کێلگه کان و تالان کردن و خواره نی میگه له کان..
ته نگه چه له مه یه کی قو لی له کوردستان دا خولقاند که بوو به هۆی قاتوقری،
برسیتی، دا که ورتنی نه خۆشی و مردنی به کۆمه لی دانیش توان.

سه ره رای ئه مانه ش، به شی گه وهی هیزی مرۆیی کورد له ریزی ئۆدروه کانی
تورک دا سازدا بون. جگه له پاشما وهی ئالا جه مهیده کان که له سه ره تای جهنگ دا ۴
فیرقه و ۱ لیوا (به گشتی ۱۳۵ بلوک) بون، ژماره یه کی زۆری سه ربازه کانی ئۆدروی
۶ (به غداد) ئۆدروی ۹ (ئه رزروم)، ئۆدروی ۱۰ (سیواس)، ئۆدروی ۱۱ (مه عموره
تولعه دیز)، ئۆدروی ۱۲ (موسل) کورد بون و به شی هه ره زۆریان له شه ردا فه وتان.
جگه له م ئۆدروانه له هه مو هی سه کانی عوسمانی دا له هه مو جه به هه کان دا کورد وه کو
سه ربازو ته فسهر به شدار بون. محمده ئه مین زه کی که خۆی ته فه سه ریکی عوسمانی
ئاگادار بو. ژماره ی ئه و سه ربازه کوردانه ی له شه را فه وتان به ۳۰۰ هه زارو له گه ل
دانیش توانی نه سو پایی دا به ۵۰۰ هه زار کهس دانه ئی.^{۲۴} عه بدولعه دیز یاملکی،
ئه فه سه ریکی کوردی تری عوسمانی ئاگادار به ۷۰۰ هه زار کهسی دانه ئی.^{۲۵}

کورد نه دهستی هه بو له هه لگه ی ساندنی جهنگ دا وه نه ده سه کو تی هه بو، به لام
یه کی بو له گه وهره ترین زه ره مه نده کانی، به مانی وێران و کوری کو ژرا وه وه له جهنگ
هاته ده ری، سه ربازی ئه مانه ش توشی کو ی ره وه ریه کی سیاسی له برانه وه نه هاتو
بو.

رهنگه هۆی گه وهی به ده به ختی کورد ئه وه بی که شو ئینیکی خراپی بۆ ژیا نی
خۆی له سه ر نه رز هه ل بژاردوه، ناوچه ی رۆژه لاتی ناوه راست به درێ ژایی می ژو
گرنگیه کی جیهانی هه بوه چونکه ۳ قاره گه وهره که ی دنیا "ئه وروپا و ئاسیا و
ئه فریقا یه که وه نه به ستی و ریگه ی بازرگانی و له شکر کێشی می ژوی نه رزی و

ئارى، لەرۆژھەلاتەو بۆ رۆژئارو بەپێچەوانەو، بەم ناوچەيەدا تى پەريو، كە كورد لەناو جەرگەيدا دانىشتو.

جگە لە كورد بەدرژايى ميژر چەند نەتەوێ لەخۆي بەهيژترو پيشكەوتوتري تىدا ژياو. لەلای رۆژھەلاتيەو دراوسيى ئەرمنى و ئازەرى و فارس بو، لەلای خواروى و بەشيكى رۆژئاويەو دراوسيى عەرەب بو، لەلای سەروى و بەشى سەروى خۆرئاويەو دراوسيى بيزەنتيەكان و دواي ئەوان دراوسيى تورك بو. كوردستان بەدرژايى ميژر لە ۳ ناوەندى بەهيژرە لەژێر گوشاريكى توندا بو، ناوەندى رۆژھەلاتى - فارسى، ناوەندى رۆژئاواي - بيزەنتى و دوايى تورك، ناوەندى خواروى - عەرەبى.

بەدبەختى كورد لە گەرنكى ھەلەكەوتى جوگرافى شوينى ژيانىدا دەرئەكەوئ. ھەمو تيكەھەلچونە ميژويە گەرنگەكانى چارەنوسى ناوچەكەيان بپيار داو، لەسەر ئەرزی ئەو روى داو.

تيكەھەلچونى داريوشى ھەخامەنشى و ئەسكەندەرى يۆنانى لەگوگاميليى نزيك ھەوليەر (۳۳۱-پ.ز) كە كۆتايى بەدەسەلاتى ئيرانى ھيئاو سەرەتاي دەسەلاتى چەند سەدەيى يۆنانى بو لەناوچەكەدا.

تيكەھەلچونى لەشكرى عەرەبى - ئيسلامى و لەشكرى ساسانيەكان لەجەلەولاو ھەلەوانى نزيك خانەقين (۶۴۱) كە كۆتايى بەدەسەلاتى ئيرانى ھيئاو سەرەتاي دەسەلاتى چەند سەدەيى عەرەبى بو لەناوچەكەدا.

تيكەھەلچونى لەشكرى عەبباسى و لەشكرى ئەمەوى لەسەر ئاوى زىي گەرە (۷۵۰) كە كۆتايى بەدەسەلاتى ئەمەوى ھيئاو سەرەتاي دەسەلاتى چەند سەدەى عەبباسى بو.

تيكەھەلچونەكانى مەغۆل لەشويتە جياجياكانى كوردستان كە كۆتايى بەدەسەلاتى عەبباسى ھيئاو سەرەتاي كۆيرونەوى شارستانیتى ناوچەكە بو. تيكەھەلچونى شا ئيسماعيل سەفەوى و سولتان سەليمى عوسمانى لەچالديران نزيك بايەزید (۱۵۱۴) كە ناوچەكەى تا جەنگى جیھانى يەكەم كەردە دۆبەش. ھەرەھا چەندین پێكادانى گەرەى خويناوى لەنيوان ھيژەكانى بێگانەدا لەناو كوردستاندا، وە لەنيوان ھيژەكانى بێگانە و خەلكى كوردستاندا.

ھەريەكێ لەم تيكەھەلچونە گەورانە ئەبێ چ زەرەريكى گيانى و مادى بەكورد گەياندبێ، بێ ئەوى دەستى لەھەلگيرساندنێ يا لەكوژاندنەوى دا ھەبۆبێ؟ جەنگى جیھانى يەكەميش ھەر بەو جۆرە بەشيكى گەرنكى مەملانيى ھيژەكانى لەسەر رۆژھەلاتى ناوەرەست، تيكەھەلچونەكانى لەسەر ئەرزی كوردستان

قەوماون. جەبەھى قافقاسى شەرى روسى - توركى ھەر بەناو قافقاز بو ئەگىنا
ئەگەر مەيدانى تىككەلچۈنەكان و قوربانييەكانى شەرەكە رەچا و بگرايە ئەبو ناوى
جەبەھى كوردستان بى.

ئەگەر لەسەردەمەكانى پېشودا گرنگى ستراتييجى - جەنگى و، ئابورى -
بازرگانى ناوجەي رۆژھەلاتى ناوەرەست ھۆى بزواندنى ھىزەكانى بىتگانە بو بى بۆ
پەلاماردانى، ئەوا لەكۆتايى سەدەي ۱۹ھەم و سەردەتاي سەدەي ۲۰ھەمدا ھۆيەكى
تەرپەيدا بو كەزالى بو بەسەر ھەمو ئەوانى ترا، ئەويش پەتروۆل بو.

پەتروۆل لەزۆر كۆنەرە گەلان ئەيان ناسى، بەلام رەنگە ھىچ گەلى وەكو ئىنگىلىز
پەي بەگرنگى ئەم مادەيە نەبەرد بى. لەسەردەتاي سەدەي بىستەمەو بەرىتانيا
دەستى كرد بەگۆرپىنى وزى بەگەرخستنى پاپۆرەكانى لەخەلۆزى بەردىنەو بۆ
نەوت. شارەزاكان لەجنوبى ئىران و كرماشان و خانەقىن و كەركوك زۆر شوئىيان
ديارى كرد بو كەئەبى نەوتى تىدا بى. كاتى جەنگ ھەلگىرسا نەوت سەرچاوى
سەركەكى بەگەرخستنى ئوستولى جەنگى بەرىتاني بو. ھەر لەبەر ئەوئەش
ھىزەكانى بەرىتانيا بەپەلە بىرە نەوتەكانى خواروى ئىرانىيان داگىر كرد.

نەوت دەورىكى ئەوئەندە گرنگى ھەبو لەبىراردانى چارەنوسى جەنگدا ئۆرد
كىرزن لەو بارەيەو و تويەتى: ((رۆژى دى ئەلەين ھاوپەيمانەكان بەسەر دەرياي
نەوتدا بۆ سەرکەوتن چون)) ھەرۋەھا ھىنرى بىراغەي نوئىنەرى فەرەنسە لەو
كۆپونەو تاييەتەدا كەبۆ باسى نەوت لە ۱۹۱۸د لەرۆما كرا بو وتى: ((نەوت
لەو جەنگەدا وەكو خويىن وابو بۆى، ئەو سەرکەوتنەمان بەدەس نە ئەھىنا ئەگەر
خويىنىكى تىش نەبوايە، واتە خويىنى ئەرز كەپىتى ئەلەين نەوت))^{۳۶}.

جا ئەگەر نەوت لەبەردنەو يا دۆراندنى جەنگى جىھانىي يەكەمدا ئەو دەورەي
ھەبو بى، ئەوا لەماوئى كۆتايى جەنگ و پاش جەنگدا بو بەفاكتەرىكى بىراردەر
لەچارەنوسى سىياسى گەلانى رۆژھەلاتى ناوەرەستدا. لەباتى ئەوئەي ئەم مادە
بەنرخە بىيەتە مايەي خىروخۆشى گەلان، بو بە بەللى سەريان، بەتاييەتەي بوو
بەلەعنەتتىكى مېژويى بەچارەنوسى كوردەو، چونكە گەورەترىن پەتروۆلجەارى
ناوچەكە لەكوردستان دۆزرايەو. راپۆرتىكى سەرگردايەتەي ھاوبەشى ھىزەكانى
بەرىتانيا لەئىران و عىراق دان بەم راستىدا ئەنئى: ((ئەوى نەختى زىرەكى تىدا
بى ناشى بلى بەرىتانيا لەبەر خاترى خەلكى تر لىپرسراوئەي لەعىراق گرتۆتە
ئەستۆ، وەختى خۆى و تراو كەبەرىتانيا لەرۆژھەلاتى ناوەرەستدا بەرژوئەندى
ھەمىشەيى و سەركەكى ھەيە، بگرە ئامانچىكى سەركەكى ھەيە كە لەجەنگى
۱۹۱۴-۱۹۱۸د گىيانىكى زۆرى لەپىتاودا كەردۆتە قوربانى. ئەو سەردەتايەش

بریتیه له‌وهی رینگه به‌هیچ ده‌وله‌تییکی دوژمن نادری هه‌ره‌شه له‌رینگه‌ی پیوه‌ندی
نیمپراتوری بکا. هه‌روه‌ها به‌ریتانیا قازانجی ئابوری زۆر گه‌وره‌ی هه‌یه له‌وه‌ی،
که‌گرنگ ترینیان په‌تروژلجاره‌کانی که‌رکوکه ٢٧).

٤/٥ راگرتنی جه‌نگ

پاش چهند روژ دانوستان له‌نیوان نوینه‌رانی تورک و به‌ریتانی دا، له‌روژی ٣١
تشرینی یه‌که‌می ١٨٩١ له‌لایهن هاوپه‌یمانه‌کانه‌وه ئه‌دمیرال کارلسورب و
له‌لایهن حکومه‌تی تورکه‌وه حسین رووف به‌گ، ره‌شاد حکمه‌ت به‌گ، سه‌عدوللا
به‌گ به‌لگه‌نامه‌ی ئاگربریان له‌ناو که‌شتی ئینگلیزی دا ئاگامه‌منون له‌مینای
مودروس له‌ده‌ریای ئیجه‌دا ئیمزا کرد. به‌پیتی ئه‌م ریکه‌وتنه جه‌نگ له‌روژه‌لاتی
ناوه‌راستدا به‌ره‌سمی راگیرا.

روژی ئیمزا کردنی به‌لگه‌ی ئاگربر ئه‌نوه‌ر پاشا و ته‌لعه‌ت پاشا و سه‌ره‌کرده‌کانی
تری تورکانی لاو هه‌لاتن بۆ ئالمانیا. حکومه‌تییکی نوێ، به‌لگه‌نامه‌که‌ی په‌سه‌ند
کرد. به‌لگه‌نامه‌ی راگرتنی جه‌نگ زیاتر له‌وه‌ی ریکه‌وتنیکی دولایه‌نی به‌رامبه‌ر
بێ، مل دانی عوسمانی بو بۆ مه‌رجه‌کانی هاوپه‌یمانه‌کان، به‌تایبه‌تی به‌ریتانیای
سه‌ره‌که‌وتو، وه‌جۆرێ بۆ له‌خۆبه‌ده‌سته‌وه‌دانی که‌ساسانه. ناوه‌رۆکی ئاگربری
مودروس بریتی بو له: ٢٨

-به‌ده‌سته‌وه‌دانی ده‌رده‌نیل، یوسفۆر، هه‌مو سه‌ره‌بازگه‌کانی حیجاز، عه‌سیر،
یه‌مه‌ن، سوریا، میزۆپۆتامیا، هه‌روه‌ها که‌شتیه جه‌نگیه‌کانی تورکیا، ئه‌فسه‌رانی
تورک له‌ته‌رابلوس، کشانه‌وه‌ی هیزه‌کانی تورکیا له‌شیمالی غه‌ربی ئێران بۆ سنوری
پیش جه‌نگ، چۆل کردنی ناوچه‌کانی ئه‌ودیو قاقاز، به‌جێ هێشتنی سیلیسیا.
-هه‌بونی مافی داگیرکردنی هه‌ر شوێنیکی ستراتیجی که‌هاوپه‌یمانه‌کان
به‌پیتووستی بزانی بۆ دابین کردنی ئاسایشی خۆیان و داگیرکردنی ٦ ولایه‌ته
ئه‌رمه‌نیه‌که‌ی روژه‌لاتی تورکیا ئه‌گه‌ر پشیویان تی که‌وت.
-بلاوه‌ پێ کردنی هیزه‌کانی سوپای تورکی جگه‌له‌وه‌ی بۆ پاراستنی سنورو
ئاسایشی ناوخۆ پیتووستن.

-پاک‌ردنه‌وه‌ی مه‌یدانه‌کانی مینی زه‌مین و ده‌ریایی و ئازادی به‌کارهێنانی
مینا‌کانی تورکیا بۆ که‌شتیه‌گه‌لی هاوپه‌یمانه‌کان.
-کوژنۆلی ته‌لگراف، رینگای ئاسنین، تونیلی تۆرۆس و چاودی‌ری و هه‌زاره‌تی
ته‌موین.

-به‌ردانی بێ مه‌رجی هه‌مو دیل و گیراوه‌کانی هاوپه‌یمانه‌کان و ئه‌رمه‌نیه‌کان.

-بپینی پتوهندی له گهڼ ئالمانیاو نه مسه و درکردنی هه مو هاوالاتییانی مهدهنی و عهسکه رییان له خاکی عوسمانی.

سه پاندنی مه رجه کانی هاوپه یمانه کان به سه ر ده ولته تی عوسمانی دا ناراسته وخو به گشتی کاری نه کرده سه ر گه لی کوردیش که یه کئی له نه ته وه سه ره که کانی ژیردهستی تورک بو. به لام ماده کانی "حه وته م ده رباره ی داگیرکردنی هه ر شویتیکی ستراتیجی که به پتویستی بزائن: یانزه هه م، کیشانه وه ی ده سه بجیتی نوردوی تورک له سه روی روژئاوای ئیران. شانزه هه م، به ده سه ته وه دانی سه ربازگه کانی میزپوتامیاو، ماده ی بیستوچواره مین ده رباره ی داگیرکردنی ٦ ولایه تی به ناو نه رمه نی روژه لاتتی تورکیا نه گه ر پشٹیویان تی که وت. نه مانه راسته وخو له گهڼ کوردستان و مه سه له ی کورد پتوهندیان هه بو.

له دوای راگرتنی جهنگ هیزه کانی به ریتانی، فه رهنسی، ئیتالی، یونانی رژانه خواری نه نه دۆل و داگیریان کرد. هیژیکی هاوبه ش دهستی به سه ر نه سه ته مول دا گرت.

سه پاندنی نه و مه رجه قورسانه هۆیه کی گرنگ بو بۆ وروژاندنی هۆشی نه ته وه یی گه لی تورک و سه ره له لدانی بزوتنه وه ی که مالی.

٦- کۆبونه وه ی براوه کان بۆ دا به شکردنی ده سکه وته کانی جهنگ

له کانونی دوه می ١٩١٩ دا لایه نه سه ره که رته وه کانی جهنگ بۆ باس کردنی ریوشوینه کانی ناشتی له پاريس کۆبونه وه ^{٢٩} له روژه لاتتی ناوه راست دا دو جوړه کیشه یان له به رده م دا بو نه بو بیخه ن به لا دا" یه کیکیان، بریاردانی چاره نوی شوینه داگیرکراوه کان بو. نه وی تریان جوړی جیبه جی کردنی ریکه وتنه نه یینه کانی سه رده می جهنگ بو.

له سالانی جهنگ دا ولایه ته عوسمانیه کانی به سه را، به غداد، به شی زوری ولایه تی موسل، سوریا، فه له ستین به شه ر له لایه ن به ریتانیاوه داگیر کرا بون. له پاش راگرتنی جهنگ هیزه کانی هاوپه یمانه کان هه ندی له ولایه ته کانی تریشیان داگیر کرد. هیژی به ریتانی چوه سیلیسیا و نه ده نه و، پاش ماوه یه ک به جیتی هیشت بۆ هیژی فه رهنسی، هیژی ئیتالیا ش له نه دالیا بارگهی خست. نه سه ته مول له لایه ن هیژی هاوپه شه وه دهستی به سه را گیر بو.

نه و شوینانه ی سه رزه مینی عوسمانی که به شه ر گیرا بون، جگه له دیه شق که ماوه یه کی کورت نه میر فه یسه ل به رپوه ی نه برد. نه وانی تری راسته وخو له لایه ن هیزه کانی به ریتانیاوه به رپوه نه بران.

ئيران ته گهرچي له جەنگدا بەشدار نەبویو، بەلام ئه ویش له لایه ن هیزه کانی روسیاو بهریتانیاه داگیرکرا بو. له پاش کشانه وهی سوپای روسی ئیران به کرده وه له ژێرده ستی هیزی بهریتانی دا بو.

کیشهی دوه م پتوه ندی بهرێکه وتنه ئیمپریالیستیه نهیته کانه وه هه بو. نه م ریکه وتنه به تاشکرا پیچه وانهی نه و به لێنه بون که هاو په یانه کان به گه لانیا ن دا بو، پیچه وانهی پرئسیپه کانی سه رکۆماری نه مریکا ویلسۆن و، له گه ل مافو ناما غی گه لان دا نه ته گوغان. ویلسون له سه ر ته وه پیتی دانه گرت“ نه و ریکه وتنه له پاش قبول کردنی پرئسیپه کانی نه و له لایه ن هاو په یانه کانه وه هه لوه شانه ته وه. چونکه به پیتی پرئسیپه کانی نه و نه بو ئیتیر دیپلوماسی تاشکرا جیگهی دیپلوماسی نهیته بگریته وه، مافی نازادی چاره نوی گه لانی ژێرده ستی تورک ب سه لیتیری. بهریتانیاه فره نساه ناماده نه بون ده س له و ریکه وتنه وه له ده سه که وته کانی سه رده می جهنگ هه ل بگرن، نه شیاه نه ویست بکه ونه ناکۆکیه وه له گه ل نه مریکا، به لکو ئه دیاه ویست شیوه یه که بدۆزنه وه هه م بهرژه و نه دیه کانی خویان دا بین بکا و هه م نه مریکاش دژی رانه وه ستی.

له ۳۰ ی کانونی دوه می ۱۹۱۹ دا ته غومه نی به رزی کۆنفره نسی ناشتی بریاری دا: ((هاو په یانه کان و نه و ده وله تانه ی چونه ته ریزی نه وانه وه ریک که و تن له سه ر نه وه ی نه رمینیا، سوریا، میزوپوتامیا، کوردستان، فه له ستین، نیوه جزیره ی عه رب به یه که جاری له ئیمپراتۆریه تی عوسمانی جیا بکری نه وه)).^{۴۱}

۱/۶ داواکانی گه لان له کۆنفره نسی ناشتی

ده وله ته گه وره کان خه ریکی سه ودا بون له ناوخۆیان دا بو دابه شه کردنی رۆژه لاتتی ناوه راست ده وله ته به چو که کانی ناوچه کهش له ته قه للای فراوان کردنی قه له مپه وی خویان دا بون له سه ر حسابی ده وله تی تیشکاو ی تورک، گه لانی ژیر ده ستی ناوچه کهش به هیوا ی به ده س هیته نی نازادی بریار دانی چاره نوی خویان و پیکه یته نی ده وله تی سه ره به خۆ بون. نه م خواسته جیاوازان ه که ره نگدانه وه ی بهرژه و نه ندی نه ته وه یی جیاوازی لایه نه کان بو، پیکه وه نه ته گوغان.

۱/۱/۶ خواسته کانی یۆنان

به ر له کۆتایی جهنگ به ماوه یه کی کورت حکومه تی یۆنان جهنگی دژی ده وله تی عوسمانی راگه یاند. له دوا ی راگرتنی شه ر حکومه تی یۆنان ده ستی نوینه رایه تی خۆی به سه رۆکایه تی قینه زه لوس نارد بو کۆنفره نسی ناشتی. قینه زه لوس داوا ی داگیر کردنی ئیزمیرو ناوچه کانی ده ور په ری نه کرد. خواسته کانی خۆی له سه ر بنچینه ی ئیسنی و میژویی دامه زراند بو.^{۴۲} ئیسنی

سه بارهت بهو ژۆرايه تيه يۆنانيهی له کۆنهوه لهو ناوچانهدا جيگير بون، بيسانوی ميژويشيشی تهوه بوو كه ناری رۆژئاوای دهريای ئيجه له گهڵ كه ناری رۆژهه لاتی پيوه ندى ميژويی و يه کيتيبی ئابوريان ههيه.

بهريتانيا پشتيوانی له خواستی يۆنان کرد. نهجومهنی بهرزی هاوبه يمانه کان دهسه لاتی دا به يۆنان ئيزمير داگير بکا. له ۱۵ ی مايسی ۱۹۱۹ دا هيزه کانی يۆنان له ئيزمير دابهزين و كهوتنه پيشهروى بۆ ناوهوه.

۲/۱/۶ خواسته کانی ئيران

ئيران به شداری جەنگ نه بو. ته نانهت كه هيزی روسی له لای سهروى و هيزی بهريتانی له لای خواروی و هيزی تورکی له لای رۆژئاوای جولان بۆ داگير کردنى. هيزه کانی ئيران هيچ بهر نه گاری يا ريگريه کيان ئی نه کردن. کاتى جەنگ راگيرا ئيران به کردهوه له لایه ن بهريتانياوه داگير کرابو. بهريتانيا تهى ويست بهر له کيشانه وهی هيزه کانی په يمانیکی نابه رامبه رى به سهردا به سپيئى كه به کردهوه ئيرانی نه کرده مانداتی ئينگليز. لهو هه لومه رجه سه خته دا ئيران تيشکانی دهوله تى عوسمانی دوژمنی ديري نهی و، ئاماده نه بونی روسیای ملؤزمى ديري نهی له کۆنفره نسدا، به هه ل زانی بۆ ته وهی به ناوی دهسکاری کردنى سنوره کانيه وه خواسته ئه رزيه کۆنه کانی له کوردستان و شوينه کانی تر سه ر له نوێ به يئيتسه وه کايه. له مه شدا پشت ته ستور بو به دو ستايه تى بهريتانی به تايه تى تهى ويست له باتی قبول کردنى تهو په يمانه نابه رامبه ره تهو دهسکه وته ئه رزيانه به دهس به يئيتى.

فيروز ميژا نه سه روله وه وه زي رى کاروبارى ده ره وهی ئيران چه ند يادداشتيکی ده رباره ی خواسته ئه رزيه کانی ئيران دا به حکومه تى بهريتانی. خويشى چوه له نده ن بۆ سه ردانی لۆرد کيرزن، بۆ ته وهی هه ول بدا كه ره زامه ندى بهريتانی و پشتيوانی تهو له خواسته کانی ئيران به دهس به يئيتى. بۆ ته وهی کاتى ئيران خواسته کانی خوێ خسته بهرده مى کۆنفره نسى ناشتى پشت ته ستور بۆ به لايه نگري بهريتانی. ئيران تهى ويست سنوره کانی له گه ل روس و تورکيا دهسکاری بکا. نه سه روله وه له يادداشتی رۆژی ۱۷ ی تشريني دوه مى ۱۹۱۹ دا بۆ لۆرد کيرزنى نوسيه ته لئى:

(.. سه بارهت به کورد، به سه ر ژماره يه کی ژۆر خيل و هۆزدا دابهش بون، له گه ل يه کترى ناکۆکن، ته م خي تانه نه ته وه پينک ناهيئن، هه ره ها له توانای خيل دا نيه يه که يه کی سياسی دروست بکا. به مجۆره کورد ته گه ر بخي ته سه ر ئيران، ته وه چاره سه رى ته م گيرو گرفته دژواره نه کا. چونکه ئيران کارى له به شيکی گه وه رى

كورد كرده وه كو كورده كانى موكرى و گهروس كه ئىسته جيگير بون و
 نيشته جين و شيوه ئيانان گؤراوه. كورد ههركيز سهر بؤ دهسلاتى نهرمهنى
 دانانه وئىتى. بگره كۆمهلى نهته وهى و زمان دینه كه يان و ايان لى ته كا به جورىكى
 سروشتى زۆرتر له گه ئيرانيه كان بگوغين). ئينجا پيشنيار ته كا سنورى
 رۆژئاواى ئيران به جورى چاك بكرى بگاته لاي رۆژئاواى گۆمى وان. ئيران خواسته
 نهرزیه كانى خۆى له كوردستان دا له سهر بنچينهى بيانوى ميژوى، ره گهز، زمان و
 دينى كورد دامه زانده.

خواسته كانى ئيران له لايه ن به ريتانياوه پشتيوانى لى نه كرا. له بهر نه وه
 له كۆنفره نسى ناشتى دا باس نه كرا. به ريتانيا نهى هيشت ئيران له كۆنفره نسى
 ناشتى دا به شدار بن به بيانوى ته وهى له جهنگ دا به شدار نه بو وه بيلايه ن بو. به لام
 له راستى دا به ريتانيا ته يو يست ئيران دور بخته وه له هه مو جزره هاو به شيه ك
 له كاروبارى باس كردنى پاشه رۆژى سياسى ناوچهى رۆژه لاتی ناوه راست دا^{٤٣}.

٣/١/٦ خواسته كانى عه رب

له جهنگ دا عه رب هاو كاري هيزه كانى به ريتاني كرد دژى ده ولتى عوسمانى.
 نه وه ش له نه غامى ريكه وتنى حسين و ماكماهون دا بو. ماكماهون له باتى
 حكومه تى به ريتاني به لى نى به حسين دابو كه ته گهر به شدارى جهنگ بن دژى
 تورك، پشتيوانى له ئامانجه نه ته وه يه كانيان بكن. ته مير فديسه ل له باتى باوكى،
 مه ليكى حيجاز حسين، له گه ل ده سته يه كى نوينه رايه تى ٣ كه سى، هاو پى له گه ل
 لوره نسى به ناوبانگ گه يشتنه پاريس. له ١ى كانونى دوهمى ١٩١٩ دا
 يادداشتى كى دا به ته غومه نى به رزى كۆنفره نسى ناشتى^{٤٤}.

له م يادداشته دا فديسه ل داواى له هاو په يمانه كان كردبو كه به لى نه كانى خۆيان
 له باره ي دانپينانى مافى سه ره خۆى عه رب به يتنه جى. داواى كردبو
 كه ده ولته تى كى يه كگرتو بؤ هه مو عه رب به كانى ئاسيا دروست بكرى.
 له ته سكه نده رونه وه به ره و رۆژه لات تا سهر سنورى ئيران و به ره و خوار تا سهر
 مو حيتى هيندى.

فديسه ل خواسته كانى خۆى له سهر بنچينهى له يه كچونى ره گه زى سامى،
 زمانى عه ربه ي، دينى ئيسلامى دانىشتوانى ته و ناوچه يه ي داواى ته كرد،
 دامه زراند بو. هه روه ها به لى نى دابو كه ته گهر داواكانى بيتته دى و ابكا به زوى
 كه لك له سامانى ميزۆپوتاميا وه ريگرن.

فديسه ل له داوا نهرزیه كانى دا به سدرى ژى كردبو وه سهر مافى كورد، چونكه
 به شى كى ته و شوئانه ي ته و له ته سكه نده رونه وه بؤ سنورى ئيران داواى كرد بوو

نیشتمانی نه ته وهی کورده، له هندیکی عهده بی ئی نه بوو له هندیکی که مایه تیه کی عهده بی ئی بوو له گه ل زو رایه تیه کی کورد نه زیان. که چی فیه سل له م یاد داشته دا دانی به هه بونی نه ته وهی کوردا نه ناوه، نه وه کو نه ته وهیه کی سه ره کی و نه وه کو که مایه تیه که که له و ناو چانه دا هه بن. هه ره ها به لیتنی دابین کردنی هیچ مافیکیشی نه داوه که نه گه ر خرا نه ژیر دهستی نه وهه^{۴۵}.

۴/۱/۶ خواسته گانی جوله که

جوله که نه وسا ده ولته تی نه بو تا به ناوی نه وه به شداری کونفره نس بکا. (ریک خراوی جیهانیی سه هیونی) دهسته یه کی نوینه رایه تی تیکه لاوی له جوله که ی نه ورروپا و نامریکا به سه ره زکایه تی وایزمان پیک هیتابو که له پاریس شوین نامانجه گانی بزوتنه وهی سه هیونی بکه وئ.

سه هیونیه کان نه دیان ویست دانپیانانی (دولی) بو به لینه که ی بیلفور به دهس به یین که له باره ی دروست کردنی نیشتمانی نه ته وهی جوله که وه له فه له ستین درابو، و نه دیان ویست نه وه ده سه که وه ته بخریته ناو په یمانی ناشتیه وه. سه هیونیه کان دژی نه وه بون فه له ستین بخریته سه ره ده ولته تیکی عهده بی.

هه ره ها دژی سه ره تای ئازادی بریار دانی چاره نویسی گه لان بون که نه گه ر له فه له ستین جیه جی بکرایه له بهر زو رایه تی ژماره ی عهده ب، فه له ستین نه بوه ده ولته تیکی عهده بی.

له هه مان کاتدا دژی (تدویل) ی فه له ستین بون که له ریکه وتنی سایکس-پیکودا بریاری ئی درابو.

نه دیان ویست فه له ستین راسته وخو له ژیر ده سه لاتنی به ریتانی دا بی^{۴۶}.

۵/۱/۶ خواسته گانی نه رمه ن

دهسته ی نوینه رایه تی نه رمه ن له لایه ن بوغوس نوبار پاشا وه سه ره زکایه تی نه کرا. نه رمه ن داوای نه کرد له نه رمه نستانی تورکیا، که مه به ستیان له^{۴۷} ولایه ته که ی روزه لاتنی عوسمانی واته "نه رزروم، نه رزخان، وان، بتلیس، خه رپوت، دیاریه کر بو، ده ولته تیکی نه رمه نی دروست بکری.

ته م داوایه له سه ر بنچینه ی به هانه ی میژویی دامه زرابو، که له کاتی خو ی دا نه رمه ن زو رایه تی دانیش توانی نه و شوینانه بون، به لام له کاتی ده برینی ته م خواسته دا نه رمه ن که مایه تیه کی بجوکی دانیش توانی نه و شوینانه بون^{۴۸}.

داواکانی نه رمه ن له گه ل نامانجه گانی کورد نا کوک بون. چونکه نه و شوینانه ی نه وان داوایان نه کرد ده ولته تی نه رمه نی له سه ر دروست بکری، کورد به نیشتمانی نه ته وهی خو ی دائه نا، نه له پیش کوشتاری به کو مه لی نه رمه ن و نه داوای نه وهش

ئەوان زۆرایەتی دانیشتوانی ناوچە کە نەبۆن. بە لێکو بە درێژایی میژوی چەند سەدەیی دواوە لە زۆری ئەو شۆیتانەدا ژمارە کۆرد لە ئەرمانەنی زۆتر بوە. ناکۆکی خواستەکانی کۆردو ئەرمانە کۆسپێکی گەورە بو لە بەردەم هەردو لادا. سەرەنجام بوغوس نوێار پاشا بە نوێنەراییەتی ئەرمانە و شەریف پاشا بە نوێنەراییەتی کۆرد لە سەر ئەو پێک هاتن "جیا کردنەوی سنوری نەتەوایی هەردو نیشتمان بە دادوەری کۆنفرەنسی ناشتی بسپێرن.

٦/١/٦ خواستەکانی ئاسوری

لە تەمموزی ١٩١٩ دا دو کەس بە ناوی سەعید سادق و رۆستەم نەجیب بە ناوی دەستەیی نوێنەراییەتی ئاسوری - کلدانیەو یادداشتیکیان دا بە کۆنفرەنسی ناشتی. لەم یادداشتەدا داوای دروست کردنی دەوڵەتێکی گەورە یان ئە کرد لە هەندێ لایەتەکانی رۆژھەلات و خواروی تورکیا، کە حەلب و دیرەزور و موسلیشی بخێتە سەر، دەرگایە کیش بۆ ئەم دەوڵەتە لە سەر دەریا تەرخان بکێ. دەوڵەتانی گەورە دەستە بەری بێ و لە ژێر مەنداتی یەکیان دا بێ.

دەستەیی نوێنەراییەتی ئاسوری داواکانی خۆی لە سەر بنچینەیی بە هانەیی میژویی و زۆری ژمارە ئاسوری لە چا و ئەرمانەنی و ریچە لێکی ئاسوریانەیی هەندێ لە خێلەکانی کۆردو عەرەب، دامەزراند بو.

ئەم داوايانە لە گەڵ راستی جوگرافی و میژویی دا نە ئە گوێغان. لە گەڵ نامانجەکانی کۆردو ئەرمانەنی و عەرەب ناکۆک بو، بە تایبەتی چونکە ئاسوری هەمیشە ئەو ناوچانەدا کە ئەوان داوایان کردبو کە مایەتیەکی بچوکی دانیشتوان بوە.

٧/١/٦ خواستەکانی کۆرد

جەمعیەتی تەعالی کوردستان کە تازە لە ئەستەمۆل کەوت بوە چالاکی جەنەرال شەریف پاشای راسپارد سەرۆکیەتی دەستەیی نوێنەراییەتی کۆرد بکا. شەریف پاشا لە ٢٢ی ئازاری ١٩١٩ دا ((یادداشتی دەربارەیی خواستەکانی گەلی کۆرد)) ی دا بە ئەنجومەنی بەرزی کۆنفرەنسی ناشتی لە پاریس.

لەم یادداشتەدا شەریف پاشا داوای دروستکردنی دەوڵەتی کوردستانی سەریەخۆی کردبو لە لایەتە کوردنیشینەکانی ئیمپراتۆری عوسمانی دا.

شەریف پاشا خواستەکانی خۆی لە سەر بنچینەیی بە هانەیی میژویی، جۆری ژیانی کۆردو، زمانە کەیی و شۆینی ژیانی دامەزراندبو، هەروەها لە سەر بنچینەیی بە لێنی هاوێمانەکان دەربارەیی سەلماندنی مافی گەلان لە ئازادی بریاردانی چارەنوسی خۆیان دا. لەم یادداشتەدا باسی پێوەندی کۆردی لە گەڵ ئەرمانە کردبو.

له‌به‌رئه‌وه‌ی کوردستان هه‌رگیز ده‌وله‌تییکی تاییه‌تی نه‌به‌وه‌ خواوه‌نی سنوری سیاسی یا جوگرافی دیاری کراو بێ، سنوری کوردستان جی‌گه‌ی مشتومر بو. خواسته‌کانی کورد له‌لایه‌ک له‌گه‌ڵ خواسته‌کانی ئه‌رمه‌ن و عه‌ره‌ب تیکه‌لاو بو، چونکه هه‌ندێ له‌و شوێنه‌ی ئه‌رمه‌نی و هه‌ندێ له‌و شوێنه‌ی عه‌ره‌ب داویان نه‌کرد کورد به‌نیشتمانی خۆی نه‌زانی و، له‌لایه‌کی تهره‌ له‌گه‌ڵ ته‌ماعی به‌ریته‌نی و فره‌نسی تیکه‌لاو بو، چونکه هه‌ندێ له‌و شوێنه‌ی کورد داوای نه‌کرد ته‌وان نه‌یان ویست خۆیان ده‌ستی به‌سه‌ردا بگرن.

شه‌ریف پاشا له‌گه‌ڵ نوێنه‌رانی ئه‌رمه‌ن رێک که‌وت “کێشه‌ی سنوری نیشتمانی هه‌ردو گه‌ل بخریته به‌رده‌می کۆنفره‌نسی ناشتی بۆ بریار ئی دانو هه‌ردوکیان به‌و بریاره‌ رازی بن.

٧- ته‌قه‌للاکانی کورد بۆ سه‌ربه‌خوایی

له‌سالانی جه‌نگدا به‌شه‌کانی رۆژه‌لا‌ت و سه‌رو و خواروی کوردستان له‌ئه‌نجامی جه‌نگدا بویو به‌که‌لاهیه‌کی گه‌وره. سه‌رکرده‌کانی بزوتنه‌وه‌ی کورد له‌تورکیا پێ ناچێ بوا‌ری چالاکی سیاسی، فره‌ه‌نگی، جه‌نگیی زۆریان به‌قازانجی بزوتنه‌وه‌ی رزگاری نه‌ته‌وه‌یی کورد هه‌بو بێ. له‌ئێران ته‌نیا له‌رۆژئاوای ورمێ جولانه‌وه‌یه‌کی چه‌کدار به‌سه‌رکرده‌یه‌تی سمکۆ هه‌بو. ئه‌ویش له‌شه‌ری ناوخۆه گلابو هه‌م له‌گه‌ڵ مه‌سیحیه‌کان و هه‌م له‌گه‌ڵ عه‌جه‌م. کرده‌وه‌کانی سمکۆ به‌تاییده‌تی ره‌شه‌کوژی مه‌سیحی و عه‌جه‌م، تالانی ناوایی و راو‌پو‌تی خه‌لک، به‌رگی سیاسی له‌جولانه‌وه‌که‌ی دامالێ بو وه‌کو باندی تاران و جه‌رده‌یی سه‌یری نه‌کرا. نه‌ی نه‌توانی ب‌واو پشتیوانی هیچ کام له‌ده‌وله‌تانی هاو‌په‌یمان به‌ده‌س به‌یته‌.

له‌پێش راگرتنی جه‌نگدا به‌هاو‌یه‌کی کورت و راسته‌وخۆ له‌دوای ناگرپ، واته له‌دوای تیشکانی عوسمانی له‌جه‌نگدا بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کورد له‌کوردستانی جنو‌بی و هه‌ندێ ناوچه‌ی کوردستانی شیمالی و ته‌سته‌مول و وه‌کو فاکته‌ریکی چالاک له‌سه‌ر شانۆی سیاسی ناوچه‌که سه‌رله‌نوێ سه‌ری هه‌ڵ دا‌یه‌وه.

١/٧ ته‌قه‌للاکانی سلیمانی

هێشتا ناگرپری مودروس نه‌کرا‌بو کاربه‌ده‌ستانی تورک کاروباری سلیمانیان به‌شیخ مه‌حمودی حه‌فید سپارد‌بو. شیخ محمود له‌وکاته‌دا ناسراوترین سه‌رکرده‌ی کوردبو له‌کوردستانی جنو‌بی‌دا. له‌دوای کوژرانی شیخ سه‌عه‌یدی باوکی و شیخ نه‌حمه‌دی ب‌رای له‌موسڵ (١٩٠٨) که له‌لایه‌ن حکومه‌تی ئیتیحادیه‌کانه‌وه دور خرابونه‌وه بۆ نه‌وێ، به‌کرده‌وه بویو به‌سه‌روکی بنه‌ماله‌ی ساداتی به‌رزنجه‌و شێخانی ناوچه‌که. له‌سالانی جه‌نگدا سه‌رکرده‌یه‌تی (موجاهیدان)ی کوردی کرد‌بو

له شهري تاريخه پېنجوين دا دژي سوپاي روسي و له شهري شعيبه دا دژي سوپاي بهریتاني. شيخ محمود نفوزيكي کاريگهري له ناو عه شيره ته کاني ناوچه که دا هډو. شيخ محمود که جاري په کهم نامه ي بۆ کار به ده ستاني ئينگليز نوسي. نامه که ي که و ته ده ست تورک و له سر نه وه گپړاو حوکمي ئيعدام درا. زوري نه مابو ئيعدامي بکن. به لام رهوتي روداوه کاني جهنگ به جوړي روښت، تورک هيچ قازاغينيکي له کوشتنی دا نه دي، به لگو نازادي کردو کاروباري سليمنيان پي سپارد.

بۆ جاري دوه م، له تشريني په که مي ۱۹۱۸ دا شيخ محمود، عيزه تويچي و ته حمده فائقې به نوينه اريه تي خوي به نامه په که وه ناره لاي کار به ده ستاني بهریتاني له کفري. له نامه که ي داواي له بهریتانيا کردبو "گه لي کوردش له پريزي گهلاني نازادا دابني و بهریتانيا ده سته بهري نه و بې له هيچ ه لومدرجتيکا ريگه ي گه رانه وي ده سه لاتي تورک بۆ کوردستان نه دا، له بهرام بهر نه و ده ئه ویش ناماده يي خوي دهر نه بري بۆ هاو کاريان.^{۴۸}

بهریتانيا له وکاته دا پيويستي به وه بو کوردستان نارام بې و، گه لي کورد به لاي خوي دا رابکيشي نارنولډ ويلسون حاکمي عامي عراق مي جهر نوئيلى نارد بۆ سليمني بۆ گفتوگو له گهل شيخ محمودو داناني به حاکمي ناوچه که و هانداني عه شيره ته کورده کاني به يني زني بچوک و روباري سيوان که بۆ به پړوه بردني کاروباري خويان په کيتيه ک پيک به يني به سه روکايه تي شيخ محمود.^{۴۹} له ۱۶ ي تشريني دوه مي ۱۹۱۸ دا نوئل گه يشته سليمني له پړوه به بروسکه ناگاداري حاکمي گشتي کرد: (نه مړ گه يشتمه سليمني. پيشوازيه کي شاهانه کرام. نوينه راني گونده کان به دريژايي ريگا راوه ستابون، به گه يشتنی ئيمه شادي خويان دهر نه بري... من دژواري زور نايينم له دواړو ژا له ريگه ي دامه زراندي ده وله تيکي کوردي له ژير سه رپه رشتي خومان و ده سه لاتي نه فسه ره سياسيه کانمان دا به و مه رجه ي ده سه جی ريشويني بۆ دابنري)^{۵۰}

له سليمنيان ش له کوپونه وه يه کي جه ماوهر ي دا نوئل به ناوي حکومه تي بهریتانيه وه داناني شيخ حمودي به حکومدار راگه ياندي به ليني خوشي به خه لک دا. که و ته پتوهندی بۆ ريکخستني کونفره نسيکي ۴۰-۵۰ که سي پياوه ناسراوه کاني ناوچه که.

سليمني له وکاته دا شاريکي دواکه وتوي بچوک بو. تازه له برسييتي و په تاي رشانو وه هه ستابو وه. له هه مو سليمني دا خانويه کي باشي تي دا نه بو. به شي زوري بوبو به که لاوه. روښنيره کاني له ناو سوپاي عوسماني و داو ده زگان کاني ترا بون دور له سليمني. زولمي کو مه لايه تي هه ندي له ده سه لاتداراني شارو ناوچه که، دزي و

جهردهیی و کوشتنی ناپه‌وای خه‌لک ناوچه‌که‌ی به‌ته‌وای نائارام و ژییانی خه‌لکی ناخۆشکردبو.

له‌ای‌کانونی یه‌که‌می ۱۹۱۸دا حاکمی عامی عێراق ویلسون به‌فرۆکه‌ خۆی چو بۆ سه‌ردانی سلیمانی. ویلسون کابرایه‌کی گه‌رنه‌گ بو له‌دارشتنی سیاسه‌تی ناوچه‌یی به‌ریتانیادا. چونی نه‌و خۆی له‌خۆی دا گه‌رنه‌گه‌کی سیاسیی هه‌بو. نه‌مه‌ هه‌لیکی باش بو بۆ نه‌وه‌ی شیخ محمود و پیاوه‌ گه‌وره‌کانی تری کورد لیۆه‌شاه‌ویی سیاسیی خۆیان و گه‌له‌که‌یان له‌به‌رپۆه‌بردنی کاروباری ناوچه‌که‌دا بۆ ویلسون به‌سه‌لینن. چونکه‌ ویلسون نه‌ی توانی ده‌وری کاریگه‌ری هه‌بێ له‌به‌رپاردانی جو‌ری چاره‌نوسی کوردستانی جنووبی‌دا.

له‌سلیمانی ویلسون شیخ محمود و چهند گه‌وره‌ پیاویکی تری بینى. له‌م کۆنفره‌سه‌دا ویلسون به‌دریژی گفتوگۆی له‌گه‌ڵ کردن. حکومه‌تیکی کوردی کاتیی له‌سلیمانی به‌ره‌زامه‌ندی ویلسون دامه‌زرا که‌شیخ محمود به‌نوینه‌رایه‌تی به‌ریتانیا حوکمداری بێ. ته‌وانه‌ی له‌کۆنفره‌سه‌دا به‌شداربون، ته‌گه‌رچی پیاوه‌ ده‌سه‌لاتداره‌کانی ناوچه‌که‌ بون، به‌لام له‌به‌رته‌وه‌ی زۆریان سه‌روکی عه‌شیره‌تی نه‌خۆینه‌وارو نه‌شاره‌زای کاروباری سیاسیی و به‌رپۆه‌رایه‌تی بون، به‌یروای جیاوازیان ده‌رباره‌ی پاشه‌پو‌ژی ناوچه‌که‌ ده‌ربیری. ویلسون خۆی له‌سه‌ر ته‌م کۆبونه‌وه‌یه‌ نویتی:

((هه‌ندێ له‌وانه‌ به‌رپۆه‌رایه‌تیه‌کی کاریگه‌ری به‌ریتانیان ته‌ویست له‌کوردستان داو هه‌ندێکی تریشیان دژی ته‌مه‌بون، هه‌ندێکیان سووبون له‌سه‌ر نه‌وه‌ی کوردستان راسته‌وخۆ به‌له‌نده‌نه‌وه‌ به‌سه‌رتی، هه‌ندێکیشیان به‌دزییه‌وه‌ پێیان وتم نایانه‌وی شیخ محمود سه‌روکیان بێ، بێ نه‌وه‌ی که‌سی که‌یان له‌بیر بێ.))^{۹۱} له‌کۆتایی گفتوگۆکان دا شیخ محمود بیرخه‌ره‌ویه‌کی دا به‌ویلسون ۴۰ که‌س له‌گه‌وره‌ پیاوه‌کانی ناوچه‌که‌ مۆریان کردبو، تیا یا به‌لینه‌کانی به‌ریتانیان دوباره‌ کردبو وه‌ ده‌رباره‌ی رزگاری گه‌لان له‌ده‌سه‌لاتی تورک و یارمه‌تی دانیان بۆ دروست کردنی قه‌واره‌ی سه‌ربه‌خۆ، ته‌وانیش سه‌باره‌ت به‌وه‌ی نوینه‌ری گه‌لی کوردن تکه‌ له‌حکومه‌تی به‌ریتانی ته‌که‌ن کورد له‌و به‌لینه‌نه‌ بێ به‌ش نه‌کاو، پێوه‌ندیان له‌گه‌ڵ عێراق رێک بجا.^{۹۲}

زۆری نه‌برد شیخ محمود له‌گه‌ڵ نوینه‌رانی به‌ریتانی له‌سلیمانی تیک چو. شیخ محمود سنووری قه‌له‌مه‌روه‌که‌ی به‌ته‌سه‌ک و ده‌سه‌لاته‌کانی خۆی به‌که‌م ته‌زانی. خۆی به‌نوینه‌ری هه‌مو کورده‌کانی ولایه‌تی موسڵ و هه‌ندێ له‌عه‌شیره‌ته‌ کورده‌کانی ئێران دانه‌نا. به‌ریتانیه‌کان له‌ره‌فتاری شیخ محمود و جو‌ری به‌رپۆه‌بردنی کاروباری

ناوچه که و خواسته کانی رازی نه بون. له ئه نجام دا شیخ محمود په نای برده بهر به کارهیتانی چەك دژی هیتری بهریتانی. له شه پینکی بی هوده دا له ده بهندی بازیان له ۱۸ ی حوزهیرانی ۱۹۱۹ دا به برینداری به دیل گیراو درایه دادگا، حکومه ته که ی سلیمانی تیک چو. هیتری بهریتانی سلیمانی دا گیر کردو ئه فسه رانی ئینگلیز راسته وخۆ ئه رکی به پیره بردنیان گرتە نه ستۆ.

۲/۷ تهفه لاکانی ئهسته موڤ

له مانگه دوایه کانی ۱۹۱۸ دا نیشانه کانی تیشکانی دهو له تی تورک له ده رکه و تنه بو. سهر کرده کانی بزوتنه وهی نه ته وهی کورد له ئهسته موڤ که و تنه خۆریک خستنه وه. سهید عه بدول قادری شه مزینی به هاوکاری ئه مین عالی به درخان و چەند گه و ره پیاوی تری بنه ماله ی به درخان و بابان و چەند کوردی ناسراوی دیار به کر، مه لاتیه، دیرسیم، خه رپوت، سلیمانی، سابلاخ، سنه .. (جه معیه تی ته عالی کوردستان) ی دامه زراند. دا گیر کردنی ئهسته موڤ له لایه ن هیتری هاو به شی هاو په یانه کانه وه نازادییه کی زۆرتری چالاکی سیاسی، فره هنگی، دیپلوماسی بو دا بین کردن.

پروگرامی ج ت ک له بهرده ست دا نیه. له یاد داشته کانی دا بو کار به ده ستانی بهریتانی و. هاو په یانه کان و بو کۆنفره نسی ناشتی، و له گفتوگۆی سهر کرده کانی دا له گه ل نوینه رانی بهریتانی و با یی عالی دا ده رته که و ئی که نامانجی ج ت ک پیکه یینانی کوردستانی سهر به خۆ بو به یار مه تی هاو په یانه کان، به تاییه تی بهریتانیا. بۆچونی ج ت ک بو سهر به خۆی کوردستان به ته وای رون نیه و دیاری نه کراوه، چونکه له یاد داشته و گفتوگۆکان دا باسی کوردستانی سهر به خۆ له هه مو جو ره ده سه لاتی، کوردستانی سهر به خۆ له ژیر مانداتی بهریتانی، کوردستانی ئۆتۆنۆم له ژیر ده سه لاتی بهریتانی، کوردستانی ئۆتۆنۆم له چوار چیه و دهو له تی عوسمانی دا، کراوه. له مانده ش هه موی مه به ست سهر به خۆی یا جو ری له سهر به خۆی بو.

جه معیه ت بو ده برینی بیرو بۆچونه کانی له ۷ ی تشرینی دوهمی ۱۹۱۸ ده گوڤاری کوردی-تورکی (ژین) ی به لیپرسراوه تی هه مزه موکسی بلاو ئه کرده وه.^۴ و هه و ئی ئه دا له شاره کانی کوردستان دا کلوب و کۆمیه تی جه معیه ت دامه زرتی. و بو با یه خ دان به خوینه واری و بلاو کردنه وهی کتییی کوردی و ریک خراوی فره هنگی (کرد تعمیم معارف و نشریات جمعیتی) دامه زراند.

ج ت ک با یه خییکی تاییه تی دا به ریک خستنی ژبانی کورد و چا کردنی ژبانی کریکارانی کورد له ئهسته موڤ هه و ئی ئه دا بو گه رانه وهی ئه و کوردانه ی

له سالانی جهنگدا به زۆر له كوردستانهوه بۆ شوینه دوره كانی نه نه دۆل دور خرابوونهوه.

ج ت ك بۆ به دهسته پێنانی مافی نه تهوه بی كورد له ۳ لاره نه جولا پێوهندی له گهڵ هاو په یمانه كان. ههولدان له كۆنفره نسی ناشتی. گفتوگۆی سیاسی له گهڵ بایعالی.

۱/۲/۷ تهقه لاله گهڵ هاو په یمانه كان

له سه ره تای كانونی دوه می ۱۹۱۹دا له كاتیكا كۆنفره نسی ناشتی له پاریس تازه خه ریکی كۆبو نه وه كانی بو. دهسته یه کی نوینه رایه تی كورد به سه ره كایه تی سه ید عه بدو القادری شه مزینی چون بۆ دیدنه ی نه دمیرال كارلشورب مه ندوبی سامی به یریتانی له نه سه ته موڵ بۆ گفتوگۆ، بۆ نه وه ی یادداشتی ج ت ك ده رباره ی خواسته كانی گه لی كوردی به نه ی.

له باتی مه ندوبی سامی میسه تر ریان ته م دهسته یه ی بیی. هه یه تی كوردی په ژاره ی خۆی ده ربیری له پشت گو ی خسته ی خواسته كانی كورد. وتی زۆرایه تی دانیشه توانی ناوچه كانی رۆژه لاتی توركیا كوردن هه روه ها له و دیو سنوری ئیران ، لوپستانو ته و شویتانه به ته وای یاخود به زۆری كوردن. وتی پێوهندی كوردو ته رمه ن له هه لومه رچی ئاسایی دا باش بو، تیكچه ونی ته و پێوه ندیه له هه ندی كاتی دیاری كراوا نه گه رپته وه بۆ كرده وه كانی حكومه تی عوسمانی، هه روه ها پێوه ندی له گهڵ نه ستورییه كانیشه ئاسایی بو. بۆ سه لماندنی ته وه ش ته رجومانیتکی مه سیحییان له گهڵ خۆیان به ردبو.

به پیتی هه لسه نگانده ی ریان، قسه كانیان ده رباره ی سنوری كوردستانی ئۆتۆنۆمی چاوه پێ كراو رو نه بو، پێیان باشر بو ته مه به یلریتیه وه بۆ به یاری ره وای كۆنفره نسی ناشتی. هه یه ته كه داوای كرد بوو كار ئاسانیان بۆ بکری نوینه ری كورد بنیڕن بۆ ته وروپا تا خۆیان به رگری له مه سه له ی كورد بکه ن.

هه یه ته كه یادداشتیکی پێ بو، رۆژی ۲ی كانونی دوه می ۱۹۱۹ له لایه ن سه ره كی كۆمیته ی كوردستان سه ید عه بدو القادرو، سه كرتیری كۆمیته خه لیل به درخانو، سید عه بدو لاله شه مزینی، مه سه فا پاشا، عه بدو له زیز بابان، مه لا سه عید به دیع الزمان، مه لا عه لی ره زا ئیمرزا كرابو.

ته م یادداشته راسته وخۆ بۆ مه ندوبی سامی نو سه رابو، تکیان لێ كرده بو بیگه یه نی به حكومه تی به یریتانی. ته م یادداشته دا نوی بو یان:

((سه ركرده كانی كورد هه میشه پشتی خه لیفه و شا و سه ولتانه كانیان گرتوه، به لām هه ردو ده و له تی عوسمانی و ئیرانی به شیوه یه کی زۆر نا ره وا كوردستانیان له ناو

خۆیاندا دابەش کردووە... کورد لە گەڵ تورکیا و ئێراندا بوو بە گشتی ئە گەریتەووە بۆ ترس لەوێ کە روسیا ئە دوا یی دا هەلیان بلوشت...

((...)) هەلۆیستی کورد لە جەنگا بە تەنیا کردووە کانی سولتان دیاری نە کرد بو، بە لکو کردووە کانی روسیاش بەوێ کە مایە تێه نە موسلمانە کانی ئی هان ئە دان و هەرەشە ی دا گیر کردنی نیشتمانی کوردی نە کرد. روسیا هەرەشە ی نە هیشتنی لە کورد ئە کرد. پاش ون بونی روسیا لە مەیدان و سەرکەوتنی هاو پەیمانە کان، هیچ هۆیک نە ماو هە گە لی کورد نازار لە دەس چە و سینەرە کۆنە کانی بچێژی...

((...)) کورد هەمو ئەو رەوشتانە ی تی دایە کە لیو هاشو بێ بۆ ئەوێ جینگە ی خۆی لە پیزی گەلانی دۆستدا بگریو سەرەتای رەوای مافی نازادی بریار دانی چارەنوس بە دەس بهێنی.

((لە ناز کوردا ژمارە یە کی باش خۆیندە وار هە یە. دانیش توانی کورد بە لایە نی کە مەو ۵ ملیۆن ئە بن.

((کۆمیتە بە هیوای یار مە تی حکومە تی بە ریتانیە بۆ پیتش خستنی کوردستان.))

لە ۱۲ ی مایس دا سەید عەبدولقادر سەردانیکی تری ئە دە میراڵ ویسی کرد. ئە بچارە سەرە پای دوبارە کردنەوێ خواستە کانی پیشووی، تکای ئی کرد بە ریتانیا گوشار بۆ حکومە تی عوسمانی بهێنی "رێگە بدا بەو سەدان هەزار کور دە ی لە سەردەمی جەنگ دا دور خراو نە تەو بە شوینی دور بگەریتەووە نیشتمانی کە ی خۆیان.

لە دیدە نیە کی ترا سەید عەبدولقادر میستەر هو هله ری دی. سەید لە م دیتنە دا وتی:

((کورد خۆیان لە هەلومەرجیکی نالە باردا ئە بینن، بگرە لە هەلومەرجیکی تر سناک دا)). هو هله ر لە راپۆرتە کە ی دا نو سیویتی، کار بە دە ستانی ئە ستە مول بە سەرۆکایە تی سەدری اعظم فەرید پاشا هەندێ پیشنیاری گونجاویان بۆ کرد بو، بە لێنیان دا بویە ئۆتۆنۆمی تەواو بە کورد بە دن لە ژێر سایە ی حکومە تی تورکیا دا. لە زمانی سەید عەبدولقادرەو ئە نو سی "فەرید پاشا بە لێنی زۆری دا، بە لām تا لە سەرکار بو هیچیانی جێبە جێ نە کرد. حکومە تە کە ی نیستاش بە سەرۆکایە تی عە لی رەزا گفتی داو (اداری ذاتی)) بۆ کورد جێبە جێ بکا، بە لām لە هە مان کات دا تەنگیان بە خۆی هە ل چنیو. لە بەر ئەوێ مە ترسی مستە فا کە مال لە زیاد بون دایە، حکومە ت ئە یەوێ پشتیوانی کورد بە دەس بهێنی. سەید عەبدولقادر ئە یەوێ هاوئا هەنگی تەواو لە گە ل هاو پەیمانە کان بکا بە تاییە تی بە ریتانیا چونکە

لای وایه“ پاشه رۆژی کورد به سیاسه‌تی حکومه‌تی به‌ریتانیاوه به‌ستراوه. هه‌روه‌ها به‌گرنگی پێ دانه‌وه هه‌والی ریکه‌وتنی کوردو ئهرمه‌ن له‌تورکیاو له‌پاریسی پێ راگه‌یاند.

سه‌ید عه‌بدولقادر به‌ هوهری وت: ((راسته‌ نه‌بێ کورد به‌هیوا بن له‌ریگه‌ی کۆنفره‌نسی ناشیه‌وه ئاماژه‌کانیان بپه‌ته‌دی نه‌ک له‌ره‌تی حکومه‌تی عوسمانیه‌وه له‌ئه‌سته‌مول، هه‌روه‌ها له‌وانه‌یه‌ له‌گه‌ڵ تپه‌ه‌پینی کاتدا هه‌ندێ هه‌لی تر هه‌ڵ بکه‌وی... به‌لام ئه‌و زیره‌کانه‌ ئه‌و دژواریانه‌ی رۆن کرده‌وه که به‌ره‌نگاری کورد نه‌بن له‌به‌دی هه‌تانی ئاماژه‌ی نازادی‌دا نه‌گه‌ر هاوپه‌یمانه‌کان هه‌تێ ته‌واویان نه‌بێ بۆ گوشار هه‌تانه‌ بۆ عوسمانی که هه‌مو به‌نده‌کانی په‌یمانی ناشتی قبول بکا.

له‌م ماوه‌یه‌دا له‌ئه‌سته‌مول جگه‌ له‌دیده‌نیه‌کانی سه‌ید عه‌بدولقادر و هاوکاره‌کانی له‌کاربه‌ده‌ستانی به‌ریتانی بۆ رۆن کردنه‌وه‌ی باری سه‌ره‌نجی کوردو، جگه‌ له‌یادداشته‌کانی شه‌ریف پاشا بۆ کۆنفره‌نسی ناشتی له‌پاریس. هه‌ر له‌ئه‌سته‌مول چه‌ندین یادداشته‌ی نوسراو دراوه‌ته به‌ریتانیاو هاوپه‌یمانه‌کانی، هه‌روه‌ها که کۆمسییۆنی کینگ-کره‌ین گه‌یشه‌ ئه‌سته‌مول چه‌ند که‌سی به‌ناوی حه‌یزبی دیموکراتی کوردوه‌وه چونه‌ لای داوای سه‌ربه‌خۆیی کوردستانیان لێ کرد. چالاکی سیاسی کورد له‌ئه‌سته‌مول به‌ چه‌شنیکی هه‌ست پێ کراو په‌ره‌ی سه‌ندبو، به‌راوه‌یه‌ک که مه‌ندوبی سامی له‌ئه‌سته‌مول له‌وه‌زیری کاروباری ده‌ره‌وه‌ی به‌ریتانی پرسی هه‌لوێستی له‌چالاکی کورده‌کان چي بێ؟ میسته‌ر بیلفور ئاگاداری کرد:

((ئامۆژگاریه‌ کانت بۆ کورد ئه‌وه‌بێ که پارێزگاری هه‌یمنی بکه‌ن و نه‌هه‌تلن پشپۆی روبدا، چاوه‌روانی بریاره‌کانی کۆنفره‌نسی ناشتی بن، چونکه‌ باری سه‌ره‌نجی کورد له‌لای کۆنفره‌نس ئیتر زانراوه.))

کاربه‌ده‌ستانی ئینگلیز به‌گه‌شتی له‌سه‌رئه‌وه‌ ریک بون هه‌ندێ مافی نه‌ته‌وه‌یی کورد به‌سه‌لمێنێ، به‌لام له‌سه‌ر هه‌ندێ مه‌سه‌له‌ی گرنگ له‌ناو خۆیاندا نه‌گه‌شت بونه‌ ئه‌نجامێکی یه‌کگرتو، به‌تایبه‌تی: یه‌که‌میان، جۆری ئه‌و مافه‌ چی بێ“ سه‌ربه‌خۆیی به‌یارمه‌تی ده‌وله‌تێکی گه‌وره‌، فیدرالی، فیدرالی چه‌ند ناچه‌یه‌کی ئۆتۆنۆم له‌ناو یه‌ک ده‌وله‌تدا، ئیداره‌ی ذاتی... ده‌وه‌میان، مافی کورد له‌ کام ناوچه‌ی جوگرافییدا به‌سه‌لمێنێ، به‌واته‌یه‌کی تر کوردستان کوێه‌؟ سییه‌میان، له‌ناو کوردا کێ نوێنه‌رایه‌تی کورد ئه‌کا تا سه‌ودای له‌گه‌ڵ بکری؟

به‌ریتانیا به‌خۆشه‌وه هه‌والی ناشت بونه‌وه‌ی کوردو ئهرمه‌نیان وه‌رگرت. کاربه‌ده‌ستانی به‌ریتانی هانی نوێنه‌رانی هه‌ردو گه‌لیان ئه‌دا بۆ قول کردنه‌وه‌ی ته‌بابی و ناشتی.

سیاستی بهریتانی له کوردستان دا نه وه بو که ناسایش و هیتنی جیگیر بیی. نامۆژگاری سهرکرده کانی بزوتنه وهی کوردیان نه کرد نفوزی خویان به کار بهینن بو پاراستنی ناسایش و رونه دانی هیچ پشتیویه ک. نه مهش به کرده وه هه لیککی میژویی بو مسه فا که مال هه ل خست به نازادی له کوردستان دا، بی نه وهی توشی به رهنگاری سیاسی یا چه کداری کورد بیی، کار بکات و ریتوشوینی دامه زانندی تورکیای نو و سهربرینی مهسه لهی کورد دابیی.

٢/٢/٧ کوردو نه رهن: ناشتبونه وه له په راویزی کونفره نسی ناشتی دا

له ٢٢ ی نازاری ١٩١٩ دا جه نه رال شریف پاشا بیرخه ره وهیه کی له ژیر ناوی ((یادداشتی دهربارهی خواسته کانی گه لی کورد)) دا به نه نجومه نی به رزی کونفره نسی ناشتی له پاریس.

له م یادداشتهدا میژوی کوردو سنوری جوگرافی کوردستان و خواسته کانی پیوه ندی له گه ل نه رهن رون کرا بو وه.

مهسه لهی نه رهنیه کان له دو لاره بویه جیگه ی گرنگی پئ دانی ده و له تانی نه ورپی "یه کیکیان، وه کو گه لیککی مهسیحی که چند قه رن به چه وساوایی دیلی دهسه لاتی ده و له تیکی ئیسلامی زۆردار بو. دوه میان، کوشتاری به کۆمه لئ ناره وای سه دان هه زار که سی نه م گه له و دهر به دهر بونی پاشماوه که ی. خواسته کانی نه وان و هی کورد به هۆی پیکه وه ژیا نی دورو درژ له ناوچه یه کی هاوبهش داو، دوا یی تر کوشتاری به کۆمه لئ یه کتری، ئالا هه میدیه کانی کورد دژی نه رهنی و تیه به چه کداره کانی نه رهنی دژی کورد، جوړی له ناکوکی قولی دروست کردبو که بی دۆزینه وهی چاره یه ک بو نه وه دژواربو خواسته کانی نه م دو گه له به تاییه تی هی کورد بیته دی.

تاوانی کوشتاری به کۆمه لئ نه رهنی له نه ورپی ده نگیککی گه وهی دابوه وه. نه گه رچی نه مه راسته وخۆ له ژیر سهرپه رشتی، ته لعدت پاشا، وه زیری کاروباری ناوه وهی تورکیادا نه نجام درابو، به لام چونکه ئالا هه میدیه کان تیا به شدار بوبون، تورک نه یویست نه م تاوانه بخته پال گه لی کورد بو نه وهی ناوی بزپینن و وه کو گه لیککی درهنده ی دواکه وتوو بیخاته به رچاوی جیهان. توفیق پاشا که چند جارئ وه زیرو ماوه یه ک سه فیری تورکیا بو له به ریتانیا، دوا به دوا ی راگرتنی جهنگ له له نده ن گوتبوی:

((نه وانده ی نه رهنیه یان کوشت کورد بون. تورک و حکومه تی تورکیا له وکاره به رین. نه گه ر پتیویستیه کانی جهنگ و خه ریک بونی به شه ره وه نه بوا یه، حکومه ت نه ی توانی نه هیلی نه و کاره روبدات و تاوانباره راسته قینه کانی سزا نه دا.))^{١١}

كورد نه خۆی هۆی راگه یاندنی هه بوه نه داووده زگای دیپلۆماسی که بتوانی ئەم کاره له سهر خۆی لابیوار تاوانباری راسته قینه له لای رای گشتی جیهان ناشکرا بکا. گه لێ له کۆڕو کۆمه له کانی دنیا نه مه یان به سهر کوردا نه هیتنا. له و سه رده مه دا دو شایه تی بینگانه که یه کیکیان خودی ئه رمه نیه کان و نه وی تریان نه فسهریکی ئینگلیز بو، نه ختن له هه وری ئەم پرۆپاگانده یه یان ره وانده وه.

ده سته ی نوینه رایه تی ئه رمه ن به سه رۆکایه تی بوغوس نوبار پاشا له حوزه ییرانی ۱۹۱۸دا ((بیرخه ره یه کیان ده رباره ی مه سه له ی ئه رمه ن))^{۹۱} به هه مو گه و ره پیاوانی دنیا دا . له ویدا ئۆبالی هه مو نه و کۆیره وه ریبه ی به سهر گه لی ئه رمه نی هاته خراوته گه ردنی سولتان عبدالحمیدو کاربه ده ستانی تری تورک.

هه و ره ها میچه ر نوئیل له و راپۆرت ده دا که دوا ی گه شته درێژ که ی به کورده ستانی تورکیادا ده رباره ی مه سه له ی کورده نوی بوی، شایه تی ته دا که ئۆبالی نه و تاوانه له نه ستۆی کاربه ده ستانی تورک دایه نه ک هی کورده، به لکو کورده وه ندی له ده سته ی هاته هه و لێ رزگار کردنی گیانی ئه رمه نی راو نرا ی داوه.^{۹۲}

سه رکرده کانی بزوتنه وه ی کورده گرنگی ریکه وتنیان له گه ل گه لی ئه رمه نی نه زانی. یه که مه یان له به ر نه وه ی وه کو دو نه ته وه ی دراوسی یه یه کتری که نه بی ریکه ی پیکه وه ژیا نی به ناشتی هه ل بێژێرن. دوه میان بو نه وه ی تی که ل بونی خواسته ئه رزه یه کانی ئەم دو گه له نه بیته به هانه ی پشت گو ی خستنی مافه کانیان له سهر ناستی جیهانی چونکه کاربه ده ستانی ده ول ته تانی نه و ره پی له هه مو بۆ نه یه که دا نه یان گو ته وه.

پاش دانوستانیکی زۆر له نیوان شه ریف پاشا به نوینه رایه تی گه لی کورده و بوغوس نوبار پاشا به نوینه رایه تی گه لی ئه رمه نی و ئۆهانجیان به نوینه رایه تی حکومه تی ئه رمه نی له قافقاس ریکه وتنیکیان ئیمزا کرد که بۆ زۆر که س، ته نانه ت له کاربه ده ستانی ده ول ته تانی نه و ره پیش، شتیکی چاوه پێ نه کرا و بو. ریکه وتنه که به م جوړه ی لای خوار ئی له هه ردو لاوه نیردرا بۆ سه رۆکی کۆنفره نسی ناشتی:

پاریس ۲۰ تشرینی دوه می ۱۹۱۹

جه نابی سه رۆک

به ختیارین به وه ی وینه یه کی نه و نامه یه تان به دینی که بۆ کۆنفره نسی ناشتی نو سراوه، وه له لایه ن ئیمه وه نوینه رایه تی یه کگرتوی ئه رمه نی و نوینه رایه تی کورده له کۆنفره نسی ناشتی دا ئیمزا کراوه.

بهريژتان ئهيينن بهپيچهوانه قسه دوزمه كانمان كه ئهليين ئهرمهني و كورد
ناتوانن پيگهوه به ناشتي بژين، پهيماني ناشتمان بهست، له بهر تيشكي بهدي
هاتني تاماچه نه ته وه بيه كانمان دا كه پيوانه ي پاشه پوژه.

تكايه ريزي بي نه ندازه مان قبول بكن

سهروكي نوينه رايه تي نه ته وه يي

سهروكي نوينه رايه تي كورد

ئهرمه ن

له كوئفره نسي ناشتي

بوغوس نوبار

شهريف

ئهمه ش تيگستي ريگه وتني پهيماني ناشتي ههردو نوينه رايه تي:

۱۲ شه قامي سهروك ويلسون، پاريس

۲۰ ي تشريني دوه مي ۱۹۱۹

نوينه رايه تي يه كگرتوي ئهرمه ن

تييمه ئه وانه ي له خوار ئيمزaman كرده، نوينه راني گه لاني ئهرمه ن و كورد،
ئو شه رفه مان پي پراوه كوئفره نسي ناشتي ناگادار بكه ين، كه ههردو گه له كاني
تييمه هه مان بهرژه ونديان هديه، وه بو هه مان تامانج تي نه كوئن، پهي
به نازادي و سه ربه خويي خويان ئه به ن به تاييه تي بو ئهرمه ن و رزگاربيان
له ده سه لاتي سه ختي حكومه تي عوسماني، واته رزگاربيان له ئيتحادو ته ره قي.

تييمه هه مومان پيگ هاتين له سه ر ئه وه ي داوا له كوئفره نسي ناشتي بكه ين
به پيئي سه ره تاي نه ته وه كان برياري دامه زاندي ئه رمني ياي يه كگرتوي سه ربه خوي
كوردستاني سه ربه خو بدات به يارمه تي يه كي له ده وه له ته گه وه كان.

شهريف سهروكي نوينه رايه تي كورد بو كوئفره نسي ناشتي

بوغوس نوبار سهروكي نوينه رايه تي نه ته وه يي ئهرمه ن

د. ئوهانيان سهروكي كاتي نوينه رايه تي كوماري ئهرمه ن

ئهمه سه ركه وتنيكي گه وه بو، هه لويسي نوينه راني ههردو گه لي
له كوئفره نسي ناشتي داو له ناو ده وه تان دا به هيز كرد. هاوپه يمانه كان به خوشيه وه
ئهم هه راله يان وه رگرت، به تاييه تي به ريتانيا. كيژن ناگاداري مه ندوبي سامي
كرد له ئه سه ته مو لا كه هاني ئهمه بدات.

بايي عالي هه روه ها جولانه وه ي كه مالي كه له روژه لاتي نه نه دولا له پهره سه نديان
دابو ئهم هه نگاهه يان پي ناخوش بو. به هانداني مسته فا كه مال و له ژير گوشاري
لايه نگره كاني دا چه ندين بروسكه ي ناره زايي له لايه ن سه راني خيله كاني كورده وه،

بەتایبەتی ئەوانە لە تاراندا کوشتاری ئەرمەنی دا بەشداربون، لە کوردستانەوه دژی نوێنەرایەتی شەریف پاشا و ریکەوتنی ئەرمەنی - کورد نێردرا بۆ کۆنفرەنسی ئاشتی و بابیعالی.

٢/٢/٧ دانوستانی سیاسی: تیکچونی ریزەکانی کورد

ج ت ک که هاوزمان لە گەڵ ئەو چالاکیه گەرمە لە مەیدانی پێوەندی ناو دەوڵەتاندا ئەو نواند، ریکەیهکی تریشی گرت بۆ "ریگهی گفتوگوو دانوستانی سیاسی لە گەڵ بابیعالی بۆ دۆزینەوهی چارهیهک بۆ گێروگرتی نەتەوهیی کورد. دواي راگرتنی جەنگ کورد تەنیا نەتەوهی گەوره بۆ لەژێر دەستی حکومەتی تورکدا ماو. ئەو ویست هەرچۆنێ بێ نەویش لە دەست نەدا، بەتایبەتی لە وکاتەدا سەرکردهکانی کورد که وتبونه خەباتیکی سیاسی بەتین بۆ بەدی هێنای ئاماژەکانی بزوتنەوهی کورد، زەمینە (دولی) یش تارا دیەک بۆ ئەوه ئەبار بو. بابیعالی ئەو ویست مەسەلە (تدویل) نەبێ بجێتە ناو کۆپو کۆمەڵە جیهانیەکانەوه، بەلکو هەولێ ئەو وەکو مەسەلەیهکی ناوخوای تورکیا بمیشتەوه. بۆ ئەنجامدانی ئەم سیاسەتە کەوتە مناوهره. رۆژنامەکانی تورکیا و تاري بەسۆزبان ئەنوسی لە سەر پێویستی یه کیتی هەردو گەلی موسلمان و ئەو کۆپەوه ریهی بەسەر هەردوکیان دێ ئەگەر کورد ئە دەوڵەتی عوسمانی جیا بێتەوه. بابیعالی کەوتە هەول دان بۆ نزیک خستنهوهی هەندێ لە سەرکردهکانی کورد لەخوا، پلهو پایە بەرزی پێ ئەسپاردن.

لە ١٩١٩ دا بابیعالی دەستەیهکی لە سەرکردهکانی جەمعیەتی تەعالی کوردستان بانگ کرد بۆ دانوستانی سیاسی لە گەڵ هەیتەتیکی و زارەتی عوسمانی.^٨

لەلایەن کوردهوه سەید عەبدولقادری شەمزینی، ئەمین عالی بەدرخان، موراو بەدرخان.^٩

لەلایەن بابیعالیهوه شەیح الاسلام ئیبراھیم ئەفەندی حەیدەری، ئەحمەد عبوق پاشا و وزیري ئیشغال، عەونی پاشا وزیري حەریه، لە دانوستاندا بەشداربون. لە پاش چەند کۆبونەوهی هاو بەش بابیعالی بەلێنی بە دەستە نوێنەرایەتی کورددا:

١. ئۆتۆنۆمی بەدری بە کوردستان بەو مەرجە لە جامیعیە عوسمانی دا بمیشتەوه.

٢. رێوشوینی کاریگەر دا بێری بۆ راگەیانندی ئەم سەر بەخوێیه، دەسبەجێ دەس بکری بە جێبەجێ کردنی.^{١٠}

له کاتی سهردانی سهدری اعظم فهرید پاشا، وهزیری کاروباری دهروهه توفیق پاشا بۆ پاریس، شهریف پاشا به پیتی بۆچونه کانی سهرکردایه تی جهمعیه ت زغیره ده که گفتوگۆی له گه ل کردن وه مان به لینه کانی پیشویان بۆ نهویش دوباره کرده وه.

دواخستنی جیبه جی کردنی نه م گفتانه له لایهن وهزاره تی فهرید پاشا وه. دهستی دهستی پتی کردنی وهزاره ته که ی دوی نهویش پتی نه وه ی ههنگاو ی جیبه جی کردنی بنرئ، هه ره له سه ره تا وه گومانی له راستیی نیازی کار به دهستانی تورک له دلی سه ره کرده کانی کوردا، به تاییه تی له دلی سه ید عه به دولقاردا دروست کرد. سه ره کرده کانی کورد لایان وابو مه بهستی بابیعالی ته فره دانی کورده نه که دابین کردنی مافه کانی. چونکه له وکاته دا تا ته هات مه ترسی بزوتنه وه ی که مالیه کان زیادی نه کرد، پتیوستی حکومه تی نه سه ته مولیش به پشتیوانی کورد زیادی نه کرد.

گفتوگۆی ج ت ک له گه ل بابیعالی بۆ سه لماندنی مافی ئۆتۆنۆمی کوردستان له چوارچینه ی جهمیعه ی عوسمانی دا نا کۆکی له ریزی سه ره کردایه تی جولانه وه ی کوردا دروست کرد.

سه ره کرده کانی بزوتنه وه ی کورد بۆچونیان بۆ جۆری چاره سه ره کردنی گه یوگرفتیی کورد جیاواز بو، هه ندیکیان به ئۆتۆنۆمی کوردستان له چوارچینه ی جهمیعه ی عوسمانی دا رازی نه نه بون، نه یان ویست کوردستان سه ره به خۆ یا ئۆتۆنۆم پتی، جیاواز پتی له ده ولته تی عوسمانی له لایهن ده وله تیکی نه ورپایی گه وه وه یارمه تی بدرئ. ههروه ها بۆچونیان بۆ جۆری هه لویست له تورک جیاواز بو، هه ندیکیان لایان وابو که نه پتی که لکی ته واو له لواز بونی حکومه تی تورک وه ربگه یئ بۆ نه وه ی کورد خواسته نه ته وه ییه کانی خۆی سه پیتی و به یه که جاری له م ده ولته ته زۆرداره جیا بپیته وه، بۆ نه وه ش هه مو ریگه یه کی سیاسی، دیپلۆماسی، چه کدار بگه یئ. که چی هه ندیکیی تریان لایهن وابو که نه پتی کورد له و ته نگانه یه دا گه یوگرفت بۆ تورک دروست نه کاو یارمه تییان به دن بۆ نه وه ی خۆیان له و کویره وه ریبه رزگار بکه ن.

جیاوازی بۆچونه سیاسییه کان تی که لا و بو له گه ل جیاوازی ده سه که وه تی تاییه تی و خینه کی و ناوچه یی، وه بو به وه ی جیا بونه وه ی چه ند که سی له سه ره کرده کانی ج ت ک و دروست کردنی چه ند ریک خراوی سیاسی نوئ. نه مین عالی به درخان (جهمیعه تی ته شکیلاتی ئیجتماعیه) ی دروست کرد. مه مدوح سه لیم و هاوړیکانی (پارتی دیموکراتی کورد) یان پیک هیتا. ته حمه د ثریا

به درخان له قاهیه ((حیزی استقلالی کوردستان)) ای دامه زرانده. نه مانه هه ره یه که
خۆی به جیا له وێ تر که وته پێوهندی له گهڵ دهوله تان و کۆره جیهانییه کان.
بایعالی سهرکهوتنیکی باشی به دهس هینا له تیکدانی ریزهکانی سهرکردایهتی
بزوتنه وێ نه ته و هێی کوردا. به لینه کانیشی هه رگیز نه هینایه دی.

سهرکردایهتی بزوتنه وێ کورد نهسته موڵی کردبوه مه لبهندی چالاکییه کان.
گرنگیه کی تاییه تی نه دابو به کوردستان. کوردستانی شمالي بویو به مه لبهندی
خۆریک خسته و هێ که مالییه کان. ته قه لاکه ی شیخ مه جود له سلیمانی سه ری
نه گرت. کوردستانی جنوبی که و تبه و ژیر ده سه لاتتی به ریتانیا و به شی خواروی
رۆژئاوای کوردستان که و تبه و ژیر ده سه لاتتی فهره نسییه وه. له به شی سه روی
رۆژه لاتتی کوردستان سمکۆ خاوه ن ده سه لات بو. جه معیه ت و ریکخواه کانی تر
هه رچنده هه ولیان دا لق له کوردستان بکه نه وه، به لام نه و هه ولانه له ناستی
پێویستیه کانی نه و کاته ی بزوتنه و هێ کوردا نه بو.

ج ت ک له هه لسه نگاندنی روداوه کانا نه بێ توشی ژور-هه لسه نگاندنی
سه لته نه تی عوسمانی و ژیر-هه لسه نگاندنی بزوتنه و هێ که مالی بوی، بایه خی
زۆری دابو به خه لیفه و بایعالی که چی مسته فا که مال و بزوتنه و هێ که مالی پشت
گوێ خست بو. نه ک هه ر هه وێ نه دا هیچ جوړه له یه ک گه یشتن و گفتوگو یه کی
له گه ل دروست بکا، به لکو نه و نه دی بسۆی بکرایه دوژمنایه تی نه کرد.
سهرکردایه تی کورد له سه ره تاوه گره وێ له سه ر حکومه تیکی دۆزای بێ پاشه پۆژ
کردبو.

ج ت ک ته رکیزی کردبوه سهرکاری دیپلۆماسی، به تاییه تی نویینی یادداشت
بۆ کاربه ده ستانی هاو په یمانه کان و پێوهندی و گفتوگو له گه ل نه وان پشت نه ستور
به پرنسیپه کانی سه رۆک و یلسۆن و کاربه ده ستانی به ریتانی و فهره نسی. به هیوای
نه وه بو نه وان نازادی به کورد به دن بێ نه و هێ خۆی مشوریکی راسته قیعه ی سازدانی
سیاسی و چه کداری خه لکی کوردستان بخوا. کوردستانی به جێ هیشته بو بۆ
مسته فا که مال. که مال پاشا له و تبه و هێزه چه کداره کانی نوێ کرده وه، داوده زگا
ده ولیه ته کانی رێک خسته وه، رێو شوینی هیشتنه و هێ کوردستانی له ژیر ده ستی
تورکیاو، رێو شوینی ده ستگرتنه و هێ به سه ر سهرانه ری تورکیادا دانا.

سهرکردایه تی بزوتنه و هێ کورد، جگه له به لینی هاو په یمانه کان، پشتیوانیکی
جه ماوه ری فراوان، ریکخواویکی سیاسی پته و، داووده زگایه کی دیپلۆماسی به کار،
یا دامه زراویکی چه کداری نه بو، تا بتوانی له پال ته قه لای دیپلۆماسی دا بۆ
به دهس هینانی دانپیانانی ده ولی به مافی نه ته و هێی کوردا، ته قه لای سیاسی و

چه کداری جیبه جی کردنی بدا له کوردستان دا . سهید عهبدولقادر له یه کن له دیده نه کانی دا، دان به مه دا نهی“ که نه گهر هاو په یانه کان هیژی ته واو ته رخا نه کن بۆ جیبه جی کردنی به نده کانی په یانی ناشتی دهرباره ی مافی نه ته وه یی کورد، نه وا کورد توشی هه لومهر جیکی دژوار نه بی. جه معییه ت هه وه کو نه وانه ی نه بو، وه ته رکیزی کرد بو هه کاری دیلو ماسی، نه ی توانی ده زگایه کی دیلو ماسی هه میسه یی دروست بکا بۆ ته وه ی بی بچران شوین خواسته کانی گه لی کورد بکه وی لای ریکخواهه جیهانیه کان و ده و له ته زله کانی نه وروپا.

۸. ری خوشکردنی پیکهاتن

۱/۸ کۆنونه وه ی سان ریمو

کیشه یه کی دژوار که له و هاو یه دا له سه ری ریکه وتن، دابه شکردنی نه وتی کوردستان بو. بهر له هه لگیرسانی جهنگ حکومه تی تورکیا ئیمتیاژی دهره یانی نه وتی کوردستانی دابو به ((کۆمپانیی نه وتی تورک)) که ۷۵٪ نه ی سه رمایه کی به ریتانی و ۲۵٪ نه ی ئالمانی بو. له دوا ی هه لگیرسانی جهنگ به ریتانیا دهستی به سه ر به شه که ی ئالمانیاش دا گرتبو.

له کانونی یه که می ۱۹۱۸ دا له و سهردانه دا کلیمانسو بۆ نه نده نی کرد، له گه ل لوید جوړج ریک کهوت“ ولایه تی موسل له ناوچه ی نفوزی فدره نسیه وه بگوژیژرته وه ناوچه ی نفوزی به ریتانی به رامبه ر گوژیژانه وه ی ولایه تی سوریا له ناوچه ی نفوزی به ریتانی و ته رخا ن کردنی به شی له نه وتی کوردستان بۆ فدره نسا. کلیمانسو، کاتئ نه م سه ودا یه ی کرد، نرخی نه وتی کوردستانی نه زانی بو.

له ۱۸ نیسانی ۱۹۱۹ دا بیرینگه ر له باتی فدره نساو، والته ر لۆنگ له باتی به ریتانیا ریکه وتنیکیان ئیمزا کرد دهرباره ی دابه شکردنه وه ی نه وتی کوردستان. به پیی نه م ریکه وتنه ۲۵٪، واته به شه که ی ئالمان که ئینگلیز دهستی به سه را گرت بو، درایه فدره نسا. فدره نسا نه بو ریگا بدا له ئیتران و میزۆپۆتامیاوه به پایپ لاین یاخود به ریگی ئاسنین له ناوچه کانی ژیر مانداتی فدره نسیه وه نه وت بۆ سه ر ده ریای سپی ناوه راست بگوژیژرته وه.

له ۲۴ ی نیسانی ۱۹۲۰ دا کۆنفره نسی ناشتی له سان ریمو کۆبووه بۆ دۆزینه وه ی چاره یه کی ناوه یی له نیوان سه ره تای مافی داگیرکردنی ولاتان((حق الفتح)) که ده و له تانی نه وروپی پیژه ویان نه کردو له پیکه وتنه نه یته کانی سه رده می جهنگ دا گونجاند بویان، وه سه ره تای مافی نازادی بریاردانی چاره نویسی گه لان که سه روک

ویلسون له راگه یاندنه کدی سهرده می جهنگ دا گفستی دابو، وه له کۆبونه وه کانی پاریس دا پتی له سهر دانه گرت.

بو به لادا خستنی ئەم ناکوکیه، سهره تایه کی نوێیان هیئایه کایه وه، ویلسونی سهرکۆماری ئەمریکاش په سندی کرد، ئەویش سهره تای ((ماندات)) بو، که جوړی له بهرپوه بردن بو بو ئەو ولاتانهی له سهر زه مینی دهوله تی عوسمانی دانه بران و بو ئەو موسته عمه رانهی له ئالمانیا نه سیترانه وه. ئەم سهره تایه له بهندی ۲۲ هه می په یمانی ((کۆمه لای گهلان)) دا چه سپیتره. به هانه ی دا هیئانی ماندات ته وه بو، هیشتا نه و گهلانه نه گه یشتونه قوناغیتی پیشکه وتوی نه وتو به یی یارمه تی دهوله تیکی گه وره ((مانداتور)) بتوان خویان بهرپوه بهن. نه یی دهوله تی مانداتور یارمه تی ماندات بدا بو نه وه ی بو پیشه وه بچی تا بگاته راده ی نه وه ی لی وه شانه وه ی بهرپوه بردنی خوی سهر به خویی په یدا بکا.

له راستی دا ماندات جوړی بو له گونجاندنی سهره تای مافی داگیر کردن به لام له ژیر ناوکی ترا. ئەمریکاش له سهره تا دا دژی داگیر کردنی ئیمپریالیستی سهرزه مینی دابراوی عوسمانی بو، به لام بهم سهره تایه رازی بو، وه له بهر گیروگرفتی ناوخی به شینه یی له کۆبونه کانی کۆنفره نسی ناشتی ئەکشایه وه به ره و گه رانه وه بو گۆشه گیری دیرینه له سیاسه تی دهره وه ی دا.

له کۆبونه وه کانی سان ریچو دا چه ند کی شه ی گرنه به لادا خران. سه لماندی سهره تای ماندات ریگه ی ته خت کرد بو جیبه جی کردنی ریکه وتنه نه یئیه کانی سهرده می جهنگ. له سهر دابه ش کردنی ده سکه وته کان پیک هاتن. ولایه ته کانی لوبنان، دیه شق، حه لب، ئەسکه نده رونه خرا نه ژیر مانداتی فهره نسی و ولایه ته کانی موسل، به غدا، به سرا، فه له ستین خرا نه ژیر مانداتی بهریتانیه وه.

ئه گه رچی ئەم بریاره نا ره زایی زۆری له ولاتانی عهره بی دا دروست کرد، به لام به کرده وه به ردی بناغه ی دامه زرانی چه ند دهوله تیکی عهره بی دانا که نه بو له پاشه روژا سهر به خو بن. هه روه ها ئاواتی سه هیۆیه کانیشی هیئایه دی، چونکه دانانی فه له ستین له ژیر مانداتی بهریتانی دا به کرده وه به ئینه که ی بیلغوژی جیبه جی نه کرد.

۲/۸ په یمانی سیقه ر

دابه شکرده وه ی نه وتی کوردستان و دابه شکردنی نه رزه داگیر کرا وه کانی دهوله تی عوسمانی زۆر له ناکوکیه کانی نیوان دهوله ته سهرکه وته کانی جهنگی به لادا خست و ریی ته خت کرد بو نه وه ی کۆبونه وه کانیا ن ئیتر به ته غام بگا. له ۱۹۲۰ ئابی ۱۹۲۰ دا هاو په یمانه کان له لایه ک و حکومه تی عوسمانی له لایه کی تهره وه،

په یمانی سیفه‌ریان نیمزا کرد. به‌گویره‌ی نهم په‌یمانہ تورکیا چوہ ژیر باری گفتو
به‌لینی زور قورسوه، وه‌کو لینچوفسکی کورتی کردوته‌وه:

۱. بریاری ته‌رزی

ا. ته‌رزه عه‌ره‌بیه‌کان. هه‌مو ته‌رزه عه‌ره‌بیه‌کانی لی بسپترته‌وه. حیجاز بیته
ده‌وله‌تیکي سهریه‌خو. سوریا، فله‌ستین، میزوپوتامیا له‌ژیر ده‌ستی دهره‌بهریو
چاره‌نوسیان به‌ده‌وله‌تانی گه‌وره بسپتردری.

ب. تورکیای ته‌روپی. تراسی روزه‌لات تاخه‌تی شاتالها هه‌روه‌ها تراسی
روژتاوا بدریته یونان. به‌م پیته ته‌سته‌مول ته‌که‌وته ۳۰ کیلومه‌تری سنوری
یونانه‌وه.

ج. نيزمیرو جزیره‌کانی نیجه. شاری نيزمیرو دهوروبه‌ری بو ماوه‌ی پینج سال
بسپتردری به‌یونان، دواي ته‌و ماوه‌یه بوته‌وه‌ی به‌یه‌کجاری بخریته سهری پرس
به‌بهرورای گشتی دانیشتون بکری. جزیره‌کانی نيزمیروس و ته‌نه‌دوس بخریته سهر
یونان. جزیره‌کانی دودکانزو جزیره‌ی ستراتیجی رودنیز بدریته نیثالیا.
د. ته‌رمینیا. سهره‌خویی ته‌رمینیا دانی پی‌دا بنریو جیا‌کردنه‌وه‌ی سنوری
هه‌ردو ده‌وله‌ت به‌حکومه‌تی ویلسون بسپتردری.

ه. کوردستان. له‌به‌شی سییه‌می په‌یمان‌ی سیفه‌ردا ۳ به‌ند بو‌کورد به‌بجوره‌ی
لای خواره‌وه ته‌رخان کرابو:

به‌ند ۶۲: کومیسینیک که له‌ته‌سته‌مول له ۳ ته‌ندام و له‌لایه‌ن ده‌وله‌ته‌کانی
بریتانیا، فرانسه و نیثالیاوه دانرا بیت، له‌دوا میژوی به‌جیه‌تانی نهم په‌یمانہ
به‌شه‌ش مانگ موختاریه‌تیکي ناوچه‌یی ئاماده ته‌کا بو ته‌و جینگانه که
ته‌که‌ویته روزه‌لاتی فورات و جنوبی غه‌ری سنوریک که له‌دوايی دا ته‌کیشریت
بو ته‌رمه‌نستان و شیمالی سنوریک که تورکیا له‌سوریه و میزوپوتامیا جیا
ته‌کاته‌وه و نه‌ژادی کوردی تیا زال بی، به‌پیتی ته‌علیماتیک که له‌به‌ند... دا دراوه.
له‌کاتیک که له‌لایه‌ن هه‌ندی مه‌سائیلوه له‌ئارادا پیکهاتن سهرنه‌گریت،
ته‌ندامه‌کانی کومیسین هه‌ر یه‌که ته‌بی ده‌نگ له‌حکومه‌تی خزی بگریته‌وه.
نهم جوړه پیکهاتنه پیویسته ری‌بدا به‌ده‌رخستنی ته‌وه که نه‌ژاده که مه‌کانی
قه‌ومی و مه‌زه‌بی وه‌کو نه‌ستوریه‌کان و ته‌وانی تر که له‌م هه‌رمه‌دا ته‌ژین به‌ته‌واوی
دلنیا بن که له‌ژیر بالی ته‌مینو پاریزگاری دا ته‌بن. بو ته‌م مه‌به‌سته
کومیسینیک له‌ته‌ندامانی بریتانیا و فهره‌سه و نیثالیا و ئیران و کورد ته‌گه‌ریت بو
پشکنین و بریاردانی راست کردنه‌وه که ته‌گه‌ر پیویست بو بگریت له‌و سنورانه‌دا
که به‌پیتی نهم په‌یمانہ بو تورکیا دانراوه و ته‌نوسیت به‌سنوری ئیرانه‌وه.

بەند ٦٣: حەکو مەتە عوسمانی لەم سەعاتەوه گەفت ئەدا کە لە مێژوی راسپێری و پێ و تن بە خۆی تا ٣ مانگ بە لێنی بە جێهێنانی ئەو بڕیارانە بەدا کە لە لایەن ئەو کۆمیسێۆنەوه راتەسپێرێت کە لە بەندی ٦٢ ی سەرەوه دا باس کرا.

بەند ٦٤: ئەگەر لە ماوهی سالتیک دواي مێژوی دەس پێ کران بە بە جێهێنانی ئەم پەیمانە، لەو هەریمانەدا کە لە بەندی ٦٢ ناو براوه، قەومی کورد مەراجە عەت بە کۆمەڵی ئەقوام بکەن و تێیان بگەیهنن کە بەشی زۆری کورده دانیشتووە کانی ئەم هەریتمە ئەیانە و پێت لە تورکیا جیاپەنەوه سەر بە خۆ بن، و ئە حالیکە کە کۆمەڵی ئەقوام لەو باوەردا پێ کە کورده کان هەلە گەرن سەر بە خۆیان بەدرێتی و راسپێری ئەمە بکا. تورکیا هەر لە ئێستەوه بە لێن ئەدا بەم راسپێرییە و بەدانی ئیستیقلال بە قەومی کورد و بە دەسەڵاتگرتن لە هەموو حوقوق و تەقالییدیکی کە بە سەر ئەم هەریمانەوه هەیهەتی. ئەم هاتنە خوارەوی حەکو مەتە عوسمانی لە حوقوق و تەقالییدی خۆی بە دور و درێژی لە گفتوگۆیەکی تایبەتی داو لە بەینی هیزی سوێند خۆرەکان و تورکیادا باس ئەکری. دواي ئەم هاتنە خوارەویەش کە باسکرا، هیچ جۆرە بەر هەڵستیک ناخړیتە پێشەوه بەرامبەر بە مەیلی کورده کانی ولایەتی موسل لە لایەن خستنی بەشی کوردستانی موسل بۆ سەر کوردستانی تورکیا و ئەو حەکو مەتە کورده کە لێی دروست ئەکریت^{١٢}.

و. بوغازەکان و ئەستەمول. بوغازەکان بخرێنە ژێر سەر پەرشتی دەوڵییەوه، ناوچە کانی دەورو پشستی چەک بکری. ئەستەمول لە ژێر دەسەلاتی تورکی دا بێنێتەوه.

٢- تەحیدی سیادی تورکی

أ. کەم کردنەوهی ئۆردوی تورک. بکریته ٥٠ هەزار کەس. سەربازگیری هەلبوەشیتەوه. ئەندازی چەکی دیاری بکری. بخریتە بن چاودێری پشکنەری هاپەیمانان یا دەوڵەتانی بێلایەن. ئۆستۆل نابێ لە ئەندازەیهکی دیاری کراو تی پەرێ. هاپەیمانەکان کۆمیسێۆنی دانەنێن بۆ جێبەجێ کردنی ئەم بڕیارانە.

ب. بڕیاری دارایی. تورکیا بخریتە بن چاودێری کۆمیسێۆنیکی تێکەڵاو لە نوێنەرانی بەریتانیاو، فەرەنسا، ئیتالیا، کە دەسەلاتی تەواوی هەبێ بۆ کۆنترۆلی قەرزی نیشتمانی، بودجەي حەکو مەت، دراو، قەرزی دەوڵەتی، ئیمتیازات، گومرگ و باجی ناراستەوخۆ.

ج. کاپیتۆلاسیون. سەرەرای مانەوهی رژیمی کاپیتۆلاسیون، هەندێ بەندی نویی قورسی بخریتە سەر.

د. که مایه تیه کان. مافو نیمتیا زاتی که مه نه ته وه یی و دینییه کان، به تاییه تی
 نه رهن، یونانی، ناسوری، کلدانی، کوردو به گشتی مه سیحیه کان بیسه لینی. ۱۲
 هارزده مان له گه ل په یانی سیقهر، ریکه و تینکی ۳ قو لئ له نیوان به ریتانیانو
 فدره نسو و ئیتالیا کراو "تورکیای دابهش نه کرد به سهر ناوچه ی نفوزی فدره نسو و
 ئیتالی دا.

په یانی سیقهر تورکیای نه کرده ده و له تینکی بجوکی خاوه ن سهر به خوییه کی
 ناتو اوای به ستراره. که مالییه کان له وکاته دا، که په یانی سیقهری تیدا به ستره،
 بوبونه هیزیک کی گه وره. ده ستیان به سهر چه ند ولایه تی نه نه دۆل دا گرت بو. ههر
 له سهره تاوه نه و ده سته یی نوینه رایه تی حکومتی نه سته مولی نه کرد نه مان
 قیو لیان نه بو. له بهر نه وه په یانی سیقهریان ره تکرده وه. به لکو کردیانه
 که ره سیه کی باش بو هاندانی نه ته وه ی تورک و سازدانی بو (جهنگی
 سهر به خوی) ۱۱.

دهرچونی روسیا له جهنگ هه لیکی گه وره ی بو مانی تورکیا ریک خست،
 چونکه هار په یانه کان که نه یانویست به نه لقه ی ناسینی ده و له تانی سهر که و تو
 گه مارو ی تورکیای تیشکا و بدهن، بو ته وه ی مهرجه کانی خویانی به سهره بسه پیتن،
 دوا ی شو رشی ئو کتوبهر ویسته که یان نه نه توانا به ته واری بیتنه دی. هار په یمان
 نه یان توانی ویسته کانی خویان له نه سته مول، بو غازه کان، ولایه ته عه ره بیسه کان،
 بهشی خواروی نه نه دۆل، که له ژیر ده سته خویان دابون، بسه پیتن. به لام ناوه راستی
 نه نه دۆل خواروی روژه لاتی ئازاد بون له گوشاری دهره کی. له باتی روسیای
 قه یسهری دوژمنی دیرینه ی تورکیا، یه کیتی سو فیه تی شو رشگیتی دوژمنی
 سهر سه ختی ده و له تانی ئیمپریالیستی جیگه ی گرتبوه وه، که ده سته له هه مو
 ده سکه وته کانی خوی له تورکیا و ئیران هه لگرت بو، هاوکاری تورکیای که مالی
 نه کرد. مسته فا که مال له وپوه که وته خو ناماده کردن و له وپوه په یانی سیقهری
 بوچ کرده وه.

۹. مسته فا که مال، پاشای کوردستان

هارزده مان له گه ل هه و لئ سهر کرده و گه وره پیاوه کانی کورد له نه سته مول،
 سلیمانی، ورمی، پاریس، قاهره بو دروست کردنی کوردستانی سهر به خو،
 مصطفی کمال له کوردستانه وه که وته هه و لئ دامه زاندنی تورکیای نو و
 په که خستنی ته قه لاکانی نه ته وه یی کورد.

له مایسی ۱۹۱۹ دا مسته فا که مال به ره زامه ندی سولتان وحیدالدین له لایه ن
 بابیعالیه وه دانرا به پشکنه ری گشتی ئوردوی سییم له روژه لاتی نه نه دۆل. که مال

پلانیکی گه وری به دهسته وه بو بۆ هه‌ئسانده وهی تورکیای تیکشکاو، ده‌سگرتن به‌سه‌ر هیژه چه‌کداره‌کانی تورکیا، ری نه‌دان به له‌ده‌س دانی هیچ پارچه نه‌رزیک تری ژێرده‌ستی تورکیا، به‌گزاچونی بزوتنه‌وهی رزگاری نه‌ته‌وه‌یی کوردو نه‌رمه‌ن، ده‌رکردنی هیژه داگیرکهره‌کانی یونانی، فه‌ره‌نسی، ئیتالی، به‌ریتانی.

مسته‌فا که‌مال بۆ نه‌وهی گوی بداته فه‌رمانی بانگکردنه‌وهی بۆ نه‌سته‌مول و دوایی لیخستنی و ئنجا حکوم دانی به‌ئێعدام، هه‌ولێ دا پاشاوهی هیژه‌کانی تورکیا بخته ژێر ده‌ستی خۆیه‌وه. هێرشیکێ فراوانی پروپاگانده‌ی ده‌س پێ کرد بۆ ژێاندنه‌وهی گیانی نه‌ته‌وه په‌رستی تورک.

مسته‌فا که‌مال ته‌بو بۆ نه‌جم دانی پلانه‌که‌ی ناوچه‌یه‌ک بکاته مه‌ئه‌ندی کاری خۆی که له‌ژێر ده‌ستی هیژه‌کانی تورک خۆی دابێ، له‌ده‌سه‌لاتی هیژی هاوپیانه‌کانه‌وه دور بێ، له‌روسیاوه نزیک بێ که‌ئه‌ویش له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تانی ئیمپریالیستی نه‌رووپادا له‌ناکوکی دابو، نه‌و مه‌ئه‌نده‌ش کوردستانی شیمالی بو له‌دوای کشانه‌وهی سوپای روسی که‌وت بو‌وه ژێر ده‌ستی تورک. مسته‌فا که‌مال خۆی بیره‌وه‌ریه‌کانی نه‌و ده‌می نه‌گیرێته‌وه:

((له‌ ۱۹۱۹ی مایسی ۱۹۱۹دا له‌مینیای سامسۆن دابه‌زیم. دۆخی ولات به‌م جو‌ره‌بو: له‌هه‌مو مه‌یدانه‌کانی جه‌نگ‌دا ئۆردوی عوسمانی تیک شکێنرابو. ناگرێی به‌چنده مه‌رجیکێ سه‌خت ئیمزا کردبو. سولتانی لێخراو وحیدالدین بۆ رینگه‌یه‌ک نه‌گه‌را خۆی ته‌خته‌که‌ی رزگار بکا. نه‌و وه‌زاره‌ته‌ی فه‌رید پاشا سه‌رۆکایه‌تی ته‌کرد که‌ساس بو. ئازا نه‌بو. ولات بو‌یه تالانی داگیرکردنی فه‌ره‌نسی، ئینگلیزی، یونانی، ئیتالی. تاقمه نه‌ موسلمانه‌کان به‌گه‌رمی له‌چالاکی‌دا بون به‌هه‌مو رینگایه‌ک بۆ جێبه‌جێ کردنی مه‌به‌سته تاییه‌تیه‌کانی خۆیان و په‌له‌یان له‌روخانی ئیمپراتۆریه‌ت ته‌کرد.. ریکخراویکی یۆنانیه‌کان به‌ناوی ماویدییا چه‌ته‌ی دانه‌ه‌زانده‌...))

به‌لام له‌رۆژه‌لات یه‌کیته‌یه‌ک دامه‌زرا بۆ پاراستنی مافی نیشتمانیی ولایه‌ته‌کانی رۆژه‌لات له‌نه‌رزۆم و نه‌لعه‌زیز، ناوه‌نده‌که‌ی له‌نه‌سته‌مول بو. نامانجی یه‌کیته‌ی پارێزگاری مافی موسلمانان بو له‌و ولایه‌تانه‌دا. لقێ نه‌رزۆم به‌گه‌رمی کاری ته‌کرد بۆ ته‌وه‌ی بۆ دنیای رۆن بکاته‌وه که‌ خه‌لک له‌دوای کوچی نه‌رمه‌ن هیچ ده‌سدرێژیه‌کیان نه‌کردوه، دارایی نه‌رمه‌نیه‌کانیان پاراستوه تا داگیرکردنی ناوچه‌که له‌لایه‌ن روسه‌وه. کۆمیته‌ی پارێزگاری له‌نه‌رزۆم پاش لیکۆلینه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌ی تورکی، مه‌سه‌له‌ی کوردی و مه‌سه‌له‌ی نه‌رمه‌نی له‌روی

زانستی و میژویهوه برپاریدا تیکۆشانى خۆى له پاشه‌پوڤا تهرخان بکا بۆ ئەم
نوختانه:

١. کۆچ نه‌کردن له‌هیچ هه‌لومه‌رجێکا.

٢. دروست کردنى رێکخستنى زانستى، ئابورى، دینى به‌زوى.

٣. یه‌گرتن بۆ پاراستنى بچوکترین به‌شى ولایه‌ته‌کانى رۆژه‌لات که له‌وانه‌یه
لێ جیا بکریته‌وه.

ناوه‌ندى کۆمیتهى پارێزگارى خۆش بین بون به‌و سه‌رکه‌وتنه‌ى له‌رێگه‌ى
بزواندن هه‌ستى دینیه‌وه به‌ده‌ستیان هێنابو. پێ نه‌چى ترسى لکاندن
ولایه‌ته‌کانى رۆژه‌لات به‌ئه‌رمینیاوه هۆى دروست بونى ئەم کۆمیتانه‌ بوی.
مه‌ترسییه‌کى تریش هه‌بو سه‌رچاوه‌که‌ى یۆنانیه‌کان بو... رێکخراوو ده‌زگای تریش
له‌سه‌ر شانۆ ده‌رکه‌وتن. له‌ولایه‌ته‌کانى دیاره‌که‌و بتلیس و ئه‌لعزیزو ئه‌وانى تر
کۆمه‌لێ هۆشیاری و ژيانه‌وه‌ى کورد په‌یدابو که‌ناوه‌ندى سه‌رکردایه‌تیه‌که‌ى
له‌ئه‌سته‌موڵ بو. ئامانجى ئەم کۆمه‌له‌ دامه‌زراندنى ده‌وله‌تى کوردی بو
له‌ژێر سه‌رپه‌رشتى یێگانه‌دا. له‌قونیه‌ش کۆمه‌له‌ى ژيانه‌وه‌ى ئیسلام هه‌بو. یه‌کێ
له‌کۆمه‌له‌ گرنگه‌کان کۆمه‌له‌ى دۆستانى ئینگلستان بو...

له‌هه‌لومه‌رجێکى وه‌هادا ئه‌توانی تهنها یه‌ک بریار بدری ئه‌ویش دروست
کردنى ده‌وله‌تى تورکیای نوییه، چونکه‌ کارکردن بۆ مانه‌وه‌ى ئیمراتۆرییه‌تى
عوسمانى داته‌پوو ئه‌بو به‌هۆى سزادانى ئاره‌واى گه‌لى تورک.

له‌و نامه‌یه‌دا که به‌چيفره له‌ ١٨ى حوزه‌یرانى ١٩١٩دا بۆ جده‌عفه‌ر ته‌یار به‌گى
سه‌رکرده‌ى ئۆردوى یه‌که‌م له‌ئه‌درنه‌م ئارده‌، وت بوم: تۆ ئه‌زانى ده‌وله‌تانى گه‌وره‌ى
هاپه‌یمان که‌سه‌ربه‌خۆی نیشتمانیمان ئه‌خنکێتن چى ئه‌که‌ن... هه‌روه‌ها
ملکه‌چى حکومه‌ته‌که‌ى ئێمه‌و گوێ پێ نه‌دانى. بریارم داوه ئه‌نه‌دۆڵ به‌جێ
نه‌هێلم. بۆ به‌رزکردنه‌وه‌ى و ره‌ له‌تراقیه‌ له‌بروسکه‌که‌دا ئه‌وه‌شم نوسی بو:
به‌سه‌رکه‌وتوبى به‌ره‌نگارى ئه‌و پروپاگه‌نده‌یه‌ کرا که‌بۆ دامه‌زراندنى کوردستانى
سه‌ربه‌خۆ نه‌کرا، لایه‌نگرانى ئەم جولانه‌وه‌یه‌ بلاوه‌یان لێ کرد. کورد هاتنه‌ پال
تورک. ١١

یه‌که‌مین کۆنگره‌ى که‌مالیه‌کان له‌روژانى ٢٣ى ته‌موز تا ٧ى ئابى ١٩١٩
له‌شارى ئه‌رزروم به‌سترا. جگه‌ له‌کۆمیته‌کانى پارێزگارى مافى ولایه‌ته‌کانى
رۆژه‌لات، ژماره‌یه‌ک له‌گه‌وره‌ پیاوه‌کانى کورد به‌تایبه‌تى سه‌رۆکى عه‌شیره‌ت و
شیخه‌کانى به‌شداری کاریگه‌ریان تی‌دا کرد. که‌مال خۆى نامه‌ى بۆ هه‌ندیکیان

ئەنوسى و ھەستى ئىسلامەتى ئەبزواندن و ھانى ئەدان لەمەترسى ئەرمەنى.
كۆنگرەي ئەرزروم بېريارى دابو:

((ولايەتەكانى ئەرزروم، سىواس، دياربەكر، خەرىپوت، وان، بتلىس...
يەكەيەكى پىنكەو بەسترون بەھىچ بەھانەيەك لەدابەش كردن و جياكردنەو
نايەت لەنېمپراتۆرىيەتى عوسمانى... موسلمانانى. ئەم ناوچانە جياوازی رەگەزو
كۆمەلەيەتى ئەو تاقمە موسلمانانە رەچا ئەكا كە ھەمويان نەتەوہيەك پىنك
ئەھىتن، ھەمويان خويان وا دائەنن كە لەيەك دايك و باوك كەوتنەتەو.))

كۆنگرەيسى سىواس (٤-١١ ئەيلول) سەرەتاكانى لەكۆنگرەيسى ئەرزروم دا
بېرياريان لى درا بوو قوئ تر، وە زۆرتر بەگيانى نەتەوہ پەرستى توركى دوبارە
كردەو، لەرژوانى ئەم كۆيونەوانەدا مېجەر نوئيل ھاوړئ لەگەل جەلادەت و
كامەران بەدرخان و ئەكرەم جەمىل پاشا لەگەشتە دريژەكەيان دا گەيشت بونە
مەلاتيە. ئەم گەشتە پەژارەيەكى زۆرى بۆ مستەفا كەمال دروست كرد. ئەترسا
لەرپەرپىنى كورد. فەرمانى گرتنى دەرکردن. بەلام لەبەر ئەوہى ھېشتا بەتەواوى
جېگير نەبو بو كاربەدەستانى ئەوئ بەييانوى جۆراوجۆر فەرمانەكەيان جېبەجى
نەكردو، نوئيل و ھاوړئىكانى ھەلاتن بۆ ھەلەب. مەستەفا كەمال فەرمانى دەرکرد
بۆ ھەمو كاربەدەستانى تورك لەكوردستان كە لقەكانى جەمعيەتى تەعالى
كوردستان و رېنكخراوہ كوردیەكانى تر داخەن و بەتوندی بەربەرەكانى ھەمو
چالاكیەكى نەتەوہی كورد بكەن.

((ئەندۆل و رۆم ئىلى مودافەعەى حقوق جەمعيەتى)) بەكردەو بو بوہ
بزوئەوہيەكى سياسى بەھيژ. لە ٢٣ى نيسانى ١٩٢٠ دا يەكەمین كۆيونەوہى
ئەنجومەنى نەتەوہی گەورە لەئەنقەرە كرا. ئەنقەرە ئەوسا شارىكى بچوك بو. ئەم
ئەنجومەنەدا چەندین نوێنەرى پارلەمانى عوسمانى و ھىتر بەشدار بون. دەسلەلتى
حكومەتەكەى سولتانی پشت گوي خست و رای گەياند حكومەتى ئەستەموئ
ديلىكى كەساسى ھاوپیمانەكانە ناتوانى ھىچ بېريارى بەقازانجى توركيا بدات
زۆرتر تاقمى لەنوێنەرە نەتەوہ پەرستەكانى ناو پەرلەمانى عوسمانى لەئەستەموئ
پرۆگرامىكى ٦ بابەتييان لە ٢٨ى كانونى دوہمى ١٩٢٠ دا دانابو، ئەنجومەنى
ئەنقەرە بە ((پەيمانى نەتەوہی)) دانا.

ئەگەرچى لەوكاتەدا مەسلەى كورد لەتوركيا بوو بە يەكئ لەمەسلە
گرنگەكانى توركياو، كەوتبوو ناو كۆرە دەوليەكانەو، بەلام لەپەيمانى نەتەوہی
توركا مەسلەى نەتەوہی كورد بەتەواوى پشت گوي خرابو. لەمادەى پىنجەمى دا
باسى رېژگرتنى مافى كەمايەتيەكانى كوردبو بەو مەرجەى دەولەتانی دراوسى

بەھەمان چەشن رەفتار لە گەڵ كەمايەتییە موسلمانەكان بکەن. لەمەش مەبەستیەن كەمايەتی دینی بو ئەك نەتەوایی.

مستەفا كەمال بۆ جێبەجێ كردنی پەیمانی نەتەوایی كەوتە كارێ جەنگ و دیپلۆماسی. ئەفسەرە گەورەكانی سوپا هاو دەنگ بون لە گەڵی، دەستی گرت بو بەسەر هێزەكانی لەروژەهەڵاتی ئەندەوڵدا كە یەكێكان ئۆردوی نۆیەمی قافقاس بو، بەناوبانگ ترین هێزی تورك كە لەجەنگا شكستی نەخواردبو. ئەم هێزانە ی بەدیله كانی جەنگ كە لەروسیا گیرا بون و دواى شۆرشى ئۆكتۆبەر ئازاد کران، وە بە ۱۳۰ هەزار دیله ی دواى پەیمانی سێقەر هاو پەیمانەكان ئازادیان كردن، بەهێز كردهو. كەمال ئۆردویەكی نوێی لى رێك خستنهو. روسیای سۆڤیەتیش بەشیكى پێویستیه كانی چەك و تفاقى جەنگی بۆ دا بین كردن. بەگیانی نیشتمان پەرورە ی نەتەو پەرستى بۆ جەنگى سەر بەخۆیى تورکیا پەرورە دە ی كردن.

ئۆردوی نوێی تورك ئەبو بەرەنگارى ۵ دۆژمنی دەرەكی رابووستی "ئەرمەن لەروژەهەلات، فەرەنسا لەسیلیسیا، ئیتالیا لە ئەدالیا، یۆنان لەئیزمیر، بەریتانیا لەئەستەمول.

یەكەمین كارى جەنگى لەسەرەتای ۱۹۲۰دا دژی هێزی فەرەنسى لەسیلیسیا دەستی پێ كرد، لەبەھارا توانی دهریان بکا بۆ حەلب. فەرەنسا لەو كاتەدا لەكۆبونەوى سان ریمۆدا تەقەللای ئەدا حەلب و ئەسكەندەر ونەو دیمەشق و لوبنان بکەوێتە ژێردەستی، ئە ی وىست خۆی لەسوریا بچەسپێتی لەبەرئەو ئەبو كۆتایی بەشەر بهێتی لەگەڵ مصطفى كمال. لە ۳۰ مایسى ۱۹۲۰دا لەئەنقەرە رێكەوتنى ئاگرې لەبەینی هەردو لادا ئیمزاكرا.

كەمال خەمى فەرەنساى ئەما. توانی هێزەكانى خۆی لەجەبەهە ی ئەرمەنى كۆبكاتەو. پەیمانی سێقەر ولایەتەكانى تەرابزون، ئەرزروم، مووش، وان... ی دابو بەجەھوریەتى ئەرمەنى كەتازە لەئەریقان دامەزرا بو. دەسەلات درابو سەرۆك ویلسۆن سنورى نیوان تورکیا و ئەرمینیا جیا بکاتەو. هێزەكانى تورك، كەبەشیكى گەورە ی لەكورد پێكھاتبو، بەسەر كرا یەتى جەنەرال كاظم قەرەبە كر كەوتە پیشەرو ی بەرو ئەرمەنستان. لەتشرینی دوەمى ۱۹۲۰دا قارسى گرت. لەھەمان كاتدا هێزی سۆڤیەت هەلى كوتایە سەر ئەریقان و گرتی. بەپێی رێكەوتنى ئەلیكسەندەر پول لە ۳ى كانونى یەكەمى ۱۹۲۰دا، تورکیا قارسو ئەردەھانى وەرگرتەو بەلام باتومى ئەدەسدا. ئاواتى ئەرمەنیەكان كە ھەندىكى لەپەیمانی سێقەردا دانى پیا ئارا بو لەچال نرا.

بەمجۆرە لە کۆتایی ۱۹۲۰ دا مستەفا کەمال مەترسی فەرەنسی و ئەرەمنی بەلادا خست و کەوتە دانانی پلانی جەنگیی دەرکردنی یۆنانیەکان لەناوچە داگیر کراوەکانی تورکیا.

لەپاڵ ئەم سەرکەوتنە جەنگییانەدا کەمال ۳ سەرکەوتنی دیپلۆماسی بەدەس هێنا:

۱. لە ۱۳ی مارتی ۱۹۲۱ پەیمانیکێ لە گەڵ ئیتالیا بەست. ئیتالیا گەتیی دا ئەندەوڵ چۆڵ بکا بەرامبەر بەچەند ئیمتیازی ئابوری. لە حوزەیران دا هێزی ئیتالی لەخاکێ تورکیا کشایەو.

۲. لە ۱۶ی مارتی ۱۹۲۱ دا پەیمانی دۆستایەتی و هاوکاری لە گەڵ یەکییتی سوڤیت مۆرکرد. کیشەکانی سنوری لایەلا کرد. تورکیا رازی بو باتوم لەدەس روسیادا بچیتێتەو، لەبەرامبەر ئەوەدا روسیاش دانی نا بەدەسلاتی تورکیادا بەسەر قارس و ئەرەهاندا هەردولا گفتیان بەیەکتری دا هاوکاری سیاسی بکەن دژی ئیمپریالیزمی رۆژئاوا، هاوناھەنگی جەنگیی لە گەڵ یەکتری بکەن. روس بەردەوام چەک و تفاقێ جەنگی ئەدا بە کەمالیەکان.

۳. لە ۲۰ی تشرینی یەکەمی ۱۹۲۱ دا ریکەوتینیکێ لە گەڵ فەرەنسا ئیمزا کرد. لەبەرامبەر چەند ئیمتیازی ئابوری باش دا فەرەنسە بە ئێتنی دا سیلیسیا چۆڵ بکا. هۆی ئەمەش ناکۆکی قازانجی فەرەنسی و ئینگلیزی بو. پشتیوانی بەریتانی لەپیشڕەوی یۆنان ئەبوە هۆی بەهێز بونی دەسلاتی بەریتانی لەدەریای ئیجەداو لە ئەنجام دا دەسلاتی بەریتانی بەسەر بوغازەکان دا^{۶۰} ئەمەش لە گەڵ قازانجی فەرەنسا ئە ئەگوجا، لەبەر ئەوە فەرەنسا هێزەکانی خۆی لە تورکیا کیشایەو بەو ئەوەی مستەفا کەمال بتوانی درێژە بە جەنگ بدا دژی یۆنان.

بەگوێرە ئەم پەیمانە هێلی جیا کردنەوێ سنوری تورکی و دەسلاتی فەرەنسی دیاری کرا. لە ئەنجامی ئەمەدا هەندێ پارچەیی لەیەک دابراوی کوردستان و بەشیکی گەلی کورد کەوتە ژێر دەسلاتی فەرەنسیەو، کەدوایی بو دەولەتی سوریا مانەو.

مستەفا کەمال دوا ئەوەی یارمەتی سوڤیتی و بێلایەنی فەرەنسی و ئیتالی تەئین کرد، هەمو توانای خۆی تەرخان کرد بۆ جەنگی یۆنان. لەوکاتەدا کەتورک لەجەبەهێ ئەرەمنی خەریکی شەربون، هەندێ ناوچەیی تری تورکیایان گرت بو. لەمارتی ۱۹۲۱ دا هێرشێ یۆنانی دەستی پێ کردەو. چەند شوێنیکێ تریان

گرت و له نه نقره‌ی پایته‌ختی که مال نزيك که و تنه‌وه. پيښکادانه خوښاره‌کانی سره
روباری سه‌خاریا له‌تابه‌وه تا نه‌یلول به‌قازانجی تورک شکایه‌وه. له‌پاش زغیره‌یه‌ک
تیکه‌ه‌لچونی سه‌خت هیږه‌کانی یونان به‌تیشکاری ناچاربون به‌ره‌وه‌دریای سپی
بکشینه‌وه.

مستفا ده‌ستی گرت به‌سره‌ به‌شی گه‌وره‌ی تورکیا و که‌وته‌ خو‌ ناماده‌کردن بو
تازادکردنی نه‌سته‌مول. له‌دوای شکانی یونان و هه‌ره‌شه‌ی که‌مال له‌نه‌سته‌مول،
سه‌روه‌زیوانی به‌ریتانی، لوید جوړج، داوای له‌هاوپه‌یمانه‌کانی کرد بوغازه‌کان
بپاریزن. فهرنس او ئیتالیا، هه‌ردوکیان له‌گه‌ل که‌مالیه‌کان ریک که‌وت بون،
له‌به‌رته‌وه‌ وه‌لامی سه‌لبییان دایه‌وه. هیږی به‌ریتانی خو‌ی به‌ته‌نیا له‌که‌ناری
ناسیایی ده‌رده‌نیل دابه‌زی. هیږی تورکی و هیږی به‌ریتانی به‌رامبه‌ر یه‌ک راه‌ستا
بون. به‌لام له‌باتی نه‌وه‌ی نه‌مه‌ شه‌ری لی هه‌ل بگریښ، له‌ ۱۱ی تشرینی یه‌که‌م دا
ریکه‌وته‌نی مودانیای لی سه‌وزبو. ریکه‌وته‌نه‌ که‌ کو‌تایی به‌گرژی هیښا. تراقیای
روژه‌ه‌لات و نه‌دریانوپولی نه‌گیرایه‌وه بو تورکیا به‌رامبه‌ر به‌سه‌لماندنی کو‌نترولی
ده‌ولی به‌سره‌ بوغازه‌کان دا.

سه‌رکه‌وته‌نه‌کانی مستفا که‌مال گیانی له‌په‌یمانی سیقه‌ر کیشا. له‌لایه‌که‌وه
روسیای دوژمنی دیرینه‌ی تورک نه‌ی ویست تورکیای نو‌ی بمین و به‌هیږ بئ
بو‌ته‌وه‌ی خو‌ی له‌به‌ر گوشاری ده‌وله‌تانی ئیمپریالیستی دوژمنی شو‌رشی
ئو‌کو‌تبه‌ردا رابگریږو بیته‌ ناوچه‌ی له‌مپه‌ری نیوان هه‌ردولا، له‌لاکه‌ی تریشه‌وه
ده‌وله‌تانی هاوپه‌یمان نه‌یان ویست تورکیا بمین و به‌هیږی بو‌ ته‌وه‌ی لافاو‌ی
کو‌مونیزم رای نه‌مالئ. تا نه‌هات زیاتر زه‌مینیه‌ی ده‌ولی په‌یمانیکی نو‌ی ناشتی،
له‌باتی په‌یمانی سیقه‌ر، خو‌ش نه‌بو.

له‌ ۲۰ی تشرینی دوهمی ۱۹۲۲دا کو‌نفره‌نسی ناشتی سره‌ له‌نو‌ی، نه‌مجاره‌یان
به‌ناماده‌ بونی عصمت پاشای نو‌ینه‌ری تورکیای نو‌ی، له‌لوزان به‌سترا. نه‌م روداو
خو‌ی له‌خو‌یا به‌لگه‌ی دان نانی هاوپه‌یمانه‌کان بو به‌ هه‌لو‌ه‌شاندنه‌وه‌ی په‌یمانی
سیقه‌رو، به‌حکومه‌تی تورکیای که‌مالی و، به‌ناماده‌یی بو‌ به‌ستنی په‌یمانیکی
ناشتی نو‌ی.

کاتئ که‌ هیږی که‌مالیه‌کان له‌ نه‌سته‌مول نزيك که‌وته‌وه‌ چنده‌ مانگ بو
چالاکي سیاسی جه‌معییه‌تی ته‌عالی کوردستان و ریک‌خواه کوردیه‌کانی تر کز
بو‌بو. هه‌ندئ له‌ نه‌ندامه‌کانی هه‌لات بون بو‌ نه‌ملاو نه‌ولاو هه‌ندیکی تریان

دهستان له کاری سیاسی ههډ گرت بو. له کۆبونه وه کانی لۆزان دا سه ر کرده کانی بزوتنه وهی کورد له نهسته مول، وه نه وه دهسته یه ی نوینه رایه تی به سه رو کایه تی شریف پاشا له پاریس بو، هیچ جزه چالاکیه کیان نه نواند. که سی نه بو خواسته کانی کورد له لۆزان بهیئیته وه پیشه وه. به لکو به پیچه وانه عصمت پاشا چهند کوردیکی له گهډ خوی بردبو بۆ لۆزان بۆته وهی به هاو په یمانه کانی به ملیتی“ کورد جیابونه وه یا مافی نه ته وهی ناوی، نه یه وی له گهډ تورکیا بهیئیته وه.

پهراویزه‌کانی به‌شی چوارهم

- ۱ لینچوفسکی، تاریخ خاورمیانه، ترجمه د. هادی جزایری، تهران: اقبال، تیرماه ۱۳۳۷ش، ص ۴۸
 ۲ ۴۸ نهم کتبیبه کراوته عه‌ره‌بیش پروانه: جورج لنشوفسکی، الشرق الاوسط في الشؤون العالمية، ترجمة جعفر خياط، بغداد دارالکشاف، بلا.
- ۳ ج ۲
- ۴ ج ۲
- ۵ ه.س، ل ۵۳-۵۴
- ۶ احمد کسروی، تاریخ هیجده ساله آذربایجان، ج ۲، ۹ج، تهران: امیر کبیر، ۲۵۳۷، ص ۶۰۰
 ۷ علی دهقان، رضائیه یا سرزمین زردشت، تهران: ابن سینا، اسفند ۱۳۴۸ش، ص ۴۶۳.
- ۸ بۆ ته‌واوی به‌یانه‌کدی مود پروانه: عبدالرزاق الحسینی، تاریخ العراق السياسي الحديث، ج ۱، ط ۶، بیروت: مطبعة دار الکتب، ۱۹۸۳، ص ۱۱۴-۱۱۵.
- ۹ بۆ زانیاری زۆرتر ده‌ریاره‌ی رۆژنامه‌ی ((تیگه‌یشتنی راستی)) پروانه: د. که‌مال مه‌زه‌ر ته‌حمده، تیگه‌یشتنی راستی و شوینی له‌رۆژنامه‌نوسی کوردیدا، به‌غداد: کۆچی زانیاری کورد، ۱۹۷۸.
- ۱۰ هورویتز، دیپلوماسی له‌رۆژه‌لاتی نزیک و ناوه‌راستدا، ب ۲، ل ۱۳-۱۴ ((نینگیلیزی)).
- ۱۱ لینچوفسکی، س، ن، ل ۶۰.
- ۱۲ ه.س، ل ۵۸.
- ۱۳ دانیال متی، ((رویدادهای ارومیه و کردستان شمالی-دسامبه‌ر ۱۹۱۷ تا ژوئیه ۱۹۱۸ در ارشیوهای نظامی فرانسه)) مجله مطالعت کردی. دراسات کردیه، ش ۱، پاریس: مرکز تحقیقات انستیتو کرد، کانونی دوه‌می ۱۹۸۴، ص ۴۶.
- ۱۴ ه.س، ل ۵۳.
- ۱۵ الحسینی، س، ن، ل ۸۵.
- ۱۶ دهقان، س، ن، ل ۵۱۱.
- ۱۷ بۆ نمونه پروانه شیعه‌رکانی مه‌لا حه‌مدون، مه‌لا عارفی صانیبو مه‌لا که‌رمی ناطیق له: د. مارف خه‌زنه‌دار، له‌بابه‌ت میژوی ته‌ده‌بی کوردی‌یه‌وه، به‌غداد، ۱۹۸۴، ل ۱۵۱-۱۵۷.
- ۱۸ ده‌ریاره‌ی په‌یوه‌ندی عبدالرزاق به‌درخان له‌گه‌ل روس پروانه: جلیلی جلیل، نه‌ضه‌ الاکراد الثقافیه... ترجمه‌ باقی نازی، بیروت، ۱۹۸۶، ص ۱۶۱-۱۸۹ "اسماعیل حق‌ی شاه‌ویس، ((امیر عبدالرزاق به‌درخان))، گۆفاری رۆژی نوێ، ژ ۷، سلیمانی: تشرینی یه‌که‌می ۱۹۶۰، ل ۵۰-۵۳.
- ۱۹ ف. نیکیتین، العائله البارزانیه، ترجمه د. کاوس قنطان، مجله شمس کردستان، ع ۵، ص ۲، به‌غداد، اب ۱۹۷۳، ص ۱۹-۲۲ "مسعود البارزانی، البارزانی والحركة التحررية الكردية، انتفاضة بارزان الاولى، ۱۹۳۱-۱۹۳۲، مطبعة خه‌بات، ۱۹۸۶، ص ۲۱-۲۲.
- ۲۰ ده‌ریاره‌ی مه‌لا سه‌لیم واپه‌رینه‌کدی بتلیس پروانه: اسماعیل حق‌ی شاه‌ویس، ((مه‌لا سه‌لیم ته‌فه‌ندی))، گۆفاری رۆژی نوێ، ژ ۸، سلیمانی: تشرینی دوه‌می ۱۹۶۰، ل ۲۱-۲۸.

۱۹ بۆتەقەلاکانی شەریف پاشا لە گەڵ ئینگلیز بیوانە: درایفەر، کوردو کورستان، ۱۹۱۹، ۷۷-۷۹ (ئینگلیزی) مس بیل، فصول من تاریخ العراق القریب، ترجمة جعفر خیاط، طبعة بیروت.

۲۰ متی، س ن، ل ۳۵.

۲۱ فاسیلی نیکیتین، کوردو کوردستان، ترجمە محمد قاضی، تهران: نیلوفر، ۱۳۶۶، ص ۴۱۶.

۲۲ متی، س ن، ل ۳۷.

۲۳ ج

۲۴ د. محمد جواد شیخ الاسلامی، سیمای احمد شاه قاجار، ج ۱، تهران: گفتار، ۱۳۶۸، ص ۴۲۲-۴۲۴.

۲۵ هورەویتز، س ن، ل ۷.

۲۶ ه س، ل ۱۸-۲۳.

۲۷ ه س، ل ۳۱-۳۳.

۲۸ ه س، ل ۳۴-۳۵.

۲۹ بۆ غونە هەڵسەنگاندنی کاری ئیجابی شۆرشى ئۆکتۆبەر لەسەر مەسەلەى کورد بیوانە: د. سەید عزیز شەمزینی الحركة القومية التحررية للشعب الكردي، منشورات الاولك، ۱۹۸۶، ص ۷۷ "جلال طالبانی کوردستان والحركة القومية الكردية، بیروت: دار الطليعة، ۱۹۷۱" د. عبدالرحمن قاسملو، کوردو کورستان، وەرگێڕانی عبدالله حسن زاده، بنکەى پێشەوا" د. کمال احمد مظهر، ((ئۆکتۆبەر مەسەلەى کورد)) گۆڤارى برايه‌تى، ژ ۹، س ۱، خولى ۲، بەغداد، سەرەتای کانونی یەكەمى ۱۹۷۰، ل ۴-۲۱.

۳۰ رفیق حلمی، یادداشت بەشى یەكەم، چاپکردنەوى محمدی، ل ۵۱.

۳۱ رەنگە لە هەموو کەس باشتر محمد ئەمین زەکی لەسەر ئەمەى نوسی بۆ، بیوانە: محمد ئەمین زەکی کوردو کوردستان، چاپکردنەوى سیدیان، ل ۲۴۵-۲۵۱ "هەروەها: رفیق حلمی، یادداشت، بەشى یەكەم، چاپکردنەوى محمدە، ل ۲۵-۳۳" د. کەمال مەزھەر ئەحمەد، کوردستان لەسائەکانی شەری یەكەمى جیهاندا، بەغداد: کۆپی زانیاری کورد، ۱۹۷۵ "شەمزینی، س ن، ل ۷۵.

۳۲ شەمزینی ل ۷۵، ئەویش رای گوێزاونە: عبدالعزیز یامەلکی، کوردستان و کرد اختلالی، تهران، ۱۹۴۶، ص ۶۲.

۳۳ نیکیتین کورد... س ن. ل ۴۱۷: ئەمین زەکی، س ن، ل ۲۴۸: شەمزینی س ن، ل ۷۵.

۳۴ امین زکی، س ن، ل ۲۵۱

۳۵ شەمزینی، س ن، ل ۷۵.

۳۶ الحسنی، س ن، ج ۱، ل ۷۲.

۳۷ ه س، ل ۷۶.

۳۸ هورەویتز، س ن، ل ۳۶-۳۷.

- ^{۳۹} دەربارەى ئەم قۆناغەى خەباتى كورد بىروانە زنجىرە وتارەكانى: د. احمد عوسمان ابوبكر، كردستان فى عهد السلام، گوڤارى ((الثقافة الجديدة)) ى بەغدادى، ژمارەكانى سالتى ۱۹۷۹-۱۹۸۴. نوسەر لەم وتارەندا پشتى بەستەو بە دوكمىنتە بلاوكراوەكانى نارشىفەكانى بەرىتانىا. لەهەندى شوێنى ئەم بەسەدا كەلكى زۆریان لى وەرگىراوە.
- ^{۴۰} لىنچوفسكى، س ن، ل ۹۱.
- ^{۴۱} د. احمد عثمان، س ن.
- ^{۴۲} لىنچوفسكى، س ن، ل ۹۳.
- ^{۴۳} بۆ ئەو دوكمىنتەندى پێوەندیان بەخواستەكانى تێرانەو هەيه دەربارەى دەسكارى كردنى سنوورەكانى تێرانى- توركى و تێرانى- روسى بىروانە: د. جواد شىخ الاسلامى، اسناد عرمانە وزارت خارجه برىتانىا دەربارە قراردا ۱۹۱۹ ايران وانگلىس ل ۱۱۱ و ۱۱۸ و ۱۲۶ و ۱۲۸ و ۱۴۶ و ۱۸۵ و ۲۰۴.
- ^{۴۴} هورەويتز، س ن، ل ۳۸-۳۹.
- ^{۴۵} سلیمان مرسى، الحركة العربية- المرحلة الاولى للنهضة العربية الحديثة ۱۹۰۸-۱۹۲۴، بيروت: دار النهار، ۱۹۸۶، ص ۴۶۱-۴۷۹.
- ^{۴۶} لىنچوفسكى، س ن، ل ۹۳.
- ^{۴۷} ه س، ل ۹۴.
- ^{۴۸} د. احمد عثمان ابوبكر، س ن، حلمى، يادداشت، بەشى يەكەم، ل ۴۹-۵۹.
- ^{۴۹} ويلسون، ل ۱۲۷-۱۲۸.
- ^{۵۰} د. احمد عثمان، س ن.
- ^{۵۱} ويلسون، ميسوپوتاميا ۱۹۱۷-۱۹۲۰، ل ۸۷.
- ^{۵۲} ه س، ل ۱۲۹.
- ^{۵۳} دەربارەى ج ت ك و رىكخواه كوردییه كانى تری ئەو زەمانە بىروانە: جلال طالبانى، كردستان والحركة القومية الكردية بيروت: دار الطليعة، ۱۹۷۱ د. عزيز شمرىنى، الحركة القومية التحررية للشعب الكردي، من منشورات الاوك، نيسان ۱۹۸۶، ص ۸۳-۸۶. د. عبدالستار طاهر شريف، الجمعيات والمنظمات و الاحزاب الكردية فى نصف قرن ۱۹۰۸-۱۹۵۸. اسماعيل حقى شاورىس، خەباتى گەلى كورد لەرۆژەكانى جەنگى گیتى يەكەمى ئەدەرەو ناورەو كوردستان، گوڤارى رۆژى نوێ، ۹، سلیمانى، كانونى يەكەمى ۱۹۶۰، ل ۲۴-۳۰.
- ^{۵۴} وەكو مامۆستا شاورىس ئەلێ نەتەو پەرستەكانى تورك ناویان لەم گوڤارە نا بو (جن) واتە جنوكە، هەندى لە ژمارەكانى ((ژین)) سەرلەنۆى لەلایەن محەمەد ئەمین بوزارسلانەو لەسۆید چاپ كراوەتەو.
- ^{۵۵} د. بلەج شىركۆ، القضية الكردية، طبعة بيروت، ص ۷۸.
- ^{۵۶} نوێنەرایەتى نەتەوێ ئەرمەن، يادداشتى دەربارەى مەسەلەى ئەرمەن، لەندن، ۱۹۱۸.
- ^{۵۷} ميجەر نوئیل تىيىنى دەربارەى دۆخى كوردستان، ۱۹۱۹.
- ^{۵۸} شىركۆ، س ن، ل ۸۰.

^۹ «سەرچاوه بهریتانیه کان ئەلێن نوێنه رایه تی کورد» سەید عەبدولقادر، مولان زاده رفعت بەگ، ئەمین عالی، ئەمین بەگ، بون.

^{۱۰} شیرکو، ه.ج.

^{۱۱} لینچوفسکی، س.ن، ل. ۹۸.

^{۱۲} تیکستی کورد ئەم بەندانه له یاده داشته کانی رفیق حلمی وەرگیراوه، زۆر له نووسه رانی کورد ده رباره ی ئەم بەندانه ی پەیمانی سیفه رشتیان نویسه، له ناو ئەوانه دا هەندیکیان جێگه ی تی راسانن، بۆ نمونه بڕوانه: عەمەد ئەمین زەکی، س.ن، ل. ۲۵۲-۲۵۵ د. کهمال مه زههه نه جمهه، ((سەرغەدانیکێ نوێ بهرامبەر پەیمانی سیفه رو مه سه له ی کورد)) گوشاری براهه تی، ژ، س. ۱، خولی ۲، به غداد، ناوه راستی تشرینی یه که می ۱۹۷۰، ل. ۱۵-۱۹.

^{۱۳} لینچوفسکی، س.ن، ل. ۱۰۷-۱۰۹.

^{۱۴} بۆ ئەم بەشه که لک وەرگیراوه له: ریچارد رایینسون، جمهوری اول ترکیه، ترجمه ایرج امینی، تهران، کتابفروشی تهران، ۲۵۳۶، محمد توفیق، کهمال نه تاتورك - ترجمه اسمعیل فردوسی فراهانی، ج. ۲، تهران، نشریات نامه عراق، ۱۳۱۸ "زنجیره وتاره که ی د. احمد عثمان ابوبکر. ^{۱۵} لینچوفسکی، س.ن، ل. ۱۰۵.

ه ئاسورییه کانی کوردستان

۱. پێشینەی میژویی

۱/۱ ره چه له گی ئاسوری

گومانی تی دا نیه، ئاسورییه کان له گه له کۆنه کانی رۆژه لاتنی ناوه راستن.

به لām ئاسورییه کان کینو، له که یهوه بهم ناوهوه ناسراون؟

نمهی کام نهمهوهو، له گه له کام نهمهوهی تری ناوچه که یه که نه گرنهوه؟

له که یهوه هاتنه ته نهم ناوچه یهوه، بۆچی په رتو بلا بونه تهمه؟

نهم پرسیارانه هیشتا به تهمه وای وه لām نه دراونه تهمه.

گه له ئاسوری خاوه نی دهوله تی تایبه تی خۆی نه بهوه. نهم گه له کلۆله هه می شه

له ژیر باری چه سانه وهی دینی و کۆمه لایه تی دا بهوه. چه ن دین جار که وتۆته

به رکوش تاری به کۆمه له، دیره کانی کاولو نوسراوه کانی سوتینه روه: له ژبانی

ناوچه که شدا قازاغی کی گهره ی بۆ دهوله تو هینه زله کان نه بهوه. له بهر نه وه

نه خۆیان توانیویه نه میژوی خۆیان به شیویه کی زانستی بنوسنه وه، نه داووده زگا

زانستیه کانی هیه دهوله تیکیش بایه خینی که نه وتۆیان پی داو. بۆیه میژوی

ئاسوری تانیسته ش جیگهی مشتومرو لیکدانه وهی جیاوازه.

له سه ره چه له که ناوو نیشتیمانی ئاسورییه کان تیوری و بیروای جیا جیا هیه

تیورییه کیان بۆ نه وه نه چی که نه وانه نه وهی کلدانیه کانی نه رزی دو

چه مان ((میزۆپۆتامیا)) ن، له سه رده میکی زودا پاش ته نگ پی هه له چینیان

ناوچه کانی خواروی عیراقی نیسته یان به جی هیشته وه، له ژیر گوشاری

دراوسیکانیان دا بۆ مه له بنده شاخاویه کانی کوردستان هه له کشاون. تیورییه کی تر

به پاشماوهی نه ئیله مسیحییانه یان دانه نی که دوای هیژشی مه غۆل له کوشته نی

به کۆمه له رزگار بونو له ده شته کانی موسله وه رویان کردۆته شاخه کانی لای

هه کار و ورمی. تیورییه کی تر ره چه له کیان نه باتمهوه سهر کورد، به لام پاش نموهی
نمان چونته سهر دینی مسیحی به تیپه پرنی زه مان جیاوازیان له گهل کورد قول
بوتموه.

لهناو نم بیروا جیاوازاندها، دو تیوریان جیگهی بایه خو سهرنج دانن:
تیوری یه کهم- ناسورییه کان به پاشماوهی نیمپراتوری ناشوری دانهن، که
له قدرنی ۱۰ ههمی (پ. ز.) گمشوی کردو پهری سهند. پاشان له لایمن گه له
ئیرانییه کانمهوه روختراو نهینموی پایتهختی کاول کرا. پاشماوه کهشیان له چیاکانی
کوردستان دا جیگیر بون.

لهناو نهواندها که له سهر نمو بروایه نو چهند لیکنۆلینهویان له سهر نویسهوه
گهروکی ئینگلیزی، لایارد، له کتیه کهی دا بهناوی ((نهینمواو پاشماوه کانی)) که له
۱۸۴۸ د بلاری کردۆتموه. دواپی تر میسیونیری ئینگلیزی ویگرام له چندهین باسو
لیکنۆلینهوه دا تهقلای سلانندی نم تیورییهی داوه.

ناسورییه کان خوشیان له سهر نم باوه رهن. له لیکنۆلینهوه کانیا دا ههولتی
سلانندو ساخ کردنموی نم تیورییه نهدهن و پیتی له سهر دانه گرن. لهوانه نویسهوی
ناسوری- ره گهزی سوڤیتی ماتشیف.^۵ ناسورییه کان خوین باوه ریان وایه کاتی
ئیله ئیرانییه شاخاوییه کان نهینموایان داگیر کردو، کو تاییان به ده سهلاتی
نیمپراتوری ناشوری هینا، ناشورییه کان به تیشکاوی له چیاکانی کوردستان دا
به تاییهتی له ناوچه کانی نیوانی گۆلی وازو ده ریاجهی ورمی دا گیرسانموه، چهند
جیگاهیه کیان کرده مه له بندی ژبانی خوین.

تیوری دوهم- ناسورییه کان به پاشماوهی نمو ۱۰ ئیله جوله که بزره دانهنی
که نیمپراتوری ناشوری (۹۱۱-۹۱۲ پ. ز.) له ۳ هیرشی یه که له دواوی یه که دا، پاش
له ناوبردنیه مهمله کهمتی ئیسرائیل، به دیل گرتونی و به ژۆر له فلهستینهوه رای
گواستون بو ناوچه کانی ژێرده سهلاتی ناشوری. لهویش بوتموهی بهیه که جاری
له ولاته کهی خوین دابرینو نه توانن جاریکی تر یه که بگرنموهو بیر له گهرا نموه
بکه نموه، له ناوچهی شاخاوی لهیه که دورو دابراودا نیشته جییان کردون.^۶ له پاش
بلاو بو نموهی دینی مسیحی دهسیان له دینه کۆنه کهی خوین هه لگرتوهو چونته
سهر دینی مسیحی و پاشان چونته سهر مهزهبی نستوری، به لام پارێزگاری
ههمان زمانو زاراویان کردوه که نمو سهرده مه له فلهستین پیتی داون.

نم تیورییه له سهر تادا له لایمن د. گرانتمهوه باس کراوه له سهری نوسراوه.^۷
پاشان زانای عیراقتی د. نهحمده سوسه، ئیتر چ بو مه بهستی سیاسی بی یا بو

مەبەستى زانستى، چەندىن لىكۆلىنمەۋى لىسەرنوسىيەۋ، تەقەلايەكى زۆرى داۋە
بۆ سەلماندى ئىم تىۋىرىيە.

ھەرۋەكۈ رەچەلەكى ئاسورى مشتومىرى زۆرى لىسەرە، ناۋى ئىم گەلەۋ ژمارەۋ
شۋىتى ژيانىشىيان كىشەۋ لىسەرە.

لىسەرەكانى پىشودا ئىم گەلە ناۋىكى يەكگرتۋى نەبۈە. بەچەند ناۋى جىياۋزەۋە
ناۋ براۋە. ھەندى جىار بە نەستورى، ھەندى جىار بە كەلدانى، ھەندى جىار
بەنەسرانى، جىگە لىم ناۋانە بەئاسورو تىياریۋ جىلو ۋەلەۋ كافرۋ گاورىش ناۋ
براۋن. ھەندى كەس، لىمانە تەجەد سوسە، لايان وايە ئىنگىلىز بۆ مەبەستىكى
سىياسى ناۋى((ئاسورى)) داھىناۋە، بۆ يەكەمىن جىار سەرۋىكى قەشەكانى
كانتەرىرى سالى ۱۸۸۶ ئىم ناۋى لىم گەلە ناۋە. ئىم قەسەيە لىگەل راستى يەك
ناگرتىمەۋ. سەرچاۋە كلاسىكەكانى نوسەرانى ناۋچەكە ماۋەيەكى زۆر لىپىش
ئەوسالەدا ناۋى((ئاسورى)) يىان لىنوسىنەكانى خۆيان داھىناۋە،
لىمانە((شەرەفنامە)) كە لى ۱۰۰۵ كۆچىدا بەرامبەر ۱۵۹۶ زانىنىدا
نوسراۋە.

ناۋىرەنى ئاسورىيەكان بە((نەستورى)) ئەگەرتىمەۋ بۆ مەزەبەكەيان.
نەستورىوس، يەكلى لىپىشەۋا گەۋرەكانى مەسىھىيەكانى شارى ئورفا لىسالى
۱۶۲۴دا باۋەرىكى نۆتى ھىنايە ناۋ دىنى مەسىھىيەۋە. ئەمەش يەكەمىن داۋەش
بۈنى قولى لىناۋ ئىم دىنەدا دوست كەرد. نەستورىوس باۋەرىۋاۋو كەيسا
خاۋەنى دوکەسايەتى جىياۋزە" كەسايەتتەكى مەۋىيى((كۈر))ۋ كەسايەتتەكى
خاۋىي((باۋك)). ناپى مەيەم بەدايىكى خوا داۋىرى چۈنكە ئىمەش مەۋىش
مەسىھى لى بۈە. مەسىھىش لىسەر چىلپا مەردە. ئىم باۋەرە نەگۈنجاۋ بو لىگەل
باۋەرە باۋەكانى ناۋ دىنى مەسىھى، لىمەرتەۋە پىشەۋا ئاينىيەكانى تەرتەپتە
ئەۋانى رەۋماۋ ئىسكەندەرىيە كەۋتە دژايتەتى ئىم باۋەرە. بەشتىكى تازە داھىنارە
نەگۈنجاۋ لىگەل باۋەرى مەسىھىۋ بە لىدىن دەرچۈنەن دانا. بەلام نەستورىوس
لىگەل رەۋگارد لايەنگىرىكى زۆرى پەيدا كەردۈ بەشتىكى مەسىھىيەكان باۋەرىيان
پى ھىنا، لىمانە مەسىھىيەكانى كوردستان، كەتتەرت بىۋ ھۆيەۋە بەنەستورى ناۋ
ئەبران. جىياۋنەۋە كەنىسە نەستورى لىكەنىسە رەۋمى رەۋناۋاۋ، سەرىخۆيى
دىنىيان، شاھەكانى ئىرانى لىدەلسۆزىيان دلتيا كەرد، لىتەنجامى ئەۋەشدا راونازو
نازاردانىان لىسنورى ئىمپراتۆرى ئىرانىدا كەم تەرىۋەۋە. لىسەرەتادا بەنكە
سەرەكى بىلاۋكەرنەۋە باۋەرى نەستورى لىئورفا بو، دوايى تەرتەمەدايىنۋ شارە

گرنگه‌کانی تری ئیران‌دا بنکه‌یان دام‌مزران.^{۱۲} ئالوگ‌زهره‌کانی هه‌لوم‌سهرجی سیاسی و جه‌نگی و دینی ناوچه‌که ناچاری جی‌گۆرکیی کردون. پێش‌هوا‌یه‌تی دینی نه‌ستورییه‌کان له‌ناو بنه‌مه‌اله‌یه‌که‌دا به‌مه‌یرات نه‌مه‌ینتی‌هوه. پێش‌ه‌وای دینی پیتی نه‌گوت‌ری ((مار شیمون)) مار شیمون ماوه‌یه‌که له‌ته‌لقوشی نزیک موس‌ل و د‌وای ئه‌و له‌عه‌ینکاوه‌ی نزیک هه‌ولێرو پاشان مار شیمونی^{۱۳} هه‌م (۱۶۶۰-۱۷۰۰) گۆیزرایه‌وه گوندی قوچانس نزیک جوله‌مه‌یرگ له‌چیا‌کانی هه‌کاری.^{۱۴}

نه‌ستورییه‌کانی ناوچه شاخاوییه‌کان پارێزگاری زمان، نه‌هریتی دینی و کۆمه‌لایه‌تی تایبه‌تی خ‌و‌یان، ته‌نانه‌ت رێک‌خ‌راوی خێله‌کیی تایبه‌تی خ‌و‌یان کرده. جیلو، تیار، بازی، ق‌و‌می، ناشوتی... ناوی هه‌ندێ له‌ئێله به‌هێزه‌کانی هه‌م گه‌له بون. مه‌ترانیکی ئاسوری له‌موس‌ل ناوی ئێله مه‌سیحیه نه‌ستورییه‌کانی به‌م‌جۆره بۆ رېچ ژمارد‌وه: تیار، تکوب (ق‌و‌می)، جه‌لودی (جیلو)، لی وی نی، به‌رواری، نیروبی. نیروبی به‌رواری تی‌که‌لاو بون له‌موس‌لمان و مه‌سیحی.^{۱۵} هه‌ریه‌کی له‌م ئێلانه سه‌رو‌کیکی هه‌بو، سه‌ره‌پرشتی کاروباری دنیایی نه‌کردن، پێیان نه‌گوت (مه‌لیک) قه‌شه‌یه‌کیش له‌لایه‌ن مار شیمونه‌وه دانه‌را سه‌ره‌پرشتی کاروباری دینی نه‌کردن. سه‌رو‌کی دینی و دنیایی هه‌مویان مارشیمون بو که‌باره‌گا‌که‌ی له‌گوندی قوچانس بو له‌هه‌کاری. هاتنی میسیونی دینی جیا‌واز ته‌بایی مه‌زه‌بیی تی‌که‌دان و له‌ناو نه‌وانیش‌دا کاتولیک، پروتستان، ئورتودوکس... په‌یدا‌بون. ئاسورییه‌کانی ژێره‌سه‌لاتی عوسمانی، له‌ناو سنوری ته‌ماره‌ته‌کانی هه‌کاری، بۆتان، بادینان، سو‌ران‌دا ئه‌ژیان که‌سه‌ر به‌ولایه‌ته‌کانی وان، دیاربه‌کر، موس‌ل بون. ئه‌وانی ژێر ده‌سه‌لاتی ئێرانیش له‌ورمی و ئا‌وا‌یه‌کانی ده‌ورو‌به‌ری‌دا ئه‌ژیان که‌سه‌ر به‌ئێله‌تی نازه‌ربایان بو. لۆرد کیزن له‌ ۱۸۹۱ دا ژماره‌ی هه‌مو‌یانی به‌ ۱۰۰- ۲۰۰ هه‌زار که‌س قه‌بلاند‌وه له‌وانه ۴۰ هه‌زاریان له‌نازه‌ربایان بون.^{۱۶} سه‌رژمه‌یری ئاسورییه‌کانی نازه‌ربایانیش، که به‌زۆری له‌ناوچه کوردنشینه‌کان‌دا بون، به‌م‌جۆره نویسه‌وه:

ناحیه‌ی سه‌لاس ۷۰۰ خێزان

سوما‌ی و چرا ۱۰۰ خێزان

ناحیه‌ی ورمی ۳۶۰۰ خێزان

سولدوز ۴۰۰ خێزان

باراندوز ۱۰۰ خێزان

ته‌رگه‌وه‌ی ۵۰۰ خێزان

مەرگه‌وه‌ر ۱۰۰ خێزان

هه‌موی ۵۵۰۰ خێزان^{۱۶}

ئاسورییه‌کان به‌زمانی سریانێ ته‌دوین که‌ته‌چیتته‌وه‌ سه‌ر ئارامی، شه‌وش وه‌کو
عه‌ره‌بی و عیبری له‌خێزانی زمانه‌ سامیییه‌کانه. د. سوسه‌ لای وایه‌ که‌ نه‌و زمانه‌ی
ئاسورییه‌کانی کوردستان له‌ناو خێزان دا قسه‌ی پێ ته‌که‌ن هه‌مان زمانه‌
که‌مه‌سیح و جوه‌کانی فله‌ستین له‌سه‌رده‌می خۆی دا پێی داوان. هۆی خۆراگرتن و
مانه‌وه‌شی، سه‌ره‌پای ته‌وه‌مه‌و گۆرانیه‌ قولانه‌ی به‌سه‌ر ناوچه‌که‌دا هاتون،
ته‌گێڕیتته‌وه‌ بۆ داڕانیان له‌ناوچه‌یه‌کی شاخاوی سه‌خت دا.^{۱۷}

تا ئێسته‌ش له‌چهند جێگه‌ی کوردستان شوینه‌واری دێرینه‌ی ئاشوری و دێری
میژویی ئاشوری ماون. توێژینه‌وی زمانه‌وانی ده‌ری ته‌هه‌ن، بنجی زمانه‌وانی ناوی
هه‌ندێ له‌گوندو ئاواپی و چیاو روباره‌کانی کوردستان سریانیه‌یه‌.

۲/۱ پێوه‌ندییان له‌گه‌ڵ کورد

نایدیۆلۆجی ره‌سمی هه‌ردو ئیمپراتۆری عوسمانی و ئێرانی، دینی ئیسلام بو.
کاروباری ده‌وله‌تی عوسمانی له‌ده‌س تورکی سوننه‌و کاروباری ده‌وله‌تی ئێرانی
له‌ده‌س ئازهری شیعه‌دا بوه. کورد نه‌خاوه‌نی ده‌وله‌تی سه‌ریه‌خۆی خۆی به‌وه،
نه‌به‌شداری به‌یاردانی سیاسی ده‌وله‌تانی ئێران و تورکیا به‌وه. له‌هه‌ردو ده‌وله‌ت دا
ژێر ده‌سته‌به‌وه. دین یا مه‌زه‌به‌یکی تایبه‌تی خۆی نه‌به‌وه، تیکه‌لاوی نایدیۆلۆجی
نه‌ته‌وه‌یی کورد بوو تا بیه‌ته‌ هه‌ندهری بۆ له‌شکرکێشی و داگیرکردنی ولاتانی ترو
سه‌رپێ دانه‌واندنی گه‌لانی دراوسێی. له‌ناو نه‌ته‌وه‌ی کوردا ((ته‌بابی دینی)) نه‌به‌وه.
ته‌گه‌رچی زۆرایه‌تی کورد موسوڵمان بون، به‌لام هه‌مویان له‌سه‌ر یه‌ک مه‌زه‌ب
نه‌بون. موسوڵمانه‌کان دا به‌ش ته‌بون به‌سه‌ر سوننی و شیعی و عه‌له‌وی... دا. له‌پاڵ
ئیسلام دا ژماره‌یه‌ک له‌ئێله‌کانی کورد له‌سه‌ر ئۆلی یه‌زیدی بون. له‌هه‌ندێ جێگه‌ش
کاکیی یاخود وه‌کو پهیان ته‌لێن ((عه‌لی ئیلاهی)) هه‌بون. سه‌ره‌پای ته‌مانه‌،
مه‌سیحی و جوله‌کشی ئی به‌وه. به‌لام میژوی رابوردوی کورد باسی هیچ جه‌نگێکی
دینی ناوخۆی ناگێڕیتته‌وه‌، به‌لکو به‌گشتی پێکه‌وه‌ ژبانی به‌ناشتی و هێمنایه‌تی
زالا به‌ به‌سه‌ر پێوه‌ندییه‌کانی نیوان ته‌و مه‌زه‌بو دینانه‌دا.

شه‌ره‌ف خان چهن روداوێکی میژویی ده‌رباره‌ی هاوکاری کوردی موسوڵمانو
ئاشوری مه‌سیحی دژی ده‌سه‌لاتی ئێله‌ تورکه‌مانه‌کانی ئاق قوینلو ته‌گێڕیتته‌وه‌.
روداوی یه‌که‌م، له‌روژانی‌کا که‌ئێله‌ تورکه‌مانه‌کانی ئاق قوینلو به‌سه‌رکردایه‌تی
سۆفی خه‌لیل و عه‌ره‌بشا به‌گ ناوچه‌ی هه‌کاریان له‌ده‌س میره‌کانی هه‌کاری
ده‌ره‌یناو مه‌ل به‌ندێ هه‌کاریان داگیرکرد، ئاسورییه‌کانی دزه‌ ته‌بو روژانی شه‌مه‌و،

دارو که لوبه‌لی پیویست به‌کۆل بگۆزنه‌وه بۆ ناو قه‌لای دزه، که‌ناوه‌ندی ده‌سه‌لاتداریتی هه‌کاری بو. میره‌کانی هه‌کاری هه‌یه‌کیان به‌لایه‌که‌دا په‌روه‌ازه بوون. چهند ئاسورییه‌ک بۆ کارکردن رێیان نه‌که‌وتنه‌ میسرو شام. له‌وێ عه‌زه‌دینی زیرین چنگ، که‌یه‌کێ له‌میره په‌روه‌ازه‌کانی هه‌کاری بو، نه‌دۆزنه‌وه. داوای لێ نه‌که‌ن به‌نه‌یتی بگه‌ڕێته‌وه ناو ئه‌وان بۆ ئه‌وه‌ی مه‌لێه‌ندی هه‌کاری ئازاد بکه‌ن. عه‌زه‌دین له‌سه‌رگه‌شتی ئه‌وان نه‌گه‌ڕێته‌وه هه‌کاری و له‌ناو ئێله‌کانی ئه‌وان دا خۆی نه‌شارێته‌وه تا رێشویتی گرتنه‌وه‌ی ناوچه‌که‌ دائه‌نین.

له‌شه‌مه‌یه‌که‌دا، که‌ ئه‌بو ئاسورییه‌کان، به‌کۆله‌داره‌وه بۆ بینگار به‌چن بۆ ناو قه‌لا، له‌ناو کۆله‌کانیان دا چه‌کیان حه‌شارداو، عه‌زه‌دینیش جلی ئه‌وانی له‌به‌رکردو، له‌گه‌ڵ ئه‌وان دا چه‌ ناو قه‌لاوه، ئه‌وسا کۆله‌کانیان فری‌داو، تاوی چه‌کیان دا. عه‌زه‌دین ده‌ستی گرتنه‌وه به‌سه‌ر قه‌لاکه‌داو، کۆتاییان هێنا به‌ده‌سه‌لاتی ئاق قوینلو. ده‌سه‌لاتی میره‌کانی هه‌کاری به‌یارمه‌تی ئاسورییه‌کان سه‌رله‌نوێ دامه‌زرایه‌وه.^{۱۸}

روداوی دوهم، هه‌ر له‌سالانی ده‌سه‌لاتی ئاق قوینلدا، له‌کاتی‌که‌ مهنه‌کانی ئێلی رۆژکی خه‌ریکی دانانی پلانی ئازاد کردنی بتلیس بون له‌ده‌سه‌لاتی داگیرکه‌ر، محمهد ئاغای که‌له‌وکی، که‌میره‌کانی به‌تلیسی به‌نه‌یتی له‌قومه‌وه هێناوه‌وه بۆ کوردستان، ئه‌وه‌نده متمانه‌ی به‌ئاسورییه‌کان نه‌کرد، له‌ناو ئه‌وان دا له‌هه‌کاری دا حه‌شاری دان.^{۱۹}

کوردو ئاسوری هه‌ردوکیان له‌ژێر ده‌سه‌لاتی بابیعه‌الی و ده‌رباری ئێرانی دا بون. شه‌ریعه‌تی ئیسلام بناغه‌ی قانون و جۆری رێکخه‌ستنی کاروباری هه‌ردو ده‌وله‌ت بو. له‌ژێر سایه‌ی هه‌یچ کام لهم دو ده‌وله‌ته‌دا موسلمان و ناموسلمان وه‌کو یه‌که‌و به‌رامبه‌ر نه‌بون. موسلمان هاوالاتی ته‌واو و، ناموسلمان به‌تایبه‌تی مه‌سیحی و جو که‌هه‌ردوکیان به‌ (ئه‌هلی کتاب) دانراون، له‌پێزی (ئه‌هل الذمه) دا بون، ئه‌رکه‌و مافه‌کانیان به‌و پێیه‌ دیاری که‌راوه. نه‌ستورییه‌کان وه‌کو به‌شیکی مه‌سیحیه‌کان ره‌فتاریان له‌گه‌ڵ که‌راوه. ئه‌و قانونانه‌ی به‌سه‌ر مه‌سیحیه‌کان دا سه‌پێته‌راوه، به‌رامبه‌ر به‌وانیش جێبه‌جێ که‌راوه. مه‌سیحیه‌کان به‌گه‌شتی له‌ژێر باری چه‌وسانه‌وه‌ی دینی و سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و ئابوری دا بون. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ش دا پێوه‌ندی نێوان موسلمانانی کوردو ناموسلمانانی دانیشتوی کوردستان، به‌گه‌شتی هه‌یمن و ئاسایی بوه. جه‌نگی مه‌زه‌بی و جه‌نگی دینی تی‌دا نه‌قه‌وماوه تاسه‌ده‌ی ۱۹هه‌م.

ئاسورییه‌کانی کوردستان له‌سنوری ئه‌ماره‌ته ئۆتۆنۆمه‌کانی هه‌کاری، بۆتان، بادینه‌ان سۆزان دا به‌ئاسوده‌یی ژیاون. مه‌لیکه‌کانی ئاسوری، خۆیان به‌پریرسی ئێله‌کانی خۆیان بون. ئه‌وان له‌باتی هه‌مو ئێله‌کانی خۆیان راسته‌موخۆ له‌به‌رامبه‌ر

میره‌کانی کورد یاخود راستموخۆ له‌بهرامبهر والی و کاربده‌ستانی عوسمانی دا به‌پررسبون له‌کۆکردنوهی باج و سهرانو سازدانی شهرکهرانی هۆزه‌کانیان له‌کاتی پێویستدا. ئهمیره‌کانی کورد ده‌ستیان نه‌ته‌خسته‌ کاروباری ناوخۆی دینی، کۆمه‌لایه‌تی، ئابوری، فهره‌نگیانوه.

ریح له‌تێبینیه‌کانی خۆی دا له‌سهر ئه‌وان نویسیوتی: ((بۆگه‌یشتن به‌ناسیای بچوک به‌م رینگه‌یه‌دا، پیاو ئه‌بێ به‌م ناوچه‌ سه‌ختانه‌دا تێ پیه‌رێ که‌تێله‌ کلدانییه‌ مسیحیه‌کانی لێ ئه‌ژین، ئه‌وانه‌ی لام وایه‌ “ته‌نیا مسیحین له‌رۆشه‌لاتدا سه‌ربه‌خۆیی خۆیان له‌بهرامبهر موسلمانه‌کاندا پاراستوه‌، به‌ به‌هێزی خۆیان بۆ ئاماده‌ کردوه‌.

ههر ریح له‌یادداشته‌کانی دا ئه‌نوسی: ((کێوی ترین ئێله‌کانی جوله‌میرگ یا هه‌کاری که‌دا براون کلدانییه‌کان، ئه‌وانیش چوارن. گوێ ناده‌نه‌ میری هه‌کاری، ژبانێکی ته‌واو درنده‌نه‌ ئه‌ژین، دینیان مسیحیه‌ سه‌ربه‌ نه‌ستوریوسن، پیاوه‌کانیان به‌خورتی گه‌وره‌یی قه‌لافه‌تو ئازایه‌تی به‌ناوبانگن، ئه‌لێن تێپه‌رین به‌ناوچه‌کانی ئه‌ماندا مه‌ترسی زۆرتره‌ وه‌ له‌ناوچه‌ی ئێله‌ موسلمانه‌کان. ئه‌وانه‌ له‌ناوچه‌کانی نێوان ئامیدی و جوله‌میرگدا دانیه‌شتون، جگه‌ له‌وان ته‌نیا یه‌ک ئێلی موسلمانێ لێه، جاروبار هه‌ندێ باج به‌میری هه‌کاری ئه‌ده‌ن، ئه‌گه‌ر رازی کردن یا دلی نه‌رم کردن، به‌لام به‌زۆر نا)).

ریح له‌شوێنێکی تری گه‌شتنامه‌که‌ی دا نویسیوتی: ((جوله‌میرگ پایته‌ختی ناوچه‌ی هه‌کاری کوردیه‌. قوچانسی باره‌گای پاتریارکی کلدانی له‌وێه، ئه‌و (پاتریارک-و). له‌ههر شهرێکا که‌ له‌نێوان میری هه‌کاری و ئێران بقومی، خۆی سه‌رکرايه‌تی تێپی له‌شکرته‌کا... به‌لێزانی به‌کارهێنانی تفه‌نگ و شمشیر به‌ناوبانگه‌، هه‌روه‌کو هه‌مو دزه‌کانی سه‌ربه‌ به‌چاکی ئه‌یزانن. ٢١ کاتێ ته‌مه‌ره‌که‌ی ریح ئه‌یه‌وێ به‌ناوچه‌ی هه‌کاری دا رابه‌وری بۆ ئه‌وه‌ی پۆسته‌ بۆ ئه‌سته‌مبول ببا، زویتر پاشای میری بادینان، ئامۆژگاری ته‌مه‌ره‌که‌ ئه‌کا: ((.. هه‌رچیه‌کیان لێ وه‌رته‌گرێ نرخه‌که‌ی بده‌، ره‌زێلی له‌دانی نرخه‌ی هه‌یج خواردنێکا نه‌کا که‌یه‌وێ دانه‌نین، به‌لکو هه‌رچییان بۆدانا به‌خواو ستایشی بکا، چونکه‌ ئه‌وانه‌ی ئه‌و به‌ناوچه‌کیاندا ئه‌روا، له‌هه‌موکه‌س دپتره‌، توپه‌ترن... بچوک ترین ده‌سه‌درێژی بۆ سه‌ریان ئه‌یه‌سته‌ هۆی تیاچونی)). ٢٢

یه‌کێ له‌تاکتیکه‌کانی بابی عالی و ده‌رباری ئێرانی بۆ چه‌سپاندنی ده‌سه‌لاتی خۆیان، ئانه‌وه‌ی دوپه‌ره‌کی و دروست کردنی دوژمنایه‌تی بو له‌ناو بنه‌ماله‌و هۆزو ئێل و گه‌ل و نه‌مه‌وه‌ دین و مه‌زه‌به‌ جیاوازه‌کانی ناو قه‌له‌مه‌ره‌وه‌کانیاندا. سوننیان

نه کرد به گژ شیعه داو، موسولمانیان له مسیحی و جو هان نه دا. ئیله کانیان بهرنه دایه یه کتری پیاوه کانی خیزانیکیان نه کرد به دوژمنی یه کتری. دزه کردنی ده ولتانی ئه وروپی بۆ خو خزانده ناوچه کوه، دواپی تر ناردنی میسیونی دینی ناگری ناکۆکی دینی مسیحی - موسولمانی خوشتر کرد.

له کاتی راهبرینه کهی به درخان به گدا، په یوه ندی کوردو ئاسوری به فیتی دیپلوماتو میسیونه کانی بینگانه تیکچو. پینکادانی خویناری قهوما (۱۸۴۳). پ. روندو، له سهر ئه و روداوانه نویستی: ((... ئه تیکه له چونانی ئیوان کوردو مسیحییانی کتونشین، که له وری کۆمه لایه تییه وه زۆر له یه که نه چن، پیوه ندییان به کاروباری خێله کیسه هه به نه که به کاروباری دینییه وه))^{۲۳} به لام دواي ئه وه پیوه ندییه کان سهر له نوێ ئاسایی بونه وه چوه وه دۆخی جارانی.

له کاتی شوهره کهی یه زدان شهردا، هه ندی له نه مستورییه کان، به شداربون.^{۲۴} شیخ عوبهیدوللا له کاتی خو ئاماده کردنی دا بۆ شوهرش دژی تورکو عه جه م تهقه لایه کی زۆری دا بۆ ئه وه ی بیان کات به هاو دۆستو ها په یانی خۆی. له گه ل ئه وه تهقه لایه کانی سه ری نه گرت. ئاسورییه کان، به پیی ئامۆژگاری دیپلوماتو میسیونییه کان، له جولا نه وه کهی شیخ بیتلایم را وه ستان. شیخ ریزی بیتلایمییه کهی گرتن. له و جه نکه خو ئیناوییه دا که له ورمی و ده ورو به ری دا قهوما ئه ی هیشته مسیحیییه کان توشی زه ره و زیان بن. ته نانه ته هه ندی جار مه زنه کانی مسیحیییه کان بۆ ناو به ژێ نه کو تنه به ینی شیخو کار به ده ستانی ورمی وه. بگه ره له گه رمی شه ره کان دا کاتی نو ئینه رانی مسیحیییه کانی ورمی چونه لای شیخو دا وای پارێزگاری سه رو سامانی مسیحیییه کانیان لی کرد، شیخ پی دودلی گفتی سه لامه تی سه رو سامانی پی دانو، به لینه کانی خۆشی به جیه ئینا.^{۲۵} شیخ نه یه هیشته ئاسورییه کان له شه ره وه بگلین، یا توشی کوشتن و تالان بن.

له سالانی ۱۸۹۴ تا ۱۸۹۶ کاتی با ییعه لی فره مانی کوشتاری به کۆمه لی ئه رمه نیه کانی ده رکرد، ئۆردوی تورک پی به زه بیانه که وته جیه به جی کردنی ئه و کاره. له وه شدا ئالا هه مه دییه کان، که له هۆزه کانی کورد پیک هات بون، به شداربون. به لام ناگری ئه م مه نه تییه ئاسورییه کانی نه گه رته وه. به لکو په یوه ندی کورد له گه ل ئاسوری ئاسایی بو. شیخ عبدالسلام بارزانی کاتی له بهر هێرش فراوانی ئۆردوی تورک دا خۆ پی رانه گه راو ناچار بو له ناوچه ی بارزان بکشیته وه، ما وه یه که خۆی له شو ئینیکی ئه مه ندا هه شاریدا، روی کرده باره گای سه ره کی ئاسورییه کان، قوچانس. مارشیمۆن له وێ دالده ی داو شار دیه وه تا سهر له نوێ هیه زه کانی خۆی ریک خسته وه.^{۲۶}

۳/۱ دەسۋەردانى دەۋلەتتە ئىكەنلىكى ئۈچۈن ئىكەنلىكى

لە سىمۋوللار سەھى ۱۹ ھەمدا دەۋلەتتە ئىكەنلىكى ئۈچۈن ئىكەنلىكى چاۋيان بىر بىر
 رۇڭھەلەتتە ئاۋەلەتتە، ئەيەن وىست چارەنۈسى ئىمپىراتۇرىيە عوسمانى، كەچۈرۈپ
 قۇرغاق لاۋازى داۋەشىنمە، دىيارى بىكەن. ھەر لىمۇ زەمانمۇ لەناۋ سىياسىيەكانى
 ئىمپىراتۇرا زاراۋەسەك بەناۋى (كىشى رۇڭھەلەت) ھە كەتتە سىمۇ زەمان.
 بىرەتتە (پارىژگارى رىڭگى ھىندىستان) ۋ روسىيا (گەشەق بەدەرىيە ئازاد) ۋ،
 فەرەنسە (پاراستىنى كاسۋىكەكانى ناۋ دەۋلەتتە عوسمانى) ۋ، يەن، كەدەۋە
 بىنچىنە چىچۈللى سىياسى، جەنگى، ئابورى، خۇيان لەناۋچەكەدا. دەۋلەتتە
 ئىمپىراتۇرىيە ئۈچۈن دا ئاۋۇك بون لەسەنمەۋى "سىمۋوللار
 ئىمپىراتۇرىيە عوسمانى پەرىژى يا قەلەمپەرەكە دابەش بىكەن، مەسىھىيەكانى
 ئىمۇ لەۋرەدەلەتتە سولتەننى عوسمانى دا بىنچىنە يا بەگۈرە جىۋاۋى
 نەمەۋەكانىيان داۋودەزگەي تەبىئەتتە خۇيان ھەيەن. ئەم ئاۋۇكانە سىياسەتتە
 دەرەۋە بىرەتتە روسىيا ۋ فەرەنسە رەنگى ئەدەيەۋە كەي ئەكەدە سىمۋوللار
 كەدەۋە جۇلەنمە نەمەۋەيەكە كەتتە خەرىكى گەشەنمەۋە گەلە بون بو.
 لەنەنچەمى ئىمۇ سىياسەتتە، دۇكىشە تىكەلەۋى مەۋى كەدەۋە گەلە مەسىھىيەكانى
 ھەنەشەمەن داۋىسە بون "يەكەنكىيان، دەۋلەتتە ئىمپىراتۇرىيە كەتتە بىكەن
 كەتتە پەلەۋەشەق، چاۋيان بىر بىر قەلەمپەرەۋى عوسمانى ۋ ئىرانى، بۇ ئەم
 مەسەلەش كەتتە ھەندەن نەردەن مەسەۋى دىنى، بەكەرىيەن
 مەسىھىيەكانى ھەۋەلەتتە ئەم دۇ دەۋلەتتە بۇ دەسۋەردەنە كاروبارى ناۋخۇ
 رۇڭھەلەتتە ئاۋەلەتتە، بەھىز كەدەن جىگە پىتى سىياسى، ئابورى، فەرەنگى
 خۇيان لەناۋچەكەدا. ئىمۇ تەيەن، ھەندەن بايەۋە بۇ نەھىشەتتە دەسەلەتتە
 گەۋەكانى كەدەۋە لەناۋەردەن ئەمەۋەتتە ئۆتۈنمەكانىيان چىسپەندەن دەسەلەتتە
 ئاۋەندەن تەك لەجىگە دەسەلەتتە ئىمۇ.

۱/۳/۱ ھەتتە مەسەۋى دىنى

يەكەن لەتەكەكەكانى دەۋلەتتە ئىمپىراتۇرىيە بۇ كەدەۋە جىگە پىتى خۇيان
 لەناۋچەكەدا نەردەن مەسەۋى دىنى بو. بۇ پەرىشەنە جۇلەنمەۋى مەسەۋى
 چەندەن داۋودەزگەۋ رەكەۋە لەنەۋەپەرە ئەمەرىكا دامەزرا بون.
 ئەم دامەزرا دىنىيەن چاۋيان بىر بىر ئاسورىيەكان، ھەلىيەن ئەم كەلەك
 لەھەلەمەرجى نالەۋەرىيە ئىمۇ چەسەنمەۋى دىنى كەۋەلەيتتە ئابورىيە
 ۋەرىگەن، لەناۋ ئىمۇ دا جىگە خۇيان بىكەنمەۋە، لەرەنگە ئىمۇ پەل بەۋەن.
 چەند جە نەۋەرىيە خۇيان نەرد بۇ ھەلەسەنگەندەن ھەلەمەرجى چالاكى خۇيان

له‌ناو ئاسورییه‌کانی کوردستان‌دا. گرانت، پزشکیکی میسیونیر له ۱۸۳۹ دا
سهردانیککی کوردستانی کرد، لهو سهرداندها سهری ئاسورییه‌کانیشی‌دا، ههر
له‌ئه‌نجامی ئهم سه‌فه‌ردها ناوه‌ندیکی گه‌وره‌یان له‌ناشیتا له‌هه‌کاری دامه‌زران.

میسۆنی فهره‌نسی، روسی، به‌ریتانی، به‌میریکایی، هه‌ی فاتیکان،
له‌سهرانسهری ناوچه‌که‌دا که‌وتبونه‌ هه‌وجوئو، دامه‌زراندنی ناوه‌ندی میسیونیری،
خوێندنگا، نه‌خۆشخانه. له‌هه‌ندی شوێن ئهم ناوه‌ندانیه‌یان ده‌کرده‌ قه‌لای جه‌نگی و،
ئهبو به‌هه‌زی دروست بونی ترس و په‌ژاره‌ له‌دئی گه‌وره‌کانی کوردا، که‌موسوئلمان
بون و له‌بن ته‌ئسیری هاندانی دینی مه‌لاکان‌دا بون.

ورمیی بوبه‌ ناوه‌ندیکی گرنگی میسیونه‌ مسیحیه‌کان، ته‌نانه‌ت فاتیکان
له‌باتی ئه‌وه‌ی سه‌فیری خۆی له‌تاران دابنئ، که‌پایته‌ختی ئیران‌بو، له‌ورمیی بارگی
خستبو. له‌وێه سهره‌پرشتی هه‌مو ده‌زگا کاتۆلیکییه‌کانی ته‌کرد. ^{۲۷} له‌قه‌له‌مه‌ره‌وی
عوسمانی‌رش‌دا، میسیونه‌ مسیحیه‌کان که‌وتبونه‌ چالاکییه‌کی فراوان، به‌تایبه‌تی
چونکه‌ ژماره‌ی مسیحی له‌وی زۆرترو، مه‌ترسی عوسمانی بۆ سهر ئه‌وروپا
کاتی‌خۆی له‌هی ئیران گه‌وره‌تربو.

۱. میسیونیی فهره‌نسی

ئیران له‌جه‌نگی روسی-ئیرانی‌دا (۱۸۰۳-۱۸۱۳) شگا، له‌وکاته‌دا فهره‌نسه‌ش
له‌جه‌نگ‌دابو له‌گه‌ل روسیا. کاتی‌ فته‌ح عه‌لی شای ئیران به‌وه‌ی زانی نامه‌یه‌کی بۆ
ناپلیۆن نوی. داوای هاوکاری لئ کرد دژی روسیا. له‌ئه‌نجامی ئه‌وه‌دا په‌یمانی
فینکن شتاین (۱۸۰۷) له‌نیوان ئیرانو فهره‌نسه‌دا به‌ستراو ناپلیۆن ده‌سته‌یه‌کی
به‌سه‌رۆکایه‌تی جه‌نه‌رال گاردان نارده‌ ئیران (۱۸۰۷). له‌ناو ئهم ده‌سته‌یه‌دا، له‌پال
ئه‌فسه‌ری پسرۆری جه‌نگی و هه‌نده‌سه‌ر پزشکی‌دا، دو قه‌شهی جه‌زه‌وتیان له‌گه‌ل‌بو.
ئهم قه‌شانه‌ ورمییان کرده‌ باره‌گای خۆیان، ئهرکی سه‌ره‌کییان ئه‌وه‌بو به‌ره‌هه‌ئستی
چالاکی روسو ئینگلیز بکه‌ن له‌ئیران‌دا. ههر له‌سه‌ره‌تاوه‌ که‌وتنه‌ دامه‌زراندنی
په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل نه‌ستورییه‌کان.

ئالوگۆزه‌کانی ناو فهره‌نسه، ته‌گه‌ره‌ی له‌کاری که‌نیه‌سه‌کان نه‌داو ئه‌وان درێژه‌یان
به‌ ته‌قه‌لاکانی خۆیان‌دا. میسیونیی فهره‌نسی له‌ ۱۸۴۱ دا له‌ورمیی جێگیربو،
سه‌ره‌تا ۳ فێرگی له‌ئاواییه‌کانی ئه‌ره‌شاهی و باریاری موانه‌ له‌نزیک ورمیی
کرده‌وه، هه‌مان سال دو خوێندنگا، به‌کیکی کورانه‌و یه‌کیکی که‌چانه‌شیان له‌ناو
شاری ورمیی دامه‌زران. ^{۲۸} زۆری نه‌خایان ۳۵ خوێندنگایان له‌گونده‌کانی ورمیی‌دا
کرده‌وه. له‌م خوێندنگایانه‌دا جگه‌ له‌ده‌رسی دین، زمانی فهره‌نسی و زمانی
فارسیشیان فێرته‌کردن.

میسینیونی فهره‌نسی چاپخانه‌یه‌کیان له‌ورمئ دامه‌زراڤ بۆ چاپی کتیب به‌زمانو پیتی کلدانی. له ۱۸۹۶ هه کهوتنه چاپو بلاوکرده‌وهی مانگنامه‌ی (کالا دشارا) واته ((ده‌نگی راستی))^{۲۹}

۲. میسینیونی ئه‌مهریکایی

سالی ۱۸۲۹ دامه‌زراویکی دینی ئه‌مهریکی بۆ ناسینی هه‌لومهرجی ژبانی نه‌ستورییه‌کانو هه‌والی دانانی باره‌گای میسینیونی ئه‌مهریکایی دوکسی به‌ناوی سمیسرو دوایت ناره‌ ناوچه‌کانی ژبانی ئه‌وان. پاش گه‌شته‌که‌ی ئه‌مان له ۱۸۳۲ دامه‌زراویکیان به‌سه‌روکایه‌تی پیرکینه‌ی ناره‌ ورمئ. پیرکینه‌زو تاقه‌که‌ی سه‌ر به‌رێبازی پریسبیتریان نیویورک بون.

پیرکینه‌ز له ۱۸۳۶ دا خویندنگایه‌کی له‌ورمئ دامه‌زراڤو کهوتنه هه‌ولده‌ی پهره‌پێدانی خوینده‌واری، پاش ۳ سال ژماره‌ی خویندنگاکانی گه‌یشه‌ ۱۲ له ۱۸۴۰ دا له ۷۰ گوندا خویندنگای دامه‌زراڤ بو.

هه‌ر له‌و ساله‌دا یه‌که‌مین چاپخانه‌ی له‌ورمئ دامه‌زراڤ که‌خواه‌نی تیپی سریان، عه‌ره‌بی، ئینگلیزی‌بو، یه‌که‌م کتیبی به‌زمانو تیپی سریان پێ چاپ کرد. به‌م پێیه‌ ورمئ له‌دوای ته‌وریزو تاران، سییه‌مین شاری ئیران بو که‌ده‌زگای چاپی تی‌دا دا‌به‌زری.

یه‌که‌مین رۆژنامه له‌ئێران دا له ۱۲۵۰ ی کۆچی دا له‌تارانو پاش ۱۷ سال دوه‌مین رۆژنامه‌ی ره‌سی به‌ناوی ((قوانع اتفاقیه)) له ۱۲۶۷ دا هه‌ر له‌تاران بلاوکرده‌وه. له‌هه‌مان سال‌دا، هه‌مان میسیون له‌ ای کانونی یه‌که‌می ۱۸۵۱ هه‌ کهوتنه بلاوکرده‌وه‌ی گۆشاری ((تحریرا دی باحرا، واته‌ پرشنگی روناکی)). به‌م پێیه‌ سییه‌مین رۆژنامه له‌سه‌رانه‌ی ئێراندا له‌ورمئ له‌لایه‌ن ئه‌مانه‌وه به‌زمانی کلدانی ده‌رچوه.

میسینیونی ئه‌مهریکایی توانای دارایی له‌میسینیونه‌کانی‌تر زۆرتربو. بۆ ئه‌وه‌ی نفوزی خۆی له‌ناو مسیحیه‌کان‌دا به‌هێت‌تر بکا ئه‌ی توانی له‌وانی که‌زیاتر بایه‌خ به‌دامه‌زراڤانی فیترگه‌و نه‌خۆشخانه‌ بده‌ا. ورد بونه‌وه‌یه‌ک له‌تاماری خواری راده‌ی بایه‌خ‌دانی میسینیونی ئه‌مهریکایی به‌خوینده‌واری ده‌رته‌خا:

سالانی	ژماره‌ی فیترگه‌	ژماره‌ی قوتابی
۱۸۳۷ تا ۱۸۴۷	۲۴	۵۳۰
۱۸۴۷ تا ۱۸۵۷	۵۰	۴۹۸
۱۸۵۷ تا ۱۸۶۷	۵۱	۱۰۹۶

۱۸۶۷ تا ۱۸۷۷	۵۸	۲۰۲۴
۱۸۷۷ تا ۱۸۸۷	۸۱	۱۸۳۳
۱۸۸۷ تا ۱۸۹۵	۱۱۷	۲۴۱۰ ^{۳۵}

جگه له کاروباری دیني، جوگرافيا، ميټروي گشتي، فيربوني زمانه کاني سرياني، ټينگليزي، فارسي، تورکيشيان خستبوه بهرنامه کاني خوښندنهوه.^{۳۶} دکتور کاگران پاش تـمـواوکردني خوښندني پزیشکی لهئهمريکا، نهخوشخانه يه کی له ۱۸۷۹ دا لومړنۍ دامـمـزـراند، لهوډا سـمـرهـډای تيمارکردني نهخوش، دهرسي پزیشکی بهمـنـدې لهخوښندکاره کانیش نهگوت.^{۳۷}

۳. ميسیوني ټينگليزي

لهکاتي شورشي بهدرخان بهگدا، ناسورييه کان لهشپږهوه گلان. ديپلوماته کاني ټينگليز لهلايه کموه هانی نهستورييه کانيان دا دژي بهدرخان رابوهستو، لهلايه کی ترهوه هانی کاربه دهستانی تورکیان دا جولانمـوه کـمـی بهدرخان داپـرکـينـنـهـوه. لهـو هـلـومـمـرـجـه نـالـوـژهـدا پيشهـواي نهستورييه کان له ۱۸۴۳ دا داواي يارمهـتي لهسـمـرـوکی قمـشـه کاني کانـتـهـرـبـري کرد.^{۳۸} نهگـمـرچي مارشيمون دهـسـدـرژي کوردی کردبو به بههانه، بهلام هوي راسته قينې نهـم خواسته ترسي مارشيمون بو لهپـهـرـه سـهـنـدـني نفوزي مـسـيـونـه کاني تر. لهـم باره يـمـوه نوژن توبن، سه فيري فرهـنـسـي نوـسـيـوتـي: ((مارشيمون بو پاراستني خوږو ميلله ته کی له کار تي کردني نفوزي کاسولیکي فرهـنـسـي و پـرـيـسـپـيـتـرايـني نهـمـريکايي داواي يارمهـتي لهکونسولتي ټينگليز کرد لهـمـوسـل، بهـهـوي نمـوه سـمـروکی قمـشـه کاني کانـتـهـرـبـري هـيـنـهـتـيـکـي نـارـده باره گاکـمـي مارشيمون بو کوچانس همروهـا له وانو ورمـي بـنـکـه يـان دامـمـزـان))^{۳۹}

بهرتانيا قازانچي لهـوـدا نهـبو مـسـيـحـيـيـه کان لهژير ناي کاسولیکيتي دا خوږيان بـخـدنه ژير چهـتري پارټـگـاري فرهـنـسـيـيـمـوه، لای بابي عالي نموي کرد به بههانه ي دهـسـوـرـدـانه کاروباري نهستورييه کان. نيول کلارندون، وهـزـيـري کاروباري دهـرـوـهـي بهـرـيـتـانـيا لهـنـامـه يـه کي دا سالي ۱۸۵۷ بو سير ستراتفور کانينگ، سه فيري بهـرـيـتـانـي لهـتـورکـيا نوـسـيـوتـي: ((حکومهـتي خـاوهـن شـکو بهـخـوشـيـيـه کي زورهـوه گـمـره کـيـتي راده ي سـمـرکـوتـتي نهـمـو تهـقـلايـانه بـزانـي کهـنهـتـوان بهـقـازانچي نهـمـو مـيـلـلـهـته چـلـوسـاوه يه بيـدـنـو سـمـره غـجـام ناوا ته کانيان چيه)). پيشهـواي دـيـنـي نهستورييه کان راستمـوـخـو نـامـه يـه کي بو شاژن ټيکتوريا نوسي، لهـهـمـردو نهـغـومـهـني لوړدهـکانـو خـهـلـکـدا خوښـنـرايـمـوه، کوړه رهـسـمـيـيـه کاني بهـرـيـتـانـيا بهـگـرنـگي پـنـدـانـمـوه وـهـرـيـان گـرت.

لۆرد راسل نامەيەکی بۆ نوێنەری بەریتانیا لای بابیعالی نارد، تییا نوسی بو: ((بەعەلی پاشا رابگەیهنە کە بەختیاری و چاکەتی نەستورییەکان کارئیکە بەلای حکومەتی خاوەن شکۆوە زۆرگرنگە، ئەبێ ئاگاداری بکە کەدەسبەجێ ریتوشوین دا بنێن بۆ لابردنی زولم لەسەریان))^{٤١}

سەرۆکی قەشەکانی کانتەرییری بەنوێنەرایەتی کەنیسەیی ئەنگلیکانی دەستەیدەکی نارد بۆ لیکۆلێنەوی هەلومەرجی نەستورییەکان. ئەم دەستەیدە لەناوچەیی جولەمیرگ پێشەوای نەستورییەکانی بینی، هەروەها ٨ قەشەیی لەتورکیا و ٣ قەشەیی لەئێران بینی. لەپاش گەڕانەوی ئەم دەستەیدە لە ١٨٨٦ دا مێسیونیکی هەمیشەیی بەسەرۆکایەتی کوتس ناردە چیاکانی هەکاری و دوکتۆر و لیام براون ی بەراویژکاری مارشیمۆن لەقوچانس دانا، براون ماوەی ٢٥ ساڵ لەلای مارشیمۆن مایە، هاورەمانی دو ماریو تا لە ١٩١٠ دا لەوێ مرد.^{٤١}

٤. مێسیۆنی روسی

روسیا لەسەر دەمی پیتەری مەزنەوە چاوی بری بوە داگیرکردنی ئێران، بۆ ئەو مەبەستەش هەوڵی ئەدا کە ئەکە ئەمەسیحییەکان وەرگیرێ. لەساڵانی جەنگەکانی روسی-ئێرانی دا (١٨٢٦-١٨٢٨) هەندێ لە نەستورییەکانی وەکو رێسەرو چاوساغ بەکارهێنا. پاش ئەو شەرپانە سەدان خێزانی نەستوری ناچاربون بەکۆمەڵ کۆچ بۆ قافقاز بکەن. پەيوەندی روسی- نەستوری پتەوتر ئەبو. لەچلەکانی سەدەیی ١٩ هەمدا، شیلەمۆن ئاراجان، یەکی لەقەشە نەستورییەکان لەئێرانەو چو بۆ دیتنی حاکمی قەفقاز، فورتنسوف. قەشە داوای لێ کرد رێ بەدرێ بەهەمو نەستورییەکانی ئێران بەکۆمەڵ بگۆژنەو بۆ ئەوێ، بەلام فورتنسوف ئەم خواستی نەسەلاند، چونکە پێی وابو ئەگەر لەمە ئەبەندەکانی خۆیان دا بێننەو ئەتوانن زۆرتر خزمەتی روسیە بکەن. ئەم بارەیهو نامەیهکی بۆ وەزیری کاروباری دەرەو، نیسلرود، نوسی تییدا ئەلێ: ((ئێمە ناتوانین رێ بە نەستورییەکان بەدەین بگۆژنەو بۆ قافقاز، بەلام ئەبێ پەيوەندی باشیان لەگەڵ بێستین و، ئەبێ لەبەرامبەر حکومەتی ئێرانی دا پارێزگاریان بکەین، بۆ ئەوێ باوەرو دئسۆزیان بەدەس بھێنین، چونکە لەدواڕۆدا کەلکێکی گەورەیان لێ وەرئەگیرین))

لەکاتی جەنگی قرمدا (١٨٥٣ - ١٨٥٦) پێشەوای نەستورییەکان ئامادەیی خۆی دەربری بۆ هاوکاری لەگەڵ روسیە کەوتە گفتوگۆ بۆ ئەوێ کەنیسەیی نەستوری بخێتە سەرکەنیسەیی سلاقی روسی. لە ١٨٩٨ دا ماریۆنان بەنوێنەرایەتی پێشەوای نەستورییەکان چو بۆ پیتەربۆرگ، لە ئەنجامی ئەوەدا روسەکان لە ١٩٠٠ دەستەیدەکی گەورەیی ئورتودوکس بیان ناردە ورمی و بەگەرمی کەوتنە

چالاکى. له لایین مسیحییه کانی ئهوتشهوه به گهرمى پيشوازی کران و، ئهوانیش
 ئهتريان کرده بنکى چالاکیهه کانی خوځيان.^{۴۲}
 له ۱۹۰۱هه گۆڅارى کلدانى زمانى ((ئورمى- ئورتودوکسانا)) يان
 بلاو کردهوه.^{۴۳}

۲/۳/۱ نه نجامى کارى ميسیۆنه کان

بهدريژايى سدهى ۱۹ هم دهولتهوتانى ئهروپى لههولدهانىكى بهردهوامى
 سياسى و جهنگى و نابورى دا بون بۆ ئهوى جينگه پيتى خوځيان لهناوچهى رۆژهلاتى
 ناوهراستدا بهگشتى و، لهناو سهرزه ميني ئيرانى و عوسمانى دا بهتاييهتى قايم
 بکمن. ههریه کهيان لهپهيجورى جيبه جى کردنى ئامانجه تاييهتیهه کانی خوځى
 لهسۆراخى داين کردنى قازانجه کانی خوځى دابو. ئامانجه کانی دهولتهتانی ئهروپى و
 قازانچ و دهسکوته کانیان لهناوچه کهدا ههمیشه له گهل يهك جوتوگوتاو نهبون.
 روسيا چهندی بۆى بکرايه ههولتى پهلهاريتشتنى له ئهرزى عوسمانى و ئيرانى دا ئهدا،
 قازانچى لهقوت دانى ههر دو دهولتهت دا بو، بهلام بهريتانيا قازانچى لهمانى ئهم دو
 دهولتهت دابو، بۆ ئهوى وهکو کۆسپ لهبهردهم روسيادا بهوستن و نههيتلن سنورى
 دهسهلاتى روسى بگاته سهرناوى گهرمى دهريا ئازاده کان و قازانجه کانی بهريتانيا
 له هيند بختا بهترسييهوه. فهرهسهش لهلايه کهوه بۆ بهرهنگارى روسى پيتويستى
 بهمانى ئهم دو دهولتهتو لهلايه کى ترهوه بۆ ههرهشه کردن لهبهريتانيا پيتويستى
 بهجينگه پى و بنکه بو لهم ولاتانهدا. ئهم دهولتهتانه ههریه کهيان بهشپوهى تاييهتى
 خوځى ههولتى بهجى هينسانى ئامانجه کانی ئهدا. يهکى لهپينگه کانی دزه کردن بۆ
 ناوچه کهو جينگيربون تيتى دا گرنگى دان بو بهناسين و کۆکردنهوى زانيارى
 جۆراوجۆر لهسهر ئهم ولاتانه. لهوهشدا ههرهوه کو گهڕۆک و زاناکانى ميژو،
 ئارکيولۆجى، جوگرافيا، زمانهوانى کهلکى زۆريان بۆ دهولتهت کانی خوځيان ههبو.
 ميسیۆنه دينيه کانىش، بههۆشيارى يالهروى بى ئاگاييهوه، دهورى کارىگهريان
 ههبو لهجيبه جى کردنى ئهوتهر کهدا.

لهناو ميسیۆنيره کان دا رهنگه مرۆڅى چاکه خواز، لهخۆ بوردو، خۆنهويست،
 خواپهرست زۆر بو بن و رهنگه زۆربهيان بهنيازى پاکی گهيانندى پهيامى پيرۆزى
 مسيح و پيشکوتنى ئهروپا و يارمهتى دانى گهله مسيحيه دواکوتوه
 چهوساوه کانی ناوچه که هاتبن و، سالانى دريژى تهمهنى خوځيان بۆ ئهو مههسته
 تهرخان کردى. ئهوانه لهچهندين شونى دورو دواکوتودا فيرگهوه نهخۆشخانهيان
 دامهزراند. چهندين ليکۆلئينهوى بهنرخيان لهسهر لايهنه جياوازه کانی ژيانى
 گهلانى ناوچه که نوسى. خوينده وارى و رۆشنپيريان لهسنورتيكى ديارى کراودا

بلاو کرده وه. چندین چاپخانه‌یان دام‌مزان‌دو چندین کتیب و گوزاریان چاپ کرد به‌لام همهو هیل و ته‌قه‌لای خیرخوازانهی ئەمانه لهدوا هه‌ل‌سه‌نگاندن‌دا ئەژایه ناو هه‌ولای جیه‌جی کردنی ستراتیجی ده‌ولتانی ئیمپریالیستی ئوروپییوه که چاریان پری‌بوه دەس بەسەر‌اگرتن و داگیرکردنی ناوچه‌که. له‌وه‌ش‌دا هه‌م میسیونیره‌کان بون به‌یه‌کی لهده‌سکه‌لاکانی جیه‌جی کردنی ئامانجی ناره‌وای ده‌ولته‌کانیان و، هه‌م مسیحیه‌کانی ناوچه‌که‌ش بون به‌قوریانییه‌کی بی ده‌سکوتی ئه‌و ستراتیجه، چونکه بون به‌هۆی:

۱. تیکدانی ته‌بابی مه‌زه‌بی

که‌نیسه‌کانی ئه‌و ده‌ولته‌تانهی میسیونی خۆیان نه‌ناردە ناو مسیحیه‌کان له‌مه‌زه‌ب‌دا یه‌ک‌گرتو نه‌بون، به‌لکو له‌سهر‌مه‌زه‌بی جیاواز بون. که‌نیسه‌کان له‌گه‌ڵ یه‌ک جیاوازو ناکۆک بون. هه‌ریه‌که‌یان هه‌ولای ئەدا باوه‌ری خۆی بباته ناو مسیحیه‌کانه‌وه. له‌وه‌ش‌دا ئاسورییه‌کان له‌چاو گه‌له‌ مسیحیه‌کانی تر‌دا له‌هه‌مویان زیاتر توشی زه‌ره‌ربون. باوه‌ری مه‌زه‌بی و نه‌تبه‌وه‌یی له‌لای ئه‌رمه‌نییه‌کان تیکه‌لاو بویو، دین و مه‌زه‌بی ییگانه‌ به‌ئاسانی نه‌ی نه‌توانی کاریان تی‌بکا. به‌لام ئاسورییه‌کان هه‌شتا له‌په‌له‌یه‌کی نزمی پێشکەوتنی فەرهنگیی و کۆمه‌لایه‌تی و ئابوری و سیاسیی‌دا بون، به‌ژماره‌ که‌م و له‌یه‌ک دورو دا‌پرا‌بون، میسیونه جیاوازه‌کان به‌ئاساتی ئەیان‌توانی ریزه‌کانیان کون بکه‌ن و مه‌زه‌بیان پێ‌بگۆرن. له‌ئه‌نجامی کاری میسیونه جیاوازه‌کان‌دا ته‌بابی مه‌زه‌بیی له‌ناو ئاسورییه‌کان‌دا نه‌ما. ئە‌گەر له‌پێش‌دا هه‌مویان یاز‌رایه‌تیان نه‌ستوری و که‌مایه‌تییه‌کیان کاسۆلیکی سهر‌به‌ر‌م‌ابون، ئە‌وا دوا‌ی هاتنی ئە‌وانه ئە‌م گه‌له‌ به‌چوکه‌ دا‌به‌ش‌بو به‌سهر‌چه‌ند مه‌زه‌بی جیاوازی ناکۆکی وه‌کو پ‌رۆتستانتی، کاسۆلیکی، نه‌نگلیکانی، ئارتۆدۆکس...

۲. تیکدانی پێوه‌ندی ئاسوری- کوردی.

له‌پێش هاتنی میسیونه ئوروپییه‌کان‌دا پێوه‌ندی ئاسوری- کوردی تا ئە‌ندازه‌یه‌کی باش ئاسایی بوه. میژوی ناوچه‌که‌ باسی هیچ پێک‌دانیکی خۆت‌ناری گه‌وره‌ی نه‌توان ئە‌م دو گه‌له‌ ناگیر‌یت‌ه‌وه. ییگومان ئاسورییه‌کان له‌به‌ر‌ه‌وه‌ی مسیحی، یاوه‌کو پێیان گوتون ((غیره‌ دین)) و ((کافر)) بون، له‌مافی دینی، سیاسی، ئابوری، کۆمه‌لایه‌تی... دا وه‌کو یه‌ک نه‌بون له‌گه‌ڵ کورد یا له‌گه‌ڵ موسولمانه‌کانی‌تر، ئە‌وانه له‌پ‌ری‌ ئه‌هلی زیمه‌دا بو‌ن و نه‌بو ((جزیه)) به‌دن. مه‌زنه‌کانی کورد هه‌روه‌کو دانیشت‌وان و ئیله‌کانی ژێرده‌ستی خۆیان ئە‌چ‌وسان‌ده‌وه، ئە‌بی ئاسورییه‌کانیان زیاتر چه‌وسان‌دیت‌ه‌وه، له‌وه‌ش‌دا جگه‌ له‌واکه‌وتنی گشتی

سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی هه‌مو کورد، هه‌ستی دینی و هاندانی مه‌لاکانی کورد ده‌وریکی کاریگه‌ریان هه‌بو. ته‌گه‌رچی ته‌بابی دینی و مه‌زه‌بی هه‌رگیز له‌ناو کوردا نه‌بو. له‌کوردستان دا ئیسلام و مه‌زه‌به جیاوازه‌کانی، کاکه‌یی- ته‌هلی هه‌ق، پی‌په‌وانی ئولی یه‌زیدی، مه‌سیحی، جو... هه‌بو و له‌پاڵ یه‌کدا ژیاو. به‌لام له‌میژوی کوردا باسی جه‌نگی دینی و مه‌زه‌بی زۆر نیه، چه‌ند جارێ قه‌تله‌عامی یه‌زیدی کراوه، به‌لام باسی شه‌رو پێکادانی دین و مه‌زه‌به‌کانی تر نیه، به‌تایه‌تی شه‌ری مه‌سیحی- موسوڵمان تا هاتنی میسیونه‌کانی یێگانه.

میسیونی‌ره‌کان ده‌وریکی کاریگه‌ریان هه‌بو له‌هاندانی ئاسورییه‌کان دا دژی گه‌له‌ موسوڵمانه‌کانی دراوسێیان، به‌تایه‌تی دژی گه‌لی کورد که نه‌خۆی ده‌وله‌تی تایه‌تی خۆی هه‌بو، وه نه‌ هیچ ده‌وله‌تیکی یێگانه‌ش پشتیوانی لی نه‌کرد. هه‌ر بۆ نمونه یه‌کیکیان له‌نامه‌یه‌کی دا ساڵی ۱۸۳۶ که‌بۆ مارشیمۆنی نویسه‌، ئه‌لی: ((ئوکۆی‌ره‌وه‌ریسه‌ی خۆتو گه‌له‌ که‌ت له‌م ناوچه‌یه‌دا، به‌دریژایی ئومواویه به‌سه‌رتان هاتوه، هه‌موی له‌ته‌جامی زوڵمی ئیسلامی دایه ... ئه‌وه‌ش به‌زه‌یی و هاو‌ده‌دی برا مه‌سیحیه‌کانی ته‌مه‌ریکاتانی وروژاندوه و سه‌رنجی راکێشان بۆ مه‌سه‌له‌ که‌تان))^{۴۴}

ئه‌م جو‌ره‌ په‌روه‌ده کردو راهێنانه، له‌و خۆبندنگایانه‌ی ئه‌مانه‌ دایان ته‌مه‌زوانو، له‌ئامۆژگاری دینی ناو دیره‌کانو، له‌ره‌فتاری رۆژانه‌یان دا ره‌نگی ئه‌دایه‌وه، کاری ته‌کرده سه‌ر دروست کردنی دو‌ژمنایه‌تی له‌به‌ینی مه‌سیحیه‌کانو موسوڵمانه‌کان دا.

له‌کاتی‌که‌ مه‌رکه‌بی بۆتان، هه‌کاری، بادینه‌ان خه‌ریکی خۆسازدان بون بۆ به‌ره‌له‌ستی هێرشێ تو‌رک بۆ سه‌ر کوردستان، نا‌کوکی له‌به‌ینی کورد و مه‌سیحی دا ته‌قیه‌وه.

به‌ریتانیا نه‌ی ئه‌ویست تو‌رکیا لاوازی بێ، یا هیچ به‌شینکی لی جیا‌بێته‌وه، له‌ترسی ئه‌وه‌ی نه‌وه‌کو کزی عوسمانی بێته‌ هاندهری روسیا بۆ داگیرکردنی، بۆیه ئینگلیزه‌کان دژایه‌تی هه‌مو بزوتنه‌وه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆیی- خوازی کوردیان نه‌کرد. بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ش له‌لایه‌که‌وه نفو‌زی خۆیان له‌ناو مه‌سیحیه‌کان دا، به‌تایه‌تی له‌ناو ئاسورییه‌کان دا، به‌کار ئه‌هێنا که له‌هیچ بزوتنه‌وه‌یه‌کی کوردا دژی حکومه‌تی عوسمانی به‌شدار نه‌بن، به‌لکو ته‌گه‌ر بۆیان به‌کری ته‌گه‌ره‌ی لی به‌ده‌زو دژی به‌ه‌ستن. که‌چی له‌لا‌که‌ی ته‌روه، زۆریان له‌بابی عالی نه‌کرد بۆ پاراستنی هێمنی و ئاسایشو، سه‌لامه‌تی ئاسورییه‌کان، له‌شکر بنی‌یه‌ سه‌ر کوردستانو ده‌سه‌لاتی میرو مه‌زنه‌کانی کورد نه‌هێلی.

له کاتی خو ناماده کرنی بهدرخان بهگدا بو بهره‌لستی پهلاماری تورک، نورالله بهگ مهنی ههکاری کهیهکی لههاوکاره نزیکهکانی بهدرخان بهگ بو نامه‌یهکی بو مارشیمون نارد بو نهوی یه‌کتری بیینو، گفتوگو بکمن بو بهلادا خستنی ناوکیه‌کانو، دانانی رتوشوینی پیکهاتنو هاوکاری، کهچی میسیونیری ئینگلیزی بادجهر نهک نه‌یهیشت مارشیمون، نورالله بهگ بیینی، بهلکو وای لی کرد پهنا بو بابیعالی بیات، داوای سهرکوت کردنی کورده‌کانی لی بکا. کونسولی بهریتانی له‌موسل بهناری پارێزگاری نه‌ستوریه‌کانمه له‌ده‌سهرتزی کورد داوای له‌کاربه‌ده‌ستانی تورک کرد بهدرخانو بزوتنه‌وه‌کی له‌ناو بیین.

بادجهر له‌راپۆرتیکا بو ((کۆمه‌لی بـلاوه پیدانی ئینجیل)) نویسیوتی: ((نورالله بهگ میری ههکاری سهربه‌خۆی له‌نه‌ستوریه‌کان زه‌وت کردوه، نه‌گهرنو یارمه‌تیه‌ کاتییه نه‌ویه که‌ئێسته نه‌یان درێ، کورده‌کان سهریان پێ دانواندبون بو قانونه‌کانی خزیان که‌قانونی جه‌گه‌له))^{٤٦}

کونسولی ئینگلیز له‌موسلو وان هانی ئاسوریه‌کانیان دا دژی بزوتنه‌وه‌کی بهدرخان بهگ رابوه‌ستو، باجی نه‌ده‌نی. نه‌وش بو به‌هۆی هه‌لگیرسانی شهریکی خۆتیاوی له‌نیوان کوردو ئاسوری دا (١٨٤٢-١٨٤٣) ئاسوریه‌کان له‌و شهرانه‌دا توشی زهره‌ری گیانی و مالی زۆربون. نوێنه‌رانی ده‌وله‌ته‌ مسیحیه‌کانی ئوروپا به‌تایبه‌تی دیپلومه‌اته‌کانی ئینگلیز نه‌ویه‌یان کرده به‌هانه بو خۆتی هه‌لقورتانو بو‌گوشار بو سهر بابیعالی و، داوای تمم کردنی کوردو، پاراستنی مسیحیه‌کان له‌کوردو، دامه‌زراندنی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندیی تورک له‌ناوچه‌که‌دا.

هه‌له‌رتستی دوژمنانه‌ی نوێنه‌ری بهریتانیا له‌به‌درخان به‌گو هاندانی بابی‌عالی بو له‌شکر کیشی بو سهر بۆتان، له‌داوای ترا به‌جۆرێ له‌بۆچونی سهرکرده‌کانی کوردا، وه‌کو شیخ عوبه‌یدو‌ل‌لای شه‌مزینی و کورانی به‌درخان‌دا، ره‌نگی‌دایه‌وه که‌هه‌رگیز باوه‌ریان به‌ بهریتانیا نه‌ نه‌کردو، نه‌یان وێست له‌به‌رامبهر بهریتانیا‌دا پشتیوانی روسیا به‌ده‌س به‌یێن.

ههر له‌ئه‌نجامی هاندانی میسیونیره‌ بی‌گانه‌کاندا، ئاسوریه‌کان له‌به‌درخان به‌گ هه‌لگیرانه‌وه. له‌جولانه‌وه‌کی یه‌زدانشێردا به‌شه‌دارییه‌کی که‌میان کرد. سهره‌رای نه‌وی شیخ عوبه‌یدو‌ل‌لای هه‌لێکی زۆری له‌گه‌ل‌دان بو نه‌وی له‌شۆرشه‌که‌ی‌دا بیان‌کاته‌ هاوده‌نگ، به‌لام نه‌وان له‌سهر ئامۆژگاری میسیونیره‌ دیپلومه‌اته ئوروپیه‌کان پێ لایهن راوه‌ستان. شیخیش رێزی بیتلایه‌نییه‌که‌ی گرتن. له‌و شه‌ره‌ خۆتیاوییه‌دا که‌ له‌نیوان کوردو عه‌جهم‌دا، له‌ناوچه‌یه‌کا که‌ ئاسوریه‌کانی لی ئه‌ریان، قه‌وما، رێگه‌ی نه‌دا هیچ زهره‌ری له‌ ئاسوریه‌کان بکه‌وی.

۳. تیڤکدانى پېوهندى ئاسورى له گهل حکومته کانى ناوچه که.

روسیا له مملاتن دابو له گهل دهولته تانى عوسمانى و ئیترانى دا. ناو به نار هم مملاتییه ئه بو به جهنگى سهختو، همهوجارن ئه بو به هو داکیرکردنى بهشیك له نهرزى عوسمانى یا له نهرزى ئیترانى. قهیسهرى روسیا همهوجار بۆ مه بهستى فراواغوازانى تایبه تى خوى همولى ئه دا که لك له چهوسانهوى دینى مسیحیه کان وه بگرئ. هانى ئه دان بۆ هاوکارى له گهل روسیا دژى عوسمانى و ئیتران. همهوجار ئه مهش ئه بو به بیانو به دهس کار به دهستانى بابى عالى و دهربارى قاجاره وه بۆ سزادانى قورسى مسیحیه کان. به لکو هه ندئ جار کوشتارى به کۆمه لیان. سه ره نجام هه ردو گهلئ ئه مه ندی و ئاسورى له باتى ئه وهى بگهن به مافى نازادى دینی و نه ته وه یی، بونه قوربانى سیاسه تى ئیمپریالیستى روسیه و، توشى له ناوچونى به کۆمه لۆ، ناو ره بونى به کۆمه ل بون.

۲. ئامانجى نه ته وه یی گهلئ ئاسورى.

ئاسورییه کان له گهل کۆنه کانى رۆژه لاتى ناوهراستن. ئیستهش له کاتى گهرانى ئارکیئولۆجى دا له زۆر شوینى له یهك دورى ناوچه که دا شوینهارى ئاشورى ئه دزرتمه و، که ئه مان به باو و باپرى خۆیانى ئه زان. ههروه ها ناوى هه ندئ مه لبه ندو شارو گوندو شاخ و روبارىش ره گه که مى ئه گهرتمه و بۆ زمانى سریانى، که ئه مان به زمانى خۆیانى ئه زان.

ئاسورییه کان ماوه یه کى درى ئ له گۆشهى فرامۆشى دابون. له روداوه کانى ناوچه که دا ده ریتكى دیاریان نه بو. به لام له ناوهراستى سه ده ی ۱۹ هه مه وه، وه کو فاکتهریتكى دیار له کوردستان، چ له و به شى له ژێرده ستى تورکو، چ ئه بو به شى له ژێرده ستى ئیتراندا بو هاتنه ناوانه وه، له سالانى یه که مین جهنگى جیهانى دا وه کو مه ی نه ته ییه کى گه وه ی گهلئى زۆر لیکراوى نازاد یغواز ته قییه وه.

ئهم میلله ته به درى ژایى زه مان توشى کویره وه ی بوه. له ژێربارى قورسى چهوسانه وه دینى دا ژیاوه. پێشه و دینییه کانى موسولمانه کان و کار به ده ستانى هه ردو ده ولته ئیتران و تورکیا، ده و ریتكى زۆریان هه بو له خرۆشاندى هه ستى دینى کوردا دژى ناموسولمانه کان، له وانه ئاسورى. هه میشه به چارى سوک سه یریان کردون. له هه ندئ قوناعدا ناچار یان کردون که نیشانه یه کى تایبه تى هه ل بگرن بۆ ئه وهى له موسولمانه کان جیا بکریتمه و. له ئه نجامى ئه مهش دا له پروى ئابورییه وه روتیترانه ته وه و، له پروى کۆمه لایه ته ییه وه پله یه کى نزم تریان هه بو له کۆمه لانى خه لکى موسولمان. له هه ندئ شوینى کوردستان، مسیحیه کانى که به ((فه له)) ناو براون، بۆ خۆباراستن له چهوسانه وه ی جوړاوجۆر ناچار ئه بون خۆیان

بهاوێژنه په نای ئاغایه کی دهسه لاتداره وه. ئهو ئاغایهش بهرامبهر به باجو
 سهرانه یه کی تایبهتی ئهو له بهرامبهر دهسدریژی ئاغایانی ترا بیان پارێژی.
 سهره رای هه مو ئه مانه، میژوی په یوه ندی کورد- ئاسوری تاسه دهی رابردو هیچ
 روداوێکی خۆیناوی ئهو توژی تی دا نیه کهشایه نی گێرانه وه بن.

کوردیش وه کو ئاسوری له ژیریاری چهوسانه وه، هه میشه له شوێشو یاخی
 بون دا بوه. خاوه نی دهسه لاتنی سیاسی، سوپایی، دارایی تایبهتی، ته نانه ت خاوه نی
 دهسه لاتنی دینی و فره ههنگیی خۆیشی نه بوه تا ئوبالی چهوسانه وه زهوت کردنی
 مافی سیاسی و دینی، یا ئازادی سه لماندن مافی سیاسی و دینی گه لێکی تری
 له تهستو دا بی. به لکو هه ندی ده ولته تو میله تهی دهسه لاتداری تر نا کو کییان
 له بهینی ههردو گه لی هاو سن دا بو قازاخی خۆیان دروست نه کرد، بو ئهو ی
 ههردو کیان له ژیر دهستی خۆیان دا به یلنه وه.

ئاسوری له گه له کو نه کانی ناوچه که یه، میژوش رهنگه به وردی له ییری نه یهت
 له که یوه نیشه ته جیتی ئه وین. دهسه لاتنی حکومه ته ئیسلامیه کان به درێژایی چه ن
 قه رن، به شتیه ی جوړاو جوړ، له ژماره ی مسیحیه کان به گشتی که م کردو ته وه. ئه م
 ناوچه یه ش زیاتر له ٤ قه رن له ژیر دهستی دو هیژی زلدا بون، که یه کیکیان شیعو
 ئه یی تریان سونه بوه ئایدیۆلۆجی ره سمیی ده ولته تو، به هانه ی هه بونو کاره کانی.
 ئه م دو ناوه ند ههش به درێژایی ٥ قه رن له مله ملانی دا بون. له م مله ملانییه ش دا هه مو
 رێگه یه کیان به کار نه هینا. له وانه، له ناو بردنی به کو مه لی خه لکو، به گۆ یه کا کردنی
 گه لانو هۆزو تیره و بنه ماله. ئه و دو هیژه هیچ کامیان نه ی توانی ئه یی تریان
 له ناو بیات. به لکو ههردو کیان یه کتریان شو لاواز کردو ناوچه که یان له کاروانی
 پیشکه موتنی دنیا داخستو، بون به هۆی وێرانی ولاته دو اکموتن و هه ژاری
 گه له کانی خۆیان و، ره خساندن هه ل بو ده ولته تانی مسیحی ئه وروپی، که پیش
 بکونو ده ولته مندو به هیژ بون، چا و بپرنه قه له مه وه ی ئه م دو ده ولته ته. ئه مانیش
 له ته نجامی مله ملانیی به رده وامی درێژخایانی بهینی خۆیان دا هه رچی تینوتاوو
 هیژیان هه بو دا چۆ رابو.

له سه ده کانی رابردو دا ئاسورییه کان داوای جیا بونه و یان نه کرد وه. هه ولتی
 دروست کردنی ده ولته تی سه ریه خۆیان نه دا وه. هه میشه له ته لاشی ئه وه دا بون به چاوی
 یه کسانێ له گه ل هاو لاتییانی موسولمان سه یر بکری ن و ره قتاریان له گه ل بکری.
 به لام ئه وانی ش خۆیان به هۆی له یه ک دا برانو دوری دو اکموتنه وه، ته بایی مه زه به یی و
 فره ههنگی و زمانییان نه بوه. ئاسورییه کانی هه کاری بو تان و بادینان که یه نک هات
 بون له چه ند تا قمیکی خاوه ن رێکخه ستنی خێله کی وه کو ئیله کانی جیلو، بازی،

خومی، تیاری، ناشیتی له گهڼ کلدانه کانی شه قلاوه و عهینکاوهی همولیرو
 هر مۆتمی کۆیمو شوینه کانی تری موسل وه کو یدک نه بون. هر وه ها له گهڼ
 ناسوریه کانی ورمی یش جیاوازیون. هاتنی میسیونی ده ولته تو که نیسه
 جیاوازه کان ناکۆکیه کانی ناوی قول تر کردنو، کیشمی پیوه ندیه کانی توانی هم
 له گهڼ ده ولته تانی ئیرانی و عوسمانی و، هم له گهڼ گهلانی دراوسییان زیاتر ئالۆزان.
 میسیونیه ئهمریکی، فهرنسی، روسی، ئینگلیزییه کان له ئیرانو تورکیا
 به ناوی یارمه تی دانو پیش خستنی مسیحیه کانی کوردستانه دامه زراون.
 ته گهرچی ده یان نه خۆشخانه، خویندنگا، چاپخانه، شوتنی فیترکردنی کاروبیشه ...
 یان بۆ دروست کردنو لهم روهه خزمه تیکی گهره یان کردن. به لام ده ولته تانی
 ئهروپایی هملیان ته ده، هم میسیونه کانی خۆیانو، هم مسیحیه کانی
 کوردستان، بۆ مهبهستی تایبه تی خۆیانو، بۆ ده سه وهرده کان کاروباری ناوخی
 ئیرانو تورکیا، چه سپاندنی جیگه پتی خۆیان له ناوچه که ده به کار به یتن.

میسیونه کان به هۆی بلاو کردنه و هۆی خوینده واری، کردنه و هۆی کوتابخانه،
 دامه زراندنه ده زگای چاپ، بلاو کردنه و هۆی کتیبو گوشارو رۆژنامه، هۆشی
 نه ته ویه یان له ناو ناسوریه کان ده ئه بوژانه وه. هۆشی نه ته ویه یی تیکه لاوی همستی
 دینی نه بو. ته گهر جارن به سلماندن مافی ئازادی دینی دابین نه بون، ئیتر
 خواستی سیاسی و فهره نگیشیان هبو. ئه یان ویست له کاروباری ده ولته تی ده
 نوینهری خۆیان هه یو به شارین، به زمانی خۆیان بیخوینن و فهره نگی تایبه تی
 خۆیان گه شه پی به دن، جیاوازی له نیوان نه وانو هاوالاتییانی موسولمانان ده
 نه مینی. به شینه یی وای لی ته هات، مسیحیه کان به گه شتی، دلسۆزیان بۆ
 ده ولته تانی ئهروپی به هیزتر نه بو له چاو دلسۆزیان ده بۆ ده ولته کانی خۆیانو،
 نهوانیان به پارتزه رو دالده ی خۆیان نه زانی. نهوانیش گوشاریان بۆ بایعهالی و
 ده رباری قاجار ته هیتا که مافی مسیحیه کان به سلینن و زولمو زۆریان له سه ر
 لابهن.

له ده وای تیشکانی ده ولته تی عوسمانی له به مرده می روسیه ده (۱۸۷۷) کاتی
 ده ولته تانی ئهروپی په یانی بهرلینیان به سه ر تورکیا ده سه پاند، له چه ند ماده ده
 پاراستنی مسیحیه کانو سلماندن مافه کانیان ته خستبو. ته م گوشاره
 ئهروپییه بۆ سه ر عوسمانی و، ته م جوړه ده سه وهرده کان کاروباری ناوخی و، هملدانی
 روسیا بۆ که لک وهرگرتن له مسیحیه کانی ئیرانو تورکیا له کاتی جه نجه کانی ده
 له گهڼ ته م دو ده ولته مو، هاوکاری کردنی که مو زۆری مسیحیه کان له گهڼ روسیا و
 بهریتانیا دژی تورکیا و ئیران، زه مینه ی دوژمنایه تی له ناو داووه زگای ده ولته تی

رۆم و عهده، له ناوگه لانی ههردو دهولته دا خۆش نه کردو، نه بۆ بهانه
به دهستيانوه بۆ تازاردانی زیاتریان.

که ((ئینقلابی عوسمانی)) له ژێر دروشه کانی حوریهت، عهدهت،
مساواتدا، هه لگرساو، سه رله نوێ دهستوری هینایه وه مهیدانی کاریی کردو،
مافی هه موگه لانی عوسمانی بێ گوێ دانه جیاوازی دین، زمان و نه ته وه،
سه لاند (١٩٠٨)، خۆشی خسته ناو دلی هه موگه له زۆر لیکراوه کانی عوسمانیه وه.
به لām نه و خۆشیه زۆری نه خایاند، چونکه سه رکرده کانی ((اتحاد و ترقی))
له سیاسه تی نه ته وه یی دا کهوتنه جیه جێ کردنی پلانی تورکاندنی نه ته وه
نه ته ورکه کان پێره و یی ئامانجی پان-تۆرانیزم، له سیاسه تی دینی دا کهوتنه په یجوری
ئامانجی پان _ ئیسلامیزم. نه و هیوایه گه له نه ته ورکه وه نه موسولمانه کان
به شۆڕشه کیهان هه بو نه هاته دی. جیاوازی دینی و جیاوازی نه ته وه یی له جاران
زیاتری کرد.

ئاسورییه کانی، وه کو نه مرهمن، هه وائی تی وه گلانی بابی عالی یان له یه که مهین
جهنگی جیهانییه وه به خۆشی و په ژاره وه وه رگرت" به خۆشیه وه چونکه به هیوای
نه وه بون ده ولته تی عوسمانی له جهنگ دا بشکێو، قه له مه ره وه که ی پارچه پارچه بێو،
نه وانیش له ده س زۆر لیکرانی دینی و نه ته وه یی و رزگار بێن. به په ژاره وه چونکه
له چاره نوی خۆیانو، تۆلێ درێدانی تورکه گه له موسولمانه کانی تر نه ترسان.
قه یسه ری روسی داوای له گه له مسیحیه کانی ژێر ده ستی تورک کرد،
به تایبه تی له گه لانی نه مره منی و ئاسوری، کرد" دژی ده سه لاتی عوسمانی راپه رزو
شۆڕش بکه نو هاوکاری هێزه چه کداره کانی روس بکه ن، به رامبه ر به وه ش به لێنی
تازادی سه ره خۆیی پێ دان له پاش برده وه ی جهنگ. مسیحیه کان، به ده نگ
بانگه وازی قه یسه ره وه چون، به سه دانیان ریزه کانی تۆردوی تورکیان به جێ هێشتو
چونه پال سوپای روسی و، له مه یدانه کانی جهنگ دا هاوکاری جۆراوجۆری روسیه یان
کرد. سه رکرده کانی ((اتحاد و ترقی)) خۆیان له به هانه بون له مسیحیه کان، به وه ش
بیانویه کی به هێزی قه لāچۆ کردنی بێ به زه بیانه یان ده س که وت.

تورک نه وه ی کرده به هانه که وته کوشتاری به کو مه لێ نه مره منی و ئاسوری. له
سه رده مه دا ژماره ی ئاسورییه کانی ده ولته تی عوسمانی به ١٥٠ هه زار که سو
ئاسورییه کانی وره یی و ده ورو به ی به ٥٠ هه زار که س نه خه ملێنران. هێزه کانی تورک
چونه سه ریان، نه و نه کو ژراو ده ربازیو به ناچار یو تیشکاوی نیشتمانی دێرینه ی
خۆی به جێ هێشتو روی کرده وره یی، که نه و سا له ژێر ده سه لاتی سوپای روسی دا بو.
نیکی تین سه باره ت به ئامانجی نه ته وه یی ئاسورییه کان نویسیوتی:

١)...نەستۆرییه کانی تورکیا...چاوه‌پێ بون دواى جەنگ ئازادو سەرپه‌خۆین،
ئەوانەشیان کە هاوالاتی ئێران بونو لەوێ ئێران...ئومێدەوار بون دواى جەنگ
هەلەمەرجی ژبانیان بگۆڕیو، لەژێر دەسه‌لاتی دەولەتانی ئیسلامی دەریڤ...^{٤٧}
نوسەرێکی ئێرانی لەژێر سەرناوی ((بیری پوچی ئاسوریان)) دا نوسیویتی:

((بەو جۆری ئێزانی مارشیمون سەرۆکی دینی ئاسوریان بیری ئازادی
فەرمانپەرەیی لەسەردا بو، وە بەتەمابو کە ئەکە لەهەلەمەرجی شیواوی دنیا
وەرپەگرتی بۆ دامەزراندنی دەولەتی سەرپه‌خۆی ئاسوری لەبەشیکی خاکی ئێران
عوسمانی دا. ئەو بینی بوی کە عوسمانییەکان بۆ پاکردنەوی نەژادو خاکی خۆیان
ئاسوریەکانیان کوشت بو، ئەوانە لەکوشتن رزگاریان بو رایان کردبو بۆ ئێران،
خۆشی یەکی بولەوانە. سیاسەتی ئەودەمی هاوێپەمانەکان پێکەیتانی لەشکرێ بو
لەمەسیحییەکان لەناوهرایان، ئەویش ئەبویست ئەو هەلە بقۆزیتەو، ئەو نەدی
بتوانی ئەو نارچانە لەبونی موسلمانان پاک بکاتەو نەیان هێلتی، وەپایەکانی
حکومەتی پاشەرۆژی خەیاڵیی خۆی قایم بکا. لەبەرئەو ئەگەل ئەوێ مارشیمون
پێشەواوەکی دینی بو، ئەو بەراستی ئەگەل کوشتو کوشتار نەبی، کەچی
ئاسوریەکانو مەسیحییەکانی هان ئەدا بۆ کرینی چەلەو خۆچە کدارکردن
خۆنامادەکردن بۆ جەنگ.^{٤٨}

بۆ ئەوێ لەئامانجی ئەتەوێ ئاسوریەکان لەو قۆناغەدا تێبگەین چەند
بەلگەیکە لەبەر دەسداوە. یەکیکیان بریتییه لەو مەرامنامەیی ((کۆمیتە
ئازادی ئاسوری)) لە ٢٧ی حوزەیرانی ١٩١٧ دا لەکاتی پێکەیتانی تێپە
چە کدارەکانی ئاسوری دا لەوێ بڵاوی کردۆتەو. ئەوێ تریان ئەو یادداشتە
کە دەستەبەکی نوێنەرایەتی بەناوی گەلی ئاسوری کلدانیەو لەپاریس پێشکەشی
کۆنفرەنسی ئاشتیی کردو.

لەمەرامنامە کەدا نوساوە:

١)) ئامانجی سەرەکی کۆمیتە ئازادی ئاسوری، پێکەیتانی
بەرپوێبەراییەکی سەرپه‌خۆیە لەمەلەبەندەکانی: ورمی، موسل، تور عابدین،
نسیین، جزیرە، جولەمیگ، بەو مەرجی ئە کاروباری بازرگانی و جەنگی دا
هاوێپەمانی روسای ئازادی مەزن بی.

٢. ئەنجومەنی ئێرانی ئەتەوێ بنچینی ئەم سەرپه‌خۆییە ئەبی، قانون دانەنی،
وەزیرانو سەرکۆمار لەجێبەجێ کردنی دا بەشارنەین.

٣. هەلبێاردنی نوێنەرائی ئەنجومەنی ناوەندی بەم ٧ مەرجانە لای خوارو ئەنجام
ئەدری: مەرجەکانی حەقانییەت، وەکیەکی، جیاوازی نەکردن بەهۆی مەزەب،

وهجاخزادهیی، رهسهنی، رهگمز، زمان ئهوانهی ۲۰ سالی تهوان، مافی ههلبژاردنی نویتهرانی ئهو تهغومهندهیان ههیه. تهسهنی ئهوانهی کاندید تهکرتن و ههلب تهبژتدرتین نابیی له ۲۵ سالی کهمترو له ۶۰ بهرهوژور بی.

۴. دهولت دهس تهگری بهسر تهمرزی زهویدارهکاندا، بۆ ئهوی بهپیتی بهرنامهی کاربهدهستانی دهولت بهسرگهله دا بهش بکری.

۵. زهویوزاری کسانیی کهسهدان سائه دهسیان بهسر تهمرزهکان دا گرتوه، تهبی بی گوتدانه مهزنایهتی تهتهوه رهگمز له لایهن کاربهدهستانی دهولتهتهوه زهوت بکری، بهیه کسانیی بهسر رهغهبران دا دابهش بکری، بهروبومه کهشی بۆ خویان تهبی بۆ دابین کردنی پیوستیه کانی، خویان، ههچ جوژه زهویانهیه کیان لی ناسیتتری. زهویداره کانی، به گوتری پیوستیه کانی خویان، پارچه تهمرزیان تهدرتتی. تهبی پهپرهوی تهمانهی خواری بکری:

یه کهم: ئهو تهمرزانهی هی زهویداربون، یا خاوه نه کهی بهپارهی خوی کریونی، پاش لیکۆلینهوی قهبالمو بهلگه کانی و سابت بونی، دهستی بهسرا تهگری و نرخه کهی تهبژتدرتی به خاوه نه کهی تهدری.

دوهم: ههمو کانه کان، کانی ئاو وهی تر، لیسرهوار، بۆ کهلکی گشتی له خاوه نه کانی تهسیتتری تهخرتسه ژیرسه پهرشتی کاربهدهستانی دهولتهتو بهپرتوه بهرایهتی ناوه ندییهوه.

۶. ههمو ئاشوریان، نیرو می، بی جیاوازی چینایهتی “ له بهردهمی قانون دا وه کهه کن.

۷. ئازادی ده برین، نوسین، دین، کوپونهوه، باوه تهدری بهو مهرجی زهره ره لهره ف نه دا.

۸. ههمو کهس بهپیتی ده رانهتی خوی باجه نه دا، باجه له ههمو خه لک بهبی جیاوازی وه ته گری.

۹. منالانی خوار تهسهنی ۱۱ سالی بۆ خویندن و فیترون تهبی بیرنه خویندن گاه.

۱۰. کاروباری دینی به تهواوی له کاروباری سیاسی جیا تهکرتیهوه، روحانییه کان مافی ده سهردانه کاروباری سیاسی و حقوکیان نیه.

۱۱. تهبی کهلک له ریکه خستنی سو سیال دیوکرات وه ریگری، تهم پارتیه تهبی به گوتری بهرنامهی کارل مارکس ده سکوتو بهرژه ون دییه کانی رهغه ده ران دابین بکا.

۱۲. راگرتنی نمو باجه ناره وایاندی باری شانی خه لک و ره عجدهرانی قورس کرده.
 ۱۳. ههمو نمو گهل و نه متوانی لهدولته تی نازادی ناشوری دا نئزین، نه متوان
 به نازادی به پیتی دین و مزه بی باو و بایریان بژین، به لام نه بی مل بدن بو
 قانونه کانی دولته تی جمهوری ناشوری، که نه عجمن دایان نه نی.
 ۱۴. له ههمو شوینه کانی ولاتدا، ههمو زانسته کان به زمانی سریانی
 نه خو نئزین.))^{۹۱}

هروه ها نمو بیر خه ره ویده ا که له تمموزی ۱۹۱۹دا سه عید سادق و نه جیب
 روستم به ناوی گه لی ناسوری کلدانیسه و داویانه به کونفره نسی ناشتی پاریس،
 داوای دروست کردنی دولته تیکی ناسوری سه بره خو یان کرده له سه ره مهینیکی
 فراوانی ولایه ته کانی روزه لات و خاوری تورکیا له گهل حه له بو دیره زور و موسل
 بهو مه رجی دهر ویه کیشی له سه ره دهر یا هه بی. ده سته نو نئره ایه تی گه لی ناسوری
 نه بی کرد بو به بیانیوی خواسته کانی که زورایه تی دانیشه توانی نمو شوینه
 ناسورین و ره چه لکه کی هه ندی له نیله کانی کورد و عه رب ناسوریه.
 دیاری کردنی ناما جی ناسوریه کان بهو جو ره له به به لگانده باسی کراوه
 له چهند لاره توشی به ره نگاری نه بو:

یه که م-له ناستی ناوچه ی دا“ چونکه له گهل ناما جی نه نه بی گه لانی تورک و
 کورد و عه رب و نازهری له یه کی نه داو، نمو سه ره مهینه نه توان نه یان و یست
 ده ولته تی ناشوری تیا دایم زینن هیچ یه کن له به لانه به بی ناسوریان نه نه زانی،
 به لکو هه ندی نمو نه متوانه له ناو خیزاندا مملاتی بیان بو له سه ره خاوه نیته هه ندی
 نمو شوینه.

دوهم-له ناستی ده ولته تی ناوچه که دا“ نمو شوینه تی ناسوریه کان له بهرنامه ی
 خو یاندا دیاریان کرده، به شیکی قه له مه ره ی ئیرانی و به شیکی قه له مه ره ی
 عوسمانی بو. ههم حکومتی ئیران و ههم حکومتی تورک به توندی دژی هم پر وژه یه
 رانه وستان، چونکه نه بو به هوی دایرین و جیا کرد نه بی هه ندی له نه زنی هم دو
 ده ولته ته.

سییم-له ناستی جیهاندا“ خواسته تیکی نمو بابه ته نه ی نه توانی پشتیوانی
 راسته قینه ی هیچ کام لهده ولته گه ره کانی جیهان به ده س به یته. تاپیش یه که مین
 جهنگی جیهانی ههمو ده ولته گه ره کانی نه وروپا، جگه له روسیه، بو
 راگرتنی ((هاوسهنگی هیز)) مانی ئیران و تورکیایان به پیوست نه زانی و، رنگه ی
 هه لوه شان و داگیر کردنیان نه نه دا، داوی جهنگیش دابه ش کردنی ناوچه که بهو پیته ی
 له سه رده می جهنگدا له زنجیره ریک کومونه نه نیته کانی نه سته مول، له نه دن،

سايكس-پيڪو... كه دوايي تر سمر كموتنى شوڙشى ئۆكتۆبىرى روسيا ھىندى گۆرىنى ناچارىي بەسىر ھىنا، جيگەيەكى تيا نەبو بۆ دەولەتتىكى لىو بابەتە. كۆسپى ھىرە گەورەى سىرنە كموتنى ئەم پرۆژەيە خودى گەلى ئاسورى بو، چونكە لەھەمو ئەو شوڙىنانەدا كەئەوان بەتەماي دروست كردنى دەولەتى تايىبەتى خۆيان بون تىتىدا، كەمايەتتى دانىشتوانيان پىك ئەھىنا، بىگرە لەزۆرى ئەو شوڙىنانەدا كەمايەتتىيەكى بچوك بون.

جىيەجى كردنى پرۆژەى دەولەتى ئاسورى لەتواناي گەلى لىقەوماوى ئاسورى خۆى بەدەربو. ھىچ نەتەويەكى ناوچەكەو، ھىچ دەولەتو ھىزىكى ناوچەيىو جىھانىش قازاچى لەيارمەتىدانو دروست كردنىدا نەبو، جا لەبەرئەمە دارشتنى ئامانچى نەتەويى ئاسورىيەكان بەو شىوہە ئەك ھەر خواستە رەواكانى ئەم گەلە لىقەوماوى ئەھىنايە دى، بەلكو مەسەلە كەيانى زياتر ئالۆزانو كردى بەقوربانىي سىياسەتى دەولەتە ئىمپىريالىستىيەكانى روسياو بىرىتانيا.

۳. تۈركو مەسىحى

۱/۲ گىشەى دىنىو نەتەويى لەتۈركيا

تا دوا چارەكى قەرنى ۱۹ھەم ئىمپىراتۆرىي عوسمانى ھىشتا يەكئەبو لەدەولەتە فراوانەكانى دنيا. لەناو ئەم قەلەمەرەو فراوانەدا، رەگەز، زمان، نەتەو، دىن، مەزەبى جياوازی تەدابو. داوودەزگای بەرپۆبەرايەتى عوسمانى نمونەى دوا كموتنو زۆردارىو بىرتىلخۆرىو فەسادبو. ھەلومەرجى سىياسى، ئابورى، كۆمەلایەتى، فەرھەنگى وڵات لەمپەرى دوا كموتنو خراپىدبو. دەستور يا قانونىك نەبو مافو فرمانەكانى ھاوولاتیيان داين بكاو، پتەندى نىوانى ھاوولاتیو دەولەت رىك بخاو، مافى نەتەويىو دىنىو مەزەبى گەلو نەتەو دىنە جياوازەكان دىارى بكا. ((رەعیيەت)) بەگشتى، توئىزىكى كەمى نەبى، ھەموى لەئىزىارى چەوسانمەو زۆرلىكراندا ئەمى نالەند. دەسلەتتى بى سنورى سولتانو، لاسارى كار بەدەستانى بايىعەلىو، توئىزى كۆنەپرەستى داوودەزگای بەرپۆبەرايەتى، سىربارى ئەمانەش، دوا كموتنى كۆمەلانى خەلك، كۆسپىكى گەورەبون لەبەردەم ھەمو ئەو رىفۆرمىستو چاكەخاوارو رۆشنبىرانەى ئەيان وىست ھەلومەرجى وڵات باش بکەن.

دنیا بەرەو گۆران ئەچو. ھۆشى سىياسى لەناو گەلانى زۆرلىكراوى عوسمانىدا ئەخەمەلا. خەلك داواى ئازادى سىياسىو دىنىو فەرھەنگىيان ئەکرد. كاروبارى دەولەت، ئىتر نەتەوانرا وەكو كۆن، بەرپۆبەچى. يا ئەبو گۆڤانى بىنەرتى لەئىزىانى ناوخۆىدا بەدى بەيئى، سەرلەنوئى مافى ھاوولاتیيان وەكو تالەو، مافى گەلان

وہ کو کڑمہ لانی دینی، مہزہ بی، نہ تہوہ بی جیاواز بسملینتی و، پتوہ ندییان لہسمر بنچینہ ی وہ کیہ کی و پزگرتنی یہ کتری لہ گہل دہولت ریک بختاموہ۔ یا تہبو خوئی نامادہ بکا بو تہوہ ی ہمر سائلہ گی لیک کی لی جیا بییتہوہ، پارچہ یہ کی لی دابیرئی، شورپ لیروہ لہوئی ہل بگیرسی۔

پاش ململانییہ کی زور نازاد یخوازانی عوسمانی توانییان سولتان عبدولعہمیز لی بختو، بے هیوای سملاندنی قانونی نساسی ((دہستور)) لہ جیگی تہو، برازاکی، مرادی پینجہم بسولتان دابنین (۱۸۷۶)۔ پاش چہند حفتہ یہ ک مرادیش لی خرا، چونکہ دہر کھوت ((عقل)) ای ناتہواوہ۔ لہ جیگی تہو عبدولعہمیدی برای لہسمر تہختی سہلتنہت دانرا بےو مہرجہ ی خواستہ کانی نازاد یخوازانی عوسمانی بسملینتی کہ یہ کھمینیان بلاوکر دہوہ ی دہستوری و، کوتایی بہ ((حوکمی نیستیبدادی)) بہینتی و بنچینہ ی ((حوکمی دہستوری)) دابمہزرتنی۔

کاتی عبدولعہمید سہلتنہت ی وەرگرت (۱۸۷۶) تہ گہرچی ٹیمپراتوری عوسمانی لہتنہگوچہ تہمہ یہ کی قولابو، بہ لام ہیشتا تہرزیکی پازو بہرینی لہناسیاو تہروپا و تہفریقا لہژیر دہستابو:

لہناسیا“ ولایہ تہکانی ژمیر، بروسہ، بیغا، قستمونی، تہنقرہ، قونیہ، تہدہنہ، سیواس، تہرابزون، تہرزوم، مہعمورتولعہمیز، دیاربہگر، بتلیس، وان، موسل، بہغداد، بےسرا، حہلہب، تہلوزر، سوریا، بیروت، قودس، لوبنان، حیجاز، یمہن، تہحسا۔

لہتہموروپا“ ولایہ تہکانی فلاخ، بغداد (رؤمانیا)، سیلستریا، و دین، نیش (بولغاریا)، سیرب، بوسنہ، ہرسک، چیا ی رەش، تہلبانیا، یانیا، سہلانیک، جزیرہ کانی کریت، رودس، قوبروس، مدلی، ساقس، بتمس... ہتد لہتہفریقا“ میسر، سودان، تہرابلوسی غہرب، بہنغازی، تونس^{۵۱}

عبدولعہمید وہ کو بہلینتی دابو دہستوری بلاوکر دہوہ ((مہجلیسی مہبعوسان)) لہتازاری ۱۸۷۷ دا کو بےوہ۔ مہبعوسہ کان لہروی نہتہوہوہ: تورک، عہرہب، سریانی، تہرمہنی، تہلبانی، یونانی، بولغاری، بؤسنی، سلاقی، سری، فلاخی، فارس، کوردو، لہروی دینہوہ موسولمانی سوننی، شیعی، وہابی و، مہسیحی ثورتودوکس، نہستوری، مارونی، ملکی، لاتینی، یہعقوبی، ٹینجیلی، ہمروہا جو، دروزو نہسیریان تی دابو۔^{۵۲} نہ دہستورو نہ مہجلیس وانہبون وہ کو لیبالہکانی عوسمانی، بہتایبہتی مدحت پاشا، تہیان ریسست۔ چونکہ عبدولعہمید ہمر لہسمرہ تاوہ بہنیازی پیلانگیتران مہرجہ کانی نازاد یخوازہ کانی سملاندبو، بو ہل

ئەگەر دەسكۆتەكانىيان لى بىسنىتتەمۇ. بەلام ۋەكۆ يەكەمىن تەجروپى دەستورى دىموكراتى لەڭزىانى دەولەتى عوسمانىدا، كارىكى مېڭىۋىيى گىرنگىبو. يەكەمىن جارىبو نۆتىنەرانى ئەمۇ ھەمۇ نەتەمۇ، زمان، رەگىز، دىن، مەزەبە جىاوازانە پىنكەمۇ كۆپىنەمۇ، لەكاروبارى دەولەت بدۆين. باسى گېرگرفتو ناتەواۋىيەكانى بىكەمۇ، بۆ دۆزىنەمۇ چارە بىگەرتىن.

عەبدولخەمىد جەنگى روسى- عوسمانى (۱۸۷۷) كىردە بەھانىمى ھەلۋەشاندەمۇ مەجلىس لەكارخستى دەستور. رىڭكى ((ھوكىمى ئىستېدادى)) گىرتەمۇ. كەوتە لەناۋېردى راونانى ئازادىخوزان. داۋدەزگى جاسوسى بەھىزى بۆ سىركوت كىردى نەيەرەكانى دامىزانىد. ھەمۇ جۆرە ئازادىيەكى چ ۋەكۆ تاك لەھاولاتىيان ((رەبىيەت))، چ ۋەكۆ كۆمەل لەگەلانى عوسمانى زەوت كىردە. لەئەنجامى جەنگى سەپاندى پەيمانى بىرلەيدى (۱۸۷۸)، دەولەتى عوسمانى لەئەمورپا: رۆمانىيا، بولغارىيا، بۆسنە، ھەرسك، چىاي رەش، سىرب، قوبروس، لەئاسىياش: ئەمەدەھان، باتوم، قارسى لەدەسدا. داۋىيى تىرىش تونىس، مىسر، سودانى لى داۋرا. شىخ عوبەيدوللا لەھەلەسەنگاندەكىدا بەھەلە نەچوبۇ ئەمۇ دەولەتە تا ئەھات لەھەلەشان نىزىك ئەمۇ.

عەبدولخەمىد بەھىچ جۆرى ئامادە نەمۇ لەگەل چاكەخوزانى عوسمانى بسازى. بەلكو تائەھات ترسو تۆقاندنى زىاتر ئەكردو، ھەر نىشانەيەكى ئازادى ئەدى كۆپىرى نەكردەمۇ. ھەمۇخواستىكى دىموكراتى ئازادىخوزانى تىركو، ھەمۇ خواستىكى ئازادى دىنىي گەلانى ناموسولمانو، ھەمۇ خواستىكى ئازادى نەتەمۇيى گەلانى نەتوركى، بەمەترىيەكى گەمۇرە داۋنا بۆ سىر دەسەلاتى خۆى پايەكانى دەولەت. جامىيەى ئىسلامى ((پان- ئىسلامىزم))ى كىردىبە بىنچىنەى سىياسەتى نىزىك خستەمۇ گەلانى موسولمانى كوردو غەمەبە ئەلبان. ھەر بۆ راکىشانى ئىلەكانى كوردو، بەكارھىنەيان بۆ سىركوت كىردى ھەلگەپانەمۇ ناۋەمۇ، شەر لەدەرەمۇ سىنور دۆى روسىا ئىران بەھەزارانى لەپىزى ((ھەمىدىيە سۈرى ئالايلرى))دا سازدا.

ئەگەرچى ھەمۇ گەلانى عوسمانى لەڭزىر بارى زۆردارى عەبدولخەمىد توشى كۆپىرەمۇ بوبون، بەلام نەتەمۇ ئەمەنى لەھەموان پىر توشى مەينەتى كوشتى بەكۆمەلۇ، دەرەمەرى بون.

ئازادىخوزانى عوسمانى، كە لەمىتۇدا بەلاۋانى تىرك ((ژون تىرك)) ناسراون، كەوتنە شىۋەى جۆراۋجۆرى خەبات، لەوانە دروست كىردى رىڭخەراى نەپىنى، بۆلا كىردەمۇ كۆقارو رۆژنامە لەدەرەمۇ ولات، بۆ گىپانەمۇ دەستور. لەم

خباته‌دا جگه له‌ئازاد یغوازانى تورک، تیکۆشه‌رانى کورد، ئه‌رمه‌نى، عه‌ره‌ب، ئه‌لبانى... به‌شداربون، ته‌نانه‌ت دو له‌دامه‌ز ئیسه‌رانى ((ئیتحاد و ته‌ره‌قى))، ئیسه‌حاق سکو‌تى و عه‌بدو‌للا جهوده‌ت، کورد بون.^{۵۲}

عه‌بدو‌لعه‌مید به‌خۆشى ملى بۆ هیچ جوړه گۆرانیکى دیموکراتى نه‌دا، تا سه‌ره‌نجام ئه‌فسه‌رانى حیزبى نه‌یتى ((ئیتحاد و ته‌ره‌قى)) به‌جولانیکی سوپایی له ژیر ناوی ((ئینقلابی عوسمانی)) دا ناچاران کرد ده‌ستور بگێرێته‌وه‌و، رێگه‌ی هه‌لبژاردنى مه‌جلیسى مه‌بعوسان ب‌دا ته‌وه‌ (۱۹۰۸).

کیشى جیاوازی دینیى، جیاوازی مه‌زه‌بى، جیاوازی نه‌ته‌وه‌یى له‌وانه بو که‌قبواره‌ی ئیمپراتۆری عوسمانییان کلۆر کردبو. هه‌مو ئه‌وانه‌ی ره‌گه‌ز، زمان، نه‌ته‌وه‌، دین، مه‌زه‌بیان جیاوازیو چاره‌پێی ئه‌وه‌ بون له‌ژێر سییه‌رى ئینقیلاب‌دا به‌مه‌افه‌کانى خۆیان بگه‌ن. چه‌وسانه‌وه‌یان له‌سه‌ر هه‌ل بگێرێو، وه‌کو یه‌ك که‌لک له‌مافى هارلاتى بونى عوسمانى وه‌ربگرن. به‌هیوا بون سه‌رده‌مه‌ى نوێ رێخۆش بکا بۆ چاره‌سه‌رکردنى دیموکراتییانه‌ی کیشى جیاوازی نه‌ته‌وه‌یى، دینیى، مه‌زه‌بى. هه‌مو ئه‌وانه به‌خۆکه‌وتن “رۆژنامه‌و گۆڤاریان به‌زمانى خۆیان چاپ کرد، رێکخه‌راوى سیاسى و کۆمه‌لایه‌تى و فه‌ره‌ه‌نگییان پێك هێنا، خۆتندنگایان به‌زمانى خۆیان کرده‌وه‌، خۆیان ئاماده‌ کرد بۆ به‌شداربون له‌هه‌لبژاردنو له‌زمانى سیاسى ده‌وله‌ت‌دا.

((مه‌جلیسى مه‌بعوسان)) که‌ته‌بو نوێنه‌رى دانیه‌شتوانى ده‌وله‌تى عوسمانى بو، پاش هه‌لبژاردنى کۆیه‌وه‌، له‌ئه‌نجامى ده‌س تێه‌وه‌ردانى ئیتیه‌حادیه‌کان‌دا، تا نه‌ندازه‌یه‌کى زۆر مافى گه‌لانى نه‌ تورک و نه‌ موسلمان خورابو.

ژماره‌ی هه‌مو مه‌بعوسه‌کان ۲۶۰ نوێنه‌ر بو:

له‌په‌رى نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌وه‌ پێکهاتبو له‌

۱۱۹ تورک

۷۲ عه‌ره‌ب

۲۳ یۆنانى

۱۵ ئه‌لبانى

۱۰ ئه‌رمه‌نى

۸ کورد

۴ جو

۴ بولغار

۳ سرب

۲ فلاخ

له‌روی دینییه‌وه پێکهاتبۆله

٢١٤ موسولمان

٤٢ مه‌سیحی، هه‌مویان رۆمی ئورتودوکس و ئهرمه‌نی بون جگه‌له ١

کاسۆلیک

٤ جو^{٥٤}

دیاره ئهم نوێنه‌رایه‌تییه له‌گه‌ڵ که‌می و زۆری نه‌توه‌وه دین و مه‌زه‌به جیاوازه‌کانی گه‌لانی عوسمانی دا نه‌هه‌وگوجا. سه‌رانی ئیتیحه‌ادی هه‌ولیان دا بۆ زۆرایه‌تییه‌کی تورکی موسولمان بۆ خۆیان له‌ناو مه‌جلیس دا دا‌بین بکه‌ن، به‌جۆریکی وه‌ها هه‌رچییه‌کیان بۆی بپوێنن.

هه‌ر زو نیازی ئیتیحه‌ادییه‌کان بۆ هه‌موان ده‌رکه‌ت. ئهو ده‌سکه‌وته دیوکراتیانه‌ی گه‌لانی زۆری‌تکراو به‌ده‌ستیان هێنا بۆ، لێیان سه‌ندنه‌وه. ئهو گروپ و دامه‌زراو ریڤه‌خه‌راوه سیاسی و که‌مه‌لایه‌تی و فه‌ره‌نگیانه‌ی له‌سه‌ر بنه‌چینه‌ی هاو‌نه‌توه‌یی و هاو‌دینی دمه‌زرا بون قه‌ده‌غه‌ کران. ئهو گۆڤارو رۆژنامه‌نه‌ی به‌زمانی نه‌تورکی ده‌ره‌هه‌چوو، ئهو خۆینه‌نگیانه‌ی به‌زمانی نه‌تورکی کرابونه‌وه داخه‌ران. زۆر له‌به‌ر په‌رسه‌کانی ئهو چالاکیانه‌ درانه‌ دا‌ه‌گا. له‌ناو ئه‌وانه‌دا ((کورد ته‌عالی و ته‌رقی جمعیته‌ی)) و ئۆرگانه‌کانی ((هه‌فته‌نامه‌ی کوردی-تورکی: کورد ته‌عالی و ته‌رقی غه‌زته‌سی)) و، گۆڤاری ((کوردستان)) و، ئهو خۆینه‌نگایه‌ی بۆ مه‌ندالانی کورد کرابه‌وه، قه‌ده‌غه‌کران. دۆخی گه‌له‌کانی ته‌ریش له‌ه‌ی کورد باشت نه‌بو.

سه‌رانی ئیتیحه‌ادی به‌نامه‌یه‌کی دیوکراتییه‌ی نه‌بو بۆ چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌ی جیاوازی دینی و جیاوازی نه‌توه‌یی. ناوه‌ڕۆکی به‌نامه‌که‌یان ((تورکاندن)) ی هه‌مو گه‌لانی عوسمانی بو.

له‌لایه‌ک به‌ندوباوێ ((جامیعه‌ی عوسمانی)) یان نه‌هه‌تییه‌ کایه‌وه، که‌به‌و پێیه ئه‌بو هه‌مو هاو‌لاتیه‌کی عوسمانی بۆ گۆی دا‌نه‌ زمان، ره‌گه‌ز، دین، نه‌توه‌ له‌سه‌ر بنه‌چینه‌ی دۆسۆزی سیاسی بۆ ده‌وله‌تی عوسمانی، هه‌مو مافه‌کانی هاو‌لاتی بونی عوسمانی هه‌بو، له‌به‌رامه‌به‌ر ئه‌وه‌ش دا ئه‌بێ هه‌مو فه‌رمانه‌کانی هاو‌لاتی بون به‌جێ بێت. ئه‌مه ئه‌ی ته‌وانی هه‌مو گه‌لانی عوسمانی کۆبکاته‌وه، له‌گه‌ڵ قازانجی گه‌له نه‌تورک، نه‌ موسلمانه‌کانیش نه‌هه‌وگوجا. هه‌رچه‌نده که‌سان هه‌بون به‌راسته‌ی باوه‌ڕیان به‌م سیاسه‌ته هه‌بو، به‌دۆسۆزییه‌وه کاریان بۆ چه‌سپاندنی ئه‌کرد، به‌لام سه‌رانی ((تورک او‌جاقی)) ئه‌مه‌یان بۆ ته‌فه‌رده‌انی خه‌لکی نه‌تورک، نه‌ موسلمان به‌کار ته‌هه‌تا.

له‌لایه‌کی‌تره‌وه به‌ندوباری ((جامیعی ئیسلامی)) یان بلاو نه‌کرده‌وه، که‌ئه‌ویش له‌لایه‌که‌وه بۆ ته‌فره‌دانی گهلانی موسلمانانی نه‌تورکی ژێرده‌ستی عوسمانی بو، بۆ ئه‌وه‌ی به‌بیانی دۆستۆزی بۆ ده‌وله‌تی ئیسلام (ده‌وله‌تی تورک) و، خه‌لیفه‌ی ئیسلام (سولتان) و، مه‌ترسی نفۆزی ده‌وله‌تانی مسیحی ئه‌وروپا، له‌خواسته نه‌ته‌وه‌یه‌کانی خۆیان دور‌بخه‌نوه. له‌لایه‌کی‌تره‌وه بۆ په‌ڕه‌پێدانی نفۆزی ده‌وله‌تی تورک بو له‌ناو موسلمانانی ده‌ره‌وه‌ی سنۆری عوسمانی که له‌و سه‌رده‌مه‌دا هه‌ندیک‌کی که‌وت‌بوه ژێرده‌ستی ده‌وله‌تانی ئه‌وروپی -مسیحییه‌وه.

له‌پاڵ ئه‌وانه‌دا به‌گه‌رمی په‌ڕپاگه‌نده‌یان بۆ با‌وه‌ڕی ((پان-تۆرانیزم)) نه‌کرد، به‌و مه‌عنایه‌ی هه‌مو ئه‌و گهلانه‌ی ها‌وه‌رگه‌زی تۆرک له‌وله‌ته‌کانی ده‌ره‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی تورکیا، ئه‌بێ یه‌ک به‌گه‌رنه‌وه، رابردۆی په‌ڕپاگه‌ری و شانازی خۆیان بژێرنه‌وه.

سه‌رانی ئیتی‌حاده‌ ته‌ره‌قی هه‌ر یه‌کێ له‌م به‌ندو با‌وانه‌ی بۆ مه‌به‌ستیک‌ی دیاری کراو بلا‌وه‌کرده‌وه. دیاره ئه‌م با‌وه‌ڕانه نه‌ک هه‌ر له‌گه‌ڵ یه‌ک‌تری ناسازو ناکۆک بون، به‌لکه‌و ئه‌بونه‌ هۆی هه‌له‌وه‌شاندنی یه‌کی‌تی گهلانی عوسمانی و، خۆلقانندی به‌دگومانی له‌یه‌ک‌تری، نه‌مانی دۆستۆزی بۆ ده‌وله‌ت. ((جامیعی ئیسلامی)) گه‌له نه‌ موسلمانانه‌کانی ئه‌وروژاندو، ((پان-تۆرانیزم)) گه‌له نه‌ تورکه‌کانی در‌دو‌نگ نه‌کرد. به‌لام سه‌رانی ئیتی‌حاده‌ی له‌میژ بو له‌په‌یجۆری بیری ((پیکه‌تیانی زۆرداره‌کیی ته‌بابی نه‌ته‌وه‌یی و دینی)) دانیه‌شتوانی ده‌وله‌تی عوسمانی دا بون. لایان وابو هۆی دواکه‌وتنی تورک، تیشکانی له‌هه‌مو جه‌نگه‌کان دا، له‌ده‌سه‌ی دانی یه‌ک له‌ده‌وایه‌کی ئه‌رزه‌کانی له‌بالقازو قافقاز، جیا‌وازی نه‌ته‌وه‌یی و دینییه.

له‌مانگی ئابی ۱۹۰۹دا ((مه‌جلیسی مه‌بعوسان)) که له‌ژێر ده‌سه‌لاتی ئیتی‌حاده‌یه‌کان دا بو، ماده‌ی ۴ ده‌ستۆری به‌جۆرێک ده‌سکاری کرد "مافی دامه‌زراندنی ئه‌نجومه‌نی له‌سه‌ر بنچینه‌ی نه‌ته‌وه‌ی دین له‌خه‌ڵک سه‌نده‌وه. بۆ ئه‌وه‌ی ها‌وله‌تیه‌کی عوسمانی که‌لکی له‌مافه‌ سه‌لیت‌را‌وه‌کانی ناو ده‌ستور وه‌رگرتایه ئه‌بو خۆی به‌تورک دانی. ئه‌وه‌ش له‌گه‌ڵ در‌وشمه‌کانی ((ئینقیلاب)) دا، ((هوریه‌ت، عداله‌ت، مساوات)) نه‌ته‌گه‌واو، پێچ‌مانه‌ی گه‌ته‌ کو‌نه‌کانی سه‌رانی ((ئیتی‌حاده‌ ته‌ره‌قی)) بوو سه‌باره‌ت به‌مافی وه‌کیه‌کی موسوڵمانو ناموسوڵمانو، تورک و ناتورک. سه‌رانی ئیتی‌حاده‌ی ئه‌یان ویست به‌زۆر هه‌مو نه‌ته‌وه‌ نه‌تورکه‌کان له‌بۆ‌ته‌ی نه‌ ته‌وه‌یی تورک دا بژێرنه‌وه. ئه‌مه‌ش له‌ناو ده‌وله‌تیک‌ی فره‌ نه‌ته‌وه، فره‌ دین، فره‌ مه‌زه‌بی وه‌کو ئیمپه‌راتۆری فراوانی عوسمانی دا ئه‌بوه هۆی هه‌له‌وه‌شانو له‌یه‌ک ترازان. له‌دۆستۆزی سیاسی نه‌ته‌وه نه‌ تورک، گه‌له نه‌ موسوڵمانه‌کانی که‌م

نه كړده وه، همدروه كو لسمرده می جهنگدا، بو بههژی هاوکاری عهرو ب له گهل
نیتینگلیزو هاوکاری نمرمنو ناسوری له گهل روس.

نمرمنیه کان لسمرده می عهبدولخه میدا به گهرمی پشتیوانیان له تیکوشانی
نیتیهادیه کان کرد. که ((نیتقیلابی عوسمانی)) ۲ سرکومت (۱۹۰۸)، به هیوا بون
نموانیش له ژیرباری چوسانه می دینی و زورلینکرانی نتموه می ده ریتم،
به لام ((نیتقیلاب)) هیچ کام له نواته نتموه می و دینییه کانی گله ژیرده سته کانی
تورکی نه هینایه دی. چوسانه می نمرمنی، بگره هندی جار کوشتاری به کومه ل،
همر بهر ده وام بو، بی نموهی کار به ده ستانی تورک ههنگای کاریگرو راسته قینه
بنین بچاره سهر کردنی.

مدینه تی گهل نمرمنی کموت بوه سهر زمانی هه مو سهرانی ده ولتمانی
نموروی. روسیا دهس پیشکهری کرد، پرژه یه کی بو چا کردنی هه لومهرجی ژانی
نمرمنیه کان له ۶ ولایه تی تورکی دا، که زورایه تی دانیشتوانی کورد بون، داناو
داوای جیه جی کردنی له بایعالی کرد. نه گهرچی کار به ده ستانی تورک به میانوی
نموهی خمریکی دانای پرژه ی چا کردنی دژی هه مو ولایه ته کانی تورکیان،
ریستیان ته گمره له مکاره بدن، له مانیش بژنموهی پیوه ندی باشی له گهل تورک
تیک نه چی نه یویست هاویشی بکا، به لام سهره نجام سهرانی ده ولتمانی نموروی
هه مو به یه ک ده نگ داوایان له بایعالی کرد، هه لومهرجی نمرمنیه کان له ۶
ولایه تی نمرمنی نشینی رژه لاتی دا باش بکات. بایعالی له ژیرگوشاری
ده ولتمانی نموروی دا له شوباتی ۱۹۱۴ دا به ناچاری ملی بو جیه جی کردنی نهم
خواستهدا. به پیتی نمو پرژه یه نه بو "نمرمنیه کان نازادی به کارهینانی زمانی
نمرمنیان له خویندن گاکانی خوینو له داد گاکان دا هه بی، نالا هه میدیه کان، که
له هوزه کانی کورد پیک هاتبون، چک بکرتن، نمرمنیه کانیش وه کو تورک مافی
به شداریان له ده زگاکانی ده ولتمدا (له وانه پولیس و ژاندارمری) هه بی. بو
چاودیری جیه جی کردنی نهم پرژه یه دو پیشکنمری بیتگانه، یه کینکی هولمندی
به ناوی ریستینک و یه کینکی نمریجی به ناوی (هوف) وه، چونه ناوچه کمو، کموتنه
کار بو جیه جی کردنی.

سهر کرده نیتیهادیه کان پیتان وابو هه لگهرسانی جهنگ، هه لیک لباره بو
جیه جی کردنی بو چونه تایه تییه کانی خوین له ممر پیکهینانی ته بایی دینی و
نتموه می له تورکیا، بو نموهی دین و نتموه جیاوازه کان به یه کتری له ناو بهن.
به هه لگهرسانی جهنگ و، داوی تر به شداری تورک له پال ده ولتمانی ناوهدا،
حکومه تی تورک له گفته کانی خوی له ممر جوړی ره تار کردن له گهل

مەسیحییەکانی ژێر دەستی عوسمانی ژێوان بوو، هەردو پشکنەری بیگانەیی دەکردو، ئەریشوینانەیی بۆچاککردنی هەلومەرجی ژبانی ئەرەبیەکان دانرابو، هەموو هەلەوانەبوو، بەلکو هەلەوێ دا رق و نەرەزایی کورد لەناوچەکەدا بەگێژ مەسیحییەکاندا بکا.

هەروەها مافی کاپیتولاسیون، کەبۆبو بەکۆتیککی گران لەپێنی سەرەخۆیی تورکیادا، ئەریشی هەلەوانەبوو.

سەرکردایەتی تورک، هەروەکو هێزی مرۆیی هەموو موسوڵمانەکانی ناو ئیمپراتۆری عوسمانی سازدا بۆ جەنگ، هێزی مەسیحییەکانیشی سازدا. کۆتە سەربازگیری لەناو مەسیحییەکانداو، بەهەزارانی لەئەرمەنی و ئاسوریەکانی کردە سەرباز لەریزی ئۆردوی تورکدا.

٢/٢ قەتلوعامی مەسیحی (١٩١٥)

لەسەرەتای دەس پێکردنی جەنگدا، قەیسەری روسیا لەبانگەوازییەکا داوای لەمەسیحییەکانی ناو دەوڵەتی عوسمانی کرد دژی دەسەلاتی تورک رابەرێو، هاوکاری سوپایی روسی بکەن بەرامبەر بەلێنی ئازادی و سەرەخۆیی دواي بردنەوی جەنگ. هەم سەرۆکی کەنیسەیی ئەرەبیەکان بەدەنگ نەم بانگەوێ چو^٧ هەم مارشیمونو، داوایان لەگەلەکانی خۆیان کرد هاوکاری سوپای روسی بکەن. بەسەدان سەربازی ئەرەمی و ئاسوری بەکۆمەڵو بەتاک ریزەکانی ئۆردوی تورکیان بەجێهێشتو چونە پالێ هێزەکانی روسیو، وەکو شەپکەر، رێبەر، چاوساغ... هاوکاری روسەکانیان ئەکردو رینگەیی داگیرکردنی ئەرزی عوسمانییان پیشان ئەدان. سەرانی ئیتیحادو تەرەقی، لەکۆنەوێ خۆیان لەبەهانیە بون لەمەسیحییەکان. پەلپیان پێنەگرتن. ئەیان وێست بیانویەک بەدۆزنەوێ بۆ لەناو بردنیان. تیشکانی سەختی سوپاییان لەقافقاز، باشتەین بەهانیەبو بۆ پەلپ گرتن بەمەسیحییەکان، بەتایبەتی بەئەرەمی و ئاسوری. ئۆبالی ئەر تیشکانەیان لەئەستۆی ئەر توندکرد. کۆتە قەتلوعامیان. سەرکردە شۆقینییەکانی تورک توانییان هەستی دینی کورد بورۆژێنو، ئاکۆکی دینی ئەر گەلی موسوڵمانی کوردو مەسیحییەکان تیژ بکەنو، سەرەنجام بەریان بەدەنە گیانی یەکتەری بۆ ئەرەیی بەکۆشتنی یەکتەریو خەریکیان بکەنو، دۆژنایەتیەکی لەچارەکردن نەهاتوی ئەرۆیان لەناو دروست بکەن، کەتێر نەپەرژێنە سەر ئەرەیی کەلک لەهەلکۆتنی هەلی جەنگ وەرەگرن بەرامبەر دۆژنەیی هاوبەشیان، کەدەسەلاتی تورکی بو. دواي تەریش کۆتە راگۆژانی بەکۆمەڵی هەردو نەتەرە ئەرۆیەکانی خۆرەلاتەرە بۆ ناوێوێ تورکیا. سەرەتا ئەرەمی بەبیانوی ((خیانەتی نیشتمانی)) و دەس تیکەلۆکردنەوێ لەگەل

روسیای دوزمنی تورکو، دای ثمان نینجا کورد بهیانیوی شهوی ولایته کهیان بههوی پیشهروی روسوه، بۆته مهیدانی جهنگ. تورک لهسالانی ۱۹۱۴ تا ۱۹۱۸ بهقسهی نیکیستین، لهو ناچانهوه ۷۰۰ ههزار کوردیان بهنیازی گۆزینی نهتهوایهتیان بهکۆمهله راگۆزرا، زۆریان فهوتان.^۸

۲/۳ ناسورییهکانی ههکاری

هیشتا ئیمپراتۆری عوسمانی نهچوبوه مهیدانی جهنگهوه، کاربهدهستانی تورکیا لهو مهترسییهیان ههبو، که ناسورییهکان لهو جهنگهده بهلای روسیادا دابشکینن. له ۲۲ی ئابدا حاکمی وان، لهسهر داوای حکومهتهکهی خۆی، بنیامین مارشیمونی بۆ گفتوگۆ بۆ وان بانگ کرد. لهه گفتوگۆیهده حاکمی وان داوای لهمارشیمون کرد پشتیوانی لهروسیا نهکاتو، بهدگۆزی بۆ تورکیا بیتیتهوه، بهرامبهه بههوش بهلێنی پی دا، ناسورییهکان چهکدار بکهنو، رنگهیان بهدن لهخوێندنگانانی خۆیاندا بهزمانی خۆیان بخوێنن. ههندی دیاریشی دایه. مارشیمون هیچ گفتیکی دیاری کراری نهده بهکاربهدهستانی تورک. مارشیمون لهگهڕانهوهده بهنامه ئاگاداری سهرازی میلهتهکهی خۆی کرد کهپاریزگاری هیتنی بکهنو، فرمانهکانی حکومهتی تورک جێبهجێ بکهن.

بهشداربونی تورک لهجهنگهده، بانگی جیهاده دژی کافرانو، راپینچانی لاوانی هههوه گهلانی موسولمانو مسیحی عوسمانی بۆ سهربازی بهناوی سازدانی گشتیهوه، دای تر تیشکانی سهختی ئۆردوی تورک لهبهردهمی سپای روسیادا لهقافازو نازربایجانو، ههلاتنی بهکۆمهلهی سهربازه مسیحیهکان لهپری ئۆردوی تورکو، خوێ کردنی ئاگری بۆ ئامانی ناکۆکی دینی مسیحی-ئیسلامی لهلایهن سههرکردایهتی تورکییهوه، ناسورییهکانیشی لهشهرتیکی خوێناوییهوه گلانه. قهتلوعامی نهمهتی، بوو بهبهشیکی سیاسهتی جهنگی تورک. ناسورییهکان، وهکو گهلێکی مسیحی نزیککی روداوکان نهیان نهتوانی خۆیان لهو گهردهلوله بهپاریزن، گێچهلی تورکی ئهوانیشی گرتوه. کاربهدهستانی تورک هانی موسولمانهکانیان نهده دهسدرێتیان بکهنه سهه. دهیان ئاوابی ناسوری نشینی ههکاری پاش تالان کردن، سوتینران. سههه ناسوری، بۆ شهوی هیچ تاوانیکیان کردبێ کوژران.

سوپای روسی سهروی خۆرئاوای ئێرانی گرتبو، کهوتبوو پیشهروی لهکوردستاندا، گهیشتهوه وانو، تا تههات لهمهلهبهندی ژبانی ناسورییهکان نزیکتر نهبوهوه. لهنیوان کاربهدهستانی روسو مارشیمونو سهرازی تری ناسوری ئاشنایهتی دێینه ههبو. لهماوهی ههلهگێرسانی جهنگهده، جگه لهبانگهوازی

ناشکرای قهیسەر بۆ گهلانی مسیحی ژێردهستی تورک که داوای شۆرش و راپهرینی لى ته کردن، کاربه دهستانی روسی خهریکی پتوهندی بهردهوام بون له گهل مزنهکانی ناسوری. ههستی دینیان نهزواندن، دژی تورک هانیان نه دانو، هولیان نه دا رایان بکیشن بۆ هاوکاری یارمهتی دانى سوپای روسی. چه ند نامهیهکیان بۆ ئهو مههسته بۆ خودی مارشیمون نوی. له نامهیه کدا بۆیان نوی بو که ئهوان بۆ رزگارکردنی ناسوری لهزولمى عوسمانی هاتونو، داوایان لى کردبو ئهویش چاره نوی خۆی به هاوپهیمانه کانه بههستی.

له ۱۲ ئازاری ۱۹۱۵ دا مزنهکانی ئیله ناسورییهکان، به سهروکایهتی پێشهوای دینیان، مارشیمون، کوپونهوه بۆ دیاری کردنی ههلوێستیان له لایه نهکانی جهنگ، بهتایهتی له تورکیا و روسیا. به شدارانى ئهم کوپونهویه دو بۆچونی جیاوازیان ههبو "یه کینکیان پتی له سهرونهوه دانه گرت که دژی دهسهلاتی تورک راپهرن، به ههمو تواناوه هاوکاری سوپای روسی بکهو، ئهو ههله بقۆزنهوه بۆ رزگارکردنی نیشتمانیهکیان، دامهزراندنی دهولتهتی تایبهتی خۆیان به یارمهتی روسیا و هاوپهیمانهکانی. ئهو تریان لای و بو، تورک له بیانهو لییان، له سهرو ئهو ههرچی گێچه لیکیان پتی بکهن، ئهوی ئهوان دان به خۆیان دا بگرن، ئهو شهڕه دا بۆ لایهن رابهوستان بۆ ئهو هیچ به لگهیهک نه دهو به دهس تورکهوه، بیکا به بیانیوی له ناو بردنی به کو مه لۆ ده رکردنی گشتییان له نیشتمانی دێرینهی خۆیان.

زۆرایهتی سه رانی ناسورییهکان، له ناو ئهوان دا مارشیمون خۆی، بۆ چونی یه که میان به رینگهی رزگاری سه رکهتتی گهلی ناسوری ئه زانی. ئهم بۆچونه دور نه بون له کارتێکرانی روداوهکانی ئهو ماوه یه ی ناچه کهو، که له که بونی داخی چه ند قهرنی چهوسانهوی قورسی دینی و زۆر لیکرانی سهختی ته ته وه یی له ژێر سایه ی دهسهلاتی عوسمانی دا. شکانی تورکو پێشهرو سوپای روسی و، نزیک کهوتنه وه یان له ناوچهکانی ئهوان، هیوایهکی زۆری له لاه دروست کردبون. ته جرویهکانی پێشویان له گهل کاربه دهستانی تورک، ته نانهت هی سه رده می چه ند سال پێشوتری (ئینقیلاب)، هیچیان جینگهی دلخۆشی و مایه ی هیوا هه لچن نه بون. به لکو هه موی یه که له یه که تال ترو هۆی ناو می دی بون. مارشیمون و سه رانی تری ناسوری له کیشانی هێزهکانی خۆیان دا توشی چهوت- هه لسه نگاندن بون "جۆری پهروهرده کردنی جهنگی نازیانه ی پیاوهکانی ئیلهکانیان، هه لکهوتی جوگرافی شوێنه که یان، سهروشتی دژواری مه لبه نه ده که یان، با وه ری پتهو به هاوپهیمانه دینییهکان... وای لى کردبون توانای روکهشی خۆیان له توانای راسته قینه ی خۆیان زیاتر دا بنێتن. نه مرود، خاوهنی بۆچونی بیلایهنی، خزمایهتی نزیکهی له گهل

مارشیمون دادی نه‌دا، بیروپا نه‌گوڤاوه‌کانی له‌گه‌ل بۆچونی زۆرایه‌تی سه‌رانی
گه‌له‌که‌ی بوته‌ مایه‌ی تیاچونی سه‌ری. هاونه‌مه‌وه‌کانی خۆی له‌نرخ‌ی ده‌ربرینی
بیروپا‌کانی‌دا له‌شیرین خودا سه‌رییان بری.^{١١}

مارشیمون، بنیامین، پێشه‌وای دینی گه‌لی ناسوری له‌قوچانس، باره‌گای
پیرۆزی نه‌ستوریه‌کان، هه‌مان کاری هه‌لبژارد که‌شه‌ریف حسێن کۆری عه‌لی،
له‌مه‌که‌که، باره‌گای پیرۆزی موسوڵمانه‌کانی دنیا دوایی‌تر کردی.

مارشیمون، دوای ئەم کۆبونه‌ویه‌ هێزه‌کانی خۆی سازدا، شۆڕشی دژی تورک
راگه‌یاندا. نامه‌ی بۆ کاربه‌ده‌ستانی تورک نویسی، که‌ئێتر نه‌وان پتوه‌ندی سیاسیی
خۆیان له‌گه‌ل حکومه‌تی تورک نه‌برن. نامه‌ی بۆ کاربه‌ده‌ستانی روسیاش نارد، که
گه‌له‌که‌ی ته‌ویش شان به‌شانی هێزه‌کانی روسیاو ده‌وله‌تانی هاو‌به‌یانی هاو‌به‌شی
جه‌نگ نه‌ین دژی تورک، به‌هیوای ته‌وه‌ی به‌ناما‌جه‌کانی خۆیان له‌پێکه‌یتانی
ده‌وله‌تی ناسوری‌دا بگه‌ن.

له‌مانگه‌کانی‌نازار، نیسان، مایسو حوزه‌یران‌دا شه‌ری خۆنه‌وای له‌نیوان
چه‌ک‌دارانی ناسوری هێزه‌کانی تورک به‌هاو‌کاری له‌گه‌ل ئێله‌کانی کوردا، قه‌وما.
سیتو ئاغای ئوره‌ماری ئیسماعیل ئاغای ته‌رتوشی به‌شداری کاریگه‌ریان کرد
له‌په‌لاماردانی ناوچه‌کانی جیلو، باز، تیاری ژورو.^{١٢} ته‌رازوی هێزه‌کانی هه‌ردولا
نایه‌رامبه‌رییه‌کی گه‌وره‌ی تی‌دا‌بو. هێزه‌کانی ئۆردوی تورک، پشت ته‌ستور
به‌هۆزه‌کانی کورد، له‌هه‌مو لایه‌که‌وه‌ گوشاریان بۆ سه‌ر ناوچه‌ی ناسورییه‌کان
زیاتر نه‌کرد. نه‌گه‌رچی مه‌له‌به‌ندی ژبانی ناسورییه‌کان سه‌ختو شاخاوی‌بو، به‌لام
ناوچه‌یه‌کی ته‌سک‌بو، له‌هه‌مو لایه‌که‌وه‌ به‌ده‌وژمن ده‌وری درابو. مارشیمون چه‌ند
جاری‌دا داوای یارمه‌تی له‌سه‌رکرده‌کانی سوپای روس کرد به‌ده‌نگیانه‌وه‌ بچن، به‌لام
بێ هوده‌بو. مارشیمون خۆی دو جار چو بۆ سه‌ردانی کاربه‌ده‌ستانی روسی، بۆ
ته‌وه‌ی پشتیوانییان به‌ده‌س به‌یتنی‌و، یارمه‌تییه‌کی ته‌وتۆی بده‌ن له‌ناوچه‌کانی
خۆیان‌دا به‌توانن بیه‌ننه‌وه‌، درێژه‌به‌ به‌ره‌نگاریی بده‌ن.

جاری یه‌که‌م، له‌ ٢٨ حوزه‌یرانی ١٩١٥‌دا به‌ره‌و وره‌ی که‌وته‌ ری، له‌سه‌ره‌تای
ته‌موزدا گه‌یشه‌ته‌ ته‌وی. نه‌گه‌رچی کاربه‌ده‌ستانی روسی گه‌شتی هه‌مو جوژه
یارمه‌تییه‌کیان پێ‌داو، ده‌سته‌یه‌که‌ سه‌ربازی روسی و هه‌ندێک ته‌ه‌نگو ته‌فاقی
جه‌نگیانی له‌گه‌ل نارد بۆ قوچانس، به‌لام کاریکی ته‌وتۆیان نه‌کرد گوشاری
تورکیان له‌سه‌ر لا‌بجی یا که‌م به‌یتنه‌وه‌.

جاری دوهم، له‌کاتی‌که‌ که‌هێرش‌ی تورک تا ته‌هات توندتر نه‌بو له‌سه‌ریان
به‌جوژی له‌هه‌ندێک شوێن هه‌لیان که‌ندبون. مارشیمون له‌گه‌ل ده‌سته‌یه‌که‌

لەنوێنەرانی گەلی ئاسوری لە ۱۰ی ئابی ۱۹۱۵دا لەریگەیی باشقەلاوە بۆ دیتنی چرنوزوبوف چوێ سەلماس. لەوێشەو مەلیك خوشابەیی ناردە تەوڕێژ بۆ بیینی کەریبەدەستانی روسی. بەلام کەریبەدەستانی روسی لەباتی ئەوێ بەدەنگ گەلی ھاریبەمانی خۆیانەو بچن، یارمەتییان بەدەن ئەو شوێنە ستراتیجییەدا بێننەو، کەئەوێ توانی کار لەپەوتی روداوێکانی جەنگ بکا، بەتایبەتی لەناوچەیی موسلدا، کەچی کەریبەدەستانی روسی نامۆژگاری مارشیمونیان کرد "خۆی، لەبەر سەلامەتی گیانی، لەگەڵ سوپای روسی دا بێنیتەو، ئاسورییەکانیش ھەکاری چۆل بکەن و بکشیئەو بۆ سنوری ئێران."

لەمانگی ئابی ۱۹۱۵وە ئاسورییەکانی ھەکاری لەنیشتمانی ئەتەوێیی خۆیان ھەلکەنران، کۆچی بەکۆمەڵی یەکجارییان دەستی پێ کرد.

روسەکان، وەکو دواوی پێکھاتنە نەینییەکانی نوێنەرانی ئینگلیزو فەرەنسە "سایکس و بیکو، لەگەڵ وەزیری کاروباری دەرەوێ روسیا، سازانوف، دەرێ خست، ھیچ بەرنامەییەکیان نەبو بۆ یارمەتی دانی گەلی ئەرمانی یا ئاسوری بۆ بەدی ھێنانی مافی ئازادی بڕیاردانی چارەنوسی سیاسی و دروست کردنی دەوڵەتی تایبەتی ئەتەوێیی خۆیان، یا تەنانت بۆ جوړی ئەتۆتۆنۆمی. بەلکو سیاسەتی روسی بریتی بو لەبەکارھێنانی ئەم دو گەلە، وەکو دەسکەلایەك، بۆ ئەوێ پلانەکانی خۆی لەداگیرکردنی ئەمری ئێرانی و عوسمانی دا بەدی بھێنێ، بەو شیوێی ژێر بژێر لەگەڵ دەوڵەتانی ھاریبەمانی لەسەری رێك کەوتبو.

۴. روس و ئاسوری

۴/۱ روس و ئاسورییەکانی ورمی

روسیە پێش بینی ھەلگیرسانی جەنگی لەگەڵ تورک ئەکرد، بەکەلک وەرگرتن لەپەیمانی روسی - ئینگلیزی (۱۹۰۷)، لە ۱۹۱۲وە کەوتە دانانی پلانی دەسگرتن بەسەر ناوچەکانی نفوزی خۆی دا بەتایبەتی شوێنە ستراتیجییەکانی دەورووبەری دەریاچەیی ورمی، بۆ ئەو مەبەستەش یەکتێ لە تاکتیکەکانی ناردنی کونسول بۆ ھەمو ناوھەندە گرنگەکان، لەگەڵ ھەریەکتێ لەوانە بەناوی پارێزگارییەو ھێزێکی چەکداریشی لەگەڵ ئەناردن، کە بەکردەو ئەوان ئەوێ دەسەلاتیان لەباتی نوێنەرانی دەسەلاتی لازای ناوھەندی ئێران ئەگرتە دەست.^{۶۴} لەھەر جێگەییەکی دەسەلاتی روسی لێبو، کەریبەدەستی ئێرانی لایەنگری خۆیان لێ داھەنا.

ناوچەیی ورمی یەکیکە لەناوچە تیکەلاوەکانی کوردستان، بەھۆی روداوێکانی چەند سەدەیی دوايیەو گۆرانی بنەرەتی بەسەر ھەلومەرجی دیموگرافی دا ھاتو، لەناوچەکەدا ئازەری، کورد، ئاسوری، کلدانی، ئەرمانی ئەژین. ئاوژن ئوبن،

سەفیری فەرەنسی، لە گەشتنامەکی سالی ۱۹۰۷ی دا بەناو ئێراندا دەرباری ورمی نوسیویتی:

((دەشتی ورمی ۳۵۰ ئاویی تیاوە. کیتی تاقانمی ((بیزوداغ)) دەشتەکه لەدەریاچەکه جیا نەکاتەوه، چیا ی گەورەتر دەوری ئەوی داوه. تەنگەو چەمی ((شەهرچایی)) لەو کێوانەوه هەڵ نەقوڵی. هەموو جینگەیهک ئاوو هەموو جینگەیهک سەوزە...

((... لەداوێنی چیاکاندا، دانیشتوانی ئاوییهکان تورک (زمان) و شیعیان. بەلام لەبەرزاییهکاندا خەلکی گۆندەکان کورد و سوننێن. لەگەڵ ئەوەدا کە ورمی ناوەندی سروشتی ژمارەیهکی زۆری دەستی جیاوازی دینین، بەلام کەمایەتیەکی جینگە سەرخێ ئەرمانی، کلدانی موسولمان بون.

((لەناوشاردا، مسیحییهکان لەدو گەڕەکی ((کوردی شەهر)) و ((مارت مریه)) (میریەمی پیرۆز، ناوی کلیسایەکی کۆنی نەستۆریهکان کە ئێستا ئەو گەڕەکه بەو ناوەوه ناونەن) دانیشتون. لەدەروە ی شار، ژمارە ی ئەرمانییهکان لە ۶۰۰۰ کەس کەمترەو ئە ۳۱ گۆندا بۆلەو نەتەوه، بەلام ژمارە ی کلدانییهکان ئەگاتە ۳۰۰۰ کەس، بەم جۆرە ناوەندی سەرەکی کلدانییهکانی دانیشتوی ئێران، ئەبێ لەم ناوچەیدا دابنری: لەمەزەبه جیاوازه دینییهکان، هیچ کامیان وەکو مسیحییهکانی کلدانی لەگەڵ یەک مشتومرو کێشه یان نیه))

ئەگەرچی ئازەری کورد هەردوکیان بەدین موسولمانن، بەلام ئازەرییهکان شیعیو کوردەکان بەزۆری سوننە بون. بەهۆی سیاسەتی ناوەندی دەوڵەتی ئێرانەوه ناکۆکیەکی نەتەوهیی و ناکۆکیەکی مەزەبی لەنێوان هەردو گەلی ئازەری و کوردا دروست بوو. کەمێشەکی ئەگەرایەوه بۆ چەند سەده ی رابردو، هاتنی سوپای روسی بۆ ئازەریایان و دوا یی تر هەلگیرسانی جەنگی جیهانی ناکۆکیەکی تری لەناوچەکه دا خولقاند کە ناکۆکی دینی مسیحی- موسولمان بو، لەنێوان کورد و ئازەری لەلایەکو ئەرمانی و کلدانی و ئاسوری لەلایەکی ترەوه.

لەسەرەتای سەده ی ۲۰ هەمەوه میسیۆنێکی دینی روسی لەورمی بنکەیان دامەزراندبو، تا رادەیهک کاریان کردبوە سەر ئاسورییهکان و چەن هەزار کەسیکیان هێنابوە سەر مەزەبی ئۆرتۆدوکسو، گۆقاری ئورومی- ئۆرتۆدوکسیان بەزمانی خۆیان بۆ دەرئەکردن، روسەکان هەولیان ئەدا ئەوان بەیننە ژێر باڵی خۆیانەوه ئهوانیش روسیایان بەپاریزەری خۆیان دا ئەنا.

لەدوا ی سالی ۱۹۱۲هه کەهەندێ لەهێزە چەکدارەکانی روسی چۆنە شارەکانی سەرو ی رۆژئاوای ئێران، ئەوان بەگەرمی پێشوازیان لێ کردن. ئاسورییهکان خۆیان

بهوانموه بهست بووه، ئهوانيش چهكو پارهيان ئهوانىو، له بهرامبهر كاربه دهستانى ئيرانى، له ده سدرىژى ئهيان پاراستن.^{٦٦}

كهشمهر دهستى پى كردو، سوپاي روسى بو به هيز كردنى جىگاكاني خوى له ئيران دا هيزى ترى ناره نازهربايجان، ئاسورييه كان به خوشييه ههواله كهيان وه گرگوتو، وه كو به شيكى ئهوان كهوتنه هاوكارى سوپاي روسى و به ره هستى چالاكى عوسمانى و لايه نگره كانى.

له وشوتانه روس دهستى ئه زىشت لايه نگرانى خوى به هوكمپان دانه نا، له كاتى هه لگى سانى جهنگدا حاجى صمداخان شجاع الدوله مى مدراغه يى حاكمى نازهربايجان بو، صمداخان ((به يارمه تى سهرىازانى روسى هه مو رۆژى به تاوانى نازادى غوازي چهند كه سيكى له دار نه دا، يا ورگى هه ئه ندرين، ياسهرى ئه برين))، حاكمى ورمى ش، اعتماد الدوله بو، كه يه كى بو له هاوده سته نزىكه كانى صمداخان.^{٦٧}

٢/٤ هيرشى تورك بو نازهربايجان (تشرىنى دوه مى ١٩١٤)

له گه ل هيرشى گه ودى توركدا بو سهر قافقاز، له چهند جىگايه كه وه پيشه ودى له ئه مرزى ئيران دا دهستى پى كرد "له سنورى بازركانه وه بو لاي ورمىو، له سنورى بانموه بو لاي سابلآخ. له هه ر دو قۆلموه پيشه ننگى هيرشه كان، به گوتمى كسروى: ((موجاهيسدانى ئيرانو كورد)) بون. سوپايانى عوسمانى له داوى ئهوانموه نه گيشتن.^{٦٨} له نيتوان تۆردوى توركى دا، به هاوكارى هه ندى له ئيله كورده كانو نازادى غوازانى ئيران، و سوپاي روسى دا چهند پىكادانو پىكه ه لچونيك روى دا، سه ره بجام هيزه كانى عوسمانى توانييان ده س به سه ر سابلآخ، ميانداو، مه راغا... دابگرنو چهند كه سيكيان له پياوه ناسراوه كانى كورد، له وانه: پيرى ته رى قه ت شىخ بابا سه عىدى غموس ابادى، سه يفه دين خانى ئه مرده لان حاكمى سه قز، هه مه خانى حاكمى بانه، هه مه حسين خانى سه ردارى بوكان سه ردارى موكرى به ييانوى دۆستايه تى روسه وه كوشت.^{٦٩}

تۆردوى تورك له مه راغا سوپاي عوسمانى له ته مرىز باره گيان خست بو. هه ر له و ماوه يه دا تۆردوى تورك له ((سارى قاميش)) سه ركه وتىكى به سه ر سوپاي روسى دا به ده س هيتا. له ته بجامى ئه وه دا بو ئه وه ي هيزه كانى روس توشى گه مارۆدان نه بن، فه رمانى پاشه كه شيان پى دراو، كه توپر نازهربايجان چۆل كرد، له وانه شاره كانى ته مرىزو ورمى. صمداخان كه يه كى له ده سنيزه كانى روس بو، هه ره وه ها سه دان ئيرانى ترى سه ره روسيا له بابمه تى اعتماد الدوله مى حاكمى ورمىو، ژماره يه كى زۆر له ئاسورييه كان به ره و ناچه كانى ژۆرده ستى روس هه لاتن.^{٧٠}

٣/٤ مەینەتی ئاسورییه کانی ورمی

ئاسورییه کانی ورمی چارەنوسی خۆیان بەهێزە کانی روسییەوه گری دابو، لەبەر ئەوە خۆشی و ناخۆشییان بەندبو بەسەر کەوتنی یا ژێر کەوتنی ئەوانەوه. لەناو ئێرانییەکانیشدا کەم نەبون ئەوانەیی بۆبۆنە کۆتەکی دەستی سوپای روسیو، ھاوکارییان ئەکردو، پاشەرۆژی خۆیان بەدەسلاتی ئەوانەوه گری دابو. ئەنەجەمیی پیشەرەوی ئەناکاوێ ئۆردوی تورکو، کشانەوهی کتوپری سوپای روسی لەورمی (١٦ی سەفەری ١٣٣٣هـ کانونی یەكەمی ١٩١٤) ئاسورییه کانو ئێرانییەکانی سەر بەروس، کە لەژێر سایەی دەسلاتی روسی دا نازاری ھاوڵاتیانی خۆیان دابو، دواي کشانەوهی روس، نیتەر ئەوانیش نەیان ئەتوانی وەکو جارێان لەناوچە کەدا بچننەوه. لەترسی گیانی خۆیان، تۆلەیی تورکو کسانێ ئازاردراو کەوتنە ھەولێ خۆ دەربازکردن.

کسروی لەو بارەییەوه نویستی:

((... رۆژی ١١ ھەمی دیمای بۆ روسەکان کتوپر ئەوی (ورمی) یان چۆل کردو بەشیکی سوپاکەیان شاری بەرداو بەرەو سنور پاشەکشەیان کرد، بۆ بەیانی ١٢ ھەم پاشاوهی سوپاکەیان چۆ دەری.

بەلام ئەم پاشەکشەیی ئەوان، لەگەڵ روداویکی تر ھاوکات بو، کە ئەمۆش کۆچی ئاشوری ئەرمنییەکان بو، چونکە ئەوانە کە خۆیان بەروسەکانەوه بەستبۆوهو بەپشتیوانی ئەوان لەگەڵ ھاوڵاتییه کانی خۆیان بەد رەفتارییان کردبو، لەچەند مانگی دواي دا دەستیان کردبو بەخوێنڕێژی تالان، لەم دەمەدا ئەگیانی خۆیان ئەترسانو جیتی مانەویان ئەئەدی، ئەوەبو ھەرکە لەپزێشتنی ناکاوێ روسەکان ئاگاداربون، بەتوندی شەلژان، لەگەڵ ئەوی زستان بو زۆریان جگە لەھاواریەتی روسو کۆچ کردن لەئێران هیچ چارەبەکی تریان بەدی نەکرد. ئەوەبو بەپرتاو بەخۆکەوتن و ژیاانی خۆیان تێکداو ئەوی توانیان بیەن ھەلیان گرتو ئەوی نەیان توانی بەجێیان ھێشت. نزیکە ١٠ ھەزار کەسیان لەپیاوو ژنو منال لەخودی شارو ئاوابیەکانی دەرەوی بەری کەوتن. لەبەر ئەوی زۆریان عەرەبانەو چواربێیان نەبو سواری بن، بەپێی بەسەر بەفر و بەناو قوردا ئەپزێشتن. ھەندێ جار خواردنیشیان دەس ئەئەکەوت. لەرێگا ژنانو منالان زەرەریکی زۆریان بینی زۆریان نەیان توانی و لەپێ کەوتن. چواربێیەکی زۆر لەناو قورو چلپاودا فەوتان... کەسانیکی ھەزار سال لەوڵاتی کە ئاسودە ژیاون، لەگەڵ ھەمو جیاوازییەکی دینی دا، ھەمو جۆرە دئەرمییەکیان لەخەلک دیبو، چی وای لێ کردن ئەک نەناسی بکەن، ھەرکە پیتی بێگانەیک گەیشتە وڵات، بەدەنە پالیان، لەگەڵ

هاوولاتییه کانی خویان خراپه بکه نو، به دئوخوازی بیگانه کان دهس بده نه تفهنگ خوینی خه لکی بریزن؟ نه بی سزای قورسی نمو جوړه کسانه بدریو، نه وهی نه بیان دیو نه بیان چیشت که مپوه، نه وهی نازاری دلی نیمه نه دا حالئ ژنه کان و مناله کان بو که هیچ گونا هیکیان نه بو.

... وه کو وتمان پاشه کشمی روس کتوپریو، بزیه هه مو مسیحیه کان پیان نمرانی، نه گمر پیشیان زانی بیت ده رفعتی رژیشتیان نه بو، له ۴۵۰۰۰ کس که موژور که ژماره ی ثوانه بو لهو ده وروبرانه، ته نیا ۱۰۰۰۰ کس یا که متر توانیان له گهل روس برزن، نه وانی تریان که مابونه وه هرکه له چو نایه تییه که ناگادار بونو لهو لاشوه هاتنی کوردو تورکیان نه بیست، له گونده کان خانوه کانی خویان به چی نه هیشت، له گهل نه وهی نه بیان توانی له گهل خویان به یینن له گاو مپرو که لریه لو خواردن رویان نه کرده شارو، نه چونه باخی نه خوشخانه ی نه مریکایی یاپه نایان نه برده بمر سمرای میسیونی فمره نسی، ته نیا دو گوندی کوگ ته پمو گلپاشین چوئل نه بو که داستانی ثوانیش نه یینن.

تیرانییه کان لهو هه لومهرجه شدا له یارمعتی و دلنرمی نه وه ستان، ژماره یه کی زوریان چ ثوانی شارو، چ ثوانی گونده کان برده ماله کانی خویان. له سملاسیش له گهل نه مرمه نییه کان هه مان ره تاریان کردو نیمه ش زوری زانیارییه کانی خومان له نوسینه کانی مسیحیه کانموه وه نه گرین، نه مه یان خویان نویسیوانه:

هرکه رژیشتنی روسه کان زانرا، سوپای عوسمانی که لهو نزیکانه بو، روی کرده ورمی. له پییش ثوانموه کورده کان به ژماره یه کی زور له چیا کانموه دایم زین، تاقمیکیان له گونده کان دا بلا بونموه، که وننه تالانو راو وروت، ده سته یه کی زوریشیان رویان کرده شار، دو روژبو روسه کان رژیشتبون که نه وان گه یشتنه ورمی. له بمر نه وهی اعتماد الدولی حکومرانی نموی له هاوده سته کانی صمدخان بو، له زه مانى حوکمرانی خوی دا به تاره زوی روسه کان ره تاری کردبو، خوینی بی گونا هانی رشتبو، له م کاتدا له گهل روسه کان رژیشتبو. که سی نه بو ناگاداری شارو بهرگیری له کورده کان بکا. بی نه وهی هیچ شهرئ رویدا هاتنه ناو شاره وه. ده ستیان کرد به تالان. دو شمور دو روژ خمریکی تالانی بازارو ناژاوه بون. به دوی نه وان دا ره شید به گ فرمانده ی عوسمانی به سوپا که یه وه گه یشتو بهری تالانو ناژاوه ی گرتو چند کوردیکی به گولله کوشت. نمو چند روژهی ره شید به گ له شاربو تارامی و خه لکی چ مسیحی و چ موسولمان ناسوده بون. به لام له بمر نه وهی روسه کان بمر له پاشه کشه یان خویان گرتبو، له وئ هیزیان هه بو، ره شید به گ به هیزه کانی خویموه چوه سهریان. له سملاس له مشکریکی ریک خست.

کاروباری شار کموته دهست نوری به گاو راغب به گاو، که دوا کس له سمر کرده به د
 رهفتاره کانی عوسمانی بون، لهوانه کموته ستم کردنو نازارتکی بی نهندازهی
 مسیحیه کانیان دا. له رشده همایون تا نهیتوانی مشوری خه لکی نه خوارد،
 مسیحیه کان زوری لی رازی بون. به لام له راغب به گاو له مجد السلطنه، که دابویه
 پال عوسمانیه کانو دهسته یکه له مواهیدانی له خوی خر کردبوه، له کوچ
 عدلی خانو لهوانی تر زور به گلهیی بونو، هندی داستانیان نویسه که به ناسانی
 ناتوانی باوه ری پی بگری. نیمه نازانین هم داستانانه تاج نهندازه یکه راستن، به لام
 له بهر بیتلایه نی، نهیان گتیرینهوه:

نهوسن له کوك ته په ۲ هزار کس له ناسوریانی هم گوندو هم گوند
 کوپونهوه، ژنه کانو مناله کان په نایان بردبوه بهر کلیسه کو پیاره کانیشیان
 به تفهنگه له سمرانه کان پاسوانیان نه کرد. کورده کان دهوری نهویان گرتو، بو
 به پیکادان. له بهر نهوی کورده کان زوربون، مسیحیه کان مردنیان له بهر چاروبو،
 ناو میدانه تی نه کوشان. به لام هم کاته دا دکتور پاکاردی نه مریکیایی که له گهل
 دوست کس له شار دهرچوبون به مهسه له کی زانی، له گیانی خوی نه تر ساو بهرو
 نهوی چو. له سایه نی نهو ناشنایه تی و دژستایه تییه که له گهل هندی له سمرانی
 کوردی هبو، توانی ری له مشر بگریو چوه ناو گونده کوه مسیحیه کانی بی نی و،
 وای لی کردن دهس له مشر همل بگرنو تفهنگو گولله کانیان دابنیتو، له ناواییه که
 دهریتن. همویانی له گهل خوی هیتا بو شارو، گیانی ۲ هزار کس کپییهوه. هم
 داستان له روزه سهخته کانی هاتنی کورده کان دابو، سو نهوهنده روژ پاش نهوه،
 له ناو خودی شاردا داستانیکتی تر روی دا، که ۶۰ کس له پیاره ناسراوه کانی
 ناسوریان له سمرای میسیونی فخره نی راکیشابه دهره وهو گرتبو، روژی دوه می
 نه سفند (۲۲ شوبات)، به مشو همویان برده دهره وهی شارو گولله بارانیان
 کردن، نه نیا یه کیکیان له مردن رزگاری بو، به برینداری خوی گه یانده وه
 مسیحیه کانو چو نایه تییه که بو گتیرانه وه.

دو روژ دواي نهوهش داستانی گلپاشین روی دا. هم گونده که ناواییه کی ناسوری
 نشینی گه وه بو، کاتی تورک گه یشته ورمی، ناسوریه کان نویتمری خویان ناره
 لایانو، زینهاریان وهرگرت. له گهل خویان چند کسکیان لی برده ناو دی. بهم
 جوړه به ناسوده ی نهژیان، تا شمویکیان کوچ عدلی خان به دهسته یکه مواهیده وه
 گه یشته نهوی. به ناوی میوانییه وه له ماله کان دابیزن. دواي خواردنو خواردنه وه
 داوای ۱۵ هزار تومان پاره یان له ده و نه مهنده کانیان کردبو، له بهر نهوی نهوان
 نهیان توانی نهو چهرده پاره یه کوپکه نهوه ۴۵ کس یان لی گرتنو شوانه بردیانه

دهرئو گوللمبارانیان کردن. لهوانیش چهند کسئ رزگار بونو چونا یه تییه که یان
راگه یاند. ۷۲

لهم روزانه دا ۲۰ هزار کس لهم هه لاتوانه خزیا ن هاویش تبوه ناو سهرای
نه خوش خانمی ئه مریکاییه، بههوی تنگی شوینه که یان و، که می خوارده مه نیه وه،
نه خوشی تیفونیدو تیفوسیان لهناودا بلا بو وه. ئهم دهرده لهناو شاریش ته نیه وه.
وه کو ئه لین ته نیا له مه سیحیه کان ۵ هزار کس مردوه، دیاره له خه لکی شارو
ده ورو به ریشی زور مردون. ۷۲

نیکیتین، کونسولی روس له ورمی، له گێرانهوی ئهم رودا وه دا ئه نویس:
(اراپورتی میسیژنیه کانو ئه وی به چاری خۆم دیومه ریگم ئه ده ن،
تابلزیه کی پچوکی زستانی ۱۵-۱۹۱۴ له ورمی بکیشم. دیاره رونکردنه وی
دریژی پتیستی به لی کولینه وه کی جیاواز هیه، من ته نیا به کورته یه کی ئه وه
دانه کوم، که له کاتی رژیشتنی سوپای روسی له ورمی له سالی ۱۹۱۴ دا که بهدوی
ئویش دا کونسول و میسیونری ئورتودوکس رژیشتن. مه سیحیه کانن ناوچه که وه کو
شیت بهر و سنوری قافقاز هه لاتن، سهختی ئهم کوچه له مانگی کانونی یه که م دا
له هه وای ساردی گهره بهرزه کانو بهرنگه باریکه دژواره کان که پرپون له قشون و
گاری و دروشکو مینگه لو گاپان، وه کو پتیست ناتوانی بهیترته بهر چاو.

ریگه خستنی ناماری قوریانییه کانن ئهم رودا وه نا کرئ، کسانیککی توانیان
هه لین، خوش بهخت تربون لهوانه بههوی نه بونی هوی گویزانسه له ناواییه
دوره کان دا به جی مابون. ئهم بهدیه ختانه، کاتی کورده کان هاتنه ناوچه که و،
دهستیان کرد به کوشتن و تالان، رویان کرده شاری ورمی، په نایان برده بهر
میسیژنه کانن کاتولیککی و ئه مریکایی. میسیژنه کانیش نه یان ئه توانی چهند هزار
کس په نا بهن، بههوی زوری ترسو برسیتی و ماندویتی و نه بونی کاری
تهندروستییه وه ژبانیان زور خراپ بو. کوشتاری به کو مه لیش روی دا وه کو ئه وه
به ده که جار ۶۵ کس یان به زور له میسیژنی فهره نسی دهره یناو به جارئ گولله
بارانیان کردن، لاشی ئهم قوریانییه چهند رژی له نا وه دا کهوت بو. ۷۴

نیکیتین، خزی شایهتی رودا وه کانن ورمی بو. له نویسنیککی تری دا چیرۆکی
مه لایه کی کوردی ئه وی ته گێرته وه، وه کو هه لویستی پشهوایه کی دینی کورد
بهرام بهر جهاد و قه تلوعامی مه سیحیه کان، که خوی له خزیا مه عنایه کی
میژوپی قوئی هیه به تابهتی بۆ هه لسه نگاندنی ئوبالئی هه ر گه له له هه لگرتنی
باری لپه ر سارویتی رودا وه کانن ناوچه که دا. نیکیتین نویستی:

مەلا سەئید لەناو کۆردە خوێندەواریەکاندا یەکتای بو لەوانەی لەکاتی راگەیاندنی جیهادا بێ ئەوەی بترسێ بمریچێ دایمەو. لەسەر ئەوە گرتیان، بردیانە لای حاکی تورک. بۆه تاوانباریان کۆردبو فتوای دژی جیهاد داوه. مەلا سەئید بەم جۆرە لای خوارو دیفاعی لەخۆی کرد: ((من ینکاری ئەوە ناکەم کە فتوای رەتکردنەوی جیهاد داوه، لەم بابەتەو نە ئەروی شەریعیەو خۆم بەتاوانبار ئەزانم، نە ئەروی قانونییەو، چونکە من لەهیچ جێیەکی شەریعیەتی خۆماندا نەم دیوه، فتوای کوشتنی خەلکی بێدیفاعو بێگوناھ درابێ. لەلایەکی تریشەو، قانونی حکومەت تا ئێستە نەک هەر فەرمانی کوشتنی کەسی دەرنەکردوه، بگره بەپێچەوانەو، پارێزەری مافەکانی خەلک بوە... بەلام دەرباری پشتیوانی فتواو حوکمی کەبۆ جیهاد داوه، من پێم وایه کەرەحمو مروتو عیلمو مەعرفەتی شیخ سەلامو، عدالتو ئینسانی خەلیفە (سولتانی عوسمانی) زۆر زۆر لەوە بەرزتره کە فتواو حوکمی کوشتاری رەعییەتی بێچارە (مەسیحی و نەستۆری) بدەن، ئەو رەعییەتانی لەزمانی حەزەرەتی حەمەدی پێغمەبەری ئیسلامەو تا ئێستە دەستیان نەداوەتە چەکو دژی ئێمە نەجەنگیون.))^۷

٤/٤ هاتنەوهی روس بۆ ورمی (مایدی ١٩١٥)

روس تا مەڕەند کەشابونەو لەوێ لەشکرگایان دامەزراندبو. تورک بەرامبەر بمان لەسۆفیان بون. لەم لاشەو تورک لەسابلاخ و ورمی، هێزەکانی روس لەخوی دامەزرابون. چەند هەفتەیەک بەبێ شەر تێپەڕی. بەلام کەروس لەقافاز دەس پێشکەری گرتەو دەستو ئۆردوی تورکی تێکشکاند، فەرمانیان بۆ چەرنوزویوف دەرکرد بگرێتەو شوێنەکانی پێشوی لەنازەربایجان. لە ٢٣ی دیمای دا هەلیان کوتایە سەر هێزەکانی تورک لەسۆفیانو رۆژی دوا تر تورکیان لەسوالان شکاند. ئەم هەموالانە گەیشتنە تەوریز. تورک بەبێ شەر لەوێ کشایمەو. ٢٥ی مانگی دەی روس چو نەو تەوریزەو.

لەفەروردینی ١٢٩٤دا هێزێکی گەورە تورک لەئەستەموئەو گەیشت. چەند تێهەلچوونێکی خوێناوی لەرۆژئاوای دەریایە ورمی دا روی دا. خەلیل بەگ (دوایی بو بەپاشا) سەرکردە ئۆردوی تورک لەدیلمانو خوی تیشکا. روس هێزێکی تری لەقافازەو بۆ پالێشتی نەزەربییگۆف نارد. سوپای روسی، ئۆردوی تورکی لەناوچەکانی نیوانی دەریایە ورمی و گۆلی واندا رامالێ.

سەرکردایەتی قافاز پلانیکی دانابو، بۆ چاوترساندنی کۆرد. بۆ ئەوەی کۆرد بەدەردی بێن جاریکی تر نەوێری بەداتە پال ئۆردوی تورکو، زاتی ئەوە نەکا

دهردیسەر بۆ روس دروست بکا. جیبهجی کردنی ئەم پلانه بەجەنەرالی شارپانتیه سپێردرا.

کسروی، درژیدی ئەم پلانە ((تاریخ نظامی جنگ بین المملی)) هەو بەمجۆرە، وەکوخۆی، راگوێزاون:

((بۆ جیبهجی کردنی پەلاماری سوارە نیزام کەفرماندە سوبای روس لەدەروربەری دەریاچەیی زەزاییەدا بەتەمەیی بو، هێزەکانی ژێرو بو: لەشکری سواری قافقازو تیپی ۳ی قزاق (زabayikalسکی) بەسەرکردایەتی جەنەرالی ئستویانوسکی لەژێر فرماندەیی گشتی جەنەرالی شارپانتیه فرماندەیی لەشکر سواری قافقاز.

لەنیوەی دوەمی مانگی نیساندا (تەقویمی یولیوسی کۆن بەکارهێنراوە) تیپی ۳ی قازاق (زabayikalسکی) و ناتەشبار ۲ بەفرماندەیی جەنەرالی ئستویانوسکی لەسنوری قارسووە بەریتی ئاسنیندا نێردراوە جولفاو تەموریز.

لەکۆتایی نیساندا گوێزانووی لەشکرسواری قافقاز بەریتی ئاسنیندا بەرو جولفا دەستی پێ کرد. لەشکری گۆزین پێک هات بو لەهەنگی ۱۶ی دراگون (تورسکوی) و هەنگی ۱۷ی دراگون (نیزگورودسکی) هەنگی ۱۸ی دراگون (سورسکی) و هەنگی ۱ی قازاق (خابیورسکی) و گوردانی تۆپخانەیی شاخی، هەمو سوارنیزامی جەنەرالی شارپانتیه بریتی بو لە ۳۶ ناسواران، ۲۲ تۆپو ۸ مەترەلوز.

روژی ۱۶ی مایس لەتەموریز کۆبونووە. هێزی ناوبراو تا ۱۰ی مایس لەوێ مایووە، تا بەشی لۆجستیک هۆی گوێزانووی ئامادەکردو گوێزانووی فیشەکی بەحوشر داوین کرد، چونکە ئێتر جادەیهکی بەکاری پێچکەمی لێدا نەمابو.

۹ی مایس تیپی ۳ی قزاق (زabayikalسکی) کەپێشەنگی هێزەکە بو لەتەموریزهەو جولای، ۱۰ی مانگ لەشکر سواری قافقاز بزوت.

روژی ۱۱ی مایس تیپی ۳ی قزاق (زabayikalسکی) و روژی ۱۳ی مایس لەشکری قافقاز گەشتە نزیکەی میانداو.

روژانی ۱۲و ۱۳ هەمووی خەریکی پەڕینووە بون لەچەمی زەرینە (روباری جەغەتو). ئاوی روباری ناوبراو لەبەهارا زیاد ئەکاو پاناییهکی ئەگاتە ۳ کیلۆمەتر. لەبەر ئەوەی پردی لەسەر نەبو هەمو سوارە نیزامی روس بەمەلە پەڕینووە. بۆ پەراندنەوی تۆپو فیشەکو چەکو شتی تر، چەند موهندیسی پردیکی قەیاغییان لەسەر بەست.

هێزی سواری ناوبراو پاش پەڕینووە لەروبار، لەنزیک میانداو راوەستاو لای شاھین دژ (سایین قەلا) و مەهاباد کەوتە نۆرین. روژی ۱۵ی مایس هێزی سوارە

بهره مه‌هاباد بزوتو له‌نزیکی می‌راوا له‌گه‌ل ده‌سته‌جاتی کورد تیک هه‌لچوزو،
راویان نانو تا داهاتنی تاریکی به‌دویانه‌بو.

روژی ۱۵ ی مایس هیتی سوار پاش پیکادانیکی کهم له‌گه‌ل کورد شاری
مه‌هابادی گرت، کهسیکی نه‌وتو له‌شارا نه‌بو، کونسولگی روس که‌کورد‌ه‌کان
ناگریان تی به‌ردابو، هیشتا دو‌که‌لی لی به‌رز نه‌به‌وه. چهند روژی به‌ر
له‌داگیرکردنی، سه‌ره‌نگ یاس که له‌وی مابو، له‌لایه‌ن کورده‌کانه‌بو که‌وژا بو،
کورده‌کان سه‌ره‌که‌یان به‌نیزه‌دا کردبو، به‌دیهاه‌ه‌کان‌دا گیزا بویان.

روژی ۱۶ ی مایس هیتی سواری روس له‌مه‌هاباد مایه‌وه، که‌وته نه‌وینی
سه‌رده‌شتو شنو.

روژی ۱۸ هیتی سوار له‌شنو نزیکی که‌وته‌وه، گوردانی نه‌منیه‌ی عوسمانی و
کوردی لی بون. کورده‌کان له‌وی به‌ره‌له‌ستیه‌کی توندیان کرد، به‌لام روس به‌زویی
له‌شار ده‌ری په‌راندنو، کورده‌کان به‌ره‌و موسل هه‌لاتن.

هیتی سواری روس روژی ۱۹ ی مایس له‌نزیکی شنو راوه‌ستا، که‌وته نه‌وینی
لاکانی خوراواو خوارو. روژی ۲۰ ی مایس به‌ره‌و ژور هه‌لکشا. پاش برینی دو مه‌نزل
ریگه‌و تیه‌په‌رین له‌کویره‌پێ سه‌خته‌کانی چیاکان گه‌یشته ره‌زاییه، نزیکه‌ی
هه‌فته‌یه‌ک له‌م شاره‌دا مایه‌وه.

به‌م پێیه هیتزه‌کانی سواره نیزام کاره‌کانی خوی، که‌جولان بو به‌که‌ناری
ده‌ریاچه‌ی ره‌زاییه‌دا، نه‌تجام دا.

بزوتنی سواره نیزامی روس به‌تۆیخانه‌و موسه‌له‌لی ژۆزه‌وه، کاریکی قوئی
له‌ناو تیلاتدا کرد، دواي نه‌وه تا ماوه‌یه‌ک له‌مه‌له‌به‌ندی تازه‌ریایان واته
له‌ته‌نیشته‌و پشته‌وه‌ی سوپای روسی‌دا تارامینی ته‌واو جیتیگیر بو، هیچ
ده‌رده‌سه‌ریکیان بو دروست نه‌بو.

تیر روسه‌کان نه‌یان توانی له‌و هیتزانی بو تازه‌ریایان ناردبو، که‌م به‌که‌نه‌وه.
بۆیه هه‌مو پیاده نیزامی نه‌و هیتزایان به‌ره‌و مه‌لازگرد نارد. نه‌م که‌مکردنه‌ویه
هیچ کاریکی نه‌کرده سه‌ر دۆخی نه‌وان له‌سه‌روی خوراواي تیران.

له‌به‌ر نه‌وه‌ی هیتی سواره‌ی نیزام نه‌رکه‌کانی خوی به‌جی هیتا، فه‌رمانده‌ی
قافقاز فه‌رمانی‌دا به‌هیتی ناوبراو بچی بو مه‌له‌به‌ندی وانو بداته پال سوپای ۴
قافقاز.

په‌لاماره‌که‌ی سواره‌ی نیزام نه‌گه‌رچی ۸۰۰ فیرست (فیرست نه‌ندازه‌یه‌کی روسیه
بو پیتوانی ری، نزیکه‌ی هه‌زار مه‌تره) رتی پیتابو، به‌لام چونکه به‌موردی ریک

خرابو، کاتی چوه پال بالی چپی سوپای ای قافقازوه، لهدوخیکی تموار
ریکوپینکدا بو.^{۷۶}

کسریش نهم گیرانمویهی پی ناتمواوه، چونکه توخنی نموکوشتارو کاولکارییه
نهمکوتوه کسوپای روسی لهدیره پی خوی دا کردویهتی. سمرکردایهتی قافقاز،
دهستی چه کرداری لهدمسیحیهی کانی کوردستان، بهتایهتی لهدمرهتی و ناسوری،
پینک هیتابو، لهدیرشه کانی دا بو سمر کوردستان نموان نمونه پیشهنگی سوپاو،
دهستیان لههیچ تاوانی نده گیرایموه.

لهم کهنوبهینه دا هیزه کانی روس، بهگوتی تمدن (همر بهگهیشتیان بو
سابلاخ، نموتیان قمتلوعام کردو، له ۲۲ ی مایس دا کورده کانی شنویان بهجوریکی
وه ها سهختو بی بهزییانه تممی کرد، کهتیر شنو تاجه ندین سال نمی توانی راست
بیتموه)^{۷۷} همر لمر هیرشه گشتیهی دا چند کسیتیکیان لهپیاوه ناسراوه کانی کورد
کوشت لموانه قازی فمتاحی سابلاخی و، چند کسیتیکیان بهگیریای رهوانی قافقاز
کرد، لموانه سمکوی شوکالو سدید ته های شهمزینی.

۵/۴ تولهی ناسوری له خه لگی ورمی

له کاتی هاتنی نوردی عوسمانی دا اعتماد الدوله له گهل روسه کان هه لاتبو،
لهجیگی نمر عظیم السلطنه بو به حاکمی ورمی^{۷۸} ناوچه که ههموی بوبو
به میدهانیکی سهختی پینکادانی خوتنای هیزه کانی روسو تورک. روداوه کانی
ناوچه که برینه کونه کانی ناکوکییه دینی، مذهبی، نهمویهیه کانی قولتر کردبو.
نهموش بوبو بههوی نهمانی هیچ جوړه ناسایشو نارامی و هیمنییه که پشتی و
ناژاوه ههمو ناوچه کمی داگرتبو. چاره سمرکردنی نمر هه لومهرجه ناژاوه له توانای
هیچ کاربدهستیکی نیترانی دا نمبو.

روداوه کانی ناوچه که، گورانی یه که لهدوی یه کی حاکمه کانی به دوا دا نه هات.
له دوی کشانمویهی تورکو هاتنمویهی سوپای روسی حکومتی نیران، عین الدوله،
یه کی له سازاده کانی قاجاری، لهجیگی عظیم السلطنه به حاکمی ورمی دانا.^{۷۹}
ناسورییه کان، کهوشی زهره و زیانی گیانی و مالی و دوچاری نازاریکی زور بو
بوزو، روسه کان چه کداریان کردبون، پشت نهمستور به سوپای روس کهوتنه توله
کردنموه له خه لک. داوای بژاردنی نمر زهره رانه یان نه کرد که لییان کهوتبو. عین
الدولهش نه یویست دلسوزی و گورایه تی خوی بو روسه کان دهریپی. کهوته گرتنی
نهمانی نازاری ناسوریان دا بو. مالو ملکی زهوت نه کردن. نزیکه ۲ هزار
کمی خسته زیندانموه.^{۸۰} کاربه دهستانی عهدهم هولیان نه دا که لک لهم ناژوییه
وه برگرن بو ده لهدموند کردنی خویان.^{۸۱} نازناوو کاروباری حکومتییان بهپاره

لهدهرباری قاجار ته کړې، نهوانیش شوینه کانی خوار خویان بهیږی گوی دانه
لیوه شاولیو و شاره زایی به درای زور نه فرشته وه.^{۸۷}

هواره مان له گډل نه مه دا، هندی له نهمه نیسه کانی قافقاز هاتبونه ناوچی
ورمې دهستی (قاجاغ) یان پیک هینابو، هر شوه به سر گوندیکیان دا نه داو
تالانیان نه کرد.^{۸۸} پشیوی له ناو ورمې و د ورو بهری دا به نه ندازه یه ک زیادی کرد،
بژمه وی ناسوریه کان دهس له تالان کردنی خه لکو راو وړوت هه لېگرن، حکومت
به نا چاری کومیسسیونیکي پیک هینا بژ لیکولینه وی گازندهی مسیحیه کان، نهم
کومیسسیونه داوای جیبه چی کردنی نهم خواستنه ی کرد:

((۱). موسولمانه کان نهی کله پهلې به تالان براوی مسیحیه کان بده نه وه
به خاوه نه کانی

۲. نهو کچانه ی له موسولمانه کان ماره کراو و له مالی نهوان دا نه ژین، نهی

له میسیونی روسی دا بدرینه وه دهست خیزانه کانی خویان

۳. نهی نهالی دهسته بهری بژاردنی نهو زه رانه بین که له موسیحیه کان که وتوه
که کوچیان کرده))^{۸۹}

خواسته کانی نهم کومیسسیونه نوبالی مهسه له کان نه خاوه نهستی موسلمانان،
که دیاره مه بهست عده مه کانی ورمییه، که چی نوسرانی عده مه روداو کانی نهو
سهرده مه نه دهنه پال کورد.^{۹۰} یه کئ له وانه، تمدن، له پسر او تزی نهم داوایانه دا
نوسیویتی:

((دیار سو که لابه لا کردنی کیشه کانی سهرده وه، زور دژوار سو، بگره
له لابه لا کردن نه نه هاتن.

یه که م که لوه پهلې به تالان براو لیسته یه کی نه بو، دوهم تالان کمر دیاری کراو
ناسراو نه بو، سینه م دیار نه بو تالان کمر موسولمان یا کورد، یا چریکی عوسمانی،
یا کسیتی تربوه.

سبارت بهو کچه مسیحیه کان له لایم موسولمانه کانه ماره کرابون، نهویش
لا به لا کردنی دژواربو، چونکه نه گمر نهو کچانه به زور درابونه موسولمانان، نیسته
که مسیحیه کان هر چیان بو یستایه نه یان کرد، نهو کچانه نه یان توانی
له مالی میتړه موسولمانه کان یان برونو دارایی میتړه کان یان له باتی ماره یی به نه و
به نازادی بگمړینه وه بومالی باولو دایک یا خزمه کانی خویان، وه نه گمر نهم
عه قدانه له روی ناره زوی سروشتی و پیوه ندی خوشه ویستیوه بو، که لم حالته مه دا
ناتوانی ژنی که سیک به زور له دهستی به نه ری، یا به زور ناچار بکری وازی لی

بەرایى ئەم كۆچە گەورەيە لەسەرەتای ئەیلولدا گەيشتە سنور. چەرنوزوبوف، ئە ١٥ ئەیلولدا لەباشقەرلە سەردانی مارشیمونی کردو، داواى لى کرد ھەرلەوى بىنیتسەو نەگەریتسەو قوچانس. سەرکردایەتى روسى ئەبویست، ئاسوریەکان لەناوچە سنوریەکاندا گل بەداتەو، بۆ ئەوى وەکو قەلغانى یەكەم لەبەرەمبەر ئۆردوى تورکدا بەکاریان بەیتى. مارشیمون خەریک بو لەپشتیانى روسى ئانومید بى. ویستى دەستەيەكى نوینەرایەتى بنیوى بۆ تاران داوا لەحکومەتى ئەلمانى بکا لەبەینى ئەوانو تورکدا ناویژى ئاشتەبەنەو بکا.^{٨٩} ئەم ھەوالە کاربەدەستانی سوپایى و دیپلۆماسى روسى تەنگاکرد. لەسەر پیتشنیاری ئەوان، گراند دوک نیکۆلای نیکۆلایف، بۆ دلتەوایى مارشیمونو دلتیاکردنى، ئەکانونى یەكەمى ١٩١٥دا مارشیمونى بۆگفتوگۆى سیاسى و سوپایى بۆ بارەگاەى خۆى لەتفلیس بانگ ھێشت کرد. مارشیمون لەگەل دەستەيەك لەمەزەکانى ئاسورى بەرىگای ئاسنن چو بۆ تفلیس. لەوى پیتشوازییەكى گەرم کران. رۆژنامەکان وینەى خۆى میژوى گەلەکیان بلۆکردەو.

مارشیمونو نیکۆلای لەگفتوگۆکانیاندا پیتکەاتن لەسەر ئەوى "ئاسوریەکان لەپاڵ روسیاو دەولەتانی ھاوێپەمانىدا بەشداری جەنگ بنو، ئاسوریەکان دەولەتیکى سەرەخۆ دابەزینن، ھێزیکى چەكدار لەژێر سەرپرەشتى سوپای روسىدا رێك بھن. لایەنى روسى بەلێنى بەئاسوریەکاندا، کەئێران چۆل نەکا. موچەى مانگانە بۆ ھەمو ئاسوریەکان بەدرايەو، مارشیمون خۆى مانگی ٥٠٠ رۆبل، ھەمو ئاسوریەكى گەورە ٦ رۆبل و ھەمو منالینکیش ٣ رۆبل. ئەنجومەنى وەزیرانى روسى پیتکەاتنەکیان پەسەندکردو، ئاسوریەکانى بەھاوێپەمانى خۆى دەولەتانی پیتکەاتو دانا. لەرۆژانى گفتوگۆدا قەیسەرى روسیا، نیکۆلای دوەم، بروسکەيەكى بۆ مارشیمون کرد، قەیسەر ئارەزوى خۆى تىدا دەبرىبو، کەپاتریاركو گەلەكەى بەو نزیکانە بەسەرکەوتوى بگەریتسەو نیشتمانى خۆیان.^{٩٠}

نیکیتین، کونسولێ ئەودەمى روسیا لەورمى، خۆى لەم بارەيەو نوسیویتى: ((بەداخەو لەپایى ١٩١٥دا لیتشای ھۆزەکانى نەستورى مارشیمون پاش بەرھەلستییەكى ئازایانەى کوردو تورک ناچارکراون چیاکانى خۆیان بەجى بەیتن، بەرەو ئەم ناوچەيە (ورمى-و) بێن و بێنە سەربارى ھەلومەرجى شىواو. ((ناچار بۆ یارمەتىدانى پەنابەرەکان ھەندى پارەم داواکردو، بۆ پیتشگىرى لەبلاوبونەوى نەخۆشى، نەخۆشخانەيەكەم دامەزران. پاشەكشەى نەستوریەکان بەرەو لای ریزە جەنگییەکانى ئێمە ھەلومەرجى سیاسى شىوان. چونکە ئەم ھۆزە شاخاویە چەكدارانە، کە لەگەل کوردو تورک جەنگى بون، ئەگەر بەرەسمیش

له‌لایهن ئیتموه بۆ شمپر دژی تورک بانگ نه‌کراوین، هیچ نه‌بێ له‌لایهن سهرکردایه‌تی جه‌نگی ئیتموه هان درابون. له‌بهر ئه‌وه بمانیستایه یا نه، له‌پرسی هاوپه‌یمانی تی‌شکاری ئیتمه‌دا ئه‌ژمێردرانو، مافی ئه‌وه‌یان هه‌بو بێتسه ناوه‌یزه‌کانی ئیتموه. له‌لایه‌کی تهره‌وه دیاریو که‌روسیا له‌جه‌نگه‌دا دژی تورکیا ته‌یویست مه‌به‌سته‌کانی خۆی به‌ی‌تیته دی، له‌وانه رزگاری ئه‌رمه‌نستان. بۆ ئه‌وه‌ش ئه‌بو ده‌س ب‌خاته چاره‌نوسی هۆزه‌کانی ئاسورییه‌وه به‌تایبه‌تی ئه‌وانه‌یان که‌به‌شیکی دانیه‌شتوانی ولایه‌تی وان یان پێک ئه‌هه‌نا. له‌لایه‌کی ته‌ریشه‌وه دیاریو مارشیمون چه‌و بۆ تفلیس له‌گه‌ڵ گراندوک نی‌کولا له‌بابه‌ت سه‌ربه‌خۆیی و ئازادی هۆزه‌کانی ئاسوره‌وه گفتوگۆی کردوه، له‌ته‌نجامه‌دا به‌دئنیاییه‌وه گه‌رابوه‌وه.

((جگه له‌نستورییه‌کانی تورکیا که‌چاوه‌ڕی بون دواي جه‌نگ ئازادو سه‌ربه‌خۆ بن، ئه‌وانه‌شیان که‌هاوولاتی ئی‌ران بون له‌ورمێ ئه‌ژیان، سه‌ره‌رای جیاوازی مه‌زه‌بیان، له‌همه‌مان ره‌گه‌ز بون. ئه‌وانه‌ش چه‌ند هه‌زار که‌س بون ئومیده‌وار بون دواي جه‌نگ هه‌لومه‌رجی ژبانیان بگۆڕیو، له‌ژێر ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تانی موسوڵمان ده‌ری‌ن. تاقمێ له‌وانه دو پشته‌یان له‌بهرده‌ستی میسیۆنه‌کاندا په‌روه‌ده بوون، قه‌شمو مامۆستاو پزیشکیان تی‌دا پێ‌گه‌یشتبو، له‌په‌ڕی تی‌گه‌یشتو هۆشیارییه‌وه له‌وانی‌تر به‌رزتر بون، ئه‌یان ویست له‌بزوتمه‌وه‌ی هۆشیاری نه‌تمه‌وه‌یی‌دا بینه سه‌رکرده‌و پێ‌شهوای گه‌لی ئاسوریو، له‌په‌ناي قه‌لغانی روسی‌دا ئاواته‌کانی خۆیان به‌ی‌تیته دی.))^{۱۱}

۵. کاری روداوه‌کانی ناو روسیا له‌سه‌ر ئاسوری

۱/۵ شۆڕشی شوپات

هاوזה‌مان له‌گه‌ڵ گفتوگۆ نه‌ی‌نییه‌کانی سایکسو، پیکسو، سازانوف بۆ پێکهاتن له‌سه‌ر دابه‌شکردنی ئه‌مری عوسمانی و ئی‌رانی، له‌شکرکێشی روسی له‌هاوینی ساڵی ۱۹۱۶‌دا له‌کوردستاندا گه‌یشته ئه‌وه‌په‌ڕی تینو ته‌وژمی“ سوپای روسی له‌تورکیا هه‌مو ناچه کوردنشینه‌کانی سه‌روی کوردستانی داگیرکردبو. ئه‌رزروم، ئه‌رزجان، وان، بتلیس که‌وتبونه ژێر ده‌ستی. له‌ئی‌ترانی‌ش به‌ره‌و خواروی کوردستان، بۆتمه‌وه له‌گه‌ڵ سوپای به‌ری‌تانی له‌سه‌ر ئه‌مری عیراقتی ئی‌سته‌یه‌ک بگه‌یتتمه‌وه پێکه‌وه بچه‌ ناو ولایه‌تی موسله‌وه، که‌وتبه‌ جولانیکی خه‌را. مه‌لێنه‌ده کوردنشینه‌کانی ئی‌ران له‌نازه‌ربایجان، موکریان، سنه، کرماشان هه‌تا قه‌سری شیرین یه‌ک له‌دوای یه‌ک ته‌که‌وتنه ژێرده‌ستی. سوپای روسی له‌ژووری کوردستاندا گه‌یشتبه‌و خانه‌قین و پێنجوین و ره‌واندز. له‌م پێشه‌وه‌یه‌ی سوپای روسی‌دا، ده‌سته چه‌کداره‌کانی مه‌سیحیه‌کان، به‌تایبه‌تی ئه‌رمه‌نی، پێشه‌نگی هه‌یزی په‌لامارده‌ر

بون و، بمرقینکی قول و قینیکی بن ئەندازەو ئەگەشتە هەرجێهەکی کوردستان، تۆلە قەتلوعامی درێندانی ۱۹۱۵ی ئەرمەنەکانی تورکیایان لەخەلکی ئەو شوێنانە ئەکەرەو. لەوەشدا فرماندەکانی روس رێیان لێ ئەنەگرتن.^{۱۲} وەکو مارشیمون لەگەڵ گراندوک نیکۆلای پینکھاتبەو، روسەکان دەستیان کرد بەیارمەتی دان و ریکخستنی ئاسورییەکان، چ ئەوانی لەهەکارییەو هاتبەو و چ ئەوانی لەورمی بون. لەگەڵ ئەوان هەندێ ئەرمەنییەکانیشیان ریکخست. تا سەرەتای ساڵی ۱۹۱۷ لەشکرێکی چەکداریان لەورمی کۆکردەو.^{۱۳} بەلام ئەم هێزە لەژێر فرمانی سوپای روسی دا بەکار ئەهێنرا.

روسیا توشی داتەپینی ناوەکی بو، لەشوباتی ۱۹۱۷دا شۆرشێکی ناوخوا روی دا، رژیستی قەیسەریی روخاند. بەلام رژیستی نوێ درێژی بەجەنگ و هاوێمانی بمریتانیا و فرەنسەدا. ئەو هێرشە گشتییە لەبەهاری ۱۹۱۶و دەستی پێ کردبو بەرو موسڵ بۆ ئەو لەگەڵ سوپای بمریتانی دا یەك بگرێتەو، سەرەرای روداوەکانی ناوەوێ روسیا، تا پایزی ۱۹۱۷ هەر بەردەوام بو.^{۱۴} لەمانگی نیسان دا هێزەکانی روس و ئینگلیز ماوێهەکی کورت لەقۆلێ خانەقینەو یەکیان گرتەو. بەلام شۆرشەکە وەها کاری لەسوپا کردبو بەرو وێلاوە لێ کردن و هەلەشان ئەچو.^{۱۵}

۲/۵ پەشیوانی هەلەمەرجی ورمی

رەفتاری خراپی هێزی داگیرکەری روسی لەگەڵ کورد، وەکو پێشو، درێژی کێشا. بەهاری ۱۹۱۷ سێهەمی روسی بەرامبەر کورد و تازەری گەشتبەو رادەیدە، کاتێ جەنەراڵ وادبولسکی لەمانگی مایس دا کرایە فرماندە سوپای حەوتەمی روسی، هەرکە گەشتە ورمی ((یەكەمین بەندی کارنامە رۆژانە خۆی بەسەرکۆنە رەفتاری خراپی سەربازانی روسی دەس پێ کردو، ئەو مەترسییانە هێنا بەرچاویان کەرەنگە ئەو جۆرە کردەوانە بێخولقینێو، هانی دان پێرەوی سەرەتاکانی دادپەرەوێ شەریفی بکەن، وەکو هاوولاتی راست و ئازاد بچوێنەو))^{۱۶} ئاتاشیە سوپایی فرەنسی لەبارەگای فرماندەیی قافقاز لەمانگەکانی مایس و حەزەیرانی ۱۹۱۷دا گشتیکی پشکینیی لەناوچە ورمی دا کرد. دانیال متی، لەلێکۆلینەو کە خۆی دابو ((تێگەشتنی باشتەر لەچۆنایەتی رەفتاری جەنەراڵەکانی سوپای حەوتەمی سەرەخۆ قافقاز لەگەڵ خەلکی کورد)) لەزمانی ئەووە قسەیک بەم جۆرە ئەگێرێتەو: ((... کار بە دەستانی سوپایی روس ئەنەت ئەوەندەش خۆیان ماندو ئەکەرەو، ئەو یارمەتیانە میسیۆنی ئەمەریکایی لەورمی ئەخستە

بهرده‌ستیان، بۆ دابین کردنی پیتیستییه‌کانی نه‌و کوردانه‌ی له‌هه‌ژارییه‌کی سه‌خت‌دا په‌له‌قاژنیان بو، بگه‌یه‌نی ... من خۆم بۆ میسیۆنێره‌ ئه‌مریکاییه‌کان، که تا ئێسته‌ بێ هیچ بیانویه‌کی به‌جێ، رێیان نه‌نه‌دان بچن بۆ ناوچه‌ی سابلاخ، ئیجازه‌ی رۆیشتنم بۆ ناوچه‌ی ناوبراو له‌جه‌نهرائی فرمانده‌ی سوپای حه‌وته‌م بۆ داواکردن ... سه‌ره‌نجام ئهم یارمه‌تییه‌ له‌لایمن خاچی سوری روسی و میسیۆنی ئه‌مریکاییه‌وه له‌ده‌ره‌وه‌ی ناوچه‌یه‌کی دانه‌برای ورمی رێک نه‌خری ... به‌تایبه‌تی له‌سابلاخ ... لهم شاره‌ بچوکه‌دا ژماره‌یه‌کی زۆر په‌نابهری کورد هه‌ن که‌توشی هه‌ژارییه‌کی سه‌خت بون ۹۷

له‌ماوه‌یه‌دا حکومه‌تی ئێران اعتمادالدوله‌ی سفر به‌روسیای ئی‌خستبو، معز الدوله‌ معین بوبو به‌حاکمی ورمی. له‌کاتی‌کا که‌سوپاییانی روس خه‌ریکی گه‌ڕانه‌وه‌ بون بۆ نیشتمانی خۆیان، به‌قسه‌ی نیکی‌تین (نزیکه‌ی ۸۰ هه‌زار سه‌ربازی روسی له‌ورمی بون، که‌باش ئه‌یان خوارد و نه‌حه‌سانه‌وه، کاره‌که‌شیان ته‌نیا نه‌وه‌بو ۳ جار بازاری هه‌ژارانه‌ی ئهم‌شاره‌ تالان بکه‌ن. که‌لوپه‌لی تالان‌کراو له‌گه‌ڵ جلی سوپایی و چه‌که‌که‌کانیان و تفاق‌ی جه‌نگ‌ی و هه‌رچه‌یه‌کی تر ئێیان داوا بکرایه‌ ته‌نانه‌ت ته‌نگه‌ و فیشه‌که‌کانی خۆشیان فرۆشت) ۹۸ سه‌ربازه‌کانی ته‌گه‌ڕانه‌وه‌ ئه‌یان ویست پیتیستییه‌کانی رێگه‌ بۆ خۆیان دابین بکه‌ن. نرخ‌ی مه‌ناتی روسی نه‌وه‌نده‌ شکا بو، بوبو به‌نیوه. سه‌ربازه‌کانی روس ئه‌یان ویست به‌نرخ‌ی پێشوی شتی پێ بکرن، به‌لام دوکانداره‌کانی ورمی و خه‌لک ئاماده‌ نه‌بون په‌و نرخه‌ ئێیان وه‌ربگرن. له‌سه‌ر نه‌وه‌ هه‌مو رۆژێ کێشه‌ له‌بازاردا دروست نه‌بو. ۹۹ تا کار گه‌یشته‌ نه‌وه‌ی نیوه‌رۆی ۱۶ په‌مه‌زانی ۱۳۳۵/ ۱۴ تیرماهی ۱۲۹۶ سالدات پۆانه‌ بازاره‌وه. ته‌قه‌ دروست بو. قازاقی‌کی ئێرانی کوژراو یه‌کی‌کیش برینه‌داربو. خه‌لک له‌ترسی گیانی خۆیان بازاریان چۆڵ کرد. سالدات و قازاق چۆلی بازاریان به‌هه‌ل زانی. که‌وتنه‌ شکاندن‌ی دوکانه‌کان. هه‌رچه‌یه‌کی به‌نرخ‌یان به‌رده‌ست که‌وت تالانیان کرد. بۆ شارده‌نه‌وه‌ی ته‌وتوانه‌ دره‌نگانی شه‌و بازاری ورمی‌یان ناگرده‌ا. ۱۰۰

بۆ نه‌وه‌ی وینه‌یه‌کی هه‌لومه‌رجی ژبانی خه‌لکی نه‌و مه‌له‌بنده‌ له‌به‌رچاو بێ، هه‌ندێ بشی سکا‌لانامه‌ی ۸۷ کسه‌ی خه‌لکی ورمی که‌بۆ وه‌لیعه‌ده‌ی ئێرانیان نویسه‌وه‌، رۆژنامه‌یه‌کی نه‌و سه‌رده‌مه‌ (تجدد) له‌ژماره‌ی رۆژی ۱۰ی شوایی ۱۳۳۵/ ۳۰ی حوزه‌یرانی ۱۹۱۷دا وینه‌یه‌کی بلاوکردۆته‌وه‌، ئێرده‌ا ته‌نوسینه‌وه‌، له‌سکا‌لانامه‌که‌دا هاته‌وه‌:

((... نه‌وه‌ی له‌ماوه‌ی ۳ سالی رابردو، له‌کوشتن و تالان و زه‌ره‌و نه‌ته‌کی ناموس و سوتانی شوین و مسیبه‌تی گه‌وره‌ و زو‌لمی جو‌را و جو‌رو ده‌سد‌ریژی شه‌رم

هیتنەر، که پهنجهر قه لهنم لهر و نکرده وه و پیشاندانی دوچارای شهرمزاری ئه بی...
 داغمان به خومان دا گرت و برینی دلی سوتای خومان به وه ساریژو خوش نه کرد
 که نه له ممدولیل له پیداد و زولگی سهرده می ئیستیدادی ده ولته می دراوسیمان
 رزگارمان بو، ئهوانیش بونه خاوه نی حکومه تی ده ستوری و، داوای یه کیتی
 بریه تییان نه کردو، پیاره ژیره کانی قهومی نه جیبی روس خهریکی راکیشانی دلی
 خه لکی ئیران و، ئیتر له و جوره ده سدریژیانه می پیشو رزگارمان بو، له نا کاو نه وه
 له سهرده می بیزارای ئیستیداد چاره یی نه نه کرا، له زه مانی نازادی دا کردیان
 رۆژی چوارشه مه مه ۱۴ی ره مزان، سه عاتیکی ئیوارهی مابو، سالداتیکی روس
 بی هیچ هویه ک، له ده روزه ی بالا ۳ کس به گولله کوشت و بریندار کرد.
 رۆژی پینجشه مه، بخشعلی خان ناویان، له بهرده رگای مالی ناخاکه می دا حاجی
 عزیزخانی ئه میر تومان دا، کوشت.

رۆژی ههینی ۱۶ی ره مزان رژانه بازاره وه، چه ند ته قیه کیان کرد، قازاتیکی
 ئیرانیان کوشت و چه ند کسێکیان زامار کرد، له کاتیکی بازار به ته واوی له خه لک
 چۆل بو، سهره تا له کاروانسرای شجاع الدوله وه ده ستیان کرد به شکاندنی حوجه و
 سندوقی بازرگان و سهراف و تالانی که لویه ل و پارو، به ته واوی تالان کرا. ههره ها
 ده ستیان درێژ کرد بۆ هه مو راسته و دوکان و تیجاره تخانه کان، به عهره بانه می له ژماره
 نه هاتو ئه یان گواسته وه. له م کاته دا بر عه سر به هوی حکومه تی جلیله و
 کارگوزاری کونسولگری و سه رزکایه تی سوپای روسی داوای ئه منیه تان کرد،
 ئه وانیش به ئێنی ئه منیه تیان دا به هوی تاقمی له معاون و حکومه ت و
 کارگوزاری (تاقمی له بیری زانی شار که بۆ گفتوگو چوبون)، ته نانه ت و یستمان
 پاشماوه ی که لویه ل و ده فتره کاغمان ده ربه ئین، سوپایه کان رێگه یان نه داو، وتیان
 پاشماوه ی شته کان ئه مینه و پارێزگاری بازار له ته ستوی ئیمه دایه. به ئومیدی ئه وان
 به ناچارای هه ر که سه مان به نا به دلی و نا ئاسوده یی له مالی خومان دا مایه مه. چه ند
 سه عاته ئی له شو تی پهری بو له نا کاو، پاش ئه وه ی به ئاره زوی خۆیان تالانیان کرد،
 به ترومپا نه وتیان به هه مو راسته و دوکانه کان دا رژاندو ئاگریان تی به ردا، بازارو
 هه رچییه کی تی دا بو وه کو دلی خاوه نه کانی به جۆری سوتان که شو ئه نواری
 نه مینی...

ئه و رۆژه ناوه رۆکی (وتضع کل ذات حمل حملها) بۆ ئه م دلسوتاوه پون به وه.
 ئیمه ئه و شه وه مان رۆژ کرده وه، له کاتیکی هه مو مان سهره تای شه و زه نگین و
 له کو تایی شه ودا نابوت و نه دارا، سهره رای ئه و په ژاره له ترانا به دهره که هه مو
 سامانمان به تالان براوه، خومان له مال و کۆلانه کان دا بیکارو سه رگهردان، به شی

زۆرمان شهو بېرسیتتی بېسر ئېمېن، هېشتا له ماڼو كهسوكارو ناموسى خۆمان
ئېمېن نېن.

ئېم كارەى سوپاييه كان، ملهوپى جيلو ئىشراره كانى تىرى زياد كرده،
ئەوانىش كەوتونەتە دەسدرىژىو تالانى دېھات. رېژانى ۱۸و ۱۹ لەگوندى غەلى
ابادى تازە كەند ۳۱ كەسيان كوشتو زامار كرده، داراييان تالان كردون. گوندى
يور قانلويان لەپاش تالان كردن سوتانده. گوندى زىنالويان تالان وە كەسيان لى
كوشتون. گونده كانى لور، بالا جو، خانەقايا تالان و سوتانده. گونده كانى
دارقالو، تيزو هى تريان كاول كرده، لەمەرى يەككيان دا كوشتون و سوتاندن و
تالانين كرده. لەگوندى ديكالە كەلە ئىرزى شاردايه، مەسىحى نشينه،
سوارەيه كى ئيرانيان پارچە پارچە كرده.

جيلو... هەرچى خەرمانيكيان بىر دەس ئەكەوى ئەيىبن، لەم كاتەدا كەوهرزى
هەلگرتنى بىر بومە، لەم هەلومەرجە نالەبارەدا ئىمەى خەلگى سەرگەردان و بى
سەروسامان، نازانين زستان چى بخۆين بۆ ئەوئى لەبرسان نەمىرن (...)^{۱۰۱}
لەم هەلومەرجەدا هەندى ئەناسورى ئەرەنەيىهە كان لەپىرستاقە كانى چەند
شويىنى وەكو گونده كانى بېكشلو، باراندوزچاى، روزهچاى، بۆ پارىزگارى ئارام و
ئاسايشى ناوچە كە دامەسەزبون. بەلام ئەوان خويان شەوانە ئەيان دا
بەسەرگونده كان دا راووروتيان ئەكرد. لەگوندى سەرقلى كەندى روداويكى ئەو
بابەتە روى دا: ئەرەنەيىهە كە گوندىيەك كوژان. ئەمەش دۆخى ناوچە كەى پتر
ئالوزان و چەند روداويكى تىرى لى قوما. روسەكان بۆ ئەوئى زياتر پەرە نەسيتى
تى كەوتن. نىكيىتىن ئەو بارەيمە بەد زمان ((ئىعلان)) يكى بۆ ((ئەهالى
موحتەرەمى ورمى و ئەتراف)) ي چاپ كەرد. لەئىعلانە كەدا باسى دروست بونى
ئاژاوه و پشيوئى ئەكا لەدېھاتە كان دا، كەهەندى مەسىحى تى دا كوژراوه، بەناوى
فەرماندەى روسيىمە هەرەشە لەوانە ئەكا كە ئاژاوه ئەننەمە و داوا ئەكا ((... گوئ
لەقسەى مفسدين نەگرن، كە ئەيانەمۆئى بېنە هۆئى دۆژمانىيەتى و نەياري ئەناو
خەلگەدا (...))^{۱۰۲}

نوسەرانى ئيرانى روداوه كە بەجۆرىكى تر ئەگىرپەرە. ئەلەين كەابرايه كى ئەرەنى
بەناوى پىرىم كەخۆئى پىرستاقى نازلوچاى بو، شەو ئەچىتە سەر مالى وەهاب
سولتان لەگوندى سەرقلى كەندى داواى ۳۰۰ تومانى لى ئەكا. وەهاب پارە كەى
پى هەلناسورئى، هەلەئى. لەو بزمەدا هەم وەهاب و هەم پىرىم ئەكوژين.
سوارە كانى پىرىم بەمىيانوى ئەوئى پىرىم بەگوللەى وەهاب كوژراوه، هەمو
خيزانە كەى ئەكوژن و، مالهە كەى تالان ئەكەن و، ئىنجا ئاگرى ئەدەن. بۆ سەبەينى

كه هيوالتي كوژراني پيريم بهيراكي نهدين، نهویش بهچند سواريكوه نهچي بو
هينانموي لاشي پيريم بهدهم رنكاوه توشي هدرکس نهبي نهی كوژي. گوايه
پاش نهوي کاربهدهستاني روسي داواي لي نهکمن، نينجا دوس لهکوشتنو تالان
هدل نهگري و نهگريتموه بو شار. بهقسي تمدن نيکيتين نهو نيمعلاهي بو پاساوداني
نهو روداوه بلاوکردوتموه.

تالان، راووروت، كوژران، سوتان و ناگرکومتنهوه... لهناوچهکدا نهبيته روداي
روژانه، بي نهوي کاربهدهستاني نيراني بتوان چارهي بکمنو، بي نهوي
دهسه لاتداراني روسي ليي پيرسمنوه. خه لک ترسو داخو قيني لهدهرون دا که له که
نهو.

۳/۵ پرکردنهوي بو شايي روسي به چه کداری ناسوري

شوړشي شوياتي ۱۹۱۷ي روسيه ريزه کاني سوپاي روسي شلنهژاند، هيرچنده
هيزه کاني نينگليز لهعيراق شکست يکي سهختيان بهتوردوي تورکداو، بهغداديان
داگرکرد، بهلام هاو بهشي روسي لهپلاني پهلامارداني موسلدا پهکي کهوت،
چونکه تا نهات پشهيواني ناو سوپا زيادي نهکرد. سهربازه کان لهناوکرته کاني
سوپادا کو ميتهيان بو چاوديري فرمانده کانو جولانه جديگيه کان پيکه نيناو.
سهربازه کان پاش چند سال جهنگي خويماوي دور ولاتي نهيان ويست بگريتموه
ناوکسوکار ي خويان. بهکو مهل ريزه کاني سوپايان بهجن نه هيشت وگويان
نه نه دايه قسي فرماندهو ديسيپليني سوپاي. پشهيواني ريزه کاني سوپاي روسي
لهجه بهي قافقازو کوردستان، فرمانده يي نينگليزي و فرمانده يي خست بهو
پهژاره وه. نه د دورغا به له گفتوگو ستراتي جيه کاني هاو به يمانه کاندا سهارهت
بهروژه لاتي ناوهراست رهنگي دابوه وه. سهرکردايه تي هاو به يمانه کان بو
پرکردنهوي دروست بوني بو شايي روسي، بهرنامه ي جوړاو جوړيان ناماده نهکرد،
يه کي له گرنگ تريني نه د بهرنامه نه، بهرنامه يک بو له مانگي نوکتو بهردا، چند
روژي بهرله سهرکومتني شوړشي نوکتو بهري روسي، جه نه وال نيسل فرمانده ي
ميسيوني سوپاي فرمانده لهروسي ناماده ي کردبو. نيسل له بهرنامه يدا چند
رينگه کاري پيشنيار کردبو، لهناو نهوانده نه لي: ((ههرکارکي جهنگي دژي
تورکيا نه تواني و نهبي پشت نهستوربي به کاري ناژاوه نانهوي سياسي دژي نه د
نيمپراتوري به چند - نهتمه ييه. هاو به يمانه کان بهرله نيسته
رايان گه يانده ((عمره بستان هي عمره به)) نهبي بهراگه يانده ي ((کوردستان
هي کورده)) دريژه به د سياسي ته به دن ...

ئەمە كارىكى كارىگەر، ئەتوانى لەجەبەھى قافقازو، لەزەمانىكا كەپى ئەچى
 كارى جەنگىي روس نرخی پىشوى خۆى لەدەس بەدا، بەكاربەيتىرى... ھەمو
 تەقەلاكانى روس بۆ بەدەسەيتىنى پىشتىگىرى كورد سەركەتو نەبو... ئەو
 تالان و كوشتارى قازاقەكان كوردويانە يارمەتى زۆرى ئەمەى داوە)) جەنەرال نىسل
 بۆ جىبەجى كوردنى ئەم سىياسەتە كوردىيە نوپىيە پىشتىنارى كوردو نوپىنەرانى
 ھاپەيمانەكان لەوان كۆپىنەموو، ئەىوت كە: ((ئەرمەنىيەكان لەم كارەدا
 يارمەتى مان ئەدەن، ھەرچەندە دوژمنايەتى دىرىنى نىوان ئەم دوگەلە شتىكى
 مېژوئىش بى، بەلام ئەرمەن پەيان بىو ەردو، كەدامەززانى كوردستانىكى
 ئۆتۆنۆم دەستەبەرىكى نوئ ئەبى بۆ جىبەجى كوردنى راستەقىنى سەرەتاي
 نەتەوكان و دامەززانى ئەرمەنستانى ئۆتۆنۆم لەپاشەپوژتىكى نرىكدا))^{۱۰۴}
 ئەم بەرنامەيە لەئاستىكى بەرزى كاربەدەستانى ھاپەيمانەكاندا خرايە
 بەرلىدوان و گفتوگو. سەرزكى ئەخومەنى فەرەنسى، لەپىگەى مارشال فوشەو
 ھەمو ناوەندە سىياسىيەكانى فەرەنسى لەو لەمى پىشتىنارىكانى نىسل
 بەتەلەگرامى لە ۱۳ى كانونى دەمى ۱۹۱۷دا بەم جۆرە ئاگادار كەرد: ((حكومت
 وەھى لىك ئەداتەو، كە بەدەسەيتىنى ھاوكارى بەردەوامى ئەرمەن و ھەمو
 مەسىحىيەكانى قافقاز بەخەرىجىكى كەم ئەكرى... لەبەرامبەر ئەو، دەرپىنى
 دوستانەتى لەگەل ئىلاتى كورد ەستى دوژمنانى مەسىحىيەكان بەرامبەر
 بەئىمە ئەورۆپىنى... لەئەنجامى ئەو، حكومت پىنى وانىيە كەئەگەر بەگۆرەى
 ئەو بەرنامەيەى لەپاڤۆرتەكەى جەنەرال نىسلدا رۆن كراو، ئەو، بەتاشكرا
 موافقەت لەسەر دامەززانى كوردستانى ئۆتۆنۆم بكرى، شتىكى گۇنجاو بى...
 لەگەل ھەمو ئەوانەشدا حكومت لەبەرچاوتى بەكەلك وەرگرتن لەو توانايەى
 لەبەردەس دا، يارمەتى جەنگىي ھۆزەكانى كورد بەدەس بەيتى... ئەتوانى
 كۆلۆنل شاردينى رابىسپىردى بۆ دۆزىنەوى رىگەى گفتوگو لەگەل سەرانى
 باسكراو...))^{۱۰۵}

رىتورىيەكانى مارشال فوش بۆ جەنەرال نىسل بەرامبەر كوردو، جۆرى
 پركردنەوى بۆشايى روسى، ھىچ لىلى و ناديارىيەك لەسىاسەتى كوردىي
 ھاپەيمانەكاندا ناھىيەتەو.

شۆرشى شوبات دىسىپلىنى جەنگى لەرىزەكانى سوپاي روسىدا نەھىشتبو،
 ئەمەش كارى ئەكرە سەر رەوتى گشتى جەنگو، كەم كەردنەوى گوشارى جەنگىي
 دەولەتەنى پىكھاتو لەمەيدانىكى گەنگى مەملەتتى ەردولاي شەرەكەدا. تا
 ئەھات ەيزەكانى سوپاي روسى زياتر لەبەر يەك ەل ئەو، شان. نوپىنەرانى سوپايى

ئینگلیز فرەنسە لەتفلیس، بارەگای سەرکردایەتی جەبەهی قافقاز، زیاتر
 ھەستیان بەپیتووستی پرکردنەوی ئەر بۆشاییە ئەکرد کەلاوازیونی سوپای روسی
 دروستی ئەکردو، سەرەنجام گەیشتنە ئەرەوی ھەولتی پرکردنەوی ئەر بۆشاییە
 بەسازدانو ریکخستەو چەکدارکردنی مەسیحییەکان، بەتایبەتی بەئاسوریەکان
 بەدەن.

٤/٥ پیکھینانی تیپە ئاسوریەکان

شۆرشى ئۆکتۆبەر ترسى خستە ئاوا ئاسوریەکانەو. نیکیتین، لەو بارەییو
 نووسیوتی:

((پشیتوی یاخی بونی ئاوا سوپای روسی و راگرتنی جەنگ، مەسیحییەکانی
 خستە ترسەو، ناچار دەستەبەکی نوێنەرایەتی لەئۆکتۆبەری ١٩١٧دا چو بۆ
 تفلیس، داواى پشتیوانییان لەکاربەدەستانی دەولەت کرد، داواى گەیشتنی ئەر
 نوێنەرایەتیە یەکسەر جەنەرال لیپیدینسکی فرمانەدی ھێزەکانی قافقاز
 بەتەلەگراف ئاگاداری کردم" کەبریار دراوہ لەئورمئ ھێزئ لەمەسیحییەکان
 دروست بکری، ھەلەبەت ئاتاشیە جەنگییەکانی ھاوپیەمانەکانیش وەکو کۆلۆنیل
 شاردینی، کاپیتەن مارچ، میجر ئستکس، کۆلۆنیل پایک ئەر بریارەیان بەلاوہ
 پەسەندە. ئەر ریکخواوہ نوێیە، سەرەرای پاراستنی مەسیحییەکان، ئەر دەرژە
 بەکارە جەنگییەکانی جەبەهی تورک بەدا. ھاوپیەمانەکان گەفتی یارمەتی فەنی و
 مالییان پێ داوین.

((راستەوخۆ ٣ ئەفسەری فرەنسی دەستیان کرد بەریکخستە. بەلام کۆلۆنیل
 شاردینی لەکاتی دیتنەکەیدا لەئورمئ پیتی وتم کەبەشداری حکومەتی فرەنسی
 لەم ریکخواوہ تازەیدەدا شتیکى کاتییە چونکە ئێران و قافقاز بونەتە ئاوجەمی کاری
 ئینگلیز، جەنەرال دنستروفیل ئەر خەریکی کاری ئەر دو وڵاتە بێ.))^{١٠٩}
 ھاوپیەمانەکان، لەھەموو کاتیکی کەزیا تر پیتووستییان بەھاوکاری
 مەسیحییەکان بو. بەھەر نرخئ بواپە ئەر ھەولتی بەدەسھینانی ھاوکاری ئەر
 بەدەن.^{١٠٧} کاپیتەن گرەیس، کەئەفسەری پیتەندی بو لەگەل ئەر مەنیەکان لە وان،
 لەکۆتایی ١٩١٧ و سەرەتای ١٩١٨ بەنوێنەرایەتی ئینگلیز چو بۆ سەردانی
 مەسیحییەکان لەئورمئ. لەکۆبونەویەکدا کە بەسەرانی ئاسوریەکانی کردو،
 نیکیتین، سونتا نوێنەری پاپا، د. شید کونسولتی فەخری ئەمریکاو، د. کوژل
 بەربرسی نەخۆشخانەى فرەنسی تیا بەمشادریون. گرەیسى بەلئینی
 بەئاسوریەکاندا، ((لەکۆنفرەنسی داھاتوی ئاشتیدا لەپاریس، چارەنوسی
 گەلەکیان بەباشترین شیوہ باس بکری)). لەبەرئەبەر ئەرەدا داواى ئی کردن تیپی

چه کدار پیتک بهیتن و ئمرکی پاراستنی ئمو مه لپه نده بگرنه ئهستو که لهده ریای ره شهوه تا به غداد درژ ئهیتتهوه. گفتی پی دان، پیو بیستیه کانیان له چه کو، پارهو، کادرو، پشتیوانی بۆ دابین بکا. قبول بو ۲۵۰ ئه فسمه ری روسی بیتنه ورمی بۆ ریکه خستنی ئهم هیزه نوئیه.^{۱۰۸}

سهر کردایهتی ئاسوری ئه بێ پهی بهو گۆرانه قولته نهبرد بێ که له روسیاو سیاسهتی سوختی دا بهرام بهر جهنگو، ده و له تانی ئیرانی و عوسمانی روی دابو. چونکه ههر له مواه یه دا که خهبری کی کۆبونهوه بون بۆ پیکهینانی هیزی چه کداری مسیحی و ئهرمهنی بۆ پرکردنهوهی ئمو بۆشاییه کشانهوهی سوپای روسی له جبهه کانی جهنگ دا دروستی ئه کرد، ئاغا پهترۆس، که دوا مارشیمون دوه مین کسایهتی گرنگی ئاسوری بو، به بۆنه ی پیکهینانی تیه چه کداره کانی ئاسوری هوه له وتاریکی درێژدا، که وه کو بهرنامه ی کاره که یان، وای ده رئه خا هیشتا پشت ئهستوره بهروسیا، لیره دا وه کو به لگه یه کی میژوی تیکرای وتاره که ی ئه نو سین هوه:

((برا ئاسوریه کانی!))

((نیشتمانه که مان به خورنی برا کانی ئیمه رهنگاوه، ئاوا یه کانیان کاول بون، زۆریان سوتاون و له ناو چون، ئاژۆلو داراییمان به جاری پهره گنده و، کلێسه کانیان به دهستی کورد و تورک بوته که لاوه.

زۆرایهتی ئیمه، بهو درندایهتیه دلسوتی نه ی که ناتوانی بهیتر ته بهر چاو، نه بین که ههزاران ههزار تاقو بهنمهالی بێ گناه ی مسیحی له لایین کورد و تورکه وه، له پیتاوی پاراستنی دین و نهتمه و نیشتمانی خۆیان دا، کۆژان.

ههزاران ههزار ئاسوری، لهوانی له خه غمیری تورکو کورد رزگار بون، روسیا دایکی ئیمه ئهوانی تا ئهمه وه کو کوری خۆی ژیا نده و دالدهی داو، ئایا ئهزان روسیا وه کو دایکیکی دلسۆز به تهنگتانه وه دی؟ کهواته ئه سهر ئیه وه ش پیتیه بهرام بهر بهروسیا دلسۆز راستگۆین، هه مو رۆژی دوعا بۆ میللهتی روس بکه ن.

ههروه ها نابێ ئه وه شمان له بیر بهیته وه، میسیۆنی ئه مریکی له ورمی زیاتر له ۱۵ ههزار کس ی ئیمه ی له کورد و تورک رزگار کرد و نزیکه ی ۶ مانگ خۆراکی پی دانو به ختوی کردن.

له خوا بخوازن که روسیا ی دایکمان، توانای خۆی له دهس نه دا، ههر بهو گه وه یی و مه زنی و شکۆ داریه به تا هه تایه میتن.

برایان! ئاخۆ ئه زانن ئه گهر حکومه ته ئیسلامیه کانی تورکیار ئیران له ده سه لات ی روسی نه ترسانایه، نه یان ئه هیشت مه سیحیه ک له م دو ولاته دا بژین، بۆیه ئه بێ هه میشه دوعا بۆ سوپاییانی روس بکه ن، چونکه ئه وانه له م سهر ده مه دا،

لەریگەى ھەقدا، دژی دەولەتانی ھەق کوژی ئەلمان، ئەمسا، مەجەر، عوسمانی، بولغار ئەجەنگن. دەولەتانی مەزنی فەرەنسا، ئینگلیز، ئیتالیا، ژاپون، رۆمانی، مەشتی میللەتی ئازای سیرب کەھاپەیمانی روسن، ئەبێن یارمەتی سوپاییانی ئەوانیش بەدوێ.

لەپاش سەرکەوتن، یینگومان ئیمەش ئەگەرئینفەو بۆ ناو وێرانەکانی خۆمان، ئەچینفەو بۆ سەر زەویە ئەدەس دراوەکانمان ژیانیکى نوێ دەس پێ ئەکەین، بەتاسودەیی ئەژین. دوعا بۆ سەرپەرشتو پیتشەوای گەورەمان مارشیمون بکەن، کەشەو رۆژ لەریگەى بەختیاری ئیمەدا تیتەکوشت، بۆ ئەوێ ھۆکانی ھەوانەوێ دواڕۆژی ئیمە داوین بکا، کەرزگارییە لەزۆلمو شتەمی موسلمانان.

برایان! ئەمرکی ئێوەیە کەھەوشانی سەربازانی روس یەمەنگن. ئەبێن لەھەموو قۆناغەکانی جەنگدا پێرەوێ ئێم بەندەنەو ژێرەو بکەن بەجێیان بەیتن:

۱. خوا بناسە، ھەموکات ئێم لایەت بێ، بزانە ھەر ئێم ئەتوانی دوژمن بشکێنێ.

۲. ھەمو سوپاییەک ئەبێ ئەندروست، ئازا، بەزات، راستگۆو خاوەن شەرف بێ.

۳. لەرێ پارانستی نیشتمانو روسیای پێوژا بمر، ئەگەر مای خۆ ئەو شەرفو

سەرەوێ راستەقینە، ژیانی خۆت بۆکاری چاکو پێوژ تەرخان کردو، شەرفی

یادگاری ناوی باشو شانازیت بەدەس ھێناوە.

۴. بۆ رزگارکردنی ژیانی ھەریکەکان ئەمەردن خۆت بەکوشت بەدە، بۆ ئەوێ

ئەوانیش لەرۆژانی تەنگانەدا تۆ رزگار بکەن.

۵. ھەرگیز ئەترسی، ھەمیشە بترسینە، بەترسان ئەتوانی دوژمن ئازا بکە،

دوژمنایەتی کارێکی ئاسان نیە.

۶. نابێ جەنگ بۆ پاداش بکری. بەلکو ئەبێ ئەپیتناوی ئازایەتی و جوامیری

سەرپەرزی دا بچەنگی. بەبێ رێگەپێدانی سەرۆی خۆت نابێ مەیدانی شەر بەجی

بھێلی.

۷. ئازاری کسانى ناسوپایی مەدە، تەقە لەکەسانی بێ چەک مەکە، مەندالۆ ژن

مەکوژە.

۸. دیل مەکوژە، بەلکو بەزیندویەتی بێگەنە لای سەرۆی خۆت بۆ ئەوێ

پاداش وەرێگری.

۹. ھەمیشە ئاگاداری تەنگەکەت بە، پاکی رابگرە، چونکە بەچەکی رزێو

ژەنگاری ھێچ ناکری.

۱۰. بەخۆرای فیشەک مەتەقینە، بۆ تۆ ئەو نرخیکی زۆری ھەیە، لەکات و

رۆژی ناخۆشدا بەکەلکەت دی.

۱۱. هەركەس پێڕەوی ئەمانە نەکا سزا ئەدری، قانونی روسی سەختە.
۱۲. ئەم فرمانانە بەجێ بهێنە، بۆ ئەوەی لەنیشتمانی خۆتا سوک نەبێ و گەلەكەشت ریسوا نەکە.
۱۳. خۆت لەتالان پیاڕێزە، چونکە تالانکەر نە تەنیا لەبەرچاوی تالانکراوە بەلکو لەبەرچاوی هەموو ئەو کەسێک ریسوایە، تالانکەران ئەبنە هۆی روخانی هیزی خۆیان و هاوڕێکانیان، سەركەوتن لە دەس ئەدەن.
۱۴. لەبیرت نەچێ کاری باش پەسن ئەدری، بەلام کردووی خراپی یەك کەس ئەبێتە هۆی بەدناکردن و پەلەئێ شۆڕەیی ئەبەدی میللەتی. هەركەس خۆی پێڕەوی ئەم رێوشوێنانە بکاو، ئەبێتە خۆشەویستی گەلەكە. ئەوەی پێچەوانەی ئەم فرمانەش رەفتار بکاو، هەرخەریکی کاری خراپ بێ ئەبێ چاوەڕوانی سزای توندی قانون بێ.
- جاریکی تریش، ئەو برا خۆشەویستەکانم، من روتان لێ ئەنیم، داواتان لێ ئەکەم "هەمیشە ناوی گەلەكەتان بەرز بکەنەو، هەركێز مل بۆکەسای و سەرشۆڕی مەدەن.
۱۵. بەلام هیچ کات خۆت ئەدەو بە دەس کورد و تورکەو، چونکە ئەوانە زمان و لوتی دیلەکان ئەبن، چاربان دەرئەهێنن، دەست و پێیان ئەشکێنن.
۱۶. ئەبێ فرمانی فرماندەکان، بێ چەند و چون، بەو پەڕی شەرف و شانازییەو جێبەجێ بکەن.
۱۷. نابێ تەنگی خۆت بۆکەس دا بێی، مەگەر بۆ ئەفسەران و زو، کەسانی سەروو خۆت.
۱۸. ئەگەر یەكێ ئەتێو، ئەخۆیەو ئەناو سەد کەس دا رابکا، ئەو پەڕی سزا ئەدری، ئەوانە یە ئیعدام بکری.
۱۹. بەباشی رێنمونی سەربازانی روس بکەو، لەسەر دۆژمن ئاگاداری پێوستیان بەدری.
- لەم وتاری ئاغا پەترۆس دەرئەکەو، سەركردایەتی ئاسورییەکان تا چ ئەندازە یەك لەژور- هەلەسەنگاندنی هێزەکانی خۆیان دا بۆ ئەنجامدانی ئەو ئەمرە گرانە پێیان سپێرداوە بەهەلەدا چون. هەروەها لەهەلەسەنگاندنی هەلەمەرجی ناوچەیی و جیهانی، جۆری ریکخستنی پێوەندیان لەگەڵ گەلانی ناوچەکە.
- مارشیمون بەنامە یەك کاربەدەستانی ئێرانی لەپێکەشتانی هێزە چەکارەکیان ئاگادار کرد.

ئېترانىيە كان، نەمەكو دەولەتو نەمەكو خەلك، كارىكى وەھايان پىن قوبول
 نەئەكرا. ئەمە ترسى لەناو دانىشتوانى موسلمانى نازەربايخاندا، بەكوردو
 عەجەمە، دروست كرد. لای خەلكى ناوچەكە ئەوانە بەيىگانە پەنادراو
 ئەزمىردان، ترسى ئەويان ھەبو ناوچەكەيان لى داگىرېكەنو بياغەنە ژىردەستى
 خۇيانەمە. حكومەتى ئېترانىش، ئەگەرچى دەسلەتې نەبوېرى ئەمكارە بگىرى، بەلام
 بەھەرەشەبەكى راستەقىنەى دانەنا بۆخوى.

۵/۵ كىشانەمەى روس لەئىران

لە ۵۵ كانونى يەكەمى ۱۹۱۷دا، واتە چل رۆژى دواى سەركەموتنى شۆرشى
 ئۆكتۆبەر، رۆژى روسىي سۆڧىتى نوئ بەيانىكى بەئىمزاى لىنىن، سەركى
 ئەنجومەنى كۆمىسەرانى گەل، بۆگەلانى ئىسلامى رۆژەلات بلۆكردەمە،
 لەبەيانەكەدا ھەلەوشاندەمەى ھەمە پەيماننامە ئاشكراو نەئىيەكانى سەردەمى
 قەيسەرى سەبارەت بەتوركىياو ئىران راگەياندو بلۆرى كوردەمە ((ئەستەمەل ھى
 تورك خۆبەتى)) بەلېنىشى بەگەلى ئىراندا ((ھەر بەكۆتايى كارە جەنگىيەكان،
 خاكى ولاتەكەيان بەجىن بەئىلن))

ئەگەر شۆرشى شوبات دىسپېلىنى جەنگىي رىزەكانى سوپاى روسى شىواندەبو،
 ئەمە شۆرشى ئۆكتۆبەر بەيەكجارى شىرازەى تىكدا. سەربازەكان بىن پىرسى
 فەرماندەكانىيان تەنگە تەفاقى جەنگىيان بەنرخىكى ھەرزان ئەفرۆشتو ئەگەرەمە
 بۆ نىشتەمانى خۇيان. ^{۱۱۰} لەم ھەلەدا كوردەكانى ناوچەكە بەتايىبەتى ئىسماعىل
 ئاغاي سىمكۆ كەوتە كرىنى چەكە تەفاقى جەنگى، ^{۱۱۱} ھەروەھا ئاسورىو عەجەم.

ئەرمەنىو ئاسورى كەچارەنوسى خۇيان بەستىبو بەروسىياو، بەم ھىوايەى
 لەدواى كۆتايى ھاتنى جەنگ ناماچە نەتەمەيەكانى خۇيان لەپىكەيتەنى دەولەتى
 ئەرمەنىو دەولەتى ئاسورى لەسەر ئەرزى كوردستان، بەدى بەئىن. لەدواى شۆرشى
 ئۆكتۆبەر توشى مەينەتەيەكى نەتەمەيە گەورەبون. روسىي سۆڧىتى ئامادە نەبو
 بەلېنەكانى سەردەمى قەيسەر بەجىن بگەيەنى، بەلكو لەجەنگ دەرجو. ئەيوست
 لەگەل دراوسىكانى بناغەى دۆستايەتى داچەزىتەنى. لەگەل دەولەتى عوسمانى پاش
 چەند رۆژئ لەسەركەموتنى شۆرش ئاگرېرى كەردو بەلېنى كىشانەمەى بەئىراندا.

روسىي لەپىكەموتنى ((پرىست لىتوفسك))دا گەفتى كىشانەمەى ھىزەكانى
 لەئەرزە داگىرەكانى توركىياو، ھەلەوشاندەمەى دەستە چەكدارەكانى ئەرمەنى
 بەتوركدا. ^{۱۱۲} بەوگۆرەيە دەستى لەپىشتىوانى گەلى ئەرمەن ھەلگرت. لەئەنجامى
 كىشانەمەى دا لەخاكى ئىران دەستى لەپىشتىوانى گەلى ئاسورى ھەلگرت. كۆشكى

ناواتی نئمئویدی نئم دوگله بچوکه، کهچاره نوسی خویان لئسەر گفته کانی کاربدهستانی دهولتتیککی زل بیناکردبو، همرهسی هینا.

لینین و هاوړیکانی لئشورشا سمرکوتن، بهلام هیزیککی زوری روسی لییان هدلگهراپوه، فرمانه کانی نئوانی جیبه جئ نه نه کرد. لئناو نئوانه داووده زگای سه فاره تی روسی له تیرانو، کاربدهستانی سمرکرایتی سوپای له قافقاز. دهولتتانی هاوپه یمانی پئشوی روسیا، ناوچه کانی قافقازیان کرده یه کی لئمه یدانه کانی دژایدتی و پیلان گتیران بؤسەر شورشی نوکتوبر.

۶. شهرې ناوخوی ناسوری-عه جهم

۱/۶ هه لگیسانې شهر

ناسوریه کانی هه کاری، خویان نمونی خه لکی خیله کی دواکوتو بون. تازه له کوشتاری به کۆمه ل رزگاریان بویو. جگه لهوی زوریان لی کوژرابو، مالو داراییان بتالان چوبو، ناواییه کانیان داگیرو ویرانکرايو. لئسەر نئوه لئوکاتمه که هاتبونه تیرانو لئورمی، خوی، سملاسو، ناواییه کانی دهویره کی جیگی بوبون، پشویان خست بوه ناوچه کوه. راوړتو تالانیان نه کرد. شهوانه تیان دا بهسەر دپهاتو مالان دا. کاروانیان روت نه کرده وه. دهستیان له کوشتنی خه لک نه تیاراست. تو لئمی لئقئومانی خویان له خه لکی موسولمانی نئوی کرده وه، بهتاییه تی که تیان دی ده سه لاتدارانی روسی چاوپوشییان لی نه کمن.^{۱۱۳} لئباتی نئوی هاوده ردی و پمروشو سۆزی دانیشتوانی ناوچه که به دهس بهینن، نه یاری و ناحمزی و دوژمناییه تی خه لکیان پی برابو. دواپی تر نئوه بو به هزیه کی گرنگی شیواندن خباتی رهوی نئم گه لو، لئدهس دانی دژستاییه تی کوردو تازهری وه کو گه لی هاوړینو هاوسیو، لئدهس دانی پشتیوانی حکومه تی تیران وه کوده ولئمتی پهناده ر.

گۆرانی ده سه لاتی روسی، گۆرانی حاکمه کانی شی به دوا داهات. اعتمادالدوله، چونکه جیگه ی بریای روسیو، لئسهرده می نئوان دا حاکمی ورمی بو. پاش تالوگۆره کانی روسیا، نئویش لئخراو لئتموړتیز درایه دادگا. له جیگه ی نئو کابرایه کی تر به نئوی معزالدوله دانرايو. لئو هه لومهرجه شیواوه دا، که هم سهربازانی روسی بؤ نئوی پیویستییه کانی گه رانهوی خویان دابین بکمن، کهوتبونه شت فروشتنو شت سندن به زور له خه لکو، بازاری ورمییان تالان کرد. هم دهسته چه کداره کانی ناسوری و نهمه نی ناسایشی سهروسامانی خه لکی ناوچه که تیان نه هیشت بو. معزالدوله کاریکی بو چا کردنی دۆخی شیواوی ناوچه که لئدهس نه هات. نئویش لا برا. اجلال الملک بو به حاکمی ورمی. نئم کابرایه شاره زای

کاروباری ورمى بو چونکه پيشتريش چند جاري کرابوه حاكمى نموي. هيزه کاني
تيان له چاو مسيحييه کاندا کم بون. لهبر نموه لهسره تاي هاتنيوه ويستی
به خوشي و گفتوگو له گمل مهز نه کاني دين و نه نموه جياوازه کان ناسايش بگيترنمونه
بو ناوچه که.

يه کي له کاره کاني اجلال الملک بو گيترانموي ناسايش
پيکه يناني (کوميسيوني تهيب بين المللي) بو، که نمبو پيک بي له عهده و کوردو
ناسوري و نهمه ني و جوله که. له روزي ۲۲ ي نازهری ۱۲۹۶ دا کويونمويه کي
گموره يان له مزگوتي تاديننه ساز کرد. اجلال الملک خوي، هندی له مهز نه کاني نمو
گه لانه له کويونمويه دا دهر ياره دۆستی و ناشتي و تاريان دا.^{۱۱۴} به لام برينه کان
نموه قول تر بون به کويونمويه کي وها ساريژ بي، پشتوي همرا.

لهم ماوه يه دا پيپه چه کداره کاني ناسوري بو پرکردنموي نمو بو شايي
له کشانموي روس دروست ببو به يارمته فدره نسو بهر تانيا دامه زرا. حکومتی
تيان نمو ههنگاهي پي خوش نمبو، به لام نمونده هيزي نمبو ريگي دروست بوني
بگري. هيزي تيرانيه کان له ورمي بریتی بو له هزار قهزاق له ژير فدرمانی
نه فدرمانی روسي دا له دهرموي شار بوزو نه مانه گوتيان نه نه دايه فدرمانی حاكمی
ورمي. حاكمی ورمي بو چه سپاندني ناسايش داواي له والي تهويز کردبو
که هيزي کي بو بنيزي، نمويش ۲۰۰ سوازي قهره داغي بو نارد له ناو شارا جيتگي
بيون.^{۱۱۵}

هيزي ناسوريه کان زور زياتر بون لهي عهده و همو پوژ ترسی خه لک له
هه لگي ساني شمري ناوخو زور تر نمبو.

گيترانموي روداوه کان وه کو يک نين. نوسه راني تيراني به جوري کي نه گيترنموه،
توبالي شمري نه خه نه نه مستوي ناسوريه کان. کار به ده ستاني تهويز به پيلاني دا نه نين
که مسيحييه کانو کار به ده ستاني ينگانه له ورمي بو چاو ترساندن موسولمانه کان
ريکيان خسته. راپوزتي سوپايي و ديپلوماته کانيش، به تاييه تي کار به ده ستاني
فدره نسي، به زوري پي لهسر نموه دا نه گرن، که نموه پيلانيک بوه موسولمانه کان
سازيان کرده، بو نموي بي که من به بيانوي کوشتنی به کومته لي مسيحييه کانو
بينگانه کاني ورمي.^{۱۱۶}

۱۵ ي شوباتي ۱۹۱۸ نزیکي هزار شمري جيلو، لهسر داواي کاپتن
گاسفيلد هاتبونه ناو شاره و.^{۱۱۷} نه مانه له ناو بازار دا تيخه يان به خه لک نه گرت،
داواي چه کيان لي نه کردن، روتيان نه کردندموه. هر لهو رۆژانه دا دو موسولمانو
جوله که يه کيان کوشته.^{۱۱۸}

۱۹ ی شویات، روداوئیک قومما، بو بهسره تای دهست پی کردنی شهری دینیسی خوتناوی. پولیسی ئیرانی نه یانموی چه کداریک جیلو چهک بکمن، نهویش خوی به دهستونه نادا. نه بی بهینکادان. کابرای جیلو نه کوژری، به لام هاوریکانی له کاتی هه لاتن دا ۴ کس نه کوژن. شهر نه منیتتهوه.^{۱۱۹}

۲۰ ی شویات، حاکمی ورمی اجلال الملک، سهرانی مهسیحیه کانو، میسوکوژل سهروکی نه خوشخانهی فهره نسی، سونتاک نوتههری پایای، بو باره گای حکومهت بانگ کرد. له سهرو روداو هکان نه دوان. لهوکاته دا چه ن گوندیه ک رژانه ناو باره گاهه، گازانده یان بو لهوهی تاقمی جیلو له ده ره وهی شار، ری به گوندیه کان نه گرن، همرکسی نه یینن، نه یکوژن. به شداران کویونه وه که بریاریان دا، دهسته یه ک سواری قهره داخی له گه ل دهسته یه ک سواری ناسوری بنیره ده ره وهی ورمی بو جیگیر کردنی ناسایش. نهو ره ره ناسورییه کان نزیکه ی ۱۰۰ موسولمانیان کوشتبو.^{۱۲۰}

۲۱ ی شویات له ده ره وهی ورمی تاقمی جیلوو دهسته یه ک قازاقی ئیرانی بو به شهریان.

۲۲ ی شویات له کاتی که حاکمی شار له گه ل کونسولتی روسیو، کونسولتی نه مریکیو، سهرو پزیشکی فهره نسی خهریکی گفتوگوبو بو چه سپاندنی هیمنی، شهر به گهرمی هه لگیرسا راپورتی کونسولتی فهره نسی هو ی هه لگیرسانه وهی شهر نه گیریتته وه بو نهو هیرشه ی قازاقه کانی ئیران به سهرو کردایه تی ره زاخان کردویه نه ته سهرو باره گای فرمانده یی ناغا بطرس.^{۱۲۱} کچی دهقان، نوسهریکی ئیرانی ته ئی: ((دوکس له خه لکی نازای ورمی به ناوی قارداشو داداش بریاریان دا خو یان برۆن لاشی مردوه کان به یته وه بو شار. ده مهو ئیترای، له کاتی که نه یان ویست له شار ده رچه ن، له نزیکه ده روزه ی هه زاران توشی تاقمی جیلو بون. له به ینی نه وانه دا بو به شهر. همر به ییستنی ده سه رپزهی تفه ننگ، مهسیحیه کانی ناوشار له ههر کو ییه ک بون کردیان به ته قه. ده رکوت که پیشت ریک کهوت بون به دهس پی کردنی ته قه، جه ننگ دهس پی بکمن.^{۱۲۲}

۲۳ ی شویات، واته ره ری دوا یی تر شهر گهرمتر بو. ناسوری گهره کی عه جه مه کانیان دایه به مرته پ، سواره کانی قهره داخی که بو پاراستنی شار هات بون، نه گهرچی له ره ری یه که می شهر دا به شداریون، به لام ره ری دوه که ته پ باران دهستی پی کرد به کومهل له شار هه لاتن به رهو سه لاس، له ره وه گهرانه وه بو ته ره ری قهره داخ. قازاقه کان بنکه که یان له ده ره وهی شار بو، له ره تر فرمانی نه فسرانی روسی دا بون، به لام ره ری یه که می شهر هارکاری موسولمانه کانیان

کردبو. ئاسورییه کان هه‌لیان کوتایه سه‌رباره‌گای قازاقه‌کان، هه‌ندیکیان لی
کوشتو ئه‌وانی تریشیان رایان کرد، چه‌کو که‌لویه‌له‌کانیان که‌وته ده‌ست
ئاسورییه‌کان.^{۱۲۳}

پاش نیوه‌ری هه‌مان رۆژ تاقمی له‌ناخوندو مه‌زنه‌کانی شار بۆ راگرتنی شه‌رو
پیکه‌یتانی ناشتی خۆیان هاویشه‌ مائی مارشیمونی پیشه‌های دینی
ئاسورییه‌وه. مارشیمون گفتی راگرتنی شه‌ری پێ‌دان ئه‌وانیش به‌خه‌لکی ورمییان
گوت، شه‌ر را‌بگرنو خۆیان به‌ده‌سته‌وه به‌ن.

۲۴ ی شوبات، نه‌گهرچی مارشیمون رۆژی پێشو، گفتی راگرتنی شه‌ری
به‌خه‌لکی ورمی‌دابو، به‌لام شه‌ر هه‌ر رانه‌وستا چونکه سه‌رکرایه‌تی هه‌زه‌کان
به‌کرده‌وه له‌ده‌س تا‌غا په‌ترۆس‌دابو، نیوانی ئه‌و دوانه‌ش خۆش نه‌بو. ئاسورییه‌کان
به‌رده‌وام بون له‌سه‌رکوشتو تالان و سوتاندن. به‌یانی ئه‌و رۆژه تاقمی له‌گه‌وره‌کانی
ورمی به‌سه‌رۆکایه‌تی عظیم السلطنه سه‌ردار خۆیان هاویشه‌ ناو کونسولگی
ئه‌مریکییه‌وه، بۆ ئه‌وی داوا له‌میستهر شید بکه‌ن، هه‌ولتی راگرتنی شه‌ری‌دا.^{۱۲۴}
به‌قسه‌ی نوسه‌ره‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه ئه‌لین هه‌ر له‌و رۆژه‌دا ۱۰ هه‌زار که‌سه‌پتر
کوژراون.^{۱۲۵}

له‌م شه‌ره خۆنه‌اویانه‌ی نیوان مه‌سیحی و عه‌جهم‌دا، کورد به‌تایه‌تی ئیسماعیل
ئاغای سمکۆ هیچ ده‌ستیکیان نه‌بو، به‌لکو له‌گه‌رمه‌ی تیکه‌به‌لچون‌دا ئه‌لین
سمکۆ به‌ ۶۰۰ سواری جه‌نگییه‌وه بۆ یارمه‌تی‌دانی خه‌لکی ورمی که‌وتۆته ری، به‌لام
له‌گوندی که‌رم ئاباد ئه‌یستێ عه‌جهم خۆیان به‌ده‌سته‌داوه، له‌ویوه نه‌گه‌ریتوه.^{۱۲۶}
نه‌گهرچی عه‌جهم وازیان له‌به‌ره‌نگاری هه‌ت‌ابو، به‌لام مه‌سیحیه‌کان ده‌ستیان
له‌شه‌روکوشتو تالان هه‌لنه‌گرتبو. مه‌رجه‌کانی خۆیان بۆ راگرتنی ئه‌م شه‌ره،
به‌هۆی کونسولتی ئه‌مه‌ریکییه‌وه له‌ورمی که‌ بوو به‌په‌ناگای مه‌زنه‌کانی شار، به‌م
جۆره دابو به‌موسولمانه‌کان:

(۱) ئه‌نجومه‌نێکی تیکه‌لاه له‌مه‌سیحی و موسولمان بۆ به‌ریوه‌بردنی کاروباری
شار پێک به‌ن.

۲ شار له‌ژێر حکومه‌تی عه‌سکهری‌دا به‌ن، ئه‌نجومه‌نه تیکه‌لاه که سه‌روکی
پۆلیس دابن.

۳ هه‌مو ئه‌و چه‌کانه‌ی لای موسولمانه‌کانه له‌ماوه‌ی ۴۸ سه‌عات‌دا به‌ده‌سته‌وه
به‌دری.

۴. ۴ که‌س که له‌پیاوه ناسراوه‌کانی ورمی بون به‌ده‌سته‌وه به‌درین: حاجی صمد،
ارشد ملک، ارشد هه‌مایۆن، حاجی موید تجار.

۵. ئەگەر کاربەدەستىكى روسى يا فەرەنسى يا سەربازنىكى روسى پەلامارى
بدىرۇ بىكۆرئى، ئەبى خەلگى ورمىن خوتىن بايىەكەيان بەدەن.

۶. قازاقە ئىرانىيەكان ئەبىن بېچنەو ژىر فەرمانى ئەفسەرانى روسىيەو))^{۱۲۷}
خواستەكانى مەسىحىيەكان ئەگەرچى قورسو زالمانى بون، بەلام دەرى ئەخەن
كە لىو روداواندا دەستى كوردى تىدا نەبو، بەلگو ئاكوڭكى ئەوان ئەگەل عەجەم
بو.

مەسىحىيەكان دەستيان بەسر ورمىدا گرت. ھەلومەرجى ناوچەكە بەپىشويى
ئالوزاوى مايەو. گوندەكانى دەورى ورمىن توشى كوشتو تالان بون. ئاوايىە
موسولمان نشىنەكان بەزۆرى چۆل ويران بوبون.^{۱۲۸}

كۆمىسۆنى ۱۶ كەسى تىكەلاو پىك ھات. عەزىم ئەلسەلتەنە سەردار بو
بەھاكىمى ورمىن، ئاغسا بطرس بەرپرسى ئاسايشى لادىكانو، ئىبراھىم خانى
ئەرمەنى بو بەرپرسى ئاسايشى شار.^{۱۲۹}

بەھۆى تىكچونى ئاسايشى ناوچەكەو گرانى و قاتوقرى بەجۆرى داکوتبو،
كەھەندى لىبرىسيەكان نانايان بەدەس ھەركەسىكەو بەدپايە پەلامارىان ئەداو بەزۆر
لىيان ئەسەند. دھقان ئەلئى:^{۱۳۰}

((ئەلوكاتەو كەھكومەتى شار كەوتە دەست مەسىحىيەكان (۵۱ ئەسەند) تا
دوايى ئەو مانگە، كەرداوى ناخۆشتر قەوما، دۆخى ورمىن بەجۆرە بو:

دېھاتى موسولمان نشىن تالان چۆل بو، نىشانى ژيانو ئاودەئىيان تىدا
نەئەبىنرا، كۆلانو مەگموتەكانى شار پېرون ئەھەلاتوانى گوندەكان.

جىلو رۆژ بەدىيانوى گېران بەدواي چەكدا، ھەر كەلپەلىكىيان بەدل بوايە ئەيان
برد، مالتخوئى ئەگەر بەرھەلستى بەكردايە ئەيان كوشت، قاتوقپرىو برسيتى بى
وئەش ئەلەيەكى ترەو خەلگى بۆ مردن ئەنارد.

ئەم بىستو چەند رۆژەدا شەوان بەراستى كاتى مەھشەرو قىامەت بو، يەك دو
سەعات كە لەشەر راتەبورد لەچەند لای شارەو دەنگى واويلا بەرز ئەبوو،
دانىشتوانى ئەم مالا ئەمى كەجىلو ھىرشىيان كەدبو سەر، رايان ئەكرە سەربازو
لەوتو بەدەنگى بەرز ھاواريان ئەكرە، داواي يارمەتيان ئەخەلگ ئەكرە، بەلام كى
ئەيوئرا لەمال دەرىچى، مەتمورەكانى شارەبانى ئەمىنىەتى شارىش كەگوئىيان بەم
ئالو ھاوارانە راھات بو، ھىچ گوئىيەكان ئەئەدايە ئەم ھەمە گريانو زارى ئالو
ھاوارەي خەلگ. جىلو پەلاماردەرەكان بەخەيالى ئاسودەو ھەر كەسىكىيان
بويستايە ئەيان كوشت، ھەرچىيەكان بويستايە ئەيان برد، ھەندى جار
مالەكانىشيان ئەسوتان.

بازار که دوجار له لایمن روسه کانموه تالان کرابو، ناگری تی بمردرابو، هیشتا به تهاوی ناوا نه بو بووه، سمرله نوی تالان کرایموه^{۱۳۱})
ته قینهوی نا کوکی له نیوان مسیحی و عه جمد او، گورانی به شیری خوتناوی،
مسیحیه کانی ناچار نه کرد که همل بدن بۆ راست کرد نهوی هاوسهنگی
هیزه کانی خویانو عه جمد، هیزی کورد به لای خویان دا رابکیشن، به تایه تی
چونکه ژماره ی مسیحی له چار ژماره ی عه جمد دا نه ونده که بو، له برارورد کردن
نه ته هات.

کورد، له سهره تای ده سپیکردنی جهنگی جیهانی موه، به هوی بانگه وازی
سولتانهوه بۆ به شداربون له غم زای کافرانو، جیهاد له پیتاوی دینی نیسلام دا،
له زور شوین هاوکاری ئوردوی عوسمانیان کردبو، به رهنگاری هیزی روسی و
به ریتانی بوبون. هیشتا پروپاگهنده ی دینی عوسمانی له بیری کورد نه روی بووه.
له هه لومهرجیکی وه هادا کورد که خوی به موسولمانیکی خاوهن باوهرو دلسوز
دانهن، چهند نا کوک بۆ له گه ل عه جمد، له نا کوکی ناسوری- عه جمد دا، که رهنگی
دینی به خوی موه گرتبو، نه بو پشتی عه جمد بگری که برای دینی بو له دژی
مسیحی و له سمر نهو بکاتهوه.

۶/۲ کوژرانی مارشیمون

مارشیمون په یوه ندی له گه ل نیسماعیل ناغا کرد بۆ نهوی پیکموه گفتوگو
بکمن. سمکو نهوسا به کی بو له کورده ههره ناسراوه ده سه لاتداره به هیزه کانی
ناوچه که. باره گاکهی له گوندی چه هریق حکومته یکی بچوکه بو. له گه ل مارشیمون
ریک کهوتن له سه لاس (به چهند ناوی تریشموه ناو نه بری) کۆنه شار، شاهپور،
دیلمان) به کتری بیسن. نه م ژوانه بۆ به کوشتارگای مارشیمونو ده ستو
پته ونده کانی.

کسروی، کوژرانی مارشیمون به م شتیه به نه گیر پته وه:

((وه کو وتمان مارشیمون له بیری هه ل خه لماندن سیمکودابو، په یامی بۆ نارد
له جیه که پیکموه دابنیشنو گفتوگو بکمن. وا دانرا ئیواره ی رۆژی شه مه ۲۵
نسه فهند (۳ جه مادی الشانی) همدو بچنه کۆنه شار نهوی له خانویه کدا پیکموه
دابنیشن.

که نهو رۆژه گه یشت مارشیمون به شکو ئارایشموه کهوته ری. خوی
له گالیسه که دا دانیشتو ۱۴۰ سواره ی هه ل بژاردی ناسوری به ره ختو ههوساری
له یه که چوه پاشو پیتشیان له گرتبو. که گه یشتنه کو نه شار، مارشیمون دابهزی و
چوه ناو خانوه که سواره کانیش دابهزینو هه ریه که یان جلهوی نه سپه که ی خوی

گرتبو بهراوه ستاوی. لمو لاشهوه سمکۆ له گهل چهند کسهی لهسواره ههلبژارده کانی هات بهلام رایسپاردبو که دهسته به کیش له دواى نهوه بهین.

دوبه دو که دانیشتن مارشیمون کهوته قسه، ئیمه هه مو قسه کانی نمو نازانین. نهوهی لهزمانی خودی سمکۆ ده رچه نهویه که مارشیمون بهوی گوتوه: ((ئهم سهر زه مینهی که ئیسته ناوی کوردستانه نیشتمانی ئیمه مانان بو بهلام جیاوازی له دین دا ئیمه لهیه کتر کردو بهم حاله ی گه یان دین ئه بێ ئیتر بینه هاوده ستی به کتری خو مان ئهم سهر زه مینه به گرینه ده ستو پیکه وه بژین))، وتویه تی: ((ئیمه سوپامان سازداوه بهلام سواره مان نیه نه گهر ئیوه ش له گهل ئیمه بن له بهر نهوه ی سواره ی زۆرتان هیه نه چینه سهر ته مرزۆ ئه ویش نه گرین!!))

له م کاته دا سواره کانی شوکا ک گه یشت بوزو پشتی بانه کانیان گرتبو. مارشیمون که قسه کانی خو ی تهواو نه کاو سمکۆ مژده ی هاوده ستی نه دات، هه لئسته ی بپرا، سمکۆ بهرو ی پیکه نیناویه وه بهر پی نه کات. نمو ژوره ی لی ی دانیشتبون، به بجه ره که ی روه برو ی ده رگای حموشه ئه بی و گالیسه که ی مارشیمون که له بهر ده رگا که دا راگیرا بو له ژوره که وه نه بینرا. مارشیمون که له ده رگا ده رنه چۆ نه گاته بهرده می گالیسه که ی نه یهوی پی بخته ناوی، له نا کاو ته قه ی تفه نگی سمکۆ دۆ گولله له پشتی مارشیمون نه داو نه کهوی، ههر لمو کاته دا شوکا که کان له پشتی بانه کانه وه بهیه که جار ده سه رێژ نه که نو ئاسوریه کان که هه ریه که یان له پا ل ئه سپی خو ی دا را وه ستا بو نه که من. وه کو نه لێن لهیه که دو که س زیاتر که سیان لی ده رنه چوه. مارشیمون که به گولله ی سمکۆ کهوت بو هیشتا گیانی تیه دامابو عه لی ناغای برای سمکۆ گولله یه کی تری پیوه نه ی و، بی گیانی نه کا.^{۱۳۲}

هه مه ده تمدن، نوسهر یکی تری عه جه م که هاوزه مانی سمکۆ به وه به جو ره ی نه گیر پیته وه:

((له رۆژی ۲۸ ی جه مادی الاولی ۱۳۳۶ ی کۆچی ۲۵ ی ته سه فه ندی ۱۲۹۶ ش: ۱۹۱۸)) مارشیمون پێشهوا ی گهوره ی جیلوکان (نه ستوری: نه سرانی) بو دروست کردنی پیوه ندی باش و به کگرتو له گهل کورد، نه چۆ بو لای ئیسه اعیل ناغای سمکۆ (سهر ده ستی ژماره یه کی زۆر کوردی چه کدار) بو سه لاس (کو نه شار: شاپوری ئیستا)، به نامه یه ک ئیسه اعیل ناغا که له چه هریق دانه نیشت، بو سه لاس بانگ نه کا.

ئیه سه اعیل ناغا بانگ هیشته که ی مارشیمون قوبول نه کا. نه چۆ بو دیتنی مارشیمون. له نیوان مارشیمون و ئیه سه اعیل ناغادا، ده رباره ی بهرنامه ی دروست کردنی په یوه ندی هاوکاری دۆستانه و هاو به ش له گهل ه یزه چه کداره کانی

مسیحییه کان و، زغیره یهك گفتوگۆ سبهارهت بهپاشهپژۆی كۆمه لایهتی و سیاسی و نابوری نازربایجانی غهربی باس نهكهن.

پاش تمواوبون گفتوگۆ، مارشیمون بهنیازی گهوانهوه دیته دهڕێ ئهیهوئ سواری دروشكه ببێ، بهلام ئیسماعیل ئاغا كهپیشتر نیشانهی نهو خانوهی مارشیمونی ئی دانیشته بو ئهزانئ و کون وکه لهبهری شارهزا بو، فهرمانو نامۆژگاری. پیوستی دابو بهسوارهکانی خۆی لهبابهت کوشتنی مارشیمونهوه، ١٠٠ کەسی لهچاکترین نیشانچیهکانی لهگهڵ خۆی بۆ سەڵاس هێنا بوو، نهوانه لهسهر رێی دروشکهی مارشیمون و دهووبهشتی خانوه کهی (جیگهی گفتوگۆ) بهپیتی تهگبیری پیشهکی وهها دانهمزرین، کهمارشیمون له ههمو لایه کهوه نابلوقه بدری، نهوبو لهکاتینکا مارشیمون ئهیهوئ سواری دروشکه کهی ببێ دهنگی دهمانچهی ئیسماعیل ئاغا بههرز نهیتتهوه، مارشیمون نهکهوئ و لهماوهیهکی کورت دا دهنگی تهنهنگی پاسهوانهکانی سمکۆ بههرز نهیتتهوه و ههمو نهوانه که لهگهڵ مارشیمون بون نهکوژین، تهنیا یهکئ یان دوکەس لههاورپیکانی مارشیمون پرژگار نهبن و ههوائی تیرۆری مارشیمون بههیتزه چهکدارهکانی مسیحییه کان نهگهیهن))^{١٣٣}

کوشتنی بهم جوړه پیتچموانی رهوشتی جوامیرانهی کوردو، پهیمان شکیننی که لهناو کوردا بهپرسواویهکی گهوره دانهنئ لهنهریتی کوردهواری دا نهبه، یا نهگهر بوی دهگهن و ناپهسهندو دژبووه. ئهم کاره سمکۆ لهمیژوی کوردا نمونهی تری نیه، کهچی لهمیژوی عهجهم دا نمونهی زۆره، بگهر ههر لهناو بنهمالنی سمکۆدا چهند جارئ دوباره بۆتهوه "ئیسماعیل ئاغای باپهره گهروهی و، علی ئاغای باپیری جدهعفر ئاغای برای و، محمهد ئاغای برای باوکی محمهد ئاغای، بهو جوړه به ناجوامیری لهناو برا بون، سمکۆش لهمهدها لاسایی نهوانی کردۆتهوه.

لهکاتینکا نوسهرانی عهجهم کوژرانی ناجوامیرانهی گهورهکانی کورد لهمیژوی خۆیان دا بهتازایهتی و زیرهکی و لیوهشاهویی کاربهدهستهکانی خۆیان دا نهین، ئهم کاره سمکۆ به ((بهتموای بئ نهقلانمو ناجوامیرانمو بئ لیکۆلینمو))^{١٣٤} دانهنئ و یهکیکی تر نهائی: ((سمکۆ بهبئ گومان لهو کاتهدا لهبیری کاره رهشهکانی ئاسورییهکانی ناوچهی ورمئ دا نهبه، تا لهکارهکانی نهوان دلتهنگ بوی و له تۆلنی نهوان دا ئهم کاره کردبئ...))^{١٣٥}

ئهی کهواته سمکۆ بۆچی مارشیمونی کوشت؟

وهلامی ئهم پرسیاره هیشتا کهس بهتموای نهی داوهتهوه.

رازی یه کتر بینینی سمکو- مارشیمونو، گفتوگۆی دو قۆلیانو، هۆی ئەم پیلانەیی سمکو، چۆتە ژێرگۆل. چونکە هەروەکو مارشیمون بەو جۆرە کوژرا، سمکو خۆشی بەپیلانینکی وەکو ئەوەی خۆی گێپای، پاش چەند سالتی کوژرایەوه. بیروپای نوسەرائی کورد لەهەڵسەنگاندنی ئەم کارەیی سمکۆدا جیاوازه.

هەندێ نوسەری کورد، هۆی کوشتنی مارشیمون ئەگێرئەوه بۆ ناکۆکی نەتەویەیی ئاسوری لەگەڵ کورد، گوايه ئاسورییەکان چاویان بێی بۆ ئەوەی لەسەر ئەمرزی کورد دەولەتی ئاسوری دروست بکەن، بەکوشتنی پێشەواکەیان ئەم پیلانەش پەکی خرا.^{۱۳۶}

هەندیکێ تر ئەلێن، سمکو بەهاندانی ئینگلیز بەرامبەر بەپارە ئەم کارە کردووە، مەبەستی ئینگلیز لەوێش ئەوەبوو رێگە بۆ سەرکردایەتی ئاغا بطرس تەخت بێ. ^{۱۳۷} ئارشیفی ئەو سەردەمە بەریتانیا ئیستە بەنازادی لەبەردەستی هەموو لیکۆئەروەیهک دایە، بەلام هێشتا هیچ بەلگەیەکی ئەم بابەتە تییدا نەدۆزراوە، ئەم قسەیە بێسەلتێ.

هەندیکێ تر ئەلێن، سمکو ئەمەیی لەسەر خواستی والی نازەربایجان کردووە بۆ شکاندنی چاوی ئاسورییەکان، لەتۆلەیی کوشتاری خەلکی ورمی. ^{۱۳۸} چونکە هاوژەمان لەگەڵ ئەم کارەیی سمکۆدا، والی نازەربایجان هەزار کەسی ناردبو بۆ مینای شەرفخانە لەسەر دەریاچەیی ورمی بۆ ئەوەی ئهوانیش لەو قۆڵەوه پەلامار بدەن. سمکو خۆی لەوگفتوگۆییدا کە لەگەڵ مستەفا پاشای یاموڵکی دا کردووەتی، دان بەمەدا ئەنێ، ئەوەلامی پرسیارێکی دا ئەلێ:

((پرسیار: هۆی تێکچوونو شەرکردنت لەگەڵ ئاسورییەکان دا چی بو، تەکایە پێم بێ، مارشەمعون، کەناشتی وێستو دۆستی کوردیو، لەبەرچی کوژرا؟

((وەلام: بێ گومان ئاگاداری ئەوەی کەتورکو روس لەجەنگی جیهانی دا چیان بەکورد کرد! هەژدە کەم هۆی کوشتنی مارشەمعون بۆ رون بکەمەوه" ئەو هەرایەیی لەباکوری کوردستان دا لەنێوان تورکو ئەرمەنی دا روی دا، ئاسورییەکان چوونە پال ئەرمەنییەکانو یارمەتییان دان، دواي شۆرشێ روسیا، روسەکان هێزەکانیان لەسابلاخو ورمی کێشایەوه ژمارەیهکی زۆر چەکو جیهانە، تۆپو رەشاشو تەسەنگیان بەجێ هێشتو هەموو بۆ ئاسورییەکان مایەوه. چەند ئەفسەریکی روسو ئاسورییەکان و هەندێ کاربەدەستانی ئەوروپایی، دەیانزانای ئێران بەهۆی لاوازیو کزایی دەسلەتو کەم دەرمانەتییموه ناتوانیت داکۆکی لەخۆی بکات، بۆیه ئاسورییە چەکدارەکان وێستیان ئەم دەرمانەتە لەکیس نەدەنو نازەربایجان کەناوچەیهکی گرنکی نیتوانی ئەرمەندو تورکو فارسە-بگرن... دواي

ئەمەي ئاسورىيەكان بەسەر فارسەكاندا سەرکەوتنۇ يانگەۋازى سەربەخۆياندا،
 ھاتتە لام داۋاي ھارىكارييان لى کردم، بۆ ئەمەي پىتکەۋە بېچىنە ناو ئىرانەۋە،
 منىش بەلئىنى يارمەتيم دانى... بەلام ئىرانىيەكان بەۋەيان زانى، كەئاسورىيەكان
 داۋاي يارمەتییان لەمن کردە... نوئىنەرتكى ئىران ھاتو داۋاي لى کردم،
 كەپشتى ئاسورىيەكان نەگرم بەرامبەر بەمە بەلئىنى پاداشتو چاکە دانەۋەيان
 دامى. لەبەر ئەۋەش دەمزانى ئاسورىيەكان نيازىان وایە باکورى كوردستان بىخەنە
 ژۆررکىنى خۆيانەۋە داگىرى بىكەن، بۆیە مارشەمەنوم كۈشت. ئىرانىيەكانىش
 لەبەلئىنى خۆيان پاشگەزبونەۋە. بۆیە منىش پەلامارم دانو ورمىم گەرتو
 كارىدەستانى خۆم لى دامەزراند. ۱۳۹

۶/۳ لەتۆلەي خۆيىنى مارشيموندا

ھەرچۆنى بى ئەم كارى سىمكۆ ئەنجامى خراپى لى ۋەشايەۋە" لەلایەكەۋە ورمى
 خۆي بوبو بەمەلەندى شەرتكى دىنىي لەبەينى ئاسورىيە مسىيىھى ۋەجەمى
 موسولماندا، كوژرانى مارشيمون كوردىشى تىنكەلەۋى شەپكە كەردو شەپكە
 لەجاران گەرم تەركەرد، لەلایەكى تەرەۋە ئەمكارە ئاسورىيەكانى لەجاران زىياتر
 وروژانۇ، كەوتتە شەپو خۆيىنەرتى. تۆلەي كۈشتى مارشيمونيان لەخەلگى
 ورمى كەردەۋە.

روژى شەمە ۱۷ى مارتى ۱۹۱۸ مارشيمون كوژرا،

روژى دوشەمە ۱۹ى مارت، ئەم ھەۋالە گەيشتە ورمى، ئاسورىيەكان دەستە
 دەستە رۆژانە ناو شارەۋە،

روژى سەيشەمە ۲۰ى مارت، كۈشتارىيان دەست پىن كەردەۋە،

روژى چوارشەمە ۲۱ى مارت، گەيشتە پۆپەي تورەبونو خۆيىنەرتى.

تەمدن ئەلئى:

۱) ... لەبەيانى زوۋە، ھىزە چەكدارەكان بەكۆلانو گەپكەكاندا بىلابونەۋە،
 لەپەرخۆيان كەرد بەمالى عالمو سەيدو پىاۋە ناسراۋەكانى شاردا، كەوتتە كۈشتى
 بەكۆمەللى خۆيانو خىزانەكانيانو، تالانى كەلەپەلى ناۋمالەكانيان. لەو رۆژەدا
 ژمارەيكى ژۆر لەعالمەكانو مەلاو سەيدەكان... كوژران. ئەم روداۋەدا زىياتر لە ۱۰
 ھزار موسولمان بەجۆرتكى ناخۆش بەدەستى مسىيىھىيان كوژرانو شەھىدبون.
 جىلوكان لەپاش كۈشتى عولەماو سادات بەربونە تاقەكانى تىرى خەلگ،
 ھەركەسىكىيان لەھەژارو دەۋلەمەن، بىچولە گەۋرە، ژنو پىاۋ، لەكۆلانو بازاردا
 بىنى دايانە بەرگۈللە.

لەم رۆژە ترسناکەدا خەلکیکی زۆرخویان لەناو چالۆ کارتێزو تەنوری مالاڵە پەناو پەسێردا شار دەوه، لەکاتی پەلاماری چەکدارانی جیلودا بۆ سەر مالهەکان، بەو جۆرە گیانی خۆیان پاراست.

هەر لەو رۆژەدا هەموو کوردەکان (کەپێشتر هێزە چەکدارەکانی مەسیحیەکان چەکداریان کردبون) چەک کران و کوژران.

لەگوندەکانو دەوری شار، لەهەر جێیەک موسولمانێ یا کوردێکیان بەدیا، بێ سەلمینەوه ئەیان کوشت.

بەم رەفتارە درێندانە، بەڕادەیک خەلکیان شەلژان و ترساند، موسولمانەکان لەهەر تاقمێ بون، لەمالەکانی خۆیاندا لەزێرابو بێدا خۆیان شار دەوه. ماوەی ۳ رۆژ هیچ کەس زاتی نەئەکرد لەمال دەربجی، کۆلانیەکان چۆلۆ گەرە کەکان لەخامۆشیەکی کوشندەدا بون، شار شێوەی گۆرستانێکی چۆلکراوی بەخۆیەوه گرتبو) ^{۱۴۰}

نوسەرەکانی ورمی ژمارە ی کوژراوەکانی ئەو رۆژە خۆیانایانە بە ۱۰ تا ۱۵ هەزار کەس ئەخەملێن ^{۱۴۱} ئەم ژمارەیه ئەگەر زیادیشی پێوەنرای، ئەندازی رۆو توپەبونو، جۆری تۆلەسەندنی خێلەکی ئێلەکانی ئاسوری دەرنەخەن.

چەندین هەزار کەس لەخەلکی ورمی بۆ پاراستنی گیانی خۆیان پەنایان بردبوه بەر مالی میستەر شید، کونسولگهی ئەمریکی، ئەخۆشخانە ئەمریکی، بارەگای میسیونی فرەنسی. ^{۱۴۲} لەژێرگوشاری کونسولی ئەمریکی دا، ئاغا بطرس فرمانی بە ئاسورییهکاندا کە ئیتەر دەس لەکوشتن و ترساندن هەڵبگرن. ^{۱۴۳}

نیوهرۆی ۲۲ی مارت فرمانداری ورمی، عظیم السلطنە سەردار، جاری دا کە ئیتەر ئاسایش جێگیربوه، هەر مەسیحیەک بچیتە سەر مالی کەسێ ئەبێ بگێڕێ و بدریتە دەس حکومەت. ^{۱۴۴}

سەرکردایەتی تێپە چەکدارەکانی ئاسوری پلانی پەلاماردانی بارەگاکی سیمکۆی دانا. هەموو هێزەکانی خۆیان سازداو، هەرچی چوارپیتی ناوچە کەبو بۆ هەلگرتنی تفاقێ جەنگ کۆیان کردەوه. ئاغا بطرس خۆی سەرکردایەتی ئەو هێزە ئەکرد کەبو گرتنی چەهریق دانرابو. هێزێکی تێرش کەئەبو پەلاماری قوشچی و دەرووبەری بەدا، گاسفیلدی فرەنسی و کۆلۆنیلیکی روسی سەرکردایەتییان ئەکرد.

ئاغا بطرس هەر بۆ شکاندنی بەفری رینگاکە ۴۰۰ کەسی قەلەوی لەگەڵ خۆی بردبو. کتوپر هەڵی کوتایە سەر چەهریق. شەپێکی قورس روی دا. دایکی سیمکۆ کچێکی جەعفەر ئاغای برای کوژران. سیمکۆ خۆی لەبەر هێرشێ ئاسورییهکاندا

پښ نه گړا. کشایموه ناو خاکی تورکیا^{۱۴۵} ناسورییه کان بهدم ریځگاهه هه لیان کوتایه سفر سملاس، دیلمان، قوشچی، عسکمر تاباد. په لاماره که یان ۱۰ رژی خایاند، بهو پهری دلپه قییموه کهوتنه کوشتاری کویرانمی خه لکی، تالانی ناوچه که. مه لپه نندی سملاسیان له کورد پاک کرده وه.^{۱۴۶}

رژی ۲۰ (جهمادی الاول) ناسورییه کان بهمنی گرتنی چه هریقموه له خوشی دا کردیان به تهغه، لهم به زمده ۴۰ کسسی بیتاوان کوژران.^{۱۴۷}

به هوی نمو روداوانوه، بو پاراستنی هیمنی و ناسایشی شار، له کویونوه یه که دا له مالی عظیم السلطنه سمردار، نه غومهنی کی تیکه لاو به ناوی (کومیسسیونی نه منییه ت) هوه پیک هات، به لام نم کومیسسیونه هیچی پښ نه نه کرا، چونکه دهسه لاتنی راسته قینه له دهس ناغا بطرسو چه کداره کانی دابو. حکومتی ناوه نندی ئیران لاوازیو نه ښه توانی کاریکی کاریگر بو رزگار کردنی خه لکی ورمی نه غامېدا، ناسورییه کان نه یان ویست خه لکی ورمی وه کو بارمه له گفتوگو کانی خویان دا بو ده ربازیون له سزاو جی کردنوهی خویان به کاریه ښتن. کار به ده ستانی تهریزیش نه یان ویست کاریه سهریمن، چونکه خویان کاریکی نهوتویان پښ نه نه کرا دژی ناسورییه کان، همر لهو ماوه ښدا واتهواتی هاتنی نژدوی تورک بلاویویه وه، به تایبه تی دوی نهوهی سوپای روسی له ولایمه داگیرکراوه کانی عوسمانی کشابوه وه، نژدوی تورک چوبوه وه بو وان، نهرزو مو شوینه کانی تر.

گفتوگو له نیوان کاریه ده ستانی تهریزو ناسورییه کانی ورمی دا دهستی پښ کرد. عظیم السلطنه دهستی له حاکمی هه لگرت. له تهریزوه دیسان اجلال الملک که چه نه جاریکی تر حاکمی ورمی بو دانرایموه. پاش ماوه یه عظیم السلطنه کوژرا. ناسورییه کان بکوژه که یان له ههمان جی دا همل واسیوه.^{۱۴۸}

۷. سهره تای کوتایی

هیرشی تورک و کشانه وهی ناسوری له ورمی

روسیای سؤقیتی له جدهنگ ده رچو. دهستی له پشستیوانی نهرمندی و ناسوری هه لگرت. خمریکی سازین بو له گهل حکومتی تورک. حکومتی قافقاز به شهری ناو خوره خمریک بو، نهی نه پهرژایه سمر یارمه تی دانی نهوان. نمو هیوایه ی هارپه یمانه کانیش به پیکهنانی تیپه چه کداره کانی ناسوریان هبو، بو پرکردنوهی بو شایی روسی له جبهه ی تورکی دا، نمک همر بهوان نه هاته دی، به لکو نهوان خویان له شهریکی خویناوییه گلان له گهل خه لکی ناوچه که. هارپه یمانه کان تا نه هات زیاتر له ناسورییه کان ناومید نه یون“ له لایه که وه له عوده ی نمو نمرکه جهنگییه نه ته هاتن که پښان سپیردرا بو. له لایه کی تره وه دریشه دان به هاوکاری و

پشتیوانی تیپه‌کانی ناسوری، که له‌گه‌ل نازهری و کوردی دانیشتوی ناوچه‌که‌دا توشی شهرنکی دینی و نه‌تسه‌ویی خورتاری بوبون، ده‌ولته‌تانی فره‌نسه‌و به‌ریتانیاشی توشی ناکۆکی نه‌کرد هم له‌گه‌ل ئێران وه‌کو ده‌ولته‌تو، هم له‌گه‌ل خه‌لکی ناوچه‌که وه‌کو کوردو نازهر. له‌بهر ئه‌وه کاربه‌ده‌ستانی فره‌نسی و ئینگلیزی خۆیان له‌یارمه‌تی دانیان نه‌دزییه‌وه، خهریکی ئه‌وه‌بون به‌ته‌نیا به‌جێیان به‌ئێن. ئینگلیزه‌کان هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه یارمه‌تییه‌کی که‌می ناسورییه‌کانیان دا‌بو. شتیکی ئه‌وتۆیان له‌لای ئه‌وان نه‌بو ئێیان بسێننه‌وه، یا بیکێشنه‌وه. فره‌نسییه‌کانیش له‌ ۲۷ی نیسان‌دا هه‌مویان ورمییان چۆل‌کرد، جگه له‌کاپته‌ن گاسفیلد، که‌نمایش خۆی مایه‌وه. فره‌مانبه‌رانی روسییش له‌سه‌ر داوای حکومه‌تی قافقاز گه‌رانه‌وه. ناسورییه‌کان خۆیان به‌ته‌نیا مابونه‌وه له‌گه‌ل چه‌ند نه‌فسه‌رنکی فره‌نسی و روسی که‌ئه‌وانیش به‌نازه‌زی خۆیان مابونه‌وه، له‌گه‌ل میسیۆنی ئه‌مریکایی و فره‌نسی.^{۱۴۹}

ئۆردوی تورک که‌موت‌به‌وه پێشه‌ره‌وی به‌ره‌و نازهریایان. ئه‌م هه‌وا له‌ دلی موسو له‌مانه‌کانی خۆش نه‌کردو مه‌سیحیه‌کانی ئه‌ترساند. له‌م لاشه‌وه هێزه‌کانی ئینگلیز بۆ پرکردنه‌وه‌ی شوێنی روس، هێزه‌کانی خۆی نه‌نارد ئێران. روه‌تی جه‌نگ له‌هه‌مو جه‌به‌ه‌کان‌دا به‌قازانجی به‌ریتانیا بو. نیشانه‌ی لاوازی‌بون و تیشکان خه‌ریکه‌بو له‌ناو هێزه‌کانی تورک‌دا ده‌ره‌که‌موت. به‌لام تورک له‌سنوری ئێرانییه‌وه له‌پێشه‌ره‌وی دا‌بو. هێزه‌کی تورک له‌شنۆ تێ په‌ری‌بو، گه‌شته‌به‌وه سه‌لدوز جگه له‌تیپه‌کانی ناسوری هێزه‌کی تر له‌رێگه‌یان دانه‌بو. هێزه‌کانی تورک له‌دو لاوه پێشه‌رییان‌کرد “له‌بایه‌زید و ماکووه، هه‌روه‌ها له‌ره‌واندزه‌وه بۆ ئه‌وه‌ی سه‌رانسه‌ری خۆرئاوای ده‌ریاچه‌ی ورمی ئابلقه‌ بده‌ن. له‌لای سه‌روه سه‌مکوو له‌لای خواره‌وه سه‌ید ته‌ها هاوکاری هێزه‌کانی تورکیان‌کرد. یه‌که‌مین پێکاده‌ان له‌ناوه‌راستی نیسان‌دا له‌نیوانی تورک و ناسورییه‌کان‌دا له‌لای شنۆ روی‌دا.^{۱۵۰} له‌سه‌لماس و خوی چه‌ند تیکه‌له‌چونیکی تر روی‌دا. ناو شاری ورمی له‌ده‌س ناغا بطرس و چه‌کداره‌کانی دا‌بو. سته‌م و پشتیوی به‌رده‌وام‌بو. گفتوگوکانی ناسورییه‌کان له‌گه‌ل کاربه‌ده‌ستانی ته‌وریز سه‌ری نه‌گرت. هه‌روه‌ها گفتوگوکانیان له‌گه‌ل تورکیش بێ هوده بو^{۱۵۱} کاربه‌ده‌ستانی ته‌وریز بۆ ئه‌وه‌ی ناسورییه‌کانیان له‌کۆل بێتسه‌وه، ته‌یان ویست هانیان بده‌ن به‌ره‌و قافقاز بۆن. ناسورییه‌کان تائه‌هات ناو می‌دتر نه‌بون. گاسفیلد له‌و رۆژانه‌دا نویستی: ((... ئێمه له‌هه‌مو لایه‌که‌وه گه‌مارۆ درابوین... تفاق‌ی جه‌نگی له‌که‌م بونه‌وه دا‌بو... دا‌بین‌کردنی نازوقه رۆژ به‌رۆژ دۆزار ته‌ربه‌و، ناوچه‌که له‌لایه‌ن سه‌پای روسیه‌وه روتینرا بوه‌وه، توانای دا‌بین‌کردنی خواره‌مه‌نی خه‌لکی

ئاسايى و ۶۵ ھزار پەنابەرى (جىلوو ئىرمەنى وان)ى نەبو، قاتوقرى و برىستى رۆژ بەرۆژ زىاتەر ھىستى پىئ ئەكرا، پەتا گالەى بەئىرانى و مەسىھىيەكان ئەكرد. پشپىوى رۆژ بەرۆژ زىاتر ئەبو، موسولمانەكان كەوتوبونە تالان و، كوشتارى بەكۆمەل ئىتر ئەئەبرايمو ... ئىمە برىارماندا ھەلەكوتىنە سەر تورك لەناوچەى سەئماس و تا جولفا رايان مالين تا لەو رىنگەيمو پىئەندى خۆمان لەگەل ئەودىو قاققاز دروست بگەين داواى يارمەتییان لى بگەين))^{۱۵۲}

لە ۱۰ى تەموزدا فرۆكەيەكى ئىنگىلىزى لەورمى نىشتەو. فرۆكەوانەكە لەلايمەن جەنەرال دنستروڤىل، فەرماندەى ھىزەكانى بەرىتانىا لەسەرى ئىزان، نىردابو، بۆ ئەوى بەئاسورىيەكان رابگەيدەنى كەئىنگىلىزەكان ھىچ ھىزىكى ئامادەيان نىيە بىننن بۆ يارمەتییان و، ئىتر ئەبى پشت ھەر بەخۆيان بىستەو، ھىزەكانى بەرىتانىا لەھەمەدان و بەشى سەرى ئەوىدا ھەن بۆ ئەوى ئەوانىش لەخواروى دەرياچەى ورمىو رىنگەيەك بۆ خۆيان بگەنەو، لەگەل ئەوان يەك بگرنەو.^{۱۵۳}

لە ۲۰ى مانگەو تاقمىك لەچەكدارەكانى ئاسورى بەسەركردايتى ئاغا بطرس كەوتنە تەقلەى كەرنەوى رىنگەيەك بۆلاى بىجارو ساين قەلا بۆ ئەوى لەگەل ھىزەكانى ئىنگىلىز يەك بگرنەو ھەولەى ھىنانى يارمەتى بەدن. ئەودى تورك بەسەركردايتى سەلاھەدىن پاشا تائەھات لەورمى نىزىكتر ئەبەو. ئاسورىيەكان وریان بەردابو. ھىواى مانەمو بەرەنگارىيان نەمايو. لە ۲۹ى تەموزدا، ئەگەرچى سەركردايتى ھىزە چەكدارەكانى ئاسورى ((ئەشتاب))، فەرمانىكى بەزمانەكانى ئاسورى ئىرمەنى و روسى چاپ و بلاوكرەو، داواى لەمەسىھىيەكان كەردبو "ھەمو دەس بەدەنە چەك و ((بى ترس و سەلمىنەمو دواكەوتن، لەپىناوى گيان و مال و نىشتەمان و رىكخراوەكەياندا بەرامبەر دوژمن رابو سەت بۆ بەرەنگارى))"^{۱۵۴} بەلام ھەمان رۆژ ئاغا بطرس، بەتەلەفون لەبىجارو ((ئەشتاب))ى ئاگادار كەرد "ھىزى تورك بەرو ورمى ئەكشىن بەلام ئەلقەى ئابلوقەكەيان شكىتەرەو، ئەوانىش ئەتوانن لەھەمان رىگاوە بكشىنەمو بۆ بىجار. ورمى لەژىردەستى خۆياندايو، بەلام بۆ ئەوى خەلك بەپاشەكشەيان نەزانى و توشى كىشەو شەر نەبن، جارىيان بەناو شارادا كەھاتوچۆ كەردن ئىتر قەدەغەيمو، ھەر كەس ھاتوچۆ بكا يارى بەگيانى خۆى ئەكا."^{۱۵۵}

شەرى چوارشەمە، ۲ى ئابى ۱۹۱۸ ئاسورىيەكان ھەمو عەمارەكانى تەفاقى جەنگىيان تەقاندەو، ھەندى ئەنازوقەو كەلوپەلەكانى خۆيان سوتان و، ھەرچى شتىكى پىويست و بەنرخيان پى ھەل گيا يا بەعەرەبانە پى باركرا، بەپەلە پىچاينەمو، بەكۆمەل بەخا و خىزانەمو بەرو بىجار بەرى كەوتن.^{۱۵۶} بۆ بەيانى

خەلکی شار تیگەیشتن کەمەسیحییەکان رۆیشتون. پاش نیوەڕۆی ٣ی ئاب
پیشەنگی ئۆردوی تورک، کەبریتی بو لەسواری کوردو ئازەری گەیشته ناو ورمی.
مەسیحییەکان لەهەلومەرجێکی زۆر سەختدا کشانووه، دەقان نوسیوتی:

((...ئەم کاروانە چەندین دە هەزار کەسییە ناپۆکیچکە هەرچەند ئەیان بیست
ئۆردوی عوسمانی نزیکتر ئەبێتووه ئەوان لەرۆیشتن زیاتر پەلەیان ئەکرد. بۆ
ئاسانکردنی رۆیشتن کەلەپەلی قورسیان لەپێگە فری ئەداو ئەیان وێست گیانی
خۆیان لەشەر بەساختی دەریاز بکەن. لەپێگاوە پرده کان کەبەریکەبون لەبەر ئەوەی
هەمویان ئەیان وێست زوتر تێ پەڕن بەزۆری پێره کان ئەکەوتنە ئاوه ئەخەنکان.
نەخۆشەکانی کەتوانای رۆیشتنیان نەبو لەژێر درەختی چۆلەوانی دا بەهێوای خوا
بەجێیان ئەهێشتو خۆیان ئەلەهاتن. ژنان و دایکانی کەمەندالەکانی خۆیان
بزرکەربو نالەو شیوەنیان ئەکرد. بەکورتی هەلومەرجی ئەوانە زۆر دلتەزین و
لەباس کردن نەتەهات، لەهەمووشی خراپتر جیلوکان و قاچاغەکانی ئەرمەنی کە
تائەوسا بوبوونە هۆی کوشتنی ئەو هەمو موسوڵمانانە، ئێستە لەگەڵ پێره میتردو
پێره ژنانی مەسیحی دا رەفتاری خراپیان ئەکرد، ئەوانیان بەکۆسپی خێرا رۆیشتنی
خۆیان ئەزانی و ئەیان وێست بەهەر رێگەیەکی بکری رزگاریان بێ ئەدەستیان.^{١٥٨}
(...ئەم کۆچە نالەبارە لەهەموو جێگایەک ئەکەوتە بەر هێرشێ دوژمنەکانی، کە
لەسابلەخ دەرچون نزیککی میانداو مجدالسلطنه سەرداری ورمی بۆ تۆلە سەندنی
هاوشارییەکانی خۆی رێگەی پێگرتن و زۆری لێ کوشتن، ئەوانی تریان خۆیان
گەیانده هێزەکانی ئینگلیز لەسایین قەلا)^{١٥٩}

شەری ناوخوای مەسیحی - موسوڵمان لەورمی رۆژی هەینی ٢٢ی شوباتی
١٩١٨ دەستی پێ کرد، تا رۆژی ١ی ئابی ١٩١٨ درژە کیشا. بەگەیشتنی ئۆردوی
عوسمانی تەواو بو. واتە ١٥٩ رۆژی خایاند. لەم شەپەدا بەقسە نوێسەرانی
عەجەم ١٣٠ تا ١٤٠ هەزار کەس لەخەلکی ورمی و سەلماس و دەرووبەری کوژراون.^{١٦٠}
لەمەسیحیەکانیش تەنیا ٥٠ هەزار کەسیکیان گەیشتنە سایین قەلا، ئەوی تریان
کەمیکی نەبێ لەناوچەکانی پیشوی خۆیان دا مابوونەوه، هەمویان لەپێگە
فەوتان.^{١٦١}

ژمارەی کوژراوی کورد دیار نیە چونکە کەس سەرژمێری نەکردوه، دیارە
ئەویش زەرەری گیانی گەورە لێ کەوتوه. سەرەرای ئەوەی زۆری ناوچەکانی
کوردستان بوبوونە رێپەلگەیی سوپاکانی تورک و روس، شەری ناوخوای ئەرمەنی و
ئاسوریانی بوبوون سەربار. رەنگە یەکن لەشایەتە باشەکان، ئاغا پەتروس خۆی بێ.

ئاغا پەتروس لەو بەیاننامەیدا کە بەزمانی ئاسوری و فارسی لە ۱۹ی نیسانی ۱۹۱۸ دا بۆ ئاشتبونەوی مەسیحی و موسولمان، دەری کردووە نوسیویتی: ((برایینە! من کورتەیه کتان لەسەر هەلومەرجی شتۆ بۆ روون ئەکەممەوه، کەخۆم بەچاوی خۆم دیومە، چونکە دلتیام کەدلتی ناسک و وێژدانی ئێوه هیچ کاتی لە هەلومەرجی ئێوی رەزا نابێ و تەحەمول ناکا، لەوانە، لەکۆلانەکان، رینگەکان، ناو مالاڤاندا ئەم دی ئێسقان گۆشتی پێوه نەماوه، پارچەکانی سەکەلیت و هەیلایان هەل نەوه شادوو وەکو خۆی پێکەوه ماوه.

((لەو ناوچانە ناشتنی مردو، یارمەتی دانی هەژاران، ئاودان بەلیتی تینوی سوتاوی نەخۆشان، یا گریان و پرسە بۆ مردنی نەجیبان و ئەعیانەکانی خۆیان هەمووی وازی ئی هینراوه و دەستی ئی هەلگەراوه.

((خۆراکی سەگەکانی ئێوی گۆشتی مرۆڤ، بەزۆری خۆراکی مرۆڤیش لەوی گۆشتی پشیلەو سەگ و مرۆڤ. دەوڵەتمەندەکان گەیشتونەتە دوایین پاروی خۆیان، رەنگ و روخساریان لەبرسا زەرد هەلگەراوه، منالان ئومێدیان بەبەزەیی و دلتەرمی دایکیان نەماوه نایان بەدەنی هەمویان لەجێیەکا خەربونەتەوه. لەژیانی خۆیان ناتومێد بون.

((کەسانێکی زۆرم ئەدی گیایان ئەخوارد، وێستم پرسایاریان ئی بکەم، سەری خۆیان رانەوه شانۆ هیچ رەلامێکیان نەئەدامەوه، زانیم کە لەگیانی خۆیان بێزاربون، هیچ گوێیان نەئەدایە ئێمەو خەریکی گیا خواردنی خۆیان بون.

((ئەگەرچی رێزلیتنانی میوان لەهەمووشوینتی، لەسەر هەموکەس پێویستە، کەچی کابرایەکی خەلکی سەلدوز لەناچاری دا، هەردو میوانی بەرێژی خۆی کوشتبون، گۆشتی هەردوکیانی خواردبو.

((چەند جار لەبەد بەدتر بێنراوه، دایک گۆشتی رانی منالە خۆشەویستەکانی خۆی خواردوه)).

((هەمی هاوارو داد، برایینە! هاوارتان ئی ئەکەم لەپیتاوی مرۆڤایەتی دا هەرچی زوتر رۆژگاری ئاشتبونەوه تەواوبکەن بۆ ئەوهی سالتی داها تو پیتوستانیمان بەخواردنی گۆشتی ئەوهی خۆمان نەبێ ...))^{۱۱۲}

لەو هێرشەدا بۆ سەر شتۆ، ئاغا پەتروس خۆی سەرکردەي هێزە چەکدارەکانی ئاسوری بو.

پهراویزه کانی به شی پینجه م:

۱. الدكتور احمد سوسه، ملامح من التاريخ القديم ليهود العراق، مركز الدراسات الفلسطينية- جامعة بغداد، ۱۹۷۸، ص ۵۹ "جرج ن. کرزن، ایران وقضیه ایران، ترجمه غ. وحید مازندرانی، جلد اول، چاپ دوم، تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲ش، ص ۶۸۳
۲. سوسه، ه. س، ل ۶۳ "علی دهقان، رضائیه یا سرزمین زردشت، تهران: ابن سینا، اسفند ۱۳۴۸ش، ص ۷۰-۷۱
۳. سوسه، ه. س، ل ۱۱۹
۴. بق ناوی کتیبه کانی و یگرام، پروانه: سوسه، ملامح من... س ن، ل ۶۱
۵. ک. پ. ماتئیث- بارمتی، الآشوریون في الازمنه، المعاصره، ترجمه بنیامین م. بنیامین، تموز ۱۹۸۴، استرالیا. ثم نوسراوه چمند جاری کراوته عمره بی، به لام هموریان ناتمواوو نارنکوینکن.
۶. سوسه، س ن، ل ۶۸-۷۰ و ۳۲-۳۳
۷. ه. س، ل ۶۸
۸. پروانه: الدكتور المهندس محمد سوسه، مفصل العرب واليهود في التاريخ، بغداد، ۱۹۸۱، ص ۵۸۴-۶۰۳ هروها سرچاوهی پیشو.
۹. سوسه، ملامح من التلرخ... ل ۶۰
۱۰. امیر شرف خان بدلیسی، شرفنامه، به کوشش محمد عباسی، تهران، علمی، ۱۳۶۴ش، ص ۱۳۰، ۵۱۰
۱۱. سوسه، س ن، ل ۹۴-۹۵ "دهقان، س ن، ل ۶۸" کرزن، س ن، ل ۶۸۳
۱۲. دهاقان، س ن، ل ۶۸
۱۳. سوسه، س ن، ل ۱۰۲
۱۴. کلودیوس جیمس ریچ، رحله ریچ الی العراق فی عام ۱۸۲۰، ترجمه بهاء الدین نوری، ج ۱، بغداد ۱۹۵۱، ص ۱۰۹
۱۵. کرزن، س ن، ل ۶۸۲
۱۶. ه. س، ل ۶۹۳
۱۷. سوسه، س ن، ل ۱۰۰-۱۰۱
۱۸. بدلیسی، س ن، ل ۱۳۰
۱۹. ه. س، ل ۵۰۹
۲۰. ریچ، س ن، ل ۱۹۶
۲۱. ه. س، ل ۱۹۶
۲۲. ه. ج
۲۳. واسیلی نیکیتین، کردو کردستان، ترجمه محمد قاضی، تهران، نیلوفر، ۱۳۶۶، ص ۴۱۲
۲۴. ه. س، ل ۴۱۳

۲۵. اسکندر غوریانس، قیام شیخ عبیدالله شمرینی در کردستان، به اهتمام عبدالله مردوخ، تهران: دنیای دانش، ۲۵۳۶، ص ۹۹
۲۶. مسعود البارزانی، البارزانی والحركة التحررية الكردية: انتفاضة بارزان الاولى ۱۹۳۱-۱۹۳۲، مطبعة خببات، ۱۹۸۶، ص ۲۰
۲۷. محمد تمدن، اوضاع ایران در جنگ اول یا تاریخ رضائیه، تهران: چاپ اسلامی، ۱۳۵۰، ص ۹۴
۲۸. دهقان، س ن، ل ۱۵۱
۲۹. تمدن، س ن، ل ۹۴ دهقان، س ن، ل ۲۲۰ اوژن اوپن، ایران امروز، ترجمه و حواشی و توضیحات از علی اصغر سعیدی، تهران: زوار، ۱۳۶۲، ش ۱۰۴، ص ۳۰
۳۰. سوسه، س ن، ل ۱۲۲ کرزن، س ن، ل ۶۸۸
۳۱. اوپن، س ن، ل ۱۰۰
۳۲. سوسه، س ن، ل ۱۲۲
۳۳. دهقان، س ن، ل ۲۱۸
۳۴. دهقان، س ن، ل ۲۱۹ تمدن، س ن، ل ۹۸، اوپن، س ن، ل ۱۰۴، سوسه، س ن، ل ۱۲۲
۳۵. دهقان، س ن، ل ۱۴۲
۳۶. سوسه، س ن، ل ۱۲۲
۳۷. دهقان، س ن، ل ۱۴۶
۳۸. سوسه، س ن، ل ۱۲۰
۳۹. اوپن، س ن، ل ۱۰۲
۴۰. سوسه، س ن، ل ۱۲۰
۴۱. ه س، ل ۱۱۹-۱۲۱
۴۲. ه س، ل ۱۱۷-۱۱۹
۴۳. دهقان، س ن، ل ۲۲۰، تمدن، س ن، ل ۱۰۴
۴۴. جلیل، نهضة الاكراد الثقافية...، طبعه بیروت، ص ۱۲۷
۴۵. سوسه، س ن، ل ۱۲۴
۴۶. ه ج
۴۷. مسیوب نیکتین، ایرانی که من شناختم، ترجمه علی محمد فروشی، چ ۲، تهران، معرفت، ۲۵۳۶، ل ۲۲۴
۴۸. دهقان، س ن، ل ۴۸۹
۴۹. تیکستی تلواری مرامنامه: تمدن، ل ۲۰۴ تا ۲۰۷ همدوها بمشیکی بناتلواریو جیاوازی له: بارمتی، ل ۸۲-۸۳
۵۰. ((الانقلاب السياسی العثماني))، مجلة الهلال، الجزء الاول، السنة ۱۷، القاهرة، ۱ تشرین اول ۱۹۱۸، القاهرة، ص ۶

۵۱. ((عبدالحمید الشانی: حیاتہ السیاسیة))، مجلۃ الهلال، الجزء الاول، السنة ۱۷، القاهرة، تموز ۱۹۰۹، ص ۵۷۱
۵۲. مجلۃ الهلال، ج ۱، ص ۱۷، ص ۱۰
۵۳. الدكتور عبد الجبار قادر غفور، ((المفکر الكردي الدكتور عبدالله جودت ۱۸۶۹-۱۹۳۲))، ترجمۃ عبدالفتاح علي عيسى، گوفاری ((کاروان))، ژ ۴۶، بغداد، تہ مموزی ۱۹۸۶، ل ۱۴۶-۱۵۳
۵۴. الهلال، ج ۶، ص ۱۷، ۱ مارت ۱۹۰۹، ص ۳۷۵-۳۷۶
۵۵. د. جبار قادر، ((روژنامی)) (کرد) او چند زانیاری یه کی نوی، گوفاری کاروان، ژماره ۳۲، بغداد، مایسی ۱۹۸۵، ل ۷-۱۱
۵۶. ژان ماری کارزو، ارمنستان ۱۹۱۵، ترجمہ فریبرز برزگر، تهران: جاویدان، ابان ماه ۲۵۳۵، ص ۱۷۵-۱۷۶
۵۷. لینچوفسکی، س ن، ل ۵۷
۵۸. نیکیتین، کرد...، ل ۴۱۷
۵۹. ماتفیث، س ن، ل ۷۱
۶۰. ه س، ل ۷۲
۶۱. ج
۶۲. ه س، ل ۷۴
۶۳. ه س، ل ۷۶
۶۴. دانیال متی، ((رویدادهای ارومیه و کردستان شمالی-دسامبر ۱۹۱۷ تا ژوئیه ۱۹۱۸-در آرشیه های نظامی فرانسه))، مجلہ دراسات کردیہ-مطالعات کردی، پاریس: مرکز تحقیقات انستیتو کرد، ش ۱، ص ۳۸
۶۵. اوژان اوین، ایران امروز، ص ۹۹-۱۰۰
۶۶. کسروی، س ن، ل ۵۹۹ "تمدن، س ن، ل ۱۱۸
۶۷. دهقان، س ن، ل ۴۶۰
۶۸. ه س، ل ۶۰۰
۶۹. یو درژہی ثم باسہ پروانہ، عبدالقادر دہباغی، ((چند دیریک لمیٹرو))، ہشی یدکم، گوفاری کاروان، ژ ۵۴، بغداد، نیسانی ۱۹۸۷، ل ۲۱-۳۲. ہشی دوم، ژ ۵۵، نیاری ۱۹۸۷، ل ۲-۷
۷۰. کسروی، س ن، ل ۶۰۷
۷۱. تمدن، س ن، ل ۱۲۵
۷۲. احمد کسروی، س ن، ل ۶۰۵-۶۰۸
۷۳. دهقان، س ن، ل ۴۶۷ "تمدن، س ن، ل ۱۱۹
۷۴. نیکیتین، ایرانی کممن...، ل ۲۰۱-۲۰۲
۷۵. نیکیتین، کرد، ل ۴۶۶-۴۶۷

۷۶. کسروی، س ن، ل ۶۱۵-۶۱۷.
 ۷۷. تمدن، س ن، ل ۱۲۳.
 ۷۸. ه س، ل ۱۲۵.
 ۷۹. ه س، ل ۱۳۰.
 ۸۰. ج.
 ۸۱. ج.
 ۸۲. ه س، ل ۱۳۱.
 ۸۳. ج.
 ۸۴. ج.
 ۸۵. پز نمونه پروانه: دهقان، س ن، ل ۴۸۰ "کسروی، س ن، ل ۶۱۳" تمدن، س ن، ل ۱۱۹.
 ۸۶. تمدن، س ن، ل ۱۳۱-۱۳۲.
 ۸۷. تمدن، س ن، ل ۱۳۶ "دهقان، س ن، ل ۴۸۱".
 ۸۸. دهقان، س ن، ل ۴۸۱ "تمدن، س ن، ل ۱۳۳-۱۳۵".
 ۸۹. ماشیف، ل ۷۶.
 ۹۰. ه س، ل ۷۸.
 ۹۱. نیکیستین، ایرانی...، ل ۲۲۵-۲۲۴.
 ۹۲. متی، س ن، ل ۳۶.
 ۹۳. ه س، ل ۳۹.
 ۹۴. نیکیستین، ایرانی...، س ن، ل ۲۱۰.
 ۹۵. متی، س ن، ل ۳۶.
 ۹۶. ه س، ل ۴۰.
 ۹۷. ه س، ل ۴۰.
 ۹۸. نیکیستین، ایرانی...، س ن، ل ۲۱۱.
 ۹۹. تمدن، س ن، ل ۱۴۲.
 ۱۰۰. ه س، ل ۱۴۳.
 ۱۰۱. ه س، ل ۱۴۵-۱۴۷.
 ۱۰۲. ورنی بدیانه کد: ه س، ل ۱۵۲.
 ۱۰۳. ه س، ل ۱۵۳.
 ۱۰۴. متی، س ن، ل ۳۷.
 ۱۰۵. راگو یزراوه لمعتی، س ن، ل ۳۷.
 ۱۰۶. نیکیستین، ایرانی...، س ن، ل ۲۳۶.
 ۱۰۷. دانیال متی، س ن، ل ۴۲-۴۳.
 ۱۰۸. نیکیستین، ایرانی...، س ن، ل ۲۳۸ "متی، س ن، ل ۴۳".
 ۱۰۹. تمدن، س ن، ل ۱۶۰-۱۶۴.

۱۱۰. دهقان، س ن، ل ۴۸۹.
 ۱۱۱. ه. س، ل ۵۰۹.
 ۱۱۲. ژان ماری کارزو، س ن، ل ۲۴۲.
 ۱۱۳. دهقان، س ن، ل ۴۸۳ "کسروی، تاریخ هیجده ساله نادرآبمان، ج ۲، ل ۶۸۵.
 ۱۱۴. دهقان، س ن، ل ۴۸۷.
 ۱۱۵. ه. س، ل ۴۹۵.
 ۱۱۶. متی، س ن، ل ۴۷.
 ۱۱۷. ه. س، ل ۴۷.
 ۱۱۸. دهقان س ن، ل ۴۹۹.
 ۱۱۹. متی، س ن، ل ۴۷.
 ۱۲۰. دهقان، س ن، ل ۵۰۰.
 ۱۲۱. متی، س ن، ل ۴۷.
 ۱۲۲. دهقان، س ن، ل ۵۰۰.
 ۱۲۳. ه. س، ل ۵۰۱.
 ۱۲۴. ه. س، ل ۵۰۳.
 ۱۲۵. ه. س، ل ۵۰۴.
 ۱۲۶. تمدن، س ن، ل ۱۸۲.
 ۱۲۷. دهقان، س ن، ل ۵۰۵ "تمدن، س ن، ل ۱۸۳.
 ۱۲۸. ه. س، ل ۵۰۶.
 ۱۲۹. ه. س، ل ۵۰۷.
 ۱۳۰. ه. س، ل ۵۰۸.
 ۱۳۱. ه. س، ل ۵۰۸.
 ۱۳۲. کسروی، س ن، ل ۷۲۶-۷۲۷ "دهقان، ل ۵۱۱-۵۱۲.
 ۱۳۳. تمدن، س ن، ل ۱۸۶.
 ۱۳۴. ه. س، ل ۱۸۷.
 ۱۳۵. دهقان، س ن، ل ۵۱۳.
 ۱۳۶. علاءالدین سوجادی، شورش‌های کورد و کوردو کوماری عراق، بغداد، ۱۹۵۹.
 ۲۵۴-۲۵۱ ل
 ۱۳۷. راگویتزراوله: متی، س ن، ل ۴۹.
 ۱۳۸. ه. س، ل ۴۹.
 ۱۳۹. نهم گفتوگویی سمکو مسته‌فای یامولکی له‌نازشیفی بیرتانی‌دا دۆزراوه‌تموه، مامۆستا محمد رسول‌هاوار کردویتی به‌کوردی، له‌گۆثاری (مامۆستای کوردی) ی سوبیدی‌دا بیلای کردۆتموه.
 ۱۴۰. تمدن، س ن، ل ۱۸۸-۱۸۹.

۱۴۱. دهقان، سن، ن، ل ۵۱۵ "تمدن، سن، ن، ل ۱۸۸-۱۸۹
 ۱۴۲. دهقان، سن، ن، ل ۵۲۱
 ۱۴۳. تمدن، سن، ن، ل ۱۹۰
 ۱۴۴. دهقان، سن، ن، ل ۵۲۱-۵۲۲
 ۱۴۵. تمدن، سن، ن، ل ۱۹۳ "دهقان، سن، ن، ل ۵۲۲-۵۲۳
 ۱۴۶. متی، سن، ن، ل ۵۰
 ۱۴۷. دهقان، سن، ن، ل ۵۲۵
 ۱۴۸. ه، سن، ل ۵۲۷
 ۱۴۹. متی، سن، ن، ل ۵۲
 ۱۵۰. ه، سن، ل ۵۳
 ۱۵۱. تمدن، سن، ن، ل ۲۶۷
 ۱۵۲. متی، سن، ن، ل ۵۳
 ۱۵۳. متی، هلمائی "تمدن، سن، ن، ل ۲۹۲
 ۱۵۴. دهقان، سن، ن، ل ۵۳۲
 ۱۵۵. تمدن، سن، ن، ل ۲۹۹
 ۱۵۶. ه، سن، ل ۳۰۱-۳۰۰
 ۱۵۷. ه، سن، ل ۳۰۲
 ۱۵۸. دهقان، سن، ن، ل ۵۳۷
 ۱۵۹. ج
 ۱۶۰. ه، سن، ل ۵۳۹
 ۱۶۱. ه، سن، ل ۵۴۰
 ۱۶۲. تمدن، سن، ن، ل ۲۱۷

٦. سمکۆ: یاخیبونی خیلەکی یا بزوتنه‌وهی نه‌ته‌وهیی

١- ئێران له‌کاروباری نه‌وه‌وه‌می دنیا‌دا

١/ بزوتنه‌وهی مه‌شروته‌ ١٣٢٤

زولموزۆری بێ لێپرسینه‌وه‌ی کاربه‌ده‌ستانی ده‌وله‌تی ئێران خه‌لکی به‌گیر هه‌ت‌ا بو. ناخونده‌کانی شیع‌ه له‌م‌ینبهری مزگوت‌ه‌کانه‌وه‌، به‌تایبه‌تی له‌بۆنه‌ دینییه‌کانی موچه‌ڕه‌م‌ه‌زان‌دا، که‌وت بو‌نه‌ دوان ده‌ژی هه‌ندێ له‌کاربه‌ده‌ستانی گو‌مرگ‌و سو‌کایه‌تی کرد‌نی نه‌وانه‌ به‌دین‌و به‌ناخونده‌کان.

بازرگانه‌کانی تاران نامه‌یه‌کی سه‌کا‌لایان بۆ عه‌ین‌الدوله‌ی، صدری اعظمی ئێران، نوسی گه‌له‌یه‌یان له‌زۆری تاریفه‌ی گو‌مرگ‌و داوای که‌م کرد‌نه‌ویان کرد‌ بو. له‌دانشته‌نیکی هاو‌به‌شی عه‌ین‌الدوله‌و کاربه‌ده‌ستانی گو‌مرگ‌و نوێنه‌رانی بازرگانه‌کاندا، له‌باتی نه‌وه‌ی گوێ له‌خواسته‌کانیان بگرن جنیوبان پێ‌دان‌و سو‌ر بو‌ن له‌سه‌ر هه‌مان چه‌رده‌ی تاریفه‌. بازرگانه‌کان به‌ناگاداری هه‌ندێ له‌ناخونده‌کان بازاریان داخست‌و په‌نایان برده‌ به‌ر عبدا‌لعظیم. له‌م ماوه‌یه‌دا مظف‌رال‌دین شا نه‌چو بۆ نه‌وریا. محم‌هد عه‌لی میرزای کوری له‌ته‌موریزه‌وه‌ هات‌ بوه‌ تاران له‌جیگه‌ی نه‌ویی تا کاتی گه‌ڕانه‌وه‌ی محم‌هد عه‌لی میرزا به‌قه‌سه‌ی خۆش مانگرتنه‌که‌ی پێ‌شکاندن‌و گفتی پێ‌ دان له‌دوای گه‌ڕانه‌وه‌ی شا خواسته‌کانیان جێبه‌جێ بکا. له‌و ماوه‌یه‌دا روداوێکی نه‌وت‌و نه‌قه‌وما جگه‌ له‌کوشتنی جه‌وه‌هر ناغای شوکا‌ک له‌ته‌موریز به‌فرمانی وه‌لیعه‌هد، به‌لام دو ناخوندی گه‌وره‌و خاوه‌ن نفوزی تاران“ سه‌ید محم‌ه‌دی طباطبایی و سه‌ید عب‌دوللای به‌به‌هانی له‌سه‌ره‌تای سا‌لی ١٣٢٣ه‌وه‌ به‌ نه‌ینی یه‌ک که‌وت بو‌ن بۆ به‌ره‌هه‌ستی زولم و زۆری صدری اعظم‌و ده‌رباریانی تر.

شاو هاوسه فموره کانی، مانگیان پی چو. ئیتران به تمنگوچه لئه مه یه کی نابوری دژواردا تی نه پیری. کهچی ئهوان لهو سه فموره دا پاره یه کی زۆریان خمرج کرد بو، ئهوه به سمر زمانی هه مو که سه وه بو.

عین الدوله و حاکمی تاران به هۆی مانگرتنی پیشو به قین بون له بازار گانه کانی تاران، بو هه ل نه گهران تو له یان لی بکه نه وه. گرانی نرخ یه قه ندیان کرده به هانه و چند که سیکیان له پیاهه ناسرا وه کانیان فه لاقه کرد. ئه م کاره بازاری جولاند. بازارییان دو کانیان داخست و له مرگه وتی ((شا)) کۆبونه وه دادی خو یان برده بهر ناخونده کان، ناخونده کان دو دهسته بون، دهسته یه کیان، له ناو ئهوانه دا تیمام جومعه ی تاران، پشتیوانییان له عین الدوله و ده ربارییان نه کرد. دهسته کی تریان. طباطبایی و به بهانی رابرییان نه کردن پشتیوانییان له بازار گانه کان و خه لک نه کرد. تیمام جومعه به پیلا نیکی زیره کانه کۆبونه وه که ی شتواندو خه ریک بو بیته ناژا وه یه کی خو ئناری. طباطبایی و به بهانی و ده ستو پیته ونده کانیان تارانیان به جی هیشته و په نایان برده بهر عبدالعظیم، ده ولته ت به زۆر بازاری به خه لک کرده وه. هه ر کهس دو کانی نه کرده وه فرمان درا تالان بکری.

له عبدالعظیم نزیکه ی دو ههزار کهس له ناخوندو واعیظ طه له بهی دینی و هه ندی بازار گان کۆبونه وه. له تاران بو هاوده نگ ی له گه ل ئهوان جاروبار بازا ر دا نه خرا. کار به دهستان به زۆر پتیان نه کرد نه وه. کیشه که تا نه هات گه وه تر نه بو. گفتوگۆ راسته وخۆی مانگرتوه کان له گه ل عین الدوله نه بجا میکی سه رکه وتی نه بو. له ریگه ی سه فیری عوسمانیه وه یه که سه ر خواسته کانی خو یان بو شا نارد. گرنگ ترینیان دامه زانندی ((عه داله ت خانه)) بو له هه مو ئیتران دا. سه فیری عوسمانی به هۆی مشیر الدوله ی وه زیری کاروباری ده ره وه ی ئیترانه وه خواسته کانی گه یانده شا. هه رچه نده عین الدوله و ده ربارییانی تر پتیان خو ش نه بو، به لām شا موافقه تی له سه ر دامه زانندی ((عه داله ت خانه)) کردو به خه تی خو ی به بجۆره فرمانی ده رکرد:

((جدهابی نه شرف نه تایگی اعظم

هه ره که چه نده ی جار ئه م نیازه ی خو مان اظهار فمروه که ریگه خستو دامه زانندی عه داله ت خانه ی ده ولته ی بو جیه جی کردنی نه حکامی شه ری مو طاع و تاسایشی ره عییه ت له هه مو شتی واجیب ت ره و وا به ناشکرا بریار نه فمروین بو به جی هینانی ئه م نیازه پیروژه قانونی مه عده لته ی نیسلا میه که عیبار ته له ته عینی حدود و نه حکامی شه ری عه تی مظهره نه بی له هه مو مه مالیکی مه حروسه ی ئیتران دا به زووی دامه زری به جۆری که له ناو ه یچ یه کی

له چینه کانی ره عیبته دا جیاوازی نه کړئ و له جیبه جی کردنی عمل و سزادان دا به جوړئ که له نیزامنامه یی هم قانوندها نیشاره تی پی نه که یی ملاحظه ی اشخاص و طه رهداری بی جی بهی چهندو چون و بهراستی مهمنوع بی. هله به ته به ههمان شیوه کیتا بجه ده نهوسرئ فاصله کانی به پیتی قانونه کانی شهرعی موطاع ریک بخړئ و به عمرزی بگه یه نه تا له ههمو ولایته کاند کاري پی بکړئ و تهرتیباتی مه جلیسش به شیوه یه کی راست بکړئ، هله به ته هم جوړه مسته دعیاتی عولمه ای ته علام که باعسی دوعاگوئی زوړتری نیمه یه ههمو کات مه قبول نه بی. هم ده ستخته ی نیمه ش به عومومی ولایت رابگه یه نه مانگی ذی القعه ۱۳۲۳)

عین الدوله و زوړ له کار به ده سته کانی تری ده ولت دژ دامه زانندی عمده اله تخانه بون، دوا ی نیشتموه ی خروشان خه لک نه یان نه هیشت فرمانه کمی شا جیبه جی بکړئ، به لکو که ونه کوشتن و راوانی نازاد یخوازه کان و دور خستنه و یان له تاران. بزوتنه و دوا و کردنی عمده اله تخانه سر له نوئ پهری سنده وه. خه لک و ناخونده کان کوشتنی سیدی کی نازاد یخوازیان کرد بدییانوی کوپونه و مانگرتن له مزگوتی ((نادینه)) بو دوا و کردنی دامه زانندی عمده اله تخانه. هیزه کانی ده ولت گمارویان دان نه یان نه هیشت نان و ناربان بو بجی. له ژیر گوشاری دهر باردا مانگرتنه که سری نه گرت. هم بازار کرایوه هم زوړی توانمی له نادینه کوپونه و بلا و یان لی کرد. به لام شا ریگای دا به ناخونده کان به نازادی بو هر کوئ نه یانموی بزون. توانیش به که مه ل کوچیان کرد بو قوم.

له و سرده مه دا له نیران نهریتی ((بست نشینی)) هه بو. نه و ی گپوگرفتیک ی هه بویه په نای نه برده بهر نیامزاده، مزگوت، مالی موجه هیده کان، ته لگراف خانه، یاخود سمرای سفارته و کونسولگی ده ولتانی بیگانه. گموره ی نه و یی نه کرده تکار لای ده ولت بو چاره کردنی کیشه کمی. روژی ۲۶ ی جمادی الاول ۵۰ کس له بازارگانو ته له بهی دینی په نایان برده بهر سفارته بهریتانی له تاران و ((بست نشین)) بون، خه لک که دیان سفارته دالده ی توانمی دا روژ به روژ زیادیان کرد. هر چین و تریژیک کی که مه لایمتی له نا و باخی سفارته دا خیه تیک ی بو خوی هه ل دا. ژماره ی بست نشینه کان له ۱۳ هزار کهس تن نه پری. بازار ی تاران به تمواوی داخرا.

بست نشینه کان له پری ((قائم بالاعمال)) ی بهریتانیوه خواسته کانی خو یان نارد بو دهر بار خواسته کانیان له سره تادا بریتی بوله:
۱- گپرانموی عولمه ای موهاجیر بو تاران.

- ۲- دلتیا بون لموئی کس بهیانیو ناگیرئ و نیشکمنجه نادری.
- ۳- ناسایشی ولات، چونکه نهمرو کس خاوهنی مال و گیانی خوئی نیه.
- ۴- دامهزاندنی عهداله تخانه که عولمه ماو بازارگانان و پیشه کانی تری تی دا

بهشدار بن.

۵- بکوژی دو سیدی مدزن سزا بدرین^۲.

عین نه لده وله خواسته کانی رت کردنه، مانگرتنی نمان لبه اخی سه فاره تا، مانگرتنی ناخونده کان و لایه نگره کانیان له قوم، داخستنی دوکان و بازاری تاران دریزئی کیشا. بهست نشینه کان کاتی دلتیا بون له پشتیوانی خه لک خواسته کانیان زیاتر کرد. دیسانه له مرئی شارژ خواسته کانی خویان به بخوره دا به شا:

- ۱- گهرانه وی عولمه ای نه علام.
- ۲- لی خستنی سازاده نه تابینگ.
- ۳- دامهزاندنی دارالشوری.
- ۴- سزادانی بکوژانی شه هیدانی نیشتمان.
- ۵- گهرانه وی دهر کراره کان.

محمد عدلی میرزا هیشتا ولیعهده بو. له گهل عین الدوله ناکوک بو. عین الدوله نئی ویست له جیگای نو یه کیکی تر بکاته ولیعهده. نهمیش نئی ویست خوئی بیی به شا. بو نهموی پشتیوانی ناخونده کان و خه لک به دهس بهیئنی ته لگرافیکی له تموریزوه نارد بو شا پشتیوانی له خواسته کانی بهست نشینه کان کرد. ناخونده کانی تموریزیشی وا لی کرد. نهمایش ته لگراف بو پشتیوانی له خواستی بهست نشینه کان بنیرن بو شا. شا موافقه تی له سر داواکمی محمد عدلی میرزا کردو بهم فرمانی لای خوارو ((مشروته)) ای راگه یاند:

((جه نابی نهمرف صدی اعظم

سه بارت به وی حمزرتی باری تعالی جل شانہ سدر شتی پیشکوتن و خوشیی مه مالیکی مه حوسسی نیرانی به کله فی کیفایه تی نیمه سپاردوه و شه خسی هوما یونی نیمه کردۆته پاریزه ری مافه کانی ههمو نه هالی نیران و رعیه تی دۆسته کاتمان له بهرئوه له م کاتدا که بیرو ویستی هوما یونی نیمه هاته سر نهموی که بو خوشیی و ناسایشی گشت خه لکی نیران و بو دامهزاندن و پتموکردنی بناغه کانی ده ولت تیصلاحتی پیویست به شینه یی له دائیره کانی ده ولته تی و مهمله که تی دابگری. بریارمان دا مه جلیسی شورای میلی له ه لبریز دروانی

شازاده‌كان و عولمه‌او قاجاربه و نه‌عیان و نه‌شراف و مه‌للاکین و توجارو نه‌صناف به‌مه‌لېژاردنی نو چینه نوبراوانه لمدار اخه‌لافی تاران پېنک بې و رېنک بخړی بۆ نووی له‌نمرکه‌کانی کاروباری ده‌ولته‌تی و مه‌مله‌که‌تی و قازانجی گشتی‌دا راوېژو لیکولینه‌وی پېویست بکاو یارمه‌تی پېویستی هه‌یشه‌تی وه‌زیرانی ده‌ولته‌خوای ئیمه‌ بدا لمر ئیصلاحاته‌دا که‌بو به‌ختیاری و خوشی ئیران نه‌کرئ و به‌وپه‌ری تاسایش و دلتیاییه‌وه باره‌ری خویان بۆ خیری ده‌ولت و میلله‌ت و قازانجی گشتی و پېویسته‌کانی هه‌مو نه‌هالی مه‌مله‌که‌ت لمری شه‌خسی یه‌که‌می ده‌ولته‌توه به‌عمرز بگه‌یه‌نی تا به‌موافه‌قه‌تی هومايۆنی برازئیرتتوه و جېبه‌جی بکړئ. دیاره به‌پیتی نهم ده‌سخته‌ه موباره‌که نیزامنامه‌و ته‌رتیباتی نهم مه‌جلیسه‌و نه‌سباب و پېویسته‌کانی پېنک هیتانی به‌پیتی سملاندن و ئیمزای هه‌لېژێردراوه‌کان لمر رۆژه‌وه ناماده‌ نه‌بی که به‌سملاندنی ملوکانه بگاو بعون الله ته‌عالی مه‌جلیسی شورای ناوبراو که‌پاسه‌وانی عهدلی ئیمه‌یه دائمه‌زری و ده‌س نه‌کا به‌نیصلاحاتی پېویستی کاروباری مه‌مله‌که‌ت و جېبه‌جی کردنی قانونه‌کانی شهرعی موقه‌ده‌س. هه‌روه‌ها بریار ته‌ده‌ین که‌رونوسی ده‌سخته‌ی موباره‌ک بلاوېکریتتوه تا هه‌مو نه‌هالی له‌نیازه باشه‌کانی ئیمه‌ که به‌ته‌واوی ده‌رباره‌ی پېشکه‌وتنی ده‌ولت و میلله‌تی ئیرانه وه‌کو پېویست ناگادارو به‌خوشیییه‌وه خه‌ریکی دوعاگۆبی ده‌وامی نهم ده‌ولت و نهم نیعمه‌ته بې زه‌واله‌ بن. له‌کۆشکی ساحیبقرانیه له‌چواره‌هه‌می مانگی جمادی الثاني ۱۳۲۴ی هيجری له‌یانه‌هه‌مین سالی سه‌لته‌نه‌تی ئیمه‌دا...)).

نهم فرمانه‌ بۆ مه‌شروته‌خوازان به‌س نه‌بو، له‌به‌رئوه‌ کۆتاییان به‌مانگرتنه‌کیان نه‌هیتا تا شا فرمانی‌کی تری به‌جۆره‌ راگه‌یاند:

((جه‌نابی نه‌شرف سه‌دری اعظم

بۆ ته‌واوکردنی ده‌سخته‌ی پېشوی خۆمان له‌ ۱۴ی جمادی الثاني ۱۳۲۴ که به‌صهری نهمرو فرمانمان بۆ پېنکه‌یتانی مه‌جلیسی هه‌لېژێردراوی میلله‌ت فرمو بو سه‌رله‌نوئ بۆ نووی هه‌مو نه‌هالی و ته‌فرادی میلله‌ت له‌ بۆچونی ته‌واوی هومايۆنیان ناگاداربن فرمان و بریار ته‌ده‌ین که مه‌جلیسی ناوبراو به‌پیتی ده‌سخته‌ی پېشو به‌تاشکرا دا‌به‌زری پاش هه‌لېژاردنی ته‌ندامانی مه‌جلیس به‌شه‌کانی نیزامی مه‌جلیسی شورای ئیسلامی به‌پیتی په‌سه‌ندکردن و ئیمزای هه‌لېژێردراوه‌کان به‌جۆری که‌شیسته‌ی میلله‌ت و مه‌مله‌که‌ت و قانونه‌کانی شهرعی موقه‌ده‌س پې رېنک بخه‌ن که به‌شهره‌فی عه‌رض و به‌ئیمزای هومايۆنیان برازئیرتتوه و به‌پیتی نیظامنامه‌ی ناوبراو نهم ناماچه‌ پیرۆزه‌ ته‌نجام بدري...)).

لەپاش بلاویونەوهی ئەو فەرمانە ئیتر بو بەشایی و زەماوەن. بەست نشینەکان کۆتاییان بەمانگرتن هێنا. دوکان و بازار کرایسە، ئاخواندەکان و دەستپێوەندەکانیان بەسەرکەوتویی لەقۆمە گەڕانە تاران.

لە ۲۷ی جمادی الثانی دا نزیکەی دوهزار کەس لەناخوند، دەبارییان، وەزیران، سەرانی بزوتنەوه کەو خەلکی تر لە (مدرسه نظام) لەتاران کۆبونەوه بۆ دانانی ئەنجومەنێکی کاتی بۆ ئامادەکردنی (نیزامنامە ئینتیخابات).

لە ۱۹ی رەجەب دا شا ((نیزامنامە ئینتیخابات))ی ئیمزا کرد. ئەم نیزامنامەیه خەلکی دا بەش کرد بو بەسەر ۶چین دا، شازادەکان و قاجارییان، عالەمەکان و طەلبە، ئەعیان، بازرگانەکان، زەویدار و جوتیار، پیشەوەرەکان.

لەمانگی شوالی هەمان ساڵ دا لەتاران هەڵبژاردنی گشتی کرا بو ((مەجلیسی شورای میلی)). بۆ تاران ۶۰ نوێنەر دیاری کرا بو، ۴ بۆ شازادەکان، ۴ بۆ عۆلەمار تەلەبە، ۱۰ بۆ بازرگانەکان، ۱۰ بۆ زەویدار و جوتیارەکان، ۳۲ بۆ پیشەوەرەکان.

لە ۲۴ی ذی القعدة ۱۳۲۴ دا مەجلیس (قانونی ئەساسی) لە ۵۰ ماددە دا دانایا، وە ئێوە هەمدا عەلێ میرزا ئیمزایان کرد. بەمۆرە ئێران لەرژمی (شایەتیی ئۆتۆکراتییەوه) بو بەرژمی (شایەتیی دەستوری) پاشا ئەو بەچەند رۆژی مظفەرالدین شا مرد. عەمەد عەلێ لەجیگەیی ببو بەشای ئێران.

ئەو روداوێ گەڕانە لەتاران بۆ کەچی شارەکانی تری ئێران کۆمات بون. بزوتنەوهی مەشروته نەگەشت بو هێچ کامیان. دەبار نە ئیست بته نیتەوه. ئەو یست هەر لەتاران دا قەتیس بێ. بەلام دواي هەڵبژاردنی نوێنەرانی تاران، شاری ئەو ریزیش راپەڕی، بەسەدان کەس خزانه سەرایی کونسولگی بەریتانیەوه داویان ئەکرد "مەشروته نازەربایعانیشت بگرتەوه. شا موافەقەتی کرد لەویش جێبەجێ بکری. ئیتر شارەکانی تریشت دەستیان پێ کرد.

بزوتنەوهی مەشروته لەسەر تاهە توشی چەند گیوگرفتییکی دژوار بو. ناکۆکی نێوان مەشروته خوازان و دەربار و کاربەدەستانی زۆردار، ناکۆکی نێوان مەشروته خوازان و ئاخواندە مەشروعه خاوەکان، ئەگەرچی بەریتانیا لایەنگری مەشروته بو، بگرە دیپلۆماتە بەریتانیەکان خواستەکانی گەلێ ئێرانیان گەیاندا بەشاو دەبار، بەلام روسیا بەتوندی دژی مەشروته بو. سەرباری ئەمانە تورک بەبیانوی کیشمی سنوورە بەهاو دەستی هۆزە کوردەکان لەشکری لەلای بانەو سابلاخ و ورمیو ناردە کوردستانی ئێران.

له مانگی ربيع الثاني ١٣٢٥هـ مجلس قانونی ((نهجومه‌نی نیاله‌تی و ولایه‌تی)) داناو کردی به بشی له قانونی ئه‌ساسی. به‌گویره‌ی ئه‌م قانونه ئی‌یران ئه‌بو به‌چوار نیاله‌ت، نازه‌ربایجان، خوراسان، فارس، کرمان. هه‌ربه‌کی له‌م نیاله‌تانه ((نهجومه‌ن)) ی هه‌لبژێردراوی تایبه‌تی خۆی ته‌بو. شوینه‌کانی تریش به‌ولایه‌ت داناو بون.

کیشه‌ی نه‌ته‌وه‌یی له‌ئێ‌ران وه‌کو کیشه‌ی نه‌ته‌وه‌یی له‌تورکیا دژوار نه‌بو یاخود هه‌شتاوه‌ها نه‌گه‌یشت بو. له‌کاتی‌که‌ دوا‌به‌دوای ((ئینقیلابی عوسمانی)) کیشه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و دینی له‌تورکیا ته‌قیسه‌وه، له‌ئێ‌ران، نه‌گه‌رچی ئه‌م‌ڕیش وه‌کو تورکیا ولاتیکی فره‌نه‌ته‌وه‌یی فره‌مه‌زه‌ب بو که‌چی کیشه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و مه‌زه‌بی له‌دوای ((ئینقیلابی مه‌شروته)) نه‌ته‌قیسه‌وه، سه‌هرکرده‌کانی ئینقیلاب و کارمه‌ده‌ستانی ده‌ولت هه‌یج به‌رنامه‌یه‌کیان نه‌بو بۆ جو‌ری ره‌فتار له‌گه‌ڵ کیشه‌ی نه‌ته‌وه‌یی گه‌له‌کانی ئێ‌ران و کیشه‌ی دینی و مه‌زه‌بییان.

بزوتنه‌وه‌ی مه‌شروته ده‌سکوتیکی دیوکراتیی بو بۆ هه‌مو گه‌له‌کانی ئێ‌ران، به‌لام گه‌روگرتی نه‌ته‌وه‌یی و مه‌زه‌بی کوردی چاره‌سه‌ر نه‌کرد. کورد له‌په‌روی نه‌ته‌وايه‌تییه‌وه جیاواز بو له‌نه‌ته‌وه‌ی ده‌سه‌لاتداری ئێ‌ران، له‌په‌روی دینیشه‌وه زۆرایه‌تی کورد سوننی و مه‌زه‌بی ره‌سمی ده‌ولت شیعه‌ بو. کورد له‌هه‌ردو روه‌ه هه‌ستی به‌زۆر لێ‌کراوی ته‌کرد. هه‌ر ئه‌وه‌ش بو زه‌مینه‌ی بۆ شو‌رش له‌ناو کوردا خۆش ته‌کرد. له‌دابه‌شکردنی ئێ‌ران دا به‌چوار نیاله‌ت، ته‌که‌را وه‌کو جو‌ری له‌چاره‌سه‌ر کردنی کیشه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و مه‌زه‌بی کورد، هه‌مو ناوچه کوردنشینه‌کان به‌کرایه‌ته نیاله‌تی پێنجه‌م و هه‌ندێ ده‌سه‌لاتی ئۆتۆنۆمی هه‌بوایه.

٢/١ رێکه‌وتنی ١٩٠٧ی ئه‌نگلۆ- روسی

قه‌رنی زیاتر بو ستراتیجی روسی و به‌ری‌تانی به‌رامبه‌ر ئێ‌ران ناکۆک و ناساز بو. روسیا ئه‌ی ویست ئێ‌ران هه‌ڵ لۆش و چه‌ندین ناوچه‌ی فراوانی به‌شینیه‌یی و له‌چه‌ند شه‌ری یه‌ک له‌دوای یه‌ک دا لێ داگیر کرد بو. به‌ری‌تانیاش ئه‌ی ویست ده‌وله‌تی ئێ‌ران وه‌کو له‌م‌په‌رێ له‌نیوان نفوزی ئه‌مو ده‌سه‌لاتی روس و له‌نیوان روسیا و ئاوه گه‌رمه‌کان دا به‌ی‌نن. سه‌ره‌نجام هه‌ردوکیان له‌تاو مه‌ترسی په‌ره‌سه‌ندنی ئالمان پێکهاتن کیشه‌ دێ‌رینه‌کانیان ده‌رباره‌ی تیه‌ت، ئه‌فغانستان و ئێ‌ران به‌لادا بجنه‌ن. له‌٣١ی ئابی ١٩٠٧ دا رێکه‌وتنی‌کیان له‌و باره‌یه‌وه تهم‌زا کرد.

له‌په‌یشه‌کی ئه‌م رێکه‌وتنه‌دا نوسرا بو:

((له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ده‌وله‌تانی به‌ری‌تانی و روسیا، به‌جۆته پاراستنی سه‌ربه‌خۆیی و یه‌کی‌تی ئه‌مرزی ئێ‌رانیان گرتۆته ئه‌ستۆ

لهېرئوموي همدو کيان، بېراستي ناروزي پاريزگاري نارامو ناسايش
لهسرانسري خاكي هم ولاته داور، چيگريوني هميشه يي نيمتيازاتي وه كو يه
بو بازوگاني و پيشه سازي همو گهلاني تر هم بهشي جيهان دا نه كمن.

لهېرئوموي كه همريه كي هم دو دولته، سهاره ته بهوي جوگرافي و نابوري،
بايه خيكي تايبه تيان به پاراستني نارامو ناسايش له همدې له نيا له ته كاني تيران دا
هديه. كه هاوسيني دورو نزيكي روسيا يا بهرنياني گموره (له لاي سنوري
ته فغانستان و بلوچستانه). همروه ها لهېرئوموي همرو دولته (بهرنياني
گموره و نيمپراتوري روسيا) نه يانموي خويان دورو گرن له همو جوړه هويه كه
له وانه بهيته هوي پيكاداني برژه وندي تايبه تيان له نيا له تاندا كه له سره وه
باس كران بويه له سر هم ماده و مرجاني خواره وي پيك هاتن:

۱م دولته بهرنياني گموره گفتم دا له موديو هيليكه كه له قسري
شيرينه تا نسه هان و يزدو خاف دريژ نيمتيمه، له كوتايي دا به نو قتيه كه نه گا
كه كوتوته شويني تقاطعي خطوطي سنوري روس و نه فغان، داوي هيچ جوړه
نيمتيازي سياسي و بازوگاني - وه كو نيمتيازي ريگي ناسين، بانك، تهلگراف،
شاري، گوزانه، بيمه، شتي تر - بو خوي، هاوولا تيه كاني خوي، يا
هاوولا تيانې دولته سييم نه كات، له همدان كاتدا هيچ جوړه بهر له ستيه كي
وه گرنتي هم جوړه نيمتيازانه له لايمن دولته روسيه له ناوچي ناوبراودا،
راستموخو يا ناراستمو، دهر نه بري.

۲م دولته روسيايش گفتم دا كه له ناوچي دا كوتوته موديو هيليكه
كه له سنوري نه فغانستانه له گزيكه دهس پي ته كا بهيرچندو كرمان تن
نه پيري و له بندهر عباس كوتايي دي، داوي هيچ جوړه نيمتيازي سياسي و،
بازوگاني - وه كو ريگي ناسين، بانك، تهلگراف، شاري، گوزانه، بيمه و هي تر -
بوخوي، هاوولا تيانې خوي، يا هاوولا تيانې دولته سييم نه كات. وه لهېرئوموي
وه گرنتي هم چشنه نيمتيازانه له لايمن دولته نينگليزه، له ناوچي ناوبراودا
هيچ جوړه بهر له ستيه كي، راستموخو يا ناراستموخو، پيشان نه دا.

۳م دولته روسيا به لين نه دا كه بهي ريگه كوتني پيشه كي له گهل بهرنياني
گموره، هيچ جوړه موخاله فديه كي دژي داني نيمتياز به هاوولا تيانې
بهرنياني (به هر شيو يه كي بي) له ناوچي دا، كه له نيوان ناوچي كاني نفوزي
همدولا دايه (ناوچي بيلايه) دهر نه بري.

دولته بهرنياني گموره ش له لاي خويه به لين نه دا كه همدان ماف بو
هاوولا تيانې روسي كه نيمتيازاتيان له ناوچي بيلايه نه موي بسمليني.

هەر جوړه ئیمتیاژئ که دهولتهانی روسیاو بهریتانیا، یا هاوولاتییه کانیان، لسمبر دودا له ناوچه کانی ۱۲۰ (ناوچه کانی نفوزی روسیو بهریتانی) هدیانه، به ههمان هیژو کاریگرییی پتشیو ماوه).

ئو مهلبندو شارانی به گوتړه ئم پتکها تنه نه کموته ناوچه ئ نفوزی روسیهوه بریتی بو له: قسری شیرین، کوردستان، کرماشان، ههمو نازهریایان (به ناوچه کورد نشینه کانهوه)، خوراسان، گورگان، مازندهران، گهیلان، تهراک، قوم، ساوه، یزد، نائین، تفسه هان، بروجرده، تاران، قمزوین، زهنگان، ههمه دان.

ئوانهش که نه کموته ناوچه ئ ینگلیزیهوه بریتی بون له: کرمان، سیستان، بلوچستان، چابهار، و ناوچه کانی تنگمی هورمز، بهندهر عباس.

ئوانهش که نه کموته ناوچه ئ بیلایمن، له نیوان ناوچه ئ نفوزی همدو دهولته دا، بریتی بون له قاینات، خوزستان، فارس، لورستان، بهختیاری، چوار مه حال، بوشهر.

نه گمرچی ئم په یانه رقو تورپه بونی ئازاد یوازانی هستان، به لام روسیه له ۱۹۱۱هوه هیژه کانی خوی ناره ولایته کانی شیمالی ئیران و دهیان کونسولگو ناوهندی بازرگانی دامه زرانده، هاوولاتییه کانی کموته کاری بازرگانی. بهریتانیاش هیژی ناره جنوبی ئیران.

۳/۱ پروژهی دابدهش کردنی ئیران

که جهنگی جیهانی همل گبرسا ئیران بیلایه نی راگه یاند. به لام نهونده لاواز بو هیچ لایه کی شهر ریزی بیلایه نی ئیرانی نه گرتو، شورینی جوگرافیچی وه ها بو کموته بوه بهینی لایه نه کانی شهرهوه. له بهر نهوه به شیککی فراوانی بو به مه دیدانی لشکرکیچی تورکی، روسی و ئینگلیزی. باره گای هیژی بیتگانی تی دا بو. همدولای جهنگ هملکی زوریان دا بو تیهو گلاندنی ئیران، همدولایه، به قازانچی خوی. به لام حکومتی ئیرانی سهره پای گوپانی چه ند جاری وه زاره ته کانی همر به بیلایه نی راوستا تا برانهوهی شهر.

دهولتهانی سمورپی که لسمبر دابدهش کردنهوهی جیهان به شهر هاتبون، له سالانی جهنگدا ژیر به ژیر زنجیره یه ک په یانی نه یینیان بو ئو مه بهسته بهست بو، همدو که لسمبر جوړی دابدهش کردنی قه لمه وهی تورک پتک هاتن، لسمبر دیاری کردنی چاره نوی ئیرانیس رتک کموتن.

لهو نامه ده که له مانگه کانی مارت و نیسانی ۱۹۱۵دا له نیوان پیتر بورگ، له ندهن و پاریس دا گوژد رایه وه به (رتکموتنی ئسته ممول) ناو نه بری هندی دهسکاری رتکموتنی ۱۹۰۷ی ئهنگلز- روسی به مجوزه کرا:

۱-روسیا ملی دا بۆ ئومۇمى ناوچەى بىتلايدىن بىخىرتە سەر ناوچەى نفوزى بەرىتانی.
ب-لەبىرامبەر ئومۇدا بەرىتانیاش ملی دا ۳ گۆپرینی بەقازاغى روسیا تى-دا
بکرى "یەكەمیان، ئوم شوتئاندی هاوسیتی شارەکانی ئەسفەهان و یەزدن بىخىرتە سەر
ناوچەى روسی. دوه میان، بەشیکى رۆژەلاتى دورى ناوچەى بىتلايدىن کەهاوسیتی
ئەمرى ئەفغانیە بىخىرتە سەر ناوچەى روسی. سىتیه میان، روسیا نازادى تەواى کارى
هەبى ئەناوچەى نفوزى خۆى دا. بەواتەیکى تر روسیا موافەقتى هاوپەیمانەکانى
خۆى وەرگرت بۆ داگیرکردنى بەشەکى خۆى لەئێران.

شۆرشى ئۆکتۆبەرى ۱۹۱۷ى روسیە، هەمو ئەخشیو پلانەکانى روسیاو
بەرىتانیاو فەرەنسای تیکدا. ئێرانى لەهەلەشان و دابەش بون رزگار کرد. بەلکو
بەهیزکردنى حکومەتى ئێران و پاراستنى سەربەخۆیى لەدەسەلاتى هیژە
ئیمپریالیستەکان بو بە بەشیکى سیاسەتى نوێى سۆفیتى ئەناوچەکەدا. روسیای
سۆفیتى قازاغى ئومۇدا ئەبو ئێران لاواز بۆ، یا پارچە بۆ بکەوتتە دەس بەرىتانیایا
یا هەر دوژمنیکى ترى، بەلکو قازاغى ئومۇدا بو کەسەربەخۆو بەهیز بۆ و بەرى
نفوزى بەرىتانی، فەرەنسى، ئەمەریکی بگرت.

سەرکردەکانى شۆرشى ئۆکتۆبەر لەروژانى یەكەمسو، هەمو پەیمانە نەیتنى و
ناشکراکانى نیوان روسیو دەولەتەکانى ترى ناشکرا کردو هەل وەشاندەو. شەرى
لەگەل تورک راگرت. هیژەکانى خۆى لەئێران کیشایەو، بەلئى دا بەئێران
کەدەس لەهەمو قەرزو ئیمتیازەکانى سەردەمى قەیسەر هەل بگرت. گۆرانى
بەنەرەتى سیاسەتى روسی ئەناوچەکەدا راستەوخۆ کارى کردە سەر پاشەپوژى
سیاسى ئەتمو، ئەناوچەکە، بەتایبەتى ئەرمەنى و ئاسورى و کورد و نازەرى.

گرنگى ئێران وەکو دراوسیتی هاوسنورى روسیای سۆفیتى، وەکو لەستراتیجى
روسیای سۆفیتى دا زیادى کرد، هەر بەو پێیە لەستراتیجى بەرىتانی و هەمو
دەولەتانی ئیمپریالیستى دا زیادى کرد. بەرىتانی کەئیتەر، بەهۆى ئى دەرچونى
روسیاو، نەى ئەتوانى ریکەوتنى ۱۹۰۷ و ۱۹۱۵ دەربارەى دابەش کردنى ئێران
جێبەجێ بکا، ئەبویست ریکەوتنیکى تر بەسەر ئێران دا بەسەپیتى. بەکردەو
بیخاتە ژێر دەسەلاتى خۆیەو.

۴/۱ بۆچونى ئێران بۆ چارهى کیشەى کورد

دوا بەدواى راگرتنى جەنگ مەسەلەى کورد وەکو مەسەلەیکى سیاسى دیار
هاتە ناوانەو. لەکوردستانی جنوبى بەپشتیوانى بەرىتانی دەسەلاتیکى کورد
کەپایتەختەکى سلیمانى بو دامەزرا. شیخ محمود بو بەهوکمدارى کوردستان.
هەندى لەسەرۆکی هۆزەکانى کوردستانی ئێران هاودەنگ و هاوکار بون لەگەل

شیخ محمود. له‌تورکیا ((جمعییه‌تی ته‌عالی کوردستان)) بو به‌سهره‌خۆیی کوردستان کموت بوه چالاکی و گفتوگۆ له‌گه‌ڵ نوێنهرانی ه‌اوپه‌یمانه‌کان و بایه‌عالی له‌ته‌سته‌مول له‌گه‌ڵ کۆنفره‌نسی ناشتی له‌پاریس. سمکۆ ده‌ستی به‌سهر ناوچه‌یه‌کی فراوانی سه‌روی رۆژئاوای ئێران دا گرت بو. رۆژ به‌رۆژ ده‌سه‌لاتی زیاده‌تر نه‌بو. نیشتمانپه‌روه‌رانی کورد له‌ته‌سته‌مول و پاریس و سلێمانی به‌هیوا بون ده‌وله‌تی کورد له‌هه‌مو به‌شه‌کانی کوردستان دا داگیرزی. ئاواتی نه‌ته‌وه‌یی خۆیان له‌گفتوگۆکانیاندا به‌ناشکرا نه‌درکان و لای کس نه‌یان نه‌شارده‌وه.

چهند ملیۆن کورد له‌ئێران ئه‌زبان و، سه‌رزه‌مینییکی فراوانی کوردستان له‌سه‌ر ئێران بو، له‌به‌رئهو هه‌مو چالاکیه‌کی کوردی کاری تی نه‌کرد. ده‌ربارو، کاربه‌ده‌ستانی تری ئێران هیچ به‌رنامه‌یه‌کیان بو کێشه‌ی نه‌ته‌وه‌یی گه‌له‌نی ئێران نه‌بو. ته‌نانه‌ت هیچ کام له‌ئه‌ندامانی ((مه‌جلیسی شو‌رای میلی)) هیچ کات نه‌و باسه‌یان نه‌هه‌تانه‌وه‌ کایه‌وه. له‌و سه‌رده‌مه‌دا که‌مه‌سه‌له‌ی کورد به‌و گه‌رمیه‌ هات بوه پێشه‌وه‌ کاربه‌ده‌ستانی ئێرانی له‌به‌ری ئهو‌دا بون کێشه‌ی کورد له‌ناوچه‌که‌دا به‌وه‌ چاره‌ بکری، کوردستانی عوسمانیش به‌جێته‌ سه‌ر ئێران.

ئێران به‌هۆی شو‌رشی ئۆکتۆبه‌ری له‌هه‌له‌وه‌شان و دا به‌ش بون رزگاری بو. تورکیای تیکشکا و له‌مه‌ترسی هه‌له‌وه‌شان و دا به‌ش بون دا بو. ده‌وله‌ته‌ براوه‌کان خه‌ریکی گونجاندنی ریکه‌وته‌ نه‌هێنه‌ کانی سه‌رده‌می جه‌نگ و جو‌ری دا به‌شکردنی قه‌له‌مه‌ره‌وی عوسمانی دا بون. ده‌رباری ئێرانی چاوی بریبه‌وه ئهو‌ی به‌پشتیوانی به‌ریتانیا له‌کۆنفره‌نسی ناشتی پاریس دا ده‌سکاری سنووری سه‌رووی لای رۆژئاوای بکری به‌جو‌ری که‌تورکستان و کوردستان بکه‌وته‌ سه‌ر ئێران.

له‌ده‌وره‌یه‌سه‌ری به‌ستنی قه‌م‌اردا دی ۱۹۱۹ دا کاربه‌ده‌ستانی ئێرانی ئه‌م که‌له‌که‌له‌یه‌یان کموت بوه سه‌ر به‌هیوا بون به‌ریتانیا له‌پادا‌شتی قوبو‌ل کردنی ئه‌و قه‌م‌اردا ده‌دا، پشتیوانی له‌ئێران بکا ئه‌و خواستانه‌ به‌خته‌ به‌رده‌می کۆنفره‌نسی ناشتی. سه‌ر پرسی کوکس له‌باتی حکومه‌تی به‌ریتانی له‌پاشکۆیه‌کی قه‌م‌اردا ده‌که‌دا گفتی پی دا بون. نصرت الدوله، وه‌زیری ده‌ره‌وی ئێران، له‌سه‌ردانه‌کانی له‌نده‌ن و پاریسی دا کموته‌ په‌یجوری ئه‌م مه‌سه‌له‌یه.

نصرت الدوله له‌سه‌ردانی لو‌رد کلێزن دا به‌راشکاوی ده‌رباره‌ی ئه‌و مه‌سه‌له‌یه دواوه. کلێزن له‌نامه‌یه‌کی ۲۵ ی ئۆکتۆبه‌ری ۱۹۱۹ دا نویسیوتی:

((وه‌زیری کاروباری ده‌ره‌وی ئێران، شازاده نصرت الدوله، له‌سه‌ردانی ئه‌م دوا‌یه‌ی له‌نده‌نی دا، له‌ شانزه‌هه‌مین هه‌مان مانگدا هاته وه‌زاره‌تی کاروباری ده‌ره‌وه‌ ده‌ری بری که‌دوای هاته‌نه‌وی بو له‌نده‌ن- له‌گه‌ڵ شا- بیگومان ته‌توانی

دەربارەى چاگردنى ھېلەكانى سنورى ئىران.. لەگەل مەن گەتوگۆر ئالوگۆرى بېرپا
بكا...

۱-پايدەبەرز لەو دانىشتەندا دەرى بېرى كە بۆ ئاسان گردنى كارى دەولەتى
ئىران، يەكجار زۆر بەسود ئەبى ئەگەر دەولەتى بەرىتانيا پېشەكى بارى سەرنجى
خۆى دەربارەى دۆخى داھاتوى ئەم دو ناوچەپە:

ا-توركستان

ب-كوردستان

كەمەردوکیان لەگەل ئىران سنورى ھاوبەشیان ھەدە رون بکاتمە.

۳-لەبایەت کوردستانمە، پايدەبەرز راي گەيانە بەرپاى ئەو ھەلەپەكى گەورەپە
كەپپاى باسى کوردستانى ئىران يا کوردستانى تورکيا بکات چونکە بەراستى
تەنیا يەك کوردستان ھەدە. بۆيە ھەر جۆرە خەتتیکى بەاصطلاح سنور لەنتوان ئەم
دو ئیالەتەدا بکیشرى خەتتیکى بەتەواوى مەھوم ئەبى. شازادە لەناو قسەکانىدا،
ئەمەشى وت كە ئەگەر حکومەتى بەرىتانيا بەرەسمى راي ئەگەینى كە لەروانگەى
سیاسەتى ناوچەپى ئەوانە شتتیکى تر جگە لەمە- قبول گردنى بونى يەك
کوردستان-قايىلى قبول نە، ئەوسا ئەو و حکومەتى ئىران ھەردوکیان نامادەن
عەزروحوالى داھاتوى ولاتەكەيان بەجۆرئ رێك بچەن كەبەتەواوى لەگەل بارى
سەرنجى حکومەتى بەرىتانيا بگوجى بەو مەرجەى كەقسەو نفوزى دەولەتى ئىران
لەم يەك ناوچەپەدا لەپەلە يەكەمەیدا بى...).

لە ۱۳ى نۆفەبرى ۱۹۱۹دا نصرت الدولە سەردانىكى تری كېزنى كرد. لەم
دەدەنپەدا يادداشتتیکى درژ دەربارەى خواستە نەرزىەكانى ئىران و نەخشەپەكى
شویئە داواکراوەكانى پېشكەش كرد.

لورد كېزەن لەنامەپەكدا كەبۆ سېر پرسی كوكسى نوسىوہ لە ۱۳ى نۆفەبرى
۱۹۱۹ دەربارەى ئەم يادداشت و گەتوگۆپە ئەلئ:

((پېشنىارى يەكەمى نصرت الدولە پتوہەندى بەدەسكارى ھېللى سنورى
ئىران لەلای رۆژئاواى ئەو ولاتمە ھەبە كەئەبو بەشتیکى گەورە لەخاکی
کوردستانى عوسمانى بېردى و بخریتە سەر کوردستانى ئىران. نوقتەى دەسپىكرنى
ئەم دەسكارپە، رۆژئاواى دەریاچەى ورمى بەر كەداوتنى ئەگەیشتە دل و ناوہندى
کوردستانى عوسمانى)).

نصرت الدولە لەیادداشتتیکى رەسمىدا كە دابوى بەلۆرد كېزەن وەزىرى
كاروبارى دەروہى بەرىتانيا، داواى كردبو، بەرىتانيا لەكۆنفرەنسى ناشتىدا

پشتیوانی له نيران بكا بو نهوې بهيكي فراوانی نهرزی كوردستاني عوسمانی
بحرته سمر نيران.

له نامیده کی تری نصرت الدوله دا که نه یه یو خواسته کانی ټیران به لورد کیرزن
بسملتنځ سهاره ته به کورد نوسو ټیټی:

((...كورد بيسر ژماره يه كى ژۆر ئىلاتو. عشايمىرى بومى دا دابهش بون. هممىيان حسودى به ييك ئېمىن و چاويان پريوته يه كترى. ئىم قومانىى كورد هرگىز لىرا بىر دودا مىللەتلىكان پىك نه هيناهو، دوره لىداها توشدا بتوانن ئىم ئىمكانه يان هېئى يا ئومى لىناو ييك يه كىتى سىاسى دا پىك بىن. گىرانومى ئىم ناوچه كورد نشىنانه بۆ ئىران، واتە ولاتىك كه نفوزى لىناو عشايمىرى كوردا كارىگىرو هيزىكى هست پىن كراوى هېو، شونىمارو نه غامى باشى خوى لىباش كردنى روحياتى ئىم كوردانىى كه لىناوچه كانى موكرى، گىروس، سهحنه نىشته جى بون به جورىكى ئاشكرا نىشانى داوه، خوى ته توانن رىگه يه كى چاره سىر كردنى ئىم كىشه دژاره بى. به تايىبىتى لىم روهه ژۆر لى قوموم عشايمىرى كورد ئىسته لىسيران سىرى ئىران زه مىن دا بلاوىونه توه. كورد هرگىز ناچنه ژۆر ده سه لالتى ئىرمى نىمده. به پىچومانده. يه كىتى نه ژادو مزه هېو زمانو، پىته ندىك كه لىم ۳ رىگايوم لى گەل ئىران هدىانه، ئىوانه هىر لىخۆوه لى ئىران نريك ته كاتده))

لۆرد کیزن، سەبارەت بەمەسەلەیی کورد، لەوە لایمی یادداشتەکانی ئێراندا،
لەنامەیەکى ۲۸ی تۆقەمبەری ۱۹۱۹دا بۆ سەر پرستی کوکسی نوسیوە ئەلێ:

((...به پیتی ئمو زانیاریانی به ئیمه گه یشتون، هه مو شاخه کانی ده ورو به وری ورمی لمریز ده سه لاتتی جهرده ی کورد به ناوی سمکۆ دایه که خهریکی تالانی هه می شه ییه له ناو سنوره کانی ئیران داو، هه ر به لایه کی بیهوئ ئه توانی به سه ر دانیش توانی ئه م مه لبه نده ی به یئنی. له هه لومهر جیککی وه هادا کده و ئه تتی ئیران ته نانه ت له و به شی کوردستان دا که مالتی خویه تی ناتوانی ئاسایش جیگیر بکا، سه رم سوپماوه که حضرت والا چۆن کتوپر که ورتۆته سه ر ئه م بیره، قه له مه ره ی ئهرزی ئیران بۆ ناو کوردستانی تورکیا فراوان بکا. له م روه ده یه که لام وانیه ته نانه ت دورنمای یه که خستنی ئیله کورده کانی که له هه ردو دیوی سنوری ئیسته دا ئه یزین. ئه و نه ده بۆ کوردانی عوسمانی جازیمی هه یی که میانه یی له گه ل بریانی ئیرانی خۆیاندا کۆمه لێکی یه که گرتو له ژیر ده سه لات و حکومه تی ئیران دا دروست بکه ن))

۵/۱ قه‌راردادی ۱۹۱۹ی نه‌نگلو-ئیرانی

لۆرد کیزن وه‌زیری کاروباری ده‌ره‌وی به‌ریتانیا، دامه‌زراندنی زنجیره‌ی له‌(ولاتانی له‌مپه‌ر) که روسیای سوڤیتی له‌هیند جیا بکاتمه‌وه، به‌لام هیچ کامیان له‌ژێر ده‌سه‌لات یا نفوزی روسی دا نه‌به‌ن، کرد بو به‌یه‌کی له‌کۆله‌که‌ سه‌ره‌کییه‌کانی سیاسه‌تی ((پاراستنی هیند)) ئیرانی به‌گرنه‌گ ترین و له‌همان کاتدا به‌لاوازترین نه‌لقه‌ی ئهم زنجیره‌دا نه‌نا که‌نه‌بو له‌مه‌ترسی هه‌مو جو‌ره ده‌سه‌زێه‌که‌ بپاریزێ.

له‌سه‌رده‌می جه‌نگدا سوپا‌کانی روسی و ئینگلیزی ئیرانیان له‌تعه‌ماعی نه‌لمانی و تورکی پاراست. دوا‌ی ته‌واو بونی جه‌نگ و تینک‌ش‌کانی تورک و ئالمان و ده‌رچونی روس له‌جه‌نگ هه‌مو شوینه گرنه‌گه‌کانی ئیران له‌ژێر ده‌ستی سوپای ئینگلیزی دا بو.

پاش جه‌نگ گه‌لی به‌ریتانی داوا‌ی گه‌رانه‌وه‌ی رۆله‌کانیان نه‌کرد له‌شوینه دوره‌کانه‌وه‌ بۆ ولات، جگه‌ له‌وه‌ش خه‌رجی راگرتنی هێزی سوپایی گه‌وره‌ له‌ده‌ره‌وه‌ بویو به‌بارێکی گران به‌سه‌ر شانی باج‌ده‌ری به‌ریتانیه‌وه‌. بۆ حکومه‌تی به‌ریتانی کارێکی ئاسان نه‌بو، بۆ پاراستنی ئهو سه‌ره‌زمینه‌ فراوانه‌ی له‌سه‌رانسه‌ری دنیا‌دا له‌ژێر ده‌ست و نفوزی دا بون، هێزو مه‌سه‌رف ته‌رخان بکا. بۆیه ئه‌بو چاره‌ی تر بدۆزێتمه‌وه‌ بۆ ئه‌وه‌ی هه‌م ئهو شوێنه‌ له‌ده‌س نه‌داو، هه‌م نه‌یه‌تته‌ بارگرانی و نا‌ه‌زایی گه‌لی به‌ریتانی. یه‌کێ له‌و چارانه‌ گرتدانی ئهو ولاته‌نه‌ بو به‌خۆیه‌وه‌ به‌په‌یمانی سیاسیی، سوپایی و ئابووری. له‌په‌نگه‌ی دانانی راوێژکاری ئینگلیزه‌یه‌وه‌ بۆ سه‌ره‌برشته‌ی و چاودێری وه‌زاره‌ت و دامه‌زراو ده‌زگا گرنه‌گه‌کانی ئهو ده‌وله‌تانه‌، به‌ خه‌رجی خۆیان، بۆ پارێزگاری نفوز و ده‌سه‌لات و به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی خۆی.

له‌نیوان وثوق الدوله‌ی سه‌ر وه‌زیرانی ئیران و وه‌زیری موختاری به‌ریتانی سیر پرسی کوکس دا زنجیره‌یه‌که‌ گفتوگۆ کرا به‌ئیمزا کردنی ریکومه‌تنی ۹ی ئوتی ۱۹۱۹ ته‌واو بو.

ئهم ریکومه‌تنه‌ پێک هات بو، له‌دو به‌شی سه‌ربه‌خۆ چه‌ند پاشکویه‌که‌ به‌شی یه‌که‌می به‌ناوی ((قرارداد نیزامی و سیاسی میان ئیران و بریتانیا)) بریتی بو له‌دیپلومه‌یه‌که‌ و ۶ ماده‌. به‌شی دوه‌می به‌ناوی ((قراردادی مالی)) بریتی بو له‌ ماده‌ ۱۲.

ئهم ریکومه‌تنه‌ کاروباری سیاسیی و سوپایی و دارایی و فقه‌هه‌نگی و به‌رپه‌وه‌برایه‌تی ئیرانی له‌په‌نگای ئهو راوێژکاره‌ ئینگلیزه‌یه‌وه‌ که‌ له‌وه‌زاره‌ت و دامه‌زراوه‌کانی ترا دانه‌نران به‌کرده‌وه‌ نه‌خسته‌ ژێر ده‌ستی به‌ریتانیاه‌وه‌.

لۆرد كيرزن لىم راپۇرتىدا كە لەرزى ئىمزا كىردى قىلاردادە كەدا پىشكەشى كابينى لىد جۇرچى كىرد، نوسىوتى:

((ئەگەر كەسى پىرسى تەبى بۇچى ئىمە قىللى مەسئولىيەتلىكى وا قورس بىكەين لەتىران و بۇچى لەم ولاتە پىرپوتە نەگەپىن بەخىرايى بەرە و لەناوچونى ئەفسانەبى خۇى نىزىك پىتەمە؟ وەلامى ئەم پىرسىارە ئەوئەبە خالى حازر بەسەرخدانى ەلەكەوتى جوگرافى ئىران و گەورەبى بەرۋەندىبەكانى ئىمە لەم ولاتەدا، ەروەها بەسەرخدانى ناسايشى داھاتوى ئىمپىراتورى ئىمە لەرۋەھەلات، لىگەرانى ئەم ولاتە بەخالى خۇى بەكەردە و لەتوانادا نىە، ەروەكو لەماوى پەنجا سالى راپورد و لەتوانادا نەبو. بەرىتانىا ناتوانى خۇى لەھەلومەرجى ئىران كەنار بگرى و گوئ نەداتە ئەم روداوانى كە لەم ولاتەدا ئەقەومىن. سەرەراي ئەوانەش، ئىستە كەئىمە خەبرىكى قوبول كىردى مەسئولىيەتلىكى نۆين-ئىنتىداب لەمىزپۇتامىا- و ئەم مەسئولىيەتەش ئىمە لەلای رۇژئاوۋە ئەكاتە ھاوسنورى ئىران، ئىتەر بەھىچ جۇرى ناتوانىن رىگە بەدەين لەمەلەندىكى وا ناسكەدا كە كەوتە نىوان سەنورى ئىمپىراتورى ئىمە لەھىندو سەنورەكانى دەولەتى تازە دامەزراوى عىراق، بۇشايىەك دروست بىئ بەھوى خراپى حەكۇمەتەو بىتە جىگايەكى لەبار بۇ پىلانگىرانى دەولەتان، ئاۋاۋە سىياسى، پىشوى مالى.

سەرەراي ئەوانە ئەگەر واپىيار بى كەئىران تەنىا و پىكەس بەرەللا بگرى، بەدەيان دەلىلى پتەم ئەم ترسە ەدەبە كەلىشەوى نفوزى بولشەمىز كە لەسەنورەكانى لای سەروى ئەم ولاتەمە ەل ئەقولى سەرەنجام سەرانسەرى ئىران بگرىتەمە. لەكۆتايىدا، دوايىن دەلىل ەوى ەل گرتنى مەسئولىيەتى ئىمە لەئىران ئەوئەبە كەئىمە لەگۆشى خواروى رۇژئاۋى ئەم ولاتەدا خاۋەنى سەرمایە و قازانچى گەورەين وەكو بىرە ئەوتەكانى كەسوتەمەنى ەئىزى دەريايى بەرىتانىا لەوى دابىن ئەكرى و ئەمەش جۇرى لەگەرنكى ناتاسايى بەدەورى ئىمە لەم شوىنەى جىھاندا تەبەخشى^{۱۲}.

ئامانچى ئىنگلىز لەم قىلاردادە زورى لەقسەكانى كىرزن دا رون كراۋەتەمە. ئەم ئەركەش كەتەكەوتە سەر حەكۇمەتى بەرىتانى بەگۆيرەى بەندەكانى ئەم قىلاردادە ئەبو سەرلەنوى ((ئەرتەش)) اى ئىران نوى بىكەنەمە، بارى دارايى و ئابورى ولات رىك بىخەنەمە، زىجىرەبەك چاكەردن لەكاروبارى بەرپەبەرايەتىدا بەدى بەئىنن و دو مىلئون پاۋەنى ئىستەملىنى بەقەرز بەدن بەحەكۇمەتى ئىران.

لەلایەنى ئىرانەو ئەمى ئەم قىلاردادەى بەست بو. وثوق الدولى سەر وەزىرو، شازادە فىروز مىرزا نصرت الدولى وەزىرى كاروبارى دەروەو، شازادە اكبەر مىرزا

صارم الدوله وهزیری دارایی بون. له نرخی قوبول کردنی هم په پیمانه قورسه نایرامبهری سهریه خویی ئیرانی ته به ستوه "یه که میان ۲۰۰ هزار تومان و، دوه و سیه میان هریه که یان ۱۰۰ هزار تومان به رتیلیان له کار به دهستانی ټینگلیزی وه رگرت بو". هیره ها به رتانیان به لټنی به ده حمده شاو هر ۳ وه ردا بو ته گهر له ده نجامی جټبه جټ کردنی هم رټکه وتنه دا شورش له ئیران همل گیرسا، به رتانیان له یه کټ له ولاتانی ژرده ستی دا مافی په نادانی سیاسیان بداتی. همانه جگه لهو ده سکوت ته تایبه تیه بو خویان، به لټنی پشتیوانی هندی خواستی ئیرانی پی دا بون" چاو گټرانه وه بهو رټکه وتنه کار پی کراوانی نیوان همدولا، داوی بژاردنی لهو زهره رانی به هوی هندی ده ولتموه له کاتی شردا لټی کموتوه. ده سکاری هندی له سنوره کانی سهروی و لای روظاوی به قازاخی ئیران^{۱۸}.

نازاد یخو ازانی ئیران به گشتی دژی هم په پیمانه راوهستان. سهره پای روسیای سو فیتی که به توندی دژی هم به بو چونکه نفوزی ټینگلیزی ته هی تابه سهر سنوری خاوری، هم ریکاو فهره ندهش پییان خوش نه بو.

هم قمرار داده همان په پیمانه که مس بیل پی وایه داوی به ستنی. ئیتر سمکو هیچ هیوا به کی به پشتیوانی ټینگلیز نه ما له ته قه لاکانی کورد بو پټکه پټنانی جوری له یه کټی نه ته وایه تی له نیوان کورده کانی ئیران و عراق و تورکیا^{۱۹}.

۲- ده رکه وتنی سمکو

۲/۱ پټشینیه میژوی هوزی شوکاک

ټیلی شوکاک له داوی کاره ساتی دمدمو، جټگیر بونی عه جم له روظاوی گومی ورمی، رولټیکی دیاری له روداوه کانی ناوچه که دا دیار نیه. ئیلی شوقاکی که به شټیکی راگو تیزراوه بو خوراسان و به شټیکی له ژوروی تمور تزا ماونه وه، له گهل شوکاک یه کټل بون یا نه، دیار نیه، چونکه هیچ لټکولټینده یه که لهو روه نه کراوه.

بو یه که مین جار که ناوی ټیلی شوکاک له روداوه کانی ناوچه که دا به زقی هاتو ته ناوان له کورتایی سده دی دوانزه و سهره تای سده دی سیانزه همی کزچی دا بو. ئیسماعیل ناغای سهر خټلی شکه فتی وه کو مدنی شوکاک له له شکر کټشیه کانی عه باس میرزای نائب السلطنه دا بو سهر خاکی عوسمانی خزمه تی دیاری کرده هیره ها له هیرشه کانی عه جمدا بو ته می کردنی ئیله کورده کان همیشیان له گهل بو. ئیسماعیل ناغاو شهر که ره کانی لهو هیرشه گهریه دا که سوپا کانی نه فشاری ورمی و موقه دده می مراغه بو له ناوبردنی ټیلی بلباس له بناری قنبدیل

کردیان (۱۲۱۶) نهم چهره‌چی لهشکره‌که‌یان بوو، لهو هیترشه‌دا که‌عه‌جه‌م بو ته‌می کردنی میری ره‌واندوز بو سمر سیده‌کان کردیان (۱۲۳۱) ئیسماعیل ناغاو شهرکه‌ره‌کانی پیش‌ه‌وی لهشکری عه‌جه‌م بون. نه‌بی ئیسماعیل ناغا تیکه‌لاوی زۆری له‌گه‌ل په‌یدا کردبن چونکه‌ کچی خۆی‌دا بو به‌فرج الله‌ خانی کوره‌ گه‌وره‌ی عسکر خانی به‌گله‌ریه‌گی ته‌ فشار.

ئیسماعیل ناغا له‌سمر لوتکه‌ی چپای بنابی نازلو قه‌لایه‌کی دروست کرد بو. له‌و سهرده‌مه‌دا ئیران به‌گشتی و شینه‌کانی سمر به‌نازه‌ربایجان له‌ژیر باری گرانی باجی ده‌وله‌تی‌دا نه‌یان نالان. هه‌م ته‌بوایه‌ پاره‌یه‌کی زۆر بو روسیه‌ی براوه‌ له‌باتی بژاردنی زه‌ره‌ری جه‌نگ کۆبکه‌نوه‌و، هه‌م شازاده‌و کاربه‌ده‌سته‌کانی عه‌جه‌م نه‌یان ویست خۆیان ده‌وله‌مه‌ن بکه‌ن و زه‌ویوزاری خه‌لک داگیر بکه‌ن. دلسۆزی ناغا بو ده‌زگای حوکه‌مرانی عه‌جه‌م و به‌شداربونی له‌شهر و له‌شکرکی‌شیه‌یه‌کانی‌دا، هه‌روه‌ها خزمایه‌تیشی له‌گه‌ل عسکرخان، یه‌کیک له‌هه‌ره‌ ده‌سه‌لاتداره‌کانی ئه‌و زه‌مانه‌، که‌هه‌م له‌گه‌توگو‌گانی ئیرانی-روسی‌دا وه‌کو یه‌کیکی ده‌ستی نوینه‌رانی ئیران به‌شدار بو، هه‌م به‌سه‌فیری ده‌رباری قاجاریش جارێک نێردرا بوه‌ پاریس بو‌ لای ناپلیۆن، ته‌ویش دادی نه‌دا.

له‌سمر باج و زه‌ویانه‌ ئیسماعیل ناغا له‌قه‌لاکه‌ی خۆی‌دا ناچار بو مان بگرێ، به‌لام عسکرخان، به‌که‌مه‌ندی ته‌گیر نه‌ به‌جه‌نگ و پیکادان، واته‌ به‌ ته‌فره‌ دان و فرتوفیل، توانی ئیسماعیل ناغا بکوژی ۱۲۳۵، مال و دارایی تالان بکاو، ده‌س به‌سمر گوندو ئه‌مرزه‌کانی‌دا بگرێ و کوره‌کانیشی “میرزا ناغا، عه‌لی ناغا و یه‌حیا به‌گ هه‌لاتن. پایهی سهر‌خێلشیان ئی سه‌نرایه‌وه‌و سهر‌په‌رشتی ئیله‌که‌یان درایه‌ ده‌س مه‌زنیکی عه‌جه‌م”.

به‌جۆره‌ پێوه‌ندی ئیلی شوکا له‌گه‌ل ده‌زگای ده‌سه‌لاتداری عه‌جه‌م له‌جۆلانه‌ی شه‌رو ناشتی‌دا بو، تا سه‌ره‌ له‌ سمر بارێک رانه‌وه‌ستاه، هه‌ندێ جار له‌خه‌مه‌تی ده‌زگای ده‌وله‌تی‌دا بون، هه‌ندێ جار له‌ده‌وله‌ت یاخی بون، به‌هۆی ئه‌وه‌ی مه‌له‌بنده‌که‌یان سه‌خت و شاخاوی بوو، که‌وتۆته‌ سمر سنوری عوسمانی، به‌ناسانی ده‌ستی عه‌جه‌میان پێ نه‌گه‌یشتوه‌.

کاتی له‌تارانوه‌ محمد ره‌حیم میرزا ضیاءالدوله‌ (یه‌کێ له‌کوره‌کانی عه‌باس میرزا) یان نارد بو به‌ری‌وه‌بردنی خوی، سه‌لماس و وره‌می ۱۲۶۵، ته‌ویش له‌وتیه‌ که‌وته‌ گرته‌نی مه‌زنه‌کانی کورد، به‌تایبه‌تی سه‌هرانی زه‌رزا، که‌چو بون بو به‌خه‌ره‌اتنی. هه‌ر بو چاوش‌کاندنی یاخیانی کورد، عه‌لی ناغای کوپی ئیسماعیل ناغا که‌ له‌سمر باج و زه‌ویانه‌ له‌ده‌وله‌ت یاخی بوو، رینگه‌ی

نیتر دراوه کانی عه جهمی نه نه دا باج و مولکانه له ناوچه کې کۆبکه نهوه، هیزه کانی عه جهم به فوجیکی نه فشارو چهند عه مراده توپ، له مه حالتي سوهای برادوست چونه سهری و راویان ناو تالانیان کرد. دوایی تریش بیرک خان به قسمی خوش هیتایه ورمی، به گیرای و نهانی تارانی کردو، له جیگهی نمو میرزا ناغای برایان کرده سهرخیلی شکهفتی. شوکاک نیتر له حالتهی نا فهرمانی دا نه ژیان و نه ونده به دناو بوبون، که هه ندی گهرۆک پشیان وا بو نم ئیله (پیشمی سهره کییان راو ورتو نه که به خیتو کردنی تاژهل).

عه لی ناغا له سهر زه و سوزارو زه و یانه و روتکرد نهوی کاروان جاروبار له گهل کار به دهستان ریک و زور جار نا کوک و یاخی بو. هه ندی جار له دیوی ئیران نه بو هه ندی جار نه چوه ناو خاکی عوسمانیهوه^{۱۸}.

سهرانی ئیلی شوکاک له راپه رینی ۱۲۹۷ ی کوردا به سهرۆکایهتی شیخ عوبهیدوللا به شدار نهبون.

له پاش مردنی عه لی ناغا، عه مه د ناغای کورپی بوه سهرخیلی شوکاک، ناویانگی نهویش له هی باوکی باشر نه بو. له گهل نه وه شا دا کار به دهستانی ئیرانی بو نهوی نم ئیله نه وروژینن، هه ندی له گونده کانی سنوریان پی به خشی بون.

مظفرالدین شا چو بو سهردانی نه وروپا، عه مه د عه لی میرزای نائب السلطنه ی که وکمرانی ته وریز بو له جیگهی نمو چو بو تاران. نه مهیش نظام السلطنه ی بو هو کمرانی ته وریز له جیگهی خو ی دانا. هه و له کانی له قافقاسه وه نه هاتن، وایان نه گیان د کشهری دینی له نیوان موسلمان و نه مه نیه کان دا گهرمه. نظام السلطنه ش مه ترسی هه بو، شهر به نه نیته وه بو ناو ته وریز، له بهر نه وه جه عفر ناغای بانگ کرد بو ته وریز که پاراستنی گهره کی مه سیحیه کانی پی بسپیژی. جه عفر ناغا و باوکی له حکومه ت قاچاخ بون و نه یان ته وریزا بچن. نظام السلطنه بو نهوی جه عفر ناغا د ئنیا بکا که نیازی له بانگ کرد نه که ی پاکه، قورئانیکی بو مژو نیمزا کردو بو ی نارد. جه عفر ناغاش بر وای پی کردو له گهل چهند که سیکی خو یا چونه ته وریز. نظام السلطنه ش پاراستنی گهره کی نه مه نیه کانی پی سپاردن و، نه وانیش به جل و بهرگی فو لکلوری خو یانه وه به چه کداری به ناو شاردا نه سورانه و. عه مه د عه لی میرزا له تاران وه به ته له گراف فهرمانی به نظام السلطنه دا، جه عفر ناغا بکوژی. نه ویش نه بجامدانی نم کاره ی به عه مه د حسینه خانی ضرغام سهر کرده ی سوارانی قهره داغ سپارد. ضرغام جه عفر ناغای بانگ کرد بو سهراکه ی خو ی و له وئ کوشتنی ۱۳۲۳ ها وریکانی که به و یان زانی به ته قه له شار

هه‌لاتنو ههر كهسيكيان هاته سهر ريگاي كوشتيان. لاشهي جه‌عفر ئاغاو دو كوژراوي تريان بو تهماشا كردني گشتي چهند روژي له‌تهوريز هه‌لواهي^{١٩}.

ئهم روداو شوكاكي وروژاند، محمد ئاغاى باوكي جه‌عفر ئاغا سهرله‌نوئي له‌تيران ياخي بو په‌ناي برده باييعالي عوسماني كه‌يارمه‌تي بدهن بو شوژش و تو‌له‌ سهندنوه. به‌لام عوسمانييه‌كان يارمه‌تييان نه‌دا. له‌و ماوه‌يه‌دا له‌ئهمسته‌مول رضوان پاشاي شاره‌واني ئهمسته‌مول كوژرا، بنه‌مالهي به‌درخان به‌مه‌ تاوانبار كران. هه‌نديكيان گيران و هه‌نديكيان دوورخانه‌وه محمد ئاغاش به‌فيتي سه‌فاره‌تي ئيزاني ههر له‌و ماوه‌يه‌دا گه‌راو دوورخاينه‌وه بو جزيره‌ي رودس تا له‌وي مرد.

شوكان له‌چار هه‌ندئي له‌ئيتلاتي كوردا ئيتليكي گه‌وره‌و زور نه‌بو. سهرژميريان به‌م جوزه‌ بو:

لورد كيرزن	سالي ١٨٩٢	١٥٠٠ خيژان
مارتين دان برونه	سالي ١٩٢٠	٢٠٠٠ خيژان
مسعود كيهان	سالي ١٩٣٢	١٥٠٠ خيژان
هيئري فيلد	سالي ١٩٣٨	١٥٠٠ خيژان ^{٢٠}

ئيلي شوكان سهره‌راي پچوكي دابه‌ش نه‌بو به‌دو تايه‌فه‌ي كاردارو عه‌بدويي.

يه‌كه‌م- تايه‌فه‌ي كاردار- ئهم تايه‌فه‌يه ٨ تيره‌ بون:

پز ئاغاى كاردار، كه‌چه‌لي، نيعمه‌تي، مامه‌دي كاردار، سه‌كري، ئه‌دماني، نه‌وري، چهر‌كزي.

پز ئاغا له‌برادۆست و كه‌چه‌لي له‌برادۆست و سو‌ماي بون. تيره‌ي چهر‌كزي له‌چه‌ند گونديكا بلاو و ٥ تيره‌كه‌ي تر له‌چه‌هريق و ده‌وري سه‌ماس بون.

دوهم- تايه‌فه‌ي عه‌بدويي، ئهم تايه‌فه‌يه ١٣ تيره‌ بون:

دلان، پز ئاغاى عه‌بدويي، دري، هه‌ناري، فنگ، خلو، خدري، بو‌تان، نيسان، مامه‌دي عه‌بدويي، مقري، پاچك، گهورك.

پز ئاغا، دري و هه‌ناري له‌برادۆست، خلو، خدري، بو‌تان و نيسان له‌سو‌ماي. مقري و پاچك له‌ته‌نزل. فنگ له‌سو‌ماي. مامه‌دي عه‌بدويي له‌چه‌هريق، شپيران و ته‌نزل بون.

هه‌مو تيره‌يه‌ك سهرۆكي خوي هه‌بو.

سهرۆكي هه‌مو تيره‌كاني تايه‌فه‌ي عه‌بدويي و سهرخي‌لي هه‌مو شوكان عه‌لي

ئاغاو دواي ئهو محمد ئاغاى كورپي و دواي ئه‌ويش سه‌كو بو. سهرۆكي هه‌مو تيره‌كاني تايه‌فه‌ي كارداريش عومهر خاني شه‌ريفي بو^{٢١}.

٢/٢ درهوشانه‌وهی سمکۆ

دوای مردنی عهده ناغاى سەرۆكى تایه‌هه‌ی عه‌به‌دووبی و سه‌رخه‌یلى شوکا، ئه‌سه‌مه‌یل ناغاى سمکۆی کۆری ناسراوترین و به‌هه‌تره‌ترین که‌سی ناو هه‌مو ئه‌یلى شوکا بو. شوکا له‌دوای کۆژانی جه‌غه‌سه‌ ناغا راوهرۆت په‌لاماردانی عه‌جه‌مه‌یان کرد بوه‌ په‌شه، له‌به‌ره‌مه‌وه ژماره‌یه‌کی زۆر په‌یای شاره‌زاو جه‌یه‌زه له‌سمکۆ کۆبوونه‌وه.

سمکۆ ناکۆکی دهرینه‌ی کوردو ئازهری به‌مه‌یات بۆ به‌جی ما‌بو. ئه‌وه‌ش به‌و کرده‌وانه‌ی ئه‌ی نو‌اند زیاتر توندو ته‌یژی کردو، ته‌قانه‌یه‌وه. له‌به‌ره‌مه‌وه بو ته‌قه‌للا سیاسیه‌کانی له‌ناو ئه‌یراندا دۆسته‌تیکه‌ی نه‌بو، به‌لکو له‌هه‌موانه‌وه دۆمه‌نایه‌تی نه‌کراو، به‌خراب له‌سه‌ری نه‌دان و نه‌یان نوی.

ناوچه‌ی ورمی له‌کۆنه‌وه که‌مه‌یدانی مه‌ملانی و ناکۆکی دۆمه‌نانه‌ی کوردی سونه‌ی و عه‌جه‌مه‌ی شه‌عه‌ بو، وه به‌و هه‌یه‌وه په‌شویه‌کی به‌ره‌وامی تیا بو، هاته‌نی یه‌که‌مه‌ی عوسمانی و په‌لاماردانی ناوچه‌که‌ په‌شویه‌که‌ی زیاده‌تر کردو، هاته‌نی روس و ده‌رکردنی عوسمانی ئه‌وه‌ش ئه‌لۆزوتری کردو هه‌لگیرسانی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م و، له‌شکرکێشی ئۆردوی عوسمانی و که‌شانه‌وه‌ی روس، دیسانه‌وه له‌شکرکێشی به‌ره‌فرانی روسی و، هاته‌نی چه‌ته ئه‌رمه‌نیه‌کان و داگیرکردنی ناوچه‌که‌، کۆچی به‌کۆمه‌له‌ی ئاسوری له‌هه‌کاریه‌وه، ئه‌ینجا شۆرشێ ئۆکتۆبه‌رو که‌شانه‌وه‌ی یه‌که‌جاره‌کی سوپای روسی، ئه‌م روداوانه‌ هه‌مهی له‌ماوه‌ی چه‌ند سائیکه‌ی که‌مدا، هه‌لومه‌رجی ئه‌م ناوچه‌یه‌ی برد بوه‌ قۆناغه‌یکه‌ی تراجیده‌وه.

سمکۆ به‌هه‌وی مه‌یژوی دره‌یژێ به‌مه‌اله‌که‌ی و به‌هه‌وی ئه‌و ده‌سه‌لاته‌وه که‌ له‌ناو هه‌زه‌که‌ی و له‌مه‌له‌یه‌که‌ی دا هه‌ی بو، که‌سه‌تیکه‌ی ناسراو بو له‌ناو کوردا، په‌تو‌ه‌ندی له‌گه‌ڵ زۆر که‌س و زۆر سه‌رۆکی هه‌زو زۆر لا هه‌بو.

په‌ش هه‌لگیرسانی شه‌ر سمکۆ له‌گه‌ڵ عه‌به‌دولزه‌ق به‌گی به‌درخان هاوکارو هاویر بو. عه‌به‌دولزه‌ق به‌گ ئه‌و په‌ڕژه گه‌وره‌یه‌ی دای نایو بۆ به‌ریاکردنی شۆرش و دامه‌زراندنی کورده‌ستانی سه‌ره‌خۆ، په‌شته‌یکه‌ی به‌سمکۆ نه‌ستور بو. هه‌ر به‌هاوکاری سمکۆش کۆمه‌له‌ی ((جیهاندانی)) دامه‌زراند. که‌یه‌که‌مه‌ین فه‌یرگه‌ی کورده‌یشه‌ی له‌خۆی کرده‌وه، سمکۆ مه‌اله‌کانی هه‌له‌پژارد بۆ خه‌ینه‌ندن و فه‌یربون له‌و فه‌یرگه‌یه‌دا.

شه‌یخ عه‌به‌داله‌سلامی بارزانی که‌ له‌به‌ره‌مه‌ی هه‌یرشی تورکیا که‌شایه‌وه ماوه‌یه‌که‌ له‌ناو شوکا‌دا بو. له‌گه‌ڵ سمکۆ په‌یکه‌وه چون بۆ دینه‌ی جیه‌گری قه‌یسه‌ری روسی له‌قافاس، بۆ ئه‌وه‌ی داوای په‌شیه‌وانی و یارمه‌تی دانی به‌وته‌نه‌وه‌ی کوردی لی به‌کن.

شیخ عبدالسلام هەر لێم ناوچهیه‌دا له‌لایهن سوڤی عه‌بدوللای شوکا که‌وه گیراو درایه ده‌ست تورک.

سمکۆ که‌چیکێ شیخ عه‌مه‌دی سدیقی هینابو. شیخ عه‌مه‌د سدیق کورێ شیخ عوبه‌یدوللای شه‌مزینی و برای شیخ عه‌بدولقادرو، له‌رله‌یه‌رینی ١٨٨٠ سهرکرده‌ی قوڵی ورمی، و باوکی سه‌ید ته‌ها بو. سه‌ید ته‌ها یه‌کێ بو له‌کوردیه‌ سیاسیه ده‌سه‌لاتداره ناسراوه‌کانی ئهو سه‌رده‌مه‌و سه‌ردارێکی ده‌سه‌ریشتوی هه‌کاری بو. له‌وای ((ئینقیلابی عوسمانی)) مه‌بعوسی ولایه‌تی هه‌کاری بو له‌ ((مه‌جلیسی مه‌بعوسان)) دا. به‌م خزمایه‌تیه‌ هاوکاری بنه‌مالی شیخانی شه‌مزینان به‌تایبه‌تی سه‌ید ته‌ها و سمکۆ پتموتر بو.

له‌سه‌ره‌تای جه‌نگدا سمکۆ به‌هێزیکێ ٣ هه‌زار که‌سیه‌وه له‌نزیک خوی بو هاوکاری تورک به‌ره‌له‌ستی سوپای روسی کرد^{٢٢} روس بو چه‌ند مانگێ ناوچه‌که‌یان چۆل کردو که‌وته ده‌س تورک. زۆری نه‌خایاند سوپای روسی ئۆردوی تورکی له‌ناوچه‌که‌ رامالی. سمکۆ ئیتر خۆی هه‌ل نه‌قورتان له‌روداوه‌کانی دوا‌یی. به‌لام کاربه‌ده‌ستانی روسی له‌سه‌ره‌تادا سمکۆ سه‌ید ته‌ها و چه‌ند کوردیکێ تریان دورخسته‌وه بو قافقاس. پاش ماوه‌یه‌کی زۆر ئینجا ریگه‌یاندا بگه‌ڕێتسه‌وه له‌خوی دابنیش.

به‌ر له‌شۆرشێ ئۆکتۆبه‌ر سه‌ید ته‌ها و سمکۆ چه‌ند که‌سیکی تر ((جه‌مه‌عیه‌تی استخلاصی کوردستان)) یان دروست کرد. داوایان له‌کاربه‌ده‌ستانی روسی کرد بو گفتوگۆ ده‌رباره‌ی هاوکاری کورد روس دژی تورک به‌مو مه‌رجه‌ی پشتیوانی له‌ئامانجی نه‌تمه‌ویی کورد بکه‌ن.

سمکۆ وه‌کو که‌سیکی ناودارو به‌ده‌سه‌لاتی ناوچه‌که‌و ورمی وه‌کو ناوه‌ندیکی گرنگی کاری دیپلۆماسی و پرۆیاگه‌نده‌ی میسیونیتری، له‌زه‌وه‌ بوبون به‌هۆی ناسیاوی و هاتوچ له‌نیوان ئهو و گه‌لی دیپلۆمات و پیاوی دینی‌دا.

پاش شۆرشێ ئۆکتۆبه‌رو کشانه‌وه‌ی ته‌واوی سوپای روسی ورمی و مه‌له‌به‌نده‌کانی ده‌رووبه‌ری بۆشایی ده‌سه‌لاتی تی که‌وت. ده‌وله‌تانی هاوپه‌یمان ویستیان به‌ئاسوریه‌کان سپی بکه‌نسه‌وه. سمکۆش له‌و هه‌له‌دا ده‌سه‌لات و هێزی له‌ناوچه‌که‌دا زۆر زیادی کرد. هه‌ندێ چه‌کی به‌کڕین و هه‌ندیکی به‌زه‌وت کردن له‌سوپای کشاوه‌ی روس ده‌س که‌وت. به‌کوشتنی مارشیمۆن، پێشه‌وا‌ی دینی ناسوری، ناوی زۆر زیاتر ده‌رکرد.

پێ ناچێ سمکۆ پێوهندی زۆری له گهڵ گهواره پیاوانی کوردی کرماشان و سنه و
تیلام و سهروکی هۆزهکانی نمو مهلبهندانه ههبو بێ. رهنهگه شوێنی جوگرافی
ژیانی سمکۆ زاراوهی زمان لهوه دا دهوێکی گێرا بێ.

٣/٢ کوشتنی مارشیمۆن

له ٩ی جمادی الاولی ١٣٣٦دا، شهڕێکی قورس لهنیوان ناسورییه
مهسیحیهکان و عهجهمه موسلمانهکانی ورمی دا قوما. لهو شهڕدا چهند ههزار
کەس له ههردولا کوژرا. ههشتا شهڕ تهواو نهبو بو سمکۆ ههتێکی کوژدهوه بۆ
یارمهتیدانی عهجهمهکانی ورمی دژی ناسوریهکان، بهلام بهرلهوهی نمو بگاته
ورمی ناسوریهکان دهستیان بهسهڕ ورمی دا گرت و موسلمانهکان خۆیان
بهدهستهوه دا، سمکۆ بێ نهوهی بکهوتیه شهڕهوه گهرايموه دواوه.

ناسورییهکان نهگهڕچی نمو شهڕهیان بردهوه، بهلام لهناوچهکه دا خۆیان
لهبرامبهڕ گهلی نازهڕی شیعهدا بهتهنها نهدی. سههرای نهوش بهشی زۆری نهوانه
پێگانه بون، ههموو چهند مانگی بو لهههکاریموه هات بونه ورمی بهژمارهش
لهچاو خهڵکی ورمی و دهووبهڕی دا کهمایهتی بون و، نهیان نهتوانی بهبێ
پێکهاتن و هاوپهیمانیتهی له گهڵ گهلیکی لهخۆیان زۆرتری وهکو کوردا،
هاوسهنگی ههتێ لهناوچهکه دا راگیرن. مارشیمۆن له گهڵ سمکۆ پێوهندی کردو
ریکموتن لهسهڕنهوهی بۆ گفتوگۆ لهکۆنه شار (سهلماس) یهکتری بیهسن. سمکۆ نمو
دیتنهی بۆ نمو بو مارشیمۆنی تێدا بکوژی. مارشیمون را بهری سیاسی و
سوپایی و دینی ناسوریهکان بو. لهناو دهولهته گهوارهکان دا ناسرا بو.
هاوپهیمانهکان: بهریتانیا، فهرهنسه، ئهمریکا، ئیتالیا پشتیوانیان نهکردو
پێشتریش روسیه پشتیوانی کرد بو.

سمکۆ نمو دیتنه دا مارشیمۆنی کوشت

سهبارهت به کوشتنی مارشیمۆن لیکدانهوهی جوړاوجۆر ههیه، بهلام خۆی وهکو
لهگفتوگۆکه دا له گهڵ مستهفا پاشا رونی کردۆتموه نهانی:

((پرسیار: هۆی تیکچون و شهڕکردن له گهڵ ناسوریهکان دا چی بو، تکایه پێم

بێ، مار شهمعون، که ناشتی و یست و دۆستی کورد بو له بهرچی کوژرا؟

((وهلام: بێگومان ناگاداری نهوهی کهتورک و روس لهجنگی جیهانی دا چیان

به کورد کرد! حمز نه کهم هۆی کوشتنی مارشهمعون بۆ رون بکهمهوه:

لهو ههرایمی لهباکوری کوردستان دا لهنیوان تورک و ئهرمهنی دا روی دا،
ناسوریهکان چونه پال. ئهرمهنیهکان و یارمهتییان دان. دواي شوپشی روسیا،
روسهکان ههتێکانیان لهسابلاخ و ورمی کیشایهوه ژمارهیهکی زۆر چهکو

جبه‌خانه و تۆپ ره‌شاش و تهن‌نگیان به‌جی هیتشت و هموی بۆ ئاسوریه‌کان مایه‌وه. چهند ته‌فسرێکی روس و ئاسوریه‌کان و هندی کاربه‌دهستی ئوروپایی، ده‌یانزانی ئێران به‌هوی لاوازی و کزی ده‌سه‌لات و کم ده‌رامه‌تیه‌وه ناتوانیت داکۆکی له‌خۆی بکات، بۆیه ئاسوریه چه‌کداره‌کان و یستیان ئهم ده‌رفته له‌کیس نه‌ده‌ن و ئازربایجان که‌ناوچه‌یه‌کی گرنگی نیتوانی ئهرمه‌ن و تورک و فارسه بگرن...

دوای ئه‌وهی ئاسوریه‌کان به‌سهر فارسه‌کان دا سهرکهوتن و بانگه‌وازی سه‌ربه‌خۆییان دا، ها‌تنه لام داوای هاریکارییان لێ کردم، بۆ ئه‌وهی پێکه‌وه به‌جینه ناو ئێران‌ه‌وه، منیش به‌ئێنی یارمه‌تیم دانێ... به‌لام ئێرانیه‌کان به‌وه‌یان زانی که‌ ئاسوریه‌کان داوای یارمه‌تییان له‌من کرده... نوێنه‌رێکی ئێران ها‌ت و داوای لێ کردم که‌ پشستی ئاسوریه‌کان نه‌گرم و به‌ران‌به‌ر به‌مه به‌ئێنی پا‌داشت و چاکه‌دان‌ه‌وه‌یان دامێ. له‌به‌رئ‌ه‌وه‌ش ده‌م‌زانی ئاسوریه‌کان نیازیان وایه باکوری کوردستان ب‌ج‌نه ژێر رکیفی خۆیان‌ه‌وه و داگیرێ بکه‌ن، بۆیه مارش‌ه‌معوم کوشت. ئێرانیه‌کانیش له‌به‌ئێنی خۆیان پاشگه‌زبون‌ه‌وه. بۆیه منیش په‌لامارم دان و ورمیم گرت و کاربه‌ده‌ستانی خۆم لێ دامه‌زراند).

ئ‌ه‌وهی که‌سپه‌داری والی ته‌وره‌ز س‌م‌ک‌ۆی راسپارد بێ بۆ کوشتنی مارشیمون و به‌ئێنی پا‌د‌اشی پێ‌دا بێ و دواییش خ‌ۆی لێ نه‌کرد بێ به‌خواه‌ن، له‌ه‌ه‌موو لێکه‌دان‌ه‌وه‌کانی تر زیاتر رێتی تێ نه‌چێ، چونکه له‌وه چهند مه‌به‌ستی به‌دی ته‌هیتا، یا وه‌کو ئه‌لێن به‌تیرێ چهند نیشانه‌یه‌کی ئه‌پێکا:

۱- ئاسوریه‌کان به‌کوژرانی س‌ه‌ر‌ک‌رده‌که‌یان ته‌بو و‌وه به‌ر به‌ده‌ن و ئیت نه‌ک نه‌توان ده‌س به‌سهر ناوچه‌که‌دا بگرن، به‌ل‌کو په‌رتوێلاو بپن‌ه‌وه، له‌راستیش‌دا ته‌گه‌رچی کوژرانی مارشیمون چهند هه‌فته‌یه‌ک ئاسوریه‌کانی ده‌ر‌ک‌رد، به‌لام سه‌ره‌نجام په‌ره‌وازه‌بون،

۲- شه‌ره‌که له‌کۆل عه‌ج‌ه‌م بپیت‌ه‌وه، له‌شه‌ری ئاسوری و عه‌ج‌ه‌مه‌وه بپیت‌ه‌ شه‌ری ئاسوری و کورد،

۳- ده‌ول‌ه‌تی ئێران، به‌جی‌گه‌ربونی ئاسوریه‌کان له‌ورمێ و پێکه‌ینانی رێکه‌راویکی چه‌که‌دارو ده‌س‌گرت‌نیان به‌سهر ناوچه‌که‌دا له‌په‌ژاره‌یه‌کی قول‌دا بو، به‌لام له‌و کاته‌دا نه‌خ‌وی هێزێکی چه‌که‌داری ته‌وت‌زی ه‌بو ئه‌وانه له‌ناوچه‌که ده‌ریکات، و نه‌له‌ه‌له‌و س‌ه‌ر‌جی‌کی سیاسی پته‌وی ته‌وت‌ژدا بو ته‌وانی تۆبالی کوشتنی که‌سیکی وه‌کو مارشیمونی نا‌ودار، که له‌لایه‌ن هاو‌به‌یانه‌کان‌ه‌وه به‌تایبه‌تی له‌لایه‌ن به‌ری‌تانیا‌وه پشتی‌وانی ته‌کرا، بگه‌رت‌ه ته‌ست‌وی خ‌ۆی.

سمکۆ راسپیتریی ئیترانییه کانی به جی هینا. مارشیمۆنی کوشت. بهوش له جاران زۆر زیاتر ناو و ناویانگی ده رکرد. له ناو هه ندی کۆرۆ کۆمه لی نه ته وه پهرستی کوردا، وه کو قاره مانیککی نه ته وه یی سه یری نه کراو، له ناو عه جه م و کۆر ه جیهانیه کان دا نه و کاره وه کو کاریکی ناجوامیترانو خیا نه تیککی گه وه بهاس نه کرا. کوشتنی به فیل که هه می شه یه کئی به له نه ریته کانی هوکمرانی کار به ده ستانی ئیتران و، نو سه رانی ئیترانی له نو سی نه کانی خۆیان دا نه و جۆر ه کاره ناجوامیتریانه یان به (لطائف الحیل) و (تدیراتی صائبه) و (کمندی تدبیر) و (وسائل و رسائل) و به زیره کی و نازایه تی بۆ خۆیان داناره. ته نانه ت نه وانیش نه م کاری سمکۆیان، به ناجوامیتری بۆ نه قلائنو خو ئنرێژی له قه له م دا.

به فهرمانی ناغا په تروس سه رکرده کانی ناسورییه کان کۆبو نه وه یه کی جهنگیان کردو هیزه کانی خۆیان سازدا. هیزشیککی کتوپریان کرده سه ر چه هریق. سمکۆ له نا کاو تابلوقه درا. له م شه ردا چه ندین کورد کوژران له وانه دایکی سمکۆ کچیککی جه وه ر ناغای برای سمکۆ. پاش شه ریککی سه خت سمکۆ له گه ل هیزه کانی کشایه وه ناو خاکی تورکیا^{۲۳}.

له پاش په لاماردانی چه هریق ناسورییه کان گه رانه وه ورسئ. له هه لوم سه ر جیککی ناله بارا نه ژیان. سمکۆش گه رایه وه شو ئینی خۆی. کورد له نا کوکیه کی لابه لای ته ره وه گلا، که نا کوکی بو له گه ل ناسوری.

٤/٢ ئاما ئنجی سیاسی سمکۆ

له دوا ی جهنگی جیهانی یه که م مه سه له ی کورد چو به قه ناغیککی گه رگه وه. ده و له ته برا وه کان ئه یانو یست ریکمونه نه ئینه کانی سه رده می جهنگ به گو ئه ری ته را زوی هیزه کانی خۆیان له دوا ی جهنگ جی به جی بکه من، گه لانی ژیر ده سه ش ته یانو یست ها وه په یانه کان، به ئینه کانی کاتی جهنگ، به تایبه تی ده رباره ی نازادی مافی بریار دانی چاره نو سه جی به جی بکری.

هیشتا جهنگ کو تایی نه هات بو شیخ محمود له سلیمانیه وه ده سه ته یه کی نو ئنه رایه تی ناره لای ده سه لات دارانی ئینگلیزی له کفری، داوا ی ئی کردن نه ته وه ی کوردیش له ریزی گه لانی نازادا به ژمێن بهرام بهر بهوش گفتی دۆ ستایه تی و هاوکاری پێدان. می جه ر نو ئیل به نو ئنه رایه تی حکو مه تی به ریتانیا چو بۆ سلیمانی و خۆی گو ته نی پێ شو از یه کی شاهانه یان ئی کردو، له کۆبو نه وه یه کی جه ما وه ری دا پشتیوانی حکو مه تی به ریتانی له خواستی نازادی کورد ده رپری و، شیخ محمودی وه کو هوکمداری کوردستان را گه یاند. پاش چه ند روژ ئی کولونیل ویلسۆنی مندوبی سامی به ریتانی خۆیشی چوه سلیمانی و هوکمداری شیخ

مه‌جمودی له‌نیوان زتی بچوک و روباری سیوان دا سملاندو، کۆبونوه‌یه‌کی له‌گه‌ل سهره‌ک عه‌شیره‌ته‌ کورده‌کان کردو، ئه‌وانیش مه‌زبه‌ته‌یه‌کیان دایه‌ سه‌باره‌ت به‌مافی نه‌ته‌وه‌یی گه‌لی کورد.

له‌ئسته‌مه‌ول، راسته‌وخۆ له‌گه‌ل ته‌واو بونی جه‌نگ‌دا پیاوه‌ گه‌وره‌کانی کورد له‌مۆ ((جه‌مه‌ییه‌تی ته‌الی کوردستان)) یان پێک هێنا. شیخ عه‌بدولقادر شه‌مزینی و ئه‌مین عالی به‌درخان و چه‌ندین شه‌خسیه‌تی کوردی ناسراو به‌شداربون، کۆمیته‌ که‌وت به‌وه‌ چالاکیه‌کی کاریگه‌ری سیاسی، دیپلۆماسی، رۆشنپیری به‌ دروستکردنی ده‌وله‌تی کوردستان.

له‌پاریس، شه‌ریف پاشا به‌نۆینه‌ریه‌تی نه‌ته‌وه‌ی کورد داوای له‌کۆنفره‌نسی ناشتی و ده‌وله‌تانی دنیا نه‌کرد، مافی ئازادی بریاردانی چاره‌نوس به‌ گه‌لی کورد به‌سملێنن و یارمه‌تی به‌ده‌ن به‌وه‌ دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی سه‌ربه‌خۆ له‌سه‌ر ئه‌مرزی نیشتمانی نه‌ته‌وه‌یی خۆی.

له‌داوای راگرتنی جه‌نگ ئێران هه‌ولتی ئه‌دا به‌بریتانیا قانع بکا پشتیوانی ئێران بکا به‌وه‌ فراوان کردنی قه‌له‌مه‌ره‌که‌ی له‌سه‌ر حسابی ده‌وله‌تی تیشکاوی عوسمانی، داوای نه‌کرد به‌شێنکی گه‌وره‌ی کوردستانی تورکیا به‌جێته‌ سه‌ر ئێران.

له‌کوردستانی ئێران چالاکیه‌کی سیاسی فراوان نه‌بو، به‌تایبه‌تی له‌ئوبه‌ستانه‌کانی کوردستان، کرماشان، ئیلام‌دا. سمکۆ ناسراوترین شه‌خسیه‌تی کوردی ئێران بو.

سمکۆ چێ نه‌ویستا؟ خواسته‌ سیاسیه‌کانی چه‌ربون؟

سمکۆ رێکخه‌راویکی سیاسی نه‌بو، هه‌روه‌ها کۆمیته‌یه‌کی سیاسیشی پێکه‌وه نه‌دنابو، به‌رنامه‌یه‌که‌ی سیاسیی رۆن و دیه‌اری هه‌یه‌تی. رێکخه‌راوه‌کانی ((جیه‌اندانی)) پێش جه‌نگ و ((جه‌مه‌ییه‌تی استخلاصی کوردستان)) ی سالاخی جه‌نگ، نه‌هه‌بون. خۆی سه‌رکرده‌ی جولا نه‌وه‌که‌و دانه‌ری نه‌خشه‌ به‌رنامه‌کانی بو. ئاماغی سیاسی سمکۆ له‌گه‌فتوگۆکانی دا له‌گه‌ل ئینگلیزو له‌و په‌یامه‌دا که‌به‌ یه‌کێتی سۆڤییتی ئاردو داوای پشتیوانی لێ نه‌کردن به‌ دروست کردنی ده‌وله‌تی کوردی رۆن و ناشکرایه.

کسروی له‌باره‌ی ئاماغی سیاسی سمکۆ نه‌تی:

((...سمکۆ ئه‌م سه‌رده‌مه‌ سه‌ربه‌خۆیی (استقلال) ی به‌وه‌ کوردستان نه‌ویستو، له‌پێگه‌ی ئه‌م ئاره‌زه‌دا به‌وه‌ که‌ که‌وت به‌وه‌ ئاماده‌کردن. یه‌کێ له‌ته‌وه‌کانی ناشوب و زیانکاری که‌ته‌رووپایی له‌رژه‌له‌لاتدا وه‌شاندویه‌ ئه‌م ئاره‌زوی سه‌ربه‌خۆیه‌یه‌. کارکه‌رانی ئه‌وانه‌ ساله‌ها گه‌ران و چونه‌ ناو کوردو ئه‌رمه‌نی و تورکه‌مان و ئاسوری و

بهختیاری و هی ترو، ئەم تۆزەیان لەدەڵی ئەواندا چاندو، کوردیش چەندەها ساڵ بو ئەم قسەنە ییست بو، هەموەسمەندانی ئەوانە شوێن ئەم ئارەزوو خاوە کەموت بونو، هەندێ جار کتیبو و تاربان نوسی بو. ئیستە سەمکۆ ئەیو ییست ئەو ئارەزوو بەیئیتە دیو، بەپێڕەوی ئەنازادیخووانی عوسمانی کە ((ژون تورک)) ی لێ پەیدا بو، و ئەو کارانەیان کردبو، بۆ دروست کردنی دەستەیک بەناوی ((ژون کورد)) وە تێ ئەکۆشا.

ئەیانوت کەمیستەر دادی ئەمریکایی خستوێتە سەری ی ئەم کارە. میستەر داد کە ئەگەڵ ئەمریکاییەکانی تر، ئەگەڵ ئاسوریەکان ئەورمێ وە کۆچی کردبو، چوو بۆ هەمەدانو، هەر لەو رۆژانەدا گەڕایمەو ئەوریز لەوتوێ چوو ورمی، ئەیان وت کەچەند جارێ چوو بۆ بێنی سەمکۆ. ئەم قسەیک ئەگەر بەلگەشی نەبوی ئەگەڵ بەدخواری کینەتۆزی کە لەمیسسینۆتر ئەمریکاییەکان بێنرا بو، ئەگۆجا. زۆر کەس ئەمەیان قبوڵ ئەکردو وایان ئەگوت: ((ئەمریکاییان لەبەر ئەوەی نەیان توانی بەدەستی ئاسوری کاری بۆ پێشەو بەن، ئەیانەوی بەدەستی کورد کاری بۆ پێشەو بەن.

هەرچی هەیک ئەم ئارەزوو کەسانی تر خست بویانە دێ سەمکۆ، هەر ئەوانیش دێیان دایمە دێرییان کرد. لەم ماوەیدا کە عوسمانیان لەئێران ئەوریشتن دەستەیک لەسوپاییان و تۆپچیەکانی ئەوان کەچەند سەد کەس بون ئەگەڕانمەو وڵاتی خۆیان بۆ تەنگ و تۆپانمەو کەپیان بو چون بۆ چەهریق و چوێ ژێر دەستی سەمکۆ. ئەم روداو دێری ئەوی چەند جار زیاتر کردو، بەجۆرە خۆی ئامادە بینی ئالای نافەرمانی هەل بکا، یەکن ئەهەو دەستەکانی لەم کارەدا سەید تەها ئەوی شیخ عوبەیدوللا بو کەبەمالە کەیان لەکوردستاندا بەناوبانگ و سەید تەها خۆشی پیاویکی کۆشاو کاری بو))^{۲۴}.

نوسەرێکی مەزنی ئێران ئاوەها ئامانجی ئەتەوێی کورد هەل ئەسەنگێتی. ئارەزووی سەریەخۆیی ئەکورد بەتۆزی گەڕیدە ئەوروپەکاندا ئەتی.

هەر کسروی خۆی، باسی مەلا و بازرگان و پێشەوەرەکانی تاران ئەگێرتەمەو کەچوێ ناو سەفەرەتی بەریتانی و ئەوانی ئەوریز چوێ ناو کونسولگی بەریتانیەو لەوێ بەست نشین بون. پێشتر بەست هەر لەبەرەگای پیاو دینیە پێۆزەکاندا ئەکراو، ئەو سەردەمە بەریتانیا گەورەترین ئیستعماری دنیا بو، کەچی ئەلقاب گەلی شیرین بەسەر ئەو((نازادیخووا)) و((موجاهید)) ئەدا کەرابەری ئینقیلابی مەشروته بون دابەش ئەکا. هەروەها هەندێ لەو مەشروته خووانەو وەکو ستارخان و باقرخان کەپەنایان بردبو بەر شابەندەرخانەو عوسمانی و ئەوانی پەنایان برد بو.

بهر خاکی عوسمانی و داوای پشتیوانی و یارمه‌تییان لیکردن و له‌گه‌ل ژوردوی تورک‌دا گه‌رانمویه به‌موجاهیدو نازاد یغواز، که‌چی کورده‌کان به‌جهموده دانه‌نی. به‌قسه‌یه‌کی تر بۆ تیکۆشهرانی ئیترانی پیوه‌ندی و په‌نا بردن بۆ تورک و ئینگلیزو روس و هیژده‌کانی بینگانه به‌ره‌واو بۆ تیکۆشهرانی کورد به‌کاری خراپ له‌قه‌لهم نه‌دا. له‌و گفتوگۆ راستمۆخزیه‌دا که‌حاجی مسته‌فا پاشای یامملکی له‌گه‌لئی کردوه، سمکۆ خۆی نامانجه‌کانی به‌مجۆره رون نه‌کاتمویه:

((پرسیار: له‌ماوه‌ی ئەم دو سائلی رابردودا له‌دژی حکومه‌تی ئیتران جولایت‌مویه نه‌جولیت‌مویه، مه‌به‌ست له‌م بزوتنمویه‌یه چی‌مه به‌ته‌مای چ جۆره ده‌سکمو تیکیت ده‌سگير بیه‌ت؟

((وه‌لام: فارسه‌کان (بینگومان سمکۆ وشه‌ی فارسی به‌کار نه‌هیناوه، به‌لکو عه‌جهمی به‌کاره‌یناوه به‌لام ئه‌بێ له‌وه‌رگیرانی ئینگلیزی داوای لی کرابی) رقیان له‌کورد، له‌بهرئمه‌ من به‌همو توانای خۆمه‌وه هه‌ول ده‌ده‌م کورده‌کان ریک بجم، بۆئهمۆی له‌ده‌ستدریژی فارس رزگاریان بیه‌ت، هه‌ر بۆیه پارشاری ورمیم گرت له‌گه‌ل ئه‌مو ناوچه‌یه‌ی که‌ له‌رابردودا کوردی به‌وه، دواتریش شارێ سەلماس و ئه‌مسائیش فارسه‌کانم له‌سابلاخ ده‌ریه‌راند.

((پرسیار: باشه تۆ هه‌ول ده‌ده‌ی بۆ ئهمۆی کورد رزگار و نازاد بکه‌یت و سه‌ربه‌خۆییان بۆ ساز بکه‌یت؟ ئه‌ی بۆچی پێش هه‌مو شتی‌ک ناوچه‌ی وانو ئه‌رزووم و به‌تلیس و هه‌کاری خه‌ربوت رزگار ناکه‌یت و ئه‌مو خه‌لکه‌ ریک ناخه‌ی، که‌ماوه‌یه‌که‌ له‌ژێر جهورو سته‌می تاقمه‌که‌ی مسته‌فا که‌مال دان؟

بۆچی ئالای تایبه‌تی خۆت هه‌لناکه‌ی، تاده‌ری بعه‌یت که‌وا مه‌به‌ستت له‌و جولانه‌ویه خۆین رشتن نه‌یه، به‌لکو مه‌به‌ستت سه‌ربه‌خۆیه‌؟

به‌ناشتی و خۆشی بۆچی هه‌ولی ریکه‌وتن له‌گه‌ل فارسه‌کاندا ناده‌ی؟

((وه‌لام: من وای به‌باش ده‌زانم که‌ له‌پێشدا له‌ئێرانمویه ده‌ست پێ بکه‌م. من هه‌یج به‌چاکی نازانم، له‌م رۆژدا له‌گه‌ل تورکه‌کاندا تیکێ بده‌م، چونکه‌ ئه‌وان به‌تفه‌نگ و فیشه‌ک یارمه‌تیم ده‌ده‌ن. من هه‌یج به‌پێویستیشی نازانم بۆ بینگانه به‌دیان و بلاوکه‌راوه و بلاوکه‌مه‌وه، چونکه‌ ئه‌وان زۆر باش شاره‌زای ئه‌مه‌ن که‌ ئێمه‌ هه‌شتا به‌شیه‌یه‌کی خه‌یلایه‌تی ده‌ژیه‌ن، جگه‌ له‌مه‌ش به‌یستومه‌ ئه‌وروپاییه‌کان له‌ناوخه‌زاندا له‌کیشه‌و مشتومردان بۆیه ئێمه‌ پێسته‌ تیکۆشین و پشتیش به‌هه‌یزو ده‌سه‌لاتی خۆمان به‌به‌ستین و نه‌هه‌یلین فارسه‌کان بگه‌رنه‌وه ورمی و سابلاخ. ئێمه‌ به‌هه‌یج جۆرێک کۆل ناده‌ین و تا تاقه‌ شوکاکی‌ک مابه‌ی له‌م روه‌وه به‌ره‌هه‌لستی ده‌که‌ین)).

سمکۆ لای وابو ئیتران لهو کانهدا لاوازه. ئههێ کورد ئهو ههله بقۆزێتموه بۆ نازادکردنی خۆی. کوردی جینگاکانی تریش ئههێ یارمهتی ئهوان بدهن.^۲ لهو گفتوگۆیهدا که یاملکی لهگهڵی کردوه سهبارهت به کوردستانی تورکیاش ههر بیروپایهکی لهو بابتهی ههیه:

((جهنابی ئیسماعیل ئاغا! ئهمڕۆ وهکو رۆژگاری شیخ عوبهیدوللا نیه، ئهمڕۆ روداوێه کانی ناو کوردستان جیی سهرنجی ههمو دهولته ئهروپاییه کانه، لییان ئاگادارن، ئهنا ئهت ئهمریکای یه کگرتوش ئاگاداره، حکومهتیکی گهورهی وهکو بهریتانیا حوکمی سلیمانی و ناچه که ده کات و ئاگای له ههمو بزوتنوهیهکی کورده. ئهگهر ههرشتیک ئهو لئی رازی نه بیته و له گهڵ سیاسهتی دا نه گوئیت، ئهو لهووی سیاسی و عهسکهری یوه له دژی ده وهستی... راسته ئیه کاروبار تان له گهڵ تورکه نه تهوه بییه کانی ئهنا تۆلیا ریک خسته، بهلام ئهگهر ئهوان له بزوتنوه که یان دا سه نه کهوتن، ئهو ئیه وهش تیا ده چن و کس به هاوار تانه نایهت، خۆت ده زانیت، بزوتنوهیهکی وهکو ئهو ی تۆ بهی پشتگیری و یارمهتی دهولتهتیکی ئهروپایی، بهتاییه تیش ئهمڕۆ که بهریتانیا بوه به دراوسیمان، بهی ئهوان به هیچ مه بهست و ئامانجیک ناگهین جه لاله تی سو ئان بزوتنوه که ی ئهمڕۆ ئهنا تۆلیا بهیاخی گهری و سه رپیتی دا ده ئی، ههر له بهر ئه وه شه یۆنانیه کان به ره و ئه نه گۆره (ئبهی ئه نه مره بی) ها تون و ئاماده ن، که عه مه لیاتیکی تریشیان له دو بکه ن. له ئه نا تۆلیاش زۆر کس پشوازیان له ها تنی یۆنانیه کان کرده و داویان لی کردون ناچه که دا گیر بکه ن. چونکه زۆر رقیان له تورکه نه تهوه بییه کانه.. ئهو تورکه نه تهوه بیانه دو ژمنی کوردن و ده بی ئه وه ت له یه نه چی، که ئه وانه له سا لی ۱۹۰۸ وه تائێسته چهن د زیانیان له کورد داوه. ههر چۆنیک بیت یۆنانیه کان له تورکه کان بۆ ئیه باشتن، چونکه هیچ نه بی شارستانی و پیشکهوتنه خوازن و تورکه کان زۆر دو اکوتوو نه زانن. با شتر وایه له گهڵ یۆنانیه کان دا په یوهندی په یدا بکه یت و له م باره شه وه ئینگلیزه کان ئاگادار بکه ی، په یوهندیان پیه بکو سود له هه ل و ده رفه ت وه ریگه ره. هه ول به ده له گهڵ ئهو شو ئه نانه دا ریک بکه وه، که بهریتانی و ئهروپایی تیا نیه، وابه زانم ئه گهر ئهو ریکه یه بگریته بهر ئهروپاییه کان گو ی له داوا کا ئه ت ده گرن...

سمکۆ لهو لام دا ئه لێ: منیش زۆر رقم له تورکه نه تهوه بییه کانه، بۆ کوردیش ئهوان له فارسه کان بۆ کورد به دو ژمن تر ده زانم. من چهن د جاریک نامم بۆ ئینگلیزه کان نار دوه و ئاگادارم کردون که من نامو ی دژی سیاسه تی ئهوان م و ئیه هه میشه پیو یستمان به یارمه تی بهریتانیا هیه. با ئه وانه لایه نگری کورد بکه ن، منیش ئاماده م به پیتی ئاره زوی ئه وانه بچو ئیموه. ئیه پیو یستمان به یارمه تی چه ک و

فیشەك ھەيدو ئەگەر لەم رووھ فریامان نەكەمون توشی كێشەو سەریەشە دە.م. سەید تەھام نارد بۆ بەغدا، بەلام هیچ سودو ئەنجامێکی نەبو، ئەوا من و سەید تەھا ئێوھ دەكەین بۆھەكێل ئەگەر حكومەتی بەریتانیا خۆی، یاخود بەھۆی دۆستە دڵسۆزەكانی پشددەریو، بتوانن یارمەتی چەك و جیھەخانەمان بدات، بەبێ ئەوێ بەماختە ژێر رەحمی ئەفسەرەكانیو، ئەوا دەتوانین وان و ئەمرزوم سیواس و ھەکاری لەتورك پاك بكەینەو ئەوسا دەتوانین دەرسیکی گەورەو چاكیش بە ئەوانەو رەواندزو شوێنەكانی تریش بدەین. ئەمە پێشنیاری ئێمەییەو دەتوانین دلتیات بكەین، كەئێمە لەم گفتوگۆیەماندا راستین. ئێمە دەتوانین ئەنگۆرەش(؟) بگڕین و ئەگەر ئینگلیزەكان بێ دەنگ بن، ئەماوھەكی كەمدا شاری سنەش(؟) دەگڕین).

بۆچونی سەكۆ دەریارەو لاوازی ئێران لەجێی خۆیا بو. لەلایەك ناكۆکی لەنیوان نازادبۆزانێ ئێران بەگشتی و چینی كۆنەپەرست و شا لەپەری توندی دا بو، بەتایبەتی دواي بەستنی پەیمانی ئێرانی-ئینگلیزی ۱۹۱۹كە ئەنجامی بەرتیل وەرگرتنی وثوق الدولی سەرۆزیرو وەزیرەكانی دەروەو دارایی دا، ئێرانی ئەكردە ژێردەستی بەریتانی. لەلایەكی تر ئێران، دەولەتی مەركەزی ئەمرتەشی بەھێزی تێدا نەما بو، ئەجەنگەل، خوراسان، خوزستان خەلك ھەلگەرابونەو لەدەولەت. بەلام روداوی ھات بو پێشەو كەبۆبو بەپشتیوانی ئێران ئەمریش، شۆرشێ ئۆكتۆبەر بو لەپرسیە. چونكە ئەم روداوە گەورەییە، سەرلەنوێ ئەھمییەتی ئێرانی لەستراتیجی ھەمو دەولەتە گەورەكانی دنیا دا زیاد كردهو.

لەلایەك بەریتانیاو ھاوپەیمانیەكانی نەیان ئەویست ئێران لاواز پارچە پارچە بۆ ئەوێ بتوانی خۆی لەبەر لێشاوی پەرەسەندنی كۆمۆنیزم دا، كە لەدەولەتی دراوسێی لای سەروی ئێرانەو ئەھات، رابگرت.

لەلایەكی ترەو، روسیەش ئەویست دراوسێكەو لای خوارو بەھێز بۆ پارچە پارچە نەبۆ بۆ ئەوێ دەولەتە ئیمپریالیستیەكان، بەتایبەتی بەریتانیا، نەتوانی دەس بەسەر ئێران دا بگرت بێكە بەبنكەو پسیلانگیان دژی دەولەتی روسیای سۆسیالیستی.

لەگەڵ ئەوێ سەكۆ لای وابو ئەبێ خەریكی ئێران بێ، نەیتوانی لەگەڵ كوردەكانی ئێران پێوەندی ھاو خەباتی فراوان دا بەمەزرتن و، لەگەڵ بزوتنەوێ كورد لەعیراق و توركیا هیچ كاریكی چەكدارێ ھاوبەشی نەكرد. ھەروەھا نەیتوانی لەگەڵ نازادبۆزانێ ئێران هیچ كاریكی ھاوبەش یا ھاوكاریەك بكە.

۳- شهرو شورش

۱/۳ هه لومه رجبی گشتی ئیڕان

میژونوسیکی ئیڕانی هه لومهرجی ئه و سهرده مه به مجۆره باس نه کا:
 ((مشیر الدوله کاتی هاته سه رکار که دۆخی ئیڕان به هۆی روداوه کانی جهنگی
 جیهانی مه (۱۹۱۴) په ریشان و بی سامان بو، یاخییان و رینگه کان له نه طرافه
 ولاته تا لای هه لگه رانه و یان هه لکردبو، هه ندی له ئیلات و عه شایه سه ره یای
 ئه وه ی باجیان نه نه دا، سه ره یچییان له فره مانه ی حکومه تی ناوه ندی نه کرد، هه زیان
 نه کرد حکومه تی تاران لاواز بی یا بروخی. باری دارایی ولاته زۆر له رزۆک و
 به جۆریکی گشتی وه رگرتنی ده رنامه تی ده ولت تیک چوبو. خه زانه چۆل و
 حکومه تی ناوه ندی ناتمه وان بوو. دانی مانگانه ی فره مانه ی حکومه ت به جۆری
 توشی دواکه وتن ئه بو زۆر جار چهند مانگی ته له بکار بون، هه لومهرجی ئه و سایی
 نه رته ش بی نه ندازه جینگه ی داخ بو. هه یزه نه یزامیه کانی ئه و زهمانه پینک هات بو
 له مه انه ی خوارئ:

۱- یه ک فیرقه قازاق که له زه مانه ی پێش جهنگه وه له ژێر سه ره به رشتی نه فسه رانی
 روسیای قه یسه ری دا به رتوه ئه بران، ئه م نه فسه رانه به جۆریکی ئاسایی له خه زمه تی
 ده ولته تی ئیڕان دا بون. له و کاته دا سه ره کایه تی فیرقه له نه ستۆی نه ستاروسله سکی دا
 بو (۸ هه زار که س بو).

۲- تاقمی ژاندارم که له زه مانه ی میسته ر شوسته ری ئه مه ریکایی، راویژپینکراوی
 دارایی ئیڕان و سه ره کای خه زانه داری گشتی، به نه یازی کۆکرده وه ی داها تی ده ولت،
 دامه زێنه را بون. ئه م تاقمه له سالی ۱۳۲۹ ی قه مه ری دا پینک هه نه را بو. دوا یی بو
 به ناوکی سه ره کی به رتوه به رایه تی ژاندارمه ری که به هۆی کۆلۆنیل یال ماره سون و
 چهند نه فسه ری سویدی تر به ریکه خسته نیکی نوێ دامه زرا بو. (هه مویان ۸ هه زار و
 ۴۰۰ که س بون)

له لای سه ره ی ئیڕان دا (که ناره کانی ده ریای خه زه ر به تابه ته ره شت) هه یزی
 موته جاسرین خه ریکی شه ربون له گه ل تۆردوی قازاق، له تازه ربا یجان ئیسه ماعیل
 ئاغای سیکۆ راپه ری بو خه ریکی پینکادان بو له گه ل به شیکه ی تۆردوی ژاندارم.
 هه ره ها کورده کانی کورده ستانیش به شیکه ی تری تۆردوی ژاندارمیان به خۆیان وه
 خه ریک کرد بو له شه ره لاته ن دا بون.

له سه رانه سه ری ئیڕان دا تیکه له چو ن و پینکادان روی نه دا (...)) ۲۶.

سیکۆ له سه ره تای ده س پش کردنی بزوتنه وه که یه وه ئاگاداری لاوازی ئیڕان و
 خراپی هه لومهرجی گشتی حکومه تی ئیڕان بو. له به رته وه لای وابه ئه وه هه لیته که

نهېن كورد بۆ سودى خۆى بيقۆزيتتموه. كوردى شوينه كانى تریش پشتيوانى له مان
بكمن به نامانجى نهتموهيى خويان بگمن.))^{۲۷}.

سالى ۱۹۱۹ دو روداو بون به هوى تهقاندنموهى ناكۆكى ديرينهى
كاربه دهستانى تيرانو كورد به تايههتى شوكان له ناوچهى ورمى دا. پيلانى كوشتنى
سمكۆ ناردنى حاكميكي نوئ بۆ رهواندنموهى كورد له ورمى.

۲/۳ پيلانى كوشتنى سمكۆ

جينشيني والى نازهربايعان له موريز كابرايهك بو به ناوى. مكرم الملك پيلانيكى
بۆ كوشتنى سمكۆ دانا. بۆمبيكى له ناو قوتويهكى شيرينهى دا بۆ نارد بۆ نهوهى
له كاتى ههله چرين دا پيتى دا به قيتتموه.

كسرى روداو كه به مجۆره تهگيرتتموه:

((مكرم الملك، نائب الاياله، لهبرتموهى سوپايهكى لهبردهستدا نهبو
بينيرتته سهر كوردهكان، به ناچارى بيرى له چارهيهكى تر نه كردهوه، نهوه بو
كه بۆمبى بۆ ئيسماعيل ناغا بنيرى و له ناوى ببات. سالى ۱۲۷۸ له كاتى
جهنگهكانى توريزا حهيدەر عمواغلى و كسانيكى تر له نازادىخوازانى نهم شاره بۆ
كوشتنى شجاع نظام پريان لهم چارهيه كرد بسوهوه. قوتويهكيان
به ناوى ((تهمانهت)) وه به پۆستهدا بۆ ناردو كوشتيان. مكرم الملكيش تهيوست
ههمان شت له گهڻ سمكۆ تاقي بكا تهموه.

بۆ نهم كارهش هاويرو هاوكارهكانى به نهيتنى له تهرمه نهكان بو، بۆمبه كەش
تهوان دروستيان كردو مكرم الملك ناردى بۆ خوى، لهبرتموهى خسوى ئيسماعيل
ناغا له گونديكى خوى داننهشت، بهو ناوهى كه تهموه قوتوى شيرينهى تهوژنه بۆ
زاواو نهوهكهى خۆى ناردوه. ناردى بۆ چه هريك بۆ ئيسماعيل ناغا.

به لām سمكۆ له شجاع نظام هوشيارتر بو خۆى دهرياز كرد. له زمانى نهوهوه
وانه گيرتتموه: كه قوتوه كديان هيتا كورپه كهه به ناوى نهوهوه كه تهمه شيرينه و نهكهى
بۆى ناردوه، پيتى له سهر كردنموهى داگرت. من داستانى شجاع نظامم بيركوتتموه.
به دگومان بوم و هوشيار بوموهوه. لهبرتموهى له سهر چيمهن داننشت بوم وتم لهوئ
بيكه نهوهوه. ههر كنه خشه كديان درى و، رۆشنهيكى كه مى لى دهركوت، من فرسه تهم
نهداو به پيت تيم ههڻ داو هاويشتم بۆ دهرو باوهشم به كورپه كهه دا كردو خۆم له سهر
سوزيه كه دريژ كرد. بۆمبه كه چهند ههنگاوى دور له تيمه تهقيمهوه.

به مجۆره سمكۆ له مهرگ زرگار بو. به لām بۆمبه كه له جييهك تهقيمهوه عهلى ناغاي
براى و چهند كوردىكى ترى كوشت و تهمهش به هانهيهكى ترى دايه دهستى سمكۆ.
نظام السلطنه له سالى ۱۲۸۴د (يهك سال پيش بزوتنموهى مشروته) تهئمينى دا

به‌جده‌عفر ئاغای براگموره‌ی سمکۆ به‌قورئان سویتندی بۆ خواردو هیتایه‌ ته‌موریتز. دوابی ئه‌وی له‌گه‌ڵ دو کەس له‌هاوێرکانی کوشت، ئه‌وانی تر به‌پارکردن گیانی خۆیان ده‌رباز کرد.

سمکۆ له‌م راپهرینه‌دا ئه‌وانی کرده به‌هانه... (٢٨)

ئهم پیلانه‌ سمکۆی به‌ته‌ماوی دوردۆنگ کرد له‌ئێران بۆی ده‌رکه‌وت هیتا ده‌ستیان هه‌ڵ نه‌گرتوه‌ له‌پیلانگیران و کوشتنی به‌فیل و دوژمنایه‌تی له‌په‌نای دۆستایه‌تی‌دا. که‌وته‌ هه‌ره‌شه‌ کردن له‌کاربه‌ده‌ستانی ئێرانی و هاندانی کورد بۆ شۆرش له‌پێناری نازادی‌دا.

٣/٣ دانانی حاکمی نوێی ورمی

هه‌ر له‌م رۆژانه‌دا که‌ویستیان سمکۆ بکوژن سه‌په‌دار که‌بۆ دوه‌مین جار بویو به‌والی نازربایجان، ضیاءالدوله‌ی ته‌لبورزی دانا به‌حوکمرانی ورمی له‌جێگه‌ی سه‌ردار فاتیح.

به‌قسه‌ی تمدن، ضیاءالدوله‌ هات بو بۆ به‌ره‌هه‌ستنی نفوزی کورد له‌ورمی. به‌قسه‌ی ده‌قانی‌ش، هات بو بۆ راگرتنی ئاسایشی ورمی و پاراستنی له‌ده‌سدرێژی کورد. بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ش، دوسه‌د سواره‌ نیزام و تۆپیکێی شاخاوی له‌رێگه‌ی گۆمی ورمیوه‌ له‌گه‌ڵ خۆی هیتا بو. هه‌روه‌ها هانی خه‌لکیشی دا بۆ ئه‌وه‌ی له‌هه‌موو گه‌ره‌کیکی ورمی کۆمیسسیۆنیکێی جه‌نگی پێک به‌یێن بۆ پاراستنی شاره‌که‌یان له‌هه‌ترشی کورد. (٢٩)

به‌ر له‌هاتنی ضیاءالدوله‌ هه‌ندێ کورد چوبونه‌ ناو ورمی له‌وه‌ی ئه‌وان. که‌مینیان به‌تۆپ و سواره‌ نیزامه‌وه‌ هات، ره‌وینه‌وه‌.

دوای ٥ رۆژ له‌گه‌یشتنی حاکمی نوێ سه‌ر له‌به‌یانی ٦٠ کورد چوار ده‌وری خانوی حاکیمان گرت. ئه‌یان وێست ضیاءالدوله‌ بگرن. ته‌قه‌ دامه‌زرا. سه‌ربازه‌کان به‌ده‌نگ ته‌قه‌که‌وه‌ هاتن بۆ یارمه‌تی دانی حاکم. خه‌لک که‌ به‌تیکه‌هه‌لچونی کوردو سه‌ربازه‌کانی حکومه‌تیان زانی، هه‌رکەس چه‌کی هه‌بو تاوی دایه‌و چون بۆ یارمه‌تی حاکم. په‌لاماری کورده‌کان سه‌ری نه‌گرت. به‌ته‌قه‌ له‌شار ده‌رکران. له‌به‌رئه‌وه‌ی خه‌لکی ورمی ئه‌و کاره‌ی کورده‌کانیان به‌هاندانی دکتۆر پاکارد ئه‌زانی، تاقمی‌کیان هه‌لیان کوتایه‌ سه‌ر باره‌گای ئه‌مریکی ٦٠ که‌س له‌و مه‌سیحییانه‌یان کوشت. که‌ له‌وه‌ی داڵده‌ درا بون.

سمکۆ ئه‌ی وێست نه‌هه‌تی ضیاءالدوله‌ جێگیر بێ. له‌م رۆژانه‌دا هه‌موو رێگه‌ زه‌مینیه‌کانی ورمی گه‌را بون. ته‌نیا رێی به‌نده‌ری گولماخانه‌ مابو له‌سه‌ر گۆمی ورمی. گولماخانه‌ عه‌ماری گه‌می ئی بو. سمکۆ به‌هه‌وائی سه‌رنه‌که‌وته‌نی

په لاماره كڼې ورمي زانې دهسته يه ك شو كاكې به سمر و كايه تي تاهير به ك ناره سمر
گو لمانغانه و گرتيان بؤ نومي له ترموريزه و نه توان هيز بؤ يارمه تي ضياء الدوله
بنيرن.^{۳۰} ورمي كموت ه ناو نابلقوي كورده وه.

۴/۲ جهنگي پروپاگنده

چه كداره كاني كورد ليناو شاري ورمي دا نه گيران. خه لكې به گرتني
گو لمانغانه يان زانې. دوكان و بازاريان داخست و چونوه ماله كاني خويان.
سمر كرده كاني كورد كه نهمه يان دي، كموتنه همولداني راکيشاني دانيشتون.
تمدن، شايمتي نمر روزانه بوه. همدني له هموله كاني كورد بؤ بدهس هيناني
دوستايه تي خه لكې ورمي نه گيرتتموه. ليړه دا همدنيكي دوباره نه نوسينه وه.
چوارشده مه ۳۱ ارديبهشت ۱۲۹۸ (۱۰ اره میزان ۱۳۳۷/۱۱ مه
۱۹۱۹) كورده كان لشار جاريان دا:

((خه لكينه بزانون تاگادار بن!

نيمه هيچ ناكو كيبه كمان له گهل نيوه نيه. هيچ جوړه دوژمنايه تييه ك له به يني
نيمو نيوه دا نيه نيوه دلنيسا بن و برون دوكانه كاني خوتان بكه نه وه و خيريكي
كاروكاسبي خوتان بن.

نيمه تديا له گهل حكومه تي بيگانه موخاليفين، كه لهدره وه ي شاره وه
هيتراونته نيوه، ليناو خه لك دا نيفاقو دوبره كي بلاو ته كمنوه. به كه لك وهر گرتن
له دوبره كي نه كمونه پر كړدي گيرفاني خويان. به گيرفاني خالي دين و به گيرفاني
پرو كه لويه لي زوري گران بهاره لهم شاره نمرن. نهم جوړه حكومه تانه هيچ گوي
نا دانه ميلله ت و شار. همر لميري نمره دان حه ددي نه علای نيس تيفاده ي نا
مشروع و عدياشي و هرزه گي و حديف و مهيل كړدي پولي ميلله ت دان.
به لني نيمه له گهل نهم جوړه كسانمي به راستي وه كو زهرو وان دوژمنايه تي
نه كين.

نه هالي مو حتره م!

وهرن غيره ت بدينه بمر خزمان و فرماندار ليناو خودي نه هالي ورمي دا هه ل
بژيرين و نه هيلين بؤ نيمه له كون و كه له بمره وه فرماندارمان بؤ به يتن)^{۳۱}.

هيني ۲ خرداد ۱۲۹۸ (۳ رهميزان ۱۳۳۷-۱۳ مه ۱۹۱۹)

لايه نگره كاني سكو بمره وام بون لسمر پيوه ندي گرتن له گهل خه لك، له بازارو
له مالان و به خه لكيان نمرت:

((ليړه به دواوه نهم فرمانداره كان له لايمن خه لكې ورمي و ليناو خه لكې
ورمي هه ل بژيردرين و دابنيرين. تهنانه ت سمر وكي ههمو دانير و لقه كانش نهمي

له خەلگی خودی ورمی بن. ئەم ئەمەو ئەعیان و ئەشرافی ورمی کەسەدان سائە
خەلگیان بەرپۆه بردو وە مەقاماتی هەسایان هەبو. بۆچی ئەبێ ئیستە لەگۆشە و
کەنارا رابووەست و فەرماندار بۆ ئیستە و ئەوان لەدەرەو و بیست؟ بۆچی سەرۆکی
نەزمییە و سەرۆکی ژاندارمیریان لەدەرەو و هینا وە لەدەرەو ناردو؟

مەگەر لەخودی ورمی کەسانی بەسیرو ئاگادار کەمن کە ئەم کەسە پوچانەیان
بەسەر ئیستەدا سەپاندو کە بەکیرو نوخووت رەفتار ئەکەن. هەول ئەدەن هەمیشە
بەینی کورد و عەجەم تێک بەن. گێرفانی خۆیان پەر بەکەن. بەزەر قوبەر قەو بەژین.
مەگەر ئەوانەش خەلگی ئەم ولاتە نین. دلیان بەم ناوچە ناسوتن. تائێستە
بەرەبەر بوو هەمو مانگانەیی کەمەریان گرتو، بایی دیناری خەریکی
ئاواکردنەو بون و بۆ پیشکەوتنی ئەم بەشە کاریکیان ئەنجام نەداو. ۲۲.

ئەم قسانە کەشایەتێکی ئەو سەردەمە ئەیگێرتەو، چونکە بێ پروایەکی قول
لەئێوان عەجەم کورد، دروست بوو، خەلگی ورمی بەدەنگیو نەهاتن تەنەت
کا برای شایەت کەلێی ئەدوێ ئەلێ:

((دیسانەو دەرەستە سەمکۆ لەکۆلان و بازاردا کەوتنە پێوەندی لەگەڵ
خەلک و قەسەیان بۆ ئەکردن (مەبەستی ئەو قەسە ئە کەنوسارون) بپروای خۆیان رو
نەکردەو، کەوت بونە بلا و کردنەو. مەعلومە کە کوردەکان لەجێگە کەو
تەعلیماتی ئیجتیماعی و ئەفکاری سیاسیان وەر ئەگرن و تەنەت وەزیفە
تەبلیغاتیان لەئەستۆ گرتو)) ۲۳ مەبەستی ئەم کۆمیسسیۆنی ئەمریکاییە کە ئەبێ
دەرسی دا دابن.

لێکدانەوی قەسە باش لەسەر بنچینە سوئی نییە، ئەمیش رەنگدانەوی
ئەو پێوەندیە نااساییە بو کە لەماوەی چەند قەرنی رابردو دا دروست بوو.
لەجولانەو کە شێخ عوبەیدو لالا تەقی بوو و بوو شەپتی ئەهلی خۆناوی.
لەکاتی جەنگی جیهانی و لەشکرکێشیەکانی عوسمانی و روسی دا دوایە بو بوو.
ئێستاش بزوتنەوی رزگاری خوازی کورد بەرلەوێ روبروی بەرەڵستی رەسمی و
هێزی دەولەتی ئێران بێ، روبروی ویستی سەلەبی عەجەم ئەبو.

ئەگینا ئەم قسانە، وەکو ئەم قسانەن کە لەسەردەمی مەشروتەدا ئەکران و،
دوایی تر لەقانونی ئەساسی ئێران دا وەکو بەشی لەمافەکانی خەلک بۆ دانانی
ئەخوێنە و لایەتی و نیالەتی نوێ بون. بەگشتی ئەچونە خانە بیری
دیو کراسیو. کەچی تورکە ئازەریەکان گوتیان ئێ نە ئەگرتن و، هاوکاریان
لەگەڵ نە ئەکردن و، ئەئەبو ئەو دەنگیان.

ئىرانىيەكان شىخ محمد خىيابانى به يەككى لە ئازادىخوازانى گمورى ئىران
 دائەنن. سالى دواى ئو روداوانە لەمورىز (قيام) ى کرد لەوتارىكا كە لەكۆشكى
 ((تجدد)) لەمورىز بۆ لايەنگرەكانى داو، لەرۆژنامەى ((تجدد)) ى ئۆرگانى
 بزوتنمە كەياندا بلاو كراوەتمە ئەلى:
 ((ئاغايان!

ئىو ئەزانن بۆچى راپەرين؟
 ئەگەر هەلومەرجى پيش راپەرين هەل بسەنگينن، حالەتى ئەسەف ئەنگيزى
 مەملەكەت و ئىختىلافاتى بى حەدو حەسرى مالىيە و ئىقدا ماتى بى ناموسانە و
 جانييانەى نەزمىيە (شەهەربانى) بهيتنە بەرچاو، پيوستى ناچارى راپەرين هەست
 پى ئەكەين و تى ئەگەين..

ئو دزانەى كە لەمورىز دەرئەكرين (مەبەستى مەئورىنى ئىدارىە) نابى بىنە
 سەدرنشینی ئەمارەت، جانييانى كە لەمەركەزى ئازەربايجان هەلدين نابى جەلوى
 حكومەتى شارو ئوستانەكانى تر بەدەس بهيتن، چونكە هەمو خاكى ئازربايجانى
 ئىران پيرۆزو ديموكراسى ئىران خاوەنى شەخسىيەتى حوقوقين...))^{۲۴}.

ئەم قسانەى خىيابانى لەگەل قەسى جارچيە كوردەكانى ورمى جياوازيان چيە؟
 بۆچى ئەبى وتارى لەهەمان بابەتى كورد بە ((تەعليماى)) كۆميسسيۆنەكانى
 بىنگانە دابىرئ و وتارى خىيابانى بە بەيانى ئازادى.

هيزەكانى سەكۆ ورمىيان ئابلوقەدا. رىگەكانيان بەست. گرانى و قاتوقرى
 لەشار بلاوبووە. ئەلقەى ئابلوقە دانى شارى ورمى تا ئەهات تەنگر ئەبو چونكە
 هەمو رۆژى زۆرتر كورد ئەهاتنە پال سەكۆ، هەمو شەو هيرشيان ئەكرە سەر
 قەلای ورمى. خەلكى ورمى سەرگرييان ئەكردو نەيان ئەهيشتە بكموتە دەست
 كورد.

((كۆميسسيۆنى جەنگ)) چەكدارەكانى ورمىيى بەسەر ۷ دەروازەكەى شارو
 بورجەكان و ديوارى قەلادا بۆ بەرگرى لەهيرشى كورد دابەش كەردبو^{۲۵}.

ئەم كۆميسسيۆنە نەى ئەتوانى پارەى كرينى تەفەنگ و فيشەك و باروت و موچەى
 تەفەنگچيەكان تەئەين بكا. داوايان لەمىستەر پاكاردا سەرۆكى ميسسيۆنى
 ئەمريكايى كورد ۳ هەزار تومانيان بەقەرز بداتى. ئەميش پارەكەى پىدان و بەو
 كەوتنە دىفاع لەشار^{۲۶} سەر ئەوئەى لەگيرانمەوى روداوەكاندا ئاغاي تەمەن كورد
 تاوانبار ئەكا بەوى پارەيان لەمىستەر پاكاردا وەرگرتووە بە ئامۆژگارى ئو
 كەوتنەتە جولان. كەچى لەهەمان كاتدا خۆى وەرگرتنى پارە لەپاكاردا بۆ
 كرينى چەك و دابىن كەردنى پيوستىيەكانى بەرەلستى كورد ئەگيرتەتمە.

۲۰ ی مایسی ۱۹۱۹ هیرشی بۆ سمر شار دس پی کردهوه. سمره تای شهری ۱۲ رهمیزان هیرشه که یان توند کرد، به لام چه کداره کانی ورمی برهه لستیان کرد. هیرشه که یی هم جاره سمکو خوی راستموخو سمر کردایه تی نه کرد. تهرکیزی کردبوه سمر دهروازه کانی نوگچر، عسکرخان، بلو. هولیان دا له لای بلوه درزیک بکه نه دیواری قهلاوه. هیرشی نه مجارهش دوا ی نهوی ۳۶ سعاتی خایاند نهیتوانی دس به سمر ورمی دا بگری. لهبر نهوه کشانهوه^{۳۷}.

تابلوقه دانی ورمی ماوهی ۲۵ رۆژی خایاند. خه لکی شار لمو ماوه ییدا نازیانه سمرگریان لهشاره که یان کردو نه یان هیشته بکویتته دهست کورد. کۆنسولی تینگلیز کهوته ناوبری و حاکمیککی نو ی بۆ ورمی دانرا. له ۱۵ ی تیرماهی ۱۲۹۸ (۸ شوالی ۱۳۳۷ / ۸ ژوئیه ۱۹۱۹) سمکو تابلوقه یی ورمی بمردا. پاراستنی ئاسایشی رنگه کان به سمکو خوی سپیترداو بهم کاره له لایه ن فرمانداریه وه مانگانه ی بۆ بر درایه وه. ئه ویش چندن که سی چه کداری بۆ هم کاره تهرخان کرد^{۳۸}.

لمو ده ورو بمردا سمکو ئه ی ویست ده سه لاتی خوی فراوان بکا بۆ گونده کانی له کستان و سولتان نه جمه دو قهره قشلاخ که تازه ری بون. ئه وانه ملیان نه ئه داو شهری خویناوی روی دا له نیوانی خه لکی ئه وی و هیزه کانی سمکو دا. دانیشتوانی ورمی و ده ورو به ری بمرده وام داوای یارمه تی یان له توریزو تاران نه کرد.

۵/۳ گفتوگۆیه کی سه رنه که وئو

سمر دار ئینتسار تازه بوبو به جیگری والی کهوته سازدانی هیز بۆ سمرکوت کردنی سمکو. سمره تا ماژور میرحسینخانی له گهل هیزی ژاندارم رهوانه کرد. به دوی ئه وان دا دهستی قازاخ. داوای سواره ی له هه مو لایه که نه کردو پهیتا پهیتا ئه ی ناردن. له تاران وه فیلیپوف سمر کرده یه کی قازاخیان بۆ فرمانده یی له شکر نارد. فیلیپوف دوا ی دیتنی سمر دار ئینتسار چو بۆ شه ره فخان بۆ دس کردن به کار. چندن شه رو تیکه له چون له نیوان کوردو هیزی ئیران دا روی دا. گرنگ ترین ی ئه و شه رانه له نزیک دیلمقان قهوما. ۴ کهس له سمر کرده کانی قازاخ و چندن که سی له سمر کرده کانی ژاندارم کورژان. دیلمقان ناوهندی سملاس کهوته وه دهست هیزی ئیران.

سمکو ته لگرافیککی بۆ عین الدوله ی والی تازه ربا یحسان نارد. عین الدوله نه گهرچی والی تازه ربا یحسان بو به لام له زه نجان دانه نیشت. عین الدوله فرمانی راگرتنی شهری دا. شه ر راهه ستاو گفتوگۆ له نیوان سمکو و سمر دار ئینتسارو

فیلیپوف دوستی پی کرد. ئیرانییه کان نهم مهرجانه یان بو لی خوش بونی سمکو دانا بو:

- ۱- تالانیه کانی له کستان بداتمهوه به خاوه نه کانی و خوینبایی کوژراوه کان بدا.
- ۲- پاشماوهی سوپاییانی عوسمانی لای خوی ده ریکا.
- ۳- دهس وه رندهاته کاروباری سملاس و ورمی.
- ۴- خمرچی لهشکری ده ولت بیژیری.
- ۵- همرچی تفاقیککی جەنگی لایه تسلیمی ده ولتهتی بکا.
- ۶- نه محمد ناغای برای بنیری بۆ تهویریز بۆ نهوهی له قازاقخانه له ناور سرکرده کاندا بی^{۲۹}.

هەر کەس نەختی ریزی خۆی بگرێ مەرجه گەلی لەو بابەتە قوبوڵ ناکا، نەک کەسیکی بەناوبانگ و لاسارو خاوەن نامانجی سیاسی گەورە وەکو سمکو. گفتوگۆ سەری نەگرت. زۆری نەخایاند تێکەڵچوون و شەر دەستی پی کردەوه. سمکو بەکردهوه خەریک بو دەسه لاتی له ناوچه دیهاتییه کانی ورمی، سملاس، خوی، میانداو، شنۆ، جیگیر نهبو.

۶/۲ درێژه کیشانی شەر

حکومەتی ئێران لەبەر دەمی گۆرانی ناوەکی گرنگدا بو. ناوەندی دەسه لاتی زۆرو ناکۆک دروست بوون. پشیتیو لەهەمو ئێراندا هەبو. دەسه لاتی ناوەندی کز بو. دەسه لاتی زنجیری قاجار خەریک بو کۆتایی ئەهات. رەزا خان لەقازاقیککی پچوکهوه بویو بەتەفسەریکی گەوره. دواپی تر بو بەسەرداری سوپا. بەبیانوی رزگارکردنی نیشتمانهوه لەپشیتیو و لاوازی خۆی ناماده نه کرد دەسه لات بگریته دەست و خۆی بیی بەشای ئێران.

لەتاران کایینه زۆر نه ئەمایهوه، لەنازەربایجانش والیه کان زو زو ئەگۆران. کاره کانی سمکو لەهەمو ئێراندا دەنگی دابەوه. کاری ئەکرده سەر دامەزران و مان و روخانی کایینه^۴. لەبەر نهوه هەر کایینه یەک ئەهاته سەر کار و هەرکەس ئەبو بەوه زیری جەنگ ئەبو دواهیان بەزوتنهوهی سمکو لەبەر نامەدی کاره کانی دا بی. سمکۆش لەهەولەدانیکی بەردهوامدا بو بۆ فراوان کردنی ناوچه کانی شۆرش و نازادکردنی مەلەبەنده کوردنشینەکان لەدەسه لاتی عەجەم. هیزه کانی شۆرش ورمی، سابلآخ، شنۆ، خوی کەوت بو ژێر دەست.

کاتی ئێر السلطنه بو بهوالی نازربایجان یه کهمین لەشکرکیشی گەوره بۆ سەر سمکو دوستی پی کرد.

مخبر السلطنه هیتزکی قازاخی به فرماندهی سمرتپ ظفر الدوله ناره
تسوج و هیتزکی ژاندارمی به فرماندهی ملک زاده ناره سابلآخ. هیتزه کانی
کورد هم دو هیتزیهان تهروتونا کرد. ظفر الدوله بۆ نموی خوی لهدیلی دهریاز
بکا به بهلم لهگۆمی ورمیوه ههلات. ملک زادهش بهدیل گها^۱.

سمکۆ تهفسره کانی پاش ماویهک نازاد کردو بهملک زادهی وت: ((ناغا برۆ
بهم والیه بۆ لیاقته دلپهقه بلۆ، شهرم بیگری، لهم چهند ههنگاوهی دوایی
تعمهنی دا لاوانی برۆمهندو تازه بینگه بشتو نهکاته خۆراکی لولمی تۆپ))^۲.
لسمر داوای ههمان والی ۱۵۰۰ ژاندارم به سمرکردایهتی لیند بیرگ گهیشته
تهوریز، پاش حسانهوه رهوانمی شهرهخانه کران.

هیتزکی ۳ ههزار کسێ چریکی نازه ریش بهسمرکردایهتی امیر ارشد
کۆکرا بهوه. امیر ارشد سام خانی حاجی عیلو برای محمد حسین خانی ضرغام،
بکۆژی جدهعفر ناغای شوکاک بو.

اقبال السلطنهش بهسواره کانی ماکۆوه نمبو بهشداری هم هیرشه بۆ.
لهروژی ۲۱ی کانونی دوهمی ۱۹۱۹ (۲۸ ازرمه ۱۳۰۰ش ۲۷ ربیع الاول
۱۳۳۸) قهسیری دا لهداوینی کیتوی شکریازی لهبهینی خوی و سملاسدا
لشهرینیکا بهناوی قانی دهره(واته دۆلی خویناوی) هیتزه کانی ئیتران و لمشگری
کورد لیکیاندا.

هم هیتزه لسمره تادا ههوالی سمرکومتی خوی و شکانی کوردی بلاو کردهوه.
بهلام امیر ارشد که لهبهرزاییه کانی شکریازی بهوه سمرکردایهتی شهره کهی نه کرد
کۆژا. هیتزه کهی پهره وازه بون و لاشی خۆشی لهمهیدانی شهره بهجێ ما^۳.
هم هیرشه له بهر خراپی پلانه کهی و نارتکوپیتکی هیتزه کهی لۆ نه هاتویی
سمر کرده کانی تی شکا. وهی شۆرشگیتانی کوردی پی به هیتزه بو. بهلام هممه
سهره تای دهس پی کردنی لمشکر کیشیی به گهوره کانی حکومهتی ئیتران بو
لهسهره تادا بۆ ریه برین لهته نینه وهی شۆرش کورد و ئینجا تسک کرد نه وهی
ناوچه کانی و سهره نجام لهناوبردنی یه کجاری.

۷/۳ رهفتاری سمکۆ له گهڵ دۆژمن

ههندی کاری سمکۆ جینگمی رهخه لۆ گرتن بو. تا نه دنازیه که کاری لهناوبانگی
سمکۆش کرد بو، ههلویتستی لهههندی نهجمهنی مشروته خوازان، کوشتی
مارشیمۆن، راوورت و تالانی که هیتزه کانی لهناوچه کانی دۆست و دۆژمن دا نهیان
کرد. رهفتاری رهقی خوی له گهڵ دۆژمن. دۆژمن و ناحهزه کانی سمکۆ بزوتنه وهی
کورد پرپیانه دهی زۆریان بهم که رهستانه وه نه کرد. بگره بۆ زرا ندنی ناوی کورد و

شکاندنی نوابانگی بزوتنمونه کھی و بدنارکردنی سمکۆ ژۆریان بهم قسانمونه نهنا. نوسهرانی ئیترانی ههتا ئیتستهش کهدهرباره ی سمکۆ نهنوسن، لایهنی بینالیهنی و پێوانهی زانستی بهر نهدهن. بهدوژمنایهتییهکی بێ نهندازه وهکو جهردهیهکی خۆنپێژی خێلهکی دواکوئو باسی نهکهن.

لهو گفتوگۆیهدا مستهفا پاشا لهگهڵی کردهو، سمکۆ ههندی لهو رهخانهی لهباری سهرخه خۆیهوه رته کردۆتموه. دهرباره ی کوشتنی مارشیمۆن، راوهرۆتی هێزهکانی، رهفتاری رهق بهرامبهر دوژمن دواوه، دو نمونه لێره دا رانهگۆزین: (پرسیار: هۆی کوشتنی ئهو ۸۰۰ دیله فارسی که لهسپهتیمبهری سالی رابردو دا گیا بون، چی بو؟

وهلام: ئهوانه وهختی خۆی لهشهری ورمی دا گیا بون، هیچ خراپهیهکمان لهگهڵ نهکردن، بهلکو جل و پارهمان دانێ بهو مهرجی نهچنمه پال ئیتران، بهمهلامان کردن. بهلام ههر کهمهریون چونمه پال ئیتران و دهستیان کردهوه بهدهسدریژی و کوشتن و برین، بۆیه نهجاره لییان خۆش نهوین و تۆلهمان لێ کردنمه.

(پرسیار: کهواته ئیوه دهلێن، به تهواوی بۆ نیشتمان ههول ددهن، وانیه؟ بهلام ئهی بۆچی کهسابلاختان گرت، دوکانهکانیان تالان کران و ههندیکیشیان کوژران، لهناو ئهواندا قازی لطیف کهپیایهکی ناسراو رێژ لینگیاو بو؟

... تایا ئهو جۆره روداوانه ئیترانییهکان دل خۆش ناکاو بۆ سودی ئهوان نیه؟ وهکو بیستم مائی حاجی ئیلخانی سهروکی ناسراوی دیبوکری تالان کراوه، لهبهرئهمه هیچ دور نیه کهبهشیک لهمهنگور و بهگژادهی گهورک و ناوچهی سهقز دژی تۆ یهک بگرن...

(وهلام: وهختیک رومان کرده سابلایخ، ناردمان بهشورن ههمو سهروکردهکان دا، بهلام نههاتن. هیچ نوێنهریکی سهقز یا نێردراویکی نههات. ئیترانییهکانیش لهناو شاردا شهریان دهکرد. شهڕهکه دو رۆژ درێژهی کیشا. ئهمه بو لهتههجمادا ناو شار گیا و ههندیک کهس کوژران. شوکاکیشیان تیدا بو. لهو شههره دا نیشتهوانی شارو عهشایهر تیکهڵ بون و تیکرژان و رهشاش و تۆپیشی تیدا بهکارهینرا.. لهحالهتیکی وادا، ناتوانریت رینگا لهتالان و برۆ بگیریت، نهگهرچی من خۆم زۆر دژی ئهو بوم.

ئیمه گومانمان لهعهشیرهتی مهنگور و دیبوکری ههبو، بهلام گویشمان نهدایه. حاجی ئیلخانی بهوهشهوه نهوهستا کهههر بیهته لایهنگری ئیترانییهکان، بهلکو بهناوی کوردهوه داوای لهخهڵک دهکرد. کهبچه پالێ و شهڕمان لهگهڵا بکهن. عهشیرهتی مامهش زۆر دلسۆزی ئیمهن کوری خوالێخۆشبو محمود ئاغای ههمزه ئاغامان کرده حاکمی سابلایخ و کههریم ئاغای برای بهموفهتیشی ناوچهی

دوای راکردنی ناغای تهمدن، دیاره سمکۆ همر سور بوه لهسهر دهرکردنی
رۆژنامه. ههمان نوسهر لهسهری ئهپروا:

((تابلۆی چاپخانهی تهمدنیا لایبرد بو، لهجیگهی ئهو تابلۆی چاپخانهی
غیرهتیا لای دانا بو. رۆژنامهیهکیان بهزمانی فارسی و کوردی بلۆکردبووه. تهنیا
بهناوی رۆژنامهی ههفتهیهی کورد لهژێر ناوی ((رۆژی کورد-شهری
عهجهم)) کهدوایی تر بهناوی ((رۆژی کورد)) و دوایی تر تهنیا
بهناوی ((کورد)) بلۆی کردبووه.

ژمارهی یهکهمی له ۱۲ی مانگی شهوالی ۱۳۴۰ له مودیروی محمد تورجانی
بلۆکراوهتهوه^{۴۸}

مامۆستا سهجادی دهبارهی ئهم رۆژنامهیه نویسیوتی: ((کورد)) رۆژنامهیهکی
کوردی و زمانی حالێ سمایل ناغای سمکۆ بوه، له ۱۹۲۱ لهشاری ورمی دهرچوه،
تهنها سێ چوار ژمارهی لای دهرچوه لهوه دوا پهکی کهوت^{۴۹}.

لهم رۆژنامهانی تهمدن باسیان نهکا، تا ئیستا هیچ کامیان نه دۆزراوهتهوه
کهیتهگومان نرخیتکی میژویان ههیه بۆ خوێندنهوه و تیگهیهشتنی باری سهرنجی
سمکۆ ههواڵ و روداوهکانی ئهوه.

۲/۴ سمکۆ له ههفته نامهیهی ((بانگی کوردستان)) دا

سمکۆ له کوردستان وهکو قارهمانی نهتهوی کورد سهیری نهکرا. ههفته نامهیهی
کوردی- فارسی- تورکی ((بانگی کوردستان)) له لایهن ((جهمعییهتی
کوردستان)) هه لهو سهرده مهدا لهسیتمانی دهرتهچو. خاوهنی ئیمتیازو بهرپرس و
سهرنوسهری حاجی مستهفا پاشای یاملکی و، نوسهری بهشی کوردی و فارسی
عهلی بابهر ناغاو شیخ نوری شیخ سالح و نوسهری تورکی رهفیق حلمی بو.
لهژۆری ژمارهکانی ((بانگی کوردستان)) دا ههواڵ، دهنگوباسی شهر، شیعر،
وتار و لێدوانی بۆ پشتیوانی له سمکۆ نویسه.

لهژمارهی ۱ی رۆژی ۲ی ئاغستوسی ۱۹۲۲ دا به فارسی نویسیوتی:
((لهبابدت تیکشکانی کوردهوه لهدهوری خۆی لهجهریدهکانی ئێران دا چهند
دیترێ بهرچاو کهوت. نویسنهکانی ئهو جهریدانهمان پێ راست نهبو، بهپیتی
بیستراوهکانی ئهم دوایه نابێ بو شایعانی ئێرانیه باوهر بکری. بۆ بهرهههستی
ئێران ئیسماعیل خان (سمکۆ) هێزی کافی ههیه. لهژمارهی داهاوتا درێژیهکی
نهوسری))

لهژمارهی ۲ی رۆژی ۱۴ی ئاغستوسی ۱۹۲۲ دا ههر به فارسی چهند ههواڵیکی
له رۆژنامهکانی ئێران وهرگرتوه و ههلامی داوهتهوه و تارکیکی درێژی لهسهر

پیشینی میژویی باووباپیرانی سمکۆو هۆی هه‌لگێسانی شوێش نویسه‌. لیته‌دا
هه‌ندێکی راته‌گۆزین:

تێران ٣ی ذی القعدة ١٣٤٠: راپۆرتی ته‌لگرافی خۆی هه‌واڵ ته‌دا به‌پیتی ته‌و
ده‌نگوباسانه‌ی گه‌یشتون به‌یانی ٥ی سرطان: ٢٦ی جونی ١٩٢٢ له‌شکری کورده‌
هێرشی برده‌وته‌ سه‌ر گوندی ره‌زال. شه‌رێکی قورس بو. سه‌ره‌نجام کورده‌کان شکانو
چه‌ند که‌سیکیان کوژراونو بریندار بون. عه‌لی نه‌قی خان یاوه‌ری فوجی نه‌هه‌می
خویو دو سه‌ریاز زامار بون.

تێران ٧ی ذی القعدة: به‌پیتی راپۆرتی گه‌یشتو له‌حه‌وته‌می سرطاندا هێزه‌کانی
خوی له‌گه‌ڵ ئه‌شراری ده‌رووبه‌ری ته‌وی تێک هه‌لچون. سه‌رکه‌وتن بو هێزه‌کانی
ده‌وله‌تی بو.

تێران ٩ی ذی القعدة به‌پیتی هه‌واڵی ته‌لگرافی که‌ له‌نازه‌ریایه‌نوه‌ گه‌یشتوه‌.
له‌م دوایه‌دا له‌ده‌رووبه‌ری خوی چێکادانی له‌گه‌ڵ کورده‌ روی داوه‌. له‌ته‌نجامدا ٢٨
که‌س له‌کورده‌کان به‌هه‌زه‌ری خوارێ کوژراون.

٢ ته‌رمه‌نی، ٦ عه‌سکه‌ر، ٢٠ کورده‌، ٢٨ سه‌ر ته‌سپو عه‌مه‌د ئاغا ناو که
له‌به‌هادورانی ئیسماعیل ئاغاو سه‌روکی ته‌م ٦٠٠ سواره‌ بوه‌ کوژراوه‌. زیان ٨
بریندا.

بانگی کورده‌ستان:

ته‌وه‌نده‌ برۆی به‌م روداوانه‌ نیه‌، له‌م زه‌مانه‌دا بونی ته‌رمه‌نی له‌ناو له‌شکری
کورده‌ داوه‌. روداوی بۆمه‌بایه‌ واته‌ نارنجۆکی که‌ به‌فیلو به‌نزمی له‌تاریخی شه‌عبانی
٣٣٧ی هه‌جری له‌لایه‌ن حکومه‌تی ئێرانه‌وه‌ بۆ (چاری) بۆ ئیسماعیل خانیان نارد
بو به‌ته‌رمه‌نیه‌کاندا ره‌وانه‌یان کرد بو.

ئێتر کوردانی شوکاک چۆن به‌ج مه‌رجی له‌گه‌ڵ ته‌رمه‌ن پێک هاتون.

ته‌مه‌ بو تێمه‌ نه‌زانراوه‌. مه‌به‌ست له‌عه‌سکه‌ر چیه‌ ته‌وه‌ش خه‌یاله‌.

مه‌سه‌له‌ی بۆمه‌با (نارنجۆک) که‌بو به‌هۆی ته‌م جیساوایی و ناکوکیه‌ خۆتیاویه‌
له‌ته‌وان کورده‌ عه‌جهم‌داو ئیستا به‌وه‌به‌ری توندوتیژییه‌وه‌ درێژه‌ ته‌کیشی
به‌هه‌زه‌یه‌..)

بانگی کورده‌ستان به‌درێژی داستانی به‌مه‌اله‌ی سمکۆو چۆن کاربه‌ده‌ستانی
تێرانی ئیسماعیل ئاغای باپه‌ره‌ گه‌وره‌ی، عه‌لی باپیری و جوه‌مه‌ر ئاغای برایان
به‌فیل کوشتوه‌، عه‌مه‌د ئاغای باوکی به‌دورخواه‌یی له‌رودس مرده‌وه‌، نویسه‌،
له‌به‌ر درێژی وتار پاشاوه‌که‌ی له‌ژماره‌ی داها‌تودا ته‌واو کردوه‌. له‌وه‌دا روداوی
ناردنی بۆمه‌باو ته‌قینه‌وه‌ی به‌درێژی ته‌گه‌یته‌وه‌.

له‌ژماره‌ی ٤١ رۆژی ٢٨ی ئاغستوسی ١٩٢٢دا له‌ژێر سه‌رناوی ((سمکۆ))دا
نوسیویتی:

((سمکۆ وه‌کو خه‌بهرمان زانیوه له‌ته‌ترافی (شه‌ره‌فخانه) له‌سه‌ر رێی ته‌موریز
له‌ساحیلی شیمایی گۆلی ورمی، له‌شکری سمکۆ له‌گه‌ڵ له‌شکری عه‌جهم شه‌رێکی
به‌شیدده‌تیان بوه. کوردان غالیب و عه‌جهم وه‌کو پێشو هه‌ر مه‌غلوبین)).

له‌ژماره‌ی ٥١ رۆژی ٤١ی ئه‌یلولی ١٩٢٢دا له‌ژێر سه‌رناوی ((سمکۆ
عه‌جهم)) نوسیویتی:

((بێنا له‌ته‌خباری ته‌سته‌مول غه‌زه‌ته‌ی نه‌لرافدان نوسیویه که له‌شکری سمکۆ
داخلی ته‌موریز بوه. وه‌زاره‌تی ته‌هران له‌خه‌وفا ته‌له‌بی موعاوه‌نه‌ت و ئیمدا دی
له‌فیرقی یازده‌هه‌می بولشه‌ویک (روسیه) کردوه.

((سه‌با هه‌له‌سه ده‌خیلت بێ پرۆ چاری لای سمکۆ

((بلێ تاوی بدا ته‌سپی هه‌تا ته‌بریز و قافلانه‌کۆ

((هه‌مو کرمانج و کرماشان به‌ئاواتن به‌جان و دڵ

((سنه حازر هه‌مو خه‌لقی ده‌لێن: بێ له‌شکری سمکۆ!!))

له‌ژماره‌ی ٦١ رۆژی ١٨ی ئه‌یلولی ١٩٢٢دا له‌ژێر سه‌رناوی ((دیسبان سه‌ردار
نصرت: (سمکۆ) ئیسماعیل خان)) نوسیویتی:

بێنا به‌ته‌خبارێکی تازه که له‌بان به‌وه‌رگیراوه جه‌نابی ئیسماعیل
خان (سمکۆ) له‌پاش ئه‌مه که مه‌قه‌ره‌ی خۆی یه‌عنی (چاری) ته‌رک و ته‌حه‌سونی
به‌مه‌وقیعی مه‌نیعی شاخانی سۆمای و له‌شکرێکی عه‌جهمی پێشوما چاری و
ئه‌ترافیان هه‌مو ئیستیلا و یه‌غما کرد. سمکۆ چه‌ند رۆژی ئه‌م ئه‌حواله‌ی سه‌یرو
ته‌ماشاو به‌م وه‌سیله‌وه عه‌جهمه‌کانی ئیغفال و ته‌داروگاتی خۆشی ئیکمال ده‌کرد.
له‌پاش ئه‌م استحضاراته شه‌ویک به‌سه‌ر له‌شکری عه‌جهم دا شه‌به‌یخوێکی ماهیرانه‌ی
کرد و به‌روایه‌تیکی مه‌سوقه قه‌ریب پێنج هه‌زار ته‌له‌فیات و برینه‌داری به‌ئۆردوی
عه‌جهم دا و له‌پاش ئه‌مه‌ش بۆ ئه‌تراف ته‌صمیمی نوسی که حه‌سیه له‌ئینسانیه
هه‌رکسو هه‌ر عه‌شیره‌تیکی کورد به‌قه‌ده‌ری ئیمکانی خۆی بۆ کفن و دفنی ئه‌و
عه‌جهمانه موعاوه‌نه‌تی نه‌قدیه‌ی ته‌له‌ب کرد.. له‌سه‌ر ئه‌م غالیبه‌ته‌ش دیسان
جه‌نابی سمکۆ عه‌وده‌تی بۆ چاری مونا سیب نه‌دیوه له‌گه‌ڵ ته‌رتیباتیکی
مه‌خسوسه‌ی خۆی مه‌شغوله. بزانین تا ئه‌م حه‌مله‌ی دوه‌مه بۆ کوێیه. وه‌له‌سه‌ل
جه‌نابی سمکۆ دیسان غالیبه. ئیله زاته‌ن تا ئیستا به‌مه‌غلوبیه‌تی ئه‌و چونکه
به‌راستی باوه‌رمان نه‌کرد بو هه‌ر به‌حسی غالیبه‌تی ئه‌ومان ده‌نوسی. ئینشائه‌للا
هیچ کوردی له‌سه‌ر حه‌ق مه‌غلوب نابێ و له‌خودا ته‌مه‌نه‌نا ده‌که‌ین که ئه‌م

ئىختىلاف و مونازەعاتە لەبەينى كوردان يەنى قەومى پەهلەوى و عەجەم داىە
بەزوىى موبەدەلى خېر بىئ تا لەهەردو تەرف نەوى يەتى بەشەر و موسلمانان
ئىتر زەرەرىدە نەبن. چونكە كورد بۆ ئىمە چەند مەتلوبە دۆستىي هەمو ئىران و
عەجەمان كەخانەدانى موحتەرەم مونسەوەرانى بەقىمەتى زۆرەو بۆ ئىمە ئەوەندە
بەقىمەت و پىويستە.

بەشارەت بۆ دەلەين سەمكۆ هەجومى كرده سەر ئىران
بەلاوى كورد عەجەم، تىك چون، وەكو رىوى لەبەر شىران
شەبەخونىكى مەردانە شوكان و هەركىيان كوردى
بەلندى كورد بەمدالە كولاھو تەپەلى كوردان
دەسا كوردان فەيداتان بىم هەمو هەلەسن بەيدەكجارە
نەتىجەى ئەم شەرە خېرە، كەنىستىقلالە بۆ كوردان))
لەژمارەى ۸ى رۆژى ۲۹ى ئەيلولى ۱۹۲۲دا لەژىر سەر ناوى سەمكۆ))دا
نوسىوئىتى:

((بىنا لەكەغەزىك كە لەبانەو هاتو جەنابى سەمكۆ هەتا ئىستا دو دەفە
لەگەل عەسكەرى عەجەم موسادەمەى واقىع بوو هەردو دەفەكە تەلەفياىتىكى
زۆرى لەعەجەمانەكان داو، بەموفەقىيەت گەراوەتەو بۆ چارى))
لەژمارەى ۹ى رۆژى ۸ى تشرىنى يەكەمى ۱۹۲۲دا لەژىر سەرناوى ئىسماعىل
خانى سەمكۆ نوسىوئىتى:

((مودەببى كە لەتەرف ئىسماعىل خانەو هېچ خەبەرى نەبو، دۆنىئى لەبانەو
خەبەرى هاتو كەسەردار نصرت(سەمكۆ)لەپاش ئەمە كەچارى(مەقەرى قەدىمى
خۆيان)لەعەجەمان بەزۆر گەرتەو. لەشكرى مظفرى شوكانانى بۆ تەرفەى سەلماس
رەوانە كوردو دىلمان كەمەركەزى مەحالى(قەزا)ى سەلماسە لەدوژمنانى خۆى پاك و
ئىستىراد كەردو. خودا كوردان لەسەر حەق لەهەمو جىگايەك غالب بەكاو
بەمەتمورانى مەغرورى عەجەمانى دۆستمانىش ئىنساف و فەهمىكى با سىياسەت
بەدا تائەم خۆين رۆانەنە لەبەينى دوفىرقەى ئىسلامدا تەواو بىئ.

بەكێشە خەنجەرت سەمكۆ بەدە نەعرە هەتا توران
سەلامى كە لەشاه راى(?)كەيارە بۆ هەمو كوردان
نەپاىدەت دە بە قاجاران كەجای قاجار لەتورانە
وەلى جاي پەهلەوى و فورسان تەواوى مەلوكى ئىرانە
دەسا دىيوكرىيان هەلەسن لەگەل مەنگور بەنازانە
بەستەن رىئى فەيار(?) ئەسەرى كەن بەمەردانە.

لهژماره ۱۰ ۱۵ رۆژی ۱۵ تشرینی یه کهمی ۱۹۳۳دا لهژێر سهرناوی سمکۆ
سهردار نصرت ئیسماعیل خان) دا نوسیویتی:

((لهمینه ئاغا کهوه ئیسی عهشیرهتی گهورکی تهرفی سهقزو خۆی ئیستاکه
لهدیته کهنده سورهی تایبعی بانهیه ریاوایت ده کهن جهنابی سمکۆ (ئیسماعیل خان
سهردار نصرت) نهز سهرون شههری ورمیتی ئیستیلانو ئیستېرداد کردوهو عهشایهری
کوردانی نهو تهرفانه حدتتا گهلیاغی و ساتیهری جیههتی سهقزو چوار سینهدیش بو
موعاوه نهتی سمکۆ بیلعموم حازرو حکومهتی ئیرانش ئهم جاره لههیمهت و
سهباتی کوردان تی گهیشتهو بو بهمونا که رهیککوتن خهبرهی بو سمکۆ ناردوه.
مهعلوم ده بی که خهبرهی خێری تهشه کولی حکومهتی موسسه قیلهی کوردستان
لهسلیمانی دا ده ماری حهسیهت و غیرهتی کوردانی هیناوه ته حهره کهت.

ده سا کوردان به قوربانتان ههمو یه ک بن وه کو شیران

وه ها بن تا خودا بیکا له زولمی دائیمی ئیران

۵- پیکهینانی ((هه رتهش)) ی نوویی ئیران

رۆژی ۳ ئهسفهند ماهی ۱۳۹۹ ی خورشیدی رهزا خان به کوده تایه کی سوپایی
دهستی گرت به سهر حکومهتی ئیران دا. خۆی بوه سهرداری سوپا و وهزیری جهنگ و
دهسهلاتداری یه کهمی ناو ده ولتهتی ئیران. رهزا خان له پیش ههمو شتی کا نوئ
کرد نهوهو ریک خهستنهوهی ههتزه چه کداره کانی کرده ئهرکی سه ره کی بهرنامه ی
کاره کانی. ههتزه چه کداره کانی ئیران لهو سهرده مه دا ناوی جیاوازیان هه بو. له ژێر
سهرکردایهتی ئهفسهرانی بیگانه دا بون:

- بریگادی قازاق، له ژێر سهرکردایهتی ئهفسهرانی روسی دا بو

- ژاندارمری له ژێر سهرکردایهتی ئهفسهرانی ئینگلیزی دا بو

- پولیسی جنوب له ژێر سهرکردایهتی ئهفسهرانی ئینگلیزی دا بو

ئهم ههتزه له ناو خۆیاندا ناکۆک بون. هه ندی جار ته چون به گۆ یه کا. جلوه رگ و
پلهیان له یه ک نه ته چو. جاری واهه بو به ۸ مانگ ۱ جار موچه یان نه درایه. موچه ی
ئهوانه به زۆری له لایهن ئهفسهره کانیانوه ته خورا. ههتزه چه کداره کانی ئیران خۆیان
به خه لک ئه زیاندو زۆ له زۆریان ئی نه کردن.

۱/۵ هه رتهشی نوئ

رهزاخان، سهرداری سوپا، له رۆژی ۱۴ ی قهوسی ۱۳۰۰ دا
بناغه ی ((تهرتهشی)) ی یه کگرتوی ئیرانی دانا. له روی ناوو جوژی ریک خهست و
سهرکردایهتی یهوه په کی خهست و، ئهفسهرانی بیگانه ی ئی دور خهستنهوه ئهفسهرانی

ئيرانى له جيگه دانان. ريکخواه کاني ((نهرتمشي شاهنشاهی ئيران)) اي له نوستانه
جياوازه کاني ئيران دا بهم جوړه سازدا:

لهشکري ۱ تاران

به فرماندهي راسته خوځي سرداري سويا، رهزاخان
سروکايهتي ستادي سپيږدرا بو به سره هنگ ۲ نيسماعيل شفائي
ريکخواه کاني بريتي بو له:

۱- تيپي تيرنه نذازي گارد

۲- تيپي تيرنه نذازي عيراق

۳- تيپي سواري گارد

۴- تيپي توپخانه

۵- بهشي سهر به خوځي گه يلان، تنگابون، مازندهران

لهشکري ۲ شيما لغرب له توريژ

به فرماندهي سهر لهشکر نيسماعيل فضلي
سروکايهتي ستادي سپيږدرا بو به محمد حسين ميرزا فيروز
ريکخواه کاني بريتي بو له:

۱- بريگادي تينکه لاو قازاق

۲- تيپي تينکه لاو (ناترياد) له مرده بيل

۳- ههنگي ژاندارمري توريژ

۴- به تاليوني سهر به خوځي ژاندارمري زه نجان

لهشکري ۳ خوراسان له شهيد

به فرماندهي سهر لهشکر حسين خزاعي

سروکايهتي ستادي سپيږدرا بو به سره هنگ ۲ محمد حسين ميرزا جهانباني
ريکخواه کاني بريتي بو له:

۱- بهشي تينکه لاو (ناترياد) قازاقي خوراسان

۲- ههنگي ۱۰ ژاندارمري ناستاباد

۳- ههنگي سهربازي سده و ههنگي سهربازي قاين و بهشي توپخانه سيستان

لهشکري ۴ نيسفه هان

به فرماندهي سهر لهشکر محمد ناييم

سروکايهتي ستادي سپيږدرا بو به سره هنگ حديد رقلي پسيان
ريکخواه کاني بريتي بو له:

۱- بهشي تينکه لاو (ناترياد) قازاقي نيسفه هان

۲- هەنگی ژاندارمری ئەسفەهان

۳- بەتالیۆنی سەربەخۆی کاشان

لەشکری ۵ی هەمەدان

بەفرماندەیی سەرلەشکر ئەحمەد ئەمیر ئەحمەدی

سەرۆکایەتی ستادی سپێدرا بو بەسەرھەنگ عەبدولرەزاق افخمی
رێکخراوەکانی بریتی بو لە:

۱- ناتریادی هەمەدان، ناتریادی بروجرد

۲- هەنگی ۱۱ی ژاندارمری کوردستان

۳- هەنگی ۱۲ی ژاندارمری کرماشان

۴- هەنگی ۷ی ژاندارمری عێراق

۵- هەنگی ۸ی ژاندارمری بروجرد^۱

ژاندارم، قازاق، سەرباز لەژێر ناوی نێزام یە کەرخان. جلۆبەرگیان وەکو یەکی ئی
کرا. رەزا خان خۆی گەرنگییەکی تایبەتی ئەدا بە ئەرتەش و ئەفسەرەکانی، بۆ
چەسپاندنی دەسەڵاتی خۆی، دەسەڵاتیکی نااسایی دا بو بەوان بۆ سەرووت
کردنی خەڵک و دامەزراندنی دەسەڵاتی ناوەندیی دەوڵەت، بەتایبەتی لەو
سەرەمەدا لەچەند شوێنی گەرنگی ئێران دا پشێوی و هەلگەرانەوی چە کدار هەبو،
کە یەکیکیان بزوتمەو کە سەمکۆ بو لەناوچە و رومی و لەمەڵبەندی موکریان.

۲/۵ لاوازییەکانی سەمکۆ

ماوەی چەند سالیکی خایاند تا حکومەتی ناوەندی ئێران خۆی گرتەو هەندئ
لە لاوازییەکانی چارە کرد. سەمکۆ نە تەوانی کەڵک لەو کات و لاوازیە وەرگیرئ.

سەمکۆ هەیشەتیکی ئەرکانی جەنگی نەبو، رێکخراویکی سیاسی یا
ئەجۆمەنیکی سەرکردایەتی نەبو، هەروەها ستراتیجیکی جەنگی - سیاسی
دیاری کراری نەبو. هیژەکانی لەچە کداری هۆزەکان پێک هات بو ناریکوپێک و
مەشق نەدیو بون. شارەزای شەری نێزامی نەبون و بۆ بەرھەڵستی سوپای نێزامی
رانەھێنرا بون. نەیان ئەتوانی بەباشی و رێکوپێکی ناوچە رزگار کرارەکان بەرپۆە
بەین و نەیان ئەتوانی پارێزگاری جەنگی ناوچەو شارەکان بکەن لەبەردەمی هێزی
ئێرانی دا.

دوای رزگارکردنی شارەکانی رومی و سەملاس و سابلاخ جولانەو کە توشی جۆری
لەراوەستان بو نە تەننیمەو بۆ ئوستانە کوردنشینە گەرنگەکانی کوردستان و
کرماشان و ئیلام. هەندئ لەسەرۆکی هۆزەکانی ئو شوێنانە هاو دەردی و هاوکاری

زۆرتریان له گهڵ شیخ محمود دهرنهبری و نهچونه پال سمکۆ. جولانهوه که لهناوچهیهکی جوگرافی تهسکی کهم بایهخی ستراتیجی ئێران قهتیس ما.

هیژهکانی سمکۆ لهزۆری شهههکانی دا ههندی سهرکهوتنی بهدهس هینابو. بهلکو جهزیهی کاریگهری لههیژه چهکدارهکانی دهولتهی ئێران سهرواند بو^{۹۲} بهلام هیژهکانی سمکۆ لهچهکداری ئیلاتی کورد پینک هات بون. ههرچهنده ئێرانیهکان بۆ پاساودانی تیکشکانهکانی خۆیان نهلین نهفسهرانی تورک لهناو هیژهکهی دا بون بهلام راستیهی کهی هیچ پسهپۆرتکی بێگانهی تورک یا نهتورک لههیژهکانی سمکۆدا نهبو. ئهم هیژانه نه سهرکردایهتییهکی شارهزای ههبو بهپرتوی بیات و نهههینهتیکی ئهرکانی ههبو بهشیویهکی نوێ ریکی بخاو، پلانی خۆیاراستن و بهرهنگاری و هیرشی بۆ دابن. تهنانهت نمو نهفسهره کوردانهی ((جمعیهتی کوردستان)) ناردنی بۆ هاوکاری لهگهڵ سمکۆ هیشتا لهسهقز بون. نهگهیشت بونه ناوچهکانی ژێردهسهلاتی نمو، ههوالی شکانی سمکۆ سهرکهوتنی ئهرتشی ئێرانیان بیست و بهدلشکاوی گهپرانوه^{۹۳} نهگهرچی لهو کاتهدا توانای نمو ههبو، چهندین نهفسهری لیوهشاوه و خاوهن تهجروبهی کورد کهپیشتر لهناو نۆردوی عوسمانی دا فیر بوبون، ئاماده بون هاوکاری سمکۆ بکهن و لهریزی هیژهکانی نمو بهدلشۆزی کاریکهن. سمکۆ کهلکی لهوانه وهرنهگرت، لهسهرشیویهی کونینهی عهشایهری هیژهکهی بهپرتوه نهبرد و ههمویان فهرمانیان لهخۆی وهرنهگرت و راستهوخۆ بهسترابون بهخۆیهوه. بۆیه چارهنوسی بزوتنهوه کهش بهند بو بهچارهنوسی سمکۆ خۆیهوه.

سمکۆ کهلکی لهکاتی لاوازیی ئێران وهرنهگرت بۆ پیکهینانی لهشکرکی ریکوپینک و دروست کردنی ریکخراونکی سیاسی و کۆکردنهوی تهجمهنی نوینهانی خهڵک و دامهزراندنی بهرپوههرایهتییهکی نموۆ لهکوردستان دا کهماف و ئاسایشی سهرو سامانی خهڵک دابین بکا. لهو کاتهدا ئێران بهتهنگوچهلهمهیهکی قولدا تی ئهپهری لهچهند شوینی جیاجیای دا ههلهگهپرانوهی چهکداری دژی دهسهلاتی ناوهندی دهستی پێ کرد بو، سمکۆ لهگهڵ ئهوانهش نهی توانی پێوهندی هاوکاری و هاودهنگی دامهزێن. لهبهرنهوه زهمینهی ناوهکی تیکشکانی بزوتنهوهکهی تا تههات تهخت تر نهبو. حکومهتی ئێران پاش خۆگرتنهوی بهچهند هیرشیککی یهک لهدوای یهک توانی ههمو ناوچه ئازاد کراوهکانیان لێ بسینیتنهوه، بزوتنهوهکه به تهواوی تیک بشکین.

رهزاخان کهلکی لهناریکوپینکی و لهیهک دابراوی جولانهوهکانی ناو ئێران وهرگرت بۆ دامهزراندنی دیکتاتۆرییهتی خۆی و پیکهینانی ئهرتشیکی نوێ و

چسپاندنی دهسه لاتی ناوهدی حکومتی ئیران و تینکشکاندنی همهو بزوتنهوه دیوکراتی و نازاد یغوازه کانی. ئیران.

۲/۵ لهشکرکیشی یه که می نه رتهش

نیسماعیل ناغای نیمیر فضلی دانرا به فرماندهی لهشکری شیمالغروب. بۆ به هیزکردن و پشتیوانی له کاره کانی ئەم لهشکره ۴ همزار چریکی کورد و نازهری به سهرکردایهتی خالۆ قوربان و هه ندی قازاخ له میانداو کۆکرا بوهوه.

خالۆ قوربان کوردی کرماشان و یه کئی له هاوکاره نزیکه کانی میرزا کوچک خانی جهنگه لی و، وه زیری جهنگی حکومتی جهنگه لی بو، دواي خۆبه دهسته وه دانی هیزتکی چریکی عهشایهری پینک هینا بو شان بهشانی ژاندارم و قازاخی ئیران بهشداري نه کرد له سهرکوت کردنی جولانه وه کانی دژی دهوله تدا.

سهرۆکی ستادی ئەم هیزه سهرهنگ روح الله کیکاوسی بو (پیشان نازناوی جهانبانی بو) کیکاوسی نه بو جولانی جهنگی هیزی چریک له گه لی فرمانه کانی سهرکرده ی گشتی عملیاتدا بگوجینن.

هیزه کانی تهوڕیز له بهنده ری کمارلو، سواره کانی ظفرالدوله له خوی، هیزه کانی چریک له میانداو مۆل درا بون.

له تاران هوه سهرتپ حبیب الله شیبانی بۆ پشکنین و سهر بهرشتی گشتی عه مه لیاته که نیردرا.

هیزه که ی خالۆ قوربان نه بو خه تی نیوان موکریان و ورمی بگری بۆ نه وه ی هیزه کانی کورد له و دو شوینه له یه که دا بیری.

ههر ۳ هیز نه بو پینکه وه ههر یه که یان له قوئی خۆبه وه پیتشهره ی بکا بۆ سهر باره گای سکو.

هاوزه مان له گه لی خۆنامه ده کردن بۆ ئەم لهشکرکیشیه سهرهنگی ژاندارم لاهوتی له تهوڕیز یاخی بو. لاهوتی کوردی کرماشان بو. سهرده می حوکی ئیعدامی درا بو. له سهر نه وه هه لات بو بۆ نهسته مول و ماوه یه که له و بۆ. تینکه لاری نازاد یغوازی کورد و تورک بو بو. پاشان حکومتی ئیران لی خوش بو، به پله ی سهرهنگی گه رایه وه ناو ژاندارمی ئیران. یه که مین هه لی که بۆ هه لی کهوت، تهوڕیزی گرت هه ست، به ته ما بو به چیت هه سهر تاران. شیبانی بۆ سهرکوت کردنی لاهوتی هه ندی له هیزه کانی گێرایه وه بۆ تهوڕیز. جولانه وه که ی لاهوتی زۆر زو سهرکوت کرا. له م کاته دا هیزی کورد په لاماری هیزه کانی خالۆ قوربانی دا. له بهرزاییه کانی ئیندرقاش لای بزکان بو به شهر. خالۆ قوربانی سهرکرده ی چریکه کانی کوژرا. هیزه که به کوژرانی سهرکرده که یان وره یان بهرداو ریزه کانیان

تيك چو. به تيكشكاوي بلاويان لي کرد. سهرهنگ کيکاوسي، سهرهنگ شهاب بهادر السلطنه و نهفسره کاني تري له گهل خالو قوريان پون نهيان تواني هيزه که ريك بځهنوه. نهوانيش خويانو قازاخه کانيان دهرياز کرد.

ژماره ي دوه مې روژنامې ((کورده)) ي زماني بزوتنوه کي سيمکو به زماني فارسي رپورتاژيکي لسمر هم شپړه نوسيوه. ناغاي تمدن له کتيبه کي دا وه کو خوي راي گوتراوه. وه کو به لگيه کي ميژويي ليړه دا کورديه کي نه نوسينهوه. ((هوالتييري نيمه نه نوسي:))

کوژراني خالو قوريان و شکاني نوردوه کي بو ناگاداري خوينمراني بهريز رون نه که موه. روژي ۲۸ ي مانگي ره مزياني ۱۳۴۰ ي قممري له کاتيکا نوردوي کورده لهريز فرماندهي سديد ته ها نه فنددي له ده وروبري گوندي قزلي خاكي نه فشار په لاماري ساين قهلاي دابو هوالي هيرشي نوردوي خالو قوريان له ميانداوه بو شاريوران و سابلان له لاين دو سوري ناغاي سرداري موکرييه هات ده سبه جني روي کرده سابلان. شوي ۲۹ ي ره مزان له بوکان مايوه سبي به يانيه کي زو جولادو ده سعاتي مابو بو روژناوا له نزيک گوندي درمان. سمراني عشاير له گهل سديد ته ها نه فنددي بو گفتوگو و راويژر کو بونهوه و پلاني په لامارداني نوردوه کي خالو قوريانيان به مجوره دانا:

جيهانگير به گ (له ئيلي همري) نه سکه ندر خان (خه لکي برادوست) حمزه ناغا (له ئيلي مامهش) و همير نه سعده ديپوکري و سالار سعيد له خمتي لاجين، له کاتي ناوابوني خوردا له هر ۳ لاه له کاتيکي ديار ي کراودا دهس بکمن به هيرشو ده سپريژ.

امير العشانو امير اسعدو سالار سعيد له به ياني ۲۹ ي ره مزان له بهريزه کاني کتوي زاوابو که وه ليان کوتايه سمر تاقمي له هيزه کاني خالو قوريان که لسمر گودي دوشان مه جید له ناو سده گمردا خويان بو شپړ ناماده کردبو. له همدرو لاهو بو به شپړ. سواراني کورد نه يان هيشت شپړ دريژه بکيشي رژانه ناو سده گمروه کاني عه جهمه کانهوه. نهوانه يان به لولهي تفهنگ ده رکردو راونا. هندتيکيان ديل و هندتيکيان کوژران و هندتيکيشيان رايان کرد بو گوندي ته گريقاش بولاي خالو قوريان. سواره کاني امير العشانو حاجي سطوه السلطنه حوکمراني سابلان خيان به ديل گرت و سواره کاني امير اسعديش يه که عمراوه مهتره لوزيان ده سکوت بو. نه سپو قاترو تفهنگيکي زور له کاتي هيرشه که دا گيرابو.

امیر العشائر و سالار سەعید پاش تەواوکردنی کوشتن و بەدیل گرتنی
تاقمەکی دوشان مەجید تاقمی سواریان بۆ راوانانی راکردەکان نارد و خۆیان
هەلیان کوتایە سەر تاقمێکی تری هێزەکانی خاڵۆ قوربان کە لەسەر کێوی
غەزالی بون، ئەوانەش دواى تێکەڵچوونێکی کەم شویتەکیان چۆڵ کرد و هەلاتن.
ئەوانەش هەندیکیان کوژرا و دیل کرا و ئەسپ و تەنگەکی زۆر گیرا.

سوارەکانی سالار سەعید ئەوێدا ەمرادەیک مەترەلۆزبان گرت. هەر
کەراکردوانی ئەم دو شویتە بەم داماوێ و لێقەمەوایە گەشتنەو ناگریقاش،
نۆردووەکی خاڵۆ قوربان ترسان و دەستیان کرد بەراکردن.

لەوکاتەدا ناغایانی مەنگور و هەری و زەرزا شالۆریان بۆ بردن
لەپێکدانە کەدا خاڵۆ قوربان لە گەڵ ژمارەیک خاوەن پایەو خەلکی تر کوژران و
ژمارەیک زۆریشیان بەدیل گیران. تاقمەکی سەید تەها ئەفەندی ٣ ەمرادە
تۆپ و سوارەکانی مەنگور ١ ەمرادە و سوارەکانی هەری ١ ەمرادە مەترەلۆزو
تەنگ و کەلەپەلێکی زۆر ٢ ەمرادە تۆپی گەورەیان دەسکەوت. خاڵۆ قوربان
بە گێڕانەوێک سوارە ئێحمەد کلالی ناغای مەنگور و بە گێڕانەوێک تر ئەحمەد
خانی هەری کوشتویانە.

راکردوانی نۆردووی خاڵۆ قوربان زۆریان گەراوەتەو شویتەکانی خۆیان و
تاقمێکی دوسەد کەسیشیان چۆنەتە تەوریزو کۆلۆنێل نصرالله خان سەرۆکی
نۆردووی ژاندارمەری کە لەساین قەلایە پەلاماری موکری داو، بە تەواوی لەم
روداوانە بێ ناگا و بەرپەری مەغرورییەو روی کرد بوە بۆکان و بەتەما بو بەداتە
پاڵ خاڵۆ قوربان.

امیر اسعد لە گەڵ بیستنی ئەم ەموال دەسبەجێ خۆی گەیانە میراوی لای
بۆکان و کۆلۆنێلێش چو بوە ناو بۆکانەو، هەر کە ەموالێی کوشتنی خاڵۆ
قوربان و راکردنی نۆردووەکی ئەبیستی، بۆکان بەجێ ئەهێلن و ئەروا بۆ لای
ساین قەلای.

سوارانی بەگزاوە و سەرداری موکری کەوتنە دویان و سوارەکانی امیر اسعدی و
هەمو ناغایانی دیسکرییش گەشتنە یارمەتی سوارانی موکری و بەگزاوە،
نۆردووی ژاندارمەریان لە کێوەکی پشتهی گوندی ئالبلاخ گەمارزا، ژمارەیک

زۆريان ئى كوشتنو دىل كىردو دەسكوتىكى زۆريان گرت. لەو پەلامارەدا سولتان عبدالحمىدخان، ئەفسەرى ژاندارمرى، كوژراو كۆلۆنىل لەگەل پاشاۋەى ھىزە كەى بەشمو لەكىتە كە ھات بوە خواری و لەكوپرە رىنگاۋە راي كىرد.

ئاغايانى بەگزاڧە، فىضالله بەگىش تۆپىكى گمورىيان گرتو ناردىيان بۆ چەھرىق. لەراستىدا تىكۆشانو تەقەلای گشت ئاغايانى موكرى، بۆ بەجىھىتەنى فەرمانى نەتمەۋەى، شايانى رىز ئى نانە. انشاءالله بەناۋى ھەقناسىيەۋە لەو جەرىدە ناۋازەيەدا نەنوسى. (ع ش) ۴۴.

ئەم لەشكر كىشىيە بەشكانو رىسۋايى دۋايى ھات. بەلام سەركردايمەتى ئەرتمشى نوئى تەجروبوو شارەزايى زىادى ئەكردو رىكخەستنى نوئى خەرىك بو ئەچسپا.

۴/۵ دۋايىن لەشكر كىشى

تىكشكانى ھىزى ئىرانو درىزە كىشەنى روداۋەكانى ئازەربايجان پەژارەيەكى زۆرى لەتاران دروست كىرد بو. رەزاخان پىتۋىستى بەدەسكوتو سەركوتن ھەبو بۆ خۆى. سەرتىپ شىبەنى كەسەركوتو نەبو لەكارە جەنگىيەكانىدا دژى سەكۆ، كىشەرايمەۋە بۆ تاران. سەرتىپ امان الله مەيزاى جەھانبانى سەركۆكى ستادى ئەرتمش خۆى چۈە ئازەربايجان، بو بەفەرماندەى گشتى ھىزەكانى ئازەربايجان. دكتور مەصدق لەو رۆژانەدا والى تەۋرىز بو. دەستى لەكار ھەلگەرت. ۋەزارەتى كىشەۋە كەسى كەى لەجىنگەى ئو دانەنا بەۋالى. كاروبارى ئىالەتى بەجەھانبانى سپارد. بەجۆرە جەھانبانى بەگوتەى ئىرانىيان (دەسەلاتى كىشەۋەى و لەشكرى) پى سپىردرا. كەۋتە كۆكردنەۋە سازدانى ھىزەكانى ئىرانو كۆكردنەۋەى زانىيارى لەسەر سەكۆ، دەرشتى پىلانى پەلاماردانى.

۱-دەرشتى پىلانى ھىرش

پاشا ئەۋەى جەھانبانى زانىيارى تەۋاى لەجوگرافىيائى ناۋچەكە ھىزەكانى سەكۆ چارى كۆكردەۋە كەۋتە دەرشتى پىلانى ھىرش. بەجۆرە فەرمانى دەرگەرد:

۱-ھەمو ئو ھىزانەى لەتارانەۋە ھاتون جگە لەسۋارە نىزام كە لەۋىزەر فەرمانى ئەمىر لەشكر ئىسماعىل ئاغاي امىر فضلىدا بو بەھۆكانى گۆرزانەۋەى دەرپايى بەنەينى و لەناكاۋ لەبەندەرى دانالو بۆ بەندەرى شەرفخان بگۆرەرنەۋە لەۋى جىگەر بن. سۋارە نىزامى ھىزى ناۋبراۋىش ئەبو بەزۇرتىن كات لەۋشكايىمەۋە خۆى بگەيەننەۋە بەندەرى شەرفخان.

ب-بەزۇرتىن كات ھەمو ھىزەكانى ئازەربايجان لەبەندەرى شەرفخان كۆپىنەۋە. ھىزەكانى ئىران بەھۆى شەرفخانەۋە ئى تۋانى دەس بەسەر كەنارى رۆژەلاتى

گۆمی ورمىدا بگىرىۋ لىمىزۋە بولتى. ھىزى كورد لىكەنارى رۆژئاۋاي گۆمى ورمىدا بەندەرەكانى قوچى و گولخانەى بەدەستەۋە بو، بەھۆى نەبۇنى ھۆى گواستەۋە نەى ئەتۋانى كەلكى تەۋاۋيان لى ۋەرىگىرى لىتۋان ھەردو بەندەرەشدا بەرزايى ((سەنگى كاظم)) بەدەست كوردەۋە نەبو. بەدەست ياخىيەكى عەجەمى بەناۋيانكى ئەۋ نەرۋە بو.

ھىزەكانى دەۋلەت بەھۆى گۆمى ورمىتە ھەيان تۋانى مەناۋەرى خىترا بىكەن ۋە لىلەي چەپ و راستەۋە بولتىن ۋە لىمىز شوتنىكى كەنارى رۆژئاۋاي دا، كە بەدەست كوردەۋە بو، بىلانەۋى دابەزىن، بەم پىنە بىرارى دا:

۱- لىمىز تەۋە لىمىز گۆمى ورمىدا دىۋارتكى تەخت ھەيدە كەھەۋازى قىز داغەۋ لىمارستانى سەلماس تەۋاۋ تەبى، ۋا دائىرا ئەۋ ھىزانەى لىبەندەرى شەرەفخان كۆپۈنەتەۋە بەدەزە كەردن لىدىۋارى تەختى سەرو لىبەرزايەكانى قىز داغەۋە رابىۋىر ۋە دۋاي گرتنى شارستانى سەلماس راستەۋخۆ ھىرش بىبەنە سەرقەلەي چەھرىق. بۆ ئەمەش ئەۋ لىشۋىنە دابەزىن كەبەدەس كاظمى ياخىيەۋە بو.

۲- ھىزى چىرك كە بەناۋى گوردانى موراۋى ناۋەبىراۋ لىپاشاۋەى ھىزەكەى خالۋ قورىان پىك ھىترا بو لىژىر سەركردايمەتى مەراد خانى كوردا لىكەل ھىزىكى پىچوكى نىزامى لىژىر فەرمانى راستەۋخۆ سەرھەنگ ابوالحسن خان پورزىندا ئەۋ لىكەنارى رۆژئاۋا لىبەندەرى سەنگى كاظم دابەزىن. فەرماندەى ھەمە ئەم ھىزە بىپورزىندا بو.

ھىزەكانى دەۋلەت كە بەسەركردايمەتى سەرتىپ امان اللە مەرزى جەھانبانى لىمىزەفخانە كۆپۈۋەۋە لىم بەشانە پىك ھات بو:

۱- ستادى فەرماندەۋى گىشتى ھىزەكانى ئازەربايجان

جەھانبانى رىستى زۆرتىرىن سود لىمەفسەرانى لاۋو خوتەۋار ۋەرىگىرى. سەرھەنگ سەيف اللە شەھاب، سەرھەنگ رۇخ اللە مەرزى، سەرھەنگ شاھرخ مەرزى، سەرھەنگ ئەھمەد خان چارلىسكى (دۋايى ناۋى گۆرى بۆ ئەقسى) لىمىز كەيمەتى ستادى گىشتى دانران. سەرھەنگ يۈسەف خان ۋە سەروان مەھنىش ھەر لىمىز كارىيان پى سىپىردا.

۲- ستونى گارد، پىك ھات بو لىمەنگى پىيادەى پەھلىۋى، ھەنگى پىيادەى رىضاپور، يەك سواران سۋارى اكتشافى ۱ ئاتەشبارى روسى، ۴ عەرادە تۆپ بەسەركردايمەتى سەرتىپ فەزل اللە خانى زاھدى (ناۋى پىتشۋى بىر دىۋان بو)

۳-ستونی شیمالغرب پیک هات بو له ۲ ههنگی پیادهی لشکری نازهربایجان،
۱ سوارانی اکتشاف ۱ ناتمشبار، ۴ عهرادهی روسی شاخی، بسمهرکردایهتی
سهرتیپ حسین مقدم.

۴-ستونی سواره پیک هات بو لهههنگی سواری لشکری شیمالغرب ههنگی
سواری خاوهن چهکی قورسی مهرکز، ۱ ناتمشباری شنایدهی صحرایی، ۱ دهسته
تزیخانهی ابوخونی صحرایی، بسمهرکردایهتی سهرههنگ کریلانی عدلی خان
نخچوان.

۵-شهرکمرانی غهیره نیزامی کههزار کس بون بسمهرپرشتی نهفسهرانی
نهرمندی.

۶-ناتریادی ههمههوان بسمهرکردایهتی سهرههنگ رضاخان کنیدی بو احتیاط
لهبردهستی فرماندهیی گشتی دا دانرايو.

۷-سهرههنگ مدهمود خانی پولادین لهگهله هتیزکی بچوکی نیزامی و سواری
چریک و ژاندارمیری، لهساخولی نیزامی خوی بن.

هتیزهکانی دهولت بههموی بریتی بو له ۸ ههزار پیاده و ۱ ههزار سواره و ۵
ههزار چریک و ۱ ههزار شهرکمری غهیره نیزامی کههتیزهکانی ۱۵ ههزار
کس.

هتیزی دهولت بهیئ شهر لهسدهنگی کاظم دابهزی. بهمدهش جیگه پتیهکی
گرنگی خویان لهناوچهکانی شورشدا کردهوه. لهویوه نهیان توانی هتیش دهس پی
بکمن. کاظم ههمو تاقمهکی خوی بو چاوساغی نهرتدهش تهرخان کردو کویره
رینگهکانی چههریقیان پیشان دان.

فرماندهی گشتی ((حوکمی عهمهلیاتی جههنگیی)) بههجوهری لای خواری
بههمو سهرکردهکان راگهپاند.

۱-ستونی گارد: ههنگی پیادهی پهلهوی، ههنگی پیادهی رضا پور، ۱
سوارانی سوارهی اکتشاف، ۱ ناتمشبار ۴ نهرابهی کوهستانی، لهژیر
سهرکردایهتی فضل الله خانی زاهدی. نهه هتیزه نهبو لهبرهزاییهکانی قزل داغ و
میشوداغ بهرو قهلائی چههریق پیشرویی بکمن.

ب-ستونی شیمالغرب: ههنگی پیادهی لشکری نازهربایجان، ۱ سوزان
اکتشاف ۱ ناتمشبار، ۴ کوهستانی، لهژیر سهرکردایهتی سهرتیپ حسین مقدم.
نهبو لهبرهزاییهکانی شکرپازی بهرو قهلائی چههریق پیشرویی بکمن

ج-جدهنگاهرانی نا نیزامی: لهژیر سهرپرشتی نهفسهرانی نهرمندی دا، نهبو
لهلیواری روی سهری کهناری گوومی ورمی بهرو قهلائی چههریق پیشرویی بکا

د-ستونی چریک: لږه نډه ری سڼگی کاظم دا لږ تر لږ سمرکردایه تی سمره ڼگ
ابو الحسن پورزند، ښو لږه ڼه عمه لیا تی هیزه کانی بنده ری شهره فخانه پیکه
هاو ڼه ڼگ بی و لږه ڼه روژدا دهس پی بکن.

۲- ڼه ڼی چه هریق

لږه بیانی روژی ۴۱ موردا دی ۱۳۰۱ (برامبر به ۱۰۱ موهره واته روژی
عاشورای ۱۳۴۱) به فرمانی سمرتیپ جهانبانی عمه لیا تی به خیرایی دهستی پی
کرد. لږه مو لا کانه شهر به گمری دهستی پی کرد، لږه مزایسه کانی قمل داغ
شمرتیکی سخت له نیوان ستونی هڼه گه کانی گاردو هیزه کانی سمکو دا روی دا،
هیژی کورده کان توانی بویان کمرته کانی ښو هیزه لږه کتری داپرن و درزتیکی
گوره بکهنه ریزه کانی مو، جهانبانی ستونی سواری وه کو هیژی نیحیاط بو
رودای کتوپ لږه دهستی خویا گل دابوه وه، دهسبه جی فرمانی دا به هیژی
نیحیاط ښو که لښمی کورده کان کرد بویانه هیزه کانی گارده وه پر بکهنه وه.
تی که لږه چون شو روژیکی خایاند. هیزه کانی کورد لږه زیاتر برهنگارییان پی
نه کړو، به تی که شکوای کشانه سملاس و چه هریق. هیزه کانی ښران نه دیان هیشت
هیزه کانی کورد ماوهی خوری که خستنه خوکو کرد نه دیان همی. لږه بره نه وه
جهانبانی فرمانی دواکوتنی هیژی کورده کانی دا، لږه پاش دو روژ بره نه لستی
کورده کان سملاسیان بره داو، بره و چه هریق کشانه وه. سمرتیپ جهانبانی بو نه وهی
ښو سمرکوتنه دی به دهستی هیڼا بو بیقوزیتنه وه، نه هیلی هیزه کانی دوژمن فریای
پشودان و خوری که خستنه وه بکمون، فرمانی به همو هیزه کانی دا همل لږه دهس
نه دن و همو یان هیژش برن بو سمر چه هریق. هیزه کانی ښران لږه پاش پرینی ۸
فرسه رخ ریگمی سه ختی شاخوای توانییان قوناغ لږه داوای قوناغ بره نه لستی پچر
پچری شوړشگیزانی کورد تی که بشکینن و بگنه داوینی قه لای چه هریق و گماروای
بدهن، لږوژی ۲۰ موردا دی ۱۳۰۱ دا قه لای چه هریقیان گرت و هیزه کانی سمکو
به تی که شکوای کشانه ناو خاکی تورکیا.

جهانبانی مژدهی ښم سمرکوتنه دی بهم بروسکه یه دا برهضاخان:

((لږه هریقه، ژ ۶۴۱:

مه قامی مه نیعی بنده گانی حضرتی اشرف وه زیری جهنگ و فرماندهی
گشتی قشون، دامت عظمته!

به داوای راپورتی ژا ۱۷۱ به عمرزی حضوری موباره که نه گه یه تی هیزه کانی ښمه
به دی دوژمنه نه مړ ۲۰ همی بورجی ښمه سات ۱۱ ای به بیانی قه لای
چه هریقی گرت و، ښو توپ و موسه لسه لانه لږه ماوهی راپردودا لږه هیزه کانی

دوله‌تی گرت بو، گټر ايموه. دوژمن به ليځموموای رای کردو مومواری بو،
هیزه‌کانی ټیمه بۆ راونانی دوژمن به خټیرایی لمپیشره‌وی دان.
فرمانده‌ی هیزه‌کانی تازه‌ربایجان
سمرتپ امان الله))^{۵۵}.

حسین مکی لمباری گیرانی چه‌ریقموه نه‌ئی:

((فته‌قی قه‌لای چه‌ریق شوهره‌تیکی گموره‌ی پیدا کردو له‌گشت نیالات و
ولایمه‌کان دا ده‌نگی دایموه زه‌مینیه‌کی دا بده‌ست جمریده‌کانی لایه‌نگری
سمرداری سوپاوه که‌ماوه‌یه‌ک لمو رووه قه‌لم فرسایي بکمن. ته‌لگرافی پی‌وژیایی
له‌همو شارستانه‌کانوه بۆ سمرۆکی حکومت و سمرداری سوپا نی‌ردراو له‌ژوری
شاره‌کان دا له‌لایمن فرمانده‌کانی له‌شکروه به‌شانازی ئهم پی‌وژییموه کردیان
به‌جمن و چراخان. بۆ سمرداری سوپا که کابرایه‌کی ظاهر ساز بو هه‌لیکی لمبار
بده‌س هات لمباری فتوحاتی نی‌زامییانی تازه‌ربایجان و هیزه ناوچه‌یه‌کانی
ته‌ظاهوراتی بنویتی. بدم بۆ نه‌یموه له‌ ۲۸ ی ئه‌سه‌دی ۱۳۰۱ ی خورشیدی به‌شانازی
سمرکویتی ئۆردوی دوله‌تی له‌ تازه‌ربایجان به‌پیتی فرمانی وه‌زیری جه‌نگ
له‌ ((مه‌یدانی مه‌شق)) جمنیان کرد. ههمو ته‌فسران لم جمنه‌دا به‌شداربون.
دوای نان خواردنی ئیواره له‌لایمن سمرداری سوپا (وه‌زیری جه‌نگی) وه‌ و تاریکی
گرنگ درا که لمباری سمرنجی بایه‌خ و گیانی دیما‌گۆگی و به‌گوتی هندی‌نیشان
دانی سمرداری سوپا له‌باخی سموزا به‌ تموای شایانی سمرنج دانه، چونکه
نوسمرانی به‌توانای سمرداری سوپا ئمو وتاره‌یان بۆ ته‌ندازه باش ناماده
کردبو...))^{۵۶}

نوسری به‌ناوبانگی ئیران ملك الشعراء به‌هار، وه‌كو خۆی نه‌ئی، ئمو وتاره‌ی
بۆ سمرداری سوپا نوی بو بدم بۆ نه‌یموه بیخوینیتموه^{۵۷}.

۶- پی‌وه‌ندی له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تان

۱/۶ ئیران

ئیران، ولایتیکی فره‌نتموه و فره‌زمان و فره‌مه‌زه‌به، قانونی ئه‌ساسی به‌ره‌می
مه‌شروته هیچ ده‌سکویتیکی تایبه‌تی بۆ نه‌تموه‌کانی ناو ئیران به‌ده‌س نه‌هیتا،
که‌مافی فره‌هنگی، سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی، ئابوریان داین بکا. قانونی ئه‌ساسی
ته‌نجومه‌نی ئییا له‌تی و ولایه‌تی سه‌لماند بو، ئه‌مه ئیرانی نه‌کرده ولایتیکی
دیموکرات. به‌لام ئییا له‌ته‌کان و ولایه‌ته‌کان له‌سمر بنچینه‌یه‌کی نازانستی
جیاکرا بوموه، له‌جیا کردنه‌وی سنوری ولایه‌ته‌کان دا، هی‌لی ره‌گه‌ز، زمان،
عه‌شیره‌ت، نه‌تموه، مه‌زه‌ب، دین، پی‌وستی جوگرافی، ده‌سکویتی ئابوری،

تەنەنەت مەسەلىنى عەسكەرى لىك نەدرا بۆدە، ئەگەر رىكخستەنەۋى ۋلايەتەكان بىر گۆيرەيە بولسا، ئەنجومەنى ئىيالىت ۋ ۋلايەت رىك بىخرايە، ئەوسا ئىران لىرۆژەلەتلى ناۋەپاستدا لىوانە بىر بىيىتە غونەنى نىشتەمانى پىكەۋە ژىيانى نەتەۋەۋ رەگەزۋ دىن ۋ مەزەبى جىاۋاز.

لەنەغامى شۆپشى مەشروئەدا كورد هېچ دەسكەۋىتىكى پىن نەبىرا. كاروبارى ۋلايەتەكى نەدرايەۋە دەس رۆلەكانى خۆى. تەنەنەت يەك رۆژنامەى بەزمانى خۆى پىن نەبىرا. ھەرۋەھا دەزگای فاسىدى دەۋلەت ۋ، زولمى ژاندارمى لىسەر ھەل نەگىرا، مەشروئە لەكوردستاندا نەك رەنگى نەدايەۋە، بەلكو ئەۋەى لەمەشروئە خۋازان ئەبىر بەبەلا ئەيان نارە كوردستان.

دەزگای مەركەزى، فەسادى گەيشت بۈە رادەيەك، ھوكمرانى شارەكانى بەپارە ئەفرۆشت ۋ، سەرۋەزىرائىش ھەمە نىشتەمانەكى بەنرخىكى ھەرزان ئەفرۆشت. ئەۋ(غەدر)ەى كەمىژونوسى ئىرانى سەعيد نەفيسى باسى ئەكا كە لىناۋ بىنەمالەى قاجارا بۈ بۈە نەرتى ھوكمرانى، دوردۋنگىيەكى ۋەھى دەرۋست كورد بۈ كەسەركەكانى كورد، بۆ چارەسەركەردنى كىشەى شەخسى خۇيان، ياخود كىشەى گشتى مىللەتەكەيان بىروايان بەھىچ بەلۋىن ۋ گەتۋىكى ھوكومەتى مەركەزى نەبۈ. دەربارى ئىران ۋ كورپە دەسەلەتدارەكانى ھوكومەت بۆچۈنىكى دىموكراتىيان نەبۈ بۆ چارەسەركەردنى كىشەى نەتەۋەيى، خۋاستى نەتەۋەيىيان بەجىابونەۋە خۋازى ۋ پارچەكەردنى ئىران ۋ خىانەت لىشاۋ نىشتەمان داۋەنا. بەلكو بەگۆيرەى تىگەيشتى رەسمىي ئەۋان لىئىران قەۋم قەبىلىۋ عەشیرەت ھەبۈن، نەتەۋەى جىاۋاز نەبۈ. دانىيان بەبۈنى كوردا نەئەنا ۋەكو نەتەۋەيەكى جىاۋاز. لىئىران يەك نەتەۋە ھەبۈ، ئەۋىش نەتەۋەى ئىران بۈ. كوردىش قەۋمىكى ئىرانىيە، بەلكو لىقەۋمە رەسەنەكانى ئىرانە. لىم رۋانگەيەۋە ھوكومەتى ئىران لىبەرئەۋە لای ۋابۈ كىشەى كورد لىئىراندا بەباشى چارەسەركراۋە، دۋاى راگرتنى جەنگى جىھانى لىكەتلى بەستنى كۆنفرەنسى ئاشتىدا، داۋاى ئەكەرد بۆ چارەسەركەردنى كىشەى نەتەۋەى كورد لىتۈركىيا ھەمە كوردستانى عوسمانى بىخرىتە سەر ئىران.

رضا شا بەچاۋلىكەرى مەستەفا كەمال ئەمى رىست جىاۋازى نەتەۋەۋ رەگەزۋ زەمان لىئىراندا نەھىتلى ۋ نەتەۋە - دەۋلەت دەرۋست بىكا. ھەر بىر مەبەستە بۈ لىسسىيەكاندا ۋەشى (ئىران) ۋ لىبەتلى ۋەشەكانى (پارس) ۋ (فارس) كەردە ناۋى رەسمى ۋلايەتەكى^{۵۸}.

نىشتەمانپەرۋەرانى كورد، لىۋانە سەكۆ، لایان ۋابۈ ئىران نەتەۋە نىمە ۋلايەتە. كورد نەتەۋەيەكى جىاۋازە لىفارس ۋ ئازەرى ۋ تۈرك ۋ غەرب. ئەۋىش ۋەكو ھەمە

نەتموھ کانی تری دنیا مافی ئازادی و سەربەخۆیی و ھەبونی دەولەتی تایبەتی خۆی ھەبە.

تەجربەیی کورد بەگشتی لەگەڵ دەولەتی ئێران باش نەبو. تەجربەیی سمکۆش، ھی خۆی و براکانی و باوکی و باپیری و باپیرە گەورەیی باش نەبو. هیچ لایەکیان برۆی بەوی تریان نەبو. کاربەدەستانی ئێرانی سمکۆیان بەیاخی و نافەرمان و راوڕوتکەر.. دائەنا، ئەویش کاربەدەستانی ئێرانی بەپەیمان شکێن و زینھار نەناس و زالم و بەرتیلخۆز.. دائەنا.

لەبەرنەمو ھۆیانە لەیەك گەیشتنی کورد و ئێران لەتوانادا نەبو، چونکە بۆچون و باری سەرنج و تێگەیشتیان بۆ مافی نەتموھیی ئەوەندە جیاوازو لەیەك دور بو، بەھیچ جۆرێ ئەتەگەیشتنە یەکتەری.

زمانی دانوسەندنی دەولەتی ئێران لەگەڵ سمکۆ بەزۆری گۆللەو دیوانی گەتوگۆیان بەزۆری مەیدانەکانی شەڕ بو. ئەو چەند جارە ئێران لەئەنجامی لاوازی و گێڕگرفتیی ناوخۆیی دا پێوەندی لەگەڵ سمکۆ کردو. ھەموو بەنیازی خاوەندەوی سمکۆ، دانانی رێوشوێنی ئەناوێردنی بو. ئەو چەند جارەش سمکۆ لەئەنجامی ناچاری و ناوێندی و تێکشکاندا پێوەندی لەگەڵ کردون، ھەموو بەنیازی خۆگرتنەو و جێگیر کردنەوی خۆی بو.

سمکۆ چەندین جار کۆتە گەتوگۆ لەگەڵ کاربەدەستانی دەولەت.

گەتوگۆکانی لەگەڵ عین الدولە بەئەنجام نەگەیشت، چونکە لەسەر ئاستی سیاسی ھیچ دەسکۆتییکی بۆ کورد یا بۆ خۆی تێدا نەبو، لەسەر ئاستی شەخسییش ئەیان وێست ھەموو شتیکی ئی بسیتن بۆ ئەوی ھیچی بەدەنی. گەتوگۆکانی لەگەڵ رضاخان ١٣٤٣ کۆچی ئەویش ھەر بەئەنجام نەگەیشت، چونکە رضاخان ئەک ھەر ھیچ رەنگیکی سیاسی ئەدا بەدیتنەکە، بەلکو دنیایی و تەئەمینێ شەخسییشی لەلای سمکۆ دروست نەکرد، لەکاتیئەکا ئەو دیتنەدا سمکۆ ئەی توانی رضا خان ئەناو بیا.

دوایین گەتوگۆی ١٩٣٠ لەگەڵ کاربەدەستانی ئێرانی کیشی کردە ناو داوی مەرگەو، بەکوشتنی خۆی و داویی ھاتنی بزوتنەوێکە تەواو بو.

٢/٦ تۆرکیای کەمالی

تۆرکیا بەشکاری لەجەنگی جیھانیی یەکم دەرھات بو. ھێزەکانی ھارپەیمانەکان چۆبۆنە ناو ئەستەموئی پایتەختی عوسمانی تێکشکاوەو. ئەوان دەستیان بەسەر کاروبارەکاندا گرت بو.

نه گهرچی سولتان مابو، بهلام پایه یه کی روکش بو، دهسه لاتیکی راسته قینه ی نهبو، دهستی بهسهر هیچ شوینیکی تورکیادا نه ئه پزیشته. گهوره پیاهه کانی کورد له ئهسته مو له به هیوا ی به لینی هاوپه یمانه کان کموت بونه چالاکی سیاسی و رۆشنیری، له خه لکی کوردستان دا برا بون. مسته فا کهمال له ئه مرزومه وه کهوته ریکه خسته نه وه ی ئوردوی تورک و ده رکردنی هیزه کانی بیگانه و تیکشکاندنی بزوتنه وه ی کورد و دانانی بناغه ی تورکیای نوی.

بۆچونی مسته فا کهمال بهرامبهر کورد و بزوتنه وه ی نهته وه یی کورد ههرگیز هیچ لیلیه کی تی دا نه بوه. له و رۆژه وه له ئه مرزوم کموت بوه کارکردن. یه کئ له بنده کانی کارنامه ی سیاسی به گژاچونی جولانه وه ی کورد و ری گرتن بو له هه مو چالاکیه کی سیاسی و فره ههنگی کوردی و، هه ول دان بو بۆ په ک خسته و شکاندنی هه ولتی رزگاری خوزای کورد.

مسته فا کهمال ههر له سه ره تاوه لق و باره گاکانی هه مو ریکه خراوه سیاسیه کانی کوردستانی قه دهغه کردو، فره مانی گرتنی ده رکرد بۆ جه لاده ت و کامه ران به درخان و نه جمه فائق که له گه ل میجره نو ئیل چو بون بۆ مه لاتییه بۆ پیوه ندی کژدن له گه ل گه ره پیاوانی کورد ده رباره ی خواسته نهته وه ییه کانی.

ناوچه کانی ژێرده سه لاتی سمکۆ هاوسنوزی ناوچه کانی هه موی لای کهمال بو، به لکو پشتی جه به ی هیزه کانی بو. بیگومان سمکۆ له چالاکی سیاسی و دیپلوماسی و رۆشنیری ریکه خراوه کوردیه کانی نهسته مو له بی ناگا نه بو، چونکه هیچ نه بی به هۆی سه ید ته هاوه که هه م ژنبرای و هه م یه کئ له هاوکاره نزیکه کانی بو، نه بی ناگادار بو بی. هه روه ها نه بی له هه لوێستی مسته فا کهمال و جولانه وه کمشی بهرامبهر ناماچه نهته وه ییه کانی کورد له تورکیا کهم یا زۆر ناگادار بو بی.

سمکۆ باوه ریکی قولی به وه هه بو، ئیمران زۆر لاوازو بی توانایه ته قه للا کانی کورد له وێ دا کۆیکری نه وه بۆ به ده سه یانی ده سه لات و دامه زراندنی ناوه ندیکی سه ره خۆی کوردی. بۆ دامه زراندنی شه وه ش پیویستی به چه ک و ته قه مه نی نه بی، که نه بی له شوینیکه وه دا بین بکری. سمکۆ ئینگلیزی تاقی کرد بو وه ئاماده نه بون چه ک و پاره ی به دته. سو قی ت له باریکی وه هادا نه بو بتوانی یارمه تی کورد بدا. ناوچه کهش جگه له حکومه تی تورکیای کهمالی ده ول ته تی تری تی دا نه بو. به تاییه تی ناوچه کانی سمکۆ راسته وخۆ نوسا بون به ناوچه کانی ده سه لاتی مسته فا کهماله وه. ههر له و رانگه یه وه هه لوێستی خۆی له کوردستانی تورکیا و عیراق دیاری کردوه.

کاتی ئەحمەد تەقی لەکاتی گیرانی شیخ محمودا بەزمانی هەندی ئەگەرە
 پیاوەکانی کوردستانی عێراقەوه لەتشرینی یەکمەمی ۱۹۲۰دا داوای هاوکاری و
 پشتیوانی ئی ئەکا بۆ بەرپاکردنی شۆرش بەپشتیوانی تورک لەدژی ئینگلیز،
 ئەوەلامدا ئەلێ: ((ئێستا ئینگلیز زۆر بەهێزە، موحادەلە کردن لەگەڵیا لەبارە
 کوردەوه زۆر گرانه، باوەڕ ناکەم تورکی زەبونیشت بتوانی بەناردنی هێز بۆ ئەوهی
 دەست بخاتە کاروباری سیاسی رەواندزەوه، چاکترین شت بۆ کورد ئەمڕۆ ئەوهیە
 لەئێراندا جولانەوه مان یەك بخەین، وێونی خۆمان لەئێراندا پیاویزین، ئەمە بۆ
 باری ئەمڕۆمان زۆر باشە، و لەدوا رۆژا ئەتوانین کەلکی ئی وەرگیرین^{۹۹}.
 لەو گفتوگۆیهشدا کە لەتشرینی یەکمەمی ۱۹۲۱دا مستەفا یامەلکی لەگەڵ
 سەمکۆی کردووە لەبارە گاکەیی خوی لەچەهریق، لەو روهوه ناشکراتر بیرورای خوی
 رۆن ئەکاتەوه:

((پرسیار: باشە تۆ هەموڵ دەدەیی بۆ ئەوهی کورد رزگار و ئازاد بکەیت، ئەو
 بۆچی پێش هەموو شتێک ناوچەیی وان و ئەرزروم بەتلیس و هەکاری و خەربوت رزگار
 ناکەیت و ئەو خەڵکە رێک ناخەیی، کەماوێهە کە ئەژێر جەوروو ستمەیی تاقەکەیی
 مستەفا کەمال دان؟

وەلام: مەن وای بەباش دەزانم، کە لەپێشدا لەئێرانەوه دەست پێ بکەم، مەن هیچ
 بەچاکی نازانم، لەم رۆژەدا لەگەڵ تورکەکاندا تێکی بەدم، چونکە ئەوان بەتەفەنگ و
 فێشەک یارمەتیم دەدەن...)).

تورک بەرواڵەت دۆستایەتی سەمکۆیان ئەکرد. هەندی چەک و تەقەمەنییان داوێه.
 ئەویش بەداین کردنی خوارەمەنی، کە لەو سەردەمەدا گەرنگییەکی تایبەتی
 هەبو، یارمەتی ئەدانەوه. بەلام سەمکۆ سەرکردەیهکی بزوتنەوهی کورد بو. هەموڵی
 دامەزراندنی کوردستانی سەرپەخۆی ئەدا. ئەمەش بەتەواوی ناکۆک بو لەگەڵ
 ئامانجی کەمالییەکاندا.

کەمالییەکان بۆ راپەراندنی خەلکی کوردستانی عێراق دژی ئینگلیزو
 گرتنەوهی ولایەتی موسڵ، بەهاوکاری هەندی ئەکوردەکانی ئەوێ. مەفرەزەیهکی
 پچوکیان بەسەرکردایەتی کابرایەک، بەناوی ئوزدەمیر بەگ. ئارد بو ناوچە
 رەواندز. لەنامەکانی ئێوان کاربەدەستانی تورک و فەرماندەیی ئەم بارەگا پچوکه‌دا،
 هەلۆیستی کەمالییەکان لەسەمکۆ دەرئەکەوێ، کە ئەمە نمونەیه کێتی:

((دیاریه‌کەر

۳۳۸/۶/۱۴

ئێستیخبارات، نومره- ۱۷۴۵

بۆ نوزدهمير به گى قايمقام

۱- سىمكۆ كابرايه كى فېلېبازه، به هۆى زىنگى خۇيموه ئىمۇ خەنجىره كەھەئى گرتوه بۆ كاتى خۇى ئىشارىتموه. ئىم كابرايه پىرى سىمىبه خۇىى لىكەللەدايه. مەبەستى ئىمىيه كە تا لىئىراندا دەسلەتلى زىاد ئەكاو بههئىز ئەبى لىكەل ئىمە تىك نەچى و بهجۆره بهمىرامو ئامانچ بگا.

۲- سىمكۆتلى سىمكۆ لىناو عەشائىرى كوردا بهجۆره گىوره بونى و دەسلەت پەيدا كوردى بۆ حكومەتى مىللى ئىمە (واتە بۆ حكومەتى توركى مستەفا كىمال) دەس نادا. بەلام لىم رۆژەدا تىكچونمان لىكەل سىمكۆ بۆ ئىمەش باش نىه. ئەگەر بتوان هەللى ئىمە بىدەن كەبەپروپاگەندەو بەبلاو كوردىمىه كى وا كەعەشائىرى پى تەفرە بىدەن و بىان كەن بەدوژمنى سىمكۆ بەپراستى خۇمەتى گىوره بۆ حكومەت جىبەجى ئەكەن. وەكو ئىمە كەبلىن سىمكۆ بەپارەى ئىنگىلىز ئىم شۆرشە ئەگىرى و بۆ قازانچى خۇى و خۇمەتى ئىنگىلىز خۇىنى كورده كان ئەپرىتى.

۳- ئىم مەفرەزىيە كەلىرەو خراوتە رى جارى ئەچىتە جولەمىرگ. دواى گەشىتنى ئىمە بەرەواندزو جىگىرىبوتان لىمى، بەپىى هەللى و پىتورىست فەرمىانى تر ئەدرى بەبزوتمەوى مەفرەزەكە و هاتىن وە يا نەهاتىنى بۆ رەواندز.

۴- مەكارە (هۆى گورزانمە) مان نىه كەتۆپ و مەترالىوزى (رەشاش) پىا بىئىرن. هەللى ئەدەين كەئىمەشتان بۆ جىبەجى بىكەين.

بەناوى قوماندانى جەبەمە

رەئىسى ئەركانى حەرب بصرى^{۶۰}

وەكو ئىموان سىمكۆيان بەدوژمن داناه، سىمكۆش باوەرى بىوان نەبو، بەلكو وەكو لىكەتوگۆكانىدا لىكەل ياملىكى وتىرەتى توركى لىكەجەم بەدوژمن تر زانىبە بۆ كورد. بەلام لىم كاتەدا پىتورىستى هەردو لىيانى كۆكردۆتمە، بەتاپبەتى تورك كاتى پىتورىستى بەبىلانىنى سىمكۆ بو كەهىشتا لىشەپا بو لىكەل هەيزەكانى ئەرمەنى و، دواىى تر فەرمەنى و، ئىنجا يۆنانى.

لەدواى ئىمە هەرشە گىورەيمى ئەرتەشى ئىران كوردى بۆ سىم مەلەبەندەكانى ژۆردەسلەتلى سىمكۆ داگىر كوردى چەهرىق، سىمكۆ كىشامە بۆ ناو توركىا. دۆستايەتى سىمكۆ لىكەل كەمالىيەكان بەكەلكى نەهات. چونكە هەللىتسى راستەقىندى كەمالىيەكان لىسكۆ وەها بو وەكو لىم بەلگەيەدا نوسراو، ئەك وەكو ئىمە سىمكۆ تىى گەشىت بو. لىناو خاكى توركىادا هەيزىكى سوكەللى تورك لىناكاو بەشمو پەلامارى سىمكۆياندا بىكوژن. لىم پەلامارەدا ژنەكى و هەندى

له‌هاورپێکانی کوژران، کورە‌کە‌ی بە‌دی‌ل گیرا، هەرچی زێ‌ڕو سامانیکی پێ بو به تالان برا. خۆ‌ی و برا‌کە‌ی بە‌زە‌جە‌ت دەر‌باز بون.

سە‌م‌ک‌ۆ لە‌و سە‌فەرە‌دا کە‌هاتە کوردستانی خوارو، نوێ‌نە‌رانی ئینگلیزی لە‌دی‌ری و بە‌حرکە‌ بێ‌نی و پاشان روی کردە سلیمانی بۆ دیدە‌نی شیخ محمود. لە‌و کاتە‌دا لە‌سلیمانی نوێ‌نە‌رانی تورک خە‌ریکی گفتوگۆ بون لە‌گە‌ڵ شیخ محمود. ئینگلیزە‌کان بە‌هێ‌وا بون سە‌م‌ک‌ۆ شیخ محمود لە‌دو‌ستایە‌تی تورک ژێ‌وان بکاتە‌وه. بە‌لام سە‌م‌ک‌ۆش کە‌گە‌یشتە سلیمانی لە‌گە‌ڵ تورک تی هە‌ڵ چو‌وه، بۆ ئە‌وه‌ی کورە‌کە‌ی بە‌ر بە‌دە‌و پارە‌کانی بە‌دە‌نە‌وه و داڵدە‌ی بە‌دە‌ن.

سە‌م‌ک‌ۆ زۆ‌ر لە‌سلیمانی نە‌مایە‌وه، چونکە سلیمانی لە‌ئە‌نجامی هەرە‌شە‌ی بە‌ریتانی‌دا چۆ‌ڵ کرا. گە‌ڕایە‌وه ناوچە‌کانی سنورو لە‌وێ پێ‌وه‌ندی لە‌گە‌ڵ تورک نوێ کردە‌وه. تورک لە‌و کاتە‌دا لە‌گە‌ڵ ئینگلیزو حکومە‌تی تازه دامە‌زرای عێراق لە‌سەر ولایە‌تی موس‌ڵ لە‌کێ‌شە‌دا بون. ئینگلیز ئە‌ی ویست ئاسوریە‌کان لە‌بادینان لە‌سەر سنوری تورک نی‌شتە‌جێ بکا. تورکی‌ش ویستی سە‌م‌ک‌ۆ تێ‌کە‌ڵا‌وی ئە‌م گە‌مە‌یە بکا. سە‌م‌ک‌ۆیان بانگ کرد بۆ وان. گفتیان پێ‌دا یارمە‌تی بە‌دە‌ن بە‌جە‌ک و سە‌رباز بۆ ئە‌وه‌ی بچێ بۆ یارمە‌تی دانی شیخ محمود لە‌دژی ئینگلیز بچە‌نگێ. زۆ‌ری نە‌خایاند تورک و ئینگلیز کێ‌شە‌کانی خۆیان بە‌خۆ‌شی چارە‌سەر کرد. تورک پێ‌ویستیە‌کی بە‌سە‌م‌ک‌ۆ بە‌شیخ محمود ئە‌ما. کە‌وتە تە‌نگ پێ هە‌ڵ چێ‌و و راونانی. لە‌دوای تێ‌کشکانی شۆ‌ڕشی ١٩٢٥ی کوردستانی تورکیا سە‌م‌ک‌ۆ ناچار بو چە‌ند جاری لە‌نی‌وان تورکیا و ئێ‌ران و عێراق‌دا ئە‌م دیو و ئە‌و دیوی سنور بکا تا سەرە‌نجام لە‌شنۆ کوژا.

٣/٦ بە‌ریتانیا

بە‌ریتانیا و روسیا لە‌ ١٩٠٧ه‌وه لە‌سەر دا‌به‌شکردنی ئێ‌ران رێ کە‌وت بون. هە‌مو کوردستانی ئێ‌ران ئە‌بو بکە‌وتە ژێ‌ردە‌ستی روسیا. بە‌لام شۆ‌ڕشی ئۆ‌کتۆ‌بەر ئە‌و نە‌خشە‌یە‌ی بە‌جاری هە‌ڵ وە‌شاندە‌وه. بە‌ریتانیا وازی لە‌دا‌به‌شکردنی ئێ‌ران هێ‌نا. ئە‌ی ویست دە‌ولە‌تی ئێ‌ران بێ‌تی و حکومە‌تیکی مە‌رکە‌زی بە‌هێ‌زی ئە‌وتۆی تێ‌دا دا‌به‌م‌زێ‌ی بە‌ری تە‌نێ‌نە‌وه‌ی کۆ‌مۆ‌نیزم و نفو‌زی سۆ‌قی‌تی بگرێ. بە‌لام لە‌هە‌مان کات‌دا ئە‌ی ویست ئێ‌ران بە‌پە‌یمانێ‌کی دو قۆ‌لی بە‌خۆ‌یە‌وه بێ‌ستیتە‌وه بۆ ئە‌وه‌ی لە‌ژێ‌ر کار تی کردنی خۆ‌ی‌دا بێ.

ئێ‌ران ئە‌ی‌ویست لە‌کۆ‌نفرە‌نسی ناشتی‌دا بە‌شدار بێ و بە‌یارمە‌تی بە‌ریتانیا سنورە‌کانی خۆ‌ی لە‌سەر حسابی تورکیا و روسیا فراوان بکا. بە‌ریتانیا‌ش نە‌ی‌تە‌ویست ئێ‌ران، کە‌بە‌شدارێ جە‌نگی جیهانی ئە‌بو بو، بە‌شدارێ کۆ‌نفرە‌نسی

ناشتی بۆ ئه‌وه‌ی هه‌یج به‌شداریه‌کی له‌دیاری کردنی چاره‌نوسی رۆژبه‌لاتی ناره‌پاستدا نه‌بۆ.

به‌ریتانیا له‌رێگه‌ی دانی چه‌رده‌یه‌ك به‌رتیل به‌ئوق الدوله‌ی سه‌ر وه‌زیرو وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی وه‌زیری داراییه‌وه‌ له‌ ۱۹۱۹دا په‌یمانیه‌کی له‌گه‌ڵ ئێران به‌ست به‌کرده‌وه‌ ئێرانی ته‌کرده‌ ژێرده‌ستهی به‌ریتانیا.

سیاسه‌تی ئێرانی به‌ریتانیا به‌کورتی ئه‌وه‌ بو، ئێران به‌یه‌گرتویی و به‌هیژی به‌یتن. له‌به‌ر ئه‌وه‌ کورد هه‌لی ئه‌وه‌ی نه‌بو، پشتیوانی به‌ریتانی بۆ خواسته‌ نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کانی خۆی له‌ئێراندا به‌ده‌س به‌یتن. له‌کاتی سه‌ردانی ویلسۆندا بۆ سه‌لیمانی بۆ کۆبو‌نه‌وه‌ له‌گه‌ڵ شه‌یخ محمود و مه‌زنه‌کانی تری کورد، که‌مه‌سه‌له‌ی کوردی ئێران هه‌تراه‌یه‌ پێشوه‌، هه‌ندێ له‌مه‌زنه‌کانی کوردی ئێران ئاره‌زو‌ی یه‌گه‌رتیان له‌گه‌ڵ کوردستانی عێراق ده‌ربری، ویلسۆن ئه‌مه‌ی بۆ نه‌سه‌لماندن.

له‌کۆنفره‌نسی پارێس، ته‌گه‌رچی نوێنه‌رایه‌تی کورد مه‌سه‌له‌ی کوردی ئێرانی هه‌تراه‌یه‌ کایه‌وه‌ به‌لام له‌په‌یمانی سه‌فه‌ردا کوردستانی ئێران به‌ته‌وا‌ی پشت گوێ خرا.

هه‌روه‌ها سه‌مکۆش که‌ به‌هۆی بابه‌کر ئاغای پشه‌ده‌ریه‌وه‌ پێوه‌ندی له‌گه‌ڵ ئینگلیز کردو، دوا‌یی تر سه‌ید ته‌های ئارد بو دیده‌نی مه‌ندوبی سامی له‌به‌غداد، به‌ئێنی هه‌یج جۆره‌ یارمه‌تیه‌کیان پێ نه‌دا.

زۆرکس له‌سه‌مکۆیان په‌رسیوه‌ بۆچی له‌گه‌ڵ ئینگلیز رێك ناکه‌وی. سه‌مکۆ رێكکه‌وتنی له‌گه‌ڵ ئینگلیز ره‌ت نه‌ته‌کرده‌وه‌. زۆریشیان له‌گه‌ڵ خه‌ریک بو. به‌لام ئینگلیز هه‌یج یارمه‌تیه‌یه‌کی سه‌مکۆیان نه‌دا و هه‌یج پشتیوانیه‌یه‌کیان لێ نه‌کرد، چونکه‌ پشتیوانی کردنی بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کورد له‌ئێران له‌گه‌ڵ سیاسه‌تی ئه‌وان نه‌نه‌گه‌نجا، خۆشی به‌هۆی کوشتنی مارشه‌یمۆن و ره‌فتاری له‌گه‌ڵ مه‌سیحیه‌کان له‌لای ئه‌وان به‌دنا و بو.

مس بیل له‌و روه‌وه‌ ته‌لێ به‌هۆی ئه‌و به‌یانوه‌ که‌مه‌یحه‌ر نوێیل له‌هوزه‌یرانی ۱۹۱۹دا ده‌رباره‌ی مه‌سه‌له‌ی کورد بلا‌وی کرده‌وه‌ سه‌مکۆ زیاتر نزیک بو‌وه‌ له‌وه‌کیلی حاکی عامی عێراق، به‌لام به‌هۆی ئه‌و په‌یمانوه‌ که‌ ئێمه‌ له‌گه‌ڵ ئێران به‌سته‌مان هه‌یج هیوایه‌کی نه‌ما به‌پشتیوانی ئێمه‌ بۆ دامه‌زراندنی یه‌کیه‌تیه‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌یی له‌ناو کورده‌کانی تورکیا و ئێراندا. سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ش ته‌رسا سزا به‌دری له‌سه‌ر ره‌فتاری خراپی له‌گه‌ڵ مه‌سیحیه‌کان^۱.

سه‌مکۆ دوا‌ی تێکشکانی له‌ئێران روی کرده‌ کوردستانی عێراق. له‌دێری و له‌به‌هره‌که‌ نوێنه‌رانی ئینگلیزی بینی دو پێشنیاری خسته‌ به‌ر چاوبان^۲ هاوکاری

كورد له گهڵ ئینگلیز بهرامبەر بهوه ئهوانیش پشتیوانی كورد بکهمن بۆ دامهزراندنی دهولهتی كوردستان.

ته گهر ئهوه ناکهمن، یارمهتی خۆی بدهن به ئاشت کردنهوی له گهڵ ئێران یا بهشهر بگهڕێتمه شوینی خۆی^{۶۲}.

دوایین دۆزمنایهتی ئینگلیز له گهڵ سمکۆ ئهوه بو "کاتی سمکۆ لهرژر گوشاری تورکی دا به ناچاری چوه کوردستانی عیراق، موخته میدی بهریتانی له به عداد داوای له حکومهتی عیراق کرد هاوکاری له گهڵ حکومهتی ئێران بکا بۆ سهرکوت کردنی یاخیبونی سمکۆ^{۶۳}.

۴/۶ روسیه

سیاسهتی کوردیی روس له پێش هه لگهرسانی جهنگ و له سالانی جهنگدا خواسته نه تهمه ییه کانی کوردی ره چاو نه نه کرد. هه مو ته قه للاکانی عبدهولرزاق به گی به درخان، کامل به گی به درخان، سمکۆ، شیخ عبدالسلامی بارزانی، مه لا سلیمی خیزان، سه ید ته های شه مزینی که لکی نه بو. روسیا گره وی له سهر هاوکاری ئاسوری و ئهرمه نی کردبو، نه ی ئه یوست بۆ کورد ئه وان له خۆی بره غیبتی.

روسیه له داوی سهرکهوتنی ئۆکتۆبهر، توشی کیشی ناوخۆی و ئابلقه دانی ده ولته تانی ئهوروپی بو، ئه یوست ته موقی ئابلقه دان بشکینی و، نه هیلنی نفوزی ده ولته تانی ئیمپریالیستی بگه نه سنوری لای خواروی، ههر بۆ ئه وه ش به ییچموانه ی سهرده می قه یسه ر که ری کمو ت بو له گه ل بهریتانیا و فره نسو ئیتالیا بۆ دابه شکردنی خاکی عوسمانی و ئێران، سیاسه تی حکومه تی سو فیتی هه لئو ه شانده وی هه مر رێکه کمو تنامه کۆنه کان و دروست بونی ده ولته تی به هیتز له تورکیا و ئێران و ئه فغانستان بو.

سو فیت ده ستی له ئهرمه نی و ئاسوری هه لگرتو، به کاروباری ناوخۆی و به ره نگاری گه له کۆمه کیی دنیای سهرمایه داریه وه مه شغو ل بو، نه ی ئه پهرژایه سهر ده س وهر دانه کاروباری ناوه وی ئێران و تورکیا، له به ره ئه وه ش نه یوست کۆمه ک به شو رشگێژانی ئێران و تورکیا بکا، به لکو کۆمه کی به حکومه تی مفرکه زی کردو، په یمانی دۆستایه تی له گه ل تورکیای که مالی و ئێران و ئه فغانستان به ست.

سمکۆیش که خۆی ره فتاری له گه ل روس کرد بو، له پێش جهنگدا سهردانی تفلیسی کرد بو، و له نزیکه وه سهرکرده کانی دی بون به تایبه تی داوی رێکهوتنی روسی- بهریتانی ۱۹۰۷ که هات بونه ئازربایجان وه، و له سهرده می جهنگدا به گیراوی برده بیانه قافقاسو، داوی ده س به سهر له خوی و پاشان بیلایه ن له چه هریق دانیشته بو.

سمکۆ لهسالانی ده‌ری‌ده‌ری که‌هیشتا له‌ناوچه‌ی باشقه‌لای کوردستانی تورکیا بو له‌سهرداوای خالده‌گی جهرانلی سهرزکی ((جه‌معیه‌تی ئیستیقلالی کوردستان)) له‌ری‌گهی کونسولی سو‌قیتی‌مه‌ له‌ورمی پێوه‌ندی له‌گه‌ڵ کردن. دو پێشنیاری خسته‌ به‌رده‌م “هاوکاری کوردو سو‌قیت به‌رامبه‌ر به‌وه‌ی پشتیوانی له‌ئامانجه‌ نه‌تمه‌ویه‌یه‌کانی گه‌لی کورد بکه‌ن. ته‌گه‌ر ته‌وه‌ نه‌توانرا، لای کاربه‌ده‌ستانی ئێران هه‌ولتی بۆ یه‌ده‌ن به‌گه‌رته‌مه‌ شوینی خۆی و ته‌وان ده‌سته‌به‌ری سه‌لامه‌تی بن. یه‌کیته‌ی سو‌قیت ئاماده‌ نه‌بو پشتیوانی له‌بزوتمه‌وه‌ی کورد بکا چونکه‌ له‌گه‌ڵ سیاسه‌تی ئێرانی و تورکیی سو‌قیتی‌دا نه‌ته‌گه‌رجا. روسای سو‌قیتی له‌و کاته‌دا نه‌ی وێست ده‌ولته‌تانی ئێران و تورکیا به‌هێز بن و ته‌وانن خۆیان له‌به‌ر گوشاری ده‌ولته‌تانی ته‌ورویی دوژمنی سو‌قیت‌دا رابگرن، نه‌که‌ونه‌ ژێرده‌ستی ته‌وان، هه‌روه‌ها په‌یمانی ((دۆستایه‌تی و هاوکاری)) له‌گه‌ڵ ئیمزا کرد بون. نوێنه‌رانی سو‌قیتی له‌وه‌لام‌دا ئاگاداریان کرد، داوای یه‌که‌می له‌گه‌ڵ سیاسه‌تی ته‌وان ناگوجی، ناشیانویه‌ی درۆ له‌گه‌ڵ کورد بکه‌ن. بۆ داوای دوه‌می ئاماده‌ییان ده‌ری‌ری بو بۆ یارمه‌تی دانی.

هه‌ر له‌ئه‌نجامی ته‌و سیاسه‌ته‌دا بو یه‌کیته‌ی سو‌قیت به‌ده‌نگ داواکانی شیخ محموده‌ له‌عێراق، داواکانی خالده‌گی و جه‌معیه‌تی ئیستیقلالی کوردستانه‌وه‌ له‌تورکیا، داواکانی سمکۆ و له‌ئێران، نه‌هات.

٧- سالانی ده‌ری‌ده‌ری

١/٧ شه‌به‌ یه‌خونی تورک

حاجی مسته‌فا پاشای یاملکی له‌مانگی تشرینی یه‌که‌می ١٩٢١دا سهردانیکی سمکۆی کرد، له‌م سهردانه‌ش چهند مه‌به‌ستیکی هه‌بو “له‌سهر هه‌م‌هه‌ریانمه‌ هاندانی سمکۆ دژی که‌مالیه‌یه‌کان که‌ته‌مه‌ به‌گه‌وره‌ترین دوژمنی کوردی دانه‌نان، هه‌روه‌ها ده‌ری‌ری پشتیوانی له‌سمکۆ، ئاماده‌یی بۆ هاوکاری کردنی و گۆڕینی ره‌نگی جو‌لانمه‌وه‌که‌ی له‌بزوتمه‌ویه‌کی خه‌له‌کیی ناریکوپینکه‌مه‌ بۆ بزوتنه‌ویه‌کی سیاسیی نه‌تمه‌ویه‌ی رێکخراو، یاملکی نه‌ی ته‌وانی هه‌چ کام له‌مه‌به‌سته‌کانی به‌پێنێته‌دی. له‌هه‌مان کاته‌دا بو به‌هۆی پوئانگانه‌وه‌ی زۆرتی که‌مالیه‌یه‌کان له‌سمکۆ بزوتنه‌وه‌که‌ی.

سمکۆ له‌به‌ر هه‌ترشی گه‌وره‌ی ئه‌رتشی ئێران‌دا به‌ره‌و سنوری تورکیا کشایه‌وه‌، پشت ئه‌ستور به‌دۆستایه‌تی پێشوی له‌گه‌ڵ که‌مالیه‌یه‌کان، به‌ته‌مابو یارمه‌تی بده‌ن. سه‌رتیپ جه‌انبانی ده‌سه‌به‌جی کاربه‌ده‌ستانی تورکی له‌په‌رینه‌وه‌ی سمکۆ بۆ ناو‌خاکی ته‌وان ئاگادار کردو داوای لێ کردن، سمکۆ بگرن و بیده‌نمه‌ به‌ئێران.”

تورك له لایهك دوژمنایه تی هه مو جولا نهوه یه کی نه تهوه یی کوردیان نه کرد، که سمکو لهو قوناغدا رویه کی دره وشاره ی بو، له لایه کی تره وه دیتنی یاملکی، دوژمنی خوینه خوویی مسته فا که مالو که مالیه کان، ترسی نهوه ی ئی پهیدا کرد بون سمکو شوپش بگوژیته وه نار کوردستانی تورکیا. ئیرانی ش داوای گرتن و به دهسته وه دانی کردبو، تورك وستیان هه لی تیکشکانی سمکو بقوزنه وه، نهو جولا نهوه یی له وانه یه به نه یته وه بو نار کورده کانی نهویش و، کی شه یه کی گه وریان بو دروست بکا له کاتی کا نهوان به شمیری یۆنانه وه خه ریک بون، له ریگی کوشتنی سمکو به یه کجاری ته واکه ن.

هیژیک سوه لئو تورك شهوی له نا کا و په لاماری باره گاهی سمکویان دا. یه کی له هاسره کانی و چه ند که سی له پیا و ماقوله کانی کوژان. خسه روی کوری گیا. هه رچی پاره و داراییه کی پی بو که وته ده ست تورك. خو ی و نه مه د ناغای برای و تا قمی له سواره کانی به فده لاکه ت ده ریا ز بون^{۶۵} تورك که وتنه شه وینی و ته نگیان پی هه لچنی. سمکو روی کرده دیری له سه روی هه لیر له کوردستانی خوارو.

۲/۷ سمکو له کوردستانی خوارو

لهو کاته دا هه مو عیراق له ژرده ستی ئینگلیزا بو، به لام هه ندی به شی هه لومهرجیکی تاییه تی هه بو، شیخ محمود له سلیمانی مه لیک کی کوردستان بو. تورك به هاوکاری هه ندی کوردی دوژمنی ئینگلیز هیژیک کی که میان نارده وه ره واندز. نه یان ویست ولایه تی موسل بجه نه وه سه ر تورکیا. ئینگلیزش نه ی ویست بیخاته سه ر عیراق. نهو هیژه په چوکه ی تورك ده رده سه ریک کی راسته قینه ی بو کاربه ده ستانی به ریتانی دروست کردبو. نه یان ویست هه رچو ئی بی ده ریان بکه ن. هه ندی شه وینی کوردستان له ژیر ده سه لاتی راسته خو ی هیچ لایه کدا نه بو. نیوانی شیخ محمود ئینگلیز تیک چو بو. نا کوکیه کانیا ن سه رله نو ی خه ریک بو ته ته قیه وه. شیخ محمود له گه ل هیژه که ی تورك له ره واندزو له ریگی نه وانه وه له گه ل که مالییه کان پیوه ندی دۆستانه ی دامه زاند بو. ئینگلیز له هه لو یستی شیخ مه حمود پیوه ندی له گه ل که مالییه کان نار هه دت بو. په لاماردانی سمکو له لایه ن تورکه وه هاتنی بو کوردستانی عیراق بو ئینگلیز هه لی بو وستیان یقوزنه وه، بو نه وه ی له ریگی نه وه وه کار له شیخ مه حمود بکه ن و نیوانی له گه ل تورك تیک به دن.

ئینگلیز سمکویان بانگ کرد بو هه لیر و عیزه ت توپیچی یه کی له هاوکاره کانی شیخ مه حمودیان نارده وه یی دا بیهینی. سمکو لیان دلتیا نه بو، نه ترسا له سه ر

داواى ئاسورىيە كان بىيگرن، لەبەر ئەمە نەچو بۆ ھەملىر بەلگە چو بۆ گوندى بەحرە^{۶۶} لەمىنە كەوتە ئالوگورى پەيام لەگەل شىخ محمد.

۳/۷ گفتوگوی نینگلیزو سەمکۆ

ئەدەمۇنس گەتوگۇي خۇيانو سىمكۆ بەجۆرە ئەگىرىتتەۋە:

۱) ... رۆژی چوارەمی نۆفەمبەر بۆ گفتوگۆ لەگەڵ لاین بەفرۆکە چۆم بۆ کۆیە، لەپێنجەمی نۆفەمبەردا کۆتە رۆ بۆ هەولێر. لەرۆژی شەشەمدا لەگەڵ لاین، کە لەکۆیمووە بەئوتومبیل گەرابوو، و ئەحمەد ئەفەندی و لیتل دیل بەئوتومبیل کۆتینە رۆ بۆ دیداری سەمکو. دیدار لەگوندی بەحرە کە بو کەهی هۆزی گەردییە کۆتۆتە دە میلیی کەناری رۆی دێرە. سەمکو لەگەڵ ئەحمەدی بۆ دو سێ خزمی گەورەتری و نزیکەی بیست کەس لەهەوارێکانی هات بو.

وتی ههست به پیمژاره ره بخانیتکی تایبهتی ناگا بهرامبهر ئیرانیه کان، نهوندهی
لیبی چیشتون، نهوندهشی تئ سرهواندون، بهلام نهیوئ تسفیهی حساب له گهڻ
تورکه کان بکا، که گفتیان دابویه پشتیوانی بکمن، کهچی پشتیان تئ کرد. سهری
سورپا لهوی، ئیمه زور به تنگ نه بخاندنی ئیرانیه کانوهین، له بهرئوهی هه مو
ئمان به درژایی سنور ئیرانیه کان له گهڻ تورکه کان ئیمه یان له وهاندر و رانیوه
دهر پمژانده هیشتا له گهڻ ئیمه نه جەنگن و هاوکاری نه کهن. وتی بهو هیوایه هات
بو که ئیمه ئاماده نه بین پشتیوانی بکدین له نازادی کورد له تهوویی دو حکومتی
که دژمنایه تییان هیه له گهڻی، نه گمر به هه له دا چوه ئهوا له م حالدا هیچ
ئاره زویهکی نیه داوی په نادان له ئیمه بکات، به لکو نه گمڕتتهوه ناو هه زه کی و
خوی به ته نسا ئه بهری ته قهلا نه دا.^{۹۷}

تہ حمد تہ قمی لہ زمانہ سیکو وہ گفتوگو کان بہ مجورہ تہ گیریتہ وہ :

(ئینگلیزەکان و تورکەکان هەردو لایان درۆمان لەگەڵ دەکەن لەبابت سەربەخۆیی و سەربەستی کوردستانەوه، هەر بەلێن و قسەیەك بدەن و بلین درۆ دەکەن وە هەڵمان دەخەڵەتێنن، ئینگلیز ئەیهوێ هەمو کوردێك وەك نوکەر هەڵسورێتی و ئیشی پێ بکات بۆ چاکەو دەسکەوتی خۆی، وەك مەعین هەڵمانپەرێتی بەکەیفی خۆی، بەرانبەر ئەتمووەکەمان شەرمەزارمان بکا ئەمەش بێمان ناکرێت..

له کاتیکامان له شوینه که ی خوم رام کردو تورکه کان هیرشیان هیئایه سدرم،
له سهر ناموزگاری و هاندانی سدید تهها، من هاتم بو ناوچی ((دیری)) له عیراق
له لیوای هملیر بو دیدنه ی و ریک کموتن له گهل ټینگلیزه کان. حاکمی سیاسی
ټینگلیز له گهل سدید تهها دا هاتنه دیری بو دیدنه یم، دورو درټر قسه مان کرد

پیم وت: ((من کوردم ولیم قومواوه دوژمنی حکومهتی فارسم له تیران، ثموا ثم جارەش بومه دوژمنی تورک چونکه ژنیاں کوشتمو کورپان به دیل بردم. ئیوهش ئینگلیزه کان گه لئ قسه تان کردوه له گه ل((کو مه لئ کورد)) له تسمه مو ل، وه به لئنی زوړتان داونه تی هیچتان به جئ نه هیناوه، له بر ئوه کورده کان له گه ل مسته فا که مال دا ریک کهوتن، وه همروه ها له کوردستانی خواروش دا ئیوه ئیداره ی حکومه تی شیخ محمودتان تیک دا، ئه وانیش ناچار بون له گه ل که مالیه کانا ریک کهوتن و هینا یان بۆ ره وان دز له کوردستانی خوارودا، ئیستاش من له جیاتنی ههمو کوردیک له ههمو کوردستانا پیتان ته لیم: ته گهر ئیوه ئاماده بن و راست بکه ن وه به راستی یینه پیشموه بۆ دانی سمر به خزی به کوردستان، منیش خۆم ئاماده م و به لئین ته دم کوردتان له گه ل ریک بخم، ته گهر ته مه ش ناکه ن، تنه ا داواتان لئ ته کم یاریده م بدن بچمه وه جینگای خۆم ئایا به مشر کردن له گه ل تیران دا، یا به ناشت بونوه له سر به لئین و گفتی ئیوه.

حاکمی سیاسی ئینگلیز له وه لاما وتی: جارئ حمز ته کم بزائم ئیوه کوچتان کردوه چهند پاره تان پتویسته بۆ نه هیشتنی ئاتاجیتان؟

ئیسماعیل خان وه لامی دایموه، وتی: هیچ جوړه ئاتاجیه کمان نیه. من میوانی برا کورده دلیره کانم تازه شیخ مه حمودی به ریز ۵۰۰ لیره ئالتونی بۆ ناردوم.

حاکم ئینجا وتی: ئمی چۆنه لاتان که سید ته ها بکه ین به حاکمی ره وان دزو حمیر، وه ته حمه د ئاغای برات به حاکمی بادیتان؟

ئیسماعیل خان له م پرسیاره ی حاکمی سیاسی زۆر دلگیر بو، وتی: من و سید ته ها کوچمیرن، له دیری دانیشتونیم ته م ناوچه یه له مشوړشان له گه ل ئیوه دا، من له پیشموه بۆم رون کردنوه ته گهر راست ته که ن ته بی له پیش ههمو شتی که وه سمر به خزی و ئازادی کوردستان بخنه بهرچاو، ته شکيلات و دانانی خه لک ته بی به پی ئاره زوی دانیشتوانی ولا ته که بیت نه ک ئاره زوی من و تو، لام وایه ئیوه نیازتان وایه به قبول کردنی ته م داوا کردنانه، ئیمه بکه ن به دوژمنی کورده کانی کوردستانی خوارو وه سوکمان بکه ن له ناویانا، بۆ له بریتی پرسى دانانی حاکمی بۆ ره وان دزو حمیر، باسی ته رتیبات و ته شکيلاتی دامه زاندنی سمر به خزی کوردستان ناکه ن و به نویتنر نامنیرن بۆ لای شیخ محمود که به شدار بیئ له م یه کیتی به دا؟ به داخموه زۆر به ته ندیشموه ته لیم داوا کردنه کانت له جیتی خویا نیه.

حاکمی سیاسی پاش بی دهنگ بون و بیر لئ کردنوه بۆ ماوه به ک وتی: ته م داوا کردنانه ی ئیوه به من نه ده گتیریتته وه نه قبولیش ده کړیت چونکه له ده سه لاتى من دا نین، فهرمو بابچین بۆ همولیر له و توه نویتنری سامی له به غدا وه ده هیتن بۆ گفتوگو کردن و دوان له م بابه ته ^{۱۸}.

٤/٧ ٻه ڀاڻه ڪاٺي سمڪو و شيخ محمود

همر لهو ماوئیده که سیمکو له به حرکت بو به ته لگراف له گمډل شیخ عمود کموته نالوگوری بیروړا. پدیا مه کانی همدروکیان نرخکی میژویان هدی به بۆ جوړی ته قدرلای نه ته ووی کوردو تنگه یشتن له سیاستی کوردی به برتانیای.

ئەبىي رۆژنامەكانى ئىران لەسەر سەفەرى سىمكۆ ھەندىي ھەوائى ئاراستيان بىلار
 كوردبىتمە، لەبەر ئەمە ((رۆژى كوردستانى)) زمانى حكومەتى كوردستان
 تىكەستى پەيامە ئالوگۆر كراوەكانى ھەردوكيانى وەكو خۆى بەمجۆرە بىلار كوردۆتەمە:
 ((بەتارىخى ۹ رەبىع ئەلئەوھى ۳۴۱ ژمارە ۷۰ى غەزەتەى ستارە ئىران
 موخالیفى حەقىقەت بەعزى نەشرىياتى كرد بو، بۆ تەصحیحى ئەفكارى عەمومى
 سەرداران و مۆنەوەرانى كورد مەجبور بوین موخابەراتى كە لەبەدینى حەزرتى
 مەلىكى كوردستان و جەنابى سىمكۆ و سەید تەھا دا جەوھەریانى كوردە دەرج نەشرى
 بكەین:

سليمانی

یو حوزوری حوکمداری اعظمی کوردستان

ئەمىر بۆ موقەدەراتى كوردستان تەودىيى دەستى موبارەكتان كراو. موناسىيى نازاين هېچ ئىشېك بى ئەمرى زاتى حوكمدارانەتەن بگرى. بەزەيستان نايەتەو بەتەمەمانان كەمىللەتى كوردى مەغدورين ئىستىراحام ئەكەين ئەهەمو خوصوصەنگەو موعارەنەت بفرمون بۆ ئىستىخلاصى ئەم وەطەنەمان.

۱۴ ای کانونی نموده لی ۳۳۸ سمکو

تھریپیل

قه‌هره‌مانی کوردستان حضرتی ئیسماعیل ئاغا

هه‌لێته ته‌قدیری نه‌فهرمون که به‌تاقی ته‌نیا له‌ڕێگای سه‌ندنی حقوقی می‌لله‌تی کوردا له‌پێش هه‌مو که‌سی که‌وه به‌ چ ده‌ره‌جه فیداکاریم کردوه و به‌و نێسه‌ته‌ش فه‌لاکه‌تم دیوه. نه‌په‌ڕۆش به‌ئیتیفاقی قه‌هره‌مانی که‌کی وه‌کو زاتی وه‌طه‌ن په‌روه‌راندی ئێوه بۆ گه‌یشتن به‌عینی غایه ده‌ره‌جی ئاره‌زوم ئیحتیاج به‌ایضاح ناکات، حه‌واله‌ی ته‌قدیری و یح‌دانی ج‌د‌اب‌تانی نه‌که‌م. لاکین ئه‌بێ بۆ مو‌دافعه‌ی حه‌قی بێ که‌بێ قووه‌ت، بێ پاڵ، بێ مو‌عاوه‌نه‌ت. بێ حه‌ق، خۆمان به‌ه‌وینه‌ ناو جیدالو مه‌عه‌ره‌که‌ی شه‌ڕه‌شۆڕو بۆ سه‌ندنی غایه‌ی می‌لله‌تی کورد بێ که‌حه‌یاتی نه‌م قه‌ومه‌ سه‌موقی افه‌نا بکه‌ین، نه‌په‌ڕۆ حه‌قی که‌کی ره‌سمی نه‌دراوه به‌می‌لله‌تی کورد، ئێمه

که بیسته سه به بی جونبوش و مودافعه می دوشمنانی خارجی. وه همرچند نیمه داوای لوطفو و حقوقمان کرد بی به نموع نموع و عددو به هانه نیهمال کراوه.

۳ مانگ له موبیش حکومتی فخرمندی بریتانیا نو مو عاوه نه ته که وه عدی فرمونه لهسهده یه کیکی به جی نه هیناوه تا وه کو منیش میللمتی کورد به نیستیقباله وه ته ماعداریان بکه م. بۆ حقی شپرو شو بۆم پی خوشه، به لام بۆ ناحه قی پی خوش نیه که خوینی موسولمانانی کورد بریژم. نه گمر لوطفه حقی خویمان پی ببه خشری حازرین بۆ هه مو فیداکاری و دفع و دورخستنوهی مو عتیریزه کامان. نه گینا هه بۆ اطاعتی موطله قهی حکومتی فخرمندی به قطعی قبول نه ده م که بی تهره و صادق نه مینمونه بهرام بهر ده ولتمتی مو عه ظه مدی بهریتانیا.

نه گمر له مه زیاتر لزوم به موزاکره هیه بۆ ته شریف فرمونتان رجاو ته نیید نیحترام نه که م.

۱۴ ای کانونی نه وه لی ۳۳۸ عمود

سلیمانی

بۆ حوزوری حوکمداری ته فخرم

له حکومتی نیینگلیس به لاره کهس نیه حقوق به نیمه ببه خشری و موقاییل نو لوطفه که له گه لمان نه کات چاوه روانی خدمه تی نیمه یه. نه م حقوقه بی شوبه نه توانین بیستین. نه گمر هه له جه نابی حوکمداریتانه وه نیراده یه کی ده رکردنیان بی به عه ونی خودا بی خوین رشتنی موسولمانان لی ره ده ریان نه که م. وه حقوقیشمان به هه مو نموع وه ره گرین. وا مصله حه ت نه بینم که پیکه وه دشمن له ناو خویمان ده رکه یین و حقوقیشمان هه پیکه وه له حکومتی بهریتانیا و عه ره ب وه گرین.

۱۴ ای منه سمکو

ته ربیل

قه ره مانی کوردستان حه زره تی نیسماعیل ناغا

حقیقه ته بۆ هه مو نیعمه تی نیختیاری زه حه ت و بۆ هه مو لوطفی عه رضی ته شه کور لازمه. لاکین بۆ لوطفی که ره وا نه بینرئ نیختیاری کولفه ت کردن له وه نه جی که فیدای موجدیه ت بکری بۆ مده نافع ی خه لقی تر. غه یری حکومتی بهریتانیا نه وی حقی حه یاتمان بداتی و نو میدی سه عاده تی لی بکری کهس شک نابم. وه کو قیام کردن له موقاییل مو عتیریزی نو حقوقه مان که به مده حه ت پی نه به خشری به مده شروعی نه زام به بی سه به ب چونه موجه ده له شه وه نه وه نه ده

بەغدير مەعقولى ئەزام. ھەمو مىللەتى كورد بى تەرەدود حازرە بۆ دەفعى دوشمنى خۆى بەشەرتى وەكو حكوومەتى بەرىتانيا وەعدى داوہ وەعدەكەى بەجى بىتى. ئىعتىراف بەمىللىيەتەن بکات و بەمەرحەمەت تەقدىرى حوقوقمان بەفرموى و لە ھەمرە کاتىك دا کەبەرامبەر دوشمنان ئەکرى مادىيەن يارمەتیمان بدات بەلام ئەمىرۆ موعتەرىضى وەطەن و دوشمنى مىللىيەتم ناسم. كى حەقمان ئەداتى چ حكوومەتى تەعەروضى حوقوقمان ئەکات. بى زانىنى سەبەب. بى چاوپىكەوتنى حەق موجدەلە بۆچى بگەين، وە بۆ مەنفعەمەتى كى خوين بپژىين. ئەگەر بەم ھالە رازى بىن موعاوەنەتتىكى كورد لەدواى خۆمانوہ نايىين، چونكە ئەگەر بپرسن بۆ چ حەقىك مودافەعەو خوينى مىللەت فیدا ئەكەن؟ جەوابمان نىہ بىدەينەوہ. ئىتر لەجىياتى دوشنايەتى غەير رەسمى اطاعت كردنى حكوومەت و بى طەرەفانە لەمائى خۆم دا دانىشتن بەموناىب تر ئەزام.

۱۴ى مینھو محمد

سليمانى

بۆ حوزورى عالى حوكمدار

دەستان ماچ ئەكەم. ئەگەر مەظھەرى تەوجىھەتان بىم خۆم بە بەختيار ئەزام. مەعروضاىم بۆ ھەزەرەتى ئىسماعىل ئاغا تەرك كرد ئەفەندەم.

۱۴ى مینھو سەيد تەھا

ئەربىل

بۆ ھەزەرەتى براى موحەتەرەمى خۆم سەيد تەھا ئەفەندى

بى قەيد و شەرت تەشەكورى ئەو لوطف و تەوہجواتى داعى ئەوازەتەن ئەكەم. كە لە ھەقم رەوا بىئراوہ. جوابى ئەمرەكانى ئىسماعىل ئاغام تەقدىم كردوہ. من كوردم چونكە بەكوردى ژيان بەسەعادەت ئەزام مەفتونى سەيەى مىللەت پەرورەندى ھەمو قەھرەمانىكى كوردم.

۱۴ى مە محمد

سەمكۆ لەھاتنى دا بۆ كوردستانى خوارو ئومىدى وابو بەرىتانيا پشتىوانى لەبزوتمەوى نەتەوہى كورد بکا لەئىران و توركيار عىراق بۆ دروست كردنى دەولەتتىكى كوردى، بەلام ئەوان نەيان ئەويست ھىچ كارى لەدژى ئىران بگەن، ئەيان ويست دەولەتى ئىران وەكو خۆى بىتى، دەولەتى عىراق دروست بىو كوردستانى خواروى پەر لەپەتروئىش بەشىكى بى. دروستكردنى دەولەتى كوردى

لهه هیچ لایه کی کوردستان دا لهبرنامه ی ئینگلیزه کان دا نه بو. سکو هیچ
نومیدیکی لسه رهلا نه چین و چو بو سلیمانی بو سردانی شیخ محمود.

۵/۷ سردانی سلیمانی

ره‌فیق حلمی لہم بارہ یہوہ نویسیوتی:

((تهلگرافه کانی بهینی سمکۆو شیخ محمود، ئینگلیزه کانی خست بوه هیواوه
 له بهرنهوه رینگیان دا که سمکۆ بیته سلیمانی، که ئهم دهنگهش بلاربوهوه، سلیمانی
 به جارئ خرۆشا، ناوو شورهتی سمکۆو باسو و ده کایهتی نازایی و قاره مانى ئهم
 کورده ناوداره ده میك بو گهیشته بوه کوردستانی عیراق. له بهرنهوه هاتنی بۆ
 سلیمانی، بۆ مهسهلهی کورد به مزگی ئی ئهمیترداو هیواى نیشتمانپهروهه کانی
 تازه نه کردهوه. سمکۆ یا ئیسماعیل ئاغای سهروک عهشیرهتی شوکاک له دلی
 ههمو کوردیکه جینگهییکی بهرزی ههبو به قاره مانیکى میلی ئه درایه قه ئهم.
 حکومه ته کانی تورک و ئیران به چاویکی پر له کین و شکوه ته ماشایان نه کرد. له بهر
 ئهمه هاتنی بۆ سلیمانی شتیکی کهم نه بو، گهروهو به چوک بهژن و پیاوهوه، له م
 هاتنه ئه دوان و بئ ئۆقره چاریان له رێ بو، چاوه روانی گهیشته ئهم قاره مانه یان
 نه کرد. ئه یانریست ساتی زوتر به دیداری شادبن، ئه وانه که کورده نیشتمانپهروهو
 بون سمکۆیان به قاره مانیکى میلی ئه هاته بهرچاو. هیواى ئه و یان ئی نه کرد که ئهم
 هاتنه ی بیته هۆی گۆرینی ((مه جرای سیاسهت)). تا ته رازوی کوردایه تی
 سه ره کوئی و شیخ محمود لهو ((دو رییان)) له وه که لێی وه ستا بو بخه ریته وه سه ره ریی
 مه بهس، و اتا روی پێ به کریته وه مه سه له ی کورده ستان. مه سه فا پاشا له ههمو کهس
 زیاته به که یف بو. لهو حاله وه که تیا بو چو بوه حالیکى ته ره وه. خۆی قیت کرده وه.
 بو بو به کورپی چواره سال. ئه ویش له سودایه کی ته را بو، به ته مای ئه وه بو سمکۆ
 شیخ محمود به ره و ئامانجی خۆی به رێ. لهو خه یاله دا بۆ که سیاسه تی ئینگلیز بیته
 جێ. له پیش ههمو شتی که تورک له ((ره واندز)) به کریته ده ره وه. خه بات و ئاژاوه
 به گاته کورده ستانی تورکیا. به کورته ی بۆ شکاندنێ پشته ((مه سه فا
 که مال)) هه ولێ ئه دا....

ئيتەر ھاتنى سىمكۆ بۆ سىلىمانى نىزىك ئىبىدوھ، ئىنجا لەسەر فەرمانى مەلىك، خانوھەمى شىيخ مستەفاى نەقىب پاكرايموھ رىتكخرا. رۆژى ھاتنى سىمكۆ سەرپاكى سىلىمانى بەجارى لەمال ھاتنە دەرەھ، زۆربەى سوارەى عەشائىرى دەرەھ پىشت چوڭ بەپىرىمۇھ. شارى سىلىمانى ۋەكو بوک رازايمۇھ. لەناو ئاھەنگىكى گىشتى ۋە ماۋەندىكى مىللى ۋە نەتۋەيىا بەرەو پىرىھەكى زۆر شىرىن ۋە شاھانەى بۆ كرا. شەۋىك پىش گەشتىنى، شارى سىلىمانى بەمانى شاھە مىرۋە رۆژا. دەرەزىت

بهاوښتايه نه نه کموته سمر نمرز. تا روژ خمو له چاوي کهس نه کموت. شتيکي کهسیر بڼ نهوه بو تورک خواکانیش له کهیفا بون. بهلکو توان له کورد پمروړه کان زیاتر نه شنه یان په یا کرد بو، وا دهر نه کموت که به لای دهستی تورک خواکانیشمونه هاتنی سیمو جتی هیوا بو، وه بو سمر کموتنی سیاستی تورک مذهبستی خوځان بهباشیان نمرانی. روژ تاوا بو بو، که له مستهفا پاشا کاغذیز کم وه رگرت. داوای نهوې لی نه کردم که هر بهو شموه ((گورانی)) یه کی جوانی میللی ریک بجمو فیری قوتاییه کانی بکم بو نهوه که له بهرو پیری سیمو دا بخوښتریتموه. دهبه جی چومه مکتبی نه عددی. شو بو بو بهروژ. له بهر نه مه بهتاسانی قوتاییه کان کورانهوه، تا توان کورنومه منیش ((گورانی)) یه کم ناماده کرد. تانیوه شو له گدل دهستی قوتایی گورانی خمریک بومو همو شتی جیبه جی کرا، قوتاییه کان له خوښیا نه یان نمرانی چی بکه؟ پییان عمرزی نه نه رگرت. بهتوما نه بون شو شموه سمرخموښ بشکینن، بو نهوه چونه مالومه که بو سبهینن خوځان کور بکه نهوه. شو سبهیننیه که جهونی کورد بوو نه چون به پیر پالوانی کورستانهوه...

بهیانی شو شموه، پیش هداو کموتن نه هالی شاری سلیمانی وردو درشت، بهیواو ژنومه رژا بونه کولانه کان، قوتاییانی مکتبه به کان، شو کولانه دا که نه چو بو مالی ((شیخ مستهفا)) له گدل عسکرو پولیس بهرانبهر بهیه ک ریزیان بهست بو. بو راگرتنی نه مانه و ریکخستنیان، زابته کورده کان و ماموستا کان به چوستی له هاتو چو دا بون، خهلق تا نه هات زور نه بون و شو دهشت و کولانه دا جییان نه نه بوهوه، ته لارو پیش هدیوانو بهر په غمرویی خانه کان، وسر بانی مزگوتی گموره و دوکان و بازار، جمی نه هات، دیهاتی و لادتی نزیکي سلیمانی به جاری رویان کرد بوه ناو شار، له دواي نه مانه و چاوهروانییه کی بڼ توڅره، نزیکي نیوه رو سهاره ی شیخ قادری سمرک رهئیس دهر کموت. خهلقه که جاریکی تر خروشان و بهیه کا چون. ماموستا خوځن گهرمدکان و زابته چوست و چالا که کان، گورج بونموه چون به لای قوتاییان و عسکمره کانهوه، تیر بو کړنوش ((سه لاو)) چاوهروانی ئیشاره تی بون، ریزی قوتاییان بهرانبهر به ریزی عسکمره کان وه کو دو خهتی راستی بهراسته کی شراو وهستا بون، چاویان بری بوه ده می زابت و ماموستا کانیان، له پیر سهاره یه که گیشته پیشموه و دهر گاکمی کرایموه، بهت نه شت شیخ قادروه بالا ی بهرو قه دی شمالي سیمو دهر کموت، پلنگی کورستان له بهرگی عسکمریا بهوینمی ژه نمرالیک هاته پیشموه.

چاویکی بمو خەلقەدا خشاندر بۆ سەلا و هەردو دەسی بەجاری بێند کردەو،
 نێتر لەگەڵ هەلەلمو چەپلە ریزانی ژنان، لەلایەکمە گۆل باران و دەنگی (بژی
 بژی) و لەلایەکی تریشمەو گەرمی تۆپ دەسی پێ کرد. فرمیسکی شادی بەری
 چاوی نیشتمانپەرەکانی گرت بو بۆ ماوەیەک لەهۆش خۆیان چون، لەمیژوی
 رۆژە گەرنە پیرۆزەکانی سلیمانی یا، دای رۆژی گەڕانمەو شیخ عەمۆد
 لەهیندستان، ئەو رۆژە یەکمە رۆژی شادی و پیۆزی سلیمانی بو، ئەو رۆژە قوتابی و
 عەسکەرەنە کە لەکەنۆشا وەستا بون چاوەروانی سەمکۆ بون، ئەو بە بەردەمیانا
 برەوا بیان پشکنی، ئەو سەمکۆ بەهەنگاویکی رێک و لەسەر خۆ بەردەمیان
 ئەجولایفەو. لەو ساتەدا لەشاهی لەو شاهانە ئەو کە لەبەر خەیاڵی کوردا ئەژین،
 قوتابی لەگەڵ گۆرانی بەخێرهاتنا دەسیان کرد بەگۆلباران و عەسکەر و پۆلیس
 بەتەنگە بریسکەدارەکانیانمەو لەسەلا و وەستان، وێنە ئەو ساتە سەمیل خان و
 دەستە سوارەکی پێ لەچەکی شوکاک، ئەم شیا کەبچیتە لایەرەکانی میژوی
 کوردهو، سەمکۆ خۆی هەرچەن بەرگی عەسکەری لەبەر بو، بەلام لەگەڵ ئەمەشا
 نیشانەمی رەگەزی کوردایەتی ئەو بەجیتگەییکی بەرزو ئەبێنرا. واتا کلاویکی
 کوردانەمی شوکاکیشی لەسەر نابو وچەن هەوریەک و مشکێ بەدەوری ئەم کلاو
 پێچا بو وێتی ئالاند بو، ئەو پیاوانەمی کە لەگەڵیشی بون بە بەرگی کوردی
 شوکاکمەو لەکوردستانی باکوروە دیاریەکی بەنرخ، واتا دیمەنیکی شیرینی
 براکانی ژورویان بۆ هانی بوین، مستەفا پاشای دۆستی دیرینی سەمکۆ، بەوتاریکی
 گەرم و بەهێز داستانی دورو درێژی ئەم بێچو شێرەمی بۆ گێرانمەو، میژوی
 پالەوانی و نیشتمانپەرەری سەمکۆ ئەو کارەساتانەمی بۆ هۆنینمەو کە لەم رێشەدا
 بەسەری هات بو) ٧.

ژمارە ٨ی هەفتەنامەمی (رۆژی کوردستان) زمانی حکومەتی کوردستان
 رێپۆرتاجیکی درێژی لەسەر چونی سەمکۆ بۆ سلیمانی بەمۆرە نویسەو:
 ((قەرەمانی کوردستان، حەزەرەتی ئیسماعیل ناغا - سەمکۆ
 هەفتە لەمەوپێش جەنابی طاهر ئەفەندی سەرکاتەبی حەزەرەتی ملوکانە
 بەقوەتیکێ سواریمەو تەشریفی حەرەکەتی کرد بۆ ئیستیعبالی حەزەرەتی
 قەرەمانی کوردستان جەنابی ئیسماعیل ناغا.

رۆژی ٧ی کانون سانی ٣٩ کەجەنابی ناغا قۆناغی نزیک سلیمانی بۆ وە
 حەزەرەتی رەئیس الرؤسا جەنابی شیخ قادر ئەفەندی کە لەمەعییەتی موبارەکی دا
 قوماندانی تەبوری ژاندرمە بەقوەتیکێ زۆرەو کۆلی ئەشرافی مەملەکەت
 مەوجود بون بۆ ئیستیعبال حەرەکەت فەرما بو و نزیکە مەنزلی تەشریفی چو
 بەپیریفەو.

مەلىك و ھەزرەتى ئاغاي نامدار ھە تەفتىشى عەسكەرەكان كراو يەكە يەكە مەظھەرى سەلام بون.

لەدوایی دا بەعمومی عەودەت كرايەو بۆ خانوی مەوقیعی مەخصوصی ھەزرەتى ئاغاي موحتەرەم و لەبەر دەرگا تەوقفیان فرمەو لەویدا ھەمو شاگردانی مەكتەب بەصورەتییكى رىكویىك لەصفى حورمەت و نینتیزاردا راوستان. گەلى گۆزانی و ئەشعارى كوردی و ھەلىنى بەتەئسیریان خویندەو كەدلى سامیعینى ئەكرد بەئاو.

لەطەرەف يەكی لەشاگردانی مەكتەبەو بەمونا سەبەتى ئەو رۆژە موبارەكەو ئەو زاتە موحتەرەمەو نوطقیكى جوان و ھەوان خوینرايەو. كە عەرضى خۆش ئامەدى ھەزرەتى ئاغاي نامدار، دوغای بەقاي مەوقیەت و تەرەقى ھەزرەتى مەلىك و میللەتى كورد بو، ئەم ئیستیقبالە مونتەظەمەو ئەم مەنظەرە موحتەشمە عەدەتەن عەلەمى كوردییەت و قومییەت ئیحا بوەو، ئەپاشدا موسافرینى موحتەرەمە لەخزمەت ھەزرەتى جەلالەتى مەلىكدا تەشریفیان چو مەقامى خصوصى خۆیان.

ھەقیقەت ئەم رۆژە رۆژیكى تاریخی و زۆر موقەددەسە. ئیمە ناتوانین دەرکی مەعالى و مەدح و سەنای خەدەماتى و ھەلەنپەرەرانەو ئیقداماتى فیداکارانەى ھەزرەتى ئاغاي نامدار بکەین. لاکین بەناوی عومومی میللەتى كوردەو عەرضى خۆش ئامەدى و تەبیرىکاتى ھەزرەتى ئەم قەھرەمانى كوردستانەو رەفیقایى موحتەرەمى ئەکەین و بەتەشریف ھاروردنیان ئیعلانی مسارو ئیفتیخارو سەعادەت و مەوقەقییەتى ھەمو قومى كورد لەبارەگاہى کبریا ئیستیرحام ئەکەین).

ھارزەمان لەگەل سەردانى سەكۆ بۆ سلیمانى چەند ئەفسەریكى تورك، توبال رەمزی، فوزى بەگ لەلایەن توركەو لەرەواندەو ھات بون بۆ گەتوگۆ لەگەل شیخ محمود، لەرێگەى موسلیشەو فەتاحى ئەمینى عەتار، ژنبرای شیخ محمود ئەفسەرى تورك ھات بوە سلیمانى. ماوەیەك بۆ ئالوگۆرپى نامە لەنیوانى شیخ محمود ئۆزدەمیر، فەرماندەى ھێزەكەى تورك لەرەواندەز، ھاتوچۆى نوینەرانی ھەردولا بەردەوام بو. ئوانە توانییان شیخ محمود لەئینگلیز دور بچەنەو رای بکێشنە ناو سیاسەتى توركەو. سەكۆش پاش گەیشتنى تێكەلاو بو. شیخ محمود سەكۆ ۲۰ كەس لەپیاو ناسراوەكانى كوردستانی عیراق و ئێران مەزبەتەکیان داو بەتورك دەربارەى مافەكانى كوردو رێكخستنى جۆرى پێكەو ژيانى كوردو تورك.

دهسته‌یه‌کی نوین‌ه‌رایه‌تیشیان له‌ره‌فیع حلمی، نه‌حمد ته‌قی، فه‌تاح نه‌مین عه‌تار پێک هێنا له‌گه‌ڵ نوین‌ه‌رانی تورک فوزی به‌گ و ره‌مزی به‌گ بچن بۆ گفتوگۆ بۆ تورکیا^{۷۲}.

سمکۆ له‌گفتوگۆکانی له‌گه‌ڵ نوین‌ه‌رانی ئینگلیز هیچ به‌ئینییکی سه‌باره‌ت به‌مافی نه‌ته‌وه‌یی کورد وه‌رنه‌گرت بو، له‌به‌رئوه‌ له‌چونی‌دا بۆ سلێمانی نه‌ک هه‌ر نه‌ی توانی شیخ محمودو ئینگلیز پێک به‌ییتنه‌وه‌، به‌لکو خۆیشی له‌ئینگلیز هه‌لگه‌ڕایه‌وه‌، له‌گه‌ڵ تورک رێک که‌وته‌وه‌. له‌و رۆژانه‌دا نێوانی شیخ محمودو به‌ریتانیا به‌ته‌واوی تێک چو بو. به‌وردی ناگایان له‌که‌ینوبه‌ینی شیخ محمودو تورک بو. نه‌یان ویست شیخ محمود لی بچهن و سلێمانی له‌ژێر ده‌ست ده‌ره‌یه‌نین و بیخه‌نه‌ سه‌ر ده‌وله‌تی تازه‌ دامه‌زراوی عێراق.

ئه‌دمۆنس پلانی روخاندنی حکومه‌تی کوردستان به‌جۆره‌ نه‌گیرته‌وه‌:
 ((له‌به‌رئوه‌ له‌شانه‌هه‌می شوبات‌دا به‌فرۆکه‌ چوم بۆ به‌غداد له‌وی له‌کۆنفره‌نسیکا به‌هاوبه‌شی سێر هینری دویس، بو‌ردیلنو من له‌لایه‌ک و، سه‌رتیپی هێزی ئاسمانی بو‌رتنو فرمانده‌ی هێز ماکنیس به‌نوین‌ه‌رایه‌تی سه‌رکرده‌یه‌تی گشتی له‌سه‌ر پلانی کاری ژێرو پێکه‌هاتین: (۱) له‌ ۲۱ی شوبات‌دا کۆمیساری بالا محمود به‌ ته‌لگراف داوا بکا بۆ به‌غداد (۲) هه‌ر که‌ له‌جێبه‌جێ کردنی فرمانده‌که‌ سه‌رپێچی کرد هێزی ئاسمانی به‌سه‌ر سلێمانی‌دا ده‌س بکا به‌فرینی نمایشیی و فری دانی به‌یان، تێی‌دا لێخرا‌نی ئه‌و رابگه‌یه‌نی و پینچ رۆژ مۆله‌تی بده‌نی له‌گه‌ڵ هه‌مو ئه‌ندامانی نه‌خومه‌نی به‌رته‌به‌رایه‌تی بچن بۆ به‌غداد (۳) بۆ به‌هێزکردنی ((هێزی ناوچه‌یی)) و پێشگیری له‌ هه‌ر جۆره‌ په‌لاماریکی کتوپر بۆ سه‌ر ئه‌م لایه‌، دو گروهان له‌که‌رتی ۴ای سیک، به‌شه‌مه‌نده‌فه‌ر به‌رته‌ کنگریان و له‌وێشه‌وه‌ به‌فرۆکه‌ بگۆڕینه‌وه‌ بۆ که‌رکوک (۴) نه‌گه‌ر محمود شاری به‌جێ نه‌هێشت سه‌ربازگا و باره‌گاکی بۆمباران بکری. ده‌سه‌لاتیش درا به‌من ناگاداری سمکۆ بکه‌م که‌ده‌وله‌تی ئێران به‌هۆی کۆمیساری بالاوه‌ لی‌بو‌ردنی ئه‌وی قوبو‌ل کردوه‌و، هانی بده‌م سلێمانی به‌جێ به‌یلتی^{۷۳}.

ئینگلیزه‌کان نه‌یان توانی به‌هه‌ره‌شه‌ شیخ محمود لایه‌ن، له‌به‌رئوه‌ هه‌ره‌شه‌ی بۆمبارانیان له‌خه‌لکی سلێمانی کرد.

له‌روژی ۱۹۲۳/۲/۲۳ دایه‌نامه‌یان به‌فرۆکه‌ فری دایه‌ خواره‌وه‌ داویان له‌سمکۆ کرد کەسلیمانی به‌جی به‌ئیت بۆ ئه‌وه‌ی له‌بۆمبارانی سلیمانی دا توشی زه‌ره‌ نه‌بی.

له‌روژی ۱۹۲۳/۲/۲۶ دایه‌نامه‌یه‌کی تریان بۆ شیخ محمود دانیشتوانی شاری سلیمانی به‌فرۆکه‌ به‌سەر سلیمانی دا بلا‌وکرده‌وه‌. داویان له‌شیخ محمود دانیشتوانی شاره‌که‌ کرد چۆلی بکه‌ن چونکه‌ بۆمبارانی نه‌که‌ن.

له‌روژی ۱۹۲۳/۲/۲۸ دایه‌نامه‌یه‌کی به‌جی هیشته‌. بۆ راوێژ ره‌شید جودت، که‌یه‌کی له‌ته‌فسه‌ره‌ هاوکاره‌کانی شیخ محمود بو، له‌گه‌ڵی چو، به‌ره‌ ناوچه‌کانی سنور.

پاش ئه‌وان شیخ محمود به‌له‌شکروه‌وه‌ چوه‌ ئه‌شکه‌وتی جاسه‌نه‌. دانیشتوانی شاره‌که‌ش رویان کرد ده‌ته‌هاته‌کان.

له‌تاریکۆیلێ به‌یانی ۱۹۲۳/۳/۴ فرۆکه‌کانی به‌ریتانیا سلیمانیان بۆمباران کرد.^{۷۴}

سمکۆ به‌ر له‌وه‌ی سلیمانی به‌جی به‌ئیت، به‌هۆی رۆژنامه‌یی (ارۆژی کوردستان) له‌وه‌ سوپاسنامه‌یه‌کی به‌جۆره‌ بلا‌وکرده‌وه‌:

((له‌سەر ده‌عه‌وت و ئیراده‌ی حه‌ضه‌رتی جه‌لاله‌تی مه‌لیکی کوردستان و سیدالسادات جه‌نابی مه‌لیک محمودی اول، دامه‌ شه‌وه‌وتوه‌و، به‌که‌مالی شه‌وه‌و شه‌طاره‌تمه‌وه‌ بۆ که‌سبێ شه‌رفی زیاره‌تی حه‌ضه‌رتی مه‌لیکی موعه‌ظمه‌ هاته‌ سلیمانی. له‌هه‌مو خوصوصیه‌که‌وه‌ مه‌ظه‌ری تمه‌جوه‌ات و عینایاتی حه‌ضه‌رتی ملوکه‌نه‌ بوم له‌به‌رئوه‌ به‌هه‌مو مه‌وجودیه‌یه‌که‌وه‌ عه‌رضی ته‌شه‌کوور و ئیقتیخار ته‌که‌م و له‌شیوه‌ی ئینسانیه‌ت و حسیاتی قه‌ومییه‌ت په‌روه‌رانه‌ که‌ له‌مه‌راسیمی ئیستیعبالدا له‌طه‌ره‌ف جه‌نابی رئیس الرؤساو ساداتی کیرام و روه‌ساو مه‌تمورانی عه‌سکه‌ری و مولکی حکومه‌ت و ئه‌شراف و مونه‌وه‌ران و ته‌هالی کوردستانه‌وه‌ ده‌رحقه‌ به‌شه‌خسی من ره‌وا بینرا بو گه‌ڵی موته‌شه‌کیرو موفته‌خیرم به‌لکو هه‌ر فه‌لاکه‌ت و ته‌زییه‌تی که‌ له‌ئێگای خزمه‌تی ئازادی و خه‌لاسی ئه‌م میللته‌دا به‌سەرما هاته‌وه‌ له‌بیرم چۆته‌وه‌.

خودا هه‌مو لایه‌که‌مان موه‌فقه‌ بکات. (سمکۆ)^{۷۵}.

۸- گه‌رانه‌وه‌ بۆ سنور

سمکۆ له‌سلیمانی له‌گه‌ڵ تورک پێک هاته‌وه‌. له‌وه‌وه‌ حه‌لمی نوسیوتی: ((سمکۆ له‌دڵا تورکی خۆش نه‌ئویست. جگه‌ له‌مه‌ تورکه‌کان تازه‌ ده‌سیان ئی وه‌شاند بوو برینیان کولاند بۆوه‌، له‌به‌رئوه‌وه‌ بۆی بکرایه‌و هیوای سه‌رکه‌وتنی

ببوايه، بههمو جوړئ همولئ نوموئى ئه دا كه تۆلەيان لى بسەنننمەوه، بەلام هەموالى بهجوړنكى تر ئەهاته بهرچاو، پر وپاگەندەى ئۆز دەمىرو لاگىرەكانى ئىنجگار بههيزو وهستاينه بو. تاي تەمرازوى سياسەتى تورك لەسەر وه بو، لەولاي تەريشمەوه ((خەسەر و)) پارچەبى لەجەرگى سەمكۆ، بەدیل گىرابو لەلای تورك بو، لەخەزىنەى پارەكەشى دواى تالان و لەناوچون، نزىكەى ۲۰ هەزار لىرەى ئالتونى له وان لەسندوقى فیرقەدا دانرا بۆ مابووه، چ لەئێران و چ لەتوركىدا بستى عەمرىشى دەس نەئەكەوت كەتيا بمووتەوه^{۷۶}.

تورك بەلێنسان دايه گىراوهكانى بهربەدن و پارەكانى بەدەنمەوه، لى بگەرتن لەمەولكەكانى خۆيا لەتوركىا دا بنیشى. سەمكۆ سەلیمانى بهجئ هیشت بهرو ناوچەى باشقەلا كەنزیكى مەلەبەندى ژيانى خۆى بو.

كەمالیهكان و یستیان لەگەمەى سیاسى نىوان خویان و ئینگلیزدا لەكاتى ئالۆزانى كیشەى موسڵدا، لەبەرامبەر هەرەشمى ئاسورى دا، كەلك لەم وەر بگرن. كار بەدەستانى تورك له وان داوايان لەسەمكۆ كرد" بچیتە مەركەزى ولایەت و سەر بۆ حكومەت دا بنهێنئ و دلسۆزى خۆى بسەلینئ، بەلێنى شەرفیان دا بۆیه لىو چۆنەدا بەسەلامەتى بگەرتەوه. بۆ دەر برینى دۆستایەتى فەرماندەى ئۆردوى تورك لەوان دوسەد لىرەو هەندئ تەفەنگ و فیشەكى بەئەحمەد تەقى و رەشىد جەمەدت وەهەبى بەگى یاوهرى خۆى دا بەدیارى بۆ نارد.

سەمكۆ مەرجەكانى قوبول كرد. خۆى و هەندئ لەپیاوہەكانى چۆن بۆ وان. كار بەدەستانى تورك بەرپۆزەو پێشوازییان كرد. سەمكۆ میوانى فەرماندەى ئۆردو بو. هەزار لىرەى تریان لەپارەكەى خۆى دايمەوه، لەگەل هەندئ چەكى تر.

وەكو سەرچاوە كوردیەكان ئەگێرنمەوه كار بەدەستانى تورك بەسەمكۆیان وتو: ((حكومەتى ئەنقەرە برپارى داوه هەزار سەربازى پر چەكى تورك بەجلوبەرگى نەتەوايەتى كوردەوه بخەنە ژێر فەرماندەتانمەوه لەگەل هەموو هیزى نەتەوه دا. حكومەت چیتان پێویست بئ بۆتان ئامادە ئەكا. بەم هیزەوه بچنە ئێران شوین و جینگای خۆتان بگرنەوه. لىوئ ئەحمەد ئاغای برات بنوہ كالمەتى خۆت دا بنئ. خۆشتان بەهیزەكەتانمەوه بچن بۆ كوردستانى خوارو بۆ یاریدەدانى شیخ محمود عەباس ئاغای پێكەوه لەدژى ئینگلیز. سەمكۆ بەم قسانە زۆر دلخۆش ئەبیت. رینگەى ئەدەن بگەرتەوه بارەگاكەى خۆى چاوەروانى ئەو هەزار سەربازە بئ بۆى بنێرن. بەلام پاش ماوہىك ئاگاداریان كرد" بەهوئ بارى سیاسى ناو دەولەتانمەوه مەسەلەكەیان دا خستەوه)).

ئىنگىلىز بۇ ئەمەلىي گۇشار بۇ سىمى تورىك بىيات سىمى خۇي لەگەل دەۋلەتى تازەى عىراق ۋا دىيارى بىكا ۋەكو ئەمەلىي ئەمەلىي بۇ ئەمەلىي تۆلە لەم ھۆزە كوردانە بىكاتەمە كەمەرىنگارى دەسلەتلى بىمىتەنى بوبون ۋەندەئ ئەفسەرى ئىنگىلىزىيان كوشىت بو، ئەمى وىست ئاسورىيەكان لەبادىيان لەسەر سىمى تورىك نىزىك مەلەندى مىتروپى خۇيان، نىشتەجى بىكا. توركىش ئەمەلىي وىست سىمىك ۋەكاربەتەن.

مەسلەلى نىشتەجى كوردنى ئاسورىيەكان سىمى نەگرت. ھەر زو ھۆزە كوردەكان روبروى راۋەستان. مادەى سىيەمى پەمەنى لۇزانىش لەتەموزى ۱۹۲۳دا بىيارىدا مەسلەلى مۇسل بىرەتە بەردەمى((كۆمەلى گەلەن)) ئەگەر تورىك ۋە ئىنگىلىز لەمەلىي نۇ مانگدا ئەمەلىي تۋانى بەخۇشى بەلەيكى دا بىخەن. تورىك پىتۋىستى بەسكىمە نەما^{۷۷}.

۱/۸ ھەۋلەدان لەگەل سۇقۇت

ھەر لەم مەۋەدا كەسكىمە لەسەر سىمى تورىكى- ئىرانى بو.((كۆمەلى ئىستىقلالى كوردستان))بەسەر كوردەلىتى خالە بەگى جىرانلى خەمىكى خۇ ئامادە كوردن بون بۇ شۇرش. خالە بەگ لەسكىمە رانەسپىرى پىتۋەندى لەگەل سۇقۇت بىكاۋ داۋاى پىشتىۋانى ۋا يارمەتەمەلى بىكا. سىمىك بۇ ئەمەلىي نەمەستە ئەمەلىي تەقى ئەنەرى بۇ دىتەنى كۆنەسۇلى سۇقۇتلى لەمەمى. راسپاردەكانى سىمىك بۇ سۇقۇت بىرىتى ئەبى لەدوشت "يەكەمەمەلى، ئەگەر روسىا قايل بىت رىك بىكەمەلى لەگەلمەن مەن ئامادەم ھەمە كوردەكانى لەگەل رىك بىخەم بۇ يارمەتەمەلى سىياسى ۋە دەست كەوت ۋە چاكەى روسىا، بىمە مەرجەى روسىاش ئامادە بىت بۇ يارمەتەمەلى كوردەكان بۇ سەندەنى سەمەخۇمى ۋە رەگرتەنى مافى نەمەۋايمەمەلى. دۋەمەلى، ئەگەر ئەمەلىي نەكەن يارمەتى شەخسى خۇم بەدەن بۇ گەمەمە بۇ شۇمە ۋە جىتى خۇم لەئىراندا لەسەر بەلەن ۋە چاۋدەرى روسىا)). كونسۇلى روسى لەمەلامدا ۋەت بوى: ((بەئىسماعىل خان بىلەن داۋا كوردنى يەكەمەلى لەگەل سىياسەتى ئەمەلىي روسىادا ناگۇجىت ۋە ناھىيەمەلى دۋى لەگەلدا بىكەن، چۈنكە لەپاشەمەزۇدا كوردو روس ئەبى رىك كەمە بۇيە ناھىيەمەلى بەدەن دەرجەن لايمان. بۇ داۋا كوردنى دۋەمە ئەگۇجى تى بىكۇشىن ۋە ھەل بەدەن بام خان لەمەمەدۋا پەيۋەندى بى لەگەلمەن...)).

يەكەمەلى سۇقۇت تازە((پەمەلى دۋستايەتى ۋە ھاۋكارى)) لەگەل كۆمەتەكانى ئىران ۋە تورىكيا بىست بو، ۋەبەلەمەلى دابو بەدەك يارمەتى دۋمەمەلى يەكەتى نەدەن.

رضا خان دوی ئهوی بو بهسرداری سوپا و وهزیری جهنگ له مانگی ذی القعدة ۱۳۴۳ هجری دا سهردانێکی نازه ریا یانی کرد. ئهوسا عهبدوللا خانی ئه میر طهماسبی فرماندهی لهشکری شیمالغروب بو. ئێران بهناو له سمکۆ خوش بو بو. ئهو سهردانه دا رهزا خان و سمکۆ لهشاری سملاس یه کتریان بینیی. نوسهرێکی ئێرانی لهزمانی دیر اعظم بهرامی کهسهرۆکی کابینه و هاوڕیتی رهزاخان بوه ئهو سهفره دا چیرۆکی ئهوی یه کتر بینینه بهم جوړه ته گێڕتتهوه:

((.. له ماوهی چهند رۆژێکا فرماندهی لهشکر بهو پهڕی خوشیهوه کهوته پیشان دانی پیشکهوتن و نیصلاحات و باشیهکانی زهمانی خوێ "رینگای زۆرو جادهی شوسه دار، سهربازخانه...))

سهرۆکهکانی عهشیره تهکانی بانگ کرده خزمهت. لهوانه ویستی ئیسماعیل ئاغای سمکۆی ناسراو له گهڵ سهررداری سوپا بهیهک بگهیهن. عهبدوللا خان لهپیشمهوه تهلگرافی بۆ ئیسماعیل ئاغا کرد لهسملاس تاماده بێ تا بهخزمهتی حهضرهتی ئهشرف شهرفیاب بێ. حهزرهتی ئهشرفیش له گهڵ عهبدوللا خان و چهند نهفر هاوڕێگاکانی خوێ که لهتارانوه له گهڵی هات بون چونه سملاس.

ئیسماعیل ئاغا له گهڵ ۸۰۰ نهفر سواری کورد هه مو بهجلوبهڕگی قهشهنگ و مهوهیی کوردیهوه، بهچه کداری ریزیان بهست بۆ چاوهروانی گهیشتنی فرماندهی گشتی لهشکر بون.

سهررداری سوپا کاتی ژماره ی هاوڕێکانی خوێ، کهتهنها ئهوانهی نار دو ئوتومبیل بون، بینیی و دیمهنی ههشت سهد سواری چه کداری کوردیشی له پشت سهری ئیسماعیل ئاغاهه دی و بینیی سهربازخانه کهش چۆله، بێ ئه ندازه ترساو، ههقیشی بو. مهگهر ئه مه هه مان ئیسماعیل ئاغا نیه که چوار سهد نهفر ژاندارم ی بیچاره ی بهو چه مر سه ریه کوشت؟ مهگهر ئه مانه هه مان سوارانی نین که یهک له دوی یهک بهو پهڕی دلێ قییهوه خهنجهره تر سناکهکانی خوێان له پیرشالی قوتوری خوێان ته کیشاو ورگیان ته دپی و مه مکیان ته بپی و سه ریان ته په راند؟ ئه م فرماندهی لهشکره مان گهوجیکی چهند سهیره که من و خوێ به مجۆره به دوس به سراوی خستۆته داوی ئه و جانوه رانهوه. ئیسته ته نیا فرمانیکی ئیسماعیل ئاغا کافیه بۆ ئهوی ئیتمهش وه کو ئه و ژاندارمانه کوت کوت بکه ن...

له گهڵ ترسی زۆرا دیسان سهررداری سوپا، وه کو هه میشه رۆلی خوێ به باشی یاری کرد، هه رگیز په شوکانی ده رنه خست (ته نیا یهک دو کهس له نزیکهکانی که چاک شاره زای رهوشتی بون و به چهند نیشانه یهکی پچوکی دیارا په دیان بهشاردراوهکانی ناو دهرونی ئه برد، تی گهیشتن).

ئىسماعىل ئاغا ھەر بېيىنىنى سەردارى سوپا لەئىسپەكەى ھاتە خواری و بېشىۋەى خۇيان سلاو و چاكوچۇنى كرد، بەلام سەردارى سوپا بەئەنقەست زۆر گۆيى نەدايە، بەلوتبەرزىيەكى زۆرەۋە ۋەلامىكى ساردى دايەۋە يەكسەر روى كرده سەربازخانە.

ئەفسەرى لەپىش سەربازخانەدا راۋەستابو ھەم پەرى رىزەۋە سەلامى كرد، بەلام فەرماندەى گشتى كەبەھۆى شتى ترەۋە. نارازى و تورە بو گۆيى نەدايە و لوطفى پىشان نەدا. تەنەت شەللاقەكەى لەتورپەىدا شكا. غەزەبى ھەزەتى اشرف نەئىشتەۋە. دوايى چو سەربازخانە نامادە بوان ھەمە بەسەرسامى راۋەستا بون. كەس لەھۆى ئەۋە تى نەئەگەيشت، سەردارى سوپاش لەپىش ئەۋەدا ئەۋانى تر لەسەرسامى دەريتن روى كرده ئەۋ مالىي بۆ شو بۆيان نامادە كرد بو. ئەۋ شەۋە تا بەيانى نەنوست و ھەمەى لەناو ژۆرەكەدا ھاتوچۆى نەكرد. ئىنسانەن ھەقىشى بو. بۆچى سىكۆ شو بە ۸۰۰ سوارەكەيۋە نەى دا بەسەر ئەم دە پانزە كەسەدا؟ ھىشتا كەس تى نەگەيشتە، تەنەت بىستەم سىكۆش دوايى لەگىلى خۆى سەرى سورما بو و ئەفسوسى خوارد بو.

لەكاتىكا كەپاش ماۋەيك دىسانەۋە ئىسماعىل ئاغا بەھىزەكەى خۆيەۋە چو بۆ شەرى لەشكرى شىمالغەرب، بىستەم بەنزىكەكانى خۆى گوتە: مەن ئىحتىمالى زۆر دائەنەم لەم شەۋەدا بەشكاۋى لەناو بچەم بەلام سەۋەراى ئەۋەش ئەجەنگەم. چونكە ئەمە چارەنوسى مەنە ئەبى گۆزايەلى چارەنوسى خۆم بىم، ئەگىنا ئەۋ شەۋەى سەردارى سوپا و عەبدوللا خان لەگەل چەند كەسكىكى دەستو پى بەستراۋ ۋەكو مەلى كەساس كەوت بونە داۋى مەۋە، ھەق ۋابو كەلگ لەئىقبالى خۆم ۋەربگرم و ھەمەيەم بىكوشتاىە. لەبەرئەۋەى شەقم لەبەختى خۆم ھەل داۋە مەحكوم بە لەناوچون.

بەكورتى ئەۋ شەۋە لەشانسى سەردارى سوپا، سىكۆ خۆى گوتەنى كەلكى لەئىقبالى ۋەرنەگرت و بەيانى ھەمە بەسەلامەتى لەسەلاس دەرچون و بەرەو سەلماسى كۆن كەۋتتە رى..

پاشا بەسەربردنى تەشريفاتى سەردان و پشكىنى پىتويست و بەخشىنى خەلات بەسەمكۆ، سەردارى سوپا سەلماسى بەجى ھىشت و لەگەل ھاورىكانى گەرايەۋە بۆ تەۋرىز.

راۋى ئەلى كاتى سەردارى سوپا بەئەندازەى كافى لەسەمكۆ دور كەۋتەۋە لەنزىك قاۋەخانەيەكەۋە راۋەستاۋ ھەناسەيەكى قولى ھەل كىشاۋ بەزمانى ھال وتى: توشى عەجەب تەلەيكە بوين! واقعەن ئەم كابرا گەۋجە ئىمەى ھاۋىشت بوە چ تەھلو كەيەكەۋە، ئەۋەندەى نەما بو بەخۇرايى تيا بچىن، بىجەمدىلا بەخىر تى پەرى... ۷۸

رضا شا له زړ رووه لاسایی مستهفا کهمالی نه کرده وه. به نمونه کی پیشه وی دانهنا بۆ نوئ کردنه وی ئیران، ئیران و تورکیا چندیڼ کیشی هاو بهش و له یه کچویان هه بو. له وانه کیشی بزوتنه وی نه تمه وی کورد. سمکۆ دوی تیکشکانی له چه هریق ئیتر چالاکیه کی چه کداری نهوتۆی نه کردبو دژی ئهوتنه وی ئیران. رها شا به تمه وی دهستی گرت بو به سهر ئیران دا. کۆتایی به شۆرش و یاخی بونی ناوچه جیا واره کان هیتابو. دهسه لاتی ناوهندی به هیزی تیدا دامه زانده بون.

له نیسانی ١٩٢٦ دا ئیران و تورکیا په میانکی دو قوئیسان به ناوی ((معاهده نامه و دادیه و تامینیه مابین دولت علیه ایران و جمهوریت ترکیه)) بهست. ئهم په میانه ١١ فسل (ماده) بو. تهرخان کرا بۆ دانانی ریشوینی ناشتی له نیوان همدرو ولات دا. بیلایه نی ئهم لایه نه گهر لاکه تر توشی شهر بو. بهشدار نه بون له هیچ جوړه پیکهاتنیکي سیاسی و مالی و نابوری دا دژی یه کتری، ریکهوتنی بازرگانی، کونسولی پۆست و تهله گراف، ئیقامه و دانوهی تاوانباران، به لاداخستنی ناکوکی به خوشی. نهوهی لیږده جیگه ی سهرغدانه فسله کانی پینجهم و شهشمه:

فسل پینجهم: همدرو لایه نی مفرنی په میانکار به لئین نه ده ن، له خاکی خویان دا ریکه نه ده ن به دامه زانده ن و جیگر بونی دامه زراو دهستی نهوتۆ که نه یانه وی ناشتی و ئاسایشی مەملە که تی په میانکاره کی تر تیک بده ن یا حکومه ته کی بگۆرن، همدرو ها ئه و که س و تاقمانی به ریکه ی پروپاگنده یا به ههر ریکه یه کی تر نه یانه وی دژی مەملە که تی په میانکاره کی تر کار بکه ن له خاکی خوی دا رانه گرن.

فسل ششم: بۆ دابین کردنی ئاسایش و ئه منییه تی دانیشتوانی ناوچه کانی سنور همدرو لایه نی په میانکار ههمو جوړه ههنگاوکی پیویست نه یین بۆ کۆتایی هیتان به خرابکاری و کرده وه کانی تایه فه کانی دانیشتوی سهرسنوره کان که له وانه یه زه ره له ئاسایشی مەملە که ت بده ن. همدرو ده ولت ئه و کارانه به جیا یا نه گهر به پیویستیان زانی پیکه وه نه که ن.^{٧٩}

دیاره هندی له بهنده کانی ئهم ریکهوتنه له ترسی بزوتنه وی کورد بوه له و ماوه یه دا. شۆرش سمکۆ له کوردستانی ئیران و شۆرش شیخ سه عید له کوردستانی تورکیا و شۆرش شیخ محمود له کوردستانی عیراق.

شۆرشه کانی کوردستانی تورکیا "١٩٢٥ و ١٩٢٧-١٩٣٠ تورکیای هه ژانده. مه لبه نده کانی سهر سنوری تورکی- ئیرانی شی گرت بو وه. ههم هیزه کانی شۆرش بۆ خپاراستن ناچار نه بون نه مدیو و نهودیو بکه ن، ههم هیزه کانی تورک. له کاتی

هه‌لگيرسانی شو‌پشی ئاگري داخدا ئەم سنور شکاندنه بو به‌هۆی گرژی پێوه‌ندی
 هه‌ردو حکومه‌ت و ئالوگۆرپی نامو نوێ کردنه‌وه‌ی گفتوگۆ بۆ دانانی رێ‌وشوێنی
 هاوبه‌ش دژی بزوتنه‌وه‌ی کورد. لێ‌ره‌دا راگه‌یه‌نراوێکی ره‌سمی وه‌زاره‌تی کاروباری
 ده‌ره‌وه‌ی حکومه‌تی ئێران له‌ ۱۷ی مانگی میه‌ری ۱۳۰۶دا بو نمونه‌ نه‌وسینه‌وه‌:
 ((قائیم بالاعمالی تورکیا له‌ ۲۰ی ئه‌یلول دا له‌نامه‌یه‌کا بۆ وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی
 نوسیویتی: له‌به‌رئوه‌ی حکومه‌تی تورکیا له‌مانگی ئه‌یلولدا ده‌س نه‌کا به‌ته‌مه‌ن
 کردنی کورده‌کانی خۆی له‌ئاگري داخ که له‌سه‌رسنور شه‌راه‌ت ته‌که‌ن، داوا
 له‌حکومه‌تی ئێران ته‌کا به‌هه‌تیه‌کانی ئاسایشی خۆی رێ بگرێ له‌و ئه‌شه‌راهی
 بیانه‌وی په‌نا بۆ خاکی ئێران به‌یتن، هه‌روه‌ها داوا له‌حکومه‌تی ئێران ته‌کا بۆ
 ئه‌وه‌ی هه‌نگاه‌ه‌کانی تورکیا کاریگه‌ر بێ. له‌و باره‌یه‌وه‌ کاری هاوبه‌ش بکه‌ن.
 له‌ ۱۹ی شه‌ه‌ریه‌رده‌، دواي ئه‌وه‌ش له‌ ۴ی میه‌رده‌ا وه‌زاره‌تی کاروباری ده‌ره‌وه‌ بۆ
 سه‌فاره‌تی تورکیای نوسیوه‌ “که‌هه‌له‌ته‌ حکومه‌تی تورکیا له‌سه‌رکوت کردنی
 عه‌شیره‌ته‌کانی خۆی دا ئازاده‌و حکومه‌تی ئێران له‌روانگه‌ی پته‌وکردنی پێوه‌ندی
 دۆستانه‌ی نێوان هه‌ردو وڵاته‌وه‌ له‌روانگه‌ی ئه‌مرکی دراوسێیه‌تییه‌وه‌ سه‌ره‌رای
 کورته‌ی ماوه‌که‌و دواکه‌وته‌نی دانی ئاگاداری به‌ده‌وله‌تی ئێران، کورده‌کانی خۆی
 ته‌خاته‌ ژێر چاودێرییه‌وه‌ بۆ ئه‌وه‌ی له‌لایه‌ن ئه‌وانه‌وه‌ یارمه‌تی به‌کورده‌کانی تورکیا
 نه‌درێ و بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌وه‌که‌و به‌هۆی ته‌عه‌سباتی هاونه‌ژادی و خزمایه‌تییه‌وه‌ ئه‌وانه‌ کاری
 بکه‌ن، ئیلا ته‌ سنور نشینه‌کانی خۆی له‌خه‌تی سنور دور ته‌خاته‌وه‌ بۆ ناوه‌وه‌ی
 وڵاتیان رانه‌گۆژێ و، فه‌رمان دراوه‌ به‌کاربه‌ده‌ستانی قشون و سنور” ته‌گه‌ر
 کورده‌کانی تورکیا له‌به‌رامبه‌ر عه‌مه‌لیاتی هه‌تیه‌ جه‌نگیه‌یه‌کانی تورکیادا رایان
 کرد بۆ ناو خاکی ئێران” نه‌هه‌یلن ئه‌وانه‌ له‌سنوره‌کانا به‌یتنه‌وه‌و به‌توانن سه‌ر له‌نوێ
 کاری جه‌نگیه‌ی دژی ئۆردوی تورک بکه‌ن، خاوه‌ن پایه‌یه‌کی به‌رزیش بۆ چاودێری
 بپیاره‌کانی سه‌رو نێ‌رده‌راو و فه‌رمانی پێ درا که له‌پێوه‌ندی راسته‌وخۆدا بێ له‌گه‌ڵ
 فه‌رمانه‌یه‌ی تورکا و له‌یارمه‌تی دانی پێ‌یوست درێخی نه‌کا و هه‌نگای پێ‌یوست
 بنێ بۆ رێ برین له‌په‌رینه‌وه‌ی یاخیانی کورد له‌سنوری ئێران. له‌هه‌مان کاتدا
 حکومه‌تی ئێران له‌روانگه‌ی دائیمی خۆیه‌وه‌ جارێکی تر بیری حکومه‌تی تورکی
 خسته‌وه‌ “که‌مادام ناکۆکییه‌کانی سنور که له‌لایه‌ن حکومه‌تی تورکیاوه‌ دروست
 کراون به‌لادا نه‌خه‌رپن و، ده‌سه‌رژێ کاربه‌ده‌ستانی سنور هه‌تیه‌ چه‌کداره‌کانی تورک
 بۆ سه‌ر خاکی ئێران رانه‌گه‌رێ و کێشه‌کانی سنور چاره‌ نه‌کری و، حکومه‌تی تورکیا
 رێگری نه‌کا له‌په‌لاماری ئه‌شه‌راي تورکیا بۆ سه‌ر خاکی ئێران، هاوکاري ته‌واوی
 حکومه‌تی ئێران له‌گه‌ڵ حکومه‌تی تورکیا له‌توانادا نابێ.

لهولامى نامى ۱۹ى شههريوهى وهزارهتى دهروه، قائم بالاى توركي بهنارى حكومهتهكهى خويمه لهيارمهتى دانى حكومهتى ئيرانى سويسى دهريى. لهگهل هممو ئمو يارمهتيانمى ئيرانو بهجيهتنانى ئهركهكانى دوستىو دراوسييهتى، ماويهك لهموبهر هموال گهيشته كهفركهكانى توركي دهسدرئزيان كرده سهر خاكى ئيرانو بزمبايان بهرداوتمهو چند كهسيكيان بريندار كردهو ئوردوى تورك پهلامارى ناوهنديكى سنورى لهسهردار بلاغى داوهو سوتاندودهتى. ههر لهم ماويهدا له ۱ى تشرينى (۸ى ميههر) نوسراوى لهقائيم بالاى توركيawe گهيشته كهتاقمى سهرىازى تورك لهكاتى جولاندا لهناو خاكى توركيادا لهلايفن عهشايمى كوردهوه پهلامارى داو ۴۴ سهرىازو چند خاوهن پايمو ۵ رهشاش كهوتوته دهس پهلاماردهكانو برديوانهته ناو خاكى ئيرانمهو، داواى كرد بو لهماوى ۱۰ رۇژدا ديلهكان بهر بدرينو چهكه گياوهكان بدرتتمهوه زهرههكانى لييان كهوتوه بويان بيزيردرى، داواى مهزههرهت لهتوركي بكا، لهحالتهى جييهجى نهكردنى ئماندها دور نيه پئوهندى سياسى بپن.

پئويست بهوتن ناكا كه گهيشتهى نوسراوى گورين مايى سهرسورمانو داخى حكومهتى ئيرانه بهتاييهتى بهپى ئمو زانياربيانمى بهحكومهتى ئيران گهيشتهوه ئمو قسانمش كهخاوهن پايلهكانى تورك كهلاى كوردهكان ديل بونو بهراكردن خزيان گهياند بو بهارهگاى پؤستهكانى ئيران كرويانه، پشتيوانى ئى كهكاههجههوه:

له ۳۱ى شههريوهردا خاوهن پايلهكهى تورك بهناوى بينباشى محمد شوكرى بهگ بهبريندارى پهناى برد بو بهر بهارهگاى سنورى قهراولانى ئيرانى، لهوى وتويهتى كه لهگهل تاقمهكهى خزيا بهرهو (ايدرا) ئهچون لهناو خاكى توركىدا، لهناكاو كهوت بونه ناو ئابلوقمى كورده قاچاغهكانى توركيawe، زورى سهرىازهكان نهكوژرينو رهشاشهكانو هممو تفاقه جهنگيهكان بهتالان چونو ئميش خوىو چند خاوهن پايلهكهى تر بهديل نهگيرين. محمد شوكرى بهگ بهكهسى ئهسپيرن كهبياته مالى عبدولقادر. ئمو كهسهش لهپنگا گوللهكهى نابو بهسهرى محمد شوكرى بهگهوه واى زانى بو مردوه لهوى بهجى تههليلو خوى ئهروا، ئميش ههرچونى ئمى خوى نهگهيهنيتمهوه پؤستى قهرولهكانى ئيران. پؤسته سنورييهكهى ئيران ميواندارى شوكرى بهگ نهكهنو نهينيرنمهو بؤ بهارهگاى ئوردوى تورك. ههروهها قسهكانى خاوهن پايلهكهى ترى توركيش بهناوى سهلاحهدين بهگ پشتيوانى لهم ناگادارياننه كهكا.

له ۱۳ى ميههدا وهزارهتى دهروه بهدرئزى وهلامى نوسراوهكهى سفارهتى توركيay دايمهوه بهو بهلگانهى لهدهستابون دهبرينهكانى توركي بهرپهريج

درانهوه، ده‌ری بری بو که هیچ جۆره به‌پررسییه‌ک له‌سەر ئه‌وه‌ی سه‌ربازانی تورکیا به‌هۆی بێ ئیحتیاطیه‌وه له‌ناوچه‌یه‌کی جه‌نگیی دا که‌وتنه‌ته به‌ر هی‌رش کوردی تورکیا و له‌ناو خاکی تورکیا دا ناتوانی ئاراسته‌ی ئێران بکری. به‌پاڵ دانی ئه‌و مه‌سه‌لانه به‌حکومه‌تی ئێران نامه‌تیقی و جی‌گه‌ی ئیعتیازی حکومه‌تی ئێرانه. ده‌رباره‌ی ئه‌وه‌ی کورده قاچاغه‌کانی تورکیا دیل و چه‌که‌کانیان هێنا‌یته ناو ئێرانه‌وه حکومه‌تی ئێران ناگادارییه‌کی باوه‌ر پێ کرای نیه، بگه‌ر ناگادارییه‌کانی سه‌رچاوه ئێرانییه‌کان پشتیوانی له‌وه ناکهن. مه‌سه‌له‌که پێوستی به‌ئیکۆلینه‌وه هه‌یه. له‌ئه‌نجام دا حکومه‌تی ئێران کاتی دیاری کرای حکومه‌تی تورکیا ناوه‌رێکی نوسراوی ای ئۆکتۆبه‌ری قوبۆل نیه. به‌لام بۆ پێشان دانی نیازی باشی خۆی پێشنیار ته‌کا ده‌سته‌یه‌کی تێکه‌لاو له‌نوێنه‌رانی هه‌ردو لا له‌شوێنی روداوه‌که‌دا له‌مه‌سه‌له‌که بکۆلینه‌وه بۆ ئه‌وه‌ی راستی رۆن بێت. نه‌گه‌ر بکه‌ره‌کان له‌خاکی ئێران دا بون، حکومه‌تی ئێران نه‌وانه ته‌میی ته‌کاوه، نه‌گه‌ر کورده قاچاغه‌کانی تورکیا دیل یا چه‌که‌کانیان هێنا بوه ناو خاکی ئێرانه‌وه هه‌نگاو نه‌نی بۆ وه‌رگرتنه‌وه‌یان.

ته‌گه‌رچی گه‌یهشتنی نوسراوی باسکراو بونه‌ته هۆی داخ و سه‌رسوهرمانی حکومه‌تی ئێران، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ش دا ئیمه هێشتا بێ هیوا نین که‌سیاسه‌تی بنچینه‌یی و قازانجه به‌ره‌زه‌کانی هه‌ردو ولات زāl بێ به‌سه‌ر ئه‌و روداوه‌نداو.. حکومه‌تی تورکی به‌ ئه‌به‌رچاوه‌ گرتنی ئه‌و گیوه‌گرفتانه‌ی که له‌سیاسه‌تی رۆژهه‌لاتی له‌وانه‌یه به‌هۆی ئالۆزانی پێوه‌ندیه‌یه‌کانی ئێران و تورکیاوه په‌یدا بێی گیانی هێمنیی و دۆستایه‌تی که له‌لایه‌ن ده‌وله‌تی ئێرانه‌وه پێشان دراوه له‌لایه‌ن حکومه‌تی تورکیا‌شه‌وه پێشان بدری و مه‌سه‌له‌که به‌کو‌تاییه‌کی باش بگات))^٨.

له‌و کاته‌دا محممه‌د عه‌لی فروغی له‌ئه‌وروپاوه بۆ ئێران ته‌گه‌راپه‌وه. له‌سه‌ر داوای حکومه‌تی ئێران بۆ گفتوگۆ چو بۆ تورکیا. چهند هه‌فته‌یه‌ک له‌وئ مایه‌وه. پێوه‌ندیان چوه‌وه دۆخی ناسایی جارانی.

٤/٨ په‌رینه‌وه بو‌گوردستانی عیراق

تورک ته‌نگی به‌سمکۆ هه‌لچنی. به‌تاییه‌تی دوا‌ی شو‌رشی ١٩٢٥ ی کوردستانی تورکیا. له‌تشرینی یه‌که‌می ١٩٢٦ دا هاته ناو کوردستانی عیراقه‌وه. حکومه‌تی عیراق ویستی ده‌ری بکا به‌لام نه‌ی توانی. له‌ناوچه‌کانی ده‌ورو به‌ری ره‌واندزا مایه‌وه.

معتدلی سامی بهیستانی له به غداد داوای له حکومتی عراق کرد هاوکاری له گهل ئیران بکات بو سهرکوت کردنی جولانهوهکی سمکو. وهزارهتی دوهمی به عفر العسکری له م بارهیهوه له کۆبونهوهی ۱۴ی ته موزی ۱۹۲۷دا بهیاری دا:

((حکومهتی عراق جاران و ئیستا پیروهی سیاسهتی چهک کردنی هه مو عهشایهری کردوه، له بهرتهوه چهک هه لگرتنی بی ئیجازهی له هه مو عراقیهکان قهدهغه کردوه له هه ندی ناوچهی دیاری کراوا، وه پله پله کموته فراوان کردنی نمو ناوچانه و دااین کردنی هیزی پیوست بو جیهه جی کردنی سیاسهتی چهک کردنی گشتی، لای وایه نمو سیاسهته دهسته بهری به دیهینانی ئامانجه و یستراوه کانه، به لام مهسه لهی چهک کردنی عهشایهر به زوری هیژی سوپایی، ناتوانی ته غجایی گونجای هه بی. نه گهر نمو هیژشانه بهرته بهرایهتی به هیژ له داوی خزی به جی نه هیلئ، نمو شوینانه دا که بوئی نه نیرن، حکومتی عراقی نمو به رایه دایه نمو دواکوتنه ی له دامه زاردنی پیوه ندی له نیوان عراق و ئیران دا بو وه له ته غجایی ته وه شدا نه بونی هاوکاری کردنی راسته قینه ی کار به ده ستانی سنور، بوته هوی هان دانی عهشایهر، تاقمه چه کداره کان بهرده وام بن له سهر کاره زینابه خشه کانیا ن نمو کارانه ی تانیستا حکومتی عراق گله بی له دهس ته کا)).

له مایسی ۱۹۲۸دا سمکو له ژیر گوشاری عراق دا چه وه ناو تورکیا. به لام تورک سهر له نوی تهنگیان پی هه ل چینی هوه. به ناچار ی روی کرده وه کوردستانی عراق. دیسانه وه حکومتی عراق زوری بو برد و له هه رزی عراق ده ری کرد. ئیران له نیسانی ۱۹۲۹دا به ره سمی دانی به ده وه له تی تازه دامه زراوی عراق دا نا. حکومت ته کانی عراق و ئیران له یهک نزیک بونه وه. به گوته ی عه د ولره زاق الحسنی ((حکومه تی عراق شوڤشگیتری ئیرانی سمکوی ناچار کرد خاکی عراق به جی به یلئ و به چیه ناو خاکی تورکیا وه))^۸ سمکو نمو ماویه له مه لبه نده سنوریه کانی تورکیا و ئیران عراق دا له هه لومهرجیکی ناخوش دا ته ژیا. له هه ر ۳ لاوه به داویه بون. کموته هه ول دان بو به دهس هیتانی لیبوردنی حکومتی ئیرانی.

۹- گه رانه وه بو ئیران و کوژانی (هوزه ییرانی ۱۹۳۰)

سمکو داوی ته وهی له تورکیا و بهیستانی و عراق ناتومید بو. جیهه کی نه ما بو تی دا به مویته وه، پیوه ندی له گهل کار به ده ستانی ئیرانی کرد به هیوا ی ته وهی لی بی بورن و ری به دن به گهر ته وه سهر جیهه و ریگی خوی. کار به ده ستانی ته ره ش به لئینیا ن دایه بو گفتوگۆ بانگیان کرد بو شنۆ. له شنۆ به ییلا نیکی ناجوامیرانه کوشتیان. نوسهرانی ئیرانی به تاییه تی ته وانه ی میژوی رودا وه کانی ئازهر با یجان، یا

میژوی شهره‌کانی نهرتمشی ئیرانیان نویسه‌توه، به‌شانازییه‌کی زۆره‌ه پلانی
کوژرانی سمکۆ ته‌گێرنه‌وه.

محمد تمدن نویسه‌تی:

((له ۲۷ تیر ماهی ۱۳۰۹ له کاتی کدا تورکه‌کان خه‌ریکی سهرکوتکردنی
عه‌شایه‌ری کورد بون له‌ناوچه‌کانی خۆیاندا. سمکۆ له‌ژێر ناوی تۆبه‌ له‌کرده‌وه‌کانی
رابردوی، داوای لی‌بوردنی له‌هێزه‌کانی ده‌وله‌تی ئیران کرد. بۆ ئهو مه‌به‌سته‌ له‌گه‌ڵ
تاقمێ له‌کوردانی هه‌کاری سه‌ربه‌خۆی هاته‌ شنۆ. ملکه‌چی ده‌ریی له‌کاتی کدا
مه‌به‌ستی جگه‌ له‌فیل شتیکی تر نه‌بو. له‌گه‌ڵ هه‌مو ئه‌وه‌شدا چه‌ند شه‌وی میوانی
سه‌ره‌هنگ صادق خان (فه‌رمانه‌دی هه‌نگی شنۆ)) نه‌بی، داوا ئه‌کات له‌گه‌ڵ
سه‌رتیپ ظه‌رالده‌له‌ یه‌کتری بی‌ن و ده‌ریای لی‌بوردن و ریکه‌وتنی په‌یمان گه‌توگۆ
بکه‌ن، به‌لام له‌ژێره‌وه‌ جگه‌ له‌جێبه‌جێ کردنی پلانیکی نیاز خراپانه‌ هیچی تر
نه‌بو))^{۸۲}.

هه‌مان نوسه‌ری له‌و سه‌رده‌مه‌دا په‌یامنی‌ری رۆژنامه‌ی ((حبل‌المتین)) ی فارسی
بوه‌ که‌ له‌که‌له‌که‌ته‌ی هیندستان ده‌رئه‌چو، له‌گه‌رمی روداوه‌کانی ئهو رۆژانه‌دا،
له‌راپۆرتی کدا که‌ له‌ژماره‌ی ۳۳-۳۴ ی رۆژی ۳۰ ئه‌یلولی ۱۹۳۰ بلاقێ کردۆته‌وه‌،
روداوی کوشتنی سمکۆ به‌مجۆره‌ ته‌گێرتوه‌:

((له‌ره‌ضاییه‌وه‌: ئاشنایانی میژوی ئیران به‌ ته‌واوی نه‌زانن که‌ ئه‌یسماعیل
ئاغای سمکۆ له‌یاخیانی گرنگی ئازهریایان و یه‌که‌مین سهرانی ئه‌شراری ملوک
ئه‌لطانفی بوه‌ و ماوه‌ی ۲۰ سالی ته‌واوه‌ ئازهریایانی کردۆته‌ مه‌یدانی تالان و
راو‌و‌وت و ئامانجی هیوا پی‌سه‌کانی. تاوێ له‌گه‌ڵ قشونی قه‌یسهری روس هه‌نگاوی
ئه‌ناو داوای ئه‌وه‌ی زه‌ره‌ری له‌وان ته‌داو خیانه‌تی لی ئه‌کردن، ئه‌نجا ته‌چوه‌ پال
قشونی تورک. به‌پێچه‌وانه‌وه‌ هه‌مان کاری خۆی له‌روانگه‌ی هه‌له‌په‌رستی و
فیل‌بازییه‌وه‌ دوباره‌ ئه‌کرده‌وه‌ و ته‌چوه‌وه‌ ناو قشونی روسه‌وه‌. له‌داوای ته‌واوبونی
جیه‌نگی جیه‌انی هه‌مان ره‌فتاری له‌سنوره‌کانی ئیران و تورکیا و عیراقدا نوێ
ئه‌کرده‌وه‌، له‌و ناوه‌دا زه‌ره‌ری گه‌وره‌ی به‌ره‌ضاییه‌ (ورمێ) و سه‌لماس و سه‌بلاخی
موکری (مه‌هاباد) گه‌یانده‌، بو بوه‌ هۆی کوشتارو هه‌زاران خوێن‌پێژی.

تا ئه‌وه‌ بو له‌ ۲۲ تیر مه‌ه له‌گه‌ڵ ۲۰۰ سواره‌و پیاده‌ی خۆی هاته‌ شنۆ،
به‌ده‌ره‌یه‌نی په‌شیمانی داوای لی‌بوردنی شاهنشاهی خاوه‌ن عه‌ظه‌مه‌تی په‌هلوی
کرد. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی به‌زیی و دله‌رمی شاهنشاهی به‌توانای په‌هلوی شامیلی حالی
هه‌مو چینه‌کانی ره‌عیه‌ت له‌لای هه‌موان رۆشن و دیاره‌، بۆیه‌ وا چاوه‌ران ئه‌کرا
که‌ ئه‌بجاره‌ سمکۆ به‌دروستی هاتبێت و رینگه‌ی راستگویی بگه‌ی.

به‌لّام دوايي دهرکوت که دیسانموه ریځگي ته‌فره‌دانی گرتوته پيشو، خه‌یالی خیانته‌تیکي تری هه‌یو ئه‌یه‌وئ سمرله‌نوئ ناگری فساد هه‌ل بکاو فیتنه‌یه‌کی تازه بنیتموه، ئه‌وه بو که فرماینده‌ی له‌شکری شیمال‌عرب سمرتیب ظفرالدوله پهی به‌نیازی خراپی برد بو. ری‌وشوینی بۆ ئه‌م مه‌سه‌له‌یه‌ داناو به‌ته‌گیری پسند کراو فرمائی پتو‌یستی دهرکرد. هه‌روه‌کو پيشه‌کی له‌لایه‌ن فرماینده‌ی به‌ریزی له‌شکروه پيش بینی کرا بو له‌ ۲۷ی تیر ماه‌دا به‌تمواری دهرکوت و ناشکرا بو، واته ئه‌یه‌یست له‌و رۆژ‌ده‌دا بیره پيسه‌کانی خۆی جیبه‌جی بکاو دوا پلانی خیانته‌تی تاییه‌ت به‌خۆ نه‌نجام بدا. به‌لّام ناگای له‌وه نه‌بو، هه‌لومه‌رجی ئیستای ئیتران نا‌کړئ له‌گه‌ل سمرده‌مه‌کانی پيشودا به‌راورد بکړئ، چون کاربه‌ده‌ستانی ئیستای له‌شکری شاهنشاهی بیدارنو له‌نیازی ئه‌شرار ناگادارنو ئه‌وه‌ی له‌دلی خائینان دایه نه‌ی خویننموه.

له‌کاتیکه له‌سه‌عاتی دیاری کراودا، سمکۆ نیازی له‌گه‌ل ناغای سمره‌نگ صادق خان خراپ بو، به‌لّام نیزامییانی ئازا که‌چاودیری هه‌لومه‌رجه‌که بون که‌وتنه به‌رگری، ته‌قو تۆق ده‌ستی پێ کردو تا ۴ سه‌عات له‌شمو رابورد ناگری شه‌ر درێژ‌ه‌ی هه‌بو. سمره‌نجام له‌و تیکه‌هه‌لچونه‌دا سمکۆ کوژراو، خه‌سه‌ره‌وی کورپشی به‌سه‌ختی بریندار بو.

کسه‌کانی سمکۆ بۆ بردنه‌وه‌ی لاشه‌که‌ی شه‌ریان کرد، کوره‌که‌یان هه‌لگرت و هه‌لاتن.

رۆژی ۲۸ی تیر ماه تهرمی سمکزیان هینایه‌وه ره‌ضاییه. خه‌لکی زۆر لی‌کراو که‌هه‌زاران کۆست و میلۆنه‌ها زیان و سوکایه‌تیان لێ دی بو، دلسوتاو بون، بۆ سه‌یرکردنی لاشه‌که‌ی له‌توتومبیلی هه‌لگری تهرمی سمکۆ، هیرشیان هینایه سهر به‌ری‌وه‌به‌رایه‌تی دژیانی و له‌لایه‌ن خه‌لکه‌وه ده‌نگی هه‌ور ناسای بژی شاهنشاهی مه‌زن په‌هله‌وی خلد ملکه سولتانه‌و، بژی فرماینده‌ی گه‌وره‌و نازای نازه‌ربایجان و، پایه‌داری نیزامییانی ئازا، شاری ئه‌لمرزان‌دو ئه‌گه‌یشه‌ ئاسمان. ۲۹ی تیرماهی ۱۳۰۹/۲۰ی جولای ۱۹۳۰) ۸۳.

عه‌لی دهقان، نوسه‌ریکی تر له‌رواده‌کانی ورمی‌دا به‌هجو‌ره باسه‌که ئه‌گه‌یرتتموه: ((سمکۆ ماوه‌ی دو سال له‌سهر سنوره‌کانی ئیتران و تورک ئاواره‌و سهرگه‌ردان بو، تا له‌سالی ۱۳۰۳دا له‌لایه‌ن ده‌وله‌تی ئیترانه‌وه ریځگه درا له‌خاکی ئیتران‌دا دانیشتی، به‌لّام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی تاوان‌کاریکی زگماک بو، دیسانموه ئارام دانه‌نیشت، چهند جاری سواره‌کانی ئه‌و شه‌ره‌ه‌تیان ئه‌واندو به‌هۆی هه‌یزه‌کانی ده‌وله‌تموه سهرکوت نه‌کران. جاریکیان خۆی له‌گه‌ل ۷۰۰ کس له‌سواره‌و پیاده‌کانی هه‌لی

کو تایه سمر هیزه کانی ده ولته، به لام نه مجارهش به تیکشکانی تمواوه سمرله نوی
هه لاتمهو بو ناو خاکی تورکیا.

سمکو لسنوره کانی تورکیا و ئیران دا تا سالی ۱۳۰۹ موتواری و سمرگردان
بو، لهو ساله دا په یامیکی بو فرماندهی لهو کاتی پادگانی شنو، سمرهنگی
دوهم صادق خانی نوروژی نارد "نهیموئی لسنوری تورکیا- ئیران دا بیینی.
سمرهنگ صادق خان ده عوه ته که ی نهوئی قوبول کردو چو بو سنور بو لای.
ئیسماعیل ناغا له گهل خورشید ناغای سمرۆکی ئیلی همرکی که له کوردانی
یاخی و تشار بو. سمرهنگ صادق خانیان بیینی و له گه لئی هاتن بو شنو.

لهو کاته دا سمرلهشکر مقدم فرماندهی لهشکری ۳ی تموریز بو به سمربردنی
نیجازه له تاران بو. همر که نهو همواله به تاران گهیشته، شاهنشاهی فقید
دهسبه جی فرمان به سمرلهشکر مقدم نه دا بگهریتمهو نازه رابایجان سمکو له ناو بهری.
سمرلهشکر مقدم همرکه گهیشتهو تموریز سمرهنگ هاشمی فرماندهی ههنگی
سپه بان رائه سپیری له گهل یدک اسواران له گهل فرماندهی لهشکر بکونه ری.
لهشمره فخانمه فرمان نه دا به رضائیه یدک گوردان پیاده بو عهده لیاتی نیزامی
ناماده بن. له نیوهی شهوا نه چنه ره ضایمهو، سمرگورد هاشمی به بیی دو اکوتن
گوردانی پیاده له گهل خوی نه بات و له ده روی قاسملوه وه بو گرتنی لهو بهرزیانی
به سمر شنو دا نه یان روانی کهوته ری، ۳ کهس استوارو گروه بان نه ییرن بو شنو،
هموال نه بن کسمی تیمسار سمرلهشکر مقدم بو بیینی سمکو دیته شنو.

روژی ۲۷ی تیرماهی ۱۳۰۹ بریار بو سمر لهشکر مقدم به چیته شنو سمکو
بیینی. پاش نیوهرۆی لهو روژه سمکو له گهل تاقمی لهسواره کانی و کوره که ی بو
پیشوازی له سمر لهشکر موقه ده م چونه ده ره وهی شار. لهوئی ریزیان به ستو بو
به جیهینانی ریوشینی پیشوازی ناماده بون. تا ئیواره یدکی درهنگ هیچ هموالی
له گهیشتهی تیمسار مقدم ناب. لهم کاته دا ناگاداریان نه کمن به هوئی خراب بونی
ئوتومبیلوه هاتنی تیمسار کهوتوته سبهینی. ئیسماعیل ناغاش نه گهریتمهو بو
شنو.

پیشه کی سمرهنگ صادق خان کاره که ی ریک خست بو. کهسانی چه کداری
له شوینانی نه مین دا له بوسه دا دانا بو. پاش نهوئی ئیسماعیل ناغا گهیشته
کولانه که، له باله خانه کهوه گولله به کیان پیوه نا. ئیسماعیل ناغا پاش پیکرانی
نهیموئی هه لئی، به لام که نه بیینی کوره که ی لهوئی دا به جی ماوه، نه گهریتمهو سمری
بیبا، نهوسا گولله به کی تری بهر نه کهوئی و تمواو نه بیی. خورشید ناغای سمرۆکی
ئیلی همرکیش همر لهوئی دا نه کوژری.

لهو کاته‌دا سەرگورد هاشمی ئهو به‌رزایانی گرت بو که‌ئهی روانی به‌سەر شنۆ‌دا، شه‌و ده‌سو پیوه‌نده‌کانی سمکۆی له‌شنۆ راونا. به‌یانی روژی دوایی ئه‌شار ۳ جار هه‌ترشیان هه‌تایه‌ سەر شوینه‌کانی له‌شنۆ، به‌لام له‌به‌رئهو‌ی سەرگورد هاشمی پیشه‌کی شوینه‌ دیفاعیه‌کانی گرت بو، نه‌یان توانی شار بگرن و لاشه‌ی سمکۆ به‌نه‌وه‌.

لاشه‌ی سمکۆیان برده‌ ره‌ضاییه‌ دوسێ روژ بۆ ته‌ماشای کردنی گشتی خه‌لک دایان نا. یه‌کێ له‌ژنه‌کانی که‌ له‌ره‌ضاییه‌ بو سه‌یری لاشه‌که‌ی کردو ناسیه‌وه‌ که‌ئهو لاشه‌ی سمکۆیه‌، چونکه‌ ئهو وتی په‌نجی سه‌به‌ی سمکۆ مار گه‌ستویه‌تی و، دو گرتی په‌نجی خۆی به‌خه‌نجهر بری بو، ئهو‌ش باه‌ترین نیشانه‌ی ناسینه‌وه‌ی له‌شی سمکۆ بو. پاش ۳ روژ جه‌نازه‌که‌یان هه‌لگرت و له‌ده‌ره‌وه‌ی ده‌روازه‌ی هه‌زاران نزیک جوگه‌ی ده‌وار به‌خاکیان سپارد^{۸۴}.

سه‌رتیپ حه‌سه‌ن مه‌قدم له‌روژی ۳۰ی تیری ۱۳۰۹دا خۆی به‌بروسکه‌ به‌جۆره‌ کوشتنی سمکۆی به‌وه‌زاره‌تی جه‌نگ راگه‌یاند: وه‌زاره‌تی جه‌لیلی جه‌نگ

به‌دوی راپۆرتی نوسراوی ژماره‌ ۲۳۶۷ و ته‌له‌گرافی ژماره‌ ۲۹۹۷ ئه‌خاته به‌رچاو

له‌ده‌وره‌یه‌ری هاتنی به‌نده‌ بۆ ره‌ضاییه‌ له‌و راپۆرتانه‌وه‌ که‌ له‌حه‌کومه‌تی نیه‌می شنۆ ده‌رکه‌وت که‌سمکۆ دیسانه‌وه‌ خاوه‌نی به‌روای راست و دروست نیه‌و له‌م ۳ روژی مانه‌وه‌ی‌دا له‌شنۆ به‌شینه‌یی به‌ناوی دیده‌نیسه‌وه‌ هه‌ندێ له‌کورده‌ ره‌وه‌نده‌کانی ده‌ره‌وه‌ی له‌خۆی کۆکرده‌وه‌وه‌، ئاماده‌ نه‌بوو به‌جسته‌ ناوه‌ندی له‌شکرو، له‌لایه‌کی ته‌ره‌و درێژه‌ پێدانی مه‌سه‌له‌که‌و گه‌توگۆ له‌گه‌ڵ ئهو باش نه‌بو و که‌لکی نه‌بو له‌به‌رئهو شه‌وی ۲۷ی ئه‌م مانگه‌ ۳ ستون به‌م پییه‌ی خواروی له‌ریگه‌ی جیا‌جیاوه‌ نێردرا نه‌ شنۆ:

یه‌که‌م، یه‌ک ستون له‌ره‌ضاییه‌ که‌پێک هات بو له‌یه‌ک گوردانی پیاده‌و یه‌ک گوروه‌ان موسه‌ئسه‌ل.

دوهم، یه‌ک گوردان له‌سابلاخه‌وه‌

سێهه‌م، یه‌ک ستون سوار که‌پێک هات بو له‌که‌مرته‌کانی سواری که‌ له‌به‌رده‌ست ئه‌رکاخه‌رب سيار له‌شکەر له‌توریزه‌وه‌ له‌گه‌ڵه‌ خۆم هه‌تانبوم، فه‌رمان به‌ساخلوی شنۆش درا که‌ئاگاداری سمکۆ بکه‌ن ده‌سه‌جێ به‌ره‌و ته‌وریز به‌جێ یا ناوبراو چه‌ک بکه‌ن، له‌حاله‌تی یاخی بون دا ناوبراو و که‌سه‌کانی ئه‌عدام بکری. به‌و جو‌ره‌ی چاوه‌ڕێ ئه‌کرا ناوبراو له‌چون بۆ ناوه‌ندی له‌شکەر سه‌ره‌یچی کردو چه‌کیشی نه‌دا

به دهه ستموه، بۆیه هیژده کانی ساخلو ئهرکه کهی خۆی به جی هیناو، ستونه
 نیردراوه کانیش کهزۆر بهزویی جولابون له نیواریی ۲۷دا شتیان دهوره دا بو. سمکۆ
 خۆی کوژراو له کهسه کانیشی زۆری کوژران و بریندار کران و ئهوانی تر ههلاتن و
 تهعقیب نهکرتن. وا بهشانازییهوه ئهخریته بهرچاو کوتایی بهژیانی نهنگینی ئه
 عهصوره مفسده جویه هینرا. بهم بۆنه یهوه جولانی ئهو ستونانی مهتموری
 عهمه لیات بون تاراده یه کهی زۆر مایه ی سهرنج راکیشان بو" دو ستونی پیاده ی
 رهضائیه ماوه ی دوانزه فرسه خیان به ههژده سهعات به پی بری و ستونی پیاده ی
 سابلخ ماوه ی ده فرسه خی به شانزه سهعات بری و ستونی سوار بهو پهری خیرایی و
 باش نهجامییهوه توانییان بگهن به نهجامی تهواوی فرمانه کهیان و باشی پهروه ده
 کردن لهژیانی نیزامییانی وه زیفه ی یه کساله دا به تهواوی سابت کرد.

رهضائیه

سهعات ۹ ی ۲۷/۴

ژماره ۲۴۱۱ سیار

فرمانده ی لهشکری شیمالغرب

سهرتیپ حسن مقدم^{۸۰}

- ۱ احمد کسروی، تاریخ مشروطه ایران، ج ۱۴، تهران، امیر کبیر، ۱۳۶۳، ص ۷۱
- ۲ کسروی، هـ، س، ل، ۱۱۰.
- ۳ کسروی، هـ، س، ل، ۱۱۲.
- ۴ کسروی، هـ، س، ل، ۱۱۹.
- ۵ کسروی، هـ، س، ل، ۱۲۰.
- ۶ د. محمد جواد شیخ الاسلامی، سیمای احمد شاه قاجار، جلد یکم، نشر گفتار. تهران، ۱۳۶۸، ص ۴۲۲-۴۲۴.
- ۷ د. جواد شیخ الاسلامی، اسناد محرمانه وزارت خارجه بریتانیا درباره قرارداد ۱۹۱۹ ایران و انگلیس، ج ۱، تهران، اطلاعات، ۱۳۶۵، ل، ۲۰۹-۲۱۴.
- ۸ هـ، س، ل، ۲۰۵.
- ۹ هـ، س، ل، ۲۰۹-۲۱۴.
- ۱۰ هـ، س، ل، ۲۲۲.
- ۱۱ هـ، س، ل، ۲۴۴.
- ۱۲ هـ، س، ل، ۲۹۳-۲۹۵.
- ۱۳ هـ، س، ل، ۲۶۶-۲۷۰.
- ۱۴ هـ، س، ل، ۱۸.
- ۱۵ هـ، س، ل، ۲۹۶.
- ۱۶ المس بیل، فصول من تاریخ العراق الحديث، ترجمة جعفر الحياط، بغداد، ۱۹۷۱، ص ۲۱۶.
- ۱۷ پروانه: نمونه ۱۲ ای به‌شی دوه‌می تهم باسه
- ۱۸ ده‌رباره‌ی علی ناغا پروانه به‌لگه‌گانی ژ ۳۲۵ و ۳۲۴ و ۳۳۵ و ۳۳۶ و ۳۴۸ و ۳۶۵ و ۳۶۶ و ۳۶۷ و ۳۶۸ و ۳۷۲ و ۳۷۳، واحد نشر اسناد گزیده اسناد سیاسی ایران و عثمانی، ج ۲، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران، ۱۳۶۹.
- ۱۹ پروانه: نمونه ۱۸ ای به‌شی دوه‌می تهم باسه
- ۲۰ ایرج افشار (سیستانی)، مقدمه ای بر شناخت ایلها، چادر نشینان و طوایف عشایری ایران، ج ۱، تهران، ۱۳۶۶، ص ۱۵۹.
- ۲۱ بۆ ناگاداری زۆرتر له‌سه‌ر ژیان و بنه‌ماله‌ی سمکۆ پروانه: روژنامه‌ی ((بانگی کوردستان)) ژ ۲، س، ۱، سلیمانی، ای ناغستوسی ۱۹۲۲ "۳، س، ۱، ۲۱ ناغستوسی ۱۹۲۲" سمایل خان (سمکۆ)، گوژاری ((روژی نوی)) ژ ۱۲، س، ۱، سلیمانی، مارتی ۱۹۶۰، ل، ۵۰-۵۴ "علاء‌الدین سجادی، شۆشه‌گانی کورد و کوردو کۆماری عیراق، به‌غداد، چاپخانه‌ی مه‌عاریف، ۱۹۵۹" مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران، ج ۱، تهران، زوار، ۱۳۵۷، ص ۱۳۶-۱۳۷ "ایرج افشار (سیستانی)، مقدمه ای بر شناخت ایلها، چادر نشینان و طوایف عشایری ایران، ج ۱، تهران، ۱۳۶۶، ص ۱۵۴-۱۶۹.

- ²² جعفر مهدی نیا، زندگی سیاسی قوام السلطنه، ج ۲، تهران ۱۳۶۶، ص ۴۸۲.
- ²³ تمدن، س ن، ل ۱۹۲-۱۹۳.
- ²⁴ کسروی، س ن، ل ۸۳.
- ²⁵ رفیق حیللی، یادداشت، بهشی دوه، چاپکوندهوی عهدهدی، سه قز، ل ۵۴۸.
- ²⁶ حسین مکی، تاریخ بیست ساله ایران، ج ۱، چ ۴، تهران، نشر ناشر، ۱۳۶۳، ص ۲۳-۲۵.
- ²⁷ حلمی، س ن، ل ۵۷۰ "گفتوگوی سمکزو مصطفی پاشای یاملکی
- ²⁸ کسروی، س ن، ل ۸۳۲ "درباره‌ی هه‌مان روداو پروانه: علی دهقان، رضائیه یا سرزمین زردشت، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۸، ص ۵۵۴ "بانگی کوردستان، ژ، سلیمانی، ۲۱ ی ناغستوسی ۱۹۲۲.
- ²⁹ علی دهقان، رضائیه یا سرزمین زردشت، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۸، ص ۵۵۵، محمد تمدن، اوضاع ایران در جنگ اول یا تاریخ رضائیه، تهران "چاپ اسلامی، ص ۳۱۹.
- ³⁰ کسروی، س ن، ل ۸۳۸ "تمدن، س ن، ل ۳۲۰.
- ³¹ تمدن، س ن، ل ۳۲۱.
- ³² ه س، ل ۳۲۲.
- ³³ ه س، ل ۳۲۲.
- ³⁴ ه س، ل ۳۵۱. نه‌ویش رای گوئی‌زاده له: روژنامه‌ی ((تجدد)) یه‌کشه‌مه ۱۲ ثور (اردیبهشت) ۱۲۹۹، ته‌وریز
- ³⁵ ه س، ل ۳۲۷.
- ³⁶ ه س، ل ۳۲۸.
- ³⁷ ه س، ل ۳۳۰-۳۳۱.
- ³⁸ ه س، ل ۳۳۷.
- ³⁹ کسروی، س ن، ل ۸۵۵.
- ⁴⁰ مکی، س ن، ج ۱، ل ۱۳۴.
- ⁴¹ حاج مخبر السلطنه هدایت، خاطرات و خطرات، چ ۴، تهران، زوار، ۱۳۶۳، ص ۳۲۴ "تمدن، س ن، ل ۳۵۹.
- ⁴² تمدن، س ن، ل ۳۷۴.
- ⁴³ هدایت، س ن، ل ۳۲۵-۳۲۶ "تمدن، س ن، ل ۳۶۴.
- ⁴⁴ نهم گفتوگویی سمکزو حاجی مصطفی پاشای یاملکی له نارشیفی به‌ریتانی‌دا دۆزراوته‌وه. ماموستا محمد رسول هاوار کردویتی به‌کوردی و له‌گۆفاری ((ماموستای کورد)) سویدی‌دا بلاوی کردۆته‌وه. نه‌وانه‌ی ناو نهم باسه‌هه‌موی له‌و وەرگیراون.
- ⁴⁵ علاءالدین سجادی، میثوی نه‌ده‌بی کوردی، به‌غداد، چاپخانه‌ی مه‌عاریف، ۱۹۵۲، ل ۵۵۲.
- ⁴⁶ پروانه وەرگیراوی عه‌ده‌بی باسه‌که‌ی مارتین دهرباره‌ی شوکاک و سمکزو، گۆفاری کاروان، ژ ۱۴۴.
- ⁴⁷ تمدن، س ن، ل ۳۶۹.

48 هـ س، ۳۷۱.

⁴⁹ سجادی، س ن، ل ۵۵۳.

⁵⁰ بۆتەواوی ژماره‌کافی پروانه: ((بانگی کوردستان)) کۆکردنه‌وهو له‌سه‌ر نویسینی: جه‌مال خه‌زنه‌دار، به‌غداد، ۱۹۷۴.

⁵¹ احمدی پور، تاریخ پیدایش و خدمات دودمان پهلوی، ص ۶، وەرگیراوه له: دهقان، س ن، ۵۸۶ل.

⁵² ئێستا سه‌رچاوه‌یه‌ك له‌به‌رده‌ست دا نیه جۆری شه‌ره‌كان له‌باری سه‌ره‌نجی كوردوه به‌گیریتوه‌و، به‌درێژی باسی تێكه‌هلچون و پلانی جه‌نگی ئازاد کردنی شوینه‌كان و هێرش و به‌رگری بکا.

⁵³ حلمی، س ن، ل ۵۱۶.

⁵⁴ مکی، س ن، ج ۲، ۱۱۵-۱۱۱ تمدن، س ن، ل ۳۸۱-۲۸۳.

⁵⁵ مکی، س ن، ج ۲، ل ۱۲۶-۱۱۵ دهقان، س ن، ل ۵۹۲-۵۹۳ "ملك الشعرا بهار، تاریخ احزاب سیاسی ایران، تهران، ۱۳۵۷، ص ۲۶۵" سروان احمد کاویسانپور، تاریخ رضائیه، ص ۱۷۲-۱۷۳.

⁵⁶ مکی، س ن، ج ۲، ل ۱۲۷.

⁵⁷ بهار، س ن، ل ۲۶۶.

⁵⁸ مکی، س ن، ج ۶، ل ۱۹۸.

⁵⁹ رمزی قزاز، بزوتنه‌وهی سیاسی و روشنبیری کورد له‌کۆتایی چه‌رخێ نۆزده‌هه‌مه‌وه تا ناوه‌راستی چه‌رخێ بیست، سلیمانی، چاپخانه‌ی ژین ۱۹۷۱، ل ۱۳۸.

⁶⁰ حلمی، س ن، ل ۶۰۶-۶۰۵.

⁶¹ ئلمس بیل، س ن، ل ۲۱۵-۲۱۶.

⁶² قزاز، س ن، ل ۱۵۶-۱۶۰.

⁶³ السید عبدالرزاق الحسنی، تاریخ العراق السياسي الحديث، ج ۳، ط ۶، بیروت، دار الکتب، ۱۹۸۳، ص ۳۴۸.

⁶⁴ مکی، س ن، ل ۱۲۶.

⁶⁵ حلمی، س ن، ل ۵۱۶-۵۱۷ و ۶۰۸ تا ۶۰۹.

⁶⁶ ئه‌دمۆنس ئه‌لێ رێگه‌مان نه‌داوه بیته هه‌ولێر، سه‌رچاوه کوردیه‌كان ئه‌لێن له‌به‌ر نانه‌مین بونی له‌ئینگلیز خۆی نه‌چۆته هه‌ولێرو چۆته به‌هرکه.

⁶⁷ سیسیل جی. ادموندز، کردها تورکها عرب ها، ترجمه ابراهیم یونس، تهران، روزبهان، ۱۳۶۷، ص ۳۳۶-۳۳۵.

⁶⁸ قزاز، س ن، ل ۱۵۶-۱۶۰.

⁶⁹ هه‌فته‌نامه‌ی (روژی کوردستان) ژ ۷، ل ۴۳-۴۴.

⁷⁰ حلمی، س ن، ل ۵۹۹-۶۰۴.

⁷¹ ده‌ریاره‌ی مه‌زبه‌ته‌که‌و گفتوگۆی کورد- تورک پروانه: حلمی، س ن، ل ۱۱۷ تا ۱۴۷.

⁷² حلمی، س ن، ل ۵۶۸.

⁷³ نه‌دمونس، س ن، ل ۳۴۴.

⁷⁴ قزاز، س ن، ل ۱۷۶-۱۷۷ "بۆ وینه‌ی هه‌ندێ له‌م به‌یانانه‌ به‌پروانه: نه‌که‌رمی مه‌حمودی سالحی ره‌شه، شاری سلێمانی، ب ۲، ده‌زگای روشنبیری و بلاوکردنه‌وه‌ی کوردی، به‌غداد، ۱۹۸۹، ل ۳۵۸-۳۶۱.

⁷⁵ ((روژی کوردستان)) ژ ۸، سلێمانی، ۱۰ ی کانونی ثانی ۱۳۳۸/۲۳ ی جمادی الاولی ۱۳۴۱.

⁷⁶ حلمی، س ن، ل ۶۰۸-۶۰۹.

⁷⁷ بۆ درێژه‌ی چونی سمکۆ بۆ وان و گفتوگۆکانی به‌پروانه: قزاز، س ن، ل ۱۶۴-۱۷۰ "بۆ یاسی ئاسوریه‌کان به‌پروانه: الحسینی، س ن، ج ۳، ل ۳۱۶.

⁷⁸ مکی، س ن، ج ۴، ل ۴۷۰-۴۷۲.

⁷⁹ هه‌س، ل ۸۱-۸۸.

⁸⁰ هه‌س، ل ۳۰۴-۳۰۷.

⁸¹ الحسینی، س ن، ل ۳۴۸-۳۴۹.

⁸² تمدن، س ن، ل ۳۹۶.

⁸³ هه‌س، ل ۴۱۳-۴۱۶.

⁸⁴ ده‌قان، س ن، ل ۵۹۵-۵۶۹.

⁸⁵ مه‌دی نیا، س ن، ل ۵۶۷.

۷. له پهلواوینزی میژوی نه رده لان دا

مه ستوره: (۱۲۲۰-۱۲۶۴): نوسه ری ((تاریخ اردلان))

-۱-

بنه ماله که ی

باپی مه ستوره: محمد ناغا، که له زوری ((فتوحات)) ی خوسره و خانی گه ورده به شدارو، خه زوری نه مانوللا خانی گه وره و یه کی له باوه پیکراوه نزیکه کانی بوه. بۆ کوکړدنه و ی باجو سه رانه و، بۆ به شداری له شه پرو له شکر کیشیه کانی دا. بۆ نوینه رایه تی له ده رباری قاجار دا.

باوکی مه ستوره: نه بولخه سن به گ کوری محمد ناغا، ژن برای نه مانوللا خانی گه وره و بریکاری حوسه ینقولی خانی خوشکه زای بوه. نه میش باوه پیکراویکی نزیکی نه مانوللا خانی گه وره بوه. سه ربه رشتی زه ماوه نندی گواستنه و ی کچی فده تعه لی شای قاجار بۆ خه سره و خانی ناکام نه م کردویه تی.

مامه کانی مه ستوره: ئیبراهیم ناغاو ئیسماعیل ناغا هدر یه که پله یه کی به رزیان هه بوه و، میرزا عه بدوللایش مونشی دیوان بوه. (حدیقه: ل ۳۲۱). میرزا عه بدوللای مونشی (ره ونه ق) نوسه ری: ((ته ذکری حدیقه ی نه مانوللاهی)) یه، که ژیان نامه ی شاعیره فارسی بیژنه کانی نه رده لان ته گیریتسه ووه، نمونه ی شیعه کانیان نه نویژ، عه لی ته کبه ری ناموزایشی نوسه ری: ((حدیقه ی ناصری)) و ((تاریخ الاکراد)) هه.

دایکی مه ستوره: له بنه ماله ی میرزا عه بدوللای وه زیر بوه.

بنه ماله ی باوکی مه ستوره: ((قادی)) و، بنه ماله ی دایکی: ((میرزا عه بدوللای و زیر))، هه ردوکیان، له بنه ماله ده وله من و ده سپویشته و کانی سنه بون. به تاییه تی بنه ماله ی وه زیر هه میشه ده ورکی کاریگه ریان هه بوه له ژیان ی سیاسی، دارایی جهنگی.. داووده زگای حوکمرانی نه رده لان دا.

له دایکبونی

ماهشهرهف کچی نه بولخه سهن بهگ، وه کو عه لی نه کبه ری ناموزای له
(حدیقه: ل ۳۲۱-۳۲۲) دا نویسیویتی له ته مه نی ۴۴ سالی دا له ۱۲۶۴ دا
مردوه، بهم پیته نه بی له ۱۲۲۰ دا، له باوهشی نه م خیزانه نه جییزاده یه دا له دایک
بوی. رهنکه هه واله که ی نه م له هی نویسه رانی تر دروستربی.

په روه رده و خویندنی

مه ستوره نویه ره واته یه که م منالی دایک و باوکی بو، له بهر نه وه باوکی
بایه خی به خویندن و په روه رده کردنی داوه. خو ی له م باره یه وه نه لی: ((پاش نه وه ی
له سای... خودای له هه مو شتی هه ورازترو، له په نای به زه یی و داوه ری بی هاوتا،
له زگی دایکمه وه که و تمه باوهشی په روه رده ی باوکه وه... له فیه ری نه خشی
نیوچاوانی به هره و هیتری بینای به خشنده گی و له بهر که تی نه و نه ختیه ری
چله پویه زانست و خویری گهردونی ناوه زه که مه یلی سروشتی و شهوقی
راسته قانی په روه رده کردنی منالان و به هیتر کردنی جگه رگوشان دا زور بو،
به تاییدت منی یه که م گولی نه و گرلشه نه و نوخشه نه مامی نه و چه مه نه،
که ده ستم خامه ی ناشنایی گرت و چاوم به نامه ی روشنایی هه لیئا، ناو به ناو
مه یلی سروشتیم و ناره زوی زگماکم به متالای کتیبان ده بزوت...)) (ل ۱۱).

شوکردنی

مه ستوره داستانی شوکردنی خو ی بهم جوړه نه گیریتته وه:
((به لام له بهرایی فرمانه وایی دا (مه بهستی فرمانه وایی خه سره و خانی
ناکامه) له بهر که م نه زمونی، توشی چهنده هه لیه هات: باپرو باوک و
مامه کانی نویاری نه م کتیبه ی به بی تاوان کو و زنجیر کرد و زور به بی
به زیانته ره فتاریکی دزیوه وه سی هه زار تمه نی به ناوی باجده و لی سه ندن.
سهره غجام خودا کردی به دنیهادی و دلپسی به دکارانی بو ناشکرا بو له دوی
ناردن و به خه لاتی گرانمایی و شایان سهره رزی کردن...)) (ل ۱۹۸-۱۹۹).
خه سره و خان به وه وازی لی نه هیئان، به ده و له مه نی زانیون و، لای وابوه جگه
له سامانه که ی خوین، سامان و دارایی حوسه ینقولی خانی باوکبرایشی له لای
نه مان حدشار دراوه، بو نه وه ی سامانه که یان زهوت بکا، گینه لیک تری پی
کردن. له م باره یه وه مه ستوره نویسیویتی:

((له بهر نه وهی حوسه ینقولي خان زوږ بهی سامان و نه ختینه کانی له کن بنه ماله که هی منی که مینه دانا بو، نیوبراو سه بارهت به وه که له باو که وه پور زایشم بو، کار به ده ستانی والی بو باو کمیان تی چاند بو له داستانه که یانه وه و هرداو له کاره که وه یان گلاندو نه وه یان کرد به بیانو، نه و سامان و نه ختینه یه ش که همدان بو لیتمان داگیر که نه و نه ویش بخه نه سر که نجینه. بهم مده بسته حوسه ینقولي خان یان فریوداو به لیتنی فدرمانه وایی نیسفه ندان بادیان دایی و نه میس که هیشتا ساردی و گهرمی و تالی و سویری ژیانی بو که س تا سر نه ماری نه چیژتو، به ته ماحی فدرمانه واییه پستی له مافی خالو خوارزایی هه لکرو پاشان به بیانوی به سر کردنه وه یه کی له ناموزاگانان که نه خوش کهوت بو له دواي باوکی نارد، هدر که باو کم که یشته نه وی، حوسه ینقولي خان کوژیکي به ست و له دژی والی ده ستیان به وتووژ کرد، به لام له دهر وه، چهند که سیکی له پشت پدرو وه لی راگرت بون، گوی یان له هه مو که ین و به ینه که گرت بو. نه و شوه بو سبدینی عه مدد به گ و مسته فا به گ کورانی فته تح عه لی به گی وه کیل و نه کبه ر به گ، که ببو به مایه ی نه م هه نگاهویه و سولتانی کوری نه زه ر عه لی به گ و نه بو لحه سن به گ باوکی نه م که مینه یه و مام و ناموزاگانان دیکه ی سر له بهر فدرمانی کوژ و زغیر کردن و زیندان کردن یان دراو هه مویان گیران و به کوژ و زغیر کراویسه وه زیندان کران. پاش چهنانی فته تحه لی به گ و سولتانیان له قه لای قه سلان دا کوشت. نه کبه ریش به هه زار ته له که و ده هژ، سا هه رچونی بو، سهری خوی رزگار کرد. مامی نه م که مینه یه ش، چونکه هیچ تاوانیکي نه بو، نازاد کراو به به زهی و دلاوییه کی زوړ وه خه لات کراو نه و بو بو پته و کردن و چه سپاندنی نیوان ته بابی و نیوان کوکی له نه نجام دا به ندو به نده واری هاوسه ریم له گه ل خوسره و خان دا سه روبره ر نراو به و په ری شان و شکوه پیم هاویشته حدره مسه راوه.)) (۲۰۱-۲۰۲).

رهنگه له سه رده مه دا زوړ کچی سنه یی خه وی به وه وه دی بی بیته هاوسه ری گه و ره تر ین ده سه لاتداری ناوچه که: والی کوردستان، که هیشتا له ناوه راستی سییه کانی ته مه نی دابو، به لام نه م شوکرونه جوړی بوه له سه ودای سیاسی و کومه لایه تی له نیوان والی زوړدارو بنه ماله ی قادری زوړ لیکنراودا، بنه ماله ی قادری کچه که یان له ترخی دا داوه.

نه گه ر له ۱۲۲۰ دا له دایک بوبی، وه کو له (تحفه: ۳۲۲) تی نه گه ین و، له ۱۲۴۴ دا شوی به خه سه ره و خان کردبی، وه کو مه ردوخ نه لی، نه و نه بی به ۲۴ سالی به بوکی بو حدره مسه را برا بی.

خوسرو خان له ژيانی تاييه تي خوی دا پياوټکی بی به ندوبار بوه. له م باره يه وه
(مه ستوره: ۱۹۸) ته لئ: ((زوری هر له راباردنو خوش گوزهرانی ده کرد، ده نگی
ناره زوی راباردنو خوش گوزهراندنی هم پیاوه داستانی بارامی گوری له بیی
خه لک بردبوه...))

(بابانی: ۷۱) ته لئ: روژانی ژيانی به ((خواردنه وهی مهی و موعاشه رته تی ژنانی
زیو نه ندانم)) به سهر ته برد، هم ره قاره کاری له دانیش توانی سنه ش کردوه،
(به مفاد الناس علی دین ملوکهم، همو نه عیانی کوردستان به خواردنه وهی
پیکي ده ماده و هاونشینیی روسپییانی سوزانییه وه خدریک بون)).
(تحفه: ۲۰۳) ته لئ: ((ناره زویه کی له نه ندازه به ده ری له ژیان و راباردن هه بو،
همو شه وی چل گوزانیییزو موسیقارنه تی ژنو پیاو له مه جلیسه که دی دا نامه
نه بون...)).

خوسرو خان، کاتی خوی به راباردن له گه ل ژنانی جوان و، خواردنه وهی زوری
مه ی به سهر بردوه. له نه نجامی نه مه ش دا نه خوش که وتوه، وه (بابانی: ۷۲)
ته لئ: ((به وهی زیاده وهی له خواردنه وهی مهی دا توشی ماخولان بو))، یان وه
(مه ستوره: ۲۰۳) ی هوسه ری ته لئ: ((توشی نه خوشی جهرگ بو))، له هه ردو
حاله ت دا نه لکه هول نه بی هوی سهره کی نه خوشییه که ی و نیجا مردنی بی. له ۲ ی
ره بیعی نه وهی ۱۲۵۰ دا له ته مه نی ۲۹ سالی دا مردو، مه ستوره ش به گه نجی
بیو نه ژن که وت. (مه ستوره: ۲۰۴).

مه ستوره له خوسرو خان منالی نه بوه، شوی تریشی نه کرد و ته وه. به لام
هه ویکه ی، حوسنی جهان، ۳ کورو ۳ کچی هه بوه. پی ته چس تا شیرازی هم
خیزانه به ته وای هه لوه شاهه، مه ستوره له گه ل هم بنه ماله یه دا ژیا بی.

-۵-

کوچی بوسلیمانی و مردنی

سالانی (۱۲۵۰-۱۲۶۴) که به بیو نه ژنی به سهر بردوه، له ژيانی مه ستوره دا
سالانی کامل بون و پرستی زورو به ره مهی گرانبه ها بون. هه له واره یه ش دا بوه
(تاریخ اردلان) ی ته و او کرده.

دوای مردنی خوسرو خان، نه رده لان له نار گه رده لوی ناکوکی ناوخوی
نه میره کانی نه رده لان دا ناسایشی یرو، ژیان و، سامانی تی دا نه ماره. حوسنی
جهان و توپا خانمی بوکی، جوته برا: رها قولیخان و نه مانوللاخان، مامه کانیا ن:
محمد صادق خان، عه باسقولی خان... نه که به زه بیان به دانیش توانی ولاته که دا
نه ته هاته وه، به لکو به زه بیان به یه کتریش دا نه ته هاته وه، له سهر ده سولات و پاره

خەرىك بون يەكترىيان ئەھپارى، ئەگەل خۇيان دەسلەتتى دىرىنەى بىنەمالەى
ئەردەلانىشىيان بەرەو كۆرپونەو ئەبرد.

دوای ئەوەى رەزا قولىخان و ئەمانوللاخاننى بىر چەند جارى ئەلەى دەربارى
قاجار مىلى يەكترىيان شىكاند، دەربارى قاجار بۆ ئەوەى ئاسايش و دەسلەت
بىگىرتىتەو بۆ ناوچەكە، كەوتە سەر بىرى دانانى حاكىمىك ئەدەرەوەى بىنەمالەى
ئەردەلان. خوسرەو خانى گورجىيان دانەو، بەگەشتىنى حاكىمى نوئى ھەر لەرىگاۋە
رەزا قولىخاننى بەزىغىركراۋى رەوانەى تاران كىرد. دەستوپتەۋەندەكانى ھەردو برا:
رەزا قولىخان و ئەمانوللاخان، پەرەۋازە بون. ھەندىكىيان بەكۆمەل روىان
لەشارەۋوزو سىلىمانى كىرد. مەستورە لەم بارەىوە نوسىۋىتى:

((لەبەرەۋەتر باسما كىرد، كاتى كەخوسرەو خانى گورجى (ئەرمەنى) گەشتە
ناۋچەى كوردستان و بە بەلئىن و سوتىندى فراۋان رەزا قولىخاننى ھەلفىرئاندر بەلەى
خۇى دای راكىتشا، مەمەد سولتان خان و سەرلەبەرى پىاوماقولاتى ولایەتى
ئەردەلان مال و ژن و مندالى والى و زورىەى خەلگى ئەردەلانىيان بەرەو ھەورامان
كۆچداۋ لەو كاتەدا مەن، نوسىبارى ئەم دىرپانە يەكئى لەو كۆچ كىردوانە بوم. ھەر
كەگەشتەنە شوپىنى كەناۋى ھۆشبارانىيە، ھەسەن سولتانى ھەورامى بەپىرى
كۆچكىردوانەۋە ھات و بەشىۋەيەك كەشايانى پلەو پاىەيان بى رى و رەسمى پىشۋاز
لى كىردىيانى بەجى ھىنا.

لەو دەمەدا خان ئەمەد خان كە لەگەل والى دا دورى نىو يەك قەپىلك و
ئەستىرەى يەك بورج بون، فەرمانپەرۋاى مەريوان بو، سەبارەت بەوەى كە والى
لەگەللى دا نىۋانىيان خۆش نەبو، ئەمەى بەھەل زانى و، بەرەو ناۋچەى ھەورامان
ھات و مرخى لەگىرتنى كۆچ كىردەكان خۆش كىردبو، بەلام ھەر كەدەيتى خەلگەكە
بەجارى دەستيان لەگىيانى خۇيان شوشتەۋە ھەروا بەئاساننى خۇيان بەدەستەۋە
نادەن، لەو كارە كىشايەۋە.

ئەو شەۋە كۆچ كىردەكان كە لەھەزار كەس زىاتىر بون، لەگوندى ھۆشبارانىيان
بەسەرىرد. بۆ سەبەبىنى كەھىشتا رۆژ ھەل نەھات بو بىنەو بارىيان راداو
لەرىگەيەكى ناھەموار و سەختەۋە، كەھەلۋى بەسەردا فرىپا پەرى دەۋەرى و
مانگى پى سوكى ئاسمانى لىۋە تىپەرى با دەكەۋتە خوارى بۆ نىو كەندەلان و
ھەلدەلەرى پەستى و ھەپرون بەھەپرون دەبو، تىپەرىن و بەگوندى لەگوندەكانى
شارەۋوز گەشتەن، كەنىۋى سەرگەتەۋ لەۋى لى گىرسانەۋە. ئىنجا لەۋىۋە مەمەد
سولتان و مىرزا عەبدوللاى مونشى باشى چون بۆ سىلىمانى و بەخىزمەت عەبدوللا
پاشاى بابان گەشتەن و رى و رەسمى پىشۋاز لى كىردىيانى بەجى گەيانندو

پیاوماقوئیکي له ته کیان دا نارد بۆ ناوچه ی شاره زور، بۆ نه وه ی نه و خه لکه به سه ر
گونه کانی شاره زوردا ببه شرتنه وه و دابین بکرتین.

له باسی خونچه ی باخی خوسره وانی، نوپیاوه ی بیستانی کامه رانی،
نه مانوللاخانی ثانی دا له بیرمان کرد له وه بدوین که له و کاتانه دا دلسو زانی
گیان فیدای نه و زاته هه ر ده سته یه کیان که و تنه ولاتی که وه هه ر بریکیان
له بناریک دا گیزسانه وه. حوسه یین قولیخانی مامی نه مانوللاخان که پورزای من،
نوسپاری نه م کتیبه ش بو، روی له سلیمانی کردو به و په ری ریزه وه له و ی پیتشوازی
لی کراو گیرسایه وه کاتیکیش هه وانی کۆچی ئیمه ی بیسته وه خه لکیکی زۆری
به نه سپو هیستره و نارد، سه د که سی له بنه ماله ی ئیمه بگوینه وه له لایه ن
خویشیه وه جینگه ی هیورین و گوزهرانی بۆ ناماده کردین و هه ر یه که ی به پی ی
پیداویستی خۆی کۆمه ک و یارمه تی ده داو له خزمه تی دا کاتمان به خو ش ی به سه ر
ده برد، به لام پاش چه نانی، چاره نوسی خودا له خو ش گوزهرانی ئیمه رازی نه بو،
نه وه بو له رۆژی ۱۴ ی مانگی زیلحیه ی ۱۲۶۳ ک (۱۸۴۶/۱۱/۲۳ ز) دا جه نابی
حوسه یین قولی خان نه خو ش ی به سه ری دا زال بو، له ماوه ی شه و و رۆژیک دا گیانی به
به هه شتی به رین شادبوو له پرسه که ی ده زاران سینه ی بۆ هه ل دران و منی
مه ستوره ی سه ر لی شیواوو ده ربه ده ریش له دوری لیک دابرائی نه و گیانه تازیزه م
دوسی رۆژیکه له ش و رۆحم به به لای تای نه خو شیه وه ده تلپتسه وه. بزاین خودا
چیمان به سه ر دینی و ئاره زوی به چیه ...)) (ل ۲۳۶-۲۳۸).

مه ستوره به و چه ند دیره کۆتایی به میثوه که ی هیناوه، چونکه نه ویش هه ر له و
رۆژانه دا به پی ی (حدیقه: ۳۲۱-۳۲۲) له ۱۲۶۴ دا له ته مه نی ۴۴ سالی دا
به هه مان ده رد کۆچی دوایی کردوه.

-۶-

به ره مه کانی

پی ته چی ماهشه رف خانم به دانانی شیعر ده سته ی پی کردبی. له ده رگای
شیعره وه چۆته ناو دنیا ی نویسنه وه، ((مه ستوره)) ی هه لپژاردوه به نازناوی خۆی.
(دیوان مه ستوره کردستانی)) سی جار چاپ کراوه:

جاری یه که م، سالی ۱۳۰۴ هیجری شه مسی، له سنه، له لایه ن حاجی یحیی
معرفت کردستانی یه وه چاپ و بلا و کراوه ته وه.

جاری دوه م، سالی ۱۳۶۲ هیجری شه مسی، له تاران نشرما، له لایه ن دیوان
احمد کرمی یه وه.

جاری سیټیم، به هاری ۷۷، له تاران انتشارات امیر بهادر، له لایهن دکتږ صدیق صفی زاده (بوره که ئی) یه وه.

شیعره کانی ناو چاپی یه که دم دوه می دیوانه که ی فارسین. به لام چاپه که ی سده ی زاده جگه له شیعره فارسیه کانی ۶۲ به یتی کوردی تی دایه. زوری شیعره کوردیه کانی به هه ورامی هونیوه ته وه، به زوری شیوه نی به کولن بۆ مهرگی خوسره خانی ناکامی میږدی. هه ندی شیعری تریشی به پال دراوه. که به کرمانجی خوارو هونراونه ته وه، به زمانه که ی جوړی دارشتنی دا له شیعری نه و ناچن.

به قسه ی (صفی زاده: ۱۶) دو کتییی تریشی نویسه: ((جمع الادباء)) که بیوگرافی شاعیرانی کورده و، ((رساله ی شرعیات)) که باسی بنچینه کانی عه قایدو نه حکامی نیسلام نه کا.

((جمع الادباء)) ی جاری له به رده ستدا نیه و، کتیبه که ی تریشی له ژیر ناری (عقاند) سالی ۱۹۹۸ له ستو که و لم (سويد) له لایهن عه بدو لالی مه رد و خه وه به پیښه کی و لیکوئینه وه ی تیرو ته سه له وه بلا و کراوه ته وه.

لیږده دا من خوم له قهره ی شیعره کانی ناده م، نه وه به جی نه هیلم بۆ شاره زایانی مه یدانی نه ده ب براو کتیبه که ی تریشی به جی نه هیلم بۆ خه لکی که. نه وه من مه به ستمه کتیبه میږویه که یه تی: ((تاریخ اردلان)).

((تاریخ اردلان)) ی ((مه ستوره کردستانی)) ی به هیمه تی ((ناصر ازادپور)) سالی ۱۳۴۳ ه. ش، له ((چاپخانه بهرامی)) له سنه چاپ کراوه.

د. حسن جاف و شکور مصطفی، له ژیر ناوی، مه ستوره ی کوردستانی: ((میږوی نه رده لان)) دا کردویانه به کوردی، سالی ۱۹۸۹ له به غداد، له لایهن ((ده زگای روشنپیری و بلا و کردنه وه ی کوردی)) وه بلا و کراوه ته وه.

۳ که مایه سی له م وه رگیږانه دا هه یه:

۱. زمانه که ی: نه گهرچی وه رگیږه کانی: شکور مسته فا که رکوکي و، د. حه سه ن جاف که رمیانه، به لام له نویسه که یان دا زمانه ره وان و باوه که ی کوردستانی عیراقیان به کار نه هیناوه، به لکو زوریان له خویان کرده بۆ نه وه ی لاسایی زمانه که ی ((شه رفته مه)) ی هه ژاری موکریانی بکه نه وه، له م کاره دا سه رکه و تو نه بون، زمانه که یان بۆ خویندنه وه ناو لاو بۆ تیښه یشتن سه خته.

۲. وه رگیږانه که ی: له هه ندی شوین دا به وردی ته رجومه نه کراوه، له هه ندی جیښه یشت دا رسته ی گرنگی لی قرتاره ناخو هوی نه م تاته واریه نویسه وه و چاپ کردنی تی یان وه رگیږه کان به نه نه سه ست نه و رستانه یان لی ده ره یناوه دیار نیه.

۳. چاپه کە: هەڵە چاپی زۆری تێ کەوتو، هەندێ لەسالا کانیشی، کە لەئەسلی فارسیە کە دا بەراستی نوسراون، لێرەدا تیکچۆن. لاپەرە ۸۵ یشی ناتەواوە چونکە بەهەڵە، لەکاتی چاپدا، لاپەرە ۵۸ ی خراوەتە جیگە.

-۷-

سەرچاوەکانی

مەستورە ھۆی دەربارە ھۆی دانانی ((تاریخ اردلان)) و جۆری سەرچاوەکانی ئەلێ: ((تا رۆژنکیان رێم کەوتە دیوانەکانی پێشینیان و تۆمارو بەیازی پاشینان میژوینکم لە کوردان و دەستایژیکم لەنیشتمانەم بەرچاو کەوت. پاش متالو دواي نامە گۆڕینەر، تەماشام کردو خویندیشمەو کەشەرچیکان لەمەر چۆنیەتی حالو بالی فەرمانرەوایانی کوردستان نوسیو. بەلام بەھۆی ئەوێ کە کورتەیتک لەمانە ھەمانەرە دوری نەسمراو بو، منی کەمینە کە کەمترین دارخورمای گۆلشەنی ئەم گۆلزارە وەک ئێرەم بنیات نراو. بەسروشتی بلیسەدارو زەینی رەخنەگرانەرە بەدوی درێژەپێدانەرە چۆم بەپێیست زانی و پەرژامە سەر نوسینی ئەم چەند دێرەر دەنگوباسی پاشەرژ بەخێرخواشی و بەختەرەری گۆزەرینی زنجیرە پایەبێدنی بەنی ئەردەلانم بە بەشیتک کە ئەمیتروم ھەلێنجاووە لەپێشینانم بیستووە بەرچاوی منی کەمینە کەوتو، لەم نوسخەیدەدا رون کردۆتەرەو ئەخوینەرەرە چاوەروانی نزای چاکەم.)) (ل ۱۱-۱۲).

بەم پێیە سەرچاوەکانی بریتی بون لەنوسراو باسو بابەتی بیستراو بینینەکانی ھۆی:

۱-نوسراوەکان

گرنگترینی سەرچاوە نوسراوەکانی مەستورە، میژووەکە مەلا محەمەد شەریفی قازی: ((زبدۃ التواریخ)) و، خوسرەو کوری محەمەدی کوری مەنۆجەری ئەردەلان: ((لب التواریخ)) ە. مەستورە کتیبەکە خوسرەو بەگ بە ((تاریخ الاکراد)) ناو ئەدا.

مەستورە ئەکتیبەکە دا لەلاپەرەکانی: ۲۶، ۲۸، ۲۹، ۴۹، ۵۸، ۸۳، ۹۳، ۹۸، ۱۰۶، پەنجە بۆ کتیبەکانی قازی شەریف و خوسرەو بەگ راکیشاوە. هەندێ جار گێرانەرە ھەوالەکان، کە لەگەڵ یەکتری جیاوازن، بەیارمەتی ئەم دو سەرچاوەیە، لەگەڵ یەک بەراوردو تاووتوێ ئەکا، بەلام ناوی ((ذیل شرفنامە)) نابا، رەنگە ھۆی ئەمەیش ئەو بێ، کە ئەبەرەستێدا نەبوی.

بینگومان ((شەرەفنامە))، ئەگەرچی ئەو بەناو ناوی نەھیتاوە، سەرچاوەیەکی گرنگی تری ئەم میژووە بو. ھەرەھا ئەبێ کەلکی لەمیژووە باوەکانی ئێرانو، ئەو

نامه و به لگانه‌یش و هرگرت بی که له کتیبخانه ئاوه‌دانه کانی میره کانی نه‌رده‌لاندا هه‌بون.

۲- بیستنه کانی

بنه‌ماله‌ی مه‌ستوره له‌گه‌ل میره‌کانی نه‌رده‌لان تیگه‌لاو بون. نه‌نکی هاوسه‌ری خوسره‌وخانو، خوشکیکی باوکی هاوسه‌ری نه‌مانوللاخانو، خۆیشی هاوسه‌ری خوسره‌و خانی ناکام بوه. باوو باپیریشی به‌شی بون له‌داووده‌زگای به‌رتوه‌به‌رایه‌تی نه‌رده‌لان، له‌شه‌روشه‌ره‌کاندا به‌شداربون. زۆر روداوو چیرۆکی ئەم بنه‌ماله‌یه که نه‌نوسراونه‌ته‌وه له‌ناو خۆیاندا ده‌ماوده‌م گێڕاویانه‌ته‌وه. ئەم باره‌یه‌وه ئه‌و هه‌له‌ی بۆ مه‌ستوره هه‌لکه‌وته‌وه، ره‌نگه‌ بۆ میژونوسه‌کانی تر هه‌ل نه‌که‌وته‌ی.

مه‌ستوره، بۆ سه‌لماندنی یه‌کی له‌بۆچونه‌کانی، ته‌لی: ((... به‌لام به‌نده‌ی که‌مینه له‌گه‌ل رای یه‌که‌م دام. چونکه نه‌نکم یه‌کی بوه له‌وانه‌ی که له‌باوه‌شی ئه‌و بنه‌ماله به‌رزهدا پێ گه‌ییوه‌و هاوسه‌ری والی بلیند نژاد، خوسره‌و خانی باوکی نه‌مانوللا خان بو، گۆریان پر له‌نور، ده‌رباره‌ی سه‌رده‌می منداڵیی خۆی، به‌تایبته له‌و سه‌روبه‌نده‌دا. که‌بنه‌ماله که‌یان له‌هه‌مه‌دان بو، زۆری سه‌رگۆزه‌شته بۆ ده‌گێڕامه‌وه...)) (ل ۱۰۷).

له‌شوینیکی تردا ته‌لی: ((هه‌رچه‌نده له‌کتیباندا به‌رچاو نه‌که‌وته‌وه، به‌لام وه‌ک له‌به‌ری‌نام بیستوه...)) (ل ۳۴).

له‌جینگه‌یه‌کی که‌دا ته‌لی: ((... وێرای ته‌وه‌ی که‌میژو ئەم باره‌وه زۆری له‌سه‌ر نه‌پۆیشتوه، به‌لام وه‌ک له‌پیش‌ینام بیستوه، دوا‌ی نیشان کردنی زه‌رین کولاه، ته‌وه گه‌وه‌هه‌ره گراناباییه ئه‌خته‌ربلینده، به‌هاوسه‌ریی خان ئه‌حمه‌د خان قاییل نه‌بو...)) (ل ۴۵).

ئه‌مانه‌یش چه‌ند نمونه‌یه‌کی که‌ن:

((ده‌گێڕنه‌وه: ته‌وه ده‌سکه‌وته‌ی له‌ له‌شکه‌ره‌کی ئیسماعیل خان وه‌گیر باپیرم که‌وت بو زۆر له‌خۆی به‌زیاتر دیت، له‌به‌ر ته‌وه برديه خزمه‌تی خوسره‌و خان، به‌لام ته‌وه فەرمانه‌روا داد‌گه‌ره، به‌و هیمه‌ته حاته‌می‌یه‌وه‌ی که هه‌ی بو، توخنی هه‌یچی نه‌که‌وت سه‌ره‌له‌به‌ری به‌ره‌و روی خۆی کرده‌وه، ته‌نانه‌ت ئاوینه‌ییکی گرانابایی زۆر نایاب له‌و ده‌سکه‌وته تا ئیستا به‌مرفه‌رک له‌بنه‌ماله‌ی ئیمه‌دا هه‌ر ماوه‌ته‌وه)) (ل ۱۵۷).

((میرزا لوتفوللای کوری میرزا عه‌بدو‌للای وه‌زیر که‌مامی راسته‌قینه‌ی دایکی ئەم که‌مینه‌یه‌یه، له‌و شه‌ره‌دا حه‌قده که‌سی له‌سه‌ر زینی ته‌سپ گلانه‌و

له خوښی خويانی دا گه وزاندنو بهم رنګه نازايه تی و مهردايه تی خوی نیسپات
(کرد) ((ل ۱۶۰)).

((باپیره گه وره م که ده رامة تی عه باسقولیخان و والی شوشته ری پی سپیډارو،
هزار تمه نی وه گیر کهوت)) ((ل ۱۶۲)).

((باپیری سهره وری تم که مینه، له و هه راوهوریایه دا له گه ل نارازیسه کان دا
هاوده ست بو، له بهر نه وری نه مامی په نا سیبه ری پهره وری نه و بنه ماله یه بو،
بی نه کی کردبو، دهستی له گه ل دوژمنانی تیکه ل کردبو، چند روژي بو گوئ
راکیشان، چای به زه یی لی پوښی و پینچ هزار تمه نی چاو ترسینه لی سهند،
به لام پاش ۱۸ روژ دوباره پله ی چاوډیری کردنی دارایی پی به خشیه وه...)) ((ل ۱۷۴)).
((..عه بدولرهمان پاشا جیگه ی خوی گرته وه ده سلائی پیدا کرده
نه مانوللآخانیس به سهرکه و تنه وه گه رایه وه بو مه لیه ندی خوی که هیه ی به غدا ی
له گه ل دو سه د له به دیل گیراوانی رومی دا که لم شه رده دا به دیل گیرابون له گه ل
محمد ناغای باپیره ی تم که مینه یه دا نارد بو خزمه ت فتح علی شا، به لام شا
نارنیه وه به غدا...)) ((ل ۱۷۹)).

((..به نیازی لایردنی والی یه وه رویان کرده دهرباری تاران و هه نه و شه وه بو
به یانی که تم هه وال به والی گه یشته محمد ناغای سهرکاری که باپیر پایه
بلندی، نویاری تم میژویه، بو رون کردنه وری راستی که ین و به ینه که و
به تال کردنه وری نیازی پیسی ناره زایان، نارد بو دهرباری فتح علی
شا...)) ((ل ۱۸۳)).

((نه مانوللآخان تم کرده ویه ی بو قوت نه چوو... محمد ناغا باپیری
نویاری تم کتیه ی کرده سهرداری له شکری له نازاو شیردلانی نه رده لان و بو
ناوچه ی بانه ی نارد...)) ((ل ۱۸۴)).

((خه به ری سهرکه و تنیشی له شهرو هه را که ی بانه دا... پی گه یشته. محمد
ناغای باپیری سهره وری تم نویاره به رانیه ر تم خزمه ته گه وره یه به جو به یی کی
تورمه و شیریکی ده بان خه لات کرد...)) ((ل ۱۸۷)).

((شا لم باره یه وه تا بلتی خه مبار بو، ته نانه ت ناره زایی و نه فرینی خوی
به محمد ناغا، باپیره ی نویاری تم کتیه، که نه مانوللآخان به ناوی بالیوزه وری
ناردبو بو دهرباری قاجار به نه مانوللآخان راگه یاند...)) ((ل ۱۸۸)).

((..نزیکه ی سه د هزار تمه نی بو سهره ورنانی تم شای و ژن هینه نه خه رج
کرا. لم سه د هزار تمه نه، چل هزار تمه نی بو نالو و والو بو زه و دوزه و خشل و
زیروزیوی بو کی خه رج کرا. خوالی خوشبو باو کم بو خوی سهره رشتی تم

زه‌ماوه‌نده‌ی کردوه و هەر خه‌رج و پول و دراویکی بۆ شیرینی و خواره‌مه‌نی خه‌رج کراوه‌ئو سه‌ره‌رشتی بوه. ده‌گیژنه‌وه: له‌م شاییه‌دا ده‌هۆز نوڤل، له‌گه‌ل چه‌ند تیر قه‌ند و نه‌باتی سپی و چه‌ند شیرینه‌کی تر به‌خه‌رج دراوه. ئیتر ئه‌و دواکه‌یشی هەر به‌م پێوادانه‌بوو و ده‌بێ هه‌روایش له‌قه‌له‌م بدری)) (ل ۱۸۹).

ئه‌م گیژانه‌وانه‌ی ده‌ماوه‌م پشتاوپشت له‌ناو بنه‌ماله‌که‌یان‌دا هاتون، سه‌رچاوه‌یه‌کی گرنه‌گ بون بۆ ده‌وله‌مه‌ندکردنی ناوه‌ڕۆکی باسه‌کانی.

۳- یینه‌کانی

مه‌ستوره‌ ئافره‌تیکی زرنه‌گ و وریا بوه. هەر له‌مه‌نالییه‌وه خۆینه‌ویه‌تی و سه‌ودای خۆینه‌نه‌وه‌و نووسین له‌که‌له‌ی داوه. له‌ناو بنه‌ماله‌یه‌کی ناسراو و ده‌وله‌مه‌ند و رۆشنیردا پێ گه‌یشته‌وه. به‌چاویکی تیژ سه‌یری روداوه‌کانی ده‌ورو پشتی و چاودیری هه‌لومه‌رجی ولاتی کردوه. که‌چه‌ته‌ ناو حه‌ره‌مه‌سهرای خوسره‌و خانه‌وه ئه‌م به‌واره‌ی زیاتر بۆ فراوان بوه، بۆ ئه‌وه‌ی له‌نزیکه‌وه ئاگای له‌هه‌وال و ده‌نگوباس و روداوه‌کان بێ، زیاتر تینکه‌لار بێ له‌گه‌ل ده‌سه‌لاتدارانی ولات.

((..من ئه‌م که‌مینه‌یه، به‌چاوی خۆم دیتم بائیۆزی روس و ئینگلیز له‌سه‌رده‌می فهرمانه‌روایی ئه‌مانوللاخان و والی‌دا به‌ناوی دیتنی ئه‌م قه‌لایه‌وه، به‌سه‌ر کوردستان (سه‌) دا تی‌ده‌په‌رین و له‌گه‌ل ئه‌وه‌ش‌دا که‌قه‌لاکه‌ وێرانه‌ بو، سه‌یرانی شوینه‌وارو که‌لاوه‌که‌یان ده‌کرد..)) (ل ۴۲).

((..له‌سالی ۱۳۸ ی ک دا له‌و جیگایه‌ی که‌ئێستا باخیکه‌و نمونه‌ی به‌هه‌شتی به‌رینه‌و نزیکی کۆشک و ته‌لاری مه‌رکه‌زی میرنشینه‌و به‌فیرده‌وس به‌ناوبانگه‌، قوتابخانه‌یه‌کی بنیات ناو له‌مه‌ودایه‌کی کوردت‌دا پاشای بابان هەر که‌م و کوپیه‌کی هه‌ی بو، ته‌واوی کردو هه‌تده‌ی دیکه‌ی وه‌سه‌رناو مناره‌یه‌کی جوانی ئی‌دروست کرد، تا سه‌رده‌می فهرمانه‌روایی پێ‌شانازی ئه‌مانوللاخانیش هەر مابو، من بۆ خۆشم دیتم. ئه‌مانوللاخان له‌به‌ر ئه‌وه‌ی بونی ئه‌و مناره‌و ئاسه‌واره‌ی به‌مایه‌ی سه‌رشویری نه‌رده‌لانه‌کان ده‌زانی وێران و خاپوری کردو داری به‌سه‌ر به‌رده‌یه‌وه نه‌هه‌شت..)) (ل ۹۰).

ئه‌م دو روداوه‌ی ئه‌یانگیژیه‌وه هه‌ی سه‌رده‌میکن که‌هه‌شتا مه‌ستوره‌ شوی به‌خوسه‌ره‌خان نه‌کردوه، که‌نیشانه‌ی ئاگاداریی زۆرو سه‌ره‌نجانی ورده، بێگومان دوا‌ی ئه‌وه‌ی چه‌ته‌ ناو کۆشکی حوکمه‌رانییه‌وه ئاسۆی دیتنه‌کانی، به‌تایبه‌تی ئاگاداری له‌روداوه‌ سیاسیه‌کان، فراوانتر بوه.

گېڙانه وه کانی

مهستوره له گېڙانه وهی باسیکدا نه نوی: (ته قلی بی خه وشو چیژو، سه لیکه ی راست، نه م قسمه یه ناسه لمیښی چونکه...) (ل ۱۵) نه م سه رجه نه قلی و ره خه گرانیه بۆ میژونوس زور پیویسته بۆ نه وهی نه فسانه و رودای هه لیه ستراو تیکه لای روداوه راسته کانی میژو ناکات. مهستوره وه کو یه کی له بنه مالیه ی نه رده لان له باسه کانی دا به لای نه وان دا دانه شکینی، به لام راستگی یه کی زور له نویسنه کانی دا هیه. نه و هه والانه ی به ته وای لیان دنیا نه بوی، گومانی خوی له راستیی و ناراستییان، به چند رسته یه کی وه کو: خودا هه ر خوی له راستی هه مو شتی ناگاداره (ل ۱۵)، خودا بۆ خوی ده زانی (ل ۳۰، ۵۰، ۶۶)، زانست لای خودایه (ل ۳۴)، ده رپیوه.

-۹-

ریبازی نویسنه که ی

میژونوسانی کون، له نویسنی نه م بابه تانه دا دو ریبازیان گرتوه: یه کیکیان، که سه کانیان کردۆته سه رباس له ژیر ناوی نه وان دا روداوه کانیان گېڙاوه ته وه. یان، سال به سال روداوه کانیان گېڙاوه ته وه، ساله که یان کردۆته سه رباس و، باسی که سایه تی و قاره مانی روداوه کانیان به پی ی ساله کانیان به وای یه کدا گېڙاوه ته وه. شه ره فخان له نویسنی ((شه ره فنا مه)) دا پیږه ی ریبازی یه که می کرده. هه مو میژونوسه کانی نه رده لانیش، له وانه مهستوره، له ریبازی نویسن و گېڙانه وهی روداوه کانیان دا لاسایی شه ره فخان یان کردۆته وه، به چارلیکه ری نه و دریژه یان به میژوی نه رده لان داوه. نه گه ر یه کیکیان یا زیاتر روداوه کانی سالانه بگېڙایه ته وه، بیتگومان تیستا که ره سته یه کی زورتیری لیکۆلینه وهی میژوی نه رده لانمان له بهر ده ستدا نه بو، به راورد کردنی روداوه کان ناسانتر نه بو.

زمانی نویسنی ((تاریخ اردلان)) و جوړی داپشتنی، هه ر نه وانه نه توان هه لی بسه نگینن که شه ره زای په خشان ی فارسین، نه گه رچی سه جده و وشه ی هاو اتاو دریژه دانی زوری تی دایه، به لام بۆ من ره وان و تیگه یشتنی ناسانه. مهستوره جگه له وهی شه ره زای میژو بوه، له چه ندین جینگای گونجاو دا نایه تی قورئان، په ندی عه ره بی، شیعر ی فارسی هی خوی و هی شاعیری تری، تیکه لای نویسنه کانی کرده. نه مه یش نیشانه ی نه وه یه که سه رچاوه ی رۆشنیری مهستوره ده و له مه ند بوه.

هه ئهنگاندنى

هه واله كانى ((تارىخ اردلان)) به تاييه تى هه واله كانى په نجا سالى دوايى ده باره: ناكوكى ناوخوى نيوان ميره كانى ئه رده لان، نيوان ئه رده لان و بابان و، په نابردن بو يه كترى و، هاندانى يه كترى بو شهرو په لاماردانى يه كترى.

زولم و زورى واليه كانى ئه رده لان، به تاييه تى له پوى كوكردنه وى زوره مليى پاره، گرتن و شهكه بجه و كوشتنى ناپه و، دانان و لاپردنى وه كيل و وه زيره كان و، كوكچى به كوكمه ل بو دهره وى ئه رده لان و، نه مانى سه لامه تى سهرو سامان. بۆگه ن بونى ده زگاي به پړوه به رايه تى و، خهريك بونى ميره كانى به شايى و رابواردنى ژن و، خواردنه و، راوشكارو، پيشكه شو به رتيل.

گوى نه دانه سكالو گازنده خه لك، ته نانه ت هى گه ووه ده سه لاتداره كان و، سهركوتكردنى بى به زه بيانه دى هه مو جوړه ناپه زاييدك.

كاره ساتى سروشتى قاتوقپى و برسيى، رتيه داندانى به فرو سه رما، رشانه ووه نه خوشيى تر.

ناكوكى ناوخوى ميره كانى ئه رده لان، كوپه كانى ئه مانوللاخان: خوسره و خان، محمد صادق خان، حوسه ينقولى خان. دواى ته وانيش ناكوكى ناوخوى كوپه كانى خوسره و خان: رهزا قولى خان و ئه مانوللاخانى دوه م.

ده سه وردانى ژنانى قاجار (حوسنى جيهانى كچى ففتح عيه لى شا: هاوسه رى خوسره و خان و، توبا خانى كچى عده باس ميزاو خوشكى محمد صادق شا: هاوسه رى رهزا قولى خان) له ململانئى ده سه لاتدا له نيوان ميره كانى ئه رده لان دا.

ليكدانه وى روداره كان مه ستوره ته گه يه نيته ته نجا مگيرييه كى زور گرنى ده باره پاشه پوژى ميرايه تى ئه رده لان و پيشيني تيكچونى ته كاو ته نوسى: ((...)) ئيدى ئيدى و نه خته نه خته ته م سه ريزوى و سه رسه ختى و گوى نه دانه بو به هوئى ته و شا پشتيان تى كاو رويان لى وه گيرى و گوين راکيشى. ته نانه ت ده توانين بلتين. شا هاته سه ر ته و بپاره كه بناغه دى ته م به ماله تيك داو دارى به سه ر به رديه و نه هيلئى.)) (ل ۲۳۱).

مه ستوره، كه له قوناغى داروخان و هه رده سه ينانى ژيانى سياسى، كومه لايه تى، روشنيرى.. ميرايه تيه كانى ئه رده لان و بابان دا، ژياوه و، نزيكى داوده زگاي حوكمرانى ئه رده لان بو، به چاوى خوى روداره كانى بينيوه و، گيرانه و جياوازه كانى بيسته و، به لگه كانى خويندوتسه و، وه كو شايه تيكى ناگادارو ليتاوتى سه رده مى خوى، گيرانه و كانى له ((تارىخ اردلان)) دا بو ليكدانه وى ميژوى هه ردو ته ماره تى ئه رده لان و بابان، نرختكى گران و گرنگيه كى تاييه تيبان هه ده.

پلاری ژن

مهستوره له ناو روداوه کانی سهرده می خان نه حمده خان دا، گفتوگۆی ژنه بلباسیکو خان نه گیتتهوه، دوباره کردنه وهی لیته دا بی جی نیه.

تیلی بلباس له خان نه حمده خان یاخی نه بن، خان له شکریان نه باته سهره په لاماریان نه دا. هه ردولا به شه پ دین. له شکری نه ردوله ان له شکری بلباس نه شکیتنی. بلباس نه کشیتتهوه شوینیکی سهخت و عاسی. له شکری نه ردوله ان له دویان نابنه وه. (مهستوره: ۵۳-۵۴) له سهری نه وواو نه نوی: ((چه ند رژۆی گه مارۆیان دان و ری هاتوچۆ کاروباریان لی به ست تا به م شیتویه داوینسی دان به خۆدا گرتن و سه بریان له ده ست به دن و واز له لوتیه رزی بینن و ملکچه چی قوبول بکن. نه گهرچی دواپی، هیرشه که یان راگرت به لام نه و روداو له هه مو کانگای دلپانه وه نه بو. له بهر نه وهی ریگای به وی گه یشتنی یه کجار سهخت و توش بوو بوازی شه وشوړپان نه بو، له سه روبه رنانی نه م کاره دا سه بریان سوړما له و ده شته دا سه رگه ران مانه وه.

سه ره بچام رژۆیکیان که له ژنیکی جوانی ژیرو زیره کی نه و تیره یه تاره زوی گه شت و سه بران ده کا. ده وروبه ری سوپا بی سده گرو سوپه ر بو. به ریکه وت توشی بو به توشی کاربه ده ستی خانه وه، لی پرسی: "هۆی لیته هه وارگرتنتان له بهر چی وه نه م هه مو خۆ ناماده کردن و خۆ سازکردنه له بهر کیسه؟" کاربه ده سته که له وه لامدا گوتی: "هۆی هه وارگرتنمان لیته نه وهی ریگاوبان نیسه و ریپوه که زۆر ته نگه به ره و به ئاسانی توانی لیته ده ربازبونمان نیه."

نه و نافره ته شهنکه به تانوت و پلاریکی نازو عیشه و نامیزه وه، بو به باوه شینیی بلیسه ی ئاگری توپه پی و رکی خان. هه ر ده موده ست فره مانی ناماده بونی له شکری سه رکه وتوی داو چیرۆکی نه م ژنه نیهادپاکه ی له نوکه وه بو سه ردارانی سوپا گیتراپه وه. سه ردارانی سوپایش ده سه بجی ده ستیان له گیانی خویان شوست و ده ستیان به قلفی توندوتۆلی فه زلی خوداوه ندی دو جیهانه وه گرت و لاوانی خه بچهر به ده ست به تیخی ئاوداره وه چاکی ئازایه تیپیان لی هه لکردو ده ستیان دایه شیرو رم به یارمه تییی خودای بی هاوتا رویان کرده سه ر لوتکه ی چیاکان و له و تشیوانه وه به ره و هه ورازان هه لکشین و ده روی شه وشوړپان له روی دوژمنان هاویشته سه ر گازی پشت. نه م تیره چاره به ده نه م هه نگامه یه یان دیت ده سه بجی ده ستیان به شه پکردو به ته قه کردن و گابه رد گلۆر کردنه وه تی هه لچون و نه و دلیره رۆستم ناکارانه به تیخ و تیرو ته وروه و خویان گه یانسه سه نگه ره به سامه کانپان و نیرو

مییان له تیخ کیشان و پاشاوهی مال و سامانیان بو بده سهکوتی نه و سوپا سهرکه وتوه له شکری زال بو به دیل و یه خسیریکی زۆروه، له وه زیتر پیوه نه چو به سهرکه وتن و زال بونه وه گه رایه وه (...).

((ذیل شرفنامه)) که له ((تاریخ اردلان)) کۆنتره نه م باسهی تی دا نه نوسراوه، به لام پیش نه م (لب: ۵۴-۵۵) هه مان چیرۆکی گێراوه ته وه، پی ته چی مه ستوره یه له وهی وه رگرتبی، دوا ی ته ویش هه م له ((حدیقه: ۱۳۱-۱۳۲)) و هه م له ((تحفه: ۱۱۳)) دا به که می ده سکاریه وه دوباره نوسراوه ته وه، هه ردوکیان شوینه که یان به قه لای ره واندر دیاری کردوه. نه م چه رۆکه ته گه ر راستو روداو بی، یان خه یال و هه لبه ستراو، گێرا نه وه ی له لایه ن مه ستوره وه، به و ناشکرای و بی په رده یه، خۆی له خۆی دا نی شانیه ی ته و په ری نازایه تی ته ده یه، به تایبه تی بو ژنیکی چینی سه ره وه ی کۆمه ل، له زه مان و زه مینی ته وسای کوردستان دا. دوریه نالی نه م گێرا نه وه یه مه ستوره ی خویند بی ته وه، هه ر ته مه ش هانی دابی پر کیشی بکا شیعه به ناویانگه که ی له سه ر هه مان ریره یی ته نگ به ونی ته وه.

-۱۲-

مه ستوره له بهر تیغی زمان دا

دایکی رۆژگار نه پیش نه و نه دوا ی ته ویش، ژنیکی هه لکه وتوی وه کو مه ستوره ی به میژوی کورد نه به خشیوه. به لام مه ستوره ش وه کو هه مو که سایه تیه کی هه لکه وتوی کۆمه ل، له سه رده می خۆی دا، که وتۆته بهر تیغی زمان و نه شته ری قه لهم. خوا نه زانی له سه رده می خۆی دا چی یان پی و ته؟ به لام ته وه ی به نوسراوی به جی ماوه. شیعیکی درێژی نالی، گه وه ترین شاعیری ته و سه رده مه و، کورته لیدوانیکی فخر الکتاب، گه وه ترین میژونوسی ته و سه رده مه یه.

-۱۳-

نه شته ره که ی نالی

مه ستوره شاعیریکی خاوه ن دیوان بوه. به قسه ی (حدیقه: ۳۲۱) نزیکه ی ۲۰ هه زار به یتو، به قسه ی (تحفه: ۲۰۹) زیاده له ۱۰ هه زار به یتی به فارسی هۆنیوه ته وه. نالی له باتی ته وه ی له شیعه کانی بکو لیت ته وه به هره ی هونه ری و شاعیرانه ی هه لبه سنگینی و، بایه خ و نایه خی به ره هه مه کانی له یه ک جیا بکاته وه. که سایه تی خۆی مه ستوره ی دا وه ته بهر تیغی زمان و نه شته ری قه لهم. نالی شیعیکی ۴۹ به یتی هۆنیوه ته وه، بو جوانکردن و رازاندنه وه ی وه ستایه کی

یه کجار زۆری تی دا به خەرج داوه. کیش و قافیە ی هەر ٩٨ دێره کە ی وه کو یه ک
داپشتوه. له شیعره کە ی دا خه به مه ستوره وه ته یینی و ته که ویتته گیرانه وه ی:

مه ستوره که حه سناو ته دیه به حسابی

هاته خه وم ته مشه و به چ نازیک و عیتابی؟

هاتوم، وتی، عوقده م هه یه، قه ت مومکینه وابی؟

هی تۆم ته گهره م مه سنه له حه ل کە ی به جه وابی؟

لێره به دواوه به زمانی مه ستوره وه ٣٠ به یته هه لته به ستی، بۆ ته وه ی نالی تاو
بکار ناره زوی جوتسونی له لا بوروژینی، ستایشیکی جنسی کونوکه له به ری
ناولنگی خۆی ته کاو، داوا ی لی ته کا له گه لی دروست بپی و، دوا به یته ته م
تاو کردنه گهره م، به زمانی مه ستوره وه، به م پرسیاره ته هینیته وه:

کی بی له جیهاندا چ گه دا بیته و چ شا بی

ته رکیکی وه ها ناسک و پر له زه ته تی (...) بی؟

له وه لامی ته م پرسیاره ی مه ستوره دا، نالی به زمانی چوکی خۆیه وه ١٣ به یته
هه لته به ستی و، ته لی:

دێوانه که زانی که ده بی عوقده گوشا بی

هه ستاوو، گوتی: ته شک ی ره وانم به فیدا بی!

له شوینیکی تری دا ته لی:

کی بی وه کو تۆ به م شه وه ره جمی به منا بی؟

مه جزویه سیفه ت، یه عنی سیله ی ره جمی تیدا بی!

هه م جازیه وو قایله یی ته خزو عه تا بی

مه ستوره وو مه خفی، شه به هی بادی سه با بی؟

مه ستانه هه لستیت و به کویری رو قه با بی!

ته م باب زه نه گهره م ته ری کا به که بابی! (دیوانی نالی: ٦٠٣-٦٣٠)

نالی، ییگومان، له م شیعره مه به ستی ستایش و په سنی مه ستوره نیه، به لکو

ته م شیعره ی بۆ ئابرو بردنی مه ستوره و ته تکه کردنی هه لته به ستوه. ته بی چی پالی

به نالیه وه نابی سوکایه تی به مه ستوره بکا؟

-ناره زوی شیتانه ی گه نجی و حه ز لیکردنی سه ره پۆیا نه ی سه ره ده می فه قیه ته تی

نالی بوه له سنه، ته گهر وایه خۆ میره کانی بابانیش له سلیمانی هار سه ری جوانو

کچی جواخاسیان زۆر بوه بۆ چی نالی خه ی به که سیانه وه نه دیوه و ناوی که سیانی

نه هیناره؟

-یان نه میښ ((ټیچین)) ټکه له و ناکوکیه دریژهی له نیوان بنه مالهی
 نه رده لآن و بابان دا هه بوه، بو شکاندنی یه کتری؟
 -یان هه سودی بردن به پایه ی بلندی نه ده بی و روشنیری و کومه لایه تی
 مه ستوره؟

رهنگه هدر نالی خوی بتوانی وه لامي نم پرسیارانه بداته وه، نالی یش نه ماوه.
 نه گهرچی نالی له و سهرده مه دا به مه بهستی جنیو پی دان باسی ((سیکسی
 بون)) ای مه ستوره ی کرده، به لام لهم سهرده مه دا گه وره ترین ستایش بو ژنیکی
 ټینگلیز نه وه یه پی ی بلی: ((سیکسیترینی ژنان)).
 -۱۴-

توانجه که ی فخر الکتاب

مه ستوره له دواي شهره فغان، مه لا محمد شهریف، محمد نیراهی
 نه رده لانی و، خوسره به گی نه رده لآن، پینجه مین که سه میژوی نه رده لانی نویسی
 بیته وه. فخر الکتاب چه ندین سال دواي مردنی نه و ټینجا دهستی داو ته نویسی
 ((تحفه ی ناصری)). ټیگومان یه کی له سهرچاوه کانی ((تحفه))، میژوه که ی
 مه ستوره و سهرچاوه یه کی تریشی ((حدیقه ی ناصری)) عه لی نه کبه ری ناموزای
 به و. به راوردی ((حدیقه)) و ((تحفه)) ده ری نه خه ن، فخر الکتاب زوری
 ناگاداریه کانی له م دو سهرچاوه یه وهر گرتوه، ته نانه ت هه ندی له باسه کانی
 به که می ده سکاریه وه ده قاوده ق له ((حدیقه)) راگو یزراوه. که چی فخر الکتاب
 له باتی نه وه ی وه کو میژونوس بکه و ټته لیکنزلینه وه ی ناوهر و کی میژوه که ی
 مه ستوره و، راستی و چه وتی گیرانه وه کانی بخاته سهر ده زگای هه لسه نگاندن و
 ره خه، که سایه تی خودی مه ستوره ی داو ته بهر تیغی زمان و نه شته ری قه لدم.

فخر الکتاب (تحفه: ۲۰۹) ته لی ((مه ستوره یکی از نسوان طائفی قادری و
 قدر بد صورت بوده ولی در طرائف معانی و ظرائف سخندانی و طرز غزل سرائی و
 قافیه ارائی اعجوبه ی ان ایام و بخسرو خان ناکام عاشق بوده بوشاقت بیان و
 طلاقت زبان و غزلهای عاشقانه دلربائی از والی کرده و بهر شیوه و بهانه خود را
 بمباله ی نکاح خسرو خان درآورده...)).

لیرده چه ند شتی پیوستان به لیدوان هه یه:

۱. به پی شیعه که ی نالی ته بی مه ستوره نه ک ((نه ختی به دغه سال)) نه بوبی،
 به لکو نه وه نه ده جوان و دلر فین بوه، پیای به زه و قی وه کو نالی خه ی خوشی پیوه
 بینسوه. نوسهر بو شکاندنی نه م توانجه ی تی گرتوه. ته نانه ت نه گهر

جوانیش نه‌بوئی، نابی لی بی به‌عہیب بگیری، هیچ کەس جوانی و ناشیرینی به‌ده‌س خۆی نیه.

۲. وه‌کو ئەم ئەلێ مەستورە بەزۆر خۆی بەسەر خوسرەو خان‌دا ساغ کردۆتە‌وه‌و، بە‌شیعرو قسە‌ی جوان خوسرەو خانی راکێش‌اوه‌ته‌ ناو داوی عەشقی خۆی و وای لی کرد‌وه‌ ماری بکاو بی‌هێنی. ئە‌گەر ئەم قسە‌یە‌ی فخر‌الکتاب راست بی، شایە‌تیە‌کی زۆر گە‌وره‌یە‌ بۆ‌لیه‌اتویی و زیرە‌کی مە‌ستورە‌و، کاریگە‌ری ژن لە‌سەر پیاو. بە‌لام مە‌خابن وه‌کو مە‌ستورە‌ خۆی ئە‌یگێرێتە‌وه‌، ئەم وه‌کو قوربانیه‌کی داب و نه‌ریتی دواکە‌وتوی کورد لە‌نرخ‌ی لی‌خۆ‌شبونی باوکی و خزمە‌کانی‌دا دراوه‌ بە‌خوسرەو خان، ئە‌ک لە‌ئە‌نجامی عە‌ش‌ق و دل‌داری‌دا.

میرزا شو‌ک‌ور‌ل‌لا، کە‌پشت‌او‌پشت میرزا بون لە‌دا‌و‌وده‌زگای میر‌کانی ئە‌رده‌لان‌دا، ناشی لە‌م کە‌ینوبە‌ینه‌ ناگادار نه‌بوئی، یا نه‌ی بیست بی، یا هیچ نه‌بی (تاریخ اردلان) ای مە‌ستورە‌ی نه‌خویند‌بیته‌وه‌ کە‌ بە‌‌ئاشکرا با‌سه‌کە‌ی گێ‌را‌وه‌ته‌وه‌؟
۳. ستایشی وه‌ستایی مە‌ستورە‌ ئە‌کا لە‌شی‌عرو لە‌گفت‌و‌گۆ‌دا کە‌چی هیچ ئی‌شارە‌تی به‌‌میژ‌وه‌کە‌ی نا‌دا.

فخر‌الکتاب لە‌نوسینه‌کە‌ی‌دا مە‌به‌ستی شکاندن‌ی مە‌ستورە‌و سو‌کایە‌تی پی‌کرد‌نی‌تی. ئە‌بی چی پ‌ا‌لی بە‌فخر‌الکتاب‌وه‌ نابی سو‌کایە‌تی به‌‌مە‌ستورە‌ بکا:
- دوژ‌منایە‌تی بنه‌ماله‌یی له‌‌نیوان بنه‌ماله‌ی میرزا شو‌ک‌ور‌ل‌لاو بنه‌ماله‌ی قادری‌دا؟

- یان هە‌سودی بردن به‌‌پله‌ی ب‌ل‌ندی ئە‌ده‌بی، رۆ‌شن‌پیری و کۆ‌مه‌لایە‌تی مە‌ستورە‌؟

سەر‌ه‌ت‌ای میر‌ایە‌تی ئە‌رده‌لان

- ۱ -

سە‌ری زنجیره‌ی حوک‌م‌ر‌انه‌کانی ئە‌رده‌لان لە‌بابە ئە‌رده‌لان‌ه‌ ده‌س پی ئە‌کا.
لە‌د‌و‌ای بابە ئە‌رده‌لان، ک‌و‌رو نه‌وه‌کانی بە‌‌ریز: کلۆ‌تی ک‌و‌ری بابە ئە‌رده‌لان، خ‌د‌ری ک‌و‌ری کلۆ‌ل، ئە‌لی‌اسی ک‌و‌ری خ‌د‌ر، خ‌د‌ری دو‌م ک‌و‌ری ئە‌لی‌اس، هە‌سه‌نی ک‌و‌ری خ‌د‌ری دو‌م، با‌ل‌و‌لی (باب‌لو) ک‌و‌ری هە‌سه‌ن، م‌و‌نزیری ک‌و‌ری با‌ل‌و‌ل...

- ۲ -

مە‌ئ‌م‌ون بە‌‌گ‌ی ک‌و‌ری م‌و‌نزیر بە‌‌گ (۸۶۲-۹۰۰)

۳۲ سا‌ن حوک‌م‌ر‌انی کرد‌وه‌، یه‌‌کێ لە‌‌پیا‌وه‌ هە‌‌ل‌که‌‌وت‌وه‌‌کانی ئە‌م بنه‌ماله‌یه‌ بو‌ه، بۆ‌یه ئە‌م بنه‌ماله‌یه‌ به‌‌نا‌وی ئە‌وه‌وه‌ نا‌وی ن‌را‌وه‌: "مە‌ئ‌م‌ونی" و ک‌و‌رد‌یش ک‌ر‌د‌و‌ی‌وتی به‌: "مام‌ویی".

مەنمۇن، لەسەردەمى ژيانى خۆى دا قەلەمپەرە كەى بەسەر ۳ لە كۆرەكانى دا دابەش كردون:

يىگە بەگ، كۆرى گەرەى، لەسەر زەلم، گولەنبەر، شەمىران، ھاوار، دوران، ندوسو، داناو.

سورخاب بەگ، كۆرى ناوغى، لەسەر نەوئ، مەريوان، تەنورە، ھەورامان، كەولتۇس، كىلاش، نىكاش، داناو.

خەمەد بەگ، كۆرە بچكۆلە كەيشى، لەسەر سۆچك، قەرەداخ، ئالان، شارەزور، داناو.

-۳-

يىگە بەگ كۆرى مەنمۇن بەگ (۹۱۵-۹۵۷)

مەنمۇن بەگ ئەيادداشتەكەى ئەلئ:

"كاتتى شا ئىسماعىلى سەفەوى كاروبارى ئىرانى گرتە دەسو كەوتە پەلھاوئىشتن بەم لاو ئەولای ئىران دا يىگە بەگى كۆرى مەنمۇن بەگ ھاكىمى ئەردەلان بو. بىكەى ئەمارەتى ئەردەلان لەقەلاى زەلم دا بوو قەلەمپەرەكەيشى بەزۆرى لەجنوبى خۇرئاواى كوردستان دا بو. ناوچەكانى مەريوان، ھەورامان، شارباژير، سۆچك، قەرەداخ لەبەر دەس دا بو.

يىگە بەگ نەچو ژىر بارى فەرمانبەرى شا ئىسماعىلەو. شا ھىزىكى گەرەى بەسەر كىردا يەتى چايان سولتان ناردە سەرى لەگەل دوانزە مىرى تردا كەھەمو نازناوى سولتانيان ھەبو. ئەم ھىزە گوندەكانى دەشتى شارەزورىان تالان وئىران و، ۳ لە قەلاكانىان كىرد بەكەلارە، بەلام قەلايەكيان كە بەشاخىكى سەختەو بو (ئەبى قەلاى زەلم بوبى) پىئ نەگىرا دواى ئەوئ سائىك گەمارۆيان دا سەرەنجام دەستيان لى ھەلگىرت، بەلام ناوبەناو ھىرشىيان ئەھىنايە سەر ناوچەكە.

لەسەردەمى جەنگى ۲۰ سالەى رۆم عەجەم دا كەئۆردوى رۆم خۆى سازدا پەلامارى ئىران بىداو، بەرايىەكەى بەسەر كىردا يەتى ئىبراھىم پاشا گەيشتە خەلەب، يىگە بەگ كۆيخا خەيدەرى بەنامەيەكەو ناردە لاي. ئەوان چونكە سوننەن ھەمىشە لەژىر گوشارى قىلباش دا بونو دىسۆزى خۆى بو سەلتەنەتى عوسمانى دەربىرى.

ئۆردوى رۆم بەرەو ئىران كىشاو تەورىزى پايتەختى سەفەوى گىرتو سولتان سلىمانى قانونى خۆى سەر كىردا يەتى ئەم لەشكر كىشىەى ئەكرد. لەبەر سەرماى زىستانو كەمى خۇراكو ئالىك سولتان برىسارى دا ھىزەكەى بباتە ناوچە

گه رمه کانی نزيك به غداد. له پرتگه ی هه مه دانده وه به ناو کوردستان دا بهر ی کهوتن. له پرتگا هه نديکي هيزه که ی له ناو به فردا مردن و هه ندی له ولاخه بار به ره کانی شی تزیین. بۆ نه وه ی توپ و که لوپه له کانی نه که ونه ده س قزلباش فەرمانی دا هه ندی له توپه کانیان له ژیر گل دا شارده وه هه نديکیان هاویشه روباره وه، به قسه ی مه نمون به گ هه نديکیان له پشته شاخ و هه نديکیان خسته ناو چه می قه ره سو وه (ل ۲۳).

که سولتان گه يشته به غداد و هه سایه وه پر سی نزيکترین ده سه لاتدار و ولات به شینی شارده وه ی توپه کان کنی به وه له کوئی به ؟ و تیان بینگه به گو ولاتی شارده وه، که پیشتر خوی نامه ی به ندایه تی نارده. سولتان فەرمانی دا که نامه و نیردراوی بنیرنه لا بۆ نه وه ی خه ریکی دۆزینه وه هینانه وه ی توپه کان بی. بینگه به گ بۆ ددر برینی گوپرایه لی فەرمانی سولتان سوهرابی برای به نامه و دیار به وه نارده، داوای کرد که سانیکی بۆ بنیرن که بزانی توپه کانیان له کوئی شارده وه بۆ نه وه ی بیدۆزنه وه. سولتان بۆ درێژه پیدانی له شکر کیشیه کانی به ناو کوردستان دا دیسانه وه به ره و ئیتران نه چو. له بهر نه وه فەرمانی دا بینگه به گ خه ریکی دۆزینه وه ی توپه کان بی و بۆ نه وه مه به سته شارده و عه ره بانه ی بۆ نارده، فەرمانی شی دا به سوهرابی برای به گه رپته وه کوردستان خه ریکی دایین کردنی خۆراک و ئالیک و پیوستیه کانی تری ئۆردوی عوسمانی بی.

زۆراب له گه ل پیشه نگی ئۆرده وه که ی رۆم دا بهر ی کهوت و تا گه يشته مه راغه نه رک ی خوی له دایین کردنی پیوستیه کانی دا به جی هینا، بینگه يش ئاسنگه رو دارتاشه کانی ولاتی بانگ کرد و ژماره یه کی زۆر نه سپ و ئیستری کو کرده وه. که موکوری عه ره بانه کانیان چاک کرده وه نه و توپانه ی دۆزرا بونه وه له زه نگاباد ته سلیمی کوخاکه ی میری میرانی به غدادی کرد.

له و ماوه یه دا سولتان سلیمان گه رایه وه نه سه مۆل. بینگه به گ نه به شداری شه ره کانی کردبو، نه که سیشی نارده بو بۆ نوێ کردنه وه ی دل سوژی و بۆ پیۆزیایی له و سه ره که وتنامه، وه کو مه نمونی کوری نویستی رپوشوتینی نه م به ندایه تیه ی نه زانیوه. دۆژمه کانی بۆیان تی چاند. سلیمان پاشای میری میرانی به غداد به له شکره وه چه سه ری. قه لای هۆزینی لی گرت. بینگه که به م له شکر کیشیه ی زانی کوخاکه ی به نامه ی پارانه وه به دیار به وه نارده و داوای نه وه يش بۆ دلتیا کردنی کلیلی قه لاکانی به مه نمون به گی کوری دا نارده. (مذکرات: ۳۲)

سه ردار ی له شکر مه نمونی لای خوی به بارمه گل دایه وه، ئیبراهیم به گی برای بینگه يشی به نامه یه که وه ره وانه ی ئاستانه کرد. نه گه رچی له سه ره تادا

شاره زور درایه وه به بیگه بهگ به لām دیسان ناحه زه کانی بۆیان تی چاند. مه ئومنیان خسته زیندانی قه لای به غداده وه.

کاربه دهستانی عوسمانی گومانیان له دلسۆزی بیگه بهگ هه بوه. محمد پاشای میری میرانی به غداد له نامه یه که دا بۆ بیگه بهگی نویسی بو: ((نه گهر له نوکه رانی پادیشای نه بن راستگویی و سه رراستی خۆت به وه به ملیتی که سه ری په ینرا و زمانی براوی قزلباشمان بنیری بۆ نه وهی منیش مه سه له که ت به پاییهی بهرز رابگه یه نم. به شک بهیته هۆی بهردانی کوره که ت!!)) (مذکرات: ۳۵) کوره که ی (مه ئومن بهگ) ۱۲ سال و ۱۰ مانگ له زیندانی به غدادا به گیراوی مایه وه. دیاره بیگه بهگ نه یتوانیوه داواکه یان به جی بهیتی.

ئه لقاس میرزا

نه رده لāن یه که گرتو نه بو، وه کو له سه رده می باوکیان دا به سه ر کوره کانی دا دابهش کرابو. بیگه له قه لای زه لۆم، زۆراب له قه لای مه ریوان و، محمد له قه لای سرچک بو. هه ریبه که یان له ناوچه که ی خۆی دا جوژی له سه ربه خۆیی هه بو، پی نه چی گوییان نه دایته یه که تی، به تاییه تی که ناوچه که یان بو به مه یدانی ململانی ی پۆم عه جهم، نه مانیش له سه ر ده سه لات، له ناو خۆیان دا که و تنه ململانی و، داشکاندن به لای لایه کیان دا.

ئه لقاس له ترسی گیانی خۆی هه لات روی کرده شاره زور. هیژی رۆم دوا ی که وت بون. ئه لقاس داوا ی له بیگه کرد له شوینیکی عاسی ولاته که ی دا دالده ی بدا، به لām بیگه وه لāmسی دایه وه: ((به هیچ جوژی ریگه ت نه ده م پی بنیته شاره زوره وه تۆ بوی به مایه ی فیتنه و ناژاوه!!)) به لām ئه لقاس چونکه ته نگاو بو گوئی نه دایه ئه م هه ره شه یه و ویستی له مله ی چه قانی شاخی سورین تی په ری. بیگه فه رمانی دا به عه له مه دینی کور ی ریگه ی پی بگری. شه ریکی خوتناویسان بو به لām ئه لقاس ده رباز بو گه یشته ناوچه ی مه ریوان. په نای بۆ زۆراب برد. بیگه داوا ی له زۆراب کرد ئه لقاس به ده نه وه به کاربه دهستانی عوسمانی، له هه مان کات دا له شکری قزلباش گه یشته بوه ناوچه که و داوا ی به ده سه ته وه دانی ئه لقاسیان نه کرد.

به ریونی مه ئومن بهگ

که هه والی به ده سه ته وه دانی ئه لقاس میرزا گه یشته با ییعالی سولتان فه رمانی دا مه ئومن بهگ بهر بدری و، سولتان حسین بهگی میری بادینان هیژی که له گه ل خۆی بیات بۆ نه وه ی به هاوکاری بیگه بهگ سزای زۆراب بهگ به دن. له م پوه وه (مه ئومن بهگ: ۶۰) خۆی وه ها نه گیریتیه وه:

((به لām لهم لایهوه خورم چاوهشی سەرۆکی زیندانی بهغداد هات و منی لهزیندان دههیتناو ناردمی بۆ لای محمەد پاشا له کهرکوک. سولتان حسین بهگیش له گهل چاوهشی نێردراودا کهوته ری بۆ بینینی بیگه بهگ. گهیشته شارهزور و بینی، بهزهیی و دلته وایسه کانی سولتانی پئی راگهیانده، بیگه بهگ سویندی بۆ خوارد که له بهختکردنی سهر و مال له پیناوی ده رگای هوما یونیی سولتاندا درێخی ناکاو، هه میشه له خوا نه پارێتیهوه و دهس به دوعا نه بی بۆ دهوامی ده و له تی بهرز.

سهردانی سولتان

کاتی که تهم بهندهیه (مه ئمون بهگ مه بهستی خۆیه تی) نێردرا بۆ بابی عالی ده و له ت، سولتانی خاوهن شکۆ بهختیاری، له دیار به کرهوه نه گه رایه وه بۆ باره گای تهختی سه لته نه ت، ئۆردو گای سهر که وتو گه یشت بوه لیوای ره های سهر به دیار به کر. رۆژی دوهم به زیاره تی رۆسته م پاشا له ناوچه ی سروج، که دو مه نزلێ لی دوره، شه ره فاوی بو. له رۆژی سییه م دا که ژاوه ی سولتانی گه یشته شارۆچکه ی بیره جکی سهر به ولایه تی حه له ب، دوا ی نه وه به هه بیته و شکۆه له روبرای فورات په ریه وه. له که ناری رۆژ ناوای دا دو رۆژ بارگه ی خست. نه غومه نی به رزی تی دا کۆ کرایه وه. تهم بهنده یه ش بۆ ماچکردنی ده رگا بانگ کرا. پاشا نه وه ی لییان پرسیم چی به سهر نه لقاس هات و رودا وه که چۆن قه و ما بو به درێژی گیرایه وه، به زه یی سولتانی خرۆشا، لیوای که رکوکی به موچه ی ۳۰۰ هه زار ئاقچه پئی به خشی م، ههروه ها شمشیرێک و قه فتانێک و ته سپێک که زینه که ی رازێرا بو وه بابی ۱۰۰ هه زار ئاقچه بو، له گهل ته سپێکی ره سه نی تره هه ندێ ئیستری دامی، ته مه سه ره پای نه وه ی رۆسته م پاشایش دو ته سپ و دو قه فتانی دا بو می. ههروه کو کوره ی وراسی و ناوچه کانی بهر دهستی، وه کو هه بو، دایه وه به ییگه بهگ له گهل خه له تی شه ریف و پا داس تی سولتانی دا.

رۆژی دوا یی که ژاوه ی به رزی سولتانی بزوت، بهنده وریایی کرد که په له بکات و پێش بکهوێ و له ته سپه که ی دا به زێ بۆ نه وه ی ماوه یه ک به را کیشانی جله وی ته سپی سولتانی شه ره فاوی بی و، ئینجا ناوزه نگیه که ی ماچ بکا، نه وسا سولتان قسه گه وه رباره کانی کرد و وتی: " به ییگه بهگی باوکت بلی، نه و شیر ی هه لم کیشا وه، کاریکه له رپی خوادایه و، نه و مهینه تییا نه ی به سه رم دا هاتو له پیناوی یه زدان و غیره تی ئیسلامی و دینی محمەد ا بو، ته بی تویش تۆ له له زۆراب بکه یته وه که ریگه ی به ته لقاس دا وه بگه رپیتیه وه باوهشی شا. ته گه ر نه وه ی کرد، سویند بی به گیانی باو و با پیرم، بهر به زه یی گه وره م ته که ون... " منی

کزیله پاش ستایش و نزا وه لأم دایه وه: "بهنده بینگه به گکو ثم بهنده یه درنخی له سهر و مال ناکه ین و هه رزان و گرانی خومان بهخت نه که ین له پیناوی خزمه تی سولتان دا، هه مو هه و لیک نه ده ین بۆ نه وهی هیچ که مو کوریه ک رو نه دا، هه مو شتی به فزه لئی به زهیی سولتان و هیمه تی هیژای و به ختی ده و له ته که ریمه که ی جیبه جی نه بۆ!" جارێکی تریش ناوزه نگیی هوما یونیی ماچ کرده وه. سولتان دهستی دا به پشتم دا وتی: "ئادهی بتبینم!"

سهردانی بینگه به گ

له و مه نزه گه رآمده، چاوهش ئوروجم له گهل بو که راسپیتر درابو سنجه که که به بینگه به گ به گیه نی، تا گه شتینه که رکوک. نه وسا چاوهش به ری که وت سنجه قی شهریف و به رات و خه لات ببا بۆ بینگه به گ. بینگه به گ به خوشی و شادی به کی زۆره پیشوازی کردو، به سلاویکی زۆرو نزیایه کی زۆری خیره وه په سنی خاوهن گه ورهیی و سه لته نه تی دا. منیش نه و راسپاردانه ی سولتان فهرموبوی ده رباره ی زۆراهم پین را گه یاند. بینگه به گ وتی: "بیستمان و گوێزایه لئی نه که ین!" بۆ نیشان دانی ملکه چی و که ساسی دهستی خسته سهر سه ری و، وتی: "فه رمانی سولتان گوێ لئ گه راوه و هه رچی سه رکیشی له ده رگای به رز بکا له ئیمه به ریه و ئیمه یش له و به رین"

شهری بینگه و زۆراب

به و هیزه که له گه لئی بو، هاوڕی له گهل ئوروج هه لئی کوتایه سهر زۆراب، ناوچه که ی ویران و کاول کردو، خۆی گه مارۆی قه لاکه ی دا، ناردی بۆ لای میری میرانی به عداد قه رده علی پاشا، داوای لئ کرد ۱۰۰ که سی ئینکیشاری بۆ بنیژ، بۆ نه وهی شایه تی حال و گه واهی راستیی قسه کان بن. ماوه ی ۳ مانگ گه مارۆی قه لاکه ی دا. خه ریک بو دهستی به سهر دا بگرئ. به هه ر نزیک بو به وه، نه و به فزه نه ستوره ی له سهر ری نیوان شاره زورو ولاتی عه جهم دا بو دهستی کرد به ده وانه وه و پینگه کان رهش بونه وه. شا هه زاران که سی له هیزه کانی خۆی به سه رکردایه تی سوندگ به گ نارد بۆ رزگار کردنی زۆراب له گه مارۆ که. چه ند سه رکرده یه کی به ده رفه تاری تریشی نارد سهر شاره زور. که جاسوس بینگه به گیان له هیزه ی قه رلباش ناگادار کرد، وازی له گه مارۆدانی ولاته که ی زۆراب هیناو گه رایدیه باره گاکه ی خۆی له قه لای زه لوم، له به رده می دا سه نگه ری لئ داو، وه لامی نارد بۆ خه لکی شاره زور که ناگیان له خۆیان بۆ وریا بنزو، له شاخه کانی نزیکیان دا بلاو بینه وه و بۆ سه یان بۆ بنینه وه. له گهل ئاوابونی خۆردا له شکری لیقه و ماوی شا گه یشت، زۆرابیان له گه مارۆ رزگار کرد. نه و شه وه بینگه به گ

روښتو دهمو بهیانی گه‌یشته دهر به‌ندی زه‌لم. بۆ نه‌وه‌ی گیانی نازیه‌تی و هه‌لمه‌ت بکا به‌تینکیشاریه‌کانی به‌غدادو پیاده‌کانی هیزه‌که‌ی خۆی، سواری ئیستره‌که‌ی بو بۆ شهر روبه‌روی دوژمنانی دین راوه‌ستا. هه‌ردولا پیکا هه‌لپژان و لیکیان دا. ۳۰۰ که‌س له‌هه‌ردولا له‌و مه‌یدانه‌دا به‌کوژراوی که‌وتن. دیار بو له‌نیوان محمده‌ به‌گی برای بینگه‌ به‌گ و برایه‌کی تری‌دا زۆراب که‌ینوبه‌ینی هه‌بو. کاتی دوژمن له‌لای چه‌په‌ره‌ هیرشی هینا، محمده‌ به‌گ به‌هه‌لاتوبی پشتی تی کردن، له‌شکری دوژمن په‌لاماری بینگه‌ به‌گیان‌داو شکاندیان، ۷۸ که‌س له‌هیزه‌که‌ی شه‌هید بون، بینگه‌ به‌گ خۆیشی له‌دو لاره‌ سهری بریندار بو، می‌کو‌تیکیان له‌پشتی سه‌رواند له‌ئیستره‌که‌ی که‌وته‌ خواره‌وه. ئه‌م به‌نده‌یه‌ له‌لای راست بو، هه‌لی کوتایه‌ سه‌ر قزلباش و هارپینی و بینگه‌ به‌گی له‌و چورقه‌ کوشنده‌یه‌ رزگار کردو چه‌کداره‌کانی قزلباشی ناگرباران کرد زۆر له‌پاسه‌وانه‌کانی کوشن و، له‌خوین دا گه‌وزان. بینگه‌ به‌گی سواری ئیستره‌که‌ی کرده‌وه. هیزری قزلباش له‌ده‌نگی ته‌قینی گولله‌ توقین و هه‌لاتن. داوامان له‌بینگه‌ به‌گ کرد بی‌گو‌پژنده‌وه ناو‌ئاوایی، به‌لام قوبولی نه‌کرد، به‌لکو پی‌ی باشتربو خه‌ریکی ناشتنی ته‌رمی کوژراوه‌ شه‌هیده‌کان و، پرینی سهری دوژمنه‌ کوژراوه‌کان بی، واتپه‌ری تا شه‌و داها‌ت نه‌وسا گه‌راپه‌وه‌ ئاوایی).

شایه‌تیکی تری ئه‌م روداوه، حه‌سه‌ن به‌گی رۆملو، نوسه‌ری ((احسن التواریخ)) سه‌. حه‌سه‌ن به‌گ خۆی له‌م شه‌رده‌دا به‌شدار بووه‌، له‌ناو روداوه‌کانی سالی ۹۵۷دا به‌جۆره‌ی ئه‌گێڕێته‌وه‌:

((شا ته‌هه‌ماسب، سوندگ به‌گی قۆرچی باشی و حه‌سه‌ن به‌گی یوزباشی ناره‌ده‌ سه‌ر بینگه‌ی ئه‌رده‌لان: زۆرابی کوردی ناردیه‌ لای ده‌روازه‌ی ئاینپه‌نا شاو ناگاداری کرد که‌بینگه‌ی ئه‌رده‌لانی والی شاره‌زور له‌گه‌ل تاقمی رۆم په‌لاماری قه‌لاکه‌یان داوه‌. که‌ئهم هه‌واله‌یان دا به‌ شا، توپه‌ بو، فه‌رمانی گوی ئی گه‌راوی ده‌رکرد بۆ سوندگ به‌گی قۆرچی باشی و حه‌سه‌ن به‌گی یوزباشی و رۆسته‌م به‌گی ئه‌فشار به‌ ۵ هه‌زار سواره‌وه‌ بچن بۆ ده‌فعی شه‌ری ئه‌م موفسیده‌. مه‌ه‌کان به‌رێ که‌وتن و له‌رویاری تلوار، که‌له‌و کاته‌دا هه‌ستابو، په‌رینه‌وه‌. ۸۰ که‌س له‌قۆرچیه‌کان، له‌که‌ناری بیستانه‌کانی شاره‌زوردا، توشی بینگه‌ بون که‌ ۷ سه‌د سواری له‌گه‌ل بو، هه‌ر یه‌که‌یان به‌رۆسته‌می داستان داته‌نران. شه‌ریکی قورس روی‌داو بینگه‌یان له‌ئه‌سه‌یه‌که‌ی به‌ردایه‌وه‌. به‌لام له‌مردن رزگاری بو. ۴۰ که‌س له‌نزیکه‌کانی کوژران. له‌و رۆژه‌دا نوسه‌ری ئه‌م پیتانه‌، حه‌سه‌ن رۆملو، له‌به‌رزاییه‌که‌وه‌ که‌ئه‌یروانی به‌سه‌ر قه‌لا‌ی زه‌لم دا، له‌شه‌رده‌دا بوم له‌گه‌ل تاقمی له‌کوردیه‌کان.

قۆرچیه کان که په نجا که سیك نه بون له بهردهم کورده کان دا هه لاتن. کوردی که له م شهردا شادی به گی زولقه دری کوشت بو، خه ریک بو شاهویردی به گی کوری قنقرات سولتان به دیل بگری. حسیتقولی خولهفا، که له گهل نهم هه ژاره دا بو، غیبه تی نه دایه بهر قۆرچیه کانو هانی نه دان: ((لاوه کان هه لمهت بهرن! نازا بنو وه کو ژن رامه کهن!!)) به لام ترسیان وه ها لی نیشته بو له بهر زایی شاخه کانه وه هه لاتن بو قولایی دۆله که. به لام نهم هه ژاره ههستی به مه ترسیه که کردو له گهل حسیتقولی خولهفا هه لیان کوتایه سهر کورده کانو بلاوه یان پی کردنو، شاهویردی به گیان سواری نه سپه کهی کرده وه دره ژه یان دا به شهر له گهل نه و کورده نهی که ۴۰ که سیان له قۆرچیه کانیان به دیل گرت بو.

سوندگ به گ له شاره زور هه لی داو زۆراب له قه لا هاته دهرو دایه پالی. غازیه کان په لاماری شاره زوریان داو تالای سهر که وتنیان تی چه قاند. سوندگ به گ، رۆسته م به گی ته فشاری به تاقمی له دلاوه ره کانه وه نارد بو تالان کردنی ولایه ته که، ویرانیان کردو گه رانه وه نۆردوگا. پاش ۲۰ رۆژ راوانان سوندگ به گ گه راپه وه قه زوین.))

حسن روملو: ((احسن التواریخ)) بسعی و تصحیح جارلس نارمن سیدن، ج ۱، استنساخ تهران، انتشارات کتابخانه شمس ۱۳۴۲ ش، (ل ۳۴۵ - ۳۴۶).

تالان کردنی شاره زور

(مه ئمون به گ: ۶۴) له سه ری ئه روا و نه نوی:

((که له شکری قزلباش گه راپه وه کورانی زۆربایان کرد به پیشه نگی خویانو نیشته سهر گونده کانی دهشتی شاره زورو ویرانیان کرد. له ههر جیه که ناوه دانیه کیان بینی کردیان به که لاوه، ههرچی چوار پی و ناژه لیکیان بهردهس کهوت تالانیان کردو، دهستیان گه یشته ههر په ککه و ته وه به سه زمانی کوشتیان. زه رریان دا له جوتیاران و هه ژاران و، په لاماری شوینه قایمه کانیان دا. کورده کان بو بهرگری و بهر هه ئستی له مه کۆو حه شار که کانیا نه وه ده ره په رین، نزیکه ی ۶۰ که سیان له قۆرچیه کان کوشت و سه لکه کانیان بو بیگه به گ هیتا. له شکری داخ له دل په لاماری زه ره که مه ری دا که سهر به به غداد و هی تی بهی تیله کۆی ئیلی کۆچه ری قه ره ئولوسه. تالانیان کردو گه رانه وه شاره زور، قایتمز به گی برای بیگه به گ له ده می قه لای ده ربه ند گاورد ریگه ی پی گرتن. ناروق شاهقولی سه رۆکی کوشتن و تالاکه ی داگرتن و ژماره یه که له قوروچی ناسراوه کانی کوشتن. نه و ئاژه له و و ئساته ی به تالان بهرد بۆیان لی سه ندنه وه دایه وه به خاوه نه کانی، ههروه ها دیله کانیشی لی سه ندنه وه.

دوای ئەم روداوانە سوندگ بەگ، سەرداری لەشکری قزلباش، ۵۰ رۆژ لەناوچەمی شارەزوردا مایەوێ تا دەغلۆدان زەرد بو، ئەوسا دەغلۆدانی ناوچەکەیی هەموو سوتانندو گەراپایەو بارەگاکی خۆی. بێگە بەگ هێزێکی بەدودا ناردن توانییان دو قورچی ناودار بەدیل بگرن. دوای ئەو سەری بپرارو زمانی دەرھێنراوی بەم بەندەییەدا نارد بۆ میری میرانی بەغداد عەلی پاشا، عەلی پاشا نێردراوی نارد بوو دەروازەیی بەرزێ دەولەت لەهێرشێ قزلباش ناگادار بکا. بە کەتھوداکەیی دا سەرە بپرارو و زمانە دەرھێنراوەکانی بۆ ئاستانەیی بەرز نارد. کەنێردراوەکان گەشتن و لەوانو لەقورچیەکان زانرا چی قەوماوەو دەرئەو روداوێکان بە ئاستانەیی بەرز گەییەنرا، عینایەتی سوئانی بە سەر بێگە بەگ دا خرۆشا، شیرێکی نەخشداری قەتانی و زریزەییکی زێرپو گۆو پەردەیی زێرین و ئەسپێکی زین نەخشکراوی بۆ ناردو، خەلاتی بەنرخیشی نارد بۆ ئەو خزانەیی کە لەو شەڕەدا بون. دیاریەکان بە یەنی شەھری مستەفا چاوەش دا بۆ بێگە بەگ نێردراو فەرمانی شەریف دەرچو لەزەویوزاری سوننی و خەواسی ھومایونی نزیکیی ۴ ھەزار کیلەیی بدریتێ.

زۆراب بەگ لەدەرپاری شادا

لەلاکەیی ترەو قورچی باشی زۆراب بەگی بردە لای شا، بەلام زۆراب پێی وتن: "من دێم بۆ لای شا بەو مەرجەیی بەلێنم بەدەنی شا داوام لێ نەکا جێنیو بەمەزەبەکەیی خۆم دژون بە سەحابەکانی پیغەمبەر بەدەم!" قورچی باشی بەسویندی گەورە تەئینی کردو، لەگەڵ خۆی بردی بۆ لای شا لەقەزوین. کە گەشتە بارەگای شا، خەلاتی رەنگین و مالی، کەجیفەیی دنیان، درایە، زۆراب لەرێگەیی باو باپیری لای دا. دوای ئەوێ ماوەیەک مایەوێ گەراپایەو بارەگای شەقارەتەکەیی... بەلام بێگە بەگ مۆلتەتی نەدا، ھەلێ کوتایە سەری و لەقەلاکەیی دا گەمارۆیی دا، زۆراب ھاواری بردەو بەر شا. شا ئیسماعیل میرزای کوری نارد بۆ یارمەتیدانی. ئیسماعیل پەلاماری قەلای قزلبەیی سەر بەشارەزوری داو دو مانگ گەمارۆیی دا، کەزستانی سەخت داھات ئیسماعیل گەراپایەو بۆ قەزوین و باوکی بیینی و روداوێکانی بۆ گێراپایەو.

مردنی بێگە بەگ

"لەو ماوەییەدا بێگە بەگ بە نەخۆشی لەجینگەدا کەوت، لەو کاتەدا ئەم بەندەییە لەلیوای کەرکوک بوم، نامەییەکم لەباوکمەو پێی گەشت نێردراوی ھێنا بوی، تێیدا نوسرابو: ((خێرا بێرەو بۆ لامان و پشت گویی مەخە. ھەول بەدە بەزیندویتی ببینی!)) ناوەرۆکی نامەکەیی باوکم لەمیری میرانی بەغداد

گه یاند داوام ئی کرد ریم بدا بچم بۆ شاره زور. باو کم بینیه وه هیشتا زیندوبو، سوپاس بۆ خوا، دوعا خیره کانیم پی برا. دوی چوار رۆژ مانه وه مرد).

مه نمون به گ نه بی به حاکمی شاره زور

(مذکرات: ۶۶) زۆراب که مردنی باو کمی بیست په لاماری شاره زوری داو تالانی کرد. عه لی پاشام له روداوه تازه کان ناگادار کردو، له گه ل زۆراب که وتینه شه ره وه. که نیردراوه که مان گه یشته به غداد عه لی پاشا مه سه له که ی به هوی ئوروجی که تخودا یه به ئاستانه ی به رز گه یاند. ئه رکانی ده ولت زستانی نه و سأل ه یان له نه درنه ی پارێزراو به سه ر نه برد، که تخودا مه عرو زاته که ی له وئ به ئاستانه ی به رز گه یاند، پاش ناگادار بونی عینایه تی خوسره وانی و هیمه تی خاقانی خرۆشا، به قه ره مراد پاشا که چاره ش بو، بو به میری میرانی نه رز زۆم، مرد، شیرو خوفتان و به راتی هوما یونی، چون باو کم حاکمی ناوچه که بو، بۆ ناردم. چاره شی ناوبراو له رۆژی حه قده هم دا گه یشتو، دوعا بۆ ده وامی ده ولته ی به رزی سولتانی خوینرایه وه، خوشی و کامه رانی هه مو لایه کی گرت ه وه. منیش نه م به ندیه نه و به راته شه ر یفهم به سه رمایه ی ده ولت داناو، پشتینی خزمه تم له و سنورانه دا به ست و سه رو مالم دانه نا.

جاریکی تریش مه تاره چی نه سه کنده ر چاره ش له لایه ن ئاستانه وه هات بۆلام، له گه ل نیردراویک دا که فه رمانی شه ر یفی سولتانی گوئ ئی گیرای پی بو، ناوه رۆ که که ی بریتی بو له وه ی: ((فه رمانی گوپرایه ئی کراوم دا به مه ره کانی کوردی سه ر به ولایه ته کانی دیار به کرو به غداد، گه و ره بچوکیان، که من تو م به سه رۆک و سه رکرده ی هه مو یان داناوه، دامناو به به ره فه رمان و یاریده ده ری تو. له به ر نه وه پیویسته په لاماری زۆراب به دی و به راستی و نازییه تی هه ولتی گرتنی به دی. نه گه ر له لایه ن شاهه یار مه تیه کی بۆ هات له توانای تو دا نه بو، فه رمانی گوپرایه ئی کراوم داوه به میرانی عه ره بو کوردی ولایه ته کانی قه ره مان و سیاس و حه له ب و مه ره ش و دیار به کرو به غداد، وینه یه کی نه م فه رمانه م بۆ هه ر یه کیکیان نارد وه، تا نه گه ر پیویستیت پێیان بو به په له فریات بکه ون و بێن بۆ یار مه تیدانت و، هه مو یان هه ول بدن بۆ پارێزگاری سنور، به پیی فه رمانی هوما یونی گوئ ئی گیرا)).

شه ری مه نمون به گاو زۆراب

سولتان حسین به گی حاکمی نامیدی که به م فه رمانه گوئ ئی گیراوه ی زانی ده رباره ی دانا م به سه ردار و سه رۆکی گشتی و، هه ستی به به زه یی سولتانی کرد به رامبه رم، ناگری حه سودی له دل ئی دا هه لگی سا، له گه ل مامم حه مه د به گی

میری سروچک ریک کهوت و کهوتنه پیلانگیتان و فروفیتلی شهیتانی و، بهرۆسته م پاشایان وت : ((ته گهر ولایهتی شاره زور بدری به محمد به گ و مهنون به گ، به ههر توهمه یه بئ، بگیری، ههرچی که لوبهل و قورسای و دیاری به نرخ و شتی نوازو و ناوما و شتومه کن که له بیگه به گ به جی ماوه ته یدهن به و ریوشوینی ته وهش دانه نین ناوبراو بگه یه تنه لای نه)). به مجۆره ته ماعیان خسته بهرده م رۆسته م پاشاو، به تاره زوی دلی خویان فه رمانیکیان لی وهر گرت. به لام بی ناگا بون له ناوه رۆکی هه دیسی شه ریفی "الحریص محروم" و له کاکلی پهن دی "العبد یدبر والله یکدر" ... نه م بهنده یه له و رۆژانه دا قۆلی کاری لی هه ل مائی بو، پشتینی دلسۆزی سولتانی هوما یونی لی به ست بو، به سه رو مال شه ری دوژمنانی نه کرد، به فه ری هیمه تی سولتان و به لوتفی حه ق عز و جل بو به مژه هری عینایه تی سولتانی و، جیبه جیکه ری بی ری راست، هه لی کوتایه سه ر قه لاکه ی زۆراب که به مشعله ناسراوه، کاتی خۆی له لقاس خۆی تی دا مه لاس دابو، داگیری کردو هه مو پارێزگارو پاسه وانه کانی به دیل گرت.

زۆراب ته وهنده تورپه بو خه ریک بو شیت بی- خوا دوژمنانی دین که ساسو خۆشه ویستانی ده ولت خۆشنود بکا- عه لی پاشا هه وائی گرتنی قه لار، چونی شا ته هه ماسب له ولایه تی شیروانه وه بۆ شکی بیست. داوای لی کرا ۱۰۰ که س له مه مالیکی به غداد و ۱۰۰ پیاده ی ئینکیشاری، به پهی فه رمانی گوئی لی گیرای سولتان بنیروی، نامه به چاوه شه کانی دا بۆ سولتان حسین به گ و میره کانی تر بنیروی، بۆ ته وهی له شویتیک دا کۆ بنه وه بۆ قۆستنه وهی هه لی چۆلی سنوو ناچه که، بۆ په لاماردانی زۆراب و داگیرکردنی قه لاکانی، به یارمه تی خوا، گرتن و راوانان و دورخستنه وهی له ولایه ته که ی.

که نامه و نیردراوه که مان گه یشتن، پاشای ناوبراو ۲۰۰ سوارو پیاده ی به غدادی ناردو، ناگاداری کردین نامه ی به ته ته ردا ناردوه سولتان حسین به گ و میره کانی تر په له بکه ن له ناردنی یاریده و فریا که وتن دا.

لیخراو گیرانی مه نمون به گ

له ماهی ۱۰ رۆژدا، سولتان حسین به گ و محمد به گ پیکه وه هاتن، بهنده پیشوازیم لی کردن. له ۵ مه ی دانه که دا که قه لای گو لعه نه به ری تی دا دروست کراوه بارگه یان خست. به ته مای ته وه بوین به یانی رۆژی داهاتو له زنجیره ی چه قانه وه هه لکشین و، ده ره ندی بک باسان برین و په لاماری ناوچه ی مه ریوانی زۆراب به دین. به یانی هه مان رۆژ هیزه کانی خۆم نارد بۆ جینگه ی ناوبراو، خۆم چوم بۆ ته وهی سولتان حسین به گ ناگادار بکه م له وهی کردومه. له گه ل هه ندی

له پیاوه کاتم دا گه یستمه خپوته کدی ته وو له نه سپه کم دابه زیم، چومه ناو خپوته ته کدیو له تنه نیشتیوه دانیشتم. سولتان حسین بهگ دهسبه جی فهرمانی کی ره سیمی دهره ینا، ناوهر ژکه کدی ته مه بو: ((ولایه تی شاره زور به عمده بهگ دراوه فهرمانی گرتنی تویش دهرچوه)) منیش وتم: ((فهرمان فهرمانی سولتانه، به لام چهند که سنی بنیرن بو قه لا که سوکارو که لویه له کاتم دهر باز بکه ن، نیوه خوتان کاروباری قه لا که باشر ته زان!)) عمده بهگ قسه کانی منی وهر نه گرت، دهسبه جی له گه ل هه ندی له پیاوه کانی خوی دا رویان کرده قه لا که.

بیگه بهگ کوری مه نمون بهگ (۹۱۵-۹۵۷)

(مه نمون بهگ: ۱۶) دهریاری سهرده می باوکی نویسیوتی:

له کاتیک دا تم بهنده یه: مه نمونی کوری بیگه بهگی عادلانی... روژانی ته شریف هینانی شاهنشاهی جیهان... مورادخانی سیپم بو سهر ته ختی سه لته ندت، تم بهنده سوکه هلی لسته نه وی دهر وازی به رزی به دهر فته زانی، خوی پی به ناسین بداو بلتی: باوکی خوا لی خوشبوم بیگه بهگ له کاتی پیتشودا حاکمی شاره زور بو، له روژانی فته ی به غدادا به هیژی شکینه ری سوله یانی و مه هابه تی پالوه انانه ی سولتانی سالی ۹۴۱ هـ، دل سوژی به ندایه تی خوی بو سولتان دهر پری، ینجا کار گه یشته ته وی تم بهنده یه له نه نجامی دوزمانی غازی خانی باغی دا خرایه زیندانی به غدادوه. ههروه ها تم وتاره تهو به لایانه ی به سهر ته لقاس میرزا هات ته گیریتسه وه.

قرلباش له شاره زور

ریچه له کی بهنده بیگه بهگ ته گهریتسه بو ته بو عوبه یده ی جهراح له عه شه ری مه به شه ره و ته میری موئینان عه باس. یه کی له باپیره مه زنه کانی، به ناری عادل، له سهره تای روژانی کوشتاری جهنگیزی به زورداره کان دا والی شاره زول بو. نه وه کانی گوپرایه لی فهرمانی پاشا کانی هه ردو عیراق بون، تا قه زاو قه ده ری نیلاهی نیسماعیلی کوری حه یده ری هینا. که نیسماعیل زانی، بیگه بهگ ناماده نیه گوپرایه لی ده سه لاتی بو گوپ به فهرمانه کانی نادا، یه کی له سهر کرده کانی: چایان سولتانی راسپارد، که دوانزه میر بهر فهرمانی پونو، پیان ته وتن سولتانو سهر کرده یه تی هیژی زوریان ته کرد، به چی بو دا گیر کردنی ولاتی بیگه بهگ. که تم هیزانه گه یشته خاکی شاره زور ناواییه کانی ناو ده شته که یان ویزانو کاول کردو، سنی له قه لا کانیان کرد به که لاه، به لام قه لایه کی قایمان پی نه گیرا که به شاخیکی سه خته وه بو. ماوه ی سالی که گه مارویان دا، تا لی ناتومید بونو به جیان هیشت. شه ری روبه رو له نیوان هه ردو لا نه ته وه ما

جگه لهو شالارانه‌ی دوژمنان به‌رده‌وام له‌همو لایه‌که‌وه نه‌یانه‌یتایه‌ سه‌ر ناوچه‌که.

به‌یعه‌ت به‌عوسمانی

زۆری پێ نه‌چو ناوچه‌ی شاره‌زور، به‌عینایه‌تی مه‌لیکی مه‌نان، که‌وته‌ ناو پارێزراوه‌کانی سولتانییه‌وه. به‌داگیرکرانی ولایه‌ته‌کانی دیاربه‌کرو موسڵ تا لای هه‌ولێر، شاره‌زوریش چو نه‌ ناو مه‌مالیکی پارێزراوه‌وه. ئینجا که‌وه‌زیری گه‌وره‌ ئیبراهیم پاشا، ره‌حمه‌تی خوای لی بێ، بریاری دا به‌چینه‌ سه‌ر ولاتی عه‌جهم، بۆ زستان له‌حه‌له‌بی پارێزراو ئارامی گرتو، بێگه‌ به‌گ هه‌واله‌که‌ی بیست نامه‌یه‌کی درێژی نوی، تییدا رونی کردبوه‌وه که‌نه‌وان له‌باووباپریانوه‌ نه‌هلی سونه‌ت و جه‌ماعه‌ت بون. تا نه‌و کاته‌ له‌نیوان نه‌وان و قزلباش دا چه‌ند جارێ شه‌رو پێکادان قه‌وماوه. نامه‌که‌ی بۆ گه‌یاندنی به‌ده‌روازه‌ی به‌رز به‌کوێخاکه‌ی دا هه‌یده‌ر ناو ره‌وانه‌ کرد. کوێخا نامه‌که‌ی گه‌یاندو ئاستانه‌ی به‌رزی ماچ کرد. که‌سولتان سلیمانی قانونی له‌وه‌ ناگاداریو که‌به‌نده‌ بێگه‌ به‌گ توشی چی بوه، عینایه‌تی سولتانی سه‌رپێژی کرد، نه‌حکامی شه‌ریفی بو ده‌رکردو باشترین چاودێری کراو، به‌نامه‌ی پر له‌لوتف و به‌زه‌یی سه‌ربه‌رز کرا.

سولتان سلیمان به‌گوردستان دا ئی نه‌په‌رێ

ئیبراهیم پاشای سامدارو سه‌نگین. له‌به‌هاری نه‌و ساڵه‌دا به‌رو ولاتی عه‌جهم چو، له‌شکری له‌ئوجانی نازه‌ربایجانی نزیک ته‌وریز به‌زاندو به‌قده‌ ژماره‌ی نه‌ستیره‌ خێوه‌تی هه‌لدا، که‌ژاوه‌ی سولتان سوله‌یمان، خوا به‌هه‌شت بکاته‌ مه‌ئوای و ره‌حمه‌تی خوای لی بێو بیبه‌خشێ، ئوجان به‌هاتنی شه‌ره‌فاوی و، له‌شکری سه‌رکه‌وتویش به‌لوتفی بوژایه‌وه. به‌لام زۆری ناخایاند زستانی سه‌خت هات، که‌ژاوه‌یش ناچاربو به‌شاخه‌کانی قه‌ره‌خانا دا به‌سه‌ر ولایه‌ته‌کانی هه‌مه‌دان و دینه‌وه‌ردا به‌ره‌و عیراقی عه‌ره‌بی بڕوا. له‌کاتی‌دا گه‌یشتنه‌ ماهی ده‌شت توشی سه‌رمای سه‌ختی زستان و که‌میی خۆراک و تازوقه‌ بون، پیاده‌یه‌کی زۆری له‌شکره‌که‌ مردن، هه‌روه‌کو باربه‌ره‌کانیشیان تۆپین و نه‌سپ و ئیستره‌کانی عه‌ره‌بانه‌ی تۆپه‌کانیان رانه‌کێشا وه‌ستان. کێشه‌که‌ خرایه‌ به‌رده‌م سولتانی کامه‌ران و چاره‌ی لی پرسرا. فه‌رمانی دا تۆپه‌کان له‌شاخی پشته‌دا بشارنه‌وه‌ و نه‌گه‌ر توانرا بیه‌گه‌یه‌نه‌ ده‌شت و بیه‌اونه‌ ناو ئاوی قه‌ره‌سوو، عه‌ره‌بانه‌کانیش بسوتین بۆ ته‌وه‌ی نه‌که‌ونه‌ ده‌س دوژمن. سولتان هه‌ر فه‌رمایه‌کی دا جیبه‌جی کرا. ئینجا سولتان به‌ره‌و به‌غداد بزوت. که‌هیژه‌کانی گه‌یشتنه‌ زه‌نگابادی سه‌ر به‌ولایه‌تی به‌غداد به‌کللی قه‌له‌ی به‌غدادی پێشوازی کرا. خۆشی له‌شکری

سەرکهوتوی داگرت که بهزترین کات نهچنه ناوی بۆ پهیدا کردنی نازوقه، لهروباری دیاله که بهنۆڕی ناسراوه نزیک کهوتهوه، ههر کهچونه ناو ئاوهکهوه ولاخه شهکهتهکانیان نقوم بونو زۆریان خنکان.

لهنیوان سوڵتان سلیمان و بیگه بهگ دا

کهسوڵتانی گهوره بهتهمای بهسهربردنی پاشماوهی وهزی زستان گهیشه بهغدادو، بهسامو شکۆه لهوی جیگیر بو، پرسى کهکئى خاوهنى نزیکترین ولایهته لهشونى شاردنهوی تۆپهکان، شارهزاکانى ناوچهکه وهلامیان دایدهوه: "ولایهتى شارهزور لهو شوینهوه نزیکه، حاکمه کهیشى ناوی بیگه بهگه، که لهتههلی سوندهت و جهماعهتهو، لهشپرو دوژمنایهتى دا بوه لهگهڵ قزلباش. لهسهردهمى رابوردودا کهسانیکى ناردوه بۆ دهبرینی بهندایهتى سوڵتان. "سوڵتان فرمانى دا چاوهشی بهسوارهو بنێرن پێى رابگهیهنئ: "کاتى خۆی دلسۆزىو گوێرایهلیتان بۆ ئاستانهی بهرز دهركهوتوه، بهلام مهرجى دلسۆزىو گوێرایهلی ئهوهیه تۆپهکانى لهریگه بهجیمان هیشتون بگهیهنیه بهغداد، بهوهیش خزمهتهکانت بز نابتو رهخهکانت بهفیو ناپواو، بهزهى پاداشتى منیشت پێ ئهبرئ..."

موسهلا چاوهش، رهحهتى خواى لى بئ، فرمانى بهرزى گهیا نه بیگه بهگ. بهفرمانى هومايونى خوشحال بو. دهسبهجئ زۆرابى برائى لهگهڵ چاوهش باشى بهدیاریهکی زۆره نارد بۆ دهروازهی دهولت، بۆ ئهوهی بهسوڵتان بلسئ: "بیستمانو گوێرایهلئ، فرمانى بهجئ ئههینن. با ئهو رێبهرا نه بین کهشونى شاردنهوی تۆپهکان لهناو روباردا ئهزانن، بۆ ئهوهی بهگیانو سهر ئهو خزمهته بکهین!" زۆرابى ناوبراو چو بۆ ماچکردنى ئاستانهی بهرزى سوڵتانیو راسپێریهکانى پێ راگهیا نه.

سوڵتان سوپاسى خواى کردو بهستایشهوه دوعای خێرو سهرکهوتنى بۆ بیگه بهگ کردو، دلهواى زۆرابى سنجهقى میهرهوانى پێ بهخشى. فرمانى ناردنى ئهوانى دا کهتۆپهکانیان لهئاوهکهدا شاردبوهوه لهگهڵ تاقمى سایهقى لیوهشاوهی عهدهبانه لهریکابى میردا بهدیاری شایانهوه بۆ لای میر بیگه بهگ. کهنێرداوهکان گهیشتن، بیگه بهگ فرمانى دا ئاسنگهرو دارتاشهکانى ولات کۆبکێنهوه بۆ ئهوهی عهدهبانهکان چاک بکهنهوه، ههروهها فرمانى دا ژمارهى پێویست تهسپو ئیستر ناماده بکړن بۆ راکیشانى عهدهبانهو تۆپهکان. لهکاتی کهدا خدریکى ناردنى تۆپهکان بون چاوهش باشى گهیشتهو فرمانیکى پێ بو که: "لهبهر ئهوهی من بهتهمای سدفهرم بۆ تهوڕیز. بهسهر شارهزوردا ئهبت نازوقهو ئالیک ناماده بکړئو بایهخ بهناردنى تۆپهکان بدرئ بۆ بهغداد. لهسهر

مه‌مالیک و خزمه‌تکاره‌کانیش پی‌ویسته هاوړې له‌گه‌ل براک‌ه‌ت خه‌ریکی ناماده
کردنی تازوقه و پار‌یزگاری تۆپه‌کان بن تا به‌هارا!"

سولتان سلیمان دیسانه‌وه به‌گوردستان‌دا تی نه‌په‌ړئ

سولتان به‌غدادی به‌ریگی داقوق و کدروک دا به‌جی هیشت. به‌ناو دهر به‌ندی
نیمانشادا تیپه‌ړی و گه‌یشته دهشتی شاره‌زور، به‌و ریگایه‌دا رانه‌بور د که‌ه‌ناوی
نه‌سکه‌نده‌ری زولق‌هرنه‌ینی تی‌دا نیژراو بو. روژانی جه‌ژنی قوریانی له‌نزیك قه‌لای
قرلجه‌دا به‌سهر برد. خادیم سلیمان پاشا، که له‌ولایه‌تی میسره‌وه هات بوو
هه‌زاران مه‌مالیکی تاییه‌تی، خاوه‌ن تاجی زی‌پین و مه‌ناتقی زی‌وین و جلوهرگی
ناوریشمین و سهریازی پې چه‌ک که به‌جوانترین جل رازابونه‌وه به‌سواری نه‌سپه
عه‌ره‌بیه‌وه، له‌گه‌ل بو. له‌و کاته‌دا دایانه پال له‌شکرگای له‌شکری سهرکه‌وتو
له‌شاره‌زور. زوراب به‌فهرمانی بیگه به‌گ به‌دیاری و کیلی قه‌لاکانه‌وه هاتو،
مه‌نزل به‌مه‌نزل تازوقه و ئالیکی پی‌ویستی له‌شکری دابین نه‌کردو، له‌گه‌ل
پیشه‌نگی تیپه‌کانی سولتان دا بو تا گه‌یشته باژپری مه‌راغه‌ی سهر
به‌نازه‌ربایجان. نه‌وسا هه‌مو جوړه رعایه‌ت و نیعزازی له‌سولتان پې گه‌یشت.
زوراب به‌فهرمانی سولتانی گوی لی گپراوه‌وه بۆ بیگه به‌گ دهرساره‌ی گه‌یاندنی
تۆپه‌کان به‌به‌غداد به‌زوترین کات، که‌فهرمانی گوی لی گپراو گه‌یشته بیگه
به‌گ، له‌و کاته‌دا نه‌و له‌زه‌نگابادی سهر به‌ولایه‌تی به‌غداد بو. کویتخا عوسمان
پیشوازی له‌تۆپه‌کان کرد، که‌سلیمان پاشای میری میانی به‌غداد بۆ نه‌م نیشه‌ی
نارد بو، تۆپ و که‌لوپه‌ل پی‌ویستیه‌کانی تری له‌بیگه به‌گ وه‌رگرت بیگو‌تیزته‌وه
بۆ به‌غداد، چه‌ندین پیای کارامه‌ی عه‌شیره‌ته‌کانی خۆیشی له‌گه‌ل نارد بۆ نه‌وی
به‌سه‌لامه‌تی بیگه‌یه‌ننه به‌غداد.

بیگه به‌گ گه‌پرايه‌وه شاره‌زور و به‌چاوی بیداره‌وه چاودیری هه‌واله نوپه‌کانی
سولتانی ده‌سه‌لاتداری نه‌کرد، له‌جی‌ی خۆی‌دا جیگپرو نه‌وه‌نده‌ی توانی بوی پیای
کو کردبو‌وه‌و، ناماده‌بو بۆ به‌جیه‌یتانی ههر کاریکی پی‌ی بسپه‌ردرایه. له‌م
کاته‌دا زانی که‌سولتانی به‌توانا به‌شکو و سامه‌وه له‌ته‌وو‌ریزه‌وه گه‌پراوته‌وه بۆ نزیك
یانه‌ی به‌رزی سه‌لته‌نه‌ت، بیگه به‌گیش به‌هه‌مو پته‌وی و پایه‌داریه‌که‌وه
له‌نیشتمانه‌که‌ی خۆی‌دا مایه‌وه له‌خوا‌ی عه‌زه‌وه‌جل نه‌پارایه‌وه‌و، تایه‌تی نه‌خو‌تندو
نزای نه‌کرد بۆ ده‌وامی سولتان و مانه‌وی به‌ختیاری و، ناو به‌ناویش دلس‌و‌زی و
به‌ندایه‌تی خۆی نوئ نه‌کرده‌وه.

نه‌یویست نی‌ردراو ره‌وانه بکا بۆ دهر‌وازه‌ی به‌رز، جاریکی تر نیشان‌دانی
به‌ندایه‌تی بۆ نوئ بکا‌ته‌وه، به‌لام نه‌ ری‌وشو‌ینی نیشان‌دانی به‌ندایه‌تی نه‌زانی و

نه‌شاره‌زای چۆنیه‌تی دهربرینی نه‌ریتی ملکه‌چی و که‌ساسی بو. ناردی بۆلای حسین به‌گی داسنی والی هه‌ولیر له‌م روه‌ه یارمه‌تی بدا. حسین به‌گ، که‌زه‌عامه‌تی دیاربه‌گری به‌ده‌سه‌وه بو، کوپ‌خا مه‌جنونی نارد. که‌به‌نده کوپ‌خا مه‌جنون هات، بینگه به‌گ ئیبراهیمی برای له‌گه‌ل نارد تا نه‌ونده‌ی نه‌توانن دیاری له‌گه‌ل خۆیان هه‌ل‌بگرن بۆ پیشکەش کردنی به‌ده‌روازه‌ی به‌رز. که‌نێردراوه‌کان گه‌یشته‌نه‌ ناغجه‌ قه‌لعه، نه‌وه‌ی چاره‌پێی نه‌ نه‌کرا روی دا. غازي خان که‌پیشتر له‌خزمه‌تی چوقه‌ سولتان دا بو، په‌روه‌ده‌ی نه‌وو له‌به‌رده‌سی نه‌ودا گه‌وره‌ بویه، به‌لام لایه‌نی شای به‌ردابوو و دابویه پال ده‌روازه‌ی به‌رزی سولتانی، نیوه‌ی ولایه‌تی به‌غدادی به‌پله‌ی میری میران درابویه. چوقه‌ سولتانیش خۆی له‌سه‌رده‌می سه‌لته‌نه‌تی شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی دا حاکمی مه‌نده‌لیجین و دینه‌وه‌ری دراوسێی شاره‌زول بو. له‌به‌دینی نه‌مان و نه‌وان دا، له‌سۆنگه‌ی غیره‌تی قه‌ومایه‌تی و دینییه‌وه، بۆ پاراستنی هه‌زاران و بینه‌وایان، شه‌رو شۆری زۆر قه‌وما بو. شوینه‌واری کینه‌و دوژمنایه‌تییان له‌ناودا ما‌بو. غازي خان تاقمێ له‌پیاوه‌کانی خۆی به‌دوی نێردراوه‌کان دا: ئیبراهیم و کوپ‌خا مه‌جنون، نارد له‌ناغجه‌ قه‌لعه‌ کتوپر هه‌لیان کوتایه‌ سه‌ریان، کوپ‌خاکه‌ی بینگه‌ به‌گ حسین ناو و کوپ‌خا مه‌جنون و چهند که‌سیکی تریان لێ کوشتن. ئیبراهیم به‌عینایه‌تی ملک‌ی قه‌دیم له‌م چورمه‌ رزگاری بوو هه‌لات بۆ هه‌ولیر. پاش دو رۆژ رویشتن گه‌یشته‌ پێشگای حسین به‌گ، نه‌وه‌ی لیتی قه‌وما‌بوو به‌دریژی بۆی گێرایه‌وه.

له‌کاتی‌ک دا خه‌ریکی نه‌وه‌ بون بینگه‌ به‌گ له‌وه‌ ناگادار بکه‌ن که‌نێردراوه‌کان چیمان لێ به‌سه‌ر هاتوه، غازي خانی نابراو کوپ‌خاکه‌ی نه‌نێرێ بۆ به‌ر ده‌روازه‌ی به‌رز. بۆ نه‌وه‌ی بلێ: "ولایه‌تی شاره‌زول شایسته‌ی نه‌وه‌یه‌ به‌یتسه‌ باره‌گای میری میران، ته‌گه‌ر هیمه‌ت بکه‌یت و هێزیک‌ی له‌شکر بدرێ به‌ به‌نده‌ فه‌ت‌حی ولایه‌ت کاریک‌ی ئاسانه‌.

به‌مجۆره‌ نامه‌که‌ی غازي خان بو به‌هۆی ده‌رچونی فه‌رمانی هوما‌یونی شه‌ریف بۆ له‌شکره‌کانی دیاربه‌کرو مه‌رعه‌شو شام و سه‌له‌ب که‌پشتیوانی سلیمان پاشای میری میرانی به‌غداد بکه‌ن بۆ په‌لاماردانی شاره‌زول. سلیمان پاشا بۆ نه‌وه‌ی له‌مه‌سه‌له‌ی له‌شکرکێشی دا بۆ سه‌ر شاره‌زول سه‌ر له‌بینگه‌ به‌گ بشیویتن، نامه‌یه‌کی بۆ نویسی که‌وا ته‌جێ بۆ سه‌ر جه‌زائیر. بینگه‌ به‌گ وه‌لام‌ی دایه‌وه‌ نامه‌که‌ی به‌پیاویکی خۆی دا بۆ نارد ته‌یدا نویسی بو: "ته‌گه‌ر فه‌رمان بده‌ن هێزیک‌تان به‌سه‌رکردایه‌تی ئیبراهیمی برام دا بۆ ته‌نێرم" سلیمان پاشا وه‌لام‌ی دایه‌وه‌ پتویست نا‌کا که‌س بنێری، خه‌ریکی کۆکردنه‌وه‌ی ده‌نگوباسی قزلباش به‌.

له کاتیک دا بینگه بهگ له دلسۆزی دا پایه دارو به دلیکی پر له دلسۆزیه وه
له خواى عهزه وه جهل نه پاراپیه وه، که له شکر به زوی سهریکه وئ، هه ندئ
له هه ژارانى ره عییه تی هه والیان بۆ هینا، له شکرئ به قه د ژماره ی نه ستیره
هاتونه ته ناو سنورى شاره زولو قه لای حورینیان گرتوه. بینگه بهگ ده سبه جئ
کوێخاکه ی به نامه یه که وه ناره لای سهردارى سوپای سهرکه وتو سلیمان پاشا: "
چ خیانه تی له م بهنده دلسۆزه ده رکه وتو تا له شکر بنیژن بۆ نازاردانی؟ نه گهر
قه لا کانتان نه وئ نه و بهنده هه رچیه کی هه یه تی هى گه وه مانه، من
که به ندایه تی خۆم بۆ سولتان راگه یانده نرخی قه لاگان چیه؟ نه گهر سولتان
به ندایه تی من قبول ناکا قه لاگانى نه وئ کیلی قه لاگانى به به ندایه تی خۆمه وه
پیشکesh بئ" پاشای ناوبراو سویندی گه وه ی به خوا خوارد که ده ستی نه و له م
هیرشه دا نه بو، به لکو نه مه نه نجامی نامه ی غازى خان بو، نه وه هه یچ
گومانیکى له سهر راستى و راستگویی نه م نیه. " بۆ نیشاندانى دۆستایه تی بینگه
بهگ کیلی قه لاگانى و دیاریه کی زۆرى به م بهنده یه دا بۆ پاشای ناوبراو نارد.
که کیل و دیاریه کان گه یشتن پاشا له سهر راستى دلیابو، فه رمانى بلاوه پئ
کردنى سهریازه کانى داو، نه م بهنده یه ی، سهره پای که مى ته مه نى، لای خۆی
به بارمه گل دایه وه.

سهردهمی به گه کان:

سورخاب به گ (۹۴۵-۹۷۵) و نه و مگانی

-۱-

که مه نمونی دوه به دیلی ره واندی دیاری رۆم کرا، ولاته که ی بی سهر پدرشت مایه وه، سورخاب به گی مامی، نه م دهرفته ی به ههل زانی دهستی به سهر ناوچه کانی ژیردهستی مه نمونی برازای داگرت، ههروه ها ناوچه کانی ژیردهستی محمده به گی برایشی داگیر کرد. محمده به گ ههلات و پهنای بۆ رۆم برد.

-۲-

نزیکه و تنه وهی نه رده لان له دهریاری سه فهوی

ئه لقاس میرزای سه فهوی له سهر دهسه لات له شا ته هماسی برای هه لگه رایه وه، پهنای بۆ سولتان سلیمانی قانونی برد (۹۵۴). نه و کاته گهرمه ی جده گی ۲۰ ساله ی رۆم و عه ده م بو. له لایه ن عوسمانیه ره پیتشوازیه کی گهرمی لی کراو، له شکرکیکی گهره یان بۆ سازدا. له شکرکیشیه که سهرکه وتو نه بو. ئه لقاس ترسا سولتان بیکوژی ههلات بۆ شاره زورو، چوه لای سورخاب به گ. شا ته هماسب کردیه سهر سورخاب، ئه لقاسی ته سلیم بکا، سورخاب بۆ نه وه ی ولاته که ی نه که ویتته بهر هیرشی قزلباش، ئه لقاسی ته سلیم کردن (۹۵۶). ته هماسب ماوه یه که ئه لقاسی برای له قه لای قه هقه هه دا زیندانی کرد، ئینجا فه رمانی دا له سهر قه لاکه وه فرتیان دایه خواره وه و مرد.

ته سلیم کردنی ئه لقاس به ته هماسب، بوه هوی نزیکه که و تنه وه ی سورخاب له دهریاری سه فهوی. ته هماسب له پاداشتی نه م چاکه یه دا موچه ی سالانه ی بۆ سورخاب بریه وه و ئیتر به لای نه وان دا ساخ بوه وه. عوسمانیه کانیش له تو له ی نه مه دا مه نمونیان له به ند نازاد کرد، به لام له باتی گپرانده ی بۆ نه رده لان حیلله یان پی سپارد.

بنكهی حوكمرانی میره‌کانی ئه‌رده‌لان له‌قه‌لای زه‌لم بوه. قه‌لای زه‌لم به‌قه‌ده
شاخی سورینه‌وه‌یه. شوتینیکی عاسی و دژواره، كه‌وتۆته لایه‌کی چه‌په‌كه‌وه، هیچ
شارو ئاواپیه‌کی گه‌وره‌ی له‌نزیک نه‌بوو هیچ ریگه‌و بانیکێ گرنگیشی پێ‌دا تێ
نه‌په‌ریوه. ناوچه‌یه‌کی كه‌م ده‌رامه‌ت و هه‌ژار بوه.

مه‌ئمونی دوه‌م، كه‌ه‌وای باوکی كاروباری ولاتی گرت‌ه‌ ده‌س (٩٤٢)، نیتز
نه‌یتوانی خۆی له‌شه‌ر دور‌په‌ریز بگه‌ڕێ. سولتان حسین به‌گی میری بادینان، به
له‌شكری عوسمانیه‌وه‌ هاته‌ سه‌ری و، له‌قه‌لای زه‌لم‌دا گه‌مارۆ‌دا. سه‌ره‌نجام ناچاربو
خۆی به‌ده‌سته‌وه‌دا. به‌گیراوی ره‌وانه‌ی لای كاربه‌ده‌ستانی عوسمانی كراو خرایه
زیندان‌ه‌وه‌.

سورخاب به‌گ، مامی مه‌ئمون، رێی بۆ چۆل بو ناوچه‌كه‌ی هینایه‌ ژێرده‌ستی
خۆیه‌وه. ته‌میش خۆی له‌به‌شداریی له‌شكرکیشییه‌كانی جەنگی ٢٠ ساله‌ی
ئێران و عوسمانی دور راگرت‌وه. چه‌په‌کیی ناوچه‌كه‌و، داپراویسی له‌مه‌یدانه
سه‌ره‌کییه‌كانی جەنگه‌وه، یارمه‌تیده‌ری بون.

قه‌راردادی ئاماسیه

هه‌ردو ده‌وله‌ت: ئێران و عوسمانی، له‌ئه‌نجامی کێشه‌ی ناوخۆ هه‌ره‌شه‌ی
ده‌ره‌کی‌دا، ناچاربون شه‌ر رابگه‌رن و، په‌یمانی ناشتی به‌سه‌تن. دواي ئالوگۆری
چه‌ندین نامه له‌نیوان گه‌وره‌كاربه‌ده‌ستان و، شاه‌ته‌هماسبی سه‌فه‌وی و سولتان
سلیمانی قانونی‌دا، ئێران و عوسمانی له‌ره‌جەبی ٩٦٣ (مایسی ١٥٥٥)‌دا
گه‌یشتنه‌ رێککه‌رتنیک، كه‌ له‌مێژودا به‌ ((قه‌راردادی ئاماسیه)) ناسراوه.

ئه‌م رێککه‌وتنه‌ زۆرتر به‌پیتی سه‌ره‌تای ((باری هه‌بو)) رێک خرابو، هه‌یزي هه‌ر
لایه‌ك گه‌یشتبوه هه‌ر جیگایه‌ك له‌و‌ی‌دا مایه‌وه. به‌م پێ‌یه: ئازهربايجان هه‌موی
به‌ر ئێران و عیراقی عه‌ره‌بی هه‌موی به‌ر عوسمانی كه‌وت و، ئه‌رمه‌نستان،
گورجستان و، كوردستان، به‌شینکی كه‌وته‌ ژێر ده‌ستی ئێران و به‌شینکی كه‌وته‌ ژێر
ده‌ستی عوسمانی. له‌ئه‌نجامی ئه‌مه‌یش‌دا قه‌له‌مه‌رۆی ئه‌رده‌لان بو به‌دو به‌شه‌وه:
هه‌ورامان، مه‌ریوان، بانه، سه‌قز كه‌وتنه‌ ئا و سنوری عه‌جه‌م و، شاه‌زور،
شارباژێر، قه‌ره‌داخ كه‌وتنه‌ ئا و سنوری رۆم.

(شه‌ره‌فنامه: ٢٠٦-٢٠٧) و به‌دوی ئه‌و‌یش‌دا مێژوونوسه‌كانی ئه‌رده‌لان (الب:
٣٢-٣٣) و (مه‌ستوره: ٣٣) و (حه‌دیقه: ١٢٣-١٢٤) و (تحفه: ٩٧-٩٨) ئه‌لێن:
سورخاب به‌گ ناوچه‌كه‌ی عه‌مه‌د به‌گی برای زه‌وت كرد. عه‌مه‌دیش بۆ ئه‌وه‌ی

نەردەلان بەیتیتە ژێر دەسلاتی خۆیەو پەنای بۆ رۆم برد. هێزێکی گەورەیان دا. چوێ سەر قەلای زەلم و گەمارۆیاندا. گەمارۆدان دو ساڵ درێژی کێشا. شا تەماسب هێزی بەفریای گەمارۆدراوە کانسەو نارد. لەشکری عوسمانی دەوری قەلایان بەرداو بلاویان لێ کرد. گەمارۆدراوەکان، چونکە لەمیژبو لەناو قەلاکەدا گیران خواردبو، کەلکیان لەو هەلە وەرگرت و خۆیان دەریازکرد و هەر یەکیان بەلایەندا رای کرد. یەکی لەسەرانی لەشکری عوسمانی چۆلیی قەلاکەیی بەهەل زانی، یەکسەر چوێ ناوی و گرتی. قەلای کرد بەبنکەیی خۆی و لەوێ دەستی بەسەر ناوچەکەدا گرت. ((لەوساو- ۹۶۹- شەرەزور و سەر قەلەمەرەوی عوسمانی خرا.)) بنکەیی میرایەتی نەردەلان نیت لەقەلای زەلم هەلکەنراو گوێزایەو قەلای مەریوان.

نەم شەرە لەو سالدەدا ئەگەر قەومابی یا نە، ئەمە هیچ لە راستیە ناگۆری کە: شەرەزور بەپێی قەراردادی ناماسیە لە ۹۶۳ وە خرابوێ سەر قەلەمەرەوی عوسمانی، ئەگەر نەم شەرەیش بویی بۆ جێبەجێکردنی بو.

-۵-

نەوێکانی سورخاب بەگ

سورخاب بەگ بەقەسەیی هەندێ ۶۰ ساڵ و بەقەسەیی هەندیکێ تر ۶۷ ساڵ حوکمرانی کردو و ۱۱ کۆرپیشی هەبوو: حەسەن بەگ، ئەسکەندەر بەگ، ئەسلەمس (!) بەگ، شاسوار بەگ، سارۆخان، قاسم بەگ، سولتان عەلی بەگ، یەعقوب بەگ، بارام بەگ، زولفەقار بەگ، بیسات بەگ.

-۶-

رەچەئەکی میرانی سۆران

میژنوسەکانی نەردەلان، (لەب: ۳۴) و (مستورە: ۳۴) و، (حەدیقە: ۱۲۵) و (تخفە: ۱۱۵) هەمیوان ئەسەر ئەو یەکن کە: بارام بەگی کۆری سورخاب بەگ کە ئەو زەمانە بەفەرمانی باوکی کراو بەحاکمی ئامیدی و رەواندز، باپیری زنجیری بنەمەلەیی میرانی سۆرانەو، هەمیوان سورن ئەسەر ئەو یە کە میر حەمەدی میری رەواندزو هەریرو کۆیە، کە لەو سەردەمەدا یەکی لەپیاوێ ناسراوەکانی ناوچەکە بو، ئەنەو یە بارامی کۆری سورخابە.

ناگاداریەکانی (شەرەفنامە: ۴۸۴) کە کۆنترین سەرچاوەیی میژویە باسی بنجوبناوانی هەردو بنەمەلەیی نەردەلان و سۆرانی کردبێ، لەم رەوێ هیچ بەلگەیک بەدەستەو نادا، کە بارام بەگ باپیری میرانی سۆران بێ. جگە لەوەش شەرەفخان کە باسی سورخاب بەگی کردو، لەم بارەییەو هیچی نەوتو. لەناو

زنجیری میرانی سۆزانیشدا بارام به گیان تی دا نیه. بۆیه ئەم قسه یه جیگه ی گومانه.

-۷-

سوئتان عه لی به گ کوری سورخاب به گ

له پاش ماوه یه کی کورتی حوکمرانی به گنجی مرد. دو کوری منال: ته یور خان و هه ئۆ خانی له پاش به جی ما. دایکی ئەم دو کوره، کچی مونته شا سوئتانی ئیستاجلو بو، که یه کی بو هه گه و ره کانی قزلباش (شرفنامه: ۲۰۸). رهنگه سورخاب دوا ی به دهسته و دهانی ئەلقاس میزا، له کار به دهستانی دهباری سه فوی نزیک بویته وه، ئەم ژن و ژغوا زیه ییش به ره ه می ئەوه بوی.

-۸-

بیسات به گ کوری سورخاب به گ (۹۷۵-۹۸۶)

کوره کانی سوئتانی عه لی به گ منال بون، له بهر ئەوه مامیان بیسات به گ کاروباری ولاتی گرت هه. که ته یور هه ئۆ گه و ره بون چونه دهباری شا ئیسماعیلی دوهم (۹۸۴-۹۸۵) بۆ ئەوهی حوکمی ولاته که یان له مامیان بۆ وه بگرێته وه، به لām به هۆی په شیوانی هه لومهرجی دهبار ه وه سه رکه وتو نه بون. ته یور کیشه ی زۆری بۆ مامی دروست نه کرد. تالان و راو ورتی نه کرد و ئاژاوه ی خست بو ناوچه که وه به لām زه فهری به مامی نه برد تاخۆی به ده ردی خوا مرد (۹۸۶).

-۹-

ته یور خان کوری سوئتان عه لی به گ (۹۸۶-۹۹۸)

به مردنی مامی کاروباری گرت هه. تا سه رده می ته یور هه ئۆ نازناوی هه مو می ره کانی ئه رده لان ((به گ)) بو، له دوا ی ئەمانه وه ئیتر هه مو نازناوی ((خان)) یان هه لگرتوه.

دوا ی مردنی شا ته هاسب (۹۸۴) سه رانی قزلباش ئیسماعیلی دوه میان له زیندان ده ره یناو، له جی ی باوکی کردیان به شای ئیران. ئیسماعیل زیاتر له ۱۹ سال به ته نیا له زیندانی قه لای قه هقه هه دا بو. که بو به شا که وته کوشتنی براو خر مه کانی و، سه رانی قزلباش. سه رانی قزلباش پیلانیکیان ئی گیرا کوشتیان (۹۸۵). سه رانی قزلباش دوا ی مملانییه کی زۆر، ته نیا کوری زیندوی ته هاسب، محمده دی خودا به نده یان، دانا به شای ئیران. محمده (۹۸۵-۹۹۶) بو ده لوه و بیکاره بو، سه ره رای ئەوه ییش چاو کتو کویر بو. ئەم به نار شا بو، ده سه لاتداری راسته قینه ی ده بار ها و سه ره که ی بو.

هه لومهرجی ناوخۆی ئێران په شێواوو نیوانی له گهڵ عوسمانی تێك چو بو. سه ره له نوێ بارودۆخی جهنگ زāl بو بو به سه ره پێوه ندیه کانیان دا. بایععالی ته دیو یست هه ل له لاوازی ده ربارو په شێوانی هه لومهرجی ئێران به یئنی و، له چه ند لاوه په لاماری ئێرانیان داو، سه رزه مینیکی فراوانیان له روژئاواو سه روری ئێران دا، ته نانه ت ته ورێزیشیان، داگیر کرد. هێزه کانی ئێران به ری ئه م هێرشانه یان پێ نه ته گیرا.

ته میور خان، به هۆی پشیوی ناوخۆی ئێران و کزی ده سه لاتێ ده رباری سه فویه وه، نیوانی خۆی له گهڵ عوسمانی چاک کرد. وه کو (شه ره فنامه: ۲۰۹) ته لێ: سا لی ۹۸۶ په نای برده به ر سو لتان مرادی سییه م (۹۸۲-۱۰۰۴). سو لتان له دا هاتی زویه تاییه تیه کانی شه ره زور مو چه ی سالانه ی بو بریه وه و، هه ر چوار کو ریشی به خه لات سه ره ره ز کردن: سه نه، سه سه ناوا، قز لجه، زه لم، شه ره زور درا به سو لتانه لی. قه ره داخ به بداغ. مه ریوان به مراد به گ. شه ربا ژێر به میر عه له مه دین.

ته میور خان له هه ولێ فراواخوازی دا بو، هه ولێ ئه دا ناوچه کانی دراوسی له کرماشان، هه مه دان، ورمی، داگیر بکا. له گهڵ که لوړو لوړ توشی شه ر هات. له کاتی گه مارۆدانی قه لای زه رینه که مه ر (گه روس) دا کوژا (۹۹۸).

په راویز: ۱. سه نه ئه و کاته هیشتا بنیات نه نه را بو. ۲. وه کو ده ریش ته که وی قه له مه روی ئه ره دلان له و کاته دا به زۆری خواری کورده ستان، به تاییه تی به شیک سیتمانی ئیستای گرتۆ ته وه و، سه نوره که ی له ناو ئێران دا ته سک بوه.

سه رده می خانه کان:

هه لۆ خان (۹۹۸-۱۰۲۶)

له دوا ی کوژرانی ته میور خان هه لۆ خانی برای کاروباری ئه ره دلانی گرت هه س سه رده می هه لۆ خانی ئێران هه ر له نا ئارامی دا بو. سه رانی قزلباش هه لیان کوتایه سه ر کو شک ی شو، به به رچاوی ئه وه وه ژنه ده سه لاتده ره که یان کوشت. له دوا ی زنجیره یه ک پیلانگێتان، شا محمده د که ناره گیری کرد و عه بیاسی کو ری له سه ر ته ختی شایه تی دانرا (۹۹۶-۱۰۳۹). له و کاته دا ده رباری ئێران له ربه ری بی ده سه لاتێ و شپزه یی دا بو، خانه کانی قزلباش هه ر یه که یان لایه کی ئێرانی بو خۆی دا بری بو. عوسمانی ناوچه یه کی فراوانی ئێرانیان له ژێر ده سدابو. سوپای ئێران له چاو ئۆردوی عوسمانی دا نا ریکو پیتک و لاوازو بی به ش بو له چه کی گه رم. شا عه باس پتیستی به کات هه بو، بو ئه وه ی هه لومهرجی ناوخۆی ئێران چاک

بکاتو، ددهسلاتی دهر بار به هیزو، سوپای ئیران ریک بخته وه، نهویشی له بارودوخی جهنگدا له گهڙ عوسمانی بو نه ته کرا. له بهر نه وه له سه ره تادا ههولیدا له گهڙ بابی عالی ناشتی بکا. شا عهباس، مه هدیقولی خانی چاوه شلوی حوکمرانی نه رده بیللی له گهڙ برازیه کی به دیاریه وه نارد بو نهسته موڭ. سه فیری ئیرانی له سه فهوی ۹۹۹دا ریککه وتینیکی له نهسته موڭ له گهڙ بابی عالی نیمزا کرد. به پی ئی ئه م ریککه وتنه:

۱. ولایه ته کانی ئه رمه نستانو شه کی و شیوان، گورجستانو قه راباغ، شاری ته وریزو به شی روژئاوای نازه ربایحان، کوردستانو لوړستانو قه لاتی نه هاوهند به ده ولته تی عوسمانی درا.

۲. هه ردولا به ئینیان به یه کتری دایله کانی جهنگ بده نه وه به یه کتری.

۳. هه ردولا به ئینیاندا به یه کتری دالده ی راگردوانی یه کتری نه دن.

۴. ده ولته تی ئیران به ئینی دا سوکایه تی به هاوسه ری پیغه مه رو خه لیفه کان نه کا.

۵. بو دهسته به رکرنی جیبه جی کردنی ئه م په یمانه ئیران هه دهر میرزای برازای شا عهباسی به بارمه ته له لای بابیعالی دانا. (پارسا دوست: ۳۵-۳۶)

هه لۆخان له م هه لومه رجه دا کاروباری ئه رده لانی گرته ده س. قه لاکانی زه ئسم، پلنگان، حه سه ناوای ئاوه دان کرده وه، مزگه وتو خانو، بازار، حه مامی تی دا دروست کردن. ولات ئاوه دان بو وه. هه لۆخان به هو ی قایمی قه لاکانی و، زوړی سوپاکه ی و، سامان و زه خیره وه، ((شا عهباسی به هیچ نه ئه زانی)). (لب: ۴۲)

نیوانی له گهڙ هه ردو ده ولته رۆم و عه جه م باش کردبو. به سه ره خویی کاروباری ولاتی به رپوه نه برد.

شا عهباس هه روه کو ددهسلاتی ناوه ندیی به سه ره هه مو ئیراندا سه پانده وه، نه یویست کوردستانیش به یینیته ژیر ددهسلاتی خو یه وه. شا عهباس چه ند جار ی له شکری کرده سه ری، به لام به سه رنه که وتویی ئه گه رانه وه.

هه لومه رجه ی کوردستان هه تاسه ر به م جوړه نه مایه وه. له سه رده می هه لۆخاندا ئالوگۆری بنه رته تی به سه ر جوړی به رپوه به رایه تی ئه رده لاندا هاتو، بناغه ی ۴ نه ریتی نو ی له م میرایه تیه دا دا رپژرا.

ناردنی بارمته بۆدەرباری ئیران

میژونوسەکانی ئەردەلان (لب: ۴۴)، (مەستورە: ۴۴-۴۵)، (حەدیقە: ۱۳۰)، (تەخفە: ۱۰۵-۱۰۶) بە کەمە جیاوازیەوێ چیرۆکی ناردنی یە کەم بارمتهی ئەردەلانی ئەگێرنەوێ:

شا عەباس بە هیژیکێ گەورەوێ بۆ گرتنی کوردستان لە ئەسفەهانەوێ مەنزڵ بە مەنزڵ کەوتە رێ ئەمە یەمە می ئەسفەند ئاباد بارگە ی خست. بۆ تە ماشای چیاکانی کوردستان و رینگەوبانەکانی ئەچیتە سەر شاخیکێ بەرز. ئالی (عەلی) بالی زەنگەندە، کە لەو کاتەدا جلدەواری تایبەتی شا بو، لە گەلێ ئەبی، شا عەباس هەوائی کوردستانی ئی ئەپرسی. ئەویش کە خۆی بە کورد دانەنێ ئەیهوێ چاکە بکا ئەلێ: ((کوردستان چیا ی گەورەو قەلای قایمی وای تی دایە بالداریش نایگاتی و، بەردەلانی سەخت و باریکەری ی پەرەختی کە یە کانگیر ئەبن هیچ ملبەرزێ ناتوانی بەسەری دا سەربکەوێ، سەرەپای ئەویش شەرکەری شیرگلین و نازای ئی یە کە هەر یە کێکیان لە گەل رۆستەم و ئەسفەندیار لافی بەرامبەری و لە گەل ئەفراسیای تورک دەعوای هاوسەری ئەکەن چاک وایە حەزەرتی شا دەس ئەمە هەل بگری ئەگەر خوانە خواستە لە کاتی پێکاداندا شکان بەسەر سوپای شادا بی، ئەم ئەنگو شورەییە تاقیامەت لەناو بنەمالە ی سەفەوی دا ئەمینێ!!" شا عەباس قسە کە ی ئالی بالی ئەچیتە دلو، واز لەو بیرە ئەهینێ کە بەزۆر داگیری بکا.

شا عەباس دەرگای گفتوگۆ و دوستایەتی ئە گەل هەلوخان کردەوێ. بەنامەو خەلات و دیاری هینایە ژێر باری فەرمانبەری و گوێرایەلێ. خان ئەحمەد خانی کوری وەکو نیشاندە ی گوێرایەلێ بە بارمته رهوانە ی دەرباری شاهی کرد. ئەو کاتەوێ تێر ئەمە بو بە نەریتیکی پێپەوی کراوی دەربار، هەمیشە یەکی یا چەند کەسی ئەمیرەکانی ئەردەلان لە دەربارەکانی سەفەوی، ئەفشار، زەند، قاجاردا بارمته بن.

تیکە لاوی ژن و ژنخوازی

میژونوسەکانی ئەردەلان (لب: ۴۵)، (حەدیقە: ۱۳۰)، (تەخفە: ۱۰۷) چیرۆکی ژنەیتانی خان ئەحمەد خان ئەگێرنەوێ، کە شا عەباس لەبەر لیھاتوویی زەربینکولاهی خوشکی ئی مەرە کردەو. بەلام (مستورە: ۴۵-۴۶) لە هەمویان زیاتر بایەخی بەم چیرۆکە داوێ، وەکو لە پێشینانی بیستوێ، تیکە لاوی ئەکا

به ته فسانه و خدیالی ژنانه و نه نوی: ((پاش ماوه یی که به هره و توانی خان ته حمده
 خان له شا عه باس رون بوه و، له پایه و پله یی زیاده کردو خوشکه گه و هره
 دره خشانه که یی نیو گه و هره دانی شاهیتی و نه ستیره پرشنگداره که یی نار بورجی
 سه لته ته تی، که ناوی زه پینکولاه بو، پی به خشی و سدری به زاواو خه زوری شا به رز
 بوه و. ویرای ته و یی که میژو له م باره و زوری له سدر نه ریو شته و، به لام وه
 له پیشینام بیسته و، داوی نیشانکردنی زه پینکولاه، نه و گه و هره گرانابییه
 نه خته ریلنده، به هاوسه ری خان ته حمده خان قایل نه بو.

حه زه ته پاتشا که لاوچاکی و نازیه تی خان ته حمده خانی لی رون بوو دلیری و
 که له میردیی که جیگه ی شانازی بنه ماله ی نه رده لان بو، له ناوینه ی بیریدا
 رنگی دابه ووه و سدره رانه ی تالاری به بونی به خته و هره رانه یه و رازاند بوه و به فهری
 هینابو، زه پینکولاه ی بو نه و جیگایه که ناسمانی بو، له سدر زه ی جیگیر ببو،
 له ته نیشته خویه و دانا، نه نجا فهرمانی دا که له درگای حه و شه و خان ته حمده خان
 بین و له دره رگایه کی دیکه شه و، نه ره شیریکیان، که چه ندین سال بو له کن
 شیره وانه کانی شا له زنجیر درابو، به ره لاکه کن. شیری تایه ن له و چه قی مه دانه دا
 هه لی کرده سدر خان ته حمده خان و په لاماری دا، نه و هه ژه به چاره ترسه
 نه سه مییه و، یه کسدر شمشیری دلیری هه لکیشاو به هیزی بازوی شیرانه ی و
 ده می شمشیری دلیرانه ی شیره که ی گوشت و له ناوی برد. شای سه فهری ته گهرچی
 نازیه تی و دلیری خان ته حمده خانی له بهر چاو زیاتر بو، به لام له گوشتنی
 شیره که و بیتاکی نه و دلیره، ناوبرای سدره نه نشته کرد. خان ته حمده خان له وه لام دا
 فهرموی: "نیمه دو شیری هاوتاو دلاوه په لاماری یه کتریمان دا، یه غبال هینای و
 به خت سواربو، من نه و به زاند." شا فهرمایشته جوانه که یی نه و لاوچاکی زور
 به دله و چوو، زه پینکولاه به هاوسه ری نه و هومای که شکه لانی بلندیه شادبو.
 نینجا به ری و ره میکی شایانی شاریاران بی و به به زه و دوزه و ده به به و
 سه نه نه میکی له شانی گه و ره پیان بوه شته و هره و پرشنگدار جوت بون و
 به ده که گیشته."

دیاره نه م چیرۆکه ته فسانه ییه دروستکراوی خدیالی ژنانی بنه ماله ی
 نه رده لانه، بو نه و نازیه ته کی نااسایی به نه پال که سی که له خدیالی
 نه وانه دا پیانکی نااسایی و پاله وانیکی بی وینه بوه، به م چیرۆکه شان و شکوی
 به رز بکه نه و.

هه ووه که نه م چیرۆکه به سدر زمانه و بوه و، مه ستوره له پیشینانی خوی
 بیسته و له میژوه که یی دا تواماری کرده و، چیرۆکیکی تریش هه به سدر زمانه و

بوه، ئەبى ئەدوئىشى بېست بى، بەلام بۆ رېزىلىتان لەم بنەمالەيە خۆى
لەگىرەنەوئى بواردو. لەپېش ئەم و لەدوای ئەمىش، جگە لەنوسەرى (سىر
الاکراد: ٤٥) کە لەبنەمالەى ئەردەلان نەبو. کەسێک لەمىژنوسەکانى ئەردەلان
باسيان نەکردو.

دەمادەم ئەگىرنەو: خاتو کلازەر ھەز لەيوسف ياسکە ئەکا کەنۆکەرێکى
قۆزى خۆيان بوه دەستى لەگەڵ تێکەلاو ئەکا. خان بەکەينوبەينى کلازەر و
يوسف ئەزانى. لەسەر ئەو يوسف سزا ئەداو، فەرمان ئەدا لەچينى ديواردا
بەزيندوئەتى بينيژن. يوسف شاعيرىکى دەم پاراو بو. لەگەڵ ھەموو چينيکى
ديوارەکەدا شيعرينک ئەلىو، لەخان ئەپاريتەو ئى بېورى. ئەم ھەموو پارانەوئەيە
کەلکى نابى چينەکانى ديوارەکە ئەگاتە راستى سەرى. ئەوسا ئيتەر ئوميدى
بەژيان و ليبوردين ناميئى. بۆ دەربرينى داخى دلى ئەکەويتە جنيودان،
ئەلى: "ئەگەر ئەمکوژى (...)، ئەگەر نامکوژى (...)، خاتو کلازەر کەوتە
ژيئرمەو." وەستاکە بۆ ئەوئى بەيەکجارى يوسف بيئەدەنگ بکا تۆپەلێک گەچ
ئەمالى بەدەمى دا.

بەشى يەکەمى چيۆکە کە ھەموى لەھەلبەستراو ئەچى. شا عەباس
خوشکيکى نەبو ناوى زەرپنکولاه بىو، ھېچ سەرچاوەيەکى ئەو سەردەمەيش
باسى ئەم ژنەينان و شيرشکاندە ناکات. رەنگە ئەم ژنەى دراو بەخان ئەجمەد
خان، وەکو نوسەرى (ذيل: ١٨) ئەلى: ((..يەکى لەپەردەنشينانى ھەرەمسەراى
شاھى...)) بويى، ئەک خوشکى شا. شاھەکانى ئيران ھەرگيز لەژن و پارە تير
نەئەبون. ھەرەمسەراکانيان ھەميشە پر بوە لەژن و کەنيزەک. جاروبار ليتيان
بەخشيون. بۆ نمونە: شا سولتان حسين، دوايىن شای سەفەوى، ٥ ھەزار ژنى
سيغە کردو، ئەوانە ٢ ھەزاريان کچ بون. فەتھەلى شای قاجاريش نزیکەى ھەزار
ژن و کەنيزەک لەھەرەمسەراکەى دا بو. جاروبار ھەندى لەم ژنانەيان،
بەکار بەدەست و دەستويئەندەکانيان ئەبەخشی.

-٤-

گۆرینی مەزەبى بنەمالەى دەسەلاتدار

ميرەکانى ئەردەلان تا ھەلۆخان ھەمويان سوتنە بون. لەخان ئەجمەد خانەو
کە لەدەربارى شا عەباسدا پەرورەدە کراو، ئيتەر بون بەشيعە. لەم روو نوسەرى
(ذيل: ١٨) ئەلى: ((شاھ عەباسى بەھەشتى، خان ئەجمەد خانى کورى
ھەلۆخانى چەند سالىک بەنەریتی قزلباشى پەرورەدە کردو بەجلوبەرگ و نازو
نيعمەت، لەدابو شويى کوردى و عەشیرەيى دورى خستەو. دواى ئەوئى خستە

سەر رەسم و رینگای قزلباشی، بە نەزەری شاھانە چاری ئی کردو یەکی
 لە پەردە نشینانی حەدرە مسەرە ی شاهی.. شانازی پێ بە خشی. (۷۰-
 تێبینی: دەربارە ی ژنە کانی شاسولتان حسین، پروانە: (رستم التواریخ: ۷۰-
 ۸۳) و، دەربارە ی ژنە کانی فەتەحە ئی شا، پروانە (تاریخ عضوی).

نوسەری (سیر: ۴۴) یش چیرۆکیکی تری هەلۆخان ئە گێڕێتەوە کە دیارە
 بیستویەتی و ئە ئی: ((لە سەر دینی ئیسلام و مەزەهە بی ئە هلی سوننەت و
 جەماعەت بو. تە عەسویکی تەواوی لە گەل گروھی دوانزە ئیمامی هەبوو،
 هەر گیز رینگە ی نە ئە دان بێنە وڵاتە کە یەو. کە بیستی خان ئە حمەد خان خوشکی
 شای هیناوە و تاقی قزلباشی لە گەل خۆی هیناوە، وتی: "انا لله وانا الیه
 راجعون، زۆر ناخایە نی کە دە عوەتی رافیزی لە کوردستان دا بڵاو ئە بیستەو!"
 نوسەری (تحفە: ۱۰۹) یش، ئە گێڕێتەوە کە لە کۆرێک دا هەلۆخان بە تورە بیسە روی
 کردۆتە خان ئە حمەد و نزای ئی کردوو و تویەتی: "...رۆڵە جوانە مەرگ بی! و
 کە پێی قزلباشت هینایە ناو مەملە کە تی کوردستانەو..."
 ناکۆکی شیعە-سوننە ئەو سەر دە مەدا زۆر توند و تیژو، یەکی لە گەرن گترین
 بیانە کانی شەروشۆری نیوان رۆم و عەجەم بو. ئێران مانی خۆی لە پێرەوی
 مەزەهە بی شیعە و عوسمانی مانی خۆی لە پێرەوی مەزەهە بی سوننە دا دیو.
 گۆرینی مەزەب بە ناوی میرە کانی شەو دیارە: کە لە بعلی، عەلیقولی، عەباسقولی،
 حەسە نعلی، رەزا قولی... کە هەمو ناوی شیعەن.

-۵-

گەلدانەو ی میرە گومانلیکراوو سەرکێشە کانی ئەردەلان ئە پایتەخت دا
 میژنوسە کانی ئەردەلان (لەب: ۴۸-۵۰)، (مستورە: ۴۷-۵۰)، (حدیقە:
 ۱۳۰)، (تحفە: ۱۱۰-۱۱۱)، دەربارە ی ناردنی هەلۆخان بە گیارای بۆ دەرباری شا
 عەباس، بە کەمی جیاوازیەو هەمویان یەک چیرۆک ئە گێڕنەو:
 شا عەباس کە هاتە سەر تەخت، دەسەلاتی ناوەندی دەرباری سەفەوی
 لەو پەری لاوازی دا بو، بە لām بە شینە بی هیزی تی گێرا یەو و دەسەلاتی بە سەر
 سەرانشەری ئەرز ی ئێران دا پەیدا کردەو، گەورە دەسەلاتدارە خۆجییە کانی
 هینایەو ژێر باری فەرمانیەری. هەلۆخان، یەکی بو لەوانە ی گوی ئە دابو شا
 عەباس و، نە چو بو لایو، لە شەرو لە شکرکیشیە کانی شە دا بە شداری نە کردبو.
 دوا ی ناردنی خان ئە حمەد خانی کوریشی بە بارمە، پێوەندیان هەر بە بۆرە
 ما بوەو.

شا عه باس داوای له خان نه حمده خان کرد بگه پرتسه وه کوردستان، خوی کاروباری ولات بگریته دهست و باوکی بۆ لای نهم بنیتری. خان نه حمده به خه لات و به راته وه گه رایه وه بۆ کوردستان و کهوته دلنه وایی و راکیشانی خه لک. هه لۆخان بۆ ریتز لی تانی کوره کهی کۆری میوانداری ریکخست. فه رمانی دا میوژو گویزیکی زۆریان هینا و به سهر دانیشتوانی کۆره که دا دابه شیان کرد. مشتت میوژو دو مشت گویزو دو به ردیان له به رده م هدر یه کیکیان دا دانا. به رده کان بۆ شکاندنی گویزه کان بو.

خان نه حمده نهم سفره و خان و نهم میوانداری به سوکایه تی نه زانی بۆ خوی، به تاییه تی که نهم ماوه یه کی دریتی له ناو شارستانی قزلباش دا به سهر برده بو، که سانی بیگانه ی بۆ نهم سه فره له گه ل خوی هینا بو. ناردی له ناو باره کانی خوی دا قوتی رهنگینی پر له چه له ویات و شیرینی جوړا و جۆری هینا به کۆره که وه. هه لۆخان له مه زۆر توره نه بی به خان نه حمده خان نه لئ: " به م شیرینی ژبانی منت تال کردو کاروباری کوردستان گه یانده جیه کی زۆر خراپ!)) به توره یی وه له کۆره که هه لئ دهستی و نه چیته ناو قه لای حه سه ناو وه ده رگا کانی له رودا دانه خا.

خان نه حمده خان گه ماروی قه لاکه ی دا، به لām نه یتوانی بیگری تادایکی پاسه وانه کانی قه لای هه لفریواندو، مه لا یه عقوبی ناره لای خان نه حمده و شویتیکی بۆ دیاری کرد که نیوه شه و له و شوینه وه بیته ناو قه لاه. هه لۆخان پی نه زانی و له گه رانه وه دا مه لا یه عقوب نه گری و بریار شه دا له سهر نهم خیانه ته که رۆژ بو وه بیکوژی. هه مان شه و خان نه حمده ده رگای قه لای بۆ نه کریتسه وه نه چیته ناوی، هه لۆخانی باوکی نه گری و ره وانه ی ته سه فه هانی نه کا، مه لا یه عقوبیش نازاد نه کا.

مه لا یه عقوب، که به ته مای مردن بو، به جۆریکی چاوه ریتنه کراو بهر بو. له و کاته وه ئیتر که یه کی نه که ویته بهر هه ره شه ی مه ترسیی مردنه وه، هاوار نه کا: ((خوای مه لا یه عقوب رزگارم که!)) نه مه بوه به په ندو که وتوته سهر زار.

-۶-

نهم نه ریتانه که بنه ماله ی نه رده لانی به شاهه کانی ئیرانه وه ته به سته وه، نه گه رچی له سهر ده می شا عه باس دا داهینران، به لām دوا ی نه مانی زنجیره ی سه فه ویش، له ده رباری نه فشار، زه ند، قاجار دا پی ره وی کرا.

سەرەنجامی هەلۆخان

شا عەباس، لە هەلۆخانی ئەرەلان دێرۆنگ بو، چونکە بۆ دەربیرینی دڵسۆزی و فەرمانبەری، هەرگیز نەچووبە لای و لە شکرکێشێه کانی دا بەشداری نەکردبو. بەبیانوی ئەوەی هەلۆخان لەبەر پیری کەنەفت بوو، لەناو عەشائیدا دەسلاتی نەماوە، خان ئەحمەدخانی کورپی، کە هەر لە مەنالییهوه لە دەرباری شادا پەرورده کرابو، ناردهوه بۆ کوردستان، بۆ ئەوەی ئەم لەجێگەی باوکی بێ بەوالی ئەرەلان (۱۰۲۳). (عالم ارا: ۸۶۷).

هەلۆخان ئەمەدی پێ خوش نەبو، بەخۆشیی نامادە نەبو کاروباری ولاتی تەسلیم بکا. میژونوسی سەفەوی ئەم لامیلییهی هەلۆخان بەجۆرنیک و میژونوسە کانی ئەرەلانیش بەجۆرنیکی تری لیک ئەدەنەوه. (عالم ارا: ۹۲۶) ئەلێ: بەپێی سروشتی مرۆڤ کە تا ئەمری نامادە نیه دەس لەمال و مولکی دنیاو پلەو پایەو دەسلات هەلبگرێ، کاروباری ولاتی تەسلیمی خان ئەحمەدی کورپی نەکرد. میژونوسە کانی ئەرەلانیش ئەلێن: خان ئەحمەدخان رەفتاری کوردیو عەشیرەتی گۆرپی بو بەرەفتاری قزلباشو، هەلۆخان ئەترسا سەرەخۆیی ولاتەکەیی بەهۆی ئەمەوه لەناو بچێ.

خان ئەحمەد سالی ۱۰۲۶ دواي ئەوەی بەشەپوشۆر هەلۆخانی باوکی شکاندو ناچاری کرد بکشیتەوه قەلای حەسەناو، بەیارمەتی دایکی بەفیل قەلای حەسەناو، لەناو قەلاکەشدا باوکی گرتو، بەگراوی رەوانەیی ئەسفەهانی کردو، خۆی کاروباری ئەرەلانی گرتە دەس. (عالم ارا: ۹۲۶)، (لب: ۴۹-۵۰)، (مستوره: ۴۸-۴۹)، (حقیقه: ۱۳۰-۱۳۱)، (تحفه: ۱۱۰-۱۱۱).

هەلۆخان لەو کاتەدا وەکو (عالم ارا: ۹۲۷) ئەلێ تەمەنی لەهەشتا تێپەری بو بەلام بەحەفتا سال ئەچو. شا بریاری دا پاشاوهی ژبانی لەسەلتەنەخانەیی ئەسفەهان، بەسەر بەری.

بەقسەیی میژونوسە کانی ئەرەلان شا عەباس ریزی زۆری لەهەلۆخان گرتوه، قازی مەلا شەریف ئەلێ هەتا مرد لە ئەسفەهان گل درایەوه، بەلام (خەسرو بەگ: ۵۰) ئەلێ پاش ماوهیهک رێگە درا بگەریتەوه کوردستان بەو مەرجەیی دەس نەخاتە ناو کاروباری ئەمارەتەکەوه. (مستوره: ۴۹) هەردو قسەیی گێڕاوتەوه بێ ئەوەی رەئی خۆی بداو ئەلێ خوا خۆی باشتی ئەزانێ. نوسەرانی (حقیقه: ۱۳۱) و (تحفه: ۱۱۱) قسەکەیی خەسرو بەگیان وتۆتەوهو، ئەوەندەیان ئی زیاد کردو کە دواي ۶ مانگ بەرپێزو سەرەرزیهوه رێگەیی گەڕانەوهی دراوه، بەلام (عالم

ارای عباسی: ۱۰۷۰) مه سه له که ی به چاکی رون کردۆته وه، له ناو روداوه کانی سالی ۱۰۳۶ دا نویسیوتی: ((هه لۆخان، له میره کانی زه مانی شا... بو، به و جۆره ی که پیشتر باس کرا مه مله که تی میراتی بی به خان نه همه د خانی کۆری سپارد، به پی ی فه رمان له نه سفه هان دانیش ت بو. ته مه نی له ۹۰ تیه پری بو، له م سال ه دا بی ته وه ی نه خۆش بکه وی، کتوپر مرد)).

لییه دا چهند پرسیا ری دیته پی شه وه: تو بلی ی میژونوسه کانی نه رده لان ((عالم ارای عباسی)) یان نه خویند بیت شه وه، که یه کی له به ناویان گرتنی میژوه کانی ته وسای ئیرانه و، نوسه ره که یشی رودا ونوسی ره سیی شا عه باسو ها وره مانی رودا وه که بوه. یان خویند و یانه ته وه، به لام با وه ریان به گیرانه وه که ی ته وه نه کرد وه؟ یا خود بو مه به ستیکی سیاسی ته بی ته م رودا وه یان گۆری بی؟

خان نه همه د خانی یه که م (۱۰۲۵-۱۰۴۶)

-۱-

سه رده می ژیان و حوکمرا نی خان نه همه د خان، سه رده می کی نا ئارام و ئالۆزو پر شه وشۆر بوه. له لایه که وه شه وشۆری رۆم عه جه م و له شکرکی شی یه که له دوا ی یه که، له لایه کی تره وه نا ئارامی هه لمه رجی ژیا نی تاییه تی خۆی: خیا نه تی خا تو کلا وزه پری ها و سه ری، به شداری له شکرکی شی بو سه ره به غدا دو که رکوک و موسل، شی ت بونی، کو یرکردنی کو ره که ی، هه لگه رانه وه ی له ده رباری سه فه وی، په نا بردنی بو عوسمانی، شکانی له ده شتی مه ریوان... بینگومان، خان نه همه د خان یه کی بوه له خا نه هه ره گه وه ره کانی نه رده لان و، ده وری کی گرنگی له رودا وه کانی نه رده لان و ناوچه که دا گیرا وه. میژونوسه کانی نه رده لان، هه مویان به ریزی کی زۆره وه چه ندین لاپه ره ی میژوه کانیان بو با سی سه ره وه ره کانی ته رخان کرده، به لام زنجیره ی رودا وه کانیان لی تیکه لا و بوه. درێزه یان به هه ندی رودا وی بچوک و بی بایه خ دا وه، هه ندی رودا وی گرنگ و کاریگه ریان فه رامۆش یان به کورتی گیرا وه ته وه. لییه دا، به یارمه تی ته وان و هه ندی سه رچا وه ی میژوی تر، هه ول نه ده م سه ره له نو ی رودا وه کان دا برێژمه وه.

-۲-

شاعیری کی ته و سه رده مه رودا وه گرنگه کانی ژیا نی خان نه همه د خانی، به حسابی نه یجه ده وردی به ۵ وشه، له ۴ به یتی فارسی دا کورت کردۆته و، ته لی:

خان اکرا د یعنی خان احمد

سال (بخت: ۱۰۰۲) امدا از عدم بیرون

سال (کج بخت: ۱۰۲۵) یافت حکم جلوس
 در (غلط: ۱۰۳۹) گشت ابله و مجنون
 باز صحت بیافت اندر (غم: ۱۰۴۰)
 یافت حکمی از پیشتر افزون
 سال (غم ها: ۱۰۴۶) هزیمتش دادند
 رفت بیرون از این زمانه دون
 کوردیه کهی:

خانی کورده کان، واته: خان نه حمده،
 سائی (بهخت) له نه بون هاته ده ری

سائی (بهختی کهچ) فرمانی هوکمرانی وهرگرتو، له (غلهت) دا گهوجو

شیئت بو

له ناو (غهم) دا چاک بووه، له جارن زیاتر دهسه لاتی پیدا کرد
 سائی (غهمه کان) شکان دیان و، له م زه مانه دونه ده رچوه ده ری!

-۳-

په لاماردانی موکری و بلباس

پی ته چی خان نه حمده خان سهره تای فراواغوازی قه له مپوهه کهی به
 له شکر کیشی بو سهر موکری و بلباس دهس پی کرد بی. له م هیرشه دا بی
 به زه بیانه که وتوته راوانان و کوشتنو تالانکردنیان. ئینله کانی موکری و بلباس له و
 ئیلانه بون، که به در یژایی سهرده می سه فدی، له گهل دهسه لاتی قزلباش دا
 له مملانی دا بون. چه ندین جار که وتونه ته بهر هیرشی خویناوی قه تلوعام و
 تالانی سهر و مال. یه کی له و هیرشه خویناویانه، له سائی ۱۰۱۹ دا، شا عه باس
 خوی سهر کردایه تی کرده، که مه لا جه لالی مونه جیم به در یژی گپراویدیه وه. خان
 نه حمده خانیش که په روه دهی دهریاری شا عه باس و دلسوزی گوپرایه لی بی
 چه نوچونی بو، دورنیه هیرشه کانی نه میش در یژه کیشانی هیرشه کانی نه و بوی.
 (بروانه: ملا جلال الدین منجم: (تاریخ عباسی، یا روزنامه ملا جلال)،
 به کوشش سیف الله وحیدنیا، تهران، ۱۳۶۶)

-۴-

داگیرکردنی به غداد

به کر، یه کی له ئینکشاریه کانی به غداد که گه یشتبه پلهی سوباشی،
 دهسه لاتی زیادی کردبو چاوی بری بوه نه وهی بپیته پاشای به غداد، له پیلانیکی
 شیوه کوده تایی دا پاشای کوشت و، ناحه زه کانی تری له ناو برد. داوی له بایع عالی

کرد خۆی بکه‌ن به‌پاشای به‌غداد. بابیعالی که‌سیکی تری دانا به‌پاشاو تا گه‌یشتنی ته‌ویش که‌سیکیان نارد کاروباری به‌غداد وه‌برگری تا وه‌زیری تازه ته‌گات، به‌کر ته‌میشی کوشت. فرمان درا به‌حافظ ته‌حمده پاشای والی دیار به‌کر والی تازه بیاته سهر شوینه‌که‌ی. ته‌میش هیتزه‌کانی پاشاکانی دیاربه‌کر، موسل، مهرعه‌شو سیواسی کوژکرده‌وو به‌پرنگای موسل و که‌رکوکدا به‌ره‌وو به‌غداد چو، له‌سهروی شارد، نزیک ته‌عه‌زمیه، بارگهی خست.

دانوسه‌ندنی نیوان به‌کر و حافظ به‌ته‌نجام نه‌گه‌یشت، چونکه به‌کر سوربو له‌سهر ته‌وه‌ی فرمانی پاشایه‌تی به‌غدادی بو ده‌ربچی. چهند شه‌ری له‌نیوان هیتزه‌کانی به‌کر و حافظ دابو، بی ته‌وه‌ی هیتزه‌کانی حافظ هیچ سهرکه‌وتنی به‌ده‌س به‌ینن. به‌کر کلیلی شاری به‌غدادی بو شا عه‌باس ناردو داوای یارمه‌تی لی کرد. شا عه‌باس ته‌م هه‌له‌ی به‌ده‌رفه‌ت زانی، بو ته‌وه‌ی عیراق و پیوژگاکانی بگری. ده‌سه‌به‌جی فرمانی بو حاکمه‌کانی سهرسنور، له‌وانه حاکمی ته‌رده‌لان، که ته‌وسا خان ته‌حمده خان بو، ده‌رکرد، به‌سهرکردایه‌تی حاکمی هه‌مه‌دان کو‌بینه‌وو، بچن بو یارمه‌تیدانی به‌کر سوباشی.

هیتزیک گه‌وره‌ی ئیران به‌سهرکردایه‌تی قهرچغای خان گه‌یشته شه‌ره‌بان. له‌وتیه هه‌والیان بو سهررداری عوسمانی نارد: له‌به‌ر ته‌وه‌ی به‌غداد بوته شاریکی ئیرانی و، بو ته‌وه‌ی ناشتی له‌نیوان ته‌م دو میلله‌ته‌دا دابین ببی، داویان لی کرد ته‌و ناوچه‌یه چۆل بکات. لیشاوی هیتزی ئیرانی به‌پرنگاوه‌بو. حافظ پاشا، به‌ره‌وو دوا کشایه‌وه موسل، قهرچغای خان گه‌یشته بن دیواری به‌غداد و داوی خو‌به‌ده‌سته‌وه‌دانی له‌به‌کر کرد. به‌کر ملی نه‌دا.

شا عه‌باس له‌هاوینی ۱۰۳۳ (۱۶۲۳) دا گه‌یشته به‌غداد. گه‌مارۆدانی به‌غداد پی‌ی نایه مانگی سییه‌مه‌وه، پارێزه‌رانی قه‌لاو دیواره‌کان وره‌یان به‌رداو، محمه‌دی کوری به‌کر به‌نه‌یتی له‌گه‌ل شا پتکه‌هات شاری به‌ده‌سته‌وه بدا به‌و مهرجه‌ی ژبانی بیاریزی. شه‌وی ۲۸ی تشرینی دوه‌می ۱۶۲۳ سهربازی ئیرانی چونه ناو به‌غداده‌وو، له‌به‌یانی‌دا له‌مه‌اره‌و سهربانی شوینه به‌رزه‌کانه‌وه شه‌پیوری سهرکه‌وتنی شای ئیران لی دار. به‌کر گیراو به‌ به‌رچاری محمه‌دی کوریه‌وه به‌ئه‌شکه‌نجه کوژرا. هه‌مو سهربازه‌کانی عوسمانی و ژماره‌یه‌کی زۆر سوننه‌گیران، ده‌وله‌مه‌نده‌کان خرا نه‌ ژیر ته‌شکه‌نجه‌وه. شا ته‌یویست هیچ سوننه‌یه‌ک به‌زیندویه‌تی نه‌می‌نی. گوژخانه‌کانی ته‌بو حه‌نیفه‌و شیخ عه‌بدولقادی گه‌یلانی روختران و، زۆری مزگه‌وت و قوتابخانه‌کان کرانه ته‌ویله. به‌هه‌زاران ژن و منال به‌دیلی نێردانه‌وه ئیران و فرۆشران و، جاریکی که‌ ولاته‌که‌ی خۆیان نه‌بینیه‌وه.

شا عه‌باس دواى ئه‌وه‌ى زياره‌تى پيرۆزگاكانى كردو، سه‌فيقولى خانى به‌حاكمى به‌غداد دانا، خۆى گه‌رايه‌وه ئييرانو، قه‌رچغاى خان چوه سهر ولايه‌ته‌كانى موسل و شاره‌زور، ئه‌ويتشيان گرت. (لۆنگريك: ۷۶-۸۰).

هه‌ندى له‌ميژونوسه‌كانى ئه‌رده‌لان عاتيفه هه‌لى گرتونو، ئه‌م سهركه‌وته‌نه جه‌نگيه: گرتنى به‌غدادو كه‌ركوك و موسليان، به‌پال خان ئه‌حمه‌د خان داوه. (لب: ۶۰-۶۱)، (مستوره: ۵۷-۵۸)، (حديق: ۱۳۳)، (تحفه: ۱۱۶-۱۱۷) يي‌نگومان خان ئه‌حمه‌د خان له له‌شكركي‌شيه‌كانى ئييراندا بۆ سهر عيراق به‌شداريه‌كى كارىگه‌رى كردوهو، به‌سوپاي كوردستانه‌وه له‌و له‌شكه‌ردا كه به‌سهركردايه‌تى شا عه‌باس شارى به‌غدادى گرتو، له‌و له‌شكه‌ردا كه به‌سهركردايه‌تى قه‌رچغاى خان موسل و كه‌ركوكى گرت، به‌شدار بوه. (عالم‌ارا: ۱۰۰۲-۱۰۰۶) به‌لام نه‌خان ئه‌حمه‌د به‌ته‌نيا قاره‌مانى ئه‌م سهركه‌وته‌نه بوه‌و نه‌هيتزه‌كه‌يشى هيتري سهره‌كى شه‌ره‌كان بوه، ئه‌ميش يه‌كى بوه له‌و سه‌دان ميرو سهردارانه‌ى كه له‌سهرانسهرى ئيرانه‌وه له‌گه‌ل شا عه‌باس هات بون بۆ گرتنى به‌غدادو، هيتزه‌كه‌يشى جوگه‌يه‌كى بچوكى ده‌رياي ئه‌و له‌شكه‌ره گه‌وره‌يه بوه.

-۵-

ميژونوسه‌كانى ئه‌رده‌لان دريژه به له‌شكركي‌شيه‌كانى خان ئه‌حمه‌د خان ئه‌ده‌نو ته‌ئين: چوه سهر ره‌واندز، هه‌رير، كۆيه، ئاميدىو، بۆ هه‌ر يه‌كى له‌م شارانه حاكيميكي له‌بنناموزاكانى: كورو نه‌وه‌كانى بارام به‌گى كورپى سوزخاب به‌گ، كه كه‌شمه‌كه‌شى رۆژگار بي‌ده‌سه‌لاتى كردبون، دانا. هه‌روه‌ها موسلى گرتو چوه سهر يه‌زيديه‌كان كوشتارى زۆرى لى كردنو تالانى كردن. ئه‌م سه‌فه‌ره وه‌كو (لب: ۶۱) ته‌لى: ۷ سالو ۳ مانگى خاياندوه.

هه‌رچه‌نده ئه‌م هه‌والانه زۆريان پتوه نراوه، به‌لام ئه‌بى له‌و سالانه‌دا بوبى، كه به‌غدادو موسل و كه‌ركوك گيراوهو، ده‌سه‌لاتى عوسمانى له‌عيراقدا نه‌ماوهو، عيراق بۆته به‌شيكى قه‌له‌مه‌ره‌وى ئيمپراتۆريه‌تى فراوانى سه‌فه‌وى. له‌و سالانه‌دا خان ئه‌حمه‌د خان جگه له‌وه‌ى والى ئه‌رده‌لان بوه، به‌گه‌ربه‌گى شاره‌زورىش بوه. قه‌له‌مه‌ره‌وى ئه‌رده‌لان له‌هيچ سهرده‌ميك دا، نه‌ پيش ئه‌م و نه‌ دواى ئه‌م، به‌ته‌ندازى ئه‌م سهرده‌مه‌ى خان ئه‌حمه‌د خان فراوان نه‌بوه.

-۶-

خان ئه‌حمه‌د خان سالانى ۱۰۳۹-۱۰۴۰ توشى نه‌خۆشى ته‌قلىي بوه. نه‌خۆشينه‌كه‌ى ئه‌وه‌نده سه‌خت بوه، گه‌وره‌پياوانى ئه‌رده‌لان ناچار بون له‌زۆريكي ته‌نيادا به‌زنجيركراوى زيندانبى بكه‌ن. (عالم‌ارا) يش له‌روداوه‌كانى سالى

١٠٣٩دا، لڤم باره يدهو ته لى: ((خان ته حمه د خان، كه له خاسانى حمه ريمى عيزهت و په وره رده كراوه كانى ته م دهوله ته بو... به پى فدرمانى شا، والى گويليگيراي تايه فده كانى ته رده لان بو.. لڤم كاته دا توشى نه خوشيني بو نه ينه توانى كاروبارى ولات به رپوه ببات، له بهر نه وهى پشت به مير مه نمونى براى نه نه به ستارو، گومانى لى ته كرا بيكوژى، كاربه ده ستانى دهوله ت به چاكيان نه زانى له وى به ينه ته وه، هينايانه دهر بار بو نه وهى پزيشكه كانى شا تيمارى بكه ن)).

نه خوش كه وتنى خان ته حمه د خان هاوزه مان بو له گه ل چده روداوى گرنه گدا: مردنى شا عده باس (١٠٣٩) و هاتنى شا سه فى بو سهر ته ختو، هيرشى گه وره و فراوانى خوسره و پاشاى سهردارى عوسمانى بو سهر موسل و شاره زورو ته رده لان و همه مدان.

-٧-

داگير كړدنې نه رده لان

عيراق و پيرزگانى بو دهوله تى عوسمانى گرنه گيه كى گه وره ي هه بو، به تاييه تى له روى مه عنه ويده. له بهر نه وه نه ينه توانى وازى لى به ينى. چده جارى له شكړى نارده سهرى سهر كه وتو نه بو.

(لؤنگريك: ٨٧-٩٠) به يارمه تى سهر چاره عوسمانيه كان ده نگو باسى له شكړه كيشيه كى گه وره ي عوسمانى بو سهر مه لښه ندى ته رده لان ته گير پسته وه، كه خوسره به گو مه ستوره لى بى بيده نك بونو، (حديقو) و (تحفه) يش برديو يانه ته سهرده مى حوكمرانى سليمان خانى كورپ عه له مه دين.

خوسره و پاشا، له ثايارى ١٦٢٩ (١٠٣٩)دا، به له شكړيكى گه وره ي به رده و عيراق بو نازاد كړدنې به غداد كه وته رى. به سهر قونيه و حله ب و ديار به كړدا گه يشته موسل. نه و وره زى سال زور سه خت بو. له هه ندى شوين به فرى زورو له ناوه راستى عيراق دا بارانيكى زور بارى. پيره كانى ولات به دريژاى ته مه نيان بارانى وا زوريان له موسل نه دى بو. ريگه وبانه كان هموى بوبون به قور و چلپاو. له بهر نه وه په لاماردانى به غداديان له و هه لومه رجه دا به باش نه زانى.

هيزه كه له زى گه وره په رپيه وه به نيازى نه وه په لامارى خواروى عيراق و روژه لات بدا. له نزيك هه وليتر نه نجه مه نيكي جده نكيان به ست. حاكمه نيزايه كانى هه وليرو كه ركوك هه لاتن بو به غداد. هه مو سهر كړده كانى سوپاو سهر وكى تيماره كان و به گه كانى كوردو شيخه كانى عهره ب، لڤم ته نجه مه نه دا، به شدار بون. دهر كه وت هيرش به رده و خواروى عيراق، به هوى قورو چلپاوى ريگه و

مهترسی گوشاری دوژمنانهی نه‌رده‌لان له‌پشته‌وه، له‌کردن نایه‌ت. بریار درا یه‌که‌مین هیرش بۆ سهر شاره‌زور بکری، بۆ پاک‌کردنه‌وه‌ی له‌لایه‌نگرانی ئیزان.

ئه‌و کاته هیشتا خان نه‌حه‌ده‌خان والی نه‌رده‌لان و به‌نده‌ی دلسۆزی شا بو، به‌لام خۆی نه‌خۆش و له‌ناو خزمه‌کانیشی‌دا زۆری تی‌دا بو لایه‌نگری ئیمپراتۆریسه‌تی عوسمانی سوننه‌بون. که‌ئۆردوی رۆم له‌که‌رکوک‌وه به‌ره‌و رۆژه‌لات کشا زۆر له‌به‌گه‌کانی نه‌رده‌لان و ۲۰ خانی کورد بۆ ده‌سماچکردنی وه‌زیر ناماده‌بون.

سوپای عوسمانی له‌به‌رده‌م توله‌ری‌ی شاخه‌کانی هه‌ورامان‌دا له‌گولعه‌نبهر (خورمال) راوه‌ستاو، سهر‌کرده‌کانی نه‌جومه‌نیکی جه‌نگی گرنگیان به‌ست. بریاریان‌دا ئه‌و قه‌لا کۆنه‌ ناوا بکه‌نه‌وه، که‌سوڵتان سلیمانی قانونی کاتی خۆی له‌سهر سنور دروستی کردبوو، دوا‌ی ئه‌و شا عه‌باس روخاندبوی. پاش ۷ حه‌فته کاری سه‌خت قه‌لاکه‌یان دروست کرده‌وه. ئینجا خوسره‌و پاشا پێشه‌نگی هیژه‌کانی نارد هه‌ر ولاتی نه‌رده‌لان، یه‌که‌م نامانجیان قه‌لا‌ی مه‌ریوان بو، گرتیان و هیژکی پارێزگاریان لی‌دانا. هیشتا هیژی سهر‌که‌ی عوسمانی له‌شاره‌زور چاره‌پوان بو، زه‌ینه‌ل خانی شاملو، سهر‌کرده‌ی گشتی هیژه‌کانی ئیزان، له‌هه‌مه‌دانه‌وه به‌خیرایی جی، به‌ته‌ما‌بو راسته‌وخۆ هه‌ل بکو‌تیه‌ سهر‌ شاره‌زور که‌بنکه‌ی ئۆردوی رۆمی لی‌بو. سوپای قزلباش و ئۆردوی رۆم له‌ده‌شتی مه‌ریوان به‌ره‌نگای یه‌که‌ بون. له‌سوپای قزلباش چه‌ند هه‌زار که‌س کوژراو، زه‌ینه‌ل خان به‌شکاوی گه‌رایه‌وه ئۆردوگای شا سه‌فی. شا له‌سهر ئه‌م شکانه‌ له‌سه‌ری زه‌ینه‌ل خانی‌داو، رۆسته‌م خانی له‌جیگه‌ی ئه‌و کرده‌ سوپا سالار.

لۆنگریک نویسی‌تی که‌خان نه‌حه‌ده‌خان، ئه‌م له‌شکرکی‌شیه‌دا، له‌گه‌ل زه‌ینه‌ل خان بو. ئه‌مه‌ جیگه‌ی گومانه‌، چونکه‌ له‌و کاته‌دا باری ته‌ندروستی خان نه‌حه‌ده‌پاده‌یه‌که‌ خراپ بوه‌ تین و توانی به‌شداری تی‌دا نه‌بو. ره‌نگه‌ ئه‌وه‌ی به‌شداربو، سلیمان خانی کوری میر عه‌له‌مه‌دین بوبی، که‌یه‌کی له‌نزیکه‌کانی شا سه‌فیو، دواتریش له‌جیگه‌ی خان نه‌حه‌ده‌خان کراوه‌ به‌والی نه‌رده‌لان. ره‌نگه‌ هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌یش بۆ نوسه‌رانی حدیقه‌ و تحفه‌ له‌ژیننامه‌ی ئه‌ودا گیراویانه‌ته‌وه.

دوا‌ی ئه‌م سهر‌که‌وتنه‌ خوسره‌و پاشا چه‌ ناو خاکی نه‌رده‌لان‌وه. قه‌لا‌ی هه‌سه‌ناوای گرت و زۆری لی‌ کوشتن و تالانی کرد. له‌هوزه‌یرانی ۱۶۳۰ (۱۰۴۰)‌دا گه‌یشتنه‌ ده‌رگه‌زین و ئه‌و‌یشیان وێران کرد.

له‌ته‌جومه‌نیکی جه‌نگی‌دا، سهر‌کرده‌کانی ئۆردوی عوسمانی بریاریان‌دا به‌ره‌و به‌غداد بگه‌رێنه‌وه، به‌تایبه‌تی ئیت که‌هاوینیش داها‌ت بو، ئه‌و وه‌رزهی عیاق

له باریو بۆ له شکرکیشی. ئۆردوی رۆم روی بهر و رۆژئاوا وەرگیرا. به لورستان دا گهراپهوه دهشتی دیاله و، له تشرینی دوهم دا دهووی به غدادی دا. گه مارۆدانه که سهرکه وتو نه بو. خوسره و پاشا بریاری کشانه و ی دا له رۆژانی یه که می ۱۶۳۱ دا گه یشته موسل.

-۸-

سالی ۱۰۴۱ خان نه جمه د خان له نه خوشینه که ی هه ستایه وه، هه نه و سائه به هیزکی ئیرانیه وه بهر و شاره زور به یی که وت و، هیزه کانی نه رده لانی ش دایانه پالی. هه مه نه و شوین و قه لایانه ی شاره زوری گه ته وه، که سالی پینشو له شکر عوسمانی گرتبونی، ناچه که هاته وه ژێرده ستی خۆی. ۵ له و پاشایانه ی له م ناچه یه دا دانرابون و، خان نه جمه د خان له م هیزه شه دا راوی نابون، هه لاتن بۆ موسل، له سه ر نه م هه لاتنه هه ر پینچیان کوشتن. (ذیل عالم ارا: ۵۹)، (لۆنگریک: ۹۰).

-۹-

سهره نجامی خان نه جمه د خان

سورخابی کوری خان نه جمه د خان، که وه کو (ذیل شرفنامه: ۱۹) نه لی: ((که بنه چه که ی ده گه راپه وه بۆ په رده نشینانی حه ره مسه رای شاه ی))، له زه مانی شا عه باسه وه له نه سفه هان له ده رباری سه فه و ی دا بۆ په ره وه کهر د راگیرابو. شا سه فی دلی لی پیس کهر و چاوی ده ره یینا. نه م هه وائه خان نه جمه د خانی هه ژانده. به قسه ی (ذیل عالم ارا: ۱۸۹): سالی ۱۰۴۶ له ئیران هه لگه راپه وه وه په نای بۆ ده و له تی عوسمانی برده.

له و کاته دا له ئیوان رۆم عه ده م دا هیشتا بارودۆخی جه نگ به رده وام بو، هیزکیان بۆ یارمه تیه دان دا به خان نه جمه د خان. هیزکی ئیرانی له ده شتی مه ربوان هاته سه ر نه م هیزه ی له گه ل خان نه جمه د خان بو. شه ر به قازاغی ئیران به لا دا که وت. له شکر رۆم خان نه جمه د خان شکان (۱۰۴۶). خان نه جمه د خان به شکاوی کشایه وه چه وه موسل. هه ر له و سائه دا له ته مه نی ۴۴ سالی دا به ئاواره یی له موسل جوا نه مه رگ و له نه بی یونس به خاک سپێردرا. (لب: ۶۳-۶۶).

به م پێیه نه و هه وائه ی (حدیقه: ۱۳۴) و (تحفه: ۱۲۰) نه یگیرنه وه، که گوایه: خان نه جمه د خان، کرماشان، هه مه دان، وره یی هینا وه ته ژێر ده ستی خۆی و، حاکمه کانی قزلباشی لی ده رکهر د و ه ی خۆی له جیگه داناون و، سولتانی عوسمانی ییش ولایه ته کانی موسل و که رکوک ی پێ به خشیه وه. ماوه ی ۷ سال

به سه ربه خویی حوكمپانی كرده و، له مینبهری مزگه و ته كان دا خوتبه به ناوی
 نه مه وده خویندرا و ته وده و سكهی پاره ی به ناوی خویه وده لی داوه ... له هیج
 سه رچا و ده یك دا، ته نانه ت له میژ و ده كانی خه سه ره و ده گ و مه ستوره یش دا، پشتیوانی
 له م چیرۆكانه نه كراوه، له بهر نه وده دور نیه هه لبهستی خه یائی خو یان بی.

محهممه دخان كوری خوسره و خان (۱۱۰۵-۱۱۱۳هـ)

-۱-

نه گهرچی خوسره و خانی باوکی به فهرمانی شا سلیمان كوژرابو، به لام خوی
 له ده زگای سه فیه و دی له ته سفه هان مابوه وده. شا سولتان حسین، كه هاته سه ر
 ته دخت، محهممه دخانی له جیگه ی خان نه محهممه دخان كرد به والی و ره وانه ی كوردستانی
 كرده وده.

-۲-

بوژانه و هی میرایه تی بابان

له سه رده می نه م دا، میرایه تی بابان، سه ره له نوی بوژایه وده، وه كو هیزیکسی
 کاریگهر له رودا و ده كانی ناوچه كه دا هاته مه یدانه وده. سلیمان به به، ناوچه كانی
 مه رگه، شارباژێر، قهره داخی هینابوه ژێر ده سه لاتی خویه وده، هیزیکسی گه و ره و
 ده زگایه کی زلی پێكه وده نابو. له و ما ویه دا قاتوقری و برسیته کی كوشنده
 له به غداد بلا و بوه وده. سلیمان به به له گه ل دلا وری، موته سه رپی فی شاره زوردا بو
 به شه ری، دلا وهر كوژاو، سلیمان به به كه ركوكی گرت، كه نا وهن دی ولایه تی
 شاره زور بوو. والی به غداد به گفت و گه ف ویستی بیهینته وده ژیریاری
 فهرمانبهری، كه لگی نه بو. هیزی نارده سه ری نه ویش چاری نه كرد.

-۳-

له هه و لی فرا و اغوازی دا، سلیمان په لاماری قه له مپه وری نه رده لانی دا. هه ورامان،
 مه ریوان، بانه، سه قزی گرت. محهممه دخان چاری هیزشی سلیمان به به ی پێ نه كرا.
 شا سولتان حسینی سه فیه و نامه ی شكاتی بو سولتانی عوسمانی نارده،
 له هه مان كات دا له شكریکی گه و ره ی به سه ره كرده تی عده باسقولی خانی
 زیاد توغلی قاجار نارده سه ری. له ده هشتی مه ریوان لیکیان دا. دوا ی شه ریکسی
 خویناری سه ردار ی قزلباش سه ركه و ت و، سلیمان به به به تیشكاوی كشایه وده.
 (لب: ۷۴) ته م هیز شه ی سلیمان بو به ووی هه لته كان دنی ده سه لاتی محهممه دخان و،
 دور خسته و ده ی میره كانی نه رده لان، تا چه ندین سا ل، له كاروباری كوردستان.

له نجامه کانی شهرې مهريوان (۱۱۱۱)

مير سلیمان، مېري بابان به شيکی ولایتي ندره لانی گرت. له و کاته دا
مخه مخه د خانی کورې خه سره و خان والی ندره لان بو. والی خوی بهر گدی نهم هیر شهی
نه گرت. شا سولتان حسینی سه فدی، له لایه که وه نامدی شکاتی بو سولتانی
عوسمانی ناردو داوای سزادانی مېري بابانی کردو، له لایه کی تره وه له شکر یکی
گه وروی به سهر کردایه تی عه باسقولیخانی قاچار ناردو سدی. له دهشتی مهريوان
شدر یکی قورس له نیوان له شکر ی بابان و سه فدی دا قه و ما. له شکر ی بابان شکا.
نهم شهره دو ته نجامی به دوری خوی دا هیتا:

یه که میان، نیران قه تلوعامی کورده کانی ندره لان و، عوسمانی قه تلوعامی
کورده کانی بابانی کرد.

((قاسم سولتانی هه ورامی به عه باس خانی سهر دار رانه گیه نی
که مخه مخه د خانی والی و نه هالی کوردستان له گه ل سلیمان پاشای به به ههم
به یعت و ههم داستان بون. سهر دار حوکی کوشتنی نه هالی کوردستان دهر نه کا.
مناره یه که له که لیدی سهره کانیان دروست نه که نو سهری قاسم سولتانیس له سهر و
ههمو سهره کانه وه دانه نیتن. من حفر بئرا لایه فقید وقع فیه)) (لب: ۷۶)،
(مستوره: ۷۶-۷۷) و، به قسدی (تحفه) و (حدیقه) له سهر نهم دوزمانیه،
سهر داری له شکر ی سه فدی، ۱ ههزار و ۵ سده که سی لی کوشتن و، مناره یه کی
له که لیدی سهریان دروست کرد.

به لام به پیچ وړاندی قسه کانی (لب: ۷۶) که نه لی: سلیمان به به (له گه ل
تاقی یکی که مخه هلات و ره واندی نه سته مو ل کرا))، یان قسه کانی (مستوره: ۷۷)
که نه لی: ((سلیمان پاشای بابان که له ههردو ده لته ییخی بیو پاش و توویژ
له گه ل والی به غذا چاره نوی خوی له ودا دیت، که عوزر بو دهر باری عوسمانی
پیښته وه لییان نزیك بکه ویتسه وه)) یان (لونگریک: ۱۰۶) که نه لی:
((له سته مو ل به خوشیه وه پیښوازی لی کرا..))، یان (زکی، تاریخ السلیمانیه:
۶۳-۶۴) که نه لی: ((کرا به حاکمی ندرنه))، به لکو وه کو (هامه ر پورگشتال:
۲۸۸۳ / ۴) نویویتی: ((له زمانی حکومتی حه سن پاشادا... به یارمه تی
پاشا کانی حه لوب و دیار به کر شکینراو، له گه ل ۱۷ به گی کوردا که له یاران و
پاوه رانی نه و بون، کوژرا...)).

دوه میان، له ههردو نه ماره ودا تا چهند سالی ده سلات له م لا له ده ست
بنه ماله ی ندره لان و له و لا له ده س بنه ماله ی بابان دهر چو.

لەم روداوانەدا محەمەدخانێ ئەرەلانی لیخرا، ئاخۆ ئەویش کوژراوە یان دور
 خراوەتەو، مێژووەکانی ئەرەلانی، جگە لە (لە: ۷۷) کە ئەلی تا سالی ۱۱۱۳
 والی بو، ئەوانی تر لەو بارەیدەو هیچ زانیاریەك بە دەستەو نادەن. بەلام دەرباری
 سەفەوی دواي ئەو تا ماوەیەك ئیت راستەوخۆ حاکمی بۆ کوردستان داناو. بەپێز
 محەمەدخانێ گورجی (۱۱۱۳-۱۱۱۶)، حەسەنەلیخانێ ئیعتیمادەل دەولە
 (۱۱۱۶-۱۱۱۸)، ئینجا حەسەنەلیخانێ برای (۱۱۱۸-۱۱۱۹)، ئەنجا
 کە یخوسرەو بەگ (۱۱۱۹-۱۱۲۱) کران بە حوکمرانی کوردستان. (مستورە:
 ۷۹)، (تحفە: ۱۲۸-۱۳۰).

لەو لایش میرایەتی بابان لەو پەری ناتارامی دا دابەش بویو، ماوەی چەند
 سالی ((موتەسەلیم)) ی تورک راستەوخۆ بەپێوەیان ئەبرد، تا خانە پاشا،
 لەسییەکانی ئەو چەرخەدا، هاتەو مەیدان. (العزای: ۵ / ۱۹۱)، (لۆنگریک:
 ۱۵۷).

تێبینی: بۆ درێژەي ئەم شەرە پروانە: (ذیل: ۲۲)، (لە: ۷۴-۷۶)، (مستورە:
 ۷۵-۷۷)، (تحفە: ۱۲۷)، (حدیقە: ۱۴۱)، (نوائی: ۱۲۹-۱۳۰)، (لۆنگریک:
 ۱۰۵)، (امین زکی، تاریخ السليمانیه: ۶۲).

بنیاتنانی شاری سنه

سلیمان خان کوری عه له مه دین (۱۰۶۶-۱۰۶۶)

-۱-

که خان نه حمده خان له دهر باری سه فوی هه لگه پرایه وه پهنای بۆ رۆم برد، شا سه فی (۱۰۳۹-۱۰۵۲)، سلیمان خانی کوری میر عه له مه دینی له جی کرد به والی نه رده لان. میر عه له مه دینی باوکی، له سه رده می خان نه حمده خان دا پهنای بۆ رۆم بردبو، به لām به ناتومیدی له وی مردبو، نه و کاته سلیمان خان له گه ل خان نه حمده خان دا به شداری شهرو له شکر کیشیه کانی بو. سلیمان خان ئازاو لئوه شاهو بو. خان نه حمده خان سلی لی ته کرد، ویستی له ناوی به ری. سلیمان له خوئی ترساو هه لات. پهنای بۆ دهر باری شا سه فی برد. له پیتش دا گوئی پی نه دراو ژبیانیکی ناخوئی به سه ر نه برد. تا شا سه فی به له شکره وه بۆ شه ری عوسمانی چوه سه ر قه لای ئیره وان. سلیمان له م شه رپه دا ئازایه تی نواند. نه مه بو به هوی نزیکه کوته وه ی له ده زگای سه فوی. که خان نه حمده خان لی خرا، شا سه فی نه می نارد بۆ کوردستان.

-۲-

بنیاتنانی سنه

سلیمان به لئینی به شا دابو، ((دارولولکی کوردستان)) بگوژی ته وه، سالی ۱۰۴۶ هه مان سالی ده سپی کردنی حوکمرانی خوئی، تیشکانی خان نه حمده خان و مردنی، له سه ر گردینک له جی گایه کدا که ناوی ((سینه)) بو قه لایه کی قایمی دروست کرد. خانوو هه مام و مزگه وت و بازاری تی دا بنیات نا. چهند جۆگه یه کی له ده شتی سه رنووی رۆژناوی سنه وه را کیشاو، به ۳ حوشرگه رو ناوه که ی بۆ ناو قه لā سه ر خست. قه لاکانی زه لم، هه سه ناوا، پلنگانی روخاندو، ((دارولحکومه)) ی نه رده لانی گوژی ایه وه قه لای تازه، که له ناو خه لکدا به سنه ناوی ده رکرد. (الب ۶۷-۶۹)، (مستوره: ۶۴-۶۶)، (حدیقه: ۱۳۶-۱۳۷).

میژنوسه کانی نه رده لان ته لئین نیاز له روخاندنی قه لاکانی زه لم، هه سه ناوا، پلنگان، نه وه بوه که ئیتر هیچ کام له میره کانی نه رده لان نه توانن له کاتی سه ری پچی و یاخی بوندا له شا کانی ئیران خوینی تی دا قایم بکه ن. ره نگه نه مه هۆیه ک بی، به لām هۆی له مه گرنگتر نه وه بوه: میره کانی نه رده لان ویستویانه بنکه ی نه ماره ته که یان له سنوری ده سه لاتی ده وه ته عوسمانی و ده ستدریژیه کانی پاشه رۆژی دور یخه نه وه. به تاییه تی دوا ی نه وه ی شاره زور، شارباژی، قه ره داخ له سنوری قه له مه روی نه ماندا نه ماو، که وته سنوری ده وه ته عوسمانیه وه، ئیتر

ئەم قەلایانە ھەموو کەوتبۆنە سەر سنورو، بە ئاسانی لەشکری دوژمن ئەگەشتە سەریان.

گوزیانەوێ میرەکانی ئەردەلان لە قەلایە کەوێ بۆ قەلایەکی تر، پێوەندی بەخۆشیی و ناخۆشیی ناو ھەوا، ھەژاری و دەوڵەمەندی ناوچە کەو، ھاتوچۆی بازرگانی، کاروباری رۆشنبیری و نەبۆ، بە لێکو ھۆی بێ یار دەو لە پەلای یە کەم دا، ھەمیشە ئاسایش بوو. دروستکردنی شاری سنەیش ھەر لەبەر ھۆی ستراتیجی-جەنگیی بوو.

سنە بە درێژایی چەند قەرن، جگە ئەوێ ناوھەندی دەسلەتیی والیەکانی ئەردەلان بو، بو بە مەتبەندیکی گرنگی شارستانی، خۆبەواری، رۆشنبیری و بازرگانی.

-۳-

گرتنەوێ بەغداد و پەیمانی زەھاو

سولتان مرادی عوسمانی لەشکرێکی گەورە سازداو خۆی لە گەلێ بەرێ کەوت بۆ گرتنەوێ بەغداد. شا سەفەوی کابرایەکی لاواز و زۆرتر خەریکی راباردن و خۆشگوزەرائی بو، تا دەوڵەتداری و لەشکرکێشی. دوا گیرانی بەغداد گەتوگۆی لە گەل سولتانی عوسمانی دەس پێ کرد. ئەم گەتوگۆیانە سالی ۱۰۴۹، بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکیە ئەرزى، دینی، سیاسییەکانیان، بە بەستنی (پەیمانی زەھاو) کۆتایی ھات، کە گرنگترینی ھەموو ئەو پەیمان و رێککەوتنانە بو، کە تا ئەو کاتە نەیتوان ئەم دوو دەوڵەتە بە سترابون. بە پێی ئەم پەیمانە:

سنوری نێوان ھەردو دەوڵەتی لە قافقاس و تا سەروی خەلیج: لە ناخسەقە، قارس، وان، شارەزور، بەغداد، بەسەر، دیاری کرد. ئەم دابەشکردنە دا: مەریوان، قەلای مەریوان، دەرەتەنگ، لە گەل ھۆزەکانی پێرە زەردویی بەر ئێران کەوت. بەدەر، جەسسان، مەندەلی، سەرمیل، درنە، قەلای زەلم، قەلجە، سەرچاوەی چەمی چەقان لە گەل ھۆزەکانی زیادین و ھارونی ئە ئیلی جاف بەر عوسمانی کەوتن.

ئێران بە ئێنی دا ئیتر لە مینبەری مزگەوتە کانسەو واز لە سوکایەتی بە خەلیفەکانی راشیدین و سەحابەکانی پێغەمبەر بەینن و، عوسمانی بە ئێنی دا کەرەفتاری باش لە گەل زانیانی پێرەزگاکانی عێراق و، حاجییانی ئێرانی بکری. ھەردولا بە ئێنیان بە یە کتری دا کە داڵدە راکردوانی یە کتری نەدەن. (الراوی: ۲۱۱-۲۱۶) (پارسادوست: ۴۵).

سهره نجامی سلیمان خان

سلیمان خان ههتا سهر نهیتوانی لهو شاره‌دا بژی که خۆی بنیاتی نابو. دواى ئه‌وه‌ی سولتان مراد هیرشی کرد بۆ سهر به‌غدادو گرتی. خوسره‌و پاشا به‌له‌شکرێکی گه‌وره‌و په‌لاماری شاره‌زوری‌دا. شاره‌زور، قهره‌داخ، قزلبه‌، شاربازیری گرت و چوه مه‌ریوانه‌وه. وه‌کو (مه‌ستوره: ۶۶) ئه‌لێ: ((... له‌به‌رته‌وه‌ی که‌سنوره‌کانی به‌ده‌ست رۆمه‌وه‌ بون و سلیمان خان توانستی ئه‌وه‌ی نه‌بو به‌ره‌نگاریان بێته‌وه‌، شا سه‌فی لێ‌ی به‌گومان که‌وت، بۆ ئه‌سه‌فه‌هانی بانگ کردو له‌و‌ی هیشته‌وه‌ نه‌ی هیشت جارێکی دیکه‌ بۆ کوردستان بگه‌ڕێته‌وه‌، ههر له‌و‌ی مایه‌وه‌ تا فه‌رمانی خودای به‌جێ هینا)).

که‌له‌بعه‌لی خانی کوری سلیمان (۱۰۶۰)

سلیمان که‌ له‌ئه‌سه‌فه‌هان مرد، مورید سولتانی که‌لۆر سهرپه‌رشتیکه‌ری کاروباره‌کانی بو، پیاوێکی تیگه‌یشتوی زیره‌کو، له‌ده‌رباری شادا ده‌سپۆیشتو بو. له‌لای شا تیکه‌هوت مۆلکه‌کانی به‌سه‌ر مناله‌کانی‌دا دابه‌ش بکا، شا رازی بو: که‌له‌بعه‌لی خان له‌سهنه‌و، خوسره‌و خان له‌مه‌ریوانو، زۆراب سولتانی کوری که‌له‌بعه‌لی خان له‌سیاکۆو، مورید سولتان له‌پلنگان، دانران. هه‌ورامان به‌یه‌کی له‌سانه‌کانی خۆیو، ئیلی جافو جوانپۆیش به‌یه‌کی له‌گه‌وره‌کانیان سپێدرا.

خان ئه‌حمه‌د خانی دوهم، کوری که‌له‌بعه‌لی خان

که‌باوکی مرد ئه‌م له‌جینگه‌ی بو به‌فه‌رمانه‌په‌واى ئه‌رده‌لان. به‌پێچه‌وانه‌ی باوکیه‌وه‌ ئه‌م کابرایه‌کی ده‌سبلاو بو. زۆرتر له‌وه‌ی خه‌ریکی کاروباری ولاته‌که‌ی بێ، خه‌ریکی خۆشگۆزه‌رانی و رابواردن و راووشکار بوو. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌ده‌سبلاوی‌دا بێ حساب بو، ناویان نابو خانه‌زێینه‌.

خه‌سره‌و خانی مامی، که‌حاکمی مه‌ریوان بو، لای شا سلیمان زمانی لێ‌داو بۆی تیچاند. شا سلیمان، فه‌رمانی لیخستنی خان ئه‌حمه‌دو دانانی خوسره‌و خانی په‌والی ئه‌رده‌لان ده‌رکرد. خوسره‌و خان له‌مه‌ریوانه‌وه‌ به‌خیرایی به‌رێ که‌هوتو له‌ناکاو دای به‌سه‌ر خان ئه‌حمه‌دخان دا له‌سهنه‌و گرتی. به‌زغیرکراوی ره‌وانه‌ی ئه‌سه‌فه‌هانی کرد.

خوسرهو خانى يه كه م، كورى سليمان خان (۱۰۸۹-۱۰۹۳)

(مستوره: ۷۱) له باسى خوسرهو خان دا ته لى: ((كاتى له سالى ۱۰۸۹ دا خوسرهو خان چوه سهر ته ختى فرمانه وايي، به تازارو نه شكه غه دان و سته مكارى گيانى خه لكى هينايه كونه لوتيان و دهورى هه مو بژيوو گوزهران و به ريوه چونيكي له هه ژارو ده سته وسانان پينه داو، بناغهي زولم و زوري دامه زرانده چه سپانده. بانگي ده ستريزي و سته مكاربي به گويي ژير ده ستان دا راهيت و سامانيكي، خان نه همه دخاني برازي له سه روبه ندى فرمانه وايي دا به خه لكى كوردستاني به خشى بو، به شق و تيه لدان و ريسوا كردن و هزار چهره سهرى، لى سندنه وه. به دناكارى و به دزمانبي به نندازه ي گيانده درنده به درنده يي خوي نه ي گه يشتويه تى. گه وروه پچوك گيانان هاته كونه لوتيان، ناچار سكالو گله و گازنيان برده بهر دهربارى سه فده وي)).

شا سليمان له نه سفه هان له باتي نه وي داديان پيرسي، ناشتي كردنه وه و رهوانه ي كوردستاني كردنه وه. دواي گه رانه وي له جاران خراپتر كه و ته تازار دان و چه وسانده وي خه لك. نه مجاره يش بو دهربريني سكالو خه لكى زورليكر او رويان كرده وه دهربارى سه فده وي. له كاتيكا دا نه مانه له قوشخانه ي شادا مانيان گرت بو، بو نه وي له هه ليك دا شا ببين و سكالاي خوياني له لا بكه ن. خوسرهو خان و ده سويته ونده كاني هه ليان كوتايه سهريان و هه نديكيان بريندار كردن. شا له م ده ستريزيه زور توره بو. فرماني دا خوسرهو خانان گرت و له مه يداني شاهي دا له نه سفه هان كوشتيان (۱۰۹۳). (لب: ۷۳)، (مستوره: ۷۲)

ته يهورخاني ناجورلو (۱۰۹۳-۱۰۹۹)

پي نه چي شا له م شكات و شكاتكاري و ئالوگوزه بيزار بوبى، يه كي له باوه رپيكرواني خوي دانا به كاربه ده ستي نه رده لان. ۶ سال مايه وه. ميژونوسه كاني نه رده لان به چاكه باسي نه كه نو، سه رده مي نه م، به پيچه وانده ي خانه كاني نه رده لانه وه، سه رده مي ئاسايشي سهرو سامان و بوژانه وي خه لكى ولاته كه بوه.

خان نه همه دخان، بو جاري دوهم (۱۰۹۹-۱۱۰۵)

خان نه همه دخان كه خه سهرو خان كاتي خوي به گياري رهوانه ي نه سفه هاني كردبو، نه بي له نه سفه هان مابيتته وه، چوبيتته ده زگاي سه فده ويه وه. شا دوباره

نهمی دانا یوه به والی. به لّام خوړه وشتی پیښوی نه گوړی و، له سهر که یف و رابواردن به درده وام بو. (مستوره: ۷۴) له باسی خان ته حمد خان دا ته لئ: ((دوباره ملی له رابواردن و که مته رخه می نایه و زوری گوی به کاروباری ولات نه داو زوړ بهی کاتی به راووشکارو خانو بهره دروست کردنی بی سودو نامه حکم به سهر برد... ده گپ نه وه: که زیاد له سی سهد کهس له پیوا و ما قولان و گه ورو مه زناني نه یاله تی کوردستانی کردبو به بازه وان و خوسره به گی، که یه کی بو له و بنه ماله یه و هم می شه بریکار بو، کرد به میر شکارو بی لیپان خه ریکی راووشکار بو، ناو به ناویش هزی له گول چاندن ده کردو بهم کاره وه خو ی خه ریک ده کرد...)).

که شا سولتان حسین (۱۱۰۶-۱۱۳۵) هاته سهر تهخت نهمی لا برد.

عه باسقولی خان (۱۱۲۲-۱۱۳۶)

-۱-

هه رای نه فغان

سالی ۱۱۲۰-۱۱۲۱ میروه یسی نه فغانی غه له جایی په لاماری قهنده هاری دا گرتی و حاکمه که ی کوشت. قهنده هار له ژیر ده سلا تی سه فوی ده رچو. دهر باری سه فوی نه یوانی بی هیتته وه ژیر باری فهران به ری. میروه یس مرد (۱۱۲۷) عه بدولعه زیزی برای جینگه ی گرت وه. عه بدولعه زیز ویستی سهر له نوی بچنه وه ژیر باری فهران به ری و گویا یه لی شای سه فوی، به لّام مه حمودی کور میروه یس مامی کوشت و، خوی بو به ری به ری غه له جایی. دهر باری سه فوی چه ندی هه ولئ دا شوړ شه که یان بکوژیتته وه که لکی نه بو. مه حمود به ره و خوراسان به ری که وت و کرمانی گرت (۱۱۳۳) ینجا به ره و نه سفه هانی پایته ختی سه فوی به ری که وت. پاش گه مارژدانیک کی سه ختی شه ش مانگه، که نزیکه ی ۸۰ هزار که سی له بر سنا تی دا مرد، شا سولتان حسین سه فوی خوی و شاره که ی به ده سته وه دا (۱۱۳۵) و، مه حمودی نه فغانی چه نه سفه هانه وه. مه حمود توشی نه خوشیه کی نه قللی کوشنده بو، نه شرفی ناموزای لی نه هه لگه رایه وه و، زیندانیی کرد و، خوی له جینگه ی نه بو به شا (۱۱۳۷).

له شکری عوسمانی به سهر کردایه تی ته حمد پشای والی به غداد و له شکری نه فغانی به سهر کردایه تی نه شرفی نه فغانی له نزیک هه مه دان لیکیان دا (۱۱۳۹). سهر رای نا به رام به ری نیوان نه م دو هیزه. له شکری عوسمانی شکستیک کی گه وری وای لی قهوما، بابی عالی ناچار بو په یانی ناشتی له گه ل

ئەشرف بەست. ھەلومەرجى مېرايەتى ئەردەلانىش بەھۆى ئەم روداوانەو
ئالوگۆريان بەسەردا ئەھات.

-۲-

مېرەكانى ئەردەلان دېنەو سەرکار

عەباسقولىخاننى كۆرى ئەمەدخان، كەماوئەك ئەدەزگای بەرپۆبەرايەتى
سەفەویدا كارى كردبو، لەلایەن شا سولتان حسەینی سەفەوئە دانرا بەوالى
ئەردەلان و گەرايەو كوردستان (۱۱۲۲-۱۱۲۹).

نوسەرى (تخفە: ۱۳۱) ئەلئى: ((لەسالى ۱۱۲۱ى كۆچى عەباسقولى خان
نەبىرى خان ئەمەدخان بەھەلئاردنى ئەھالى مەملەكەت دەستى بەسەر
مەسەندى ئىالەت داگرت. ماوئەك خەرىكى رىكخستنى كاروبارى ولايەت و
راپەراندنى ئەركەكان و دلنەوايى رەعىيەت بو، تا لەسالى ۱۱۲۸ى كۆچى دا شا
سولتان حسىن، عەباسقولى خانى لەگەل لەشكرى كوردستان دەفعى فیتنەى
ئەفغانى ئەبدالى راسپارد بۆ دارولولكى قەندەھار، خانى ناوبراو بە ۸ ھەزار
سوارەو لە كوردستانەو بەرەو جىگەى مەبەست بزوت كەچونە تاران نیشانەى
ئاشكرای تىكچونى سەلتەنەتى سولتان حسىن بىنرا. سوارەكانى كوردستان
لەعەباسقولى ھەلگەرەنەو بەرەو كوردستان گەرەنەو. عەباسقولى خان بەتەنيا
لەگەل چەند كەسى لەھارپىكانى چو بۆ دەربارى شا سولتان حسىن، باسى خۆى و
سوپاىيەكانى عەرزى شا كردو، تاوانى ئەم جولانەو ەحشىانەى خستە ئەستۆى
عەلىقولى بەگى نەبىرى كەلەبەلى خانى بەنى ئەردەلان. شارىارى ئىران
عەباسقولى خانى عەزل و ھەيس كردو، ھەمان عەلىقولى بەگى نەناسراوى تاوان
بەپال دراوى كرد بەھاكىمى كوردستان...)).

شا لەباتى ئەوئى سزای عەلىقولى بدا، پىئى وابو مادەم ئەو لەعەباسقولى
بەتواناترەو توانيويىتى لەشكرى كوردستانى ئى ھەلگىرپتەو، ئەوئى لەجىگەى
ئەم كرد بەوالى ئەردەلان (۱۱۲۹-۱۱۳۲). (لب: ۸۰)، (مستورە: ۸۲).

-۳-

عەلىقولى خان

عەلىقولى خان، يەكئى لەمىرە گۆشەگىرەكانى ئەردەلان بو، لەدەى شەخەلەى
سەر بەناوچەى خورخورە بەھەژارى ئەژيا. دەستى كورت و گوزەرانى سەخت و
پىاويكى بى تەماع بو. زۆر جار كەپتيان ئەوت: "بۆ ناچى تۆيش، ەكو مىرەكانى
ترى ئەردەلان، ھەولئى بەدى شتى بۆ خۆت پىكەو بەنى؟" ئەردەلام دا ئەيوت:

"نه گهر خوا بيدا له شه خه لښ تهيدا!" دواى نهم روداوه قسه كه دى عه ليقولى بو به پهن دو كه وته سهر زار.

شای تیرانو داووده زگای حوکمرانی سیه فوی له و کاته دا کهوت بو بهر مه ترسی هره شه ی روځینه ری شوړشی نه فغان. پی ته چی نه میس نه رکه قورسه کانی شای تیرانی پی هه لنه سورای و، نه ی توانی بی داواکانی جیه جی بکا. له بهر نه وه نه میشیان لا بردو دیسان عه باسقولی خان گه رایه وه سهر کار (۱۱۳۶-۱۱۳۲).

-۴-

نوسه ری (ذیل شرفنامه: ۲۲-۲۳) ته لی:

((له سالی ۱۱۳۴ ی کوچی دا کاتی مه جودی نه فغان گه یشته نیسفه هان، ناوژی و پیشویه کی زور که وته کاری شاه سولتان حسین و ناوچه ی عیراقی عه جهمه وه. عه باسقولی خانی والی هه مو نه و هیزو سویایه ی هه ییو و له شه ش هه زار که س تیپه ری ده کرد، به سه رو کایه تی نه میریک له نه میرانی خوی، ته رخانه یارمه تی شاه سولتان حوسه یین کردو به ره و نیسفه هانی ناردن.

کاتی سویای نه رده لان گه یشته مه نزل ی "سیاه چال" که دو قوناغ له نیسفه هانه وه دوره، مه جودی نه فغان، هه والی پی گه یشت و نه شرفی خزمی خوی که دواى نه و بو به جینشین و ناوی نه شرف شاهی لی نرا، به حدوت هه شت هه زار سواره ی نه فغانیه وه ناره شهر ی قشونی نه رده لان.

هه ردو له شکر له مه نزل ی سیاه چال به گزیه کدا چون هه له روژ هه لات هه تا نزیک تیواری شهرو گه ریان دریزه ی کیشا. شیرو نیزه چه کی کوشنده ی شهرو لیندانیان به نیازی گرتنی کوردستان له بابانه وه جولو، گه یشته سنوری مه ریوان. که سی به رهن گاری و پیشگیری لی نه کرد. نه شراری مه ریوان و هه ورامان و دپها ته کانی سه ره ری رویان له حاکمی خویان وه رگیرو بونه هاوړی و هاو داستانی له شکره که ی خانه پاشای بابان. خانه پاشا به هیزو بیباکانه تا پیچ فرسه خی سنه هات. نهم هه والی به عه ليقولى خان گه یشت له م روداوه خزم و بیگانه هه راس و له کاری خوی سه ری سورما به م جوړه توانای به ره له سستی له خوی دا نه دی ناچار بو ته سفه هان هه لات. گه ورو سه ورو هه کانی سنه له بیینی نهم روداوه بو پاریز گاری گیان و مالی خویان سه ری گو ترایه لییان بو دانه واندو پیشوازیان کردو به ریزه وه هینیانه ناو شار. له سالی ۱۱۳۲ ی کوچی دا خانه پاشا به بی شهرو کوشتر کوردستانی گرت له سنوری که رکه وه تا هه مه دانی هیتایه ژیر ده سله اتی خویه وه...)).

سهره نجای عه باسقولی خان

(مستوره: ۸۸-۸۹) ته‌لی: ((له‌م سهره‌به‌نده‌دا نه‌فغانی‌یه‌کان پتریان پی‌داگرت و دایانه سهره‌پژی و به‌جاری تیرانیان داگیو شا سولتان حوسه‌ینیان له‌تیغی بی‌دادی کیشاو کوشتیان و له‌ولاتی فارس و عیراق و خوراسان‌دا بوون به‌فه‌رمان‌په‌وا. سهرۆکه‌کانی سوپا و پاشا عوسمانیه‌کان که له‌سهر سنوره‌کانی تیرانه‌وه‌ نزیک بون و به‌ده‌سه‌لات بوون، له‌ده‌رباری عوسمانی‌یان راگه‌یاند، که‌تیران به‌جاری ویران بوو و بی‌شه و بی‌شه‌لاتی بوو به‌لانه‌ی توزه‌ک و نه‌فغان. نه‌گه‌ر بی‌ت و له‌لایه‌ن ده‌وله‌تی عوسمانیه‌وه‌ ری‌ بدری‌ ته‌وانیش نه‌و ناوچانه‌ی له‌خویانه‌وه‌ نزیکن له‌تیران داگیر ده‌که‌ن. سولتانی عوسمانی داخوازیه‌که‌یانی په‌سه‌ندکردن و دنه‌ی دان تا زوو داگیریان که‌ن. ته‌وانیش یه‌کسه‌ر به‌له‌شکرێکی زۆره‌وه‌ په‌لاماری قه‌لاو قه‌لایچه‌کانی تیرانیان‌داو هه‌موویان داگیر کرد. سهرله‌شکرێکی به‌ناووبانگی ناوچه‌ی ته‌رزرۆم قه‌لایچه‌کانی یه‌ریقان و شیروان و مو‌ش و وان و هه‌مو ناوچه‌کانی نازه‌ربایجانی تا مه‌راغه‌و خه‌مه‌سه‌ داگیر کرد. پاشاکانی بابان و عیراقی عه‌ره‌ب سودیان له‌م هه‌له‌ وه‌گیرکه‌وت، ناوچه‌ی ته‌رده‌لان و کرماشان و هه‌مه‌دان و برۆجه‌ردو نه‌هاوه‌ندو گه‌پرسیان له‌ماوه‌یه‌کی کورت‌دا داگیر کردو فه‌رمان‌په‌وی خۆنیانیان له‌سهر قوت کردنه‌وه‌. خانه‌ محمد پاشای بابان له‌سالی ۱۳۶ ی ک دا هه‌لیک‌رده‌ سهر ته‌رده‌لان و داگیری کردو بوو به‌فه‌رمان‌په‌وی. عه‌باسقولی‌خانیش له‌م شه‌روشه‌رانه‌دا کوژرا.

لیره‌دا هه‌ندی روداو پیتیستیان به‌ساخ‌کردنه‌وه‌و، هه‌ندی هه‌والی پیتیستیان به‌راست‌کردنه‌وه‌ هه‌یه‌.

۱. به‌پێی نویسنه‌که‌ی ذیل و مه‌ستوره‌ له‌کاتی هاتنی خانه‌ پاشادا عه‌باسقولی خان والی ته‌رده‌لان بوو له‌و شه‌روشه‌رانه‌دا کوژراوه‌، به‌لام به‌پێی نویسنه‌کانی حدیقه‌و تحفه‌ له‌و کاته‌دا عه‌لیقولی خان والی بوو، دوا‌ی هاتنی خانه‌ پاشا به‌ره‌و ته‌سفه‌هان هه‌لاته‌وه‌.

۲. خانه‌ پاشا وه‌کو (حدیقه: ۱۴۷) و (تحفه: ۱۳۴) ته‌لێن: کورپی محمد پاشا له‌نامۆزاکانی سلیمانی پاشا نه‌بوو. به‌لکو خۆی ناوی محمدو کورپی سلیمان پاشا بوو، له‌به‌ر نازداری پێیان وتوه‌ خانه‌ محمد پاشا، مه‌ستوره‌یش هه‌ر به‌خانه‌ محمد پاشا ناوی بردوه‌. جگه‌ له‌وه‌یش له‌و کاته‌دا بنکه‌ی ته‌ماره‌تی پاشاکانی

بابان له قهلاچولان بوه. چونكه نهوسا شاری سلیمانی هیشتا بنیات نه نرابو، شاری سلیمانی له ۱۱۹۹دا تارا کراوه تده.

۳. كه خانه پاشا بهرې ته كه وی بۆ گرتنی سنه وه كو نوسه رانی حدیقه و تحفه ته لټن: "ته شراری!" مهربانو و هه ورامان داویانه ته پالې. به لام وه كو روداوه كان دهري ته خه ن تهواندی هاوکاریان كرده هه ته شراری مهربانو و هه ورامان نه بون، به لكو كهسانی ناوداری بنه ماله دی نه رده لانیشیان تی دا بوه له وانه: سوبحان ویردی خان. ته و كاته دی خانه پاشا حوكمرانی سنه بوه، سوبحان ویردی كاریه دهستی ته سفه ند ئاباد و گه روس و خه مسه بوه نازناوی پاشیشی دراوه تی. (لب: ۸۷)، (مستوره: ۹۱) له و شه ره گه وریهش دا كه له نیوان له شكری عوسمانی و له شكری نه فغانی دا روی دا (۱۱۳۹)، ته م یه كی بوه له و ۲۰ میه كورده دی له ژیر سه ركردایه تی خانه پاشادا بالی چه پی له شكری عوسمانیان پیک هیناوه. (العزای: ۵ / ۲۱۹).

۴. (حدیقه: ۱۴۸) و (تحفه: ۱۳۶) ته لټن: كه ده نگوباسی سه ركه و تنه كانی نادری سه ركرده دی له شكری شا ته هماسی سه فه وی به سه ر نه فغانیه كان بلاو بوه. عه باسقولی خان له گه ل هه ندی له ده سوپیوه نده كانی چه لای شار، نادر به ره زامه ندی شا، عه باسقولی خانی دانایه وه به والی نه رده لان. عه باسقولی به ره و كوردستان گه رایه وه. عه لی خانی بابان به بی شه ر سنه ی بۆ به جی هیشت. عه باسقولی ها ته وه سنه (۱۱۴۲) به لام عه باسقولی هه مان سال مردو، سوبحان ویردی خانی كوری له جیگه ی دانرا.

ته گه ر عه باسقولی خان، وه كو مه ستوره ته لی، له شه روشوره كانی ۱۱۳۶دا كوژرا بی، ته م گیرانه ویه ی حدیقه و تحفه هیچ بناغه یه کیان نامینی.

۵. میژونوسه كانی نه رده لان له سالی گرتنی نه رده لان و شاری سنه دا له لایه ن خانه پاشای بابانه وه یه ك نین: (ذیل: ۲۳) ته لی: ۱۱۳۴ و، (مستوره: ۷۱) ته لی: ۱۱۳۶ و، (حدیقه: ۱۴۷) و (تحفه: ۱۳۵) ته لټن: سالی ۱۱۳۲ بوه. هه مو میژونوسه كانی عوسمانی كه ده رباره ی روداوه كیان نویسه و، باسی سالی ۱۱۳۶ یان كرده. (العزای: ۵ / ۲۰۶-۲۰۷) له بهر نه وه دیاری كرده كه ی مه ستوره له ناو تهوانده راسته.

۶. به قسه ی میژونوسه كانی نه رده لان (حدیقه: ۱۴۷-۱۴۸) و (تحفه: ۳۵-۱۳۶) خانه پاشا ۴ سال حوكمرانی نه رده لانی كرده (۱۱۳۶-۱۱۳۲) و، نهوسا حوكمرانیی سنه ی بۆ عه لی خانی كوری به جی هیشتوه و، خۆی گه راوه ته وه مولكی بابان. گوايه عه لی خانیش ۶ سال حوكمرانی سنه بوه (۱۱۳۶-۱۱۴۲). ته گه ر

خانه پاشا ۴ سال حوکمرانی سنه بوبی (۱۱۳۶-۱۱۴۰) و یتیر بو عهلی خانی کورپی به جی هیشت بی، تهوا عهلی خان تهنیا دو سال حوکمرانی کرده، چونکه وه کو نهوان تهلین له ۱۱۴۲ دا عه باسقولی خان هاتوتهوه سنه، عهلی خان به بی شه رژیشتوه.

۷. نهو ماوهیه هه لومه رجی ناوچه که به هوی هیترشی گه وری عوسمانیه وه بو سهر لورستان و کرماشان و هه مه دان و دواتر شه ری له شکری عوسمانی و نه فغانی له نزیک هه مه دان و شکانی له شکری عوسمانی به هوی هه لگه رانه وی خانه پاشا و له شکره که یه وه له عوسمانیه کان. نهو ماوهیه خانه پاشا خه ریکی به شداری بو له م له شکر کیشییانه دا. خانه پاشا به قسه ی ره غوری سالی ۱۱۴۳ او به قسه ی سهر چاره عوسمانیه کان له سالی ۱۱۴۵ دا کوژراوه.

سوبحانویردی خان (۱۱۴۳-۱۱۶۱)

-۱-

ته هه ماسبی دوه م که له گه ماروی ته فغانیه کان له ته سفه هان ده ریز بو بو، خه ریکی سازدانی هیزو په یدا کرنی پشت و په نا بو. یه کی له و که سانه ی دابویانه پالی کابرایه کی نه ناسراوی یتلی ته فشار بو. له ماوه یه کی کورتدا ته م پیاره هه لکه وتوه ناوی وه کو قاره مانی یتیران ده رکرو بو به سهر داری هیتره کانی ته هه ماسبو، له دو شه ری چاره نوس سازدا ته شره فی ته فغانی شکاند (۱۱۴۱-۱۱۴۲). ته شره ف به شکاوی ته سفه هانی به جی هیشت و، به ره و قهنده هار هه لات. به لام له رینگه کوژرا. کوژرانی ته شره ف کوتایی هیتا به حوکمی ۷ ساله ی ته فغانی له یتیران دا.

(مستوره: ۹۰-۹۱) ته لی: ((چون ده ولته تی نادرشا له رزوه لاتی یتیرانه وه ته ستیره ی پرشنگی داو شاتاماسبیش که له و سهرویه نده دا نیوی که وت بوه نیو نیوانه وه، نادرقولی ته مده ی به هه ل زانی و کردی به بیانو و ده سپیچک بو خوی و توانی یتیران له چه نگالی بیانی رزگار کاو به له شکر که وه به ره ننگاری پاشا عوسمانیه کان که کرماشان و سنه و هه مه دان و کوردستانیان داگیر کردبو، بووه و پاش شه روشوری عوسمانی و بابان به زین و هه لاتن و له شکری نادرشا سهرکه وت، زوره ی پیار و ماقولاتی کوردستان له و شه رده دا کوژران و له ناوچون و به شیکیشیان له کوت و زغیر دران، خوسره و به گی مونشی و مه لا عه بدولکه ریمی قازی له ناو کوژراوه کان دا بون و هه روه ها عه مده عه لی (!) به گی و هه کیلیش له ناو له کوت و زغیر دراهه کان دا بو. له سالی ۱۱۳۲ ی ک دا (ته بی سالی ۱۱۴۲ بی) له شکری

پیوژی نادرشا هاته ناو سنهوه. نادرشا محمد دقوئی به گی وه کیلی، که له نیو بهندکراوه کاندا بو، بانگ کردو لی یی پرسی: "که سی له بنه ماله یی نه رده لان ماون شیایو فدرمانه وایی بی، تا پلهو پایه یی فدرمانه وایی باو ویاپیرانی پی بسپیری؟" محمد دقوئی به گ، سو بجانو یردی خانی (کوپری محمد به گی!) دهس نیشان کرد. گوتی: "هه ر تهو ده توانی نهم کاروباره له نه ستوی خوی بگری." نادر شایش نیو براوی کرد به فدرمانه وایی کوردستان و نه یاله ته که ی پی سپارد."

-۲-

سهرده می سو بجان ویردی خانی کوپی عه باسقوئی خان زور ناتارام بوه له بهر تهو ههشت جار دانراوه لایراوه (لب: ۹۸). لهو شه رده دا، که شا ته هه ماسب له گه ل له شکری عوسمانی کردو شکا، روزه لاتی تیران که وتهوه دهس عوسمانی. خالید پاشای بابان بو به حوکمرانی نه رده لان (۱۱۴۴). سو بجانو یردی خوی شاردهوه، به خاوو خیزانهوه هه لات بو تاران، دو سال لهوی مایهوه، تا دیسان نادرشا عوسمانیه کانی ده کرد، ئینجا نهویش گه رایهوه نه رده لان. (مستوره: ۹۲).

-۳-

نادر شا له کاتی لهشکرکیشی دا بو سهر شیروان چوه سنه (۱۱۴۷). سو بجان ویردی خان و نه عیانی سنه به پیریهوه چونو، سو بجان ویردی له کوشکه که ی خوی دا جینگه ی هه سانهوه ی بو نادر ناماده کردبو. نوسه ری (تحفه: ۱۳۷) نه گیزتهوه: (بو ریز لی نانی-نادرشا-له ده می ته لاره که دا به پیوه راوه ستابو. له بهر نهوه ی سو بجان ویردی خان پیاویکی ریش سپی و کامل بوه، نادر شا دوا ی ده ربرینی مه کارم میهره بانی پیی نه لی: "مامه! ئیمه نه هاتوین جینگه ی تو زوت بکه یین. ته لاره که تان نه وهنده فراوانه جینگه ی سه لته نه تی من و حکومه تی تو تی دا نه بیتهوه-مسکن وسیع است ای عمو ما گوشه ی تو گوشه ی-وه ره سه رهوه" بهم شیوه جوانه رینگه ی دانیشتنی ته داو پاشان نه لی: "والی نامانهوی بیینه هو ی زه ره و زه همه تی ئیوه ره عییهت. به نه ندازه ی پیویست نان و دویه کمان به ری!" سو بجان ویردی خان له وه لادم ۱۴ هه زار مه ن رو ن که لهو رو ژانه دا بایی نزیکه ی ۵ هه زار تمه ن بو له گه ل ۱۰ هه زار تمه ن زیری نه ختینه ی پیشکه ش کردو هه مو پیویستیه کانی تریشی جیبه جی کردو. نهوه بو به هو ی خوشنودی و ره زایه تی نادر شا. له کاتی نانی نیوه ردا رینگه به والی ته دا نانی له گه ل بخوار له سه ر سفره که نه ختی له گه لی ته دوی، فهرمو یه تی: "بو فراوان کردنی تی و ل ئیداره و پایه و ئیمتیا ز هه ر ته مه ننایه کت هه یه بیلی!" سو بجان ویردی له وه لادم نه لی: "جگه له سه لامه تی هه زه رته ی نادری داوایه کی ترم نیه. بیستومه ترشیاتی عه نه به

له کارگه‌ی پیروژدا دهس ته که وی و ترشیاتیکی خوش مه‌زهو به‌تامه. نه‌گه‌ر یه‌کدو گۆزه‌ مه‌رحمه‌ت بکه‌ی بۆ من له‌هه‌مو شتی چاک‌تره " نادر شا زه‌رده‌خنده نه‌یگرێ و فه‌رمانی داوه‌ چهند گۆزه‌یه‌ک ترشیاتی عه‌نبه‌ بنی‌رن بۆ مائی والی. می‌ژونوسه‌کانی نه‌رده‌لان نه‌مه‌ به‌وه‌ له‌قه‌لم نه‌ده‌ن که‌ گوایه‌ سویمان ویردی ((ته‌بیعه‌تی قانع و که‌م ته‌ماع و زۆر زاهید و ساده‌ له‌وح بوه‌))، به‌لام نادر شا نه‌م وه‌لامه‌ی به‌نیشانه‌ی بو‌ده‌له‌یی و ئی نه‌هاتویی سویمان ویردی خان دانه‌نی. (تحفه: ۱۳۷-۱۳۸).

-۴-

نادر شا له‌یه‌که‌مین هه‌لدا نه‌می لا‌بردو مسته‌فا خانی برای له‌جینگه‌ی دانا (۱۱۴۹). به‌لام مسته‌فا خه‌لکی نازار ته‌داو زو‌لم و زۆرداری نه‌نواند، پاش چهند مانگی خه‌لک لی‌تی هه‌لگه‌رانه‌وه‌ هاواریان بۆ نادر شا برد. نادر مسته‌فای لی‌ خست و بۆ جاری دوهم، سویمان ویردی خانی دانا‌یه‌وه‌ (۱۱۴۹). (تحفه: ۱۳۹).

نادرشا، له‌سه‌ریه‌ک چهند جاری سویمان ویردیخانی دانا‌وه‌ لا‌بردوه‌: جاری یه‌که‌م، مسته‌فا خانی برای له‌جینگه‌ی دانا (۱۱۴۹). به‌لام مسته‌فا خه‌لکی نازار ته‌داو زو‌لم و زۆرداری لی‌ته‌کردن، پاش چهند مانگی خه‌لک لی‌تی هه‌لگه‌رانه‌وه‌ هاواریان بۆ نادرشا برد. نادر مسته‌فای لی‌ خست و بۆ جاری دوهم، سویمان ویردی خانی دانا‌یه‌وه‌ (۱۱۴۹). (تحفه: ۱۳۹).

ده‌ریاره‌ی هه‌له‌وه‌رجی نه‌رده‌لان له‌و رۆژگاره‌دا (مستوره: ۹۴) نه‌نوسی: ((به‌بۆنه‌ی ئازاوه‌ و ئاشوبه‌وه‌ ولات و وێران ببو، به‌جاری داری به‌سه‌ر به‌ردیه‌وه‌ نه‌ما‌بو. بوجه‌ی ده‌وله‌ت به‌جاری کز ببو و به‌شی هیچی نه‌ده‌کرد. به‌م جو‌ره‌ ولات به‌جاری وێران ببو...))

جاری دوهم، که‌ له‌سه‌فه‌ری هیندستان گه‌رایه‌وه‌ خان ته‌حمه‌دخانی کورێ له‌جینگه‌ی دانا (۱۱۵۳). له‌و کاته‌دا ژنی سویمان ویردی به‌بارمه‌ته‌ له‌ته‌سفه‌هان بو، داوای له‌خۆیشی کرد به‌جیته‌ ته‌سفه‌هان و چو. خان ته‌حمه‌دی له‌جینگه‌ی دانا. (مستوره: ۹۵) به‌لام نادر پیتیستی به‌له‌شکری نه‌رده‌لان و خان ته‌حمه‌د بو بۆ له‌شکرکیشی بۆ سه‌ر داغستان، بۆیه‌ خان ته‌حمه‌دی بانگ کرده‌وه‌ دیسان سویمان ویردی بۆ جاری سییه‌م دانا‌یه‌وه‌ (۱۱۵۴).

جاری سییه‌م، که‌ له‌سه‌فه‌ری داغستان گه‌رایه‌وه‌ نادر شا سه‌ره‌له‌نوی سویمان ویردی خانی لاداو، خان ته‌حمه‌دخانی کورێ له‌جینگه‌ی دانا (۱۱۵۵). به‌لام خان ته‌حمه‌دخان له‌به‌ر نه‌وه‌ی عه‌ماری دانه‌وی‌له‌ی نادرشای شکاندبو، له‌ترسی سزای شا هه‌لات بۆ ناو عوسمانی. نادر که‌ به‌هه‌لاتنی خان ته‌حمه‌دی زانی،

سومحانویردی دور خستهوه بۆ تاران (۱۱۵۶)و، کابرایه کی به ناوی حاجی مهولایویردی خانی قاجارهوه کرد به والی نهردهلان (۱۱۵۷). مهولایویردی شیعیه کی توندپهوبو. زولمی زۆری له خه لک نه کرد. خه لک هاواریان لی هه لساو سکاالیان برده بهر نادر. نادر مهولایویردی لیختست و سومحان ویردی خانی بۆ جاری چوارهم دانایهوه (۱۱۵۸).

-۵-

وه کو (مستوره: ۹۹) نوییوتی: ((خه لکی ناوچه ی نهردهلان که له ترسی شوپشینی له پاش رویشتنی خان نه حمده خان که وتبووه و لاتی به جاری گرتبووه و له دهست زۆرداری و سته مکاری نادرشا که هه ریه که به لایه کدا بلاوه ی لی کردبوو له ولات هه لات بون، هه مو گه رانه وه ناوچه کانی خوین...)).

نادرشا نه مجاریان هیژیکی چهند هه زار که سی له نه فغانی و خوراسانی له گه ل چهند کاربه دهستی باوه رپیترای خوی له گه ل نارد بۆ کوردستان. پاشتر نادرشا، میرزا ته قی خانی گولستانه، مامی نوسه ری ((جمل التواریخ)) یشی نارد. میرزا ته قی ((مسته وفی)) واته بهرپرسی کاروباری کو کردنه وه ی باج و سه رانه بو.

ئه م هیژه تاکوژرانی نادرشا (۱۱۶۰) له کوردستان بون. له و ماوه یه دا زولم و زۆریکی زۆریان له خه لک نه کرد. له ترسی نادرشا، نه والی شه ویرا به ره ه لستییان بکاو نه که سی تر. به لام که هه والی کوژرانی نادر گه یشته سومحان ویردی، پیش نه وه ی هه واله که له ناو خه لک دا بلاو بیته وه و، بیته هوی وروژانی خه لک و په لاماردانی هیژی بیگانه، سومحان ویردی سه رکرده ی هیژه که بانگ نه کاو داوای لی نه کا تا خه لک به هه واله که یان نه زانیوه، بۆ نه وه ی توشی هیچ به لایه ک نه بن، خویان ده رباز بکه ن. هیژه که به شه و شار به جی شه هیلن و نه رۆن. (تفه: ۱۴۳- ۱۴۴).

به لام (گلستانه: ۱۳۷)، سومحانویردی، له مه دا به وه تاوانبار نه کا، کاتی که میرزا ته قی گولستانه له سنه وه به ری نه که وی بۆ کرماشان، ئه م به نه یی هه والی بۆ هه ندی له سه رانی نیله کانی زه ندی که له شیر ناردبی، ریگه ی پی بگرن ده سکوت به نیوه یی روتی بکه نه وه و بیکوژن. له ریگه روت نه کریتته وه، به لام ناکوژری.

-۶-

سه ره نجامی سومحانویردی خان

دوای ته ویش بۆ جاری چوارهم، کاتی ئیبراهیم له جیگه ی نادر بانگی شایه تی دا، هه سه نه لی خانی نهردهلان له ناو هیژه که ی نه ودا خزمه تی به و کردبو.

ئىبراھىم لەپاداھتى ئەو خزمەتەدا ھەسەنەلى خانى لەجىنگەى سوبخان وىردى خان کرد بەوالى ئەردەلان (۱۱۶۱). ھەسەنەلى گەيشتەو کوردستان بەلام ھەندى لەگەرەکانى ئەردەلان بەتايىبەتى جەغفەر سولتانو، محەمەد عەلى سولتانى بانە، والىبەتى ھەسەنەلىيان قوبول نہ کردو، سوبخان وىردىيان دانايەو ھەسەنەلىيان دەرکرد. بەلام سەرەنجام ھەسەنەلى خان لەو مەملەتتەدا سەرکەوت. (مستورە: ۸۸) پى ئەچى ھەسەنەلى خان چارى محەمەد عەلى سولتانى لەسەر ئەم ھەلگەرەپانەو ھەسەنەلىيان، ئەویش لەسەر ئەم کارە سەلىم پاشاى بابانى لەيە کەمىن ھەلدا بۆ تۆلە لى کردنەو، ھەيتايىتە سەرى. (گەلستانە: ۱۱۶۷).

سوبخان وىردى خان چو ھەمەدان و ۵ سالى پاشماو ەى ژيانى لەو ى بەسەربردو ھەر لەو ى مرد (۱۱۶۷) و پاشا شەش مانگ ئىنجا تەرمە کەيان ھەيتايەو کوردستان لەسەر کىوى شەيدا بەخاکیان سپارد. (مستورە: ۸۹) (تخفە: ۱۴۴).

خان ئەحمەد خانى سىيەم (۱۱۵۳-۱۱۵۵)

-۱-

باجى خوین

والىبەکانى ئەردەلان سەرەپاى ئەو ەى سالانە باجىنگى زۆریان ئەدا بەشاگانى ئىران، ئەبو ((باجى خوین)) یش بەدەن و لەھەمو لەشکرکەشەکانى دا بەشدار بن. ئەمە کارى بو کەوالى لەشا نزىک ئەخستەو. لەشکرى ئەردەلان لە لەشکرکەشەکانى نادر شادا بەشدار بون. سوبخان وىردى، خان ئەحمەد خانى کورپى بە لەشکرى ئەردەلانەو نارد بۆ بەشدارى لە لەشکرکەشى دا جارەىک بۆ سەر ھندستان و جارەىکى تر بۆ سەر داغستان. ھەردو جار خان ئەحمەد خان نازايەتى زۆرى نواندەو، لەبەرەمبەر ئەو ەدا شا ئەمى لەجىنگەى باوکى ئەکرد بەوالى.

لەو بارەیدەو (مستورە: ۹۴) نوسىوتى: ((لەم سەرەمەدا خان ئەحمەد خانى کورپى لەگەڵ برى ئەگەرەپپاوەکانى کوردستانى ئەردەلان، وە ئەللا وىردى بەگو ھەسەن بەگى مەر ئەسکەندەرى و پىنچ سەد کەسى تر لەنازاو دلىرانى بەناووبانگى کوردستان لەنىو ئەو لەشکرەدا بون، کەنادر بۆ گرتنى ھندستان بەرى کرد. لەسالى ۱۱۵۲ ک گەرەنەو. چون خان ئەحمەد خان لەو سەفەرەردەدا پىاوەتى و مېرخاسى زۆرى نواندەو شىرانە کوشتارىکى زۆرى لەدوژمن کردبوو خزمەتەىکى زۆرى کردبو، نادرسا کردى بەجىنگى فەرمانرەواى کوردستان و لەگەڵ شەرىف خان و چەند مېرىکى دیکەدا بۆ ئەردەلانى ناردنەو)).

دهرباره‌ی به‌شداری له‌شکری ئه‌رده‌لان له له‌شکرکیشی نادردا بۆ سه‌ر داغستان، (مستوره: ۹۶) ته‌لی: ((له‌کاتیڤدا نادرشا له‌سالی ۱۱۵۴ ی ک بۆ داغستان ده‌چو سوبخانویردیڤان داوای لی کرد ریڤگی بدا بۆ سنه بگه‌ریته‌وه. خان ئه‌حمده‌د خانی کوریشی له‌گه‌ل نادر شادا نارد بپروا بۆ داغستان...)).

-۲-

داوای له‌شکرکیشی داغستان نادر شا سوبخانویردی لادایه‌وه، خان ئه‌حمده‌دخانی کوری له‌جیڤگی دانایه‌وه. خان ئه‌حمده‌د که‌وته راپه‌راندنی کاروباری ئه‌رده‌لان (مستوره: ۹۷) گوته‌نی: ((.. ئه‌یاله‌تی سنه‌ی به‌خێرو خۆشی رازانده‌وه و خه‌لکی ولاته‌که هه‌مو دلیان خۆش بو له‌ناپه‌حه‌تی رزگار بون. له‌پیتناوی ولاتپاریزی و ژێرده‌ست دلدانه‌وه‌دا زۆر تی‌کۆشاو ره‌نجیکی فره‌ی به‌خه‌رج‌دا. بۆ له‌ناویردنی پیاو خراپ و دزو درۆزن هه‌ول و ته‌قه‌لایه‌کی زۆری‌دا. زۆری نه‌برد قاتوقرینکی قورسو گران له‌ولاته‌که که‌وته‌وه...)).

(ذیل: ۲۵-۲۶) له‌م باره‌یه‌وه نویسیوتی: ((شا ته‌هماسب له‌سالی ۱۱۵۵ کۆچی‌دا، سوبخان ویردی‌خانی له‌به‌ر پیری و که‌نه‌فه‌تی لایردو ئه‌حمده‌دخانی کورپه‌ گه‌وره‌ی له‌سه‌ر کورسی والیڤه‌ری ئه‌رده‌لان داناو به‌م خه‌لاته‌ سه‌ره‌به‌زی کرد، ئینجا ناردیه‌وه بۆ خاکی ئه‌رده‌لان.

له‌م کاته‌دا به‌هۆی (زۆری) پیتاک و سه‌رانده‌و (راده‌ی به‌ری) چه‌وسانده‌وه‌ی دیوه‌خان (ی شاه‌و) که‌م بونه‌وه‌ی داهاتی ناوچه‌ی ئه‌رده‌لانه‌وه ئاگری قاتوقری به‌چه‌شنیک هه‌لگیرسابو، له‌د(ی مرۆڤ) له‌سووی گه‌نم، وه‌ک ده‌نکی گه‌نم قه‌لشتی هینابوو بالنده‌ی گیان له‌خه‌می ده‌خلودان له‌داوی هیلاکه‌ت دا ته‌سیر ما‌بو.

نادرشا دوازه‌ده هه‌زار خه‌لوار دانه‌وتله‌ی له‌ناوچه‌ی عیراقه‌وه نارد بوه ئه‌رده‌لان و له‌عه‌ماردا بۆ مه‌سه‌ره‌فی قشونی راگرت بو. له‌و رۆژانه‌دا به‌هۆی بارینی به‌فرینکی زۆره‌وه، ریڤگاو‌بان به‌ستراو ری‌ی هاتوچۆ گیرا.

خه‌لکی ئه‌رده‌لان داویتی ئه‌حمده‌دخانی والیان گرت و (گوتیان) با ئه‌و پیتاکی سورساته‌ وه‌ک یارمه‌تیه‌ک وه‌رگیرین و له‌کاتی به‌هاردا که‌ریڤه‌وبان کرایه‌وه، دانه‌وتله‌که بجه‌ینه‌وه عه‌مباری شاهی.

به‌لام له‌وه‌ری به‌هارو له‌داوی تانه‌وه‌ی به‌فردا، به‌قودره‌تی خوا، (نرخ‌ی) مه‌نیکی ته‌وریزی گه‌نم له‌ئه‌رده‌لان و ناوچه‌کانی ده‌وربه‌ری گه‌یشه‌ته‌ دو هه‌زارو ده‌سته‌داوی عه‌ماری شاهی و پیتاک و باجو سو‌رو ساتی نادر شاه گه‌یشه‌ته‌ راده‌یه‌ک که‌ له‌تاقه‌تی ئه‌حمده‌د خان و خه‌لکی ئه‌رده‌لان‌دا نه‌ماو، ناچار خان خۆی و ۵۰۰

کەس لە گەورە پیاوانی خاوەن ریز لە ساڵی ۱۰۵۵ (ئەبە ۱۱۵۵ بـ) ی کۆچی دا
 ھەڵاتنە خاکی رۆم و لەوێ چوونە لای سولتان مەحمودی خوندکار (ذیل: ۲۵-
 ۲۶).

-۳-

ھەندێ لە نوسەرانی ئەردەلان درێژە بە باسە کە ئەدەن و ھەندێ رودای
 رۆنەداوی بە پێڵ ئەدەن. نوسەرانی (لەب: ۹۲-۹۳) و (حەدیقە: ۱۵۱-۱۵۲) و
 (تەخفە: ۱۴۱) ئەلێن: لە گەڵ دو ھەزار سوار لەدەسڕیوئەندەکانی خۆی روی کردە
 شارەزور، زاھیر بە گێ سەرۆکی جاف رینگە ی پێ گرت بە لām ئەم شکاندی و
 کوشتی. لەوێوە روی کردە سلیمانی و خالید پاشای بابان بە و پەری دۆستایەتیەو
 پێشوازی کرد و دواي چەند رۆژێ میوانداری کرد و دیاری شایانی دا، یەنجا روی
 کردۆتە موسڵ. حاکمی موسڵ لە زوی دا راوەستاو، ئەمیش بە شەر شاری موسلی
 گرتو و حاکمە کە ی بە دیل گرتو و دواي چەند رۆژێ کوشتویەتی و ھەمەد چە لە بی
 لە جینگە ی ئەو کردو و بە حاکمی موسڵ. خۆشی چو بە دیاربە کرو حەلەب و دواي
 یەک مانگ و چوار رۆژ گەیشتۆتە ئەستەمۆل و سولتان، سەدری ئەعزەم و شیخەل
 ئیسلام و ھەندێ لە کاربەدەستانی گەورە ی ناردو و بۆ پێشوازی.

(مەستورە: ۹۹) درێژە بە باسە کە ئەدا و ئەنوسی: ((دەرباری سولتانی
 عوسمانی لە شکرێکی گەورە ی خستە تەک خان ئەحمەدخان و ئەرکی بە گژ ئێراندا
 چونی ئەتەستۆ خرا. لەرێگای ئەرزۆمەو بەرەو ئێران بەرێ کەوت. نادرشای بۆ
 بەرەنگاریبونی خان ئەحمەدخان خۆی تەیار و ئامادە کرد. پاش شەرێکی گەورە خان
 ئەحمەدخان و لەشکرە کە ی رۆمی شکاند و تا توانی راوەدوی نان، بە لām خان
 ئەحمەدخان ھەر وازی نەھێنا، دوسی جاری دیکە بە لەشکرێکی گەورەو لە گەڵ
 سەرکردە ناودارەکانی عوسمانی دا، لەرێی موسڵ و بەغداو بۆ داگیرکردنی سنە،
 ھاتە ناوچە کەو. بە لām ھیچ سەرکەوتنیکی ئەوتۆی بە دەس نەھێنا، پاش شەر و
 تێک گێرانی، کە لە ھەمویان دا شکستی دەھێنا، ناوچە کە ی بە جێ دەھێشت و
 دەگەرايەو و بۆ ناوچە ی رۆم.

ئەم بارو دۆخە ھەر بە و رەنگە مایەو، تا نادرشا لە گەڵ دەولەتی عوسمانی دا
 رێک کەوت و بەم شیوہی سولتان بۆ بەرژوئەندی ھەردو دەولەت، ھێنای کردی
 بەوالی ئەدرنە، ئیتەر بەم جۆرە خان ئەحمەدخان دەستی لەو ناوچە یە پچراو خەلکی
 ناوچە کە بۆ خۆیان ئاسودە سەر بون و ئەویش لە ئەدرنە فەرمانی خودای بە جێ
 ھێنا)).

به لّام (گلستانه: ۱۶۸) چاره نوسی خان نه همه دخان به جزیریکی تر باس نه کا: (خان نه همه دخان کوری سو بجانویردی خان که هاوئاوزه نگی نادر شا بو، له روژانی نادر شادا له له شکر هلاّت بو، پهنای بو ولایه تی رۆم بردبو. پاشاو نه عیانی مه مالیکی رۆم دالده دانیان به چاک نه زانی بو، له سه ر داوای نادر شایش ناردنه و بیان به نه نگی دودمانی عوسمانی دانابو، له بهر نه وه به دزیسه وه درماغواردیان کرد).

✽

پێ نه چی نه م چیرۆکانه هه لبه ستی می یا میژونوسه کانی نه رده لان خویان بی ز لکردنی نه م نه میره هه لکه وتوه لیقه و ماوه، چونکه هیچ کام له سه رچاوه ئیرانی و عوسمانیه کانی نه و سه رده مه باسی هیچ کام له م روداوانه ناکهن، نه مه جگه له وهی هه ندی هه لای میژویان تیکه لاو بو:

۱. نادر له ۱۱۴۵ دا ته هماسی له سه ر ته ختی شایه تی داگرتو، زه ماوه ندی شایه تی بو عه باسی سییه م گیرا که ساوایه کی ۸ مانگهی ته هماسب بو. له ۱۱۴۸ یش دا به یه کجاری کوّایی به زنجیره ی سه فه وی هیئاو، له ده شتی موغان له کوّبونه ویه کی گه ورده دا خوی بو به شای ئیران. له بهر نه وه نوسینه که ی ((ذیل)) که ته هماسب، خان نه همه دخانی دانابی له گه ل روداوه کانی میژودا یه ک ناگریته وه. له و کاته دا نادر، نه ک ته هماسب، شای ئیران بوه. (مه دی: ۱۶۲- ۱۶۴).

۲. له و کاته دا هیشتا سلیمانی بنیات نه نرابو. سلیمانی له ۱۱۹۹ دا بنیات نراوه. بنکه ی میرایه تی بابان نه وسا له قه لاچوالان بوه. خالید پاشایش به وهی هیرشی نادر شاوه بو سه ر ناوچه ی بابان له و کاته دا به خاووخیزانه وه هه لّاّت بو بو موسل، ئینجا له ویه به نه خوژی چوه بو ئورفاو له وی مرده (۱۱۵۶). له بهر نه وه ناگوخی پیتشوازی له خانو میوانداری کردی.

۳. عه جهم له ۱۱۵۴ دا هیرشیان کرده سه ر مه نده لی و شاره زورو، به لّام هیرشی گه وره یان به سه ر کردایه تی خودی نادر شا له ۱۱۵۶ دا دهس پێ کرد له م هیرشه دا هه مو ناوچه ی بابان و که رکوک و هه ولیریان گه رت و گه مارۆی موسل و به غدادیان دا. به لّام هیچ کام له و دو شاره ی بو نه گیرا. حاکی موسل له و کاته دا حسین پاشای ئال جه لیلی بوه که به وه پهری نازایه تیه وه به ره نگاری نادر شا بوه وه به یشتوه شاره که ی بگیری. نادرشا، دوا ی نه وه ی زیاتر له ۴۰ رۆژ گه مارۆی موسلی داو ناگریارانی کرد، له سه ر که وتن ناو می تدبو داوای ناشتبه ونه وه ریکه که وتنی له ده وله تی عوسمانی کردو، خوی و له شکره که یشی گه رایه وه ئیران.

جا ته گهر نادرشا به ۱۷۰ ههزار كهسه وه نه يتوانی بئ موسل بگرئ، خان
 نه حمدهی دامارو ههلاتو (به ۵ سهه كهسه وه وه كو ((ذیل)) تهئ و به ۲ ههزار
 كهسه وه وه كو ((حديقه)) و ((تحفه)) تهئین) تهئ چؤن موسلی بؤ گيرابی و
 حاكمه كهی كوشت بئ و عهدهد چهله بی له جینگه دانابی؟ (عماد عبدالسلام:
 ۱۰۲-۱۱۵).

۴. له ناو لیستی والیه کانی موسل دا كهسیکی تی دا نیه به ناوی عهدهد
 چهله بی. له و رۆژگاره دا (۱۱۵۹-۱۱۵۴) حسین پاشای ئال جهلیلی والی موسل
 بوه. (عماد عبدالسلام: ۴۹۹-۵۰۰)

په راویژ: بؤ ئاگاداری زۆرت له سهه گه مارۆدانی موسل له لایه ن نادرشاهه
 بپوانه: عماد عبدالسلام رووف، ((الموصل في العهد العثماني-فترة الحكم المحلي
 ۱۱۳۹-۱۲۴۹ هـ ۱۷۲۶-۱۸۳۴ م))، النجف، ۱۹۷۵.

حه سه نه ئه لی خانی ئه رده لآن (۱۱۶۱-۱۱۶۴)

حه سه نه ئه لی خانی کورپی عه به اسقولی خانی ئه رده لآن كه سالی ۱۱۶۱
 له ته سه فه هان له لایه ن ئیبراهیم شای ته فشار دانرا به والی کوردستان و، له
 ۱۱۶۳ دا له مه ریوان له لایه ن سه لیم پاشای بابانه وه شکینرا و، له ۱۱۶۴ دا
 له قه لاجوالان کوژرا، جینگه یه کی تایبه تی هه یه له ناو میژوی ئه رده لآن دا، چونکه
 له سه رده می میرایه تی ته مه ن کورتی ته م والیه دا رودای چاره نوس ساز
 له ئیزان دا و، شه روشۆری زۆر له کوردستان دا قه ومان. به لām له ناو میژوه کانی
 ئه رده لآن دا به کورتی و که موکوپی باسی کرا وه. هه ندی له میژونوسه کان، رودای
 رونه داویان به پال دا وه و، هه ندیکیشیان سالی حوکمرانییان گه یاندۆته سالی
 ۱۱۶۶ و، کوژرانه که یشیان بر دۆته سالی ۱۱۶۷.

لیزه دا من هه ول ته ده م رودا وه کانی سه رده می حه سه نه ئه لی خان سه ره له نوی
 دا بریژمه وه و، هه ندی له و هه لانه ی میژونوسه کانی ئه رده لآن تی که وتون راست
 بکه مه وه.

له ناو میژوه کانی ئه رده لآن دا ((زیده التواریخ)) و ((ذیل شرفنامه))
 له هه مویان کۆنن.

نوسه ری ((ذیل شرفنامه)) ده رباره ی حه سه نه ئه لی خان نویستی:
 ((له سالی ۱۱۶۰ دا نادر شا کوژرا و له سالی ۱۱۶۲ ی کۆچی دا له سه رده می
 شاهیتی ئیبراهیم شادا حه سه نه ئه لی خانی کورپی عه به اسقولی خان و برازی
 سو بجانویردی خان به مه نه سه بی والیتی ئه رده لآن سه رفراز کرا و له هه مان سال دا

ئىبراھىم پاشا كوزراو ئالۆزى كهوتە ولاتى ئىترانەو: لەلايەك كەریم خانى زەندو لەلايەكى تر ئىمامقولى خانى زەنگەنە سەريان بەرزكردەو و دەستى تالان و نازاريان بۆ سەر دراوسى دورو نزيك دريژ كرد.

كەریم خان بەھيژىكى زۆرەو ھەلىكوتايە سەر مېھر عەلى خانى تەكەللو، حاكىمى ھەمەدان. مېھر عەلى خانىش بەسوپا و ھيژى خۆيەو بەرامبەر بەكەریم خان وەستاو لەمەلايەر بەگژيەك دا چون. مېھر عەلى خان ھەلات و ھانای برده بەر ھەسەنعەلى خانى والى ئەرەلەن بەنيازي ئەوئى تۆلەي (مېھر عەلى خان لەكەریم خانى زەند) بىيژيەتتەو، بەسوپا و شەركەرى خۆيەو كەوتە رى و گەر لەشويىنى پەريە دەستى پى كرد. تىكشكانى زۆرو لەرادەبەدەر توشى ئوردوى كەریم خان و ھۆزى زەند ھات، كۆمەللىكى زۆريان بونە خۆراكى شمشىرى پالەوانانى ئەرەلەن و ھەسەنعەلى خان والى سەرلەنوئى مېھر عەلى خانى لەھەمەدان دابىن كەردەو و خۆى بەسەر كەوتوبى و زالى و بەغەنیمەتلىكى زۆرەو گەرايەو شويىنى حكومەتى خۆى لەئەرەلەن.

بەسالىك دواى ئەم كارەساتە ئىمامقولى خانى زەنگەنە كۆمەللىكى زۆرى دە پانزە ھەزار كەسى عەشايرى لەخۆى كۆكردەو ئالاي ياخبونى ھەلكرد و كەوتە پىرى ئەوئى بەگژ ھەسەنعەلى خان دا بچى. بۆ ئەمەش لەكرماشانەرە گەيشتە بىلاوەر.

ھەسەنعەلى خانىش ھەر بەد كۆمەلە ھەلكەو كە لەشارى سەند و دەوروپەرى ئامادەبون، كەوتتە رى و ھاتنە داکۆكى كردن. لەشويىنى بىلاوەرى كرماشان ھەردو تاقم دايان بەيەك داو شكستىكى يەكجارى كەوتە سوپاي ئىمامقولى خانى زەنگەنەو زۆرىەى قشونەكەى كەوتە بەر تيغى خويندەرى (لەشكرى ئەرەلەن). ھەسەنعەلى واليش زالى و سەر كەوتو، گەرايەو شويىنى خۆى.

لەكۆتابى ئەم سالىدا (١١٦٣)، سولەيمان پاشاي بەبە لەدەست سەلىم پاشاي ئامۆزاي ھەلات و پەناى ھىنايە بەر ھەسەنعەلى خانى والى ئەرەلەن. سەلىم پاشا لەسەردەمى نادرشادا، پاشاي سەربەخۆى شارەزور بوو، زۆر كاتيش بەخۆى ھەزار سواری بابانەرە لەخەمەت نادرشادا بو.

ھەسەنعەلى خانى والى، بەنيازي رىكخستنى كاروبارى سەلىمان پاشا و تىكشكاندى سەلىم پاشا، بەھيژىكى زۆرەو لەئەرەلەن كەوتەرى. سەلىم پاشا كەدەست و پتوھەندى وەزىرى بەغدابو، يارمەتى لى خواست. ھەمەد ئەفەندى كەھياى خۆى بەھەوت ھەشت ھەزار سوارەو، لەگەل پاشايانى كۆى و ھەريرى و ھتد.. ناردە يارمەتيدانى.

له ناوچهی مەریوان هەردولا روبەرۆی یەك بونەو و پاش بگەر و بەردەوی زۆرو
بە کارهێنانی کەرەستەیی جۆربە جۆری شەپو گەر، حەسەنعەلی خان هەلات و سەلیم
پاشا دەم لەسەر پشت، گەیشته سنە)) (ئێبراهیم ئەردەلانی: ۲۷-۲۹).

((ذیل شرفنامە)) سالی ۱۲۲۵ نوسراوە، مێژوویەکی لەو کۆنتر: ((مجل
التواریخ)) کە سالی ۱۱۹۶ ئەبوڵخەسەنی گولستانە نوسیویتی روداوێکان
بە جۆریکی تر ئەگێڕیشتەو. هەر ۳ روداو: شکاندنی ئیمامقولی خانی زەنگەنە،
پەلاماردانی زەند، تیشکانی لەبەردەم سەلیم پاشادا، بەدوای یەكدا لە یەك سالدا
بوە.

ئەبوڵخەسەن خۆی شایەتی روداوێکان بوە. لەو کاتەدا میرزا محەممەد تەقی
گولستانە، مامی نوسەر، لەسەر دەمی نادر شادا مستەوفی بوە لەسنە، دوای
کوژرانی چۆتە کرماشان. لەوێ بۆتە یەكێ لە پارێزەرانی قەلای کرماشان.
ئەبوڵخەسەنیش هەر لە گەڵ ئەو لە قەلای کرماشان و ماوێەك لە هاروناوا
دانیشتو. کە ئیمامقولی خانی زەنگەنە گەمارۆیان ئەداو، هوارنامەیی بە هاناو
هاتن ئەنێرن بۆ حەسەنعەلی خانو، شەری بیلاوەر ئەقەومی ئەم خۆی بە دیار
روداوێکانەو بوە. کاتی کەریم خانی زەند دێتە کرماشان و، دوای ۱۴ مانگ
گەمارۆدان، لەسەر بەلێنی کەریم خان قەلای کرماشان ئەدەن بە دەستەو،
ئەبوڵخەسەن نوێنەری مامی بوە بۆ گفتوگۆ لە گەڵ کەریم خان. کاتی کەریم خان
بەرەو سنە بەرێ ئەکەوێ، ئەمیش لە گەڵ لەشکرەکی کەریم خاندا ئەبێ، بەلام
لەریگا بیانویەك ئەدۆزێتەو بۆ ئەوێ خۆی بدزیتەو.

لەبەر ئەم هۆیانە ئەبێ هەواڵەکانی کە گولستانە لە ((مجل التواریخ)) دا
ئەیانگێڕیشتەو زیاتر جینگەیی باوەر بن تا گێڕانەوێکانی نوسەرانی ئەردەلان
کە کۆنترینیان ((زبدە التواریخ)) ۱۸ سالو، ((ذیل شرفنامە)) ۳۰ سالو، ((لب
التواریخ)) ۵۵ سالو، ((تاریخ اردلان)) ۶۷ سالو دوای ئەوو، ((حەدیقە
ناصری)) و ((تحفە ناصر)) ش کە زۆر درەنگتر دوای ئەوان نوسراون. ئەمە جگە
لەداشکاندنێ مێژونوسانی ئەردەلان بەلای میرەکانیاندا.

پەشیوانی هەلومەرجی ئێران

لەدوا سالەکانی حوکمرانی خۆی دا نادر شا بەو پەڕی دێرەقییەو لە گەڵ
خەلکو کاربەدەستەکانی ئەجولایەو. لەسەر شتی بچوک و، زۆر جار بە خۆراپی
سزای توندی ئەدان. کاتی نادر زانی عەلیقولیخانی برازای لە گەڵ هەندی
لەناحەزەکانی قەسیان کردو بەیەك، دوری خستەو بۆ سیستان. عەلیقولی

به ناشکرا له نادر هه لگه پرايډه. نادر به ته مابو له شکر بنیتریتته سهری. (مهډوی: ۱۷۵).

له هه مان کاتدا خوی به پری کهوت بو بچیته سهر کورده کانی خه بوشان که پوهی شاهانه یان تالان کردبو. له فته تخنابادی لای قوچان بارگهی خست بو. له گهڼ سهرداره سونیه کانی سوپاکه ی دا ریک کهوت بو، سهرداره شیعه کانی سوپاکه ی بکوژی. سهرداره کانی که به مریان زانی تهوان دهس پیشکه رییان کردو، به شو له ناو خپه ته که ی خوی دا کوشتیان (۱۷۴۷/۱۱۶۰).

به کوژانی نادر ده وړانیکسی نائارام و خویناوی له نیران دا دهستی پی کرد نریکه ی ۱۰ سال درپوهی کیشا.

ته محمد خانی ته بدالی، فدرمانده ی نه فغانیه کانی ناو سوپاکه ی پاش نه وه ی دهستی گرت به سهر به شی له گه نجینه ی نادر دا چوه قنده هار، ناوی له خوی نا ته محمد شاهی دهرانی.

عه لیقولی که له گهڼ بکوژانی نادر دا هاوده نگ بو، به په له خوی گیانده مه شهده، ناوی له خوی نا سولتان عه لی عادلشاور، له پراگه یان دنیکی ناشکرا دا نوبالی کوشتنی نادری گرتنه خوی، چونکه ((وازی له مده زه بی شیعه هینا بو)) و، هه مو بنه ماله ی نه فشار، که له کهلات بون جگه له شاهپروخی نه وه ی نادر، کوشتو، دهستی گرت به سهر گه نجینه که ی نادر دا. (مهډوی: ۱۷۶).

سه لته نه تی عادلشا یه ک سال زیاتری نه خایاند. تیبراهیم خانی برای که فدرمانفدرمای تازه ریا یجان بو ملی بو نه داو، لی پی هه لگه پرايډه. عادلشا به له شکر وه که وته ری بو سهر تیبراهیم له تازه ریا یجان. هه ردو برا له سولتانیه دایان به یه که دا. عادلشا شکاو گیراو به فدرمانی برا که ی چاویان دهره یینا (۱۷۴۸/۱۱۶۱).

تیبراهیم چوه مه شهده، ناوی له خوی نا تیبراهیم شا. به لام سه لته نه تی ته میس ۶ مانگی نه خایاند. به دهستی سهرانی سوپا گیراو، عه لیقولی و تیبراهیم هه ردو کوژان. شاهپروخ، نه وه ی نادر، که ته نیا زیندوی بنه ماله ی نه فشار بو له مه شهده کرا به شای تیران (۱۷۴۸/۱۱۶۱).

هه ندی له ناپارازییه کانی مه شهده، به بیانوی نه وه ی شاهپروخ نه یه وی وه کو باپیری بره و به مده زه بی سوننه بد او شیعه له ناودا نه هیلی، له شاهپروخ هه لگه پرايډه. شاهپروخیان گرتو هه ردو چاویان دهره یینا، له جیگه ی نه میر سه یید محمد، مته وه لی ناستانی قودسی ره زه وییان، به ناوی شا سوله ییانی دوه مده وه، له سهر تهخت دانا. (مهډوی: ۱۷۷).

سهیید محمد مهد تهنیا ۴۰ رۆژ شایه تی کرد. هیزیکسی سهر به شاهپوخ
 مه شهیدی گرتو، سهرانی شوږشه که، له وانه میر سهیید محمد دیان، کوشت.
 شاهپوخ له سهر تهخت دانرایه وه. به لام سنوری دهسه لاتی له خوراسان تی
 نه په پری، چونکه له کاته دا ۴ له گه وره پیاوه کانی ئیران: نازاد خانی نه فغانی
 له نازهر بایجان، محمد مهد حسنه خانی قاجار له ته ستر تابادو مازندهران، عه لی
 مهردان خانی بهختیاری له ته سفه هان و خوزستان، کهریم خانی زهند له لورستان و
 فارس هه ریه که له لای خویه وه ته یویست دهس به سهر تاجی بی خاوهنی ئیران دا،
 یاهیچ نه بی دهس به سهر ناوچه کانی خوی دا بگری. (مه دی: ۱۷۸-۱۷۹،
 هدایت: ۲۶۱-۲۶۲).

دهر که ورتی کهریم خانی زهند

ئهو کاته ئیران له ژیر دهستی نه فغان دا بو، له شکری عوسمانی هیزشیان
 کرده سهر رۆژئاوای ئیران، کرماشان و هه مه دانیان گرت. گه وره پیاوه کانی
 ناوچه که له بهرام بهر هیزی زوری عوسمانی دا نه یاتتوانی به رهنگاری بکه ن.
 هه ندیکیان سهریان دانه واندو هه ندیکیان هه لاتن بۆ ناوچه شاخاوییه سهخته کان.
 یه کی له وانه کابرایه کی زهند بو به ناوی مه هدی خان.

مه هدی خان و خزمه کانی ۷۰۰ که سی له سواره پیاده نه بون. له گونده کانی
 په ری و که مازان دانه نیشتن. ته مانه بهرده وام شه به یخونی رۆمیان نه کرد. لییان
 نه کوشتن، و لاخو که لویه لیان به تالان نه بردن و رایان نه کردو نه کشانه وه ناوچه
 شاخاوییه سهخته کان. هیزه کانی عوسمانیان نا په حهت کردبو.

که نادر شا له شکری به ره و رۆژئاوای ئیران به ری خست و هیزی عوسمانی راو
 ناو، هیزی سازدا به ره و به غداد، ماوه یه که له کرماشان مایه وه. مه هدی خان
 جهرده بی و راو ورتی کردبو به پیشه. کاروانی بازرگانه کانی روت نه کرده وه. نادر
 شا یه کی له فهرمانده کانی خوی: باباخان چاوه شلوی، راسپارد که مه هدی خان و
 داروهسته که ی بگری.

باباخان ناردی به دی مه هدی خان دا که نادر شا ته یه وی پله و پایه ی پی
 بیه خشی و خه لاتی بکا. بهم فیله مه هدی خانی ته فره داو، راکیشایه ناو داو.

باباخان مه هدی گرتو ۴۰۰ که سی له پیاوه کانی کوشت. دوی ته وهی سامان و
 دارایی مه هدی خانی تالان کرد ته ویشی کوشتو، پاشماوهی بنه ماله و تیله که ی
 دور خسته وه بۆ خوراسان. له کاته دا که سی که خاوهن ناو و دهسه لاتی بی له ناو
 زندا نه ما بو. کهریم، شیخه، علی وهیس، ته سه که ندره، نادر خان.. که بهرازی
 مه هدی خان بون هیشتا منال بون. له خوراسان سه ری خویان کز کردبو.

دواى كوژرانى نادر شا زورى ئهو عهشيره تانهى دور خرابونه وه ئهو ههلهيان بهدرفهت زانى گهپانه وه شوينه كانى خوڤيان. كهريم خان و خزم و ئيله كەيشيان گهپانه وه پەري و كهمازان. وهكو جاران كهوتنه وه جهردهيى و راووپوت. كهريم خان ناوى دهركردو بو بهدسه لاتندارى كزازو تويسركان.

ميهـر عهـلى خانى تـكهـلو، حاكمى ههـمهـدان، ١٢ ههـزار سوارى ههـبو. چاودىـرى ههـوائى جهـوجـوئى كهريـم خانى زهـندى تهـكـرد. ويستى بهـلاى خوڤى دا رايان بكيشى. نامهـى بـۆ كهريـم خان و گهـورهـكانى زهـند نوسى و بهـسوارىـكهـدا بـۆى نارـدن. ميهـر عهـلى لهـنامهـكهـى دا بـۆ كهريـم خانى نوسى بو: كهـئهو لهـسايهـى خواوه بو بهـدسهـلاتندارى ناوچهـكهـو ههـمو گهـورهـو سهـردارهـكانى ناوچهـكهـ مليان بـۆ كهـچ كـردوه. داواى لهـويش كـردبو بهـچيتهـ لاى و فهـرمانبهـردارى دهـربـېرى. كهريـم خان و گهـورهـكانى زهـند بـۆ سوكايهـتى بهـفهـرمانهـكهـى ميهـر عهـلى، لوت و گوى كـابرايان بـړى و نارديانهـوه.

ميهـر عهـلى لهـم كـاره زور تـوپـهـبو. پيـنـچ هـزار كهـسى لهـگهـل يـهـكى لهـسهـردارهـكانى ناردهـ سهـريان. فهـرمانى دا كهريـم خان بهـزيندويهـتى بـگـرن و بيهـتين بـۆلاى خوڤى، بـۆ تهـوى خوڤى سزاي بدا.

زهـند كهـزانـيان لهـشـكريان هاتـوته سهـر تهـوانـيش خوڤيان سازدا. لهـناكاو كهريـم خان بهـدوسهـ كهـسهـوه پهـلامارى ناوچهـرگهـى لهـشـكهـكهـيانى داو، تهـفـروتـوانى كـردن. ٣ تـۆپ و كهـلـوپهـليـكى زورىـان دهـس كهـوت.

ميهـر عهـلى بـۆ تـۆلهـى شـكانى لهـشـكهـكهـى، خوڤى لهـشـكرى كـۆـكردهـوه چوه سهـر كهريـم خان. شهـرپـكى قورس روى دا. كهريـم خان سهـر كهـوت و ميهـر عهـلى خان بهـشـكاوى كـشايهـوه. لهـشـكرى زهـند بـۆ راوـنانى كهـوتـنه دوى. ميهـر عهـلى خوڤى لهـقهـلاى ولاشـجـرد لهـنزىـك ههـمهـدان قايم كـرد. لهـشـكرى زهـند گهـمارۆى قهـلاكهـيان دا. زورى هـيـزهـكانى ميهـر عهـلى لهـترسى زهـند بلاـوهـيان لى كـرد.

ميهـر عهـلى، عهـبدولـغهـفار خانى برائى بهـشهـو لهـقهـلا دهـرباز كـردو بهـنامهـيهـكهـوه ناردى بـۆ لاى ههـسهـن عهـلى خانى تهـردهـلان.

ههـسهـنعـلى خان والى و بهـگـلهـر بهـگى تهـردهـلان بو. هـيـزهـكهـى كهـپيـك هات بو لهـكوـردو قـزلباش و تهـفـغان ٢٠ هـزار كهـس تهـبو.

عهـبدولـغهـفار گهـيشـته لاى عهـلى خان. ١٢ رۆژ لهـلاى مايهـوه.

ههـسهـنعـلى خان ريزى زورى لهـغهـفار گرت و بهـلـيـنى دايهـ بهـدهـنگ هاوارهـكهـيانهـوه بهـچى. بهـلام لهـو كاتهـدا نهـيشهـتوانى داواكهـيان جيبهـجى بـكا، چونـكه خهـريـكى خوـسازدان بو بـۆ لهـشـكر كيشيهـكى تر. (گهـلـستـانه: ١٤٦-١٥١).

حه سه نه له خانی نه رده لان و نیمامقولی خانی زهنگه نه

وه کو گلستانه نه گیتته وه:

نیمامقولی خانی زهنگه نه (کوری محمد ره حیم به گی زهنگه نه) که دوی شکانی له شکره که ییبراهیم پاشا هلات بو، له گهل حیدر خانی زهنگه نه به ۳ سده که سه وه هات بوه بیستون له نزیک کرماشان، نه یویست سهرانی زهنگه نه وه که لورو نیلاتی ناوچه که بکا به هاوده نگی خوی.

له و کاته دا مورتزه زاقولی خانی زهنگه نه، عیدولعه لی خانی خوراسانی و میرزا محمد ته قی گلستانه، دهسه لانداری کرماشان بون. میرزا ته قی پاریزه ری قه لای کرماشان بو که نادر شا چهک و تفاق جی نگی تی دا هه لگرت بو، بو له شکرکشی داهاتو بو سهر عوسمانی.

گه وره کانی کرماشان بو دهرکردنی نیمامقولی به خو که وت. مورتزه زاقولی خانی زهنگه نه وه نه جه فقولی خانی نیل به گی که لور ۶ هزار کهس سوارو پیاده یان کو کرده وه له کرماشان دهرچون بو سهر نیمامقولی. نه جه فقولی کویریو، چونکه نادرشا چاوی دهره یینا بو.

نیمامقولی نه وه هیزه زله ی پی چار نه نه کرا ویستی فیلیان لی بکا. نیردراویکی ناره لایان وتی: من خه یالی گه وره ییم له سهردانیه. هاتوم سهردانی خرم و سهرانی نیلات نه که م. نه گهر پیتان ناخوشه نه روم بو لایه کی تر.

مورتزه له گهل سهرداره کانی له شکره که ی کویره وه بو راویژ. نه مانیش ویستیان فیلی لی بکه ن. وتیان نه گهر دهری بکه یین له وانه یه بجیتته پال ناحه زو دوژمنه کا نمان له گهل نه وان ری که نه که وی به هاوکاری نه وان گیتچه لمان بو نه نیته وه، چاکتر وایه له خومانن نزیک بخه یینه وه، له نزیک خومان بی ههر کات سهریزوی کرد، سهری پان نه که یینه وه.

وه لامی نیمامقولییان دایه وه، که نه وان بو پیشوازی هاتون نهک بو شهر. نه گینا، نیمامقولی به و ژماره که مه وه له گهل نه وان چی پی نه کری. داویان لی کرد بجیتته لایان بو نه وه ی پیکه وه بچن بو ناو کرماشان.

نیردراوه که گه راپه وه، راسپارده کانی به نیمامقولی گه یاند.

نیمامقولی و حیدر بیریان له پیلانینک کرده وه. نه مان که م بون و نه وان زور. بریاریان دا ته فره یان بدن و شه و شه به یونیان بکه ن. به کابرایه کی زمان لوسدا هه والیان بو ناردن که سبه یینی به یانی دینه لایان.

هیزه که شه و به خه یالی ناسوده پالی لی دایه وه. بهر له وه ی روژبیتته وه له ۳ لاه شه به یونیان کردن. هیزه که ی کرماشان شکاو هلات. مورتزه زاقولی خوی هه لات

بۆ قەلایى کرماشان و، نەجەفقولى ھەلەت بۆ ناز ئىلە كەى خۇى. ئىمامقولى بەسەر كەوتوبى چو ە ناو کرماشانەو.

ئىمامقولى نامەى بۆ سەرانى زەنگەنەو ئىلەكانى تر نوسى و داواى لى كەردن بېئە سەردانى.

لەماوى ۱۰ رۆژدا نەىكەى ۴ ەزار كەسى لى كۆبەو، لەماوى ۲۰ رۆژدا بون بە ۱۱ ەزار كەس. كەوتە گەمارۆدانى قەلەكە. و لاخ و ئاژەلى تالان كەردن.

دانىشتوانى قەلە بەتەنگ ەاتن. مورتەزاقولى و ەبدولەلى و مېزا تەقى و گەورەكانى تى ناو قەلایى گەمارۆدراو بېرىيان دا داواى يارمەتى لەسەنەلى خانى ئەردەلان بکەن. نامەى كى بە كۆمەلىان بۆ نوسى.

لەنامەكەدا بەلىئىيان داىە لەو شەپەدا ەرچى چەكىكى بەكار ەئنا بۆى بېژىرن. نامەو نېردراو گەىشتە لایى ەسەنەلى خان.

ەسەنەلى خان لەو ەلامدا بۆى نوسىنەو كە: داواكەى ئىو ەواىە، بەلام لەبەر ئەووى ئىستا شوئىنى شا چۆلە، ئەگەر ئەم شەپە بکەىن توشى دوژمنایەتى خىلەكى ئەبىن، چونكە ئىلاتى كوردستان و کرماشان دراوسىى يەكترىن، لەھەرلایدك بكوژرى، دوژمنایەتى لەپاش بەجى ئەمىنى، بەتایبەتى كەنىمامقولى یش زەنگەنەىە. داواى لى كەردن نامەى كى تى بۆ بنوسن و بەكۆمەل مۆرى بکەن، لەو نامەىەدا ئەوان ئۆبالى شەپەكەو خوینى كوژراوەكانى ەردولا بگرنە ئەستۆ، بۆ ئەووى ئەمان لەدراوژدا توشى دوژمنایەتى و لى پىرسىنەو ئەبن. بەلىئىنى دانى داوى گەىشتىنى نامەى كى و ەها ەئزىكى گەورە ساز بەدات و بچىتە سەر ئىمامقولى، ئەگىنا خۇى لەو شەپەو ەاگلىنى.

داوى گەىشتىنى ئەم ەلامە مورتەزاقولى خانى زەنگەنە، ەبدولەلى خانى خۇراسانى و مېزا تەقى خانى گولستانەو، ەمو سەرانى قەوم، كە لەقەلادا گەمارۆ درابون، بەلگەىەكىان نوسى و بەكۆمەل مۆریان كەرد. ئۆبالى شەپرو كوژراوەكانىان گرتە ئەستۆى خۇيان.

ەسەنەلى خان ۲۵ ەزار سواری كۆكردەو. بەو لەشكەرە بەرى كەوت بۆ سەر کرماشان. لەبىلاوەر خىوەتگای دامەزراند. كەوتە خۇتامادە كەردن بۆ شەپرى داھاتو.

ئىمامقولى لاوىكى سەرگەرم و ەلەھە بو. بەتازایەتى خۇىو ئەنازى. كەھەوالى ەاتنى لەشكرى ئەردەلانى پى گەىشت، ەزار كەسى لەھىزەكەى ەلئباردو بەرو بىلاوەر كەوتە رى.

پیاوه نزیکه کانی زوری له گهډل خهړیک بون بۆ شهوهی به هیتیکي واکه مهوه نه چیتته سهر له شکری به ژماره زوری نه درده لان. به لام تیمامقولي گوئی لی نه گرتن. که زانییان گوئیان لی ناگری، زوری له گهډل خهړیک بون بۆ شهوهی جاری چاوه ری بکا تا له شکری نه درده لان له دره بنده که تی نه په ری و دیتته ده شتاییه وه، نه وسا په لاماریان بدا. له مهشدا به قسه ی نه کردن به لگو دانیه بهر توانج و تانه و به ترسنوکی له قه لسم دان. لای وابو به و هیزه پچوکه له شکری نه درده لان نه شکینتی و تا سنه راویان نه نی.

حه سه نه علی خان له ناو دره بنده که دا بۆیان دامه زرا.

تفه نگچیانی هه ورامی له کینه کانی نه مبهرو نه و بهری دره بنده که دا دامه زرانند. چه میك که به ناو دره بنده که دا نه پویشته، نه م به بهردی زل بهری گرت و ناوه کی شکانده سهر ریگا که، بۆ شهوهی گلی ریگا که ببی به قور، زه لام و لاخی تی دا بچه قی.

دهمه و بهیان تیمامقولي گه یشته ده می دره بند. گه نج محمد به گی زهنگه نه و سلیمان به گی زهنگه نه، که دو که سی شاره زای شه بون، هه ریبه کی له گهډل ۱۰۰ کهس کرد به چه رخه چی. سهیدی سولتانی جه لیلوه ندیشی به ۳ سهد سواره وه نارد به شاخه که دا هه لگه ری. خویشی به ۵۰۰ سواره وه خوی ناماده کرد بۆ هیرش بۆ ناو دره بند.

چه رخه چه کان به خیرایی به ری که وتن، به لام هه مویان له ناو قوردا چه قین، چه ندی ته کانیان نه دا زیاتر نه چه قین. چه رخه چه کانی نه درده لان که له وشکایی دا بۆیان دامه زرا بون، دایان گرتنه وه زوریان لی کوشتن.

حه سه نه علی خان ۳ هزار سواری له شاخه وه نارد به دیوی نه و دیودا شۆرینه وه، ده می دره بنده که یان لی دا بخنو، ریگه کی کشانه وه یان لی بگرن.

سهیدی که به شاخه که دا هه لگه ری دی هیزه کی خوی که م و دوژمن زور، به خوی دا رانه په رمو په لاماریان بدا له نشیتو که وه ناوابو به ره و ناچه کی خوی گه رایه وه.

تیمامقولي هیرشی کرد بۆ ناو دره بند. ته مانیش له قوردا چه قین.

حه سه نه علی خان فرمانی دا ده وری تیمامقولي بگرن و نه هیلن که سیان لی ده ریچی.

تیمامقولي به زه هه تیکي زور خوی له قوره که دره باز کردو له گهډل ژماره یه کی که م له سواره کانی گه رایه وه دواوه. ویستی له ده می دره بند تی په ری دی گیواوه. به ناچاری به غارو شه پ خوی کرد به ناویان دا دره باز بو.

جگه له ئیمامقوڵی و چه‌ند که‌سی له‌سواره‌کانی و سه‌یدی که له‌سه‌ره‌تاوه هه‌لات بو، که‌سی که‌یان ده‌رنه‌چو. ئه‌وانی تریان هه‌ندیکیان کوژان و هه‌ندیکیان به‌دیل گیران.

هه‌والی شکانی ئیمامقوڵی له‌پیش خۆی دا گه‌یشته کرماشان. زۆری ته‌وانه‌ی لی‌ی کۆبوونه‌وه بڵاوه‌یان لی‌ کردو گه‌رانه‌وه شوینه‌کانی خۆیان. ئیمامقوڵی هاته‌وه کرماشان بۆ ته‌وه‌ی هیژه‌که‌ی رێک ب‌خاته‌وه. هیژی پی‌ کۆ نه‌کرایه‌وه. کرماشانی به‌جی هیشت روی کرده نار ئیلاتی وه‌ند که‌هاریه‌یمانی زه‌نگه‌نه‌بون.

وه‌ند ئیلتیکی گه‌وره‌ بو پی‌ک هات بوو له‌م تیرانه: ته‌حمه‌د وه‌ند، کاکه‌ وه‌ند، قوڵی عه‌لی وه‌ند، جه‌لال وه‌ند، جه‌لیل وه‌ند، مافی وه‌ند، به‌هتلی وه‌ند، قوریه‌ وه‌ند، خه‌لیل وه‌ند، خواجه‌ وه‌ند، زوییره‌ وه‌ند، نانه‌که‌لی وه‌ند، بوجوڵ وه‌ند. (گه‌لستانه: ۱۵۱-۱۵۸).

حه‌سه‌نه‌لی خان هه‌والی ته‌م سه‌رکه‌وته‌ی به‌گه‌مارۆدراوه‌کانی ناو قه‌ل‌ا‌داو خۆشی هاته‌ نزیکیان. سه‌ردارو گه‌وره‌کان بۆ پیشوازی له‌قه‌ل‌ا‌دابه‌زین و بۆ میوانداری بره‌یانه‌ ناو قه‌ل‌ا‌که‌.

سه‌ردانی قه‌ل‌ا‌ر جبه‌خانه‌که‌ی کرد. ۵ تۆپی لی‌ وه‌رگرتن و رۆژی دوا‌یی گه‌رایه‌وه خپه‌ه‌تگا‌که‌ی خۆی.

ئه‌رده‌ل‌ان و که‌ریم خان

له‌میژوی ئی‌ران دا که‌ریم خانی زه‌ند، که‌ خۆی به‌وه‌کیلی ده‌وله‌ت و وه‌کیلی ره‌عایا نه‌ک به‌ها داناهه‌، به‌یه‌کی له‌دادپه‌روه‌رت‌ترین جوگه‌رانه‌کانی ئی‌ران ناسراوه‌. که‌چی میژو‌نوسانی ئه‌رده‌ل‌ان به‌چاک باسی نا‌که‌ن و هه‌ندیکیان هی‌رشیان بره‌وته سه‌ری، به‌تایبه‌تی نوسه‌ری (لب‌التواریخ: ۱۰۴-۱۰۵). به‌دوا‌ی ته‌ویش دا (تاریخ اردلان: ۱۰۱)، (حه‌دیقه‌ی ناسری: ۱۵۴)، (تحفه‌ی ناسری: ۱۴۵)، که‌ریم خان تاوانبار ته‌که‌ن به‌و‌یران کردن و تالان کردن و سوتاندنی سه‌نه. که‌سیان هۆی ته‌م کاره‌یان رو‌ن نه‌کردۆته‌وه‌.

هه‌واله‌کانی (حه‌دیقه‌ی ناسری: ۱۵۴) گێ‌راو‌یتیه‌وه‌، (تحفه‌ی ناسری: ۱۴۵) دو‌باره‌ی کردۆته‌وه‌ سه‌باره‌ت به‌هی‌رش‌ی که‌ریم خان بۆ سه‌ر کوردستان و گه‌مارۆدانی هه‌سه‌نه‌لی خان له‌قه‌ل‌ای قه‌راتورا (۱۱۶۴)، دوا‌ی ته‌وه‌ هی‌رش‌ی هاوبه‌ش و به‌جوته‌ی هه‌سه‌نه‌لی خان و که‌ریم خان بۆ سه‌ر عه‌لی مه‌ردان خانی به‌ختیاری، راست نین. له‌و سالانه‌دا هه‌سه‌نه‌لی خان نه‌ک هه‌ر والی کوردستان نه‌بو، به‌ل‌کو له‌ژیا‌نیش دا نه‌ماوه‌.

گلستانه به دریتی هوی دوژمنایه تی که ریم خانی له گه ل نه ده لآن رون کردۆته وه.

قه لای کرماشان نزیکه ی ۱۴ مانگ له گه مارۆی هیزه کانی زه ندا بو، پارێزه رانی قه لا ناماده نه بون خۆیان و قه لاکه به ده سه ته وه بده ن. که ریم خان بو به لادا خستنی ئه م کۆسپه به هیزیکێ گه وروه روی کرده کرماشان، کیشه که ی به گفتوگۆ به لادا خست (به مه زنه نه ئه بی سالی ۱۱۶۵ بوبی). تینجا روی کرده سنه.

خه لکی ناوچه که به هاتنی که ریم خانیان زانی، خه سه رو خان، که له و کاته دا والی نه ده لآن بو، له گه ل نه عیانی سنه به پیریه وه چون و، به گه رمی پیشوازیان کردن. خه سه رو خان خۆی میوانداری له که ریم خان کرد.

خه سه نه لی خان، والی پیشوی کوردستان، له سه ر داوای میهر عه لی خان بو سه رکوتکردنی که ریم خان و له شکری زه ند چو بو هه مه دان و دوا یی دویان که وت بو په ری و که مازان، مه لبه ندی ژبانی ئیلی زه ند، له و ی مایه وه تا سه لیم پاشای بابان هیزشی کرد بو سه ر نه ده لآن. که ریم خان و سه رداره کانی ئه م داخه یان له دل دا بو.

وه کو گلستانه نه لی: که ریم خان له به ر نه و دوژمنایه تیه بریاری دا کوردستان ویران بکا. به قسه ی تا قمی هه رچی و په رچی، که له نا و له شکره که ی دا بون و کاری ته وایان تی نه کرد، که وته بیدادی.

که ریم خان له سه ره تای ده و له تداري دا بو، به ته وای ده ستی به سه ر له شکره که ی دا نه ته رۆیشت. هه رچه کیان نه کرد رینگه ی لی نه ته گرتن. له و چه ند رۆژه دا زیانیکی زۆریان به سنه و ناوچه کانی ده ورو به ری گه یانند. خه لکه که یشی به هوی نیفاقی ناوخوا نه وه زه ره ری جو را و جو ریان لی که وت. (گلستانه: ۱۷۹-۱۸۰).

که ریم خان سنه ی به جی هیشت به ره و هه مه دان.

خه سه نه لی خان و شه ری زه ند

گولستانه ئه م شه ره به دریتی نه گیریتته وه:

خه سه نه لی خان، دوا ی شکاندنی ئیمامقولی، وه کو به ئینی دا بو له شکره که ی له کرماشانه وه به ری خست بچی بو یارمه تیدانی میهر عه لی خان، که هیشتا له قه لای و لا شجردا له لایه ن له شکری زه ند وه گه مارۆ درابو.

خه سه نه لی خان به ره و هه مه دان به ری که وت. له شکری زه ند که به مه یان زانی، ده وری قه لاکه یان به ردا و کشانه وه په ری و که مازان، مه لبه ندی خۆیان.

حەسەنعەلی خان لەزاغە لەنزیک هەمەدان خێوەتگای دامەزراند. میهر عەلی بۆ پیشوازی لەحەسەنعەلی خان لەقەڵا دابەزی. خۆی کەوتە کوکردنەو و ریکخستنەو و هیژە پەراگەندەکە و، داوای لەحەسەنعەلی خان کرد بچێ بۆ سەرکوێکردنی کەریم خانی زەند.

حەسەنعەلی خان بەلەشکرەکە یەو بەرەو پەری و کەمازان کشا. کەریم خان بەخۆی دا رانەپەرمو شەری روبەرویان لەگەڵ بکا. ژن و منالەکانی ناردە جیگایەکی ئەمین و خۆی و هیژەکە دەستیان کرد بەشەری پارتیزانی. هەموو شەو پەلاماری لەشکرێ ئەردەلانیان ئەدا. خەلکیان لێ ئەکوشتن و لاخ و کەلوپەلیان لێ ئەگرتن. حەسەنعەلی خان چەندی هەوڵی دا لەشوێنیکا بەگیران بهێنێ نەیتوانی.

٤٥ رۆژ بەو جۆرە مایەو. ئەو ماویەدا هەوالتی پێ گەشت سەلیم پاشای بابان بەهاندانی گەرەو ریش سپیەکانی ناوچەکە، بەلەشکرێکی ١٨ هەزار کەسییەو هاتۆتە ناوچە ئەردەلان، گەرەکیستی سەنگری. حەسەنعەلی خان وازی لەراوانی زەند هێناو، بەپەلە بەرەو کوردستان گەرایەو.

ئەجارجەر کەریم خان وازی لەحەسەنعەلی خان نەهێنا. بەدریژایی رێگای گەرەنەویان لەدوایی هیژەکە یانی ئەدا لێ ئەکوشتن و لاخ و کەلوپەلی لێ گەل ئەدانەو. لەنزیک توپسەکان لەدەربەندیکا کە ئەبو لەشکرەکە حەسەنعەلی خانی پێدا تێ بپەڕی، کەریم خان بەهێزێکی ٧٠ کەسییەو خۆی بۆ لەبۆسە نابون. لەناکاو هەلی کوتایە ناوجەرگە لەشکرەکەو، هەندێکی لێ کوشتن و پشێویەکی زۆری تێ خستن. دەستی گرت بەسەر گەنجینەکە حەسەنعەلی خاندا. ٢ ئیستەر کەبارەکانیان زێری سپی و ١ ئیستەر کەبارەکە ئەشەرفی بو لەگەڵ چەند بار کوتال و شتی گرانبەهاو چەند سەر ئەسپی بەتالان بردو بەسەلامەتی بۆی دەرچو. (گەلستانە: ١٦٠).

سەرەرای ئەوەش بنەمالە ئەردەلان ئەکەر هیچ دۆستایەتیەکان لەگەڵ کەریم خان و گەرەکانی زەند دانەمەزراندبو، بەلکو لەگەڵ دۆژمنەکانی کەریم خان هاوکار بون. سوپانویردی خان و حەسەنعەلی خان لەلایەن شاهەکانی ئەفشارەو داترابون و، خەسەر و خانی ئەو سوپانویردیش لەلایەن عەمەد حەسەن خانی قاجار، دۆژمنی خۆینەخوێی کەریم خانەو، داترابو.

سەرەنجانی ئیمامقولی خان

میهر عەلی خان کەوتە کوکردنەو و سوپا. مورتەزاقولی خانی کۆسە ئەحمەد لوی ئەفشار بە ٢ هەزار سوار لەسەر داوای شاهپوخ گەیشته هەمەدان.

له گهل میهر عدلی یه کیان گرتوه. ۱۳ هزار سواریان کؤکرده بهرهو کرماشان بهرې کەوتن. له پېشهوه سواریان نارد ئاگاداری دانېشتوانی قهلاي کرماشانيان کرد کهوا بهرېگاوهن. گه یشتنه بیستون. کاربه دهستانی قهلا چەند کهسیکیان نارد بۆ پېشوازی و به خیر هینانیان و بردنیاں بۆ کرماشان. لهو کاته دا ئیمامقولي خریکی خړکردنه و هی له شکرېو له ناو ئیلاتی وەندا.

دوای ئه وهی گه یشتنه کرماشان خانه کان له قهلا دابه زین و کەوتنه ته گیر بۆ چاره سه رکردنی ئیمامقولي. هەندیکیان پینان وابو یه کسه په لاماری بدن، به لام هەندیکی تریان لایان وابو که له و ناوچه شاخاوییه دا توشی زهره ری گیانی زۆر نه بن، چاکتر وایه به قسه ی خوښ بیخه نه ناو داو.

کابرایه کیان به ناوی حسین چراخ که باوه رپیکراوی میهر عدلی بو، له زمان لوسی و فیلبازی دا بی نمونه بو، هه لبارد بجیته لای ئیمامقولي بۆ ئه وهی رازی بکا بیهینی بۆ لایان.

ئیمامقولي به قسه کانی حسین چراخ هه لئه له تا، بی ترسو به دئنیایی سواربو له گه لئ بۆ بینینی خانه کان له کرماشان.

ئیمامقولي که گه یشتنه لایان چاویان دهره پناو به گیرای رهوانه ی قهلايان کرد. له شکره کانی هه مه دان و نه فشار گه رانه وه جیگه کانی خویان. (گلستانه: ۱۶۱- ۱۶۵).

شهری سلیم پاشاو حه سه نعه لی خان

نوسه ری ((ذیل)) ئه لی: سلیمان پاشای به به له دهس سلیم پاشای ئاموزای هه لات و هانای بۆ حه سه نعه لی خان هینا. گوايه حه سه نعه لی بۆ ئه وهی سلیمان بباته وه سه ر جیگای خوی له مه ریوان توشی شه ر بوه له گه ل سلیم پاشاو، شکاوه.

به لام گلستانه که هاوچه رخ و ئاگاداری روداوه که بوه به جوړیکی تری نه گیریته وه:

له کاتیک دا حه سه نعه لی خان خه ریکی راوانانی که ریم خانی زه ندو، له شکره که ی بو، هه والی بۆ هات که سه لیم پاشای بابان به هیزیکی گه وره وه به هاندانی هه ندی له گه وره و ریش سپیه کانی ئه رده لان، له شکرې هیناوه بۆ گرتنی سنه. حه سه نعه لی خان دهس له راوانانی که ریم خان هه لئه گرئ و به په له ئه گه ریته وه بۆ ئه رده لان. حه سه نعه لی خان دلی زۆر که سی له گه وره کانی ئه رده لان ره جانده بو. ئه مانه سه لیم پاشایان هاندا بویت بۆ گرتنی سنه. له رېگاش هه ندی له وانیه له گه لئ بون، خویان ئه دزییه وه و ئه یاندا یه پال سه لیم پاشا.

حده سەنەعلی خان لەشویتییکی نزیک سەنە (دەشتی مەریوان) پەلاماری سەلیمی دا. سەلیم شەڕەکی بردەو و حەسەنەعلی خانی بەخرایی شکاند. حەسەنەعلی خان لەگەڵ چەند کەسی لەهێزەکی دەربازبون و بۆ خۆخەشاردان روی لەشاخ کرد. (گەلستانە: ۱۶۷).

۱. زۆری بنەمالە ئەرەلەن، بۆ رازی کردنی دلی شاگانی ئێران مەزەبی رەسمی دەولەتیان وەرگرت بو، بوبون بەشیعە. حەسەنەعلی خان یەکی بو لەوانە. لەکاتیکی دا دانیشتوانی ئەرەلەن وەکو میرەکانی بنەمالە بابان هەمویان سوننە بون. لەو سەرەمدەدا ناکوکی شیعو سوننە توندوتیژو، یەکتریان بەکافر داتەنا. ۲. حەسەنەعلی خان رەفتاری لەگەڵ دانیشتوانی ناوچەکەو گەورەپیاوکانی توندوتیژ بو. هەر لەو ماوەیدا چاری محەمەد عەلی سولتانی دەرھێنابو، کەگەورە باندو هەورامان بو. لەتۆلە ئەمدەدا ئەمیش دەستی هەبو لەهاندانی خەلکی ناوچەکەدا دژی حەسەنەعلی خانو، هێنانی سەلیم پاشادا.

۳. لەو ماوە کورتەدا هێزەکی حەسەنەعلی خان توشی زنجیرەیک شەڕی یەک لەدوای یەک بوبو: شەڕ لەگەڵ ئیمامقولی زەنگەنە لەنزیک کرماشان، شەڕ لەگەڵ زەند لەنزیک هەمدەدان و مەلایەر. کە لەگەڵ لەشکرەکی سەلیم پاشادا چون بەگژ یەکدا، هێزەکی ئەم شەکەت و ماندو بو.

رەنجوری ئەلی: ((شکست حەسەن ئەلی خان ۱۱۶۳))

سەرەنجامی حەسەنەعلی خان

نوسەری (ذیل شرفنامە) ئەلی:

((حەسەنەعلی خان بەھیوای دەسگژی و یاریدە وەرگرتن چوێ لای، (ئازاد خانی ئەفغان) کەئەو کات لەناوچە ئازەربایجان ئالای شاهیتی و سەرەخۆیی هەلکردبو. سەلیم پاشا لەترسی یارمەتیدانی ئازاد خانو گەڕانەوێ حەسەنەعلی خان، بیوچان کەوتە شوینی و گەیشتە هۆردوی ئەفغان.

ئازاد خان کەبارێ حەسەنەعلی خانی لاواز هات بو بەرچاوو سەلیم پاشای لەوێرە هێزو دەسلەتدا دەدی، سەرشۆری بی مروهتی بەخۆی رەوا دیت و بەتەماعی مالی دنیاو پارە زۆری سەلیم پاشا، کە لەگەڵ گەلێک خزمەتی دیکەدا بەلێنی پی دا بو، حەسەنەعلی خانی دا بەدەستی سەلیم پاشاوە. بەلام هەر لەو رۆژانەدا حەسەنەعلی خان بەمەرگی وەعدەکراو مردو، سەلیم پاشاش بەهۆی ئەو نزیکایەتیەو، روی ئیتاعەتی لەوەزیری بەغدا وەرگیرا، سەری بۆ ئازاد خان دانهاند. ئیتر لەو سەرەمدەدا هیچ گەورەپیاویک لەبنەمالە مەزنی باوە ئەرەلەن

نەمابوو، مەزنايەتی خانەدانە کە مابووە بۆ خەسرەو خانی کورێ ئەحمەد خان کە ئەو کات لە تەمەنی ۲۲ سالی دا بو). (ئىبراھیم ئەردەلانی: ۲۹).

ئازاد خان وەکو میژونوسەکانی ئەردەلان تاوانباری ئەکەن، بۆ تەماعی دنیاو بەرامبەر چەردەییەك دراو وەکو (وقائع نگار: ۱۵۴) و (فخر الکتاب: ۱۴۶) ئەلین: ۴ هەزار تەمەن، ئا پیاوی کرد حەسەنەلی خانی بە گێراوی و زنجیر کراوی دا بە دەس سەلیم پاشاوو، ئەویش وەکو (ذیل شرفنامە: ۲۹) ئەلی: هەر لەو رۆژانەدا بە مەرگی وعدە کراو مرد، یا وەکو (لب التواریخ: ۱۰۴) ئەلی: کوشتی، یان وەکو (مستورە: ۱۰۰) ئەلی: دواي گلدانەوی ۷ مانگ بە گێراوی سالی ۱۱۶۴ لە قەلاچولان کوشتی.

ئازاد خان لەو کاتەدا لە مەملەتانێ دەسەلات دا بو لە گەڵ کەریم خانی زەندو ئەحمەد حەسەن خانی قاجار، کە هەریەکیان لە لایەکی ئێران دا خەریکی پەیدا کردنی دەسەلات بون. ئەو دو گەورە پیاو هەردوکیان شیعە بون، ئە کاتی کەدا ئازاد خان سوننە بو. حەسەنەلی خان شیعەو سەلیم پاشا سوننە بو. ئازاد پیویستی بە کەسیکی ناودارو دەسەلاتداری وەکو سەلیم بو لەو ناوچەیدا، لەو مەملەتانێ سەختەدا بپیته پشٹیوانی.

پێ ئەچی سەلیم پاشا ماوێهەکی زۆر لە سەدا نەماییتەو، چونکە کە کەریم خان چۆتە سنە (۱۱۶۶) خەسرەو خانی ئەردەلان و والی کوردستان بو. وەکو هەندی لە میژونوسانی ئەردەلان ئەلین: (فخر الکتاب: ۱۴۷، مستورە: ۱۰۱). لە سەر کوشتنی حەسەنەلی خان خەلکی سنە لە سەلیم پاشا رەنجاون و دەریان کردو. رەنگە ئەمە هەندی راستی تی دا بی. بەلام لەو کاتەدا مەملەتانێ دەسەلات لە نیوان کەریم خانی زەند کە خوراسان و، ئەحمەد حەسەن خانی قاجار کە سەروی ئێران و، ئازاد خانی ئەفغانی کە ئازەربایجان و، عەلی مەردان خانی بەختیاری کە لوێستانی کردبو بە بنکەي لە شەکرکی شیعەکانی، گەشت بو بەرزترین لوتکەي توندوتیژی. میرەکانی بابان و ئەردەلان بوبون بە بەشی لەم مەملەتییهو، بە گۆڕەي گۆزانی تەرازوی هێز لە نیوان ئەم سەرکردە ناکۆکانەدا، ئەوانیش ئە گۆزان.

سەلیم پاشا چارەنوسی خۆي بە ئازاد خانەو بەست بو، بەلام خەسرەو خانی ئەردەلان و بنەمالە کە یان هاوکاری نادر شاو جێنشینهکانی و، دواي ئەوانیش هاوکاری ئەحمەد حەسەن خانی قاجار بون.

پێ ئەچی لەو کاتەدا کە کەریم خان روی کردۆتە کرماشان و، دواي ئەوي ئەردەلان، سەلیم پاشا سنەي بە جێ هێشت بی و، دابیته پال ئازاد خان لەورمی. لەو شەپەدا کە لە نزیک ورمی لە نیوان هێزەکانی کەریم خان لە لایەكو، هێزەکانی

نازاد خان: فہمعدلی خانی ٹہ فشار، شاباز خانی دونبولی، سہلیم پاشای بابان، لہلایہ کی ترہوہ، قہوماو بہتیشکانی زہند تہواو بو، سہلیم پاشا دہوریکی کاریگری لہ بہلادا خستنی دا گیاروہ.

سہلیم پاشا بہ ۱۰ ہزار سواروہ ہللی کوتاوتہ سہر ((بونہ)) ی کہریم خان، لہ کاتیکدا کہہشتا ہندیکیان باریان نہخت بو، ہندیکیشیان پشتینیان کردبوہوہو پالیان دابوہو. ہندی ختوہتیان ہلدا بو، ہندیکیشیان ہشتا نہگیشٹ بون. لہشکر کہوتہ ہلانتن. کہریم خان چہندی ہللی دا ہیمینیان بکاتہوہو بہری راکردنیان بگری، کہلکی نہبو. لہشکری زہند پەرہواز بو. خانہکانی زہند گہرانہوہ پہری و کہمازانو، کہریم خان چو بو ٹہسفہان بو کۆکردنہوہی لہشکر. (گلستانہ: ۲۷۳).

ململانی دہسلات کوتایی نہہات تا علی مہردان خانی بہختیاری لہ ۱۱۶۷ اداو، محمدد حسہن خانی قاجار لہ ۱۱۷۲ ادا کوژران. (ہدایت: ۲۶۳ و ۲۶۹). نازاد خانیش پاش چہند سہرکہوتن و شکان، مارہیہ کی بہخوشاردنہوہ لہشارہزورو ہہکاریو، بہپہناہہری لہبہغدادو گورجستان بہسہر برد، سہرہنجام سہری بو کہریم خان دانہواند.

سہرہنجامی سہلیم پاشا

نوسہری (ذیل شرفنامہ) ٹہلی:

((لہو دو سی سالی سہرہمی نازاد خانی ٹہفغاندا، بہہوی دوژمنکاری سہلیم پاشای بہہ لہگہل بنہمالہی ٹہردہلانہوہ، ثیقبال روی نہکرده خوسرہو خان. بہلام ٹہو کاتہی دہنگی ہاتہاتی محمدد خانی قاجار لہٹہستہرابادی مازندہرانہوہ تا موغانی نازہربایجان بہرز بوہوہ، خوسرہو خانی مہردو رہند، کہ بہہوی غیرہتی زگماکہوہ ہہمو کات گوئی قولاغی بیستنی ہہوالیکی وابو، لہپایتہختی قہزوبین ہلالت و لہگہل چہند کہسیکی ہاودہمی خوئی دا لہموغان چوہ خزمہتی محمدد حسہن خانی قاجار.

ہہمو چہشنہ مہرحمہت و لاواندنہوہیہ کی لہگہلدا کراو ٹہم دلنہوایی و میہربانیہ روژ لہگہل روژ زیاتر دہبو. بہلینی والیتی و حکومہتی ٹہردہلان و شارہزور، دلگہرم و شادمانی دہکرد، تا کاتی کہشہری محمدد حسہن خان و نازاد خانی ٹہفغانی نزیک بوہوہ. پاش سی چوار مانگیگ، لہسالی ہہزارو شہست و نوذا (۱۱۶۹)، شہری محمدد حسہن خانی قاجار و نازاد خانی ٹہفغانی لہناوچہی ورمی روی دا. لہکاتیکدا سہلیم پاشای بہہش لہگہل نازاد خان دابو، شکستی گہورہ بہسہر نازاد خان و سہلیم پاشادا ہات و ٹہرکو خزمہتیکی زور

له خوسره و خان وه شایه وه. نازاد خان به ره وه هه کاری هه لالت و سه لیم پاشای به به ش
روه و سنوری بابان کشایه وه که ته و کات سلیمان پاشای ناموزای له لایه ن والی
به غدا وه به پتوهی ده برد.

سلیمان پاشای به به، به رقه به رایه تی بنه مالیهی باوه نه رده لالت، به فیل
له گه لئی دا ناشت به وه وه هه روکیان پیکه وه پتیکه شیه کی قورسیان به چه ند
که سی باوه پیکراوی خویان دا نارد بو دیوه خانی محمد حه سن خانی قاجار،
هه موشی به و هیوایهی که ناوچهی نه رده لالت بدریت به سه لیم پاشا. محمد حه سن
خان، به هوی گه ورهیی رۆح و غیره تی زگماکیه وه، پتیکه شیه کانی نه خسته به رچاو
داخوازیه کانی وه رنه گرت. له وه لامیش دا فهرموی. نه گهر سه لیم پاشا خزه تمان
پی بکات، نه و ناوچه یه کی تر له مه مله که تی نیرانی ده دینی. له هه مان
کاتیش دا، هه به به رچاوی نوینه ره کانی نه وه وه خه لالتی والیتی (نه رده لالتی)
به ته سپ و زین و بهرگی نالتون و مینا و خه نجه ری جه و اهیرنیشانه وه دا به خوسره
خان و روانه ی نه رده لالتی کرد.

کاتی خه سه ره خان گه یشته ناوچهی بانه ی سه ره به نه رده لالت، سه لیم پاشای
به به، به خوی و به هه زار سواره وه به ته ماحی ته وهی بتوانن شتیک به شتیک بکه ن،
سه ره پتیان پی گرت. هه ردو قشون له مه حالی بانه تیک نالت و دوی
کوشتوپریکی زور، شکستی گه وه به سه ره سه لیم پاشای به به دا هات و سی سه د
چوار سه د که سی که سواره ی ده وره یی بونه خوراکی شیر نازیانی نه رده لالت.
دوی هه لالتن، سه لیم پاشا چاره ی کاری له وه دا دی یچی بو به غدا، وه
گوتویانه: ((کاتی نه جهل نزیک ده یته وه، راو ده چیته لای راوچی))، نه ویش هه
نه ونده گه یشته به غدا، له سه ره شاهیدی شاهیدان و به حوکی وه زیر، له گۆره پانی
نیمامی ته عزم دا کوژا)). (تیهراهم نه رده لالتی: ۲۹-۳۱).

-۱-

خوسره و خان (۱۱۶۸-۱۲۰۶)

له سالانی ۱۱۶۳-۱۱۶۸ دا پی نه چی هه لومهرجی نه رده لالت نائارام و
شیواوی و، ده سه لالت له سه نه دا له نیتوان سه لیم پاشای بابان، که ریم خانی
عه دباسقولی خان و خوسره و خانی خان نه محمد خان دا ده ستادهستی کردی.
سه لیم پاشای بابان دوی شکاندنی حه سه نه علی خان (۱۱۶۳) دهستی به سه ره
سه نه دا گرت، به لالت وه کو هه ندی له میژونوسه کان نه لالتن، دوی کوشتنی
حه سه نه علی خان (۱۱۶۴) خه لکی سه نه سه لیمیان ده رکروه و، که ریم خانی برای
حه سه نه لیمیان کرده به حوکمرانی خویان. به لالت که ریم خان کابرایه کی بوده له و

بې فەر به. شاره‌زای کاروباری هوکمرانی نه‌بوه، به‌لکو زۆردار به. (لې: ۱۰۶)
 نمونه‌یک له‌سهر جوړی هوکمرانیی که‌ریم خان ته‌گيړته‌وه: ((پياری ته‌عيانی بۆ
 دزی ته‌چيته سهر مالی يه‌کې. خاوه‌ن مال دزه‌که ته‌گوي و ته‌پيا ته‌لای که‌ریم خان.
 که‌ریم خان ده‌سبه‌جی دزه‌که به‌رته‌داو گويی خاوه‌ن مال که ته‌پوي)). که‌ریم خان
 زۆر نه‌ماوه‌ته‌وه. ټينجا خوسره‌و خانی کوړی خان ته‌حمده‌د خان خوی سه‌پانده‌وه.
 (مستوره: ۱۰۱-۱۰۳).

خوسره‌و خان له‌سهره‌تادا نه‌يتوانيوه چي‌گير بېی چونکه هه‌ميشه هه‌ره‌شده‌ی
 سه‌لیم پاشای له‌سهر به، که له‌و کاته‌دا يه‌کې له‌هاو‌کاره نزیکه‌کانی نازاد خانی
 ته‌فغانی به‌وه، بنکه‌ی ده‌سه‌لاتداری نازاد خانیش له‌ورمی به.
 نوسه‌ری (ذیل-شرفنامه: ۲۹) ته‌لئ:

((له‌و دو سې ساله‌ی سهرده‌می نازاد خانی ته‌فغان‌دا، به‌هوی دوژمنکاری
 سه‌لیم پاشای به‌به له‌گه‌ل بنه‌ماله‌ی ته‌رده‌لانه‌وه، ټيقبال روی نه‌کرده‌د خوسره‌و
 خان. به‌لام نه‌و کاته‌ی ده‌نگی هاته‌اتی محمه‌د خانی قاجار له‌ته‌سته‌ر ابادی
 مازنده‌رانده‌و تا موغانی نازره‌بايجان به‌رز به‌وه، خوسره‌و خانی مه‌ردو رهند، که
 به‌هوی غيره‌تی زگماکه‌وه هه‌مو کات گوي قولاغی بيستنی هه‌والتيکی وابو،
 له‌پايته‌ختی قه‌زوین هه‌لات و له‌گه‌ل چهند که‌سيکی هاوده‌می خوی‌دا له‌موغان
 چوه خزمه‌تی محمه‌د حه‌سهن خانی قاجار.

هه‌مو چه‌شنه مه‌رحمه‌ت و لاوانده‌وه يه‌کی له‌گه‌ل‌دا کراو ته‌م دلنه‌وايي و
 ميه‌ره‌بانیه روژ له‌گه‌ل روژ زياتر ده‌بو. به به‌ليني واليتی و حکومه‌تی ته‌رده‌لان و
 شاره‌زور، دلگه‌رم و شادمانی ده‌کرد...)).

ميژونوسه‌کانی ته‌رده‌لان ته‌لین، سه‌لیم پاشا په‌ناي بۆ محمه‌د حه‌سهن خانی
 قاجار برده‌وه، که له‌و کاته‌دا ده‌ستی به‌سهر ناوچه‌کانی سه‌روی ټيران‌دا گرت بو،
 بۆ ته‌وه‌ی هوکمرانی ته‌رده‌لانی پي بيه‌خشی. هه‌مويان ته‌م چي‌و که، به‌که‌می
 جياوازيه‌وه، ته‌گيړته‌وه: (لې التواريخ: ۱۱۰، حديقہ: ۱۵۵-۱۵۶)، (تحفه:
 ۱۴۷).

سه‌لیم پاشا به‌هيوای ته‌وه‌ی بکريته‌ حاکمی کوردستان په‌نا بۆ خانی قاجار
 ته‌با. خوسره‌و خان که‌به‌م هه‌واله‌ ته‌زانی، ته‌ویش به‌هه‌له‌داوان خوی ته‌گه‌يه‌نيته
 لای خانی قاجار. سه‌کالای حالی خوی و، باسی کوشتنی حه‌سه‌نه‌لی خانی بۆ
 ته‌کا. خانی قاجار ته‌لئ: ((تۆ محمه‌د حه‌سهن خانت خراب ناسيوه، من نه‌و
 که‌سه نيم چاو له‌نه‌نگی و عار بي‌وشم و لات به‌بيگانه به‌روشم...)).

به گيړانه وه په کي تر گوايه وتويه تی: ((خوسره و خان تو سرکه چهل محمد
 حه سبت خراب ناسیوه، قسه ی من په کیکه، کوردستان هی تویه، هم قسانه ی
 پی ناوی، له هه مو رویه کهوه دلتیابه!)).

به قسه ی (حدیقه: ۱۵۶)، (تحفه: ۱۴۸) دواي نه وی خانی قاجار، خوسره و
 خانی دانا به والی ندرده لان، گه رایه وه سنه (موحه پرهمی ۱۱۶۸). یاریده دانی
 خوسره و خان له لایه ن خانی قاجاره وه، نه شی راست بی، به لام په نابردنی سه لیم
 پاشا بۆ خانی قاجار ری تی ناچی، چونکه سه لیم پاشا یه کی بوه له هاوکاره
 نزیکه کانی نازاد خانی نه فغانی و، له هه مو شه رکه کانی دا له گه ل کریم خانی زنده و
 محمد حه سبن خانی قاجاردا هاوبه ش بوه. له م روه وه نوسه ری (ذیل: ۳۱) نه لی:
 ((.. له سالی هه زارو سه د و شه ست و نژدا (۱۱۶۹)، شه ری محمد حه سبن خانی
 قاجار و نازاد خانی نه فغان له ناوچه ی ورمی ژوی دا. له کاتی که دا سه لیم پاشای
 به به ش له گه ل نازاد خان دا بو، شکستی گه وه به سه ر نازاد خان و سه لیم پاشادا
 هات و نه رکه و خزمه تی کی زور له خوسره و خان وه شایه وه. نازاد خان به ره و هه کاری
 هه لات و سه لیم پاشای به به ش روه و سنوری بابان کشایه وه که نه و کات سلیمان
 پاشای ناموزای له لایه ن والی به غداوه به ری ته ی ده برد)). خوسره و خان هم
 ملوزمه ی له کول نه بوه وه تا له به غداد گپراو، کوشیان (۱۱۷۰).

-۲-

کوشتنی سه رانی جاف

نیلی جاف په کیکه له نیله گه وره کانی کورد. له نیوان جه به ل حه مرین و
 کویتانه کانی سنه دا گه رمیان و کویتانیان کرده. به زانندی سنور و زیان گه یان
 به کشتوکالی دانیش توانی دیهات، زور جار کی شه و شه ری لی پیدا بوه. له روی
 سیاسیه وه سه ر به میرایه تی بابان بون و، له له شکر کی شه کانی بابان دا به شدار
 بون.

خوسره و خان بۆ نه وی ته مییان بکات و سه ریان پی دابنه وینی سالی ۱۱۷۲،
 به فیل میهر عدلی سولتان و خوسره به گ، که له سه ر که ده س رویش ته کانی
 جاف بون، بانگ نه کا بۆ راو، بانگ هی شته که ی قوبول نه کهن، به لام چونکه لی ی
 دلتیا نه بون. بۆ نه وی هه ردوکیان پی که وه نه که ونه داو، که نه چن بۆ لای،
 په کیکیان نه چپته نار قه لا بۆ لای و نه وی که شیان له ده ره وه ی قه لا که دا له گه ل
 سواره کانی تر دا چاوه ری نه بی. هه روه ها که نه چن بۆ راو، خوسره و به گ به هانه یه ک
 نه دوزیته وه له مال نه مینیت ته وه و، میهر عدلی له گه لی نه چی.

دوای ته‌واوکردنی راوه‌که، له‌کاتیڅدا خوسره‌و خان بۆ نانی نیوه‌پۆ لاته‌دا، ده‌سته‌یه‌ک له‌پیاه‌کانی نه‌نیږی خوسره‌و به‌گ بگرن، له‌ویش فه‌رمان ته‌دا میهر عه‌لی بگرن.

میهر عه‌لی نه‌گرن و کوژ و پتوه‌نگی نه‌که‌ن. ته‌وانه‌ش که‌ته‌چنه‌ سهر خوسره‌و به‌گ، خوسره‌و له‌کاتی به‌رگری‌دا ته‌کوژن، که‌لله‌ی سه‌ری به‌برای ته‌به‌نده‌وه بۆ خوسره‌و خان. خان که‌سه‌ری برای ته‌بینی ته‌لی: ((میهر عه‌لی له‌همو شتیڅدا له‌گه‌ل خوسره‌و به‌گ شه‌ریڅ و هاوړی بو، ئینساف نیه‌ خوسره‌و به‌گ به‌ته‌نیا له‌دیاری عه‌ده‌م‌دا به‌جی به‌یڼی، ته‌ویش به‌خیرایی بنیږن بۆ دیاری عه‌ده‌م و بیگه‌ی‌دن به‌خوسره‌و به‌گ!!)) ده‌سه‌جی ته‌ویش ته‌کوژن. (تحفه: ۱۵۰-۱۵۱) (لب: ۱۱۳).

جاف چهن‌دین جار که‌وت‌ته‌ به‌ر په‌لاماری میه‌کانی ته‌رده‌لان.

-۳-

که‌ریم خانی زه‌ند و خوسره‌و خان

که‌ریم خان که‌ته‌چته‌ سه‌ن خوسره‌و خان پیشوازی لی ته‌کا. به‌لام له‌شکری زه‌ند سه‌ن تالان و ویران ته‌کا. مملاتی ده‌سه‌لات هیشتا له‌نیوان خانی زه‌ند و میتمله‌کانی‌دا به‌لادا نه‌که‌وت بو. خوسره‌و خان، به‌لای خانی قاجاردا داته‌شکینی. رهنه‌گه‌یه‌کی له‌هوکانیش ته‌وه‌ بو‌بی که‌رچه‌له‌کی خانی زه‌ندی پی نزمتر بو‌بی له‌هی خوی، به‌تاییه‌تی که‌خانی زه‌ند له‌بنه‌ماله‌یه‌کی خیله‌کی نه‌ناسراوی کوردی له‌ک بوه.

خوسره‌و خان به‌یارمه‌تی محمده‌ده‌سه‌ن خانی قاجار کاروباری ته‌رده‌لانی گرتیوه‌ ده‌س، که‌خانی قاجار کوژرا خوسره‌و خان پشتیوانه‌که‌ی له‌ده‌س داو، ترسی لی نیشته‌ که‌ریم خان تو‌له‌ی لی بکاته‌وه. له‌به‌ر ته‌وه‌ که‌وته‌ قایم‌کردنی قه‌لاو، سازدانی له‌شکر. خانی زه‌ند که‌به‌مه‌ی زانی، بۆ ته‌وه‌ی ترسی خوسره‌و خان بره‌ویتیته‌وه، فه‌رمانی ولایه‌ت و خه‌لاتی بۆ نارد.

کاتی که‌ریم خان له‌تارانه‌وه‌ گه‌یشته‌ سولتانیه‌، خوسره‌و خان بۆ ده‌برینی گو‌پرایه‌لی و فه‌رمانبه‌ری، خان ته‌حمده‌ خانی کوری به‌دیارییه‌وه‌ نارد له‌ای. ته‌ویش ریږی لی ناو، دلته‌واپی کردو، به‌خه‌لات و به‌راته‌وه‌ ره‌وانه‌ی کوردستانی کرده‌وه. (حدیقه: ۱۵۸، تحفه: ۱۵۱-۱۵۲).

سلیمان پاشای بابان له سنه

نوسه ری تحفه ته لئ:

((له سالی ۱۱۷۶ دا سلیمان پاشای بابان به نیازی داگیرکردنی کوردستان به سوپایه کی فراوانه وه روه مریوان هات. خوسره و خان که به وهی زانی به و کومه لای که له به رده سستی دا بون چو بۆ به رهنگاری سلیمان پاشا. له مریوان هه ردولا دایان به یه که دا. دوی که شش و کوششیکي زور خوسره و خان سه رکوت و سلیمان شکا.

پاشای شکار ته م مه سه له یه یه به نه نگ و سوکی دانا بۆ خوی. دوی بیرکردنه وه یه کی زور چاکه ی کاری خوی له وه دا دی که بۆ تۆله سه ندن بجی بۆ دهرباری که ریم خان ته به عییه تی ئیران قبول بکا. به خوئاماده کردنی پینویسته وه پهنای بۆ دهرگای که ریم خان برد. به فیل و فهره جی زور خوسره و خانی به ئیتیهامی سه یر تاوانبار کردو ۳ هزار تمه ن زیری نه ختینه ی پیشکه ش به که ریم خان کرد. ته م زمان لیدانه ی سلیمان پاشا کینه ی دیرینه ی که ریم خانی وروژاند. خوسره و خانی بانگ کرد بۆ شیراز. به گه یشتنی دهستی له کارکیشایه وه، سلیمان پاشای کرد به حاکم و ره وانه ی سنه ی کرد.

خوسره و خان ماوه ی یه که سال له شیراز نیشته جی بو. (تحفه: ۱۵۲-۱۵۳) سلیمان پاشا له سنه به و په ری به دخوییه وه هوکمرانی ته کرد. پاش یه که سال له جلی نوستن دا به دهستی فه قی برام ناویک کوژا. محمه د پاشای برایشی به فهرمانی که ریم خان بو به حاکمی کوردستان. له بهر ته وه ی محمه د پاشا له سلیمانی موته سه رپریف و فرمانگوزار بو له لایه نی خویه وه عدلی خانی کوپی نارده سنه.

دو سالی ته و او له م شته تیپه ری نا ئارامیه کی زور که وته کوردستانه وه. کاروباری شارو بلوکه کان له هه مو رویه که وه تییک چوبو. که ریم خانی وه کیل له کردی خوی په شیمان و دوباره به رامبه ر خوسره و خان دلی نه رم بو. ته وی کرده وه به حاکم و ره وانه ی کوردستانی کرده وه)). (تحفه: ۱۵۳. نوسه ری (حدیقه: ۱۵۸- ۱۵۹) هه مان هه وال ته گیریتته وه، به لام ته م له باتی ۳ هزار نویسیوتی ۳۰ هزار تمه نی داوه به که ریم خان و، گه رانه وه ی خوسره و خانی خستوته سالی ((۱۱۷۹.

گیرانه وه کانی میژونوسانی نه رده لان پینویستیان به تاووتوی کردن و به راورد هدیله که گه ل هه ندی سه رچاوه ی تر.

۱. سلیمان پاشا دو جار روی کردۆته ئیتران و هەردو جاره که به تیشکاری چوه. جاری یه کهم، که والیی به غداد نهمی له سەر کار لاهردو، سه لیم پاشای له جینگه دانا (۱۱۶۴). سلیمان پاشا پهنای بو ئه دره لاهن برد. به لام چهند مانگی زیادتری نه خایاند که والیی به غداد سه لیمی لادایه وه، دیسان سلیمانی دانایه وه به حوکمرانی بابان. جاری دوهم که له کۆشکی زهنگی له بهردهم له شکری والیی به غدادا شکاو، باره گاو، که لویه لی هه موی دهس سوپای عوسمانی کهوت. پهنای بو که ریم خانی زهند برد (۱۱۷۶). به لام هەر لهو ماوه یه دا والیی به غداد، عه لی پاشا، کوژراو له جینگه ی نهو یه کینکی تر، عومەر پاشا، بو به والیی و سلیمانی گێرایه وه سەر موڵکی بابان. هه مان سال له قه لایچوالان، فقه ی برایم له کاتی نوستندا به خه نجه ر کوشتی.

۲. سلیمان یه کێ له میره هه لکه وتوه کانی بابان بوه. بایه خینکی زۆری داوه به خۆتندن و مزگه وت و مه دره سه و کتیبخانه. هه روه ها بایه خینکی زۆری به پیشه و پیشه سازی داوه. یه کێ لهو پیشه سازیانه ی سلیمان پاشا خه ریکی دامه زرانده یی بوه، دروستکردنی باروت بوه.

له روی هه لسه که وت و خوورپه وشته وه، هه ندی له نوسه رانی هاوچه رخی به ستایشینکی زۆره وه باسیان کردوه. نوسه ری (دوحه: ۱۳۵-۱۳۶)، که هاوزه مانگی سلیمان پاشا بوه، نوسیویتی: ((... لهو پیاوه سالخانه بو که ته قوای یه زدانیا ن کردبو به شیعهاری خۆیا ن و، لهو گوێرایه لانه بو که نهم ئایه ته که ریمه یان جیبه جی کردبو ((واطیعوا الله والرسول واولی الامر منکم)). حاکمی ناوچه کانی بابان و کۆیه و هه ریره و هه ولیره و کۆپری و قه ره حه سه ن و زه نگاباد و جه سسان بو. ماوه ی دوانزه سال کاروباره کانی به جۆری به پێوه نه برد که خوا و پێغه ممه رو ده لته تی به رزی ئی رازی بون. لهو ماوه یه دا که سی نه بو شکاتی ئی بکا یا به ربه ره کانی بکا یالی یی یاخی ببی... به لام له ماوه ی داوایی دا که وته کۆکردنه وه ی ره سم و باج لهو ناوچانه داو، وا ره فتاری نه کرد که وه کو موڵکی خۆی بن، به مجۆره سامان و داراییه کی زۆری کۆکرده وه، نه وسا که وته بیی هه لکه رانه وه له ده ولته و هه ندی که سیشی ئی کۆبوه وه...)).

راستییه که ی نه وه بو، گێچه لی پاره یان پی نه کردو، نه یان نه ویست نه و که مه سه ربه خۆییه ی دايمه زرانده بو جینگه ر ببی.

شکستی زریبار (۱۱۹۱)

سابق خانی زهند پاش گه مارۆدانیکى چهند مانگه شارى به سراى گرت. لهو کاته دا نا ئارامیه کی زۆر له به غداد بو. والیه کانی دانه تران یاخویان ته سه پاند زۆر نه ته مانه وه. له ناو خویان دا نا کوک و له سه ر ده سه لات پیلانیان له یه کتری ته گتیا. له بهر ته وه نه له کاتی گه مارۆدانی به سرا دا په ر ژایان هیتز بنیرن بو شکاندن ی گه مارۆکو، نه دوا ی گرتنی هیتز بنیرن بو رزگار کردنی. که عه بدوللا که هیه بو به والی به غداد، یه کى لهو ته رکانه ی به و به حه سه ن پاشای والی که ر کوک سپێردرا بو رزگار کردنی به سرا بو له دا گیر کردنی ئیرانی. ته مانه وا ریک که وتن:

عه بدوللا پاشا هیزه کانی به غداد و موسل بیاته سه ر به سراو، حه سه ن پاشاش هیزه کانی کوردستان، بو خه ریک کردن، بنیریتته سه ر کرماشان و ته ر ده لان. حه سه ن پاشا، هیزه کانی کوردستانی سازدا، چه ر ده یه ک پاره ی بو ته ر خان کردن و، هه ندیک زیاده ی دانى. ته حمه د پاشای بابانی نارد له زه ها وه په لاماری کرماشان و، محمده د پاشای بابان له قه لاچوالا نه وه په لاماری سنه بدا.

ته حمه د پاشا، له حه سه ن پاشا ره نجابو، هیزه کانی خو ی له دسکه ره ی نزیک زه هاو مو ل داو، له وه زیاتر پی ش په و ی نه کرد و هیچ جه و لیکى نه نواند. به لام محمده د پاشا به ره و مه ریوان به ر ی که وت. عه بدوللا پاشای والی به غداد، که نه بو په لاماری به سرا بدا، له به غداد نه جولا.

خوسره و خان، له زریباری مه ریوان، به رهن گاری له شکره ک ی محمده د پاشای بابان وه ستا. شه ریکى سه خت قه و ما. خوسره و خان شکاو، نزیکه ی هه زار که سی لى کوژراو، به شیکى هیزه که یشی به دیل گتیا. له بهر ته وه ی له هیچ قو لیکى ته ره وه هیتز نه کرا. محمده د پاشا له مه ریوان تى نه په ر ی. دیله کانی ئازاد کردو، که رایه وه قه لاچوالان.

که ریم خان که ته م هه واله ی بیست، بو تى هیتانه وه ی ته و شکسته هیتزیکى گه وره تری ناره سه ر مو لکی بابان. محمده د پاشا داوا ی یارمه تی له والی به غداد کرد، یارمه تی یان نه دا، له بهر ته وه کشایه وه کو یه. له شکرى زهند بى به رگری ها ته ناو کوردستانه وه، که وته کوشتن و گرتن و تالان کردن و سوتان دن. ته حمه د پاشای بابان له م ده سد ریتیه تو ره بو، غیبه تی بزوت. که وته په لاماردانی له شکرى زهند. ناچار ی گه رانه وه ی کردن. (دو حه الوزرا: ۱۵۷-۱۵۹، تحفه: ۱۵۳).

ره نجوری ته لى: ((شکستی خوسره و خان له زریبار سالى ۱۱۹۱)).

مهرگی کهریم خان (۹-۱۱۹۳)

له ماوهی ۲۲ سال حوکمرانی دا (۱۷۵۷-۱۷۷۹) کهریم خان جوړی له ناسایشی ناوځو له تیران دا چه سپاندبو. به لام به مردنی ته و سر له نوی پشیوی کهوته وه نار تیران. خزمو که سوکاره کانی خانی زهند له و کاته وه که مردبو له سره سه لته نعت له ناو ځویان دا کرد بویان به شهر. ماوهی ۳ روژ تهرمی کهریم خان کهوت بو، به هووی شهرې ناوځویانه وه نه یانتوانی بو به خاکی بسپرن.

زه کی خان. دایکبرای کهریم خان ۱۵ کهس له گه وړه کانی زهندي کوشتو، نه بولفه تح خانی کوړی کهریم خانی له سر ته ختی سه لته نعت داناو، خووی کاروباره کانی گرته دهست.

زه کی خان به دهستی یه کی له سو پاییه کانی خووی کوژراو، سادق خان له به سراوه به ده له داوړن گه راپه وه شیراز نه بولفه تحی لی خستو، خووی کاروباری گرته دهست. عدلیموراد خان، که له و کاته دا حوکمرانی ته سفه هان بو، سه لته نعتی به شایانی خووی ته زانی. په لاماری شیرازی دا بوی نه گرا. دواي نه وه به ماوه یه که له نزیك هم مدان سادق خانی شکاندو بای دایه وه بو سر شیراز. دواي گه مار دانیکی چند مانگه شیرازی گرت. چاوی سادق خانو نه بولفه تحو تاقمی له خزمه کانی خووی دهره یینا. له نه سفه هان تاجگوزاری کرد (۱۷۸۲).

له م قوناغدا گه وړه ترین میملی بنه مالهی زهند، ناقا محمد خانی قاجار بو، ناقا محمد کوړی محمد حسن خانی قاجار بو، که سرده می میملی کهریم خان بو، ته دیو یست بیی به شای تیرانو، له و مملانییسه دا کوژرابو. ناقا محمد خان، به دریژیایی ماوهی حوکمرانی کهریم خان له شیراز به ده سبه سهری وه کو بارمته گل درابوه وه. (مهدوی: ۱۸۸) دواي مردنی کهریم خان یه کهسر له شیرازه وه هلات بو ته ستر نباد، سهرانی تیلی قاجاری کوکرده وه، دهستی به سر ناوچه کانی سهری تیران دا گرتو، له (۱۷۸۳/۱۱۹۷) دا ناوی له خووی نا شاو، تارانی کرد به پایتخت.

له سرده می سه لته نعتی عدلیموراد خان که ۳ سالی خیاند (۱۷۸۲-۱۷۸۵) ناقا محمد زاتی نه ته کرد په لاماری قه له مړه یی زهند بدا. به لام که نه م له موچه خورتی ته سفه هان مرد (۱۷۸۵/۱۱۹۹)و، جه عفر خانی کوړی له جیگه یی نه و له سر ته دخت دانیشت. ناقا محمد تیر کهوته په لهاویشتن جه عفر خان ۴ سال سه لته نعتی کرد. له و ۴ ساله دا ۲ جار له گال ناقا محمد به شهر هاتو، هردو جار به شکاوی کشایه وه ناو دیواری شیراز. دیواره که ی شیراز له گرتن نه هات.

جدهعفر خان دهرماغوارد كراو مرد (۱۲۰۴/۱۷۸۹) لوتفعه‌لی خانی كورې كه هيشتا گه‌نجيكي تازه پيگه‌يشتوبو، سه‌ره‌رستي كاروباري به‌ندرو كه‌ناره‌كاني خه‌ليجي نه‌كرد. ده‌سبه‌جي گه‌رايه‌وه شيراز بكوژه‌كاني باوكي كوشتو، له‌جيگه‌ي نه‌و دانيشت. نا‌قا محمد چوه سهر شيراز نه‌جاره‌ش بوي نه‌گيراو گه‌رايه‌وه تاران له‌زنجيره‌يك پيلان و فيل و هيرشو كشانه‌وه‌دا سه‌ره‌نجام لوتفعه‌لي شكاو گيراو كوژرا. زنجيره‌ي بنه‌ماله‌ي زه‌ند پيچرايه‌وه. بنه‌ماله‌ي قاجار كاروباري نيراني گرته ده‌ست. (مه‌دوي: ۱۹۰).

-۷-

گورينه‌وه‌ي په‌نايه‌ر (۱۱۹۴)

محمد ره‌شيد به‌گي وه‌كيل، كه‌يه‌كي له‌گه‌وره ده‌سه‌لاتداره‌كاني نه‌رده‌لان بو، نيواني له‌گه‌ل خوسره‌و خان تيگچو. كه‌هزاد خاني كورې سوجانويردي خانو تاقي له‌گه‌وره‌كاني نه‌رده‌لاني له‌گه‌ل خوي برد بو دهرباري عه‌ليموراد خان بو دهربريني سكا له‌ده‌س خوسره‌و خان. خوسره‌و لاسراو، كه‌هزاد خان له‌جيگه‌ي دانرا. گه‌رانده‌وه سنه. خوسره‌و به‌مه‌ قايل نه‌بو. شه‌ويك له‌ناكاو داي به‌سهریان‌دا. (تحفه: ۱۵۵).

به‌زور دهرې كردنو هه‌تا گوندي سوره‌تو له‌مه‌حالي پلنگان راوي نان. كه‌هزادو محمد ره‌شيد به‌گ و ده‌ستوپيونه‌كانيان په‌نايان برد بو مه‌حمود پاشاي خاليد پاشاي بابان. له‌و كاته‌دا دو براي مه‌حمود پاشايش، محمد پاشاو عومهر به‌گ، په‌نايان برد بوه به‌ر خوسره‌و خان. مه‌حمودو خوسره‌و پيگه‌استن سه‌ودايدك بكنه بو گورينه‌وه‌يان. مه‌حمود پاشا كه‌هزادو محمد ره‌شيد بنيريته‌وه بو سنه، خوسره‌ويش محمدو عومهر بنيريته‌وه بو قه‌لاچوالان.

ره‌نگه‌ خوسره‌و خان له‌م سه‌ودايد، توله‌ي شكانه‌كه‌ي زريباري له‌محمد پاشا كرديته‌وه، نه‌گينا هم جوژه سه‌ودايد له‌كورده‌واري‌دا به‌كاريكي ناشيرين دانه‌نري. مه‌حمود پاشا، محمد پاشاو عومهر به‌گي كوشت (۱۱۹۴ ك / ۱۷۸۰ ز). (تحفه: ۱۵۶) (لب: ۱۲۲).

ره‌نجوري نه‌لي: ((كوشتني محمد پاشاو عومهر پاشا ره‌مه‌زاني سالي (۱۱۹۴))

-۸-

خوسره‌و خان له‌شيراز

محمد ره‌شيد له‌ريگه هه‌لات و روي كرده به‌غداد. ماوه‌يك له‌به‌غداد مايه‌وه هيچي به‌هيچ نه‌كرد له‌به‌ر نه‌وه گه‌رايه‌وه نيران. چوه لاي جدهعفر خاني زه‌ند. جدهعفر خان هيريكي گه‌وره‌ي سازدا له‌گه‌ل محمد ره‌شيد به‌ري كه‌وت بو سهر

سنه. پيشتر رهزاقولى خانى براى خوسرهو خانى هه لگيترا بسوهوو كردبوى
به هاودهنگى خۆى. رهزاقولى دا به پاليان.

خوسرهو خان به خۆدا رانه پهرمو به رهنگاريان بكا، خاووخيزانى له گه ل خان
ئه حمده خانى كورپى دا رهوانه ي شاره زور كردو، خۆى چو بۆ شيراز بۆ لاي
عه ليموراد خان.

جده عفر خان گه يشته سنه. ئه بجاره يان رهزاقولى خانو عه مده رهشيد به گ
دواى راكرده كانى ئه رده لان كه وتن تا هه ورامان. (تحفه: ١٥٧)

جده عفر خان كه وته زولم و زۆردارى و دلى دانىشتوان، ته نانه ت دلى
ده سكيشه كانى خويشى ره بخاند. هاوكاره كانى هه ر يه كه يان هه لاتن بۆ لايه ك.
رهزاقولى خان چو بۆ ورمى و، كه هزاد خانو لوتفعه لى خان بۆ كرماشان. عه مده
رهشيديش جده عفر خانى به جى هيشته و چو بۆ كرماشان. له و كاته دا يه كى
له وانى به ته مای شاهيتى بو، به له شكروه روى له ته سفه هان كردبو. جده عفر
خان كه ئه م هه وانه ي بيست سنه ي به جى هيشته و به پله به ره و ته سفه هان به رپى
كه وت.

رهزاقولى خان كه زانى سنه چۆله له ورمىوه گه راپيه وه سنه و كاروبارى گرته
ده س، پاش چهند رۆژى كه هزادو لوتفعه لى و عه مده رهشيديش گه رانه وه سنه.
له گه ل رهزاقولى دا بو به شه ريان. رهزاقولى به بريندارى هه لات بۆ گه روس و دواى
حه فته يه ك مرد. (تحفه: ١٥٨).

هه وانه ي په شيوانى هه لومه رجى ئه رده لان به عه ليموراد خان گه يشته. بۆ
چاره سه ركردنى ئه و په شيويه خوسرهو خانى بانگ كرد، سه ر له نو ي داينايه وه
به والى ئه رده لان. به لام خۆى له وى گل دا به وه، له باتى ئه و كاروبارى ئه رده لان
سپيردرا به خان ئه حمده خانى كورپى كه له و كاته دا له شاره زوربو. خان ئه حمده
گه راپيه وه سنه. ميره كانى ئه رده لان پيشوازيان لى كردو سه ريان بۆ دانه واند.

به هۆى ئه م ئالوگۆرانه وه هه ندى له باجى ئه رده لان دوا كه وت بو. عه ليموراد
خان بۆ كۆكرده وه ي باجى كۆنه كراوه، جده عفر خانى ناره سنه. جده عفر خان
ديسانه وه ده ستى كرده وه به زولم و زۆرو ئازاردان. كه عه ليموراد به جه ورو سته مى
جده عفر و په ريشانى خه لگى زانى، خوسرهو خانى رهوانه ي كوردستان كردو،
جده عفر خانى كي شايه وه. دواى ئه مه به چوار مانگ عه ليموراد خان مرد. (تحفه:
١٥٩).

شهری نه للاقولی خانی زهنگه نه و خوسره و خان

دوای مردنی کهریم خان زور له و نیلانسی کهریم خان له کرماشانه و گویزابونیه و بۆ شیرازو نه سفدهان گهړانه و کرماشان، له دهری گهړی زهنگه نه، نه للاقولی خان، کوبونه و.

نه للاقولی خان به هیوای دامه زانندی سه لته نه ت بو. محمد رهشید به گ که له کرماشان بو، دایه پال نه للاقولی خان و، هانی دا وه کو سه ره تای فراوانکردنی قه لمره که ی خاکی نه دره لان بگری. نه للاقولی خان هیزیکی گهړی له تیله کانی کرماشان کورده و به سر سه حنه، که نگاره و دینه و ردا به و سته بهړی که وت. هه وال به خوسره و خان گه یشت. نه میش هیزه کانی خزی کورده و. نوسه ری حدیقه و تحفه نه لاین: هیزه که ی نه دره لان به هه موی ۷۴۰ که س بو.

خوسره و خان هیزه که ی نه کا به ۷ به شه و. شهش به شیان که هه ریه که ی ۱۰۰ سوار بو به دیه کی له ۶ کوره که ی نه سپیری و، خۆشی ۴۰ سواری له گه ل نه میتی. له نیوه شه ودا پی شبنگی هه ردولا نه دن به یه کداو، له گه ل هه لاتنی خوردا نه بی به شه ر. هیزی نه دره لان فیلینکی جهنگی نه کن. بۆ نه و هیزی هیزه که ی نه للاقولی خان له توپ و زنبور که کانیاں دور بخه نه و، له به رده م هیزه که ی نه للاقولی خان دا پاشه کشه نه کن و، خویان به شکاو پیشان نه دن. نه للاقولی خان فرمان نه دا شه بیوری جهنگ لی بده و، هیرشیان بۆ بکن. هیزی نه دره لان له نا کاو لییان نه سورین و تییان به ر نه بن. هه ندی نه کوژن و هه ندی نه گرن. نه للاقولی خان نه کوژی. شکست نه که ویتته له شکری نه للاقولی خانه و. دهس نه کن به هه لاتن. خیه وتی شاهانه ی نه للاقولی خان و، که لوپه لی باره گاکه ی و ران و ره و ی نه للاقولی خان که وته دهس له شکری نه دره لان.

که لده ی نه للاقولی خان به پراوی و، محمد رهشید به گو نه سپر خانی کولیایان به دیلی بۆ خوسره و خان هینا. والی رو نه کاته محمد رهشید به گو نه لی: ((.. به شیل و پرویشه که ی خوت قه ناعه ت بکه ی باشتره له خوارده نه خوشه کانی به غداد و کرماشان!!)) (ذیل: ۳۲-۳۳، حدیقه: ۱۵۹-۱۶۵، تحفه: ۱۶۰-۱۶۵).

نوسه ری (ذیل: ۳۲) نه لی: ۶ جیمادی نه وه لی ۱۱۹۹ کاتی مردنی عه لیموراد خان و، نوسه ری (حدیقه: ۱۶۵) نه لی ره بیعی نه وه لی ۱۱۹۳ یه ک مانگ دوای مردنی کهریم خان و، نوسه ری (تحفه: ۱۶۵) نه لی: ره بیعی نه وه لی ۱۱۹۴ دوای مردنی کهریم خان.

جەعفەر خانى زەندو خوسرو خان (۱۲۰۰)

دواى مردنى عدلىموراد خان، جەعفەر خانى كوپى ھاتە جىڭگاي. ناكۆكى نيوان خانى زەندو ئاقا مەمەد خانى قاجار لەسەر تاج و تەختى ئىران لەوپەرى توندوتىژىدا بو. ھەر يەكەيان ئەيويست سىنورى قەلەمپەرەكەى خۆى فراوانتر بىكاتو، ئەوى كە لەناو ببات.

جەعفەر خان لەئەسفەھانەرە ھاتە ھەمەدان. ئەيويست خانى ئەردەلان بەلەى خۆىدا رابكىشى. پەيكو پەيامى بۆ خوسرو خان ناردو، داواى لى كرد بچى بۆ سەردانى. خوسرو خان بۆ راوێژ ئەعياىنى ئەردەلانى كۆكرەو. قسە لەو كرا كە گوێرايەلى بۆ جەعفەر خان دەربېن يا بەرھەلستى بىكەن. (حديقه: ۱۶۵، تحفه: ۱۶۶).

نوسەرى ((سىر الاكراد)) لەم بارەيدەو نوسيويتى:

مېرزا ئەحمەدى وەزىر كەباووپايرى پشتاوپشت لەكوردستاندا خاوەن پلەو نيشان بون... بەخوسرو خانى وت: ((خانەكانى زەند لەئىليەتدا ھەميشە لەھاكمانى كورد ئەويت بون، جگە لەكەرىم خانى وەكىل كەخاوبو بەدەللى و ھادى و گەيشتە پايدى سەلتەنەت، دواى ئەو خزم و كوپەكانى لەگەل يەك كەوتنە نىفاق و ئىتيفاقيان تىدا نەبو. بەپىرى رەوتى روداوەكان وا دەرئەكەوى لەناوچونى دەولەتى زەند رونو ئاشكرايە. ئەگەر چەند سالى كەرىم خان لەم دنيايەدا ئىقبالى بو، چ پىويستە كەخوسرو خانى والى كوردستان گوێرايەلى فەرمانى جەعفەر خان بى؟)) (بابانى: ۵۳-۵۴).

نوسەرى (حديقه: ۱۶۵، تحفه: ۱۶۷) لەو راوێژەدا بپارىياندا دژى جەعفەر خان رابووستو گوێرايەلى بۆ خانى قاجار دەربېن. لەبەر ئەو بەتوندى وەلامى جەعفەر خانى دايدەو، لەشكرى ئەردەلانى سازدا بۆ شەرو، ھەوالى بۆ خانەكانى خەمسەو گەروس نارد بەلەشكەرە بىن بۆ يارمەتى دانى.

نوسەرى (ذيل گيتى گشا، مېرزا عبدالكریم: ۲۸۵) ئەلى خوسرو خان نامەيەكى دلسۆزانەى بۆ ناردبو كە لەشكرى ئەو سولەيمانپايدەى خۆى ئەركى ھاتنى كوردستان ئەكىشى، ئەو مېرولە بى توانايە نەكا بەژىر سى ئەسپەكانيدەو.

لەشكرى ئەردەلان بۆ بەرەنگارى خانى زەند بەرەو ھەمەدان كشا، ھىزى قەراگوزلو و خانەكانى خەمسەو گەروس گەيشتو، لەبەھارى نزيك ھەمەدان يەكيان گرتەو.

لهشکری هەردولا دایان بەیەكدا (٢٤ی شەعبانی ١٢٠٠). رۆژی یەكەم شەڕ
 ھەتا ئیتراری درێژەیی گێشا بۆ ئەوێ بەسەرکەوتنی هیچ لایەك تەواو ببوو. رۆژی
 دووم تێھەلچونەو. لای نیوەرۆ لەشکری خانەکانی خەمسە بەشکاوی شەریان
 بەجێ ھێشت. خوسرەو خان لەمە پەشۆکا. خۆی و کۆرەکانی بەدو ھەزار سوارەو
 بۆیان چوونە مەیدانەو. لەشکری زەندیان شەڕ کرد. ١٣٠٠ کەس لەھیتی زەند
 کوژراو ٨٠٠ کەسیان ئێ گێراو، ٣٤٠ کەسیش لەھیتی نەردەلان کوژراو ٥٤
 یشیان بەسەختی برینداربون. مێژونوسەکانی نەردەلان بۆ ئەوێ جەعفەر خان
 سوک و خوسرەو خان زل بکەن ئەلێن: خانی زەند چونکە قەڵەو و رگن بو،
 نەیتوانی بو ھەلێ لەناو سەنگەرەکانی تۆپخانەکەیدا خۆی قایم کردبو. کەشەو
 داھات یەکی لەمەلا بەرپەرەکانی ھەمەدانی بەقورئان و جەواھیریکی زۆرەو ناردە
 لای خوسرەو خان بۆ ئەوێ رینگەیی بەدا پڕوا. خان پیاوھەتی لەگەڵ کرد رینگەیی
 لەگەڵ ٣ کەس لەنۆکرەکانی بڕۆن. ھەر ئەو شەو بەپەلە بەرەو ئەسفەھان
 گەڕایەو. (حەدیقە: ١٦٦، تحفە: ١٦٨).

دیارە لەگێڕانەوێ ئەم چیرۆکەدا هیچ لایەکیان: مێژونوسەکانی زەندو
 مێژونوسەکانی نەردەلان، بێتلا یەن نین، ھەر لایەك لایەنی مێرەکی خۆی ئەگێرێ،
 زۆتری ئەکا.

دوای ئەم سەرکەوتنە خوسرەو کەوتە فراوانکردنی قەڵەمەرەکە. ناوچەکانی
 مەلایەر، تویسکان، کزاز، فراھان، گولپایەگانی گرت. (تحفە: ١٦٧-١٦٨) لە
 گولپایەگان ٣ رۆژ پشوی ھەسارەوێ بەئوردو کەیدا. لەکۆریکی بەزم و رابواردن
 دا لەجەعفەر بەگ، یەکی لەھاوئشینەکانی، پرسی: ((ئەم سەلتەنەتەیی ئێمە
 چۆن ئەبینی؟)) جەعفەر بەگ بۆ ئەوێ لەو بیر پەشیمانی بکاتەو ئەلێ:
 ((والی! پێ راکێشانی زیادتر لەبەرە جگە ئەمەینەتی، قوتدانی پاروی گەورە
 جگە لەدانی گەرو، شتیکی تری ئێ پەیدا نابێ. شێلم و پرۆتیشکەیی خۆمان
 لەھەموو خواردنیکی شاھانە خۆشترە!!).

ئەم قسانە کاریان لەخوسرەو خان کردو، وازی لەبیری دامەزراندنی سەلتەنەت
 ھێنا. رۆژی دوایی دیلەکانی شەڕەکەیی لەگەڵ نامەییەکی دڵسۆزی و چەردەییەك
 جەواھیری بەدیاری بۆ ئاقا محەمەد خانی قاجار، کەتازە خەریک بو بئاغەیی
 شاھەتی دائەمەزراند، نارد. (حەدیقە: ١٦٧، تحفە: ١٦٩).

سهره نجامی خوسرهو خان

ناقا محمد خان چند جاری هاته همه دان، ته یویست دس به سهره کوردستان دا بگری. به لام هیچ جاری خوسرهو خان نه چو بو سهردانی، نه ترسا شتیکی لی بکا، نه ناندت له تاهه نگی تاجگوزاریش دا به شدار نه بو. هه مو جار نامه دی دلسوزی و گوپرایه لی و دیاری و پتسکه شی بو نه ناردو، خویشی له قه لای حه سه ناوادا قایم نه کرد. ناقا محمد داوای لی کرد یه کی له کوره کانی بنیری به دایمی له گه لی بی. (تحفه: ۱۷۱) نه مانوللا خانی کوپی و، لوتفعه لی خانی مامی نارد. ناقا محمد ریزی زوری گرتن و، به ریزه و ناردیه و بو ولای خویان. داوای لی کرد که خوئی خان نه محمد خانی کوپی بو دهر پینی دلسوزی بچنه لای. والی نه عیانی نه رده لاتی کوکرده و راویژی پی کردن. هه مویان هاتنه سر نه وهی که دیسان نه مانوللا خان بنیریته و بو دهریاری قاجارو، خویشی له به هاردا بچی. له به هاردا، خان نه محمد خانی کوپی له چیگه ی خوئی دانار، خوئی چو بو تاران بو سهردانی ناقا محمد خان. خانی قاجار خوسرهو خانی گل دایه و (۱۲۰۳). (تحفه: ۱۷۲).

خوسرهو خان دواي ماویدک تیکچو. میژونوسه کانی نه رده لان هه ندیکیان نه لین له ترسی ناقا محمد خان شیت بو (حدیقه: ۱۶۸، تحفه: ۱۷۳)، به لام مه ردوخ نه لی ناقا محمد خان دهر ماغواردی کردو.

تیلای موکری و بلباس که بیستیان خان تیکچوه، نه وه له یان به دهر فته زانی یاخی بون له ده سه لاتی نه رده لان. خان نه محمد خان بو نه وه ی بیان پیتیته و ژیر باری فهرمانبهری له شکری پرده سهریان. له گه رانه ودا یه کی له هیزه که ی خوئی کوشتی. نه م هه وال له که گه یشته خوسرهو خان، نه خوشیه که ی توندتر بو. حه کیمه کان نه یانتوانی چاکی بکه نه وه. شا له چاپونه وه ی ناو می دبو، له چیگه ی نه و لوتفعه لی خانی مامی کرد به والی نه رده لان و، ره وانه ی سنه ی کرد (۱۲۰۴). لوتفعه لی خان ۴ سال بو بارمته بو له دهریاری قاجاردا.

پی نه چی دواي نه وه ی خوسرهو خان نه خوشیش که وتوه، ریگه نه درا بی بگه ریته و کوردستان، بویه به و جو ره مایه و ته له سالی ۱۲۰۶ وه کو (لب: ۱۴۷) نه لی له تاران مردو لاشه که یان به ته خته ره وان برد بو پیروژگا کان و هه ندیکی تریشیان نه لین له نه سفه هان مرد. (تحفه: ۱۷۳، حدیقه: ۱۶۹، ذیل: ۳۷).

دور نیه نه م نه خوشیه (وراشی) بویی، چونکه پیش ته میش خان نه محمد خان و، دواي نه ویش نه مانوللا خان، توشی هه مان نه خوشین بو و، به هه مان دهر د مردون.

پاشکۆ

شیخ عبدلولوئیمینی مەردۆخی بەبۆنەی لیخستنی خوسره و خانەوێ شیعیریکی داناو. (در عزل عالیجاه معلى جایگاه معدلت پناه خسروخان ابن احمد خان واقع شد).

میزام نەمەندن
سەیران چاریاخ چاخش نەمەندن
نەمامان زویر، خاتر چەرکەندن
ریشەى شادیشان جە بیتخ داکنندن
گەرد ماوی تەم زەرگون نی دیار
بەرگ گۆل زایف، تەرز تۆل زگار
عەر عەر قامەتان عوریان وە ماتەم
گۆلان، گۆلچینان، گشت ماتەن نە خەم
چەمەنان بێ نور، گۆلان بەداخ
نەرگس جەمینان نەداران دەماخ
تەتاران بێ خەوف نە سای چناران
مەکەران سەکۆ هەر سوب ئیواران
مەگێلان بێ باک سوب نەسەر شاخان
شەو، جاو مەکووشان نە پای یاتاخان
پەى چی؟ پەى نەدین خان خوسره و خو
کەیانى، کەى تەبەع، کەىغوسره و شکو
بێ نازو نیاز، نە مۆلک عەجەم
جەم غولامش شیتویان وەهەم
هەر رۆ پەری عەیش، شادی و بەشارەت
نەیی نە پای عالی عەمارەت
هاهای کەرەناو سەدای تەپل و کوس
ناموشۆی دیوان، میران وەپابوس
توتاخ بێ دەماخ، خانلەران دلتەنگ
نە مەى، نە مەینۆش، نە ساز چلچەنگ
نە تەخت و نە تاج، نە سوپاو سانش
نە مەندن نە نەمر، حوکم فەرمانش

ئيسه وینه فيکر هه ئيه تی پهروه
 موجه پرده مهندهن خان لال که مه ر
 دوشمنان په دهی شادی ده رده وه
 خانان خه و فشان جه دل به رده وه
 مه هتاپ نشینان ماو روی فه نامه ن
 به سهیل ته سرین ته ر که رده ن دامه ن
 بی سورمه، سپین دیدی ته تاران
 نور دیده شان به چه م مه داران
 جهیرانان بی خه و ف شین به باخان دا
 به سه هه ندو خه و ز، جای خوسره و خان دا
 واتهن به یه کدی، هه ر که س جه نه دوی
 ده ستگای خوسره وی شه و ق نه مهنده ن پی
 سارایی کو گه رد پۆکه نه سای سه نگ
 چون خان مازول، مات مهنده ن، بی ده نگ (مه ردۆخی ۳۳۳-۳۳۴).

مه ردۆخی ئەم شیعری وه کو خۆی نویسیوتی: (در کنار آب رود شهر... وی
 رقم انشاد بذیرفت ۱۱۹۶)

که خوسره و خان عه زل ته کری و، له شیراز گل ته دریتسه وه، خان ته حمه د خانی
 کوپی و خیزانه گهی و ده سوپیته ونه کان رو ته که نه شاره زور. پی ته چی شیخ مسوئین
 یش، که خه تیبی نویژی ههینی سه نه به، له گه ل ته و ان رۆیشته بی، یان وه کو
 ته لێن نار دویانه به دویان دا بیان هیتیتسه وه، به لām بو ده برپینی ناره زایی ته ویش
 له وی ماوه ته وه. پی ته چی ته و وشه یه کوزاوه ته وه شه هره زور بی و، ئاوی
 روباره که ش چه می زه لیم بی و، ته و ئاو هه و ناخۆشه ی له شیعره که دا باس کرده
 ئاو وه وای ده شته شاره زوری پر دپشک و مارو مور، بی.

میزام وه گهردان
 بدیه وه گه ردش گهرون گهردان
 ئەمی زه دهی مه یه نه ت، ئاواره ی ههردان
 بی تو چونش که رد ویل سه ر گهردان
 که فتم وه مه سه که ن عاره بانی به ر
 یۆرد چۆل گه ردی قه یس ته ر به د گه ر
 شه و سه رد، رۆ گه رم، ئاب ته لڅ و شور
 جای ته فعا و عه قه رب، ماهی و مارو مور

ماواى تاو لهرز، سهریشهو سپل
 ياگهى ئيستيسقاو سەفراو دهر دڭ
 شهو رو دايم تاقەت ليم سەندن
 هەر نيمه ناميم به زور پى مەندن
 تەويچ هەم جە تاو دهر دڭ فراقەت
 زەرپرى، نيم لەحزە، نيبەن فراقەت
 هەر نە پەژارەن، شەوان و رۆان
 بى خور دى بى خا، بى تاب و تەوان
 وىل وىل مەگىل، بەيدى بە بەيدى
 بىزار جاوايى، هەي ناتومىدى
 چەنى كۆهييان مەسكەن نە تونيم
 چۆل تەربەد گىل كۆهى و زەبونيم
 ئاوارەى زامن، دور كەوتەى و لات
 كەس نى عەرزو حال باور و ولات
 بەى گشت دەر دەر مەنتارەنان
 بلا بەى مەينەت گرفتارەنان
 هەرگىز نەپرسان هامسەران من
 جە كۆن؟ جە كۆبو؟ كۆ كەرد بە زامن؟ (مەردۆخى: ۳۳۵)
 (در بيان عدالت معدلت دستگاه معلی جایگاه خسرو خان واقع شده)
 ميرزام نە مەندن
 روكن زەلالەت پايش نە مەندن
 .. نە جام، خاتر پەر كەندن
 ريشەى شاخ زولم جە بىخ داكەندن
 پەى چىش؟ كە پەر وىز بە هزادى تەرەنگ
 جانشين تەخت خانان تەرەنگ
 بازى بە ساحىب تاج خوسرەوى
 هامراو هامبەزم جيهان پەهلەوى
 عەهد خوسرەوى تازە كەرد تايين
 بلند بى ئاواز كۆس عەدل تايين
 هەرچەند جە زولمات سوپاى زولم و جەور
 تەمام بى سيا عەرزەى دون دەر

جه مه پلنه ع نبحسان نور عدالته
 سا چون طلوع كهره، كه م بى زه لالهت
 دل پده نه قد عدل ساكه بى مه حك
 عهين عافيهت جيتش نه بى مونفك
 چون خاتر به عدل ته مام بى كامل
 كدسر تيقبالش به فته تح بى واسل
 داد مد زلومان، فوقه راو مسكين
 سهند جه زانمان ته هل نى زه مين
 عدل و دادو عيلم، وه چه رخ سدر ساوا
 زالم بهرد وه قه عر چاي بيژن ماوا
 دوشمنان ته بواب خد مان گوشاد كهره
 نه دل خه وفو بيم بى په روا جا بهرد
 خانان سدر حده، ته مام جه سامش
 داخل بين وه نه جم جدر گه غولامش
 پهروين ته عداش، هدراسه نده بى
 چون ((بنات النعش)) په راگه نده بى
 سويى شادى و عهيش مد زلومان به عام
 تاراج كهره ته حشام زانمان يام
 جه عدلش ته يمن مولك و مه مله كهت
 حامى مد زلومان، ماحى زولمدهت
 بيناى مولك نيا جه چه دلش ته ساس
 حوكم كهره به عدل ته مام ((بين الناس))
 جه سايهش يارا خه لك به ناسايش
 چون سايه ساوان گشت نه سدر پايدش
 سهريرش به عدل قايم كهره پايد
 پايد بلند بى په رى سدر سايه
 تاكه سارايى دور كه و تهى زامن

بيو نه زامن، بگير زامن! (مدر دؤخى: ۳۳۸-۳۳۹)

(كه شكزله شيعريكي كوردى ((گورانى)) گرده وه كويى شيخ عبدالمومنى
 مدر دؤخى (۱۱۵۲-۱۲۱۱/۱۷۳۹-۱۷۹۷)، ساغ كرده وه و سهره تا نوسيني:
 نه نوهرى سولتاني، لهندهن ۱۹۹۸).

نه مانوللا خانى گه وره (۱۲۴۰-۹)

نه مانوللا خانى گه وره يه کي له واليه دسه لاتدارو هره دهو له مهنده کاني نه رده لان بوه. بهرامبهر ره عييه ت، ته نانه ت بهرامبهر خزم و که سوکاره کاني خویشی، زور دلره قو بی به زهیی و جینو فروش بوه. له پاره سندن و ته رز داگیر کردن و روتانده وهی دانیشتوانی قه له مره وه که ی دا چا و چنوکیکی زور داری بی نمونه بوه، بویه میژونوسه کانی نه رده لان که باسی سامان و دارایی ته که ن، ته لین گه یشتوته ۶ کرور (تقفه: ۲۰۰-۲۰۱). له ره ۲ کروری مولک و خشل و که لویه لی مال و گه له و ره و ران و ۴ کروره که ی تریشی زیری نه ختینه بوه.

له گدل ته و هدا بایه خي زوری داوه به ناوه دانکرده وهی ولات. کوشک و سهر، خان و کاروانسهر، بازار و دوکان، حمام، مزگه وتی... دروست کرده. يه کي له شوینه واره گرنه گه کانی مزگه وتی ((دار الاحسان)) له که له هه مان کات دا ناوه ندیکی گرنه گي خوینده واری بوه. هه روه ها کتیبخانه يه کی ناوه دانی هه بوه کتیبی ناوازه ده گمندی وه که شهره فنا مده ی تی دا بوه، که دانه يه کیانی به دیاری داوه به ریج.

نه مانوللا خان چن دین ژنی هینانه وه چن دین منالی نیرینه ی لیان بوه. له وانه محمدد حه سه ن خان، خه سه ره خان، محمدد صادق خان، عه بیاسقولى خان، حوسه ینقولى خان، ته بولفه تح خان... جیاوازی پایه ی کومه لایه تی بنه مال له کانی دایکی ته م کورانه کاری له پاشه رۆژیان کرده و، ناکوکی له نیوان دا دروست کردن.

له ناو کوره کانی دا هه ندیکیان شاعیر بون له وانه:

حوسه ینقولى خان که شاعیریکی به توانا بوه، به نازناوی ((حاری)) زور شیعی به فارسی داناوه. حاری له با و که وه له ناو ته م بنه مال له یه دا پی گه یشتوه. دایکیشی: خورده خانم، کچی محمدد ناغای قادری و، خوشکی ته بولخه سه ن به گي باوکی مه ستوره بوه. به م پییه له گدل مه ستوره خالوزاو پورزا بون.

هه روه ها خه سه ره خان، که دواپی بو به والی و دواتر بو به هاوسه ری مه ستوره، ته ویش شیعه ردوست و، هه ندی جار خویشی شیعی داناوه.

ژنهنانی حوسه ینقولی خان

سالی ۱۲۳۶ تیلی جاف زیانیان کردبو، خه لکی مەریوان سکاڤیان برده بهر ته مانوللاخان. تهویش نهم هه لهی بهدرفهت زانی لهشکری کۆکردهوه چوه سەریان، له نزیکه مەریوان گه مارۆی دان. هه ندیکه لی کوشتنو هه ندیکه لی گرتن، نزیکه ی دو کرور ران و رهوی به تالان بردن. له هه یچ سهرده میکی پیشتردا زیانی وا زۆر له جاف نه کهوتوه. (تحفه: ۱۹۳) له سه رانی جاف وه له د بهگ و کوره کانی: رۆسته م بهگ و حەبیب بهگ، له ناو گیراوه کانا دا بون. وه له د بهگ له زیندان دا مایه وه تا وهک (مستوره: ۱۹۱) ته لی: ((بهر نه وازشتی والی کهوت و لی بی خوش بوو، یه کی له کیژه به تابروه کانی، که به راستی له ناسمانی داوینپاکی و جوانی دا مانگی تابان بو، دا به حوسه ینقولی خان و سه ری پی بلیند کرد...)).

ژنهنانی خه سه ره خان

فه تحه لی شا نزیکه ی هه زار ژنی هه بوه. یه کی له و ژنانه ی، سه رونا ز خانمی، به دیاری به خشی به ته مانوللاخان. فه تحه لی شا له ژیانی خویدا له و ژنانه ی نزیکه ی هه زارو پیته چ سه د کورو کچ و نه وه ی هه بوه. ته مانوللا خان، یه کی له کچه کانی فه تحه لی شا، حوسنی جیهان خانمی، بۆ خه سه ره خانی کوری هیتسا. خه رجی نهم ژنهنیتانه، به قسه ی (مستوره: ۱۹۱) ۱۰۰ هه زار تمه نو، به قسه ی (بابانی: ۷۱) ۲۰۰ هه زار تمه نو، به قسه ی (تحفه: ۱۹۴) ۲۲۴ هه زار تمه نی نه و سه رده مه ی تی چوه. له سه ر ته مه هه مه د حه سه ن خان له باوکی زیزو هه لگه راپیه وه، چونکه ته مه ی به نیشانه ی ته وه لیك دایه وه که باوکی خوسره و ناماده ته کا بۆ جیتشین خوی، له کاتیک دا ته م خو ی به شایانی بوکی تایه نو و جیتشین دانه نا. له شه ریکی خویناوی دا که ۴۴۰ که سی تی دا کوژراو ۱۱۰ که س، که به دیل گیرابون، ته وانیش به فه رمانی ته مانوللا خان کوژران، هه مه د حه سه ن خان کوژرا. دیله کانی به باوک و براکانیان کوشته (۱۲۳۷). (حدیقه: ۱۷۷) ته م زه ماوه نه ی خوسره و خان ره نگه گرانه ترین شای میژوی کورده واری بی له روی تیچونی خوینی زۆرو پاره ی زۆره وه!

ته مانوللا خان سالی ۱۲۴۰ مرد. بهر له مردنی به چه ند سالی توشی نه خویشینی ته قلیی بوه. هو ی ته مه ته گپه نه وه بۆ کوژرانی کوره که ی.

خهسرهو خانی ناکام

خوسرهو خان له جیگه‌ی باوکی له‌ته‌مه‌نی ۱۹ سالی دا بو به‌والی نه‌رده‌لان. دیاره‌زاوایدتی له‌گه‌ل شا له‌مه‌دا ده‌وری هه‌بوه. خهسرهو خان به‌پیتچه‌وانه‌ی باوکیه‌وه، پی‌اوکی به‌رچاوتیرو ده‌سبلاو بوه. میژونوسه‌کانی نه‌رده‌لان هه‌لویتیتکی جوامیرانه‌ی لی نه‌گیتیه‌وه:

سالی ۱۲۴۳ قاتوقپی و گرانی ولاتی داگرت. خه‌لکی له‌برساندا نه‌مردن. خهسرهو خان نزیکه‌ی ۵۰ هه‌زار ته‌غار گه‌نم و دانه‌ویل، که له‌عه‌ماره‌کانی دا بو، به‌سه‌ر خه‌لکدا دابه‌شی کرد، ((سه‌نه‌د)) ی لی وهرگرتن که‌دوای به‌سه‌رچونی گرانیه‌که‌نرخه‌که‌ی به‌ژیرن. خه‌لک له‌برسیتی رزگاریان بو. پاش ماوه‌یه‌ک بوژانه‌وه. میرزا فوره‌جوللا خانی وه‌زیر سه‌نه‌ده‌کانی هی‌نا بو خه‌سرهو خان تا فەرمانی وهرگرتنه‌وه‌ی نرخه‌کانیان بدا. نرخه‌ی ته‌م سه‌نه‌دانه‌ی بایی زیاتر له‌ ۱۵۰ هه‌زار ته‌م بو. خه‌سرهو خان هه‌مو سه‌نه‌ده‌کانی نایه‌ ناو ئاگرو سوتاندنی. (حدیقه: ۱۷۸-۱۷۹).

وه‌زیر لۆمه‌ی والی کرد چونکه‌ مال و دارایی به‌خو‌پایی به‌فی‌ژ ته‌دا. به‌لام خه‌سرهو خان وتی: ((...ئینسافتان بی! ۷۰۰ ساله‌ ته‌هالی ته‌م مه‌مله‌که‌ته به‌گیان و مال خومه‌تی ته‌م بنه‌ماله‌یه‌ نه‌که‌ن و، گیان و مالی خو‌یان وه‌ققی ره‌زای ته‌م بنه‌ماله‌یه‌ کرده‌و، شار‌دراوه‌ نیه‌ که‌مو‌لک و ده‌ولت و ئیعتبار و مه‌کنه‌تی بنه‌ماله‌ی ئی‌مه‌ له‌قازانج و سودی ته‌م ره‌عییه‌ته‌ حه‌ق‌گوزارانه‌وه‌یه‌. هه‌مو کات ئی‌مه‌ له‌وانمان وهرگرتوه‌ نان و خواردنی ته‌وانمان خواردوه‌و، مو‌لک و ده‌ولته‌تی ته‌وانمان به‌هه‌ر جو‌زی بی‌ برده‌و، ئیستاش که‌ به‌ته‌قدیری خوایی، ته‌هالی ته‌م مه‌مله‌که‌ته‌ یه‌ک سال توشی به‌لا‌ی قاتوقپی و گرانی بون و، بون به‌میوانی سفرو و خوانی ئی‌مه‌. به‌کام ئینساف و مرو‌ه‌ت جائیزه‌ مه‌ئمو‌رانی توند‌گر بنی‌رم و نرخه‌ی نان و خواردنیان لی داوا به‌کم.)) (تحفه: ۲۰۲-۲۰۳).

له‌گه‌ل ته‌م ده‌سبلاویه‌دا، له‌پاره‌سه‌ندن و، تالان‌کردن و، توندوتیژی سزادان‌دا، چه‌پی له‌باوکی گه‌راوه‌ته‌وه. ته‌نانه‌ت له‌گه‌ل باوک برا‌گانی‌شی‌دا به‌وه‌په‌ری دله‌رقیه‌وه‌ جو‌لاوه‌ته‌وه:

عه‌باس‌قولی‌خانی زیر‌پرای، له‌په‌له‌وپایه‌ی سه‌رده‌می باوکی روت کرده‌وه، خو‌ی و دایکی تالان‌ کردو هه‌رچی سامان و داراییان هه‌بو، هه‌مو‌ی لی زه‌وت کردن. (مستوره: ۱۹۹)

((حوسه ینقولی خانی برای، که له سهرده می باوکی دا فهرمانره وایی
 ئیسفه نذئابادی پی سپتر درابو، سهره رای هه مو ملکه چی و گوێرایه لیبه کی، دوا
 ماوهی سالتیک، دهستی له کار کیشایه وه لای بردو فهرمانره وایی ناوچه که ی
 به باباخانی مهراغه یی سپارد. حوسه ینقولی خانی بی چاره ییش هیچی بو
 نه مایه وه، هه ره نه وه ندهی بو لوا، هه رچی سهره وه و سامانیکی نه ختینه ی هه بو
 پیچایه وه به قورئانیکه وه، به هه له داوان چو بو خزمه ت خوسره و خان، رای
 گه یانندی: نه وه ی هه به ته ی و نیه ته ی، هه ره نه مه یه و بهس، ئیتر هه ئی گه ره له کوئم
 به وه و رتسی ملم مه خه ژیر بیوری سهربره وه.)) (مستوره: ۱۹۹).

محمد صادق خان، زپراکه ی تری، دو جار تالان کردو هه رچی هه بو ئی
 سه ند، ته نه نه ت کاره که ره کانی چیتخانه که یشی به تالان بردو به نوکه ره کانی خو ی
 به خشی (تحفه: ۲۰۳).

نوسه ری (لب: ۱۸۱) یش نه ئی: ((ئه گه رچی جودو عه تای زوری هه بو به لام
 نوسه ری ئه م کتیبه ی له وه ری زیلله ت و برسیته ی دا به جی هیتلا)).
 خوسره و خان ته نیا ۱۰ سال حوکمرانی کردو به ۲۹ سالی مرد (۱۲۵۰)،
 له به ره نه وه پی ئی نه ئین: خانی ناکام، واته جوانه مه رگ، له حوسنی جیهان ۳ کوپه:
 ره زاقولی، نه مانوللا ناسراو به غولامشا، خان نه محمد خان، و ۳ کچی هه بو. کوپه
 گه وه که ی ۱۰ سال بو، به لام له جیگه ی باوکی کراوه به والی کوردستان. دیاره له م
 دانه نه دا دایکی ده وری کاریگه ری هه بو.

-۵-

ره زاقولی خان

حوسنی جیهان بو نه وه ی ئه م به نه ماله یه زیاتر به به ستیته وه به ده رباری قاجاره وه،
 توبا (طوبی) خانمی کچی عه بیاس میرزاو، خوشکی محمد شای بو ره زاقولی
 کوپی هیتا. ره زاقولی که گه وه بوو کاروباری گرتنه دهس، نیوانی له گه ل دایکی
 خوش نه بو، هه وه ها له گه ل براکانی و مامه کانی.

-۶-

مه عه ره که ی ده شتی مه ربوان (۱۲۵۷)

سالی (سهره تای ۱۲۵۷ / ۱۸۴۱ ز) مه حمود پاشای بابان سلیمانی به جی
 هیتو، په نای بو ره زاقولی خان برد. پاش نه وه ی سهردانی ده رباری قاجاریان کرد
 گه رانه وه بو نه ره ده لانیو، بو نه وه ی مه حمود پاشا بیاته وه سه ر موئگی بابان،
 له شکری ساز دا هیزه که یان کرد به دو به شه وه: به شیکیان به سه ر کردایه تی
 نه مانوللا به گی وه کیل له گه ل مه حمود پاشا نارد بو سه ر سلیمانی. به شه که ی

تریان له گهډ والی له مهربوان بارگه یان خست. مەحمود پاشا و له شکره کەمی هیتا بوی به بئ شەر گەیشته نزیک سلیمانی (تحفه: ۲۱۸-۲۲۴، حدیقه: ۱۸۱-۱۸۳).
 ئەم له شکرکیشیهی والی ئەردەلان بۆ گێراندنەوهی مەحمود پاشا بۆ سلیمانی، پێچهوانەی ماددەی یەکمەمی پەیماننامەی ئەرزروم بو، کە لەسالی ۱۲۳۸ (۲۸ هه‌مزی ۱۸۲۳ ز) دا له‌نیوان ئێران و عوسمانی دا به‌سترا بو.

ئه‌گەرچی مەحمود پاشا له‌گه‌ڤ ئەو هه‌یزه‌ی بۆ پشتیوانی له‌گه‌ڤی هات بو، بئ شەر و به‌ره‌نگاری، گەیشته‌ بونه‌ سلیمانی. به‌لام عەبدوللا پاشای بابان، له‌ناکا و هه‌ڤی کوتایه‌ سەر بارگه‌ و باره‌گای والی له‌ده‌شتی مهربوان. هه‌یزه‌کەمی والی ته‌فروتونا کردو، ژماره‌یه‌کی زۆر له‌پیاوه‌ ناسراوه‌کانی ئەردەلان کوژران. به‌بیستنی ئەم هه‌وا له‌ مەحمود پاشا و ئەو هه‌یزه‌ی له‌گه‌ڤی بو، وریان به‌ردا سلیمانییان به‌جئ هه‌شت و گه‌رانه‌وه‌ سنه‌.

تیبینی: بۆ درێژیه‌ی ئەم شه‌ره‌ پڕوانه‌: (مستوره‌: ۲۱۰-۲۱۵)، (حدیقه‌: ۱۸۱-۱۸۲)، (تحفه‌: ۲۱۸-۲۲۱).

-۷-

ره‌زا قولیخان دواي تێکشکانی له‌مهربوان، پیاوماقولێکی خۆی به‌ناوی مه‌رزا عەبدولمه‌جیده‌وه‌ نه‌نێژی و بۆ تاران، بۆ ئەوه‌ی روداوه‌ که‌ بۆ کاربه‌ده‌ستانی ده‌ریاره‌ی قاجار رون بکاته‌وه‌. مه‌رزا عەبدولمه‌جید نه‌وه‌ی مه‌رزا شوکروللا و نامۆزای مه‌رزا هه‌یدایه‌توللاي وه‌زیر، فه‌رمانه‌وه‌ی جوانپۆز عه‌یلى جاف بو. (له‌سه‌رگه‌رانی و سه‌رپاستی و زیره‌کی و ژیری دا ئیفلاتونی دوه‌م بو...)) به‌لام ده‌سه‌جئ مه‌جید ته‌گه‌رن و نه‌یکوژن. (مستوره‌: ۲۱۵)، (حدیقه‌: ۱۸۳)، (تحفه‌: ۲۲۳)

حوسه‌ینقولی خان به‌م بۆنه‌یه‌وه‌ شه‌یره‌یکی ۱۸ به‌یتی به‌سۆزی له‌شیوه‌نی دا داناره‌. له‌دوا به‌یتی دا ته‌ڤی:

سال این سوک نمایان وقت این نقش شگرف

زد رقم حاوی شهید دوست شد عبدالحمید (۱۲۵۷)

له‌سه‌ر شه‌ری مهربوان ره‌زاقولی له‌والیه‌تی خرا. له‌جینگه‌ی ئەو، وه‌زیره‌کەمی، که‌ئه‌مان تاوانباریان نه‌کرد به‌خیانه‌ت، دانرا کاروباری ئەردەلان به‌رپوه‌ بیا. حوسه‌ینقولی خان، مامی ره‌زاقولی خان، ئەگەرچی له‌ناکوکی ناو بنه‌مائه‌ که‌یان دا دژی ئەم لایه‌نی نه‌مانوللا خانی گرتوه‌، به‌لام له‌تێکشکانی ئەردەلان زۆر

نارهت و، بۆ کوژراوه کانی دلتهنگ بوه. له سهر تهو رووداوانه چهند قهسیدهی به فارسی داناوه. له سه ره تای شیعریکی ۲۶ بهیتی دا تهئی:

نطع بازی قضا در تخته ی کیهان کشاد

مه ره ی بدنامی اندر طاس کردستان فتاد

لهو تیکشکانه دا میژوو نووسه کانی ئه رده لان تاوانی خیانت نه ده نه پال میرزا هیدایه توللا، گوايه پلانیکی خراپی بۆ شه ره که داناوه بۆ شه وهی له شکری ئه رده لان بشکی و، له هه مان کاتدا هه والی بۆ عه بدوللا پاشاش ناردوه هیرش بکاته سهر باره گای ره زاقولی خان. (مستوره: ۲۱۳)، (حدیقه ۱۸۱)، (تحفه: ۲۲۰) حوسه ینقولی خانیس هه مان تاوان ئاراسته ی هیدایه ت نه کا، ههر لهو ده ور به رده دا شیعریکی ۵۰ بهیتی له سهر شه ره کهو له سهر حکومه ته که ی میرزا هیدایه ت داناوه، سهره تاکه ی به مه دهس پی نه کا:

زنسل اردلان اصل سنندج تا که بنیاد شد

ب طومار ممالک اردلان آباد عنوان شد

حوسه ینقولی سیاسیه کی رۆشنیرو شاعیریکی به توانا بوه. به شیکی گرنگی شیعه کانی له حدیقه ی نه مانوللاهی دا کوکراوه ته وه و چاپ کراوه. هه روه ها نامیلکه یه کی نه ده بیی درێژی تیکه لاو له په خشان و شیعر که به بۆنه ی جوانه مه رگ بونی کوپێکی خالۆزایه وه دای ناوه.

-۸-

دو گێڕانه وه ی جیاواز

گێڕانه وه که ی عه بدوللا پاشا، که له نامه یه که دا بۆ کاربه ده ستانی عوسمانی نویسه، له هه ندی شوین دا له گه ل گێڕانه وه کانی میژو نووسه کانی ئه رده لان دا یه که ناگریته وه.

عه بدوللا پاشا به پیچه وانیه ی گێڕانه وه ی میژو نووسه کانی ئه رده لانه وه، وا ئیدیه ا نه کا که شه ره که له نزیک ئوردوگا که ی نه مان له قزله که له ناو ئه رزی عوسمانی دا، واته له قه له مه وه ی بابان دا قه و ماوه، نه ک له ناو خاکی ئیران دا. به لام هه مو سه رچاوه کان وا نه گێڕانه وه که شه ره که له مه ریوان بوه. ته نانه ت سالم لهو شیعه رده ا که به بۆنه ی هه والی گه رانه وه ی عه بدوللا پاشا وه وتویه تی، ته ئی: (ارم وه شیئی مه عره که ی ده شتی مه ریوان ها ته وه) ئه و کاته مه ریوان به شی بوه له قه له مه وه ی ئه رده لان، واته ئه رزی ئیران بوه.

عه بدوللا پاشا له نامه که ی دا ته ئی ئه وان په لاماری ئیمه یان دا چونکه وایان زانی ئیمه ژماره مان که مه، که چی هه مو سه رچاوه کان وا راته گیه نه ن، که

لهشکری والی لهدهشتی مەریوان هەللی داوه، عەبدوللە پاشا لەناکاو هەللی کوتاوه ته سه‌ریان. عەبدوللە پاشا زۆر له‌سه‌ر تیشکانی والی و، نه‌و زه‌ره‌هه‌ گیانییه‌ی له‌هه‌زه‌که‌ی گه‌وره‌پیاوانی نه‌رده‌لان و، ناو نایانگی والی که‌وتوه، نه‌داوه، به‌لکو باسی نه‌و زه‌ره‌هه‌ زۆره‌ ته‌کا که له‌سلیمانی و شاره‌زور که‌وتوه.

میژونوسه‌کانی نه‌رده‌لان هه‌وی ئهم تیشکانه ته‌ده‌نه پال خیانه‌تی میژا هیدایه‌توللای وه‌زیر والی. وا ته‌گیرنه‌وه کاتی والی له‌تاران بوه له‌کوپیکی تایبه‌تی خۆی دا هه‌ره‌شه‌ی کوشتنی له‌میژا هیدایه‌توللای میژا جەعفەری کوپی کردبو. میژا هیدایه‌توللای ترسی نه‌وه‌ی نه‌بی که ته‌گەر والی به‌سه‌رکه‌وتویی له‌سه‌فه‌ره‌که‌ی بگه‌رپه‌ته‌وه ئهم له‌ناو بیات، له‌به‌رنه‌وه گوايه: ههم ته‌گیپیکی خراپی بۆ دابه‌شکردنی هه‌زه‌کانی والی کرده‌وه، ههم به‌نه‌تی پێوه‌ندی له‌گه‌ل عەبدوللە پاشادا هه‌بوه. له‌هه‌وجوێ له‌شکریه‌کیان ناگاداری کرده‌وه.

ره‌نگه ته‌مه بیانو بی بۆ نه‌و شکسته قورسه‌ی به‌سه‌ر والی دا هاتوه، یان توهمه‌یه‌ک بی بۆ شکاندنی که‌سایه‌تی میژا هیدایه‌ت. میژا هیدایه‌ت له‌بنه‌ماله‌ی نه‌رده‌لان نه‌بوه، به‌لام له‌جیگه‌ی نه‌وان کراوه به‌حاکمی نه‌رده‌لان. ته‌گەر وه‌کو نه‌وان ته‌لێن خائین بو‌ی و، هاوکاری ژیر به‌ژیری له‌گه‌ل پاشای بابان کردبۆ بۆ شکاندنی له‌شکری نه‌رده‌لان، شای ئییران چۆن دوا‌ی ئهم کاره‌ساته راسته‌وخۆ له‌جیگه‌ی ره‌زاقولی ئهمی به‌حاکمی نه‌رده‌لان دانه‌نا.

-۹-

کۆچی حوسه‌ینقولی خان بۆ سلیمانی و مردنی

سه‌رده‌می کوپانی خانی ناکام نا ئارام پر له‌پیلانگی‌پران و شه‌رو شو‌ر بوه. ره‌زاقولی خان له‌سالانی (۱۲۵۰-۱۲۵۷) به‌ناو والی نه‌رده‌لان بو، به‌لام کاربه‌ده‌ستی راسته‌قینه والیه (حوسنی جیهان خانی دایکی) بو. ره‌زاقولی به‌هه‌وی تیشکانه‌ی مەریوانه‌وه لیخرا، نه‌وو براکانی برانه تاران ده‌س به‌سه‌ر دانران. کاروباری نه‌رده‌لان به‌میژا هیدایه‌ت سپێردرا (۱۲۵۷-۱۲۵۸). جاری دوهم سه‌رله‌نوێ ره‌زاقولی خان دانرایه‌وه به‌والی (۱۲۶۰-۱۲۶۱) بۆ نه‌وه‌ی بتوانی کاروباره‌کانی بی‌کیشه‌و گیروگرفت به‌رپه‌وه ببا، ته‌مانوللای خانی برای و، مامه‌کانی: حوسه‌ینقولی خان، عه‌بباسقولی خان، له‌گه‌ل میژا هیدایه‌ت بۆ ته‌سفەند ئاباد دور خزانه‌وه (مستوره: ۲۱۷).

ئهم گوریستینه‌ی نێوان ئهم دو برایه له‌سه‌ر ده‌سه‌لات هه‌مو خه‌لکی ولاتی تیه‌و گلابو. زۆری نه‌خایاند ره‌زاقولی خان لابرار، ته‌مانوللای خان (۱۲۶۱) له‌جیگه‌ی دانرا. له‌سه‌رده‌می ئهم دا داروده‌سته‌ی ره‌زاقولی خان بۆ ته‌سفەند ئاباد

دور خراڼه وه. هه نډی له گهوره پیاوه کانی نه دره لآن رویان کرده بابان و هه ورامان. نه مانو للا خان پیشکاره که ی ره زاقولی خانی برای له زینسدان دا کوشت (فخر الکتاب: ۲۲۸).

بو جاری سییه دیسان ره زاقولی خان کاروباری گرتیه وه دهس (۱۲۶۱-۱۲۶۳). به توندی تۆله ی له وانه کرده وه دهستیان له کوشتنی پیشکاره که ی دا هه بو. دانی یه کیکیانی دهرهیناو به چه کوش دایان کوتا به که لله ی سهری داو، ۳ په بجه ی نویسی (مونشی باشی) بری. (فخر الکتاب: ۲۳۰).

زه بروزه نگی درندانده ی هه ردو برا زۆر که سی ئاواره کرده، یه کیکیان حوسه ینقولی خان بو. له م باره یه وه (مستوره: ۲۲۹) نویسی: ((حوسه ینقولی خان که به فهرمانی نهواب نه مانو للا خان پاراستنی که وشه نو بومی رهوانسهری پی سپیتر دابو، به دهست خه لکی نهو ناوچه یه تالان کراو دهستدریژیه کی زۆری لی کرا... نهویش به ناچار له گه ل دوسی که سینک دا گیانی خوی به هه زار شه ره شهق زرگار کردو سا به هدر جۆری بو، له پیی نه فشاره وه خوی گه یانده سوله یانی و خزایه پال عه بدو للا پاشای بابانه وه)).

حوسه ینقولی خان ژبیانیکی نائارامی به سهر برده وه، به تایبسه تی دوی مردنی باوکی. هدر له ماوه ی ژبیانی نه م دا ۳ جار رشانه وه و تاعون له ناوچه که دا داکه و توه (سالانی، ۱۲۴۶، ۱۲۵۰) و، به کۆمه ل خه لکی کوشتوه. چه ند جاری به شداری شه ر بووه، چه ند جاری تالان کراوه و، توشی ((دهستکورتی و تهنگانه ی بژیوو به ریوه چون)) بو. له نیوان سنه، نیسفه ند ئابار جوانپۆ رهوانسهر دا جیگۆرکی ی کرده، تا سه ره نجام له سلیمانی له رۆژی ۱۴ ای مانگی زیلحیجه ی ۱۲۶۳ ک (۱۲۳/۱۱/۱۸۴۶ ز) دا به وه بایه کی کوشنده، که رهنگه کۆلیتر بویی، له ناواره یی دا سهری نایه وه. (مستوره: ۲۳۸).

هه لومهرجی سیاسی سه رده می ژبیانی حوسه ینقولی خان نائارام و ئالۆز بو. خۆشی چه ند جاری دو چاری راوانان و گرتن و دورخستنه وه تالان کران هاتوه. به شیک کی گرنگی شیعه رکانی حوسه ینقولی رهنگدانه وه ی نه و نائارامی و ئالۆزانه یه و، نه چیه خانه ی شیعی سیاسییه وه. بو لیکنۆلینه وه ی هه لومهرجی سیاسی، کۆمه لایه تی، فهرهنگی نه و قوناغه ی ژبیانی میرایه تی نه دره لآن نرخیکی زۆریان هه یه. نه هینی نه م شیعرانه ی له فارسییه وه بکرتنه کوردی و، به لیکنۆلینه وه ی میژویه وه بلاو بکرتنه وه.

وه کو شینخی خال له فهرستی ده سنوسه کانی کتیبخانه که ی دا نویسی تی نه بی دیوانه که ی حوسه ینقولی خان که وتبیه کتیبخانه که ی نه وانه وه. هه ولکی زۆرم دا

بۆ ئەوەی چاوەنکی پێدا بگێڕم و بزانم ناخۆ هیچ شیعریکی بە کوردی ھۆنیوەتەرەو
 هیچ شیعریکی سیاسی تری دانارە کە لە ھەدیقە ئێمانۆللاھی دا بئارو
 نەکرابێتەرە، بەلام سەرکەوتو نەبوم. ھیوادارم لە دواڕۆژدا کەسیکی کە ئەم کارە
 ئەنجام بدا.

-۱۰-

ئە نجامەکانی شەری مەریوان

دەشتی مەریوان ناوچە یەکێ ستراتیجی بوە لە نێوان رۆم و عەجم و، لە نێوان
 بابان و ئەرەلاندا. گرتنی مەریوان کللی گرتنی شاری سنو، ناوچە ی نەرەلان
 بوە. لەم دەشتەدا چەندین جار شەری خویناوی قەوماو.

خوسرو پاشای سەرداری ئۆردوی رۆم لە دەشتی مەریوان زەینەل خانی سوپا
 سالاری قزلباشی شکاند (۱۰۴۰) و ھەتا ھەمەدان پێشپەوی کرد.

خان ئەحمەد خان، کە پۆی لە دەرباری سەفەوی وەرگێراو ھیزی عوسمانی ھیتا
 بۆ ئەوەی دەس بە سەر ناوچە کەدا بگرێتەرە، لە گەڵ لەشکری سەفەوی لە مەریوان
 لێکیان دا (۱۰۴۶). خان ئەحمەد شکار کشایەو بە موسڵ و، ھەمان ساڵ لەوێ
 مرد.

میر سلیمانی بەبەو، لەشکری سەفەوی بە سەر کردایەتی عەباسقوڵی خانی
 قاجار ھەر لەم دەشتەدا بەرەنگاری یەک بون و، سلیمان شکا (۱۱۱۱) و، عەباس
 قوڵی قەساخانە یەکێ بۆ کوردەکانی ئەرەلان دانا.

خانە پاشای بابانیش ھەر لە مەریوانەو کشا بۆ گرتنی ئەرەلان (۱۱۳۶).
 سەلیم پاشای بابان (۱۱۶۳) کە چو بۆ گرتنی ئەرەلان لە مەریوان
 ھەسەنعەلی خانی شکاندو، ناوچە کە ی داگیر کرد. (ذیل: ۲۸).
 ئەحمەد پاشای بابان لە دەشتی مەریوان لەشکری خوسرو و خانی دوەمی شکاند
 (۱۱۹۱).

ئەرەحمان پاشای بابان بە یارمەتی ھیزی ئێران، لە ناکاو لەم دەشتەدا ھەلی
 کوتایە سەر لەشکری والی بەغداد و، شکاندی و سلیمان کە ھیسە سەر کردی
 لەشکرە کە بە دیل گرت (۱۲۲۱).

ھەر بەو جۆرە چەندین شەری تر.

ئەم شەریش، مەعرە کە ی دەشتی مەریوان (۱۲۵۷)، ئەلقە یەک بوە لە زنجیری
 ئەو شەرانی، لەم دەشتەدا، بە درێژایی چەند سەدە لە نێوان ئەم دو میرایەتیەدا،
 سا ئێتر بە یارمەتی لەشکری رۆم و عەجم یان بەبێ یارمەتی ئەوان، قەوماو.

به لایم گرنگی نهم شه‌پریان له‌وه‌دایه دوایین شه‌پرو، چونکه دواى نهم شه‌پره به‌ماوه‌یه‌کی کورت، نهم دو نهماره‌ته نیترو خانو، له‌روداوه‌کانی ناوچه‌که‌دا ده‌وریان نه‌ما.

وه‌کو نوسه‌رانی (حدیقه: ۱۸۲) و (تحفه: ۲۲۱) نه‌لین: شه‌پره‌که له‌پژژى ۴ شه‌مه ۱۴ رهبیعی یه‌که‌مى ۱۲۵۷ دا قه‌وماوه. نهم تیشکانه، هه‌روه‌کو تیشکانی ره‌زاقولی خانو میرایه‌تی نه‌رده‌لان بو، به‌هه‌مان نه‌ندازه بگره زیاتر، تیشکانی مه‌حمود پاشاو پاشایه‌تی بابان بو. نهم روداوه زیاتر پالتی به‌هه‌ردو ده‌وله‌ته‌وه نا زوتر هه‌ولتی به‌لادا‌خستنی کیشه‌کانی سنورو، دانانی سنورئ بو نهم جوړه گیروگرفتانه دابنن. نه‌وه‌بو هه‌ردو ده‌وله‌ت له ۱۶ جیمادی یه‌که‌مى ۱۲۶۳/۱ ی نيسانی ۱۸۴۷ز په‌یمان‌نامه‌ی ده‌مى نه‌رزپو‌میان به‌ستو بناغدی هه‌له‌وشاندنه‌وه‌ی میرایه‌تیه کوردیه‌کانیان دانا.

-۱۱-

کو‌تایی نه‌ماره‌تی نه‌رده‌لان

به‌بیانو نه‌وه‌ی له‌گه‌ل یه‌کی له‌میره‌کانی قاجار خه‌ریکی پیلان‌گیرانه، محمه‌د شا، ره‌زاقولی خانی لابر دو، خوسره‌و خانی گورجی نارد بو گرتنی. خوسره‌و خان، ره‌زاقولی خانی به‌گیرای ناره‌ تارانو خو‌ی حو‌کمی نه‌رده‌لانی گرته ده‌س (۱۲۶۳-۱۲۶۴). دواى نه‌میش بو جاری چواره‌م ره‌زاقولی خان (۱۲۶۴)و، بو جاری دوهم دیسان نه‌مانو‌للا خان (۱۲۶۵-۱۲۷۶) بون به‌والی. سه‌ره‌نجام ناسره‌دین شا، فه‌ره‌اد میرزا مو‌عته‌میده‌ل ده‌وله، که‌مامی خو‌ی و خالو‌ی کو‌په‌کانی خوسره‌و خان بو، نارد بو سنه‌و، به‌یه‌کجاری کو‌تایی به‌داووده‌زگای دیرینه‌ی نه‌ماره‌تی نه‌رده‌لان هیتا.

پاشکۆ

نامدی عه‌بدوللا پاشای بابان، که له‌رۆژی ٥ی جیمادی دوه‌می ١٢٥٨/١٤ی
 هموزی ١٨٤٢دا به‌بۆنه‌ی ئەم شه‌ره‌وه‌ نویسیوتی، له‌پێگه‌ی ئەحمه‌د پاشای
 برایه‌وه‌ نارده‌یه‌تی بۆ کاربه‌ده‌ستانی عوسمانی. ئەحمه‌د پاشاش نامه‌که‌ی بۆ سه‌ر
 عه‌سکه‌ری رۆم له‌ته‌رزروم نارده‌وه‌، ره‌وتی روداوه‌کان به‌مجۆره‌ ته‌گی‌پێته‌وه‌:

((له‌هاتنی والی سنه‌و مه‌حمود پاشا بۆ سه‌ر سنوری ولایه‌تی شاره‌زورو،
 له‌ده‌ستدریژیانم ناگادار کردبون. درێژی باسه‌که‌ به‌مجۆره‌یه‌:

ره‌زاقولی خان والی سنه‌ بۆ دانانی مه‌حمود پاشا له‌سلیمانی به‌هێزێکی
 زۆره‌وه‌ له‌سنه‌وه‌ به‌پێی که‌وت تا گه‌یشه‌ سه‌ر سنوری شاره‌زور. له‌هه‌مو‌ لایه‌که‌وه‌
 ئاژاوه‌و پشێوییان نایه‌وه‌. له‌شکری هه‌وارامانیان نارد مه‌حاله‌کانی گولعه‌نبه‌رو
 هه‌له‌بجیه‌یان داگیر کرد. له‌لایه‌کی ته‌ره‌وه‌ مه‌حاله‌کانی قه‌لجه‌و ته‌ره‌تۆل و ئالان و
 سیوه‌یلیان گرتو، پیاوی خۆیان بۆ حوکمرانی له‌سه‌ر دانا. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی کار به‌م
 راده‌یه‌ گه‌یشه‌و پێی بێگانه‌ داخلی مو‌لکی مه‌حروسه‌ی شاهانه‌ بو، غولام ناچار
 بو له‌شاری سلیمانیه‌وه‌ بۆ پاراستنی سنوره‌کان چومه‌ شاره‌زور. حسین ناغای
 ته‌نده‌رونی و حاجی محمه‌د ناغای میر ناخوری پێشوم نارده‌ لای والی ناوبراو که‌ئەم
 جۆره‌ جولان و ره‌فتارانه‌ی به‌رامبه‌ر مه‌مالیکی مه‌حروسه‌ی شاهانه‌ی نه‌نویتی،
 به‌ته‌واوی پێچه‌وانه‌ی مه‌رجه‌کان و قانونه‌کانی نیوان هه‌ردو ده‌وله‌ته‌. نه‌گه‌ر هه‌ر
 کاتی لای کاربه‌ده‌ستانی ده‌وله‌تی خۆیان به‌هانه‌یه‌کیان به‌ده‌سته‌وه‌ بێ، پێشانی
 به‌دن بۆ ئه‌وه‌ی ئێمه‌ش هه‌ولێ چاره‌سه‌رکردنی بده‌ین، ئه‌گینا ده‌س له‌م کارانه‌
 هه‌لبگرنو، ناوچه‌ داگیرکراوه‌کان به‌جێ به‌ی‌لن و بگه‌پێنه‌وه‌. والی ناوبراو قسه‌ی
 حساییی قوبۆل نه‌کرد، به‌زۆری له‌شکهره‌که‌ی مه‌غرورو به‌قسه‌ی ته‌وان وایان زانی
 بو له‌زۆری له‌شکهره‌که‌یان ته‌ترسم، دو مه‌نزلی ته‌هاتنه‌ پێشه‌وه‌ تا گه‌یشه‌ته‌
 پێنجوین له‌وی خێه‌تیان هه‌لدا. له‌وه‌ بێ ناگابون که‌ من له‌لیپرسینه‌وه‌ی
 شه‌ه‌ریارو گله‌یی داوه‌ر سل ته‌که‌م نه‌ له‌ترسی زۆری ته‌وان.

من بۆ دوربینی هێواش هێواش مه‌نزلیکم ته‌کرد به‌دوان و سێیان تا
 گه‌یشه‌تینه‌ لای قه‌لجه‌ بۆ ئه‌وه‌ی ده‌ستی ده‌ستدریژی بۆ سه‌ر مو‌لکی پارێزراوی
 شاهانه‌ کورت بکه‌ینه‌وه‌، شوینه‌ گیراوه‌کان به‌جێ به‌ی‌لن و بگه‌پێنه‌وه‌. که‌لکی
 نه‌بوو به‌هیچ جیه‌ک نه‌گه‌یشه‌. ئه‌و رۆژی من گه‌یشه‌ته‌ قه‌لجه‌، ئه‌و شه‌وه‌ والی
 هه‌زار که‌س سواری به‌سه‌رکردایه‌تی ته‌مانوللاخان، کوپه‌زای محمه‌د ره‌شید به‌گ،
 که‌ له‌بنه‌ماله‌ گه‌وره‌کانی کوردستانه‌، بۆ دانانی مه‌حمود پاشا له‌سلیمانی

ناردبوو، ۷ سەد تەقدىرگىچى بەسەركردايەتى قوباد بەگى فەرەشباشى لەرەنگەى شاخەو نارد بۆ دەربەند، كە لەپشتى ئۆردوى مەنەو بو بۆ ئەوئەى رىگە لەمەن بگرن. چونكە ئەو رىگەى ھاتوچۆى ئىمە بو، ئىمەشيان بەتاقىمىكى كەم ئەزانى. خۆشى لەگەل پىنچ شەش ھەزار سوارەو تابورىك نىزام ھاتە سەر ئۆردوئەكەى مەن.. شەر بەناچارى ئىخەى گرتەم. پشت بەخوا كەوتىنە بەرەنگارى. لەنزىك ئۆردوئەكەى ئىمەو ھەردولا لەيەكەيان دا. پاش نىو سەعات سى چارەك بەپىئى نايەتى: ((كَم مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ)) سەرەپاى كەمىي ئىمەو زۆرى ئەوان تواناى بەرھەلستىيان نەماو مەيدانىان بەجى ھىشتو شكان. نزىكەى نىو سەعات دوايان كەوتىن و گەپاينەو. ئەگەرچى مەيدانى شەرەكە ئەرەزى عىراق بو، بەلام لەنىو سەعات زىاتر دوايان نەكەوتىن نەوئەكو لەسنور تىپەپەرىن، لەپىش شەرەكەشدا ھەموو عەسكەرەكانمان تى گەيانە بو كە بەھىچ جۆرى لەسنور تى نەپەرن.

ئەو شەرە لەشوتى شەرەكەدا ماينەو، بەيانى زو بۆ سەندەنەوئەى سلىمانى لەدەس ئەمانوللا خان و مەھمۇد پاشا رومان كەردە سلىمانى. قوباد بەگ كەسەر رىگەى لەئىمە گرت بو، بەبىستى شكانى والى ھەلاتو، مەھمۇد پاشا ئەمانوللا خانىش كەچوبونە سەر سلىمانى، بەبىستى گەپانەوئەى مەن و ھەوالى تىشكانى والى، شارو ئاوايەكانى نزىكەيان تالان كەردبو. چەند كەسەكەشيان بەنارەوا كوشتەو. كەلپەلى تالانكراويان بەولاخى ئاغايان و نۆكەرەكانيان و قەتارچىيەكان گواستۆتەو. بۆ سەندەنەوئەى ئەم تالانچىيە دوايان نەكەوتىن چونكە ئەبو بچىنە ناو سنورى ئەوانەو. ئەوئەش بى فەرمان و رىستى ئاھەفانە نە ئەكرا. دەستمان لەھەمو ئەو كەلپەل و ئىسترو ماين و رەوئە گەلەيە ھەلگرت. ناوچەكانى شارەزور كەداگىريان كەردبو ھەمويان تالان كەردەو. چەند ژن و پىياويان كوشتەو. سى سەد خىزانىان بۆ لای بانە راگواستەو.

مەن كە گەشتەوئەى سلىمانى مەملەكەت ويران و تالان كرايو. زەرەر و زىانى كەئەم جارە بەھۆى رەزاقولى خانى والى سەندەو بەسلىمانى و ناوچەكانى شارەزور گەشتەو، لەحساب نايەت)) (نەسرى: ۱۸۶-۱۸۴/۲).

سه‌رچاوه‌کانی به‌شی جه‌وته‌م

*نه‌نوه‌ری سوئلتانی: ((ده‌سنوسی کوردی (وفارسی سه‌باره‌ت به‌کورد) له‌کتیبخانه‌کانی به‌ریتانیا))، کتییی نه‌رزان، (سوید ۱۹۹۷).

*ئیبراهیم نه‌رده‌لانی، محمده: ((میژوی نه‌رده‌لان، ذیلی شه‌ره‌فنامه‌ی به‌تلیسی))، سه‌ره‌تا نویسن و ساغ‌کردنه‌وه‌ی: نه‌س‌رین برنا. وه‌رگیترانی: نه‌نوه‌ری سوئلتانی، (سوید ۱۹۹۷).

*بابانی، عبدالله‌قادر ابن رستم: ((تاریخ و جغرافیای کردستان، موسوم به: سیر الاکراد))، به‌اهتمام ((محمد رئوف توکلی))، (تهران ۱۳۶۶ ه.ش).

*خسرو بن محمد بن منوچهر اردلان: ((لب التواریخ))، وینه‌ی ده‌سخه‌ت و وه‌رگیترانی روسی، مؤسکۆ ۱۹۸۴.

*رئوف، میرزا عبدالله سنندجی: ((تذکره حقایق امان الهی))، به‌تصحیح و تحشیه د. ع. خیامپور، موسسه تاریخ و فرهنگ ایران، (تبریز ۱۳۴۴ شمسی).

*فخر الکتاب، میرزا شکرالله سنندجی: ((تحفه‌ی ناصری در تاریخ و جغرافیای کردستان))، به‌اهتمام (دکتر حشمت الله طیبی)، انتشارات امیر کبیر، (تهران ۱۳۶۶ ه.ش).

*گلستانه، ابو الحسن بن محمد امین: ((مجل التواریخ))، بسعی و اهتمام مدرس رضوی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم، (تهران ۲۵۳۶ شاهنشاهی).

*مستوره، ماه شرف خانم: ((تاریخ اردلان))، به‌اهتمام ((ناصر ازادپور))، (سنندج ۱۳۴۳ ه.ش).

*مه‌ستوه‌ی کوردستانی: ((میژوی نه‌رده‌لان))، وه‌رگیترانی بۆ کوردی: د. حسن جاف و شکور مصطفی، ده‌زگای رۆشنبیری و بلاؤ‌کردنه‌وه‌ی کوردی، (به‌غداد ۱۹۸۹).

*مه‌دوی، عبدالرضا هوشنگ: ((تاریخ روابط ایران از ابتدای دوران صفویه تا پایان جنگ دوم جهانی))، انتشارات امیر کبیر (تهران ۱۳۶۴ ه.ش).

*وقائع نگار کردستانی، علی اکبر: ((حقایق ناصری در جغرافیا و تاریخ کردستان))، به‌اهتمام ((محمد رئوف توکلی))، (تهران ۱۳۶۴ ه.ش).

*هدایت، رضاقلی خان: ((فهرس التواریخ))، به‌تصحیح و تحشیه: دکتر عبدالحسین نوائی و میر هاشم محدث، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، (تهران ۱۳۷۳).

پیړستی ناوه‌کان

٤٧٩ ، ٤٨٠ ، ٤٨١ ، ٥١٨ ، ٥٥٢ ،	
٥٦٥ ، ٥٧٥ ، ٥٧٦ ، ٥٧٧ ، ٥٧٩ ،	-۱-
نازه‌ربایجانی تیران ٤٢٧	
نازه‌ربایجانی غه‌ریی ١٦١	نابوت ١٨٦ ، ٢٢٤
ناســـــــوری ١٨٦ ، ١٩٥ ، ١٩٧ ، ١٩٨ ،	ناخسته ٣٨
٢٣٠ ، ١٩٩ ، ٢٤٩ ، ٢٣٥ ، ٢٥١ ، ٢٥٣ ،	نادینه ٣٩٥
٢ ، ٢٨٠ ، ٢٧٢ ، ٢٧٠ ، ٢٦٦ ، ٢٥٤ ، ٢٥٥ ،	ناراس (روبار) ١١ ، ١٩ ، ٢٦ ، ٤٥
٣١ ، ٣١٥ ، ٣١٤ ، ٣١٢ ، ٣١١ ، ٣١٠ ، ٩٨ ،	نارال (گۆم) ١٠
٣٣٣ ، ٣٣٠ ، ٣٢٩ ، ٣٢٧ ، ٣٢٥ ، ٣٢٤ ، ٧ ،	نارمانوس ١٣
٣٧٢ ، ٣٦٧ ، ٣٥٠ ، ٣٤٥ ، ٣٤١ ، ٤١٢ ،	ناروق شاه‌قولی ٥١٣
٤١٣ ، ٤١٤ ، ٤١٥ ، ٤١٦ ، ٤١٧ ،	نازه‌ر ، نازه‌ری ٣ ، ١٩ ، ١٤ ، ٢٢ ، ٢٥ ،
٤١٨ ، ٤٥٦ ، ٤٥٩ ، ٤٧١ ، ٤٧٢ ،	٣٤ ، ٥٣ ، ٥٨ ، ٢٠٤ ، ٢٣٤ ،
	٢٧٢ ، ٢٦٣ ، ٢٣٥ ، ٤١٤ ، ٤١٧ ، ٤٤١ ،
ناســـــــیا ٥ ، ٤٦ ، ٤٩ ، ١٧٧ ، ٢٤٢ ،	٤٤٩
٢٥٨ ، ٢٥٩ ، ٢٧١ ، ٣٣٥ ، ٣٣٦ ،	نازه‌ربایجان ١٢ ، ١٠ ، ٢٠ ، ١٦ ، ٢٢ ،
ناسیای بچوک ٢٥٩ ، ١٤ ، ١٠ ،	٢٥ ، ٢٦ ، ٤٢ ، ٤٣ ، ٤٨ ، ٤٩ ، ٥١ ،
ناسیای ژورو ٨	٥٣ ، ٧٤ ، ٧٧ ، ٨٠ ، ٨١ ، ١٢٧ ،
ناشوری ٣١٤ ، ٣١١ ، ١٩٦ ،	١٣١ ، ١٤٢ ، ١٤٣ ، ١٤٥ ، ١٥٥ ،
ناغچه قه‌لعه ٥٢٠	١٥٨ ، ١٦٧ ، ١٦٩ ، ١٩٣ ، ٢٠٣ ،
ناقا محمد خانی قاجار ٤٢ ، ٥٨٥ ،	٢٠٩ ، ٢١٨ ، ٢٢٨ ، ٢٣٤ ، ٢٣٠ ،
٥٨٨ ، ٥٩٠ ، ٥٩١ ،	٣ ، ٣٤٢ ، ٣١٣ ، ٢٥٨ ، ٢٤٥ ، ٢٤٣ ،
ناق قزینلو ١٢ ، ١٤ ، ١٥ ، ١٦ ، ١٨ ،	٣٥٩ ، ٤٧ ، ٣٩٨ ، ٣٩٩ ، ٤٠١ ، ٤٠٩ ،
٣١٥ ، ٣١٤ ، ٧١ ، ٧٠ ، ٦٤ ، ٦١ ، ١٩ ،	٤١٥ ، ٤٢٢ ، ٤٢٨ ، ٤٢٩ ، ٤٣٤ ،
ناک داخ ٢٦١	٤٤٤ ، ٤٤٦ ، ٤٤٨ ، ٤٥٦ ، ٤٧٢ ،

ناکۆيان ۱۴۰

ئاگرى داغ (شۆرش) ۴۰۷

نالاداڭ ۲۶۱

ئالاشگر ۲۲۳، ۲۷۰

ئالان ۱۱۲، ۵۰۷، ۶۰۶

ئالباغ ۵۱

ئالبلاخ ۴۴۳

ئالتا ۸، ۹

ئالتون كۆيرى ۱۱۲

ئاموك ۲۳

ئامىدى ۱۱۳، ۱۴۴، ۱۴۰، ۱۴۷،

۳۱۶، ۲۶۰، ۲۴۶، ۱۴۹، ۵۲۵، ۵۳۸

ئايدىر ۴۷۷

ئايرىملو ۱۴

ئوجاغ ۴۶۷

ئۆردۈ ۶۹، ۷۰

ئورفا ۱۹۶، ۲۴۸، ۳۱۲، ۵۶۱

ئۆرمىلو ۶۵، ۶۶

ئورىاد ۱۱۰

ئۆزال ۸، ۹

ئۆزبەگ ۱۶، ۱۷، ۲۱، ۲۲، ۲۳،

۳۳، ۶۴

ئۆزدەمىر بەگ ۵۵۲

ئوزون خەسەن ۱۴، ۱۵

ئوژن ئوپىن (ئاوژن ئوپىن) ۳۲۱، ۳۴۶

ئوستىر ئاباد ۲۰۳

ئۆغز بەگ ۱۴۰

ئوغوز ۱۰، ۱۲، ۱۳

ئوغوللىرى، زولقەدر ۱۱

ئوغوللىرى، مەنتشا ۱۱

ئولامە سولتانى تەكەلو ۲۲

ئۇھانچيان ۲۸۹

ئويمان ۱۱۰

ئەبو ئەلھىجاي ھازىدەنى ۱۲

ئەبو خەنىفە ۱۷

ئەبۇلخەسەن بەگ كۆرى مەمەد ئاغا

۴۸۹، ۵۹۶

ئەبۇلخەسەن پورزەند، سەرھەنگ

۴۴۵، ۴۴۷

ئەبۇلفەتىح خان كۆرى كەرىم خانى

زەند ۵۸۵، ۵۹۶

ئەبو غويىدەى جەراح ۵۱۷

ئەتايىكى ۱۴

ئەتايىگ ۳۹۴، ۳۹۶

ئەحسا ۳۳۵

ئەحمەد ئاقاي موقەددەم (خان) ۴۱،

۴۲، ۴۴، ۴۵، ۱۲۲، ۱۲۱، ۱۱۹،

ئەحمەد ئەمىر ئەحمەدى ۴۳۹

ئەحمەد ئاغا (براى سىمكۆ) ۴۵۸، ۴۶۷

ئەحمەد پاشا والى بەغدا ۵۴۹

ئەحمەد پاشاى بابان ۵۸۴، ۶۰۶

ئەحمەد تەقى ۴۵۳، ۴۵۹، ۴۶۹،

۴۷۱، ۴۷۲

ئەحمەد خانى ئەبدالى ۵۶۵

ئەحمەد خانى موقەددەم مەراغەبى

۱۱۸

ئەحمەد سۈرەبىيا بەدرخان ۲۹۲

ئەحمەد سۈسە ۳۱۲

نجمد عبوق پاشا ۲۹۱

نجمد فایهق ۲۸۲، ۴۵۱

نجمد کسرهوی تدبیری ۵۸، ۱۶۷

نجمد کللی ناغای مدنگوی ۴۴۲

نجمد میرزا ۴۹

نجمدی خانی ۳۹، ۱۸۲، ۱۸۹

نخلات ۱۳، ۲۳

نختاجی ۶۴

نعدالیا ۲۷۲

نعدمانی (تیره) ۴۱۱

نعدمیرال کارلثوب ۲۸۵

نعدمیرال ویبی ۲۸۶

نعدمیرال هومان ۲۴۲

نعدمونس ۴۶۹

نعدنه ۲۴۸، ۲۶۰، ۲۷۵، ۳۳۵

نعدرنه ۵۴۳

نعدراك ۲۵۸، ۴۰۱

نعدریش ۲۳، ۱۳۳

نعدربیل ۱۴، ۱۵، ۶۹، ۲۰۳، ۴۳۸

نعدردلان ۳، ۱۰۷، ۱۱۱، ۱۱۲

۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۶، ۱۱۹، ۱۳۵

۱۳۶، ۱۴۲، ۱۵۰، ۱۵۲، ۱۸۰

۴۸۹، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۷، ۵۰۱

۵۰۲، ۵۰۵، ۵۰۷، ۵۰۶، ۵۰۹

۵۱۲، ۵۱۴، ۵۲۳، ۵۲۵، ۵۲۶

۵۳۰، ۵۳۸، ۵۳۲، ۵۳۴، ۵۳۵

۵۳۸، ۵۴۰، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۳

۶۰۴

نعدردوان بدگ ۶۷

نعدردهان ۸۵، ۲۱۲، ۳۳۶

نعدرزوم ۴۳، ۴۸، ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۶

۲۱، ۲۰۹، ۱۴۹، ۱۸۷، ۱۸۶، ۱۴۸

۹، ۲۲۳

۲۷۱، ۲۷۰، ۲۶۳، ۲۶۰، ۲۴۵، ۲۳۱

۳۵۹، ۳۳۵، ۳۰۲، ۳۰۱، ۲۹۹، ۷۹

۴۱۹، ۴۲۱، ۴۵۱، ۴۵۲، ۵۱۵

۶۰۶، ۵۵۲

نعدرزوم (پهیمان) ۲۱۰، ۲۱۵

نعدرزگرد ۲۲۳

نعدرزخان ۱۹، ۲۰، ۱۹۶، ۲۰۹

۳۵۹، ۲۷۹، ۲۷۰، ۲۶۳، ۲۴۵، ۲۲۳

نعدرشلو ۳۳

نعدرمن ۲۰، ۳۳، ۳۸، ۵۳، ۷۴

۱۶۸، ۱۶۷، ۱۸۰، ۱۸۶، ۱۹۷، ۱۹۶

۱۹۸، ۲۱۰، ۱۹۹، ۲۳۰، ۲۳۵

۲۳۶، ۲۴۵، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱

۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۷

۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۷۰

۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۵، ۲۸۶

۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۸

۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۳، ۳۱۷، ۳۲۴

۳۷۲، ۳۴۵، ۳۴۱، ۳۳۷، ۳۳۰، ۳۲۷

۴۰۵، ۴۱۰، ۴۱۲، ۴۱۴، ۴۱۷

۴۲۳، ۴۳۴، ۴۴۶، ۴۵۶

نعدرمنستان، نعدرمنیه ۶، ۷

۱۲، ۱۰، ۲۰، ۱۳، ۲۵، ۲۴

۱۳۹، ۱۹۶، ۲۱۸، ۲۴۵، ۲۵۵

۲۷۶، ۲۹۰، ۲۹۶، ۳۰۲، ۳۵۹

نەمىر زەينەددىن ۶۸	۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۷۳،
نەمىر عەبدوللەي حسىنى شەرىفى	۲۷۵، ۲۹۴، ۲۹۵، ۳۶۸
مەككە ۲۴۷	
نەمىر فەرەيدون مىزا ۱۴۶	نەللەۋىردى بەگ ۵۵۸
نەمىر مەنسور ۳۴۲	نەللەقولى خانى زەنگەنە ۵۸۸
نەمىن تەزكەرە ۱۶۰	نەلىكساندەر ئىزولىسكى ۲۵۸
نەمىن زەكى ۱۲	نەلىياسى خەلىفەي قەرەداخلو ۹۳،
نەمىن عالى بىر خان	۹۵، ۹۷، ۹۶
۲۹۲، ۲۹۱، ۲۸۴، ۴۱۷	نەلىكسەندەرى دوۋەم ۲۰۹، ۲۳۰
نەناتۆل ۱۱، ۱۴، ۴۲۰	نەلىكسەندەر پول (رىكەوتن) ۳۰۲
نەنتالیا ۱۱	نەماسىيە (پەيمان) ۲۲۳، ۷۷، ۲۴، ۲۳،
نەنجومەنى ئىالەتى و ويلايەتى ۳۳۹	۵۲۴، ۵۲۵
نەندەلوس ۷	نەمىرىكا ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۵۱، ۲۵۴،
نەنزەلى ۲۰۴، ۲۶۷	۲۷۶، ۲۷۹، ۲۹۵، ۳۱۸
نەنقىرە ۳۰۱، ۳۳۵	نەمەرىل ۱۲۵
نەنگلوز-روسى (رىكەوتن) ۳۹۹، ۴۰۱	نەمسەۋى ۱۹۴، ۱۹۳، ۱۸۹، ۱۷۸، ۷،
نەنگلوز-ئىرانى (رىكەوتن) ۴۰۶	۲۷۲، ۲۰۰
نەنگۆرە ۴۲۱	نەمانوللا خانى گەۋرە ۴۸۹، ۴۹۲،
نەنۆر پاشا ۲۷۴، ۲۴۹، ۲۴۴، ۲۴۱	۴۹۳، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۱،
نەنۆرى سولتانى ۵۹۵	۵۹۶، ۵۹۷
نەنەدۆل ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۹۸، ۲۵۰،	نەمانوللا خانى دوۋەم ۴۹۴، ۶۰۵
۲۵۷، ۲۶۰، ۲۷۱، ۲۸۵، ۲۹۰،	نەمانوللا مىزاي جىھانبانى، سەرتىپ
۲۹۸، ۳۰۰	۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۷، ۴۵۷
نەنەر ۳۴	نەمىر نەمەدى ۱۷۱، ۱۷۲
نەوليا بەگى كورې سەيفەددىن ۸۵	نەمىر نەرشەدخانى حاجى عىلىلو ۴۳۰
نەۋرى (تېرە) ۴۱۱	نەمىر نەسەد دىيوكرى ۴۴۲، ۴۴۳
نەۋرەحمان پاشا ۶۰۴	نەمىر نەيمور پاشا ۲۰۸، ۲۰۹
نەبراھىم ئاغا (مامى مەستورە) ۴۸۹	نەمىر حوسامەددىن ۷۰
	نەمىرخان ۲۵، ۳۱، ۴۵، ۵۱، ۸۰، ۶۴-
	۸۷، ۹۱، ۹۳-۹۷، ۱۰۸

نیستاجلو ۱۶، ۱۹	نین عومەر ۱۳
نیسته خر ۱۵	نیبراهیم خانی نهرمه نی ۳۷۵
نیستو یاتوسکی، جنرال ۳۵۳	نیبراهیم نه فندی حیدر، شیخ
نیسحاق سکوتی ۳۳۷	الاسلام ۲۹۱
نیسحاق شیخ سه فییه ددین ۱۴	نیبراهیم پاشای سهدری نه عزم ۲۲
نیسرائیل ۳۱۱	نیبراهیم خانی زهیرولدهوله ۵۳، ۴۰
نیسه دنداباد ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۲	نیبراهیم خانی سه رتیپ ۱۳۶، ۱۳۵
نیسماعیل (شا) ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰	نیبراهیم خانی قاجار ۱۳۱
۲۳، ۲۴، ۲۵، ۳۱	نیبراهیم سولتان ۴۴
نیسماعیل ناغای نه رتوشی ۳۴۴	نیبراهیم شای نه فشار ۵۶۲، ۵۶۳
نیسماعیل ناغای شکهفتی ۴۴، ۵۱	۵۶۵
۱۲۸، ۱۳۰	نیبراهیم کوری محمد عدلی پاشای
نیسماعیل ناغای شوکاک ۱۲۷	میسر ۱۴۲، ۱۴۱
۳۷۹، ۳۷۸، ۳۷۷، ۳۷۶، ۳۷۴، ۳۰۹	نیبی ۱۱۰
نیسماعیل ناغا (مامی مهستوره)	نیتالیا ۱۸۲، ۱۹۷، ۲۱۳، ۲۰۳
۴۸۹	، ۲۱۷
نیسماعیل ناغای نه میر فزلی ۴۴۱	۲۱۸، ۲۶۰، ۲۷۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۳
۴۴۴	۴۵۶، ۴۱۴، ۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۶۸
نیسماعیل شفائی ۴۳۸	نیتحادو تهره قی ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۹۰
نیسمید ۲۹۵	۳۳۹، ۳۳۷، ۳۳۰
نیعتیمادولدهوله ۸۴، ۸۳، ۸۵	نیجن خدیوت ۲۶۱
۳۷۱، ۳۶۱، ۳۵۷، ۱۰۸، ۹۴، ۹۰	نیدریس به دیسی ۷۳، ۷۴
نیعتما دله لته نه ۳۳۶	نیرل کلاردن ۳۲۱
نیقبال نه لدهوله ۱۹۲، ۱۸۶، ۱۹۳	نیرهوان ۱۴۴، ۵۴۵
۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۲۳، ۲۳۱	نیزمیر ۳۳۵، ۳۰۲، ۲۹۶، ۲۷۷، ۲۷۶
نیلام ۴۱۴، ۴۱۷، ۴۳۹	نیسپانیا ۷
نیمانلو ۳۳	نیسپه هان ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۱۷، ۱۱۸

١٦ نيام عدلی

٩٣، ٩٥، ١١٩، ٤١ خان ئيمام قولى

٢٥٩، ٢٩٦ ٹیمپروس

ٹینگلیز ۱۳۱، ۱۳۳، ۱۳۸، ۱۳۷،

ئینگلستان ۳۰۰

٤٤١ ئىندىرقاش

٢٥٩ ثينوس ميديا

— ۲ —

بابا سہ عیدی غمہ وس تابادی

203.347

بابان ٤٩٩، ٥٠٥، ٥٤٢، ٥٤٣،

7.3, 7.1, 0AE

باباخانی مہراغہ یی ۵۹۹

بابا خان چاوہ شلو ۵۶۶

بابہ کرناغای پشدہری ۴۵۵، ۴۶۷

بایر ئاغای مہنگور ۳۹، ۴۲، ۵۹،

10A, 127-121

باتۆم ۲۴۴، ۳۰۲، ۳۳۶

بادينــــــــــــــان ۱۴۰، ۱۴۲،

ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ

باراندوز ۲۰۷،۳۱۳

باراندوز چای ۳۶۳

باران دیز ۹۹، ۱۰۰

یارام بهگ کوری سورخاب بهگ ۵۲۵،

باریاری ۳۱۹

بازيك بهگ ۷۱،۷۲

بازی ۳۱۳، ۳۲۸، ۳۴۴

بازیان ۱۱۲،۲۸۴

باشقورد ۸

باشقۇلا ۲۲۳، ۱۹۹، ۱۹۳، ۴۷۱

باشناوی ۱۳

باقرخان ۴۱۸

بالكان، بالقان ۱۸۲، ۱۱، ۲۱۴

بالتولى (بابلو) كورى حهسن ۵۰۶

بالتك ٤٤،١٤٠١١٩،٣٩

۵۷۵، ۵۴۲، ۵۲۴، ۴۹۸، ۳۹۸ بانه

بانه لیس ۴۳۲

بانگی کوردستان ۴۳۳، ۴۳۴

باي سه نقور ۱۵

بايد زيد، سولتان ۱۷، ۲۰، ۲۳، ۶۱،

۷۳، ۶۳

بايد تدور ۶۴، ۷۰

بايد تدور (تيل) ۸، ۹

يچناك (تيل) ۸

بداغ ۵۲۷

برادوست ۳، ۱۹، ۲۷، ۳۱، ۳۷، ۳۸،

۳۹، ۴۰، ۸۴، ۸۱، ۸۰، ۹۶، ۸۸،

۲۰۵، ۹۹، ۴۴۲

برتاس ۸

برسخان (تيل) ۸

بروجدرد ۲۵۸، ۴۰۱، ۴۳۹، ۵۵۲

بريست- ليتوفسك (پهيمان)

۳۷۰، ۲۶۵

بزوتنه ودي مه شروته (مه شروته) ۳۹۳،

۳۹۸، ۳۹۹، ۴۲۴، ۴۴۹

بلياس ۱۷، ۳، ۴۰، ۳۹، ۴۱، ۴۲، ۴۳،

۴۴، ۴۵، ۵۱، ۱۲۸،

۱۵۸، ۱۴۷، ۱۳۵، ۴۰۸، ۵۳۶، ۵۹۱

بلوستان ۴۰۰، ۵۰۲

بلييس ۱۱۹

بك باسان ۵۱۶

بنابي نازلو ۴۰۹

بوتان ۲، ۱۸۰، ۱۸۲، ۲۰۲، ۳۱۳،

۳۲۷، ۳۲۵، ۳۱۵

بوجل وند (تيره) ۵۷۱

بوخارا ۲۱۲

بوراق خاني كوبي شيخ علي خاني

بوزكو ۱۷۱

بوسفور ۲۷۴، ۲۵۹

بوسنه ۳۳۶، ۳۳۵

بوشهر ۴۵۸، ۴۰۴، ۴۰۱

بوغوس نوبار پاشا ۲۹۰، ۲۸۹، ۲۸۰

بوكان ۴۴۱، ۴۴۲

بولشهويك ۴۰۷، ۲۶۸، ۲۶۳، ۲۴۷،

بولغار (تيل) ۸، ۹

بولغاريا ۳۶۸، ۳۳۶

بسه تليس ۱۷، ۲۰، ۶۴، ۷۴، ۱۸۰،

۱۸۲، ۱۹۶، ۲۰۹، ۲۲۳، ۲۴۵،

۲۵۴، ۲۶۰، ۲۶۳، ۲۷۰، ۲۷۹،

۳۰۰، ۳۰۱، ۳۱۵، ۳۳۵، ۳۵۹،

۴۱۹، ۴۵۲

به حرکه ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۹، ۴۶۱

به ختياري ۴۰۱، ۴۱۸

به خشعلي خان ۳۶۲

به درخان ۳۲۰، ۲۸۴، ۲۲۲، ۲۰۲، ۵۱،

۴۱۱

به دره ۱۱۲، ۵۴۶

به دره رهش (قهلا) ۵۱

به دره سور (قهلا) ۳۸، ۵۲

به رزنجه ۲۸۱

به رلين ۱۹۷، ۲۱۴، ۲۱۲،

۲۳۳، ۳۳۲، ۲۱۸

به ريتانيا ۱۳۸، ۱۵۴، ۱۶۳، ۱۸۶،

بيسات بهگ كوپى سورخاب بهگ

۵۲۶، ۵۲۵

بيستون ۵۶۸

بيكدلى (تيل) ۸

بيگلهر يىگى ۲۵، ۱۷

بيگه بهگ كوپى مەنمون بهگ ۵۰۷،

۵۰۸، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۴،

۵۱۷، ۵۱۹، ۵۲۱، ۵۲۰، ۵۲۲،

بيلفور ۲۹۵، ۲۸۷، ۲۶۲

بيوك خانى گەورەي قەرە پاپاخ ۲۰۵

-پ-

پاترياكى كلدانى ۳۱۶

پاپك (تير) ۴۱۱

پارتى ديموكراتى كورد ۲۹۲

پارس ۱۷، ۴۴۹

پارسا دوست ۵۴۶

پساريس ۱۲۷، ۲۵۲، ۲۵۹، ۲۷۵،

۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۷، ۲۸۸،

۲۹۰، ۲۹۵، ۲۹۸، ۳۳۱، ۴۰۱،

۴۱۷، ۴۰۳

پاريس (پەيمان) ۲۱۸

پازوكى ۳۸

پاسكوڧيچ (جەندەرال) ۱۳۱

پاكارد، دكتور ۳۵۰، ۴۲۴

پان-ئىسلاميزم ۳۳۶، ۳۳۰

پان-تۇرانيزم ۳۳۹، ۳۳۰

پردى سور ۱۳۶، ۱۴۴، ۱۴۷

۱۹۷، ۲۰۳، ۱۹۸، ۳۹۸، ۲۰۹، ۳۹۹،

۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۴، ۴۰۶،

۴۱۴، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۲۰، ۴۲۱،

۴۵۴، ۴۵۶، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۹،

۴۷۹

به سوره ۷، ۳۸، ۱۱۴، ۳۳۵، ۱۱۶،

۵۸۴، ۵۸۳، ۵۴۶

به عقبه ۲۵۱

به خدا ۶، ۷، ۱۴، ۱۷، ۱۹، ۳۲،

۳۸، ۶۸، ۷۰، ۱۳۴، ۷۳، ۱۳۶، ۱۳۹،

۱۴۲، ۱۴۰، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۳،

۲۶، ۲۵۲، ۲۴۷، ۲۴۶، ۲۰۰، ۱۸۶، ۱۸۰،

۳۶۷، ۳۳۵، ۲۹۵، ۲۷۵، ۲۷۱، ۲۷۰، ۹،

به كرسواشى ۵۳۷

به ليك ۲۴۰

به ندر عه باس ۲۰۴، ۲۵۸، ۴۰۰،

۴۰۱

به نغازى ۳۳۵

به هار (شوين) ۵۸۹

به هتلى وند (تير) ۵۷۱

به يات (تيل) ۸، ۹

به بيروت ۳۳۵، ۲۵۲، ۲۳۳

بيتوين ۴۵، ۱۱۸

بيجار ۳۸۴

بيرجيك ۲۴۸

بيرجك ۵۱۰

بيرك خان ۴۱۰

بيرينگر ۲۹۴

بيزننتى ۲۷۲، ۶، ۱۴

پرۆتستانت ۳۱۳، ۳۲۴

پزناغای عهبدولی (تیره) ۴۱۱

پزناغای کاردار (تیره) ۴۱۱

پشدهر ۴۶۷، ۱۱۲، ۴۵

په تروس، ناغا ۳۷۳، ۳۶۷، ۲۵۱

۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۹، ۳۸۱، ۳۸۲

۴۱۶، ۳۸۶، ۳۸۵، ۳۸۴

په تروس بورگ ۱۴۳

په ریغان خانم ۷۶، ۷۵، ۲۴

په ریو که مازان ۵۷۲، ۵۷۷، ۵۶۷

په هلهوی ۴۸۱، ۴۸۰، ۴۳۶، ۱۷۱

پیتیه ریورگ ۲۲۹، ۲۵۸، ۲۵۹، ۳۲۲

۴۰۱

پیرام خانی قرامانلو ۷۰

پیران ۱۶۴، ۱۴۷، ۱۹۱، ۴۴، ۳۹

۲۰۵، ۲۰۲

پیر دابوق خان ۸۵، ۸۳، ۸۲

۹۵، ۹۰، ۸۸، ۸۹

پیر سوله یمان ۹۸

پیر کینز ۳۲۰

پیره (هۆز) ۵۴۶

پیشخابور ۱۳

پینج-وین ۲۴۵، ۲۶۳، ۲۸۲، ۳۵۹

۶۰۶

-ت-

تاتار ۸، ۳۱

تاتارستان ۲۱۸

تاجی حدیده ری ۱۴، ۱۵

تاجیک ۳۹، ۱۷

تاران ۱۳۱، ۵۲، ۵۰، ۴۷، ۴۶، ۲۷

۱۴۸، ۱۵۰، ۱۵۴، ۱۵۶، ۱۶۷

۱۷۲، ۲۰۳، ۲۱۲، ۲۲۷، ۲۲۸

۲۳۱، ۲۳۲، ۲۵۸، ۲۶۶، ۳۱۹، ۳۲۰

۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۸، ۴۰۱

۴۱۳، ۴۲۸، ۴۳۵، ۴۳۸، ۴۴۱

۴۴۴ ن ۴۷۳، ۴۸۲، ۴۹۳، ۴۹۴

۴۹۵، ۵۵۷، ۵۵۱، ۵۸۵، ۶۰۲

تاش فراش ۱۲

تاهیر بهگ ۴۲۵

ترکهش ۴۰

تفا تیموریان ۱۲

تفلیس ۳۵۸، ۳۵۵، ۲۵۴، ۲۳۳

۳۶۶، ۳۵۹

تکه توغلو (بنه ماله) ۱۱

تکه لو ۱۹، ۱۶

تلوار (رووبار) ۵۱۲

توبا خانم کچی عهباس میرزا ۵۹۹

توبراق قهله ۳۲

تورعابدین ۳۳۱

تورک ۳۳، ۲۳، ۱۹، ۱۷، ۱۴، ۸

۴۸، ۱۳۷، ۱۶۱، ۱۸۰، ۲۱۰، ۲۱۱

۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲

تەرابلوس ۲۷۴	۳۰۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۳۳، ۳۳۷، ۳۴۳، ۳۴
تەرابلوسی غەرب ۳۳۵	۸، ۳۵۰، ۳۵۸
تەرگ — هەر ۲۷، ۳۴، ۳۸، ۵۱،	تورکستان ۴۰۴، ۲۴۳
۲۰۵، ۳۱۳، ۲۰۲، ۸۰، ۸۱، ۱۹۶	تورکمان ۲۵، ۸، ۹، ۱۴، ۱۸، ۱۹، ۲۲
تەریقەتیی نەقشبەندی ۱۸۹، ۱۸۴	، ۶۱ ، ۶۴، ۶۸ ، ۶۹
تەسوج ۴۳۰	، ۳۱۴، ۱۹۰، ۱۸۷، ۴۱۷
تەغریغوز ۹، ۸	تورکمانچای (پەیمان) ۴۳، ۴۸، ۱۳۱،
تەلەت پاشا ۲۷۴، ۲۸۸، ۲۵۰، ۲۴۱،	۲۱۲، ۲۱۸، ۱۳۲
تەمر ناغا ۱۷۱	تورکمانستان ۲۱۸
تەمرخان ۳۲	تورکمانستانی سۆڤیت ۹
تەنگابوون (شویین) ۴۳۸	تورکیا ۲۴۳، ۲۴۲، ۲۴۱، ۱۶۶،
تەنگەیی هورمز ۴۰۱	، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۹، ۲۵۲، ۲۵۶،
تەنورە ۵۰۷	، ۲۶۰
تەندەدۆس ۲۹۶	۲۶۲، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۸، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷
تەوریز ۱۲، ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸،	۷، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸،
، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۶، ۴۱، ۴۲، ۴۳،	۲۸۹، ۲۹۱، ۲۹۴، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹
، ۴۶، ۴۷، ۵۱، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷،	۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۲۲،
، ۷۸، ۷۹، ۸۱، ۸۵، ۸۸، ۱۲۰، ۱۰۶،	۳۲۹، ۳۵۹، ۳۶۷
، ۱۳۵، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۶۱، ۱۶۳،	تورکی رۆژئاوایی ۹
، ۱۶۴، ۱۶۷، ۱۶۹، ۱۷۱، ۱۸۶،	تورکی رۆژھەڵاتی ۹
، ۱۹۳، ۱۹۹، ۲۰۳، ۲۰۶، ۲۰۷،	تۆرۆس ۲۷۴
، ۲۰۹، ۲۰۸، ۲۲۳، ۲۲۷، ۲۴۴،	توزخورماتو ۲۴۷، ۲۶۹
، ۳۲۰، ۳۴۵، ۳۴۷، ۳۵۲، ۳۷۳،	توغرول بەگ ۱۳
، ۳۸۲، ۳۹۳، ۳۹۸، ۴۰۸، ۴۱۰،	تۆفیق پاشا ۲۸۸، ۲۹۲
، ۴۱۱، ۴۱۵، ۴۱۸، ۴۲۳، ۴۲۴،	تونس ۲۴۳، ۳۳۵، ۳۳۶
، ۴۲۷، ۴۳۰، ۴۳۵، ۴۳۸، ۴۴۱،	تەحسین پاشا ۱۷۰
، ۴۴۳، ۴۷۴، ۴۸۲، ۴۸۳، ۵۲۰،	تەجەددود (رۆژنامە) ۴۲۷
تەھماسب، شا ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵،	تەرابزون ۲۴۵، ۲۶۰، ۳۰۲
، ۱۰۰، ۱۰۱، ۷۶، ۵۱۲، ۵۱۶، ۵۲۴،	

۵۵۹، ۵۵۳، ۵۲۶

تدیسفون ۶، ۷

تدیور خان کوری سولتان عدلی بدگ

۵۲۷، ۵۲۶

تدیور خانی تاجورلو ۵۴۸

تدیوری لنگ ۱۴

تباری ۳۱۳، ۳۲۸، ۳۴۴

تیبته ۳۹۹

تیگه یشتنی راستی ۲۹۶

تیله کو ۱۵۳، ۱۱۲

تیمور پاشا خانی ماکوئی ۱۵۵

-ج-

جاریجان ۴۱

جازی ۱۳۰

جاف ۱۱۲، ۱۵۲، ۱۵۳، ۵۴۶

۵۴۷، ۵۸۰، ۵۹۷، ۶۰۰

جاسنه ۴۷۰

جزیره ۱۱۳، ۳۳۱

جوانر ۶۰۳، ۶۰۰، ۵۴۷

جورج ویلوك ۱۳۸

جولان ۲۷۷

جوله كه (جو) ۳۱۴، ۲۷۹، ۲۶۲

۳۲۵، ۳۳۷، ۳۷۲

جول ————— میترگ

۴۱۳، ۳۱۶، ۳۲۲، ۳۳۱، ۴۵۳

جوندیدی به غدادی، شیخ ۱۰۲

جهازیر ۲۴۳

جهازیری نین عومر ۲۴۸، ۲۶۰

جهازیری رودس ۴۱۱

جهازیری عدره ب ۲۷۶

جدهسان ۵۸۳، ۵۴۶، ۱۱۲

جدهفدر ناغای شوکاک ۱۶۷، ۱۶۸،

۱۷۰، ۱۶۹

جدهفدر پاشا ۱۰۶

جدهفدر تہ یار بدگ ۳۰۰

جدهفدر خان ۵۸۷، ۵۸۵

جدهفدر سولتان ۵۵۸، ۴۱

جدهفدر العسکری ۴۷۹

جدهفدری (مدهدب) ۱۹

جدهفدتو (روبار) ۳۰، ۳۵۳

جدهلادت کامهران بهدرخان ۳۰۱،

۴۵۱

جدهلال وند (تیره) ۵۷۱

جدهلالی ۳، ۳۸، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶،

۸۸، ۹۴، ۹۵، ۱۳۲

جدهلایری ۱۲، ۱۴

جدهلولا ۶، ۲۷۲

جدهلیل وند (تیره) ۵۷۱

جدهمال پاشا (سدهفاح)

۲۴۱، ۲۴۴، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۶۵

جدهمعیه تی نیستخلاصی کوردستان

۴۱۷، ۴۱۲، ۲۵۵

جدهمعیه تی نیستقلال کوردستان

۴۵۷

جدهمعیه تی تدهکیلاتی نیجتماعیه

۲۹۲

جەمعیەتی تەعالی کوردستان
، ۲۸۰، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۹۱، ۲۹۳، ۳۰۱
، ۴۱۷، ۴۰۳

جەنگەل ۴۲۱

جەیمون ۹

جیلو — ۳۶۴، ۳۴۴، ۳۲۸، ۳۱۳
، ۳۸۳، ۳۸۰، ۳۷۳، ۳۷۲

جیلوداخ ۲۶۱

جیهانموتاع ۳۰

جیهاندانی (رێکخراو) ۴۱۷

جیهانگیر بەگ ۴۴۲

-ج-

چابقلو ۶۴

چا بەهار ۴۰۱

چاپان (سولتان) ۱۹

چالدێزان ۷۵، ۲۷۲، ۷۴، ۷۳، ۱۸

چایان سولتان ۵۱۷، ۵۰۷

چرنوزوبوف ۳۴۵، ۳۵۲، ۳۵۸

چگنی ۱۱۲، ۲۲

چوپانیان ۱۲

چەرکەس ۶۲

چەقان (چەم) ۵۴۶

چەمشگەزەك (مێنشین) ۶۰، ۱۹، ۲۶

چەمەن چەنزە ۱۲۹

چەهار مەحالی بەختیاری ۴۰۱، ۲۵۸

چ — هەریق ۱۷۰

، ۴۱۸، ۴۱۶، ۱۹۴، ۳۷۷، ۳۸۱، ۳۸۲
، ۴۴۴، ۴۴۸، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۶
، ۴۵۷

چەهریق (قەلا) ۴۴۸، ۴۴۶، ۴۴۵

چوقە سولتان ۵۲۱

چیای رەش ۳۳۵، ۳۳۶

-ح-

حاتم بەگ ۸۵

حاجی ئیلخان ۴۳۱

حاجی بابای ئەسفەهانی ۵۰

حاجی خۆش ۹۹

حاجی رۆستەم بەگ ۶۱، ۶۳

حاجی سەمەد خان شجاع الدولە

مەراغەیی ۳۴۷، ۳۷۴

حاجی سطوة ئەسەلتەنە ۴۴۲

حاجی عومەر ۶۵

حاجی عەزیز خانی ئەمیر تۆمان ۳۶۲

حاجی عەلی مەمەد ئاقا ۴۱

حاجی قادر ۱۸۹

حاجی مۆنەیدە تاجار ۳۷۴

حاجی میرزا ئاغای میرناخۆر ۶۰۶

حاجی یەحیا مەرفەت کوردستانی

، ۴۹۴

حافز ئەحمەد ۵۳۷

حسین ئاغای ئەندەرونی ۶۰۶

حسین بایقرا (سولتان) ۱۷

حسین بدگ ۱۴۰

حسین بدگ له له ۷۱

حسین بدگ میری بادینان، سولتان

۵۰۹، ۵۱۰، ۵۲۴

حسین پاشای تال جلیللی ۵۶۱، ۵۶۲

حسین خانی لور ۱۱۷

حسین سولتان ۱۱۴، ۱۱۳، ۱۱۰

حسین شریف ۲۴۸، ۲۴۷، ۲۵۲

۲۵۳، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۵، ۲۷۸

حسین فردوست (سوپه‌بورد) ۱۷۲

حسین قولی خان ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۱۲۸

۱۲۹، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۴

۵۰۱

حسین قولی خوله‌فا ۵۱۳

حسین مدکی ۵۸، ۴۴۸

حشمت نه‌لده‌وله ۲۱۰، ۲۲۸

حکومتی کوردستان ۴۶۱، ۴۶۹

جدبل نه‌لده‌تین (روژنامه) ۴۸۰

جذیب بدگ ۵۹۷

جذیبوللا خانی شاهسون ۵۰

جذیر ۱۴۴، ۴۶۰، ۵۶۳

جده‌ن ناباد ۱۷۲

جده‌ن بدگی بددرخان ۲۵۵

جده‌ن بدگی حدلواچی ۷۲

جده‌ن بدگی روملو ۵۸، ۶۴

جده‌ن بدگی حاکمی نامیدی ۵۱۵

۵۱۶، ۵۱۷

جده‌ن بدگی یوزباشی ۵۱۲

جده‌ن بدگ کورپی سورخاب بدگ

۵۲۵

جده‌ن بدگی میر نه‌سکه‌ندهری ۵۵۸

جده‌ن پاشا (والی کهرکوک) ۵۸۴

جده‌ن جاف، دکتور ۴۹۵

جده‌ن خان ۵۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶

۹۰، ۸۹، ۸۸، ۹۲-۱۰۰، ۹۷

جده‌ن سولتانی هدرامی ۱۵۰

۱۵۱، ۱۵۲

جده‌ن عدلی خانی وزیر فواید

۱۵۷، ۱۶۲، ۱۶۳

جده‌ن عدلیخانی ثیعماد نه‌لده‌وله

۵۴۴

جده‌ن عدلیخانی نه‌رده‌لان ۵۵۷

۵۵۸، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۷

۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲

۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵

جده‌ن موقه‌ده‌م، سه‌رتیب ۴۸۲

۴۸۳، ۴۸۴

جده‌ن‌اوا ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۳۳، ۵۴۰

جده‌ن‌اوا (قدلا) ۵۴۵، ۵۹۱

جده‌ن‌کیف ۱۸

جده‌ن‌میرین ۱۵۲

حمدزه موکسی ۲۸۴

حمدزه میرزا ۷۸، ۱۵۵

حمدد ناغای مامدهش ۱۶۴، ۱۶۵

حمدد بهگی لیتان ۱۰۲

حمدد حسین خانی سهررداری بۆکان

۳۴۷

حمدجان (شوین) ۴۳۲

حمدد خانی حاکمی بانه ۳۴۷

حمدد سور ۱۲۵

حمدید توغلو ۱۱

حمدیدیه کان ۲۷۱، ۲۸۸

حمدید ۵۰۷، ۱۴۲، ۳۳۳، ۳۳۵

۵۱۰، ۵۱۵، ۵۱۸، ۵۲۱، ۵۴۳

۵۶۰

حمدیدر ائلو ۱۳۸، ۱۳۲، ۴۸، ۳۸

حمدیدر خانی زنگنه ۵۴۸

حمدیدر میرزا ۵۲۸

حمدیدر قولی پسیان ۴۳۸

حمدیدر موکری (شیخ) ۲۷

حیجهاز ۱۸۶، ۲۳۳، ۱۶۱، ۲۴۸،

۲۵۲، ۲۷۴، ۲۷۸، ۳۳۵

حیزی ئیستقلالی کوردستان ۲۹۳

حیزی دیوکراتی کوردستانی ئیران ۳

حیسامولوک ۱۶۱

حیللی ۴۷۰

حیلله ۵۲۳

-خ-

خاتوو کلاروزهر ۵۲۱، ۵۳۵

خاف ۴۰۰

خالید پاشای بابان ۵۶۰

خان ئهبدالی موکری ۹۵، ۹۶، ۹۷،

۱۰۱، ۹۹، ۱۰۲، ۱۰۴

خان ئهحمدد خانی یهکهم (خان

ئهحمدد خان کوپری هدلۆ خان) ۵۲۹،

۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴،

۵۳۵، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۵

خان ئهحمدد خانی دووهم (خان ئهحمدد

خان کوپری کهلبهعلی خان) ۵۴۷،

۵۴۸، ۵۴۹

خان ئهحمدد خانی سئیدم (خان

ئهحمدد خان کوپری سویمان ویردی

خان) ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱،

۵۶۲

خان محمد ۱۹، ۲۰، ۶۳، ۸۵

خانه پاشای بابان ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳،

۵۵۴، ۵۵۴، ۶۰۴

خانقین ۷۱، ۱۱۲، ۲۴۵، ۲۴۷،

۲۶۳، ۲۷۰، ۲۷۲، ۲۷۳، ۳۶۰، ۳۵۹

خانی لهپ زئیرین ۲۷، ۵۹

خائۆ قوریان ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳،

۴۴۵، ۴۴۶

خوسرهو خانى كوپى خان نه حمده خان	خدر ئدلياس ٩٩
٥٧٦، ٥٧٩، ٥٨٠، ٥٨١، ٥٨٢	خدرى (تيره) ٤١١
٥٨٤	خدرى كوپى كلؤل ٥٠٦
خورشيد ناغاي هدركى ٤٨٢	خدرى كوپى ئدلياس ٥٠٦
خوزستان ١٦، ٢٥٨، ١٤٩	خدويى ميسر ٢٣٠، ٢٠٠
خودسر ٢٦	خولوف (تيره) ٤١٢
خواجهوند (تيره) ١٨١	خودبيجه خانى كچى يدهيا خانى
خوشاب ٢٣	چه هريق ١٩٤، ١٥٤
خوى ٢٥، ٤٨، ٧٦، ٧٧	خواجه داود ١٩٠
٣٧١، ٣٥٢، ٢٠٨، ٤١٥، ٤٣٠، ٤٣٤	خوزاسان ٢٢، ١٠، ٢٤، ٢٥، ٣١
٤٤١	٣٢، ٦٤، ٧١، ٢٥٨، ٢٠٣، ١٤٨
خه بوشان ٥٦٥	٣٩٩، ٤٠١، ٤٠٨، ٤٢١، ٤٣٨
خه ربوت ٣٠١، ٢٨٤، ٢٧٩، ٤١٩	٥٤٩، ٥٥٢، ٥٥٧، ٥٦٦
٤٥٢	خوپ خور ١٥٣، ٥٥٠
خه رته لان ٥٩	خوپرم چاوش ٥١٠
خه رخيخ ٨	خواروى كوردستان ٥٢٧
خه زهر (تيل) ٨، ٩	خوسرهو پاشا ٥٣٩، ٥٤٠، ٥٤١
خه زهر (دهريا) ٨، ١٠، ٤٢٢	٥٤٧
خه سرهو ميرزا ١٤٣	خوسرهو به گى مونشى ٥٥٤، ٥٨٠
خه سرهو خانى كوپى نه ممانوللا خان	٥٨١
٥٩٧	خوسرهو خانى گه وره ٤٨٩، ٤٩١
خه ليفه كلوديك ١٩٠	خوسرهو خانى ناكام ٤٨٩، ٤٩٠
خه ليفه حمده سد عيد ٢٠٧	٤٩٢، ٤٩١، ٤٩٥، ٤٩٧، ٤٩٩، ٥٠١
خه ليل به درخان ٢٨٥	٥٠٥
خه ليل به گ يسارلى ٧١	خوسرهو خانى گورجى ٤٩٣، ٦٠٥
خه مسه ٢٠٣، ٥٥٢، ٥٨٩، ٥٩٠	خوسرهو حمده دى كوپى مده نوچه رى
	نهر ده لان ٤٩٦

دوران ۵۰۷
 دهری‌ند گاوری ۵۱۳
 دهره‌نیل ۲۴۵، ۲۵۹، ۲۷۴، ۳۰۴
 دهره‌تنگ ۵۴۶
 دهریاری قاجار ۴۹۳، ۴۹۸، ۵۹۱، ۵۹۹
 دهریاری سه‌فدی ۵۲۳، ۵۲۷، ۵۳۲، ۵۴۴، ۵۴۸، ۵۴۹، ۶۰۴
 دهریاسیان ۶۴
 دهشت ۵۱
 دهشته بیل ۴۱
 ده‌عوه‌تی رافزی ۵۳۲
 ده‌صاوند ۲۰۳
 ده‌لته‌تی کوردستان ۴۵۶
 ده‌یلم ۱۰
 ده‌وار (جوگه) ۴۸۳
 دیاریده‌کر ۱۳، ۱۹، ۲۰، ۶۲، ۶۳، ۷۴، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۹، ۱۹۶، ۲۰۰، ۲۷۹، ۲۸۴، ۳۰۱، ۳۰۰، ۳۳۵، ۴۵۲، ۵۱۰، ۵۱۵، ۵۱۸، ۵۲۰، ۵۳۷، ۵۴۳، ۵۶۰
 دیاله (روبار) ۵۱۹
 دیاله ۵۴۱
 دۆجه الوزرا ۵۸۴
 دیبوکری ۱۶۴، ۱۶۵، ۲۰۲، ۲۰۵، ۴۴۳، ۴۳۱
 دیجله ۷۳
 دیری ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۸، ۴۵۹
 دیره‌زور ۳۳۳، ۲۸۰

دارنه‌لشوری ۳۹۶
 دارنه‌لخانه ۲۹۷
 داره‌شمانه ۱۱۱
 داغستان ۵۵۹، ۵۵۸، ۵۵۶
 دانالو (په‌ندەر) ۴۴۴
 داریوش ۵
 داقوق ۵۲۰
 درمان ۴۴۲
 دروز ۳۳۵
 دری (تیره) ۴۱۱
 دلان (تیره) ۴۱۱
 دل‌وهر پاشا ۱۱۳
 دمدم (قەلا) ۲۷، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۵، ۵۹، ۸۲، ۸۰، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۹۸-
 ۱۰۸، ۱۰۱، ۱۰۴، ۱۰۶
 ده‌خورقان ۱۶۱
 دود کانز ۲۹۶
 دورمیش خان ۶۵
 دۆستایه‌تی ئیتران-روس (په‌یماننامه) ۲۶۶
 دۆستایه‌تی و هارکاری روسی-
 تورکی (په‌یماننامه) ۲۶۸
 دول (ناوچه) ۴۲، ۴۱
 دۆل باریک ۶۴
 دونبولی ۱۹، ۳۸، ۴۱، ۴۳

دیلماق ۴۲۸

دینه‌ور ۵۱۸، ۵۲۱، ۵۸۸

دیمشق ۲۵۲، ۲۷۵

دیوان محمد کهره‌می ۴۹۴

-ر-

۶۰۶

رۆمانۆس ۱۳

راغب بگ ۳۴۹

رامسان ۲۲۳

رانیه ۱۱۲، ۴۵۹

روادی ۱۲

رودس ۳۳۵

رودنیز ۲۹۶

روزه جای ۳۶۳

رۆژکی ۳۱۵، ۳۱۶

رۆژی کورد ۴۳۲، ۴۳۳

رۆژی کورد - شه‌وی عه‌جهم ۴۳۲،

۴۳۳

رۆژی کوردستان ۴۶۱، ۴۶۶، ۴۷۰

رۆستم بگ ۱۵، ۵۱۳، ۵۱۲، ۵۲۹

۵۹۷،

رۆستم خان ۱۱۳، ۱۱۴

روسیای سو‌قیتی ۲۵۶، ۲۶۳، ۲۶۵،

۳۰۲، ۴۰۲، ۴۰۸، ۴۰۶

رۆما ۳۳۰، ۳۲۴، ۳۱۲، ۲۷۳

رۆمان، رۆم ۶، ۵، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۲۶،

۳۰، ۳۲، ۳۸، ۴۸، ۳۹، ۵۱، ۷۲،

۸۰، ۸۱، ۱۳۴، ۱۴۱، ۱۴۳، ۱۴۶،

۱۴۷، ۱۵۲، ۱۵۸، ۱۸۲، ۵۰۷،

۵۰۸، ۵۰۹، ۵۲۳، ۵۲۵، ۵۲۸،

۵۳۲، ۵۳۴، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۵،

۵۴۷، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۶، ۶۰۴،

۶۰۶

روس، روسیا ۱۱، ۴۳، ۴۵، ۴۸، ۵۰،

۱۲۷، ۱۲۸، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۴،

۱۹، ۱۹۵، ۱۹۳، ۱۵۴، ۱۴۳،

۲۱۲، ۲۰۹، ۲۰۴، ۲۰۳، ۱۹۹، ۱۹۸، ۷،

۲۲، ۲۲۳، ۲۲۰، ۲۱۷، ۲۱۵، ۲۱۴، ۲۱۳،

۲۳۰، ۲۲۹، ۲۲۸، ۷، ۲۳۱، ۲۳۳،

۲۳۴، ۲۳۵، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲،

۲۴۳، ۲۴۷، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۲،

۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹،

۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴،

۲۶۵، ۲۶۷، ۲۶۹، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۸۶،

۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۳، ۳۱۸، ۳۰۴،

۳۲۲، ۳۲۶، ۳۳۱، ۳۳۶، ۳۴۵،

۳۴۸، ۳۵۹، ۳۶۷، ۳۹۹، ۴۰۱،

۴۰۶، ۴۱۴، ۴۲۶، ۴۵۶، ۴۸۰،

۴۹۹

رۆمانیا ۳۶۸، ۳۳۶

رۆیتەر ۵۰

ره‌حمان به‌کر ۱۰۱، ۹۸

ره‌حیم زاده‌ی سه‌فه‌وی ۵۸

رهزا شا، رهزا خانی پدهلهوی ۱۷۱،

۱۷۲، ۳۷۳، ۴۲۹، ۴۳۷، ۴۳۹،

۴۴۰، ۴۴۷، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۷۲،

۴۷۳، ۴۷۵

رهزا قولی خان ۵۳۲، ۴۹۳، ۴۹۲،

۵۸۷، ۵۸۶

رهسول ناغا ۱۲۳

رهشت ۶۸، ۶۷، ۱۵، ۵۰

رهشید بهگ ۳۴۹

رهشید جهودهت ۴۷۱، ۴۷۰

رهشید سولتان قاسملوی ئه فشار ۴۴

رهشید محمد پاشا ۱۴۳، ۱۴۸، ۱۴۹

رهسك ۱۶۴

رهمزى بهگ ۴۶۹

رهه، ۵۷۵، ۵۹۳

رهواندوز ۱۱۲، ۱۱۹، ۱۴۰، ۱۴۱،

۱۴۴، ۱۴۷، ۲۰۲، ۲۴۵، ۲۶۳،

۲۷۰، ۳۵۹، ۴۰۹، ۴۵۲، ۴۵۹،

۴۶۰، ۴۶۴، ۴۶۸، ۴۷۸، ۵۲۵،

۵۳۸

رهوانسهر ۶۰۳

رهزال ۴۳۴

رودس ۴۳۴

روحوللا کیکاوسی، سهرهنگ ۴۴۱

ریج ۳۱۳

زاغه ۵۷۳

زاگرووس ۷

زاهان ۲۰۳

زاهید بهگ ۶۱، ۷۵

زاهیر بهگ ۵۶۰

زاوا بوك (شاخ) ۴۴۲

زربیار ۵۸۳، ۵۸۶

زرنجان ۱۵۴، ۲۵۸، ۴۰۱، ۴۲۸، ۴۳۸

زوبیتر پاشا میری سوزان ۳۱۶

زوبیتر وهند (تیره) ۵۷۱

زۆراب سولتان کوپی که لبعه لی ۵۴۷

زۆزان ۱۳، ۴۸

زولالیان ۱۰

زولفه قار بهگ کوپی سورخاب ۵۲۵

زولفهدر ۱۶، ۱۹

زهرا ۴۱، ۴۰، ۳، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵،

۵۲، ۵۳، ۱۲۸، ۱۶۱، ۱۶۴،

۲۰۲، ۲۰۵، ۲۶۱، ۴۰۹، ۴۴۳،

زهردویی ۵۴۶

زهکی خان ۵۸۴

زهزین کولاه ۴۹۷، ۵۲۹

زهلم ۵۰۷، ۵۱۲، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۹۳

زهلم (قهلا) ۵۰۷، ۵۱۲، ۵۲۴، ۵۴۵،

۵۴۶

زند ۴۰، ۵۸، ۱۱۲، ۱۱۹، ۵۲۹،

۵۳۳، ۵۶۷، ۵۷۷، ۵۸۱، ۵۸۴،

۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۹

زنگاباد ۱۱۲، ۵۰۸، ۵۲۰، ۵۸۳

۲۸۴، ۳۴۷، ۳۵۲، ۳۶۱، ۳۷۹، ۳۸۵
 ۴۸۳، ۴۵۱، ۳۴۹، ۴۳۰، ۴۱۹
 ۴۸۴

ساخاریا (روبار) ۲۵۹، ۳۰۴
 سارم خان ۱۰۵، ۷۱، ۶۴
 سارو خان بدگ کوری سورخاب بدگ
 ۵۲۵

سارو علی مهرداد دی ۲۰
 سارو قورغان ۱۰۶، ۹۸
 ساری قامیشما ۲۴۴
 سازانوف ۲۶۲، ۳۴۵، ۳۵۹
 ساسانی ۱۸، ۷، ۹، ۶
 ساسون ۲۳۲

سالور (ئیل) ۹، ۸
 سالار سه عید ۴۴۲
 سامانییه کان ۱۰

سامسون ۲۹۹
 سامهرا ۷۱، ۱۰

سان جین دهمورین ۲۵۹، ۲۶۱
 سان ریمو ۲۹۴، ۲۹۵، ۳۰۲
 سان ستیفانو (بهیمان) ۲۱۴، ۲۱۸
 ساوه ۴۰۱، ۲۵۸

سایکس ۳۴۵، ۳۵۹
 سایکس-پیکو ۲۶۲، ۲۵۹، ۲۶۰
 ۳۳۴، ۲۷۹، ۲۶۹

ساین قهلا ۴۱، ۳۸۴، ۳۸۵، ۴۰، ۳۳
 ۴۴۳، ۴۴۲

ستراتفورد کانینگ (لورد) ۱۳۸

زهنگنه ۵۷۱، ۲۲

زهه ——— ۱۱۲، ۴۸، ۳۹، ۳۸
 ۲۳۲، ۱۵۲، ۱۸۷

زهه او (بهیمان) ۵۴۶

زهینه ب خان ۱۲۰

زهینه لّ خانی شاملو ۵۴۰

زیانوددینی محمد د ناغای کهلهوکی
 ۷۴

زیاد توغلی ۱۱۶

زیادین (هوز) ۵۴۶

زیک ۲۲

زیلان ۱۳۲

زینوفیف ۲۳۲، ۲۳۰، ۲۲۸، ۲۲۹

زئی بچوک ۴۱۷

-ژ-

ژاپون ۲۴۰، ۳۶۸

ژاراه ۱۵۸

ژون تورک (لاوانی تورک) ۴۱۸، ۳۳۶

ژون کورد ۴۱۸

ژین (گوفار) ۲۸۴

-س-

سابلاخ ۱۳۵، ۱۲۷، ۵۳، ۴۳، ۴۱

۱۳۶، ۱۵۸، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۴

۲۲۴، ۲۰۶، ۲۰۵، ۱۶۶، ۲۰۲، ۲۰۳

۲۴۵، ۲۶۳، ۲۷۰

۴۳۱، ۴۳۳، ۴۳۷، ۴۴۲، ۴۴۹،	سرب ۱۸۲، ۲۴۰، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷،
۴۵۱، ۴۵۴، ۴۶۱، ۴۶۵، ۴۶۸،	۳۶۸
۴۷۲، ۴۷۴، ۴۷۸، ۴۸۰، ۴۸۳،	سلا ۱۸۳، ۱۱، ۲۴۰، ۲۵۶،
۵۹۲	سلدوز ۳۹، ۳۳، ۴۴، ۴۵، ۱۲۱،
سنگار ۱۱۶	۱۴۶، ۳۸۳، ۳۱۳، ۲۱۰، ۱۶۱،
سنگ ۱۵۰، ۲۱۰، ۱۵۲، ۲۳۴، ۲۸۴،	سلیمان پاشای بده ۱۱۱، ۵۴۲،
۳۵۹، ۴۲۱، ۴۳۲، ۴۸۹، ۴۹۴،	۵۴۳، ۵۶۱، ۵۷۴، ۵۷۸، ۵۸۲،
۴۹۵، ۵۲۷، ۵۴۵، ۵۵۱، ۵۵۳،	۵۸۳
۵۵۷، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۷۰، ۵۷۲،	سلیمان به گی زنگنه ۵۷۰
۵۷۴، ۵۷۶، ۵۷۸، ۵۸۰، ۵۸۲،	سلیمان خانی قاجار ۱۳۱
۵۸۶، ۵۸۷، ۶۰۰، ۶۰۴، ۶۰۵،	سلیمان خانی گورجی ۵۰
۶۰۶، ۶۰۷	سلیمان کوری عهده‌مدین ۵۳۹،
سحنه ۴۰۵	۵۴۰، ۵۴۵، ۵۴۷
سدرخس ۲۰۳	سلیمان میرزا ۷۵
سرداری تکریم رشید عهده‌مد پاشا	سلیمانی ۵۱، ۱۳۸، ۱۴۷، ۲۶۹،
۱۴۳	۲۸۱، ۲۸۳، ۲۸۲، ۲۸۴، ۲۹۳،
سردار نینتشار ۴۲۸	۲۹۸، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۱۶، ۴۲۰،
سدرتیب زعفر نه‌لده‌وله ۴۳۰، ۴۲۱،	۴۳۷، ۴۵۴، ۴۶۳، ۴۶۹، ۴۷۰،
۴۸۱، ۴۸۰	۴۹۳، ۵۱۷، ۵۲۷، ۵۶۰، ۵۸۲،
سدرتیب حدیب نه‌للا سیبانی ۴۴۱	۶۰۰، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۷،
سدروان مهین ۴۴۵	سلیمانی قانونی ۲۲، ۲۴، ۲۵، ۱۴۰،
سدردهشت ۱۴۴، ۳۵۴، ۲۰۲، ۱۴۷،	۵۰۷، ۵۰۸، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰،
سعدید حدلیم پاشا ۲۴۱	۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵
سعدید سادق ۳۳۳	سلیمانی کوری ناسر نه‌لده‌وله‌ی
سعدیدی نه‌فیزی ۸، ۱۱	مدروانی ۱۳
سدفهر قوی به گی یوزباشی ۸۸، ۹۰،	سمکوز، سمکوزی شکاک ۳، ۴، ۲۵۱،
۹۳	۲۵۴، ۳۵۵، ۲۵۸، ۳۹۳، ۴۰۳،
سدفهری ۱۷، ۱۹، ۱۸،	۴۰۵، ۴۰۸، ۴۱۲، ۴۱۴، ۴۱۶،
۴۰، ۵۸، ۴۰، ۳۵، ۳۳، ۳۱، ۲۲، ۲۱،	۴۱۹، ۴۲۱، ۴۲۳، ۴۲۶، ۴۲۹،

سید تدهای شه مزینی ۱۵۴،
 ۴۱۸، ۴۱۳، ۱۸۴، ۱۹۳، ۲۵۵، ۳۵۵
 ۴۲۱، ۴۳۲، ۴۵۱، ۴۵۵، ۴۵۶،
 ۴۶۰، ۴۶۳

سید عهبدوللای شه مزینی ۲۸۵
 سید عهبدولقادی شه مزینی ۲۸۴
 ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۹۱، ۲۹۱
 ۲۹۴

سید سولتانی جلیل وندی ۵۷۰
 سید محمد سعید ۲۱۹
 سیفه دین خانی نه رده لان ۳۴۷
 سیفه ددینی موکریانی (میر) ۱۸
 سوار ناغا ۴۴
 سودان ۲۴۴، ۳۳۵

سسوزان ۱۱۶، ۱۱۲، ۱۰۶، ۸۱
 ۱۱۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳
 ۱۸۰، ۱۸۲، ۳۱۳

سوریا ۲۶۲۰، ۲۵۲، ۲۴۸، ۱۴۱
 ۲۶۸، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۹۴
 ۳۳۵، ۳۰۲، ۲۹۵
 سورکیو ۱۱۲

سوفیت، یه کیتی سوفیت ۴۰۲، ۴۱۷،
 ۴۵۱، ۴۵۴، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۷۱
 سوفی خلیل ۳۱۴
 سوفیوند ۱۱۲

سوکمان قوتبی غولامی ۱۳
 سولتان ئیبراهیم ۶۵، ۶۶
 سولتان بایه قوب ۹۸

۶۰، ۷۵، ۱۹۴، ۱۸۰، ۵۲۹، ۵۳۳،
 ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۵۰، ۵۵۱

سفیه ددینی نه رده بیلی ۱۶
 سفیقولی خان ۵۳۸
 سقز ۱۱۱، ۳۴۷، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۷،
 ۵۲۴

سلانیک ۳۳۵
 سلاحه دین بدگ ۴۷۹
 سلاحه دین پاشا ۳۸۴
 سلجوق ۸، ۹، ۱۲، ۱۳، ۱۴

سلما ۲۵، ۳۲، ۷۶، ۸۱، ۸۵، ۹۵،
 ۹۸، ۱۶۹، ۱۹۶، ۲۰۸، ۲۵۱، ۳۱۳،
 ۳۴۵، ۳۴۹، ۳۷۱، ۳۷۶، ۳۷۸،
 ۳۸۲، ۳۸۴، ۳۸۵، ۴۰۹، ۴۱۹،
 ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۶، ۴۳۹، ۴۴۵،
 ۴۴۷، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۸۰

سلمان پاک ۲۴۶
 سلیم (سولتان) ۲۳، ۶۱، ۷۴، ۶۵،
 ۷۵، ۲۷۲

سلیم پاشای بابان ۵۵۸، ۵۶۲،
 ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴،
 ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۱،
 ۵۸۳، ۶۰۴

سلیم خانی چارداور ۱۶۵
 سکری (تیره) ۴۰۹، ۴۱۱
 سمد خان ۵۲، ۳۴۹
 سدنکی کازم (شوین) ۴۴۵، ۴۴۶،
 ۴۴۷

سدهون (روبار) ۱۰

سولتان جونيد ۱۵	سيروان ۱۱۲، ۴۱۷
سولتان حديدەر ۱۴	سیر هنری دویس ۴۶۹
سولتان سلیمان ۱۰۵، ۶۵	سیستان ۲۵۸، ۴۰۱، ۴۳۸، ۴۶۴
سولتان عدلی ۷۵	سیقەر ۳۰۴، ۳۰۲، ۲۹۸، ۲۹۶، ۲۹۵
سولتان مدعرف کدرخی ۱۰۲	۴۵۵
سولتان میهدار لاله ۶۶	سیلیسیا ۳۰۲، ۲۷۴
سولتان وحید الدین ۲۹۸، ۲۹۹	سینا ۲۴۴، ۲۴۵
سولتان یه عقوب ۷۰، ۱۵	سیواس ۱۴۳، ۱۴۹، ۲۲۳، ۲۷۱
سوله خان ۱۰۲	۳۰۱، ۳۳۵، ۴۲۱، ۵۳۷
سؤما ۲۷، ۳۸، ۴۰	سیویل ۱۱۲، ۶۰۶
سويد ۴۹۵	-ش-
سورخاب بهگ ۵۰۷، ۵۲۳، ۵۲۴	
۵۲۵	
سورین ۵۰۹، ۵۲۴	
سوره تو ۵۸۶	
سوندگ بهگ ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳	شا ئیسماعیلی سدفهوی ۲۷۲، ۵۰۷
۵۱۴	۵۲۱
سوننه ۵۰۷، ۵۳۲، ۵۳۸، ۵۴۰	شا ئیسماعیلی دووهم ۵۲۶
۵۷۶، ۵۷۵	شاپاز خانی دونبولی ۵۷۷
سیاه رود ۳۰	شا تهماسب ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۶
سیاکینو ۵۴۷	شاخوفسکی ۲۵۶
سیاه چال ۵۵۱	شادی بهگ زولفدقار ۵۱۳
سیپکی ۴۸، ۱۳۲	شاردینی، کۆلۆنیل ۳۶۶، ۲۵۷
سیتو ئاغای ئوردوماری ۳۴۴	شاربائیر ۱۱۲، ۵۲۴، ۵۲۷، ۵۴۲
سیدهکان ۴۰۹	۵۴۵، ۵۴۷
سیراجیفو ۲۴۰	شاره زور ۳۸، ۴۵، ۱۱۲، ۱۱۳
سیر ئارتور ینکلسون ۲۵۸	۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۳۶، ۱۳۸
سیر پرسی کۆکس ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵	۱۴۴، ۱۵۲، ۱۵۳، ۴۹۳، ۵۰۷
سیرت ۱۸، ۲۶۰	۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۳، ۵۱۵، ۵۱۸

۱۸۸، ۱۱۸، ۱۸۲	۵۴۲، ۵۳۹، ۵۳۸، ۵۲۴، ۵۲۳
شهره فغان (به ندره) ۴۴۵، ۴۴۴، ۴۴۷	۵۹۳، ۵۸۷، ۵۶۳، ۵۴۷، ۵۴۵
شهره فنامده ۱۸۲، ۱۹۹، ۳۱۲، ۴۹۵، ۴۹۶، ۵۲۴، ۵۰۰	۶۰۷، ۶۰۴، ۶۰۲
شهریف پاشا ۲۸۷، ۲۵۵، ۲۸۰	شاره زول ۵۲۲، ۵۲۱، ۵۱۷
۳۰۵، ۲۹۲، ۲۹۱، ۲۸۹، ۲۸۸	شاره بان ۵۳۷
شهریف حسین کوری علی ۳۴۴	شا رسته می نور ۶۱، ۷۵
شده لده (گوند) ۵۵۰	شاروق شاهقولی ۵۱۳
شده قلاوه ۳۲۹	شا سولتان حسین سبدهوی ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۴۲، ۴۴۳، ۵۴۹، ۵۵۰
شده مزینان ۴۴، ۱۹۹، ۱۸۴، ۱۶۱، ۲۰۲، ۲۰۵، ۲۱۰	۵۵۱
شده مسی ته وریزی ۱۰۲	شا سدفی ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۵
شده میران ۵۰۷	۵۴۷
شهیدان (دول) ۴۵	شاسوار بهگ کوری سورخاب بهگ ۵۲۵
شهیدا ۵۵۸	شا عدلی ۶۳
شورشى نوکتوبدر ۳۳۴، ۳۷۱، ۴۰۲	شا عده باس ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰
۴۵۴، ۴۱۳، ۴۱۲، ۴۰۳	۵۳۱، ۵۳۳، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷
شوشتهر ۱۰۰، ۴۹۸	۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱
شوقاقی ۳۸، ۴۰۸	شام ۷، ۳۱۵، ۲۵۲، ۱۸۰، ۵۲۱
شوكان ۱۶۸، ۱۶۷، ۱۳۲، ۳، ۱۲۸	شاملو ۱۶، ۱۹، ۶۵، ۶۶، ۶۸
۴۶۵، ۴۱۱، ۴۱۰، ۴۰۸، ۲۰۲	شاهویردی بهگی کوری قنقرات
شیخ نه میری بلباس ۱۷	سولتان ۵۱۳
شیخ ته ها ۱۹۴، ۱۹۲	شکهفتی ۱۲۸
شیخ حده نى چه مشگه زوك ۱۸	شنب غازان ۲۳
شیخ حیدر ۶۵، ۱۰۵-۱۱۰	شنق ۳۳، ۲۵، ۴۱، ۴۲، ۸۱، ۵۳، ۴۴
شیخی خال ۶۰۳	۱۶۱، ۱۶۴، ۲۰۲، ۳۵۴، ۲۰۷، ۲۰۵
شیخ رهشی گورگه رویی ۱۰۲	۴۵۴، ۴۷۹، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳
	۴۸۴
	شهره ف خان ۶۴، ۶۵، ۷۴

شیخ سعید ۲۸۱، ۴۷۵	۵۵۲، ۵۲۸، ۸۰
شیخ عبدالقادر گدیلائی ۱۸۴، ۵۳۷	ششیعه ۳۹۳، ۵۳۲، ۵۵۷، ۵۶۵، ۵۷۶، ۵۷۵
شیخ عبدالقادر شهمزینی ۴۱۳	شیلمون تاراجان ۳۲۲
شیخ عوبیدوللا ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۳، ۱۹۵، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۲۳، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۳۱۷	شیلیندورف ۲۴۴
شیخ قادر نه‌فندی ۴۶۷	شینکی ۱۱۲
شیخ مارف ۹۸	-ص-
شیخ محمد نه‌مین ۲۰۷	صادق خان، سدره‌نگ ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲
شیخ محمد سدیق شیخ عوبیدوللا شهمزینی ۴۱۳	صدیق صفی زاده بزورک‌بی، دکتور ۴۹۵
شیخ مه‌حمود عزات تزیحی ۲۸۲	صفی زاده ۴۹۵
شیخ مه‌حمودی باله‌کی ۱۰۲، ۱۰۳	-ع-
شیخ مه‌حمودی حنفی ۲۷۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۹۳، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۸، ۴۷۰، ۴۷۵	عادل جواز ۲۳
شیخ مسته‌فای نه‌قیب ۴۶۴، ۴۶۵	عادل گرای خان ۷۷
شیخی به‌هائی ۱۵۰	عالم نارای سده‌وی ۷۲
شیراز ۱۵، ۲۰۴، ۷۶، ۵۸۲، ۵۸۵، ۵۸۸، ۵۸۷، ۵۸۹	عالمپه‌نا ۸۳، ۹۸
شیروان (بنه‌ماله) ۱۵، ۱۶، ۷۶	عزهدینی زیرین چنگ ۳۱۵
	عهباس خانی سردار ۵۴۳، ۵۴۴
	عهباس میرزا ۴۳، ۴۵، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۱۲۰، ۱۲۸، ۱۲۷، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۴۳، ۱۴۸، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۹۲، ۱۹۴، ۱۹۵، ۲۲۷، ۱۱۶، ۱۱۴، ۱۱۷

عبداللہ پاشای بابان ۱۳۶، ۴۹۳،

۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۳، ۶۰۶

عبداللہی مہر دؤخی ۴۹۵

عہدی بدگ ۶۵، ۶۷، ۷۰

عہدی خان ۲۰

عہدی خانی شاملق ۶۷

عہدہن ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۲۲، ۲۴۲، ۲۴۸

عہرب ۸، ۱۰، ۲۰، ۳۳، ۳۵، ۳۶

۳۸، ۳۹، ۶۲، ۱۸۰، ۱۸۶، ۲۳۵

۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۵۲

۲۵۳، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۹، ۲۷

۲۸۱، ۲۸۰، ۳، ۴۴۹، ۵۱۵، ۵۳۹

عہربستان ۲۰، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۵۶

۲۵۹، ۲۶۲

عہربشا بدگ ۳۱۴

عہربی شہمق ۹۸

عہزیز ناغای فہتاح ۱۵۸، ۱۵۹

۱۶۰

عہسکر خانی نہ فشار ۴۲، ۴۵، ۵۱

۵۳، ۱۲۷، ۱۲۸، ۲۰۸، ۱۳۰، ۱۲۹

عہسیر ۲۷۴

عہککا ۲۶۱

عہلانوددولہ زولقہدر ۷۱

عہلی ناغای شکہفتی ۵۲، ۱۳۰

عہلی ناغای شوکاک ۱۶۷

عہلی نہ کبہر خان شرف الملک ۱۵۰

۱۵۱، ۱۵۲

عہلی نیحسان پاشا ۲۶۹

۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۹

عہباس قولی خانی محمد خان ۵۵۰

۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴

عہباسی ۷، ۱۰، ۱۹، ۱۲۵، ۱۲۶

۱۷۸، ۲۷۲، ۱۸۰

عہباسی یدکہم (شا) ۲۶، ۲۵، ۲۷

۳۲، ۳۱، ۳۳، ۸۰، ۱۰۰

عہبدوحسین نوانی ۵۸

عہبدولہ رحمان پاشای بابان ۱۲۰

۱۳۲، ۱۳۷

عہبدوللہ پاشای بابان ۴۹۳

عہبدوللہ کہہیہ ۵۸۴

عہبدولمحمد مید، سولتان ۲۳۶، ۱۸۵

۲۸۹، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۴۰

عہبدولہرزاق بسہدرخان ۲۶۲، ۲۵۴

۴۱۲، ۴۵۶

عہبدولسہلام بازارانی، شیخ

۳۱۷، ۲۵۴، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۵۶

عہبدول سہمد خان ۱۲۸، ۱۲۹

۱۳۰

عہبدولعہزیز بابان ۲۸۵

عہبدولعہزیز سولتان ۳۳۵

عہبدولعہزیز شنوی ۱۰۲

عہبدولعہزیز یاملکی ۲۷۱

عہبدول عدلی خانی خوراسانی ۵۶۹

عہبدولقادر شیخ عوبہ یدوللہی نہ ہری

۲۲۴، ۲۱۰، ۲۰۷، ۲۰۶، ۲۰۵، ۱۶۱

عہبدوللہ جدودہت ۳۳۷

عيسمهت پاشا ۳۰۴، ۳۰۵
عيماد عهبدولسه لام ۵۶۲

-غ-

غازان ۱۲
غازی خانی باغی ۵۱۷، ۵۲۱، ۵۲۲
غوز ۸، ۹، ۱۰، ۱۴
غوزالی (کیتو) ۴۳۴
غوزایی (تایفه) ۵۹
غوزنهوی ۱۲
غوفور خان ۵۲
غهله جایی ۵۴۹
غیلجانی ۱۱۷

-ف-

فاتیکان ۳۱۹
فارس ۱۸۰، ۱۹۰
۴۶۰، ۴۴۹، ۲۳۵، ۲۵۸، ۲۶۳، ۲۷۲
۵۵۲
فارس (نیالهت) ۳۹۹، ۵۶۶
فارغلی ۸
فار ۲۶۸، ۲۴۶
فنك (تیره) ۴۱۱

عہلی بهگ ساسونی ۶۳، ۶۴
عہلی خانی نه فشار ۱۳۰، ۱۶۱، ۱۴۳
عہلی خانی شاملو ۲۸
عہلی خانی موکری ۴۱
عہلی دہقان ۵۸، ۴۸۱
عہلی رزہ پاشا ۱۴۷، ۱۴۹
عہلی رزہ خانی سدرتیپ ۱۶۱
عہلی قاسمی ۲۲۰
عہلی قولی خان ۱۰۹
عہلی کندی ۲۸
عہلی مردان خانی بهختیاری ۵۶۶،
۵۷۱، ۵۷۴
عہلی میہردار ۶۵
عہمارہ ۲۴۶
عہنکارہ ۳۱۳، ۳۲۹
عہونی پاشا ۲۹۱

عراق ۱۲، ۸۳
۴۵۴، ۴۰۷، ۱۴۴، ۲۶۶، ۲۶۸، ۲۷۳
۴۵۵، ۴۵۶، ۴۶۳، ۴۷۱، ۴۷۹
۶۰۷، ۵۵۲، ۵۴۶، ۵۳۹، ۵۳۷
عیراقی عہجہم ۱۶، ۱۴۴، ۱۶۰
عیراقی عہرہبی ۱۶، ۵۱۸، ۵۲۴،
۵۵۲

عیزدین شیر ۱۴۰
عیسا ۳۱۲

فتح عدلی شای قاجار ۴۳، ۴۴، ۴۶،

۴۷، ۵۰، ۵۱، ۱۲۷، ۱۳۰، ۱۳۱،

۱۳۲، ۱۳۷، ۱۳۹، ۱۴۳،

فتحاحی نهمین عدتار ۴۶۸، ۴۶۹

فتح نیاد ۵۶۵

فتح عدلی شای قاجار ۴۸۹، ۴۹۱،

۴۹۸، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۹۷،

فتح عدلی خانی ندفشار ۵۷۷

فتحنامه ۷۴

فهرهاد میرزا ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۳،

فهرجوللا خانی کوپی عدسکدر خان

۱۲۸، ۱۲۹، ۱۴۰، ۴۰۹،

فهردنس _____ ۱۲۰، ۱۲۷،

۲۱۷، ۲۱۳، ۲۰۴، ۲۱۸، ۱۶۳، ۴۰۲،

۴۵۶

۲۶۱، ۲۶۰، ۲۵۹، ۲۴۲، ۲۴۱، ۲۴۰،

۲۸۱، ۲۷۵، ۲۷۳، ۲۶۸، ۲۶۴، ۲۶۳،

۳۰۳، ۳۰۲، ۲۹۸، ۲۹۷، ۲۹۶، ۲۹۴،

۳۶۸، ۳۶۴، ۳۲۳، ۳۱۹، ۳۱۸، ۳۰۴،

فهرید پاشای سهدری ندهزهم

۲۹۳، ۲۸۶، ۱۷۰،

فہقی برایم ۵۸۲

فہلستین ۲۴۸، ۲۵۲، ۲۶۱، ۲۶۲،

۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۹، ۲۹۵، ۳۱۴، ۲۹۶،

فہوزی بهگ ۴۶۸، ۴۶۹

فہیروز میرزا ندهرولدهوله ۲۷۷، ۴۰۷،

فہیروزللا بهگ ۱۵۸، ۴۴۴،

فہیروزللا خانی زاهیدی، سہریتیپ

۴۴۵، ۴۴۶،

فیشخابور ۱۳

فیتک ۱۳

فینکن شتاین (پسہیمان) ۴۶،

۳۱۹، ۱۲۷،

-ق-

قاجار ۹، ۱۶، ۱۹، ۴۰، ۴۶، ۴۷،

۴۸، ۵۸، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۷، ۱۳۰،

۱۴۲، ۱۵۸، ۱۷۲، ۱۸۰، ۱۸۲،

۲۰۹، ۲۰۳، ۱۹۸، ۱۹۴، ۱۹۲، ۱۸۵،

۲۳۳، ۲۳۱، ۲۲۹، ۲۲۸، ۲۲۷، ۲۱۷،

۳۵۵، ۲۳۵، ۴۴۹، ۴۸۹،

قادی ۲۵۴، ۴۹۱، ۵۰۵،

قادیسہ ۶

قارس ۳۸، ۲۱۹، ۲۱۲، ۱۹۶،

۳۰۳، ۳۰۲، ۳۳۶، ۵۴۶،

قارلق ۸۷

قازاخ ۲۵۶

قازی فتحاحی سابلآخی ۳۷۵، ۳۵۵،

قازی مدلا شریف ۴۹۶، ۵۳۴،

قاسم بهگ کوپی سورخاب بهگ ۵۲۵،

قاسم سولتان زهرزا ۴۵، ۴۴،

قاسم سولتان هدرامی ۱۱۶، ۵۴۳،

قاسملو ۳۳، ۴۱، ۴۸۲،

قاسموف ۱۲

قاشقه گدوک ۴۱

قافقاس ۸، ۱۱، ۱۹، ۲۰، ۳۸، ۷۷،

۲۹	، ۲۱۴، ۲۰۹، ۱۶۷، ۱۵۴، ۱۳۱، ۷۸
قوتور ۳۸	، ۲۵۶، ۲۴۶، ۲۴۵، ۲۴۴، ۲۴۳
قوچاخ ۵۹	، ۲۵۷، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۸۹
قوچان ۵۶۵	، ۳۰۲، ۳۲۲، ۳۴۲، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۵
قوچ عه لی خان ۳۴۹	، ۳۶۰، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۷۱، ۴۱۰
قوچی (به ندر) ۴۴۵	۴۵۶، ۴۱۲
قودس ۳۳۵	قانسوه غوری ۷۱
قولی به گ ۱۴۰	قاهیه ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۵۲، ۲۶۱، ۲۹۸
قوم ۴۰۱، ۲۵۸، ۳۱۵	قاینات ۴۰۱
قونیه ۳۳۵	قایتمز به گ ۵۱۳
قدپچاق (تیل) ۸، ۹	قرچقای به گ ۳۰
قدرباغ ۵۲۸	قرم ۷۶
قدراتاج ۸۰	قرلباش ۱۴، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰
قدراچوق ۹۸	، ۲۲، ۲۴، ۲۵، ۳۱، ۳۰، ۲۹، ۳۲
قدراقالباق ۸	، ۳۳، ۵۹، ۶۰، ۶۶، ۶۹، ۷۷
قدراقوینلو ۱۲، ۱۴، ۱۹	۸۱، ۸۰، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۹۵، ۱۰۵
قدراگوننه ۶۶	قزل توزون ۶۹
قدرا گوزلو ۵۸۹	قزل باش ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۱
قدرا مانلو ۲۲	، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۸، ۵۲۱، ۵۲۶
قدربه باغ ۷۷	، ۵۲۷، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۴، ۵۴۰
قدربه پایاخ ۸، ۴۵، ۵۲، ۱۵۸، ۱۶۴	۵۴۱، ۵۴۲
قدربه حدسن ۵۸۳	قزلجه ۵۲۰، ۵۲۷، ۵۴۶، ۵۴۷
قدربه حدسنلو ۳۴	۶۰۶
قدربه داغ ۱۱۲، ۴۱۰، ۳۷۳، ۱۶۸	قزلجه (قدلا) ۵۱۴
، ۵۴۵، ۵۴۲، ۵۲۷، ۵۲۴، ۵۰۷	قزل داغ ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷
قدربه سو ۵۱۸، ۵۰۸، ۳۴	قزلو ۴۴۲
قدربه قلو ۳۳	قسقه پان ۹۹
قدربنی ناغا ۴۱، ۴۲	قوباد خان ۱۰۸، ۱۰۹
	قوبادی کوری شیخ حدیدر ۲۷، ۲۸

کارل مارکس ۳۳۲
 کازم قدره به کر ۳۰۲
 کاشان ۴۳۹
 کامسارکان ۲۱۹
 کاکهیی ۳۲۵، ۳۱۴
 کاکه وهند (تیره) ۵۷۱
 کامیل به گ ۴۵۶، ۲۵۵
 کامهران به درخان ۴۵۱
 کرماشان ۱۱۲، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۵۲،
 ۱۶۳، ۲۰۳، ۲۱۰، ۲۳۴، ۲۴۵، ۲۵۸، ۲۶
 ۳، ۲۷۳، ۳۵۹، ۴۰۱، ۴۱۴، ۴۱۷،
 ۴۳۵، ۴۳۹، ۴۴۱، ۵۲۷، ۵۴۱،
 ۵۵۴، ۵۶۳، ۵۶۶، ۵۶۸، ۵۶۹،
 ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۸۴،
 ۵۸۸، ۵۸۷
 کرمان ۱۶، ۳۲، ۱۱۷، ۴۹۹، ۴۰۱
 کرمانج ۴۳۵
 کریت ۳۳۵
 کریلانی عدلی خان نه خچه وان ۵۴۶
 کریمه ۱۱، ۱۲، ۲۱۹
 کزاز ۵۶۷، ۵۹۰
 کفری ۲۸۲، ۲۷۰، ۲۶۹، ۲۴۷، ۱۱۲،
 ۴۱۶

کلايتون ۱۸۶، ۲۲۳
 کلدانی ۳۱۶، ۳۲۰، ۳۳۱، ۳۴۵
 کلؤلی کورې بابه ندرده لان ۵۰۶
 کلیمانسز ۲۹۴
 کریلانی عدلی خان نه خچه وان ۵۴۶

قهزاق (قازاق) ۸، ۳۵۳، ۳۷۳، ۳۷۴
 قهزوبین ۲۶، ۶۷، ۶۹، ۷۶، ۷۷،
 ۱۰۵، ۱۵۵، ۱۹۵، ۲۰۳، ۲۱۲، ۲۲۷
 ۲۲۸، ۲۴۵، ۲۵۸، ۴۰۱، ۵۱۳،
 ۵۷۷، ۵۱۴
 قهسری شیرین ۲۵۸، ۳۵۹، ۴۰۰،
 ۴۰۱

قهشه سولومون ۱۹۰
 قهلائی دزه ۳۱۵
 قهلعه چوالان ۱۳۷
 قهندیل ۳۹، ۴۰، ۴۴، ۴۱، ۲۱۰،
 قهنده هار ۱۱۷، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۴،
 ۵۶۵

قههره مان میرزا ۱۴۳
 قهقهه ده ۲۴، ۵۲۳، ۵۲۶
 قهیسری روس ۴۱۲، ۴۵۶
 قوریه وهند (تیره) ۵۷۱
 قولی عدلی وهند (تیره) ۵۷۱
 قیر ففتاح ۸۸

-ک-

کاتولیک ۳۱۳، ۳۲۴
 کاردار ۴۱۱
 کاردو ۱۳
 کاردی ۱۳

کۆمیتەدی ئازادیی سور ۳۳۱	کریمە ۱۱، ۱۲، ۲۱۹
کۆنفرەنسی ئاشتیی پاریس ۴۰۳،	کوردستانی باکور ۴۶۶
۴۰۴، ۴۱۷، ۴۴۹، ۴۵۴	کوردستانی عوسمانی ۴۰۴، ۴۰۵
کۆمۆنیزم ۴۲۱، ۴۵۴	کوردستانی تورکیا ۴۲۰، ۴۵۱،
کەربەلا ۷۱، ۹۹، ۱۷۱	۴۵۴، ۴۷۵، ۴۷۸
کەرکوک ۱۱۴، ۱۱۳، ۱۳۶، ۱۳۹،	کوردستانی عێراق ۴۵۲، ۴۵۵، ۴۵۶،
۵۳۵، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹	۴۶۸، ۴۷۵، ۴۷۸
کەریم خانی زەند ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۷،	کوردستانی خسارو (جنوبی) ۴۰۲،
۵۷۱، ۵۷۳، ۵۷۲، ۵۷۴، ۵۷۶،	۴۵۴، ۴۵۸، ۴۶۰، ۴۷۱
۵۷۷، ۵۸۲، ۵۸۱، ۵۸۴، ۵۸۵،	کوت ۲۴۶
۵۸۸، ۵۸۹	کۆسەرت (چیا) ۴۵
کەلبەلی خان ۵۳۲، ۵۴۷	کوفە ۷
کەلکەتە ۴۸۰	کۆیری ۵۸۳
کەلپور ۲۲، ۱۱۲، ۵۲۷	کۆمپانیای نەرتی تورک ۲۹۴
کەمال بەگکی بۆتان ۲۵۵	کۆمەلەیی گەلان ۲۹۵، ۴۷۲
کەمالی ۴۵۰، ۴۵۲، ۴۵۷، ۴۶۰،	کۆمەلەیی کورد ۴۶۰
۴۷۱	کۆمەلەیی نیستیقلالی کوردستان ۴۷۲
کەنگاوەر ۵۸۸	کۆنت گۆیینۆ ۴۹
کەزادخانی کوپی سویمان وێردی خان	کوندوزلو (تیل) ۳۲
۴۸۶، ۵۸۷	کونە مییش (قەلا) ۵۱
کەغوسرەو بەگ ۵۴۴	کۆنە شار (سەلماس) ۴۰۲
کیزن، لۆرد ۱۸۹، ۴۷، ۲۰۴، ۲۰۳،	کوهکلوپه ۳۳
۲۲۷، ۲۱۰، ۳۱۳، ۲۳۲	کوینخا مەجنون ۵۲۱
کیرنسکی ۲۶۴	کۆییە ۱۱۲، ۱۳۶، ۱۴۴، ۳۲۹،
کیماک (تیل) ۸	۴۵۹، ۵۲۵، ۵۳۸، ۵۶۳، ۵۸۳،
کینین نوغوز ۱۰	۵۸۴
کینەرەش ۱۸۲	

گه یلان ۱۰، ۱۵، ۶۸، ۷۰، ۲۰۳،

۲۵۸، ۴۰۱، ۴۳۸

گه یلانی، شیخ ۱۰۲، ۱۰۳

-گی-

گودینسکی ۲۵۶

گزل دوره ۲۳

گلیاشین ۳۵۰

گورج، گورجی ۳۸، ۲۴، ۳۳

گورجستان ۳۹، ۲۵، ۲۴، ۲۴۴، ۲۱۸،

۵۲۴، ۵۲۸

گورخان ۹۸

گورزه‌بی ۱۱۲

گورگان ۹، ۲۵۸، ۴۰۱

گوزه‌گیران (گرد) ۹۸

گولمخانه ۴۴۵

گوک مدیدان ۱۷

گوکامل ۵، ۲۷۲

گولپایه‌گان ۲۰۳، ۵۹۰

گولستان (په‌یمان) ۴۳، ۴۸،

۲۱۸، ۲۱۲، ۱۳۱

گه‌ردی ۴۵۹

گه‌رمه‌رود ۳۰، ۱۰۸

گه‌رمیان ۴۵، ۴۸، ۱۵۲

گه‌روس ۶۹، ۲۷۸، ۲۰۳، ۱۶۳، ۴۰۵،

۵۵۲، ۵۸۹

گه‌روه‌بی ۱۱۲

گه‌لعه‌نبه‌ر ۵۰۷، ۵۱۶، ۵۴۰، ۶۰۶

گه‌نجه‌لی خان ۳۵، ۹۴، ۹۷، ۹۸

گه‌نچ محمد بدگی زه‌نگه‌نه ۵۷۰

گه‌ورک ۲۰۵، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۷

-ج-

لاجان ۳۹، ۴۱، ۴۴، ۱۴۵، ۱۴۴،

۱۶۱

لایارد ۳۱۱

لاهیجان ۱۵

لوبنان ۳۳۵

لوتف عدلی خانی زه‌ند ۴۲

لوتف عدلی میرزا کیشکچی باشی

۱۵۸

لوتف عدلی خانی کوری جدعه‌رخان

۵۸۵، ۵۸۷، ۵۹۱

لوپ ۳، ۲۲، ۱۱۲، ۵۲۷

لوپستان ۱۹، ۱۱۲، ۱۴۹، ۱۶۷،

۲۰۳، ۱۸۰، ۲۵۸، ۴۰۱، ۵۲۸،

۵۴۱، ۵۵۴، ۵۶۶، ۵۷۶

لوړه‌نس ۲۴۸، ۲۷۸

لوزان ۳۰۵، ۳۰۴

لوزان (په‌یمان) ۴۷۲

لونگریک ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱،

۵۴۳، ۵۴۴

لوید جورج ۲۹۴، ۲۷۰

له‌ک ۵۸۱

له‌له پاشا ۸۰

لندن ۲۳۱، ۵۰، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۸۳،

۲۸۸، ۲۹۴، ۳۳۳، ۴۰۱، ۴۰۳

لديلان ۲۸

لاهورتی، سدرهنگ ۴۴۱

لاچين ۴۴۲

ليبيا ۲۴۳، ۲۴۴

ليبيديسكي، جندرال ۳۶۶

ليمان فون سندر ۲۴۲، ۲۴۱

لينچوفسكي ۲۹۶، ۲۲۱

لينين ۳۷۱، ۲۶۴

-م-

مارتين دانبرونه ۴۱۱

ماردين ۱۹۶، ۲۶۰، ۲۴۸

مارشال فوش ۳۶۵

مارشيمون، مارشهمعون، ۱۹۳،

۳۲۶، ۳۲۱، ۳۱۷، ۳۱۳، ۲۵۱، ۱۹۹،

۳۵، ۳۴۵، ۳۴۴، ۳۴۳، ۳۴۲، ۳۴۱، ۳۱،

۳۷۷، ۳۷۶، ۳۶۹، ۳۶۸، ۳۶۰، ۳۵۹، ۸،

۳۸۰، ۳۷۹، ۳۷۸، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۵۵،

مارونی ۳۳۵

مازندران ۱۰، ۱۲، ۷۶، ۹۰، ۹۲،

۴۰۱، ۲۵۸، ۲۰۳، ۱۳۱، ۵۶۶، ۵۷۷

مافی وند (تيره) ۵۷۱

ماکماهونی ۲۷۸، ۲۶۲، ۲۴۸

ماکنيس ۴۶۹

ماکز ۱۹، ۳۸، ۴۸، ۲۰۸، ۱۵۵

۲۸۳،

مالتا ۲۱۲، ۲۲۲، ۲۱۳

مامه‌دی عه‌بدویی (تيره) ۴۱۱

مامه‌دی کاردار (تيره) ۴۱۱

مامه‌ش ۳، ۳۹، ۴۴،

۲۰۵، ۲۰۲، ۱۶۴، ۴۴۲

ماهشهره‌ف کچی ئه‌بوغه‌سهن

به‌گ (مستوره) ۴۹۰، ۴۹۴

عه‌مه‌د ناغای قادری ۵۹۶

عه‌مه‌د ناغای کوری عه‌لی ناغای ۴۱۰،

۴۱۲

عه‌مه‌د ناغای کده‌لوه‌کی ۳۱۵

عه‌مه‌د ناغای مامه‌ش ۱۶۱

عه‌مه‌د نه‌مین زه‌کی ۲۷۱

عه‌مه‌د تیراهیمی ئه‌رده‌لان ۵۰۵

عه‌مه‌د به‌گی شاملو ۹۵

عه‌مه‌د به‌گ کوری مسته‌فا به‌گ

۱۴۰، ۱۴۱

عه‌مه‌د به‌گی میری سۆران ۵۱۵،

۵۱۶، ۵۱۷

عه‌مه‌د به‌گ کوری فته‌ج عه‌لی به‌گ

۴۹۱

عه‌مه‌د پاشای بابان ۵۸۲، ۵۸۴،

۵۸۶

عه‌مه‌د پاشا ۸۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶،

۱۵۳

عه‌مه‌د پاشا ناینجه‌بیق دار ۱۴۹

عه‌مه‌د حسین خانی زرغام ۱۶۸،

۴۱۰

- محمد مد کوری به کر سوباشی ۵۳۷
 محمد مد میزا ۷۶، ۴۷
 محمد مد میزاد ۷۵
 محمد مد ولی میزا ۴۹
 محمد مدی خود ابدنده ۲۶، ۲۷، ۵۲۶
 مراد به گی شاهلو ۱۷
 مراد خانی کورد ۴۴۵
 مراد میزا ۷۰، ۷۱
 مرادی سیبم ۷۷، ۷۸، ۵۲۷
 مستهفا به گ کوری توغز به گ ۱۴۰
 مستهفا به گ کوری ففتح عدلی به گ ۴۹۱
 مستهفا به گی هکاری ۵۱
 مستهفا پاشای یا مولکی ۳۷۹
 مستهفا خان مه محمود ۶۹
 مستهفا صالح کهریم ۹۸
 مستهفا که مال ۲۶۷، ۲۸۶، ۲۸۸، ۲۹۰، ۲۹۳، ۲۹۸، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۴۴۹، ۴۵۱، ۴۵۳، ۴۷۵، ۴۶۴، ۴۵۸
 مصدق، دکتور ۴۴۴
 موتمین خان ۴۱
 موحده مده ۲۰۴
 مؤد، جندرال ۲۴۶
 مؤدروس ۲۷۴، ۲۸۱
 مورتهزا قولیخانی زنگنه ۵۶۸، ۵۶۹
 مورتهزا قولیخانی کوسه محمدلوی
- محمد مد خانی قاجار ۵۶۶، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱
 محمد مد چله بی ۵۶۰، ۵۶۲
 محمد مد خان ۱۴۳
 محمد مد خانی سدرتیب ۱۴۷
 محمد مد خان کوری خسرو خان ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴
 محمد مد رحیم خان عهلا، نه لده وله ۱۵۷
 محمد مد رحیم میزا زیانودده وله ۴۹، ۵۲، ۵۰۹
 محمد مد رززا په هلهوی ۱۷۲
 محمد مد رشید به گی وهکیل ۵۸۶، ۵۸۸، ۵۸۷
 محمد مد صالح به گی چاپار ۱۴۸
 محمد مد سادق خان ۴۹۲، ۵۹۶، ۵۹۹
 محمد مد سدیق ۲۱۰
 محمد مد سولتان خان ۴۹۳
 محمد مد سولتان ۷۸
 محمد مد شاهی قاجار ۱۹۴، ۱۹۵
 محمد مد شوکری به گ، بینباشی ۴۷۷
 محمد مد عدلی پاشای میسر ۱۴۱، ۱۴۲
 محمد مد عدلی میزا ۴۹، ۱۳۸، ۱۶۸، ۳۹۳، ۳۹۶، ۳۹۸، ۴۱۰
 محمد مد عدلی فروغی ۴۷۸
 محمد مد عیسا خان ۴۰
 محمد مد قوی خان ۴۲، ۴۳، ۴۵
 محمد مد کهری ۶۷، ۶۵، ۱۷

نه فشار ۵۷۳

موريد سولتانی که لور ۵۴۷

موزه فقه ره دین شا ۳۹۳، ۱۶۷، ۳۹۸، ۴۱۰

موزه فوری واحد سوزانی ۱۲

موسا خان ۱۴۷

مؤسک ۲۵۴

موسل ۷۷، ۱۹، ۴۰، ۴۵، ۷، ۱۲، ۱۳

۱۸۶، ۱۴۹، ۱۶۹، ۱۳۶، ۱۰۶

۱۹۶، ۲۰۰، ۲۳۳، ۲۴۷، ۲۵۰

۲۶۲، ۲۶۴، ۲۶۶، ۲۶۸، ۲۹۵

۳۱۰، ۳۱۳، ۳۲۶، ۳۲۹، ۳۳۳

۳۳۵، ۳۴۵، ۳۵۴، ۳۶۴، ۴۵۲

۴۵۴، ۴۵۸، ۴۶۸، ۴۷۱، ۴۷۲

۵۱۸، ۵۴۱، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲

۶۰۴، ۵۸۴

موش ۵۵۲، ۲۲۳، ۲۰۹، ۱۳۳

موعته دم بیللا ۱۰

موعینوده وله ۳۶۱، ۵۳

موکری، موکریان ۱۹، ۲۰، ۳

۲۷، ۳۰، ۳۱، ۳۹، ۴۳، ۵۸، ۶۴

۶۵، ۹۸، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۹

۱۱۲، ۱۱۰، ۱۱۹، ۱۲۱، ۱۲۲

۱۳۵، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۵۸، ۱۶۳، ۱۸۰

۲۰۲، ۲۰۵، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۵۴

۲۷۸، ۳۵۹، ۴۴۱، ۴۴۳، ۴۴۴

۴۹۱

مونه شا سولتانی نیستاجلو ۵۲۶

مونزیری کوری بالول ۵۰۶

مونشی باشی ۶۰۳

مه نمون کوری مونزیر بهگ ۵۰۶،

۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۳، ۵۱۴

مه بعوسان (نه غومنه) ۱۸۳، ۳۳۷،

۳۳۹

مه حمود بهگی روملو ۸۰

مه حمود پاشای بابان ۵۰، ۱۳۲،

۱۳۴، ۱۳۶، ۱۳۸، ۵۸۶، ۵۹۹

۶۰۰، ۶۰۶، ۶۰۷

مه حمود خانی پولادین، سرههنگ

۴۴۶

مه حمودی کوری میر و دیسی ۵۴۹،

۵۵۱

مه حمودی ۱۹، ۲۰، ۳۸

مه حمودیه کان ۱۰۶

مه راغ ۱۲، ۱۴

۱۰۵، ۱۰۱، ۹۷، ۴۳، ۳۹، ۲۸، ۲۷

۱۲۵، ۱۲۱، ۱۱۹، ۱۰۸، ۱۲۷، ۱۴۶

۱۵۵، ۳۴۷، ۲۰۶، ۱۶۱، ۴۰۸، ۵۵۲

مه ردوخ (شیخ عبدالله مومینی

مه ردوخ) ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۵

مه رزینگ ۱۲۵

مه رعهش ۱۱، ۶۲، ۵۱۵، ۵۳۷

مه رگه ۱۱۲، ۵۴۲

مه رگه وه ۲۷، ۳۸، ۵۱، ۵۲، ۵۳

۸۰، ۸۱، ۱۴۴، ۳۱۳، ۲۶۰، ۱۹۶

مه روانی (حکومت) ۱۳

مه ریوان ۱۱۱، ۱۰۰، ۱۵۱، ۱۵۳

۵۰۷، ۵۱۶، ۵۲۴، ۵۳۵، ۵۴۰

مه لىك كه ندى ۲۰۶	۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۶، ۵۵۱، ۵۶۳
مه لىك تاغا عه مده دى تسوجى ۸۵	۵۷۵، ۵۸۴، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱
مه لىك خه لىلى ته يىوبى ۱۸	۶۰۲
مه لىك حسين ۲۵۵	مه رىوان (قه لا) ۵۴۶، ۵۰۹
مه مده وچ سه لىم ۲۹۲	مه مستوره ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۲، ۴۹۴
مه نده لى ۱۱۲، ۵۴۶، ۵۶۱	۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۸، ۵۰۰، ۵۰۲
مه نسور مىزا ۴۹، ۵۳	۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۴۲
مه نگوږ ۳، ۳۹، ۴۲، ۴۴، ۱۱۹	مه سعود مىزا ظل السلطانى ۲۳۶
۱۲۷، ۱۵۸، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۴	مه سىحى ۲۴۹، ۲۵۳، ۲۵۵
۲۰۵، ۲۰۲، ۱۶۵، ۴۴۳، ۴۶۷	۲۶۱، ۳۱۲، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶
مه ولانا خاسالى ۳۰	۳۲۴، ۳۲۵
مه ولانا خالىدى شاره زورى ۱۸۴	مه شهد ۲۰۳، ۹۹، ۵۶۵، ۵۶۶
۱۸۹	مه عموره تولعه زيز ۲۷۱، ۳۳۵
مه هاباد ۳، ۳۵۴، ۳۵۳	مه غول ۸، ۳۱۰، ۲۷۲، ۱۹۵، ۱۸۷
مه همد عليا ۷۶، ۷۷، ۸۰	مه ككه ۷، ۲۴۷
۱۹۴، ۱۵۴	مه لا ته حمده دى نادم ۱۴۱
مه هدى قولىخانى چاوده شلو ۵۲۸	مه لا عه مده دى شريف ۴۹۶، ۵۰۵
مه هده وى ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۸۵، ۵۸۶	مه لاتيه ۲۸۴، ۴۶۱
مىانسداو ۱۰۷، ۲۰۳، ۱۶۱، ۲۰۵	مه لايدر ۲۰۳، ۵۷۵، ۵۹۰
۳۸۵، ۳۵۳، ۲۰۶، ۴۴۲	مه لا جلالى مونه جعيم ۵۸، ۲۸۰
مىديات ۲۴۸	۱۰۶، ۵۳۶
مىراو ۴۴۳	مه لازگرد ۱۳، ۲۲۳، ۱۴
مىر بده ۱۱۳	مه لاسه لىم ته فته ندى ۲۵۴
مىر پازوكى ۹۰، ۹۱	مه لا سه لىمى خيزان ۴۵۶
مىر جه ماله دين تاغاي شيخول	مه لا سه عىد بده دى الزمان ۲۸۵
مىسلامى ۲۰۷	مه لا عه لى رذا ۲۸۵
مىر حه سده ۱۱۳	مه لا عه بده و لكه ريمى قازى ۵۵۴
	مه لا يه عقوب ۵۳۳

میر خدر ۱۰۶، ۶۵، ۱۰۵	میر سولتان ۵۳، ۵۲
میر داود ۶۳	میر سدیقه ددین ۱۴۰
میرزا ناغا ۱۳۰، ۵۲، ۴۱	میرسین ۲۴۸
میرزا نهبو قاسم ۱۵۹	میر شهراف ۱۸
میرزا ته قیخانی گولستانه ۵۵۷،	میر موقه ددهم ۹۱، ۹۰
۵۶۹، ۵۶۴	میر نه زهر ۱۰۵، ۶۵
میرزا ته قی (مسته رفی) ۵۵۷	میره بدگ ۲۰۶
میرزا حسین ناغا موجه هید ۱۹۳،	میری سوران (میر عمده د) ۱۲۸،
۲۰۷	۱۳۲، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۷، ۱۴۸،
میرزا حسین خانی موشیرالدوله ۵۰،	۲۲۲، ۲۰۲، ۱۴۹
۲۲۸، ۲۲۷، ۱۵۵، ۲۱۰	میرزپوتامیا ۴۰۷
میرزا رها خان ۲۱۰	میسر ۶۲، ۱۸۶، ۲۴۳، ۲۰۰، ۲۴۴،
میرزا رهشید ۵۲، ۴۵، ۴۴، ۳۸،	۳۳۶، ۳۳۵، ۳۱۵
۱۲۸	میجدر نوئیل ۴۵۵، ۴۵۱
میرزا سعید خان ۲۳۲	مینورسکی ۲۵۶
میرزا شعیف ۵۰	میننه ناغای قادر ناغا ۱۶۵، ۱۵۸
میرزا عه بدولغه فار معتمد ۱۵۰،	میهر عدلی سولتان ۵۸۱، ۵۸۰
۱۵۱	میهر علیخانی تکه لو ۵۶۷، ۵۶۳،
میرزا عیسا فراهانی ۱۳۱	۵۷۴، ۵۷۳، ۵۷۲
میرزا عدلی رها دیوان به گی ۱۵۰،	
۱۵۱	-ن-
میرزا قاسم قائیمقام ۱۴۳	نابلین ۴۶، ۱۲۷، ۲۰۳، ۲۱۲،
میرزا موحسین خان ۲۲۹، ۲۲۸	۳۱۹، ۲۵۸
میرزا مه سعود خان ۱۴۸	نادرشا ۱۸۷، ۴۰، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶،
میرزا هاشم خان ۲۱۰	۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱،
میر سلیمان ۱۱۳	۵۶۲
میر سوفی ۹۱، ۹۰	

نازلو ۳۳

ناسر تازاد پور ۴۹۵

ناسر ددین شا ۱۵۴، ۱۵۳، ۱۵۰

۱۵۵، ۱۵۶، ۱۹۴، ۱۹۲، ۱۶۳

۲۳۱، ۲۲۹، ۲۲۸، ۲۲۷، ۲۱۰، ۱۹۵

۳۶، ۶۰۵

ناسر ۲۴۶

نالی ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵

نانه کدلی وند (تیره) ۵۷۱

ناوچدی بیتلایدن ۴۰۲

نسیب ۱۳، ۱۹۶

نوا (گوند) ۱۳۱

نوائی، دکتور ۲۵

نور عدلی ۱۹، ۲۰

نوروللا بهگ ۵۱

نهبی یونس ۵۴۱

نجدف ۷۱، ۹۹

نجدف قوئی خانی یورتچی ۲۰۶

نجدف قوئی دونبولی ۱۲۲، ۱۲۰، ۴۱

نهری ۵۰۷

نهر عدلی خان ۱۲۹، ۱۳۱

نهروللا فدلسفی ۱۶، ۲۶

نهروللا میرزا ۴۰

نهروللا خان، کولونیل ۴۴۳

نهر خانی کولیایی ۵۸۸

نهرت تهلدهوله ۴۰۳

نغده ۳، ۲۰۵

نمس ۲۰۳، ۱۹۷، ۲۱۳، ۲۱۷

۲۳۴، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۷۵، ۲۷۶

۳۶۷

نهاروند ۶۰۳، ۵۲۸، ۵۵۲

نهری ۱۶۴، ۱۸۶، ۱۸۵، ۱۸۹

۱۹۸، ۲۳۰، ۲۱۹

نوسو ۵۰۷

ندیندهوا ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۵

۳۱۷، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۳۰

۳۳۵، ۳۵۸، ۳۵۹

نیسان (تیره) ۴۱۱

نیعمه توللا سولتانی سؤفی

۸۹

نیعمه توللا میرزا ۵۲، ۵۳

نیعمه تی (تیره) ۴۱۱

نیکولای یدکهم ۱۴۳

نیکولای دووم ۳۵۸، ۱۵۵

-و-

والتر لونگ ۲۹۴

وان ۲۲، ۲۳، ۲۵، ۳۸، ۱۴۲

۱۸۶، ۱۶۹، ۱۹۹، ۱۹۶، ۲۰۹، ۲۱۹

۲۲۰، ۲۶۰، ۲۶۳، ۲۷۰، ۲۷۹

۳۰۱، ۳۰۲، ۳۲۶، ۳۳۵، ۳۵۲

۳۵۹، ۴۵۲، ۳۸۳، ۴۷۱، ۵۴۶

واحد سودانی کوری ماملان ۱۲

ورمسی ۱۲، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۶

۳۱، ۳۰، ۲۷، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۸

۴۱، ۴۰، ۳۹، ۴۳، ۴۵، ۴۹، ۵۱

۵۲، ۵۳، ۵۸، ۵۹، ۷۰، ۷۶، ۷۷

۷۹، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۵، ۹۸، ۱۱۹

هندستان (هند) ۱۷۹، ۴۶، ۱۳۲، ۲۱۱، ۲۱۳، ۲۱۸، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۴۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۴۰۶، ۴۵۹، ۵۵۸، ۵۵۶
 هنری بیراجه ۲۷۳
 هنری فیلد ۴۱۱
 هورمز بهگ ۱۰۳
 هورین (قهلا) ۵۰۸
 هوشباران (گوند) ۴۹۳
 هولاکو ۱۴
 هدهامه نشی ۵
 هدرسك ۳۳۵، ۳۳۶
 هدرکی ۴۳، ۴۴۲، ۵۱
 هدرمؤته ۳۲۹
 هدروتیبیان ۱۴۱
 هدریر ۵۸۳، ۵۲۵، ۱۴۰، ۱۱۲
 ههزاران ۴۸۳
 ههژاری موکریان ۴۹۵
 ههکاری ۱۲، ۱۹، ۲۰، ۵۱، ۱۱۹، ۱۸۰، ۱۸۴، ۱۹۶، ۲۰۹، ۲۲۳، ۲۳۳، ۲۵۱، ۳۱۱، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۹، ۳۲۵، ۳۲۸، ۳۶۰، ۳۴۵، ۳۹۸، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۴۱، ۴۵۷، ۴۷۲، ۴۸۰، ۵۲۷، ۵۴۱، ۵۷۶، ۵۸۷، ۵۱۲، ۴۱۳، ۵۷۸، ۵۸۰
 ههلوخان کوری سورخاب بهگ ۵۲۷، ۵۲۹، ۵۲۸، ۵۳۲
 ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵
 ههمزه ناغای مہنگور ۴۴، ۱۰۳

۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۳۰، ۱۶۲، ۱۶۷، ۱۵۵، ۱۴۹۵، ۱۹۰، ۱۸۶، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۶، ۱۹۹، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۳۳، ۲۴۵، ۲۵۱، ۲۵۵، ۲۶۳، ۲۶۷، ۳۱۳، ۳۱۷، ۳۱۱، ۲۹۸، ۲۸۱، ۲۷۰، ۳۴۸، ۳۴۷، ۳۳۱، ۳۳۰، ۳۲۰، ۳۱۹، ۳۵۸، ۳۵۷، ۳۵۶، ۳۵۵، ۳۵۲، ۳۴۹، ۳۸۵، ۳۷۹، ۳۷۴، ۳۷۱، ۳۶۷، ۳۶۰
 ورمی (دهریاچه) ۴۰۴، ۴۰۸، ۴۴۵، ۴۴۶
 وسوق نهلدوله ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۵۵
 ولیام براون، دکتور ۳۲۲
 ولاشجرد (قهلا) ۵۶۷
 ودهستا عوزیری هند ۱۲۵
 ودهد بهگ ۵۹۷
 ودهند (تیل) ۵۷۱
 ودهبی بهگ ۴۷۱
 ویلسون ۲۷۰، ۲۷۶، ۲۹۰، ۲۹۳، ۲۹۵، ۳۰۲، ۴۵۵

-ه-

هارونی ۵۴۶
 هازیدنی ۱۲
 هاشمی، سهرهنگ ۴۸۲، ۴۸۳
 هامدر پورگشتال ۵۴۳
 هاوار ۵۰۷
 هفتال ۸

۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۲، ۱۶۰-۱۶۷،
 ۲۲۴، ۲۱۰، ۲۰۵
 همدان ۲۲، ۶۹، ۷۱، ۲۰۳، ۲۵۱،
 ۲۵۸، ۴۰۱، ۴۴۶، ۵۰۸، ۵۱۸،
 ۵۲۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۵۱،
 ۵۵۴، ۵۶۳، ۵۶۷، ۵۷۳، ۵۷۵،
 ۵۸۵، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۱
 همدونند ۱۱۲
 همداری (تیره) ۴۱۱
 همدورامان ۱۱۱، ۱۱۲، ۴۹۳، ۵۰۷،
 ۵۲۴، ۵۴۰، ۵۴۲، ۵۴۷، ۵۷۵،
 ۵۸۷، ۶۰۳، ۶۰۶
 هولیر ۴۵، ۱۰۶، ۱۱۱، ۱۳۶،
 ۱۴۰، ۳۱۳، ۲۷۲، ۱۴۴، ۳۲۹
 هیرات ۷۶، ۱۶۳

یزدان شیر ۳۱۷
 یزیدی ۶۹، ۷۳، ۱۴۰، ۱۸۸، ۱۴۲،
 ۳۱۴، ۳۲۵، ۵۳۸
 یزیدی کوری مدعاویه ۷۱، ۵۳۸
 یهعقوب بدگ کوری سورخاب بدگ
 ۵۲۵
 یهعقوبی ۳۳۵
 یهکان بدگ ۲۰
 یهکیتی سؤقیدت ۲۶۹، ۲۶۸، ۲۶۶
 یهمن ۳۳۵، ۲۷۴
 یدنی شههرلی مستهفا چاروش ۵۱۴

-ی-

یاوز سلیم (سولتان) ۱۸، ۲۰
 یوسف ناغا ۲۱۹
 یوسف خان، سرههنگ ۴۴۵
 یوسف یاسکه ۵۳۱
 یۆنان ۵، ۶، ۱۴، ۱۸۲، ۲۴۹،
 ۲۹۸، ۲۹۶، ۲۷۷، ۲۷۶، ۲۷۵، ۲۷۲
 یهحیا بدگ ۱۳۰، ۴۰۹
 یدریقان ۲۱۹، ۲۳۳، ۵۵۲
 یهزد ۲۵۹، ۲۵۸، ۱۱۷، ۴۰۰، ۴۰۱،
 ۴۰۲

ئاومەروك

- پېشەكى ۳
- ۱ جىۋىپۇلتىك و چارەنوسى كورد ۵-۵۷
۱. عەجەم لە كوردستاندا ۵
- ۱/۱ ھەلەكەتلىك جۇگرافىيە كوردستان ۵
- ۲/۱ ھوروزمى تۈرك بۇ رۆژھەلەتلىك ئاومەراست ۸
- ۳/۱ دامەززانى دەولەتتى ئىران ۱۴
۲. سەفەرى گۆزىنى ھەلەمەرجى دىمۇگرافىيە رۆژھەلەتلىك كوردستان ۱۹
- ۱/۲ ھىنانى ئىلى ئەفشار ۳۱
- ۲/۲ بىرھەلەستى ئىلاتى كورد ۳۴
- ۳/۲ قۇلتۇنەمەي ئاكوچىيە عەجەم و كورد ۳۷
- ۴/۲ سەركۇتەردى ئىلى بىلباس ۳۹
- ۵/۲ شازادە كانى قاجار، زۇلمى زۆرەر ئەھمەت كوردستانمە ۴۶
- پەراۋىزە كانى بەشى يەكەم ۵۴
- ۲ نۇرىنى كوردو عەجەم لەيەكتى ۵۸-۱۷۷
۱. دىل لەدل ئەروانى ۵۸
۲. چاخى سەفەرى ۶۰
- ۱/۲ شائىسەمەلى سەفەرى ۶۰
- نۇمۇنە: ۱: قۇلباش لەروانگە مىرى چەمەشكەزەكە ۹۰۸ ۶۰
- نۇمۇنە: ۲: كورد لەروانگە قۇلباشمە ۹۱۲ ۶۳
- نۇمۇنە: ۳: سارمى موكرى "كۆنە گاۋرى يەزىدى ۹۱۲ ۶۴
- نۇمۇنە: ۴: كوردىكى يەزىدى كەلدار ۹۱۴ ۷۰
- نۇمۇنە: ۵: مەرەكانى كورد لەجەنگى چالدىراندا ۹۲۰ ۷۳
- ۲/۲ شاھمەد خۇدا بەندە ۷۵
- نۇمۇنە: ۶: كورد "مەدەنى شەرى، مەنبەسى زەر ۹۸۶ ۷۵
- ۳/۲ شاھبەسى كەبىر ۸۰
- نۇمۇنە: ۷: گرتىنى قەلەي دەمە ۱۰۱۸ ۸۰

- نمونه ۸: لطائف الحیل“ قهتلوعامی موکری ۱۰۱۹ ۱۰۵
- ۴/۲ شا سولتان حسین ۱۱۰
- نمونه ۹: کهلله مناره لسمری کورد ۱۱۱۳ ۱۱۰
۳. چاخى قاجار..... ۱۱۸
- ۱/۳ نه محمد خانى مقدمه مبراغى ۱۱۸
- نمونه ۱۰: دواى تغزوير“ باير ناغاي مەنگور ۱۱۹۸ ۱۱۸
- ۲/۳ عەسکەرى خانى نه فشار ۱۲۷
- نمونه ۱۱: که مەندى تدبير“ ئيسماعيل ناغاي شوکاک ۱۲۳۵ ۱۲۷
- ۳/۳ عباس ميرزا نائبو سەلتەنە ۱۳۰
- نمونه ۱۲: جەماعەتى نه کراد“ باعيسى فتنو فساد ۱۲۳۸ ۱۳۰
- ۴/۳ محمد خانى ئەمير نيزام ۱۳۹
- نمونه ۱۳: هاوکاری دو دهولەت دژى میرى رهواندز ۱۲۴۵ ۱۳۹
- ۵/۳ فرهاد ميرزا معتمد الدوله ۱۴۹
- نمونه ۱۴: خەلەعتى حەسەن سولتانی هەورامى ۱۲۸۴ ۱۴۹
- نمونه ۱۵: ئىلى جاف، زینده به چال ۱۵۲
- ۶/۳ عباس ميرزا مەلک ئارا ۱۵۳
- نمونه ۱۶: بەدەستموەدانى قاسید ۱۲۹۷ ۱۵۳
- ۷/۳ حەسەنعەلى خانى وهزیری فواند ۱۵۷
- نمونه ۱۷: رسائل و وسائل، هەمزاعای مەنگور ۱۲۹۸ ۱۵۸
- ۸/۳ نيزامو سەلتەنە ۱۶۷
- نمونه ۱۸: حورمەتى کەلاموللا“ جەعفەر ناغاي شوکاک ۱۳۲۳ ۱۶۷
۴. چاخى پەهلەوى ۱۷۱
- ۱/۴ ئەمير نه محمدى ۱۷۱
- نمونه ۱۹: تەئىنى رەزاشایی ۱۷۱
- پەراویزەکانى بەشى دوهم ۱۷۳
- ۳ سەرەتای خەملىنى هۆشى نه تەوهیى کورد. ۱۷۷-۲۳۹ ۲۳۹-۱۷۷
۱. راپەڕینی ۱۸۸۰ ۱۷۷

- ۱۷۷ ۱/۱ رونکردنموی همدی وشه.
- ۱۸۰ ۲/۱ ئیسلام و دولت
- ۱۸۲ ۳/۱ کوردستان له ژیر دهسهلاتی راستموخوی رۆم و عهجهمد.
- ۱۸۴ ۴/۱ کورد له ده کهمین پارلمانی عوسمانی دا.
- ۱۸۵ ۵/۱ ده باره ی شیخ عوبهیدوللا.
- ۱۸۷ ۲. پایه کانی ستراتیجی کاری نهموویی شیخ عوبهیدوللا.
- ۱۸۷ ۱/۲ تهقلای جیبه جی کردن: کاری سیاسی.
- ۱۸۷ ۱/۱/۲ سازدانی خه لکی کوردستان.
- ۱۹۱ ۲/۱/۲ فاناتیزم یا لیبروردنی دینی.
- ۱۹۱ ۱. هه لۆیست له شیعه.
- ۱۹۴ ۲. پتوهندی له گه ل عباس میرزا مه لک ئارا.
- ۱۹۵ ۳. هه لۆیست له مه سیحیه کان.
- ۱۹۹ ۳/۱/۲ پتوهندی له گه ل گهره پیارانی عهره ب.
- ۲۰۱ ۲/۲ تهقلای جیبه جی کردن: کاری چه کدار.
- ۲۰۱ ۱/۲/۲ هیزه کانی کورد.
- ۲۰۳ ۲/۲/۲ قشونی ئیرانی.
- ۲۰۴ ۳/۲/۲ دانانی رۆشونیی راپهرین.
- ۲۰۴ ۱. هه لپژاردنی مهیدان.
- ۲۰۴ ۲. جولاندنی هیزو قۆله کانی.
- ۲۰۹ ۴/۲/۲ کشانموی تیشکان.
- ۲۱۰ ۵/۲/۲ گفتوگو له گه ل تورک.
- ۲۱۱ ۳/۲ تهقلای جیبه جی کردن: کاری دیپلوماسی.
- ۲۱۱ ۱/۳/۲ رۆژهلاتی ناوه راست مهیدانی تهراتینی روس و ئینگلیز.
- ۲۱۴ ۲/۳/۲ بۆچونه کانی شیخ عوبهیدوللا.
- ۲۱۵ ۱. نامنجی له بزوتنی دیپلوماسی.
- ۲۱۷ ۲. دیپلوماسی شیرو رۆی.
- ۲۱۷ ۳/۳/۲ ستراتیجی ناوچهیی روسیا.

- ۲۱۸ ۱. کوردو روس
- ۲۱۹ ۲. بزوتنی دیپلوماسی بدهو روسیا
- ۲۲۱ ۴/۳/۲ ستراتیجی ناوچهی بریتانیا
- ۲۲۲ ۱. کوردو ٲینگلیز
- ۲۲۳ ۲. بزوتنی دیپلوماسی بدهو بریتانیا
- ۵/۳/۲ نه‌گوئجانی کوردستانی سدره‌خو له‌گه‌ل ستراتیجی
- ۲۲۶ رۆژه‌لاتی ناوه‌پاستی بریتانی و روسی
- ۲۲۷ ۳. گه‌له‌کۆمه‌کیی چوارقۆلی بو دامرکاندهوی راپهرینه‌که
- ۲۲۷ ۱/۳ رٲوشوینه‌کانی شا بو بدهوئکاری
- ۲۳۰ ۲/۳ هه‌لۆیستی روسی
- ۲۳۱ ۳/۳ هه‌لۆیستی بریتانی
- ۲۳۱ ۴/۳ هه‌لۆیستی بایعالی
- ۲۳۳ ۵/۳ دامرکاندهو
- ۲۳۵ ۶/۳ ئه‌نجامه‌کانی تٲشکانی بزوتنهوی ۱۸۸۰
- ۲۳۷ په‌راویزه‌کانی به‌شی سییه‌م
- ۴ شه‌رو ناشتی: هه‌ردوکیان کویرموهری

۳۰۹-۲۴۰

- ۲۴۰ ۱. هه‌لگیرسانی یه‌که‌مین جه‌نگی جیهانی
- ۲۴۱ ۱/۱ تورکیا: سه‌ره‌تا بی‌لایه‌نیو، سه‌ره‌نجام به‌شداری تمواو
- ۲۴۳ ۲/۱ ئیران: بی‌لایه‌نیه‌کی رٲز لی نه‌گیرو
- ۲۴۴ ۲. پلانی جه‌نگی تورک و مه‌یدانه‌کانی
- ۲۴۵ ۱/۲ جه‌به‌ی قافقاز
- ۲۴۶ ۲/۲ جه‌به‌ی میزوپۆتامیا
- ۲۴۷ ۳/۲ جه‌به‌ی عه‌ره‌بستان
- ۲۴۹ ۳. هه‌لۆیستی گه‌لانی نه‌تورک
- ۲۴۹ ۱/۳ ئه‌رمه‌ن
- ۲۵۱ ۲/۳ ناسوری

۲۵۱ ۳/۳ عه‌ره‌ب
۲۵۳ ۴/۳ کورد
۲۵۷ ۴. پلانی ژیریه‌ژیر بۆ دابه‌شکردنی رۆژه‌لاتی ناوه‌پراست
۲۵۹ ۱/۴ رێکبوتنی ئه‌سته‌مۆل
۲۶۰ ۲/۴ رێکبوتنی له‌نده‌ن
۲۶۰ ۳/۴ رێکبوتنی سایکس-پیکۆ
۲۶۱ ۴/۴ رێکبوتنه‌کان و ناواته‌کانی گه‌لان
۲۶۱ ۱/۴/۴ عه‌ره‌ب
۲۶۲ ۲/۴/۴ ئه‌رمه‌ن
۲۶۲ ۳/۴/۴ کورد
۲۶۳ ۵. دوا سالی جه‌نگ
۲۶۳ ۱/۵ کاری ده‌رچونی روسیا له‌جه‌نگ بۆ سه‌ر چاره‌نوسی کورد
۲۶۸ ۲/۵ هه‌یزی به‌ریتانی له‌کوردستان
۲۷۰ ۳/۵ زه‌هره‌کانی کورد به‌هۆی شه‌ره‌وه
۲۷۴ ۴/۵ راگرتنی جه‌نگ
۲۷۵ ۶. کۆبوونه‌وی براوه‌کان بۆ دابه‌شکردنی ده‌سکه‌وته‌کانی جه‌نگ
۲۷۶ ۱/۶ داواکانی گه‌لان له‌کۆنفره‌نسی ناشتی
۲۷۶ ۱/۱/۶ خواسته‌کانی یۆنان
۲۷۷ ۲/۱/۶ خواسته‌کانی ئیتران
۲۷۸ ۳/۱/۶ خواسته‌کانی عه‌ره‌ب
۲۷۹ ۴/۱/۶ خواسته‌کانی جوله‌که
۲۷۹ ۵/۱/۶ خواسته‌کانی ئه‌رمه‌ن
۲۸۰ ۶/۱/۶ خواسته‌تانی ئاسوری
۲۸۰ ۷/۱/۶ خواسته‌کانی کورد
۲۸۱ ۷. ته‌قه‌للاکانی کورد بۆ سه‌ربه‌خوایی
۲۸۱ ۱/۷ ته‌قه‌للاکانی سه‌یما‌نی
۲۸۴ ۲/۷ ته‌قه‌للاکانی ئه‌سته‌مۆل

٢٨٥ ١/٢/٧ پێوهندی له گهڵ هاو په یمانه کان
٢٨٨ ٢/٢/٧ کوردو ئهرمهن: ناشتبه نهوه له پهراوێزی کۆنفره نسی ناشتی دا ...
٢٩١ ٣/٢/٧ دانوستان له گهڵ بابیه عالی: تیکچونی ریزه کانی کورد
٢٩٤ ٨. رێ خۆش کردنی پیکهاتن
٢٩٤ ١/٨ کۆبونهوی سان ریمۆ
٢٩٥ ٢/٨ په یمانی سیقهر
٢٩٨ ٩. مستهفا کهمال، پاشای کوردستان
٣٠٦ پهراوێزه کانی بهشی چواره م
٣٩٢-٣١٠ ٥ ئاسوریه کانی کوردستان
٣١٠ ١. پێشینهی میژویی
٣١٠ ١/١ رهچه له کی ئاسوری
٣١٤ ٢/١ پێوهندیان له گهڵ کورد
٣١٨ ٣/١ دهسه وردانی دهولتهانی ئهوروپی له کاروباری ناوخوا رۆژههلات ...
٣١٨ ١/٣/١ هاتنی میسیونێ دینی
٣١٩ ١- میسیونێ فهره نسی
٣٢٠ ٢- میسیونێ ئهمریکی
٣٢١ ٣- میسیونێ ئینگلیزی
٣٢٢ ٤- میسیونێ روسی
٣٢٣ ١/٣/٢ نهجمای کاری میسیونه کان
٣٢٤ ١. تیکدانی تهبابی مهزهبی
٣٢٤ ٢. تیکدانی پێوهندی ئاسوری- کورد
٣٢٧ ٣. تیکدانی پێوهندی ئاسوری له گهڵ حکومهته کانی ناوچه که
٣٢٧ ٢. ئامانجی نهتموویی گهلی ئاسوری
٣٣٤ ٣. تورک و مهسیحی
٣٣٤ ١/٣ کیشهی دینی و نهتموویی لهتورکیا
٣٤١ ٢/٣ قهتلوعامی مهسیحی ١٩١٥

۳۴۲ ۳/۳ ناسوریه کانی هه کاری.
۳۴۵ ۴. روس و ناسوری.
۳۴۵ ۴/۱ روس و ناسورییه کانی ورمی.
۳۴۷ ۴/۲ هیترشی تورک بۆ تازه ریا یهان
۳۴۸ ۴/۳ مهینمتی ناسوریه کانی ورمی.
۳۵۲ ۴/۴ هاتنهوهی روس بۆ ورمی.
۳۵۵ ۴/۵ تۆلئی ناسوری له خه لکی ورمی.
۳۵۷ ۴/۶ کۆچی به کۆمهتی ناسوری له هه کاریهوه بۆ ورمی.
۳۵۹ ۵. کاری روداو کانی ناو روسیه له سهر ناسوری.
۳۵۹ ۵/۱ شوپشی شوبات
۳۶۰ ۵/۲ پمشیوانی هه لومهرجی ورمی
۳۶۴ ۵/۳ پرکردنهوهی بۆشایی روسی به چه کداری ناسوری
۳۶۶ ۵/۴ پینکه پتانی تیپه ناسوریه کان.
۳۷۰ ۵/۵ کشانهوهی روس له ئیران
۳۷۱ ۶. شهرێ ناوخری ناسوری - عه جهم
۳۷۱ ۶/۱ هه لگهرسانی شهر
۳۷۶ ۶/۲ کوژرانی مارشیمۆن.
۳۸۰ ۶/۳ له تۆلئی خۆیتی مارشیمۆندا.
۳۸۲ ۷. سه ره تای کۆتایی "هیترشی تورک و کشانهوهی ناسوری له ورمی....."
۳۸۷ په راویزه کانی به شی پینجه م.
۴۸۸-۳۹۳ ۶. سه مکو: یا خه ییوونی خه یله کی یا بزوتنه وهی نه ته وه یی
۳۹۳ ۱. ئیران له کاروباری نه وه مهی دنیا دا
۳۹۳ ۱/۱ بزوتنه وهی مه شروته
۳۹۹ ۱/۲ ریکموتنی ۱۹۰۷ ی ئه نگلۆز - روسی
۴۰۱ ۱/۳ پرۆژهی دا به ش کردنی ئیران
۴۰۲ ۱/۴ بۆچونی ئیران بۆ چاره ی کیشه ی کورد
۴۰۶ ۱/۵ قه مراردادی ۱۹۱۹ ی ئه نگلۆز - ئیرانی
۴۰۸ ۲. ده رکموتنی سه مکو

٤٠٨	٢/١ پیشینه‌ی میژوویی نیلی شوکاک
٤١٢	٢/٢ دره‌شانوه‌ی سمکۆ
٤١٤	٣/٢ کوشتنی مارشیمۆن
٤١٦	٤/٢ ئامانگی سیاسی سمکۆ
٤٢٢	٣. شعرو شوڤش
٤٢٢	١/٣ هه‌لومهرجی گشتی ئی‌یران
٤٢٣	٢/٣ پیلانی کوشتنی سمکۆ
٤٢٤	٣/٣ دانانی حاکمی نوێی ورمی
٤٢٥	٤/٣ جەنگی پروپاگەندە
٤٢٨	٥/٣ گفتوگۆیه‌کی سەرنه‌که‌وتو
٤٢٩	٦/٣ درێژه‌کێشانی شهر
٤٣٠	٧/٣ ره‌فتاری سمکۆ له‌گەڵ دوژمن
٤٣٢	٤. سمکۆ روژنامه‌وانی
٤٣٢	١/٤ روژنامه‌ی ((کورد)) یا ((روژی کورد - شعوی عەجەم))
٤٣٣	٢/٤ سمکۆ له‌هه‌فته‌نامه‌ی ((بانگی کوردستان)) دا
٤٣٧	٥. پینکه‌یتانی ئهرته‌شی نوێی ئی‌یران
٤٣٧	١/٥ ئهرته‌شی نوێ
٤٣٩	٢/٥ لاوازیه‌کانی سمکۆ
٤٤١	٣/٥ له‌شکرکێشی یه‌که‌می ئهرته‌ش
٤٤٤	٤/٥ دوا‌یین له‌شکرکێشی
٤٤٤	١. داره‌شتی پلانی هێرش
٤٤٧	٢. فەتخێ چه‌هریق
٤٤٨	٦. پێوه‌ندی له‌گەڵ ده‌وله‌تان
٤٤٨	١/٦ ئی‌یران
٤٥٠	٢/٦ تورکیای که‌مالی
٤٥٤	٣/٦ به‌ریتانیا
٤٥٤	٤/٦ روسیه
٤٥٧	٧. سالانی ده‌ریه‌ده‌ری

٤٥٧ ١/٧ شهبه یخونی تورک
٤٥٨ ٢/٧ سمکۆ له کوردستانی خوارو
٤٥٩ ٣/٧ گفتوگۆی ئینگلیزو سمکۆ
٤٦١ ٤/٧ په یامه کانی سمکۆو شیخ عمود
٤٦٤ ٥/٧ سەردانی سلیمانی
٤٧٠ ٨. گهڕانمویه بۆ سنور
٤٧٢ ١/٨ هۆلەدان له گەڵ سۆفیت
٤٧٢ ٢/٨ یه کترینیینی رهزاخان و سمکۆ
٤٧٥ ٣/٨ رێکبوتنی تورکی - ئێرانی
٤٧٨ ٤/٨ په پڕینمویه بۆ کوردستانی عێراق
٤٧٩ ٩. گهڕانمویه بۆ ئێران و کۆژرانی
٤٨٥ پهراویزه کانی بهشی ششم
٦٠٨-٤٨٩ ٧. له پهراویزی میژوی نه‌رده‌لان‌دا
٤٨٩ مستوره نوسهری تاریخ اردلان
٤٨٩ ١. بنه‌مه‌اله‌که‌ی
٤٩٠ ٢. له‌دایک‌بوونی
٤٩٠ ٣. په‌روه‌ردو خۆبێندنی
٤٩٠ ٤. شوکردنی
٤٩٢ ٥. کۆچی بۆ سلیمانی و مردنی
٤٩٤ ٦. به‌ره‌مه‌ کانی
٤٩٦ ٧. سه‌رچاوه‌ کانی
٥٠٠ ٨. گه‌ڕانمویه‌ کانی
٥٠٠ ٩. رێبازی نووسینه‌که‌ی
٥٠١ ١٠. ده‌تسه‌نگان‌دنی
٥٠٢ ١١- پلاری ژن
٥٠٣ ١٢. مستوره له‌به‌ر تیغی زمان‌دا

۵۰۳ ۱۳. نمشته‌رکانی نالی
۵۰۵ ۱۴. توانجه‌کانی فخر الکتاب
۵۰۶ سهرتای میرایه‌تی نمرده‌لان
۵۰۶ مهنمون به‌گی کورپی مونزیر به‌گ
۵۰۷ بیگه به‌گ کورپی مهنمون به‌گ
۵۰۹ ته‌لقاس میرزا
۵۱۱ شهرپی بیگمو زوراب
۵۱۳ تالانکردنی شارمزور
۵۱۵ شهرپی مهنمون به‌گ و زوراب
۵۱۶ لیخران و گیرانی مهنمون به‌گ
۵۱۷ قزلباش له‌شاره‌زور
۵۱۸ به‌یعدت به‌عوسمانی
۵۱۸ سولتان سلیمان به‌کورده‌ستاندا تی ندپه‌ری
۵۱۹ له‌نیوان سولتان سلیمان و بیگه به‌گدا
۵۲۳ سهرده‌می به‌گه‌کان
۵۲۳ سورخاب به‌گ (۹۴۵-۹۷۵) و نهوه‌کانی
۵۲۳ نزیک‌کومتنه‌وی نمرده‌لان له‌ده‌ریاری سه‌فوی
۵۲۴ قمراردادی نه‌ماسیه
۵۲۵ نهوه‌کانی سورخاب به‌گ
۵۲۵ ره‌چه‌له‌کی میرانی سوزان
۵۲۷ سهرده‌می خانه‌کان
۵۲۹ ناردنی بارمته بو ده‌ریاری ئیران
۵۲۹ تینکه‌لاری ژنو و ژغوازی
۵۳۱ گوزینی مه‌زه‌بی به‌نمه‌المی ده‌سه‌لاتدار
۵۳۴ سهره‌نجامی هه‌لوخان

۵۳۵ خان نوحه‌د خانی یدکه‌م
۵۳۶ په‌لاماردانی موکریو بلباس
۵۳۶ داگیرکردنی به‌غدا
۵۳۹ داگیرکردنی نمرده‌لان
۵۴۲ محمدخان کوری خوسره‌وخان
۵۴۲ بوژانویه میرایه‌تی‌ی بابان
۵۴۳ نه‌نجامه‌کانی شهری مریوان
۵۴۵ بنیاتنانی شاری سنه
۵۴۶ گرتنویه به‌غداو پدیمانی زه‌هاو
۵۴۹ عباس‌قولی‌خان
۵۴۹ همرای نه‌فغان
۵۵۲ سره‌نجامی عباس‌قولی‌خان
۵۵۴ سوبخانوردی‌خان
۵۵۸ خان نوحه‌د خانی سییه‌م
۵۶۲ حسنه‌علی‌خانی نمرده‌لان
۵۶۴ پیشوانی‌ی هله‌ومرجی ئیران
۵۶۶ ده‌رکوتنی کریم‌خانی زهند
۵۶۸ حسنه‌علی‌خانی نمرده‌لان و تیمامقولی‌خانی زه‌نگنه
۵۷۱ نمرده‌لان و کریم‌خان
۵۷۲ حسنه‌علی‌خان و شهری زهند
۵۷۴ شهری سلیم‌پاشاو حسنه‌علی‌خان
۵۷۸ خوسره‌وخان
۵۸۰ کوشتنی سمرانی‌جاف
۵۸۱ کریم‌خانی زهندو خوسره‌وخان

۵۸۱ سلیمان پاشای بابان لهسته
۵۸۳ شکستی زریبار
۵۸۴ مهرگی کمریم خان
۵۸۸ شهرې ته للاقولی خانې زهنگمنو خوسرهو خان
۵۹۱ سهره نجامی خوسرهو خان
۵۹۲ پاشکۆ
۵۹۶ حوسه ینقولی خانې نمرده لآن
۵۹۹ مدعره کدی دهشتی مریوان
۶۰۱ دو گنرانموی جیاواز
۶۰۲ کوچی حوسه ینقولی خان بو سلیمانې و مردنی
۶۰۴ نه نجامه کانی شهرې مریوان
۶۰۵ کوتایی ی نهماره تی نمرده لآن
۶۰۶ پاشکۆ
۶۰۸ سهرچاوه کانی بهشی حوتهم
۶۰۹ پیترستی ناوه کان